Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Enquête, gehouden door de Staatscommissie, benoemd krachtens de wet van 19 januari 1890 (staatsblad no. 1)

https://hdl.handle.net/1874/235509

mm 12440

SER AFd.3
ZAANKANT

ENQUÊTE,

gehouden door de

STAATSCOMMISSIE,

benoemd krachtens de wet van 19 Januari 1890 (Staatsblad nº. 1).

(DERDE AFDEELING.)

DE ZAANKANT.

17577739
RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

Opgave van de gehoorde deskundigen en getuigen.

	Bladz.
Versteeg (H. J.), burgemeester van Zaandam	1—6
Witte (J.), hoofd eener openbare lagere school, te Zaandam	6—8
Vogelesang (W. L.), hoofd eener bijzondere Christelijke school, te Zaandam	8—10
Hoogt (M. J. Van der), predikant bij de Christelijk Geref. Gemeente, te Zaandam	10—14
Jesse (W.), predikant bij de Doopsgezinde Gemeente, te Zaandam	14—18
Rooien (Dr. A. P. Van), geneesheer, te Zaandam	19—22
Flentrop (H.), oud-secretaris-boekhouder bij het Burgerlijk Armbestuur, te Zaandam	22—23
Brinkman (H.), tweede-voorzitter van de afdeeling Zaandam van het Nederl. Werkliedenverbond «Patrimonium», te Zaandam	25—29
Corver van Wessem (C.), voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, te Zaandam	29—32
Valk (J.), pellersknecht in de stoomrijstpellerij van den heer C. Kamphuis, te Zaandam	32—34
Buijs (W.), houtzagersknecht bij den heer P. Kluijver Jr., te Zaandam.	34—37
Jongh (A.), houtzagersknecht bij de firma Schuddeboom & Mijsberg, te Zaandam	37—39
Schuddeboom (J.), houtzager, lid der firma Schuddeboom & Mijsberg, te Zaandam	39—42
Kluijver Jr. (P.), houtzager, te Zaandam	42—44
Van Wessem Az. (A. J.), houtzager, lid der firma Van Wessem & Co., te Zaandam	44—46
Groen (J.), pellersknecht bij de firma J. Zwaardemaker Hz., te Zaandam	47—50
Pel (G.), pellersbaas op de stoomrijstpellerij van den heer C. Kamphuis, te Zaandam	50—53
Rooy (A. De), olieslagersknecht bij den heer G. Brat, te Zaandam	53—58
Kronenburg (J.), houtzagersbaas bij den heer E. Van der Stad, te Zaandam	58—60
Baarse (E.), bakker, deegmaker bij de firma Verkade & Co., Broodfabriek «de Ruijter», te Zaandam	60—62
Blees (S.), olieslagersknecht bij de firma Wed. C. Korff en Zonen, te Zaandam	62—64
Ben (J. Van der), werkman bij den stadsreinigingsdienst, te Zaandam.	64—66
Spijker (D.), werkman bij de firma H. Vis & Zn, te Zaandam	66
Klokkemeyer (F.), stoker aan de gasfabriek, te Zaandam	67—68
Zwaardemaker (H.), peller en commissionair, lid der firma J. Zwaardemaker Hz., te Zaandam	68—70
Kamphuis (C), stoomrijstpeller, te Zaandam,	70—73
Vis Jr. (H.), verfhoutmaler, lid der firma Heyme Vis & Zonen, te Zaandam	73—75
Verkade Jr. (E. G.), bakker, lid der firma Verkade & Co., te Zaandam.	75—78
Korff (C. P.), olieslager, lid der firma Wed. C. Korff, te Zaandam	79—81
Zwart Czn (J.), zakjesfabrikant, te Zaandam	81—83
Poederbach (P. F.), directeur van den gemeentelijken reinigingsdienst, te Zaandam	85—88
Vries (G. R. De), scheepsaannemer, te Zaandam	88—89
Wolters (G. J.) directeur van de stedelijke gasfabriek, te Zaandam	89—92
Van Lennep (F. Th. Roeters), burgemeester van Koog a/d Zaan	92—94
Kleiman (H.), werkmeester aan de machinefabriek der firma P. M. Duyvis & Co., 2de Voorzitter der afdeeling Koog a/d Zaan van het Ned. Werkliedenverbond «Patrimonium», te Zaandam	94—96
Boosman (R.), hoofd eener openbare school, te Koog a/d Zaan	96—98
Leguit (P.), smid, lid van het bestuur der afd. Zaanstreek van den Sociaal-Democratischen Bond, te Koog a/d Zaan	98—101
Stroo Jz. (P.), pellersknecht bij de heeren Van Waveren & Dekker, te Koog a/d Zaan	101—102
Smit (P.), olieslagersknecht bij den heer E. G. Duyvis Fzn, te Koog a/d Zaan	102—104
Nota (J.), werkman in de stijfselfabriek van den heer M. K. Honig, te Koog a/d Zaan	105—109
Timmer (P.), olieslagersknecht bij de firma T. Crok, te Koog a/d Zaan	109—112
Voogd (J.), olieslagersknecht bij de firma C. Honig, te Koog a/d Zaan	112—114
Smit (J.), werkman in de stijfselfabriek van de firma J. Duyvis, te Koog a/d Zaan.	114—115

Bladz.

CROK (J.), graanhandelaar en oliefabrikant, lid der firma T. Crok, te Koog a/d Zaan . . 115—117

HONIG (M.), stijfselfabrikant, te Koog a/d Zaan. . . . . 117—120

DEKKER AZ. (J.), peller, te Koog a/d Zaan 120—123

KUYPER (J.), pellersbaas op den pelmolen «de David» van den heer J. Latensteijn, te Zaandam . . . . . 125—127

KNUTTEL (P.), predikant bij de Ned. Herv. gemeente, te Zaandijk . . . . . 127—131

VREDENDUIN (P.), meester timmerman, te Zaandijk . . . . . 131—134

VISSER (J.), meesterknecht in de zakjesplakkerij van de Wed. P. Haan Jz., te Zaandijk . . 134—136

PEKELHARING (G.), koeken-ontvanger bij de firma Gebr. Vis, te Zaandijk . . . . . 136—137

OENEN (S.), lompenscheurder in de papierfabriek van Jan Honig Gz., te Zaandijk . . 137—139

BAKKER (J)., werkman in de papierfabriek van Gebr. De Jong, te Zaandijk . . . . 140—141

MEIJN (P.), bootwerker en houtvlotter, te Zaandam . . . . . 143—145

HONIG Cz. (J.), papierfabrikant, firma Jan Honig & Co., te Zaandijk . . . . . 145—149

HONIG Kz. (H.), oliefabrikant, lid der firma Klaas Honig & Zoon, te Koog a/d Zaan 149—153

DUYVIS Tz. (E. G.), oliefabrikant, te Koog a/d Zaan . . . . . 153—157

MOLENAAR CZN (P.), pellersbaas, lid van het bestuur der vereeniging «Helpt elkander», te Westzaan . . . . . 157—161

EYKMAN (Dr. P. H.), geneesheer, te Zaandijk . . . . . 161—164

TIENEN (Mr. H. J. C. VAN), burgemeester van Wormerveer . . . . . 165—168

KOSTER (A. C. H. W.), pastoor aan «het Kalf», te Zaandam . . . . . 168—171

LANG (H. DE), predikant bij de Ned. Herv. Gemeente, te Wormerveer . . . . . 171—175

ADELINK (G. J.), hoofd der openbare lagere school, te Wormerveer . . . . . 175—177

SMINCK (M.), hoofd eener bijzondere Chr. school, te Wormerveer . . . . . 177—178

HOEVEN (D. VAN DER), winkelier en koopman, secretaris der Afdeeling van het Ned. Werkliedenverbond «Patrimonium», te Wormerveer . 178—180

WAKKER (D.), voorzitter der afdeeling van het Ned. Werkliedenverbond «Patrimonium», te Wormer . . . . . 181—183

PIEPER (R.), handelaar in chemicaliën, enz., secretaris van de ambachtsschool, te Wormer 184—185

WILDSCHUT (C.), burgemeester van Wormer, Jisp en Wijdewormer, te Wormer . . . . 185—187

ROND (A.), stoker op de meel- en oliefabriek van de firma Wessanen & Laan, te Wormerveer. . . . . 187—189

Bladz.

KORTEWEG (Dr. P. C.), geneesheer, te Wormerveer . . . . . 189—192

FRAIJ (K.), timmerman in de olieslagerij «de Liefde» van de firma J. Prins, te Wormerveer. . . . . 192—194

STELLING JZN. (T.), lid van het bestuur der afdeeling Zaanstreek van den Sociaal-Democratischen Bond, timmermansknecht, te Wormerveer. 194—197

STOLP (J.), onderbaas in de pellerij van de firma Wessanen & Laan, te Wormerveer . . 199—201

KAPER (W.), meesterknecht of magazijnmeester van de meelfabriek van de firma Wessanen & Laan, te Wormerveer . . . . . 201—204

KNIJNSBERG (C.), pellersknecht bij de firma Bloemendaal & Laan, te Wormerveer . . . 204—206

STOLP (K.), werkman in de stoomoliefabriek van den heer C. Bom, te Wormerveer . . . 206—209

ABBESTEE (K.), werkman in de olieslagerij «de Liefde» van de firma J. Prins, te Wormerveer 209—211

ZWART (G.), papiermaker bij de firma van Gelder Zonen, te Wormerveer. . . . . 211—213

STADT (W. F.), baas-opzichter in de fabriek «De Liefde» van de firma J. Prins, te Wormerveer 213—216

BON (C.), oliefabrikant en schipper te Wormerveer, wonende te Zaandam . . . . 217—220

LAAN (D.), fabrikant, lid van de firma Wessanen & Laan, te Wormerveer . . . . 220—223

LAAN (R. A.), rijstpeller en oliefabrikant, lid der firma Bloemendaal & Laan, te Wormerveer . . . . . 223—227

PRINS (W. J.), olieslager, te Wormerveer . 227—229

DUYVIS (J. J.), lid der firma Jacob Duyvis, stijfselfabrikant, te Koog a/d Zaan . . . . 229—231

HAAN (A.), zakjesfabrikant en papierhandelaar, firma P. Haan, te Zaandijk . . . . 231—233

DEKKER (J.), firma P. Dekker Jzn., zakjesfabrikant, te Wormerveer. . . . . 233—234

KRAMER JZN. (J.), fabriekswerker in de chocoladefabriek van de firma W. J. Boon & Co., te Wormerveer. . . . . 235—237

VISSER (J.), gasfitter aan de gemeentelijke gasfabriek, te Wormerveer . . . . . 237—240

GLAS (A.), werkman op de papierfabriek der firma van Gelder Zonen, te Wormer . . 240—243

LUIJTING (J.), pakhuisknecht in de zeildoekmakerij der firma D. Van Leijden & Zoon, te Krommenie . . . . . 244—245

HAAN (C.), zeildoekwever der firma S. Planteydt, te Krommenie . . . . . 245—248

HESSE (W. VAN), garenspinner, te Krommenie 248—249

WOUD (C.), hennepklopper in een windmolen der firma D. Van Leijden & Co., te Krommenie 249—250

WOUD (W.), baas in de machinale garenspinnerij, te Krommenie . . . . . 250—253

JOUSTRA (W.), directeur van de gemeentelijke gasfabriek, te Wormerveer. . . . . 253—255

	Bladz.
GELDER (P. SMIDT—VAN), firma Van Gelder Zonen, Papierfabrikant, te Wormerveer, wonende te Amsterdam	257—260
BAARS (W.), sigarenmaker, secretaris van de afdeeling Krommenie van den Sociaal-Democratischen Bond, te Krommenie.	260—266
JONG (J. DE), firma Gebr. De Jong, Papierfabrikant, te Westzaan	266—269
LEIJDEN (D. VAN), zeildoekfabrikant, lid der firma D. Van Leijden & Zoon, te Krommenie	269—272
PLANTEYDT (D.), zeildoekfabrikant, te Krommenie	272—275
RUITER DZ. (P.), chocoladefabrikant en koopman, firma W. J. Boon, te Wormerveer . .	275—276
BOER (K. DE), burgemeester van Assendelft	277—281
PLAATS (A. VAN DER). hoofd van de burgerschool, te Krommenie	281—283
RIEDEL (P. A.), predikant bij de Ned. Herv. gemeente, te Krommenie	283—287
COLLARD (Dr. Q. C.), geneesheer, te Assendelft	287—291
SCHAAP (L.), zeildoekfabrikant en wethouder der gemeente Krommenie.	291—294
DEUTEKOM (C.), meesterknecht bij den broodbakker J. Abercrombie, te Zaandam . . .	294—295
ABERCROMBIE (J.), bakkersbaas, te Zaandam.	295—296
STEEN (L. VAN), wever, te Assendelft . .	296—299

Aanvullingsverhooren LEIDEN.

SIMONIS (CH. A.), meubelmaker, te Leiden . . . . . 301—303 en 307—308

KOLEN (L.), meubelmakersknecht bij den heer C. A. Simonis, te Leiden. . . . . 304—305

ZIJP (H. M. P. VAN), meubelmaker, te Leiden . . . . . 305—307

AMSTERDAM „Los- en Laadwerk bij zeeschepen".

HERFST (J. F. H.), schuitenvoerdersbaas, te Amsterdam . . . . . 309—310

ONDERZOEK omtrent de maatschappelijke toestanden der arbeiders, omtrent de verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders in de verschillende bedrijven, en omtrent den toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der werklieden, ingesteld door de Staatscommissie, benoemd krachtens de wet van 19 Januari 1890 (Staatsblad n°. 1).

DERDE AFDEELING.

Getuigen-Verhooren (De Zaankant).

ZITTING VAN VRIJDAG 2 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Hendrik Jacobus Versteeg**, oud 48 jaar, burgemeester van Zaandam.

1. De **Voorzitter**: Uit het laatste gemeenteverslag heeft de afdeeling gezien, dat er op de openbare lagere scholen alhier voldoende plaatsruimte is voor de behoeften, en door schriftelijke inlichtingen hebben wij een en ander vernomen omtrent het bezoek er van, waaromtrent wij trouwens nog andere getuigen zullen hooren. Gaarne echter zullen wij van u eenige inlichtingen ontvangen omtrent bestaande gelegenheden tot het genieten van voortgezet lager onderwijs, hetzij van algemeenen aard of van vakonderwijs, en omtrent het gebruik, dat van die gelegenheden wordt gemaakt.

A. Indien uwe vraag verband houdt met het betrekkelijke artikel van de onderwijswet op het herhalingsonderwijs, kan ik mededeelen, dat indertijd is getracht van gemeentewege twee herhalingsscholen in het leven te roepen, doch dat plan heeft eigenlijk schipbreuk geleden, omdat de scholen van het Nut in de behoeften, zoowel van elementair als van herhalingsonderwijs, voorzagen.

Wij hebben toen onderzocht, of dit wel in overeenstemming was met de bedoeling der wet en waren van meening, dat het beter was die instellingen te doen opheffen en andere van gemeentewege te stichten, zooals de wet dat bedoelt, omdat wij vreesden, dat door het gemakkelijk verkrijgen van lager onderwijs in avonduren, zooals het Nut verstrekte, schoolverzuim werd aangegekweekt. Later is echter gebleken, dat het beter was om de Nutsscholen te behouden, zooals die waren. Er zijn er nog twee, die echter, helaas! niet erg bevolkt zijn.

Die beide scholen zijn bevolkt door 75 kinderen samen; daarvan krijgen er 25 herhalings-, de overigen ontvangen inhalingsonderwijs.

Toen zijn die gemeente-herhalingsscholen opgeheven, omdat zij niet bezocht werden, en nu bestaat er niets van dien aard hier.

2. *V.* Worden aan de herhalingsschool van het Nut geen bepaalde eischen van toelating gesteld? Is er geen aansluiting aan het gewoon lager onderwijs?

A. Ik weet het niet.

3. *V.* Waaraan schrijft gij het toe, dat geen gebruik werd gemaakt van de gemeente-herhalingsscholen? Stond dat in verband met het verrichten van arbeid door jeugdige personen op de uren, dat de school werd gehouden?

A. Neen; daar zijn mijns inziens twee redenen voor. In de eerste plaats wordt hier op de gewone lagere scholen zeer goed onderwijs gegeven, en ten tweede worden de scholen zeer goed bezocht, vooral door hen, die kosteloos onderwijs ontvangen; want Burgemeester en Wethouders stellen als eisch, dat de kinderen minstens de volle zes jaren op school blijven, anders wordt aan de opvolgende kinderen de gelegenheid niet geopend om de school kosteloos te bezoeken. Er wordt enorm veel kosteloos onderwijs gegeven in deze gemeente, en wanneer nu de kinderen de school doorloopen hebben, hebben zij goed geleerd, zoodat de ouders meenen, dat zij niet meer noodig hebben. Daarbij komt, dat hier zeer veel gelegenheid is om jongens op fabrieken en trafieken te plaatsen, en daar het herhalingsonderwijs 's avonds wordt gegeven, zijn de kinderen, die den geheelen dag in de lucht hebben doorgebracht of gewerkt hebben, te slaperig om veel te profiteeren. Hetzelfde geldt ook van de burger-avondschool.

4. *V.* Wordt de burger-avondschool veel bezocht door jongens uit de bouwvakken?

A. Ik meen uitsluitend.

5. *V.* Hoeveel leerlingen telt zij?

A. 34 voor geheel onderwijs, en 2 voor enkele vakken.

6. *V.* Dat getal is gering in verhouding tot het zielental der gemeente. Wordt het onderwijs er kosteloos gegeven?

A. Het is niet kosteloos.

7. *V.* Bestaat er niet in de gemeente de eene of andere vereeniging of eenig fonds, dat voor onvermogende leerlingen het schoolgeld betaalt?

A. Wij hebben het Schoolfonds, dat het schoolgaan bevordert door de betaling van het schoolgeld; dat fonds strekt zich over de geheele Zaanstreek uit. Verder wordt, wat de gewone lagere scholen betreft, van gemeentewege zoo vrijgevig mogelijk gehandeld in het verstrekken van kosteloos onderwijs.

8. *V.* Wordt door de gemeente niet eene premie uitgeloofd, in den vorm van een spaarbankboekje, aan degenen, die de geheele burger-avondschool hebben doorloopen?

A. Neen.

9. *V.* Is de hier bestaande teekenschool eene gemeentelijke inrichting?

A. Zij heet gemeente-teekenschool en wordt door de gemeente gesubsidieerd, maar de onderwijzer krijgt het schoolgeld van de betalende kinderen.

10. *V.* In hoever is er behoefte aan die teekenschool naast de burger-avondschool?

A. Op de burger-avondschool wordt uitsluitend onderwijs gegeven in rechtlijnig en bouwkundig teekenen, terwijl het onderwijs op de teekenschool meer algemeen is.

11. *V.* Wordt de teekenschool ook bezocht door kinderen uit den werkmanskring?

A. Zeer weinig.

12. *V.* Wordt er in uwe gemeente door vrouwen gearbeid in fabrieken of werkplaatsen?

A. Zeer weinig, bijna uitsluitend in wasch- en in confectie-inrichtingen; arbeid van jeugdige meisjes is zeer zeldzaam.

13. *V.* Wordt daarentegen wel veel gebruik gemaakt van jeugdige mannelijke werkkrachten beneden de 16 jaren?

A. Ja, jongens van 12 tot 16 jaren werken hier veel, meestal in zakjesplakkerijen en sigarenmakerijen.

14. *V.* Niet ook in de eigenlijke ambachtsnijverheid?

A. Ook wel.

15. *V.* Zijn u gevallen bekend, dat men, sedert de invoering van de nieuwe arbeidswet, gebroken heeft met het bezigen van jongens beneden de 16 jaren, omdat het hinderlijk was in het bedrijf?

A. Ik geloof niet, dat men er mede gebroken heeft; wel zijn herhaaldelijk klachten bij mij gekomen, dat, wanneer de jongens op zekeren tijd moeten ophouden te arbeiden, dit lastig is voor het bedrijf, omdat dan door het gemis van één persoon dikwijls het geheele bedrijf stilstaat.

16. *V.* Doelt gij op de molens?

A. Ook in andere zaken, zooals o. a. bij de kaaskoopers.

17. *V.* Hoe staat het in uwe gemeente met de naleving der arbeidswet?

A. Naar het mij voorkomt, heel goed; er zijn nog slechts vier processen-verbaal naar aanleiding dier wet opgemaakt, hoewel er goed de hand aan gehouden wordt, en men elkander in eene kleine stad allicht verklapt.

18. *V.* Is het uwe overtuiging, dat ook in de kleine nijverheid de wet trouw wordt nageleefd?

A. Daarvan ben ik overtuigd.

19. *V.* Bij het bezoeken van eenige fabrieken of molens hebben wij arbeidslijsten gevonden, die niet geheel voldeden aan art. 11 der wet, omdat op die lijsten wel was aangegeven het aantal uren, gedurende welke de jeugdige arbeiders werken, en ook wel het ochtend- en het avonduur, maar niet «de werkuren» (zooals de wet voorschrijft, in verband met de rusttijden), wat toch natuurlijk noodig is om te kunnen nagaan, of er niet meer dan elf uren daags gearbeid wordt. Het waren gedrukte lijsten. Zijn u die bekend?

A. Natuurlijk, want ik heb al die lijsten onderteekend. Ik meende echter, dat aan de wet voldaan was, wanneer eenvoudig het aantal werkuren was opgegeven.

20. *V.* Art. 11 spreekt uitdrukkelijk van de « werkuren.» En terecht. Gesteld, de werkdag begint om 5 uur 's ochtends en eindigt om 7 uur 's avonds. Wanneer nu niet telkens elk deel van den dag gedurende hetwelk gearbeid wordt, in verband met de rusttijden, wordt vermeld, dan valt immers niet te controleeren, of de werkelijke arbeidsduur het maximum van 11 uren niet overschrijdt. Ik veroorloof mij uwe aandacht daarop te vestigen.

A. Ik zal gaarne daarvan nota nemen. Ik meen, dat het altijd zóó begrepen is om alleen het *getal* uren op te geven. Ik zal er een onderzoek naar instellen.

21. *V.* Is bij u wel vergunning gevraagd, op grond van art. 5, alin. 3, om in spoedeischende gevallen gedurende twee dagen langer te mogen werken dan de wet toelaat?

A. Meermalen kwam een verzoek tot mij, omdat men meende, dat ik de macht had om dit verlof voor langer te verleenen; maar wanneer ik dan antwoordde, dat slechts de Commissaris des Konings het verlof kon geven voor langer dan twee dagen, heb ik er weinig meer van gehoord.

22. *V.* Is over een zoodanig verzoek nooit uw advies door den Commissaris des Konings ingewonnen?

A. Nimmer.

23. *V.* Heeft men u wel vergunning gevraagd, op grond van art. 7 van de wet, om een jongen beneden 16 jaren op Zondag te laten werken voor herstel of reiniging van stoomketels?

A. Neen, nooit.

24. *V.* Is het u bekend, of in deze gemeente voor dat reinigen of herstellen van stoomketels jongens gebruikt worden?

A. Daar durf ik geen antwoord op geven, maar ik geloof van niet.

25. *V.* Zijn sedert de invoering der arbeidswet ongelukken te uwer kennis gekomen?

A. Vier of vijf gevallen hebben zich voorgedaan, van geringe beteekenis.

26. *V.* Ik noem een voorbeeld. Als ik mij niet vergis, is in November. ll. in de broodfabriek een scheenbeenfractuur voorgekomen. Wat is toen door u gedaan om het geval, overeenkomstig de wet, te onderzoeken?

A. Er is een brief geschreven aan den directeur van de fabriek. Een persoonlijk onderzoek is door mij niet ingesteld.

27. *V.* Ik bedoel geen onderzoek door u persoonlijk, maar van uwentwege.

A. Ik geef zulke gevallen ter uitvoering aan den commissaris van politie, die onderzoek doet en rapport uitbrengt. Dit geeft mij dan aanleiding om den arbeidsinspecteur een brief te schrijven. Ik onderstel dus, dat, wanneer een ongeluk in eene fabriek gebeurt, de commissaris van politie dan van zijnentwege een onderzoek instelt.

28. *V.* Ik stond bij het genoemde voorbeeld stil, omdat zulk een scheenbeen-fractuur niet altijd onbeteekenend is. Weet gij niet, of een onderzoek is ingesteld, óók bij den getroffen werkman?

A. Ik weet het niet, maar geloof van wel.

29. *V.* Hoe staat het in uwe gemeente met het drankgebruik? Is de werking der wet op den verkoop van sterken drank in het klein gunstig?

A. De wet heeft op vermindering van het drankgebruik weinig invloed gehad. Wel is het aantal vergunningen betrekkelijk zeer verminderd, doch dat heeft op het gebruik weinig invloed gehad, omdat de overige plaatsen sterker bezocht worden, terwijl zij, die geen vergunning kunnen krijgen, op allerlei clandestiene wijze (b. v. door ook logeergasten op te nemen) verkoopen, wat niet of zeer moeilijk is te controleeren. De wijziging indertijd in de wet aangebracht — ik bedoel de kleine fleschjes — heeft slecht gewerkt. Beter doel zou het getroffen hebben, als ieder, die vergunning verlangde, deze kon verkrijgen tegen een ferm vergunningsrecht; dan zou de clandestiene verkoop er niet zijn.

30. *V.* Kunt gij met cijfers staven, dat wel de gelegenheden tot verkoop van sterken drank zijn verminderd, maar dat toch het gebruik niet is afgenomen?

A. Met cijfers niet, want bij de schatting voor het vergunningsrecht is gebleken, dat sommige personen honderden liters meer inslaan, dan waarvoor zij op de lijst voorkomen; men bestelt eenvoudig op naam van anderen. Zoo hebben hier op naam van een aanzienlijk persoon honderden liters gestaan, zonder dat hij er iets van wist.

31. *V.* Bevat de politie-verordening aanwijzing van het ochtenduur, waarop kroegen geopend mogen worden?

A. Dat is 5 uur 's morgens.

32. *V.* Is het u bekend, of op dat vroege morgenuur van die inrichtingen al veel gebruik wordt gemaakt?

A. Van de kroegen, gelegen in de onmiddellijke nabijheid der schepen, zal zeker wel na 5 uur gebruik worden gemaakt.

33. *V.* Is het hier niet gebruikelijk, dat de ambachtsman en de fabrieksarbeider, op weg naar zijn werk, reeds gebruik maakt van eene drankgelegenheid?

A. Helaas maar al te veel, zoowel bij het gaan naar als bij het komen van het werk. Op de paden, die naar de fabrieken en molens leiden, vindt men steeds eene of meer kroegen.

34. *V.* Is nooit overwogen om het openingsuur van vijven later te stellen?

A. Neen.

35. *V.* Er zijn in de politie-verordening uwer gemeente immers bepalingen omtrent bestaande woningen, volgens welke de overheid het recht heeft om in te grijpen, waar de toestand dier woningen zeer veel te wenschen overlaat?

A. Ja, wanneer woningen uit een hygiënisch of een bouwkundig oogpunt niet meer voldoen aan hetgeen wordt noodig geacht, kunnen Burgemeester en Wethouders verbetering gelasten, en kan de Raad ze desnoods onbewoonbaar verklaren.

36. *V.* Is van die bevoegdheid nog al gebruik gemaakt in de laatste jaren?

A. Zeer veel; de toestand is dan ook veel verbeterd, en de woningen voor de arbeiders mogen thans over het algemeen voldoende worden genoemd.

37. *V.* Moest dikwijls de toevlucht worden genomen tot den alleruitersten maatregel van onbewoonbaar-verklaring door den Raad, of volgde op het bevel van Burgemeester en Wethouders tot verbetering de verlangde wijziging?

A. Het laatste was regel; eene enkele maal is een raadsbesluit noodig geweest tot onbewoonbaarverklaring.

38. *V.* Gij verklaardet daareven den toestand der huisvesting over het algemeen thans gunstig, maar zijn daarop toch marquante uitzonderingen?

A. Ja, enkele woningen van 60, 75 cents tot 1 gulden.

39. *V.* Wat behelst de verordening omtrent het bouwen van nieuwe woningen?

A. Eene herziening is in overweging. Thans behelst zij twee bepalingen; de eerste gelast, dat eene der kamers ten minste een oppervlak moet hebben van 16 M²; en de andere, dat de hoogte van dat vertrek moet zijn 2.60 M. of, wanneer er balken in zijn, 2.65 M. tot den bovenkant der bindlaag. Aan die bepalingen wordt streng de hand gehouden. Overigens bevat de verordening eene bepaling omtrent regenbakken, die zeer gunstig werkt.

Toen de concessie van de waterleiding werd gevraagd, meenden velen, dat die niet noodig was. Doch toen deze er gelukkig gekomen was, heeft de Raad het artikel van de verordening veranderd, in dier voege, dat men thans moet hebben een regenbak òf aansluiting aan de duinwaterleiding.

40. *V.* Wordt in de verordening ook niet bepaald, dat elke woning een privaat moet hebben?

A. Ja.

41. *V.* Gij zeidet, dat alle nieuwe woningen moeten hebben òf een regenbak òf aansluiting aan de water-

leiding; waarom is niet bepaald, dat aansluiting aan deze laatste voor nieuwe woningen per se verplichtend wezen zou?

A. Omdat zulk eene bepaling mij nog al ingrijpend voorkomt. Volgens verklaring der bouwmeesters kost een regenbak ƒ 80 à ƒ 100, en het renteverlies daarvan is niet zoo groot als eene aansluiting aan de waterleiding, die voor kleine perceeltjes ƒ 5.20 's jaars bedraagt.

42. *V.* Technische redenen bestonden er dus niet tegen, alleen financieele?

A. Juist.

43. *V.* Is van den kant van deskundigen op hygiënisch gebied nooit er op aangedrongen, om de aansluiting verplichtend te stellen?

A. Neen.

44. *V.* Neemt intusschen de aansluiting bij de waterleiding gestadig toe?

A. Die neemt niet sterk toe, om de reeds door mij genoemde reden, onder den werkliedenstand namelijk.

45. *V.* Ik meen verstaan te hebben, dat eene herziening van de verordening op het bouwen van woningen in uitzicht is. Is het de bedoeling, om de bepalingen te verscherpen?

A. Ja, vooral met het oog op de uitbreiding der gemeente. De tegenwoordig in vigeur zijnde politieverordening bevat niet, zooals die van Amsterdam, bepalingen omtrent de ophooging van grond, waarop men bouwen mag. Eene bepaling omtrent het ophoogen met zand zal zeer zeker in de nieuwe verordening moeten opgenomen worden, want men bouwt de woningen hier te laag. Onze gemeente is eene strook tusschen twee polders; nu zijn de gebouwen op de groote toegangswegen hoog, maar in de polders te laag.

46. *V.* De werkmansstand woont hier, naar ik meen, in houten woningen; wordt het niet gewenscht geoordeeld, in de verordening voor te schrijven, dat zij voortaan van steen moeten worden gebouwd?

A. Ik zal dit zeer zeker overwegen, maar toen ik een tiental jaren geleden een dergelijk voorstel deed met het oog op gevaar van brand, is het door den Raad verworpen. Men meende toen, en men meent misschien thans nog, dat houten huizen niet direct schadelijk voor de gezondheid zijn. Ik heb indertijd zelf een houten huis bewoond, en ik kan niet zeggen, dat het ongezonder was dan een steenen. Ik vermoed zelfs, dat het, mits goed gebouwd en onderhouden, in den winter drooger en warmer is.

47. *V.* Mits goed gebouwd en onderhouden, voegt gij er bij. Laten echter de houten arbeiderswoningen, wat bouw en onderhoud betreft, niet vaak te wenschen over?

A. Ik vermeen wel; wanneer zij althans gebouwd worden door enkele personen, die er eene geldbelegging van maken, dan gebeurt het wel, dat de warmte in den zomer de wanden openrijt, hetgeen natuurlijk des winters ontzaglijk veel tocht veroorzaakt.

48. *V.* Bestaan hier vereenigingen, die niet uit winstbejag, maar uitsluitend met het oog op het algemeen belang, zich bezig houden met het bouwen van arbeiderswoningen?

A. Één, «het plaatselijk Nut», die, een tiental jaren geleden, eenige arbeiderswoningen gebouwd heeft. Na dien tijd is er echter niets meer van dien aard geschied.

49. *V.* Zijn er werkgevers, die voor hunne werklieden woningen bouwen?

A. Ik geloof het wel; maar bepaalde namen kan ik u op het oogenblik niet opgeven.

50. *V.* Zijn er veel gevallen van werklieden, die hun eigen huisje bouwen?

A. Ja, vooral in den laatsten tijd. Zij krijgen daarvoor waarschijnlijk voorschot van den werkgever of van andere personen, onder hypothecair verband.

51. *V.* Wordt er van overheidswege toezicht gehouden op de voedingsmiddelen?

A. Neen. Ik beschouw dit wel als eene leemte, maar in eene betrekkelijk kleine gemeente is daarin moeilijk te voorzien. In de laatste raadszitting is de meening van Burgemeester en Wethouders op dat punt gevraagd, en hun college is dan ook op het oogenblik daarover in correspondentie. Bepaalde zich het onderzoek enkel nog tot vleesch, visch en melk, dan zoude het mogelijk zijn, maar voor het keuren van andere levensmiddelen zijn specialiteiten noodig. Ik vrees, dat de slotsom der overwegingen van Burgemeester en Wethouders zal zijn, dat zij geen vrijheid vinden om een voorstel van dien aard aan den Raad te doen.

52. *V.* Komen u wel klachten ter oore omtrent minder goed gehalte van vleesch, spek of melk?

A. Een enkel geval van een geneeskundige, die mijne tusschenkomt inriep bij visch, welke niet aan de eischen voldeed. Over vleesch is nooit geklaagd. Wanneer echter de Rijksontvanger ooit aan den Burgemeester schreef, dat er eene koe van bijzonder weinig waarde was aangegeven, is ook onmiddellijk een onderzoek door de politie ingesteld en, zoo noodig, aan den districts-veearts getelegrafeerd. Er wordt hier niet veel slecht vleesch in de consumptie gebracht. Het wordt uitgevoerd; waarheen weet ik niet.

53. *V.* Kunt gij een oordeel uitspreken, of de kosten van levensonderhoud in deze gemeente in verhouding tot andere streken van het land hooger zijn; of de levensbenoodigdheden hier duurder zijn?

A. Ik meen, dat die hier niet duurder zijn dan in andere plaatsen, dikwijls zelfs goedkooper. En toch is het moeilijker voor de arbeidende klasse om hier rond te komen dan b. v. in Gelderland.

54. *V.* Is de levensstandaard hier dan hooger?

A. Ja. Ik meen, dat men b. v. in de Geldersche streken eenvoudiger gekleed gaat en de eischen geringer zijn dan hier.

55. *V.* Als ik het wel heb, zijn hier twee categoriën van werklieden in dienst van de gemeente zelve, namelijk werklieden van den reinigingsdienst en het personeel van de gasfabriek. Is dat niet zoo?

A. Ja.

56. *V.* Omtrent die werklieden in eigen dienst van de gemeente zullen wij van latere getuigen een en ander vernemen; doch op twee punten zou ik gaarne door u worden voorgelicht. Vooreerst: gaat in geval van ziekte hun loon door, of niet?

A. Bij den reinigingsdienst ontvangen zij half loon, doch zij krijgen in geval van ziekte, ik durf haast wel zeggen allen, geneeskundige hulp van stadswege. Het armbestuur handelt hierin zeer vrijgevig. Wat de gasfabriek aangaat, daaromtrent kan ik niets bepaalds mededeelen. Wij hebben die gasfabriek pas drie maanden in eigen exploitatie en daarmede is eene commissie uit den Raad belast. Zij verkeert nog in een overgangstoestand.

57. *V.* Om op de stadsreiniging terug te komen: hebben de werklieden ervan aanspraak op pensioen in geval van invaliditeit door ouderdom of ongeluk?

A. Zij zijn volgens het onlangs genomen besluit in de pensioensregeling der ambtenaren opgenomen.

58. *V.* Waarop komt die regeling neer?

A. Werklieden aan den reinigingsdienst zullen in den regel weinig van die verordening profiteeren, aangezien art. 3, punt 1, den eisch stelt, dat zij den ouderdom van 65 jaar hebben bereikt en onafgebroken 25 jaar dienst hebben gehad. Het geval kan zich echter voordoen, dat de arbeiders in de uitoefening van hunnen dienst wonden of gebreken bekomen en voor den gemeentedienst ongeschikt worden. In dat geval komen zij overeenkomstig art. 3, punt 3, voor pensioen in aanmerking. Maar overigens kan moeilijk een werkman van de pensioensregeling profiteeren, naar ik mij voorstel.

59. *V.* Waarom niet?

A. Omdat eerst in den laatsten tijd eenige verbetering bij den reinigingsdienst is gekomen; vroeger werden alleen die lieden, die ongeschikt en te oud waren voor anderen arbeid, in dienst der reiniging genomen. Nu zijn er echter enkele jonge mannen bijgekomen; zulke jonge lieden zullen later ook vallen in de bepaling van art. 3, punt 1, aangezien men ook na 40 jaren dienst op 60jarigen leeftijd pensioen geniet.

60. *V.* En hoeveel bedraagt het pensioen?

A. 1/60 van de bezoldiging per jaar, tot een maximum van 2/3 der bezoldiging.

61. *V.* En voor het geval, dat zij door ziekte of ongeval voor den dienst ongeschikt worden?

A. Dan krijgen zij het volle 2/3 dadelijk.

62. *V.* Dragen de werklieden hunnerzijds voor het pensioen bij?

A. Noch de beambten, noch de werklieden dragen iets bij.

63. *V.* Ik lees in art. 4: «Alle aanspraak op pensioen gaat verloren voor hem, die ten gevolge van veroordeeling tot gevangenisstraf of uit hoofde van wangedrag, onzedelijkheid of werkelijke achteloosheid, of omdat hij zijn post eigendunkelijk heeft verlaten, van dezen wordt ontzet.»
Wil dat zeggen, dat, als iemand den dienst der gemeente verlaat, met wederzijdsch goedvinden, bijv. eene andere betrekking aanvaardt, zijne aanspraak alsdan niet verloren gaat?

A. Die aanspraak is in dat geval per se verloren, want hij houdt op ambtenaar of werkman der gemeente te zijn.

64. *V.* Maar gesteld, dat zulk een persoon na eenige jaren weder in dienst komt, tellen dan die vroegere jaren mede?

A. Ja.

65. *V.* Ligt het in de bedoeling om voor de werklieden van de gasfabriek even gunstige bepalingen te maken?

A. Ja, doch op eene andere wijze. De gasfabriek wordt afzonderlijk beheerd, en aangezien Koog a/d Zaan en Zaandam om zoo te zeggen eene gemeenschappelijke fabriek hebben, is het wenschelijk, dat die gelden op de exploitatierekening voorkomen. In de pensioenverordening worden de werklieden der fabriek niet opgenomen, maar het streven der commissie voor de gasfabriek is, om die menschen in een of ander algemeen fonds te brengen en de premie te verantwoorden op de exploitatierekening.

66. *V.* Ik keer tot algemeene toestanden terug. Hoe is hier, naar uw oordeel, de verhouding tusschen werkgevers en werklieden?

A. In het algemeen uitstekend. Zoolang ik in deze gemeente ben, heb ik nimmer iets van standjes of oproer tegen de werkgevers bemerkt. Er wordt altijd geklaagd en gemopperd, en m. i. wel wat veel door den werkenden stand, vooral in aanmerking genomen het vele, dat tegenwoordig voor dien stand wordt gedaan. Ik zie gaarne, dat men wat voor den werkman doet, en ik zal daartoe ook gaarne het mijne doen; maar ik meen, dat men niet te ver moet gaan, zoodat, hetgeen men doet, ontaardt in ziekelijke philantropie. Men mocht tegenwoordig wel eens wat doen voor den werkgever, hoewel ik niet direct zou weten, wat. De werklieden hebben hier goed loon, goede woningen en goede voeding. Er wordt verschrikkelijk veel bedeeld hier in de gemeente, en er is een werkhuis opgericht, dat velen tot nut is. In het algemeen dus heeft de werkende stand hier geen reden tot klagen.

67. *V.* Heeft er gedurende al de jaren, dat gij burgemeester zijt, geen werkstaking plaats gehad?

A. Neen.

68. *V.* Er zijn hier ook veel losse arbeiders, niet waar, niet alleen bij het lossen en laden van schepen, maar ook bij het vervoer van en naar de fabrieken?

A. Ja.

69. *V.* Wordt door die menschen, bij afwisseling, nu eens zeer veel en dan weer weinig of niets verdiend?

A. Ja, dat is de toestand van zeer velen van die soort werklieden.

70. *V.* Staan volgens uwe ervaring die arbeiders in stoffelijk en zedelijk opzicht lager dan degenen, die vast werk hebben?

A. Ja, behoudens uitzonderingen, wel. De oorzaak daarvan is, dat zij zoo ongelijke verdiensten hebben, zoodat een groot deel van hunne hooge weekloonen in de kroeg terecht komt.

71. *V.* Schrijft gij dit verschijnsel hieraan toe, dat deze arbeiders van huis uit lager staan, of wel oefent het ongeregelde van hun arbeid en van hunne levenswijze een nadeeligen invloed uit op hun gehalte?

A. Het laatste is het geval. Mij is wel eens verteld, dat, wie in eene ploeg van zulke arbeiders wil opgenomen worden, eerst een proeftijd moet mede maken en dan mede moet drinken, op straffe van anders uitgeworpen te worpen.

72. *V.* Wordt dat losse werk door den eigenlijken werkgever niet uitbesteed aan een tusschenpersoon?

A. Ja, aan een soort voorman.

73. *V.* Gaat de aandrang tot drinken alleen uit van de mede-werklieden of ook wel van den voorman of ploegbaas?

A. Mij is medegedeeld, van de zijde der mede-werklieden.

74. *V.* Is er in uwe gemeente een ontwikkeld arbeiders-vereenigingsleven?

A. Dat geloof ik niet.

75. *V.* In andere gemeenten in de Zaanstreek schijnt het meer ontwikkeld te zijn. Waaraan schrijft gij het toe, dat zulks daar meer het geval is dan hier?

A. Daarvoor weet ik geen reden. Te Koog bepaalt het zich meer in eene socialistische richting. Ik zal niet zeggen, dat er geen werklieden uit deze gemeente lid van die vereeniging zijn en daar de vergaderingen bijwonen, maar het houden van vergadering in deze gemeente behoort tot de uitzonderingen.

76. *V.* En gij weet daarvoor geen verklaring te geven?

A. Neen.

VERSTEEG.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jacob Witte**, oud 37 jaar, hoofd eener openbare lagere school, te Zaandam.

77. De **Voorzitter**: Hoeveel leerlingen heeft uwe school?

A. 261.

78. *V.* Is het eene kostelooze school?

A. Gedeeltelijk; er zijn in deze gemeente niet anders dan gemengde scholen, maar van de 261 leerlingen zijn ongeveer 40 betalende.

79. *V.* Is er een officieele maatstaf tot aanwijziging van degenen, die kosteloos school kunnen gaan?

A. Dat niet; de verzoeken van de ouders worden gericht tot de commissie van toezicht, waarin predikanten en fabrikanten zitting hebben, die op de hoogte van de toestanden zijn en daarnaar oordeelen.

80. *V.* Is men vrijgevig in dit opzicht?

A. Ja.

81. *V.* Hoe is het met het schoolbezoek gesteld?

A. Dat is in deze gemeente, in vergelijking met andere gemeenten, vrij gunstig.

82. *V.* Ook wat betreft den leeftijd, tot welken de school bezocht wordt?

A. Te dien aanzien heerscht ook hier bij vele ouders het dwaalbegrip, dat de leertijd op twaalfjarigen leeftijd moet eindigen, en daardoor nemen de ouders hunne kinderen dikwijls op dien leeftijd van school.

83. *V.* Verlaten velen de school reeds beneden den leeftijd van 12 jaren?

A. Niet dikwijls; volgens den staat over dit jaar verlieten mijne school beneden den leeftijd van 12 jaren 3 meisjes en 7 jongens.

84. *V.* Komt het meer voor, dat de kinderen, zoodra de twaalfde verjaardag geslagen heeft, de school verlaten?

A. Zeker.

85. *V.* Zelfs midden in den cursus?

A. Daaraan is in zekeren zin paal en perk gesteld door een maatregel van de commissie; dat zij namelijk het recht heeft de zusjes en broertjes ook voor den loop van dien cursus te verwijderen. Bij het begin van den nieuwen cursus kunnen die broertjes en zusjes weder verzoeken toegelaten te worden. Dat verzoek wordt meestal toegestaan.

86. *V.* Kunt gij bemerken, dat het dreigement gunstig werkt?

A. Daarover kan ik niet oordeelen, omdat, zoolang ik aan deze school ben — en dit is een jaar — de maatregel in werking is geweest, altijd voor niet betalende kinderen. Op mijne vroegere school gingen enkel betalende leerlingen.

87. *V.* Zoudt gij den maatregel ook voor betalende leerlingen gewenscht achten?

A. Zeker, want deze verdwijnen ook wel midden in den cursus.

88. *V.* Gaan er — afgezien van het verdwijnen midden in den cursus — ook velen van school vóór zij de hoogste klasse bereikt hebben?

A. Zeker. Zoo zijn dan ook in mijne nieuw gebouwde school alle lokalen voor 48, doch dat van de hoogste klasse slechts voor 36 leerlingen ingericht, met het oog op hetgeen de ervaring geleerd had.

89. *V.* Ons is schriftelijk medegedeeld, dat slechts eene kleine minderheid het niet verder brengt dan tot de 4de of 5de klasse, maar dat de meesten de geheele school doorloopen. Is die uitspraak uws inziens te gunstig?

A. Neen, dat zou ik wel kunnen onderschrijven.

90. *V.* Constateert gij wel in uwe tegenwoordige school gevallen van onvoldoende voeding en kleeding, met ongunstigen invloed op het onderwijs?

A. Ik zou er slechts weinige kunnen noemen.

91. *V.* Zijn dat gevallen van gezinnen, waarin door grove schuld der ouders een verwilderde toestand heerscht, of komen ook gevallen voor, dat, buiten schuld der ouders, bijv. door tijdelijk gebrek aan werk, het gezin niet in staat is in de eerste levensbehoeften te voorzien?

A. In het ééne jaar, dat ik er ben, is mij een erg geval, dat ik namelijk zelf heb moeten voorzien in de voeding van twee kinderen, voorgekomen, en dat was de schuld van den vader. Indien de ouders hier willen, kunnen

zij de kinderen altijd voldoend voedsel doen krijgen in het Werkhuis. Daarvan wordt druk gebruik gemaakt, en ik kan aan de leerlingen merken, of het Werkhuis open is.

92. *V.* Acht gij het bezoeken der school tot den 12jarigen leeftijd voor hunne kennis en ontwikkeling voldoende, of zijt gij beslist van oordeel, dat maatregelen behooren te worden genomen, opdat het bezoek van de gewone lagere school langer worde voortgezet?

A. Dit laatste. Het schoolbezoek tot het 12de jaar is geheel onvoldoende en moest, naar mijne meening, minstens tot 14jarigen leeftijd voortduren.

93. *V.* Is uwe kennis van den materieelen toestand der arbeidersbevolking in deze gemeente van dien aard, dat gij, al zou er uit een geldelijk oogpunt voor de gezinnen natuurlijk bezwaar bestaan tegen de verlenging van het schoolbezoek tot het 14de jaar, dat bezwaar toch niet overwegend durft noemen?

A. Daar durf ik geen bepaald antwoord op geven. Er kunnen zich verscheidene gevallen voordoen, dat het noodzakelijk is de kinderen van de school te nemen; maar in het algemeen is de gedachte: »het kind is 12 jaar en moet nu van school» de hoofdreden.

94. *V.* Zijt gij niet onderwijzer aan eene van de herhalingsscholen van het Nut?

A. Ja.

95. *V.* Is het juist, wat ons werd geschreven, dat die scholen voor een groot deel bezocht worden door kinderen, die de gewone lagere school niet geheel doorloopen hebben, zoodat het onderwijs aan die scholen niet is onderwijs, dat zich aansluit aan de gewone lagere school, meer inhalings- dan herhalingsonderwijs?

A. Dit is zeer waar. In het geheel is het aantal leerlingen 60; van die 60 krijgen slechts 10 werkelijk voortgezet onderwijs.

96. *V.* Worden er in het geheel geen eischen van toelating gesteld?

A. Neen, nooit. De leerlingen worden allen opgenomen, zij moeten alleen 12 jaar zijn en de lagere school niet bezoeken. Zij worden dan in 3 klassen geschift, en eene is de herhalingsklasse.

97. *V.* Er zijn immers twee inrichtingen van dien aard?

A. Neen, slechts ééne, want die aan het Kalf is opgeheven wegens gebrek aan belangstelling. Intusschen voldoet die ééne school toch wel aan eene behoefte. Tal van leerlingen, die onvoldoend onderwijs genoten hebben, worden nu in staat gesteld dit in te halen.

98. *V.* Zijt gij intusschen van oordeel, dat er eene goed georganiseerde school van werkelijk voortgezet onderwijs, zich aansluitende aan de gewone lagere school, behoorde te zijn?

A. Zeer zeker.

99. *V.* Is door onderwijzers of anderen nooit eene poging gedaan om zulk eene inrichting van gemeentewege te krijgen?

A. Ja, maar dat was vóór mijn tijd. Ik weet zelfs, dat er eene bestaan heeft, maar die is door gebrek aan belangstelling verloopen.

100. *V.* Wordt bij het verlaten der school door u bij de ouders of kinderen zelven wel aangedrongen op het voortzetten van het onderwijs bij het Nut of op de burgeravondschool?

A. Ja, vooral om te gaan naar de laatste. Ware er echter eene goede herhalingsschool, dan zou ik die het sterkst aanbevelen, met het oog op de latere behoeften der leerlingen.

101. *V.* Maar is de burgeravondschool voor die, welke een ambacht gaan beoefenen, niet het best?

A. Dat hangt er van af, maar op eene goede herhalingsschool zou ook teekenonderwijs gegeven moeten worden, en dan zou ik die verkiezen.

102. *V.* Hoe laat begint de avondschool?

A. Viermaal 's weeks van 7 tot 9 uur.

103. *V.* Volgens de nieuwe arbeidswet, mogen de kinderen tot 7 uur werken; zou nu het stellen van den aanvang van den schooltijd op bij voorbeeld kwart over zevenen er niet toe kunnen medewerken om het bezoek te doen toenemen? Er zullen thans toch velen zijn, die niet op tijd op school kunnen wezen.

A. Ja, 4 of 5 van die gevallen ken ik wel, want vooral zakjesfabrikanten houden er niet van, dat de kinderen voor hun tijd weggaan, dat zijn groote vijanden van de school.

104. *V.* Kent gij werkgevers, die er bij hunne jeugdige arbeiders op aandringen om herhalingsonderwijs te gaan genieten?

A. Persoonlijk niet. Het hoofd der school zou dit beter kunnen zeggen. Wel weet ik, dat de commissie voor de herhalingsschool pogingen doet in die richting bij werkgevers, en met goed gevolg soms.

105. *V.* Gij noemdet zooeven de zakjesfabrikanten groote vijanden van de school; zijn u gevallen bekend, dat jongens in zakjesplakkerijen (of in andere bedrijven) later werken dan tot 7 uur?

A. Ja, een geval is mij bekend van een jongen, die het herhalingsonderwijs zeer noodig had, omdat hij 14 jaar was en van meet af aan moest beginnen. Deze jongen kwam zeer ongeregeld, omdat hij, zooals later bleek, niet altijd verlof van zijn baas kon krijgen om te vertrekken. 's Woensdags, als er geen herhalingsschool was, werkte hij tot $8\frac{1}{2}$ uur.

106. *V.* Hoe heet zijn patroon?

A. Van der Stel.

107. *V.* Meent gij, dat over het algemeen de arbeidswet, voor zoover den arbeid van kinderen betreft, goed wordt nageleefd?

A. Als boodschappen doen niet tegen de wet is, dan wel, maar schoolverzuim en te laat komen, ongeschiktheid om onderwijs te ontvangen enz., zijn het gevolg van dat boodschappen doen.

108. *V.* Maar in fabrieken en werkplaatsen?

A. Daaromtrent is mijne kennis zeer gering.

109. *V.* Wanneer dat boodschappen doen de school deed verzuimen, hebt gij u dan tot den werkgever gewend om daaraan, zoo mogelijk, een einde te doen komen?

A. Die gevallen kwamen niet bij ons, maar bij een collega voor; ik geloof niet, dat hij pogingen aanwendde, als door u bedoeld.

110. *V.* Is er eene bibliotheek aan uwe school?

A. Ja, aan alle scholen in de gemeente.

111. *V.* Wordt daarvan veel gebruik gemaakt?

A. Ja, zeer veel; de ouders van de kinderen maken zelfs gretig gebruik van de boekjes, die de kinderen medebrengen.

112. *V.* Kunnen de kinderen, die uwe school verlaten hebben, nog uit de schoolbibliotheek boeken blijven ontvangen?

A. Ja, dat gebeurt voortdurend.

113. *V.* Zijt gij op de hoogte van het gebruik, dat van de Nutsbibliotheek wordt gemaakt?

A. Ja, dit is zeer verblijdend. De commissie heett den tijd tot ruiling der boeken zóó gesteld, dat mijne leerlingen er niet te laat door op school behoeven te komen, en nu zie ik des Donderdags heele rijen boeken, die 's middags verwisseld zullen worden.

114. *V.* Is er eene afdeeling voor jeugdige lezers?

A. Neen.

115. *V.* Is er dientengevolge niet eene leemte voor het verkrijgen van goede lectuur voor personen van jeugdigen leeftijd, voor wie de boeken der schoolbibliotheek niet meer, die der Nutsbibliotheek nog niet geschikt zijn?

A. Ja; het schijnt mij toe, dat de lezers der Nutsbibliotheek niet altijd de beste keuze doen, maar dat is eene quaestie van smaak. In allen gevalle had men den catalogus moeten splitsen.

116. *V.* Wordt, afgezien van den wensch, dien gij daar uit, in de gemeente voldoende voorzien in de behoefte aan lectuur voor den werkenden stand?

A. Ja.

117. *V.* Is er aan uwe school eene gelegenheid tot sparen verbonden?

A. Neen.

118. *V.* Ook niet aan de andere scholen hier?

A. Neen.

119. *V.* Wordt er, zoover gij weet, veel gebruik gemaakt van de spaarbank van het Nut?

A. Op mijne school hoor ik er nooit over spreken.

120. *V.* Hebt gij ook nog punten, die gij onder onze aandacht wenscht te brengen?

A. Ik zou zoo gaarne verdwenen zien het hier heerschende wanbegrip, dat de leertijd der kinderen op school moet loopen van 6—12 jaar en de cursus niet langer dan 6 jaren mag duren. Ik wenschte dien uitgebreid te zien tot een 8jarigen. Indertijd is door eene kleine minderheid van de hoofden der scholen uitgemaakt, dat de cursus moet duren 7 jaren; dit zelfs acht ik niet voldoende, maar het leerplan is opgemaakt vóórdat ik hier onderwijzer was, en dat plan geldt voor alle lagere scholen. Voorts zou het herhalingsonderwijs meer en uitgebreider geregeld moeten worden. Ook dit is betreurenswaardig, dat de kinderen, wanneer zij de school verlaten, komen in een kring, waarin geen toezicht meer op hen is. Vele jongens, die goed en braaf de school verlieten, zijn in den kring, waarin zij het eerst kwamen, voor hun leven bedorven.

121. *V.* Bestaat alhier geen enkele bemoeiing in het belang van die jeugdige arbeiders, waarop gij doelt?

A. Neen, en dat acht ik eene groote leemte.

122. *V.* Gij doeldet dus niet alleen op de wenschelijkheid van verder onderwijs, maar ook op bemoeiingen, waardoor geestelijke invloed op die jeugdige arbeiders zou worden uitgeoefend?

A. Juist.

J. Witte.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.
W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Wouter Lourens Vogelesang**, oud 40 jaar, hoofd eener bijzondere Christelijke school, te Zaandam.

123. De **Voorzitter**: Hoeveel leerlingen hebt gij op uwe school?

A. 280, zoowel jongens als meisjes.

124. *V.* Is het eene school voor betalenden, of van kosteloos onderwijs?

A. Allen moeten betalen. Maar er zijn enkele vereenigingen onder ons, die voor sommige kinderen betalen.

125. *V.* Intusschen zijn uwe leerlingen toch grootendeels uit werkmansgezinnen?

A. Nagenoeg alle.

126. *V.* Ondervindt gij groot bezwaar bij het onderwijs, ten gevolge van ongeregeld schoolbezoek?

A. Ja, en dit is vooral een gevolg van den socialen toestand. Zoo is er b. v. eene weduwe, die een gedeelte van de week moet venten, en die dan geregeld haar oudste kind tehuis houdt om op de kleintjes te passen. Trouwens is dit schoolverzuim ook wel eens een gevolg van slordigheid in het gezin.

127. *V.* Bereikt dit betrekkelijk schoolverzuim een zeer hoog cijfer?

A. Zeer hoog niet. Overigens openbaart het zich meer bij de meisjes dan bij de jongens.

128. *V.* Zijn er onder uwe leerlingen vele, die vóór het 12de jaar de school verlaten?

A. Jongens niet, omdat die toch niet vóór hun 12de jaar bij een baas kunnen terecht komen; meisjes meestal op haar tiende of elfde jaar, of nog jonger.

129. *V.* Dan zullen onder de meisjes zeker slechts weinige zijn, die de geheele school doorloopen, daar zij toch eerst op haar zesde jaar ter school komen en iedere klasse toch een jaar duurt?

A. Wij vinden het zelf wel niet gewenscht, maar wij regelen het zóó, dat om het half jaar de leerlingen tot eene hoogere klasse kunnen overgaan.

130. *V.* Mag ik daaruit opmaken, dat, zeer tegen uw wensch, de organisatie uwer school veel te wenschen overlaat, doordat de meisjes meerendeels vóór haar 12de jaar de school verlaten?

A. Wij zijn er wel door den nood toe gedwongen.

131. *V.* De jongens blijven tot hun 12de jaar, zeidet gij. Maar gaan zij dan veelal, als het ware met klokslag 12 jaar, weg.

A. Met April gewoonlijk gaan zij van de school, indien zij vóór dien tijd 12 jaar zijn geworden.

132. *V.* Niet vóór April?

A. Sommigen wel, wanneer zich eene gunstige gelegenheid aanbiedt om bij een baas te komen.

133. *V.* Worden dan door u pogingen gedaan om ze ten minste nog tot April op school te houden?

A. Ja, er worden boodschappen naar de ouders gestuurd, of ik ga ze zelf spreken. Maar men stuit op groote bezwaren tegenover weduwen, groote huisgezinnen, en dan baat geen enkel middel.

134. *V.* Roept gij ook wel de medewerking van den betrokken werkgever in, om de plaats voor den jongen open te houden, zoodat deze inmiddels tot het eind van den cursus op school kan blijven?

A. Neen.

135. *V.* Gij hebt dus geen ervaring, of de werkgevers al dan niet bereid zijn in die richting mede te werken?

A. Neen.

136. *V.* Blijven er nog al wat tot hun 13de of 14de jaar?

A. Slechts enkelen.

137. *V.* Sprekende als onderwijzer, betreurt gij het dan in hooge mate, niet alleen, dat de meisjes zoo vaak vóór haar 12de jaar verdwijnen, maar ook, dat de jongens slechts tot hun 12de jaar blijven?

A. Zeer zeker. Liever hield ik ze tot hun 14de jaar, omdat met het 12de jaar de gronden eerst zijn gelegd, en dan met vrucht zou kunnen worden gewerkt om de jongens te doen profiteeren van hetgeen ze geleerd hebben.

138. *V.* Zoudt gij het dus, als onderwijzer, in het belang van de kinderen toejuichen, indien het verbod van arbeid, hetwelk nu geldt tot 12 jaar, tot 14 jaar werd verhoogd?

A. Als onderwijzer, zeer zeker.

139. *V.* En ook, als daaraan de verplichting om de school te bezoeken werd vastgeknoopt, aangezien zonder dat, althans voor de meisjes, het doel niet zou worden bereikt?

A. Als onderwijzer ben ik beslist voor leerplicht: maar uit een sociaal oogpunt heb ik bedenking om ouders, die geldelijk de hulp hunner kinderen niet kunnen missen, ten deze te dwingen.

140. *V.* Zoudt gij niet meenen, dat, gesteld er werd eene zoodanige verplichting aan de ouders opgelegd, welgezinde en welgestelde burgers daar, waar inderdaad het wegvallen van de verdiensten der kinderen ondragelijk zou zijn voor het gezin, bereid zouden zijn bij te springen?

A. Laat ik mij nader verklaren.
Ik ben, als onderwijzer en staatsburger, onvoorwaardelijk voor leerplicht, onder dit voorbehoud alleen, dat de vaccinewet gewijzigd worde in den zin, als nu is voorgesteld; en wel daarom, omdat ik in Hoogeveen de ondervinding heb opgedaan, dat er ouders bezwaar maakten hunne kinderen te laten vaccineeren. Daarom zou ik ongaarne er een beginsel van maken, de ouders in dit opzicht te dwingen.

141. *V.* Gij zegt, dat er in Hoogeveen ouders waren, die er bezwaar tegen maakten hunne kinderen te laten vaccineeren. Was dat een bezwaar, waarover zij ten slotte heenstapten, of zijn u daar gevallen bekend geworden, dat ouders uitsluitend om dat bezwaar hunne kinderen van onderwijs verstoken hebben gelaten?

A. Ja, ik heb een vader gekend, die zijne kinderen zelf, zoo goed en kwaad het ging, onderwees, en die zich door mij niet liet overreden om de kinderen te laten inenten.

142. *V.* Kwamen meer van die gevallen te uwer kennis?

A. Dat was voor mij persoonlijk het eenige.

143. *V.* Wordt aan uwe school herhalingsonderwijs gegeven?

A. Neen. Toen ik hier kwam, heb ik er de gelegenheid voor geopend. Één jongen heeft er zich slechts voor opgedaan, ik moest dat dus opgeven.

144. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Aan gebrek aan besef bij de ouders omtrent de waarde van onderwijs voor hunne kinderen voor hun verder leven.

145. *V.* Zou het ook mede zijn grond hebben in het feit, dat de jongens 's avonds te laat arbeiden of te moede zijn, om daarna nog lust te hebben weder te gaan leeren?

A. Dat zou kunnen, want de jongens hebben hier in de gezinnen nog al wat in te brengen.

146. *V.* Komt gij wel eens in aanraking met oudleerlingen?

A. Zelden.

147. *V.* Gij hebt dus waarschijnlijk geen ervaring, of, ondanks de arbeidswet, de jongens 's avonds nog na 7 uur arbeiden?

A. Persoonlijk heb ik die ervaring niet.

148. *V.* Gij zeidet, dat de kinderen hier nog al wat in te brengen hebben in de gezinnen. Bedoelt gij daarmede, dat er eene minder gewenschte verhouding bestaat tusschen ouders en kinderen?

A. Dat is uit welk oogpunt men die verhouding beziet. Ik meen er mede, dat de kinderen tegenwoordig ook al een woordje medespreken over den duur van het schoolgaan, enz. De dwang van de kinderen op de ouders is soms niet zonder invloed.

149. *V.* Komt gij wel in gezinnen, waarvan kinderen uwe school al hebben verlaten?

A. Neen.

150. *V.* Is er eene schoolbibliotheek aan uwe school?

A. Neen.

151. *V.* Is er dus voor uwe leerlingen geen gelegenheid tot het verkrijgen van lectuur?

A. Jawel, onze school staat in betrekking met de vereeniging tot verbreiding der waarheid en met de doleerende kerk. Die vereeniging heeft eene bibliotheek.

152. *V.* Van algemeenen of van godsdienstigen aard?

A. Van algemeenen aard, maar godsdienstig getint; ik noem bij voorbeeld de werkjes van Gerdes.

153. *V.* Hebt gij eene schoolspaarbank?

A. Neen. Ik ben vroeger hoofd der rijksschool te Vledder geweest, en daar hadden wij eene spaarbank; maar hoewel met enthousiasme begonnen, daalde de ijver weldra zóó, dat de vruchten van de spaarbank niet meer geëvenredigd waren aan de moeite, die zij kostte. Wat nu onze school betreft, hebben wij zóóveel zorgen nog, ook van financieelen aard, dat wij nog niet tot de oprichting van eene spaarbank hebben kunnen komen, hoewel wij die instelling wenschelijk zouden vinden.

154. *V.* Wat was uwe ervaring te Vledder? Werd te veel geld weder terug genomen, hetzij voor genoegen hetzij voor een nuttig doel, of droeg men minder bij?

A. Het laatste. Eerst was er veel geestdrift, maar op den duur ging het achteruit.

155. *V.* Waren er toch kinderen, die steeds voortgingen met sparen?

A. Enkele.

156. *V.* En droeg het voortzetten van het sparen de goede vrucht, dat het eene gewoonte werd, waaraan men ook na het verlaten der school getrouw bleef?

A. Dat weet ik niet; ik heb maar vier jaren aan het hoofd van die school gestaan.

157. *V.* Zijn er nog punten, waarop gij uwerzijds onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

W. L. Vogelesang.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Martinus Johannes Van der Hoogt,** oud 37 jaar, predikant bij de Christelijke Gereformeerde Gemeente, te Zaandam.

158. De **Voorzitter**: Wij zouden gaarne eenige algemeene inlichtingen van u ontvangen, omtrent den toestand der arbeiders in deze gemeente. Gij zijt immers reeds geruimen tijd hier?

A. Ruim 7 jaren.

159. *V.* Vergis ik mij niet, dan zijn hier veel losse arbeiders, hetzij werkzaam bij het lossen van schepen, hetzij bij het in- en uitladen aan de fabrieken. Is er nu, naar uwe ervaring, groot verschil in stoffelijk en geestelijk opzicht tusschen die categorie van de arbeidersbevolking en de vaste ambachtslieden of fabrieksarbeiders?

A. Als predikant heb ik liever te doen met vast werkvolk dan met los; ik geloof, dat, zoowel stoffelijk als geestelijk, de vaste arbeiders hooger staan dan de losse.

160. *V.* Zijn de verdiensten van deze laatsten niet zeer afwisselend hoogst aanzienlijk en gering?

A. Wat de personen betreft, met wie ik in aanraking kom, is dat zeer wisselvallig. De sjouwerlieden bij voorbeeld, die bij de fabrieken als zoogenaamde invallende ploeg werkzaam zijn, verdienen des zomers veel geld, maar daartegenover staat, dat zij soms in langen tijd niets verdienen.

161. *V.* Kunt gij het bedrag opgeven, tot hetwelk soms die verdiensten per week stijgen?

A. Ik heb een lid van mijne gemeente, die bij voorbeeld weken achtereen *f* 14 tot *f* 20 verdient, eene enkele maal soms nog daar boven; maar dan heeft hij weder weken, dat hij niets doet.

162. *V.* Hebt gij de ervaring, dat door deze lieden voor den kwaden tijd ter zijde gelegd wordt wat zij in goede weken boven het normale peil verdienen, of brengt hun ongeregelde leefwijze mede, dat zij verteren wat zij hebben?

A. In het algemeen heb ik met de leden van mijne gemeente in dat opzicht niet veel moeite. Doch dit hangt ook al veel af van de huisvrouw, en het komt dan ook wel eens voor, dat enkelen, die in den zomer goed verdienen, 's winters diaconaal bedeeld moeten worden.

163. *V.* In uw kring openbaart zich dus niet als regel het elders waargenomen verschijnsel, dat lieden met wisselende verdiensten in goede tijden ook hunne zeer hooge verdiensten opmaken?

A. Over het algemeen niet.

164. *V.* En nu de vaste werklieden: hoe is hun stoffelijke toestand?

A. In het algemeen hebben dezen geen reden tot klagen, wanneer zij althans de tering naar de nering weten te zetten. Zooals gij wel weten zult, is in mijne gemeente het toezicht op geestelijk en zedelijk gebied scherper dan in sommige andere kerkgenootschappen. De toestand is dan ook zóó goed, dat in eene gemeente, die bijna uitsluitend uit werklieden bestaat, het gemeentelijk budget ± *f* 20.000 bedraagt.

165. *V.* Hoe talrijk is uwe gemeente?

A. Bijna 1200 zielen. Eene kleine 300 huisgezinnen.

166. *V.* Neemt gij verschil in gehalte waar tusschen houtzagers, pellers, olieslagers, ambachtslieden, op stoffelijk of zedelijk gebied?

A. In het algemeen is er geen verschil. Alleen zou ik zeggen, dat de olieslagers, die veel 's nachts werken, minder hoog staan dan b. v. de houtzagers, die ook bij ziekte meer ondersteuning van hunne patroons genieten.

167. *V.* Hoe is over het algemeen de arbeidsduur, ook in verband met het leven in het gezin?

A. Wanneer ik wel ben ingelicht, dan wordt aan de fabrieken meestal van 's morgens 6 tot 's avonds 6 à 7 uur gearbeid.

168. *V.* Er zullen getuigen uit de verschillende vakken komen om ons daaromtrent bijzonderheden mede te deelen. De strekking van mijne vraag was deze: zijn u gevallen bekend van zeer langdurigen arbeid, ook nachtarbeid, zóódanig, dat zulks nadeelig moet werken op de menschen zelf en op den toestand van het gezin?

A. Geen bepaalde gevallen zijn mij daarvan bekend. In verband met onze kerktijden komt het echter wel voor, dat olieslagers, die 's nachts werken, niet in de kerk kunnen komen. Dat komt natuurlijk niet van het te lange werken, maar van de verdeeling van den arbeid. Zij scheiden 's morgens om 6 of 8 uur uit; maar ik weet niet, wanneer zij beginnen.

169. *V.* Wordt er ook geklaagd over nachtelijken arbeid, in verband met de gezondheid?

A. Neen, in het algemeen niet. Wel wordt er soms geklaagd door enkele jongens, die wat zwak zijn, b. v. te Koog. Gij zult wel weten, dat de grenzen der kerkelijke gemeenten anders zijn dan die der gemeenten.

170. *V.* Reeds is ons door een anderen getuige medegedeeld, dat de verhouding tusschen werkgevers en werklieden hier in het algemeen gunstig is. Beaamt gij dit?

A. Dit is mijn indruk ook. Er komen wel eens ontevredenen klagen, maar ik beoordeel dat altijd van weerskanten. Meestal blijkt mij, wanneer ik een onderzoek instel, dat die klachten overdreven zijn. De verhouding is hier te Zaandam betrekkelijk goed.

171. *V.* Ondervindt gij bij het geven van uw catechetisch onderwijs moeilijkheden, doordien de jongelieden op de door u gestelde tijden moeten arbeiden?

A. Eene enkele maal, maar in den regel kan ik het van de patroons nog al gedaan krijgen, dat zij komen. Het ligt veel aan de jongelieden zelf, of zij gaarne ter catechisatie gaan, of niet. Eene enkele maal gebeurt het, dat er een catechisant bepaald niet kan, maar meest geven de patroons gelegenheid om naar de catechisatie te gaan.

172. *V.* Vallen uwe catechisatie-uren alle in den arbeidstijd?

A. Alleen 's Woensdag-morgens van 11—12 uur. Doch het komt toch weinig voor, dat zij de catechisatie verzuimen. Een enkele op de 400 catechisanten zegt niet veel.

173. *V.* Wanneer geeft gij uwe overige uren?

A. Die zijn meest 's avonds. Voor de schoolkinderen van half twee tot vieren, en voor de ouderen van vijf uur tot half tien.

174. *V.* Twee uren vallen dan toch in den arbeidstijd. Hebt gij daarvoor medewerking van de werkgevers?

A. Meestal wel.

175. *V.* Wordt bij uw weten de arbeidswet, wat het werken van jongens tot 7 uur betreft, getrouw nagekomen; ook in de kleine nijverheid?

A. Ja, bepaalde gevallen van overtreding zijn mij niet bekend; wel merk ik echter, dat sommige jongens wel wat te laat moeten werken om voor het catechetisch onderwijs wat van buiten te leeren, hetgeen bij mijne methode van onderwijs noodig is. Dat geldt bijzonder de zakjesplakkers. Onder hen werken er dan ook wel eens wat laat, zij het dan, dat zij ouder zijn dan 16 jaar. Natuurlijk tegen oververdienste. Maar het kan zijn, dat de arbeidswet daarin verbetering zal brengen.

176. *V.* Zijn daar ook wel jongens bij van minder dan 16 jaar?

A. Jawel, in 't afgeloopen jaar is dat wel gebeurd.

177. *V.* Acht gij het bezoek van de lagere school tot 12 jaar, wat hier regel schijnt te zijn, voldoende voor het verdere leven van die jongens?

A. Het eene kind is het andere niet, maar bij mijn onderwijs krijg ik de ervaring, dat in den regel de kinderen hunne taal zeer slecht verstaan en de beteekenis bijv. van een psalmvers, dat zij woord voor woord moeten verklaren, al zeer weinig begrijpen. Dat geldt voor de leerlingen der bijzondere zoowel als voor die der openbare scholen. Dat staat gelijk.

178. *V.* Zoudt gij het verblijdend achten, indien de wet zorgde, dat het bezoek der lagere school aanmerkelijk langer duurde?

A. Daarop zou ik niet onvoorwaardelijk bevestigend antwoorden. De ervaring heeft mij geleerd, dat in de gezinnen, tot mijne gemeente behoorende, de kinderen vroeg er wat bij moeten verdienen; en bovendien, de jongens tegen hun 11de, 12de jaar verlangen van school af te komen. Om hen nu te dwingen, niets te verdienen en op school te blijven, dat zou geen verbetering geven, want wat men gedwongen doet, wordt zelden goed gedaan.

179. *V.* Een deel van uw catechetisch onderwijs geeft gij 's avonds; onder uwe leerlingen zijn er vermoedelijk vele, die over dag hebben moeten werken?

A. Ja.

180. *V.* Bespeurt gij daarvan nadeelige gevolgen op de helderheid van hun geest gedurende uw onderwijs?

A. Neen, over het algemeen niet. Een enkele bakkersjongen mag eens zitten dutten, maar aan de anderen valt niets te bespeuren.

181. *V.* Wanneer dus gezegd wordt, dat herhalingsonderwijs niet veel kan geven, omdat jongens, die den geheelen dag hebben gewerkt, 's avonds toch slapen, dan beaamt gij die uitspraak niet?

A. Neen, als het onderwijs ten minste niet te lang achtereen duurt.

182. *V.* Beschouwt gij 11 uren arbeid als niet te lang voor knapen beneden de 16 jaar, met het oog op de vermoeienis voor hun geest?

A. Neen.

183. *V.* En van het lichaam?

A. Ook niet.

184. *V.* Gij krijgt ook jongens op de catechisatie boven de 16 jaar?

A. Ja.

185. *V.* Boven de 16 jaar is, zooals u bekend zal zijn, de arbeidsduur niet beperkt door de wet. Zijn er onder uwe catechisanten van 16—18 jaar, die aan nachtarbeid deelnemen?

A. Niet veel.

186. *V.* Acht gij eene wettelijke grens voor den arbeidsduur van jongens van dien leeftijd wenschelijk?

A. Ja; vooral in verband met nachtelijken arbeid. Jongens van 16 en 17 jaar zijn nog in hun groei, en op dien leeftijd ontwikkelen zich de verschillende hartstochten, zoodat ik liever het verbod van arbeid na een zeker uur zou hebben uitgestrekt tot het 18de levensjaar.

187. *V.* Zijn er ook zakjesplakkerijen in uwe gemeente, waar meisjes arbeiden?

A. Niet, dat ik weet; vrouwenarbeid komt daar zelden voor.

188. *V.* Zijn u bemoeiingen bekend, afgezien van de zuiver kerkelijke, in het belang van de jeugdige arbeiders?

A. Mijne kerkelijke gemeente maakt eene goede uitzondering bij andere gemeenten, want er wordt veel gearbeid om de jongelieden in het goede spoor te leiden

189. *V.* Waarin bestaat die arbeid?

A. Wij hebben eene vereeniging, waar de tijd aangenaam wordt doorgebracht; daar wordt een gedeelte van Gods woord gelezen, verder worden er opstellen gemaakt, bijv. over de Vaderlandsche Geschiedenis, of er wordt het een en ander gereciteerd. Dit alles werkt zeer gunstig, om de jongelieden van den verkeerden weg af te houden.

190. *V.* Zijn die bijeenkomsten ook toegankelijk voor meisjes?

A. Neen, maar voor de meisjes hebben wij eene meisjesvereeniging, die zich ten doel stelt om 's Zondagavonds meisjes van de straat naar de vereeniging te trekken; daar wordt dan wat gelezen. Des Dinsdag-avonds vergadert die vereeniging ook, maar dan is het uitsluitend om kleedingstukken voor de armen te naaien.

191. *V.* Uwe betrekking brengt u waarschijnlijk veel in de gezinnen. Hoe is de voeding van een gemiddeld gesteld werkman?

A. Over het algemeen is de voeding tamelijk goed. Ik kom uit Overijssel, en dan heb ik wel eens de opmerking moeten maken, dat de gezinnen hier meer uitgeven aan het uitwendige, aan kleeding, dan bij ons in die streek. Ik heb ook eenigen tijd te Landsmeer gestaan, en daar trof mij hetzelfde, dit schijnt echt Noordhollandsch te zijn.

192. *V.* Wat is de middagpot hier?

A. Aardappelen zijn de hoofdschotel; eigenlijke meelkost gebruikt men hier niet veel.

193. *V.* Eet de werkman zijne aardappelen met vet?

A. Ja.

194. *V.* Komt er veel spek op tafel?

A. Over het algemeen niet veel.

195. *V.* Zijn er, die zich behelpen moeten met lawaaisaus?

A. Dat gebeurt ook wel.

196. *V.* Is het uwe ervaring, dat de werkman melk en eieren aan zijne kinderen kan geven, alsmede in geval van ziekte kan zorgen voor versterkende middelen?

A. Neen; maar het burgerlijk armbestuur verschaft naar mijne overtuiging wel wat spoedig ondersteuning. Dit heeft ook op sommige gezinnen van onze gemeente een nadeeligen invloed.

197. *V.* Zijn er niet ook vereenigingen, die zich bezig houden met het verschaffen van versterkende middelen aan zieken?

A. Ja, dat geloof ik wel, maar het grootste kwaad s , dat de geneesheer te spoedig een briefje afgeeft.
i

198. *V.* Hebt gij in uwe gemeente eene zware armenzorg?

A. Wij hebben betrekkelijk weinig armen, maar wij gaan ook niet spoedig tot algeheele bedeeling over, uitgezonderd natuurlijk weduwen, weezen en gebrekkigen. Wanneer iemand geen werk heeft, moet hij eerst alle middelen, die in zijn vermogen zijn, aanwenden om werk te bekomen. Wij houden hun steeds den stelregel voor, dat elk huisvader in de eerste plaats geroepen is om voor zijn gezin te zorgen.

199. *V.* Naar uw oordeel is dus het burgerlijk armbestuur te gemakkelijk in het verleenen van onderstand?

A. Ja; er zijn menschen, die *f* 9 à *f* 10 verdienen, en toch een briefje voor melk of eieren krijgen. Dit is voor hen wel geen weelde, maar toch geloof ik, dat het nadeelig werkt voor de roeping van den huisvader om ook bij ziekte voor zijn gezin te zorgen. Dat werkt ook nadeelig op ons terug, omdat wij zeggen: gij moet zien, wat gij zelf kunt doen.

200. *V.* Kan, naar uw oordeel en naar uwe ervaring, een man met een inkomen van *f* 9 à *f* 10 in de week, bij hetgeen hij dagelijks voor de redelijke voorziening in de behoeften van zijn gezin noodig heeft, nog wat ter zijde leggen voor tijden van nood en ziekte?

A. Dat komt mij niet waarschijnlijk voor, wanneer er reeds *f* 1.50 voor huur afgaat.

201. *V.* Maar dat is hier toch een vrij normaal inkomen, niet waar?

A. Ja.

202. *V.* En dan keurt gij het toch af, dat in die gezinnen de diaconale en burgerlijke armenzorg ingrijpt in geval van ziekte?

A. Ja, wel om dat als regel vast te stellen. Er kunnen gevallen zich voordoen van verpleging in een gasthuis of dure medicijnen, maar dat zijn buitengewone gevallen.

203. *V.* Hebt gij in uwe gemeente ook lieden, die ten gevolge van hoogen ouderdom of ongelukken en ziekten, opgeloopen in het bedrijf, niet in staat zijn om te arbeiden, en door u geholpen moeten worden, omdat zij geen steun krijgen van den patroon, bij wien zij jarenlang werkten?

A. Ja, een enkele hier. De blokmalers in de olieslagerijen krijgen in den regel niets van den patroon. Zij krijgen niet direct steun van de gemeente, maar voorzien in hun onderhoud geheel of gedeeltelijk door b. v. met petroleum te venten, of zoo iets.

204. *V.* Gij zegt, dat invalide arbeiders in de olieslagerijen geen ondersteuning krijgen van hun patroon. In andere vakken dan wel?

A. Dat weet ik niet.

205. *V.* Laat mij nog eens terug komen op de voeding van het werkmansgezin. Hoort gij klachten, dat de voedingsmiddelen, b. v. melk of visch, in deugdelijkheid te wenschen overlaten?

A. Neen.

206. *V.* En nu de woningen. Wat is de huur van eene gewone arbeiderswoning?

A. Dat is ongeveer van 80 cents af tot ongeveer *f* 1.50 à *f* 1.75.

207. *V.* Staat u eene woning van een arbeider voor den geest, b. v. van *f* 1.50, die gij ons beschrijven kunt?

A. Daarvoor hebben zij, in den regel, eene huiskamer en wat zij hier noemen eene keuken, eigenlijk de plaats, waar het gezin den geheelen dag vertoeft, want de huiskamer dient als mooie kamer, soms, als het gezin groot is, voor slaapkamer; dan hebben zij daarenboven nog een zolder. De prijs hangt echter meer af van de grootte der vertrekken, dan van het aantal.

208. *V.* Slaapt men in bedsteden, of ook wel in ijzeren ledikanten?

A. Het laatste is uitzondering.

209. *V.* Worden, als zij op zekeren leeftijd komen, de kinderen naar de seksen gescheiden?

A. Meestal wel, daarover hoor ik geen klachten.

210. *V.* Is het ook uwe overtuiging, dat door toezicht der overheid op de woningen invloed ten goede is uitgeoefend, dat die toestand vooruitgaande is en thans zelfs bevredigend kan worden genoemd?

A. Ja.

211. *V.* Zijn er intusschen toch gedeelten der gemeente, waar die toestand veel te wenschen overlaat?

A. Neen, men kan overal best komen, en, vergeleken met achterbuurten in groote steden, wonen de menschen hier soms in een paradijs. Bovendien, de aard van de menschen hier is zindelijk, en zij knappen den boel gaarne op.

212. *V.* Hebben zulke huizen ook een stukje grond?

A. Dat zijn hier uitzonderingen. Groente kweeken en een varkentje of eene geit houden, zooals in Overijssel en Gelderland gebeurt, komt hier zelden voor.

213. *V.* Zijn er ook werklui, die een eigen huisje hebben?

A. Heel weinigen, misschien een enkele timmermansknecht uitgezonderd, die dat, bij gebrek aan werk, met geld van den een of ander heeft gebouwd, anders niet.

214. *V.* Zijn er ook werkgevers, die voor hun volk woningen hebben laten bouwen?

A. Voor zoover ik weet, niet; evenmin wordt daarin voorzien door vereenigingen. De eigenaars zijn meestal «huisjesmelkers». Ik geloof niet eens, dat er ééne maatschappij bestaat tot het bouwen van arbeiderswoningen.

215. *V.* Heeft het u, van elders komende, niet getroffen, dat de huizen meest van hout zijn, en meent gij, dat steenen huizen de voorkeur verdienen?

A. Ja, ik geef de voorkeur aan een steenen huis, want een houten huis is 's winters kouder en 's zomers veel warmer dan een steenen. Mijne pastorie bijv. heeft een houten zijmuur, maar dat kan ik dezer dagen merken aan het stoken. Hoe hier de voorkeur voor houten huizen is ontstaan, daaromtrent bestaat veel verschil van gevoelen. Verleden week hoorde ik nog deze uitlegging. Zaandam zou vroeger gelegen hebben, waar nu de Hembrug is, en daar door de Spanjaarden in brand zijn gestoken; de bewoners zouden toen de plaats van hout hebben herbouwd, om haar zelf onmiddellijk in brand te kunnen steken, wanneer de vijand weer verscheen. Een minder dichterlijke, maar meer natuurlijke uitlegging vind ik in den uitgebreiden houthandel van Zaandam.

216. *V.* Begint men allengs meer steenen woningen te bouwen?

A. Ja, vooral omdat de aanzienlijken voorgaan; de oude heerenhuizen zijn meest alle ook van hout.

217. *V.* Wordt het loon hier geregeld eens in de week uitbetaald, of om de veertien dagen?

A. De betaling per week is algemeen, maar die om de veertien dagen komt toch ook voor.

218. *V.* Zijn u ook van nabij gevallen bekend van uitbetaling om de veertien dagen, zoodat gij ons kunt zeggen, hoe dat werkt?

A. Neen, ik heb van een geval gehoord laatst, maar ik weet niet, waar die man werkt, en van een algemeene ervaring kan ik niet spreken.

219. *V.* Wordt 'sZaterdag-avonds het loon uitbetaald?

A. Ja, voor de leden mijner gemeente, die nog al op den Zondag zijn gesteld, altijd.

220. *V.* Maar, als zij 's nachts doorwerken, komt dan het geld eerst 's Zondags binnen?

A. Voor de leden van mijne gemeente niet; die werken op zijn laatst tot Zondag-morgen 6 uur, maar 's Zondags doet de vrouw nooit inkoopen.

221. *V.* Maar komt dan het loon toch eerst 's Zondags binnen?

A. In mijne gemeente is niemand, die des Zondags zijn loon ontvangt; er zijn er, die het 's Maandag-morgens krijgen, maar misschien ontvangen anderen het ook wel des Zaterdag-middags.

222. *V.* Dit schijnt, volgens uwe mededeeling een uitdrukkelijke wensch van den kant der werklieden te zijn om, als zij van Zaterdag op Zondag den nacht doorwerken, op Zaterdag-middag of Maandag uitbetaald te worden; maar brengen de andere werklieden, welke dien wensch niet te kennen geven, hun loon in dat geval eerst op Zondag-morgen thuis?

A. Dat kan ik niet zeggen.

M. J. VAN DER HOOGT.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Willem Jesse,** oud 57 jaar, predikant bij de Doopsgezinde Gemeente, te Zaandam.

223. De **Voorzitter**: Is hier in de gemeente een ontwikkeld arbeiders-vereenigingsleven?

A. Er is hier eene arbeidersvereeniging «Help Uzelven», die onlangs haar 25jarig bestaan heeft gevierd. Het is eene coöperatieve vereeniging, die twee winkels heeft, waarin de leden hunne dagelijksche behoeften kunnen halen, en eene bakkerij; tegelijk zorgt zij ook voor brandstoffen tegen den winter.

224. *V.* Is die vereeniging niet destijds opgericht door den heer J. Dekker Az., die thans te Koog woont?

A. Ja, die heer heeft, door het lezen van stukken uit *de Gids*, welke ik hem daartoe had gegeven, en stukken, die ik uit het Engelsch vertaald had, aanleiding gekregen om, in overleg met zijn toenmaligen patroon, den heer J. Zwaardenmaker Hz., die vereeniging op te richten. Toen het 25jarig bestaan gevierd werd, was ik eeregast, en ik heb zelden een pleizieriger avond gehad dan dien. Het was zeer aangenaam.

225. *V.* Aangenaam ook, doordat gij de goede resultaten van het 25jarig bestaan dier vereeniging zaagt?

A. Zeker, ik had mij verder niet met de vereeniging bemoeid, waartoe ik trouwens ook niet geroepen was. Doch ik moet zeggen, dat, hetgeen ik dien avond door den heer J. Dekker Az. heb hooren voordragen, van veel belang was. De vereeniging heeft het geluk gehad eerlijke lieden in haar bestuur te bezitten, die bovendien flink wisten op te treden, wanneer de inferieuren in de verschillende winkels misschien minder eerlijk mochten zijn.

226. *V.* Is het uw indruk, dat de vereeniging ook opvoedend heeft gewerkt, door samenwerking aan een gemeenschappelijk doel?

A. Dit is voor mij moeilijk te bepalen. Indertijd heeft de vereeniging ook gezellige bijeenkomsten gehouden, die alleen toegankelijk waren voor de leden, en waar door anderen en door mij voordrachten werden gehouden. Toen heeft men echter die bijeenkomsten productief willen maken, door ze tegen een dubbeltje entrée voor het publiek open te stellen. Het gevolg was — de bijeenkomsten werden op Zondag-avond gehouden — dat er jongens en meisjes kwamen, die daar eene versnapering meebrachten, en van dat oogenblik af heerschte er eene stemming onder het publiek, waardoor de zaak totaal bedorven werd en men de bijeenkomsten moest staken.

Tegenwoordig gaan echter van het Nut aangename en gezellige bijeenkomsten van arbeiders uit, waar door meer ontwikkelde ingezetenen muziek wordt gemaakt, tooneelvoorstellingen worden gegeven, onderhoudende verhalen worden voorgelezen, of nuttige mededeelingen worden gedaan over de natuur, enz.

227. *V.* Zijn hier ook arbeiders-vereenigingen, die ten doel hebben de bevordering van de algemeene belangen der arbeiders, met name vak-vereenigingen?

A. Die ken ik hier niet.

228. *V.* Ook niet op andere plaatsen aan de Zaan?

A. Dat weet ik niet.

229. *V.* Hoe is de toestand der arbeiders hier ter stede, naar uw oordeel?

A. Om dien goed duidelijk te maken, veroorloove mij de commissie eerst eene korte beschrijving van de Zaanstreek, omdat die den toestand der arbeiders voor een goed deel beheerscht.

Daar loopt de rivier de Zaan, en aan weerskanten is een straatweg. Loodrecht op die straatwegen staan paden, die meestal doodloopen. Op die paden nu wonen de arbeiders en op de straatwegen de heeren: kooplieden, fabrikanten, winkeliers. Achter die paden, op het vrije veld, staan de molens, dichter of verder af; en dat is van invloed op het leven van de arbeiders. De stoomfabrieken kruipen allemaal aan de rivier; in het veld staan alleen de olie-, pel- en houtzaagmolens of stoomhoutzagerijen; aan de rivier staan de rijstpellerijen, de verf- en stijfselfabrieken. De stoomhoutzagerijen kunnen niet aan de rivier staan, daar zij te veel ruimte innemen.

De ligging nu der molens heeft, zooals ik zeide, invloed op het leven van de arbeiders, want de olieslagers en pellers kunnen, indien zij ver in het veld werken, niet altijd zoo gemakkelijk naar huis gaan. Staat de molen van een peller ver in het veld, dan gaat zulk een man 's Zondag-nachts naar den molen toe en blijft er de geheele week tot den volgenden Zondag om 8 uur. Staat de molen dichter bij, dan krijgt hij zijn tijd om behoorlijk naar huis te gaan.

De olieslagers gaan in den regel naar huis om te slapen; ook al staan de molens ver in het veld, want dan laten zij zich met schuiten brengen en komen zoo op de paden terug.

De werklieden aan de fabrieken, die aan den weg staan, kunnen gemakkelijk hun huis bereiken, hebben een geregelden werktijd, en kunnen naar huis gaan.

Nu wat den invloed op het huisgezin betreft. Een huisgezin van een peller ziet den vader 's Zondag-nachts heengaan en, wanneer er wind is, de geheele week wegblijven. Wanneer het stil wordt, dan gaat hij naar huis en blijft soms 14 dagen achtereen thuis, tot hij weer gewaarschuwd wordt, dat de wind blaast. De olieslagers komen geregeld thuis om te slapen, en, wanneer dat met den tijd uitkomt, ook om te eten. In den regel echter eten die menschen aan den molen zelf. Zij komen thuis om te slapen, maar is die tijd om, dan begint hun werktijd weer, indien zij ten minste behooren tot de menschen, die 16 uren per dag werken. Er zijn er ook, die acht uren per dag aan den molen werken.

Wat de stoom-rijstpellerijen betreft, die hebben de werkuren van de molens overgenomen, en dat is voor die menschen moeilijk genoeg. In de molens moeten zij hard werken, wanneer het hard waait; maar het is soms lang stil, en dan hebben zij ook rust. Maar in de 2 stoompellerijen achter mij, van Kamphuijs en van Blans, waar zij niet van den wind afhangen, hebben zij dien werktijd ook overgenomen; daar ook werken de menschen

16 uren achtereen, met kleine rusttijden tusschenbeide. 's Nachts gaat het met dubbele ploegen, die om de week wisselen, maar waarvan de eene dan 18 uren achtereen werkt.

230. *V.* Hoe komt het, dat op de oliemolens de menschen naar huis gaan om te slapen, soms zelfs om te eten, en daarentegen op de pelmolens niet?

A. Dat weet ik niet, ik constateer alleen het feit.

231. *V.* Is het uitzondering, dat de pellers bij behoorlijken wind eene heele week achtereen op den molen blijven, of is het regel?

A. Als er wind is, blijven zij soms 14 dagen in den molen, en slapen daar, en dan gaan die menschen alleen op Zondag naar huis.

232. *V.* Gij beseft het nadeel van dien toestand; maar kent gij een middel om daarin verandering te brengen?

A. Neen, ik wenschte, dat ik het wist.

233. *V.* Hoeveel mannen werken er in een pelmolen?

A. Vier.

234. *V.* Zijn u gevallen bekend, dat er maar drie man werken?

A. Neen, maar 't zou mogelijk zijn.

235. *V.* Wordt, hetgeen men *a priori* zou aannemen, namelijk dat die afwezigheid van den vader nadeelig werkt op den toestand van het gezin, door uwe ondervinding bevestigd?

A. Over de gezinnen hier en het huiselijk leven is, zoover ik mijne gemeente ken, niet te klagen; men vindt er knappe lui onder; maar de mannen zelven klagen bitter over dien toestand en het gemis van huiselijk leven. Daarbij komt in de oliemolens, dat de menschen versuffen, door 16 uren die steenen na te loopen; altijd zorgen dat er zaad onder is, de koeken er in doen en uithalen, altijd in dat eeuwige gestamp van den molen zijn, 16 uren lang per etmaal, loopende eten en drinken, altijd trachten zooveel mogelijk te produceeren, want daarnaar worden de menschen betaald, — dat moet op het gehalte van die menschen invloed uitoefenen, en dat merk ik dan ook wel.

236. *V.* Hebt gij de quaestie om daarin verandering te brengen wel eens besproken met werkgevers?

A. Jawel, maar in de windmolens is daarin geen verandering te brengen. Intusschen, de windmolens verminderen in aantal. Een molen, die afbrandt, wordt niet meer opgebouwd. Ook wordt er wel eens een molen afgebroken, omdat het bedrijf niet winstgevend meer is, vooral houtzaagmolens.

237. *V.* In de stoompellerijen bestaat, zoover gij weet, geen technische reden om zoo lang te arbeiden?

A. Daar zijn ploegen die 8, die 16 en die 18 uren werken, als het noodig is. Zulk eene stoomfabriek gaat dag en nacht, als er veel rijst is; anders alleen over dag.

238. *V.* Maar technische redenen om zoolang achtereen te arbeiden bestaan voor de stoompelmolens niet, voor zoover uwe kennis reikt?

A. Neen.

239. *V.* Daar is dus uws inziens de lange arbeidsduur eenvoudig het gevolg van het te gering aantal menschen, dat aan het werk wordt gesteld?

A. Dit is mijne meening, maar ik moet hierbij voegen, dat ik mij niet geheel competent acht om daarover te oordeelen.

240. *V.* Gij hebt voornamelijk gesproken van de pelmolens en de olieslagerijen tot nog toe, maar hoe is het in de houtzagerijen?

A. Daar hangt het, als ik mij niet bedrieg, maar ik wil daarop niet gehouden worden, van de lengte van den dag af. Gewoonlijk gaat de houtzaagmolen, zoolang het dag is. Als er echter veel werk is, wordt ook 's avonds en 's nachts gewerkt, en dit vinden de menschen pleizierig, want avond- en nachtarbeid wordt als overwerk betaald.

241. *V.* Wordt aan den nachtarbeid ook door jeugdige arbeiders deelgenomen?

A. In pel- en oliemolens staan ook jongens, die zóó van school komen, kinderen van 13 jaar en daar boven; die beginnen wel meest 8 uren te werken, maar als het noodig is, blijven zij 16 uren ook.

242. *V.* Gelooft gij, dat dit sedert de invoering der arbeidswet nog zoo is?

A. Dat zou ik op mijne catechisatie-lijsten moeten nazien.

243. *V.* Gij kunt dus geen stellig antwoord geven op de vraag, of in die pel- en oliemolens de wet wordt nageleefd ot overtreden?

A. Neen.

244. *V.* Maar wat betreft den leeftijd tusschen 16 en 18 jaar, kunt gij dan beslist verklaren, dat die jeugdige arbeiders soms 16 á 18 uren moeten arbeiden?

A. Ja.

245. *V.* Neemt gij op uwe catechisatie ongunstige gevolgen daarvan waar?

A. Wij hebben hier een intelligent slag van menschen; het lager onderwijs is hier goed, en wanneer de jongens op school zijn, dan heb ik schik in hen. Zij maken dan opstellen voor mij, die over het geheel niet achterstaan bij die, welke de zoons van de patroons maken. Doch nu wordt zoo een jongen in een oliemolen geplaatst, en dan ziet men hem langzamerhand versuffen en achteruit gaan. De jongens in de pelmolens hebben niet altijd voldoende tijd om hun werk te maken, maar die worden niet zoo suf; zij laten meer hun intellect werken. Ik vermoed, dat dit door de soort van arbeid komt.

246. *V.* Schrijft gij dien slechten invloed in de oliemolens toe aan het gedruisch, aan het stampen van de heien?

A. Ja, en aan het ontzettend eentoonige van den arbeid. Zulk een jongen doet in de eerste jaren niets anders dan de koeken te brengen van de hei, waar zij gemaakt, naar de plaats, waar zij bewaard worden. Verder moet hij het eten voor de andere knechts halen, wat echter eene uitspanning voor hem is.

247. *V.* Gij gaaft zoo even een zeer gunstig getuigenis omtrent de gewone lagere school. Zijt gij op grond

van uwe waarnemingen bij het godsdienstonderwijs tot de overtuiging gekomen, dat het bezoek van die school tot 12 jaren voldoende is met het oog op de geestelijke behoeften van het kind op lateren leeftijd, of meent gij, dat dit bezoek langer moest worden voortgezet?

A. Dat hangt geheel van het individu af. Er zijn kinderen, die op hun twaalfde jaar het diploma van voldoend gewoon lager onderwijs kunnen ontvangen; maar andere, voor wie dit niet mogelijk is. Voor deze zou een langer verblijf op de school gewenscht zijn. Doch de meesten verlaten de school om wat te gaan verdienen, en dan ziet men spoedig de gevolgen er van: wat zij vroeger geleerd hebben, wordt dan spoedig gedeeltelijk vergeten.

248 *V.* Meent gij, dat, met het oog op de geestesontwikkeling, de minimum-leeftijd, waarop de arbeid mag aanvangen, behoort te worden verhoogd?

A. Dat is eene zeer gewenschte zaak, zoowel voor jongens als voor meisjes.

249. *V.* Brengt uwe waarneming der kinderen u tot de slotsom, dat dit ook het geval is ten opzichte van de lichamelijke ontwikkeling?

A. Ja, het staat bij mij vast, dat er kinderen zijn, die te vroeg in den molen komen en daardoor lichamelijk achteruitgaan. Andere kinderen daarentegen, die behoefte hebben aan beweging, ziet men, wanneer zij de schoolbanken verlaten hebben, zefs in de oliemolens floreeren.

250. *V.* Acht gij intusschen eene verhooging van den minimum-leeftijd over het algemeen in het belang der kinderen?

A. Ja, zeer stellig.

251. *V.* Zoudt gij meenen, dat de wetgever over de financieele bezwaren, aan die verhooging voor de gezinnen verbonden, zou behooren heen te stappen?

A. Dat zou ik wel meenen. Ik zou denken, dat langzamerhand een geslacht zou geboren worden, dat uit eigen beweging de kinderen niet zoo spoedig aan den arbeid liet gaan.

252. *V.* Heb ik uit uwe mededeelingen terecht opgemaakt, dat gij den leeftijd, tot welken de wetgever zijne bescherming uitstrekt, van 16 op 18 jaren zoudt wenschen gebracht te zien?

A. Ik heb juist van de week een geval gehad, dat mij tot die overtuiging zou brengen. Een jongen van 17 jaar, een wees, dien men nachtarbeid wilde opdragen, weigerde dien, niettegenstaande het meerdere loon, omdat hij daarvoor eerst sterk genoeg wilde zijn.

253. *V.* Waar werkte die jongen?

A. Op de rijstpellerij van Blans.

254. *V.* Staat de eene categorie van arbeiders geestelijk of stoffelijk hooger dan de andere? Staan b. v. de olieslagers bepaald lager dan de houtzagers?

A. Dat kan ik niet zeggen: het houtzagen is ook een ruw werk.

255. *V.* In welk vak wordt het meest verdiend?

A. Dat is moeilijk te bepalen. Men krijgt daaromtrent van de knechts een geheel ander antwoord dan van de patroons. De knecht zegt te weinig en de patroon zegt te veel. Dat is moeilijk na te gaan.

256. *V.* Waarin schuilt die marge naar uwe meening? In het wisselende deel van de inkomsten?

A. De inkomsten bestaan uit verschillende zaken. Vooreerst het vaste geld. Dan geven in sommige pelmolens de patroons vrijheid om zooveel gort te eten, als men verkiest; in andere is dat beperkt. Er zijn ook knechts, die vleesch krijgen; de patroon laat soms tegen het najaar een stuk of wat varkens slachten en het vleesch uitdeelen. Dan nog het overwerk. Een pelmolen gaat een gedeelte van den dag, maar soms ook een gedeelte van den nacht, en dat wordt extra betaald. Nu zal misschien zulk een knecht op de vraag, hoeveel loon hij ontvangt, antwoorden, wat hij voor vast geld heeft, terwijl de baas er bij noemt, wat hij aan overwerk betaalt, hoeveel vleesch, gort of meel hij geeft. Ook het afval van molens wordt somtijds ten bate van den knecht verkocht.

257. *V.* Ondervindt gij bij het geven van uw catechetisch onderwijs moeilijkheden, doordat de jonge arbeiders uwe lessen niet kunnen volgen?

A. Ja. Toen ik hier pas kwam, was er geen sprake van, of de jongelui kwamen op de catechisatie, wanneer ik een geschikten tijd uitkoos. Dat is langzamerhand anders geworden. In vroeger tijd werd het werk van den jongen door de achterblijvende knechts waargenomen, maar tegenwoordig is dat niet zoo. Nu de stoom is gekomen, laat de fabriek den jongen niet los. Wanneer hij toch gaat, verliest hij zijn loon, en dat heeft ten gevolge, dat ik op Zondag les geef voor diegenen, die in de week niet kunnen komen, want zonder onderwijs kan ik ze niet groot laten worden.

258. *V.* Hebt gij pogingen in het werk gesteld bij de werkgevers om daarin verbetering te verkrijgen?

A. Ja, wel eens. Ik heb de werkgevers wel eens gesproken, maar die zeggen dan: gij moet het met den meesterknecht vinden, en de meesterknecht zegt: gij moet naar den patroon gaan. Nu doe ik ook geen pogingen meer. Wanneer een jongen niet komt, omdat er wind is, dan teeken ik het in mijn boekje aan; en als het dikwijls gebeurt, laat ik hen 's Zondags komen.

259. *V.* Zijn er hier ter stede, van den kant van meer bevoorrechten, bemoeiingen in het belang van jeugdige arbeiders om hunne geestelijke ontwikkeling te bevorderen, door hun lectuur te verschaffen en hen in aanraking te brengen met anderen?

A. Ik ken hier alleen de bibliotheek van het Nut, waar ook wel boeken voor jongelieden te krijgen zijn, maar andere inrichtingen van dien aard ken ik hier niet. De burger-avondschool strekt tot ontwikkeling van ambachtsjongens, maar de fabrieksarbeiders komen daar niet.

260. *V.* Ik bedoel minder scholen, dan wel vereenigingen in den geest van de Christelijke Gereformeerde knapen- en jongelings-vereeniging. Zijn die soort vereenigingen er ook in andere richting?

A. Neen.

261. *V.* Acht gij het juist in die overgangsperiode niet hoogst gewenscht om de jongens tot betamelijk, gezellig en ontwikkelend samenzijn aan te moedigen?

A. Ja zeker; ik wenschte, dat het kon gebeuren. Overigens moet ik zeggen, dat het kroegleven zich hier niet sterk uit; daartegen hebben wij niet veel te strijden. 's Zondag-avonds gaan de jongelui uit, rooken

een sigaartje en maken een dansje, maar dronkenschap bij de jeugd kent men hier niet. Toch zou het wenschelijker zijn, dat de jongens, in plaats van te zitten pandoeren en eene pijp te rooken, een goed boek lazen of wat hoorden vertellen.

262. *V.* Komt gij in vele gezinnen?

A. Ja.

263. *V.* Is uw oordeel over de woningen nog al gunstig?

A. Dat loopt uiteen. In 't algemeen zijn de huisjes goed, zij staan in den regel op zich zelve, zijn licht en ruim, en hebben dikwijls een bleekveldje. Er zijn ook enkele arbeiders, die, geholpen door patroons, wat nog al eens gebeurt, langzamerhand een huisje in eigendom krijgen. Dan knutselen zij er aan naar hartelust, omdat zij weten, waarvoor zij «iederen spijker slaan». Doch de huisjes van de zoogenaamde huisjesmelkers laten veel te wenschen over, worden slecht onderhouden, zijn tochtig en vochtig, en vooral in den winter onvoldoende.

264. *V.* Dient, wanneer het gezin talrijk is, de zolder meest tot slaapplaats van de kinderen?

A. Ja.

265. *V.* En is zoo'n zolder beschoten of onder de pannen?

A. De betere woningen hebben in elkaar gedreven planken, en daar bovenop de pannen, maar bij die van minder gehalte ontbreekt dikwijls de dakbeschieting, tenzij de huurder een schotje maakt. In den regel gaat men met eene trap naar boven en doet het luik open, doch op den zolder zelf vindt men dan bedden, kribben, waarin de kinderen liggen; en men vindt ook wel woningen, waar, door het bijtimmeren van schutten, langzamerhand een soort van kamertje is ontstaan.

267. *V.* Hebt gij daar in het barre jaargetijde de kinderen wel blootgesteld gevonden aan den invloed van weer en wind, ten nadeele van hunne gezondheid?

A. Ik ben dezer dagen mijne gemeente nog eens doorgetrokken, maar vond vrij algemeen voldoende brandstof en dekking; en waar dat ontbrak, kon ik er aan helpen.

268. *V.* Gij spraakt van kribben. Vondt gij uitsluitend houten ledikantjes of ook wel ijzeren?

A. Neen, niets dan houten.

269. *V.* Slapen broertjes en zusjes van zekeren leeftijd vrij algemeen samen?

A. Op jeugdigen leeftijd, maar later niet meer.

270. *V.* Vindt men het een opvallend feit, als broertjes en zusjes van 10, 12 jaar bij elkander slapen?

A. Ik geloof niet, dat men er veel in ziet, maar het komt niet veel voor.

271. *V.* Bepaalt zich de gewone voeding tot aardappelen met vet gekookt?

A. Neen, men heeft er groente bij. Ook eet men rijst en gort, maar bij de pellers niet veel gort; de werklieden houden daar niet van, omdat zij er alle dagen mede omgaan.

272. *V.* En erwten en boonen?

A. Ook wel.

273. *V.* Dus de werklieden behoeven zich niet te behelpen met aardappelen en lawaaisaus, maar vrij algemeen is de regel, dat gegeten wordt aardappelen en groente met vet gestoofd?

A. Ja.

274. *V.* Ziet gij ook wel spek op de tafel van den arbeider?

A. Jawel en 's Zondags een stukje vleesch, en dit soms door de week ook wel.

275. *V.* Doet zich hier het feit wel voor, dat de kostwinner alleen een stuk spek of vleesch krijgt, en de overige leden van het gezin niet?

A. Ja, er is hier een slag van arbeiders, waarover wij nog niet spraken, de zoogenaamde sjouwers. Die hebben hier soms groote verdiensten. Behalve dat er onder hen zijn, die drinken, vindt men er, die achter den Dam zich zelf heerlijk te goed doen aan brood met worst, maar moeder de vrouw zoo weinig van hun loon geven, dat het er te huis maar magertjes langs gaat. Dat doet soms bitter pijnlijk aan.

276. *V.* Gij zeidet, dat die losse sjouwers grof geld verdienen; geschiedt dat het gansche jaar?

A. Neen. In het zijkanaal G, dat, naar ik geloof, voor Zaandam wel wat worden kan, liggen soms vele schepen, maar soms ook niet één. De rijstpellerijen, die vroeger altijd losse sjouwers in dienst hadden, hebben nu eene vaste ploeg menschen. Zoo heeft b. v. de heer Kamphuijs al de drinkers er uit gezet, en die heeft nu een zeer goed slag van menschen in dienst.

277. *V.* Hoeveel verdient zulk een scheepssjouwer wel, als de week wat meeloopt?

A. Ik heb wel eens gehoord van *f* 24 en ook van *f* 36.

278. *V.* En dan wordt er later toch gebrek geleden, omdat in die goede weken niet gezorgd is voor de kwade?

A. Dat komt veel voor.

279. *V.* Komen die gezinnen dan bij u voor armenzorg?

A. Neen; maar ik heb in mijne gemeente niet veel van die soort van menschen.

280. *V.* Is de armenzorg in uwe gemeente drukkend?

A. Neen, maar de zorg neemt steeds toe, doordat er meerdere behoeften komen. De arbeiders komen spoediger dan vroeger in mijne gemeente om geneeskundige hulp.

281. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Aan de meerdere behoeften, die het gezin zoo langzamerhand krijgt; aan de veranderde levenswijze van die menschen.

282. *V.* Hebt gij in uwe gemeente wel te zorgen voor werklieden, die niet meer in staat zijn te werken?

A. Dat komt eene enkele maal voor; maar de meeste firma's in mijne gemeente zorgen voor hunne arbeiders, wanneer zij afgewerkt zijn, wat haar tot eer strekt.

283. *V.* Zijn u voorbeelden bekend van werkgevers, die hunne werklieden, hetzij tegen den ouden dag hebben verzekerd, hetzij hun een recht hebben toegekend op ondersteuning na zekeren leeftijd?

A. Die zijn mij niet bekend.

284. *V.* Gij vermeldt met begrijpelijke ingenomenheid het feit, dat een groot gedeelte van de firma's in uwe gemeente de werklieden op den ouden dag niet aan hun lot overlaten. Kunt gij met gelijke ingenomenheid spreken over de verhouding tusschen de werkgevers en de arbeiders in het algemeen?

A. Die is over het algemeen vrij gunstig. Juist de situatie der fabrieken maakt, dat niet, zooals op groote fabrieken wel geschiedt, de patroons komen en gaan, zonder naar de arbeiders om te zien. In de olieslagerijen en pellerijen komt de patroon driemaal 's weeks een langdurig bezoek brengen, en dan spreekt hij met de meeste knechts, terwijl hij naar het werk kijkt. Dit veroorzaakt eene zekere vertrouwelijkheid, zoodat de patroon, wanneer de vrouw van den arbeider bevalt, wel eens een extraatje geeft, of, wanneer deze zwak is en de man geen geld meer heeft om haar wijn te verschaffen, een anker wijn zendt, dat dan op langzame, gemakkelijke wijze mag terugbetaald worden. Dan komen de zoons van den patroon al op jeugdigen leeftijd in de fabriek, om te zien hoe het pellen en olieslaan in zijn werk gaat. Bovendien leeren de knechts de kinderen van den patroon reeds op jeugdigen leeftijd schaatsenrijden en naderhand onderwijzen zij hun het pellen en olieslaan. Door dit alles ontstaat eene verhouding, die werkelijk geen reden tot klagen geeft.

285. *V.* Hebt gij kunnen waarnemen, dat die verhouding ongunstiger wordt bij stoomfabrieken?

A. Zeker, die verhouding lijdt ontegenzeggelijk door den stoom.

286. *V.* Hoort gij wel eens van langdurigen arbeid door jeugdige krachten in de zakjesplakkerijen?

A. Nu niet meer. In vroegeren tijd heb ik mij er dikwijls over geërgerd en ben ik er, zooals ik dat noem, met mijn herderlijken staf op uitgegaan, om aan de ouders te vragen, of zij van plan waren hunne kinderen op het kerkhof te brengen. Ik heb wel gezien, dat de kinderen verschrikkelijk leden in de zakjesplakkerijen, maar de arbeidswet-Van Houten heeft daarin verbetering gebracht. Na dien tijd is dat veranderd. Nu komen zij er eerst, wanneer zij van school af zijn.

287. *V.* Door een getuige is ons medegedeeld, dat thans jonge arbeiders in de zakjesplakkerijen soms laat werken. Is u dat bekend?

A. Ik heb maar twee leerlingen, die daar werken. Tegen St. Nicolaas hebben zij het zeer druk, en dan mis ik ze; maar anders vind ik weinig aanleiding om te klagen.

288. *V.* De regel is zeker wel, dat elke week het loon wordt uitbetaald; maar geschiedt het niet ook wel om de 14 dagen?

A. Het is juist regel, dat om de 14 dagen wordt betaald aan de arbeiders van de molens; elke week aan die van de fabrieken.

289. *V.* Werkt die 14daagsche uitbetaling niet ongunstig?

A. Een peller is een eerzaam man, die wel met het geld thuis zal komen. De olieslager verkeert in eene eigenaardige situatie. Hij krijgt vast geld, doch verdient zeer onregelmatig. Om de 14 dagen wordt eene vaste som uitbetaald en aan het eind van het jaar wordt berekend, of hij over heeft gehouden of te kort is gekomen. Ik zie er niets ongunstigs in.

290. *V.* Wat is hier de regel: dat, als de man 's Zaterdags met zijn geld thuis komt, daarmede betaalt moet worden wat in de verstreken week is gebruikt, of wel, is men toegekomen met het vorige weekgeld, en heeft men daarvan geleefd?

A. In de meeste gevallen wel dit laatste; de menschen leven van het geld, dat zij krijgen, en ik geloof, dat zij weinig achterstallige schuld hebben.

291. *V.* Wanneer men nu echter van het ontvangen loon 14 dagen moet leven, bezwijkt dan niet menige huisvrouw voor de verleiding, het den eersten tijd wat ruimer te nemen om het de andere dagen dan te karig te moeten hebben?

A. Ik denk, dat dat geheel afhangt van moeder de vrouw. Is deze knap, dan zal zij eerst afzonderen in aparte potjes, wat voor huur, ziekenfonds, kleeren, enz. noodig is; men kan die potjes in menig kabinet zien staan, en de rest wordt gelijkelijk over de verschillende dagen verdeeld. Wat men daarvan ziet in sommige gezinnen, moet ons met eerbied en bewondering vervullen voor die menschen. Doch moeders, die zoo de rekening niet maken, komen verkeerd uit; wat dan niet de schuld is van te geringe verdiensten, ofschoon ik niet zeggen zal, dat die verdiensten te hoog zijn — dat kan niet in mijne bedoeling liggen.

292. *V.* Wordt echter uit den aard der zaak van de huisvrouw in dit opzicht niet meer gevergd, als zij om de 14 dagen het geld krijgt, dan om de week? Is het voor het huisgezin niet bedenkelijker, om de 14 dagen dan om de 8 dagen geld te ontvangen?

A. Dat maakt geen verschil.

293. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Alleen wil ik er op wijzen, dat timmermansbazen, smeden, enz. de jongens, die voor die vakken opgeleid worden, te weinig gelegenheid geven om de burger-avondschool te bezoeken.
Ik praat daarover nog al eens veel met de ouders en geef hun dan den raad om dat als conditie te stellen, wat ook wel plaats vindt.

294. *V.* Op welke uren wordt de burger-avondschool gehouden?

A. Van 7 tot 10 uur in den winter.

295. *V.* Hebt gij geen gunstige werking bespeurd van het verbod, om jongens beneden 16 jaren langer dan tot 7 uur te doen werken?

A. Ik geloof, dat die jongens die school verzuimen door gebrek aan belangstelling.

296. *V.* Werken ook na de afkondiging der laatste arbeidswet de jongens wel later dan 7 uur?

A. Dat weet ik niet.

WILLEM JESSE.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Abraham Pieter Van Rooien**, oud 38 jaar, geneesheer, te Zaandam.

297. De **Voorzitter**: Hebt gij armen- en buspraktijk?

A. Ja, de armenpraktijk der Hervormden en Doopsgezinden, westzijde, en die der Doopsgezinden, oostzijde, bovendien buspraktijk.

298. *V.* Zijn hier veel bussen?

A. Neen, maar eene. Dezer dagen is juist het oude ziekenfonds, dat beheerd werd door doctoren en apothekers gemeenschappelijk, opgeheven en overgegaan met alle leden in een ziekenfonds, opgericht door het Nut, waaraan alle doctoren deelnemen, behalve Dr. Sassen.

299. *V.* Hoe is de verhouding tusschen geneesheer en patiënten in de buspraktijk? Geeft die ook aanleiding tot klachten van eene der beide zijden?

A. Over het nieuwe fonds valt nog niet te oordeelen, maar onder den ouden toestand waren er geen redelijke klachten. Het eenige, wat voorkwam, waren klachten, dat de menschen hunne drankjes zelf moesten halen, enz., maar dat was natuurlijk absurd. Het nieuwe fonds is gebaseerd op het denkbeeld om te zorgen, dat zooveel mogelijk de arbeidende stand geneeskundige hulp kan krijgen, zonder dat de kosten te veel drukken.

300. *V.* Worden in het nieuwe ziekenfonds de doctoren uitsluitend betaald in abonnement, of zal, hetzij uitsluitend hetzij bovendien, per visite iets worden betaald?

A. Neen, per visite zal niet worden gehonoreerd. Ieder lid betaalt eene vaste som. Het hoogste, wat een gezin zal kunnen betalen, is 26 cts. per week. Kinderen van 16 jaar echter moeten afzonderlijk lid worden en afzonderlijk betalen.

301. *V.* Is men in het verleenen van gratis geneeskundige hulp vrijgevig in deze gemeente?

A. Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Iedereen kan voldoende geneeskundige hulp krijgen, maar soms is het moeilijk om te zeggen langs welken weg. Ik mag echter verklaren, dat de geneeskundige hulp daaronder niet lijdt.

302. *V.* Onder de schriftelijke inlichtingen, die de afdeeling heeft ontvangen, komt ook voor een rapport van de Kamer van Koophandel, welke schreef, dat er van ziekten, ten gevolge van arbeid in de fabrieken, geen sprake is. Uit een rapport van de afdeeling van de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, voorzien ook van uwe handteekening, maak ik echter op, dat de uitspraak der Kamer van Koophandel door u niet wordt beaamd.

A. Niet in dien vorm.

303. *V.* In het rapport van de afdeeling van de Maatschappij van Geneeskunde is gesproken van slechte spijsvertering, ten gevolge van de onregelmatigheid van schafttijden in de molens. Kunt gij ons daaromtrent iets naders mededeelen?

A. Het is altijd nadeelig, wanneer men niet op tijd warm eten kan nuttigen en slechts op brood moet leven; maar wij hadden hier op geen enkel bepaald geval het oog.

304. *V.* Wat is uwe persoonlijke ervaring op dat stuk?

A. Ik acht voor ieder mensch eene geregelde opneming van voedsel wenschelijk; ook wij kunnen niet altijd geregeld eten, en dat is ook nadeelig voor het lichaam.

305. *V.* Een tweede punt, waarop in het rapport der afdeeling gewezen wordt, is de veelvuldige doofheid onder de olieslagers.

A. Ja; men zegt hier: hij is doof, dus hij is zeker olieslager.

306. *V.* Aan welk onderdeel van dat werk wordt dat toegeschreven?

A. Aan het stampen van de heien.

307. *V.* Is de doofheid van dien aard, dat zij hinderlijk is voor de lijders daaraan?

A. Wanneer zij in den molen blijven, niet; maar zij zouden niet geschikt zijn om signalen op te nemen, bijv. bij de spoorwegen.

308. *V.* Ontstaat die doofheid al zeer spoedig, bijv. bij de jongeren?

A. Neen, zij moeten er eenigen tijd werkzaam zijn geweest.

309. *V.* Een derde punt, waarvan melding wordt gemaakt in bedoeld rapport, zijn de chronische katarrhen van de ademhalingsorganen, ook bij arbeiders in de pelmolens door wind gedreven.

A. Dat komt nu en dan voor, hoewel niet menigvuldig. Ik schrijf dit daaraan toe, dat sommige menschen de lucht niet goed door den neus kunnen laten en dus den mond open houden, waardoor zij stof naar binnen krijgen.

310. *V.* Er werd speciaal gesproken van arbeiders in de windmolens. Doen zich die gevallen niet ook in de stoompellerijen voor?

A. Dat weet ik niet; de laatste zijn nog niet lang genoeg in werking.

311. *V.* Hebt gij onder de sigarenmakers veel anaemische personen ontmoet?

A. Niet bijzonder veel. Men moet echter niet vergeten, dat, wanneer iemand niet robust genoeg is voor een ander vak, men dadelijk zegt: «hij deugt alleen voor sigarenmaker». Wat de werkplaats van den heer Pondman, een der grootste sigarenmakers alhier, betreft, deze is mij gebleken uit een oogpunt van gezondheid niets te wenschen over te laten.

312. *V.* Zijn de eczemen aan handen en armen bij de olieslagers, waarvan mede in het voormelde rapport wordt gewag gemaakt, naar uw oordeel een gevolg van het bedrijf?

A. Ik heb dit zelf niet waargenomen en kan dus daaromtrent geen opheldering geven.

313. *V.* Is het slijpen der zagen in de houtzaagfabrieken nadeelig voor de gezondheid?

A. Dat niet, maar wel lijdt het hoornvlies aan de oogen schade door het spatten der vonken. Er wordt echter door het voorhanden hebben van schutbrillen

zooveel mogelijk daartegen gewaakt, maar de werklieden zijn helaas, veelal te eigenwijs om die te gebruiken.

314. *V.* Zijn er niet in alle fabrieken glazen borden aanwezig, waarachter de slijper zijn werk verricht? Wij hebben die o. a. gevonden in de fabriek van de firma Van Wessem & C°.

A. Slechts in enkele. In de fabriek van Van Wessem heeft men, naar ik zeker weet, schutbrillen; daar is dus eene dubbele voorzorg.

315. *V.* Ons heeft het in de slijperij van die fabriek getroffen, dat er een zeer onaangename lucht heerschte; is u, als medicus, geen geval voorgekomen, dat dit nadeelig op den gezondheidstoestand gewerkt had?

A. Neen.

316. *V.* Er worden zeker door u vele jeugdige arbeiders behandeld. Constateert gij nadeeligen invloed van langdurigen arbeid op de gezondheid en de lichamelijke ontwikkeling van jeugdige arbeiders?

A. Neen.

317. *V.* Is het, als medicus, niet uwe overtuiging, dat het wenschelijk zou zijn, dat de arbeid later begon?

A. Dat wel. Een jongen, die te vroeg gaat werken, b. v. om te sjouwen, belemmert de behoorlijke verdere ontwikkeling van zijn lichaam. Ik zou wenschen, dat tot het 12de jaar voor de verstandelijke ontwikkeling van het wordend individu in alle gezinnen naar behooren zorg gedragen werd. Daarvoor is, dunkt mij, alleen leerplicht het aangewezen middel.

318. *V.* De strekking van mijne vraag was deze: of gij het niet in hooge mate in het belang van de kinderen zoudt achten, wanneer zij later begonnen te werken dan op het 12de jaar.

A. Wanneer b. v. in zagerijen de jongens worden gebruikt voor het weghalen van planken, dan wel, maar zij doen gewoonlijk minder zwaar werk, b. v. het weghalen van zaagsel of krullen.

319. *V.* Oordeelt gij ongunstig over den invloed van nachtelijken arbeid op de gezondheid van jeugdige arbeiders?

A. Ja, waar het bakkers geldt, die vaak, anaemisch zijn. Wanneer zij naderhand in een anderen werkkring overgaan, dan komen zij weer bij.

320. *V.* Geldt dat ook voor diegenen, die in molens nachtarbeid verrichten?

A. Dat schijnt van niet, omdat zij vermoedelijk meer buiten den molen komen, waardoor het een tegen het ander opweegt.
Wat den duur van den arbeid daar betreft, bij de wind-oliemolens komt het voor, dat de arbeiders 16 uren achter elkaar moeten staan. Daartegenover staat, dat zij soms 14 dagen niets doen. Dat het daarom zoo nadeelig zou zijn, indien zij 16 uren werkten, kan ik niet inzien. Intusschen zou het dienstig zijn, indien dit anders wezen kon.

321. *V.* Zijt gij op de hoogte van de arbeidsregeling van een pelmolen?

A. Alleen door verhalen van mijne patiënten. Wel weet ik, dat het bij de pelmolens voorkomt, dat de menschen in tijden niet thuis komen, en in het geneeskundig verslag hebben wij dan ook gewezen op het nadeel daarvan voor het familieleven.

322. *V.* Neemt gij die nadeelen in uw beroep wel waar?

A. Dat niet direct; ik zal niet zeggen, dat Jantje of Pietje beter ontwikkeld zou worden, als vader altijd thuis was; trouwens de menschen zijn er zeker aan gewoon geworden, en zij hebben op andere tijden weder rust, als een ander werkt. Mijn algemeene indruk, die gedeeld wordt door mijne collega's, is, dat de werkman te Zaandam het niet kwaad heeft.

323. *V.* Wat is in een werkmansgezin zoo het gewone voedsel?

A. Dat hangt af van de verstandelijke ontwikkeling en van den smaak. De verstandelijk ontwikkelden eten goed voedsel: erwten, boonen en weinig aardappelen; de onverstandigen bevredigen hun honger met kolossale hoeveelheden aardappelen en kool.

324. *V.* Dragen uwe pogingen om tot een verstandig dieet op te wekken nog al vruchten?

A. Nu en dan; een uitstekend goedkoop voedsel, dat door ons sterk aanbevolen wordt, is paardenvleesch.

325. *V.* Kan in een geldelijk normaal gesteld gezin dagelijks paardenvleesch worden gebruikt?

A. Dat geloof ik niet, wel komt er dagelijks vet in 't eten; waar dat niet zoo is, staat het gezin erg laag. 's Zondags eten de meesten vleesch of spek, ook visch, die juist op Zondag nog al goedkoop te krijgen is.

326. *V.* Hier bestaat immers geen toezicht op levensmiddelen?

A. Helaas niet.

327. *V.* Hebt gij dan ondervinding van de slechte gevolgen van het ontbreken van zulk toezicht?

A. Dat direct niet, maar toch acht ik het erg wenschelijk. Ik zou het zelfs sterk willen uitbreiden.
Ik zou wenschen, dat wij allen den waarborg hadden, dat de koeien, die geslacht worden, volstrekt niet lijdende zijn aan eene ziekte, die op den mensch kan worden overgebracht. Een dergelijk toezicht op visch zou ik ook wenschen, want ik zie lieden uit den arbeidenden stand wel eens voor een prikje groote visschen koopen, die zeker niet frisch zijn, anders zouden zij zoo goedkoop niet gaan. Eene enkele maal heb ik in een arbeidersgezin gezien, dat men wat kluifjes uitspoelde met water, omdat zij anders zoo stonken, naar de menschen mij vertelden. Daar werd dan soep van gekookt, en de menschen werden er niet ziek van. Het moet hun dus gelukt zijn om door de kookhitte alle schadelijke stoffen te vernietigen.

328. *V.* Zijn geen plannen in overweging om een toezicht op levensmiddelen in het leven te roepen?

A. Ernstige, geloof ik, niet. Er is, naar ik meen, een postje op de begrooting gebracht, zoodat men er op terug kan komen.

329. *V.* Hebt gij reden om den wensch naar toezich te koesteren ten aanzien van melk?

A. O ja; er wordt hier nog al dunne melk aan den man gebracht.

330. *V.* Is uwe ervaring, dat de werkman, waar dat noodig is, melk en eieren aan zijne kinderen kan verschaffen?

A. Neen, maar dat is niet alleen het geval met werklieden, maar ook met kleine winkeliers en ambtenaren, politie-agenten en boden b.v. Dat eischt betrekkelijk groote sommen. Stel, zoo iemand heeft 4 zwakke kinderen — dat kan voorkomen, want als er een zwak is, zijn de anderen doorgaans niet sterk — zoodat ik het wenschelijk acht, dat elk kind 4 eieren daags krijgt, dan kost dat nu al *f* 1.60 daags. Ik vind het trouwens ook eene utopie om te willen bereiken, dat de werkman tot dergelijke uitgaven in staat zou zijn.

331. *V.* Ondervindt gij als geneesheer bezwaar om, als iemand versterkende middelen noodig heeft, hem die te verschaffen?

A. Neen, als het een oppassend gezin is, gaat dat wel; maar wij zouden dan wel eens langer versterkende middelen willen geven dan gedurende de ziekte en de eerste week daarna, en dat blijkt wel eens onmogelijk.

332. *V.* Beaamt gij het gunstig oordeel, dat door onderscheidene getuigen over de arbeiderswoningen hier te Zaandam is geveld?

A. Zeker, over het algemeen zijn die goed.

333. *V.* Hebt gij in den tijd, dat gij hier als geneesheer zijt, verbetering gezien ten gevolge van maatregelen van overheidswege?

A. Jawel, eene enkele maal is van de bevoegdheid, die de bestaande verordening aan Burgemeester en Wethouders of den Raad geeft, gebruik gemaakt om tot verbetering te dwingen.

334. *V.* Worden allengs de houten woningen door steenen vervangen, of blijft men bij de oude houten huizen?

A. Er komen langzamerhand meer steenen huizen, maar niet alle nieuwe huizen, vooral de kleinere, zijn van steen. Als een werkman zelf gaat bouwen, zet hij nog dikwijls een houten huisje.

335. *V.* Doet hij dat om geldelijke redenen of door eene aanhankelijkheid aan overgeleverd gebruik?

A. Ik geloof om geldelijke redenen, want zijn patroon geeft hem het materieel en dat kan hij betalen, wanneer hij geld heeft, terwijl hij den steenleverancier direct moet betalen.

336. *V.* Komt het betrekkelijk veel voor, dat de werkman eene eigen woning bouwt?

A. Een oppassend werkman hier weet het doorgaans zoover te brengen, dat hij zijne eigen woning krijgt.

337. *V.* Met een stuk grond, of met alleen een bleekveldje?

A. Slechts met een bleekveldje.

338. *V.* Is het hier niet gebruikelijk een stukje moesgrond bij de woning te hebben?

A. Gebruikelijk niet, maar enkelen hebben het, en die weten er voordeel van te trekken.

339. *V.* Geeft gij uit een hygiënisch oogpunt aan steenen woningen de voorkeur, of stelt gij de houten woningen niet lager dan deze?

A. Een goed steenen huis verdient voorzeker de voorkeur, maar een steenen huis, opgetrokken zooals dit gewoonlijk plaats heeft, is erg vochtig. In het algemeen is een houten huis daarom nadeelig, omdat het 's zomers te warm en 's winters te koud is.

340. *V.* Beantwoorden de woningen, wat de ruimte betreft, aan redelijke eischen?

A. Wanneer ik de woningen hier vergelijk met die van de arbeiders in Leiden, waar ik gestudeerd heb, dan hebben zij hier een hemel op aarde. Ik heb menigen nacht op het Levendaal te Leiden bij accouchementen doorgebracht, maar dan was het treurig om die fabrieks-proletariërs te zien met hunne bleeke gezichten, en die niets dan aardappelen aten.

341. *V.* Gij stelt dus de arbeidersbevolking hier in stoffelijk opzicht veel hooger dan die te Leiden?

A. Ja, veel hooger.

342. *V.* Ook wat hare geestelijke ontwikkeling betreft?

A. Ja zeker.

343. *V.* Is het volgens uwe ervaring hier ter stede regel, dat de kinderen van arbeiders reeds betrekkelijk vroeg bij het slapen naar seksen gescheiden worden?

A. Zooveel het kan, gebeurt het; en waar dit eene enkele maal niet mocht geschieden, ligt dit aan onverschilligheid.

344. *V.* Wordt de wenschelijkheid van die scheiding door de ouders gevoeld?

A. Zeer zelden wordt de wenschelijkheid van die scheiding door de ouders niet gevoeld. Dit gevoel is bij de Leidsche fabriekwerkers ook wel minder.

345. *V.* Nog ééne vraag. Neemt de aansluiting van arbeiderswoningen aan de drinkwaterleiding steeds toe?

A. Niet bijzonder. Na de ondervinding van dezen winter moet ik dan ook zeggen, dat de menschen, die, naar ik vroeger meende, eene groote domheid begingen, door er nog rekenbakken op na te houden, toch wel gelijk hadden. Zij toch putten nu nog water, en dit is uit een hygiënisch oogpunt van zeer groot belang. Vroeger behoorde ik tot de warmste voorstanders van de waterleiding, maar nu mijne waterleiding bevroren is, betreur ik het zeer, geen ouderwetschen bak meer te hebben, waaruit gemakkelijk water kan geput worden. Dwang zou ik dan ook in dat opzicht niet raadzaam achten.

346. *V.* Hebt gij ook nog op eenig speciaal punt de aandacht der afdeeling te vestigen?

A. Enkel wensch ik nog even terug te komen op een punt, dat ook in den geneeskundigen kring besproken is. Er komen zeer veel verwondingen aan handen en vingers voor bij het cirkelzagen. Nu heb ik op de veiligheidstentoonstelling wel eene menigte beschuttingsmiddelen daartegen gezien, maar deze moeten volgens de fabrikanten niet practisch uitvoerbaar zijn. In hoever dit waar is, weet ik niet, doch ik ben overtuigd, dat zij wel genegen zijn de middelen aan te schaffen, die practisch uitvoerbaar zijn.

Dr. A. P. Van Rooijen.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Hendrik Flentrop**, oud 52 jaar, oud-secretaris-boekhouder bij het Burgerlijk Armbestuur, te Zaandam.

347. De **Voorzitter**: Welke waren uwe bemoeiingen in deze hoedanigheid?

A. Hoofdzakelijk het bijhouden der boeken en het bijwonen der zittingen voor de bedeelingen. Juist met 1 Januari heb ik mijn eervol ontslag gekregen, in verband met eene nieuwe organisatie, waarbij de boekhouder speciaal is aangewezen om de arme menschen te bezoeken. Dit was voor mij niet geregeld mogelijk, omdat mijn hoofdvak is: ambtenaar bij de plaatselijke belastingen, terwijl ik met het bijvak van boekhouder slechts *f* 150 salaris 's jaars genoot.

348. *V.* Door wien werd tot dusver huisbezoek gebracht?

A. Dat deed ik van tijd tot tijd, wanneer het noodig was. Maar wanneer men met de toestanden bekend is, is het in den regel niet noodig.

349. *V.* Is hier in het algemeen veel particuliere armenzorg?

A. Wij hebben hier eene damesvereeniging en natuurlijk de diaconieën.

350. *V.* Behoort Zaandam tot die gemeenten, waar zeer veel armenzorg moet worden uitgeoefend, of verkeert Zaandam in een gunstigen toestand?

A. Eene vergelijking met andere plaatsen kan ik niet maken. De fabrieksarbeiders zullen over het algemeen niet te klagen hebben. Er zijn echter lieden, die los werk hebben en armoede lijden, indien zij zonder werk zijn.

351. *V.* Behoorden degenen, met wie gij door het Burgerlijk Armbestuur in aanraking kwaamt, meestal tot de losse arbeiders?

A. Grootendeels. Zij, die vast werk hebben, komen niet in aanmerking; alleen, wanneer blijkt, dat hunne verdiensten niet toereikend zijn om geneeskundige hulp te betalen.

352. *V.* Gij zegt: « wanneer de verdiensten niet toereikend zijn ». Is er een bepaalde maatstaf?

A. Deze is moeilijk te bepalen. Het ligt aan de hoegrootheid van het gezin. Wanneer iemand *f* 400 verdient en eenige kinderen heeft, dan ligt het voor de hand, dat de apotheker geen crediet wil verleenen, en dan is het Burgerlijk Armbestuur verplicht om te helpen.

353. *V.* Een getuige heeft ons als zijne meening uitgesproken, dat het Burgerlijk Armbestuur juist in het verleenen van geneeskundige hulp te royaal is. Is dat ook uwe meening?

A. Neen.

354. *V.* En wat de armenzorg in het algemeen betreft, is ook daarin het Burgerlijk Armbestuur naar uwe meening niet te vrijgevig?

A. Neen.

355. *V.* Zijn die losse arbeiders, met wie gij veel in aanraking kwaamt, menschen, die in het eene deel van het jaar zóó ruim verdienen, dat zij in staat zouden zijn om te zorgen voor tijden van werkloosheid?

A. Dat is moeilijk te beantwoorden. Er zullen er wel zijn, maar dat is niet met allen het geval.

356. *V.* Kunt gij de mededeeling, door een anderen getuige gedaan, dat er onder de losse arbeiders velen zijn, die in tijden van zeer ruime verdiensten een groot gedeelte aanwenden voor hunne persoonlijke behoeften ten nadeele van het gezin, bevestigen?

A. Ja, dat is wel zoo; doch dergelijke menschen zal men wel overal vinden.

357. *V.* Maar hier toch meer bij de losse, dan bij de vaste werklieden?

A. Ja.

358. *V.* Stelt gij de laatsten hooger dan de eersten?

A. O ja.

359. *V.* Hadt gij bij het Burgerlijk Armbestuur ook gewezen vaste werklieden, die door ongeluk of ouderdom niet meer in staat waren te werken?

A. Ja.

360. *V.* Hoeveel ontvangt zulk een bejaard man?

A. De een *f* 1, de ander *f* 2.50.

361. *V.* Is het hier intusschen vrij algemeen, dat patroons aan zulke werklieden wat uitkeeren?

A. Er zijn er wel, die een klein pensioentje krijgen, maar algemeen geschiedt dat niet.

362. *V.* Wat wordt er dan van hen, die niets ontvangen?

A. Die wenden zich tot hun kerkgenootschap, en, als dat niet voldoet, tot het Burgerlijk Armbestuur of ook tot particulieren.

363. *V.* Bestaat hier eene Bank van Leening?

A. Neen, die is sedert ongeveer 20 jaar reeds opgeheven.

364. *V.* Zijn er ook geen particuliere pandjeshuizen, huizen van verkoop met recht van weder-inkoop?

A. Ja, één voor zoover mij bekend.

365. *V.* Wordt daar veel gebruik van gemaakt?

A. Ik geloof het wel. Bovendien geloof ik, dat hier veel gebruik wordt gemaakt van de Bank van Leening te Amsterdam. Er zijn hier van die menschen, die dan de pandjes meenemen.

366. *V.* Vaste inbrengers?

A. Neen, menschen, die daar wat aan verdienen. Veel weet ik daarvan echter niet, want ik maak daar geen studie van.

367. *V.* Zijt gij bekend met het hier gevestigde Werkhuis?

A. Niet bijzonder.

368. *V.* Weet gij intusschen toch wel, of er veel gebruik van wordt gemaakt?

A. Ik geloof het wel. De directeur kan u dat echter beter zeggen. In het Zaansche Advertentieblad en in de couranten worden de dagelijks opgenomenen geregeld bekend gemaakt. Ik meen, dat de laatste opgaaf was 400 in de week.

369. *V.* Welke soort van menschen maken gebruik van dat Werkhuis? Alleen het laagste deel der bevolking, of ook wel de fatsoenlijke werkman, die tijdelijk geen werk heeft?

A. De laatste zeker niet, maar overigens weet ik het niet te zeggen.

370. *V.* Gij hebt straks gezegd, dat tot nu toe door het Armbestuur geen geregeld bezoek plaats had bij de bedeelden, maar gij kwaamt toch zeker door uwe betrekking, en ook wel als ambtenaar der belastingen, veel in werkmansgezinnen?

A. Jawel.

371. *V.* Wat is uw indruk van den stoffelijken toestand van de werkmansgezinnen hier ter plaatse?

A. Over het algemeen hebben de menschen niet te klagen. Maar er zijn hier van die visscherslui, die 's zomers met een eigen schuitje visschen, maar 's winters niets verdienen; die lijden dan armoede.

372. *V.* Is er in de ambachtsnijverheid 's winters niet veel stilstand van werk?

A. Natuurlijk; schilders, timmerlieden en metselaars verdienen 's winters weinig of niets.

373. *V.* En komen die dan om hulp bij het Burgerlijk Armbestuur, of slaan ze er zich zelf door?

A. Mij is geen geval bekend, dat een werkman, die een bepaald ambacht uitoefende, bij het Armbestuur om ondersteuning kwam. Zulke menschen redden zich meestal zelf.

374. *V.* Zijn er niet in barre winters als deze zulke gezinnen tot u gekomen om ondersteuning?

A. Ik kan er niet één noemen.

H. FLENTROP.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN ZATERDAG 3 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Hendrik Brinkman,** oud 31 jaar, landbouwer en tweede voorzitter van de afdeeling van het Nederlandsch Werklieden-Verbond « Patrimonium », te Zaandam.

375. De **Voorzitter:** Bestaat de meerderheid van het bestuur der afdeeling van « Patrimonium » niet uit werklieden, in dienst van anderen?

A. Neen.

376. *V.* Zijn er in het geheel geen werklieden in dat bestuur?

A. Dat wel.

377. *V.* Hoe talrijk is de afdeeling?

A. Zij bestaat uit 70 à 80 leden.

378. *V.* Hoeveel werklieden zijn daaronder?

A. De leden zijn allen werklieden; er zijn echter enkele begunstigers.

379. *V.* Zijn de bestuurders, die niet werkman zijn, dan geen leden van de afdeeling?

A. Wij hebben menigmaal geprotesteerd; wij hadden liever gehad, dat er werklieden in het bestuur zouden zitting hebben; maar dezen achten zich daartoe onbekwaam.

380. *V.* Welke categorieën van werklieden zijn er in uwe afdeeling?

A. Allerhande categorieën.

381. *V.* Wat zijn de bemoeiingen van uwe afdeeling?

A. Wij komen wekelijks samen om de belangen der werklieden te bespreken, en ondersteunen elkander. Het voornaamste doel is echter getuigenis af te leggen tegen het socialisme. Wanneer een werkman meent, dat hij onrechtvaardig behandeld wordt, schrijven wij ook wel eens een brief aan zijn patroon. Er wordt echter heel zelden geklaagd.

382. *V.* Hoe oordeelt gij in het algemeen over den toestand der werklieden hier ter plaatse?

A. Die is niet zoo heel ongunstig. Er kunnen echter nog wel verbeteringen aangebracht worden, zooals dat van weerszijden de verplichting tot vooraf opzeggen van den dienst bestond. Die bestaat hier ter stede volstrekt niet.

Er zijn wel enkele patroons, die acht of veertien dagen te voren opzeggen, maar meestal wordt de knecht eerst des Vrijdags of 's Zaterdags gewaarschuwd, wanneer hij 's Maandags vertrekken moet.

383. *V.* Kent gij enkele ondernemingen, waar dit laatste regel is?

A. Die kan ik niet bepaald noemen, maar ik heb het dikwijls op de vergaderingen gehoord.

384. *V.* Hoort gij ook veel, dat omgekeerd, de werklieden de patroons niet behoorlijk te voren waarschuwen, wanneer zij elders beter terecht kunnen komen?

A. Dat gebeurt ook.

385. *V.* Welke zijn de andere punten, waaromtrent gij verbetering zoudt wenschen?

A. Ik zou wenschen, dat de werklieden tegen ongelukken verzekerd werden. Enkele patroons hebben hunne knechts tegen ouderdom en gebreken en ook tegen ongelukken verzekerd. Maar somtijds, wanneer een knecht een ongeluk krijgt, dan wordt hem eene of twee weken loon uitbetaald, en verder is hij aan de liefdadigheid overgeleverd.

386. *V.* Is het juist, wat gij daar zeidet, dat er ook patroons zijn, die hunne werklieden tegen ouderdom en gebreken, niet door ongelukken verkregen, verzekeren?

A. Neen, dat wil ik niet bepaald zeggen.

387. *V.* Neemt het aantal verzekeringen tegen ongelukken in den laatsten tijd hier ter plaatse niet toe?

A. Verscheidene patroons, tien of twaalf, hebben dat gedaan.

388. *V.* Noemt gij het niet regel hier ter stede, dat, wanneer een ongeluk gebeurt, waardoor de arbeider tijdelijk niet in staat is te werken, hij gedurende dien tijd het loon uitbetaald krijgt?

A. Voor een groot gedeelte wel, maar de patroon is er niet toe verplicht.

389. *V.* Is het een wensch in uw kring, dat den patroons de verplichting worde opgelegd om hunne werklieden tegen ongelukken te verzekeren of uit eigen middelen de gevolgen daarvan te bestrijden?

A. Zeker.

390. *V.* Zijn er nog meer punten, waarop gij voorheen doeldet?

A. De loonstandaard. Er wordt wel niet met zooveel kracht als door de socialisten geageerd, maar ook in christelijke kringen wordt er veel over geklaagd, dat de loonstandaard te laag is, in verhouding tot sommigen arbeid.

391. *V.* Geldt de wensch van meerdere betaling de verdienste op zich zelf, dan wel de verdienste in verband met den langen arbeidsduur?

A. Deze zijn onafscheidelijk aan elkaar verbonden. Men wil meer geld, wanneer men zoo lang werkt. Er zijn drie hoofdtakken: de houtzagerijen, olieslagerijen en pellerijen. De loonstandaard loopt nu van *f* 3 tot *f* 11 à *f* 12, hetwelk een meesterknecht verdient. Een jongen krijgt *f* 1.

392. *V.* Dat loon van *f* 3 wordt toch niet door volwassen werklieden verdiend?

A. Neen, het zijn bij de houtzagerijen jongens van 14 tot 16 jaar, die dat loon verdienen. Doch er zijn verscheidene gehuwden, die *f* 6 à *f* 7 verdienen. In het algemeen vindt men dat te weinig, om daarvoor den geheelen dag te werken.

393. *V.* Hoe lang werken die houtzagers?

A. 10½ uur, zonder het overwerk en zonder schaftijd. Aan de molens wordt korter gewerkt: 's winters van 8 tot 4½ uur, en 's zomers gaat het met den tijd op. Met sterken wind wordt het wel 's avonds 10 à 11 uur; nachtwerk is er niet.

394. *V.* Hoeveel verdienen de volwassen olieslagers?

A. Van *f* 7 tot *f* 11.50, maar dat verschilt bij den eenen molen veel met den anderen; dat hangt ook veel af van de gunstige ligging van den molen ten opzichte van den wind.

395. *V.* Hoeveel verdienen de pellers?

A. Bij de windmolens *f* 5 tot *f* 10; bij de stoommolens *f* 7 tot *f* 12.

396. *V.* En waar geeft het volk de voorkeur aan, aan windmolens of aan stoomfabrieken?

A. Aan de windmolens in de verschillende bedrijven; zij vinden dat een pleizieriger leven.

397. *V.* Is dit daaraan toe te schrijven, dat zij persoonlijk meer in aanraking komen met de patroons?

A. Och neen, er zijn bij beide inrichtingen goede en kwade patroons. Maar het werk is zelfstandiger, varieert meer; door dat eeuwige machinale worden de menschen zelven machines.

398. De heer **Le Poole**: Wordt in de fabrieken wel eens een vrije dag gegeven?

A. Dat is heel zeldzaam. Bij Katholieke patroons wordt niet gewerkt, wanneer er een heiligendag is; maar anders weet ik niet, dat het voorkomt.

399. *V.* Is het, afgescheiden van de godsdienstige gezindheid van de patroons, niet regel, dat op de stoomfabrieken aan het werkvolk ééns paar jaar een zoogenaamde zomersche dag wordt gegeven?

A. Ik geloof het wel; ik heb er wel eens van gehoord, maar zeker weet ik het niet.

400. *V.* Wordt op den zoogenaamden derden Pinksterdag niet vrij gegeven?

A. Ja, dat is algemeen aan de Zaan.

401. De **Voorzitter:** Gaat dan het loon door?

A. Voor degenen, die vast loon hebben, ja; maar de olieslagers werken op stuk.

402. *V.* Staan op den derden Pinksterdag de molens ook stil?

A. Ja.

403. *V.* Zijt gij bekend met sigarenmakerijen?

A. Neen.

404. *V.* En met het losse sjouwerswerk?

A. Heel weinig.

405. *V.* Gij kunt ons dus van hen niets mededeelen?

A. Neen.

406. *V.* Gaat in geval van ziekte hier ter plaatse voor de werklieden het loon in den regel door?

A. Ja, dat is vrij algemeen, maar wanneer de ziekte van langen duur wordt, b. v. tering of zoo iets, dan houdt de vaste uitkeering op en wordt alleen nu en dan nog eens eene gift verstrekt.

407. *V.* Wordt de nieuwe arbeidswet hier, zoover gij weet, goed nageleefd?

A. Ik heb daar niet bijzonder naar geïnformeerd, maar ik heb wel gehoord, dat de politie er vlug bij is, wanneer men jongens te lang laat werken of zoo.

408. *V.* Ook in smederijen en dergelijke bedrijven der kleine nijverheid?

A. Ja, ook in de zakjesplakkerijen.

409. *V.* Wordt in de bedrijven, waar veel nachtwerk plaats heeft, aan dien arbeid deelgenomen door jeugdige arbeiders tusschen de 16 en 18 jaar?

A. In de olieslagerijen wel, maar in de pellerijen niet. Daar gaan de jongens naar huis. Op de pellerijen heeft men geen dag- en nachtploeg, maar wisselt dezelfde ploeg zich af; terwijl twee slapen, doen de twee anderen het werk, en daar zijn die jongens niet bij.

410. *V.* Maar in de olieslagerijen?

A. Daar wel.

411. *V.* Wordt het in uw kring niet als zeer bezwarend beschouwd, dat zulk een jeugdig arbeider in den groei van zijn lichaam des nachts moet arbeiden?

A. Neen. Wel klaagt men, als er voortdurend wind is, over te veel werk in de oliemolens; dat werk is wel niet zwaar, maar het moet met snelheid geschieden, en er wordt 16 uren achtereen gewerkt. Vooral de blokmalers klagen.

412. *V.* Wordt in uw kring niet de wensch gekoesterd, dat, gelijk nu reeds de wet grenzen heeft gesteld van den arbeidsduur en van den tijd, waarin gewerkt mag worden, de wetgever die bepalingen uitstrekke tot achttienjarigen leeftijd?

A. Neen.

413. *V.* Gij zeidet, dat bij de olieslagerijen algemeen geklaagd wordt over den langen duur van den arbeid bij aanhoudenden wind. Is daarin, naar het oordeel der werklieden, verandering te brengen?

A. Zeker, maar dat zou den patroon op meerdere kosten jagen. Er is wel ten deele eene dag- en eene nachtploeg, maar die loopen in elkander, omdat zij 16 uren werken; men werkt eigenlijk met $1\frac{1}{2}$ ploeg, zoodat er twee mannen bij zouden moeten komen.
Mij komen die klachten echter niet zoo dringend voor, want er zijn tijden, zooals bij voorbeeld gisteren en vandaag, dat de menschen niets doen. Zij verdienen dan wel niets, maar bij flinken wind verdienen zij wel eens een dubbel loon.

414. *V.* Weet gij ook, hoeveel etmalen in het jaar gemiddeld door de molens gemalen wordt?

A. Neen.

415. *V.* Op welken leeftijd komen de jongens in de molens, bij voorbeeld in de houtzagerijen?

A. Op hun twaalfde of dertiende jaar als kotjongen.

416. *V.* En op de gortmolens ook?

A. Ja, daar komen zij als potjongens.

417. *V.* Hoe staat het met de opleiding van de jongens voor een ambacht?

A. Er is hier geen ambachtsschool, en dat wordt zeer betreurd. Er is wel eene burger-avondschool, waar de jongens teekenen en boetseeren leeren, en één avond in de week les krijgen in het timmeren. De moeilijkheid, die aan eene ambachtsschool verbonden is, wordt echter ook wel gevoeld; want de ouders, die hunne kinderen wat moeten laten verdienen, zouden ze niet naar de school zenden. De meer gegoede zouden er alleen van profiteeren.

418. *V.* Gelooft gij, dat, ondanks dat bezwaar, een behoorlijk gebruik van de school zou gemaakt worden?

A. Dat geloof ik wel, maar niet door de mindere klasse.

419. *V.* Zijn hier ter stede wel pogingen gedaan om eene ambachtsschool op te richten?

A. Ik heb er nooit van gehoord.

420. *V.* Is men over de opleiding in de werkplaats — de eenige gelegenheid dus — nog al tevreden?

A. Dat is verschillend. Bij kleine patroons leeren zij weinig.

421. *V.* Men hoort wel zeggen, dat juist bij kleine patroons gewoonlijk nog de meeste gelegenheid is om het vak te leeren; beaamt gij dat dus niet?

A. Dat zou men zoo zeggen. Maar ik heb als jongen bij een kleinen baas, die niets te doen had, heel weinig geleerd. Over het algemeen stuurt men zijne kinderen dan ook liever naar een flinken baas.

422. *V.* Leeft bij de werklieden het besef, dat de opleiding veel te wenschen overlaat?

A. Ja, daar wordt nog al eens over geklaagd, maar men heeft niets anders.

423. *V.* Zijn er hier ter stede voorbeelden van contracten tusschen ouders en bazen, waarbij deze laatsten de verplichting op zich nemen om het vak aan een jongen te leeren?

A. Ik wil niet betwisten, dat die kunnen voorkomen.

424. *V.* Maar weet gij, of zulke contracten gesloten worden?

A. Neen.

425. *V.* Is hier ter plaatse de Zaterdag de algemeene dag van uitbetaling?

A. Ja, van den gewonen werkman ten minste; niet van de losse arbeiders, die per dag hun geld ontvangen.

426. *V.* Wanneer een werkman 's Zaterdag-nachts werkt, wanneer wordt dan het loon uitbetaald?

A. Gewoonlijk 's Zaterdag-morgens, vooral voor de fabrieksarbeiders; dan gaat de meesterknecht naar het kantoor.

427. *V.* Gaat het bij de molens ook zoo?

A. Ja, bij de windmolens.

428. *V.* Van het nachtwerk van Zaterdag op Zon-

dag wordt dus niet het bezwaar ondervonden, dat de huisvrouw eerst 's Zondag-morgens het geld krijgt?

A. Neen.

429. *V.* Wordt aan sommigen niet om de 14 dagen uitbetaald?

A. Ja.

430. *V.* Vooral bij de olieslagers, niet waar?

A. Ja.

431. *V.* Hebben zij het niet liever elke week?

A. Daarover heb ik geen klachten gehoord.

432. *V.* Ik heb aan een vorigen getuige eene vraag gedaan, die ik ook u wensch te doen. Is het regel, zóó dat het tegendeel in een behoorlijk arbeidersgezin uitzondering is, dat de moeder, die van avond het weekloon ontvangt, dit niet behoeft te gebruiken om te betalen, wat zij reeds in de verloopen week heeft gekocht? Kan zulk een gezin met dat geld de volgende week alles contant betalen?

A. Ik ken huismoeders, die nooit borgen, en ik ken er, die alles dadelijk moeten wegzenden.

433. *V.* Dat zal wel van het karakter van de menschen afhangen. Maar wat beschouwt gij als regel?

A. Over het algemeen is het borgen hier verschrikkelijk.

434. *V.* Gelooft gij, dat de verleiding om te borgen grooter is, wanneer het loon om de 14 dagen wordt uitbetaald, dan wanneer het iedere week geschiedt?

A. Ik ken menschen, bij wie dat met het wekelijksch inkomen ook zoo gaat. Men heeft echter ook menschen, die per se zeggen: ik wil niet borgen. Vroeger was er eene timmermanswerkplaats van De Vries, die om de maand uitbetaalde, en toch waren er menschen, die nooit borgden.

435. *V.* Dat waren dan uitstekende lieden. Er zijn echter in dit opzicht drie categoriëen van menschen: de uitstekenden, de slechten, en de middelsoort, die wel de talrijkste zal zijn. Zijn u nu gevallen bekend, dat op die middelsoort de langere termijn van uitbetaling ongunstig werkt?

A. Neen. Betaling om de 14 dagen kan juist een prikkel zijn om toe te komen.

436. *V.* Zijn u thans nog voorbeelden bekend van betaling om de maand?

A. Niet meer.

437. *V.* Wordt over onveiligheid in fabrieken en werkplaatsen geklaagd?

A. Neen.

438. *V.* Leeft in uw kring de wensch naar een officieel orgaan, ter behartiging der arbeidersbelangen?

A. O ja, wij zouden Kamers van arbeid verlangen, samengesteld uit werklieden en patroons.

439. *V.* Verlangt men zulke Kamers vooral daarom, omdat de arbeiders thans met grieven en wenschen niet voor den dag durven komen?

A. Dat zoozeer niet, maar omdat door eene dergelijke organisatie meer verband zou gebracht worden in de verschillende meeningen, en grondiger onderzoek mogelijk zou worden. Behalve het doen kennen van wenschen en grieven, zou zulk een orgaan ook kunnen strekken tot voorlichting van de Regeering.

440. *V.* Is uw oordeel over de huisvesting van den werkman gunstig?

A. In 't algemeen wel, ofschoon er ook huisjes zijn, die wel opgeruimd mochten worden.

441. *V.* Hebben in de laatste jaren Burgemeester en Wethouders, of heeft, in laatste instantie, de gemeenteraad wel gebruik gemaakt van de bevoegdheid om slechte woningen onbewoonbaar te verklaren?

A. Er komen wel zulke gevallen voor, maar men kon wel wat nauwlettender daarop toezien. Er staan nog wel hutjes, die het wenschelijk zou zijn te sloopen. Op het Ameland bijv. staat zoo'n heel klein huisje, dat heel scheef in den grond zit, en dat slechts van tijd tot tijd door een eenloopend mensch bewoond wordt, omdat het te slecht is. Dat moest worden afgebroken; het is toch haast niet meer verhuurbaar.

442. *V.* Heeft uwe afdeeling wel eens bij de overheid stappen gedaan om haar aandacht op dergelijke gevallen te vestigen?

A. Neen.

443. *V.* Wij hebben gehoord, dat hier geen toezicht bestaat op de voedingsmiddelen. Meent gij, dat behoefte daaraan wordt gevoeld?

A. Ik heb er nooit over hooren spreken.

444. *V.* Hebt gij nooit vernomen, dat er slechte visch, spek van minder goede qualiteit en dunne melk verkocht wordt?

A. O ja, melk en visch geven aanleiding tot klachten.

445. *V.* Eet de werkman geregeld bij zijne aardappelen en groenten, die dagelijks op zijne tafel komen.....

A. Daar mag wel een vraagteeken bij.

446. *V.* Een vraagteeken? Eet dan de werkman niet geregeld aardappelen en groente, met vet gestoofd?

A. In vele gevallen wel, maar er zijn huismoeders, die pronkzuchtig zijn, en die geven het den man minder. Ik heb zoo'n vrouw gekend, die haar eersten man maar aardappelen met een lawaaisausje voorzette. Deze was daar tevreden mede, maar haar tweede man niet, en dat gaf nog al eens aanleiding tot moeilijkheden.

447. *V.* Kan een werkman, die een gemiddeld loon verdient, en wiens aantal kinderen niet zeer klein is, wanneer er overleg heerscht, geregeld vet bij het middageten krijgen?

A. Ik heb geen verstand van het huishouden, maar heb dikwijls gehoord, dat de menschen zeer zuinig moeten leven, als zij eerlijk willen zijn en ieder het zijne geven. Ik ken huismoeders, die meer rijst en gort voorzetten dan wat anders, en als zij vet gebruiken, zal het toch maar een heel klein beetje kunnen zijn.

448. *V.* Wordt hier intusschen 's Zondags vrij algemeen in werkmansgezinnen spek of vleesch gegeten?

A. Spek of paardenvleesch wordt gebruikt in gezinnen, waar overleg heerscht.

449. *V.* Neemt het gebruik van paardenvleesch toe?

A. Ja, en ook dat van Amerikaansch spek, waarmede nog al veel gevent wordt.

450. *V.* Hebt gij ons thans nog iets mede te deelen?

A. Ja. Vele arbeiders zouden gaarne zien, dat de Zondagsarbeid verboden werd. De arbeid op Zondag is bijv. verplichtend gesteld bij de oliewindmolens.

451. *V.* Wordt daar, als er wind is, den geheelen Zondag gewerkt?

A. Dat komt ook wel voor; maar het is regel om des Zondag-ochtends tot 4 of 6 uur te werken.

452. *V.* Heeft men daar groot bezwaar tegen?

A. Ja, de menschen kunnen dan niet naar de kerk gaan.

453. *V.* Omdat zij, wanneer zij tot 's morgens 4 of 6 uur gewerkt hebben, gaan slapen?

A. Ja, en ook hebben zij er bezwaar tegen, omdat het tegen hunne Christelijke beginselen indruischt om des Zondags te werken. Ik weet gevallen, dat patroons gezegd hebben: wanneer gij op Zondag niet wilt werken, dan kunt gij vertrekken.

454. *V.* Gold dit ook voor werken gedurende den ganschen Zondag?

A. Ja.

455. *V.* Zijn er veel stoom-oliefabrieken in Zaandam?

A. Slechts ééne is er.

456. *V.* Wordt daar des Zondags gewerkt?

A. Ja; het is niet verplichtend, maar doen zij het niet, dan wordt het hun moeilijk gemaakt, want dan moeten zij werken van Zaterdag 12 uur tot Zondag-nacht 12 uur. Dan werken zij liever tot 's Zondags-morgens 4 uur.

457. *V.* Wie is de eigenaar van die fabriek?

A. De heer Adriaan Honig te Koog a/d Zaan.

458. *V.* Wordt er in andere industrieën des Zondags ook gearbeid?

A. Ook in de pelmolens wordt een gedeelte van den Zondag gewerkt.

H. Brinkman.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Corver Van Wessem,** oud 64 jaar, fabrikant en koopman, voorzitter van de Zaanlandsche Kamer van Koophandel en Fabrieken, te Zaandam.

459. De **Voorzitter:** Het is mede in uwe qualiteit van president der Kamer van Koophandel en Fabrieken, dat de afdeeling gaarne eenige voorlichting van u zal ontvangen.

De verhouding tusschen werkgevers en werklieden is in de schriftelijke inlichtingen, die wij van uwe Kamer hebben ontvangen, goed genoemd. Wordt deze uitspraak, die den geheelen Zaankant geldt, door u, speciaal wat Zaandam betreft, bevestigd?

A. Ja, de verhouding is hier uitmuntend. In het houtzagersvak zijn de patroons altijd met hunne werklieden in de weer. Een goed houtzager is altijd aan de fabriek.

460. *V.* Is die persoonlijke aanraking, die zeer zeker een gewichtige factor is voor eene goede verhouding, bij de olieslagers en pellers geringer?

A. Dat lijkt er niet naar. De olieslagers hebben drie stadsdagen — dat zijn dagen, waarop zij naar Amsterdam gaan — en drie dagen, dat zij op de fabriek komen. Dan maken zij een praatje met een blokmaker, zien eens na, hoeveel zaad er is en hoeveel olie er is gemaakt, en gaan dan weer heen.

461. *V.* Gelooft gij, dat die geringere persoonlijke aanraking, in de pellerijen en de oliemolens, eene minder gunstige verhouding tusschen de werkgevers en de werklieden ten gevolge heeft?

A. De eigenaars van de pelmolens komen er meer, maar in de oliemolens blijft de fabrikant korter, hij spreekt slechts met den baas, en met de anderen is er weinig aanraking.

462. *V.* Staan de arbeiders in die drie hoofdtakken van bedrijf ook verschillend aangeschreven?

A. Ja, de houtzagers zijn het meest ontwikkeld, dan volgen de pellers, en de olieslagers zijn het minst ontwikkeld.

463. *V.* Hoeveel molens zijn hier in Zaandam?

A. Dat kan ik u niet precies zeggen.

464. *V.* Neemt hun aantal zeer af?

A. Het neemt hard af.

465. *V.* In al de takken van bedrijf?

A. Ja, vooral de houtzaagmolens belangrijk, oliemolens minder. Ook het gehalte der eigenaars gaat achteruit; eene pellerij brengt bij verkoop weinig op, en wordt dan door een timmerman gekocht.

Ook de stoom oefent invloed uit op de houtzaagmolens, want één stoommolen werkt zooveel als drie windmolens.

466. *V.* Dat geldt de houtzagerijen. Maar wat de pellerijen betreft, worden immers alleen de rijstpelmolens door stoomfabrieken vervangen, niet de garstpelmolens?

A. Dit jaar is de heer Blans begonnen met eene stoomgarstpellerij. Vroeger dacht men, dat het onmogelijk was om de benoodigde paardekrachten voor de garstpelmolens te verkrijgen. Nu heeft de heer Blans het echter geprobeerd, doch het gaat maar zóó zóó.

467. *V.* Bedoelt gij de rijstpellerij van den heer Blans? Wordt daar nu ook garst gepeld?

A. Neen, ik bedoel de garstpellerij.

468. *V.* Reeds werd ons bevestigd, wat door de Kamer van Koophandel schriftelijk werd gemeld, dat hier van vrouwenarbeid in de industrie zoo goed als geen sprake is. Maar in die schriftelijke mededeeling wordt ook gezegd, dat arbeidende jongens van 12—16 jaar weinig voorkomen. Daarmede had men toch zeker uitsluitend het oog op de drie hoofdtakken van nijverheid te dezer plaatse, en niet op de ambachtsnijverheid?

A. Ja.

469. *V.* Ons is intusschen door een getuige verklaard, dat zoowel op de houtzagerijen als op andere molens een jongen komt, zoodra hij de school verlaat, als kotjongen op de houtzagerijen, als potjongen op de pelmolens, of als pletjongen op de oliemolens. Is dat niet volkomen juist?

A. Dat is juist, althans op de windmolens, niet op de stoommolens, daar komen zij later.

471. *V.* En als de jongens eerst op iets verderen leeftijd komen, wat doen zij dan tusschen hun 12de jaar, waarop zij, behoudens uitzonderingen, de school verlaten, totdat zij op den molen aan het werk gaan?

A. Ik bemoei me persoonlijk weinig met die jongens, mijn baas neemt ze aan; doch ik weet wel, dat de meesten in dien tijd aan 't zakjesplakken geweest zijn.

472. *V.* Is dat pletten in de oliemolens geen verstompend werk?

A. Dat is het heele olieslagersvak.

473. *V.* Wordt de wensch, in het rapport van de Kamer van Koophandel uitgesproken naar invoering van leerplicht, en dus ook, naar ik vermoed, naar verbod van arbeid, tot het 14de jaar, hier algemeen gedeeld?

A. Hoeveel te meer de jongens leeren, des te beter, als 't maar is in de goede richting; dat is goed voor lichaam en geest.

474. *V.* Zijt gij van meening, dat de wetgever zich niet door het geldelijk bezwaar voor de ouders, hetwelk onmiskenbaar aan zulk een maatregel is verbonden, behoort te laten afschrikken?

A. Voor arme menschen is het financieele bezwaar groot; de behoefte om de kinderen productief te maken, is niet weg te cijferen.

475. *V.* Zou men van het standpunt van den werkgever, naar uwe meening, er zeer groot bezwaar in zien, indien de wetgever, die nu tot den leeftijd van 16 jaren een maximum-arbeidsduur heeft gesteld van 11 uren per dag, voor dien leeftijd het maximum-aantal uren bracht b. v. op 8 of 9 uren, ten einde van de jeugdige krachten niet te veel te vergen en aan de jongens meer gelegenheid te geven, om 's avonds niet al te vermoeid nog voortgezet onderwijs te genieten?

A. Neen, die jonge krachten hebben wij niet noodig.

476. *V.* Meent gij, dat er eveneens geen groot bezwaar tegen zou zijn, indien de wetgever de beperking tot 11 uren per etmaal, nu geldende tot 16 jaar, uitstrekte tot het 18de jaar, zoodat hier, waar zeer vaak per etmaal 14, 16, 18 uren gearbeid wordt, de jongens beneden de 18 jaren aan zoo langen arbeid niet meer zouden kunnen deelnemen?

A. Bezwaar zal er niet tegen zijn, maar de jongens van dien leeftijd kunnen het werk best doen.

477. *V.* Meent gij niet, dat op dien, voor de lichamelijke ontwikkeling zoo gewichtigen leeftijd de nachtarbeid, die door den aard van het bedrijf in molens veel moet voorkomen, nadeelig is?

A. Jawel; de ontwikkeling is precies in dien leeftijd, maar dat kan niet anders.

478. *V.* In het rapport der Kamer van Koophandel wordt gesproken van het weduwenfonds « de Toekomst ». Kunt gij ons daarvan wat mededeelen?

A. Ik ben daarvan voorzitter. Dat fonds is 20 jaar geleden met een philantropisch denkbeeld opgericht voor de geheele Zaanstreek, omdat Zaandam, Zaandijk, Koog aan de Zaan, Westzaan, Wormerveer, Krommenie, al die gemeenten, eene familie als het ware uitmaken; er is ook maar eene Kamer van Koophandel voor de zeven Zaansche gemeenten. De grondslagen waren echter zóó gebrekkig, dat, als wij de Koninklijke goedkeuring wilden erlangen, volgens rechtskundig advies de statuten geheel omgewerkt zouden moeten worden.

Elk patroon moest *f* 5 per jaar betalen, en was tevens garant voor de *f* 2.60 per jaar, welke elke knecht, die ingeschreven was, verplicht was bij te dragen in stortingen van 5 cents 's weeks.

De belangstelling der werklieden was echter zoo gering, dat bijna alle patroons er voor op moesten draaien.

De uitdeeling was grooter of kleiner naar gelang van den stand van het uitkeeringsfonds en van het aantal weduwen. Wij begonnen het eerste jaar met eene uitkeering van *f* 8 per maand, die is langzamerhand verminderd tot *f* 2.25, en nu in October op *f* 2.50 gebracht.

479. *V.* Zijn de meeste patroons lid van dat fonds?

A. Thans zijn er niet veel meer lid.

480. *V.* Hoeveel weduwen heeft het fonds thans?

A. 32.

481. *V.* Hebt gij een stoom- of een windmolen?

A. Ik heb eene stoomzagerij en eene windzagerij.

482. *V.* Hoe talrijk is uw personeel?

A. Met inbegrip van de lieden der houtwerf, 20 man.

483. *V.* Hoe is de arbeidstijd in de stoomzagerij?

A. Er wordt gewerkt van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur, met een rusttijd van ½ uur 's morgens, 1 uur om 12 uur en 20 minuten in den namiddag. Bij mij beginnen zij echter te werken, wanneer het dag is, totdat de avond valt.

484. *V.* Dus een groot verschil van werktijd des zomers en des winters?

A. Ja, maar ik wil mij niet tot voorbeeld stellen, want ik houd die fabriek alleen aan voor mijn werkvolk.

Dat wordt ook wel gewaardeerd, hoewel nog meer door de buitenwereld dan door het volk zelf.

485. *V.* Is de schafttijd, van 12 tot 1 uur 's middags, vrij algemeen?

A. Ja, behalve de timmerlieden, die hebben anderhalf uur, maar werken ook per schaft.

486. *V.* Wordt die tijd van één uur niet te kort door u geacht? Wanneer de man niet zeer dicht bij den molen woont, blijft er niet veel tijd over voor het rustig gebruiken van het middagmaal met het gezin. Ook door u zal het toch wel wenschelijk geacht worden, dat dit rustig en kalm kan geschieden?

A. Zeker, maar in den regel wonen de werklui nog al dicht bij de fabriek; daar zorgen zij doorgaans zelf wel voor.

487. *V.* Hoe is de werktijd aan de houtwindmolens geregeld?

A. In den zomer van 's morgens 5 uur tot half acht, met 1 uur rust. Wanneer zij 's morgens thee drinken en ontbijten, blijft de molen doorloopen. In den winter is de werktijd van 8 uur 's morgens tot 's namiddags 4 uur.

488. *V.* Wordt er in den zomer wel later gewerkt dan tot half acht?

A. Ja, zelfs wel eens tot elf uur, maar dat is overmalen en wordt extra betaald.

489. *V.* Hebben de lui, afgezien van het overwerk, vast weekgeld, en welke zijn de bedragen er van?

A. De meesterknecht verdient ƒ 12 vast geld, de tweede man krijgt ƒ 10, dan zijn er vijf van ƒ 8, een van ƒ 7,50 en een machinist van ƒ 15.

490. *V.* Ik deed die vraag te meer, omdat ons in schriftelijke mededeelingen van eene werklieden-vereeniging speciaal omtrent uwe fabriek cijfers werden genoemd, en ik u gaarne in de gelegenheid wilde stellen om, indien daartoe aanleiding is, ze tegen te spreken.

A. Zij klagen misschien, dat mijne loonen te laag zijn.

491. *V.* Geschreven werd ons: het hoogste loon, van den meesterknecht, is ƒ10, twee werklieden hebben ƒ 8, 6 hebben ƒ6, en een gehuwde knecht heeft ƒ 4.50, terwijl de stoker met toelage en al ƒ 5 per week ontvangt. Is dat dus niet juist?

A. Dat zal ik u zeggen. Het betreft de brandhoutquaestie. Vroeger werd altijd brandhout gegaard, en dat namen ze mede naar huis. Doch er was ook eene zekere handigheid om de schalen van de balken (die als ze heel waren, voor den patroon waren), stuk te slaan, en dan waren ze voor de arbeiders. Daarvan werd veel misbruik gemaakt. Nu is successievelijk in de houtzagerijen het denkbeeld overgenomen, om dat brandhout af te schaffen, en ik heb gezegd: ik zal u ƒ 100 in het jaar geven bij driemaandelijksche termijnen. Nu is in een socialistisch weekblad «het Volksblad» over de loonen geschreven, maar bij de loonen van die knechts van mij is die ƒ100, in de plaats van het brandhout, niet genoemd.

492. *V.* Dat is hier toch niet het geval. In de mededeelingen, hier die ik bedoel, is uitdrukkelijk melding gemaakt van de brandhoutgelden tot het door u genoemd bedrag. Gij deeldet echter mede, dat het geringste van de loonen bij u ƒ6 is, en in die mededeelingen werd gesproken van een gehuwden knecht van ƒ 4.50 per week. Is dat dus beslist niet waar?

A. Neen, de knechts waren zeer boos over dat stukje in «het Volksblad». Ik heb geen knecht, die minder verdient dan ƒ 6, de meesten hebben ƒ 8, en machinist en meesterknecht hebben meer. Bovendien ontvangen zij de brandhoutpremie en dan in November de slacht, (150 pond varkensvleesch voor den meesterknecht, en de anderen 70 à 80 pond). Dit is niet algemeen, doch ik vind het veel beter, dat de werklieden vleesch krijgen, dan geld.

493. *V.* En een sjouwer?

A. Die heeft ƒ 8 (1).

494. *V.* Hoe gaat het bij ziekte?

A. Dan krijgen zij hun volle geld, zoolang het duurt.

495. *V.* Zijn de werklieden bovendien nog wel in een fonds, dat bij ziekte geld uitkeert?

A. Ik heb er zoo een gehad, maar gezegd, dat dit niet aanging; dat is goed voor menschen, die op het uur werken. Pellers en houtzagers hebben allen vast loon, en dat ontvangen zij ook bij ziekte. Ja, dat gaat wel eens vervelen.

496. *V.* Hebt gij ook oudgedienden?

A. Ik betaal per jaar ƒ 1200 aan pensioenen. Ik acht mij daartoe zedelijk verplicht.

497. *V.* Hoeveel ontvangen zulke menschen?

A. De koetsier van mijne moeder krijgt ƒ 8; de weduwe van een nalooper ƒ 4; een knecht, die met zijn 50ste jaar al op was, ook ƒ 4; dan heb ik nog eene weduwe van ƒ 2.50, een paar van ƒ 1.50, enz.

498. *V.* Handelen vele patroons zoo?

A. Sommigen doen het, anderen niet.

499. *V.* Wat wordt er van menschen, als zij niets krijgen?

A. Dan vervallen zij aan de diaconie.

---

1) Na afloop van het verhoor werd door den getuige nog overgelegd de onderstaande lijst van arbeidsloon bij zijne firma

	per week.	Brandhoutgeld per week.	Diversen.
* 1.....	ƒ 11.—	ƒ 2.—	met vrije woning.
* 2.....	„ 10.—	„ 2.—	
* 3.....	„ 10.—	„ 2.—	
* 4.....	„ 8.—	„ 2.—	
* 5.....	„ 6.—	„ 2.—	
* 6.....	„ 6.—	„ 2.—	
* 7.....	„ 6.—	„ 2.—	
* 8.....	„ 6.—	„ 2.—	
* 9.....	„ 6.—	„ 2.—	
* 10.....	„ 6.—	„ 1.25	
11.....	„ 3.75	„ 0.50	
* 12.....	„ 13.—	„ 2.—	
* 13.....	„ 10.—		als deze op reis is, per week ƒ20.
* 14.....	„ 8.—	„ 2.—	
* 15.....	„ 5.25	„ 2.—	met vrije woning.
* 16.....	„ 4.50	„ 1.25	
* 17.....	„ 1.25	„ 0.50	

De met een * geteekenden ontvangen in de maand November vleesch of vleeschgeld. De kosten daarvan bedragen tusschen de ƒ500 en ƒ600, al naar mate het vleesch duur of minder duur is.

Pensioenen.

1.....	ƒ 8.—	
2.....	„ 5.25	met vrije woning.
3.....	„ 4.—	
4.....	„ 4.—	weduwen.
5.....	„ 2.50	
6.....	„ 1.50	
7.	„ 1.50	

500. *V.* Is het bij u wel eens een punt van overweging geweest om den arbeiders een pensioen voor den ouden dag te verzekeren?

A. Neen.

501. *V.* Zou men er hier, waar een deel der werkgevers betracht wat gij noemt hun zedelijken plicht, maar een ander deel niet, er groot bezwaar tegen hebben, dat, ter volkomen bereiking van het doel, eene algemeene regeling tot stand kwam, die aan de werkgevers de verplichting oplegde om, geheel of grootendeels te hunnen koste, de arbeiders te verzekeren tegen den ouden dag?

A. Er zijn altijd heel wat patroons, wien het minder past om te betalen.

502. *V.* De verzekering tegen ongelukken is in den laatsten tijd hier toegenomen, niet waar?

A. Ja, dat schikt wel.

503. *V.* Hebt gij veel ongelukken van beteekenis zien gebeuren in uwe houtzagerijen?

A. Twee jaren geleden heeft een man bij mij een been gebroken, maar anders bepalen zich de ongelukken tot eene blessuur aan de hand of zoo.

504. *V.* Worden in uwe fabriek zelve de zagen ook geslepen?

A. Ja, in een afzonderlijk lokaal.

505. *V.* Heeft de slijper een glazen bord voor zich en een schutbril op?

A. Ja, dat heeft hij wel.

506. *V.* Gebruikt hij dien bril ook?

A. Dat weet ik niet.

507. *V.* Constateert gij niet, dat de werkman nadeel ondervindt van de slechte lucht, die in het lokaal heerscht ten gevolge van het slijpen?

A. Ik heb er nooit iets van gemerkt.

508. *V.* Bij ons bezoek aan eene der fabrieken trof ons die lucht, ontstaan door het slijpen, en op onze vraag aan den slijper, of hem die niet hinderde, antwoordde hij, dat hij 's zomers alles open zette en er dan geen last van had, maar dat het nu nog al erg was, omdat hij wegens de koude alles dicht moest houden.

A. Mijn slijper is wel doof, maar heel gezond.

509. *V.* Hebt gij ook een aspirator op de slijpkamer?

A. Neen.

CORS. CORVER VAN WESSEM.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Valk**, oud 32 jaar, pellersknecht in de stoomrijstpellerij van den heer C. Kamphuis, te Zaandam.

510. De **Voorzitter**: Waarin bestaat uw werk?

A. In dragen en kruien.

511. *V.* Zijt gij ook boven, op de malerij, werkzaam?

A. Neen.

512. *V.* Hoe lang is uw werktijd?

A. Van 's morgens 6 uur tot 's avonds 8 uur met een schafttijd van 's morgens ½ uur, om 12 uur 1 uur, en 's middags ½ uur.

513. *V.* Wordt er over het algemeen hier 's middags slechts 1 uur rust gegeven?

A. Ja, dat is gewoonte.

514. *V.* Is die schafttijd voor allen bij den heer Kamphuis op hetzelfde uur?

A. Neen, de eene helft schaft van 12 tot 1 uur, en de andere helft van 1 tot 2 uur.

515. *V.* Gaat men steeds naar huis, of blijft men in de fabriek?

A. Wij gaan allen naar huis.

516. *V.* Hoe ver woont gij van de fabriek?

A. Ongeveer 7 minuten.

517. *V.* Wanneer gij om 1 uur gaat schaften, eet uw gezin dan ook om 1 uur?

A. Ja, dan wacht men met eten.

518. *V.* Is er veel overwerk?

A. In den zomer wordt gewoonlijk tot 10 uur 's avonds gewerkt, maar soms werken wij ook nacht en dag; en dan gaat het met drie ploegen.

De eerste ploeg werkt door van 's morgens 5 uur tot 's avond negen, d. i. dus 16 uren. Daarvan gaat af aan rusttijd 's morgens 8 tot half negen, 's middags van 12 tot 1 uur, en 's namiddags 4 uur tot half vijf.

De tweede ploeg komt 's middags om 1 uur en werkt tot den volgenden morgen 5 uur, dat maakt ook 16 uren. Die ploeg heeft 's middags om 4 uur en 's avonds om 10 uur een half uur rust. Wanneer het nu niet al te druk is, krijgt zij 's nachts nog een drie kwartier schafttijd.

De derde ploeg werkt ook 16 uren, namelijk van 's avonds 9 uur tot den volgenden middag 1 uur, met een rusttijd van een drie kwartier om half elf en om 1 uur. Wanneer er dan veel werk is, heeft zij niet eer weer schafttijd, dan den volgenden morgen om 8 uur een half uur.

519. *V.* Begrijp ik het goed, dat de eerste ploeg twee uren russttijd heeft, maar dat bij de andere ploegen de rusttijden te zamen wel eens niet langer dan een of anderhalf uur beloopen?

A. Juist. De nachtploegen hebben toch altijd drie kwartier om een broodje te eten op de fabriek.

520. *V.* Derhalve heeft, wanneer er dag en nacht gewerkt wordt, elke ploeg in het etmaal, met inbegrip

van de rusttijden, 16 uren werk; feitelijk, met de 1—2 uren rust er af, dus 14 à 15 uren?

A. Ja.

521. *V.* Gaat dat zoo een groot gedeelte van het jaar?

A. Dat is zeer ongelijk; van 16 tot 20 weken, naar dat het druk is.

522. *V.* Wordt 's Zaterdags in gewone tijden niet vroeger gestopt?

A. De machine stopt van Zaterdag-avond 12 uur tot Zondag-avond 12 uur, en zij, die Zaterdag drie uren dienst deden, werken dan van Zondag-avond 12 uur tot Maandag-middag 1 uur, altijd als de molen dag en nacht werkt.

523. *V.* Maar ik bedoelde, of in gewone tijden, wanneer niet dag en nacht wordt gewerkt, de fabriek op Zaterdag vroeger uitscheidt dan 8 uur 's avonds.

A. Nooit.

524. *V.* Is daarvan niet wel eens sprake geweest?

A. Neen, wel op de andere fabriek bij den heer Blans, daar wordt echter altijd 16 uren gewerkt.

525. *V.* Dus wat bij den heer Kamphuis een deel van het jaar gebeurt, heeft bij den heer Blans altijd plaats?

A. Ja, al gedurende vier jaren.

526. *V.* Is het daar dan gewoonte, om 's Zaterdag-avonds vroeger uit te scheiden?

A. Ja, te half acht, en dan beginnen ze weer Maandag-morgen te 6 uur.

527. *V.* Nu de loonen. Hebt gij een vast weekloon?

A. Ja, van *f* 10 in de week.

528. *V.* Is dat het gewone loon?

A. Ja.

529. *V.* Dat is voor den gewonen werktijd van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur. Doch hoeveel krijgt gij bij langer werken?

A. 12½ cent per uur, onverschillig of het nacht of dag is.

530. *V.* Houdt gij aanteekening van uwe verdiensten? Zoudt gij ons b.v. kunnen zeggen, wat gij in het jaar 1890 gemiddeld per week hebt gemaakt, met inbegrip van het overwerk?

A. Dat is zoowat geweest *f* 11. Wij hebben ongeveer 20 weken in 1890 dag en nacht gewerkt. Over het jaar gerekend, is dat ongeveer 2 uren overwerk per dag, hetgeen het gemiddeld loon verhoogt tot ongeveer *f* 11.

531. *V.* Krijgt gij ook premie, rijst of zoo iets?

A. Niets, geen korrel.

532. *V.* Wanneer wordt het loon uitbetaald?

A. 's Zaterdag-avonds om een uur of zeven.

533. *V.* Komt, bij dag- en nachtwerk, al het volk 's Zaterdag-avonds zijn geld beuren?

A. Ja.

534. *V.* En wanneer krijgt de vrouw het dan?

A. Als wij thuis komen; nu wat vroeger, dan wat later, en dan gaat zij haar inkoopen doen.

535. *V.* Hebt gij nooit gevraagd om de betaling op Vrijdag te doen plaats hebben?

A. Neen, wij hebben geen kwaden baas; als wij er behoefte aan hebben om voor boodschappen *f* 1 of *f* 2.50 naar huis te laten brengen, dan schiet hij die wel zoolang voor.

536. *V.* De vrouw ondervindt van die betalingswijze dus geen moeilijkheid?

A. Neen.

537. De heer **Le Poole**: Kunt gij, in wintertijd of nood, wel voorschot krijgen op afbetaling per week?

A. Ik heb het nooit gevraagd; maar ik geloof niet, dat mijn patroon dat zou doen.

538. *V.* Het zoogenaamde onthaal op Pinksteren, dat hier vroeger bestond, is dat afgeschaft?

A. Er wordt niets extra's gegeven bij ons, noch onthaal, noch geld.

539. *V.* Hoe dikwijls wordt de ketel schoongemaakt?

A. Van tijd tot tijd; wij doen dat zelf. Op het oogenblik zit ik er weer in.

540. *V.* Hoe lang laat men den ketel afkoelen alvorens te beginnen met bikken?

A. Oudejaarsmiddag hebben wij afgeblazen, en den tweeden Januari zijn wij begonnen; gewoonlijk wordt 's Zaterdags afgeblazen, en gaan wij er 's Maandag-morgens om 6 uur in.

541. De **Voorzitter:** Zijn er ook jongens aan de fabriek?

A. Neen, de jongste is 19 of 20 jaar; aan kleinere jongens zouden we niet veel hebben.

542. *V.* Hebt gij vroeger op een molen gewerkt?

A. Ja, op een houtzaagmolen.

543. *V.* Waar vondt gij het leven pleizieriger, op den molen of op de fabriek?

A. Op den molen; daar heeft men nog eens stille tijden, dat men vroeger thuis komt, zoodat men meer deel aan het leven heeft, maar de stoomfabrieken gaan dag en nacht, dus welk een leven voor den werkman! Het loon is echter hooger op de fabriek.

544. *V.* Kwaamt gij op den molen dikwijls in aanraking met den patroon?

A. Neen, net zoo min als nu; de patroon praatte alleen met den meesterknecht; tegen ons zeide hij alleen goeden morgen en goeden avond.

545. *V.* Krijgen de werklieden bij ziekte het geheele loon uitbetaald, of ten minste een deel er van?

A. Algemeen aan de Zaan wordt het volle loon betaald bij ziekte. Ik heb dat ook gehad, toen ik de influenza kreeg verleden jaar; maar ik ben niet voor mijn pleizier thuis door de week. Ik wil gaarne thuis zijn bij mijne kinderen, maar dan op Zondag; door de week ben ik liever aan het werk met mijne kameraden.

546. *V.* Komt het veel voor aan de Zaan, dat werklieden, die door ouderdom niet meer kunnen werken, eene uitkeering krijgen van den patroon?

A. Dat was vroeger meer gebruikelijk dan thans; bij ons krijgt de vrouw van een man, die eenige jaren geleden een ongeluk heeft gekregen, een pensioen van *f* 5 per week, en een gewezen chef van ons heeft ook een pensioen van *f* 5.

547. *V.* Kent gij wel bejaarde werklieden, die een groot gedeelte van hun leven bij denzelfden patroon hebben doorgebracht en nu onderhouden moeten worden door hunne kinderen of door de liefdadigheid, omdat de patroons het niet doen?

A. Ja; meestal worden zij afgescheept met een paar kwartjes of een gulden.

548. *V.* Komt er veel wisseling in het personeel voor bij den heer Kamphuis?

A. Neen.

549. *V.* Wordt er veel boete opgelegd in de fabriek?

A. Het boetestelsel bestaat bij ons niet.

550. *V.* Is dat algemeen zoo aan de Zaan?

A. Aan de verffabriek legt men boete op voor te laat komen; maar komen wij bij ongeluk eens te laat, dan ziet de chef dat door de vingers.

551. *V.* Is de verhouding tusschen het werkvolk en den chef goed?

A. Ja, die is zeer goed.

552. *V.* Gij zeidet 's Zondags gaarne bij vrouw en kinderen te zijn, maar door de week liever op het werk te wezen. Wat doet gij des avonds?

A. Dan lees ik eene krant, *Het Vliegend Blad*, waarop wij met ons drieën ingeteekend zijn, of een boek. Maar kom ik om 10 uur thuis, dan ga ik graag slapen.

553. *V.* Is het een zeer vermoeiend werk, dat gij hebt?

A. In den winter niet, maar wel des zomers, wanneer het druk is.

554. *V.* Hoeveel kinderen hebt gij?

A. Twee.

555. *V.* Hoeveel verwoont gij?

A. *f* 1.25.

556. *V.* Wat hebt gij daarvoor?

A. Één kamertje van ongeveer 12 voet breed en 16 voet lang, met een portaaltje in het vertrek zelf. Daarin wordt gekookt en gegeten, en er zijn twee bedsteden in om te slapen. Dan heb ik boven een zolder en bovendien een flink bleekveld bij het huis.

557. *V.* Hebt gij beneden volstrekt niets behalve dat ééne vertrek?

A. Volstrekt niets.

558. *V.* Hebt gij waterleiding?

A. Ja.

559. *V.* Vindt gij dat aangenamer dan den ouden regenbak?

A. Eigenlijk gezegd, heb ik maar liever een bak, al wordt die in den zomer wel eens droog. Maar Dinsdagmorgen om half acht is de leiding gesprongen, en toen wist mijne vrouw natuurlijk geen raad.

560. *V.* Wat eet gij in den regel?

A. Aardappelen met groenten, erwten en boonen.

561. *V.* Hoe wordt het middagmaal bereid?

A. Altijd met vet. Daar ik maar 2 kinderen heb, gaat dat nog.

562. *V.* Wordt bij huisgezinnen, die 5 of 6 kinderen hebben, het eten gewoonlijk niet met vet gestoofd?

A. Jawel, maar daar is het natuurlijk mondjesmaat.

563. *V.* Eet gij spek?

A. Weinig, ik lust het anders wel. 's Zondags eet ik een pond vleesch, maar ik heb liever goed vet dan zoo weinig spek of vleesch. Ik ken wel kameraden, die het niet krijgen, maar wij zijn pas met ons vieren. Wordt het huisgezin grooter, dan kan ik het wellicht ook niet meer krijgen.

564. *V.* Komt er soms visch op tafel?

A. Neen, ik lust die wel, maar mijne vrouw niet, en zooals men zegt: als de kok het niet lust, dan kookt hij het niet.

565. *V.* Zijn uwe kinderen gezond?

A. Ja, ik heb twee gezonde kinderen.

JAN VALK.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Willem Buijs,** oud 46 jaar, houtzagersknecht bij den heer P. Kluijver Jr., te Zaandam.

566. De **Voorzitter:** Gij zijt aan den windmolen, niet aan den stoommolen werkzaam, niet waar?

A. Ja.

567. *V.* Wat verdient gij?

A. Aan vast geld *f* 6.75 als middenknecht.

568. *V.* Wat is een middenknecht?

A. Op één na de hoogste rang op den windmolen; de meesterknecht heeft den hoogsten rang. Op mij volgt de ondermiddenknecht, en dan de jongen.

569. *V.* Dus gij zijt met uw vieren op den windmolen; is dat het gewone getal?

A. Ja, maar er zijn er ook van vijf.

570. *V.* Wat verdient de meesterknecht?

A. *f* 8.50.

571. *V.* En de ondermiddenknecht?

A. *f* 4.

572. *V.* Is dat een getrouwd man?

A. Neen, hij is pas 20 jaar.

573. *V.* En de jongen?

A. *f* 2.

574. *V.* Het is immers gebruikelijk, er nog brandhoutgeld bij te krijgen?

A. Ja. De meesterknecht en ik krijgen *f* 2.50 in de week, de ondermiddenknecht *f* 1.50, en de jongen *f* 0.50.

575. *V.* Zijn er nog andere voordeelen voor de werklieden?

A. Ja, eene soort gratificatie. In de maand November krijgen wij wat voor de slacht: de meesterknecht *f* 30, ik krijg *f* 15, en degeen, die op mij volgt, de ondermiddenknecht, krijgt *f* 10.
Bovendien krijgt iedere knecht elke week twee zakken zaagsel — dat is ruim twee mud; terwijl de patroon tusschen Kerstmis en Nieuwjaar puik gerookt spek cadeau geeft — aan den meesterknecht en den middenknecht 10 K.G., aan den ondermiddenknecht 7½ K.G., en aan den jongen 5 K.G.

576. *V.* Wordt er op sommige molens werkelijk slacht gegeven?

A. Bij den ouden heer Van Wessem is dat zoo, maar in den regel krijgen de lui geld, wat zij liever hebben.

577. *V.* Zijn er patroons, die niets geven?

A. Ook.

578. *V.* Hoe oud is de kotjongen bij u op den molen?

A. 18 jaar; vroeger werden wel jongere jongens voor dat werk gebruikt, maar dat mag niet meer.

579. *V.* Hoe oud was die jongen, toen hij aan den molen kwam?

A. 16 jaar; vóór dien tijd was hij bij een timmerman. De meeste jongens gaan, als zij van school komen, aan een of ander vak naar gelang van hunne krachten, om wat te verdienen.

580. *V.* Hoe lang werkt gij?

A. 's Winters van 7½ tot 4½ uur met 5 kwartier rust; 's zomers van 5 tot 7½ uur met dezelfde rusttijden, want de molen kan alleen in het middaguur staan. Indien wij, wat wel gebeurt, een kop koffie willen gebruiken of wat uitrusten, dan moeten wij dat onder elkander vinden.

Om 8 uur 's morgens gaan wij brood eten, en als er wind is, wisselen wij elkander af; om 4 uur met de koffie of thee gaat dat evenzoo.

581. *V.* Verstrekt de patroon de koffie en thee?

A. Ja.

582. *V.* Wordt er dikwijls, als er flink wind is, later gemalen dan tot half acht?

A. Ja, wel eens tot 10 uur 's avonds.

583. *V.* Wordt daar extra voor betaald?

A. Ja, de meesterknecht krijgt 12½ cent per uur daarvoor, de middenknecht 10 cts, de ondermiddenknecht 7½ ct. en de jongen 5 cents.

584. *V.* Wordt er wel 's nachts gemalen?

A. Bij anderen wel, bij ons niet; ten minste niet in de 18 jaar, dat ik er ben, hoewel het meestal druk is.

585. *V.* Vindt gij het aangenaam, dat het bij u niet gebeurt, hoewel gij minder inkomen hebt dan gij zoudt hebben, indien er wel 's nachts gemalen werd?

A. Ja, als men van 's morgens 5 tot 's avonds 10 uur heeft gewerkt, is het mooi genoeg.

586. *V.* Wordt er algemeen zoo over gedacht?

A. Ja, er zijn er maar weinigen, die gaarne voor een paar kwartjes hunne nachtrust opofferen; maar menschen, die een groot gezin hebben, moeten soms wel.

587. *V.* Als er geen wind is, en de molen dus niet malen kan, hebt gij dan toch werk op den molen?

A. Ja, dan is er nog alle dagen werk; het hout bij den molen te brengen, het gezaagde hout op te stapelen voor het drogen, en het naar de schippers te brengen, enz.

588. *V.* Hoeveel dagen per jaar maalt de molen gemiddeld?

A. Ik heb er aanteekening van gehouden van 1875 tot 1882; ik meen, dat de molen ²/₃ van het jaar wind heeft.

589. *V.* Heeft de houtmolen meer wind noodig dan de garst- en de oliemolen?

A. Een pelmolen heeft ook nog al wind noodig, maar niet altijd, dat hangt af van het werk; een oliemolen kan met heel weinig wind toe. Een oliemolen kan dus meer dagen malen dan een pelmolen, en deze weer meer dan een zaagmolen.

590. *V.* De kotjongen in den windmolen kruipt, om het zaagsel weg te halen, ook wel terwijl de molen draait, onder den toestel, niet waar?

A. Dat wordt bij ons streng verboden.

591. *V.* Hebt gij nooit gezien, dat een jongen het toch deed?

A. Bij ons niet.

592. *V.* In de tweede plaats moet immers die jongen uit het raam het zaagsel halen, dat er tusschen blijft zitten?

A. Neen, dat valt van zelf weg.

593. *V.* Als er gesmeerd moet worden, wanneer gebeurt dat?

A. 's Morgens vroeg.

594. *V.* Geschiedt het nooit onder het werk?

A. Neen.

595. *V.* Gaat bij ziekte uw loon door?

A. Ja, al zijn wij een jaar ziek, dan krijgen wij toch ons vol loon.

596. *V.* Is dat algemeen hier ter stede?

A. Ja, uitgenomen bij metselaars en timmerlieden.

597. *V.* Worden er boeten bij u toegepast?

A. Nooit. Vroeger waren er wel eenige patroons, die boeten hieven voor te laat komen, maar dat bestaat niet meer.

598. *V.* Zijn de andere werklieden ook zoo lang bij den heer Kluijver als gij?

A. Langer. De heer Kluijver heeft nu 23 à 24 jaren lang de zaak, en de werklieden zijn van dien tijd af bij hem in dienst

599. *V.* Hebt gij een groot gezin?

A. Ik heb twee dochters; eene van 16 jaar, die in dienst is, en eene van 12 jaar, die nog school gaat.

600. *V.* Hoeveel verwoont gij?

A. *f* 1.25.

601. *V.* Wat hebt gij daarvoor?

A. Eene kamer en een portaal, afgescheiden in de kamer, benevens een zolder.

602. *V.* Is er een hokje om in te wasschen?

A. Neen, maar wij hebben buiten het huis eene schuur om brandstoffen te bergen, en daarin kan gewasschen worden.

603. *V.* Wanneer het gezin groot is, bijv. 5 of 6 kinderen heeft, hoe doet men dan met slechts ééne kamer; waar slapen dan de kinderen?

A. De ouders slapen in de bedstée en dan slapen er drie of vier kinderen op zolder.

604. *V.* Zijn die zolders afgesloten?

A. Ja, meestal.

605. *V.* Kent gij veel werklieden, die een eigen huisje hebben?

A. Ja.

606 *V.* Hoe hebben zij dat gekregen? Door eigen gespaard geld of met een voorschot?

A. Wanneer zij jong zijn, geeft de patroon hun meestal een voorschot.

607. *V.* Hebt gij zelf niet aan een eigen huisje gedacht?

A. Neen, ik verdiende toen te weinig om elke week *f* 2 te kunnen missen.

608. *V.* Verdient uwe vrouw er iets bij?

A Neen.

609. *V.* Uw vak is aan den eenen kant een gezond vak, dat hardt; maar gaan er van den anderen kant niet vele pasbeginners onderdoor, ten gevolge van het blootgesteld zijn aan weer en wind?

A. Zwakke jongens kiezen meest een ander vak.

610. *V.* Zijt gij lid van de winkelvereeniging?

A. Ja.

611. *V.* Hoe bevalt u dat?

A. Niet te best. Mijne vrouw klaagt, dat de artikelen duurder en slechter zijn, en dat zij in de gewone winkels meer percenten zou kunnen maken. Wij blijven er echter in, omdat wij dan met Februari een spaarpotje hebben, wanneer het dividend uitbetaald wordt, terwijl het anders toch maar door de vingers gaat.

612. *V.* Waarvoor gebruikt gij dat geld gewoonlijk?

A. Meest voor de doktersrekening,

613. *V.* Waarom zijt gij niet in een ziekenfonds?

A. Omdat daaraan altijd eene wekelijksche uitkeering van *f* 3 of *f* 4 verbonden is, en die dan door den patroon van het loon wordt afgetrokken.

614. *V.* Ik bedoelde geen ziekenfonds, dat ziekengeld uitkeert, maar alleen voor geneeskundige hulp. Wat betaalt gij voor eene doktersvisite?

A. Dat weet ik niet precies. Dokter Stephan aan de Koog leverde ook medicijnen, en zette dan in eens de hoofdsom op de rekening.

615. *V.* Zijt gij op de hoogte ook van het werk in den stoommolen?

A. Ja.

616. *V.* Gebeurt het wel in de fabriek van den heer Kluyver, dat de wig, die bij het spannen van de zagen ingeslagen wordt door den man, die beneden zit, er uit springt?

A. Ja, maar dan is het meest door onoplettendheid.

617. *V.* Kan niet, door het bezigen van wiggen van zekeren vorm, het gevaar van uitspringen worden verminderd?

A. Daar kan weinig aan gedaan worden. Als ik moet inkloppen, dan ga ik met mijn hoofd op zij, dat leert men van jongs af aan.

618. *V.* Wordt bij het spannen van de zagen zelve altijd het stutblok er onder gezet?

A. Dat wordt wel eens verzuimd.

619. *V.* Is het werken in de stoomzaagmolens niet gevaarlijker dan in de windmolens?

A. Neen, de stoomzaagmolens zijn degelijker ingericht dan de windmolens. Er kan wel eens eene poelie breken, doch daar zijn maatregelen voor genomen. Er is eene brug, waar de drijfriemen overheen loopen. Het is wel eens gebeurd, dat er eene poelie brak en de stukjes

ijzer in het rond vlogen, maar zooveel mogelijk worden daartegen maatregelen genomen.

620. *V.* Is het niet bijzonder koud en tochtig in zoo'n stoommolen?

A. Ja, ik werk er niet graag, doch als de patroon het commandeert, moet ik het doen.

621. *V.* De molen is immers aan twee kanten open, niet waar?

A. Ja, dat moet wel, want aan den eenen kant gaan de balken er in, en aan den anderen kant komt het gezaagde hout er uit.

622. *V.* Is het in de windmolens minder tochtig?

A. U bedoelt zeker den paltrok. Daar is het wel veel kouder, maar niet zoo tochtig, omdat men in de buitenlucht staat. Ik heb daar een gedicht op gemaakt. Mag ik het den heeren eens voorlezen?

Wie op een paltrok werkt, dient niet verkleumd te wezen
En moet voor storm of sneeuw of strenge vorst niet vreezen,
Want in de vrije lucht of in het ruime veld
Is 't in den wintertijd soms bar en guur gesteld.
Maar is men voor een poos aan 't werk, dicht bij den molen,
En als de oostenwind zich dan niet houdt verscholen,
Dan bijt hij in het oor van hem, die planken sjouwt,
En 't is dan bij de kraan vooral niet minder koud.
Maar nu rijst hier de vraag: bestaan er ook gevaren
Voor 't werkvolk, dat hier loopt; gaat het niet met gevaren
Voor veiligheid gepaard, dat dragen van het hout,
En 't aanslaan van een balk, door 't vriezen hard en koud?
Dan moet ik zeggen: ja, maar altijd voor diegenen,
Die niet voorzichtig hier hun werk doen, zou ik meenen;
Maar hij, die dertig jaar dit werk reeds heeft gedaan,
Die is er mee vertrouwd, die weet waar hij moet staan.
Men kan hier aan de Zaan veel oude mannen vinden,
Die in dit ruwe werk zelfs nog behagen vinden,
Die voor een karig loon, en toch met noeste vlijt
En zonder ongeluk te krijgen, een tijd
Van veertig, vijftig jaar hun krachten hieraan wijden,
Maar echter zonder aan één lid van 't lichaam iets te lijden;
De tijd maakt hem met 't werk gemeenzaam, stuk voor stuk,
En zelden hoort men hier van een groot ongeluk.
Zoo leert men ook alweer de jonge lieden werken,
Maar niet met zachtigheid, dit dient men op te merken;
De aard van 't werk is ruw, dus ruw is de manier
Van leeren aan een knaap; men moet niet talmen hier,
Want met een harden wind moet alles vlug gebeuren,
Dan moet het handig gaan, dan staat men niet te zeuren,
Want alle dagen waait er ook geen vlugge wind;
Dus dan maar aangepakt, niet teutig, maar gezwind.
Al giert en loeit de storm, al klettert ook de regen,
De molen snort en kraakt, het volk kan daar wel tegen,
Veel mannen zijn daar reeds van kindsbeen aan gewend,
En menig jongeling daarmée niet onbekend.
Een bovenkruier is ook altijd niet te roemen,
Men kan zoo'n molen wel gerust een trekkast noemen,
Omdat meestal met wind de deuren open staan
Voor 't uitsteken van 't hout, of balken aan te slaan.
Maar veeltijds heeft men toch gemak in barre dagen,
Als men een zwaar gebint of dikken balk moet zagen;
Want dan is alles vast, en beter ingericht,
En kan het met het werk, men doet de deuren dicht,
En raast de sneeuwstorm boos, men heeft geen last hier binnen.
Maar op een paltrok kan men dan haast niets beginnen,
Want weldra is met sneeuw de molen overdekt,
Omdat van achteren de wind steeds binnentrekt.
Dus dient men hier vooral zich zelf in acht te nemen
En elk werktuig vast in zijne hand te nemen,
Want kijkt men niet goed uit, het werk gaat gansch verkeerd,
Daar 't veeltijds is gebeurd, dat men zich had bezeerd
Door een onachtzaamheid van zijne kameraden.
Maar door goed uit te zien, zal men hier niemand schaden;
En 't spreekwoord is zeer waar, dat ik hierbij nog zeg:
Het werk is half reeds goed, bij wakker overleg.

623. *V.* Wanneer hebt gij dat gemaakt?

A. Verleden Dinsdag, toen het zoo erg koud was, bij de kachel.

WILLEM BUIJS PZN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Arent Jongh**, oud 49 jaar, houtzagersknecht bij de firma Schuddeboom & Mijsberg, te Zaandam.

624. De **Voorzitter**: Zijt gij op een stoom- of windmolen?

A. Op een windmolen.

625. *V.* Altijd geweest?

A. Van mijn 12de jaar af; tegenwoordig moet een kotjongen 13 wezen.

626. *V.* Gij werkt met 4 man?

A. Neen, met zijn driëen. Ik ben meesterknecht, en onder mij staan de middenknecht en de jongen. Toen ik daar begon, was er schraalte van balken, zoo komt dat, maar er zijn molens, waar 4 en bij drukte 5 man werken.

627. *V.* Moet gij met 3 man harder werken?

A. Neen.

628. *V.* Hoeveel verdient gij?

A. ƒ 8.50, de middenknecht heeft ƒ 5.50 en de jongen ƒ 1.75. Aan brandstoffen krijg ik ƒ 1 per week, de middenknecht ƒ 0.75 en de jongen per jaar ƒ 7.50. Verder heb ik alleen nog ƒ 15 slacht per jaar.

629. *V.* Is dat het gewone loon?

A. De eene patroon geeft meer dan de ander; dat varieert van ƒ 7 tot ƒ 10, al naar mate de patroon meer missen kan.

630. *V.* Hoe zijn de werktijden?

A. 's Winters van 7 tot 4.30, in den zomer van 5.30 's morgens tot 7 uur 's avonds; bij wind en overwerk wordt het wel eens 10 uur. Nachtarbeid hebben wij niet.

631. *V.* En op andere molens?

A. Daar gebeurt het wel.

632. *V.* Ontvangt gij extra-betaling voor dien arbeid tot 10 uur?

A. Ja; daarvoor krijg ik 12½ cent per uur en de middenknecht 10 cts.

633. *V.* Hebt gij in den afgeloopen zomer veel tot 10 uur moeten werken?

A. Neen, er was haast geen wind; als ik 20 uren overgewerkt heb, zal het veel zijn.

634. *V.* Blijft de jongen ook nawerken?

A. Neen, de wet verbiedt om hem langer dan tot 7 uur te laten werken; maar vroeger, toen hij wel overwerkte, kreeg hij 5 cts.

635. *V.* Doet gij dat werk dan met u beiden?

A. Ja, ik laat den molen wat zachter loopen.

636. *V.* Wie haalt dan het zaagsel weg?

A. De middenknecht, of het blijft zitten tot den volgenden morgen.

637. *V.* Haalt overigens de jongen het zaagsel weg, terwijl de molen loopt?

A. Ja, maar hij heeft een lange schraper, zoodat hij niet bij de ramen komt.

638. *V.* Is er eene afscheiding?

A. Ja, aan weerszijden zijn gaten om het zaagsel door te halen.

639. *V.* Op de verschillende molens schijnen de loonen nog al te verschillen. Gebeurt het dientengevolge soms, dat de menschen naar een anderen patroon gaan, om wat meer loon te krijgen?

A. Ja, als wij ons een paar kwartjes kunnen verbeteren, dan doen wij dat; maar wie een goeden patroon heeft, die blijft, als het maar eenigszins kan. Ik heb vroeger bij mijnheer Striening geweest, 30 jaar lang, daar had ik *f* 7.25 in de week.

640. *V.* Waart gij daar meesterknecht?

A. Neen, daar waren de meesterknecht en ik en een nalooper alleen. De meesterknecht en ik hadden *f* 7.25 in de week en 1 gulden in de week brand; en de meesterknecht had *f* 30 per jaar voor de slacht.

641. *V.* Hadt gij geen slacht?

A. Geen slacht.

642. *V.* Was er nog iemand onder u?

A. Neen.

643. *V.* Dus gij verbeterdet niet onaanzienlijk toen gij hier kwaamt?

A. Zeker, vroeger was het knapjes armoê lijden.

644. *V.* Wanneer gij ziek zij', gaat dan uw loon door?

A. Bij den heer Striening wel, maar hier weet ik het niet, omdat ik in dien tijd nog niet ziek geweest ben.

645. *V.* Hebt gij veel kinderen?

A. Ik heb drie meisjes, waarvan twee in dienst zijn en een nog school gaat.

646. *V.* Hoeveel verwoont gij?

A. *f* 1 per week.

647. *V.* Wat hebt gij daarvoor?

A. Eene kamer met een keukentje, waar mijne vrouw werkt.

648. *V.* Hoe groot is die kamer ongeveer?

A. Ik denk ongeveer 14 voet in het vierkant. Het is een heel best huis, en wanneer de huisbaas wilde, zou hij er gemakkelijk *f* 1.25 huur van kunnen krijgen.

649. *V.* Heeft de patroon geen arbeiderswoningen?

A. Ja, bij den stoommolen.

650. *V.* Wonen daar arbeiders van den patroon?

A. Ja.

651. *V.* Zijn die woningen zeer gezocht door de arbeiders?

A. Dat weet ik niet; zij zijn er op gehuurd om daar te wonen.

652. *V.* Zijt gij in een ziekenfonds voor geneeskundige hulp?

A. Neen.

653. *V.* Wanneer er iemand ziek is in uw gezin, krijgt gij dan den dokter en de geneesmiddelen gratis?

A. Neen, die moet ik betalen; de dokter krijgt *f* 0.40 per visite en de geneesmiddelen kosten zoo wat *f* 0.60.

654. *V.* Zijn hier geen ziekenbussen?

A. Jawel.

655. *V.* Waarom zijt gij daarvan geen lid?

A. Omdat mij dat, wanneer ik er met vrouw en kinderen inga, allicht tien stuivers in de week kost.

656. *V.* Zijt gij geassureerd tegen brand?

A. Ja.

657. *V.* Is dat hier algemeen?

A. Ja.

658. *V.* Zijt gij lid van de winkelvereeniging?

A. Ja.

659. *V.* Hoe bevalt u dat?

A. Goed.

660. *V.* Hoort gij wel eens uwe vrouw klagen, dat de waren er duurder zijn, dan in andere winkels? Ik doe u die vraag omdat een ander getuige eene dergelijke verklaring heeft afgelegd.

A. Neen, er is misschien wel eens een enkel artikel, dat wat duurder is, maar over het algemeen staat het gelijk.

661. *V.* Hoeveel bedraagt het dividend?

A. Wij krijgen een dubbeltje van elken gulden, dien wij in den winkel besteden, terug. Dat is altijd nog eens een aardig spaarpotje.

A. JONGH.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Schuddeboom,** oud 43 jaar, houtzager, lid der firma Schuddeboom & Mijsberg, te Zaandam.

662. De **Voorzitter**: Hebt gij alleen windmolens?

A. Neen, ook eene stoomhoutzagerij.

663. *V.* Hebt gij meer dan één windmolen?

A. Wij hebben er twee, maar werken slechts met één.

664. *V.* Is het juist, dat daar, zooals ons is medegedeeld, de werktijd in den winter duurt van 's morgens zevenen tot 's namiddags half vijf, en des zomers van half zes tot 's avonds zevenen?

A. Ja.

665. *V.* Is er een vaste rusttijd?

A. Ja, van 's morgens 8 uur tot half negen, van 12 tot 1 uur om te eten, en 's namiddags van half vier tot 4 uur om thee te drinken.

666. *V.* Naar wij vernomen hebben, duurt de middagrust vrij algemeen slechts een uur. Is nooit eene verlenging daarvan door u overwogen, met het oog op een rustigen maaltijd van den werkman met zijn gezin?

A. Neen, dat is bij ons niet overwogen. Bij de stoomfabrieken rust men 5 kwartier, bij de windmolens een uur.

667. *V.* Waarom is het bij deze laatste korter?

A. Omdat de arbeid bij de windmolens niet zoo moeilijk is als in de stoomfabrieken, waar het altijd flink doorwerken is, terwijl bij de windmolens 's morgens soms veel werk is en het 's middags, als de wind gaat liggen, gemakkelijker gaat.

668. *V.* Is het juist, dat dit jaar in uwe windmolens weinig overwerk is geweest?

A. Ja, dit is zoo, de wind was niet mede.

669. *V.* Op hoeveel schat gij het aantal uren overwerk in een jaar, dat gunstig is wat den wind betreft?

A. Daarop kan ik moeilijk antwoorden. Wij maken hoofdzakelijk werk van de stoomfabriek, en wanneer er veel werk is, gebruiken wij den windmolen er bij.

670. *V.* Zaagt gij in hoofdzaak het hout voor anderen?

A. Ja.

671. Is het juist, dat de loonen in uw windmolen zijn als volgt:
van den meesterknecht *f* 8.50 met *f* 1 brandhout 's weeks, *f* 15 slacht en 12½ cent per uur overwerk; van den volgenden knecht *f* 5.50 met *f* 0.75 brandhout 's weeks, geen slacht en 10 cents per uur overwerk; terwijl de jongen heeft *f* 1.75 per week, *f* 7.50 per jaar brandhout en 5 cents per uur overwerk?

A. Ja.

672. *V.* Wanneer men deze cijfers vergelijkt met die van de loonen aan andere molens, dan wordt men getroffen door betrekkelijk groote afwijkingen. Wij hebben opgaven gekregen van loonen, die lager zijn dan de uwe, maar ook van hoogere. Is er hier bij de houtzagerij geen standaardloon, dat algemeen wordt gevolgd?

A. Neen. Er moet echter verschil worden gemaakt tusschen een houtzager, die het hout verwerkt voor een ander, en een, die het voor eigen rekening doet. Wij hebben onlangs iemand gekregen, die sjouwer was geweest bij een anderen patroon; die verdiende bij ons zeker minstens *f* 1 meer dan bij zijn vroegeren patroon; door zijne komst waren dus èn wij geholpen èn hij. In de stoomfabrieken zijn de loonen hooger dan in de windmolens.

673. *V.* Gij hebt een kotjongen. Hoe oud is die?

A. 13 jaar.

674. *V.* Doet die mede bij overwerk?

A. Neen, ik houd mij aan de wet.

675. *V.* Is het uithalen van zaagsel, onder het raam uit, niet gevaarlijk, en zou dit gevaar niet voorkomen kunnen worden?

A. Het zaagsel moet uit het kot, anders zou, wanneer er 4 of 5 balken tegelijk gezaagd worden, het zaagsel te veel ophoopen. De jongen haalt dat zaagsel weg met eene lange schop, en gebruikt hij die, dan is een ongeluk onmogelijk; het ergste wat gebeuren kan, is, dat de schop breekt.

676. *V.* Maar moet hij soms niet het zaagsel uit het raam zelf halen?

A. Neen, dat valt voldoende weg.

677. *V.* Hoe is de werktijd in de stoomhoutzagerij?

A. Van 6 tot 6 uur, met drie rusttijden, te zamen 2 uren.

678. *V.* Heeft er veel overwerk plaats?

A. Bij drukte wordt tot 8 uur 's avonds overgewerkt; nachtarbeid gebeurt misschien driemaal 's jaars.

679. *V.* Werken, als de nood dringt, de menschen dan 36 uren achtereen door aan één stuk?

A. Neen, dan gaan zij den volgenden avond wat vroeger naar huis, of beginnen des morgens wat later.

680. *V.* Gij gebruikt in uwe stoomfabriek nog al jongens?

A. Ja. Wij hebben ook eene schaverij. De fabriek bestaat uit eene balkenzagerij, eene sneedelenzagerij, eene schaverij en ploegerij, eene cirkelzagerij en eene zagenslijperij.

681. *V.* Wat is eene sneedelenzagerij?

A. Het zagen van dikke planken in dunnere delen.

682. *V.* Welken arbeid verrichten nu de jongens in hoofdzaak?

A. In hoofdzaak het krullendragen van de schaverij naar het ketelhuis.

683. *V.* Hebben zij geen planken aan te dragen voor de cirkelzaag?

A. Jawel, het lichte werk; voor het zwaardere komt al gauw een opgeschoten jongen van 19, 20 jaar.

684. *V.* Komen de jongens niet in de zagerij zelf?

A. Ja, om de krullen weg te halen; maar als zij alleen doen, wat zij moeten, loopen zij geen gevaar.

685. *V.* Welke loonen geeft gij?

A. De chef of baas heeft ƒ 11 in de week, vrije woning, tuintje, ƒ 25 slachtgeld, een stukje land voor het houden van twee schapen, en ƒ 25 brand; de machinist heeft ƒ 12 in de week, ƒ 15 slacht en ƒ 25 brand; de eerste zager ƒ 10 weekloon, ƒ 15 slacht en ƒ 25 brand; nog een zager ƒ 8.50 weekloon, vrij wonen, tuintje, ƒ 15 slacht en ƒ 25 brand; de eerste cirkelzager krijgt ƒ 8, vrij wonen, tuintje, ƒ 15 slacht en ƒ 15 brand, de tweede ƒ 7 's weeks en ƒ 15 brand; de schaver heeft ƒ 16 's weeks en ƒ 25 brand; de slijper ƒ 10 's weeks en eveneens ƒ 25 brand; de noodhulpzager heeft ƒ 8 in de week en ƒ 25 brand; de andere zagenslijper heeft ƒ 7.50 in de week en ƒ 25 brand; een insteker voor de schaverij heeft ƒ 6.25, vrij wonen, tuintje, ƒ 15 slacht en ƒ 25 brand.
Dit is het groote personeel. Thans komen de jongens: een krullenjongen heeft ƒ 1.50 en ƒ 5 brand per jaar; een andere jongen, stoker, heeft ƒ 2; de leerling-cirkelzager heeft ƒ 3 en ƒ 5 brand; de jongen voor het aanslaan der balken heeft eveneens ƒ 3 en ƒ 5 brand.

686. *V.* Uit deze cijfers blijkt, dat in de stoomzagerij en stoomschaverij hoogere loonen worden verdiend dan op de molens. Waaraan ligt dit? Is het misschien, omdat op de fabriek grootere bekwaamheid wordt vereischt?

A. Grootere bekwaamheid niet, maar aan eene stoomfabriek is het altijd druk, terwijl een windmolen niet altijd werkt. Nu is het in den regel veel moeilijker om een zager te krijgen aan eene stoomfabriek dan aan een windmolen.

687. *V.* Gij hebt ons zooeven medegedeeld, dat uw molen, uit den bijzonderen aard van uw bedrijf, niet altijd werk heeft; maar in een windmolen, gedreven door een houthandelaar, wordt toch zeker zóóveel gemalen als de wind toelaat. En door een getuige is ons medegedeeld, dat, al kan er niet gemalen worden, er toch altijd voor de lieden werk genoeg is. Is nu, wanneer men uwe stoomfabriek vergelijkt met een gewonen molen, toepasselijk wat gij zeidet, dat er in een stoommolen veel meer werk is?

A. In dat geval niet.

688. *V.* Maar de loonen zijn toch hooger? Waaraan ligt dat dan? Kan het zijn, omdat de menschen liever op een molen werken, in eene kleinere omgeving, dan in eene fabriek?

A. De loonen verschillen toch niet zoo erg. De eerste zager krijgt ƒ 10, de tweede ƒ 8.50, plus eenige emolumenten; maar die heeft de zager op den molen ook.

689. *V.* Een middenknecht in een molen, waar niet het laagste loon wordt gegeven, verdient met het brandhout ƒ 9.25 in de week. Moet men dien vergelijken met uw eersten zager?

A. Neen, ik zou zeggen met den tweeden.

690. *V.* Welnu, die verdient ƒ 8.50, plus vrije woning met tuin, welke wij schatten kunnen op ƒ 1.25, en ƒ 0.50 brandhout per week, dat maakt ƒ 10.25; dus hij heeft ƒ 1 meer dan bedoelde middenknecht.
Is er eenig premiestelsel in uwe fabriek?

A. Neen.

691. *V.* Behoort uwe firma tot die, welke hare werklieden tegen ongelukken verzekeren?

A. Ja, dat is in den laatsten tijd hier zeer toegenomen.

692. *V.* Hoe ging het vroeger met die werklieden?

A. Bij ziekte of ongeval kregen zij hun volle geld. Voor vele kleine patroons is de verzekering dan ook inderdaad eene uitkomst; aan wie zij dan ook uitsluitend ten goede komt, daar het werkvolk toch betaald werd. Zoo heb ik een geval gehad met een man, die zich de muis van de hand had afgeschaafd en weken lang zijn volle loon van mij heeft ontvangen. Daarentegen gleed kort geleden een van mijne werklieden, bij het naar huis gaan, uit, waardoor hij een gat in de knie kreeg, terwijl ik het loon van de verzekering-maatschappij uitgekeerd kreeg.

693. *V.* Gelooft gij, dat het doorgaan van het loon bij ongelukken of ziekte hier algemeen is?

A. Zeker.

694. *V.* Ons is door een paar werklieden uit meer dan één vak verzekerd, dat bij hen geen boeten worden toegepast. Is dat bij u ook niet het geval?

A. Neen.

695. *V.* Door industrieelen wordt wel gezegd, dat zij niet zonder boete kunnen; is dit volgens uwe ondervinding onjuist?

A. Het is wel zeer moeilijk, maar het kan toch. In ons vak althans is men van den morgen tot den avond aan de fabriek; dus men heeft het oog over alles, wat er gebeurt.

696. *V.* Is er ook geen boete voor het te laat komen?

A. Dat valt bij ons nimmer voor. Zij zijn altijd precies op tijd.

697. *V.* Hoeveel man hebt gij in de zaagfabriek?

A. 15 man, waaronder 3 jongens.

698. *V.* Wanneer gij een werkman wilt ontslaan, of een werkman van patroon wil veranderen, wordt dan over en weer van te voren gewaarschuwd?

A. Ja.

699. *V.* Op hoe langen termijn?

A. Dat is niet bepaald, maar wanneer een werkman van patroon wil veranderen, dan vergewist hij zich of hij een anderen dienst kan krijgen, en daarna zegt hij 14 dagen te voren zijn dienst op.

700. *V.* Is dat ook de termijn, dien gij betracht?

A. Ja.

701. *V.* Dus het komt niet voor, dat een werkman op stel en sprong heengaat, of dat gij een werkman op stel en sprong wegzendt?

A. Neen.

702. *V.* Wordt het loon eens per week op Zaterdag uitbetaald?

A. Ja.

703. *V.* Geschiedt het in de houtzagerijen ook wel om de 14 dagen?

A. Zoover mij bekend, elke week.

704. *V.* Is in het algemeen de verhouding tusschen patroon en werkman over en weer gunstig te noemen?

A. Ja, uitnemend.

705. *V.* Gij hebt straks van vrije woningen gesproken. Hoeveel zijn er dat?

A. Vijf.

706. *V.* Maakt het gebruik van die woningen deel uit van het arbeidscontract?

A. Ja.

707. *V.* Is het in het belang van de onderneming, dat sommige arbeiders bij de fabriek wonen, of zijn die woningen gebouwd in het belang van de werklieden?

A. In beider belang. Vooral bij winterdag is het in het belang der werklieden, dat zij niet zoo ver behoeven te loopen of zoo vroeg moeten opstaan. Ook is het in het belang der fabriek, dat zij dichtbij wonen.

708. *V.* Is er aandrang van de zijde der werklieden om zulk eene woning te betrekken? Wonen zij er graag?

A. Dat maakt verschil. Men woont buiten de kom der gemeente, en dit is een bezwaar voor de gezelligheid en ook voor de schoolgaande kinderen.

709. *V.* Ik meen verstaan te hebben, dat de huur door u wordt geschat op *f* 1.25. Is dit zoo?

A. Ja.

710. *V.* Wat hebben zij daarvoor?

A. Eene woonkamer, een plaatsje om schoon te maken en eene bergplaats.

711. *V.* Is de zolder beschoten of alleen met pannen gedekt?

A. Het eerste zal het geval wel zijn.

712. *V.* Worden bij het gebruik van de cirkelzaag door u bijzondere voorzorgen genomen?

A. Neen, maar wij hebben toch zelden ongelukken gehad. Het is eens gebeurd, dat een jongen door onvoorzichtigheid met de zaag in aanraking kwam, maar dat kan iedereen gebeuren, wanneer hij komt, waar hij niet wezen moet.

713. *V.* Hebben echter zij, die met de cirkelzaag moeten werken, nooit een ongeluk gehad?

A. Dat is ééns gebeurd. Vier jaar geleden heeft een man een stuk uit zijn vinger gesneden.

714. *V.* Hebt gij de cirkelzagen op de tentoonstelling te Amsterdam gezien?

A. Ja, die waren uitnemend, maar . . . als men eenmaal eene inrichting heeft, kan men, ook om de financiën, daarop niet alle verbeteringen toepassen.

715. *V.* Zijn er planken aangebracht onder de horizontale riemen?

A. Neen.

716. *V.* Is het vliegwiel omheind?

A. Neen.

717. *V.* Wordt het aangezet met de hand of met eene staaf?

A. Altijd met eene staaf.

718. *V.* Is het slijpen van de zagen, wanneer het geschiedt zonder voorbehoedmiddelen, niet een gevaarlijk werkje?

A. Ja, maar de man heeft ter bescherming eene glazen plaat vóór zich, en bovendien een bril op, terwijl over den steen voor het springen eene ijzeren plaat loopt; het lokaal, waar dat slijpen geschiedt, is zeer ruim.

719. *V.* Hebt gij reeds bejaarde werklieden?

A. Mijn oudste knecht wordt 60 jaar.

721. De heer **Le Poole**: Hoe dikwijls wordt de ketel schoongemaakt?

A. Om de 6 weken.

722. *V.* Hoe lang duurt het dan, aleer de werklieden er ingaan, nadat de ketel afgespuid is?

A. 's Zaterdag-avonds om 6 uur wordt zij afgespuid, en dan gaan zij er 's Maandags om 6 uur in om te bikken.

723. De **Voorzitter**: Wat doen uwe overige werklieden dan op zulk een dag?

A. Dan wordt de molen aangeveegd, het hout op lengte gelegd, enz.; in één woord, dan is er zóóveel op de werf en den molen te doen, dat het volk het daarmede druk heeft.

724. De heer **Le Poole**: Is het u niet bekend, dat er een middel is om het water te reinigen, zoodat de ketelsteen van zelf van de wanden valt?

A. Neen.

725. *V.* Die apparaten bestaan tegenwoordig en voldoen goed, zoodat het bikken overbodig wordt.

J. SCHUDDEBOOM.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Kluijver jr.**, oud 46 jaar, houtzager en houthandelaar, te Zaandam.

726. De **Voorzitter**: Uwe houtzagerij wordt immers gedreven door stoom en wind?

A. Ja.

727. *V.* Hebt gij voor uw houthandel niet afzonderlijk personeel?

A. Neen, dat loopt door elkander.

728. *V.* Voert gij het hout, dat met de schepen voor u aankomt, met uw eigen personeel naar de werf?

A. Neen, dat werk wordt verricht door eene ploeg los volk.

729. *V.* Neemt gij die menschen zelf aan?

A. Neen, een vlottersbaas belast zich met het ontvangen, vlotten en bezorgen van het hout aan de fabriek.

730. *V.* Is dat de eenige persoon, met wien gij te maken hebt?

A. Ja.

731. *V.* Gij zijt dus niet op de hoogte van het loon, dat die losse arbeiders verdienen?

A. Neen; ik weet alleen, dat zij per stuk worden betaald.

732. *V.* Lost die ploeg het hout ook uit het schip?

A. Neen, die ontvangt het hout buiten het schip.

733. *V.* Het lossen van het schip tot in het water gaat u dus heelemaal niet aan?

A. Neen, dat is de zaak van den kapitein.

734. *V.* Bestaat er verschil van werktijd in uw windmolen en in uwe stoomzagerij?

A. In den windmolen wordt om dezen tijd gewerkt van 7.30 à 8 uur tot 4 uur à 4.30; in den zomer wordt gewerkt van dat de dag begint, doch nooit vroeger dan 5 uur, en men eindigt om 7 uur. In den stoommolen wordt gewerkt van 6 uur tot 6 uur, met een rusttijd van ½ uur 's ochtends, dan eene rust van 12 tot 1¼ uur, en des namiddags weder ½ uur.

735. *V.* Wordt er in de stoomzagerij veel overgewerkt?

A. Geregeld; 2 uren per dag, dat is het maximum, maar in dezen tijd wordt er slechts 1 uur overgewerkt.

736. *V.* Wordt er in den windmolen, wanneer er een flinke wind gaat, zoodat het wenschelijk is om door te malen, toch rust genomen?

A. Niet in alle, sommige zagen door; maar bij mij wordt gerust.

737. *V.* En wanneer doorgezaagd wordt, hoe gaat het dan met het eten?

A. Tegenwoordig weet ik het niet, maar vroeger haalden de zoogenaamde jongens het eten bij de werklieden van huis, en dan werd het gegeten, terwijl de molen zaagde. Gij hebt, als ik mij niet vergis, mijne zagerij bezocht; welnu, dan zult gij opgemerkt hebben, dat men daar twee sleden heeft. Men liet er dan ééne van hangen, zoodat er maar ééne doorging. De lieden hadden dan gelegenheid om tamelijk op hun gemak het middagmaal te nuttigen. Maar ik geloof niet, dat het tegenwoordig meer voorkomt.

738. *V.* Wordt er, wanneer de wind goed is, in den windmolen niet langer dan twee uren overgewerkt?

A. In den regel tot half elf, maar nooit des nachts; althans bij mij niet.

739. *V.* Wanneer ik mij goed herinner, was de jongen, dien ik bij u ontmoette, 16 jaren. Op welken leeftijd neemt gij de jongens gewoonlijk in dienst?

A. Op 14jarigen leeftijd.

740. *V.* Dan komen zij toch niet direct van school?

A. In den regel gaan zij eerst naar de zakjesplakkerijen of de sigarenfabriek. Ook worden zij wel loopjongen bij een particulier. Wanneer zij dan wat handig zijn geworden, komen zij in het houtvak.

741. *V.* Waar zijn de loonen het hoogst, aan de stoomzagerijen of aan de windmolens?

A. Aan de stoomzagerijen.

742. *V.* Hoe komt dat?

A. Het is aan de windmolens nog het oude gebruik. Ik kan u van mijne zaak de volgende statistiek overleggen, die het jaar 1889 betreft:

	Vast loon.	Extra loon.	Vleesch-geld.	Brandh. geld.	Overwerk-loon.		
Stoomzagerij.	10.—	1.90 [1])	0.75	2.50	1.80	= 16.95	per week.
	15.60		0.57		2.10	= 18.27	„ „
	8.—		0.57	2.50	1.50	= 12.57	„ „
	8.—		0.57	2.50	1.50	= 12.57	„ „
	6.50		0.28	2.—	1.20	= 9.98	„ „
	6.—		0.19	2.—	1.20	= 9.39	„ „
	6.—		0.19	2.—	1.20	= 9.39	„ „
	6.—		0.19	2.—	1.20	= 9.39	„ „
	2.25				0.60	= 2.85	„ „
Werf.	10.—	1.— [1])	0.75	2.50	1.20	= 15.45	„ „
	8.50		0 19		0.51	= 9.30	„ „
	8.—		0.19		0.51	= 8.70	„ „
	8.—		0.19		1.19	= 9.38	„ „
						8.88	„ „
Windmolen.	8.—		0.19		1.20	= 9.39	„ „
	8.50		0.57	2.50	1.—	= 12.57	„ „
	6.75	0.50 [1])	0.28	2.—	0.81	= 10.34	„ „
	4.—		0.20	1.50	0.60	= 6.30	„ „
	2.—			0.50	0.40	= 2.90	„ „

[1]) Deze zijn aan die personen toegekend wegens hunne persoonlijke verdienste.

743. *V.* Door dezen staat schijnt mij bevestigd te worden, dat werkelijk in de stoomzagerij en op de werf hooger loonen worden verdiend dan in den molen.
In dezen laatsten bij voorbeeld verdient Willen Buys alles te zamen *f* 10.34; terwijl in de stoomzagerij Piet Riet *f* 12.57 verdient. Van waar nu dit verschil?

A. Dat is een overgangs-mannetje. Hij behoorde tot de categorie van Buys, toen ik niet met stoom werkte. Maar omdat ik overtuigd was, dat hij harder zou moeten gaan werken in de stoomzagerij, heeft hij hooger loon gekregen.

744. *V.* Wordt in de stoomzagerij harder gewerkt?

A. Zeker, daar is geen quaestie van.

745. *V.* In hoeverre?

A. Men wordt er altijd bezig gehouden. Behalve door de zoogenaamde sjouwers, moet er altijd doorgewerkt worden.

746. *V.* Hebben zij in den molen niet even goed werk, als er niet gemalen wordt?

A. Dat beteekent weinig.

747. *V.* Zijn de voorzorgsmaatregelen, die wij bij het bezoek uwer fabriek hebben aangetroffen — ik bedoel de planken onder de horizontale riemen en de riemafschuivers — algemeen in gebruik?

A. Van de planken betwijfel ik dat, maar de riemafschuivers wel.

748. *V.* Werd bij u het vliegwel vroeger niet met de hand aangezet?

A. Ja, maar sedert jaren reeds met eene spaak.

749. *V.* De man, dien wij bezig vonden met het spannen van zagen, gebruikte het stutblok niet; dat deed hij eerst, zeide hij, wanneer hij merkte, dat er wat zou gebeuren. Dunkt u dat niet bedenkelijk?

A. Die man juist doet dat niet, de ander wel. Toch is het werk niet zonder gevaar en wij wijzen daar altijd op.

750. *V.* Heeft er bij u wel eens een ernstig ongeluk plaats gehad?

A. Neen.

751. *V.* In den windmolen zagen wij den jongen onder het zaagraam doorkruipen om het zaagsel weg te halen; is dat niet gevaarlijk?

A. Ja zeker. Hij heeft daarvoor een langen schraper.

752. *V.* Daar schijnt de jongen dan niet van te houden, want toen wij bij u waren, gebruikte hij dien schraper niet. Het heette toen, omdat de molen stilstond, maar als de molen loopt, zal hij zich zeker ook wel eens bij of onder de ramen wagen?

A. Het kan wel; dat jonge volk is nog al wild, maar zij worden er altijd op gewezen, dat het gevaarlijk is en zij den schraper moeten gebruiken.

753. *V.* Hoe talrijk schat gij het aantal windhoutmolens in deze gemeente?

A. Volgens het gemeenteverslag zijn er nu nog 42, maar hun aantal vermindert; zij zijn opgeschreven ten doode; over een jaar of tien zult gij er heel wat minder hier vinden.

754. *V.* Worden zij, wanneer zij opgedoekt worden, voor afbraak verkocht, of kunnen zij ingericht worden voor een ander bedrijf?

A. De meeste worden voor afbraak verkocht; een enkele bovenkruier wordt naar Groningen of Drenthe verkocht om daar te worden ingericht voor meelmolen, maar met paltrokken kan dit niet.

755. *V.* Splijpt gij zelf uwe zagen?

A. Ja, met de hand, niet met stoom.

756. *V.* Is dat minder gevaarlijk?

A. Ja, met de hand is er hoegenaamd geen gevaar bij.

757. *V.* Is hier ter stede geen sprake geweest van het oprichten van een groot ziekenfonds, waartoe de werkgevers zouden bijdragen voor hunne werklieden?

A. Daarvan heb ik niets gehoord; trouwens is dat hier niet noodig, want het vaste loon met slacht- en brandgeld wordt steeds aan zieke werklieden uitbetaald.

758. *V.* Hebt gij al bejaarde werklieden moeten pensionneeren?

A. Gelukkig nog niet. Mijne firma bestaat sedert 1866; ik ben zelf de oprichter en ben zooveel mogelijk met jonge krachten begonnen.

759. *V.* Kunt gij een even gunstig oordeel uitspreken, als reeds door een anderen getuige is gedaan, over de verhouding, die bestaat tusschen den werkgever en het personeel?

A. Ik ben over mijn personeel steeds tevreden geweest.

760. *V.* Brengt de aard van uw bedrijf mede, dat gij veel in persoonlijke aanraking komt met de werklieden?

A. Ik ben in den regel van 9 tot 12 uur en van 1 tot 4 à 5 uur aan de fabriek, en kom dan in aanraking niet alleen met den baas, maar ook met de werklieden.

761. *V.* Gelooft gij, dat dit een gunstigen invloed uitoefent?

A. Stellig.

762. *V.* Zijn er nog punten, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Ja. Gij hebt thans van mij het een en ander gehoord omtrent de loonen in mijne zagerijen; nu zou ik in overweging willen geven, om ook de loonen op te nemen bij anderen, dan zult gij zien, dat er nog al eenig verschil bestaat.

763. *V.* Wij hebben reeds eenige opgaven van loonen, bij anderen ontvangen, en ook ons heeft het getroffen, dat die nog al uiteenloopen. Waaraan schrijft gij het toe, dat er in uw vak geen loondstandaard is?

A. Dat weet ik niet.

764. *V.* Bestaat er niet een groote vraag naar werk bij de werkgevers, die het meeste loon geven?

A. Dat geloof ik wel.

765. *V.* Meent gij u te mogen rangschikken onder hen, die het hoogste loon geven?

A. Ik geef zeer zeker niet het laagste loon.

766. *V.* En zijn er veel liefhebbers bij eene vacature?

A. Eene vacature komt niet dikwijls voor, maar dan heb ik sollicitanten genoeg.

P. KLUIJVER JR.

A. KERKDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Adrianus Johannes Van Wessem Azn.,** oud 33 jaar, houtzager en houthandelaar, lid der firma Van Wessem & Co., te Zaandam.

767. De **Voorzitter**: Gij hebt tegenwoordig geen windmolens meer, maar uitsluitend eene stoomzagerij?

A. Juist. Zij zal den 3 Februari a.s. twee jaren bestaan hebben.

768. *V.* Hoe talrijk is uw personeel?

A. Twintig man.

769. *V.* Zijn er daaronder beneden de 16 jaren?

A. Ja, namelijk twee van 13 jaren en één van bijna 16 jaren.

770. *V.* Welk werk wordt door die jongens verricht?

A. Het insteken van de delen bij de schaverij, het dragen van krullen, enz.

771. *V.* Komen zij niet in aanraking met de machine, ook niet wanneer zij de krullen uit de zaag moeten halen?

A. Neen, zij kunnen onmogelijk bij de messen komen.

772. *V.* Op welken leeftijd neemt gij de jongens aan?

A. Nooit beneden de 12 jaren. Eens heb ik een jongen van 11 jaren gehad, maar die had mij voorgelogen met zijn leeftijd. Toen ik dat bemerkte, heb ik hem dan ook direct weggezonden.

773. *V.* Hoe lang wordt er bij u gewerkt?

A. Van 's morgens zes tot 's avonds zes uur met 2 uren rust.

774. *V.* Wordt er veel overgewerkt?

A. Dat loopt bij de verschillende personen zóó uiteen, dat ik daarvan eene berekening heb opgemaakt naar het wekelijksch bedrag der verdiensten.

775. *V.* Wordt er niet door het geheele personeel overgewerkt?

A. De ramen werken maar één dag, en dan worden er nieuwe zagen ingezet; dit geschiedt in den regel na afloop van het gewone werk.

776. *V.* Dus dan is er voor hen, die dat doen, bijna altijd overwerk?

A. Ja.

777. *V.* Geeft gij aan uwe werklieden vaste loonen?

A. Ja, deze en de verdiensten voor overuren zijn opgenomen in den staat, welken ik hierbij overleg.

Overzicht van verdiensten in het jaar 1890, getrokken uit de loonlijsten.

Vast loon.	Gemiddelde verdienste per week door overuren.	Totaal.
f 16.—	*f* 2.25	*f* 18.25 en vrije woning.
11.—	1.40 / 65 } 2.05	12.40 / 65 }
11.—	1.60	12.60 en vrije woning.
9.—	1.— / 65 } 1.65	10.— / 65 }
10.—	0.50 / 50 } 1.—	10.50 / 50 }
8.50	0.50 / 60 } 1.10	9.— / 60 }
13.—	2.25	15.25
8.50	0.85 / 85 } 1.70	9.35 / 85 }
8.50	0.80 / 90 } 1.70	9.30 / 90 }
8.25	0.70 / 70 } 1.40	8.95 / 70 }
7.75	0.60 / 60 } 1.20	8.35 / 60 }
6.—	0.40 / 60 } 1.—	6.40 / 60 }
5.50	0.85	6.35
3.75	0.50	4.25
4.—	0.30	4.30
4.—	0.25	4.25
2.50	0.20	2.70
8.50	0.90 / 60 } 1.50	9.40 / 60 }
2.50		2.50
3.75		
4.—		

In den staat vindt gij in de kolom « overuren » en in de kolom « totaal » telkens twee cijfers. Dat tweede cijfer betreft werk, verricht op de werf.

778. *V.* Waarom wordt dat gedaan? Doen zij dat gaarne?

A. Omdat het noodzakelijk is. De werklieden doen het graag.

779. *V.* Laat gij opzettelijk dan eens dezen, dan eens genen werken op de werf, om de verdiensten gelijk te doen blijven?

A. Neen, dat wordt geheel overgelaten aan den baas van de werf.

780. *V.* In de windmolens hebben, gelijk wij vernamen, de werklieden, behalve hun vaste loon en overuren, nog brandhoutgeld. Is dat in de stoomfabrieken niet het geval?

A. Neen, dat is geheel afgeschaft; er zijn geen emolumenten.

781. *V.* Ook geen slachtgeld?

A. Neen.

782. *V.* Dus wat op den door u overgelegden staat is vermeld, zijn de totaal-verdiensten?

A. Ja.

783. *V.* Is aan uwe fabriek eenig premiestelsel verbonden?

A. Neen.

784. *V.* Hoe gaat het bij ziekte?

A. Dan wordt het volle loon uitbetaald.

785. *V.* Is uwe firma eene oude firma?

A. Neen, zij bestaat 6 jaar.

786. *V.* Dus hebt gij nog geen oud-werklieden?

A. Toch wel: een, dien wij overgenomen hebben van den windmolen van mijn broeder. Toen wij de stoomfabriek zijn begonnen, hebben wij hem gepensionneerd, daar hij te oud werd.

787. *V.* Hoeveel bedraagt dat pensioen?

A. Ik meen *f* 6.

788. *V.* Is er een reglement in uwe fabriek?

A. Neen.

789. *V.* Worden in uwe fabriek geen boeten opgelegd?

A. In het geheel niet.

790. *V.* Hebt gij geen last van te laat komen?

A. Ja, dat gebeurt wel eens; maar wanneer de menschen er eens over worden onderhouden, dan beteren zij hun leven wel.

791. *V.* Mag ik uit uwe mededeeling de conclusie trekken, dat gij, als industrieel, boeten niet noodig acht?

A. Niet precies. Had ik eene groote fabriek en veel personeel, dan zou ik wel een boetestelsel toepassen; nu meen ik het door persoonlijke bemoeiing te kunnen bolwerken.

792. *V.* Bestaat er van weerszijden een opzeggingstermijn voor het verbreken der dienstbetrekking?

A. Ja, van 14 dagen. Ik heb die nog niet toegepast. Eens maar heb ik een vent weggestuurd voor diefstal, dan ben ik onverbiddelijk.

793. *V.* Hebt gij te klagen over misbruik van sterken drank?

A. Volstrekt niet.

794. *V.* Gij hebt twee woningen aan uwe fabriek, als ik mij niet vergis. Is dat in het belang van de zaak of van de werklieden?

A. Van de zaak: ik wil toezicht hebben. Een schaver en een machinist wonen er in, vrij van huur.

795. *V.* Hoeveel vertrekken zijn er in die woningen?

A. Eene kamer en keuken beneden, en nog een kamertje op zolder.

796. *V.* Bij het bezoek der fabriek hebben wij met genoegen gezien, dat gij veel hebt gedaan ter voorkoming van ongelukken. Intusschen heeft het ons getroffen, dat er in de slijperij eene zeer sterke, hinderlijke lucht heerschte.

A. Ja, dat komt, omdat de zagen bij het slijpen warm worden.

797. *V.* Zijt gij niet bedacht op middelen om dat euvel weg te nemen?

A. Ja, de heer Struve heeft daar al wat voor aangegeven, maar het gaat moeilijk om die voorziening aan te brengen. Trouwens, het kwaad doet zich alleen 's winters gevoelen, als alles dicht zit; 's zomers staat de boel open.

798. *V.* Is de zaak niet te vinden met een aspirator?

A. Ik geloof het niet; de man heeft toch al veel van de koude te lijden, want vuur kunnen wij daar niet brengen; wij hebben hem nu eene stoof gegeven.

799. *V.* In eene andere fabriek heeft, naar men ons zeide, de slijper, behalve het bekende glazen bord, een bril, waarvan hij zich ook bedient. Hoe is dat bij u?

A. Ja, bij ons heeft de man ook een bril, maar hij gebruikt hem niet. Trouwens zou de vonk, al bereikte zij het gelaat, toch geen kwaad doen, want zulk eene vonk is onmiddellijk uit en brandt niet.

800. *V.* Hebt gij voor uw houthandel een groot personeel?

A. Dat loopt van 13 tot 80 man in den drukken tijd.

801. *V.* Hebben die 13 een vast loon?

A. Ja, die hebben *f* 8 in de week. De werktijd is 's zomers, van April tot half Augustus, van 's morgens 5 tot 's avonds 7 uur, en in den winter van 's morgens 8 tot 's middags 4 uur.

802. *V.* En zijn er overuren?

A. Ja, veel; de meesterknecht heeft in den afgeloopen zomer 926 overuren gemaakt.

803. *V.* Hoe betaalt gij de overuren?

A. Aan den meesterknecht met 20, aan de overigen met 12½ cts. per uur.

804. *V.* Die losse menschen, waarvan gij spraakt, wat zijn dat voor lieden?

A. Wat ik maar krijgen kan.

805. *V.* Is daaronder ook volk, dat anders de schepen bedient?

A. Ja.

806. *V.* Wat verdienen die bij u?

A. 15 cents per uur.

807. *V.* Daarentegen verdienen die menschen soms niets, niet waar?

A. Neen, vooral in den winter.

808. *V.* Constateert gij groot verschil in gehalte tusschen uwe voornoemde 13 vaste werklieden op de werf en de losse lui?

A. Ja, een zeer groot verschil; de laatsten zijn ruwer volk, dat veel drank gebruikt.

809. *V.* Gebruikt gij die menschen ook voor het lossen van de schepen?

A. Neen, de kapitein levert het hout in het water.

810. *V.* Een andere werkgever zeide ons, dat hij het vervoer van het hout naar zijne werf uitbesteedt; gij doet dus zelf, wat sommigen laten aannemen door een baas?

A. Ja.

811. *V.* Hebt gij het altijd zelf gedaan?

A. Ja.

812. *V.* Ligt het daaraan, dat gij eene grootere houtzaak hebt, en daardoor altijd genoeg werk voor dat vaste personeel?

A. Dat denk ik wel.

813. *V.* Beschouwt gij die 13 menschen, die op de houtwerf werken, als vaste menschen ook in dien zin, dat gij hun, even goed als aan de werklieden in de zagerij, bij ziekte hun vol loon betaalt?

A. Eigenlijk niet, maar wij doen het.

814. *V.* De mannen in uwe fabriek kunnen dus rekenen op die uitbetaling, terwijl het voor de mannen op de werf een meevallertje is?

A. Juist; van die 13 lieden zijn er ook 8, die elk jaar een dag of 14 uit onzen dienst gaan.

815. *V.* Is de verhouding tot uw werkvolk gunstig?

A. Die is zeer goed.

816. *V.* Is het u bekend, of de verhouding in het houtzagersvak beter is dan in andere vakken?

A. Het is mij niet bekend, maar ik geloof wel, dat door den dagelijkschen omgang met het werkvolk de verhouding in ons vak gunstiger is.

817. *V.* Hoort gij wel eens klachten op dit punt uit andere deelen van de Zaanstreek?

A. Alleen uit Koog a/d Zaan, maar de reden daarvan ken ik niet. Het heeft mij dan ook altijd sterk bevreemd.

A. J. Van Wessem.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole
W. M. Visser.
W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN MAANDAG 5 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Jan Groen**, oud 57 jaar, pellersknecht bij den heer J. Zwaardemaker Hz., te Zaandam.

818. De **Voorzitter**: Gij werkt op een molen?

A. Ja.

819. *V.* Welke is de naam van dien molen en wat soort molen is het?

A. „De Rozenboom"; een garstmolen.

820. *V.* Hoe lang per etmaal wordt er gewerkt op zulk een molen?

A. Dat hangt er van af, of er wind is. Wanneer er wind is, dan draait de molen door, en is het stil, dan beginnen wij 's morgens om 6 uur en gaan om half zes naar huis.

821. *V.* Met hoeveel man werkt gij op den molen?

A. Met vier man.

822. *V.* En hoe is de verdeeling van den arbeidstijd?

A. Wanneer er wind is, werken wij dag en nacht. Twee gaan er 's avonds om 8 uur naar kooi en staan 's morgens om 2 uur weer op. De twee anderen gaan dan om 2 uur 's nachts rusten en staan 's morgens om 8 uur weer op. Zoo verdeelen wij het van 8 tot 8 uur tusschen ons vieren.

823. *V.* Dus 's nachts werkt gij bij clubjes van twee, gedurende 6 uren?

A. Ja.

824. *V.* Is dus voor ieder de arbeidsdag, als er wind is, 18 uren in het etmaal?

A. Ja.

825. *V.* Daar gaan intusschen toch rusttijden af, niet waar?

A. Dat hangt ook al van den wind af. De molen mag niet stilstaan, soms hebben wij aan den molen twee keer per dag een uur rusttijd. Wij gaan nooit naar huis om te eten.

826. *V.* Wordt het eten u gebracht?

A. Neen, dat wordt 's avonds door den jongen gehaald, en dan warmen of koken wij het in ons hutje. Daar kokkeren wij dus, zooals wij dat noemen.

827. *V.* Eet gij dan om beurten, of staat de molen stil en zit gij gezamenlijk te eten?

A. Neen, de molen gaat door; kan het niet, dan eten wij twee aan twee.

828. *V.* Dus als er wind is, is de arbeidsdag voor ieder man 18 uren, maar daarvan wordt, als het eenigszins kan, 's ochtends en 's middags een uur afgenomen, zoodat er alsdan op zijn minst 16 uren werkelijk gearbeid wordt?

A. Ja, 't wordt nog wel eens meer.

829. *V.* Hoe slaapt gij aan den molen?

A. Wij slapen op zolder, ieder in eene aparte kooi, op een doppenbed, met drie dekens.

830. *V.* Op den molen „de Liefde", die ook aan de firma Zwaardemaker toebehoort, zijn immers een paar hutjes met twee kribben in elk?

A. Ja, maar dat is bij ons zoo niet.

831. *V.* Hoe lang achtereen blijft gij aan den molen, als er goed wind is?

A. Het is wel gebeurd, en komt in het voor- en najaar nog voor, dat ik 's Maandag-morgens om half zes de deur uitga en den anderen Zondag om 8 uur er weer in kom.

832. *V.* En gaat dat dan soms de daarop volgende week weder precies zoo?

A. Dat komt wel voor, maar zelden.

833. *V.* Ons is gezegd, dat de menschen van de oliemolens veelal thuis gaan slapen en ook zelfs eten 's middags, terwijl de gortpelmolenaars dat nooit doen, als er wind is. Waarom is dat zoo?

A. Er zijn er onder de pelmolenaars ook wel, die naar huis gaan eten, maar dat zijn degenen, die dichtbij wonen. Ik ben echter op een molen, die te ver van mijn huis ligt, om dat te doen. Ik moet tweemaal overvaren en zou wel een paar uren noodig hebben om thuis te gaan eten. Een oliemaker heeft bovendien een vasten tijd; hij werkt 16 uren en voor de rest niet meer. Toch zullen er maar enkelen zijn, die thuis gaan eten.

834. *V.* Hoe komt het, dat de oliemolenaars een vasten tijd hebben, en gijlieden niet?

A. Dat kan ik moeilijk beantwoorden. Een windoliemolen heeft vier man. Het hoofd is de blokmaler, die staat van 's morgens 4 tot 's avonds 8, dan komt de nachtblokmaler 's middags om 12 uur en gaat om 4 uur 's morgens weg. De derde man is de steenknecht, die komt om 8 uur en gaat om 12 uur weg. Bij ons is dat zoo niet; als er wind is, zijn wij allen aan den molen en spreekt niemand over tijd.

835. *V.* Zou bij u ook geen vaste tijd zijn in te voeren?

A. Daar zou ik nog moeilijk een weg op weten.

836. *V.* Wordt het niet als een zeer groot bezwaar voor het gezin beschouwd, dat de vader zoo eene week lang moet wegblijven?

A. Ja zeker, want nu moet de vrouw alleen over gezin en huis regeeren; maar ik zou geen middel weten aan te geven, om verandering in dezen toestand te brengen.

837. *V.* Gesteld eens, dat men met 5 man werkte in plaats van met 4, zou dan een geregelde tijd voor ieder kunnen worden aangewezen?

A. Dat weet ik niet.

838. *V.* Zeidet gij niet zoo straks, dat er wel eens langer dan 16 à 18 uren wordt gewerkt?

A. Ja, er wordt wel eens 20 uren gewerkt, wanneer er bij voorbeeld een van de vier ongesteld is; dan slapen wij maar 4 uren.

839. *V.* Wordt er ook des Zondags gewerkt?

A. Niet anders dan 's Zondag-morgens.

840. *V.* Wordt daarvan nooit afgeweken?

A. Neen.

841. *V.* Zijn er molens, waar des Zondags den ganschen dag gewerkt wordt?

A. Vroeger geschiedde dat meer; tegenwoordig wordt nog des Zondags gewerkt op de twee molens van den heer K. Vis te Wormerveer.

842. *V.* Hoe komt het, dat het nu minder gebeurt dan vroeger?

A. De menschen zijn tegenwoordig wat vrijmoediger geworden; zij hebben den Zondag liefst voor zich zelf.

843. *V.* Wat zijt gij op den molen?

A. Meesterknecht.

844. *V.* Daarop volgen twee volwassenen en één jongen?

A. Ja.

845. *V.* Hoe oud is die jongen?

A. 19 jaar.

846. *V.* Komen de jongens veelal op jeugdigen leeftijd op de pelmolens?

A. Het gebeurt wel eens, dat zij op hun 14de of 15de jaar op den molen komen.

847. *V.* Wat doen zij dan vóór zij op de pelmolens komen?

A. Dan zijn zij meestal zakjesplakkers of zij leeren het olieslaan; maar zij komen gaarne in een pelmolen, want daar kunnen zij nog eens wat eten.

848. *V.* Hoe zijn de loonen?

A. Mijn loon is f 10, met f 1 overwerk des nachts.

849. *V.* Hebt gij geen vrij gort?

A. Neen. De middenknecht krijgt f 7 en de derde man f 6, ook met f 1 voor nachtwerk, en de jongen heeft f 1.50 met f 0.80 voor nachtwerk.

850. *V.* Is het niet gebruikelijk vrij gort te geven?

A. Dat zal ik u zeggen. Op een anderen molen van den heer Zwaardemaker heeft de meesterknecht f 8 in de week, maar bovendien eens in het jaar een varken en f 16 voor vet. Dan heeft hij ook nog gebruik van de gort. Maar daarvoor heb ik ook f 10 in de week.

851. *V.* Hoe komt het, dat het bij denzelfden patroon op den eenen molen anders is geregeld dan op den anderen?

A. Dezen molen, „de Rozenboom", heeft mijn patroon 10 jaren geleden gekocht, en daar vond hij, dat het bij dien patroon niet de manier was.

852. *V.* Waaraan geeft gij de voorkeur: zooals het bij u geregeld is, of aan de andere regeling?

A. Voor iemand, die geen kinderen heeft, is het voordeeliger geld te krijgen.

853. *V.* Gij krijgt een gulden per nacht; wanneer gaat de nacht in?

A. s'Avonds om 8 uur.

854. *V.* Maar als 's nachts de wind aanwakkert, en gij wordt uit uw huis gehaald, krijgt gij dan ook een vollen gulden?

A. Neen, dan naar evenredigheid van de uren.

855. *V.* Hebt gij in de laatste jaren aanteekening gehouden van de nachten, dat de molen gemalen heeft?

A. Over de tien jaren berekend, zal dit ongeveer een kleine 150 nachten in het jaar zijn geweest, en de nachtverdienste daardoor gemiddeld f 2.75 per week.

856. *V.* Kunt gij ook zeggen, hoeveel dagen de molen gemiddeld per jaar maalt?

A. Daar kan ik niet op antwoorden.

857. *V.* Maakt de ligging van de molens niet veel verschil ten opzichte van het windvangen?

A. Wanneer er een maalt, doen ze het allemaal.

858. *V.* Maar de een vangt toch meer wind dan de ander?

A. Ja.

859. *V.* De oliemolen heeft het minst wind noodig,

dan volgt de pelmolen, en dan de houtzaagmolen, niet waar?

A. Ja.

860. *V.* Wanneer er nu geen wind is, wat doet gij dan?

A. Goed klaarmaken, verschepen en verschieten.

861. *V.* Gij blijft dan dus niet thuis?

A. Neen.

862. *V.* Wanneer gezegd wordt, dat tegenover het soms eene week achtereen aan den molen werken het feit staat, dat de lui soms niets te doen hebben, is dat dan niet juist?

A. Neen.

863. *V.* Zijn er niet enkele molens, die met 3 man werken?

A. Ja „de David", „de Almanak" en „de Poort".

864. *V.* Moeten de menschen daar dan meer pootaan spelen?

A. Zij hebben er over het algemeen minder te doen. Ons kantoor is drukker.

865. *V.* Werken zij daar ook 's nachts?

A. Zij werken tot 10 uur 's avonds op den molen „de Poort". Hoe het op de andere molens is, weet ik niet.

866. *V.* Op de andere molens, b. v. op „de David", werken zij wel 's nachts?

A. Ja, maar hoe zij het doen, daar haal ik de schouders over op.

867. *V.* Is het niet erg stoffig in den molen?

A. Ja.

868. *V.* Bemerkt gij nadeeligen invloed daarvan op de ademhaling?

A. Ja, maar dat hangt van de soort garst af; de inlandsche garst hindert weinig.

869. *V.* Maar het zand in de Donaugarst is kwaad, niet waar?

A. Ja, maar er is niets aan te doen. Degenen, die zich niet gewend hebben den mond zooveel mogelijk gesloten te houden, hebben er het meest last van, maar als men druk werkt, doet men den mond van zelf open.

870. *V.* Zijn er geen bijzondere ventilatietoestellen?

A. Neen, maar dat zou ook niet veel baten; wij halen het stof met de harp uit, maar dat is zóó licht, dat het wel stuiven moet.

871. *V.* Kunnen de harpen van boven niet gesloten worden?

A. Neen, want dan kan men niet bij de garst komen.

872. *V.* Weet gij, hoe het werk gaat in den stoomgortpelmolen van den heer Blans?

A. Neen.

873. *V.* Hoe is de verhouding met den patroon?

A. Heel best; niet alleen ik als meesterknecht, maar ook de anderen komen veel met den patroon in aanraking.

874. *V.* Gaat uw loon bij ziekte door?

A Ja, maar niet dat voor overwerk bij nacht.

875. *V.* Heeft de firma, bij welke gij werkt, wel gepensionneerden?

A. Vroeger wel gehad; een had f 5.

876. *V.* Zijn er, die al lang bij de firma zijn?

A. Ja, er zijn al ouden.

877. *V.* Wat noemt gij ouden?

A. Die eene dikke 50 zijn.

878. *V.* Hebt gij veel kinderen?

A. Zes; vier thuis en twee getrouwd.

879. *V.* Voorheen zeidet gij, dat de loonsregeling, zooals deze bij u op den molen is, de voorkeur verdient voor lieden zonder kinderen. Gij dus, die wèl kinderen hebt, zoudt liever, zooals de menschen op „de Liefde", minder geldloon, maar wat meer andere profijten hebben?

A. Ik heb mijn slachtgeld in mijn loon. Voor mij blijft dat gelijk, vooral omdat mijne kinderen bijna groot zijn.

880. *V.* Hoeveel kinderen hebt gij nog tehuis?

A. Een jongen van 25 en een van 24 jaar, en twee meisjes, een van 20 en een van 13 jaar.

881. *V.* Wat doen die jongens?

A. Een is er bij een kruidenier geweest, maar juist Zaterdag daar weggegaan om voor zich zelf te beginnen, en mijn andere zoon is houtzager.

882. *V.* Hoeveel verdienen zij?

A. De kruidenier verdiende bij den heer Keg f 8, en de houtzager heeft f 7.50 in de week.

883. *V.* Hoeveel verwoont gij?

A. 32 stuivers in de week.

884. *V.* Wat hebt gij daarvoor?

A. Twee kamers en een beschoten zolder.

885. *V.* Hoe slaapt uw gezin?

A. Ik heb drie bedsteden; de twee jongens slapen boven, een kind slaapt in de eene kamer en mijne vrouw en ik in de andere.

886. *V.* Betalen uwe zoons kostgeld, of brengen zij alles thuis en geeft gij hun zakgeld?

A. Zij betalen f 4 in de week; de rest houden zij om zich te kleeden en wat over te garen. Dat is zoo afgesproken.

887. *V.* Dus gij krijgt van uwe twee jongens f 8, gij zelf hebt gemiddeld f 12.75, zoodat het gezin een inkomen heeft van meer dan f 20. Kunt gij nu daarvan geregeld een stuk spek eten?

A. Geregeld niet.

888. *V.* Wat is dan het gewone middagmaal?

A. Ik ben een groot liefhebber van grauwe erwten met spek; een of twee keer in de week eten wij aardappelen met groenten en flink vet, want vet is goed voor ons gestel.

889. *V.* Neemt het gebruik van paardenvleesch hier toe?

A. Het wordt veel gegeten, maar ik gebruik het niet.

890. *V.* Zijt gij lid van de winkelvereeniging?

A. Ja.

891. *V.* Zijt gij daarover tevreden?

A. Ja, best.

892. *V.* Een getuige verklaarde, dat zijne vrouw er over klaagde, dat de waren daar duurder en slechter zijn dan elders.

A. Enkele artikelen zijn wel iets duurder, maar ook het omgekeerde is het geval, en door de bank is het hetzelfde.

893. *V.* Laat gij het dividend, dat u jaarlijks toekomt, bij de vereeniging staan?

A. Neen; vroeger, toen de vereeniging geld noodig had, kon men dat doen, maar thans kan men het niet meer laten staan.

894. *V.* Is er niet over gedacht om de zaak nog uit te breiden? Men is immers begonnen met kruideniers-waren, later zijn er brandstoffen bijgekomen en de bakkerij. Heeft men er niet over gedacht, om er b.v. een schoen- of manufactuurwinkel bij te doen?

A. Daar is wel eens over gedacht, maar men heeft het zoo geregeld: er zijn winkels, waar de leden manufacturen kunnen koopen; dan krijgt de vereeniging 10 pct. korting daarop, en wij ontvangen aan het einde van het jaar 8 à 9 pct. terug.

895. *V.* Hebt gij iets op de spaarbank?

A. Neen.

896. *V.* Hebt gij er nooit over gedacht, een eigen huisje te bouwen?

A. Ik heb er wel aan gedacht, maar nooit geld daarvoor gehad.

897. *V.* Gij hebt thans den zwaarsten tijd achter den rug, namelijk den tijd, dat uwe kinderen klein waren. Zoudt gij het nu ook niet kunnen doen?

A. Neen.

898. *V.* Zijt gij lid van de eene of andere vereeniging, behalve van de winkelvereeniging?

A. Neen.

899. *V.* Wordt er veel gelezen in uw gezin?

A. Neen.

900. *V.* Wanneer gij 's nachts niet te malen hebt, en gij dus vroeg tehuis komt, wat doet gij dan?

A. Dan loop ik somtijds eens naar eene van mijne dochters. Maar meest, als ik tusschen 6 en 7 uur tehuis kom, ben ik te moe van den geheelen dag werken en het loopen, om een boek op te nemen. Ik ben ook al 57 jaren en kom dan liever eerst bij het vuur wat tot bedaren, en heb dan altijd nog het een en ander met vrouw en kinderen te praten.

901. *V.* Leest gij niet geregeld eene courant?

A. Jawel, de „Zaandammer Courant".

902. *V.* En lezen uwe jongens niet?

A. Die hebben het te druk met hunne meisjes; zoodra zij een oogenblik vrij hebben, gaan zij daar naar toe.

JAN GROEN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Gerbrand Pel,** oud 36 jaar, pellersbaas op de stoomrijstpellerij van den heer C. Kamphuis, te Zaandam.

903. De **Voorzitter**: Ons is opgegeven, dat de gewone werktijd in de fabriek van den heer Kamphuis loopt van 's ochtends 6 tot 's avonds 8 uur, met 's morgens en 's namiddags een half uur en op den middag een uur rust. Is dit zoo?

A. Precies.

904. *V.* Wordt er intusschen niet dikwijls langer gewerkt?

A. Dat hangt af van den handel. Is die heel vlug, dan wordt er nacht en dag doorgewerkt; is het niet zoo vlug, maar zit er toch nog wel beweging in, dan werken wij tot 10 uur. Wij hebben verleden jaar het ook wel zóó ingericht, dat wij van Maandag tot en met Vrijdag werkten van zessen tot twaalven; dan haalden wij vijf halve uren per week uit. Zoo konden wij 's Zaterdag-avonds om half acht naar huis gaan en hadden dan toch evengoed twaalf uren overwerk. Het overwerken geschiedt 20 weken in het jaar. Wij rekenen daarbij het jaar meest van Mei tot Mei, om reden dat in de Aprilmaand, als de nieuwe rijst arriveert, er leven in de brouwerij komt en wij dag en nacht werken. Wanneer het winter is, dan zegt de patroon: nu werken wij maar tot 10 uur. Het is onze eigen wil geweest, om 's avonds nog een half uur langer te werken, ten einde 's Zaterdags vroeger naar huis te gaan.

905. *V.* Aan den getuige Valk heb ik gevraagd, of er 's avonds langer werd gewerkt om 's Zaterdags vroeger naar huis te gaan, en hij antwoordde ontkennend. Heeft hij zich daarin vergist?

A. Ja.

906. *V.* Ik kom nu tot den tijd, dat de fabriek het gansche etmaal doorwerkt. Is het juist, dat dan gewerkt wordt in drie ploegen: 1°. van 5 uur 's morgens tot 9 uur 's avonds, 2°. van 1 uur 's middags tot 's ochtends 5 uur van den volgenden dag, en 3°. van 9 uur 's avonds tot den volgenden middag 1 uur?

A. Ja.

907. *V.* Ons is gezegd, dat er alsdan voor de eerste ploeg, die overdag werkt, twee rusttijden zijn van een half uur en een van een uur, evenals in gewone tijden, maar dat bij de nachtploegen de rusttijden niet zoo geregeld zijn, zoodat, wanneer de tweede ploeg van 's middags één tot den volgenden morgen 5 uur aan het werk is, er wel altijd twee keer een half uur gerust wordt, maar dat, wanneer het heel druk is, de derde rusttijd wegvalt. Is ook dat juist?

A. Niet geheel. Is er niet veel tijd, dan rusten wij even om een broodje te eten, maar bepaalden rusttijd hebben wij dan niet.

908. *V.* Dat schijnt mij vrij wel overeen te komen met hetgeen wij vernamen. Hoe lang intusschen duurt dan dat eten?

A. Een kwartier.

909. *V.* De derde ploeg, die eveneens een gedeelte van den nacht werkt, arbeidt ook 16 uren; hoeveel rust gaat daarvan af?

A. Een uur en 20 minuten.

910. *V.* Dan wordt er derhalve ruim $14^1/_2$ uur gewerkt?

A. Ja.

911. *V.* Beschouwt gij dien werktijd — en dit geldt natuurlijk nog het meest de nachtploegen — niet als van te langen duur?

A. Ja, vooral de nachtarbeid is altijd veel slechter dan dagwerk. Ik zou willen, dat de werkdag niet langer was dan 12 uren met inbegrip van rusttijden. Is dat niet genoeg? De stoomrijstfabrieken hier aan de Zaan werken nu ± 18 jaren. De eerste is geweest van Wessanen & Laan, te Wormerveer, deze begon dadelijk met 14 uren arbeid, en ik heb toen dadelijk gezegd: dat is te lang, waarom kan niet 12 uren worden gewerkt?

Een arbeidsdag van 8 uren is onzin, maar een van 10 uren is, dunkt mij, lang genoeg.

912. *V.* Bestaat hier geen arbeiders-vereeniging?

A. Van de pellers niet, en mijn patroon zou niet gaarne zien, dat ik er eene oprichtte.

913. *V.* Neemt aan het einde van de dagtaak de arbeidskracht af?

A. Als een dag 16 uren duurt, en vooral bij nachtwerk, als het 36, 38 uren achtereen gaat, ja, dan zeg ik wel: ho! nu is de machine afgewerkt, dat is best waar te nemen.

914. *V.* Vertel eens, hoe het gaat, wanneer soms zóó buitensporig lang gewerkt wordt, als gij daar zegt?

A. Dan wordt er 's ochtends om 6 uur begonnen, en gaat het door tot den anderen avond 6 of 8 uur; daarvan gaan dan af de 2 gewone dagrusturen, $1^1/_2$ uur nachtrusttijd, en dan nog 2 uren den volgenden dag, dat is te zamen $5^1/_2$ uur rust, rest dus 30 of 32 uren werken achtereen. Maar dan zijn de menschen ook afgewerkt. Dat gebeurt echter alleen in buitengewone gevallen, zooals bijv. met invallen van vorst, en zijn dingen, die eigenlijk niet zijn te voorkomen. Of liever voorkomen kan men alles, maar men wil den handel niet contrarieeren. De patroon zegt dus: het spijt mij, maar 't moet; en dan zeg je maar: voort jongens, het kan niet anders. Sedert Juni is dat tweemaal gebeurd.

915. *V.* Maar afgezien van zulke buitengewone omstandigheden, acht gij den werkdag toch te lang?

A. Daar blijf ik bij.

916. *V.* Is die lange werktijd door de stoomfabrieken overgenomen van de windmolens?

A. Dat zou ik niet denken. Ik geloof, dat het eigenlijk zoo is gegaan: hoe lang zullen wij werken? 12 uren? Ja, kijk, weet je wat het is, wij hebben een schafttijd; het kan dus wel 14 uren worden, dan werken wij even lang als de olieslagers, want de olieslagers, die op stoom werken, hebben geen schafttijd. Zoo zal het 14 uren geworden zijn.

917. *V.* Als er nu dag en nacht gewerkt wordt, wanneer staat dan de fabriek stil?

A. Van Zaterdag-avond 12 uur tot Maandag-morgen.

918. *V.* Wordt 's Zondags in de fabriek niets gedaan?

A. Neen.

919. *V.* Ook geen reparatiën?

A. Neen.

920. *V.* En het ketelschoonmaken?

A. Dat gebeurt in de week. Nu is met Oudejaar afgeblazen. Het is gebruik, dat wij op Oudejaar steeds om 5 uur uitscheiden; wie dan naar de kerk wil, kan dat doen. Nieuwjaar werken wij niet, en als de 2de Januari op een werkdag valt, dan wordt de ketel schoongemaakt.

921. *V.* Om de hoeveel weken wordt in gewone tijden de ketel schoongemaakt?

A. Om de 13 weken; wij stoken met zoet water.

922. *V.* Hoe lang na het afblazen gaat men dan in den ketel?

A. 24 uren.

923. *V.* Dus is er geen sprake van last te hebben van de warmte?

A. O, neen.

924. *V.* Worden voor het ketelbikken jongens gebruikt?

A. Neen, gewone pellers.

925. *V.* Wat doen gedurende het ketelschoonmaken de andere knechts?

A. Meleeren, den boel schoonmaken, en wat er verder voorkomt.

926. *V.* Wat is het zwaarste werk? Dat op de malerij of het sjouwerswerk?

A. Het sjouwerswerk; de man, die op den zolder loopt, kan, als hij gezond blijft, dat werk wel tot zijn 80ste jaar doen; hij behoeft alleen maar te kijken, of er ook wat gebeurt.

927. *V.* En de anderen?

A. Die moeten de 100 kilo's op hun nek nemen. Dat gaat voor corpulente, robuste menschen heel goed, maar voor lichtgebouwde lieden is dat niet alles. Ik heb een man van 45 jaar, en als ik hem nu zie loopen met een baal en ik vergelijk hem in mijne herinnering met 10 jaar terug, dan denk ik: jongen, je bent achteruit gegaan.

928. *V.* En die man moet ook zoo lang werken?

A. Ja, daar gaat niets af.

929. *V.* Zou het technisch groote moeilijkheden opleveren, om den arbeidsduur voor degenen, die dat lichtere werk in den molen hebben, te laten blijven, zooals die nu is, en voor het zwaardere te verminderen, door er een paar menschen bij te zetten?

A. Daar zou ik zooveel bezwaar niet in zien. Alleen dit: de menschen, die sjouwen, gaan om zes uur naar huis, en de anderen kunnen 14 uren doormalen, maar nu komen wij om 6 uur te werk. De menschen, die dat opredderen moeten, schaften om 8 uur. Zij moeten dus in 2 uren het werk van de vorige 2 uren doen. En dat zou niet bevallen. De sjouwers moeten ook weder gereed zijn voor de aflevering.

930. *V.* Als er dag en nacht gewerkt wordt, hoe gaat het dan met machinist en stoker?

A. Er is een machinist, een tweede machinist, een stoker en een smid, die stoken kan; die lossen dan elkander af.

De machinist werkt bij den dag van 5 tot 9 en de smid ook; de tweede machinist slaapt dan 8 uren en de stoker 8 uren des middags, zoodat zij des nachts met hun beiden en overdag met hun drieën zijn. De werktijd is echter dezelfde.

931. *V.* Er wordt in den regel bij u gesmeerd, wanneer de boel stil staat, maar somtijds ook, wanneer de machine werkt, niet waar?

A. Ja.

932. *V.* Is het uws inziens onvermijdelijk om ten deele te smeren, terwijl de machine werkt?

A. Ja, wanneer op een gegeven oogenblik eene as warm loopt, dan moet die gesmeerd worden.

933. *V.* De hoofdmachinerie beneden is immers omheind met een houten schot?

A. Ja.

934. *V.* Zou er nu niet eene gelegenheid om te smeren buiten die omheining kunnen worden aangebracht? Is daar wel eens over gedacht?

A. Ik wil wel, maar . . . . . Naar aanleiding van het bezoek van de commissie aan de fabriek heb ik er met den patroon over gesproken, maar deze zeide: het heeft reeds zoo lang geduurd, zonder dat er iemand in is geraakt.

935. *V.* Is er niet voor eenige jaren een groot ongeluk gebeurd?

A. Ongeveer tien jaren geleden is een man door de machine geraakt en gedood.

936. *V.* Hoe kwam dat?

A. Die machine heeft een doode punt en moest daarvan afgebracht worden door zwaartekracht van menschen. De machine nu was zoodanig ingericht, dat men den stoom op de cylinders kon houden, zonder dat de machine er van door kon gaan, mits conditie, dat de regulateur in de hoogte werd gezet op een houtje, want dan kon de klep of kraan niet in beweging komen. De machine kon dan met vollen stoom tien slagen in het rond doen, zonder dat de machine doorging. Nu had de machinist verzuimd die regulateur in de hoogte te brengen, en toen wij nu de machine van het doode punt wilden afbrengen, kwam de stoom er achter, de man werd door het wiel, dat 4.50 M. groot is, gegrepen, in de rondte geslagen, en eer wij hem konden helpen, was hij morsdood.

937. *V.* Had dat ongeluk, afgezien van het verzuim van den machinist, kunnen voorkomen worden?

A. Zeker, door eenvoudig met mechanische drijfkracht het vliegwiel in beweging te brengen. Wanneer er maar een hefboom was, zou het in eens uit zijn.

938. *V.* Is het sedert dien tijd met een hefboom gebeurd?

A. Neen, maar wij namen den voorzorgsmaatregel om altijd den machinist te waarschuwen. Nu wij eene nieuwe machine hebben gekregen, is er ook eene andere beweging gekomen.

939. *V.* Hoe wordt het gewone vliegwiel in beweging gebracht?

A. Toen ik bij Van Waveren & Dekker te Koog a/d. Zaan in betrekking kwam, kregen wij eene machine met de gewone constructie. Maar toen zeide ik: „er moge gebeuren, wat er wil, wij zullen zoeken naar eene betere drijfkracht." Toen hebben wij er een doodeenvoudig middel op gevonden, bestaande in twee stijlen en drie ijzeren balkjes met een knijphaak.

940. *V.* Hebt gij boven op den zolder niet eene geheel onbeschermde staande as?

A. Ja.

941. *V.* Vindt gij dat niet bedenkelijk?

A. Wanneer men er zoo alle dagen langs komt, heeft men er volstrekt geen erg meer in. Toch heb ik den patroon er wel tweemalen op gewezen, dat dit heel weinig moeite en kosten was, zoodat hij dan ook eindelijk heeft toegegeven.

942. *V.* Zit niet juist een groot gevaar hierin, dat men er onophoudelijk langs komt, met het gevolg, dat men ten slotte in het geheel niet meer op het gevaar let?

A. Zeker; wanneer ik op den zolder kom, loop ik over en door de riemen heen, zonder dat ik zelfs een oogenblik aan gevaar denk, maar als men een misstap doet, krijgt men een ongeluk.

943. *V.* Wij hebben in de malerij nog al stof gevonden; werkt de aspirator, dien wij boven op zolder zagen, niet op den molen?

A. Die werkt alleen op de waaierij.

944. *V.* Zou het moeilijk zijn, daarin verbetering te brengen?

A. Dat niet; maar het kwaad zit hierin, dat al, wat men in eene pellerij bijv. met een exhauster de deur uitjaagt, geld waard is. Daarom zegt de patroon natuurlijk: „ik zou je hartelijk danken eenige honderden guldens de deur uit te jagen; vreet jelui er dan maar liever een beetje van."

945. *V.* In de malerij is derhalve geen andere ventilatie dan door de ramen?

A. Juist.

946. *V.* Hebben de lui niet erg last van het stof?

A. Dat is juist het geval niet zoo erg in eene rijstpellerij. Niettegenstaande mijne borstkast niet ruim is, had ik er in de gortpellerij meer last van.

947. *V.* Eene niet ruime borstkas? Gij ziet er toch uit als een reus!

A. Ja, dat is ook zoo, maar ik had er toch last van.

948. *V.* Zitten er minder stofdeelen in de rijst dan in de garst?

A. Ja. Het stof is minder zwaar dan dat van de Zwarte Zee-garst; dat noem ik eenvoudig vergif.

949. *V.* De getuige Valk heeft ons gezegd, dat hij f 10 verdient, en met zijne overuren er bij zoowat om en bij de f 11 maakt per week. Is dat zoo?

A. Ja.

950. *V.* Is dat het gewone loon van de sjouwers?

A. Ja.

951. *V.* En verdienen de malers meer?

A. Ja. Ik geef u hierbij een staatje van de loonen. Zij zijn als volgt:

ƒ	18.50	baas.
„	16.00	machinist.
„	15.00	timmerman.
„	12.50	onderbaas.
„	12.00	2demachinist.
„	11.50	aflevering.
„	11.50	maler.
„	10.50	arbeider.
„	10.00	„
„	10.50	„
„	10.00	„
„	10.00	„
„	10.00	„
„	10.00	nachtwacht.
„	10.00	arbeider.
„	10.00	„
„	9.00	„
„	12.00	„

f 12.00 arbeider.
" 8.50 zakkenmaker.
" 8.00 "
" 7.50 "
" 10.00 smid.
" 10.00 stoker.

952. *V.* De menschen, die wij bij ons bezoek in de malerij vonden, van welke categorie waren die?

A. Dat zijn eigenlijk de sjouwers, zij helpen verstellen.

953. *V.* Gebruikt gij ook jongens?

A. Neen, de jongste is 20 jaar.

954. *V.* Kunt gij ze niet jonger gebruiken?

A. Waarvoor zou ik ze gebruiken? Alles, wat wij hanteeren, is zwaar; het lichtste weegt 50 K.G. Ik heb het altijd tegengewerkt om jongens te gebruiken, ik heb ze er liever niet in.

955. *V.* Die sjouwers zijn immers de lui, die in de fabriek zelf heen en weer dragen. Maar het in- en uitdragen wordt dat ook door eigen volk gedaan?

A. Het uitladen wel, het inladen niet, dat wordt door losse arbeiders gedaan

956. *V.* Neemt de fabriek die zelf aan?

A. Neen, het werk wordt uitbesteed bij een aannemer.

957. *V.* Zoodat de fabrikant zelf rechtstreeks niet met hen te maken heeft?

A. Neen, ik zeg tegen hen: legt dat hier maar neer, en anders niet.

958. *V.* Wat verdienen die lui?

A. Zij krijgen 50 cents per last, een last is 2000 K.G. Zoodoende maken zij weken van f 30 à f 35, maar ook zijn er weken, dat zij niets te doen hebben. Gemiddeld maken zij f 12—f 13 per week.

959. *V.* Dus meer dan gewone werklui?

A. Ja.

960. *V.* Gaat het hunnen gezinnen ook beter?

A. Neen, die zijn armer.

961. *V.* Leven de gezinnen, ook de vrouwen en kinderen, in die goede weken er beter van, of gebruikt de man alleen het meerdere voor zich zelven?

A. De vrouwen en kinderen hebben er ook wel een klein profijt bij. Wij hebben eene vaste ploeg, en ik mag niet zeggen, dat die lui het aan drank opmaken. Dat is bij onze buren juist het tegenovergestelde.

962. *V.* Ons werd medegedeeld, dat de heer Kamphuis in den laatsten tijd nog al schoon schip heeft gemaakt in dat opzicht. Is dat zoo?

A. Onder die lui niet, dat is bepaald een abuis.

963. *V.* Gaat, als op Katholieke feestdagen de fabriek stil staat, het loon door?

A. Ja.

964. *V.* Hebt gij wel vernomen, dat niet-Katholieke patroons op Katholieke feestdagen Katholieke arbeiders noodzaken te werken?

A. Ja.

965. *V.* Wordt daar eene grief van gemaakt?

A. Ik ben zelf niet Katholiek en weet dat dus niet zoo precies. Wel heb ik eens bij een Protestant gewerkt met een Katholiek, doch die sprak er alleen zoo over: was de baas maar Roomsch, dan kon ik ook Zondag houden.

966. *V.* Is het u niet bekend, of door Katholieken, werkende bij een niet-Katholieken patroon, wel pogingen zijn aangewend om op een feestdag vrij te zijn, althans de mis te kunnen bijwonen?

A. Onder mijn personeel is zoo iets nooit gebeurd.

G. Pel Wz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Albert De Rooy**, oud 47 jaar, olieslagersknecht bij den heer G. H. Brat, te Zaandam.

967. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd olieslager geweest?

A. Ja, van mijn elfde jaar af.

968. *V.* Toen gij jong waart, op welken leeftijd kwamen de jongens toen bij het vak? Nog wel vroeger dan elf jaar?

A. Neen, ik was al heel vroeg. Ik had de lagere school doorloopen en moest toen aan het werk.

969. *V.* Was in dien tijd de lagere school reeds op het 11de jaar doorloopen?

A. Ja.

970. *V.* Op welken leeftijd komen de jongens nu in den molen?

A. Op hun 12de, 13de, 14de jaar.

971. *V.* Dat zijn de pletjongens?

A. Ja.

972. *V.* Hoe oud is de jongen bij u?

A. De jongste is 16 jaar.

973. *V.* Neemt mijnheer Brat ze niet jonger aan?

A. Dat hangt er van af. Als wij om een jongen verlegen zijn, zij zijn niet dik gezaaid, dan nemen wij wat we krijgen kunnen, maar nooit beneden de 12 jaar.

974. *V.* Er zijn nog jongens genoeg van 12 en 13 jaar in de oliemolens, niet waar?

A. Jawel.

975. *V.* Wat doet zoo'n jongen?

A. O, het werk voor zoo'n jongen is al meer dan kunst; hij moet zaad halen en schudden, den bak leeg scheppen, den turfbak vullen, enz. Hij heeft al geregeld zijn werk.

976. *V.* Werkt zoo'n jongen al even lang als een volwassene?

A. Als hij boven de 16 jaar is, maar anders niet.

977. *V.* Wordt voor de jongens beneden de 16 jaar hier trouw aan de wet vastgehouden?

A. Zoover ik weet, ja. Een buurman van mij had een jongen, die nog niet in de termen viel, en die heeft met langer werken moeten wachten, totdat hij 16 jaar was.

978. *V.* Gij zijt hardhoorig, merk ik?

A. Ja.

979. *V.* Al lang?

A. Al 18 jaar; van dat ik blokmaler ben geworden.

980. *V.* Is die doofheid spoedig ontstaan, nadat gij blokmaler waart geworden?

A. Ja, heel gauw.

981. *V.* Wat is het werk van de blokmalers?

A. Zij staan aan de hei, die het hardste stampt.

982. *V.* Worden die allen spoedig doof?

A. Ja, dat is algemeen het geval.

983. *V.* En de menschen, die om den steen loopen, hebben die er ook last van?

A. Neen, niet zooveel.

984. *V.* Ons is gezegd, dat de olieslagers wel op den langen duur doof worden, maar er in de eerste jaren niet veel van merken. Gij zijt op uw 29ste jaar blokmaler geworden, op welken leeftijd waart gij nu doof?

A. Op mijn 32ste of 33ste jaar.

985. *V.* Hebben de menschen, die aan de heien staan, het zwaarste werk?

A. Ja, het zwaarste en het drukste.

986. *V.* Krijgen die dan een hooger loon dan de anderen?

A. Ja.

987. *V.* Bij die heien moet immers tusschenbeide het goed er onder uit gehaald en dan de stamper vastgezet worden met eene pen? Gebeurt dat altijd?

A. Bij ons altijd.

988. *V.* Hebt gij wel eens gehoord van ongelukken, doordat de pen niet vastgezet was?

A. Ja, ik ben er zelf bij tegenwoordig geweest, dat een jongen met zijne hand tusschen de hei kwam; ik was toen 14 jaar, het was op een anderen molen.

989. *V.* Houdt het veel tijd op om zulk eene pen er in te steken?

A. Neen; ik ben hoofd van den molen en zorg er steeds voor, dat de pennen er in gezet worden.

990. *V.* Wordt op andere molens daarop wel eens minder streng gekeken?

A. Ik heb vroeger op een molen gewerkt, waar men de pennen nooit gebruikte.

991. *V.* Waren er dan geen?

A. Zeker, die zijn in alle molens.

992. *V.* Wordt er bij u gesmeerd, terwijl de boel loopt?

A. Ja.

993. *V.* Vindt gij dat niet bedenkelijk?

A. Daar is niets geen gevaar bij.

994. Wilt gij ons den werktijd in een oliemolen beschrijven?

A. Wij zijn met ons zessen, waarvan er altijd vier in den molen zijn en twee tehuis om te slapen. Er zijn drie ploegen, ieder van twee man: de eerste werkt van 's morgens vieren tot 's avonds achten, de tweede van 's avonds achten tot 's middags twaalven, en de derde van 's middags twaalven tot den volgenden morgen vier uur.

995. *V.* Hoeveel rusttijd gaat daar af?

A. Niets. Wij hebben hoogstens 15 minuten om ons warm eten te nuttigen, maar dan moeten wij om de beurt het werk voor elkander doen. Er komen dagen genoeg, dat wij geen tijd hebben om eene pijp anders dan in twee tempo's te stoppen en op te steken in al de 16 uren.

996. *V.* Als het tegen het einde van die 16 uren loopt, is dan de werkkracht zeer verminderd?

A. Dan zijn wij natuurlijk zeer vermoeid.

997. *V.* Gesteld dat er twee man meer waren, zou dan de werktijd tot 12 uren kunnen teruggebracht worden?

A. Ja, dan zou er eene ploeg over dag en eene in den nacht kunnen werken.

998. *V.* Dan zoudt gij vast twee ploegen kunnen hebben, eene voor den dag en eene voor den nacht?

A. Ja.

999. *V.* Zijn daar voorbeelden van?

A. In de stoomfabrieken wel, in de windmolens niet.

1000. *V.* Is er wel eens van den kant der werklieden eenige aandrang daartoe uitgeoefend?

A. Er is wel eens over gesproken, en het mag wel van de patroons, maar dan hebben wij geen brood.

1001. *V.* Wanneer er geen wind is, staat de boel stil. Hebt gij dan geen werk in den molen?

A. Dan moeten wij den boel schoonmaken.

1002. *V.* Hoe lang is dat dan per dag?

A. Daarvoor komen wij om zeven uur in den morgen; 's zomers gaan wij om 7 uur naar huis, en 's winters als het donker wordt. Wij zijn ook verplicht aan den molen te blijven, omdat wij nooit zeker zijn, dat er niets kan komen.

1003. *V.* Wanneer er geen wind is, blijft gij dan nooit thuis?

A. Geen enkelen dag.

1004. *V.* Hebt gij aanteekening gehouden, hoeveel dagen in het jaar de wind sterk genoeg is om te malen?

A. Neen, maar er komen niet zooveel dagen, dat er geen wind genoeg is.

1005. *V.* Hebben de oliemolens dan zoo weinig wind noodig?

A. Ja, al heel weinig, een zuchtje is voldoende.

1006. *V.* Hoeveel dagen in het jaar denkt gij, dat er gemalen wordt?

A. Ik reken tusschen de 250 en 300 in het jaar.

1007. *V.* Werkt gij soms wel langer dan 16 uren?

A. Wanneer er na zijn dagtijd nog werk moet worden afgeleverd, dan moet de blokmaler, de verantwoordelijke persoon, blijven, maar de andere knechts zijn vrij.

1008. *V.* Gebeurt dat dikwijls voor u?

A. Het gebeurt zelden.

1009. *V.* Wordt er ook 's Zondags gewerkt?

A. 's Zomers in het geheel niet. In den winter geregeld 3 à 4 uren, bij enkele uitzondering den geheelen dag.

1010. *V.* Is dat ook in andere oliemolens zeldzaam, of in den uwen alleen?

A. Sommige patroons hebben gemoedsbezwaren

1011. *V.* Gij spreekt daar van werkgevers, die gemoedsbezwaren hebben om op Zondag te laten werken Kent gij ook werklieden, die er gemoedsbezwaren tegen hebben, maar het toch moeten doen?

A. Ja, die zijn er wel, maar ik weet ze op het oogenblik niet.

1012. *V.* Is het werken 's Zondags ter vrije keuze van de werklieden?

A. Neen, als 't voorkomt, moet het gebeuren.

1013. *V.* Werken de jongens van 16 jaar even lang als de volwassenen?

A. Ja.

1014. *V.* Zoudt gij het een zegen vinden, als de wetgever de beperkende bepalingen der wet uitstrekte tot 18 jaar?

A. O ja, want ik herinner mij nog goed, hoe zeer mijne voeten deden van het staan. Maar ook voor volwassenen is de dag te lang.

1015. *V.* Vertel ons nu eens wat van het loon.

A. Het loon, dat verdiend wordt op een windoliemolen, die 200 last in het jaar kan slaan, kan, omdat het stukwerk is, niet precies worden opgegeven, maar ik kan het wel zoo nabij mogelijk doen als volgt:

de blokmaler, zijnde eerste knecht, als hoofd en houder der administratie, f 588 + f 25 sjouwloon voor het afleveren, dus te zamen ongeveer f 11.80 per week;

de nachtblokmaler, of hoofd bij nacht zonder administratie, f 488 + f 12.50 sjouwloon, of f 9.60 ongeveer per week;

de steenknecht f 393 + f 12.50 sjouwloon, per week f 7.80;

de jongen (dat is zijne benaming, hoewel er voorbeelden zijn van 40-, 50- en 60jarige jongens) f 294 + f 25 sjouwloon, of ongeveer f 6.10 per week;

de nachtjongen, die 8 uren aan de pletterij werkt, f 216 of f 4.15 per week;

de pletjongen f 150 of f 2.88 per week.

Dit alles is genomen naar eene verwerking van 200 last tegen f 10.65 het last voor allen te zamen. Neemt men nu aan, dat er, in plaats van 200 last, 180 last in het jaar wordt vermalen, dan zijn ook de werkloonen dienovereenkomstig, naar dezelfde verhouding, geringer, terwijl zij bij meerder vermalen dan 200 last ook evenredig hooger zijn. Nu zijn er bij ons aan den molen twee jaren geleden slechts 166 last vermalen, en verleden jaar 190, dus gemiddeld 178 last per jaar. In die twee jaren hebben wij dus gemiddeld aanmerkelijk minder verdiend, dan de door mij opgegeven cijfers.

1016. *V.* Genieten de werklieden, behalve dat loon, nog andere voordeelen?

A. Neen.

1017. *V.* Staat uw vak lager aangeschreven dan het houtzagers- of pellersvak?

A. Ja, het schijnt een verachtelijk vak te zijn.

1018. *V.* Wat bedoelt gij daarmede?

A. Hoewel van het hoofd eene groote verantwoordelijkheid en veel administratie wordt vereischt, zoodat men goed belezen moet wezen, hebben toch weinigen zin in het vak, misschien wel omdat het werk zoo smerig is.

1019. *V.* Is het olieslagersvak een van die vakken, die men het laatste kiest?

A. Ja. Ik heb zelf zes jongens, en ik heb er slechts één in het vak, omdat ik niets anders met hem wist te beginnen, daar hij stotterde; anders had ik hem zeer zeker niet in den molen genomen.

1020. *V.* Denken velen er zoo over?

A. Ja.

1021. *V.* Is het geen gezond vak?

A. Neen.

1022. *V.* Waardoor komt dat?

A. Men ademt altijd stof in, en velen krijgen op lateren leeftijd dan ook last van de borst.

1023. *V.* Gebeurt het niet veel, dat olieslagers uitslag aan handen en armen hebben?

A. Ja, vooral in den zomer.

1024. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Ik schrijf het hieraan toe, dat men altijd, ook in den zomer, met vuur werkt, aan het zweeten en de op de huid komende stof.

1025. *V.* Wat doet gij daaraan?

A. Niets; dat moet maar van zelf overgaan.

1026. *V.* Werkt gij met een open fuister?

A. Ja.

1027. *V.* Blijft de rook daarvan niet in het lokaal hangen?

A. Als alle deuren dicht zijn, wel; maar anders vliegt de rook weg.

1028. *V.* Hebt gij wel eens gehoord van stoomfuisters in de stoomoliefabrieken?

A. Ja, wij hebben het vroeger ook wel eens geprobeerd met pijpen op den fuister; maar dat voldeed niet, omdat wij er dan geen gezicht op hadden.

1029. *V.* Zijn er in de oliemolens in het geheel geen werklieden, die korter werken dan 16 uren?

A. Een heel enkel geval slechts met iemand, die te oud wordt. Dan zien de anderen het zoo te haspelen, dat hij vier uren korter werkt.

1030. *V.* Om de hoeveel tijd wordt het loon uitbetaald?

A. Bij ons om de 14 dagen, bij enkelen eens in de week. Ook wordt er wel eens om het halve jaar geheel afgerekend; dan krijgen zij om de 14 dagen of om de week, hoewel zij op stuk werken, eene vaste som betaald.

1031. *V.* Hoe is de uitbetaling in andere vakken?

A. Meest om de 8 dagen.

1032. *V.* Waarom geschiedt het bij u om de 14 dagen?

A. Voor eene gemakkelijkere administratie.

1033. *V.* Is het ook gemakkelijk voor de werklieden?

A. Dat blijft hetzelfde Misschien zou het voor hen, die het geld niet bij elkaar weten te houden, wel beter zijn, wanneer zij om de 8 dagen werden uitbetaald.

1034. *V.* Zou dit dan niet kunnen geschieden?

A. Het zou best kunnen.

1035. *V.* Zijn er ook gevallen, dat er éénmaal in het jaar finaal afgerekend wordt?

A. Neen.

1036. *V.* Wanneer er eens in het half jaar wordt verevend, wordt dan toch niet elke week, maar om de 14 dagen, het door u bedoelde vaste bedrag uitgekeerd?

A. Ja.

1037. *V.* Wanneer men telkens finaal afrekende, dan zou het natuurlijk meer administratie vereischen, om elke week uit te betalen. Maar wanneer toch eene vaste som wordt uitgekeerd, met verevening om het halve jaar, in hoever zou dan de administratie worden verzwaard, door het elke week te doen?

A. Het blijft hetzelfde; anders kan mijnheer zijne boeken niet bijhonden.

1038. *V.* Maar overigens is er toch geen bezwaar, om het elke 8 dagen te doen?

A. Volstrekt niet.

1039. *V.* Worden in de oliemolens nooit boeten toegepast?

A. Neen.

1040. *V.* Heeft de ondervinding geleerd, dat het niet noodig is?

A. Ja, ieder weet zijn tijd van werken, ieder doet zijn plicht, de patroon is er nooit.

1041. *V.* Komt de patroon heel weinig kijken?

A. Het is gemiddeld drie malen in de week, maar hij komt dikwijls niet.

1042. *V.* En dan heeft hij alleen met den blokmaler te maken?

A. Ja.

1043. *V.* Wij hebben van verscheidene getuigen gehoord, dat het bij de houtzaagmolens gunstig werkt op de verhouding tusschen werklui en patroon, dat deze laatste steeds aan den molen is en met de menschen veel in aanraking komt; is dat dus bij de oliemolens anders?

A. De patroon kan niet geregeld aan de fabriek komen: hij gaat driemaal in de week naar de beurs te Amsterdam, en is dan eens in Friesland, dan in Gelderland.

1044. *V.* Dus de werklui kennen den patroon niet, komen weinig met hem in aanraking?

A. Ja, met mij persoonlijk gaat het nog al, maar sommigen spreken hem in het geheel niet.

1045. *V.* Als een werkman van patroon wil veranderen, waarschuwt hij dezen dan eenigen tijd te voren?

A. Ja, gewoonlijk 14 dagen te voren, maar het is geen verplichting.

1046. *V.* En gaat het omgekeerd ook zoo?

A. De patroon kan iemand op stel en sprong ontslaan, maar dan moet er reden voor zijn.

1047. *V.* In het algemeen houden dus werkgever en werkman zich aan het 14 dagen te voren opzeggen?

A. Ja, in het algemeen gaat dit van beide kanten fatsoenlijk.

1048. *V.* Krijgen de werklui bij ziekte een deel van hun loon?

A. Neen, niets.

1049. *V.* Nergens in het olievak?

A. Neen.

1050. *V.* In andere vakken wel?

A. Ja, op de stoomfabrieken. Op de molens valt bij ziekte een ander in, en die krijgt de verdienste van den zieke. Soms is mijnheer zoo goedgunstig om hem te ondersteunen.

1051. *V.* Gebeurt het wel, dat werkmansweduwen uitkeering krijgen?

A. Neen, nooit.

1052. *V.* Wat gebeurt er met een olieslager, die oud wordt en niet meer kan?

A. Die is geheel overgegeven aan de goedgunstigheid van den patroon. Op enkele uitzonderingen na, is het: oud en arm.

1053. *V.* En waar moeten de menschen dan heen?

A. Dan vervallen zij aan de armverzorging.

1054. *V.* Heeft uw patroon geen oudjes aan de hand?

A. Neen.

1055. *V.* Wat zoudt gij een rustigen ouden dag noemen?

A. Als iemand een f 6 kreeg. Maar dat gebeurt weinig. Ik ken een voorbeeld, dat iemand f 8 krijgt, van den heer Hendrik Honig, firma Klaas Honig, te Koog, maar de molen staat hier. Dat is mooi, maar eenig. Daarentegen weet ik ook, dat een man, die 54 jaren op de pelmolen „David" geweest was, maar de laatste 3 jaren onder een nieuwen patroon, toen hij niet meer werken kon, eenvoudig zijne demissie heeft gekregen.

1056. *V.* Zijn de loonen door u opgegeven, ook bij andere oliemolens gebruikelijk?

A. Ja; de gunstige ligging van den molen heeft invloed op de verdiensten. De onze ligt zoo tusschenbeide in. Dat kan beschouwd worden als het gemiddelde.

1057. *V.* Heerscht over het algemeen een geest van tevredenheid onder de olieslagers?

A. Neen, van ontevredenheid.

1058. *V.* Waarover?

A. Over het loon.

1059. *V.* Bestaat er geen vereeniging van olieslagers?

A. Neen; er is wel eens quaestie van geweest om er eene op te richten.

1060. *V.* Vertel ons daar eens wat van.

A. Ik ben daarvan de voorman geweest. Ik wilde het loon vastgesteld hebben per 1200 koeken op denzelfden

prijs als nu het last. Een last is meestentijds 1400 à 1500 koeken. Nu was het loon vroeger gebaseerd op inlandsch koolzaad, dat geeft door elkander 1100 koeken en het lijnzaad geeft 1300 à 1400 koeken, dus de doorsnede was 1200 koeken. Dien maatstaf wenschte ik, omdat wij nooit meer inlandsch koolzaad malen, maar steeds lijnzaad.

1061. *V.* Begrijp ik het goed, dat, wanneer men uw maatstaf had aangenomen, dit neergekomen zou zijn op eene vermeerdering van bijna $^1/_7$ van het loon, aangezien gij f 10.65 krijgt voor een last, afwerpende 1300 à 1400 koeken, en die som wenschtet te ontvangen voor 1200 koeken of omstreeks $^6/_7$ van dat aantal?

A. Ja, juist.

1062. *V.* En waarop is het tot stand komen van die vereeniging afgestuit? Op den onwil van uwe kameraden? Zaten zij bij de pakken neer?

A. Neen, uit vrees voor de patroons.

1063. *V.* Hebt gij er geen een gekregen, die met u mede wilde doen?

A. Jawel, maar slechts 27.

1064. *V.* Wanneer hebt gij die poging in het werk gesteld?

A. October van het vorige jaar.

1065. *V.* Wat hebt gij toen gedaan?

A. Ik heb de volgende circulaire rondgezonden:

ZAANDAM, October 1890.

Aan
Heeren Patroons, eigenaars van Windoliemolens.

Overwegende, dat de toestand van hen en vooral van hunne onderhebbenden sedert de laatste jaren onhoudbaar is geworden en het vak voor hen geen brood meer afwerpt, nemen eenige blokmalers van windoliemolens, na rijp beraad, onderdanig de vrijheid zich tot de Patroons te wenden, met het bescheiden verzoek, dat het loon zoo geregeld mag worden, dat het eenigszins in hunne behoeften kan voorzien, en wel: het loon vast te stellen op 1200 stuks koeken voor hetzelfde bedrag, dat thans voor een last wordt betaald.

Hopende, dat dit hun billijk verzoek welwillend door Heeren Patroons mag worden aangenomen en zij genegen mogen zijn aan hetzelve te voldoen, in de overtuiging, dat een meer menschwaardig bestaan voor den olieslager wel hoog noodzakelijk is.

't Welk in overeenstemming is goedgevonden op eene vergadering van blokmalers, den 4den October 1890.

1066. *V.* Waren die 27 allen blokmalers?

A. Ja.

1067. *V.* Hoeveel blokmalers zijn er?

A. 69.

1068. *V.* Hebt gij toen verder nog wat gedaan?

A. Wij hebben dat stuk laten drukken en ik heb met die 27 anderen eene vergadering belegd; maar zij waren bevreesd voor hunne patroons, om er hunne namen onder te zetten, en toen hebben wij de circulaire ongeteekend aan de patroons gezonden.

1069. *V.* Wat is er toen verder van gekomen?

A. Niets; toen ik later aan mijn patroon vroeg, of dat stuk zelfs geen antwoord waard was, zeide hij: gij kunt het gerust in den doofpot stoppen.

1070. *V.* Verleden jaar heeft er iets in de couranten gestaan van eene circulaire van olieslagers aan den anderen kant van de Zaan. Hadt gij daarmede niets te maken?

A. Neen.

1071. *V.* In het stuk, dat gij ons voorgelezen hebt, wordt gezegd, dat de toestand sedert de laatste jaren onhoudbaar is geworden. Was de toestand vroeger veel beter?

A. Ja, want vroeger maalden wij in den zomer inlandsch koolzaad, en thans niet meer, omdat het in Friesland, Groningen en Zeeland blijft, waar de fabrieken zelf het wel verwerken kunnen.

1072. *V.* Gesteld, dat uw verzoek ware toegestaan en uw loon op die wijze met $^1/_7$ ware verhoogd, was het dan de bedoeling, dat er even lang zou gearbeid worden en dus $^1/_7$ meer inkomsten zou verkregen worden, of wilde men ten gevolge van de loonsverhooging den arbeidsduur wat verminderd krijgen?

A. Neen, wij wilden 16 uren per dag blijven werken.

1073. *V.* Woont gij dicht bij den molen?

A. Op een kwartier afstands.

1074. *V.* Daar gij op den dag geen rusttijd hebt, kunt gij dus nooit met uw gezin eten?

A. Neen.

1075. *V.* Hoeveel kinderen hebt gij?

A. Tien.

1076. *V.* Hoeveel hebt gij er nog thuis?

A. Zes.

1077. *V.* Zijn er daarbij, die verdienen?

A. Twee, de één is houtzager en verdient f 4.50, de ander verdient als pletjongen bij mij op den molen f 2 à f 2.50.

1078. *V.* Hebt gij nog kleine kinderen?

A. Het jongste is zes jaren.

1079. *V.* Hoe zijt gij gehuisvest?

A. Vrij goed; ik heb eene woonkamer, een klein kamertje, eene slaapkamer en een zolder.

1080. *V.* Hoeveel verwoont gij?

A. f 1.60 per week.

1081. *V.* Is dat niet betrekkelijk weinig, in verhouding tot de andere woningen?

A. Ja, dat is wel een buitenkansje.

1082. *V.* Waarom slaat uw huisbaas niet op?

A. Ik denk, omdat ik nog al goed mijne huur betaal.

1083. *V.* Is de huisvesting hier over het algemeen nog al redelijk?

A. Dat gaat nog al, maar er zijn ook krotten bij, waar in één kamertje alles moet geschieden.

1084. *V.* Wanneer daar veel kinderen zijn, hoe slapen die dan?

A. Soms vier in ééne bedstede.

1085. *V.* Jongens en meisjes door elkander?

A. Dat weet ik niet, maar dat zal wel haast moeten.

1086. *V.* Wanneer door anderen een zeer gunstig

oordeel over de woningen in het algemeen wordt uitgesproken, onderschrijft gij dat oordeel dan niet?

A. Neen, maar het is altijd nog beter dan in de groote steden; want hier wonen de menschen ten minste niet boven op elkander, maar gelijkvloers.

1087. *V.* Hebt gij veel woningen door het gemeentebestuur zien afkeuren?

A. Eene enkele, die dan voor schuur wordt ingericht, of waarvoor dan eene nieuwe in de plaats komt.

1088. *V.* Heeft eene houten woning uws inziens groote schaduwzijden?

A. Neen.

1089. *V.* Heeft men er niet veel last van, dat de wanden 's zomers opentrekken door de droogte, om 's winters de koude door te laten?

A. Dat zit hem in het hout; wanneer dat goed uitgewerkt heeft en goed in elkander zit, volstrekt niet.

1090. *V.* Waaruit bestaat — met uw talrijk gezin — uw middagmaal?

A. Vijfmaal, vroeger zesmaal in de week, eet ik erwten en boonen, met vet klaargemaakt.

1091. *V.* Men hoort wel eens beweren, dat altijd erwten en boonen eten nadeelig zou zijn voor de maag. Dat is uwe ondervinding niet?

A. Wij hebben er nooit last van gehad. In twaalf jaren heb ik geen dokter over den vloer gehad.

1092. *V.* Eet gij er aardappelen bij?

A. Vroeger eens, nu tweemaal in de week, 's Woensdags en 's Zondags.

1093. *V.* 's Zondags ook vleesch er bij?

A. Soms; soms ook niet.

1094. *V.* Als gij aardappelen en groenten eet, is dat dan met vet door elkaar gestoofd?

A. Ja, en als wij vleesch eten, is het paardenvleesch.

1095. *V.* Hebt gij, nadat gij als 11jarige jongen de school hadt verlaten, nog verder eenig onderwijs genoten?

A. Neen, niets.

1096. *V.* Leest gij veel?

A. Ik ben altijd aan het lezen of schrijven.

1097. *V.* Haalt gij boeken uit de leesbibliotheek van het Nut?

A. Neen.

1098. *V.* Van de vereeniging „Vrienden der Waarheid" misschien?

A. Neen, uit de leesbibliotheek op de Rozengracht, voor 5 cents per deel.

1099. *V.* Waarom gaat gij niet bij het Nut?

A. Dat beviel mij niet, ik wil het eene deel na het andere hebben, en moest op een vervolgdeel dikwijls wachten; aan brokstukken heb ik niets.

1100. *V.* Leest gij thuis wel voor?

A. Ja, maar het is lastig, want mijne vrouw is ook doof.

1101. *V.* Leest gij geregeld eene courant?

A. Ja, het „Vliegend blad" altijd driemaal in de week.

1102. *V.* Kost het u groote inspanning en wilskracht, om na zoo langen werktijd nog te lezen?

A. Neen, het is eene uitspanning, ik doe het graag.

1103. *V.* Lezen de anderen bij u op den molen ook?

A. Neen, weinig of niets.

1104. *V.* Laat ons nog even op de gesteldheid in den molen terugkomen. Is het daar niet buitengewoon warm, als de temperatuur buiten hoog is?

A. Ja, benauwd heet.

1105. *V.* Wordt er niet gelucht?

A. Wij kunnen de ramen open zetten, maar staan voor groote vuren, die wij niet verlaten kunnen.

1106. *V.* Is er altijd drinkwater aan de molens?

A. Ja, maar doorgaans heel slecht.

1107. *V.* Zijn zij in den regel niet aangesloten aan de waterleiding?

A. Het zou wel mogelijk zijn, maar ik weet er van de oliemolens geen.

1108. *V.* Misschien, omdat zij ver landwaarts in staan?

A. Er zijn er ook aan den weg, zooals „het Rad van Avontuur".

1109. *V.* En uw molen?

A. Die staat 2 minuten ver in het veld.

1110. *V.* In den laatsten tijd hebben hier verscheidene werkgevers hunne werklieden verzekerd tegen ongelukken. Zijn daar, voorzoover gij weet, ook olieslagers onder?

A. Alleen Jacob Kluijver, anders ken ik er niet.

1111. *V.* Is bij u aan den molen wel eens een ongeluk gebeurd?

A. Een man heeft eens een stuk ijzer op zijn schouder gekregen, waardoor hij 7 weken thuis is geweest. Hij heeft toen wel wat van den patroon gehad, hoeveel weet ik niet, doch niet het volle loon. Wij deden toen onder elkaar zijn werk, en dat loon was voor hem.

A. De Rooy.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Johannes Kronenberg**, oud 50 jaar, houtzagersbaas bij den heer E. Van der Stad, te Zaandam.

1112. De **Voorzitter**: Van verschillende getuigen hebben wij gehoord, dat de houtzagers onder de werklieden vergelijkenderwijze de begunstigden zijn. Is dat ook uwe meening?

A. Zooals men 't neemt. Er zijn er, die een ordentelijk stuk brood hebben, namelijk de hoofden; maar er zijn er ook, die niet te bikken hebben, en dat noem ik niet mooi. De olieslagers hebben het het minst; de pellers hebben het niet zoo kwaad, doch op een houtzaagmolen heeft één man eigenlijk goed brood.

1113. *V.* De firma Van der Stad heeft een windmolen en twee stoommolens, nietwaar?

A. Ja, op den windmolen en op één stoommolen ben ik nalooper.

1114. *V.* Is een nalooper niet iemand, die tusschen den patroon en den baas in staat?

A. Er is, behalve mij, nog een meesterknecht. Ik sta tusschen patroon en volk in.

1115. *V.* Wat verdient gij?

A. f 11.50 in de week, en verder ben ik gehuurd op f 30 brandgeld per kwartaal, en f 30 slacht; maar mijnheer geeft mij f 40.

1116. *V.* Wat heeft de meesterknecht op den windmolen?

A. Ik weet de loonen niet precies, want ik heb er niet op gerekend, dat zij mij gevraagd zouden worden, maar de meesterknecht heeft ongeveer f 8 of f 8,50, f 30 brandgeld en f 30 slacht, ook wel f 40.

1117. *V.* En de eerste middenknecht?

A. f 6,50, f 30 brandgeld, f 15 slacht.

1118. *V.* De onder-middenknecht?

A. f 4, f 3,75, f 15 brandgeld, geen vleeschgeld.

1119. *V.* De kotjongen?

A. f 2, f 1,75.

1120. *V.* Is de onder-middenknecht getrouwd?

A. Neen; dat is een jongen van 19, 20, 21 jaar. Zoo'n onder-middenknecht kan tegenwoordig niet vooruit komen en blijft dus maar vrijen, want hij verdient niet genoeg om te trouwen.

1121. *V.* Blijven de onder-middenknechts dan tot op vrij gevorderden leeftijd ongehuwd?

A. Ja, meestal; wij hebben er een gehad, die van zijn loon alleen zijn kostgeld niet eens kon betalen, en daarvoor zelfs van zijn brandgeld moest missen.

1122. *V.* Wordt in de stoomfabrieken meer verdiend?

A. Ja, aanmerkelijk. De meesterknecht heeft f 10 en de andere voorrechten, de middenknecht heeft f 8, een paar knechts hebben f 7 evenals de sjouwers, en de machinist heeft f 14, alles in de week.

1123. *V.* Gaan de menschen dan niet liever naar de stoomzagerijen?

A. Neen, daar is nooit rust; daar loopen de menschen maar altijd te sjouwen, om 6 uur leggen zij het leer op den schouder, en dat gaat den geheelen dag door. Daar ziet menigeen tegen op.

1124. *V.* Aan de windmolens hebben zij af en toe meer hun gemak?

A. Ja, men heeft veel drukke dagen, maar ook wel eens stille.

1125. *V.* Hoewel zij dus aan de windmolens minder verdienen, blijven zij daar toch liever?

A. Behalve de ondermiddenknechts, want die verdienen te weinig. Wanneer ik aan den patroon wel eens zeg, om ze wat meer te geven, dan antwoordt hij: wanneer zij bij een ander meer kunnen verdienen, dan moeten zij maar gaan.

1126. *V.* Op den eenen windmolen wordt meer verdiend dan op den anderen, daaromtrent bestaat nog al verschil, is het niet?

A. Ja, onze patroon betaalt niet slecht; er zijn er, die minder geven.

1127. *V.* Weet gij ook, hoe het is bij den heer Striene?

A. Dat had ik 25 jaar geleden beter kunnen zeggen.

1128. *V.* Zijn de loonen in de latere jaren gestegen?

A. Weinig; de uitgaven zijn meer gestegen dan de inkomsten. Ik heb een behoorlijk inkomen, maar moet toch heel wat rekenen om er te komen. Ik heb zeven kinderen thuis, waaronder een meisje van 18 jaar, dat reeds vijf maanden ziek is en thans met den dood ligt te worstelen. Dat arme kind kost mij heel wat geld.

1129. *V.* Wat heeft dat meisje?

A. Zij heeft de influenza gehad en later rheumatische koortsen gekregen, en wanneer wij den dokter bij het bespeuren van eenige beterschap vragen, hoe hij den toestand van de zieke vindt, dan luidt zijn antwoord steeds: het is een dubbeltje op zijn kant.

1130. *V.* Gij zegt, dat gij u groote uitgaven moet getroosten voor uw meisje. Hebt gij nu voorschot gevraagd aan uw patroon?

A. Neen, Mijnheer, want ik heb reeds indertijd f 2300 van mijn patroon moeten opnemen voor het bouwen van een huisje, omdat ik, met mijn groot gezin, moeilijk eene geschikte woning kon vinden. Daarvoor heb ik te betalen 5 percent interest en f 75 aflossing, en dat is geen kleinigheid. Daarbij komt nog, dat ik in het begin van het volgend jaar dokter en apotheker heb te betalen. Ik kan mij dus niet nog dieper in de schulden steken.

1131. *V.* Hebt gij met het oog op de zieke moeten bezuinigen op uwe dagelijksche uitgaven?

A. Natuurlijk. 's Zondags komt er geen stukje vleesch meer op tafel. Van een enkelen keer een stukje kaas op het brood of een schepje suiker in de koffie komt niets meer in. Daarentegen hebben wij eene meid moeten aanschaffen, omdat moeder het niet af kon.

1132. *V.* Hoeveel vertrekken hebt gij in uwe woning?

A. Een flink vertrek van 18 vierkante meters, eene kleine kamer, die door moeder de vrouw als pronkkamertje wordt gebruikt, en dan heb ik nog een kleinen winkel.

Ik heb namelijk een jongen, die mismaakt was, maar Prof. Korteweg heeft hem genezen. Wij hebben een kruidenierswinkeltje voor hem gemaakt, omdat hij toch niet op andere wijze zijn kost kon verdienen; maar het geeft niet veel, zoodat hij bij het krankzinnigengesticht eene betrekking zoekt te krijgen.

Een ander gedeelte verhuren wij voor 25 stuivers in de week.

1133. *V.* Hebt gij voor uw gezin, behalve die twee vertrekken, een zolder, die beschoten is?

A. Ja, daar slapen er zes in houten ledikanten, drie bij elkander.

1134. *V.* Zijn de jongens en de meisjes van elkander gescheiden, sedert zij b.v. boven de 12 jaar zijn?

A. Ja.

1135. *V.* Gij spraakt voorheen van dokters- en apothekersrekeningen, waarom zijt gij niet in eene bus?

A. Het is mij te duur.

1136. *V.* Maar als gij zulke kwade tijden hebt als nu, dan komt het toch nog veel duurder?

A. Ik heb wel over die ziekenfondsen gedacht, maar het gaat als van de armen: men moet, zoo lang men kan, naar den dokter loopen, en het kost nog al wat ook.

1137. *V.* Hoeveel belasting betaalt gij?

A. f 8 hoofdelijken omslag en f 8 personeel ongeveer; mijne vrouw weet dat echter beter dan ik.

1138. *V.* Zijn bij den heer Van der Stad de werklieden tegen ongelukken verzekerd?

A. Neen.

1139. *V.* Het is in den laatsten tijd hier ter plaatse toch nog al toegenomen, niet waar?

A. Ja, ik heb dit van enkele patroons gehoord.

1140. *V.* Zijn er bij u wel ongelukken voorgekomen?

A. Een keer, veertien jaar geleden, is een man dood neergevallen door het afvliegen van een stuk ijzer van een moker.

1141. *V.* Worden bij het spannen van de zagen altijd de stutblokken gebruikt?

A. Daarop durf ik geen ja zeggen.

1142. *V.* Zijn de horizontale riemen ondervangen?

A. Bij ons werkt de boel beneden.

1143. *V.* Hoe gaat het met het smeren?

A. Dat doet de machinist driemaal daags, als de boel stil staat.

1144. *V.* Komt bij de zagerij nachtwerk voor?

A. Elders wel, bij ons niet; sedert 4 jaren is dat afgeschaft.

1145. *V.* Wat zegt het volk daarvan?

A. Dat is er mede ingenomen, want tegenover de mindere verdienste van overwerk staat, dat zij nu het genot van 't huiselijk leven hebben. Vroeger zagen zij de kinderen niet dan op Zondag, want als zij kwamen en gingen, was alles nog of reeds op bed.

1146. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Ja, de slijperij is nadeelig voor de gezondheid; het is er stoffig en zóó koud, dat de menschen letterlijk zitten te sterven.

1147. *V.* Gebeurt dat slijpen bij den heer Van der Stad niet in een afgesloten lokaal?

A. Nu, er is een schut tegen den tocht.

1148. *V.* Zou verwarming gevaarlijk zijn?

A Dat durf ik niet ontkennen.

1149. *V.* Worden er wel eens warme stoven gebruikt?

A. Ja, ik heb ook al eens gezegd: „Jan, neem eene warme stoof, schaam je niet, 't is voor je gezondheid"; maar hij is bang om uitgelachen te worden.

1150. *V.* Hebt gij er wel met den patroon over gesproken?

A. Zoo in 't algemeen ja, maar ik raadde dat den werkman aan uit mij zelven.

1151. *V.* Die man heeft bij het werk immers een glazen bord vóór zich?

A. Ja, zoo'n wit.

1152. *V.* Gebruikt hij ook een bril?

A. Die is er wel, althans geweest, maar hij gebruikt hem niet.

1153. *V.* Heerscht er ook niet eene slechte lucht bij dat slijpen?

A. Ja, dat komt wel voor. Dat merkt hij al niet meer, maar wij wel, als wij bij hem komen.

1154. *V.* Is daar niets tegen te doen?

A. Ja, er moeten wel van die toestellen zijn.

1155. *V.* Aspirators?

A. Ja, maar die hebben wij niet.

1156. *V.* Werkt de slechte lucht nadeelig op de gezondheid van den slijper?

A. Nog niet; het is nog een jonge borst; maar wij zullen eens kijken, als wij een paar jaar verder zijn.

1157. De heer **Le Poole**: Komt het niet voor, dat lokalen met den verloren stoom verwarmd worden?

A. Neen.

1158. *V.* Wanneer wordt de ketel schoongemaakt?

A. Om de 6 weken.

1159. *V.* Hoe lang wordt hij afgekoeld, vóórdat men er in gaat?

A. Van Zaterdag-avond tot Maandag-morgen.

1160. *V.* Er is dus geen quaestie van last van de warmte?

A. Neen.

1161. *V* Wie gaan in den ketel, jongens of mannen?

A. Mannen.

Johs. Kronenberg.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Evert Baarse**, oud 27 jaar, deegmaker bij de firma Verkade & Co., broodfabriek „de Ruijter", te Zaandam.

1162. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd in die fabriek werkzaam geweest?

A. Neen, vroeger was ik bij Bolding, broodbakker te Zaandam; maar aan de fabriek is het loon hooger, daarom ben ik daarheen gegaan.

1163. *V.* Hoe zijn de loonen aan de fabriek?

A. Ik ben eerste deegmaker en heb f 12 in de week, de andere deegmaker heeft f 11,50, de ovenisten hebben f 12,50, de voorlieden aan de bank f 10,50, f 10, er zijn er ook van f 8.

1164. *V.* Komt daar nog iets bij? B. v. vrij brood?

A. Neen; wij hebben het brood tegen slijtersprijs.

1165. *V.* Hoe is de werktijd?

A. Wij hebben eene dag- en eene nachtploeg. De dagploeg begint des morgens om 6 uur en werkt tot des avonds 8 uur, met een rusttijd van 12 tot 1 of van 1 tot 2 uur, naar gelang van de drukte.

1166. *V.* Wanneer gij des morgens uw brood eet, hebt gij dan geen rust?

A. Neen, dat gebeurt onder het werken.

1167. *V.* Met een kop koffie er bij?

A. Neen, met niets of een slok water.

1168. *V.* Gaat gij dan toch niet even zitten?

A. Neen.

1169. *V.* Komt de deegmaker van de dagploeg des morgens niet vroeger dan de anderen?

A. Neen, want overdag wordt alleen beschuit gebakken. Bij de nachtploeg komt de deegmaker om 4,30 des avonds, en de banklieden en ovenisten komen 's avonds om 8 uur tot des morgens 10 uur; zij hebben in dien tijd één uur rust van 4 tot 5 uur.

1170. *V.* Er wordt dus des morgens van 6 tot 10 uur door twee ploegen tegelijk gewerkt?

A. Ja.

1171. *V.* Hebben zij dan verschillend werk?

A. Ja; alleen het deeg voor de beschuit wordt door de nachtploeg afgewerkt.

1172. *V.* Werkt de dagploeg wel eens later dan tot 8 uur?

A. In sommige gevallen, voor boete. Wanneer een werkman 15 minuten over zijn tijd komt, moet hij voor straf een uur langer werken. Van 16 minuten tot een half uur komt er een half uur bij.

1173. *V.* Wordt daaraan streng de hand gehouden?

A. Zeker; wanneer het wat minder druk is, wordt het wel eens uitgesteld, maar later moet men het dan toch ontgelden.

1174. *V.* Is er ook wel eens overwerk wegens drukte?

A. Hoogstens 2 uren, en dit wordt betaald met 15 cents extra per uur.

1175. *V.* Hoe is het met het Zondagswerk gesteld?

A. 's Zaterdag-avonds komen de beide ploegen op, opdat het volk eenmaal in de drie weken een Zaterdag-avond vrij zou kunnen hebben. De deegmaker komt dan om half vijf, de anderen om zeven of acht uur, naarmate het druk is, en werken dan tot 's morgens acht uur.

1176. *V.* Gij hebt zooeven verteld, dat de mannen om de drie weken een vrijen Zaterdag-avond hebben. Zijn zij dan ook 's Zondag-avonds vrij?

A. Neen.

1177. *V.* De dagploeg is echter 's Zondags altijd vrij na 's morgens acht uur, terwijl de nachtploeg altijd 's Zondag-avonds het werk hervat?

A. Juist.

1178. *V.* Zijn er wel pogingen gedaan bij den patroon, om ook den Zondag-avond vrij te krijgen?

A. Wij wilden den nacht van Vrijdag op Zaterdag verlengen, in plaats van dien van Zaterdag op Zondag, met dit gevolg, dat op Zondag geen versch brood zou worden gevent. Dit hebben wij den patroon verzocht, maar hij antwoordde, dat de fabriek nog zoo jong was, en dat hij er door de concurrentie niets aan kon doen. Maar als wij eenige patroons konden overhalen tot onze denkbeelden, dan zou hij de eerste zijn om het te ondersteunen.

1179. *V.* En hebt gij dat gedaan, toen de heer Verkade die toezegging gaf?

A. Ja: maar zooals het gewoonlijk gaat, de een vertrouwt den ander niet, en wij zijn er spoedig uitgescheiden.

1180. *V.* Hoe gaat het bij een particulieren bakker?

A. Daar werkt men soms veel langer, van 12 uur 's Zaterdag-avonds tot 12 uur 's Zondag-middags, en 's Maandag-morgens weer. Dit is het verschil.

1181. *V.* Gij hebt vroeger bij een particulieren bakker gewerkt. Wordt daar harder gewerkt dan aan de fabriek?

A. Door de week niet. Alleen 's Zaterdag-avonds moet men langer staan. Bij den burgerbakker is er echter meer rust, om op deeg te wachten. In de fabriek blijft men aan den gang.

De particuliere bakker begint 3 uur 's morgens, tot half elf; dan gaat hij venten met de kar, en dat wordt zoo half één, één uur.

1182. *V.* En hoe lang duurt het 's Zondags?

A. Er zijn er ook tot den volgenden middag 12 uur.

1183. *V.* Scheelt het loon aanmerkelijk?

A. Ja, er zijn particuliere bakkers, die niet aan één knecht kunnen uitkeeren, wat de fabriek aan velen uitkeert. Het loon is gemiddeld f 10.

1184. *V.* Waart gij inwonende bij uwen patroon?

A. Ja.

1185. *V.* Gij leefdet met het gezin mede?

A. Ja.

1186. *V.* Dat was zeker wel aangenaam?

A. Ja.

1187. *V.* Gezelliger, zoodat gij bij gelijke verdienste liever bij een particulieren bakker zoudt zijn?

A. Zeker.

1188. *V.* Hoe oud zijn de jongens, die bij het beschuit maken helpen?

A. 16, 17 en 18 jaar.

1189. *V.* Zijn er nog jongens beneden 16 jaar?

A. Ja, maar die werken in een ander deel van de fabriek, waar de beschuit wordt ingepakt. Hoe lang die werken, weet ik niet precies.

1190. *V.* De nachtploeg heeft van 4 tot 5 uur rust, zeidet gij; waar blijft die dan?

A. Die gaat slapen, zoo op eene plank.

1191. *V.* Is het drinkwater voldoende koel, niet lauw?

A. Het is, naar mijn smaak, goed, frisch; de pijp, waarmede het uit den grond komt, is ook niet lang.

1192. *V.* Wordt er ook voor andere zaken, dan te laat komen, boete opgelegd?

A. Het reglement is afgenomen; dat weet ik dus niet zoo precies. Ik herinner mij echter wel, dat daarin boete wordt gesteld tegen onzindelijkheid, beschadiging en zulke zaken, maar die werd zelden toegepast.

1193. *V.* Waarom wisselen nacht- en dagploegen niet?

A. Omdat de eerste uit bekwame lui bestaat, die het vak kennen; de laatste meer uit menschen van de straat, die voor alles gebruikt worden.

1194. *V.* Verdienen die ook minder?

A. Ja, de bakkers, die er onder zijn, hebben vol loon; maar de anderen van een rijksdaalder tot zes gulden vijftig.

1195. *V.* Zijn dat jongens?

A. Ja, ten minste, die dat kleine loon hebben.

1196. *V.* Is er een termijn van opzeggen over en weer?

A. Neen, maar de patroon zegt gewoonlijk 3, 4 weken te voren op, en de gezellen 14 dagen.

1197. *V.* Gebeurt het wel eens, dat er iemand op stel en sprong weggaat?

A. Neen, de kortste termijn is 8 dagen geweest. Een werkman zou baas worden hier in eene bakkerij; daar ging zijn voorganger in 8 dagen weg, en hij moest dus ook op dien korten termijn opzeggen.

1198. *V.* Zijt gij in een zieken- of ondersteuningsfonds?

A. Er is een ondersteuningsfonds aan de fabriek. Ieder werkman moet daar lid van zijn: hem wordt daarvoor 1% van zijn loon gekort, terwijl de patroon 2% bijdraagt.

1199. *V.* Wie voert het beheer?

A. De heer Verkade of de boekhouder.

1200. *V.* Besturen de werklieden niet mede?

A. Neen; wij krijgen wel jaarlijks opgaaf van den stand van het fonds.

1201. *V.* Wordt die opgaaf dan door eene commissie uit uw midden onderzocht?

A. Neen, wij kijken die stukken eens in, of nemen ze mede naar huis.

1202. *V.* Wat wordt uit dat fonds verstrekt?

A. De volgende uitkeeringen:
de eerste vier weken $^3/_4$ van het gewone loon,
de tweede " " $^1/_2$ " " " "
de derde " " $^1/_4$ " " " "
en verder wat de heeren gelieven te beschikken.

1203. *V.* Hebt gij het, gedurende den tijd, dat gij aan de fabriek zijt, wel eens bijgewoond, dat iemand van het personeel lang ziek was?

A. Neen, zes weken is het langst geweest.

1204. *V.* Hebt gij er wel eens een ongeluk zien gebeuren?

A. Een ernstig ongeluk niet. Het ergste is geweest eene verwonding aan de handen, die staking van den arbeid gedurende 4 à 5 weken ten gevolge had.

1205. *V.* En wat werd toen voor ondersteuning gegeven?

A. De gewone ondersteuning uit het fonds; maar nu zijn de werklieden verzekerd bij de Maatschappij tot verzekering tegen invaliditeit en ongelukken.

1206. *V.* Is hier eene bakkers-vereeniging?

A. Neen, wel te Koog.

1207. *V.* Zijt gij daar lid van?

A. Neen.

1208. *V.* Om nog even terug te komen op de werkuren: in de fabriek heeft de dagploeg 13 uren werk per dag, gedurende 5 dagen, dat is 65 uren; des Zaterdags wordt er 8 à 11 uren gewerkt, en des Zaterdag-nachts hoogstens 7 uren; maakt te zamen 80 à 83 uren per week. De nachtploeg werkt 6 maal 13 uren, is 78 uren en des Zaterdag-nachts 7 uren, maakt 85 uren per week. Bij een particulier wordt gewerkt 10 à 11 uren gedurende zes dagen, en van Zaterdag op Zondag 9 uren, dat is hoogstens 75 uren per week. Heb ik dat goed van u begrepen?

A. Ja, juist.

EVERT BAARSE.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Simon Blees,** oud 45 jaar, olieslagersknecht bij de firma Wed. C. Korff & Zonen, te Zaandam.

1209. De **Voorzitter:** Zijt gij altijd bij de firma Korff geweest?

A. Van mijn twaalfde jaar af, toen ik van school ben gekomen.

1210 *V.* Wat is uw werk?

A. Acht uren aan de hei en acht uren aan de steenen.

1211. *V.* Er wordt dus 16 uren per etmaal door u gewerkt, als er wind is, hoeveel rusttijd hebt gij daarin?

A. Tien minuten, als mijn jongen met het eten komt, 's middags om 2 uur. Maar er komt van zelf al zooveel rusttijd, meer dan ik zelf zou wenschen, wanneer er geen wind is. Zoo hebben wij van af Zondag vóór acht dagen nog maar twee nachten gewerkt.

1212. *V.* Komt het wel voor, dat gij vijf of zes nachten in eene week te werken hebt?

A. Natuurlijk, het is wel gebeurd 14 nachten achter elkaar. Maar daarvan gaat men niet dood; ons werk is licht, handig en gauw. En als men dat niet kan, moet men maar geen olieslager worden.

Maar mag ik u nu, eer u verder vraagt, eens iets vertellen? Ik ben twintig jaren getrouwd, en die arbeidsquaestie in de maatschappij is *zeer* groot; een blokmaler

heeft brood, maar de mindere man heeft geen brood. Menigen keer zijn mijne tranen gevloeid, omdat ik mijne vrouw en mijn gezin niet geven kon, wat hun toekwam. Dat is een gruwel voor ons. Iedere 14 dagen krijg ik f 17 geld en, met inbegrip van enkele emolumenten, moet ik het met f 9 per week stellen. Ik heb toch geld noodig voor tabak, voor scheren, voor koffie, melk, enz. Ik heb 6 kinderen, waarvan 2 een beetje verdienen, maar het is niet voldoende om mijne vrouw te geven, wat ik haar geven moet.

Toen mijn vader stierf, had ik f 30 schuld bij den meester, maar in den tijd van eene maand had ik al f 30 oververdiend. Maar nadat vader is gestorven, hebben wij nooit meer zulk een gunstigen wind gehad, want vader zeide altijd: „hoe meer water ze dempen, hoe minder wind". Als de Zuiderzee wordt gedempt, krijgen wij geen Oostenwind meer; nadat de Haarlemmermeer werd drooggemaakt, zijn de stormen niet meer zoo als vroeger. Ik ben geen socialist, maar toch moest de patroon den arbeider een beetje tegemoet komen. Geen gelijkheid kan er bestaan, maar toch kon de patroon zeggen: laat ik een gulden meer geven, dan zijn wij in vrede en genoegen met elkander.

Ik heb gelezen in de courant, dat de Koningin alles zal doen wat zij doen kan voor de arbeidende klasse. Ik hoop, dat er nu verandering komt, en bekwame burgers niet langer afhankelijk zijn.

1213. *V.* Hoeveel dagen in het jaar maalt de molen?

A. Dat kan ik u niet zeggen. Wij heeten 16 uren te werken, maar het is gemiddeld niet meer dan 12 uren. Nu met het Kerstfeest heb ik drie Zondagen te bed gelegen door de stilte.

1214. *V.* Wat voert gij uit, als er windstilte is?

A. Overdag zijn wij dan toch aan den molen, van 8 tot 4 uur.

1215. *V.* Gij wordt immers per last betaald?

A. Ja, wij krijgen met zijn vijven per last f 9.45; de pletjongen heeft buiten dat f 1,20.

1216. *V.* Is dat loon bij alle windmolens hetzelfde?

A. Ja, overal.

1217. *V.* Hoeveel last wordt er per jaar verwerkt?

A. Schraal 200, wel eens 190, 180 ook; dat hangt van den wind af. Vroeger was dat meer, maar in de laatste jaren is er geen wind.

1218. *V.* Ligt de mindere productie daaraan alleen?

A. Neen, vroeger was het zaad ook minder zwaar.

1219. *V.* Wordt er nu ook meer buitenlandsch zaad vermalen dan vroeger?

A. Ja, veel meer. Vroeger werd meer binnenlandsch zaad gemalen. Dat gaf 1200 koeken per last en het buitenlandsche van tegenwoordig 1400.

1220. *V.* Hoeveel verdient gij gemiddeld in de week?

A. Zooals ik zeide: f 17 in de veertien dagen; dat is dus f 8.50, maar daar komt verval bij.

1221. *V.* Wat is dat verval?

A. Dat is 30, 40 cts. per week, ook wel eens 50 cts.

1222. *V.* Dus gij hebt gemiddeld op zijn hoogst f 8.50 à f 9 per week?

A. Ja.

1223. *V.* Is het u bekend, dat verleden jaar eene poging is gedaan door blokmalers, om hetzelfde loon, dat tegenwoordig voor een last gegeven wordt, te krijgen voor 1200 koeken?

A. Ja, de patroon heeft zulk een brief gekregen.

1224. *V.* En heeft hij er toen iets aan gedaan?

A. Neen.

1225. *V.* Waarom niet?

A. Dat weet ik niet.

1226. *V.* Heeft de patroon er met u over gesproken?

A. Neen.

1227. *V.* En gij ook niet met den patroon?

A. Neen, want het ging den blokmalers aan, en ik ben nachtblokmaler. De Rooy, die de zaak op touw had gezet, is daarvoor bijna ontslagen, hoewel zijn eigen patroon er eerst voor was.

1228. *V.* Hoe oud is de pletjongen in den molen?

A. Bijna 16 jaar.

1229. *V.* Wanneer hij 16 jaar wordt, zal hij dan ook 16 uren werken?

A. Ja.

1230. *V.* Waren er vroeger wel jongens van 12, 13 en 14 jaar, die ook 16 uren werkten?

A. Ja, zeker. Mijne beide kinderen van 12 jaren hebben ook 16 uren gewerkt.

1231. *V.* Konden die jongens er tegen?

A. Er tegen? De Staat heeft gecommandeerd, om de jongens beneden de 16 jaren maar 11 uren te laten werken; maar dit kan ik u zeggen: het is een dolksteek voor de oude menschen. Een kind groeit tegen het werk in, maar nu moet een oude man bijspringen, omdat er geen pletjongen is. Het zou heel wat beter zijn, dat een man van 60 jaar 12 uren werkte.

Wat gebeurt er nu? Zulke jongens, die om twee uur naar huis gaan, maken schandalen op straat. Daar heb je mijn jongen, die heeft rumoer gemaakt bij het *Leger des Heils*, waarvoor hij zelfs gezeten heeft. Dat is nu het mooie gevolg van de wet.

1232. *V.* Hoe lang werkt uw jongen?

A. Van 's morgens vijf tot 's middags twee uur.

1233. *V.* Uw werk is, naar gij zeidet, overdag de steenen na te loopen en 's nachts aan de hei te staan. Wat is zwaarder werk?

A. De steenen lijken zwaarder, maar ik werk er toch liever aan.

1234. *V.* Gebruikt gij altijd de pennen aan de heien?

A. Dat wordt bij ons nooit vergeten.

1235. *V.* Krijgt gij uitkeering bij ziekte?

A. Ik ben in het geheel, zoolang ik getrouwd ben, drie weken ziek geweest. Toen heb ik voorschot gekregen, maar dat heb ik natuurlijk later moeten inverdienen. Dat gaat op het boekje. En als men oud wordt, is het lucifersmandje het voorland.

1236. *V.* Werkt gij ook des Zondags?

A. Op het oogenblik is het vrij kalm, en niet druk, maar als het druk is, dan wel. Verleden week heeft „de Jonker" den heelen dag gemalen.

1237. *V.* Gebeurt dat bij u aan den molen ook wel?

A. Ja, maar niet den geheelen dag.

1238. *V.* Doet gij het graag, omdat daardoor uwe verdiensten grooter worden?

A. Graag? Ik vind het akelig. God heeft de aarde geschapen en gezegd: 6 dagen zult gij werken, en den 7den zult gij rusten.

1239. *V.* Niettegenstaande gij dus verdient op Zondag, vindt gij het onaangenaam?

A. Er moest eene wet zijn, waarbij de patroon voor f 50 werd beboet, wanneer hij op Zondag liet werken.

1240. *V.* Wordt er wel langer dan 16 uren gewerkt?

A. 's Zondags, maar anders niet.

1241. *V.* Tot hoe laat werkt gij 's Zondags dan?

A. In den wintertijd tot 8, 8½ uur toe.

1242. *V.* Hoe laat zijt gij dan begonnen?

A. 's Zaterdag-middags om 12 uur.

1243. *V.* Dus dan hebt ge 20 uren achtereen gewerkt?

A. Ja.

1244. *V.* Met hoeveel rusttijd?

A. Tien minuten; 's nachts kan men niet wegloopen.

1245. *V.* Zijt gij dan niet af en toe gaan zitten?

A. Neen, ik ben dan 20 uren op de been geweest.

1246. *V.* Krijgt gij daarvoor meer dan het gewone lastengeld?

A. Geen cent meer. Het is een gruwel. Onlangs heb ik er den patroon over gesproken en toen wat meer gekregen. Maar als men zich stilhoudt, krijgt men niets.

1247. *V.* Kreegt gij dat alleen?

A. De anderen krijgen los geld, alleen de blokmaler en ik krijgen vast geld.

1248. *V.* Dat begrijp ik niet. Gij hebt verteld, dat voor elk last f 9.45 tusschen het personeel wordt verdeeld, zooals gij dat hebt aangegeven; wat bedoelt gij dan met vast geld?

A. Wij krijgen eene vaste som telken male, met vereevening ééns per jaar.

1249. *V.* Dus ge krijgt om de 14 dagen f 17, en ééns per jaar wordt afgerekend, wat ge te veel of te weinig ontvangen hebt?

A. Juist; ik had in Mei een f 30 te kort, en dat moet ik het volgend jaar weder inhalen.

1250. *V.* Zoudt gij liever per week uw geld ontvangen, dan om de 14 dagen?

A. Dat zou wel aardiger zijn, want 's Zaterdags is moeder wel eens verlegen.

1251. *V.* En als ge het geld thuis brengt, moet moeder de vrouw daarmede dan betalen, wat zij die afgeloopen 14 dagen gekocht heeft?

A. Dat moest er nog bijkomen! Dan kon ik wel een dolk in mijn lijf steken; neen ik ben vrij man, geen schuld, hoor!

1252. *V.* Is het de laatste dagen van de veertien dan wel eens erg schraal?

A. Dat gebeurt zat.

1253. *V.* Gij zoudt derhalve liever per week betaald worden?

A. Nu, 't is mij, toen mijne vrouw ziek was, overkomen, dat ik op Woensdag geen geld meer had; mijn patroon heeft mij toen voorgeschoten. Er zou wat van komen, als een man moest huishouden!

1254. *V.* Zijn er op den molen velen doof?

A. Dat vraagt gij zeker, omdat ik zoo schreeuw. Dat doe ik, omdat mijn vader doof was en altijd riep: dondersche jongen, ik hoor je niet.

1255. *V.* Er zijn veel dooven onder de olieslagers, niet waar?

A. Ja, hei-doof, maar ik heb er geen last van.

1256. *V.* Hebt gij ook geen last van uitslag op handen en armen? Men zeide ons, dat dit bij de olieslagers veel voorkomt.

A. Neen, ik heb er geen hinder van, en mijn jongen, die olieslager is, ook niet. Van anderen weet ik het niet, want ik kijk daar niet naar. Er zijn wel veel bleeken onder de olieslagers.

1257. *V.* Waaraan schrijft gij dit laatste toe?

A. Men zegt, dat het een dampig werk is; maar mij heeft het nooit gehinderd.

SIMON BLEES GZ.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Van der Ben**, oud 51 jaar, werkman bij den stadsreinigingsdienst, te Zaandam.

1258. De **Voorzitter**: Zijt gij al lang in uwe tegenwoordige betrekking?

A. 17 jaar.

1259. *V.* Wat hebt gij vroeger gedaan?

A. Ik ben eerst schippersknecht geweest; daarna heb ik gewerkt op een houtzaagmolen; en toen heb ik negotie gedreven in aardappelen.

1260. *V.* Wat voor werk hebt gij te doen?

A. Ik ben bij de asch en vuilnis.

1261. *V.* En wat verdient gij?

A. Nu f 7,50 in de week, maar vóór 1 Januari had ik f 7.

1262. *V.* Komt daar nog wat bij?

A. Ja, als wij nachtwerk hebben, een put ledigen of zoo, dan krijgen wij de eerste vier uren 25 cts. per uur, en de volgende 20 cts.

1263. *V.* Gebeurt dat nog al dikwijls?

A. Zeer weinig, want de putten zijn tegenwoordig bijna alle gedempt.

1264. *V.* Staat daarmede misschien uwe loonsverhooging in verband?

A. Neen.

1265. *V.* Hoeveel komt er tegenwoordig met dat nachtwerk per week gemiddeld bij uw loon?

A. Het gebeurt soms, dat ik in een geheel jaar geen put te ledigen heb.

1266. *V.* Dus daarvan hebt gij eene geheel onbeteekenende vermeerdering van inkomsten?

A. Ja. Voor Zondagsarbeid echter worden wij ook extra betaald.

1267. *V.* Hoeveel krijgt gij daarvoor?

A. 15 cents per uur.

1268. *V.* Komt dat veel voor?

A. Ook weinig; bijv. slechts met kermis, of als de straten erg vuil zijn.

1269. De heer **Le Poole**: Krijgt gij geen fooien met kermis of Nieuwjaar?

A. Ja.

1270. De **Voorzitter**: Hoeveel hebt gij nu met Nieuwjaar ontvangen?

A. Ongeveer f 12.

1271. *V.* Krijgt gij datzelfde bedrag ook met kermis?

A. Neen, dan is het niet zooveel; want er zijn hier veel Afgescheidenen, die er met kermis niet aan doen.

1272. *V.* Van de gemeente krijgt gij dus niet meer dan f 7,50?

A. Neen

1273. *V.* Hoe lang is uw werktijd?

A. In den zomer van 6 tot 6 uur, waarvan afgaat $1^1/_2$ uur rust 's middags en $^1/_2$ uur schaft; en 's winters van 7 tot 5.30, soms iets later, en dan krijgen wij slechts $1^1/_2$ uur rust.

1274. *V.* Worden er boeten toegepast?

A. Zeker.

1275. *V.* Bijv. wanneer gij te laat komt?

A. Dat wordt wel eens door de vingers gezien; maar wanneer wij bijv. een vaatje van een privaat laten staan, en er komt eene klacht, dan krijgen wij f 0,25 boete. Ik heb echter slechts éénmaal zulk eene boete gehad.

1276. *V.* Wanneer gij ziek zijt, gaat dan uw loon geheel of gedeeltelijk door?

A. Het halve loon; maar altijd op bewijs van den armendokter. En dan krijg ik kosteloos geneeskundige hulp van de stad.

1277. *V.* Hoe groot is uw gezin?

A. Man, vrouw en zeven kinderen. Zij zijn allen tehuis. Twee van mijne jongens verdienen echter al wat; de een is in eene zakjesplakkerij en verdient daar f 1,50 in de week. Daarvoor werkt hij van 's morgens half acht tot 's avonds zeven uur, waarvan $1^1/_2$ uur rusttijd afgaat. De andere, die bij een bierbottelaar is, werkt van 's morgens 9 uur tot 's avonds 6 uur, met 1 uur rusttijd, en verdient f 2.

1278. *V.* Werkt de jongen, die op de zakjesplakkerij is, nooit langer dan tot zeven uur?

A. Nooit.

1279. *V.* Verdient uwe vrouw er nog iets bij?

A. Ja, zij gaat om de 14 dagen uit wasschen, voor 50 cents, en heeft nog f 10 per 3 maanden voor het schoonhouden van de school.

1280. *V.* Hebt gij nog kleine kinderen?

A. De jongste is zeven jaar oud.

1281. *V.* Gaan zij nu allen school, behalve die twee?

A. Zeker.

1282. *V.* Maar toen de kleinste nog jonger was, wie paste daar toen dan op?

A. Een jongen van omstreeks acht jaar.

1283. *V.* Die kon dan dus niet schoolgaan?

A. Neen, dan moest hij een dag tehuis blijven om te wiegen.

1284. *V.* Hoeveel verwoont gij?

A. f 1.15. Daarvoor heb ik eene kamer en een schuurtje.

1285. *V.* Niets anders?

A. Ja, nog een zolder.

1286. *V.* Waar slapen de kinderen?

A. Allen beneden, in drie bedsteden. In ééne bedstede slapen er vijf, in de tweede slapen mijne vrouw en ik, en in de derde mijne beide oudste meisjes.

1287. *V.* Waarom wordt er niet op zolder geslapen?

A. Er zijn geen bedsteden en het is er ook veel te koud.

1288. *V.* Is die dan niet beschoten?

A. Er is wel hout, maar ik kan de lucht zien, en het is er veel te koud.

1289. *V.* Liggen er werkelijk vijf in ééne bedstede?

A. Ja, twee meisjes van 7 en 11 jaar, en een jongen van 15, een van 16 en een van 12 jaar.

1290. *V.* Vindt gij het niet naar, dat jongens en meisjes zoo bij elkaar liggen?

A. Het is groot genoeg, ze kunnen er best liggen.

1291. *V.* Waar bestaat de middagpot uit?

A. Wij eten rijst, gort en aardappelen, maar deze laatste zijn bedroefd bevroren. Gewoonlijk, wanneer ik er niets anders bij krijg (zooals onlangs snijboonen), eten wij aardappelen en koolrapen, met een beetje vet gestoofd. Het vleesch blijft weg, en veel vet is er niet.

1292. *V.* Eet gij uw potje ook wel met lawaaisaus?

A. Die lust ik niet.

1293. *V.* Verdienen de werklieden bij den reinigingsdienst allen f 7.50?

A. Neen, er zijn er, die minder hebben, en een of twee, die meer hebben. Er zijn er ook die f 5.50 à f 5 verdienen. Een is een vrijgezel.

1294. *V.* Zijn er ook getrouwde lui, die f 5 verdienen?

A. Neen, maar er zijn er wel, die minder dan f 7.50 verdienen onder de getrouwde lui, en wel f 6.50. Ik geloof, dat er twee zijn, maar ik durf het niet zeggen. Wij kijken den staat niet na.

J. VAN DER BEN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Dirk Spijker,** oud 36 jaar, verf houtmalersknecht bij de firma Heijme Vis & Zonen, te Zaandam.

1295. De **Voorzitter**: Zijt gij op een windmolen?

A. Neen, op een stoommolen.

1296. *V.* Hoe lang werkt gij?

A. Van 6 tot 7 uur, en gemiddeld één uur overwerk. Daarvan hebben wij 2 uren rust in drie tempo's.

1297. *V.* Kunt gij in een uur naar huis gaan om rustig het middagmaal te gebruiken?

A. Voor hen, die dichtbij wonen, gaat dat; die veraf wonen, kunnen dat moeilijk doen: zoo zijn er twee.

1298. *V.* Is $1^1/_2$ uur middagrusttijd hier uitzondering?

A. Op fabrieken ja, bij de ambachtsindustrie niet.

1299. *V.* Is er in de fabriek, waar gij werkt, nacht- en Zondagsarbeid?

A. Neen.

1300. *V.* Wat is het loon?

A. De ondergeschikten krijgen f 6 vast en f 1.50 voor nacht-overwerk; ik heb f 3 vast en f 2 voor 's nachts Verder komt er niets bij. Wij verdienen minder dan werklui in andere vakken. Dat is altijd zoo geweest. Vóór 12 jaren was het nog minder. Toen kreeg een man f 5 vast, behalve het nachtloon. Maar wij zijn tevreden, want onze patroon geeft zooveel als het lijden kan.

1301. *V.* Is op den windmolen de verdienste anders?

A. Hetzelfde; voor het nachtgeld, dat afgeschaft is, zijn die f 1,50 in de plaats gekomen. Daar wordt niet anders gewerkt, dan van 6 tot 7 uur.

1302. *V.* En als gij ziek zijt?

A. Dan gaat voor eene week het geheele loon door; duurt het langer, dan gaat de f 1.50 voor overwerk er af.

1303. *V.* Is er bij u wel een ongeluk gebeurd?

A. Ja, maar niet ernstig. Verleden week heeft een werkman zijn been gebrand.

1304. *V.* Hoe kwam dat?

A. Hij moest bankmessen slijpen, zooals wij gebruiken om hout te kappen. De steen was bevroren, en daarom haalde hij een emmer kokend water van beneden, en daar trapte hij met zijn been in. Nu is hij 9 dagen buiten werk.

1305. *V.* Hebt gij ook ongelukken door aanraking met de machine bijgewoond?

A. Neen.

1306. *V.* Wordt gij bij de week uitbetaald?

A. Ja.

1307. *V.* Worden er boeten opgelegd?

A. Ja, 10 cts voor te laat komen, maar dat wordt weinig toegepast.

1308. *V.* Hoeveel werklieden heeft uw patroon in het geheel?

A. Aan de fabriek 7, en aan de molens 8 te zamen.

1309. *V.* Waar werken de meesten liever, aan de molens of op de fabriek?

A. Aan de molens, daar komen nog eens stille dagen voor.

1310. *V.* Wordt dan hetzelfde loon gegeven, of de molen maalt of niet?

A. Ja.

1311. *V.* Wordt aan de molens langer gewerkt dan aan de fabriek?

A. Neen.

1312. *V.* Wordt er ook niet 's nachts gewerkt?

A. Neen; dat beviel mijnheer niet, dat is al 5 jaar afgeschaft.

1313. *V.* Moeten de menschen, die in het geheel f 7.50 hebben, daarvan leven, of verdient in den regel de vrouw er nog wat bij?

A. Zoolang er geen kinderen zijn, kan dat, maar langer niet.

1314. *V.* Dan zal zeker schraalhans er keukenmeester zijn?

A. Ja, dat wel.

1315. *V.* Eten die menschen geregeld vet bij hun eten?

A. Neen, dat kan er niet af.

1316. *V.* Eten zij aardappelen met groente?

A. Aardappelen zijn nu te duur; zij eten erwten, boonen en rijst, dat is goedkooper en ook voedzamer.

1317. *V.* Wordt dat dan niet met vet klaargemaakt?

A. Als het kan, met vet; maar anders met stroop en azijn.

1318. *V.* Hebt gij veel kinderen?

A. Één.

1319. *V.* Hebt gij nog andere verdiensten dan uwe 10 gulden?

A. Neen.

D. SPIJKER.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN DINSDAG 6 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Frederik Klokkemeyer**, oud 51 jaar, stoker aan de gasfabriek, te Zaandam.

1320. De **Voorzitter**: Hoe groot is het personeel van de gasfabriek?

A. Het bestaat uit 8 stokers, 3 fitters en 1 man voor het zuiverhuis, dat is het vaste volk; en dan hebben wij 2 à 3 losse mannen.

1321. *V.* Hoe is uw werktijd?

A. Ik werk van 6 uur tot 6 uur.

1322. *V.* Werkt gij met 2 ploegen?

A. Ja, eene week werk ik bij de dag- en eene week bij de nachtploeg.

1323. *V.* Hoeveel rusttijd hebt gij in die 12 uren?

A. Dat is ongelijk naar mate van het werk; een vasten schafttijd hebben wij nooit.

1324. *V.* Laat gij uw eten aan de fabriek brengen?

A. Ja

1325. *V.* In die 12 uren hebt gij toch wel af en toe een kwartiertje rust?

A. Ja.

1326. *V.* Wanneer heeft de wisseling van ploegen plaats?

A. Des Zaterdag-middags. Wanneer ik deze week tot de dagploeg behoor, dan werk ik op Zaterdag van 's morgens 6 tot 's middags 12 uur; daarna kom ik om 6 uur 's avonds weer in dienst en werk dan tot des Zondagmorgens om 6 uur.

1327. *V.* Dus elke ploeg heeft om de 14 dagen des Zaterdags 6 uren te werken?

A. Juist.

1328. *V.* En gij hebt nooit een geheel vrijen Zondag, maar zijt alleen om de 14 dagen van 's morgens zessen tot 's avonds zessen vrij?

A Jawel, maar dat is slaaptijd.

1329. *V.* Hoe lang slaapt gij gewoonlijk dien Zondag?

A. Dan ga ik tegen 7 of 8 uur slapen, als de anderen uit bed gekomen zijn. Dan slaap ik tot 11 uur, tot koffietijd, en dan ga ik om half een weer liggen tot half vijf.

1330. *V.* Aan den Zondag hebt gij dus niets?

A. Neen, ik ben in geen 20 jaren in de kerk geweest, behalve om een kind te doen doopen.

1331. *V.* Zou het gemakkelijk te vinden zijn om daarin verandering te brengen, zóó dat gij om de 14 dagen een etmaal vrij hadt?

A. Daarvoor zouden in den winter vier man en in den zomer 2 man noodig zijn.

1332. *V.* Hebt gij er nooit eens met den directeur over gesproken?

A. Met den heer de Heus wel, maar dan bleek het altijd niet te kunnen.

1333. *V.* Hebt gij er nog niet met den nieuwen directeur over gesproken?

A. Neen, maar de fabriek is pas drie maanden geleden aan de stad gekomen.
Ik heb er wel eens over gesproken met den baas, Jansen genaamd, maar hij zeide: „dan moet je maar geen stoker wezen."

1334. *V.* Waarom spraakt gij niet met den directeur?

A. De baas is voor zulke dingen.

1335. *V.* Is het geen gewoonte om uwe belangen met den directeur te bespreken?

A. Hij is wel goed te spreken, maar men komt er niet toe.

1336. *V.* Hoe werken de fitters?

A. Gedurende 6 dagen 12 uren.

1337. *V.* Hebben zij dikwijls overwerk?

A. Nu met de vorst wel, maar anders gewoonlijk niet.

1338. *V.* Waar eet gij uw middagpotje in de fabriek?

A. In de stookplaats.

1339. *V.* Hebt gij geen apart schaftlokaal?

A. Neen, ieder blijft bij zijn werk. Als het goed gaat, kom ik de fabriek niet uit.

1340. *V.* Hoeveel verdient gij?

A. f 10.65 in de week.

1341. *V.* En de andere stokers?

A. Een heeft f 10 en de vier andere f 8.

1342. *V.* Komt er wat bij?

A. Een mud cokes.

1343. *V.* Hoeveel is dat waard?

A. Nu f 0.55, maar gewoonlijk zoo ongeveer f 0.35.

1344. *V.* Zijn de loonen onveranderd gebleven bij den overgang van de fabriek?

A. Ja, tot op heden.

1345. *V.* Hoe was het bij den heer de Heus, als gij ziek waart?

A. Dan kregen wij het volle geld.

1346. *V.* Is er een boetestelsel aan de fabriek?

A. Neen.

1347. *V.* Als gij te laat komt, krijgt gij dan geen boete?

A. Neen.

1348. *V.* Hangt er een reglement?

A. Ook niet.

1349. *V.* Hebt gij wel eens gehoord van gasfabrieken, waar de stokers om een zeker aantal weken vrij hebben?

A. Wij hebben een fitter uit Alkmaar, van wien ik weet, dat zij daar 's Zondags in het geheel niet werken; zij blijven er tot 's Zaterdag-nachts 12 uur en beginnen weer 's Zondag-nachts 12 uur. Er wordt 's nachts van Zaterdag op Zondag niet gestookt, alleen worden de vuren aangehouden. Dat kan bij ons niet door gebrek aan gashouders.

1350. *V.* Achten de werklieden dat Zondagswerk een heel groot bezwaar?

A. Door de gewoonte zien wij er geen kwaad meer in; maar wij zouden het een groot genot vinden, als wij 's Zondags vrij konden zijn.

1351. *V.* Hebt gij kinderen?

A. Ja.

1352. *V.* Die zullen, als gij de dagweek hebt, niet veel van u zien?

A. Neen, dat gaat al zoo als 't kan; mijne vrouw is al acht jaar dood, en eene oude moeder van 85 jaar neemt het huishouden waar, behalve de wasch. Ik heb nog 3 kinderen thuis, 2 meisjes en één jongen, die op de drukkerij en zakjesplakkerij van Zwart werkt al sedert zijn 12de jaar; die is van 8 tot 7 uur buitenshuis.

1353. *V.* Werkt die jongen wel eens langer dan 's avonds 7 uur?

A. Vroeger wel, maar in den laatsten tijd niet meer, omdat de wet het verbiedt.

1354. *V.* Wordt bij den heer Zwart aan de wet streng de hand gehouden?

A. Jawel.

1355. *V.* Hoe laat werkte die jongen vroeger wel?

A. Dat was naar het werk; hij begon om 6 uur en eindigde wel om 8, 9, 10 uur, maar dat bleef toch bij een enkelen keer.

F. Klokkemeyer.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Rolfaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Hendrik Zwaardemaker,** oud 29 jaar, peller en commissionnair, firma J. Zwaardemaker Hzn., te Zaandam.

1356. De **Voorzitter**: Gij oefent de pellerij uitsluitend met windmolens uit, niet waar?

A. Ja; wij hebben 3 windmolens.

1357. *V.* Wordt op die verschillende molens gewerkt op dezelfde wijze, met hetzelfde aantal menschen?

A. Ja; wij werken met 4 werklieden op elken molen.

1358. *V.* Er zijn immers molens, waar met minder menschen gewerkt wordt?

A. Ja, men heeft er, waar 3, en zelfs waar maar 2 werklieden zijn.

1359. *V.* Zijn er ook, waar met meer dan 4 knechts gewerkt wordt?

A. Ik geloof het niet.

1360. *V.* Als er wind is, zijn de werklieden altijd aan den molen, niet waar, zonder naar huis te gaan?

A. Ja.

1361. *V.* Hoe lang werkt dan elke man in het etmaal?

A. Die vraag is zeer moeilijk te beantwoorden. De knechts doen het werk met hun vieren. Zij hebben vast 6 uren om te slapen, maar willen zij nu het werk zóó verdeelen, dat zij elk 8 uren slapen, dan kunnen zij dit doen, en gewoonlijk doen zij dat ook.
De nacht aan den molen „de Rozenboom" duurt van 's avonds 8 uur tot 's morgens 4 uur; 2 man gaan dan om 8 uur naar bed en komen er om 2 uur uit. Spreken zij nu af, dat die 2 mannen een paar uren vroeger naar bed kunnen gaan, dan kunnen zij dat onder elkander vinden, daar het werk nacht en dag door 2 man kan gedaan worden.

1362. *V.* Overdag ook?

A. Ja, vandaar dat er molens zijn, waar slechts 2 mannen werken.

1363. *V.* Maar wanneer er slechts voor 2 mannen werk is, wat doen dan bijv. op uwe molens de twee andere?

A. Zij bezorgen goed en houden den molen schoon.

1364. *V.* Wanneer er 5 mannen waren in plaats van 4, zou het werk dan zóó verdeeld kunnen worden, dat de menschen een geringer aantal uren in het etmaal te werken hadden en daardoor den tijd kregen om eens naar huis te gaan?

A. Dat geloof ik wel.

1365. *V.* Ik doe die vraag, omdat gij het met mij eens zult zijn, dat het hard is voor die menschen om, in tijden dat de wind gaat en deze lang duurt, alleen des Zondags in hun huisgezin te kunnen vertoeven.

A. Zij halen zelven het eten, en kunnen dan om beurten naar huis gaan.

1366. *V.* Is het niet juist, wat ons verzekerd is, dat, wanneer een pelmolenaar 's Zondag-nachts van den molen gaat, hij, zoo er wind is, niet vóór den volgenden Zondag tehuis komt?

A. Wanneer hij zelf niet wil, kan dat gebeuren; maar anders kan hij naar huis gaan om eten te halen, altijd om beurten.

1367. *V.* Doet dat dan niet de jongen?

A. De meeste knechts doen het een paar keeren per week zelf.

1368. *V.* Maar dat is in allen gevalle niet anders dan heen en weer loopen, want zij eten dan toch niet tehuis met hun gezin?

A. Neen.

1369. *V.* Zouden zich alleen financieele bezwaren er tegen verzetten, om daarin verandering te brengen, bijv. door één man meer in het werk te nemen?

A. Geene andere.

1370. *V.* Hoe gaat het op de molens, waar slechts twee man werken?

A. Dan zijn er twee volslagen knechts. Maar ik weet hier maar één dergelijken molen, namelijk die van Willem Aten.

1371. *V.* Maar molens met 3 man zijn er immers verscheidene?

A. Ik geloof het wel.

1372. *V.* Hoeveel dagen wordt er gemiddeld jaarlijks op de pelmolens gemalen?

A. Er zijn ongeveer 180 à 200 winddagen.

1373. *V.* Wanneer er geen wind is, blijven de mannen dan toch op den molen?

A. Ja, want dan maken zij den molen schoon; zooals u bekend is, is het daar altijd zeer netjes. En dan is er de verzending van het goed, dat, vóórdat het afgeleverd wordt, moet worden gemeeld, en dan in balen wordt verzonden.

1374. *V.* Wat is hun loon?

A. Dat is verschillend. Wij hebben drie molens, en nu is het op twee molens gewoonte vleesch te geven. Op den anderen niet. Dat was een rijstmolen, dien wij later kochten en voor gortfabricage ingericht hebben, en toen hebben wij de loonen van den rijstmolen behouden.
De meesterknecht krijgt f 10, de middenknecht f 7, de derde man f 6 en de jongen f 4.50.

1375. *V.* Daar is geen slacht?

A. Neen.

1376. *V.* Zijn er echter andere emolumenten?

A. Er zijn circa vier nachten, waarvoor de eerste drie mannen f 1 krijgen en de jongen f 0.80.

1377. *V.* Hebben zij daar gort vrij?

A. Neen.

1378. *V.* Is dat dus hunne gansche verdienste?

A. Neen, nu komt nog het eestgeld. Wij hebben een eest, waar gort gedroogd wordt voor verzendingen. Daarvoor krijgen zij f 0.08 per zak. Het volk van den eenen molen krijgt de eene, dat van de twee andere de andere helft.

1379. *V.* Op hoeveel komt dat gemiddeld?

A. Ik kan het moeilijk zeggen, het varieert verschrikkelijk. Twee jaar geleden hadden wij de leverantie voor de Marine, en toen hebben zij een extraatje gehad. Anders is het circa de helft van ons fabrikaat, dat wij eesten.

1380. *V.* Kunt gij geen benadering geven?

A. Als ik het moest taxeeren, zou ik het op f 1 per man in de week schatten.

1381. *V.* Dat alles geldt „de Rozenboom"?

A. Ja. Op de twee andere geven wij:
den meesterknecht f 8,
„ middenknecht f 6,
„ derden man f 4.50,
„ jongen f 1.25 en f 1.50.

1382. *V.* Dezen krijgen er toch ook nachtgeld bij?

A. In „het Wapen" f 1.20 per nacht. Omdat hij Alkmaarsche gort maalt, waar meer wind voor noodig is, kan hij niet zooveel nachten malen, en daarom geven wij den werklui daar wat meer.
Op „de Liefde" geven wij f 1 per nacht.

1383. *V.* Is het eestgeld hetzelfde?

A. Juist de helft, gelijk ik reeds zeide.

1384. *V.* Maar nu de slacht?

A. Dat is voor den meesterknecht 250 pond, voor den middenknecht 150 pond vleesch.

1385. *V.* Is de derde man niet gehuwd?

A. Wij hebben er een, die gehuwd is.

1387. *V.* Waaraan geven de menschen de voorkeur: aan eene regeling, zooals die op „de Rozenboom" bestaat, of aan eene zóódanige, als op de andere molens wordt gevonden. Het verschil bestaat immers daarin, dat „de Rozenboom" dubbel eestgeld en ook nachtgeld geeft, doch geen vleesch, waartegenover staat, dat zij op de andere minder eestgeld hebben, doch slachtgeld krijgen?

A. Daar heb ik nooit over hooren spreken.

1388. *V.* Wat vindt gij beter: vleesch in natura geven, of geld?

A. Vleesch in natura, omdat wij beter kunnen zorgen voor de qualiteit.

1389. *V.* Is dat varkensvleesch?

A. Ja.

1390. *V.* Hebt gij jeugdige jongens in 't werk?

A. Een; ik geloof van bijna 16 jaar.

1391. *V.* Hoe wordt het werk voor de jongens geregeld, in verband met de arbeidswet?

A. Die jongen gaat vroeg slapen.

1392. *V.* Dus gij staat er voor in, dat zoo'n jongen niet na 7 uur werkt?

A. Instaan? Wij komen alleen 's morgens aan den molen. Ik zou het kunnen laten onderzoeken.

1393. *V.* Komen de jongens op andere molens wel op jonger leeftijd?

A. Dat kan ik niet zeggen.

1394. *V.* Vóór de invoering der wet werkten de jongens met de mannen gelijk op, niet waar?

A. Ja.

1395. *V.* Komen de patroons met het volk nog al in aanraking?

A Driemalen per week, en verder komt er iederen dag een man op 't kantoor om te hooren, wat er te doen is.

1396. *V.* Gaat in de pellerij bij ziekte het loon door?

A. Bij ons wel, zoolang de ziekte duurt; hoe het bij anderen is, weet ik niet, maar ik veronderstel, dat het er niet anders zal gaan.

1397. *V.* Zijn er bij uwe firma wel eens menschen weggegaan, te oud om langer te werken?

A. Ik meen, dat wij er twee gehad hebben.

1398. *V.* Wat is er van hen geworden?

A. Zij zijn gepensionneerd met, ik meen, f 6 's weeks: maar het is al een tijdlang geleden, zoodat ik het niet positief meer weet.

1399. *V.* Is vertrek zonder pensioen in de latere jaren niet voorgekomen?

A. Neen.

1400. *V.* Behoort gij tot de firma's, die hare werklieden verzekerd hebben tegen ongelukken?

A. Neen.

1401. *V.* Is het u bekend, of er onder de pelmolenaars zijn, die het wel gedaan hebben?

A. Ja, ik weet, dat de heer Olie van Zaandijk zulk eene verzekering heeft gesloten, maar meer gevallen ken ik niet.

1402. *V.* Heeft uwe firma nooit ongelukken met werklieden gehad?

A. Neen.

1403. *V.* Ook niet kleine, zoodat de ongeschiktheid om te werken b.v. niet langer dan eene week duurde?

A. Neen, nooit.

1404. *V.* Is de stofontwikkeling in den molen niet betrekkelijk groot?

A. Ja.

1405. *V.* Welke maatregelen hebt gij daartegen genomen?

A. Wanneer er gemalen wordt, zijn er stofkokers onder de steenen tot buiten de kap.

1406. *V.* Ontstaat de stof niet grootendeels op de zeven?

A. Neen, op de steenen.

1407. *V.* Kunt gij het met die luchtkokers verbrengen tot zuivering der lucht? Of blijft er toch veel stof hangen?

A. Die kokers zijn het eenige middel, dat aan te wenden is; er is geen beter.

1408. *V.* Kunt gij geen exhausters bezigen?

A. Neen, dat gaat niet.

1409. *V.* Bij het verwerken van gort wordt meer stof verwekt dan bij het pellen van rijst, niet waar?

A. Ja.

1410. *V.* Is het verwerken van de Zwarte Zee-garst, die veel zand bevat, niet uitermate kwaad voor de menschen?

A. Het gebeurt een enkelen keer, dat die wat zanderig is, maar dat is niet het hinderlijkste. Het ergste is het stof, dat door den molen stuift.

1411. *V.* Heeft dat stof geen nadeeligen invloed op de menschen?

A. Een man is van ons weggegaan en brugwachter geworden. Hij sukkelde met zijne borst, en daarom had de dokter hem aangeraden om niet langer aan den molen te blijven.

1412. *V.* Hoe oud was die man?

A. Ik meen 55 of 56 jaar.

1413. *V.* Beschouwt gij de wind-gortpelmolens als opgeschreven ten doode, gelijk ons is gezegd van de houtzaagmolens?

A. Tot dusver zijn de resultaten van de stoom-gortpellerijen nog niet zoo gunstig. Het sorteeren gaat in die fabrieken niet zoo gemakkelijk als in de windmolens.

1414. *V.* Als men de garstpellerijen vergelijkt met de rijstpellerijen, dan zit het verschil niet in het mindere debiet, maar in de eigenaardige bewerking?

A. Het laatste; de stoomfabrieken kunnen geen mooien langen korrel, wel een ronden, maken. Maar dit is slechts eene quaestie van tijd; men zal wel de noodige technische verbeteringen aanbrengen.

1415. *V.* Is het u bekend, of op stoom-gortpellerijen meer verdiend wordt, of minder, dan op de windmolens?

A. Neen, dat weet ik niet.

H. Zwaardemaker Jr.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Kamphuijs**, oud 63 jaar. stoom-rijstpeller, te Zaandam.

1416. De **Voorzitter**: Sedert hoe lang zijt gij stoomrijstpeller?

A. Sedert 15 jaren.

1417. *V.* Hadt gij vroeger windmolens?

A. Ja.

1418. *V.* Hoe groot is uw personeel in de fabriek?

A. 22 man.

1419. *V.* Is niet de gewone werktijd van des morgens 6 tot des avonds 8 uur, met een schafttijd van te zamen 2 uren?

A. Ja, hoewel die rusttijd niet bepaald vastgesteld is; ik laat de regeling daarvan aan den baas over.

1420. *V.* Ook wat den middag-schafttijd betreft?

A. Neen, 's middags hebben zij 1 uur schafttijd en dat mag hij niet bekorten.

1421. *V.* Na aftrek van de 2 uren schafttijd, is er dus een werktijd van 12 uren per dag. Wordt er echter niet geregeld, afgezien van den tijd, waarin dag en nacht wordt gewerkt, 2 uren overgewerkt?

A. Vroeger, toen het debiet van rijst groot was, werd er wel eens tot 10 uur gewerkt en dat beviel den werklieden wel; maar sinds het débouché in rijst zoo slecht is geworden, heeft overwerk niet meer plaats.

1422. *V.* De werklieden werkten zeker gaarne over in verband met hunne verdiensten?

A. Ik geloof het wel.

1423. *V.* Intusschen, een gedeelte van het jaar wordt dag en nacht gewerkt?

A. Als de zaak het toelaat, zoolang mogelijk; maar van het jaar is dit zeer kort geweest, omdat het rijstdebiet zeer gering was.

1424. *V.* Weet gij, hoeveel etmalen er in 1890 is doorgemalen?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen.

1425. *V.* Ons is gesproken van 20 weken.

A. Dat zal mijn baas beter weten.

1426. *V.* Wanneer gij nacht en dag doorwerkt, wordt er dan met 3 ploegen gewerkt, waarvan er altijd twee gedeeltelijk te zamen werken?

A. Natuurlijk.

1427. *V.* Ons is gezegd, dat b.v. de dagploeg werkt van 's morgens vijf tot 's avonds negen uur; is dat zoo?

A. Ik herhaal, dit zijn zaken van ondergeschikt belang, die ik, omdat ik een goeden baas heb, aan dezen overlaat.

1428. *V.* Noemt gij de regeling van de werktijden een punt van ondergeschikt belang?

A. Pardon. deze is mij volstrekt niet onverschillig; maar ik weet, dat ik ook in dit opzicht volkomen op mijn baas vertrouwen kan.

1429. *V.* Hoe dit zij, ons is medegedeeld, dat dan de zoogenaamde dagploeg van 's morgens 5 tot 's avonds 9 uur werkt, na aftrek van twee uren rust en dus een arbeidsduur van 14 uren heeft; terwijl de nachtploegen, waarvan de eene werkt van 's middags 1 tot den volgenden morgen 5 uur, en de andere van 's avonds 9 tot den volgenden middag 1 uur, vaak minder rust hebben. Is u dat bekend?

A. Neen.

1430. *V.* Dunkt u, dat het niet op den weg van den fabrikant ligt, dit te weten?

A. Gij moet niet denken, dat ik licht over de belangen van de arbeiders heenloop; maar als ik een knappen baas heb, laat ik hem zijn gang gaan.

1431. *V.* Het is u dus op het oogenblik niet bekend, hoe het gebeurt aan de fabriek?

A. Neen.

1432. *V.* Meent gij, dat, waar de werkelijke arbeidsduur op zijn minst 14 uren bedraagt, de belangen van de arbeiders evenzeer behartigd worden, als die van den fabrikant?

A. Zeker.

1433. *V.* Acht gij dat, ook des nachts, derhalve niet te lang?

A. Neen! Ik zeide u reeds: de belangen wederzijds gaan hand aan hand. Wanneer iemand in de fabriek eene pijp wil opsteken, mag hij dat doen. Van daag is het Driekoningen, dan is het bij mij, als Katholiek, feest en de arbeiders doen niets. In den regel wordt 's Zaterdag-avonds om half acht gestopt, dan ontvangt ieder zijn loon en heeft zijn geld op tijd.

1434. *V.* Men zou van oordeel kunnen wezen, dat dit pijpjes rooken in de fabriek voor de arbeiders van minder belang was dan het overmatige werken; een afdoend bewijs, dat van de werklieden niet te veel wordt gevergd, is, hetgeen gij noemt, zeker niet.

's Zaterdag-avonds wordt er wat vroeger gestopt; maar wordt op de andere werkdagen geen half uur langer gearbeid?

A. Ja, wanneer wij niet dag en nacht malen, b. v. van 6—10 uur.

1435. *V.* Dus is dat vroeger stoppen geen zuivere tegemoetkoming. Wanneer zij 's Zaterdag-avonds vroeger naar huis gaan, dan zijn de arbeidsuren eenvoudig te voren reeds ingehaald, niet waar?

A. Dat vat ik zoo op: de arbeiders hebben het voorstel gedaan om de andere dagen een half uur langer te werken en 's Zaterdags vroeger naar huis te gaan, dat noem ik tegemoetkoming.

1436. *V.* Het is u toch volkomen onverschillig?

A. Niet geheel.

1437. *V.* Het schijnt voor te komen, dat een enkelen keer gearbeid wordt van 6 uur 's morgens tot den anderen dag 's avonds 8 uur, dat is 38 uren, waarvan 5 tot 6 uren rust afgaan, hetgeen dus een arbeidsduur van 32 of 33 uren geeft. Hoe denkt gij daarover?

A. Niet gunstig. Zes weken geleden moest een schip vertrekken, dat rijst moest hebben. Zoo iets was het. Toen zeide ik tot den baas: „doe mij een pleizier en werk den nacht door, dan stoppen wij morgen middag om 2 of 3 uur, als gij klaar zijt."

1438. *V.* Dat is dus een dienst, dien de menschen u moeten bewijzen, door onmogelijk lang te werken?

A. Neen, dat is eene wederkeerige welwillendheid van het volk tegenover den patroon.

1439. *V.* Hebt gij er nooit aan gedacht den arbeidsduur wat te verkorten?

A. Nu er zooveel over een 8-urigen arbeidsdag geschreven wordt, gaat een fabrikant natuurlijk wel eens denken; maar als dat moest doorgaan, kon ik de fabriek wel verkoopen, want het zit er niet meer aan. Bij een invoer van 500.000 balen gepelde rijst uit Engelsch-Indië wordt de concurrentie machtig, en om daaraan het hoofd te kunnen bieden, heb ik mij groote kosten moeten getroosten, en alles naar de eischen van den tijd moeten laten inrichten.

1440. *V.* Die uitgaven deedt gij toch om uwe zaak winstgevend te houden?

A. Neen, om concurrent te kunnen blijven.

1441. *V.* Goed, vroeger was het dus beter, kon er meer af; maar hebt gij toen minder lang laten werken?

A. Neen.

1442. *V.* Gij spraakt van een 8-urigen arbeidsdag, maar daarover heb ik niet gesproken, met u, die 14 uren laat werken. Dat noemde ik buitensporig; en vandaar mijne vraag, of gij nooit hebt overwogen om daarin vermindering te brengen?

A. Ik zou uit mijne boeken kunnen aantoonen, dat, als ik den dag tot 12 uren terugbracht, de fabriek geen rekening meer kon maken; dan zou zij niet langer rentegevend zijn.

1443. *V.* Rente is een rekbaar begrip; wat verstaat gij daaronder?

A. Als ik spreek van rentegevend, dan bedoel ik, dat de fabriek winst oplevert naar verhouding van hetgeen zij mij kost.

1444. *V.* Ook over de mate van te behalen winst wordt door den eenen industrieel allicht anders gedacht dan door den anderen.

A. Zoo!

1445. *V.* Gij gebruiktet het woord „rentegevend" toch niet in den zin van gebruikelijke uitkeering voor geleend geld?

A. Neen.

1446. *V.* Ik kom terug tot de quaestie van den arbeidsduur. Is door uw baas nooit met u gesproken over eene mogelijke wijziging in de arbeidsregeling, waardoor zou verkregen worden, dat niet langer werd gewerkt dan 12 uren daags?

A. Zoover ik mij herinner, niet.

1447. *V.* Is er niet eenige jaren geleden bij u een ernstig ongeluk gebeurd?

A. Ja.

1448. *V.* Hoe is dat ontstaan?

A. Gij doelt waarschijnlijk op het geval van dien man, die van den zolder gevallen en dientengevolge gestorven is.

1449. *V.* Is er ook niet eens een man tusschen de machine geraakt?

A. Dat is heel lang geleden, een jaar of 5, 6.

1450. *V.* Ontstond dit ongeluk niet door de wijze, waarop de machine in beweging werd gebracht?

A. Ik was van huis, toen het gebeurde; maar toen ik terugkwam, werd mij het gebeurde al op straat verhaald. De man was met het vliegwiel rondgegaan en dientengevolge gestorven. Naar de machinist mij zeide, moet de afsluiter zeker iets doorgelaten hebben en daardoor de fabriek aan den gang hebben gemaakt. Maar de man zat in het vliegwiel.

1451. *V.* Gij hebt toen zeker maatregelen genomen, dat zoo iets niet meer kon voorkomen?

A. Ja, het vliegwiel wordt nu mechanisch met een hefboom aan den gang gemaakt.

1452. *V.* Vroeger gebeurde dat met de hand?

A. Ja.

1453. *V.* Vindt gij het niet betreurenswaardig, dat gij dien maatregel niet vroeger hadt genomen?

A. Zeker, maar is het niet nog betreurenswaardiger, dat door de nonchalance van dergelijke menschen zulk een ongeluk voorkomt?

1454. *V.* Vindt gij het niet begrijpelijk, dat, wie dagelijks met het gevaar omgaat, minder oplettend wordt, zoodat dit eene reden te meer is om het zóó in te richten, dat door onoplettendheid geen gevaar kan ontstaan?

A. Natuurlijk.

1455. *V.* Liet de ongelukkige, van wien wij spraken, eene weduwe na?

A. Neen, hij was ongehuwd.

1456. *V.* Hebt gij niet op den zolder der fabriek eene staande as, die in het geheel niet omheind is?

A. Ja.

1457. *V.* Hebt gij er niet over gedacht om daarin te voorzien?

A. Ik zal dat gaarne doen op verlangen der commissie; maar ik verzeker u, dat er geen gevaar is.

1458. *V.* Gij zegt, dat er geen gevaar is. Maar waar reeds een zóó droevig ongeluk is gebeurd, als in uwe fabriek bij het aanzetten van het vliegwiel, daar zou dit, dunkt mij, eene ernstige waarschuwing te meer hebben moeten zijn om den put te dempen voordat ook hier het kalf verdronken is.
Het smeren in uwe fabriek geschiedt ten deele, wanneer de boel stil staat, maar niet altijd. Is daarin niet gemakkelijk te voorzien — ik laat daar, of soms gesmeerd moet worden, terwijl de boel loopt — door eene smeergelegenheid aan te brengen buiten de houten omheining, die bij de groote machines aanwezig is?

A. Mijn baas heeft mij gezegd, dat de commissie ook met hem dit punt besproken had, en dat hij toen gezegd heeft, dat het smeren door een pijpje kon geschieden, maar dat dit spoedig verstoppen zou.

1459. *V.* Uit den aard van het bedrijf is het in de malerij zeer stoffig, niet waar?

A. Tamelijk. Het is stof van rijst en de arbeiders worden er door gevoed; het is eerder goed dan kwaad voor de gezondheid.

1460. *V.* Op de malerij is, zooals bij ons bezoek bleek, geen andere ventilatie dan door middel van ramen; wel is er op zolder een exhauster met cycloon, die echter alleen op de waaierij werkt. Zou nu niet gemakkelijk eene soortgelijke inrichting in werking kunnen gebracht worden op de malerij, waardoor het stof aanmerkelijk zou verminderen?

A. Alles kan tegenwoordig; maar de inrichting zou niet tot stand kunnen komen dan ten koste van kracht en van geld, want de machine moet door stoom gedreven worden.

1461. *V.* Dus het is eene zuiver financieele quaestie?

A. Ja.

1462. *V.* Zouden er, wanneer eene dergelijke inrichting in werking kwam, daardoor rijstdeelen, die geldswaarde hebben, verloren gaan?

A. Natuurlijk.

1463. *V.* Is dit mede eene overweging, die u genoopt heeft den maatregel niet aan te wenden?

A. Ja, en ook omdat ik het niet noodig achtte, want zoo erg stuift het niet. Ik heb dan ook wel eens gezegd: „er wordt jaarlijks zóóveel aan verbeterd, dat wij, als wij 25 jaren verder zijn, nog met eene zwarte jas aan in de fabriek komen."

1464. *V.* Maar de hoeveelheid stof is toch nog zeer groot?

A. Neen.

1465. *V.* Is er niet, wat de zwaarte van het werk en de daaraan verbonden vermoeienis betreft, groot verschil tusschen den verschillenden arbeid van de menschen, die bij u in het werk zijn?

A. Dat loopt niet veel uiteen.

1466. *V.* Uwe sjouwers werken immers ook 14 uren?

A. Ja, maar zij dragen niet gedurende al dien tijd.

1467. *V.* Hoeveel draagt zoo'n man?

A. 100 kilo's. Wanneer echter de baal rijst klaar staat, dan staat er een steekwagen klaar, om die op te zetten, en dan komen er drie of vier man om die te helpen opladen.

1468. *V.* Dragen zij dan nooit op den schouder?

A. Zeker, wanneer bijv. eene baal hooger moet liggen, neemt één man haar op den schouder.

1469. *V.* Gij neemt ook losse rijstdragers in dienst; hebt gij die menschen in eigen beheer, of besteedt gij hun werk uit aan een baas?

A. Die betaal ik zelf.

1470. *V.* Hoeveel verdient zulk een man?

A. Per last 50 cents.

1471. *V.* Op welke verdienste komt dit?

A. Ieder man van de ploeg, die, naar ik meen, uit 5 of 6 man bestaat, verdient op die wijze, gedurende den tijd, dat zij werken, f 40 per week.

1472. *V.* Hoe lang duurt hun dagwerk?

A. Zoolang de machine gaat, dus van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur.

1473. *V.* Maar staat tegenover dit buitengewoon hooge loon niet langdurig gemis van alle verdienste?

A. Ja.

1474. *V.* Vindt gij niet een minder gehalte bij die arbeiders, die nu eens buitensporig veel en dan weer weinig of niets verdienen, in vergelijking met uw vast personeel?

A. Zeker, onbetwistbaar. Een vast salaris is beter.

1475. *V.* Hebt gij er ondervinding van, dat van die buitengewone verdienste in sommige weken het geheele gezin het alsdan ongewoon goed heeft, om in andere gebrekkig te leven, dan wel dat de man alleen het beter neemt?

A. Ik zal u mijne ondervinding mededeelen. Een paar jaar geleden kwam een sjouwer bij mij in de fabriek en vroeg om voorschot. Ik vroeg hem hoeveel hij verdiend had, maar hij antwoordde, dat hij het niet wist. Toen zeide ik, dat ik niet heel genegen was om hem voorschot te geven, maar dat ik het eens na zou kijken, en dat hij 's Zaterdags terug moest komen. Aldus deed ik. Toen hij kwam, zeide ik: „gij hebt ruim f 20 verdiend in de week, behalve kolendragen, en degeen, die aan geen f 20 genoeg heeft, is niet te helpen." Daarop antwoordde hij, dat in den winter zooveel noodig was, en in het voorjaar zooveel oude schuld moest worden betaald.

Zoo iets komt bij mijn ander personeel niet voor.

1476. *V.* Uwe mededeeling is belangrijk, maar het is geen antwoord op mijne vraag, die meer den huiselijken kring dier lieden betrof.

A. In die huiselijke kringen kom ik niet, zoodat ik het niet weet.

Maar ik noem u nog een ander voorbeeld. Een van die sjouwerlieden had de gewoonte om er 's Zaterdags zoogenaamd van door te gaan. Ik zeide hem, dat het mij niet onverschillig was, hoe het geld werd besteed, en dat ik hem daarom zou wegzenden, als hij voortging met zich te bezuipen. Natuurlijk kwam zijne vrouw bij mij jammeren, en ik zeide, dat ik hem slechts op ééne voorwaarde wilde houden, en die was, dat aan zijne vrouw het loon zou worden uitbetaald. Zoo geschiedde het. Een tijd lang ging het goed, maar toen maakte hij het zijne vrouw lastig, dat het zoo naar was, dat hij geen kerel genoeg scheen te zijn om zijn geld zelf te krijgen, enz. Toen ging het weer den ouden weg op, en heb ik hem zijn congé gegeven.

1477. *V.* Hebt gij in die richting meer maatregelen genomen en zoo, eenigen tijd geleden, eene soort schoonmaak gehouden, waardoor gij een beter corps hebt gekregen dan vroeger?

A. Neen, dat juist niet.

1478. *V.* Zijn de loonen van uwe vaste arbeiders ons juist opgegeven door den getuige Pel, blijkens het staatje, dat ik hier ter inzage geef?

A. Ja, dat zijn de feitelijk verdiende loonen in tijden, dat er 's nachts gemalen wordt.

1479. *V.* En hoe hoog wordt het overwerk betaald?

A. Met f 0.12½ per uur.

1480. *V.* Hoe gaat het met de menschen in geval van ziekte?

A. Dan valt er een ander voor in, die 12 of 15 cents per uur verdient, naar hij werkt, doch de zieke krijgt zijn volle loon. Dat is hier te Zaandam gewoonte.

1481. *V.* Hebt gij de werklieden ook verzekerd tegen de gevolgen van ongelukken?

A. Neen.

1482. *V.* Ziet gij er van uw standpunt geen voordeel in?

A. Neen.

1483. *V.* Wanneer bij u een man sterft, krijgt dan de weduwe wat van u?

A. Dat staat niet vast; wel wordt altijd getracht om er eene mouw aan te passen. Toen die man van den zolder is gevallen en na drie dagen overleden, heb ik eerst aan mijne knechts voorgesteld, dat zij een cent wekelijks van hun loon zouden afstaan, terwijl ik er dan zooveel zou bij doen, dat zijne vrouw kon leven. De baas heeft gedurende dien winter geen nieuwen knecht aangenomen, maar aan de vrouw het loon uitbetaald, en later heb ik aan de vrouw f 5 's weeks gegeven.

1484. *V.* Gij hebt ons medegedeeld, dat gij Katholiek zijt en dat op Katholieke feestdagen de arbeid bij u stilstaat; maar hebt gij wel eens gehoord, of Katholieken, bij niet-Katholieken in dienst zijnde, ook op hunne kerkelijke feestdagen moeten werken als gewoonlijk?

A. Ik weet het niet, maar ik zou zeggen: dat ligt voor de hand.

1485. *V.* Ik verschil met u in meening, dat het voor de hand zou liggen.

A. In beginsel hebt gij gelijk.

1486. *V.* Hebt gij ons nog wat mede te deelen?

A. Eene week of acht geleden vernam ik, dat op de fabriek drank werd gedronken. Ik heb toen de werklieden bij elkander geroepen, en men zeide mij: „dat wordt wel geschoven op den drank, maar wij hebben toch tabak noodig." Ik heb hun toen eens uiteengezet, hoeveel belasting op jenever ligt en hoeveel zij voor dien drank betalen, en om hen voor de verleiding te bewaren, heb ik tabak voor inkoopsprijs beschikbaar gesteld, benevens pijpen en lucifers.

1487. *V.* Hebt gij een boetestelsel aan uwe fabriek?

A. Neen.

1488. *V.* Dit schijnt aan de Zaan niet gebruikelijk te zijn?

A. Neen.

C. KAMPHUIJS.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Heyme Vis Jr.**, oud 63 jaar, lid der firma Heyme Vis & Zonen, verfhoutmaler, te Zaandam.

1489. De **Voorzitter**: Hebt gij uitsluitend eene stoomfabriek?

A. Neen, ik heb eene stoomfabriek en drie windmolens.

1490. *V.* Met hoeveel man wordt op de windmolens gewerkt?

A. Dat is verschillend; op één van mijne molens werken 2 man, op een anderen 4 man.

1491. *V.* Waarin ligt dit verschil?

A. Daarin, dat de eene molen drie paar steenen en de andere vier paar steenen heeft.

1492. *V.* Werken, wanneer er wind is, de verfhoutmolens dag en nacht?

A. Vroeger jaren wel, maar sedert vijf jaren hebben wij daarmede opgehouden, omdat het volk, wanneer het nacht en dag moet werken, het werk

niet meer zoo goed behartigt. Daarom hebben wij aan onze werklieden de nachtloonen als extra-belooning gegeven, mits conditie, dat zij, wanneer het noodig mocht zijn, iets langer zouden malen Thans zijn zij echter daartoe moeilijk te krijgen.

1493. *V.* Hebt gij dus de ondervinding opgedaan, dat nachtarbeid minder goed werk gaf?

A. Ik geloof niet, dat het nachtwerk zoo goed wordt behartigd, wanneer iemand reeds den geheelen dag gewerkt heeft.

1494. *V.* Uit uwe ervaring blijkt derhalve, dat het in uw bedrijf niet wenschelijk is des nachts te werken. Is het u ook bekend, of soortgelijke ervaring *niet* is opgedaan in de pelmolens?

A. Ik ben niet op de hoogte van dat vak.

1495. *V.* Hoe lang is bij u aan de molens de werktijd?

A. Van 's morgens zessen tot 's avonds zevenen, met twee uren rusttijd.

1496. *V.* Kunnen zij, die dichtbij wonen, hun middagmaal tehuis gaan gebruiken?

A. Aan den molen niet; daar koken zij hun potje zelf.

1497. *V.* Gebruikt gij ook jongens op den molen?

A. Die kan ik volstrekt niet gebruiken. Bij mij komen zij niet, voordat zij 18 jaren oud zijn.

1498. *V.* Wat is zoo'n jongen van 18 jaren in den regel geweest, vóórdat hij bij u komt?

A. Zij hebben meestal hier of daar boodschappen geloopen. Een ambacht hebben zij zelden geleerd.

1499. *V.* Hoeveel verdienen uwe werklieden?

A. Ik moet hierbij vooraf opmerken, dat zij hun gewoon loon ook bij ziekte blijven behouden, al duurt die ziekte ook een half jaar. Ik wil niet ontkennen, dat het mij dan wel eens hindert, volstrekt geen werk voor mijn geld te krijgen.
Overigens verdienen, aan den molen, waar met vier man gewerkt wordt, de meesterknecht f 9.50, de drie overigen f 7.50; in den molen, waar twee man werken, heeft de één f 8.50, de ander f 8. Op den derden verdient er een f 9, een verdiende er f 8 — hij is op Nieuwjaarsdag gestorven —, en een jongen verdient f 3.50.

1500. *V.* Komt er nog wat bij?

A. Ja, de meesterknecht krijgt altijd in November vleesch, zooals men het noemt. Hij krijgt dan f 22 extra. De anderen krijgen niets.

1501. *V.* Bij de anderen is dus f 7 à f 7,50 alles?

A. Ja.

1502. *V.* Hebt gij wel eens nagegaan, hoe een man met een vrij talrijk gezin met dat geld kan rondkomen?

A. Ja, en ik heb de overtuiging, dat, wanneer zulk een man gehuwd is met eene knappe vrouw, die de centen weet om te keeren vóór zij ze uitgeeft, het huisgezin het goed heeft.

1503. *V.* Het spreekt vanzelf, dat de huisvrouw een buitengewoon groote factor is in een werkmansgezin. Maar hoeveel verwoont zoo'n man nu wel?

A. Ik moet er een slag in slaan. Ik denk f 1 à f 1,20.

1504. *V.* In het algemeen is in een arbeidersgezin een viertal kinderen geen ongewoon groot aantal, en hier in de Zaanstreek zeker ook niet?

A. Neen, ze zijn niet à la Van Houten.

1505. *V.* Is het nu uwe ervaring, dat een huisgezin met vier kinderen, bij het door u genoemde loon, behoorlijk voorzien kan worden van voeding en kleeding?

A. Een beetje meer zou wel welkom wezen. Met de extra-koude gaven wij eene extra gift, maar dat is exceptioneel. In het algemeen hoor ik toch weinig klachten; naar ik zie, komen ze vrijwel uit. Natuurlijk eten ze niet iederen dag vleesch, maar dat is geen behoefte.

1506. *V.* Nu uwe stoomfabriek. De getuige Spijker heeft ons medegedeeld, dat hij daar als meesterknecht of eerste knecht verdiende f 8 vast en gemiddeld f 2 overwerk. De anderen hadden f 6 en gemiddeld f 1,50 overwerk. Is dat juist?

A. Ja.

1507. *V.* Hoe komt het, dat de loonen in uw vak lager zijn dan in andere vakken?

A. Och, het vak is onder den voet geraakt. Vroeger hadden wij nog al export; de „holländische Bemahlung" stond bij de Duitschers goed aangeschreven; doch nu kunnen zij het even goed als wij.

1508. *V.* Waren de loonen vroeger geringer of beter?

A. Kleiner. Omstreeks 1848 hebben wij, ik meen naar aanleiding van de ziekte in de aardappelen, wat meer gegeven. Destijds had ik een knecht, die, buiten overwerk, niet meer verdiende dan f 5 en die, ofschoon hij 3 kinderen had, toch nog spaarduiten kon leenen aan een ander, die f 12 verdiende.

1509. *V.* Dat werd dan zeker op het eten uitgehaald?

A. Dat geloof ik niet.

1510. *V.* Wordt er aan de stoomfabriek nacht- of Zondagswerk verricht?

A. Neen, daar wordt net gewerkt, als op den windmolen; trouwens het volk wordt, naar behoefte, hier en daar gebruikt. Vóór een 25 jaar werd er 's Zondags wel gewerkt, doch nooit vóór 5 uur 's avonds. Dat was echter niet vol te houden.

1511. *V.* Werken de menschen liever op den wind- dan op den stoommolen?

A. Ja, daar is meer variatie en, als er geen wind is, minder te doen.

1512. *V.* Een middagrusttijd van $1^1/_2$ uur schijnt hier vrijwel uitzondering te zijn. Is 1 uur niet te kort om heen en weder te loopen en rustig in het gezin te middagmalen?

A. Ik geloof het niet, en waar zou men dan het half uur meer aan moeten besteden? Als de menschen van het werk zijn, hebben zij geen lust in lezen of zoo iets.

1513. *V.* Is dit het algemeen gevoelen hier?

A. Ja, alleen timmerlieden en metselaars nemen een langeren schafttijd.

1514. *V.* Is nooit van de zijde uwer werklieden de wensch tot u gekomen om den middagschafttijd te verlengen?

A. Neen.

1515. *V.* Hoe vaak betaalt gij het loon uit?

A. Vroeger om de 14 dagen, maar sedert 1 Januari 1889 om de 8 dagen.

1516. *V.* Waarom hebt gij dat veranderd?

A. Een van mijne knechts zeide mij, dat, naar zijne meening, menschen, die niet meer verdienden dan ongeveer f 10 's weeks, het recht hadden om dit wekelijks te ontvangen, en ik vond, dat hij gelijk had.

1517. *V.* Gelooft gij, dat de menschen het een voordeel achten wekelijks betaald te worden?

A. O ja; zij hebben dan elken Zaterdag weder eene nieuwe som om te kunnen betalen, terwijl bij eene betaling om de veertien dagen het in het laatst wel eens wat krap wordt. Het is echter eigenaardig, dat de voorschotten van den meesterknecht nog om de 14 dagen worden afgedaan.

1518. *V.* Verscheidene getuigen hebben ons gezegd, dat in het algemeen gesproken, uitzonderingen derhalve daargelaten, men kan zeggen, dat hier aan de Zaan het werkmansgezin met het geld, dat 's Zaterdag-avonds ontvangen wordt, niet behoeft te betalen hetgeen in de afgeloopen week is geborgd, maar werkelijk daarmede kan koopen, geld bij de visch, wat het in de volgende week behoeft. Hebt gij daaromtrent ook ervaring?

A. Ik geloof, dat die verklaring, welke gij aanhaaldet, juist is; maar natuurlijk, wanneer de vrouw niet deugt, dan is het wat anders; dan wordt er geborgd, zulk een gezin is niet te redden.

1519. *V.* Wanneer van andere plaatsen wordt beweerd: het gros van de werklieden staat in het krijt, dan acht gij dus die uitspraak voor Zaandam niet van toepassing?

A. Neen.

1520. *V.* Is de verhouding tusschen patroon en werkman hier aangenaam?

A. Wanneer ik mijne ondervinding van circa 50 jaren raadpleeg, dan is de verhouding niet zóó intiem meer als vroeger, hoewel zij thans toch nog heel goed is.

1521. *V.* Bedoelt gij met dat woord „intiem", dat over en weêr de aanraking minder is geworden, of dat het voor de patroons thans lastiger is?

A. Ik bedoel, dat wij thans iets minder met de huishoudens der werklieden bekend zijn, en zij omgekeerd iets minder met ons huishouden; doch de toestand is nog steeds bevredigend.

1522. *V.* Hebt gij oudjes in dienst?

A. Vroeger twee, thans nog één.

1523. *V.* Is dat iemand, die niet meer bij u in dienst is, maar eene uitkeering ontvangt?

A. Ja; hij is aan den molen afgeleefd, en wij meenden, dat rust voor hem noodig was. Wij hebben hem toen een cadeau gegeven en f 5 per week.

1524. *V.* Zoudt gij groot bezwaar zien in het tot stand komen van eene algemeene regeling, waarbij, grootendeels ten koste van de werkgevers, de werkman verzekerd werd tegen den ouden dag?

A. Van wege het Plaatselijk Nut is eene nieuwe ziekenbus opgericht, en wij hebben onzen werklieden aangeraden in die bus te gaan, onder belofte van de helft der kosten te zullen betalen — het geheel wilden wij niet betalen, omdat er in de gezinnen te groot verschil van kinderen bestaat —; maar van al onze vaste werklieden hebben slechts enkele van dit voordeeltje geprofiteerd.
Ik geloof, dat dit met zulk eene verzekering tegen den ouden dag hetzelfde zou zijn.

1525. *V.* Is dat eene ziekenbus uitsluitend voor geneeskundige hulp, of ook voor uitkeering?

A. Alleen geneeskundige hulp.

1526. *V.* Kan de geringe deelneming der werklieden ook hierin gelegen zijn, dat men van gemeentewege zeer vrijgevig is met het verleenen van kostelooze geneeskundige hulp?

A. Wat mijne werklieden betreft, geloof ik dit niet.

1527. *V.* Gij geeft eene wekelijksche uitkeering van f 5 aan dien ouden werkman, misschien doet uw buurman dat niet. Zoudt gij het nu niet eenerzijds van groot algemeen belang achten en zou het anderzijds voor u persoonlijk overwegend bezwaar opleveren, indien er eene algemeene regeling tot stand kwam, waardoor alle werklieden verzekerd werden tegen den ouden dag, zoodat de werkman wist, wat hem later te wachten stond en de armenzorg evenredig werd ontlast?

A. In ieder geval zou dit, mijns inziens, alleen van Staatswege kunnen geschieden.

1528. *V.* Ik bedoelde juist zulk eene regeling van Staatswege, maar wenschte te weten, of zij door u zou worden toegejuicht?

A. Dat hangt geheel af van de premie, die, dunkt mij, zeer laag zou moeten zijn.

1529. *V.* Hebt gij ook nagegaan, of het u al dan niet duurder zou uitkomen, wanneer gij uw personeel bij eene particuliere Maatschappij verzekerdet, in plaats van in een voorkomend geval de toelage uit te keeren?

A. Neen; maar de reden, waarom ik daartoe toch niet zou overgaan, is eenvoudig deze: onder mijn personeel bevinden zich heel wat oudjes, zoodat ik eene onmogelijke premie zou hebben te betalen.

H. Vis Jr.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Ericus Gerardus Verkade Jr.**, oud 22 jaar, broodfabrikant, firma Verkade & Co., te Zaandam.

1530. De **Voorzitter**: Is de bakkerij van uwe firma niet grootendeels eene beschuitbakkerij?

A. Ik heb meer volk in dienst voor het bakken van beschuit, dan voor dat van brood.

1531. *V.* De beschuit wordt overdag gebakken en het brood 's nachts, niet waar?

A. Ja.

1532. *V.* Hoe talrijk is uw personeel bij de broodbakkerij?

A. Daar werken 's nachts 11 personen.

1533. *V.* Van wanneer tot wanneer?

A. Van 's avonds 8 tot 's morgens 10 uur.

1534. *V.* En de deegmakers komen vroeger?

A. Ja, ze komen om half vijf en gaan evenredig vroeger weg. Gewoonlijk gaan zij nog een half uur eerder naar huis, omdat het wel eens gebeurt, dat ze hun vollen rusttijd niet krijgen.

1535. *V.* Welke is de rusttijd?

A. Een uur, van vier tot vijf uur. Dat is de vaste tijd, maar gewoonlijk is er meer rusttijd.

1536. *V.* Is er nog een kleine rusttijd om eene boterham te gaan eten?

A. Neen. De boterham wordt onder het werk door genuttigd. Ook kunnen ze koffie zetten, daarop wordt geen aanmerking gemaakt, maar officieele rusttijd is er alleen van 4—5 uur.

1537. *V.* Is het gebruik om warme koffie te drinken, of alleen een slok water, gelijk ons een getuige zeide?

A. Dat kan ik niet met juistheid zeggen.

1538. *V.* Hoe brengen zij dat rustuur door?

A. Een half uur eten zij hunne boterham, en het tweede slapen zij.

1539. *V.* Is daarvoor een apart lokaal?

A. Neen.

1540. *V.* Waar liggen ze dan?

A. Op eene bank of op den grond.

1541. *V.* De werkelijke arbeisduur is dus 13 uren?

A. Ja, wij kunnen 13 uren eischen.

1542. *V.* Wordt het vaak minder?

A. Meest een half uur, omdat ze een half uur langer schaften.

1543. *V.* De contractueele werktijd is dus 13 uren, maar feitelijk is het $12^1/_2$ uur?

A. Ja.

1544. *V.* Wanneer begint gij 's Zondag-avonds?

A. Ook om 8 uur.

1545. *V.* Dat zijn dus, behalve den Zaterdag, $6 \times 13 = 78$ uren. En nu de Zaterdag?

A. Dan komt de nachtploeg 's avonds om 6 uur, werkt door tot 1 uur en komt dan niet meer op vóór den volgenden Zondag-avond om 8 uur. Wij kunnen dus eischen een totaal van 85 uren per week.
Ik doe nog opmerken, dat elk werkman om de 3 weken een Zondag niet werkt.

1546. *V.* Is van de werklieden nooit een voorstel uitgegaan om 's Zaterdag-ochtends door te werken ten einde de behoefte voor den Zondag klaar te maken?

A. Ja, en daarop hebben wij geantwoord, dat wij dat niet konden toestaan ter wille van de concurrentie.
Vóór de oprichting toch van de fabriek waren hier reeds vier bakkers, waarvan ik de namen kan noemen, die in den nacht van Zaterdag op Zondag bakten. Eigenlijke Zondagsarbeid bestaat er, behalve 's avonds eigenlijk niet, omdat er maar van Zaterdag 6 uur tot 1 uur in den nacht wordt gewerkt.

1547. *V.* Ik denk nu niet aan dat eene uur, maar wel aan de gevolgen van den verrichten arbeid, zich uitende in het gaan slapen en daardoor eerst later kunnen deelnemen aan het leven van den Zondag.
Maar gij zegt: er waren 4 bakkers te Zaandam, die reeds van Zaterdag op Zondag werkten, vóórdat uwe fabriek begon?

A. Ik wil op het getal niet staan, maar er waren hier reeds bakkers, die werkten van Zaterdag op Zondag.

1548. *V.* Geschiedt dat thans door alle bakkers?

A. Niet door alle.

1549. *V.* Is dus het publiek maar voor een deel gesteld op versch brood des Zondags?

A. Ja.

1550. *V.* Indien overeenstemming werd verkregen tusschen de verschillende bakkers, die nu op Zondag versch brood leveren, zou dan uwerzijds geen bezwaar bestaan om aan den wensch der werklieden te voldoen?

A. Neen, maar dan zou men te Amsterdam moeten mededoen; want Fontein, de agent van „de Holland", ontvangt 's Zondag-middags van daar nog versch brood.

1551. *V.* Hoe laat komt dat brood dan te Amsterdam uit den oven?

A. 's Zondag-morgens, dus veel later dan mijn laatste baksel, dat om 1 uur 's nachts wordt uitgehaald.

1552. *V.* Wordt van dat brood uit Amsterdam juist 's Zondags hier veel gesleten?

A. Dat moet wel, anders zou men het niet aanvoeren.

1553. *V.* Wat u weerhoudt om te maken, dat de Zaterdag-nacht vrij is, is uitsluitend de concurrentie?

A. Ja; maar er komt bij, dat ik liever heb, dat de werklieden 13, dan dat zij 19 en 20 uren achtereen werken.

1554. *V.* Maar nu 's Zondag-avonds; dan begint gij om 8 uur. Is dat onvermijdelijk?

A. Ja, omdat Maandag met den eersten trein reeds brood moet verzonden worden naar Amsterdam, en in de andere richting naar Purmerend, Oosthuizen, Hoorn, enz.

1555. *V.* Is het juist, dat er 4 uren noodig is voor het maken van een brood?

A. Neen, minstens $5^1/_2$ uur; $3^1/_2$ uur voor het deegmaken, 2 uren voor het rijzen, opmaken, afbakken en koelen.

1556. *V.* Hoe laat verzendt gij dat brood, waarvan gij spraakt, des Maandags?

A. Dat brood moet ingepakt worden, hetgeen tijd vereischt, en gaat wel eerst weg met den trein van 7 uur, maar het moet om $4^1/_2$ uur reeds aan het spoor bezorgd worden, omdat mijne paarden naar Wormerveer, Assendelft, Krommenie, enz. moeten.

1557. *V.* Hoeveel tijd rekent gij tusschen het gereed komen en het bezorgen van het brood aan het spoor?

A. Wij bakken verschillende soorten van brood; het eene moet op het andere wachten, omdat de verschillende soorten verschillende temperaturen eischen. Eerst worden de knipjes gebakken, die eene zeer hooge temperatuur eischen, dan de fluitjes, daarna het vloerbrood. Wij bakken wel 15 soorten.

1558. *V.* Zoodat de tijd tusschen 8 uur 's avonds en $4^1/_2$ uur 's morgens niet meer is dan strikt noodzakelijk om er te komen?

A. Juist.

1559. *V.* Zou het niet zijn te vinden door eene uitbreiding van uwe fabriek? Is het niet eene quaestie van personeel en ovens?

A. Indien ik meer personeel bij nacht had en mijne ovens, banken, planken, kneedmachines, enz. waren evenredig grooter, dan zou ik in minder tijd meer brood kunnen maken.

1560. *V.* Indien de wetgever u de verplichting oplegde om dien Zondagavond-arbeid nog in te krimpen, zoudt gij dan aan dat verbod uitvoering kunnen geven ten koste van geldelijke offers?

A. Ik zou één uur later kunnen beginnen.

1561. *V.* Gij zoudt niet verder kunnen gaan?

A. Neen.

1562. *V.* Wordt er wel overgewerkt?

A. Zelden.

1563. *V.* Ons is door een getuige medegedeeld, dat aan uwe fabriek het stelsel bestaat van overwerken als straf. Is dat zoo?

A. Ja.

1564. *V.* Die getuige beweerde, dat, wanneer men van 1 tot 15 minuten te laat kwam, men 1 uur moest overwerken, en verder voor elk kwartier te laat komen $^1/_2$ uur. Wordt daar streng de hand aan gehouden?

A. Wanneer de tijd van te laat komen niet te lang is, wordt het wel eens door de vingers gezien.

1565. *V.* Die getuige zeide ons, dat er zeer streng de hand aan werd gehouden; dat de straf wel werd kwijtgescholden, wanneer het niet druk was, maar er later toch overgewerkt moest worden.

A. Zoo streng wordt de hand er niet aan gehouden.

1566. *V.* Ik vraag dit, omdat, indien er streng de hand aan werd gehouden, ik de straf zeer zwaar zou vinden, bijv. bij een te laat komen van eenige minuten.

A. Dat is uw oordeel, maar niet het oordeel van een bakker. Het deeg wordt $3^1/_2$ uur van te voren gereed gemaakt; werd nu aan het te laat komen niet streng de hand gehouden, dan zou het brood niet klaar komen. Vroeger had men geldboete, en het bedrag werd onder het personeel verdeeld. Dit gaf aanleiding, dat een persoon, die eene halve minuut te laat kwam, wat soms geforceerd gebeurde, daar men expres de deur dicht deed, beboet werd. Dit gaf aanleiding tot ruzie in de bakkerij, en daarom hebben wij deze straf ingevoerd. Nu beboeten als het ware de knechts niet meer elkander, maar doet de meesterknecht het.

1567. *V.* Past gij nog andere boeten toe?

A. Als het noodig zou zijn, ja.

1568. *V.* Bestaan daaromtrent bepalingen?

A. Ik heb zeer kort geleden eene bepaling gemaakt, dat, wanneer de dader van onzindelijkheden niet spoedig ontdekt werd, aan het geheele personeel straf zou worden opgelegd. Intusschen, ik heb aan die bedreiging nog geen gevolg gegeven.

1569. *V.* Vindt gij die bepaling zelf niet wel wat erg bar?

A. Soms is zij wel noodig. Zoo is het mij, alleen op die wijze, gelukt heden-morgen een jongen te forceeren mij eenige mededeelingen te doen omtrent het bederven van beschuit.

1570. *V.* Bestaat er aan uwe fabriek een officieel reglement op het stuk van boeten?

A. Neen.

1571. *V.* Hoe wordt het overwerk betaald?

A. Met 15 cents per uur.

1572. *V.* Vindt gij den feitelijken arbeidsduur van 13 uren niet te lang?

A. Ja zeker.

1573. *V.* Wordt door u waargenomen, dat ten gevolge van zoo langen arbeidsduur de werkkracht vermindert?

A. Dat weet ik werkelijk niet. Maar men moet niet vergeten, dat het een zeer kalme arbeid is, waarbij noch gezwoegd, noch gezweten wordt. Zoo werken de deegwerkers hoofdzakelijk met de machine, en zij hebben niets anders te doen dan het vocht klaar te maken voor de machine, en het deeg van den eenen trog in den anderen te werpen, wanneer het voldoende gerezen is.

1574. *V.* Is door u overwogen, om in den arbeidsduur, dien gij zelf lang vindt, verandering te brengen?

A. Ja zeker; wanneer *alle* bakkerijen gedwongen werden den feitelijken arbeidstijd op 11 uren te brengen, zou ik dit zeer toejuichen. Zooals echter thans de toestand is, zouden daartegen niet alleen geldelijke, maar ook technische bezwaren bestaan.

1575. *V.* De getuige Baarse deelde ons mede, dat de particuliere bakker begint 's morgens om 3 uur, werkt tot half elf, daarna gaat venten met de kar tot half een, één uur, en dan vrij is, doch daarentegen veel langer werkt op Zaterdag, soms van Zaterdag-avond 12 uur tot Zondag-morgen 12 uur. Is dat juist?

A. Mijne ervaring is anders en wel deze, dat bij de particuliere bakkers in gewonen werktijd, door de week, meer wordt gewerkt dan 14 uren, en dat 's Zaterdags de arbeid van diegenen, die 's Zondags geen versch brood afleveren, de 24 uren dikwijls te boven gaat.

1576. *V.* Gij zegt 14 uren; is dat feitelijke arbeidsduur, of moet er de rusttijd af?

A. Laat ons 13 uren zeggen.

1577. *V.* Zoodat het verschil met de fabriek niet zit in de weekdagen, maar alleen in den Zaterdag-nacht?

A. Ik geloof, dat, bij verhoor van particuliere bakkers hier aan de Zaan, over het algemeen blijken zou, dat bij hen langer wordt gewerkt dan bij ons aan de fabriek.

1578. *V.* Is uw personeel tegen ongelukken verzekerd?

A. Ja, bij de Eerste Maatschappij te 's-Gravenhage.

1579. *V.* Zeker de gewone f 1 per dag en f 1000 tegen invaliditeit of dood?

A. Bij doodelijken afloop een jaar loon, en verder naar verhouding.

1580. *V.* En bij tijdelijke invaliditeit, wanneer de man door een ongeluk tijdelijk buiten staat is om te werken?

A. Dan wordt het weekloon gedeeltelijk uitbetaald, maar ik weet niet precies het hoeveelste gedeelte.

1581. *V.* Gij hebt een ziekenfonds aan uwe fabriek. Hoe is dat ingericht?

A. De werklieden betalen 1 pct. van het loon en wij doen er $1^1/_2$ pct. bij. Daarvan wordt uitgekeerd: de eerste 4 weken $^3/_4$; de tweede 4 weken $^1/_2$, en de derde 4 weken $^1/_4$ van het weekloon.
Het lidmaatschap is verplichtend en het fonds wordt door ons beheerd. Een bestuur is er niet, maar het fonds berust bij de firma, tegen 5 pct. rente, en wordt geadministreerd door den boekhouder, die daarvan elk jaar rekening en verantwoording doet; welk stuk door den ondermeesterknecht wordt onderteekend, namens het personeel.
Ieder werkman heeft recht om het ziekenbriefje na te zien van iemand, die ondersteuning genoten heeft.

1582. *V.* Voldoen die bijdragen van $2^1/_2$ pct. ruim aan de behoefte?

A. Ja, er zijn jaren geweest, dat er overbleef, zoodat er kapitaal is gevormd.

1583. *V.* Het is dus geen gewoonte om aan het eind van het jaar eene uitdeeling te houden?

A. Neen; wat er over is, blijft bij elkander om te voorzien in tijden, als wij nu beleefd hebben met de influenza, toen het fonds duchtig gesloopt is geworden.

1584. *V.* Hoe gaat het met het opzeggen van den dienst?

A. Als ik iemand ontsla, wat een paar maal gebeurd is, dan krijgt hij zijn volle loon. De knechts zeggen van hun kant eene week te voren op en zouden het onfatsoenlijk achten om zich daaraan niet te houden.

1585. *V.* Ik kom tot het loon. Zijn de opgaven, die ons daaromtrent door den getuige Baarse verstrekt werden en die ik u hier voorlees, juist?

A. Ja; alleen doe ik opmerken, dat, behalve de ovenist van f 12.50, er nog een is van f 11.50, en dat zij, die f 8 hebben, halfwassen zijn.

1586. *V.* Zijn dat de totaal-verdiensten?

A. Ja.

1587. *V.* Is in uwe fabriek het verstrekken van vrij brood niet gebruikelijk?

A. De werklieden krijgen het brood tegen slijtersprijs, zoolang het versch is, en tegen nog geringer prijs, als het oud-bakken is.

1588. *V.* Komt het veel voor, dat melk gedronken wordt door de werklieden?

A. Zij koopen wel eens melk van mij, maar diefstal, die met medewerking van den deegmaker gepaard zoude moeten gaan, komt niet voor; althans ik heb het niet ontdekt.

1589. *V.* Uwe meening daaromtrent is dus beslist gunstig, en gij hebt nooit behoefte gevoeld aan een streng boetestelsel tegen dergelijke ontvreemding?

A. Neen, tot dusver niet.

1590. *V.* Nu komen wij aan de beschuitbakkerij. Daar wordt overdag gewerkt, niet waar?

A. Ja. De mannen werken van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur, met rusttijden van 12—1 of van 1—2 uur naar gelang het werk.

1591. *V.* Dat is dus ook 13 uren?

A. Ja.

1592. *V.* Gaan die werklieden 's middags naar huis om te eten?

A. Meerendeels ja.

1593. *V.* Is die schafttijd niet te kort voor hen, die ietwat ver van de fabriek wonen?

A. Neen, men heeft er mij althans nooit over gesproken.

1594. *V.* Bezigt gij in de beschuitbakkerij niet nog al veel jongens?

A. Bij de pakkerij 10, alle beneden de 16 jaar.

1595. *V.* Kunt gij die jongens dadelijk gebruiken, zoo als zij van school komen?

A. Ja.

1596. *V.* Hoe lang werken die?

A. Zij komen om 7 uur, en als het druk is, om 6, vroeger niet; zij werken nooit later dan 7 uur.

1597. *V.* En vóór de invoering der arbeidswet?

A. Toen waren de werkuren precies zoo; de invoering der wet heeft daarop geen invloed gehad.

1598. *V.* Welke zijn voor hen de rusttijden?

A. Van 8—8½, van 12—2, van 5—5½ uur.

1599. *V.* Gij blijft dus een eind beneden den maximum-arbeidsduur, door de wet gesteld. Bestonden die rusttijden ook vóórdat de wet is ingevoerd?

A. Ja.

1600. *V.* Verdienen de beschuitbakkers dezelfde loonen als de nachtploeg?

A. Ja.

1601. *V.* Zijn in die beschuitbakkerij geen wolwassenen, die minder verdienen?

A. Niet een.

1602. *V.* Wat verdienen de jongens?

A. De jongens in de bakkerij, 16 tot 22 jaar oud, verdienen f 2.25 tot f 5.50.

1603. *V.* En die in de pakkerij?

A. f 1.50.

1604. *V.* Zijn er in de bakkerij veel jeugdige werklieden tusschen de 16 en 22 jaar?

A. In het geheel 7.

1605. *V.* Gesteld, dat de wetgever, die nu den arbeidsduur van 11 uren bepaald heeft voor jongens tot 16 jaar, die bepaling uitbreidde tot 18 jaar, zou dat moeilijkheid in uw bedrijf geven?

A. Neen, die jongens werken thans 13 uren met 1 uur rust.

1606. *V.* Dus het zou loopen over eene quaestie van 1 uur?

A. Ja.

1607. *V.* Zou het volgens uwe ervaring een geluk zijn voor de jongeren, indien men het verbod om te arbeiden uitstrekte tot 14 jaar?

A. Wanneer zij die jaren op school bleven, zeer zeker.

1608. *V.* Dus wanneer dit verbod gepaard ging met leerplicht tot dien leeftijd, zoudt gij het toejuichen?

A. Zeker.

1609. *V.* Merkt gij bij die jeugdige knapen te geringe ontwikkeling op?

A. Dat kan ik moeilijk zeggen.

1610. De heer **Le Poole**: Werkt gij met één of twee stoomketels?

A. Met twee.

1611. *V.* Dus de fabriek behoeft, bij schoonmaak van een ketel, niet stil te staan?

A. Neen.

1612. *V.* Hoe lang is zulk een stoomketel afgekoeld, vóór de menschen er in gaan?

A. Meestal vier weken.

1613. De **Voorzitter**: Hebt gij zelf ons nog iets mede te deelen?

A. Ik wenschte er op te wijzen, dat er in het geheel in de fabriek 50 personen werken; daarvan werken er 11 des nachts, waarvan 8 altijd, en 3 om de 14 dagen bij dag of bij nacht.

1614. *V.* Gij hebt dus onder de nachtwerkers eene categorie, die wisselt, en eene, die niet wisselt?

A. Ja.

1615. *V.* Kunt gij van dat wisselen of niet wisselen invloed op de menschen waarnemen?

A. Neen.

1616. *V.* Hoe heeft de verwisseling plaats?

A. Een werkman, die werkt tot Zaterdag-nacht 1 uur, komt dan Maandag-morgen om 6 uur op; en de persoon, die Maandag-morgen om 6 uur op moest komen, komt dan den volgenden Zondag-avond om 8 uur op.

E. G. Verkade Jr.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Pieter Korff**, oud 36 jaar, stijfselfabrikant en olieslager, lid der firma Wed. C. Korff, te Zaandam.

1617. De **Voorzitter**: Om met de olieslagerij te beginnen; hebt gij meerdere molens?

A. Maar één, het „Rad van Avontuur" genaamd.

1618. *V.* Ons is medegedeeld, dat in de wind-oliemolens, bij wind, geregeld 16 uren wordt doorgewerkt. Hoeveel rusttijd hebben de werklieden dan?

A. De knechts hebben bij doorgaanden wind een werktijd van 16 uren. Overwerk en Zondagsarbeid heeft zelden plaats. De knechts kunnen twee halve uren rust nemen om hun eten te gebruiken, maar uit eigenbelang laten zij dat na, omdat door hen op stuk gewerkt wordt. Zij zouden het anders zeer goed kunnen doen, omdat zij met hun vieren werken, en de drie overigen het dus best voor een half uur kunnen inloopen.

1619. *V.* Hun verplichte werktijd is dus vijftien uren?

A. Juist.

1620. *V.* Hoeveel dagen 's jaars, denkt gij, dat er wind genoeg is om door te malen? Hebt gij bijv. over 1890, dat in dit opzicht een zeer ongunstig jaar was, daarvan aanteekening gehouden?

A. Het is mij niet mogelijk u dat, zelfs bij benadering, eenigszins behoorlijk op te geven. Dan eens blijft de wind 14 dagen achtereen doorwaaien, en dan weder is het 14 dagen lang stil.

1621. *V.* Blijven de lieden op de dagen, waarop niet gemalen wordt, thuis?

A. De jongens wel, de volwassenen niet.

1622. *V.* Hoe lang blijven zij dan echter aan den molen?

A. Een paar uren.

1623. *V.* Komt het voor, dat er 14 dagen achtereen wordt gewerkt, wanneer de wind aanhoudt?

A. Het waait zelden zoo lang, dat er altijd even hard wordt gewerkt.

1624. *V.* Een oliemolen heeft toch weinig wind noodig, niet waar?

A. Ja.

1625. *V.* Dunkt u, wanneer er aanhoudend wind is, de arbeidsduur van 15 of 16 uren per etmaal niet te lang?

A. Ik geloof het niet.

1626. *V.* Maar zij klagen misschien meer onder elkaar dan tegenover u?

A. Neen, als zij wat hebben, komen zij er altijd rond voor uit.

1627. *V.* Het olieslagersvak staat hier aan de Zaan, wat de werklui betreft, immers laag aangeschreven?

A. Ja, het is eentoonig werk, en velen hebben er op tegen.

1628. *V.* De lieden worden, naar wij vernomen hebben, betaald per last, collectief voor de vier man, naar een zekeren maatstaf. Is die som niet f 10.65?

A. Ja.

1629. *V.* Is het juist, dat de verdeeling is als volgt: f 4.20 voor den blokmaker, f 3.15 voor den steenknecht, f 2.10 voor den jongen (zoo genaamd, ondanks zijn leeftijd) en f 1.20 voor den eigenlijken jongen?

A. Dat is in het algemeen zoo.

1630. *V.* In andere vakken bleken ons de loonen nog al uiteen te loopen, maar in het olieslagersvak schijnt er dus een vaste loonstandaard te zijn?

A. Ja.

1631. *V.* Verwerkt gij binnen- of buitenlandsch zaad?

A. Buitenlandsch zaad.

1632. *V.* Werd er vroeger niet veel meer binnenlandsch zaad, nl. koolzaad, verwerkt?

A. Ja, tegenwoordig ook nog wel. Het maalt veel gemakkelijker dan lijnzaad, maar door het gas en de petroleum is het debiet van raapolie belangrijk minder, en daardoor wordt er minder koolzaad gemalen.

1633. *V.* Trekt gij uit een last koolzaad minder koeken dan uit een last lijnzaad?

A. Ja, ruim 1000 koeken uit koolzaad en 1300 uit lijnzaad.

1634. *V.* Ons is de verhouding van 1200 tot 1400 opgegeven. Is die minder juist?

A. Ja.

1635. *V.* Naar mate er meer lijnzaad gemalen word daalt het feitelijke loon, niet waar?

A. Ja.

1636. *V.* Zijn er verleden jaar bij de patroons geen pogingen aangewend om, in verband met dat feit, het loon te doen bepalen naar het aantal koeken en niet naar het last?

A. Ja, maar tot nu toe is er nog niets van gekomen.

1637. *V.* Zou dat niet billijk zijn?

A. Ik geloof niet, dat de menschen er voordeel bij zouden hebben. Er zijn menschen, die ontevreden van aard zijn. Die lieden moeten toch ook niet uit het oog verliezen, dat de patroons nu ook, wanneer de molen niet werkt, soms 14 dagen lang toch een gedeelte van het loon geven, het zoogenaamde staangeld. Dat bedraagt in de 14 dagen, naar ik meen, f 14.50, tegen f 23 het volle loon, en zoo in verhouding. Zitten de menschen verlegen, och dan leenen wij hun wat op latere afrekening.

1638. *V.* Ik begrijp toch inderdaad nog niet, dat betaling naar het aantal koeken niet voordeeliger voor de menschen zou zijn?

A. Van koolzaad krijgt men maar ruim 1000 koeken.

1639. *V.* Juist, maar er wordt immers hoe langer zoo meer lijnzaad verwerkt?

A. Och, als er een groot gewas koolzaad is, neemt men dat ook wel, en in de laatste jaren komt er eene massa Indisch koolzaad.

1640. *V.* Wat verdienen nu de werklieden feitelijk?

A. De blokmaler f 23, de nachtblokmaler f 18, de steenknecht f 15, de dagjongen f 12, de nachtjongen f 6.50, de pletjongen f 5.

1641. *V.* Dat zijn alle cijfers voor 14 dagen, bij een arbeidsduur van 15 à 16 uren per etmaal?

A. Ja, die arbeidsduur is zoo lang, wanneer er wind is.

1642. *V.* Staat de molen 's Zondags altijd stil?

A. Ja, op enkele uitzonderingen na in Maart of April, als wij koeken te kort komen. Als Zondagswerk te vermijden is, doet mij dat evenveel genoegen als den werklieden.

1643. *V.* Begrijp ik het goed, dat de olieslagers een zeer ongeregeld leven hebben: van tijd tot tijd eenige stilte, maar deze afgewisseld door buitensporige drukte?

A. Als er weinig wind is, gaat de molen langzamer.

1644. *V.* Maar de menschen blijven dan toch op den molen, en van familieleven is dan weinig of geen sprake. Verdwijnen de windmolens langzamerhand?

A. Ja, in den laatsten tijd zijn er heel wat weggegaan.

1645. *V.* Acht gij het maar eene quaestie van tijd, dat zij alle zullen verdwijnen?

A. Ja, langzamerhand zullen er wel meer stoommolens komen, want de olie wordt op termijn verkocht, en bij stoom heeft men dus meer zekerheid omtrent het tijdstip van levering.

1646. *V.* Uw pletjongen wordt, als ik mij niet vergis, dezer dagen 16 jaar?

A. Ja, Vrijdag.

1647. *V.* Gaat hij dan met de volwassenen mee op werken gedurende 16 uren?

A. Ja, dat wil hij wel.

1648. *V.* Omdat hij dan meer verdient?

A. Neen, maar het is best voor hem, want tot nog toe ging hij om 6 uur heen, niet naar de school, zooals ik hem dikwijls aangeraden heb, maar langs de straat loopen en naar het Heilsleger. Dat is niet goed voor zulke jongens

1649. *V.* Hoe lang hebt gij dien jongen?

A. Ruim een jaar.

1650. *V.* Hoe lang werkte hij vóór de invoering der arbeidswet? Deed hij toen mede met de volwassenen?

A. Neen, dan hebben wij hem pas een jaar gehad. Wij hebben eerst een ouderen gehad, die moest in dienst; voor dien jongen van 16 jaar heb ik onmiddellijk een biljet moeten vragen.

1652. *V.* Vindt gij het niet betreurenswaardig, dat een jongen nog in den groei van zijn lichaam, van 16 tot 18 jaar, nachtarbeid moet verrichten, in elk geval 16 uren per dag moet werken

A. Neen; wanneer het eene stoomoliefabriek was, zou hij het niet kunnen uithouden, maar bij een windmolen werkt hij dikwijls minder.

1653. *V.* Werken in de stoom-oliefabriek de menschen niet korter?

A. Ja.

1654. *V.* Gij betaalt om de 14 dagen. Betaalt gij dan eene vaste som uit, met verevening van het overige later?

A. Ja, tweemaal per jaar heeft de verevening plaats.

1655. *V.* Waarom betaalt gij om de 14 dagen en niet om de week?

A. Dat is gemakkelijker.

1656. *V.* Het is gemakkelijker voor uwe administratie; maar staat daar niet tegenover het belang van het gezin?

A. Zij kunnen het loon ook per week uitbetaald krijgen, maar zij schijnen dit niet te verlangen.

1657. *V.* Enkele personen spraken hier als hunne ervaring uit, dat, waar het loon om de 14 dagen wordt uitbetaald, ja, eene voortreffelijke huisvrouw wel zorgt dat het goed gaat, maar eene minder voortreffelijke — en die zullen onder de werklieden, evenals in andere klassen, wel de meerderheid vormen — in het begin het gezin ruim doet leven, terwijl in de laatste dagen gebrek geleden wordt. Zijt gij het daarmede niet eens?

A. Ik kan dat moeilijk beoordeelen.

1658. *V.* Zou het niet ernstige overweging verdienen om, in het belang van het gezin, de betaling per week te doen plaats hebben?

A. Ik geloof het niet.

1659. *V.* Hoe gaat het met het loon bij ziekte?

A. Bij ziekte wordt het vaste loon uitbetaald en dit later verrekend.

1660. *V.* Het wordt dus niet geschonken, maar voorgeschoten?

A. Ja.

1661. *V.* Is het in uw vak vrij algemeen, dat de patroon bij ziekte het loon niet laat doorgaan?

A. Ja.

1662. *V.* Het is opmerkelijk, dat in het olieslagersvak bij ziekte het loon niet doorgaat, en in andere vakken wel.

A. Ja, in de stijfselfabriek gaat dan ook het loon bij ziekte wel door.

1663. *V.* Hoe verklaart gij dat?

A. Bij de stijfselfabriek wordt een vast loon uitbetaald, en bij den oliemolen werkt men per stuk.

1664. *V.* Wanneer de molen stil staat, hoewel daar per stuk betaald wordt, geeft gij toch een vast geld; op dezelfde wijze zou, dunkt mij, bij ziekte, een zeker fixum kunnen uitgekeerd worden.
Maakt de olieslager over het algemeen meer geld dan de man op eene stijfselfabriek?

A. Neen.

1665. *V.* Wanneer dit zoo is, waarom verkeert hij dan, op dit voor een werkmansgezin zoo belangrijke punt, in eene minder gunstige positie?

A. Dat zou ik u moeilijk kunnen zeggen.

1666. *V.* Hebt gij wel eens ongelukken van het werkvolk aan den molen gehad?

A. Neen, althans niet van belang.

1667. *V.* Gij constateert zeker ook veel doofheid onder uw werkvolk?

A. Ja.

1668. *V.* Ons is medegedeeld, dat de doofheid zich wel reeds 3 of 4 jaren, nadat de menschen met dat werk begonnen zijn, openbaart?

A. Dit komt zeer zelden zoo vroeg voor.

1669. *V.* Neemt gij wel eens waar, dat de bout aan de hei niet ingeslagen wordt?

A. Dat gebeurt nooit.

1670. *V.* Wordt de molen altijd stilgezet, wanneer er gesmeerd moet worden?

A. Hoewel ik daarop steeds attent maak, doen zij het toch niet altijd. Zij maken tegenwoordig echter veel gebruik van een lap aan een stok, zooals door een der heeren, die ons bezocht hebben, is aangeraden, en daarbij bevinden zij zich zeer goed.

1671. *V.* Veroorzaakt uw fuister niet veel rook?

A. Betrekkelijk weinig, want de rook stijgt ten gevolge van de hitte dadelijk naar boven en verwijdert zich dan door de raampjes.

1672. *V.* Zijn er geen pogingen aangewend, om de rook op eene snellere wijze te verwijderen?

A. Die gaat werkelijk gauw genoeg weg.

1673. *V.* Een boetestelsel is bij u niet bekend?

A. Daaraan wordt hier weinig gedaan.

1674. *V.* Heeft uwe firma geen oud-gedienden, die niet meer kunnen werken?

A. Wij hebben indertijd een geval gehad met zekeren Klaas Groot, die een ongeluk aan zijne oogen heeft gehad, en dien wij ook hebben geasisteerd. Toen het bedrag der voorschotten tot, naar ik meen, f 90 was gestegen, hebben wij door dat bedrag de pen gehaald, en heeft hij verder van het armbestuur en van ons assistentie ontvangen.

1675. *V.* Hoeveel kreeg hij van uwe firma?

A. Ik meen f 2.

1676. *V.* Had hij lang bij uwe firma gediend?

A. Geruimen tijd.

1677. *V.* Wordt uwe stijfselfabriek door wind of stoom gedreven?

A. Door geen van beide; alles gaat er met de hand.

1678. *V.* Hoe talrijk is daar het personeel?

A. Vijf man, waarbij één jongen van 14 jaren.

1679. *V.* Hoe lang is de werktijd?

A. Er is geen vaste werktijd. Eerst wordt de tarwe met zuur water in bakken gestort. Vervolgens heeft er een gistingsproces plaats. Het moet 8 à 14 dagen staan, en dan scheiden zich de stijfseldeelen af, de spoeling, die er op komt, wordt er afgepompt, en de stijfsel gaat in bakjes met linnen om uit te druipen. Het wordt dan gedroogd in de droogkamer.

1680. *V.* Is er geen vaste werktijd?

A. Wanneer dat gistings-proces is begonnen, dan beginnen zij om 4, 5 uur, werken tot 8 uur, hebben dan rust tot 9 uur, gaan weer om 1 uur naar huis, en werken vervolgens tot 4 à 5 uur. Er is geen vaste werktijd voor aan te geven. Soms staat het brouwsel in de kuipen te bezinken, en dan hebben zij weinig te doen. Den eenen dag komen zij wat vroeger en den anderen wat later. Zij maken één brouwsel in de week, soms wel twee of drie in de 14 dagen. Daarnaar zijn de arbeidsloonen geregeld.

1681. *V.* Hebben zij geen vast weekgeld?

A. Het wordt per brouwsel betaald, en bij ziekte gaat het loon door.

1682. *V.* Wat krijgen zij voor een brouwsel?

A. Een meesterknecht krijgt f 7.50 per brouwsel, een tweede man f 7.00, een derde man f 6.50, een vierde f 4.50, en een jongen f 2.50 vast per week.

1683. *V.* Zijn er nog andere voordeelen?

A. Ja, de meesterknecht heeft vrije woning, in November eene toelage van f 26 voor vleesch, en eene fooi van f 20. Dan is er ook nog het afval, waarmede hij een mager varken vet mag mesten.

1684. *V.* Hebben de anderen ook voordeelen?

A. De tweede knecht krijgt een half varken of f 30 als restitutie daarvoor.

1685. *V.* Het antwoord op de vraag, hoeveel geld de menschen verdienen, hangt, als ik u goed heb gevat, hiervan af, hoeveel brouwsels er gemaakt worden. Wat is nu de regel: één brouwsel per week, of twee of drie in de 14 dagen?

A. In Januari en Februari kan het met de koude moeilijk harder gaan dan één brouwsel per week. Maar in Maart, April, Mei, als 't warmer wordt, kan het 3 maal en in den zomer viermaal plaats hebben per veertien dagen, en dan neemt dat weder regelmatig af.

1687. *V.* In den zomer is de positie van het volk dus zeer gunstig?

A. Ja, de menschen hebben het dan best en klagen ook niet.

C. P. Korff.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Zwart Czn.**, oud 39 jaar, zakjesfabrikant, te Zaandam.

1688. De **Voorzitter**: Hoe groot is uw personeel?

A. 21 man; daaronder zijn 5 jongens beneden 16 jaar.

1689. *V.* Op welken leeftijd komen die jongens bij u?

A. Tusschen hun 12de en 13de jaar.

1690. *V.* Gaan die jongens later niet nog al eens naar een ander vak over?

A. Vroeger meer dan nu, omdat er, nu ik met stoom werk, meer kans is op bevordering. Maar er zijn er toch.

1691. *V.* Hoe is de werktijd?

A. Van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur, met $2^1/_2$ uur rust in drie tempo's.

1692. *V.* Wordt er veel overgewerkt?

A. Bij mij niet; dat gebeurt alleen tegen St. Nicolaas, en dan nog door bepaalde personen.

1693. *V.* Heeft er dus, behalve tegen St. Nicolaas, bij u weinig overwerk plaats?

A. Bij mij is dat niet zoozeer het geval.

1694. *V.* Met St. Nicolaas toch wel?

A. Ja, dan tot 9 uur, bij uitzondering tot 10 uur.

1695. *V.* Doen de jongens dat ook mede?

A. Neen.

1696. *V.* Sedert de invoering der arbeidswet zeker; maar vóór dien tijd?

A. Toen een enkele, omdat in de stoomfabriek wat langer wordt gewerkt.

1697. *V.* Werkt thans in de stoomfabriek geen jongen beneden de 16 jaar?

A. Ja, een enkele, maar die wordt om 7 uur vervangen door een anderen.

1698. *V.* En vóór de invoering der wet?

A. Toen werkte die jongen ook over, omdat zijne ouders dit gaarne wenschten, wegens het loon.

1699. *V.* Gij hebt ook eene drukkerij voor het bedrukken der zakjes en voor klein smoutwerk, niet waar?

A. Ja.

1700. *V.* Daar werkt immers geen enkele volwassen arbeider?

A. Neen; ik heb twee zetters van 17 jaar.

1701. *V.* Wanneer zij volwassen worden, gaan zij dan naar eene behoorlijk ingerichte drukkerij?

A. Mijne drukkerij is zoo, dat er eigenlijk alles wordt gemaakt, zoodat de jongens bij mij alles kunnen leeren. In smoutwerk zit nog al wat. Een mijner werklieden is, van mij weggaande, aan het hoofd eener drukkerij gekomen. Overigens is het mij nog niet voorgekomen, dat de werklieden, volwassen zijnde, bij mij weggingen, want de drukkerij bestaat pas 7 jaar.

1702. *V.* Wat zijn de loonen bij u?

A. Ik heb drie getrouwde mannen, waarvan twee als vaste knecht f 10 per week verdienen. Dan heb ik nog een man, dien ik meer uit medelijden heb genomen, en die voor het jongenswerk, dat hij doet, f 6 verdient; dan is er een ongetrouwde knecht van f 7.50 en een van f 6, terwijl overigens de loonen loopen van f 4 tot f 1.50, en de jongens ieder f 1.10 hebben.

1703. *V.* Hebt gij eene waterleiding in de fabriek?

A. Ja, met drie kranen.

1704. *V.* Ook in dat deel, waar niet met stoom gewerkt wordt?

A. Neen.

1705. *V.* Bij ons bezoek aan uwe fabriek bevonden wij, dat de toestand van het privaat heel treurig was.

A. Ja, dat is op het oogenblik niet best.

1706. *V.* Kunt gij daaraan niet beter de hand houden?

A. Op het oogenblik doet de stadsreiniging er niets aan. De ton wordt geregeld om den anderen dag weggehaald, maar sedert het water bevroren is, niet meer.

1707. *V.* Kunt gij geen verbetering aanbrengen door het doorspoelen met warm water?

A. Dat denk ik wel, maar ik heb tot nog toe geen klachten gehoord. Eene onaangename lucht is er altijd. De dijksloot is hier op den Dam gedempt, en nu hebben wij daar stinkslooten, omdat wij geen afwatering hebben, en dat geeft eene onaangename lucht.

1708. *V.* Dat is eene reden te meer om zelf zooveel mogelijk de reinheid te bevorderen.

A. Ja, wij werpen dan ook dagelijks carbol in het privaat.

1709. *V.* De reinheid liet inderdaad veel te wenschen over; het was een vuile boel.

A. Dat komt door de vorst; want het privaat moet om de week schoongemaakt worden, althans ik gelast steeds het te doen.

1710. *V.* Wordt daarop door den meesterknecht niet nauwlettend toegezien?

A. Die schijnt in dit opzicht wel wat toegeeflijk te zijn; ik heb hem reeds meermalen die opmerking gemaakt.

1711. *V.* Is er nooit een ongeluk gebeurd met de kleine handpers?

A. Een hoogst enkel geval, maar dat kwam door het spelen van de jongens, die niet opletten en dan, wanneer de drukker de pers dichthaalde, daarin met den vinger kwamen.

1712. *V.* Het is natuurlijk, dat een jongen van dien leeftijd, die den ganschen dag dat werk doet, wel eens even het hoofd omdraait en dan een ongeluk krijgt. Hebt gij er nooit aan gedacht om daartegen een voorzorgsmaatregel te nemen?

A. Ik heb er wel degelijk over gedacht, maar zooals die pers is ingericht, kan het niet. De jongens behoeven ook niet met de vingers aan de pers te komen, want de zakken staan ruim 3 centimeter boven de pers, en die breedte is voldoende om ze gemakkelijk aan te vatten.

1713. *V.* Is u geen middel bekend om daarin verandering te brengen?

A. Neen.

1714. *V.* Ik verklaar mij incompetent om u in deze raad te geven, maar de inspecteur voor den arbeid zou u wellicht een goed middel aan de hand kunnen doen, en ik raad u aan tot hem u te wenden.
Hebt gij in uwe stoomfabriek nooit ongelukken gehad?

A. Neen.

1715. *V.* Uw machinist heeft, naar wij vernamen, tevens het opzicht op de werktuigen in de fabriek. Verlaat hij dientengevolge dikwijls zijne machine?

A. Naar gelang zijne tegenwoordigheid boven wordt gevorderd; doch dan is de stoker bij de machine.

1716. *V.* Is dat een volwassen man?

A. Neen, een jongen van 17 jaar.

1717. *V.* Kan dan alles aan dien jongen overgelaten worden?

A. De machinist is er vlak bij.

1718. *V.* Betaalt gij wekelijks uit?

A. Ja, op Zaterdag.

1719. *V.* Hebt gij een boetestelsel in uwe fabriek?

A. Neen; vroeger wel, maar het heeft geen gewenschte resultaten opgeleverd.

1720. *V.* Hoe kwam dat?

A. De arbeiders vonden het onaangenaam en eene beleediging voor hun persoon.

1721. *V.* Acht gij dus in eene fabriek, als de uwe, een boetestelsel onnoodig?

A. Ja.

1722. *V.* Hebt gij ook meisjes in uwe fabriek?

A. Neen.

1723. *V.* Er worden in de zakjesplakkerijen toch wel meisjes gebezigd?

A. Ik geloof niet, dat er bij mijne collega's hier meisjes in het werk zijn.

1724. *V.* Waaraan schrijft gij het toe, dat dit elders aan de Zaan wel het geval is?

A. Omdat meisjes van 13 en 14 jaren hier lichter een dienst als kindermeisje kunnen krijgen, dan op de dorpen.

1725. *V.* Indien de wetgever den minimum-leeftijd tot 14 jaren verhoogde, hoe zoudt gij daarover als industrieel oordeelen?

A. Ik zou dit niet gewenscht achten, omdat het een zeer lichte arbeid is, dien wij niet hoog kunnen betalen. Voor het drukken van een kilo papieren zakjes bijv. krijgen wij slechts 2 cents.

1726. *V.* Zou bij u tegen den 13jarigen leeftijd hetzelfde bezwaar bestaan?

A. Ja.

1727. *V.* Maar zoudt gij, afgezien van het financieele bezwaar, meenen, dat het werk even goed door oudere kinderen zou kunnen verricht worden?

A. Naar mijne bescheiden meening spreekt het van zelf, dat een jongen van 13 of 14 jaar althans hetzelfde werk kan verrichten, dat door een kind van 12 jaren gedaan wordt.

1728. *V.* Gij gaat veel om met jongens. Constateert gij naar uwe meening voldoende ontwikkeling bij 12jarige jongens?

A. Daarop is moeilijk te antwoorden. Toen ik begon te werken, was ik 9 jaar en had geen voldoend lager onderwijs genoten; maar toen ik het noodig had, heb ik dat gedaan, en nu geloof ik mij te kunnen meten met iemand van mijne positie en mijnen leeftijd.
In vele gevallen is onderwijs tot 12 jaar zeer voldoende.

1729. *V.* Komt het u ook niet wenschelijk voor, het onderwijs voor hen, die de lagere school hebben doorloopen, in de avonduren te doen voortzetten?

A. In vele gevallen, ja.

1731. *V.* Wordt door u aandrang uitgeoefend om te doen geschieden, wat gij goed acht, nl. het bezoeken der avondlessen?

A. Ja, maar met slechte resultaten. Er wordt weinig gebruik van gemaakt door den onwil van de jongens en de weinige waardeering van het onderwijs door de ouders.

1732. *V.* Acht gij het dan wenschelijk, dat een algemeene maatregel worde genomen, opdat, wat bij voorbaat niet wordt gewaardeerd, en daarom niet geschiedt, toch geschiede en naderhand misschien wel zal worden gewaardeerd?

A. Ja.

1733. De heer **Le Poole**: Wordt uwe fabriek verwarmd?

A. Ja, alle lokalen. De stoomfabriek wordt verwarmd door den cylinder, waardoor de zakjes worden gedroogd, met dat gevolg, dat wij op dit oogenblik nog 60° F. hebben.

1734. *V.* Hoe dikwijls wordt uwe fabriek schoongemaakt?

A. Tweemaal per jaar met water, en iederen dag wordt zij geveegd.

1735. De **Voorzitter**: Daar gij gedeeltelijk met stoom werkt, kunt gij ook gedeeltelijk met stoom verwarmen. Maar hoe verwarmt gij de andere lokalen?

A. Met kachels.

1736. *V.* Kunt gij daardoor eene redelijke temperatuur verkrijgen?

A. Ja, wij hebben altijd kunnen werken. Alleen met de strenge koude was het wat erg koud.

J. Zwart Cz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN WOENSDAG 7 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Pieter François Poederbach,** oud 38 jaar, directeur van de gemeentelijke reinigingsdienst, te Zaandam.

1737. De **Voorzitter**: Waartoe bepaalt zich het werk der gemeentereiniging?

A. Tot het ledigen van privaten en beerputten, urinoirs, enz., het ophalen van vuil en andere kleine diensten.

1738. *V.* Hoe talrijk is het personeel?

A. Wij hebben 24 vaste werklui.

1739. *V.* En als gij eens meer menschen noodig hebt, trekt gij die dan uit het losse schippersvolk?

A. Neen, dat verdient in den zomer te veel om in den winter daartoe lust te hebben. Bij de reiniging krijgen wij menschen, die niet meer valide zijn, borstlijders, mannen, die eene breuk hebben, of om andere redenen niet meer zoo goed voort kunnen; ferme menschen komen bij ons haast niet voor.

1740. *V.* Hoeveel verdient het losse volk?

A. f 0.75 of f 1 per dag, naar gelang van winter of zomer.

1741. *V.* Men heeft ons medegedeeld, dat het loon der vaste lieden f 7.50 bedraagt; is dat zoo?

A. Ja, dat verdienen zij allen, maar niet dadelijk. Zij beginnen met f 6.50 en krijgen, naar mate zij hun best doen, wat meer tot het door u genoemde maximum. Er is er een van f 5.50, of liever nu van f 6; maar dat is een invalide, die geen mannenwerk kan doen, een man met een hoogen rug, wiens arbeid met die belooning goed betaald is.

1742. *V.* Heeft de gemeenteraad niet juist, met ingang van Januari, eene verhooging van f 0.50 toegestaan, zoodat daardoor het maximum op f 7.50 is gekomen?

A. Ja, vroeger was het hoogste loon f 7.

1743. *V.* Wordt dat bedrag van f 7.50 beschouwd als een behoorlijk loon, waarmede een man, zij het op zeer matige wijze, in de behoeften van zijn gezin kan voorzien?

A. Dit hangt af van de grootte van het gezin; de een heeft één kind, de ander heeft er zes.

1744. *V.* Laat ons een gemiddeld gezin nemen, b.v. met 4 kinderen. Dat zal men hier in de kringen der arbeiders waarschijnlijk wel een gemiddeld gezin noemen?

A. Ik vind f 7.50 nog zeer miniem om in den tegenwoordigen tijd behoorlijk te leven met zulk een gezin.

1745. *V.* Vooral vermoedelijk voor een arbeider der gemeente?

A. Ja; vandaar ook, dat de gemeenteraad de 50 cts. verhooging heeft toegestaan.

1746. *V.* Om althans iets te doen?

A. Ik vind de verhooging nog al aardig.

1747. *V.* Lijdt een arbeidersgezin met 4 kinderen en f 7.50 weekloon geen armoede, of lijkt het daar althans niet veel op?

A. Neen, in geenen deele.

1748. *V.* Hoeveel verwoont zoo iemand?

A. f 0.90 à f 1.

1749. *V.* Wat heeft hij daarvoor?

A. Eene flinke kamer van 4 × 5 of 5 × 5 M.

1750. *V.* Zijn die maten niet wat ruim?

A. Neen, sommige vertrekken hier aan de Zaan zijn verbazend groot.

1751. *V.* Wat hebben zij dan nog meer?

A. Een hokje of eene soort van keuken, een plaatsje en een bleekje.

1752. *V.* Ons is een voorbeeld genoemd, waarin voor eene huishuur van f 1.25 niets verkregen werd dan eene kamer met een portaal in het vertrek, en een zolder.

A. De prijs van dergelijke woningen is afhankelijk van den stand. Wenschen de werklieden op een beteren stand te wonen, dan geeft dat onmiddellijk verschil. Ook voor dien prijs van f 1 kunnen zij hier in de Zaan-

streek, waar zooveel terrein is, eene goede woning krijgen; maar willen zij in het centrum wonen, dan zijn de huisjes duurder en is er zelden een plaatsje bij.

1753. *V.* Welke extra-verdienste hebben uwe arbeiders behalve hun loon?

A. Eene enkele maal in het jaar ledigen zij een beerput; dat werk krijgt ieder op zijne beurt en geeft hun hoogstens een paar gulden extra in het jaar.

1754. *V.* Getuige Van der Ben zeide ons, dat zij ook met kermis en Nieuwjaar fooien van de ingezetenen krijgen, en dat hij met Nieuwjaar ongeveer f 12 aan fooien ontvangen had. Is dat cijfer naar uwe meening juist?

A. In het algemeen zal dat cijfer wel lager zijn. Het is echter den werklui volgens hunne instructie verboden om fooien te vragen; doch men sluit de oogen, omdat men weet, dat de ingezetenen toch iets zouden geven.

1755. *V.* Is Van der Ben een geschikt werkman?

A. Ja, een zeer voorkomend en beleefd werkman.

1756. *V.* Zondagswerk of overwerk komt zeker zeer zelden voor?

A. Ja; gepasseerden Zondag zoude dit toevallig voor de eerste maal voorgekomen zijn, en zoude ik ze tot 's morgens 9 uur hebben moeten laten werken. Dit wordt extra betaald, hoewel het niet staat voorgeschreven; zij moeten het doen.

1757. *V.* Hoeveel krijgen zij dan per uur?

A. Ik denk ze 15 cents per uur te geven.
Dit is de eenige Zondag geweest, dat zij zouden moeten hebben werken, maar het is toen niet eens geschied. Reeds toen de werklieden bij mij Nieuwjaar kwamen wenschen en ik hun de gunstige beschikking van den gemeenteraad omtrent hun pensioen en de verhooging van hun traktement mededeelde, waren er twee opposanten, die dat niet waardeerden. Dezelfde twee lieden hadden Zaterdag-avond, toen ik door den opzichter de order liet bekend maken om 's Zondags te werken, hem gezegd: „daar bedanken wij voor; dan liever de poort uit!" Den volgenden morgen behoefde echter de order wegens de gladheid der wegen niet uitgevoerd te worden.

1758. *V.* Gij spraakt daar van de stemming der werklieden; sloeg dat slechts op twee van hen?

A. Zeker, want de overigen zeiden: „wij gaan, want wij worden gecommandeerd; wil jelui blijven staan, ons goed." Die twee opposanten doen met elkander dienst, bederven elkander, en ik zal hen dan ook van elkander af plaatsen.

1759. *V.* Was door de werklieden geen loonsverhooging gevraagd?

A. Neen, dat is nooit geschied.

1760. *V.* Wat is hun gewone werkdag?

A. 's Zomers 10, 's winters $\pm$ 9 uren. De dienst loopt: van 's morgens 6 tot 8, dan van 8.30 tot 12 uur, vervolgens, na anderhalf uur schafttijd, van half twee tot zes uur. Na zessen werken zij zeer zelden; daarvoor krijgen zij dan ook overwerk betaald.

1761. *V.* Gebeurt het zóó zelden, dat het niet van beteekenis is voor hunne financieele positie?

A. Ja, het gebeurt uiterst zelden.

1762. *V.* Krijgen de werklieden geneeskundige hulp van gemeentewege in geval van ziekte?

A. Neen. De gemeente geeft, tegen een bewijs van den dokter, half loon.

1763. *V.* Ons is verzekerd, dat het armbestuur zeer vrijgevig is met het verstrekken van kostelooze geneeskundige hulp. Krijgen deze lieden, die weinig loon ontvangen, toch geen geneeskundige hulp van de zijde van het armbestuur?

A. Het armbestuur is zeer vrijgevig, omdat de kerkbesturen slecht bij kas zijn. Bijna nooit weigert het geneeskundige hulp, zoodat deze ook aan een groot gedeelte van mijne werklieden wordt verleend.

1764. *V.* Het is gebleken, dat hier in Zaandam door de meeste werkgevers in geval van ziekte het volle loon wordt uitbetaald. Wordt dat voorbeeld niet door het gemeentebestuur gevolgd?

A. Neen, er is eenmaal een besluit genomen, volgens hetwelk de werklieden in zoodanig geval half loon krijgen. Vermoedelijk heeft men in deze het voorbeeld van andere gemeenten, o. a. van Leeuwarden, waar ik opzichter bij den reinigingsdienst ben geweest, gevolgd.

1765. *V.* Is het u bekend of het gemeentebestuur overwogen heeft, of het, in plaats van dat voorbeeld te volgen, zich in deze zou gedragen naar de meerderheid van de particuliere werkgevers alhier?

A. Neen, de gelegenheid heeft zich nooit voorgedaan. Men meende, dat het zóó goed was, en dat anders van de zijde der werklieden wellicht misbruik zou worden gepleegd.

1766. *V.* Zouden die misbruiken niet behoorlijk te controleeren zijn?

A. Zeker, door de doctoren. Ook met dit halve weekgeld vermoed ik, dat ik wel eens bij den neus ben genomen. Ik heb wel eens overwogen, of het geen aanbeveling zou verdienen, om ook een bewijs van den dokter te hebben van het oogenblik af, waarop de zieke beter is geworden.

1767. *V.* Het zou, dunkt mij, best mogelijk zijn om, aangezien de gemeente doctoren in haar eigen dienst heeft, die contrôle degelijk te organiseeren?

A. Dit is zeer goed uitvoerbaar. De eene dokter zou den anderen kunnen controleeren.

1768. *V.* Zijn er van uwe werklieden in ziekenfondsen, die ziekengeld uitkeeren?

A. Niet velen; dat zal met een viertal ophouden.

1769. *V.* Bij langdurige ziekte van den kostwinner, moeten dus gezinnen van menschen, die in dienst zijn der gemeente, wel gebrek lijden?

A. Gebrek lijden is wel wat sterk, want in den regel gaan de vrouwen uit zulke gezinnen uit werken, en in die genoemde omstandigheid zijn zij alleen verplicht nog wat harder aan te pakken.

1770. *V.* Dat uit werken gaan van zulke vrouwen, wier mannen bij de gemeente in dienst zijn, geschiedt dat om in de nooddruft van het gezin te helpen voorzien, om wat bij te spijkeren?

A. Die weinig of geen kinderen hebben, kunnen met f 7 wel toe; en als die zoo iets doen, dan is het om de handen wat ruimer te hebben, maar waar veel kinderen zijn, daar dringt de nood wel om er wat bij te verdienen, en in den regel gaat dat nog, omdat er dan kinderen thuis zijn, die voor het huishouden kunnen zorgen.

1771. *V.* Dat kan toch nooit gunstig op het gezin werken, dunkt u wel?

A. Natuurlijk niet.

1772. *V.* De burgemeester heeft ons onder meer medegedeeld, dat het gehalte der werklieden bij de gemeente-reiniging in de laatste jaren vooruit is gegaan. In welken zin?

A. Toen ik er vóór 5 jaren bij kwam, waren er nog al oudjes, die nu door jongeren zijn vervangen.
Twee heb ik er nog, die niets doen; maar die krijgen half geld, en wij zullen zien wat daarmede moet gebeuren.

1773. *V.* Hoe oud zijn die menschen?

A. De een is bij de 75 en pas 10 jaar in dienst, de ander heeft 15 jaar dienst en is bijna 58 jaar.

1774. *V.* Heb ik u goed begrepen, dat vroeger de reinigingsdienst een soort toevluchtsoord was?

A. Ja, eene soort van armhuis, eene philantropische instelling; toen ik hier werd aangesteld, meende ik, dat daarmede gebroken moest worden, en heb ik geen mensch meer aangenomen boven de 50 jaar. Zoodoende is het gehalte verbeterd. Het werk bij den reinigingsdienst is nu wel geen kunst, maar de menschen moeten er toch den slag van hebben, anders kan de dienst niet aan het doel beantwoorden.

1775. *V.* Daarin schuilt dus, wat de burgemeester verbetering van gehalte noemde. Is intusschen de quaestie van vertrouwen, de zekerheid, dat de arbeider geregeld met zijn arbeid zal voortgaan, ook al is er geen meerdere in zijne nabijheid, niet een groote factor? Is m. a. w. de contrôle niet moeilijk?

A. Ja, vooral door de uitgebreidheid van de gemeente. Daarom moet men werklieden hebben, waarop men staat kan maken.

1776. *V.* Wanneer gezegd wordt: de loonen bij den reinigingsdienst kunnen gering zijn, want wat heeft zoo'n man te doen, dan mag toch zeker niet over het hoofd gezien worden, dat het van groot belang is voor de gemeente om menschen te hebben, waarop men bouwen kan, zoodat daarop bij het bepalen van de bezoldiging dient gelet te worden?

A. Zeer zeker.

1777. *V.* Hebt gij een boetestelsel?

A. Ja.

1778. *V.* Welke boeten past gij toe?

A. Geldboeten en schorsing voor een of meer dagen.

1779. *V.* Waarvoor legt gij boeten op? Voor het te laat komen bijv.?

A. Ja ook, maar ik herinner mij niet, dat dit is voorgekomen.

1780. *V.* En voor dronkenschap?

A. Dit komt wel eene enkele maal voor. De eerste maal straf ik dat met een gulden boete. De tweede maal schors ik hen, en de derde maal worden zij onherroepelijk weggezonden.

1781. *V.* Zijn er kleinere overtredingen, die met minder boete gestraft worden?

A. Zeker, er zijn ook boeten van tien of vijfentwintig cents.

1782. *V.* Worden de boeten door u persoonlijk of door den opzichter opgelegd?

A. Door mij persoonlijk. De opzichter heeft echter de macht om in mijne afwezigheid, als maatregel van orde, een man te schorsen; maar dan moet hij mij daarvan zoo spoedig mogelijk kennis geven.

1783. *V.* Wordt dan het geval door u persoonlijk onderzocht?

A. Ja.

1784. *V.* Wordt er jaarlijks een groot bedrag aan boeten opgelegd?

A. Dat bedrag is luttel.

1785. *V.* Vloeien die boeten in de gemeentekas terug?

A. Ja. Eerst wilde ik er eene soort van spaarpot van maken en die aan het einde van het jaar verdeelen onder de werklieden; ik heb er den burgemeester over gesproken, maar wij zijn tot de conclusie gekomen, dat het bedrag te miniem was.

1786. *V.* Zijn er niet herhaaldelijk klachten ingekomen van bewoners van huizen aan den Hoogendijk over de belt?

A. Ja, maar die klachten zijn m. i. zeer overdreven. De eigenaars hebben die woningen indertijd goedkoop gekocht, en gaat de belt daar weg, dan verbetert natuurlijk zeer hun uitzicht. Het valt echter niet te ontkennen, dat de belt eenigen last veroorzaakt, bijv. als de wind er op staat.

1787. *V.* Is de hinderlijke toestand niet ontstaan in den lateren tijd, toen de woningen reeds in handen waren van de tegenwoordige eigenaars, doordat de belt niet alleen voor vuilnis, maar ook voor het bergen van faecaliën werd gebruikt?

A. Door de uitbreiding van het tonnenstelsel is de hindernis wel iets grooter geworden; het is natuurlijk geen aangename lucht.

1788. *V.* Zou de belt niet gemakkelijk naar eene andere plaats, bijv. naar het Visschershop, over te brengen zijn?

A. Het gemeentebestuur heeft die zaak wel eens overwogen, maar het is altijd uiterst lastig om te zeggen: ziedaar nu eens eene goede plaats om eene reinigingsdienstbelt aan te leggen.

1789. *V.* Woont in het Visschershop ook eene talrijke bevolking?

A. Ja, nog al eene groote bevolking.

1790. *V.* Wenscht gij nog iets onder de aandacht der commissie te brengen?

A. De fabrikanten alhier munten nog al uit door het verzekeren van hunne werklieden tegen invaliditeit en ongelukken. Nu voorziet, wat de werklieden der gemeente betreft, de nieuwe pensioensregeling in die gevallen.
Het toekennen van pensioenen aan weduwen van overleden werklieden zou voor de gemeente eene al te kostbare zaak worden; daarentegen zoude eene verzekering kunnen gesloten worden voor ongelukken met doodelijken afloop. De premie daarvoor is werkelijk niet hoog.
Men bedenke, dat een ongeluk, bij het aanhoudend werken op vaartuigen, zoo gemakkelijk kan voorkomen, en wat moet dan het lot zijn van het huisgezin? Wanneer eene assurantie van f 1000 was gesloten, zou men bijv. voor f 400 of f 500 hun een zaakje kunnen koopen en van het overschot een weekgeldje kunnen uitkeeren. Dit zou misschien de opkomst van het gansche gezin kunnen zijn.

1791. *V.* Hebt gij wel ongelukken met doodelijken afloop van gemeente-werklieden bijgewoond?

A. Neen.

1792. *V.* Gij zeidet, dat door de pensioensverordening wordt voorzien in gevallen van geheele of gedeeltelijke invaliditeit. Is dat wel volkomen juist? Zeer zeker wordt voorzien in gevallen van geheele of gedeeltelijke, *blijvende* invaliditeit, maar immers niet in het geval, dat de man door een ongeluk *tijdelijk* buiten staat geraakt om te werken? Nu zult gij wellicht antwoorden, dat hij dan ziekengeld krijgt, maar dat is de helft van het gewone loon. Mijne vraag is daarom deze: wanneer een werkman, in dienst der gemeente, ten gevolge van een ongeluk bij den arbeid tijdelijk niet werken kan — wat toch wel eens zal voorkomen —, krijgt hij dan zijn volle of het halve loon?

A. Dit geval heeft zich enkele maanden geleden bij ons voorgedaan, doch dan wordt het volle loon verstrekt. In zoodanig geval spreek ik er den burgemeester over, die dan daartoe last geeft.

1793. *V.* Gij zijt vroeger in Leeuwarden werkzaam geweest en hebt dientengevolge ervaring van werkmanstoestanden op eene andere plaats dan hier. Wanneer gij eene vergelijking maakt omtrent den materieelen en geestelijken toestand van den werkman te Leeuwarden en hier, in welk voordeel valt die dan uit?

A. Over het algemeen heerscht hier in de huisgezinnen meerdere reinheid. De huizen van de werklieden van den reinigingsdienst zijn hier zeer goed.

1794. *V.* Gij maakt eene vergelijking tusschen de werklieden van den reinigingsdienst te Leeuwarden en te Zaandam, en die schijnt ten gunste van Zaandam uit te vallen. Hebt gij echter ook een oordeel over den toestand van den werkman in het algemeen in beide plaatsen?

A. Ik meen, dat de werklieden over het algemeen hier hooger staan dan te Leeuwarden.

1795. *V.* Voeden zij zich hier beter?

A. Ja. In Leeuwarden geven zij meer geld uit aan drank.

1796. *V.* Door een getuige is ons gezegd, dat hier in Zaandam door den werkman betrekkelijk meer wordt te kosten gelegd aan kleeding dan aan voeding. Intusschen blijft het de vraag, of meer wordt te kosten gelegd aan pronk, dan wel aan degelijke kleeding. Wat is uw oordeel hieromtrent?

A. Ik geloof, dat zij meer uitgeven voor degelijke kleeding.

P. F. Poederbach.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **George Ringler de Vries,** oud 51 jaar, scheepsaannemer, te Zaandam.

1797. De **Voorzitter**: Hoe oefent gij uw bedrijf uit? Neemt gij het werk aan?

A. Ja, van den kapitein of den cargadoor. Ik los allerlei, maar meest hout.

1798. *V.* Zijn er meer aannemers hier?

A. Ja.

1799. *V.* Hebt gij vast volk?

A. Neen.

1800. *V.* Hoe wordt uw volk betaald?

A. Het krijgt een stuk geld per boot.

1801. *V.* Hoeveel man werken er dan aan zoo'n boot?

A. Van 12 tot 16.

1802. *V.* Hun werk bestaat alleen in het buiten boord brengen van het hout?

A. Ja, dan gaat het over in handen van de vlotters.

1803. *V.* Hoe lang werken de menschen?

A. 's Winters van licht tot donker, 's zomers van 4 tot 5 uur.

1804. *V.* Nooit als het donker is?

A. Vóór een jaar geleden wel. Maar dan waren het huurbooten, die leeg moesten. Zoo'n boot kost 20 pond, dus dat hakt er in, als die niet leeg komt.

1805. *V.* Wordt dan den nacht doorgewerkt?

A. Ja.

1806. *V.* Dat verlangt dus niet de werkman, maar de kapitein, cargadoor of de ontvanger van de lading?

A. Ja.

1807. *V.* Hoe lang wordt wel eens achtereen gewerkt?

A. Het langste is 18 uren. Duurt de lossing langer, dan wordt meestal eene frissche ploeg genomen.

1808. *V.* Werkt de eerste ploeg dan niet door?

A. Niet altijd Als zij zien, dat de boot bij tijds leeg komt, dan werken zij door; maar als de menschen een dag en een nacht en dan tot een uur of elf zouden moeten werken, dan zouden zij er bij neervallen. Dan komen dus nieuwe lossers.

1809. *V.* Maar de eerste ploeg heeft het schip aangenomen voor een stuk geld, zooals gij het noemt. Hoe gaat het nu met de betaling van de nieuwe ploeg?

A. Die komt van 's avonds acht tot 's morgens 4 uur en krijgt f 4 van den koopman of vervrachter.

1810. *V.* En krijgt dan de eerste ploeg toch hetzelfde geld?

A. Ja, dat is een buitenkansje.

1811. *V.* Hoe gaat de betaling bij rijst- en zaadschepen?

A. Per last of per ton. Rijst is ongelijk. Als het schip slecht lost, dat weet de werkman, 25 cts. per uur, anders 20 cts. per ton of per 100 balen. Als het goed medewerkt, dan kunnen de werklieden f 3 of f 3.50 per dag verdienen. Zijn de fusten slecht, zoodat men er geen houvast aan heeft, dan kunnen zij haast geen f 2 à f 2.50 per dag halen, en dan vervloeken zij het, dan willen zij 25 cts. per uur hebben, dat is tegen 10 uren werk minstens f 2.50.

1812. *V.* Ik begrijp nu de betaling voor de rijst- en zaadschepen, daar is een vast tarief; maar bij houtschepen is het eene quaestie van loven en bieden, niet waar?

A. Ik betaal per „tult".

1813. *V.* En straks zeidet gij, dat de houtschepen voor een „stuk geld" werden aangenomen?

A. Ja, dat was vroeger, en er wordt ook nog wel een slag in de hoegrootheid der lading geslagen, want precies weten wij het niet, maar de kapitein geeft ons den inhoud zoo wat op. Eene „tult" is eene maat, zooals in Amsterdam een „standaard", maar het is meer.

1814. *V.* Wat is voordeeliger voor de werklieden: hout lossen of rijst?

A. Hout.

1815. *V.* Wat wordt daar dan mede verdiend per dag?

A. f 4.50 als het medeloopt.

1816. *V.* En op zaadschepen?

A. Daar f 2.50 à f 3.

1817. *V.* Zijn het dezelfde soort lieden?

A. Ja, het zijn losse werklieden.

1818. *V.* Hoeveel maanden in het jaar werken die menschen gemiddeld?

A. Ongeveer 6 maanden, maar dan nog met gebroken weken.

1819. *V.* Wanneer het eene drukke week is, werken zij dan 6 dagen?

A. Ja.

1820. *V.* Houdt gij aanteekening van hetgeen de menschen in een geheel jaar kunnen verdienen?

A. Daar heb ik niet op gelet.

1821. *V.* Kunt gij het niet schatten?

A. f 320 à f 330 per jaar.

1822. *V.* Werken die menschen ook bij andere aannemers?

A. Ja.

1823. *V.* Wat verdient nu een arbeider, die niet bijzonder fortuinlijk, maar ook niet bijzonder ongelukkig is, een gemiddelde, per week het gansche jaar door?

A. Ik denk f 6 à f 6.50.

1824. *V.* Wordt er door die lieden in de weken, dat zij grof geld verdienen, wat op zijde gelegd voor de slechte weken?

A. Sommigen doen het. Onder mijne werklieden zijn er 4 of 5, die in dit opzicht zeer oppassend zijn.

1825. *V.* Ons is gezegd, dat, natuurlijk behoudens uitzonderingen, die lieden in den regel in de goede tijden al hunne verdiensten verteren en in de slechte bittere armoede lijden. Acht gij dit als algemeene uitspraak juist?

A. Neen, want velen zorgen wel degelijk voor de slechte dagen.

1826. *V.* Waar neemt gij uw volk aan?

A. Wanneer zij weten, dat er een schip voor mij komt, zie ik ze al met 50 en 60 man staan wachten. Het volk komt dan bij mij aan de deur, of wordt op straat aangenomen.

1827. *V.* Waar betaalt gij uit?

A. Bij mij aan huis.

1828. *V.* Houdt gij eene kroeg?

A. Neen, een bierhuis, waar geen sterke drank wordt verkocht.

1829. *V.* Komen zij daar wel zitten, om op werk te wachten?

A. Neen, bijna nooit.

1830. *V.* Krijgen zij dadelijk na afloop van het werk hun geld?

A. Soms dadelijk, soms een half uur later.

1831. *V.* Blijven zij dan een potje bier bij u drinken?

A. Neen; wanneer zij het een of ander gebruiken, nemen zij meestal liever een glas „vergif".

1832. *V.* Hebt gij wel eens last van misbruik van sterken drank bij het werk?

A. Dat gebeurt wel eens. Dan komen de drankverkoopers met een schuitje langs boord en vragen, of zij bier mogen verkoopen. Als het dan zeer warm is, laat ik dat toe, maar dan hebben zij eene kruik met jenever stilletjes weggestopt, en als ik vóór ben, zijn zij achter. Zoo gauw de menschen nu eerst bier en dan jenever gaan drinken, is het een ongeluk. Eens heb ik zoo'n kerel over boord gejaagd; zijne beenen waren te kort om aan wal te stappen.

1833. *V.* Ligt het schip dan aan den wal gemeerd?

A. Neen, 40 à 50 voet van den wal af.

1834. *V.* Wordt er door de politie geen toezicht gehouden?

A. Jawel, maar er liggen soms 4 of 5 schepen tegelijk te lossen, en die menschen kunnen ook al niet overal tegelijk zijn.

1835. *V.* Is er wel door u met de politie over gesproken?

A. Dat wel, maar deze kan werkelijk er al niet meer aan doen.

1836. *V.* Hebt gij wel eens een ongeluk bij het werk gehad?

A. Niet veel. Eens heeft een man zijn been gebroken. Dat was een *winch*-man, die aan de lier stond en „hiefde", toen hij niet moest hieven, met het gevolg, dat hij een balk tegen zijn been kreeg. Dat was juist een man, die nooit sterken drank gebruikte, en 's morgens nog een borrel van den stuurman geweigerd had.

1837. *V.* Gebruikt gij aan de *winch* jongens of mannen?

A. Meest matrozen van het schip.

1838. *V.* Nooit jongens van 14 of 15 jaar?

A. Misschien, dat het eens een heel enkelen keer gebeurt.

GEORGE RINGLER DE VRIES.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Gerrit Jan Wolters**, oud 30 jaar, directeur van de stedelijke gasfabriek, te Zaandam.

1839. De **Voorzitter**: Gij zijt eerst sedert kort hier aan de gasfabriek?

A. Ja, sinds 1 October.

1840. *V.* Waar zijt gij vroeger werkzaam geweest?

A. Te Zwolle als adjunct-directeur en te Goes als directeur van de gasfabriek.

1841. *V.* Is het juist, dat het personeel aan de gasfabriek uit 8 stokers en 3 fitters bestaat?

A. Ja, en dan zijn er nog eenige sjouwerlui.

1842. *V.* Wat is de werktijd van deze laatsten?

A. In dezen tijd van het jaar werken zij van half acht tot vijven, en 's zomers van 6 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds.

1843. *V.* Welke zijn de rusttijden?

A. 's Morgens een half uur, 's middags anderhalf uur, en 's avonds van vier tot half vijf.

1844. *V.* De arbeid duurt dus $10^1/_2$ uur?

A. Ja.

1845. *V.* Hebben zij ook overwerk?

A. Ja, in den drukken tijd, op dit oogenblik b. v.

1846. *V.* Wat is het loon van die sjouwerlui?

A. 12 cents per uur, welk loon ook voor overuren wordt betaald.

1847. *V.* Wordt door de sjouwers wel eens op Zondag gearbeid?

A. Ja, in den drukken tijd. Daarvoor krijgen ze 15 cents per uur.

1848. *V.* Zijn de fitters het hoogst bezoldigd?

A. Ja, zij krijgen respectievelijk f 11.25, f 10 en f 8, terwijl hun voor overuren 20, 16 en 15 cts. per uur wordt uitbetaald.

1849. *V.* Wat is het loon van de stokers?

A. De eerste krijgt f 10.65, de tweede f 10 en de derde f 8.

1850. *V.* Komt voor hen ook overwerk voor?

A. Dit gebeurt wel eens, wanneer zij 's morgens na den nachtdienst cokes willen wegbrengen. Daarvoor krijgen zij 12 cents per uur.

1851. *V.* Hoe langt duurt dat wegbrengen van die cokes?

A. 's Morgens van half acht tot twaalven.

1852. *V.* Komt dat veel voor?

A. Hier is het mij nog niet gebeurd.

1853. *V.* Hebben de stokers een geregelden middagrusttijd?

A. Dat hangt geheel van de ladingen af. Zij werken van 6 uur, met eene minuut of 10 rust om koffie te drinken, tot half tien.

1854. *V.* En 's middags?

A. Dan hebben zij ook een uur om te eten. Over het geheel hebben zij geen gestadig werk: het is een paar uren aanpakken, en dan weer een uur rust.

1855. *V.* Is er een apart lokaal om te rusten en eten te gebruiken?

A. Hier niet, maar wenschelijk zou het zijn, en in het project van de nieuwe fabriek is dan ook zulk een lokaal opgenomen, benevens de vervanging van regenwater door waterleiding.

1856. *V.* Er zijn 8 stokers, die elkander afwisselen, niet waar?

A. Ja.

1857. *V.* Uit de regeling, zooals die ons is medegedeeld, volgt, dat een stoker *nooit* een geheel vrijen Zondag heeft; want hij is van 6 tot 6 uur aan de fabriek of brengt zijn dag thuis met slapen door. Is dat zoo?

A. Dat is zoo.

1858. *V.* Zou het veel bezwaar hebben om het zóó te regelen, dat de stoker om beurten zijn Zondag geheel vrij had?

A. Dat kan gemakkelijk en zou alleen de exploitatiekosten verhoogen.

1859. *V.* Als het getal stokers, nu 8, met 2 werd vermeerderd, zou dan iedere stoker om de 4 weken een vrijen Zondag kunnen hebben?

A. Ja, dan kan iedere stoker een Zondag vrij hebben om de 4 weken.

1860. *V.* En wanneer het aantal met de helft werd vermeerderd?

A. Dan zou dat om de 14 dagen het geval zijn.

1861. *V.* Zou daarentegen niet, zonder vermeerdering van personeel het Zondagsetmaal altijd geheel vrij kunnen komen door vermeerdering van de gelegenheid tot berging van gas en, zoo noodig, uitbreiding van het aantal retorten en vuren?

A. Ja, dat doet men in Breda; daar is alleen een man aanwezig op Zondag om den boel na te gaan.

1862. *V.* Ons is gezegd, dat een dergelijke toestand ook te Alkmaar bestond.

A. Dat weet ik niet.

1863. *V.* Maar het is in allen gevalle eene zuivere geldquaestie, om de stokers geheel te ontheffen van Zondagsarbeid?

A. Ja.

1864. *V.* Hebt gij bij het projecteeren van uwe nieuwe fabriek ook het denkbeeld trachten uit te werken, dat men te Breda heeft toegepast?

A. Neen, ik heb wel plan om op beurten een Zondag vrij te geven door vermeerdering van personeel, maar de inrichting van Breda heb ik niet in de plannen nagevolgd. Ik ken die inrichting niet van nabij.

1865. *V.* Gij zoudt dat kunnen onderzoeken, daar dit het eenige middel is om, zonder schade voor het publiek, de zaak afdoende te regelen. Gas wordt immers niet oudbakken?

A. Neen; er behoeft alleen gezorgd te worden, dat de gashouders gevuld zijn.

1866. *V.* Is uwe ervaring, dat er stokers zijn, die er werkelijk onder lijden, dat zij geen geregelde Zondagsrust hebben?

A. Dat geloof ik wel.

1867. *V.* Heeft de Zondagsrust nog geen punt van bespreking met uwe commissie uitgemaakt?

A. Neen.

1868. *V.* Hoe was het met de Zondagsrust in de plaatsen, waar gij vroeger werkzaam waart, te Goes en te Zwolle?

A. Te Zwolle werd in het geheel geen vrije dag gegeven, te Goes eens in de drie weken; dan kwam er een man expres om voor den vrijen stoker in te vallen.

1869. *V.* Dus eene vergelijking levert het volgende resultaat: te Zwolle en te Zaandam is de toestand, zooals hij in geen geval behoort te zijn; te Goes is hij beter; en te Breda blijkt, dat hij wezen kan, zooals hij behoort te wezen, zonder eenig bezwaar, behalve een financieel offer van de gemeente?

A. Ja.

1870. *V.* Wanneer het er om te doen was stokers geheel van Zondagsarbeid vrij te stellen, en dit te vinden door uitbreiding van de inrichting, zou er dan niets anders noodig wezen dan eene vermeerdering van de gelegenheid tot berging van gas?

A. Neen.

1871. *V.* Nieuwe retorten zouden niet noodig zijn?

A. Neen.

1872. *V.* Hoeveel zou zulk een nieuwe gashouder kosten?

A. f 40.000.

1873. *V.* Wanneer gij nu toch eene nieuwe gasfabriek gaat bouwen, kan dan niet, door eene grootere capaciteit te geven aan dien nieuwen gashouder, dien gij toch moet maken, dat bedrag aanmerkelijk verminderd worden?

A. Hier ter plaatse zou de uitgave niet lager kunnen zijn, omdat de oude gashouder blijft bestaan en er dus ook geen nieuwe geprojecteerd is.

1874. *V.* Wanneer men tot een minder afdoenden, een minder bevredigenden maatregel zich wilde bepalen, door de menschen om de 14 dagen vrijaf te geven, zou dan te dien einde het stokerspersoneel met vier man moeten vermeerderd worden?

A. Neen, het zou moeilijk zijn om voor die enkele dagen stokers te krijgen. Het zou echter te vinden zijn, door er des Zondags losse sjouwers bij te voegen.

1875. *V.* Zou dat geen bezwaren hebben?

A. Neen.

1876. *V.* Behoeft het werk op Zondag niet toevertrouwd te worden aan echte stokers?

A. Van de vier blijven er toch nog twee. Het zou dan zóó moeten geregeld worden, dat een van de twee eerste stokers op Zondag bleef, wanneer er andere lui bijkwamen.

1877. *V.* De beurtsgewijze afwisseling op Zondag zou dus veel goedkooper zijn, maar veel minder afdoende?

A. Ja, die twee stokers moeten dan toch gebruikt worden.

1878. *V.* En het gevolg zal tevens zijn, dat de Zondagsarbeid, die om beurten voor de stokers vrij komt, weer neêrkomt op de schouders van de sjouwers?

A. Ja.

1879. *V.* Is eene nieuwe fabriek geprojecteerd om eene heel mooie te hebben, of omdat de bestaande zeer veel te wenschen overlaat en voorziening dringend noodig is?

A. Het laatste is het geval.

1880. *V.* Bestaat de gebrekkigheid van de bestaande inrichting daarin, dat zij niet voldoet aan de behoefte van het fabrikaat, of laat de veiligheid te wenschen over?

A. De veiligheid, vooral die van het personeel, laat veel te wenschen over.

1881. *V.* Bestond die onveiligheid al lang?

A. Ja, de vorige Maatschappij heeft er niet veel aan gedaan.

1882. *V.* Brengt, hetgeen gij ziet, u tot de gevolgtrekking, dat in de werkplaats een toestand werd gehandhaafd, die bedenkelijk was voor de veiligheid van het personeel?

A. Ja, zelfs op dit oogenblik nog.

1883. *V.* Maar gij hebt gedaan wat gij kondet, terwijl men het vroeger liet, zooals het was?

A. Ja.

1884. *V.* Is er een boetestelsel aan de fabriek?

A. Neen.

1885. *V.* Hebt gij dit op uwe vroegere standplaatsen ook niet gehad?

A. Neen; als het te bar ging, strafte ik wel eens.

1886. *V.* Te bar is een betrekkelijk begrip; wat bedoelt gij daarmede?

A. Ik zal een voorbeeld geven. Als ik bemerkte, dat een stoker slecht gestookt had, dan beboette ik hem met 25 cts., maar het kwam weinig of niet voor.

1887. *V.* En hier?

A. In het geheel niet.

1888. *V.* Gij acht dus in eene inrichting als eene gasfabriek de aanwezigheid van een boetestelsel geenszins noodig?

A. Neen.

1889. *V.* De uitbetaling geschiedt zeker geregeld eens in de week?

A. Ja, des Zaterdag-morgens.

1890. *V.* Is dat opzettelijk zoo geregeld om te maken, dat ook de nachtploeg het geld tijdig thuis in het gezin kan brengen en dit niet op Zondag behoeft te doen?

A. Dat weet ik niet; het is eene regeling, die hier bestond.

1891. *V.* Gaat het loon van de lieden ook door, als zij ziek zijn?

A. Ja.

1892. *V.* Was dat ook reeds bij den vroegeren toestand?

A. Ik geloof het niet.

1893. *V.* Hoe controleert gij, of een man werkelijk ziek is?

A. Ik krijg een bewijs van den dokter.

1894. *V.* Krijgt gij gestadig bericht van den dokter?

A. Neen, wel laat ik van tijd tot tijd informeeren.

1895. *V.* Gelooft gij niet, dat er wel eens misbruik van gemaakt wordt?

A. Neen.

1896. *V.* Wanneer gij eene vergelijking maakt tusschen de werklieden hier en te Goes en te Zwolle, hoe is dan uw oordeel?

A. Dat zij hier nog het beste leven hebben; zij krijgen bij ziekte hun volle loon; zij zullen opgenomen worden in een pensioenfonds, en zij krijgen iedere week een mud cokes, terwijl in Zwolle daarvan geen sprake was.

1897. *V.* En het loon?

A. Ook dat is in evenredigheid hier beter.

1898. *V.* Hebt gij een oordeel over de levenswijze van de lieden hier en ginds, en over hunne lichamelijke en geestelijke ontwikkeling?

A. Daarvoor ben ik nog te kort hier.

1899. *V.* Hoe is intusschen uw aanvankelijke indruk?

A Bij die van andere plaatsen vergeleken, schappelijk, dat wil zeggen, nog al gunstig.

1900. De heer **Le Poole**: Hoeveel lantarens hebt gij in deze uitgebreide gemeente?

A. 425.

1901. *V.* En hoeveel lantarenopstekers zijn daarvoor?

A. 13.

1902. *V.* Wat verdienen die?

A. 30 cents per avond.

1903. *V.* Deze lieden deelen niet in eenig ander voorrecht van de fabriek?

A. Zij deelen op dit oogenblik in de verzekering tegen invaliditeit en ongelukken, en zij zullen ook opgenomen worden in het pensioenfonds.

1904. *V.* Die lantarenopstekers zullen van 30 cents niet vet worden; wat zijn het meest voor lieden?

A. Meestal schoenmakertjes en kleermakertjes. Enfin, het is een baantje, dat zij gemakkelijk er bij kunnen waarnemen.

1905. *V.* Zijn er ook oude of afgeleefde menschen onder?

A. Neen, het zijn meest menschen van ongeveer middelbaren leeftijd.

G. J. WOLTERS.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Frederik Theodoor Roeters Van Lennep,** oud 30 jaar, burgemeester van Koog aan de Zaan.

1906. De **Voorzitter**: Mag ik, beginnende met de woningquaestie in uwe gemeente, vragen, hoe uw oordeel is over de huisvesting der arbeiders?

A. Die mag gunstig heeten, sedert de bepaling in het leven werd geroepen, dat er geen houten huizen meer gebouwd mogen worden.

1907. *V.* Is die bepaling van jonge dagteekening?

A. Vroeger bestond er iets in die richting, maar sedert 1888 is het imperatief geworden, dat nieuwe huizen van steen moeten zijn. De aanleiding daartoe was het feit, dat een paar houten huizen, die eigenlijk den naam van schuur verdienden, en niet meer dan een f 500 hadden gekost, voor f 1.50 à f 1.75 werden verhuurd.

1908. *V.* Zijn er sedert die verordening vele steenen huizen gebouwd?

A. Ja.

1909. *V.* Hoeveel kost zoo'n steenen arbeidershuisje?

A. Dat weet ik niet precies, maar het zal er wel van afhangen, of het van een heelen of halven steen wordt opgetrokken.

1910. *V.* Kunt gij ons het type van zulk een huisje beschrijven?

A. Zulk een huisje heeft eene keuken, eene kamer, nog een kamertje, een keldertje en op zolder slaapgelegenheden. De meeste hebben ook een bleekveldje. De prijs van zulk eene woning is f 1.50 of f 1.75.

1911. *V.* Zijn er onder de oudere woningen in uwe gemeente nog, die niets meer bevatten dan eene kamer en een zolder, terwijl hoogstens een schuurtje er bij is voor berging en om te wasschen?

A. Ja, maar niet veel.

1912. *V.* Neem nu eens zulk eene woning met een vertrek van hoogstens 16 à 20 M². en een zolder. Tegen welken prijs wordt die in uwe gemeente verhuurd?

A. Ik denk tegen f 0.80 à f 1.

1913. *V.* Gij hebt ons ééne bepaling medegedeeld, omtrent het bouwen van nieuwe woningen; maar als ik mij niet vergis, behelst de verordening er nog andere.

A. Ja. Art. 4 zegt:
„De vloeren der nieuw te bouwen woningen moeten worden gelegd minstens 0.5 M. boven den beganen grond en 0.8 boven het zomerpeil van den polder."

In Art. 8 is o. a. bepaald:
„Elke nieuw te bouwen woning mag niet minder dan 30 vierkante Meter oppervlakte bevatten. De hoogte van den vloer tot den zolder moet zijn minstens 2.8 Meter. Het woonvertrek moet minstens 16 M². oppervlakte hebben. De omvang der gezamenlijke lichtkozijnen moet in den dag minstens een vijftiende gedeelte beslaan van de gezamenlijke oppervlakte der wanden van het vertrek." En verder:
„Houten vloeren zijn voor woon- en slaapkamer verplichtend. Ook moet het dak behoorlijk met hout beschoten zijn en mogen de buitenmuren niet van een halven steen worden opgetrokken, terwijl aansluiting aan de waterleiding verplichtend is, tenzij een regenbak van minstens 2 M³. aanwezig zij."

1914. *V.* Moet niet elke woning een afzonderlijk sekreet hebben?

A. Ja, art. 14 zegt: „Iedere woning moet van een sekreet met goed sluitend deksel voorzien zijn."

1915. *V.* Dit zijn verblijdende bepalingen. Eene enkele geeft mij aanleiding tot eene vraag. „De vloeren moeten van hout zijn." Was die bepaling noodig? Zijn er oude woningen, waar de vloeren niet van hout zijn?

A. Onder de kleine oudere, maar overigens niet.

1916. *V.* De ligging boven den beganen grond en het polderpeil is in eene streek als deze zeker van groot gewicht?

A. Ja, want de grond is zeer slap.

1917. *V.* Komen bij de bestaande woningen de nadeelen daarvan vaak voor?

A. Voor zoover mij bekend is, niet.

1918. *V.* Is bij het maken van de verordening ook overwogen om aansluiting aan de duinwaterleiding verplichtend te stellen, in stede van de keus te laten tusschen aansluiting of regenbak?

A. Wel overwogen, maar men vond, dat men daardoor een te grooten invloed op de vrijheid van de menschen uitoefende. Vele menschen zijn aan dat water gewend, en het is zeer gezond water, want de bakken worden behoorlijk gecontroleerd. Ook de hoogere kosten hebben in deze gewogen.

1919. *V.* Neemt de aansluiting aan de waterleiding intusschen toe?

A. Ja, er wordt tegenwoordig bijna geen nieuw huis gebouwd, of het wordt aangesloten aan de duinwaterleiding.

1920. *V.* Zijn de fabrieken en de molens, die dicht bij de buizen der waterleiding liggen, aangesloten?

A. Ik weet het slechts van drie fabrieken, namelijk die van den heer Duijvis en van de twee heeren Honig.

1921. *V.* Ik heb in de verordening gelezen, dat burgemeester en wethouders het recht hebben om, wanneer een perceel bouwvallig is of gevaarlijk voor de veiligheid of de gezondheid, te gelasten het aanbrengen van verbeteringen. Is van die bepaling, gedurende den tijd, dat gij aan het hoofd van de gemeente staat, gebruik gemaakt?

A. Neen.

1922. *V.* Ook niet, voor zoover u bekend is, door uwen voorganger?

A. Neen.

1923. *V.* De verordening behelst in art. 13 de bepaling, dat van tijd tot tijd, en wel voor het eerst binnen zes maanden na het inwerking treden der verordening,

een algemeen onderzoek moet worden ingesteld naar de deugdelijkheid van het drinkwater bij iedere woning, en dat, waar in het drinkwater onreinheden gevonden worden, burgemeester en wethouders kunnen gelasten, dat binnen een bepaalden termijn in de gebreken van de regen- of welputten moet worden voorzien. Wordt aan dit artikel de hand gehouden?

A. Dit is in mijn tijd nog geschied. Eerst heb ik door den gemeente-opzichter den toestand laten opnemen, en is door dezen opgeteekend, waar de toestand niet goed was. Er is echter geen proces-verbaal behoeven opgemaakt te worden, want de menschen hebben, op enkele uitzonderingen na (dat waren lieden van hoogen leeftijd), zelven den boel in orde gebracht.

1925. *V.* De bepaling heeft u dus werkelijk in de gelegenheid gesteld, het drinkwater te verbeteren?

A. Ja zeker.

1926. *V.* Art. 25 luidt, dat alle bestaande woningen, waarvan het vertrek of de vertrekken een inhoud hebben beneden de 30 kubieke meters, binnen een jaar na de afkondiging der verordening met de bepalingen daarvan in overeenkomst moesten worden gebracht. Is ook daaraan uitvoering gegeven?

A. Neen. Toen ik in de gemeente kwam, bestond er eene quaestie omtrent een houten gebouw, dat tot woning was ingericht. Ik liet den eigenaar dadelijk bij mij komen en, toen dit niet hielp, proces-verbaal opmaken. Dit proces-verbaal heeft echter geen gunstigen uitslag gehad, zoodat ik de woning niet heb kunnen doen ontruimen. Ten overvloede heb ik het advies van een advocaat ingewonnen, en deze heeft mij geraden, de gemeente niet in moeilijkheden te brengen, omdat de woning-quaestie eene der ingewikkeldste is, die er bestaat. Ik heb mij dan ook, eenvoudig omdat ik tegen de kosten voor de gemeente opzag, niet aan verdere vervolging gewaagd.

1928. *V.* Hebben burgemeester en wethouders nooit gebruik gemaakt van hunne bevoegdheid om, met het oog op de veiligheid en de gezondheid der woningen, verbetering te gelasten?

A. Neen.

1929. *V.* Bestond daartoe geen aanleiding?

A. Dat wel, maar om het u ronduit te zeggen, zij zijn daartoe niet van plan, omdat het zulk eene moeilijke quaestie geldt, en hunne processen-verbaal toch échec lijden.

1930. *V.* Maar het dagelijksch bestuur zou toch kunnen beginnen met van zijne bevoegdheid kunnen gebruik maken?

A. Wanneer de menschen medewerken, zou dit gaan; maar wanneer die tegenwerken, geloof ik niet, dat het dagelijksch bestuur kans heeft van gelijk te krijgen.

1931. *V.* Hebt gij in uwe gemeente toezicht op de voedingsmiddelen?

A. Neen, maar ik ben bezig om eene nieuwe politieverordening te maken. Ik heb den tijd benut om verschillende dingen na te gaan, die verbetering eischen, en daaronder behoort ook dit.

1932. *V.* Bestaat er naar uwe meening feitelijke aanleiding om toezicht op voedingsmiddelen in te voeren in uwe gemeente?

A. Ja. Wanneer eene kar met slechte visch of slecht vleesch in de gemeente komt, is er geen bepaling in de verordening om dit in beslag te nemen.

1933. *V.* Is dat wel voorgekomen?

A. Ja, eens. Toen heeft de veldwachter het zoo maar gedaan, maar dat is niet in mijn tijd geweest.

1934. *V.* Gij zijt voorzitter van de afdeeling van de Noordhollandsche Vereeniging „Het Witte Kruis". Zij beweegt zich immers op hygiënisch gebied naar verschillende kanten, b.v. door aansluiting aan de waterleiding te bevorderen?

A. Neen, dat nog niet.

1935. *V.* In de schriftelijke mededeeling, die wij hebben gekregen van uwe afdeeling wordt toch medegedeeld, dat de Vereeniging hare krachten o.a. wijdt aan het tot stand doen komen van de aansluiting aan de waterleiding, en dat zij de kosten geheel of gedeeltelijk voor hare rekening neemt. Doelt dat op de werkzaamheid van de Vereeniging in het algemeen en op andere van hare afdeelingen, maar niet op die van de Koog?

A. Juist. Krommenie heeft wel een deel van het voorschot voor aansluiting aan de waterleiding gebruikt.

1936. *V.* Welke zijn de bemoeiingen uwer afdeeling?

A. Wij zijn bezig een badhuis te stichten, en zijn bij epidemische ziekten werkzaam.

1937. *V.* Is dat badhuis, waarvan gij spreekt, eene inrichting in de Zaan?

A. Neen, een gesloten badhuis met warme en koude baden.

1938. *V.* Ook voor schoolkinderen?

A. Ja, wij stellen ons ook voor, de onderwijzers te verzoeken om toezicht te houden.

1939. *V.* Die inrichting werkt reeds te Zaandijk, niet waar?

A. Ja.

1940. *V.* Wordt van het verstrekte materiaal bij ziekte veel gebruik gemaakt?

A. Ja, vooral van carbol en ook van middelen voor desinfectie van woningen.

1941. *V.* Vindt gij daarbij medewerking van de arbeidersklasse of tegenzin?

A. Zij is er niet tegen.

1942. *V.* Heeft de gemeente zelve arbeiders in haar dienst?

A. Zij heeft een man, die asch ophaalt in haar dienst, die soms een hulp heeft.
Een man is vast aanwezig voor den reinigingsdienst. Hij verdient f 8 's weeks. Misschien heeft hij nog een bijslag uit de vodden en Nieuwjaarswenschen.

1943. *V.* Gaat bij ziekte zijn loon door?

A. Het is nog niet voorgekomen, maar in dat geval zal er wel voor gezorgd worden. Bovendien kan hij lid worden van: „Door Eendracht Bloeiende".

1944. *V.* Werken in uwe gemeente vrouwen en meisjes in de industrie?

A. Vroeger, in de zakjesplakkerij van de firma Schenk. Tegenwoordig echter niet meer, zoover ik weet.

1945. *V.* En jongens?

A. Ja, bij olieslagers, boekbinders en de verschillende ambachten.

1946. *V.* Op welken leeftijd beginnen zij daarmede?

A. De meesten op hun 13de jaar.

1947. *V.* Hoe staat het met de naleving van de arbeidswet?

A. Toen ik de eerste maal ben gaan inspecteeren, bleek het, dat de menschen van die kaarten en lijsten heel weinig begrip hadden. Ik heb daarom alles vernieuwd en per advertentie in de courant bekend gemaakt, dat alles goed bijgehouden moet worden, en dat er later een onderzoek zal volgen.

1948. *V.* Wordt op de lijsten alleen het ochtend-, het avonduur en het aantal werkuren ingevuld, of iedere arbeidsduur afzonderlijk?

A. Afzonderlijk. Ik heb dat zelf gedaan, opdat duidelijk zou blijken, hoe lang er wordt gewerkt.

1949. *V.* Uit het door u gezegde maak ik op, dat gij de werkplaatsen en fabrieken al wel bezocht hebt?

A. Ja, maar vriendschappelijk; wanneer dat officieel gebeurt, zullen er misschien processen-verbaal vallen.

1950. *V.* Gij hebt dus op het oogenblik nog geen overtuiging, of de wet stipt wordt nageleefd, wat betreft den arbeidsduur van de jongens?

A. Ik geloof niet, dat er langer gewerkt wordt dan de wet toelaat.

1951. *V.* Ook niet op de zakjesplakkerijen?

A. Neen, ook daar niet.

1952. *V.* Is u wel eens vergunning gevraagd om, overeenkomstig het 3de lid van art 5, gedurende twee achtereenvolgende dagen langer te mogen arbeiden?

A. Neen.

1953. *V.* Is het u bekend, of, mede overeenkomstig dat artikel, aan den Commissaris des Konings uit deze gemeente wel het verzoek is gericht om gedurende 6 achtereenvolgende dagen, of gedurende 14 dagen om den anderen dag, langer te arbeiden?

A. Ja, door bakker Krap.

1954. *V.* Is daarop uw advies gevraagd?

A. Neen, de vergunning is geweigerd.

1955. *V.* Worden ook jongens gebruikt voor het reinigen der stoomketels?

A. Het is mij niet bekend.

1956. *V.* Zijn er sedert de invoering der arbeidswet reeds ongelukken te uwer kennis gekomen?

A. Ja, drie: een in de fabriek „de Reus" van den heer Smit; bij het verplaatsen van een stoomketel raakte een man beklemd en overleed dientengevolge;
een bij den heer E. G. Duijvis, olieslager, daar kwam een man onder de pers en overleed eveneens; en
een bij den heer J. J. Duijvis, daar had een man de gewoonte om over een plank langs den ingang zijner machine te loopen en haar te reinigen; hij werd door de machine gegrepen en brak een been.

1957. *V.* Op welke wijze hebt gij toen daarnaar een onderzoek ingesteld?

A. Ik heb eerst den toestand ter plaatse opgenomen en daarna de getuigen van het ongeluk gehoord.

1958. *V.* Weet gij ook, wat er van de weduwe is geworden van den werkman, die aan „de Reus" is gedood?

A. Ik geloof, dat zij een weekgeld krijgt van den heer Smit, en overigens wordt zij door hare familie geholpen.

1959. *V.* Weet gij, dat zij een weekgeld heeft?

A. Neen, niet zeker.

1960. *V.* Hoe is over het algemeen uw oordeel over de verhouding tusschen arbeiders en werkgevers?

A. Die is zeer goed.

1961. *V.* Is het vereenigingsleven van de arbeiders in uwe gemeente zeer ontwikkeld?

A. Men heeft er de vereeniging „Door Eendracht Bloeiende", dat is een ondersteuningsfonds; er is ook eene coöperatieve broodbakkerij.

1962. *V.* Hebt gij ons nog eenige inlichtingen te geven?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik wenschte er nog op te wijzen, dat wij in onze gemeente hebben eene vereeniging „Ons Onderwijs", die al het mogelijke doet om het schoolgaan te bevorderen. Die vereeniging werkt uitstekend, en als bewijs daarvan kan dienen, dat het moedwillig schoolverzuim slechts 1 pct. en het schoolverzuim wegens ziekte slechts 3 pct. bedraagt. Des zomers geeft die vereeniging aan de kinderen een buitenfeest.

1963. *V.* Wordt het aan de werkzaamheid van die vereeniging voor een goed deel toegeschreven, dat het cijfer van moedwillig schoolverzuim zoo verblijdend gering is?

A. Ja, de gedachte om dat zomerfeest mede te mogen maken, is een groote prikkel voor de kinderen; zelfs als er ouders zijn, die hunne kinderen thuis willen houden, dan zeggen de kinderen: ik ga liever naar school, anders mag ik niet met het feest mede.
Verder moet ik nog vermelden, dat de werkmansvereeniging bij ziekte eene uitkeering geeft van f 6, gedurende drie maanden; en dat vele fabrikanten bij ons hunne werklieden verzekerd hebben tegen ongelukken.

VAN LENNEP.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Hendrik Kleiman**, oud 38 jaar, werkmeester aan de machinefabriek van de firma P. M. Duyvis & Co., tweede voorzitter van de afdeeling „Patrimonium", te Koog aan de Zaan.

1964. De **Voorzitter**: Is uwe afdeeling talrijk?

A. Zij bestaat uit omstreeks 30 leden.

1965. *V.* Zijn dat allen werklieden?

A. Met uitzondering van twee of drie. De eerste voorzitter is koperslager, de secretaris onderwijzer.

1966. *V.* In antwoord op het tot haar door ons gerichte verzoek om schriftelijke inlichtingen, heeft uwe afdeeling gemeend te moeten antwoorden, dat zij geen inlichtingen omtrent verschillende vraagpunten kon verstrekken. Weet gij, welke overwegingen tot dit antwoord geleid hebben?

A. Ik heb daaromtrent geen opdracht van mijne afdeeling ontvangen, ook van deze oproeping draagt zij geen kennis. Wel wil ik u echter zeggen, dat vooral vrees voor conflicten met de patroons de oorzaak der onthouding is geweest. Gesteld toch, dat de inlichtingen omtrent den toestand op eene werkplaats ongunstig zijn, en men brengt die aan den dag, dan ligt immers ontslag voor de hand. De patroons komen dan toch van zelf te weten, wie er bestuurders en leden van onze afdeeling zijn, en aan ontslag valt in dat geval niet te twijfelen.

1967. *V.* Zelfs niet, wanneer niets dan de zuivere waarheid werd medegedeeld?

A. Zeer zeker.

1968. *V.* Hoe is aan uwe werkplaats de verhouding tusschen patroon en werklieden?

A. Zeer gunstig, niettegenstaande de zaak pas vijf jaren bestaat.

1969. *V.* Worden er alleen machines hersteld aan uwe fabriek, of worden er ook nieuwe gemaakt?

A. Herstelling is de hoofdzaak.

1970. *V.* Hoe is de werktijd geregeld?

A. Van 7 tot 12 uur. Dan is er 1½ uur schafttijd en dan wordt verder gewerkt van half twee tot zeven uur. Des voormiddags is er nog een rusttijd van 10 minuten, des namiddags niet.

1971. *V.* Is er veel overwerk?

A. De aard der werkzaamheden op eene reparatiefabriek leidt er toe.

1972. *V.* Komt ook nachtarbeid voor?

A. Ja, doch wie des nachts heeft gewerkt, wordt overdag door een ander vervangen.

1973. *V.* Dus wordt nooit dag en nacht achtereen gewerkt?

A. Iemand, die 's Maandag-morgens om 7 uur begint, kan den nacht doorwerken tot den volgenden dag half zeven, doch twee dagen aaneen wordt er nooit gewerkt.

1974 *V.* Wordt die nachtarbeid, die natuurlijk extra wordt betaald, beschouwd als een groote last, dien de arbeiders gaarne van zich af zouden willen werpen, of zijn ze er happig op ter wille van de extra-verdienste?

A. Dat hangt er van af. Iemand, die een huisgezin heeft, verdient er graag wat bij, en een vrijgezel, die het doen kan, is liever vrij.

1975. *V.* Wordt die nachtarbeid zooveel mogelijk beperkt?

A. Ja. Het is kostbaar voor den patroon om 's nachts te werken, omdat de machines aan den gang moeten blijven, licht moet gebrand worden, enz.

1976. *V.* Is het personeel er van overtuigd, dat de patroon niet meer vergt dan noodzakelijk is?

A. Ja.

1977. *V.* Wordt er 's Zondags gearbeid?

A. Heel weinig, omdat mijne beginselen er zeer tegen zijn.

1978. *V.* Wanneer het noodig is op Zondag te arbeiden, wordt dan aan het personeel gevraagd, wie zich beschikbaar stelt, of moeten allen arbeiden, als het noodig is?

A. In dit opzicht wordt geen pressie uitgeoefend; onwil komt ook niet voor. Onder de 18 à 19 man worden degenen, die bekwaam worden geacht om het noodig zijnde werk te verrichten, uitgezocht, en zij achten zich verplicht om te werken.

1979. *V.* Gij zelf ook?

A. In den beginne kwam dit nog al veel voor, maar nu bij hooge uitzondering.

1980. *V.* De strekking van mijne vraag was deze, of gij, die persoonlijk zijt tegen Zondagsarbeid, de enkele malen, dat het voorkomt, daartegen geen bezwaar maakt, omdat gij overtuigd zijt, dat het niet anders kan. Is dit de gang uwer redeneering?

A. Ik doe het door nood gedrongen, omdat de algemeene opvatting is, dat het niet anders kan. Als de reparatie op Maandag geschiedt en de machine stil moet staan, dan kan het personeel, of een deel althans, niet doorwerken, en dat noemen de fabrikanten onmogelijk.

1981. *V.* Hoe zijn de loonen geregeld aan de fabriek, waar gij werkt?

A. Ik ben meesterknecht en heb 25 cts. per uur en 3 pct. van het arbeidsloon, dat uitbetaald wordt voor werk, ten behoeve van anderen verricht. De loonen der andere werklieden zijn geregeld naar de bekwaamheid en bedragen 15 cts. per uur en hooger.

1982. *V.* Hoeveel werklieden zijn er?

A. Wij werken met 18 personen, jongens er onder begrepen.

1983. *V.* Wordt overwerk hooger betaald dan gewone arbeid?

A. Zondags- en nachtarbeid — onder het laatste wordt verstaan arbeid, verricht na 10 uur 's avonds — wordt betaald met 25 pct. verhooging.

1984. *V.* Komen de jongens reeds op 12- of 13jarigen leeftijd op de fabriek?

A. Wij hebben een jongen van 14 jaar; die is de jongste.

1985. *V.* Werkten de jongens beneden de 16 jaren vóór de invoering der wet, of werken zij ook thans nog wel eens over?

A. Neen.

1986. *V.* Wanneer een jongen van 16 jaar een dag en een daarop volgenden nacht werken moet, acht gij dat niet te veel van zulk een jongen gevergd?

A. Het komt zóó zelden voor, dat ik er geen kwaad in zie.

1987. *V.* Gaat bij ziekte het loon geheel of gedeeltelijk door?

A. Verleden jaar heeft de patroon het halve loon uitgekeerd.

1988. *V.* Is het in de gemeente Koog niet vrij algemeen, dat bij ziekte het loon geheel uitbetaald wordt?

A. Dat geschiedt bij hen, die een vast loon hebben, zooals de pellers en de werklieden in eene stoomoliefabriek.

1989. *V.* Hoort gij in uwe omgeving veel spreken over overmatig langen arbeid in sommige bedrijven?

A. Ja, in de windoliemolens wordt wel eens 18 uren achtereen gewerkt, dat is wel wat overmatig.

1990. *V.* En in de stoomoliemolens?

A. Daar is het werk niet zoo zwaar.

1991. *V.* Is er in de molens niet zeer weinig rusttijd?

A. Ik kan daarop weinig antwoorden, want wanneer wij daar komen, staan de molens stil. Alleen geloof ik, dat, indien de molens doormalen, er maar een half uur tijd is om in den molen zelf te eten.

1992. *V.* Wordt dat niet tehuis eten door de menschen als eene groote schaduwzijde van hun beroep beschouwd?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

1993. *V.* Hebt gij in uwe afdeeling ook olieslagers?

A. Ik geloof het niet.

1994. *V.* Hoort gij in uwe afdeeling veel spreken van nacht- en Zondagsarbeid, die, naar het oordeel der menschen zelf, noodeloos door hen wordt verricht, ook in andere bedrijven dan het uwe?

A. Ik heb daar niet zoo direct over hooren spreken.

1995. *V.* Ook niet over slechte naleving der arbeidswet? Dat jongens beneden de 16 jaren langer aan het werk gehouden worden dan de wet veroorlooft?

A. Neen.

1996. *V.* Evenmin over uitbetaling van het loon om de 14 dagen?

A. Met die gewoonte ben ik niet bekend, maar ik geloof wel, dat zij bestaat.

1997. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Ik wilde de aandacht van de commissie vestigen op het feit, dat er niets is, wat een patroon bindt om den werklieden, die bij hem lang in dienst zijn geweest, een pensioen te verschaffen, of hen te verzekeren tegen ongelukken of invaliditeit.

H. KLEIMAN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Roel Boosman**, oud 39 jaar, hoofd der openbare school, te Koog a/d Zaan.

1998. De **Voorzitter**: Is uwe school de eenige in de gemeente Koog?

A. Ja.

1999. *V.* Hoeveel kinderen zijn er?

A. Ik kan het u precies zeggen, daar juist de staat is opgemaakt. Er zijn nu 383 kinderen, een enkel jaar is het wel eens meer dan 400 geweest.

2000. *V.* Door een vorigen getuige is ons medegedeeld — en wij vonden het ook in de schriftelijke inlichtingen —, dat het schoolverzuim in uwe school tot een verblijdend minimum is teruggebracht. Dat is immers zoo?

A. Ja. Toen ik 13 jaar geleden te Koog kwam, was het moedwillig schoolverzuim 13%. Thansis het ongeveer 1%; met het verzuim door ziekte er bij gerekend, is het 4% à 5%.

2001. *V.* Schrijft gij den vooruitgang in het moedwillig relatief schoolverzuim uitsluitend toe aan de maatregelen, ter bevordering van het schoolbezoek genomen, of ook aan vermeerderde belangstelling?

A. Aan beide; doch ik geloof, dat het eerste het meeste gewicht in de schaal heeft gelegd en nog het krachtigst werkt. Elk jaar geven wij aan de kinderen, die minder dan 6 maal moedwillig de school hebben verzuimd, een feest, hetwelk voor de kinderen boven 9 jaar bestaat in een uitstapje met de stoomboot naar Alkmaar, Heilo, Wijk aan Zee of Zandvoort, en voor de kinderen beneden 9 jaar in een genoegelijken dag in het dorp zelf. Die feesten, vooral die uitstapjes, bekoren de kinderen buitengewoon en zijn een van de voornaamste middelen om het schoolverzuim te verminderen, omdat de kinderen daardoor van zelf eenige pressie op de ouders gaan uitoefenen.

Ook het tweede echter, vermeerdering van belangstelling, legt gewicht in de schaal. Ik geloof, dat, wanneer de schoolfeesten nu werden afgeschaft, het verzuim niet sterk zou vermeerderen. Langzamerhand is het gewoonte geworden de kinderen geregeld naar school te zenden.

2002. *V.* Zijn onder dat 1 pct. ook de kinderen, die op broertjes en zusjes moeten passen, als moeder uit werken is?

A. Ja, het moedwillig schoolverzuim is daar alléén hoofdzakelijk aan toe te schrijven.

2003. *V.* Is in den duur van het schoolbezoek eveneens verbetering gekomen?

A. Ja, de vereeniging „Ons Onderwijs" heeft daarop gunstig gewerkt. De meeste werkgevers zijn er lid van en houden, dat mag ik tot hun lof zeggen, zich bijna allen aan het artikel, dat verbiedt om jongens beneden 13 jaar in dienst te nemen. Van de 380 kinderen op mijne school zijn er ruim 60 boven de 12 jaar.

2004. *V.* Bij het zakjesplakken zijn er toch wel jongeren dan 13 jaar?

A. Nu, dat is de eenige gelegenheid, maar de meesten zullen er wel 13 jaar zijn.

2005. *V.* Is de heer Schenk ook lid der vereeniging?

A. Dat durf ik niet zeggen.

2006. *V.* Heeft de bepaling van het reglement van „Ons Onderwijs" al ten gevolge, dat de Koogsche werkgevers de kinderen niet in dienst nemen beneden de 13 jaar, dan zouden die kinderen toch gemakkelijk over de grens kunnen gaan om in dienst te komen bij werkgevers te Zaandam of te Zaandijk. Geschiedt dat niet?

A. Bedoelt gij kinderen, die op de Koog wonen?

2007. *V.* Ja.

A. Dan kan het antwoord bepaald ontkennend luiden.

2008. *V.* Hoe lang werkt die bepaling?

A. Van 1880 of 1882 Na het in werking treden van de nieuwe wet op het lager onderwijs in 1880, hebben zich Koog en Zaandijk afgescheiden van „Volksonderwijs" en zich opgelost in de beide vereenigingen „Ons Onderwijs".

2009. *V.* Bestaat de bepaling dus ook te Zaandijk?

A. Wel eene vereeniging „Ons Onderwijs".

2011. *V.* Zijt gij, met het oog op het belang der kinderen, als onderwijzer voldaan met een schoolbezoek tot 13 jaar?

A. Ronduit gezegd, niet geheel; ik zou de kinderen liever wat langer willen houden. Ik geloof wel, dat het voor heel veel kinderen ook weer noodig is, dat zij hun ambacht gaan leeren; maar toch, wat zij voor hunne reis door het leven van de lagere school medenemen, is nog wat weinig. Desnoods zou ik evenwel genoegen nemen met goed geregeld herhalingsonderwijs des avonds van 6—8 of van 5—7 uur, gedurende een groot deel des jaars.

2012. *V.* Bestaat in uwe gemeente geen herhalingsonderwijs?

A. Jawel, maar niettegenstaande al onze aanmoediging, maken er maar 10 kinderen gebruik van

2013. *V.* Is dat voortgezet onderwijs, zich aansluitend aan de hoogste klasse der gewone lagere school, of is het voor een deel inhalingsonderwijs?

A. Het is een herhaling van hetgeen zij in de hoogste klasse geleerd hebben, en dat dan verder wordt voortgezet. Wanneer de kinderen de geheele lagere school hebben doorloopen, krijgen zij van het dagelijksch bestuur een getuigschrift, waarmede zij tot de herhalingsschool worden toegelaten. Kinderen, die dat getuigschrift niet hebben of die uit eene andere gemeente komen,

moeten een examen doen, ongeveer gelijkstaande met hetgeen in de laatste klasse van de lagere school geleerd wordt.

2014. *V.* Is dat herhalingsonderwijs een geregelde cursus, over eenige jaren verdeeld?

A. Neen, dat zou moeilijk zijn.

2015. *V.* Hoe lang blijven de kinderen op de herhalingsschool?

A. Sommige een, andere twee of drie jaar.

2016. *V.* Bemerkt gij bij dat kleine getal leerlingen goede vruchten van het herhalingsonderwijs?

A. Ik zelf geef dat onderwijs niet, omdat ik op die uren avondschool heb, maar het wordt gegeven door een mijner onderwijzers met hoofdonderwijzersakte. Het plan wordt in hoofdzaak door mij in overleg met hem geregeld.

2017. *V.* Wordt het onderwijs alleen des winters of ook des zomers gegeven?

A. Het wordt gegeven des winters van 6 tot 8 uur.

2018. *V.* Zou de geringe deelneming uitsluitend te wijten zijn aan gebrek aan belangstelling bij de ouders en kinderen, of zou het ook kunnen liggen aan het samenvallen van de schooluren met den arbeidstijd?

A. Ik schrijf het hoofdzakelijk toe aan het laatste. Het is mij voorgekomen, dat een jongen gaarne de herhalingsschool wilde bezoeken, maar dat de patroon hem onmogelijk missen kon.

2019. *V.* Wanneer er van andere gemeenten gezegd wordt, dat, indien men het herhalingsonderwijs op daartoe geschikte uren gaf, er toch geen gebruik van zou gemaakt worden, omdat de menschen er niet om geven, zoudt gij dan van Koog het tegendeel meenen te kunnen beweren?

A. Ja. Behalve de herhalingsschool te Koog heeft men te Zaandam de burger-avondschool, en er zijn vele kinderen uit Koog, welke die laatste school bezoeken.

2020. *V.* Zooals gij weet, zegt de arbeidswet, dat kinderen beneden de 16 jaren niet langer mogen werken dan tot 's avonds 7 uur. Is wel eens overwogen, om de herhalingsschool des avonds om kwart over zevenen te doen beginnen, zoodat het voor de jongens mogelijk zou zijn om, van hun werk komende, die school te bezoeken?

A. Neen, want ik geloof, dat dit groot bezwaar zou geven, omdat de geest op zulk een laat uur toch te afgemat zou zijn.

2021. *V.* Zoudt gij het van groot belang achten voor de kinderen tot 16 jaren, indien de arbeidsduur zóódanig werd ingekrompen, dat zij op een niet te laat avonduur, wanneer de geest nog niet vermoeid is, de school zouden kunnen bezoeken?

A. Ja.

2022. *V.* Wat betreft uwe gewone school, kunt gij van de meisjes, ten aanzien van den leeftijd, tot welken zij de school bezoeken, een even gunstig getuigenis afleggen als van de jongens?

A. Tot mijn spijt niet. Onder de 60 kinderen, waarvan ik sprak, zijn slechts 20 meisjes boven de 12 jaren. Daarvoor bestaan natuurlijk verschillende redenen. Vooreerst meenen de ouders, dat meisjes zooveel onderwijs niet noodig hebben; daarbij komt, dat de moeder het kind niet missen kan in de huishouding; en eindelijk: zij moeten de naaischool bezoeken. Zonder mij zelven te prijzen, moet ik eerlijk zeggen, dat van het onderwijs in handwerken veel werk gemaakt wordt. Maar het schijnt toch, dat de moeders overtuigd zijn, dat aan de kinderen niet genoeg practisch naaionderwijs kan worden gegeven.

2023. *V.* Hoever brengen de meisjes het in handwerken, wanneer zij de geheele school doorloopen?

A. Dat zij een gewoon kleedingstuk kunnen maken en knippen.

2024. *V.* Is wel eens overwogen om herhalingshandwerkonderwijs te geven?

A. Zeker, dat geschiedt, wanneer het herhalingsonderwijs door meisjes wordt bezocht.

2025. *V.* Ik meen u te hebben hooren zeggen, dat de 8 klassen verdeeld zijn over 7 jaren; is dat zoo?

A. De kinderen komen om de 9 maanden. Vroeger geschiedde de toelating om het jaar, maar toen was de toeloop zóó groot, dat dit moest veranderd worden.

2026. *V.* Zijn er kinderen, die twee jaren in de hoogste klasse blijven zitten?

A. In het leerplan staat, dat eene 9de klasse kan gevormd worden. Ik sta zelf voor de 8ste klasse en heb ook die 9de voor mijne rekening.

2027. *V.* Wanneer de jongens tot 13 jaar op school blijven, hebben zij dan ook die 9de klasse doorloopen?

A. Van de kinderen, die de hoogste klasse hebben doorloopen, blijven 15 à 20 over. Die vormen de 9e klasse en krijgen gedeeltelijk, doch niet geheel, hetzelfde onderwijs.

2028. *V.* Verdwijnen er veel meisjes, vóórdat zij de 8ste klasse hebben doorloopen?

A. Er verdwijnen er, wanneer zij twaalf jaar zijn.

2029. *V.* Ook vóór het 12de jaar?

A. Dit komt bijna niet voor. Op het oogenblik heb ik er ééne, die door de moeder van school is genomen.

2030. *V.* Gij hebt gesproken van Koogsche jongens, die de ambachtsschool te Zaandam bezoeken. Die moeten dan toch de werkplaats veel vroeger dan anders verlaten, en de werkgever moet zijne medewerking verleenen?

A. De school begint niet zoo heel veel vroeger, nl. om 7 of 8 uur, en langer dan 7 uur mogen ze niet werken. Het is slechts een half uur om van Koog naar Zaandam te loopen. Intusschen zijn ze op school niet altijd even wakker.

2031. *V.* Zijt gij bekend met eene teekenschool te Zaandijk?

A. Ik weet het niet, doch meen, dat het eene school voor bouwkundig teekenen is.

2032. *V.* Hebt gij het sparen op uwe school ingevoerd?

A. Ja. In het begin liep ik er niet mede weg, en nu dweep ik er nog niet mee. Ik ben van oordeel, dat de ouders het moeten doen, die beter kunnen controleeren dan de onderwijzers, waar vandaan het geld komt. Het is ook de quaestie, of zij het bespaarde geld goed gebruiken. Ik stel zooveel mogelijk de gelegenheid open om uit mijn eigen zak de terugbetaling voor te schieten. Het is niet alleen van belang het kind te leeren sparen, maar ook om het te leeren het geld goed te gebruiken. Het getal der spaarders is 80 van de 400.

2033. *V.* Besteden de spaarders datgene, wat zij nu en dan terugnemen, voor nuttige of aangename doeleinden?

A. Gewoonlijk gebruiken zij het om een cadeau voor vader of moeder te koopen. Ook gebeurt het wel, dat de moeder spaart door de kinderen. Wanneer zij 5 of 10 cts. in de week bespaart, geeft zij dit op die manier in de schoolspaarbank, en wanneer het tot f 1 is geklommen, laat zij het zich terugbetalen.

2034. *V.* Vindt gij het eerste niet ook een verblijdend verschijnsel?

A. Ja, maar dat zou thuis ook kunnen gebeuren.

2035. *V.* Wordt er druk gebruik gemaakt van uwe boekerij?

A. Ja, vroeger alleen door de hoogste klasse, nu door 4 klassen. Dat werkt goed, ook in de gezinnen; want dikwijls wordt gevraagd, of ze een boek nog eene week mogen houden, omdat vader, moeder of andere kinderen het nog niet uit hebben.

2036. *V.* En als de kinderen de school verlaten, vinden zij dan elders ook goede lectuur?

A. Dat laat te wenschen over. Wat het „Nut" en andere corporatiën aanbieden, is voor den leeftijd tusschen 13 en 18 jaren niet zeer geschikt. Ik heb dan ook al eens voorgesteld om de bibliotheek van het „Nut" te splitsen, maar daarvan is nog niets gekomen.

2037. *V.* Kunnen de kinderen ook na het verlaten der school nog boeken van u krijgen?

A. Jawel; ook de kinderen van de herhalingsschool.

2038. *V.* Zijn te Koog nog andere gelegenheden?

A. Er is eene bibliotheek, welke bestuurd wordt door den predikant der Hervormde Gemeente, die door kleine bijdragen van een honderdtal menschen wordt gesteund in zijn streven om goede lectuur te verschaffen.

2039. *V.* Zijn er nog andere vereenigingen, die zich de geestelijke ontwikkeling en de belangen van jeugdige arbeiders aantrekken, jongelings-vereenigingen, bijv.?

A. Dat weet ik niet.

2040. *V.* Hebt gij uwerzijds ons misschien nog het een of ander mede te deelen, dat ons van nut kan zijn bij het onderzoek, dat wij instellen?

A. Ik meen, dat wij alle inrichtingen besproken hebben, die hier bestaan; alleen is er nog een Zaanlandsch Schoolfonds. Dat is een fonds, dat werkt over de geheele Zaanstreek. Voor rekening van dat fonds, worden kinderen op de burger-avondschool toegelaten; zelfs zijn er enkele gevallen, waarin de kosten van boeken op de normaalschool zijn betaald, of een leerling op de hoogere burgerschool is geplaatst.

R. Boosman.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Paulus Leguit**, oud 34 jaar, smid, te Koog.

2041. De **Voorzitter**: Werkt gij voor u zelf, of zijt gij bij een ander in dienst?

A. Neen, ik werk voor mij zelf.

2042. *V.* Hebt gij knechts in uw dienst?

A. Ja, twee jongens van 13 en 15 jaar.

2043. *V.* Hoe lang werken die per dag?

A. 's Winters van 's morgens 8 tot 's avonds 6 uur, en 's zomers van 6 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds.

2044. *V.* Werken zij nooit langer?

A. Neen; ik houd zelf van korte dagen, en sinds de arbeidswet is ingevoerd, houd ik daaraan stipt de hand. Hoewel mijn vak medebrengt, dat men moeilijk iets alleen kan doen, zend ik de jongens toch steeds naar huis, als ik langer moet werken. Trouwens, den jongsten jongen heb ik pas vier weken.

2045. *V.* Gaan uwe knechtjes naar huis om te eten?

A. Ja, van 12 uur tot 1½.

2046. *V.* Is dit algemeen gebruik in de ambachtsnijverheid aan de Koog?

A. Neen, het gebruik is een schafttijd des zomers van 1½ uur en 's winters 1 uur.

2047. *V.* Hoe lang duurt de middagschafttijd in de fabrieken, waar middagrust gegeven wordt?

A. In de stijfselfabrieken bijv. is dat zeer onregelmatig; in sommige olieslagerijen krijgen de werklieden een half uur; op de machinefabriek van Duyvis is 1½ uur schafttijd.

2048. *V.* Hoe lang is de rusttijd in de zakjesplakkerijen te Koog?

A. Ongeveer 1¼ uur.

2049. *V.* Gij zeidet, dat er in de ambachtsnijverheid 's winters een uur schafttijd gegeven wordt. Zouden de werklieden er hoogen prijs op stellen, indien zij een schafttijd van anderhalf uur kregen?

A. Ik heb er nog nooit iets van gehoord, maar zij verzuimen in den winter, omdat zij per uur worden betaald, liefst zoo weinig mogelijk; in den zomer is het iets anders: dan werken zij van 5 tot 8 uur en krijgen zij ook 1½ uur schafttijd.

2050. *V.* Gij verkeert immers veel in werkmanskringen, en zijt lid van werkmansvereenigingen?

A. Ja, ik ben lid van de Afdeeling Zaanstreek van den Sociaal-Democratischen bond en van de vereeniging „Door Eendracht Bloeiende".

2051. *V.* Gij hebt van ons gekregen eene lijst van vraagpunten; wilt gij ons omtrent sommige van die punten, die uw aandacht 't meest getrokken hebben, voorlichten?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. In het bijzonder wenschte ik de aandacht op de woningen te vestigen, naar aanleiding van het rapport, dat door de vereeniging „Door Eendracht Bloeiende" aan u is uitgebracht, en dat, naar mijne meening, zeer foutief is.

Er wordt namelijk in gezegd: „Tamelijk goed, behoudens enkele uitzonderingen, dat het geen bewoonbare woningen zijn. Maar bij het bouwen van nieuwe woningen wordt gezorgd voor voldoende ruimte en licht."

Dit laatste komt nog maar eenigszins met de waarheid overeen; maar van het eerste zou ik liever het omgekeerde zeggen, namelijk, dat de tamelijk goede woningen slechts uitzonderingen zijn.

Vandaag en gisteren heb ik nog verschillende perceelen aan de Koog bezocht, en het is verschrikkelijk, zooals het daarmede gesteld is. Zij zijn uit den aard der zaak van hout gebouwd, slecht onderhouden en daarom dan ook weinig bewoonbaar. Vele bestaan uit niet meer dan één kamertje, dat lang niet aan de eischen voldoet. Overal dringt er het daglicht door, en zoodra men binnenkomt, waait u de koude tegemoet.

Wat de nieuwe woningen betreft, de beterschap daarin bestaat, dat zij van steen gebouwd zijn, maar een slaapkamertje is er zelden bijgebouwd. Doorgaans bestaan zij maar uit één vertrek, dat nog niet aan alle bepalingen voldoet van de bouwverordening, terwijl die gemeenteverordening eene oppervlakte van 16 M². voorschrijft.

2052. *V.* Komen de zeer onvoldoende woningen, waarvan gij ons eene schets gaaft, talrijk voor?

A. Zeer talrijk. Op het Zuideinde van de Koog, op den weg, vindt men er al verscheidene. Ook op het Breedweer, aan het eind, treft men zeer oude houten woningen aan, klein en veelal geheel onvoldoende onderhouden. Ook op het Rieele-pad, het Gemeentehuis-pad, enz.

2053. *V.* Laat ons twee dingen onderscheiden. Gij hebt alleen gesproken van woningen, die maar één vertrekje hebben, of op zijn hoogst nog een klein vertrekje er bij. Zijn er nu woningen van die soort, die, afgezien van de weinige ruimte, nog om andere redenen in een ongelukkigen toestand verkeeren?

A. Ja, die zijn betrekkelijk talrijk.

2054. *V.* Is het u bekend, dat de gemeenteverordening eene bepaling behelst, volgens welke burgemeester en wethouders de bevoegdheid hebben om woningen, die gevaarlijk zijn uit een oogpunt van veiligheid of van gezondheid, onbewoonbaar te doen verklaren of te eischen, dat in dien toestand verbetering worde gebracht?

A. Neen, dat is mij niet bekend.

2055. *V.* Is dit in uwen kring inderdaad niet bekend?

A. Neen.

2056. *V.* Het zou toch natuurlijk zijn, dat eene vereeniging, die zich ten doel stelt om de belangen van de werklieden te behartigen, zich op de hoogte trachtte te stellen van de middelen en wegen, om verbetering te krijgen in hetgeen zij afkeurenswaardig acht. Ik zal u thans wel niet behoeven te vragen, of ooit uit uwen kring stappen zijn gedaan bij de overheid, om verbetering te krijgen in hetgeen naar zijn oordeel, terecht of ten onrechte, in zake woningen niet goed werd geacht?

A. Door onze vereeniging niet. Ik heb zelf wel in eene dergelijke richting eenige stappen gedaan. Ik zal u de zaak uitleggen. De meeste woningen te Koog liggen aan slooten, die verschrikkelijk vervuild zijn, en waar ook de privaten op uitkomen. Nu is er eene gemeentelijke verordening geweest, waarbij de eigenaren verplicht waren om zelf die slooten uit te baggeren. Ik heb mij daar uit een oogpunt van billijkheid tegen verzet, en de verordening is in de doos gegaan. De gemeente doet er nu niets aan, en de huisjes, die toch al zoo slecht bewoonbaar zijn, worden er door de nabijheid van die stinkslooten nog slechter aan toe.

2057. *V.* Hoeveel huur doen de woningen, die slechts bestaan uit één vertrek met een klein kamertje er bij?

A. Een gulden à 22 stuivers.

2058. *V.* Is er nog een portaaltje?

A. Ja, van 1 M², maar voor de rest geen nieuws.

2059. *V.* Hebben ze alle zolders?

A. Meestal.

2060. *V.* Is het dak beschoten?

A. Ja, dat is overal bijna het geval.

2061. *V.* Hoe slapen de gezinnen in die woningen?

A. De kinderen op zolder; de ouders beneden.

2062. *V.* Slapen de kinderen in ijzeren ledikanten?

A. In dien stand niet. Er wordt eene gelegenheid gemaakt, met een paar planken, zooals dat 't best uitkomt.

2063. *V.* Slapen jongens en meisjes van een jaar of 10 bij elkaar of afzonderlijk?

A. Dat weet ik niet.

2064. *V.* Volgens uwe verklaring heeft de verordening, die verbiedt houten huizen te bouwen, goed gewerkt, doch zou aan de bepalingen voor nieuwe steenen huizen niet de hand gehouden worden, wat de vierkante oppervlakte van de vertrekken aangaat. Kunt gij daarvan een voorbeeld aanhalen?

A. Ja, een huis van Woeste op het Galgenveld heeft 2 kleine kamertjes in plaats van de voorgeschreven royale kamer van 16 M².

2065. *V.* Straks, toen wij spraken over de verordening omtrent bestaande huizen, bleek het, dat gij met die verordening niet bekend waart; met de bepalingen voor nieuwe woningen schijnt gij dat wèl te zijn. Zijn er door uw kring nooit stappen gedaan, om op die afwijking, waarover gij u beklaagt, de aandacht der overheid te vestigen?

A. Neen.

2066. *V.* Wordt, zoover u bekend is, de arbeidswet stipt nageleefd in de gemeente uwer inwoning?

A. Tot mijn leedwezen niet. Ik heb dat al dikwijls medegedeeld in het Volksblad, aan welks redactie ik deelneem, maar het is mij begonnen te verdrieten om, wat ik dienaangaande opmerkte, aan de groote klok te hangen, want het scheen, dat de overheid niet zag, wat ik meende te zien.

2067. *V.* Het zou kunnen zijn, dat de overheid begonnen is met te waarschuwen en thans weldra doortastend zal optreden. Intusschen zou ik gaarne zien, dat gij aan de groote klok, die hier nu hangt, de feiten wildet mededeelen, die u bekend zijn.

A. Moet ik nu over mijne geheimen heenstappen? Ik heb een man op mijn eerewoord beloofd om, als hij ophield met het overtreden van de wet, het feit niet openbaar te zullen maken.

2068. *V.* Ik heb volgens de wet het recht u te dwingen tot het mededeelen van hetgeen u bekend is. Van dat recht wil ik echter geen gebruik maken, waar het betreft feiten, voor welker geheimhouding gij uw eerewoord hebt verpand. Maar zijn u geen andere feiten bekend, waaromtrent gij geen dergelijke belofte hebt gedaan?

A. Jawel; de heer A. Honig Czn., oliemolenaar, liet een jongen van 13 jaar op zijn windmolen 's avonds na 7 uur werken. Dit feit heb ik in het Volksblad publiek gemaakt, en daarna heeft het opgehouden. Of de zaak voor de rechtbank is gekomen, weet ik niet.
Dan is er een jongen van nog geen 14, die bij een aardappelhandelaar is; of valt dat niet onder de wet?

2069. *V.* Het is op het kantje, maar ga voort.

A. Die jongen loopt na 8 uur nog met karrevrachten aardappelen van het spoor.

2070. *V.* Dat valt buiten de wet.

A. Dan is er een smidsjongen van 14 jaar, die een heelen nacht heeft doorgewerkt. Het kind zelf vertelde dat.

2071. *V.* Wie was de baas, bij wien dat gebeurde?

A. Klinkenberg.

2072. *V.* Komen soortgelijke gevallen herhaaldelijk te uwer kennis?

A. Ja; ik heb ook een jongen van een timmerman gezien, die tusschen 7 en 8 nog met stukken hout ergens heenging.

2073. *V.* Kent gij soortgelijke gevallen, die in fabrieken zijn voorgekomen?

A. Neen.

2074. *V.* Acht men in uw kring den leeftijd van 12 jaar, waarbeneden de arbeid nu verboden is, voldoende, of wenscht men, dat de wetgever daarin verder ga?

A. Wij hebben daarover dikwijls gesproken en zijn het volkomen eens, dat het vroeg genoeg is, wanneer men op zijn 15de, 16de jaar met het werken begint.

2075. *V.* Zoudt gij meenen, dat het geldelijk bezwaar, hetwelk uit den aard der zaak voor het gezin ontstaat, wanneer het kind eerst op lateren leeftijd aan den arbeid deelneemt, niet als voldoende ernstig mag worden beschouwd om het verbod van den arbeid niet zóóver uit te strekken, als gij wenscht?

A. Men moet tusschen twee kwade kiezen. Voor vele ouders zal het een bezwaar zijn, maar naar mijne meening moet vóór alles het kind beschermd worden. De toestand zou langzamerhand toch daarheen gedreven worden, dat men er aan gewend raakte.

2076. *V.* Zoudt gij het als een grooten stap voorwaarts achten, indien de beperking tot 14 jaar uitgestrekt werd?

A. Dat zou ten minste twee jaren gewonnen zijn.

2077. *V.* Gij zegt: „dat zou twee jaren gewonnen zijn", maar ons is verzekerd, dat aan de Koog de jongens vrij algemeen tot hun dertiende jaar op school blijven en dan eerst aan den arbeid gaan. Is dat naar uwe meening niet juist?

A. Het zal wel vaak daar gebeuren, dat zij tot hun dertiende jaar school gaan, maar ook zeer dikwijls zullen zij vóór hun dertiende jaar aan het werk gaan.

2078. *V.* Is de toestand in dit opzicht te Koog meer verblijdend dan in Zaandam?

A. Ja. Ik heb wel eens met onderwijzers uit Zaandam gesproken, die mij zeiden, dat, terwijl er in de eerste vier klassen op eene school ongeveer 50 kinderen zaten, de vijfde klasse er zelden meer dan 20 telde.

2079. *V.* Zoodat de toestand te Koog veel beter is. Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Aan de goede gezindheid van de ouders, die begrijpen, dat het onderwijs eene goede zaak voor hunne kinderen is.

2080. *V.* Schrijft gij dit ook voor een gedeelte toe aan de bemoeiingen van de vereeniging „Ons Onderwijs"?

A. Zeer zeker.

2081. *V.* Ons is gezegd, dat de herhalingsschool te Koog slecht bezocht wordt; waaraan schrijft gij dit toe?

A. Sommigen trachten op de burger-avondschool te Zaandam te komen; de anderen gaan redeneeren: „ik leer daar toch niet meer".

2082. *V.* Dit is dan toch eene verkeerde redeneering?

A. Ongetwijfeld.

2083. *V.* Die avondschool wordt gegeven van 6 tot 8 uur, dus gedeeltelijk op een tijd, waarop nog kan gewerkt worden in de werkplaats. Wanneer de avondschool even na zevenen aanving, zoudt gij denken, dat dit het bezoek zou bevorderen?

A. Neen.

2084. *V.* Wanneer de wetgever het maximum-aantal uren, gedurende welke door jeugdige personen gearbeid mag worden, verminderde tot 8 of 9, zoodat de arbeid vroeger eindigde, en de kinderen bovendien niet zoo vermoeid waren, zoudt gij meenen, dat zulk een maatregel gunstig op het bezoek zou werken?

A. Wanneer patroons en ouders medewerkten, wel.

2085. *V.* Zooals de zaak thans is, heeft de patroon, wanneer hij zijn belang eenzijdig begrijpt, er belang bij de kinderen niet naar de herhalingsschool te zenden; maar wanneer de arbeidstijd verkort wordt, verdwijnt dat belang. Gelooft gij niet, dat de patroons in dat geval zouden medewerken?

A. Ik geloof het wel.

2086. *V.* Zoudt gij eene vermindering van den arbeidsduur voor kinderen beneden de 16 jaren in elk opzicht wenschelijk achten?

A. In onzen kring is men vrij algemeen voor een normalen arbeidsdag, dus natuurlijk des te meer voor een korteren arbeidsdag, waar het kinderen geldt.

2087. *V.* Wat den arbeid van volwassenen betreft, wordt door velen langer gewerkt dan 10 uren per dag?

A. In de olieslagerijen werken ze aanhoudend 12 uren, men zegt, dat er fabrieken zijn, die nu een half uur overdag rusttijd geven om te eten. 's Nachts hebben ze geen rusttijd, maar lossen elkaar om de 12 uren af. Daarbij komt, dat zij, die 's nachts werken, overdag ook nog wel met inschepen van goederen bezig zijn en aldus soms 18 uren in de weer zijn. Aan de windmolens werken ze 16 uren; maar als er geen wind is, malen ze niet.

2088. *V.* Wordt er in de pellerijen ook lang gewerkt?

A. Ja, als er wind is 18 uren; is er geen wind, dan 14 uren. Zij hebben 6 uren rust, maar zij moeten in dien tijd van en naar den molen loopen, anderen slaan in den molen een bivouak op. Dat is in de windmolens, waar ze 14 uren werken. Te Koog hebben wij geen stoompellerijen.

2089. *V.* En de stijfselfabriek?

A. In de mais-stijfselfabriek van M. K. Honig is de arbeidsduur 14 uren met een schafttijd van 1 uur.

2090. *V.* Zijn er nog andere rusttijden?

A. Neen.

2091. *V.* Acht gij het mogelijk om in de pelmolens een aanzienlijk korteren arbeidsduur in te voeren?

A. Wanneer ik die vraag moet beschouwen in verband met de verdienste van den patroon, dan geloof ik, dat het slecht zou gaan, omdat dit jaar bepaald ongunstig is geweest voor de pellerij. Er was niet veel te verdienen.

2092. *V.* Staan er in het algemeen gesproken gunstige jaren tegenover?

A. In de laatste jaren niet.

2093. *V.* In de pel- en oliemolens is uit den aard der zaak nachtarbeid. Komt die overigens nog veel voor te Koog?

A. Neen.

2094. *V.* En hoe staat het met den Zondagsarbeid?

A. Dien vindt men bij enkele bakkers. In de stijfselfabrieken wordt gewerkt, als het noodig is, doch in den regel niet.

2095. *V.* Ons is medegedeeld, dat in Zaandam door de meeste werkgevers, zoo niet door allen, in geval van ziekte het loon wordt uitbetaald, met uitzondering van de olieslagers. Hoe is dat te Koog?

A. Dat *heet* door te gaan; maar 't is mij wel gebleken, dat een patroon alleen aanvult, wat aan de uitkeering van „Door Eendracht Bloeiende" ontbreekt.

2096. *V.* Verzekeren te Koog werkgevers hun volk wel tegen ongelukken?

A. Het meerendeel niet.

2097. *V.* Kent gij uit het jaar 1890 een geval, dat iemand door een ongeluk buiten staat geweest is te werken?

A. Neen.

2098. *V.* Wat gebeurt er, als de menschen door ouderdom niet meer kunnen werken?

A. De meeste patroons geven geen uitkeering.

2099. *V.* Gebeurt het dus wel, dat iemand, na langjarigen dienst bij één patroon, ten slotte aan de liefdadigheid vervalt?

A. Ja, zoo heeft een knecht van Kluijver, die 60 jaar oud is en een 30 jaar bij die firma gewerkt heeft, het zeer armoedig, waaruit ik opmaak, dat hij niets ontvangt.

2100. *V.* Het loon wordt te Koog, als ik mij niet

vergis, veelal om de 14 dagen uitbetaald. Zoudt gij het beter vinden, als dat om de week plaats had?

A. Ja, dat zou veel gemakkelijker zijn voor de huishouding.

2101. *V.* Gebeurt het niet vaak, dat in de eerste dagen te ruim wordt geleefd, en schraalhans nog erger keukenmeester is op het einde, dan anders het geval zou behoeven te zijn?

A. Ja, daar zijn veel voorbeelden van.

2102. *V.* Omtrent Zaandam is ons medegedeeld door verscheiden getuigen, dat — er zijn natuurlijk uitzonderingen — als regel het werkmansgezin van het geld, hetwelk het Zaterdag beurt, niet behoeft te betalen, wat het in de verstreken week heeft geborgd, maar kan betalen wat het in de nieuwe week behoeft. Is dat uwe meening ook voor uwe woonplaats?

A. O hé, neen, mijne ondervinding is anders. Lui, die niet borgen, zijn witte raven bij ons en ook in Zaandam. Er wordt veel geborgd bij ons en in de geheele Zaanstreek; al die gemeenten gelijken op elkander. Ik ben voorzitter van eene coöperatieve bakkerij en als zoodanig heb ik eenige ondervinding.

2103. *V.* Strekt zich uwe vereeniging over de geheele Zaanstreek uit?

A. Vroeger wel, maar nu is Zaandam eene aparte afdeeling: Koog, Zaandijk en Wormerveer is onze afdeeling.

2104. *V.* Had uwe vereeniging vroeger niet relatief weinig leden te Zaandam?

A. Ja.

2105. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. In de eerste plaats hebben wij hier nooit veel gelegenheid voor propaganda gehad. Wij hebben hier met „Recht voor Allen" gevent, maar zijn met klappen weggejaagd, en dat heeft ons tegengehouden om hier weer te komen.

2106. *V.* Dat is iets bijkomstigs; maar zijn er geen bepaalde redenen voor het verschijnsel?

A. De arbeid, te Zaandam verricht, is meest houtzagen, waarop het onderwijs slechte vruchten draagt. De houtzagers zijn een ruw volkje, hun werk voedt niet erg op tot mensch.

2107. *V.* Gelooft gij, dat de olieslagerij meer ontwikkelend werkt dan de houtzagerij? Ik dacht, dat het vak van olieslager al tot de meest verstompende en geestdoodende behoorde, die er zijn.

A. De bloei van onze vereeniging wordt niet gemaakt door de olieslagers. Er zijn wel eenige kranige olieslagers in, maar de meeste leden zijn ambachtslieden. Ik stel echter de olieslagers ook niet laag, vooral niet sedert het bedrijf meer fabriekmatig is geworden en de verdiensten wat verbeterd zijn.

2108. *V.* In de oliefabrieken wordt 12 uren achtereen gewerkt en ook des nachts; in de houtzagerijen wordt echter niet des nachts gewerkt en geen 12 uren achtereen. Dat zijn twee omstandigheden, die, naar ik meen, gunstig moeten werken op den toestand van den werkman in de houtzagerij, in vergelijking met dien van de olieslagerijen.

A. Wanneer de commissie daarnaar eens een onderzoek instelde, zou zij zien, dat de houtzagers geen ontwikkelde menschen zijn, terwijl de olieslagers over het algemeen wel meer ontwikkeld zijn.

2109. *V.* De commissie heeft zulk een onderzoek ingesteld en een anderen indruk gekregen, dan gij weergeeft.

P. Leguit.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Stroo Janszoon,** oud 65 jaar, pellersknecht bij de heeren Van Waveren & Dekker, te Koog a/d Zaan.

2110. De **Voorzitter:** Werkt gij op een molen?

A. Ja.

2111. *V.* Met hoeveel personen werkt gij daar?

A. Met vier wolwassen knechts en één jongen.

2112. *V.* Zijn er niet pelmolens, waar men werkt met slechts drie volwassen knechts en een jongen?

A. Die zijn er, maar het zullen er niet vele zijn.

2113. *V.* Hebt gij altijd op denzelfden molen gewerkt?

A. Ja.

2114. *V.* En altijd met vier man en een jongen?

A. De eerste jaren met 3 man en een jongen, maar dat heeft niet lang geduurd, want het werk was voor den jongen toen te zwaar. Ik heb nu reeds 46 jaar op den molen gewerkt.

2115. *V.* Hoe wordt gij betaald?

A. Als meesterknecht verdien ik f 8 per week, en als het waait, één gulden per nacht. Of het waait of niet, krijgen wij altijd f 2 per week, en dat wordt dan ééns in het jaar verrekend.

2116. *V.* Wat hebben de andere knechts?

A. De tweede man heeft f 6 vast en f 2 voor het 's nachts malen, d. i. bij elkaar f 8. De derde man heeft f 4 vast en f 2 voor 's nachts malen.

2117. *V.* Is die derde man getrouwd?

A. Ja.

2118. *V.* Wat heeft de vierde?

A. Die heeft, alles bij elkaar, f 3,60.

2119. *V.* Hoe oud is hij?

A. Hij heeft zich van het jaar moeten aangeven voor de militie.

2120. *V.* Komt er nog wat extra's bij?

A. Ja, voor het sjouwen van garst. Er wordt zoowat 200 last garst versjouwd, en daarvan krijgen wij 50 cents per last, dus f 100 en die deelen wij met ons vieren.

2121. *V.* Hoeveel nachten denkt gij, dat er gemiddeld in de week gewerkt wordt?

A. Gemiddeld maar $2^1/_4$ nacht per week. Mijn lieve man! dat is een beetje, wij kwamen in den laatsten tijd elf nachten te kort. Maar ik denk, dat het zoowat f 2,25 in de week voor ons zal opleveren.

2122. *V.* Dat wil dus zeggen, dat er, het geheele jaar genomen gemiddeld $2^1/_4$ nachten in de week gemalen wordt?

A. Juist.

2123. *V.* Als gij maalt, blijft gij dan in den molen, zoolang er wind is?

A. Zeker.

2124. *V.* Maar des Zondags toch niet?

A. Wel neen. 's Zondag-morgens om half acht halen wij altijd in, en 's Maandag-morgens om vijf uur beginnen wij weer.

2125. *V.* Maar gij blijft er dan de heele week?

A. Ja, als er wind is.

2126. *V.* Dus gij gaat niet naar huis om te eten?

A. Neen, dat kan niet gebeuren. De garst moet gemalen worden.

2127. *V.* Hoe lang werkt gij per etmaal?

A. 18 uren, en de overige 6 slapen wij twee aan twee. Wij hebben bedsteden en liggen er goed.

2128. *V.* Slaapt gij boven in den molen?

A. Op den zolder.

2129. *V.* Hebt gij beneden een kombuisje om uw potje te koken?

A. Ja, wij koken het zelf en hebben geen gebrek aan koffie.

2130. *V.* Wat doet gij, indien er geen wind is?

A. Dan is er genoeg werk aan den molen.

2131. *V.* Hebt gij vrij gort?

A. Ja. Toen ik nog jongen was, hield ik er mijn mond mede open.

2132. *V.* Volgens uwe mededeeling, hebt gij aan den molen een man, die f 6,50 verdient, nl. f 4 vast, f 2 nachtgeld en 50 cts. voor het sjouwen van garst. Die man is getrouwd, niet waar?

A. Ja. Hij heeft 2 kinderen.

2133. *V.* Eet hij veel gort?

A. Dat is niet veel.

2134. *V.* Hoe oud is de jongen?

A. 13 jaar. Hij komt 's morgens om 8 uur, heeft 1½ uur rust, zooals dat behoort, kookt 's middags den pot en gaat om 4, 5 uur naar huis toe.

2135. *V.* Dat is zeker een soort duivelstoejager?

A. Ja.

2136. *V.* Als ge ziek zijt, wordt dan toch het loon uitbetaald?

A. Ja. Eens ben ik 17 weken ziek geweest, en ik ben geen cent te kort gekomen.

2137. *V.* Nu zijt gij 65 jaar, en gij ziet er nog goed uit. Maar wat gebeurt er, als gij niet meer kunt?

A. Ik wilde, dat ik pensioen kreeg.

2138. *V.* Hebt gij bij uwe firma wel eens oudjes zien vertrekken?

A. Neen; een is er ontslagen voor oneerlijkheid, en een ander is gehaald aan de pokken. Op de „Dolfijn" is een meesterknecht geweest, die lang geprofiteerd heeft, maar bij ons is dat niet voorgekomen.

2139. *V.* Kunt gij het best vinden met den patroon?

A. Een heel beste is het.

2140. *V.* Uw patroon is vroeger zelf knecht geweest, niet waar?

A. Ja bij . . . noem hem eens . . . bij Zwaardemaker. Dat nachtmalen, als men op jaren komt, is wel onzoet. Het gezicht wordt dan zwak, en dat is in den donker, met ruw weder, wel lastig.

2141. *V.* Hebt gij last van het stof?

A. Neen, mijne borst is niet meer, zooals die placht te zijn; maar toen ik jong was, kon ik er goed tegen; dan was ik wel eens loom en moede, maar hijgen deed ik nooit, en dan geeft het stof geen last.

P. Stroo Jz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Smit**, oud 48 jaar, olieslagersknecht bij E. G. Duyvis Fzn., te Koog a/d Zaan.

2142. De **Voorzitter:** Is dat eene olieslagerij van lijn- en koolzaad?

A. Ja.

2143. *V.* Maar zij is anders ingericht dan andere fabrieken, niet waar?

A. Ja.

2144. *V.* In hoever?

A. Er wordt gewerkt met hydraulische persen.

2145. *V.* Sedert wanneer is dat zoo?

A. Ruim 10 jaar.

2146. *V.* Hebt gij daar al dien tijd gewerkt?

A. Ja, van October 1880 af; nu ben ik meesterknecht.

2147. *V.* Waart gij vroeger in eene gewone olieslagerij?

A. Ja.

2148. *V.* Gij kunt dus eene vergelijking maken tusschen de beide werkwijzen. Welke inrichting is voor den werkman het aangenaamst?

A. De persmachine is niet alleen aangenamer, maar ook voordeeliger.

2149. *V.* In hoever aangenamer?

A. Wij werken maar 12 uren en hebben steeds schafttijd; het is dus een meer geregeld werk dan aan de windmolens. Ten tweede is er steeds eene goede atmosfeer en is men niet dan buiten dan binnen.

2150. *V.* Is er nog niet een derde voordeel, dat in de fabriek met de hydraulische persen niet het gestamp is, dat in de windmolens zulk een leven maakt?

A. Akkoord. Ik weet er alles van; ik heb in den windmolen 28 jaar gewerkt.

2151. *V.* Gij zijt dus als 10jarige jongen begonnen?

A. Ja.

2152. *V.* Wat was toen uw werk?

A. Ik was uithaler.

2153. *V.* Hoe lang moest gij toen werken?

A. Het eerste jaar 8, het tweede 16 uren van de 24.

2154. *V.* Dan is er toch wel verbetering in den toestand gekomen?

A. Natuurlijk, en het zijn pessimisten, die beweren, dat dit niet waar is. Doch alles gaat niet in eens, en zoo zal er ook nog meer tot stand komen.

2155. *V.* Er kan nog wel wat verbeterd worden in de windoliemolens?

A. Zeker, maar zoolang die blijven bestaan, zal de naarheid aanhouden. Eene machine kan veel beter werken en een knecht daardoor meer verdienen. De windmolens zullen dus alle opgedoekt moeten worden, zal er verbetering voor de arbeiders komen.

2156. *V.* Worden er langzamerhand windmolens opgedoekt?

A. Ja, en wanneer men over 25 of 30 jaar komt, dan zullen er vrij wat meer opgeruimd zijn.

2157. *V.* Is de heer Duyvis de eerste, die aan de Zaan eene hydraulische inrichting heeft gemaakt?

A. Ja.

2158. *V.* Zijn er nog anderen?

A. Ja, de heer Prins.

2159. *V.* Zijn er in den laatsten tijd nieuwe olieslagerijen gemaakt volgens het oude systeem?

A. Er zijn er veranderd en vernieuwd. De heer Honig heeft dat ook gedaan, maar het schijnt, dat hij het niet gewenscht achtte, en hij heeft ook persen aangeschaft.

2160. *V.* Hoe is de werkverdeeling bij u in de fabriek?

A. De werktijd is 12 uren per dag en 12 uren per nacht. De dagploeg werkt van 's morgens 6 uur tot 's avonds 6 uur, en de nachtploeg van 's avonds 6 uur tot 's morgens 6 uur.

2161. *V.* Blijft gij gedurende die 12 uren in de fabriek?

A. Ja.

2162. *V.* Gij gebruikt dus uw middagmaal aan de fabriek?

A. Ja.

2163. *V.* En hoeveel tijd hebt gij daarvoor?

A. Een half uur.

2164. *V.* Hebt gij geen anderen rusttijd?

A. Des morgens één kwartier om te schaften.

2165. *V.* Gaan de mannen van de nachtploeg des morgens om 6 uur naar huis?

A. Ja.

2166. *V.* Moeten zij nooit langer aan de fabriek blijven?

A. Neen.

2167. *V.* Hoe lang gaan zij dan slapen?

A. Gewoonlijk tot 12 uur. Dan gaan zij eten met hun gezin, vervolgens een beetje kuieren en dan weer slapen tot den avond.

2168. *V.* Eet de dagploeg nooit in het gezin?

A. Neen, zoolang zij ten minste dagploeg is.

2169. *V.* En gij?

A. Ik ga een uur naar huis om te eten.

2170. *V.* Wordt dat niet-tehuis eten door velen niet als eene groote schaduwzijde beschouwd?

A. Ik zou u een voorbeeld van het tegendeel kunnen geven. De patroon heeft zelf voorgeslagen om anderhalf uur vrij te geven om naar huis te gaan eten, maar zij hebben er voor bedankt.

2171. *V.* Was dat misschien, omdat vermindering in de verdiensten daarvan het gevolg zou zijn?

A. In den zomer geheel niet, want dan werken zij voor vast geld, en in den winter zou het ook al een klein verschil uitmaken. Maar de quaestie is, dat zij het niet aangenaam vinden om uit de warme fabriek, misschien een half uur ver, naar huis en terug te loopen.

2172. *V.* Vonden zij het voor den zomer ook niet aangenaam, of is hun dat misschien niet aangeboden?

A. Het aanbod gold voor winter en zomer.

2173. *V.* Er zijn er thans, die te ver wonen; maar zou de maatregel, wanneer hij eenmaal genomen was, niet een spoorslag worden om dichter bij de fabriek te gaan wonen? Zou dus niet wel degelijk de maatregel op die wijze leiden tot het doel, om de lieden in hun gezin het middagmaal te doen gebruiken, en zoudt gij dit niet inderdaad een zegen achten?

A. Ik ben het hierin volkomen met u eens.

2174. *V.* Hoeveel bedraagt de verdienste van het werkvolk, gemiddeld winter en zomer?

A. Voor getrouwden f 14 per week. Wij werken met 24 man. Er zijn 19 of 20 gehuwden, die f 14, en vier ongehuwden, die f 7.50 hebben.

2175. *V.* Is er groot verschil tusschen zomer en winter?

A. Dat scheelt zoo ongeveer $^1/_4$ ten gunste van den winter, en dat is juist zoo als het wezen moet; want als de werkman 's zomers sparen moet voor den winter, dan is er zóóveel gelegenheid tot uitspanning, dat er niet veel van komt. Hij heeft 's winters meer noodig dan 's zomers, en daarom is het beter, dat hij dan ook wat meer verdient.

2176. De heer **Le Poole**: Gij zegt, dat er 's zomers zooveel gelegenheid tot uitspanning is; maar wanneer wordt daarvan gebruik gemaakt?

A. 's Zondags.

2177. *V.* Hebt gij geen andere vrije dagen?

A. Neen.

2178. De **Voorzitter**: Heb ik goed verstaan, dat gij 's zomers vast geld verdient en 's winters op stuk werkt?

A. Ja.

2179. *V.* Maakt gij dan andere artikelen?

A. Ja. 's Winters maken wij murwe lijnkoeken voor de beesten en 's zomers arachide.

2183. *V.* Werkt gij met jongens beneden 16 jaar?

A. Neen.

2184. *V.* Deedt gij het ook niet vóór de invoering van de arbeidswet?

A. Neen, wij hebben ze niet gehad en kunnen ze niet gebruiken.

2185. *V.* Gaan de loonen bij ziekte door?

A. Neen. Het ziekenfonds „Door Eendracht Bloeiende" betaalt f 6 en de patroon geeft er f 6 bij.

2186. *V.* Hoe was het, vóór de vereeniging bestond?

A. Toen bestond de fabriek ook nog niet.

2187. *V.* Bestaat er bij u een boetestelsel?

A. Neen, dat is overbodig; waar harmonie is, gaat het heel best zonder boete.

2188. *V.* Komen er dan nooit te laat, of maakt het volk zich nooit schuldig aan kleine overtredingen?

A. De knechts zijn tuk op hun tijd en de baas is dat op de knechts, en dan kan men alle reglementen missen.

2189. *V.* Wordt het loon per week uitbetaald?

A. Sedert 4 jaar. De patroon begreep, dat dit beter was, omdat velen het geen 14 dagen kunnen uitzingen.

2190. *V.* Denkt gij er ook zoo over?

A. Zeker, en het volk vindt het ook goed; ik heb er zelfs hooren zeggen in dien eersten tijd: „het is of ik f 1 meer heb."

2191. *V.* Borgen de werklui niet voor hunne dagelijksche behoeften?

A. Dat is moeilijk te zeggen; als het zoo is, zullen zij het wel stilhouden. Evenwel, er is mij nooit wat van ter oore gekomen. Bij de windmolens is het wat anders. Daar krijgen ze soms niets mede naar huis en ziet het er ongelukkig uit, als de patroon niet helpt. Dat noem ik treurig.

2192. *V.* Is het te Koog niet, evenals te Zaandam, gebruikelijk, dat de knechts aan de oliemolens alle 14 dagen een vast bedrag ontvangen, of zij werken of niet, met verrekening ééns of tweemaal per jaar?

A. Het is mogelijk, maar ik weet het niet.

2193. *V.* Op de molens, waar gij gewerkt hebt, was het niet?

A. Neen.

2194. *V.* Komt in de fabriek evenveel stof en onreinheid voor, als in de molens?

A. De stampers zijn weg en het grootste stof daarmede ook.

2195. *V.* Wordt er bij u ook gesmeerd onder het werk?

A. Als alles stilstaat, en anders slechts, waar geen gevaar is.

2196. *V.* Wordt het vliegwiel met eene staaf aangezet?

A. Ja, nooit met de hand.

2197. *V.* Is het vliegwiel omheind?

A. Ja, met een hekje; de pletterij en de steenen ook.

2198. *V.* Zijn er in de latere jaren ongelukken voorgekomen aan de fabriek?

A. Ja, met den verzamelaar; dat is een zwaar gewicht, dat opgezet wordt. De ondermeesterknecht was een zeer bang man, die altijd placht te zeggen: „ik zal wel zorgen, dat ik daar of daar niet zal komen"; maar gedurende den schafttijd, terwijl ik thuis was, is hij bij dien verzamelaar gegaan en daar op een plaatsje gekropen, waar men haast niet begrijpen kan, dat een man inkomt; de pers kwam naar beneden, en hij was verpletterd.

2199. *V.* Liet die man een gezin na?

A. Neen, eene ongehuwde dochter; die heeft nu levenslang f 3 in de week van mijnheer.

2200. *V.* Uit uwe mededeelingen maak ik op, dat de verhouding bij u aan de fabriek tusschen patroon en werklieden gunstig is.

A. Dat mag ik gerust zeggen.

2201. *V.* Kunt gij de overtuiging uitspreken, dat, als wij een gewoon werkman uit de fabriek vóór ons hadden, deze dezelfde verklaring zou afleggen?

A. Ja.

P. SMIT JR.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN DONDERDAG 8 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*
KOLKMAN.
LE POOLE.
VISSER.

Verhoor van **Jan Nota**, oud 47 jaar, stijfselmaker, meesterknecht in de stijfselfabriek van den heer M. K. Honig, te Koog a/d Zaan.

2202. De **Voorzitter:** Is dit altijd uw vak geweest?

A. Ja, van mijn dertiende jaar af.

2203. *V.* Zijt gij tot uw dertiende jaar op school geweest?

A. Ja, te Zaandam.

2204. *V.* Was het in uwe dagen niet eene zeldzame uitzondering, dat men tot dien leeftijd op school bleef?

A. Ja; maar ik ben, doordat mijn vader in behoeftige omstandigheden verkeerde, eerst op mijn achtste jaar op school gekomen.

2205. *V.* Wat toen uitzondering was, is dat tegenwoordig in Koog regel geworden?

A. Ja.

2206. *V.* Sedert wanneer is dit zoo?

A. Sedert 7 à 8 jaar.

2207. *V.* Toen dat zoo langzamerhand gewoonte werd, was er toen niet veel tegenstand van den kant der ouders, omdat zij eerst wat later de verdiensten van de kinderen kregen?

A. Er is wel wat tegenstand geweest, maar bijna allen op die vergadering waren er voor.

2208. *V.* Welke vergadering?

A. Eene vergadering van „Ons Onderwijs".

2209. *V.* Kwamen daar ook de ouders van de kinderen?

A. Ja, die lid waren, konden komen.

2210. *V.* Waren er veel werklieden?

A. Er waren er ongeveer 60.

2211. *V.* Zijn er gewone fabrieksarbeiders ook lid?

A. Van onze fabriek, die 26 man telt, zijn er zeker 20 of 21 lid; de laagste contributie is f 0.30, en daarvoor krijgen de kinderen een feestje.

2212. *V.* Er zullen te Koog toch veel gezinnen zijn, die onder de verlenging van het schoolbezoek geleden hebben. Bestaat er nu nog altijd bij vele ouders ontevredenheid, dat de werkgevers de kinderen vóór hun dertiende jaar niet in dienst willen nemen?

A. Men is er langzamerhand aan gewoon geraakt, al was er in het begin ook eenige tegenstribbeling. Tegenwoordig wordt er zelfs nooit meer over gesproken. Alleen zijn er misschien nog zeer enkele ouders uit de allerminste klasse, die er tegen zijn.

2213. *V.* Wanneer de wetgever nog verder ging, en voorschreef, dat, wat nu te Koog geldt, tot 14 jaren gelden moest, gelooft gij, dat men daaraan dan te Koog ook spoedig gewend zou raken?

A. Ik geloof niet, dat het goede resultaten zou opleveren.

2214. *V.* Met hoeveel man werkt gij?

A. Met 26 man.

2215. *V.* Zijn daaronder ook jongens?

A. Een, die verleden jaar 16 jaren oud is geworden; op dien leeftijd komen zij gewoonlijk op de fabriek.

2216. *V.* Wat doen de jongens gewoonlijk, vóórdat zij bij u komen?

A. Zij komen meestal van de zakjesplakkerij.

2217. *V.* Er wordt bij u in de fabriek dag en nacht gewerkt; hoe is dat geregeld?

A. Er is eene dag- en eene nachtploeg. De werktijd van de dagploeg is van 's morgens 5 tot 's avonds 6 uur; van de nachtploeg van 's avonds 6 tot 's morgens 5 uur.

De nachtploeg komt 's avonds om 6 uur, werkt tot 12 uur, met een klein half uur tusschentijd om te schaften, heeft van twaalven tot half twee vrij om te eten, en werkt dan door tot 5 uur.

Dan komt de dagploeg op, die om 8 uur gaat schaften, van 9 tot 12 uur doorwerkt, van 12 uur tot

half twee vrij is om te eten, en eindelijk om 6 uur naar huis gaat.

2218. *V.* Het is immers niet algemeen gebruikelijk, dat 's middags anderhalf uur rust wordt gegeven?

A. Neen, het is zeldzaam. Gewoonlijk is de rusttijd van 12—1 uur.

2219. *V.* Is het in deze fabriek altijd anderhalf uur geweest?

A. Van den tijd, dat met vollen stoom is gewerkt, af.

2220. *V.* Wordt die anderhalf uur rust door de werklieden zeer gewaardeerd?

A. Ja, het is zeer genoegelijk voor hen, omdat zij al den tijd hebben om op hun gemak thuis te gaan eten.

2221. *V.* Beschouwen diegenen, die maar één uur rust hebben, de werklieden van de fabriek van den heer Honig als bevoorrechten?

A. Ja, dat kunt gij zelf wel begrijpen.

2222. *V.* Wat doen zij in den nachtelijken rusttijd van anderhalf uur?

A. Dan eten zij of doen even de oogen toe.

2223. *V.* Hebben zij 's nachts ook warm eten?

A. Ja, gewoonlijk wel.

2224. *V.* Is dit eene algemeene gewoonte?

A. Er zijn slechts enkelen, die brood eten.

2225. *V.* Dus dan nemen zij twee keer per etmaal warm eten?

A. Meestal wel.

2226. *V.* Eten zij 's nachts meelspijzen of aardappelen en groenten?

A. De een eet dit, de ander dat.

2227. *V.* Zijn die aardappelen met groente met vet gekookt?

A. In den regel wel.

2228. *V.* Is er eene aparte gelegenheid om dien rusttijd door te brengen?

A. Ja, de droogfabriek, die geregeld verwarmd is. Het was er echter vroeger, toen er cokesvuren brandden, warmer dan tegenwoordig, nu er door middel van stoompijpen gedroogd en verwarmd wordt.

2229. *V.* Hoe dik zijn die stoompijpen?

A. 2 Amsterd. duim, maar alles en alles bij elkaar kan men wel zeggen, dat het 4 à 5 Amsterd. duim is.

2230. *V.* Is de temperatuur dan nog niet tamelijk laag?

A. Neen, zij is vrij schappelijk, ongeveer 40 à 45 ° Fahrenheit.

2231. *V.* Wordt er veel overgewerkt?

A. Tegenwoordig werkt de nachtploeg zoowat 3-maal in de week 3 uren over.

2232. *V.* Een getuige heeft verklaard, dat bij de firma Honig 14 uren wordt gewerkt met één uur rust. Is dat onjuist?

A. Ik verzeker u, dat dit onjuist is. Ik heb verleden jaar ook aan den heer Struve opgegeven, wat ik nu vertel.

2233. *V.* Is er bij u Zondagsarbeid?

A. Zelden; vroeger, toen er handarbeid was, wel.

2234. *V.* Is dat een gevolg van de verbetering der fabriek door stoom?

A. Ja, nu wordt er 's Zondags alleen van 5 tot 7½ uur gewerkt. Dat moet, want als de boel droog is, moet hij er uit, anders zou er schade komen. Dat is evenals bij den bakker. Zulk werk geschiedt door de dagploeg.

2235. *V.* Hoe wisselen de ploegen?

A. Ik heb 4 ploegen, die in vieren verdeeld zijn, terwijl andere fabrieken dat halveeren. Elk man moet derhalve om de 4 weken nachtwerk doen, een paar oude menschen uitgezonderd. Vroeger had dit plaats om de drie weken, maar omdat de menschen liever overdag werken, hebben wij er eene ploeg bijgenomen.

2236. *V.* Waardeert het volk die grootere tusschenpoozen van nachtwerk?

A. Ja, dat vindt de werkman aangenamer; iedereen heeft een hekel aan nachtwerk.

2237. *V.* En vindt gij zelf het, met het oog op den arbeid, wenschelijk, om den nachtarbeid tot zoo gering mogelijke proporties terug te brengen?

A. Ja, daar ben ik zeer voor.

2238. *V.* Wordt de arbeid beter verricht overdag dan 's nachts?

A. Ja, dat kan niet uitblijven; dat is eene uitgemaakte zaak.

2240. *V.* Stel, dat er om de andere week nachtarbeid voor eene ploeg kwam, zou zich dat dan in het werk openbaren?

A. Ja, natuurlijk; dat kunt u toch wel begrijpen, want dan zouden de menschen minder rust krijgen. De dagrust is immers niet zoo genoeglijk als de nachtrust; de een wordt wakker gehouden door zijne kinderen, de ander door het bedrijf van zijn buurman, die smid of timmerman is. Als een man niet genoeg rust heeft, is hij ook niet in staat om zijn arbeid goed waar te nemen.

2241. De heer **Visser**: Gij hebt als warmtegraad der droogfabriek opgegeven 45 ° Fahrenheit. Is dat de temperatuur in dezen tijd van het jaar, nu het zoo bar vriest?

A. Ja.

2242. *V.* Hoe is het dan 's zomers wel?

A. Dan zou dit te warm zijn, en zijn de menschen in andere lokalen.

2243. *V.* Hoe worden de loonen berekend: per uur of per week?

A. Per week. Bij ons zijn de loonen als volgt:

Ik zelf verdien	. . .	*f*	21,—
2 werklieden van	. . .	„	16,—
4 „ „	. . .	„	15,—
5 „ „	. . .	„	11,—
3 „ „	. . .	„	12,50
1 werkman „	. . .	„	11,50
2 werklieden „	. . .	„	12,—
1 werkman „	. . .	„	14,90
4 werklieden „	. . .	„	9,—
3 „ „	. . .	„	10,—
en 1 jongen „	. . .	„	4,50.

2244. *V.* En hoe worden de overuren betaald?

A. *f* 0,15 per uur.

2245. *V.* Komt er nog wat bij? Hebben zij nog andere voordeelen?

A. De laatste jaren niet; vroeger hadden wij een premiestelsel, dat waarschijnlijk weder zal worden ingevoerd.

2246. *V.* Waarom is het afgeschaft?

A. Omdat er ten gevolge van de concurrentie niet zooveel meer te verdienen was.

2247. *V.* Wanneer wordt bij u uitbetaald?

A. Op Zaterdag-avond.

2248. *V.* Hoe gaat het dan met het geld van die menschen, welke den Zaterdag-nacht doorwerken?

A. Die nemen het 's Zondag-morgens mede naar huis.

2249. *V.* Wanneer worden de inkoopen gedaan?

A. Des Zaterdag-avonds.

2250. *V.* Maar dan hebben die van de nachtploeg het geld nog niet thuis gebracht?

A. Ja, maar dan borgen zij.

2251. *V.* Zou er bezwaar bestaan om de loonen 's Zaterdag-ochtends te betalen, zoodat het geld op Zaterdag-middag in huis kwam, opdat er òf niet geborgd behoefde te worden òf de huisvrouw hare inkoopen niet op Zondag behoefde te doen?

A. Bezwaar zou er niet tegen bestaan.

2252. *V.* Ik heb aan verscheidene getuigen uit Zaandam gevraagd, of de werkman in den regel borgt voor de gewone dagelijksche behoeften, met andere woorden: of het gezin met het geld, dat Zaterdag-avond ontvangen wordt, betaalt hetgeen gedurende die week is geborgd, dan wel met dat geld contant het benoodigde betaalt gedurende de volgende. Verscheidenen hebben gezegd, dat borgen regel was, anderen contant betalen. Wat zegt gij?

A. Ik zeg, dat er algemeen geborgd wordt.

2253. *V.* Gelooft gij, dat dit ook voor Zaandam geldt?

A. Ik wilde, dat u maar eens gingt rondvragen bij de winkeliers hier, wat er bij hen op het boek staat. Mijn schoonvader had eene groote bakkerij, en ik kan u verzekeren, dat, hoewel hij niet van borgen hield, hij toch, in het ordentelijke, een vet boek had.

2254. *V.* Zijn er velen lid van coöperatieve vereenigingen?

A. Bij ons is enkel eene coöperatieve bakkerij; daarvan zijn er niet veel lid. Die zaak heeft echter nooit goed gewerkt. Er waren namelijk nooit ordentelijke mannen, die het werk in handen hadden. Ik ben zelf commissaris geweest het eerste jaar, dat de zaak opgericht werd, maar in een half jaar was er f 300 tekort.

2255. *V.* Gaat het nu beter?

A. Er is verleden jaar 4 percent dividend uitgekeerd.

2256. *V.* Werkt, zoover gij weet, de winkelvereeniging te Zaandam goed?

A. Naar ik hoor, wel.

2257. *V.* Ziet gij in coöperatie niet groot voordeel, al was het maar alleen met het oog op het contant betalen?

A. Natuurlijk.

2258. *V.* Gaat bij ziekte het loon bij u aan de fabriek door?

A. Het loon wordt volledig uitbetaald, maar dan moeten wij onder elkander voor den zieke het werk doen.

2259. *V.* Wordt dan toch dezelfde hoeveelheid werk geleverd?

A. Ja, maar als de nachtploeg eenige uren moet overwerken, wordt dit door den patroon betaald.

2260. *V.* Het komt dus hierop neer, dat de bijdrage van den patroon bij ziekte alleen bestaat in het betalen van het aantal overuren-geld, maar dat voor het overige de gezonde werklieden het doen en niet de patroon?

A. Ja.

2261. *V.* Zijn de werklieden tevens lid van „Door Eendracht Bloeiende"?

A. De meesten zijn er lid van.

2262. *V.* Heeft dus een man in geval van ziekte, behalve het volle loon, de f 5 à f 6 uitkeering van „Door Eendracht Bloeiende"?

A. Ja.

2263. *V.* Het gezin heeft alzoo meer inkomsten om de buitengewone uitgaven voor de ziekte te bestrijden?

A. Natuurlijk.

2264. *V.* Ik ben het volkomen met u eens, dat het goed is, indien het gezin in tijd van ziekte meer inkomsten heeft. Doch er is een bezwaar aan verbonden, en dat is, dat het eene premie kan zijn om ziek te zijn, en er dus alle aanleiding is om tegen misbruik te waken. Hebt gij de behoefte hieraan ondervonden?

A. Ja, er zijn er wel, die er gemakkelijk over denken.

2265. *V.* Wat doet gij om er tegen te waken?

A. Er is niet veel aan te doen.

2266. *V.* Geeft de dokter geen bericht, dat de zieke hersteld is?

A. Neen.

2267. *V.* Bestaat de contrôle feitelijk daarin, dat de gezonde werklieden er op letten?

A. Het zijn meest dezelfde ziekelijke menschen, die van de fabriek wegblijven.

2268. *V.* Wordt bij u in de fabriek het vliegwiel met de hand aangezet?

A. Ja, maar als het vliegwiel aangezet wordt, staat de machine zonder stoom.

2269. *V.* Wordt het niet met eene staaf gedaan?

A. Neen, dat moet nog geschieden.

2270. *V.* Dit is toch geen zaak, die veel om het lijf heeft?

A. Er moet slechts een ijzer tegen den muur gebracht worden.

2272. *V.* Zou het niet wenschelijk wezen om het *niet* met de hand te doen?

A. Ja.

2273. *V.* Wordt er nooit gesmeerd, terwijl de machine aan den gang is?

A. Nooit; ten minste het behoeft niet. Ik ben zelf eens door een klein schroefje te pakken genomen, ongemakkelijk; en toen heb ik gezegd: dat nooit meer; jelui zijt vrij om den riem met staande machine op te leggen; die dat niet doet, moet het maar zelf weten, dat is zijne eigen zaak.

2274. *V.* Zoudt gij niet een stap verder hebben kunnen gaan door het te verbieden?

A. Dat heb ik gedaan, maar 't is bij ons zoo groot, en men kan niet overal te gelijk zijn.

2275. *V.* Gebeurt het opleggen van den riem met een riemoplegger of met de hand?

A. Met de hand.

2276. *V.* Zou een riemoplegger niet minder gevaarlijk zijn?

A. Ziet u daar zooveel voordeel in?

2277. *V.* Vakmannen verklaren, dat het veel beter is, om een doelmatigen oplegger te gebruiken.

A. De kans van ongelukken blijft dezelfde.

2278. *V.* Maar dan is de toestel niet doelmatig.

A. Die ik heb zien werken, was van de derde vinding, een jaar of 4 geleden, en heel goed.

2279. *V.* Maar er bestaat nu al wel een 26ste verbetering. Hebt gij de nieuwste toepassing op de Amsterdamsche tentoonstelling gezien?

A. Ja, maar de verbetering daarbij betrof maar een klein schroefje.

2280. *V.* Maar daar kan het juist in schuilen.

A. Neen, om de weêrga niet. Ik ben er niet zoo voor. Bovendien, de machine behoeft, als het met de hand geheurt, slechts lenigjes te gaan.

2281. *V.* Wordt er, als de boel heeft stil gestaan en weder aan den gang gaat, een sein gegeven?

A. Ja, de man belt en de machinist fluit.

2282. *V.* En wordt er ook een tegensein gegeven, ten bewijze, dat het fluiten gehoord is?

A. Ja.

2283. *V.* Werpt het bedrijf niet nogal stof af?

A. Neen, bij ons is alles nat.

2284. *V.* Hoe vaak wordt de boel gereinigd?

A. Er wordt alle dagen gespoeld, en boven geveegd.

2285. *V.* Wordt ééns per jaar alles schoongemaakt?

A. Ja, van boven tot onderen.

2286. *V.* Is de fabriek aangesloten aan de waterleiding?

A. Ja.

2287. *V.* Maken de werklieden daar veel gebruik van?

A. Ja.

2288. *V.* Hebt gij wel eens ongelukken in de fabriek gehad?

A. Neen, alleen ben ik zelf eens gegrepen, en daarom mag nu niemand aan een riem komen, als ik er niet ben.

2289. *V.* Hebt gij een boetestelsel in de fabriek?

A. Neen, in het geheel niet.

2290. *V.* Is daaraan nooit behoefte gevoeld?

A. Och, dan eens, oppervlakkig gesproken, wel, en dan weer niet. Er komen er wel eens te laat, maar als zij niet te ver wonen, laat ik ze roepen.

2291. *V.* Maar meent gij, dat boeten noodzakelijk zijn of niet?

A. Vroeger dacht ik van wel, maar ik heb gezien, dat dergelijke dingen zich van zelf redden.

2292. *V.* Gelooft gij, dat het niet toepassen van boeten gunstig werkt op de verhouding tusschen patroon en werkvolk?

A. Zeer zeker; dat is de voornaamste reden, waarom ik tegen boeten ben. Als ik de boeten uit de fabriek kan houden, komen zij er nooit in, want het opleggen van boeten is den een het loon uit zijne keel halen en er den ander later van laten profiteeren.

2293. *V.* Gij bedoelt door de verdeeling van den boetenpot?

A. Juist, daar hebt gij het.

2294. *V.* Wie neemt de werklieden aan?

A. De patroon. Ik moet vrij blijven in mijn spreken. Als ik de werklieden aannam, zou de patroon, als ik kwam klagen, kunnen zeggen: gij hebt den man zelf aangenomen. Ik neem zelfs geen jongen aan.

2295. *V.* Wanneer de patroon, misschien op uw advies, meent, dat het beter is om een werkman te ontslaan, wordt hem dat dan eenigen tijd te voren aangekondigd?

A. Zoolang ik bij den heer Honig ben, is dat maar eenmaal voorgekomen; toen is de man 's Maandag-morgens gewaarschuwd, heeft gewerkt tot Zaterdag en ontving daarna zijn loon nog eene week.

2296. *V.* Om welke reden werd die man ontslagen?

A. Hij maakte de fabriek leelijk.

2297. *V.* Is er nooit aanleiding geweest voor de werklieden om uit zich zelf weg te gaan?

A. Jawel, om verbetering te krijgen.

2298. *V.* En zeiden die werklieden ook 14 dagen te voren op?

A. Ja, maar het is maar weinig voorgekomen.

2299. *V.* Komen de werklieden wel in aanraking met den patroon zelf?

A. Ja, hij loopt de geheele fabriek door en spreekt met een ieder.

2300. *V.* En als de werkman iets op zijn hart heeft, wenschen of grieven, wendt hij zich dan tot den patroon zelf?

A. Ja.

2301. *V.* Gebeurt het wel eens?

A. Het is zeldzaam, meestal wenden zij zich tot mij.

2302. *V.* Is de verhouding in de fabriek eene aangename?

A. Die is heel gemeenschappelijk.

2303. *V.* Hebt gij de overtuiging, dat wanneer wij een werkman uit de fabriek hier hadden, hij hetzelfde zou zeggen als gij?

A. Ja.

2304. *V.* Is het werk in de ouderwetsche stijfselfabrieken niet veel ongeregelder dan bij u?

A. Ja; het is mij in vroeger jaren wel gebeurd, dat ik eerst om 12 uur 's nachts opstond, na 18 uren werk.

2305. *V.* Wordt er op die manier nog gewerkt?

A. Ja.

2306. *V.* Wordt het dan aan de werklieden overgelaten om hun werktijd te regelen?

A. Ja.

2307. *V.* Dus de patroons stellen groot vertrouwen in de plichtsbetrachting van de werklieden?

A. Zeker.

2308. *V.* Zijn er in Koog nog van die ouderwetsche stijfselfabrieken?

A. Neen, daar zijn alleen stoomfabrieken.

J. NOTA Sz.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Timmer**, oud 62 jaar, olieslagersknecht in de fabriek van de firma T. Crok, te Koog aan de Zaan.

2309. De **Voorzitter**: Zijt gij een beetje hardhoorend?

A. Ja.

2310. *V.* Lijden bijna alle olieslagers aan die kwaal?

A. De meesten van ons worden, wat men zegt, heidoof.

2311. *V.* Wordt er nog steeds bij u met heien gewerkt?

A. Ja.

2312. *V.* Worden aan die heien de borgpennen steeds gebruikt?

A. Ja.

2313. *V.* Wordt het nooit vergeten?

A. In onze hei is dat niet noodig, want die gaat altijd op en neer, maar in de stamperij wel, waar het meel door de jongens uitgehaald wordt. Daar wordt natuurlijk een bout ingestoken.

2314. *V.* Zijn er aan de loopende steenen geen uitstekende armen?

A. Neen.

2315. *V.* Gij werkt immers op een windmolen?

A. Ja.

2316. *V.* Zijn de fuisters open?

A. Dat zijn natuurlijk gaten, waar de turf ingegooid wordt.

2317. *V.* Waar blijft de rook?

A. Die gaat de kap uit; wanneer hij een enkelen keer blijft hangen, gooien wij de deuren open.

2318. *V.* Met hoeveel man werkt gij?

A. Zes man, met den pletjongen mee.

2319. *V.* Afgezien van den pletjongen, is er immers nog iemand, die „jongen" genoemd wordt, en toch dikwijls een volwassen persoon is?

A. Ja, er zijn altijd achterblijvers.

2320. *V.* Komen er wel „jongens" voor, die getrouwd zijn?

A. Een enkelen keer, meestal brengen zij het verder.

2321. *V.* Wat verdient zulk een „jongen"?

A. f 5.25 in de week vast, en gemiddeld f 0.50 voor het afschepen.

2322. *V.* Als een zoogenaamde „jongen" getrouwd is, dan is het dus zeker: armoe troef?

A. Natuurlijk.

2323. *V.* Hoe lang werkt gij per dag, wanneer het waait?

A. Zestien uren.

2324. *V.* Hoeveel rusttijd is daarbij?

A. Wij lossen elkander af, als het etenstijd is.

2325. *V.* Hoeveel tijd neemt gij dan voor het eten?

A. Een half uur of een uur, naar gelang er tijd en gelegenheid is.

2326. *V.* Rust gij niet meer?

A. Neen, voor het overige sta je pal.

2327. *V.* En als de wind nu eens zes dagen aanhoudt?

A. Dat gebeurt maar eens of tweemaal in het jaar

2328. *V.* In het jaar 1890 is er weinig wind geweest, niet waar?

A. Het was middelmatig.

2329. *V.* Weet gij ook, hoeveel dagen de molen in dat jaar heeft gemalen?

A. Neen.

2330. *V.* Er wordt toch 16 uren gewerkt, niet waar, hetzij er veel wind is of weinig?

A. Wanneer er weinig wind is, zijn ze niet allen noodig, de een gaat dan een paar uren vroeger weg, en de ander komt wat later.

2331. *V.* Komen ze in gewone dagen allemaal gelijk op?

A. Zij lossen elkaar af.

2332. *V.* Hoe laat begint men?

A. De dagblokmaler komt om 4 uur 's morgens en gaat om 8 uur 's avonds weg. Dan komt de steenknecht tot den anderen middag 12 uur. Hij werkt 16 uren als steenknecht, en de nachtblokmaler komt reeds 's middags om 12 uur en blijft tot 's morgens 4 uur.

2333. *V.* Vindt gij werk genoeg aan den molen, wanneer er geen wind is?

A. Er is soms iets over te brengen, en de boel moet ook worden schoongemaakt.

2334. *V.* Wordt er wel langer dan 16 uren gewerkt?

A. Neen.

2335. *V.* Hebt gij een vast weekgeld?

A. Neen, wij malen per last.

2336. *V.* Hoeveel krijgt gij er voor?

A. Wij moeten f 9.45 onder elkaar verdeelen. De pletjongen krijgt f 1.20 apart, zoodat het samen f 10.65 is.

2337. *V.* Bij u aan den molen moet gij f 9.45 met uw vijven verdeelen. Zijn er molens, waar er slechts vier werken, zoodat zij f 9.45 met hun vieren deelen?

A. Neen.

2338. *V.* Wij hebben toch een getuige gehad, die van een windmolen kwam, waar behalve de pletjongen maar 4 mannen waren. Is dat dan onjuist?

A. Het kan wel, maar dan loopt men een ander uit de voeten. In plaats van met 6 man te sjouwen, doen zij het ook wel eens met 5; zij verdienen dan meer, maar moeten daarvoor ook harder werken.

2339. *V.* Ontvangt gij om de 14 dagen precies wat gij verdient hebt, of eene vaste som, om dan per halfjaar het verschil te verrekenen?

A. Ik ontvang, wat ik te goed heb; dus den eenen keer meer, den anderen minder.

2340. *V.* Weet gij, hoeveel gij als blokmaler over 1890 hebt ontvangen?

A. Neen, niet nauwkeurig, maar het eene jaar door het andere komt dat neder op mijn aandeel van 200 last.

2341. *V.* Is uw arbeid vermoeiend?

A. Men kan er oud bij worden; ik doe het al 48 jaren.

2342. *V.* Hoe gevoelt gij u, als gij zoo 16 uren achter den rug hebt?

A. Och, de beenen zijn 's avonds loomer dan 's morgens, dat is al.

2343. *V.* In andere vakken worden de loonen per week uitbetaald, niet waar?

A. Zulke zullen er niet veel wezen, op de timmerwerven is het ook om de 14 dagen. Ik heb een zoon op een pelmolen gehad, die kreeg het per week. Maar regel zal wel zijn om de 14 dagen, en hebben de menschen dan behoefte, dan vragen zij wel om een voorschot.

2344. *V.* Hoe oud is uw pletjongen?

A. Boven de 16 jaar.

2345. *V.* Vroeger werden wel jongere jongens voor dat werk gebruikt, niet waar?

A. Vroeger wel, maar dat is nu uit den tijd.

2346. *V.* Sedert de nieuwe wet?

A. Ja; ik heb ook zoo'n kaart gehad, daar stond de jongen in, maar nu is hij boven de 16 jaar.

2347. *V.* Hoe lang is die jongen bij u?

A. Een half jaar ongeveer.

2348. *V.* En voordat die jongen er was, wie was er toen?

A. Toen was er een jongen van 16 jaar, die is weggegaan, en toen hebben wij het eene poos zonder moeten doen.

2349. *V.* Neemt de patroon nu geen jongens meer aan beneden de 16 jaar?

A. Neen, dat mag niet.

2350. *V.* Volgens de wet wel, als zoo'n jongen dan maar korter werkt.

A. De patroon wil het niet hebben.

2351. *V.* Wie neemt de jongens aan?

A. De blokmaler; de patroon neemt zelf de knechts aan.

2352. *V.* Wordt er wel op Zondag gemalen?

A. In de laatste jaren bijna niet meer, maar ik heb den tijd nog beleefd, dat wij van half October tot Paschen onafgebroken doorwerkten.

2353. *V.* Waardoor is dit anders geworden?

A. Door de vele fabrieken bestaat niet meer zulke plotselinge behoefte aan ons product, en dan laten de patroons ook niet graag op Zondag werken, of het moet hoogst noodzakelijk zijn.

2354. *V.* Bedoelt gij met dit laatste, dat de patroons zijn gaan inzien, dat het beter is om de menschen 's Zondags vrij af te geven?

A. Ja; en als er nu nog 's Zondags gewerkt wordt, dan krijgen wij anderhalf maal het gewone loon.

2355. *V.* Is er niet jaarlijks een tijd, dat de molen stilstaat om gerepareerd en schoongemaakt te worden?

A. Ja, dat is veertien dagen in het jaar.

2356. *V.* Hoe gaat het dan met de betaling?

A. Dan worden wij uitbetaald tegen 6 last; vroeger was dat voor rekening van den olieslager.

2357. *V.* Is dat lang geleden?

A. Ik denk 20 à 25 jaar.

2358. *V.* Wordt er tegenwoordig niet veel meer buitenlandsch lijnzaad dan inlandsch koolzaad verwerkt?

A. Zeker.

2359. *V.* Maakt men van lijnzaad niet meer koeken dan van koolzaad?

A. Ja.

2360. *V.* Verwerkt gij dus liever, waar gij per last betaald wordt, koolzaad dan lijnzaad?

A. Zeker, liever koolzaad.

2361. *V.* Sedert wanneer wordt er meer lijnzaad dan koolzaad gebruikt?

A. Dat is langzamerhand veranderd.

2362. *V.* Wordt er, vergeleken met bijv. 6 jaren geleden, thans meer lijnzaad vermalen dan toen?

A. Ja.

2363. *V.* Is nu het loon per last in de laatste 6 jaren verhoogd?

A. Neen.

2364. *V.* Is dan in de laatste 6 jaren uw feitelijk loon minder geworden?

A. Ja, dat wordt van zelf minder, wanneer men altijd lijnzaad maalt.

2365. *V.* Is door ulieden niet gevraagd om voortaan betaling te hebben, niet per last, maar per getal koeken?

A. Neen, maar eene soort van vakvereeniging schijnt aangedrongen te hebben op uitbetaling per 1200 koeken.

2366. *V.* Dat zoudt gij zeker wel willen?

A. Zij, die koolzaad verwerken, wenschen het niet. Het gebeurt wel, dat het des zomers een heele toer is om den molen aan den gang te houden; dan wordt er cacao en arachiden gemalen, en dat zijn artikelen, die altijd nog minder geven dan koolzaad.

2367. *V.* Zijt dus gij niet overtuigd, dat betaling van dezelfde som per 1200 koeken voordeeliger is dan betaling per last?

A. Voor sommigen wel, voor anderen zou het geen verschil uitmaken.

2368. *V.* Gij spraakt van eene soort vak-vereeniging; bedoelt gij eene poging, waaraan de blokmaler Van Rooy deel nam?

A. Dat weet ik niet.

2369. *V.* Is er waterleiding in den molen?

A. Neen, maar wij hebben een bak met goed regenwater.

2370. *V.* Gaat bij ziekte het loon door?

A. Wij krijgen bij ziekte van eene vereeniging f 6, en dan doet er de patroon f 3 bij; dat maakt dus f 9.

2371. *V.* Hoeveel betaalt gij aan dat fonds?

A. Tien cents per week.

2372. *V.* Hoe ging het, vóórdat die vereeniging bestond?

A. Dan leende de knecht geld van zijn patroon. Aan sommigen werd het wel geschonken; maar er waren er ook, die het tot den laatsten cent moesten inwerken.

2373. *V.* De patroon doet dus meer dan vroeger?

A. Een heele boel!

2374. *V.* Hebt gij wel eens in de latere jaren bij u een ongeluk zien gebeuren?

A. Neen.

2375. *V.* Gij zijt 62 jaren oud en kunt waarschijnlijk nog wel een paar jaren meedoen. Maar denkt gij er wel eens over, wat er met u gebeuren zal, wanneer gij niet meer kunt?

A. Het lucifersmandje, denk ik.

2376. *V.* Hebt gij bij uwe firma wel eens lieden zien weggaan, die niet meer konden?

A. Een man, die drie jaren voor het kantoor werkzaam geweest was.

2377 *V.* Die was dus oud bij de firma gekomen; maar gelooft gij wezenlijk, dat voor u de afloop zal zijn, dat gij met het lucifersmandje zult moeten loopen?

A. Dit is misschien nu wel wat heel bar, maar vastheid of zekerheid hebben wij heelemaal niet. Daarom vind ik het ook een ongeluk, dat er geen pensioenfonds voor ons bestaat, maar dat is er nu eenmaal niet!

2378. *V.* Kent gij aan de Koog nog al wat afgeleefde werklieden, die, hoewel zij vele jaren bij denzelfden patroon gewerkt hadden, hetzij van de liefdadigheid moeten leven, hetzij hun brood op straat verdienen?

A. Ik ken er twee, die blokmalers zijn geweest en nu met lucifers loopen.

2379. *V.* Waar hebben die gewerkt?

A. De eerste had bij den heer Arie De Bruijn gewerkt, en toen de fabriek in handen van den heer Boekenhoven overging, heeft hij nog 7 à 8 jaren gewerkt.
De andere was in den laatsten tijd bij den heer Bon, maar hij had wel 30 jaar op den molen gewerkt bij den heer Honig en den heer Vis.

2380. *V.* Kent gij oude werklieden, die geregeld eene uitkeering krijgen van den patroon?

A. Ja, ik ken er een, die bij de heeren Wessanen Laan 48 jaar had gewerkt en nu f 8 in de week krijgt.

2381. *V.* Dat is te Wormerveer, maar ik bedoelde de Koog. Kent gij er daar?

A. Bij E. G. Duijvis is een blokmaker geweest, die nu f 8 heeft. Ook zijn er nog ondergeschikte knechts, die f 3 à f 4 hebben.

2382. *V.* Gij spreekt nu alleen van olieslagers. Kent gij er ook in andere vakken?

A. Neen.

2383. *V.* Hebt gij een groot gezin?

A. Nu ben ik alleen met moeder thuis, doch ik heb 7 getrouwde en 2 ongetrouwde kinderen.

2384. *V.* Hadt gij in den tijd, toen al uwe kinderen thuis waren, eene goede woning?

A. Ik heb er eene van f 1.50; die had ik toen ook.

2385. *V.* Waaruit bestaat die woning?

A. Uit eene kamer, een keukentje voor de vrouw om het vuile goed te wasschen, en een schuurtje.

2386. *V.* Kookt de vrouw niet in de woonkamer?

A. Neen, in de keuken.

2387. *V.* Is de zolder met hout beschoten, of ziet gij de pannen?

A. Hij is beschoten.

2388. *V.* Waar sliepen de kinderen, toen ze thuis waren?

A. Gedeeltelijk op den zolder, gedeeltelijk op den vloer.

2389. *V.* Sliepen, toen de kinderen 12 jaar waren, jongens en meisjes bij elkaar?

A. Zoover is het niet gekomen. Ze waren altijd gescheiden.

2390. *V.* Gelooft gij, dat het veel voorkomt, dat ze niet gescheiden zijn?

A. Tegenwoordig weinig meer.

2391. *V.* Hebt gij het thans, nu gij met moeder alleen zijt, beter dan vroeger, toen de kinderen thuis waren?

A. Neen, want er staat tegenover, dat ik nu 12 uren werk en toen 16 uren. Maar dat is eene uitzondering bij den windmolen, dat de blokmaker, als hij ouder wordt, 4 uren werk door een ander kan laten doen, natuurlijk tegen een vierde minder verdienste.

2392. *V.* Kondet gij vroeger, met een huis vol kinderen en 4 uren werk meer, even goed eten als thans?

A. Nu, in de eerste jaren, toen de kinderen nog klein waren, was het donders dunne spoeling: wat rijst en dit en dat en niks bijzonders. Moeder haalde 's Zaterdags de boodschappen voor de week, maar als op Donderdag de bodem van het koffietrommeltje te zien kwam, dan was de koffie dien laatsten dag erg slapjes. Later, toen de kinderen mede gingen verdienen, werd het beter.

2393. *V.* Kwam er in die dagen vet in het eten?

A. Ja, dat wel; armoede heb ik nooit geleden, maar suiker in de koffie was een bewijs, dat er een jarig was, en nu kun je er de straat mede bestrooien, zij komt niet van tafel af.

2394. *V.* At gij veel erwten en boonen?

A. Vroeger at ik meer aardappelen, maar tegenwoordig ben ik meer voor erwten en boonen. Het schijnt, dat het verstand eerst komt met de jaren. Enfin, slaperig ben ik toch nooit geweest, anders zou ik niet wezen, wie ik ben.

2395. *V.* Hebt gij nog wat mede te deelen?

A. Nu, men hoort zoo wel zeggen, dat de vroegere goede tijden niet weder terugkomen; maar dan moet ik er toch op wijzen, dat vroeger voor een last f 8.10 werd betaald en nu f 9.45, en dat een pletjongen, met meer werk, 36 stuivers verdiende tegen thans 66 stuivers. Ook in het verlies, dat men vroeger leed door het staan van den molen, zijn de patroons tegemoet gekomen, en ook werklieden-vereenigingen laten niet na gunstig te werken.
Een bezwaar is er tegenwoordig verbonden aan het koekenmaken. Terwijl vroeger een koek een kilo moest wegen, moeten nu, ten gevolge van het dingen der afnemers, op de 1000 kilogram een 40, 50, 60 koeken meer gemaakt worden. Nu heb ik dat dezen zomer nog al goed gerooid, de 1040 stuks wogen 1000 kilo; maar er worden er wel gemaakt zóó, dat 1080 stuks 1000 kilo wegen, en de schipper zeide ons, dat hij eene lading in had van 1130 stuks de 1000 kilo. Hoeveel meer werk moet men dan wel doen om 130 koeken op de 1000 kilo meer te maken, dat is 3 mud, dat men achter komt.

2396. *V.* Maak ons dat nadeel nog wat duidelijker.

A. De koeken maken wij op 1000 K. G., dat is ons gewicht. Als ik mijn zaad proef, dan kan ik nagaan, hoeveel stuks het zal opleveren; hoe lichter de koeken moeten worden gemaakt, des te meer werk is er aan.

2397. *V.* Gij hebt ons verteld, dat, vergeleken met uwe jeugd, het loon aanmerkelijk is verbeterd; maar zijn de kosten van het leven niet ook grooter geworden?

A. Die zijn grooter geworden; maar of de patroon dat kan vergoeden, is eene andere vraag.

2398. *V.* Mijne bedoeling was deze: is naar uwe meening door de vermeerdering van het loon de toestand van den werkman verbeterd? Met andere woorden: denkt gij, dat de uitgaven grooter zijn geworden doordat de behoeften zijn toegenomen of doordat de prijzen van de artikelen zijn gestegen?

A. De prijs van de artikelen is hooger geworden.

2399. *V.* Bij voorbeeld?

A. Toen ik pas getrouwd was, woonde ik in een huisje van f0.75, en nu moet ik f1.25 à f1.40 betalen.

2400. *V.* Was die woning van f0.75 even goed als de tegenwoordige woning van f1.25?

A. Neen, die woning van f0.75 was veel minder.

2401. *V.* Dus de menschen verwonen thans wel meer, maar zij wonen beter. En nu de prijs van de levensbehoeften?

A. Het eerste jaar van mijn huwelijk kostte de boter 25 tot 30 cents, schapenvleesch 10 of 11 cents, vet naar evenredigheid, melk 5 cents de kan; en thans kost de boter 60 à 65 cents, schapenvleesch is bijna niet meer te krijgen, het vet is duur, en de melk kost 8 cents de kan.

2402. *V.* Wat eet gij voor boter: natuurboter of kunstboter?

A. Natuurboter, zoolang ik ze krijgen kan.

2403. *V.* En hoe is de prijsverhouding van de kleêren?

A. De kleêren zijn tegenwoordig goedkooper, maar men heeft minstens tweemaal zooveel noodig als vroeger. Bij mij moet eene jas 10 à 15 jaar mede.

2404. *V.* Wanneer gij terugdenkt aan den vroegeren tijd, toen gij jong en uwe ouders oud waren, stelt gij dan geen andere eischen aan uwe kleeding dan uwe ouders?

A. Mijn vader was veel ouderwetscher dan ik; die had eene jas, welke hij reeds 30 jaren gedragen had.

P. TIMMER.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jacob Voogd**, oud 45 jaar, olieslagersknecht in de stoom-oliefabriek „de Kroon" der firma Claas Honig, te Koog a/d Zaan.

2405. De **Voorzitter**: Zijn er op de fabriek, waar gij werkt, hydraulische persen?

A. Ja, sedert 1887; vroeger ging het op de gewone manier.

2406. *V.* Is het nu voor de werklieden niet veel aangenamer?

A. Veel prettiger, want het geeft een veel beter bestaan.

2407. *V.* In hoeverre?

A. Dat zij geleidelijk werken en meer geld verdienen.

2408. *V.* Hoe worden de lieden betaald?

A. Per 1000 of per stuk; vroeger per last.

2409. *V.* Is het eerste voordeeliger?

A. Ja, omdat, wanneer het zaad zwaarder is, dit ten voordeele van den patroon komt.

2410. *V.* Zit het voordeel hierin, dat het groot verschil maakt, of er lijnzaad dan wel koolzaad gemalen wordt?

A. Ja.

2411. *V.* Ligt het voordeel ook hierin, dat tegenwoordig wel lichtere koeken gemaakt worden?

A. Dat blijft hetzelfde.

2412. *V.* Wanneer ik 1000 stuks maak, die te zamen 1000 kilo wegen, zoodat ieder stuk 1 kilo weegt, of ik maak 1050 stuks van een gezamenlijk gewicht van 1000 kilo, zoodat in het tweede geval elke koek wat minder weegt, dan is het voor den werkman toch voordeeliger, per stuk dan per last te worden betaald?

A. Per stuk is het altijd voordeeliger.

2413. *V.* Is het dan niet eene grief van het werkvolk in de gewone olieslagerijen, waar per last betaald wordt, dat de koeken lichter zijn geworden?

A. Neen, maar het zit hem hierin, dat de landbouwer er in de laatste jaren meer en meer op is gaan vigileeren om het zaad zwaarder te maken.

2414. *V.* Beginnen de oliefabrieken dan niet de koeken langzamerhand lichter te maken?

A. Neen, dat is niet zoo. Van de harde koeken krijgt men 1300 stuks, van de murwe koeken 1400. Uit de harde koeken komt meer olie.

2415. *V.* Maakt men dus uit een last meer murwe koeken dan harde?

A. Ja.

2416. *V.* Van welke soort maakt gij er meer?

A. De murwe koeken vormen eene groote industrie.

2417. *V.* Zijn de verdiensten in den windmolen tegenwoordig geringer dan vroeger?

A. Ja, en wel om die reden, dat, gelijk ik reeds zeide, het zaad zwaarder wordt, terwijl de koeken 1 kilo moeten blijven wegen. Men maakt er b.v. eerder 5 stuks dan 6.

2418. *V.* In de windmolens is dus de verdienste minder geworden. Waarom bij u niet?

A. Omdat wij per stuk werken. Daar staat tegenover, dat sommige fabrikanten mengen met meer grondstoffen, waarbij wij voor hetzelfde geld meer koeken moeten maken.

2419. *V.* Wordt er dag en nacht gewerkt?

A. Ja.

2420. *V.* Hoe lang wordt er gewerkt door ieder?

A. 12 uren, van 6 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds, en omgekeerd.

2421. *V.* Hoe lang is de rusttijd?

A. Een half uur om te eten.

2422. *V.* Verlaten de werklieden dan de fabriek niet?

A. Meest wordt hun warm eten gebracht.

2423. *V.* Vindt gij dien rusttijd niet te kort?

A. Een uur zou beter zijn, maar het is toch heel wat beter dan vroeger.

2424. *V.* Acht gij het niet van heel groot belang, dat de werkman naar huis kan gaan om met zijn gezin te eten?

A. Ja, dat is niet tegen te spreken.

2425. *V.* Zou het niet zóó te regelen zijn, dat allen een behoorlijken middag-rusttijd kregen?

A. Neen, dat kan niet; alles is één schakel.

2426. *V.* Ook niet door vermeerdering van personeel of vermindering van productie?

A. Door vermeerdering van personeel niet, want men kan er voor een uur geen andere menschen inzetten. Door vermindering van productie misschien wel.

2427. *V.* Als de machines nog verbeterd werden en het personeel wat vermeerderd werd, zou dan bij dezelfde productie er geen behoorlijke rusttijd kunnen overschieten?

A. Dat kan niet gemakkelijk, tenzij de fabriek werd vergroot.

2428. *V.* Als de wetgever eens voorschreef, dat er rusttijd *moest* zijn?

A. Ja, dan kan het, dat is logisch.

2429. *V.* Heeft er dikwijls overwerk plaats boven die $11^1/_2$ uur?

A. Bijna nooit, tenzij de een het werk eens voor een ander waarneemt.

2430. *V.* Gebeurt het nooit, dat het heele personeel 3, 4 uren langer werkt dan die $11^1/_2$ uur?

A. Twee-, driemaal per jaar.

2431. *V.* Wordt dat extra betaald?

A. Ja, wij hebben f 4 van de 10.000 H.G. olie. Wil het nu meeloopen, dat dit in anderhalf uur wordt afgewerkt, dan hebben wij die f 4 met ons vieren verdiend en ligt daarin eene extra-verdienste van 50 cts. per uur. Maar dat komt niet alle dagen voor.

2432. *V.* Als nu de werktijd zooveel langer wordt, krijgt gij dan geen extra rusttijd?

A. Ja, als het erg loopt, dan schikken de werklieden dat onder elkander, zoodat er wat rust komt.

2433. *V.* Komt Zondagsarbeid voor?

A. Zelden, de laatste drie jaar is het drie keer voorgekomen.

2434. *V.* Wanneer staat de fabriek stil?

A. Van 's Zondag-morgens 6 uur tot 's Maandag-morgens 6 uur.

2435. *V.* En als er 's Zondags gewerkt wordt, wanneer wordt dan begonnen?

A. 's Zondag-avonds 6 uur door de menschen, die vrij geweest zijn van 's Zaterdag-avonds af, en die uit de dagploeg komen en in de nachtploeg gaan. Wanneer dus dien nacht altijd doorgewerkt werd, zouden de menschen toch om de 14 dagen nog vrij zijn.

2436. *V.* Hebt gij den tijd beleefd, dat algemeen 's Zondags gewerkt werd?

A. Ja, maar dat is jaren geleden. Toen ik pas getrouwd was, heb ik eens 26 Zondagen achtereen gewerkt, dat was eene vaste nachtploeg, natuurlijk alleen als er wind was. Eén jaar heb ik maar tweemaal vrij gehad. In zoover zijn wij een heel eind gevorderd, maar wij zijn niet veel gewend, zoodat wij spoedig tevreden zijn.

2437. *V.* Werkt gij met jongens?

A. Eigenlijk niet; wij hebben een werktuig, waardoor wij die kleine jongens kunnen missen, maar doordat een van de stokers is gestorven, heb ik zijn jongen van nog geen 16 jaar tot steun voor zijne moeder als hulpstoker aangenomen; maar het zwaarste werk: vuuruithalen, enz., wordt hem nog uit de hand genomen.

2438. *V.* Wordt de machine hem wel eens alleen toevertrouwd?

A. Neen, wij hebben een smid, die altijd aanwezig is.

2439. *V.* Wie heeft er des nachts het toezicht over?

A. Hetzij de eerste, hetzij de tweede machinist.

2440. *V.* Dus de veiligheid van de fabriek rust nooit op dien jongen?

A. Nooit, dat zou ik niet gaarne willen.

2441. *V.* Is die jongen alleen bij dag in de fabriek of ook des nachts?

A. Alleen overdag.

2442. *V.* Werkt gij in de fabriek zelve niet met jongens?

A. De jongsten zijn 19 à 20 jaar.

2443. *V.* Hebt gij in vroeger tijden veel jonge kinderen op de windmolens zien werken?

A. Ja, ik heb zelf, een twintig jaren geleden, een broertje van 8 jaar gehad, die in den molen werkte.

2444. *V.* Hoe lang werkte dat jongetje toen?

A. 12 uren per dag.

2445. *V.* Zonder rust?

A. Ja.

2446. *V.* Gelooft gij, dat nu nog veel jongens van 12 à 13 jaar in de windmolens werken?

A. Beneden de 13 jaar geloof ik niet.

2447. *V.* Zijn de fabriekslokalen verwarmd door stoompijpen?

A. Ja.

2448. *V.* Is er in dagen als deze eene redelijke temperatuur in de fabriek?

A. Ja; eene prettige.

2449. *V.* Maar 's zomers is het misschien minder prettig?

A. Dan kunnen wij lucht maken.

2450. *V.* Wordt het des zomers niet benauwd in de fabriek?

A. Enkele dagen, ja.

2451. *V.* Geven de stoomfuisters niet eene groote warmte?

A. Zeker.

2452. *V.* Thans worden de lieden in de fabriek, met de persen, niet meer doof, niet waar?

A. Neen.

2453. *V.* In de windmolens daarentegen hebben zij er leelijk last van?

A. Ik heb 30 jaren op een windmolen gewerkt, en ben toch niet doof.

2454. *V.* De een is gelukkiger dan de ander, maar over het geheel treft men onder de olieslagers veel dooven aan, niet waar?

A. Er zijn wel lieden, die nooit eene hei gezien hebben en toch doof zijn.

2455. *V.* Is er waterleiding in de fabriek?

A. Ja.

2456. *V.* Is die ook ter beschikking van de werklieden?

A. Ja, men kan zooveel water krijgen als men wil.

2457. *V.* Er wordt zeker nog al gebruik van gemaakt?

A. O ja.

2458. *V.* Krijgen de arbeiders bij ziekte hun loon uitbetaald?

A. Alleen zij, die vast geld hebben; de olieslagers kunnen bij ziekte een renteloos voorschot van den patroon krijgen. Allen zijn in een ziekenfonds.

2459. *V.* Wat keert zulk een fonds uit?

A. f 6 per week.

2460. *V.* Dat is een harde slag voor zulk een man, die geregeld meer verdient.
Is het u bekend of er patroons zijn, die, bij ziekte, het geheele loon of een gedeelte daarvan uitbetalen?

A. Neen, of het moest de heer E. G. Duijvis zijn.

J. Voogd.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj-secretaris.*

Verhoor van **Jan Smit,** oud 44 jaar, werkman in de stijfselfabriek der firma Jacob Duijvis, te Koog a/d Zaan.

2461. De **Voorzitter:** Waarin bestaat uw werk?

A. Ik ben gewoon werkman in de fabriek.

2462. *V.* Het is immers eene stoomfabriek?

A. Ja, maar er is toch nog heel wat handwerk bij.

2463. *V.* Waaraan geeft gij de voorkeur?

A. Aan stoom natuurlijk, want daardoor wordt ons werk zeer verlicht.

2464. *V.* In de handfabrieken gaat het werk zeer ongeregeld, niet waar?

A. Ja, erg ongeregeld. Somtijds wordt er gewerkt van 's morgens 2 tot 's avonds 9 uur, en dan weer is er een heelen ochtend niets te doen.

2465. *V.* Er zijn immers nog handstijfselfabrieken?

A. Ja.

2466. *V.* Wanneer er van 's morgens tweeën tot 's avonds 9 uur gewerkt wordt, hoe groot is dan de rusttijd?

A. Dat hangt af van het werk.

2467. *V.* Hoe klein kan die rusttijd op een dergelijken dag dan wel eens zijn?

A. Het is al 20 jaren geleden, dat ik er ondervinding van heb; maar toen gebeurde het wel eens, dat wij kwalijk tijd hadden om te eten.

2468. *V.* Gaat het op de handfabrieken nog evenals [illegible]?

A. Wanneer zij het ten minste nog even druk hebben.

2469. *V.* Hoe is bij u de werktijd in de fabriek geregeld?

A. Van 's morgens half vijf tot 's avonds 8 uur, met een rusttijd van anderhalf uur, een uur, soms drie kwartier, naar gelang van de drukte, om naar huis te gaan eten en van ongeveer een half uur in den namiddag om thee te drinken.

2470. *V.* De werkelijke arbeidsduur is dus gemiddeld 14 à $13^1/_2$ uur?

A. Ja. Ik wil er u echter deze inlichting bijgeven, dat wij zekere hoeveelheden graan tegelijk verwerken. Wij noemen het een keer werken, wanneer wij 4400 kilo verwerken. Op die manier werken wij soms één, soms twee, soms drie keeren.

2471. *V.* Gij werkt dan eens meer, dan eens minder, maar door elkander blijft het toch 13, $13^1/_2$ à 14 uren?

A. Ja.

2472. *V.* Werkt gij ook 's Zondags?

A. Alleen wanneer het zeer druk is, wanneer wij b.v. drie keer in de week werken. Dit gebeurt echter niet dikwijls, ongeveer 3 of 4 keer in het jaar.

2473. *V.* Wordt dan alleen op de drogerij gewerkt?

A. Het natte werk gaat ook door.

2474. *V.* Wordt dat Zondagswerk extra betaald?

A. Neen.

2475. *V.* Waarvan hangt het af, dat er dan meer, dan minder wordt gewerkt in ééne week?

A. Van de drukte en bestellingen.

2476. *V.* Valt de tijd, waarin het brouwsel wordt afgewerkt, wel eens tegen?

A. Neen.

2477. *V.* Werkt gij op een vast weekgeld?

A. Ik heb f 8 vast, dat is het minimum; f 9 als ik een keer, f 18 als ik twee- en f 27 wanneer ik drie keer werk in de 14 dagen.

2479. *V.* Hoeveel brouwsels worden er gewoonlijk in de 14 dagen gemaakt?

A. Twee.

2480. *V.* Gaat bij ziekte het loon door?

A. Naar rangorde ontvangen wij f 3,50, f 5, f 6 en f 8, al duurt het een half jaar.

2481. *V.* Zijn de meesten in een ziekenfonds?

A. Drie van de vier.

2482. *V.* Heeft er niet kort geleden een ernstig ongeluk bij u plaats gehad?

A. Ja, in Sept. 1889. Die man wilde met een dotje de kruk van de machine afnemen. Nu is de doorgang daar zeer nauw en heeft het ongeluk gewild, hoe weet ik niet, dat de man uitgeglipt is, zoodat zijn been tusschen de rechtopstaande staven van het afsluithekje is geraakt. Een klap van de kruk was genoeg om zijne knie stuk te slaan.

2483. *V.* Werkt hij alweder?

A. Ja.

2484. *V.* Heeft hij lang niet kunnen werken?

A. Een groot half jaar.

2485. *V.* Heeft hij gedurende dien tijd zijn gewoon vast loon als stoker gekregen?

A. Ja, en mijnheer zorgde voor alles: dokter en meester, medicijnen en versterkende middelen.

2486. *V.* Is er aan de fabriek de eene of andere instelling in het belang der werklieden? Een spaarstelsel of woningen voor de werklieden?

A. Neen, volstrekt niet.

J. SMIT.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Crok**, oud 59 jaar, graanhandelaar en oliefabrikant, firma T. Crok, te Koog a/d Zaan.

2487. De **Voorzitter**: Gij werkt met stoom, niet waar?

A. Ja, in de fabriek „de Engel".

2488. *V.* Is het lang geleden, dat gij den windmolen door eene stoomfabriek vervangen hebt?

A. Ja, wij zijn met 3 firmanten; nu leg ik mij hoofdzakelijk op het graanvak toe, mijn broeder bemoeit zich meer speciaal met de olieslagerij, derhalve kan ik u niet precies den tijd opgeven, waarin wij voor het eerst den stoom als drijfkracht bezigden. Ik kan echter wel zeggen, dat het ongeveer 20 jaren is.

2489. *V.* Gij zijt toch voldoende op de hoogte van de olieslagerij om ons te kunnen voorlichten?

A. Ja, dat wel.

2490. *V.* Laat ons dan eerst komen tot de werkkrachten. Met hoeveel menschen werkt gij?

A. In de stoomfabriek met 21 werklieden, twee machinisten en een meesterknecht.

2491. *V.* Zijn er ook jongens van jeugdigen leeftijd?

A. Wij hebben geen jongens beneden de 16 jaar.

2492. *V.* Kunt gij geen jonge jongens in uwe fabriek gebruiken?

A. Wij hebben er geen behoefte aan; vroeger kwamen zij wel eens op den leeftijd van 14 jaar bij ons.

2493. *V.* Er wordt bij u dag en nacht gewerkt?

A. Ja, er is eene dag- en eene nachtploeg; elke ploeg werkt 12 uren, de dagploeg van 's morgens 6 uur tot 's avonds 6 uur, en de nachtploeg van 's avonds 6 uur tot 's morgens 6 uur; deze ploegen wisselen elkander elke week af.

2494. *V.* Wordt er 's Zondags nooit gewerkt?

A. De machinisten werken des Zondags als er reparatiën zijn, maar anders wordt er hoogstens tweemaal in een jaar op Zondag gewerkt.

2495. *V.* Welken rusttijd hebben de menschen gedurende die 12 uren arbeid?

A. Zij hebben slechts om 12 uur één kwartier om te eten, want zij werken liever geregeld door.

2496. *V.* Vindt gij het niet veel van een mensch gevergd om 12 uren te werken met slechts een rusttijd van één kwartier?

A. Zij hebben er nooit bezwaar tegen gemaakt; het is dan ook geen zware arbeid.

2497. *V.* Wanneer het een zeer zware arbeid was, zouden zij er waarschijnlijk bij neervallen; maar het is toch niet bepaald lichte arbeid?

A. Het is matige arbeid.

2498. *V.* Vindt gij het niet te veel om gedurende 12 uren matigen arbeid te verrichten met slechts één kwartier er tusschen?

A. Ik voor mijn persoon zou er tegen opzien, maar zulke werkmenschen zijn het van kindsaf gewoon.

2499. *V.* Komt er nog al overwerk voor?

A. Neen Mijnheer de Voorzitter! Enkel neemt de meesterknecht van tijd tot tijd één of twee menschen om af te schepen. Bovendien, dit wordt extra betaald.

2500. *V.* Dit afschepen geschiedt door de nachtploeg in het ochtenduur, niet waar?

A. Ja.

2501. *V.* Hoe lang duurt dat werk meest?

A. 2 of 3 uren, door elkander.

2502. *V.* Krijgen de menschen, vóórdat zij aan het afschepen beginnen, rust, of werken zij dan misschien 15 uren achtereen?

A. Dit wordt door den meesterknecht geregeld. Ik weet echter wel, dat, wanneer zij om zes uur van hun werk komen, zij eerst tot half zeven of 7 uur wat eten en rusten.

2503. *V.* Dus er wordt altijd tusschen het staken van het gewone werk en het begin van het sjouwen een rusttijd gegeven?

A. Zoover mij bekend is, wel.

2504 *V.* Hoeveel wordt er extra voor dat werk betaald?

A. Ik onderstel, dat het voor degenen, die daaraan medewerken, gemiddeld f 1 extra zal opleveren.

2505. *V.* Nu de gewone verdiensten: die worden immers berekend per last?

A. Neen, per koek, namelijk 50 cents voor de 100 koeken. Nu worden er ruim 30,000 koeken in de week gemaakt, hetgeen een bedrag aan weekloon van f 150 uitmaakt.

2506. *V.* Hebt gij ook eene opgave van de loonen?

A. Er zijn 4 mannen, die f 11.25 verdienen, 4 van f 10.50, 2 van f 9. (Die twee krijgen eene extra toelage van f 40 per jaar.) Verder twee van f 6.75, twee van f 5.25 en drie van f 3.

Dit alles bij elkaar is ongeveer f 150.

De meesterknecht krijgt f 10 met eene extra verdienste van f 3.

De machinisten krijgen f 12 à f 13 met 20 cts. per uur voor overwerk, wanneer zij b.v. met stoom werken of de machine nakijken.

Verder krijgt het personeel in den staantijd, die 3 à 4 weken duurt, nog $^2/_3$ van hun loon, hetgeen dus per week f 100 gezamenlijk is en f 300 à f 400 in den geheelen staantijd.

De geheele productie in een jaar is 1.600.000 koeken. De cijfers van de loonen zijn tot het gemiddelde weekloon genomen naar de totaal-productie van een geheel jaar. Het staangeld komt er bij als iets geheel buitengewoons.

Nu komt er nog iets bij. Er bestaat een ziekenfonds, hetwelk in tijd van ziekte aan de leden f 6 per week uitbetaalt. Om nu aan te moedigen, dat de werklieden lid van dat fonds worden, krijgen zij, die lid zijn,

van ons nog f 3, in welk geval zij voor armoede zijn beveiligd en wij geen voorschotten behoeven te geven.

2507. *V.* Hoe ging het, vóór dat ziekenfonds bestond?

A. Toen kregen zij in geval van ziekte alléén voorschot.

2508. *V.* In andere vakken hier aan de Zaan gaat het loon nog al eens geregeld door, naar ons gebleken is.

A. Bij stukwerk niet, in den graanhandel wel.

2509. *V.* Is f 0.50 per 100 koeken altijd maatstaf geweest?

A. Bij de stoommolens, maar de windmolens betalen per last. Dat is bij de oprichting der stoommolens dadelijk zoo ingesteld; waarom weet ik niet, misschien omdat daar het werk geregelder gaat.

2510. *V.* Op welke soort van molens werkt het volk liever?

A. Dat hangt van omstandigheden af, maar enkelen geven de voorkeur aan een windmolen, omdat het werk daar meer afwisseling heeft. Het fabriekswerk is zoo permanent en zonder variatie.

2511. *V.* Op welke soort van molens wordt het meeste verdiend?

A. Dat staat zoowat gelijk.

2512. *V.* Werkt uw stoommolen nog naar de oude manier, met heien?

A. Ja.

2513. *V.* Hij bestaat al lang, niet waar?

A. Ja, wij hebben hem gebouwd.

2514. *V.* Als gij morgen nog eens weder eene fabriek moest zetten, zoudt gij dan de inrichting maken met hydraulische persen?

A. Ja, voornamelijk op den voorslag; maar ik zou toch eerst de zaak nog eens moeten onderzoeken, of ik geheel de nieuwere manier zou volgen.

2515. *V.* Worden nog wel nieuwe fabrieken gebouwd met installatie voor de oude manier?

A. De heer A. Honig heeft dat, meen ik, gedaan, maar ik hoor, dat die toch al weder eene verandering heeft gemaakt, zoodat daar nu ook hydraulisch wordt gewerkt. De heer Duijvis en ook de heer Prins hebben dadelijk de nieuwe werkwijze aangenomen.

2516. *V.* Geeft de nieuwe methode belangrijk voordeel voor de fabrikanten?

A. Ik weet het niet bij ondervinding, maar zou het wel zeggen.

2517. *V.* Is zij niet ook veel aangenamer voor de werklieden, omdat o. a. het gestamp van de heien verdwenen is?

A. Och, daaraan zijn die menschen gewend. U heeft een blokmaler van ons gehad, en die is wel wat hardhoorend, maar toch niet doof. Die menschen worden heidoof, zooals men dat noemt, maar daar konden zij wel wat voorzorgen tegen nemen, door watjes in de ooren te doen of zoo, maar daar zijn zij te zorgeloos voor.

2518. *V.* Nu, wij hebben er hier gehad, die erg doof waren.
Wordt uwe fabriek geregeld schoongemaakt?

A. Ja, in den staantijd, en voorts als er gelegenheid toe is.

2519. *V.* Is het niet noodig zulk eene fabriek geregeld schoon te houden?

A. De fabricage geeft geene voor de gezondheid schadelijke bestanddeelen, maar toch moet voor de reinheid zorg gedragen worden. Dat gebeurt dan ook. Van tijd tot tijd, als er gelegenheid voor is, veegt een der jongens den boel eens aan.

2520. *V.* Toen wij uwe fabriek bezochten, was zij kort geleden schoongemaakt en vertoonde zij een merkwaardig verschil met eene andere, waar dat niet had plaats gehad.
Wanneer smeert men bij u: onder het werk of wanneer de fabriek stilstaat?

A. Ik geloof van tijd tot tijd onder het werk, en om 12 uur, als de fabriek staat, wordt alles gesmeerd.

2521. *V.* Hebt gij voor uw graanhandel een aanzienlijk personeel?

A. 4 vaste werklieden.

2522. *V.* Wat verdienen zij?

A. De meesterknecht verdient f 9, de eerste knecht f 7, de derde knecht f 6.50 en de vierde knecht f 5.50. Dan hebben zij nog voor opdragen en afleveren een zeker tantième, waarmede zij ieder door elkander kunnen verdienen f 5 per week.

2523. *V.* Geschiedt dat opdragen en afleveren buiten hun werktijd?

A. Neen, zij doen het in hun werktijd.

2524. *V.* Hoe lang is de arbeidstijd?

A. Des zomers van 's morgens 5, 6 uur tot 's avonds 4, 5 uur, en des winters van 7 uur tot 4, 5 uur; daarbij hebben zij een rusttijd van 12 tot 1 of van 1 tot 2 uur, naar dat het met het werk uitkomt.

2525. *V.* Deze werklieden worden dus, in verhouding tot den werktijd, veel hooger beloond dan de olieslagers. Gaat hun loon door bij ziekte?

A. Wel hun vast loon.

2526. *V.* Behoort gij tot de firma's, die hun personeel tegen ongelukken verzekerd hebben?

A. Neen.

2527. *V.* Heeft nooit een van uwe werklieden op het werk een ongeluk gehad?

A. Neen, maar de risico voor ongelukken is ook zeer klein.

2528. *V.* Heeft uwe firma ook oude werklieden, die niet meer kunnen werken en eene ondersteuning van haar krijgen?

A. Op dit oogenblik heb ik een man, die vroeger bij Smit werkte en bij het overgaan van de fabriek bij mij is gekomen. Die is op vergevorderden leeftijd weggegaan, en hij krijgt, behalve eene toelage van Smit, van ons nog eene toelage van f 1.50.

2529. *V.* Hoe lang had die man bij u gewerkt?

A. 5 jaar. Ook hebben wij nog een ouden man, die eigenlijk in een weeshuis thuis behoort, en bij ons aan den molen werkt. Die man moet f 6 à f 7 kostgeld betalen, en wanneer hij nu eene slechte week heeft en bijv. f 4 te kort komt, dan krijgt hij er van ons bij wat hij voor kostgeld en een tabaksduitje noodig heeft.

2530. *V.* Dat klinkt vreemd: in een weeshuis; is dat dan tevens oudemannenhuis?

A. Ja.

2531. *V.* Wordt er bij u om de 14 dagen of per week uitbetaald?

A. Wat den graanhandel betreft, elke week, en wat betreft den oliemolen, eens in de 14 dagen.

2532. *V.* Waarom dat verschil?

A. Eenvoudig, omdat wij het zoo gevonden hebben De reden, waarom het zoo was, kan ik u niet opgeven

2533. *V.* Zouden er niet, ook naar uwe meening, onder de werklieden zijn, die het eene groote verbetering zouden achten, wanneer eenmaal per week werd betaald?

A. Dat is zeer ongelijk. In de olieslagerijen, waar de eene week zoozeer uiteenloopt bij de andere, zou ik het niet wenschelijk achten. Bovendien hangt hier alles af van de huisvrouw.

2534. *V.* Dat de hoedanigheden van de huisvrouw hier een groot gewicht in de schaal leggen, spreekt van zelf. Maar zou het bij eene middelmatig goede huisvrouw niet een voordeel zijn, wanneer het geld per week uitbetaald werd? En juist waar de eene week zooveel verschilt bij de andere, zou het daar niet wenschelijk zijn elke week een fixum uit te keeren, behoudens latere verevening?

A. Wij hebben al eens beproefd om een vast weekgeld te geven en met het halfjaar te verrekenen. Toen waren zij, die aan het eind van het halve jaar toekregen, natuurlijk in hun schik; maar zij, die toe moesten betalen, waren zóó ontevreden, dat wij daarvan moesten afzien. Nu hebben wij nog eens iets anders geprobeerd. Er worden in den regel 30,000 koeken in de week gefabriceerd. Werden er nu in sommige weken 2000 of 3000 koeken meer gemaakt, dan hielden wij het loon daarvoor in, om dat in stille tijden, wanneer er minder verdiend werd, weder uit te betalen. Maar dit was al weder niet naar den zin van enkele socialisten, die riepen, dat zij hunne eigen administratie wel konden voeren en wenschten uitbetaald te krijgen, wat zij verdiend hadden.

2535. *V.* Van de zijde van den werkgever zou het eens per week uitbetalen slechts eenige meerdere administratie veroorzaken, zoodat het best zou kunnen geschieden, niet waar?

A. Dat wil zeggen, dat bij de windmolens, waar de wekelijksche verdiensten erg ongelijk zijn, en wel eens van f 9 tot f 12 uiteenloopen, men het gemiddelde over een geheel jaar zou moeten nemen.

2536. *V.* Zou er eenig bezwaar tegen zijn om telkens de eene week niet het gemiddelde, maar het minimum uit te betalen, en de tweede week te geven, wat meer is verdiend?

A. Neen.

2537. *V.* Wanneer er geen bezwaar tegen is bij de windmolens, dan is er zeker nog minder bezwaar bij de stoomfabrieken?

A. Ja.

2538. *V.* Wanneer de werklieden den wensch te kennen gaven en de wetgever voorschreef om wekelijks uit te betalen, zou het dus best gaan?

A. Ja. Ik wil hier nog wat bijvoegen. Bij het pakhuiswerk is dikwijls zóóveel te doen, dat 4 man het niet af kunnen en dan komen er losse sjouwers bij. Die losse werklui, die wij sjouwerlui noemen, verdienen tegenwoordig veel en, indien wij een geregeld spoorwegvervoer hadden en de waggons konden krijgen, die wij noodig hebben, dan zou er hier bijna geen armoede zijn, want dan zoude er meer geregeld vervoerd worden.

2539. *V.* Wat is het loon van die sjouwers?

A. Zij krijgen 15 cts. per uur, en dit bedraagt soms f 1.75 à f 1.80 per dag. Er zijn soms dagen, dat zij een rijksdaalder verdienen.

2540. *V.* Hebben die lui geregeld werk?

A. Neen.

2541. *V.* Zoodat tegenover de dagen van goede verdienste ook dagen staan, dat zij niets verdienen, waardoor het gemiddelde dus niet zoo heel veel bedraagt?

A. Zoo is het. Echter zijn er bij, die goed werken en daardoor bij voorkeur worden genomen, zoodat zij tamelijk veel verdiensten hebben.

JAN CROK.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Meindert Honig**, oud 44 jaar, stijfselfabrikant, te Koog a/d Zaan.

2542 De **Voorzitter**: Gij werkt met stoom?

A. Ja, sedert 1867.

2543. *V.* Daardoor is de arbeid zeker veel geregelder geworden?

A. Ja, ik werk met 3 ploegen, zoodat ééne ploeg om de 3 weken nachtdienst heeft. Eene nachtploeg bestaat uit 8 of 9 man. Mijn personeel bestaat uit 27 man en een jongen.

2544. *V.* Hoe lang duurt het dagwerk?

A. Van 's morgens 5 tot 's avonds 6 uur, met $2^1/_2$ uur rusttijd in 2 tempo's, maar zóó, dat de helft aan 't werk blijft. Allen gaan dus niet op 't zelfde uur naar huis.

2545. *V.* Is dat altijd zoo bij u geweest?

A. Neen, ik ben daar langzamerhand toe gekomen. Vroeger werkten de menschen per brouwsel, en deden dat in den zomer bij voorkeur 's nachts, maar dan lagen zij overdag in de fabriek te slapen, en dat vond ik onaangenaam; daarom heb ik dat anders ingericht.

2546. *V.* Het schijnt aan de Zaan vrij algemeen gewoonte te zijn, om de menschen geen $1^1/_2$ uur voor schaftijd te geven. Hoe komt het, dat gij dit doet?

A. Ik heb dat zoo ingesteld, omdat zij anders toch er dien tijd van namen, en bovendien is het noodzakelijk.

2547. *V.* De nachtploeg werkt van 's avonds 6 tot 5 uur 's morgens?

A. Ja, en in dien tijd hebben zij ook een uur om te eten.

2548. *V.* Zoodat zij, wanneer zij in de nachtploeg zijn, tweemaal per etmaal warm eten gebruiken?

A. Ja, dat gebeurt wel.

2549. *V.* Dat uur rust in den nacht brengen zij zeker door in de drogerij?

A. Ja, 's winters, maar 's zomers gaan zij naar buiten.

2550. *V.* Kunt gij de drogerij met de stoompijpen, die er doorgaan, op eene goede temperatuur krijgen?

A. Gewoonlijk klagen de werklieden gedurende het werk over te groote warmte, en gedurende de rust, dat zij nu hun potje niet meer kunnen warmen, maar dat kunnen zij nu in de machinekamer doen.

2551. *V.* Is de warmte in de fabriek voldoende?

A. Ja, ongeveer 60 graden Fahrenheit.

2552. *V.* Ons is door een getuige medegedeeld, wat nu blijkt onjuist te zijn, dat bij u gewerkt werd 14 uren

met een uur rust; was dit misschien zoo in eene vroegere periode?

A. Dat kan zijn, toen zij per brouwsel betaald werden en het dus uit eigen beweging gaarne deden.

2553. *V.* Komt veel overwerk bij u voor?

A. Neen, weinig; 's zomers bijna in het geheel niet, maar nu in den winter laat ik het goed per slede wegbrengen door de lui, die in de nachtploeg zijn. Dat doen zij nu op schaatsen, en ik betaal daarvoor 15 cts. per uur.

2554. *V.* Doen zij dat onmiddellijk, nadat zij van het nachtwerk komen?

A. Ja, dat doen zij liever.

2555. *V.* Wordt op Zondag bij u gewerkt?

A. Neen, alleen is er een man bij dag en twee bij nacht om de vuren van den ketel aan te houden, wat noodzakelijk is voor de drogerij. Daar genieten 5 menschen, die ik elkander laat afwisselen, omdat het zoo'n vervelend werk is, f 7 te zamen voor.

2556. *V.* Om de hoeveel tijd wordt de ketel bij u schoongemaakt?

A. Om de drie weken, omdat ik dag en nacht werk. Vroeger gebeurde het om de 4 of 5 weken, maar toen heb ik eens een ongeluk gehad, dat nog goed is afgeloopen, en sedert is de termijn verkort.

2557. *V.* Hoeveel ketels hebt gij?

A. Drie, die te gelijk werken.

2558. *V.* Hoe lang koelt de ketel af, alvorens er iemand ingaat?

A. 's Zondag-morgens om 5 uur wordt afgeblazen en 's Maandag-morgens om 4 of 5 uur gaan zij er in.

2559. *V.* Zijn de ketels dan volkomen afgekoeld?

A. Neen, maar het is er toch in uit te houden.

2560. *V.* Hoeveel graden is het er dan in?

A. Dat heb ik nooit met den thermometer nagegaan; maar om eens te onderzoeken, of het niet te warm was, ben ik er zelf wel eens vooraan in gegaan, en toen vond ik het wel niet te heet, maar toch nog al warm. Ik heb in den laatsten tijd ketelschoonmakers van beroep, omdat mijn eigen personeel niet van dat werkje houdt.

2561 *V.* Om de warmte?

A. Neen, het is een vuil werkje; in de meeste fabrieken wordt 's morgens om 5 uur afgeblazen en gaat men er 's nachts 12 uur in. Om snel af te koelen, moet men goeden trek hebben.

2562. *V.* Hebt gij een dubbel stokerspersoneel?

A. Ik heb 4 machinisten voor twee ketels; zij wisselen bij nacht en bij dag af.

2563. *V.* Het vliegwiel wordt bij u met de hand aangezet, niet met eene staaf?

A. Gewoonlijk weten zij het zoo te doen, dat dit laatste niet noodig is; maar dit zal veranderd worden, want het is eene kleine moeite.

2564. *V.* Op welke gezette tijden wordt uwe fabriek schoongemaakt?

A. Eens in het jaar, in den staantijd, die gewoonlijk 14 à 30 dagen duurt.

2565. *V.* Krijgen de werklieden dan het loon toch uitbetaald?

A. Ja, dat gaat door.

2566. *V.* Is het loon vast weekgeld?

A. Ja.

2567. *V.* Uw meesterknecht Nota heeft ons die loonen opgegeven; dat zal wel juist zijn, niet waar?

A. Dat geloof ik wel, want hij betaalt zelf uit.

2568. *V.* Wanneer wordt het loon uitbetaald?

A. Des Zaterdag-middags om 6 uur.

2569. *V.* Het werkvolk van de nachtploeg neemt dan zijn loon 's Zondag-morgens mede naar huis?

A. Ja, behalve degenen, die het door hunne vrouwen laten halen.

2570. *V.* Zijn er veel, die dat doen?

A. Tegenwoordig niet veel.

2571. *V.* Zijn de loonen bij u in de latere jaren gestegen of gedaald?

A. Zij zijn bij mij niet gestegen, omdat ik vroeger per brouwsel werkte en het steeds druk had. De loonstandaard tegenover de oude stijfselfabrieken is bij mij hooger. Zij werkten bij mij altijd driemalen.

2572. *V.* Begrijp ik het goed, dan zijn uwe loonen hooger dan in de ouderwetsche stijfselfabrieken, maar lager in verhouding van het loon in uwe eigen oude stijfselfabriek?

A. Juist.

2573. *V.* Hebt gij vroeger aan uwe fabriek niet een premiestelsel gehad?

A. Ja, maar ik heb het afgeschaft, omdat de werklieden er ongevoelig voor waren.

2574. *V.* Wat was dat voor een stelsel?

A. Ik had een maximum-tijd, waarin zij werken moesten, en dat maximum was laag; wat zij nu meer werkten, kregen zij extra betaald. De nieuwe werklieden, die ik aannam, maakten zich er niet warm voor.

2575. *V.* Werd het door u vastgestelde normaalcijfer weinig overschreden?

A. Ja.

2576. *V.* Schrijft gij dit hieraan toe, dat zij met hun gewone loon tevreden waren?

A. Juist; zij wilden niet gaarne 14 à 16 uren werken, en dat moesten zij toch doen, wilden zij meer verdienen. Zij moesten een uur langer werken, wilden zij de premie verdienen, want ik kon natuurlijk niet voor hetzelfde werk meer geld geven.

2577. *V.* Moet ik het dus zóó opvatten, dat de werklieden, staande voor de keuze om òf 14 à 16 uren te werken, maar dan meer te verdienen, òf wat minder te verdienen, maar dan ook niet langer dan den gestelden tijd te werken, aan het laatste de voorkeur gaven?

A. Alleen tegen de feesten werd harder gewerkt, om wat meer in den pot te krijgen.

2578. *V.* Uwe ervaring is derhalve deze, dat de werklieden er geld voor over hadden — want zoo mag ik het immers noemen — om wat meer vrijen tijd te hebben?

A. Zeer zeker.

2579. *V.* Hoe wordt nu die als het ware met geld gekochte tijd in den regel besteed?

A. Zeer verschillend: de een heeft een winkeltje of negotie, een tweede de eene of andere liefhebberij; een derde bezit een eigen huisje, dat hij in zijn vrijen tijd wat opknapt, maar bezig zijn zij altijd.

2580. *V.* Ook met geestelijke dingen?

A. Te weinig. In dat opzicht is er geen gang in te krijgen. Ik heb couranten in de fabriek neergelegd, maar zij werden niet gelezen. In een jasje van een der werk-

lieden verstoken, vond ik *Recht voor Allen*, en toen zeide ik den bezitter, dat hij het blad niet zoo in het geniep moest wegmoffelen, dat wij het samen zouden lezen en ik het dan wel betalen zou. Ten slotte las ik het alleen, en toen ben ik er ook mee opgehouden, want zóó smakelijk vond ik deze lectuur nu niet.

Met *de Werkmansbode* heb ik het ook beproefd, maar zonder resultaat.

2581. *V.* Gelooft gij, dat zij thuis ook geene couranten lezen?

A. Jawel: *Recht voor Allen*, *Het Nieuws van den Dag* en vooral *Het Vliegend Blad*.

2582. *V.* Komt gij veel met uwe werklieden in aanraking?

A. Dagelijks.

2583. *V.* Ook op gezette tijden, om met hen over hunne belangen te spreken?

A. Enkel bij feestelijke gelegenheden.

2584. *V.* Om op het premiestelsel terug te komen: zou niet in denzelfden werktijd, door grootere inspanning en meerdere toewijding, meer arbeid kunnen worden verricht, wanneer eene premie in het vooruitzicht was gesteld?

A. Niet aan mijne fabriek, want dan zou het fabricaat daaronder ongetwijfeld moeten lijden.

2585. *V.* Is het dan bij uw fabrikaat eene quaestie van tijd?

A. Ja, het fabriceeren geschiedt langs chemischen weg, zoodat voor alles tijd moet worden genomen.

2586. *V.* Wat gij premiestelsel noemt, is niet een premiestelsel in dien zin, dat meer betaald wordt voor meer productie in denzelfden tijd?

A. Dat kan ook niet. Ik heb vroeger wel een premiestelsel gehad, maar de fabriek leed er onder. De aard van mijn bedrijf maakt het premiestelsel voor mij bedenkelijk. Ik heb eens gezegd: „wanneer gij meer stijfsel dan 50 pct. uit mais of tarwe (dat is het gewone getal) produceert, dan krijgt gij zooveel per 50 KG." De stijfsel werd echter niet goed gedroogd en nat afgezonden. Ik kreeg klachten van de afnemers, vooral uit Engeland, waar men zegt: „de stijfsel mag zooveel water bevatten."

2587. *V.* Waar aldus dat premiestelsel voor uwe fabriek niet raadzaam was, hebt gij daar getracht de werklieden te interesseeren in het eindresultaat van uwe onderneming?

A. Ik behoef mijne balans niet aan iederen knecht te toonen, maar ik heb er enkele knechts over gesproken en gezegd, dat ik hun een aandeel in de winst zal geven. Hoeveel dat zal wezen, moet nog blijken; het is progressief naar mate van de winst.

2588. *V.* In hoever hebt gij er uwe knechts over gesproken?

A. Ik heb het duidelijk trachten te maken aan diegenen, die het konden begrijpen.

2589. *V.* Hebt gij hun medegedeeld, welk aandeel zij in de winst zullen krijgen?

A. Neen, het is mij zelf nieuw; ik zal zien hoe het gaat.

2590. *V.* Gij hebt hun echter wèl medegedeeld, dat zij in de winst zullen deelen, maar niet in welke mate?

A. Ja.

2591. *V.* Gij hebt hun dus een recht gegeven op een aandeel in de winst, wanneer het goed gaat. Hoe zal het bedrag onder de werklieden worden verdeeld?

A. Dat ben ik met mij zelf niet eens. Ik bezie de zaken nu met een heel ander oog dan vroeger. Eerst heb ik het denkbeeld gehad om het aandeel te verdeelen in verhouding tot de loonen; doch dit acht ik niet billijk.

2592. *V.* Kunt gij ons uitleggen, waarom dit niet billijk zou zijn?

A. Omdat zij, die hoogere loonen verdienen, niet altijd het meest doen voor het al of niet goed gaan van de fabriek.

2593. *V.* Zoekt gij naar een middel om ieder een aandeel te geven naar gelang van hetgeen hij tot het eindresultaat heeft bijgedragen?

A. Ja, als dit kan.

2594. *V.* Denkt gij hun het aandeel in de winst in klinkende munt uit te betalen?

A. Ja, want zij hebben toch het liefst geld.

2595. *V.* Zijn u van iets dergelijks hier aan de Zaan voorbeelden bekend?

A. Neen.

2596. *V.* Zijn er instellingen aan uwe fabriek verbonden ter bevordering van de belangen der werklieden?

A. Neen, daartoe is mijn personeel niet uitgebreid genoeg. Ik doe dat maar huishoudelijk weg. Oude menschen, die niets kunnen doen, laat ik wat hout zagen, enz. Bovendien zijn zij in een ziekenfonds en verzekerd tegen ongelukken; meer kan ik al niet doen. Gaarne zou ik ze willen verzekeren tegen den ouden dag, maar dat is te duur, omdat voor de ouden de premie zoo hoog is, en de jongen uitteraard er weinig belang in stellen.

2597. *V.* Zoudt ge het toejuichen, als de Staat er den werkgever toe verplichtte?

A. Alleen voor geval de maatregel internationaal was. Zoolang dat niet het geval is, durf ik niets verzekeren, want ik kan niet weten, of ik het zal kunnen blijven doen, en daarom doe ik liever wat ik vermag op de bestaande manier.

2598. *V.* Zou de verzekering u duurder te staan komen?

A. Ja. In mijne familie zijn 23 windmolens geweest, maar ik heb nooit iets gemerkt van last van oude werklui, die niet meer werken konden. Er waren er altijd een paar, maar dat maakte niets uit.

2599. *V.* Die behoefden dus niet de straat op met lucifers?

A. Volstrekt niet, dat zouden weggejaagde lui moeten wezen; want als regel kan aan de Zaan wel gelden, dat voor lui, die niet meer voor hun werk deugen, wel een baantje gezocht wordt, waarmede zij hun brood hebben.

2600. De heer **Le Poole**: Zijn die ketelschoonmakers menschen van beroep, die dat werk doen aan verschillende fabrieken?

A. Ja, het zijn meest opperlui.

2601. *V* Kunnen die dan beter tegen de hitte dan uw personeel?

A. Dat schijnt wel; van bijzondere ziekten onder die menschen is mij althans niets bekend. Mijn eigen personeel schijnt dat werk echter onaangenaam te vinden.

2602. *V.* Acht gij het schoonmaken van ketels in den winter, door de groote tegenstelling van temperatuur, niet bedenkelijker dan 's zomers?

A. Ja.

2603. *V.* Hoe worden die menschen betaald?

A. Per ketel.

2604. *V.* Is het u bekend, dat er een reinigingsmid-

del is om het water te zuiveren, zoodat afbikken minder noodig wordt?

A. Neen.

2605. *V.* Er is zulk een middel van Derrosz verkrijgbaar bij Hans Reiser te Keulen.

A. Ja, maar dergelijke dingen vreten in den regel zoo verschrikkelijk veel soda, dat het te duur wordt. Ik ben, ik moet haast zeggen zoo gek geweest, om steeds, als zulke middelen werden aangeprezen, ze aan te koopen, maar nooit heb ik een gunstig resultaat gehad.

2606. De **Voorzitter**: Ons is medegedeeld, dat, wanneer in uwe fabriek zieken zijn, de gezonden het werk voor hen doen, zoodat zij hun loon behouden, terwijl gij dan de overuren betaalt?

A. Dat is juist, maar als er twee of drie ziek worden, moet ik wel andere menschen er bij nemen, doch dan laat ik toch de zieken hun loon houden.

2607. *V.* Hebt gij ook een boetestelsel aan uwe fabriek?

A. Neen, ik heb er wel eens over gedacht, maar ik vind het niet noodig, mijn personeel is niet zoo groot. Ik ga dagelijks met de menschen om en kan dus met hen praten.

2608. *V.* Zoodat gij kleine ongerechtigheden door eene kalme waarschuwing kunt voorkomen voor het vervolg?

A. Juist.

2609. *V.* Komen uwe werklieden wel eens te laat?

A. Een enkelen keer.

2610. *V.* Hebt gij wel eens iemand moeten wegzenden?

A. Een paar maal.

2611. *V.* En als de dienstbetrekking verbroken wordt, hetzij uwerzijds, hetzij van den kant der werklieden, wordt dan steeds een behoorlijke termijn van opzegging in acht genomen?

A. Ik heb eenmaal de geheele fabriek moeten schoonvegen, omdat de werklieden verslaafd waren aan den drank. Toen werkte ik nog maar met 8 man; die heb ik allen dadelijk weggezonden, toen ik bemerkte, dat zij dronken waren. Ik ben toen zelf voor het vuur gaan staan en heb toen aan een nieuw personeel het werk geleerd.

2612. *V.* En wanneer gij een werkman wegzondt om de eene of andere reden?

A. Dan kreeg hij nog 14 dagen zijn loon, om ander werk te kunnen zoeken.

2613. *V.* Is het drankmisbruik in uwe gemeente sterk?

A. Als zetter van de belastingen moet ik, den invoer van jenever nagaande, zeggen: „heel sterk", vooral wanneer ik bedenk, hoezeer de jenever vervalscht wordt.

2614. *V.* Hebt gij nog last van drankmisbruik in uwe fabriek?

A. Ik geloof niet, dat er nog een druppel in de fabriek komt.

2615. *V.* Gij hebt immers nog eene tweede fabriek?

A. Ja, dat is de koekenfabriek. Daar vermaal ik het afval van de stijfselfabriek, dat in koeken geperst wordt.

2616. *V.* Werkt gij daar ook met stoom?

A. Ja.

2617. *V.* Hebt gij daar een talrijk personeel?

A. Twee machinisten en 6 volwassen, vaste werklieden.

2618. *V.* Is daar een vast loon?

A. Ja.

2619. *V.* Zijn dat loonen, die ongeveer met die van uwe andere fabriek overeenstemmen?

A. Ja.

2620. *V.* Hoe lang wordt daar gearbeid?

A. 12 uren, met een rusttijd van 1½ uur.

2621. *V.* Werkt men er dag en nacht?

A. Ja, maar daar heb ik slechts twee ploegen.

2622. *V.* Gij hebt ervaring van eene fabriek, waar elke man eens in de drie weken eene week 's nachts werkt, en van eene tweede fabriek, waar de menschen om de andere week nachtwerk verrichten. Kunt gij nu eenig verschil in de stemming der arbeiders aan die beide fabrieken opmerken?

A. Neen. Zij hebben er wel op tegen om altijd des nachts te werken, maar niet om dat om de andere week te doen.

2623. *V.* Gelooft gij niet, dat de menschen op de stijfselfabriek, die eens in de drie weken des nachts moeten werken, zich bevoorrecht achten boven hen, die dit om de andere week moeten doen?

A. Volstrekt niet.

M. K. Honig.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
Kolkman.
S. Le Poole.
W. M. Visser.
W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Dekker Adrianuszoon**, oud 56 jaar, peller en koopman, te Koog a/d Zaan.

2624. De **Voorzitter**: Hebt gij uitsluitend windmolens of ook stoommolens?

A. Ik heb twee windmolens.

2625. *V.* Dat zijn garstpellerijen?

A. Ja.

2626. *V.* Wordt er aan uw molens met 4 man gewerkt?

A. Met 4 man en een jongen.

2627. *V.* Is dat het gewone getal?

A. Neen, 4 personen is het gewone getal.

2628. *V.* Er zijn ook voorbeelden van molens, waar men met 3 personen werkt?

A. Juist.

2629. *V.* Hoe komt het, dat er zulke zijn?

A. Dat vindt zijn oorsprong in de geschiedenis. Vroeger jaren werkten er in de pelmolens een meesterknecht, een middenknecht en een jongen, en toen was het werk veel zwaarder en veel ongezonder dan tegenwoordig, maar er werd niet zoo veel bij nacht gemalen.

Toen maalden zij maar enkele nachten over.

Later is men begonnen dag en nacht door te malen, en dan had men drie man en een nachtknecht, die 's avonds om 8 uur te werk kwam en 's morgens om 4 uur weer heenging. En dan was er nog een leerling,

de een wat grooter, de ander wat kleiner, de één werd wat beter, de ander wat slechter betaald.

Daar nu die nachtknecht uitsluitend kwam om uren te verdienen, deden zij nooit zoozeer hun best als vaste knechts, zoodat de hoeveelheid werk somtijds veel te wenschen overliet. In den regel waren het bovendien weggejaagde pellers, zoodat er ook wel eens het een en ander gebeurde, dat niet in den haak was, zoodat men eindelijk er toe gekomen is de jongens ook 's nachts te houden, zoodat er ten slotte vier man 's nachts maalden.

2630. *V.* Is het werk op de molens, waar drie man werken, zwaarder dan op die, waar vier man den arbeid verrichten?

A. Och, dat is al geheel afhankelijk van den goeden wil en de werkkracht van het volk Men kan onmogelijk nagaan, hoe er gewerkt wordt, tenzij men meerdere molens heeft om te kunnen vergelijken.

2631. *V.* Hangt, hetgeen de molen voortbrengt, niet veel af van de ligging van den molen, of deze veel en gemakkelijk wind vangt?

A. Ja, een molen achter de huizen doet minder dan een molen in het vrije veld.

2632. *V.* Hebben uwe beide molens zeer ongelijken windvang?

A. Dat verschilt niet veel.

2633. *V.* Loopen de loonen zeer uiteen?

A. Niet veel. Het gewone loon was vroeger f 7 voor den meesterknecht, f 5.50 voor den volgenden man en f 2.50 tot f 4 voor den jongen, of nog minder. De tegenwoordige loonen bij mij zijn f 8, f 6 en f 4, en f 2 vast voor het 's nachts overmalen, dat om het half jaar verrekend wordt.

2634. *V.* Hebt gij in 1889 meer nachtgeld betaald?

A. Dat kan ik niet zeggen; 1888 was beter.

2635. *V.* Herinnert gij u nog, hoeveel gij toen hebt betaald?

A. Neen, maar het scheelt hoogstens f 6 in het jaar.

2636. *V.* In het nu verstreken half jaar waren ze 11 nachten ten achteren, niet waar?

A. Ja, daar heb ik de pen doorgehaald. Dat is geen gewoonte, ik heb het zelf ingevoerd, en ik zal u de reden zeggen.

Wij hangen op het stuk van nachtmalen geheel af van de eerlijkheid van ons personeel. Nu kan men soms wel bewijzen, dat hun briefje niet in den haak is, maar het is toch altijd heel moeilijk. Hun dagloon is niet voldoende, de meesterknecht had f 7, de middenknecht 5.50 en de jongen f 3.50. Dat is nu zoowat 16 jaar geleden. Nu draaide des zomers die molen zonder dat hij werk deed. Toen ben ik eens met een bar gezicht naar den molen gegaan, en ik heb gezegd: jelui haalt de zeilen in en maakt dat je wegkomt. Verder heb ik hun medegedeeld, dat ik hun, in plaats van f 0.80, f 1 per nacht zou geven en het weekloon met f 1 zou verhoogen. Dan konden ze in elk geval niet zeggen, dat ze geen tijd hadden om bij vrouw en kinderen te wezen; wanneer er wind was dan moesten ze malen, met weinig wind mochten zij malen, en naar huis gaan als er geen wind was. Dit beviel hun best, maar ik moest toch een oogje in het zeil houden, dat ze niet overdreven; want f 1 's nachts is meer dan f 0.80. Zij malen nu 100 à 125 nachten in het jaar, hoewel ik financieel liever had, dat ze er 50 niet maalden. Nu worden in andere molens nog wel eens 200 nachten betaald.

De loonen van enkelen heb ik met 50 cts. verminderd, omdat de lieden, die ik in dienst had, weggingen en ik hunne opvolgers wel 50 cts. minder kon geven. Het is niet fair, maar de zaken gaan zoo verbazend achteruit, sedert we in Duitschland het protectionistische stelsel hebben gekregen.

2637. *V.* Zijn uwe zoogenaamde jongens gehuwd of ongehuwd?

A. Een is gehuwd en één niet.

2638. *V.* Hun weekloon is f 6?

A. Ja, er komen twee nachten bij.

2639. *V.* Hebben ze nog extra verdiensten?

A. Behalve wat ze in het eind van het jaar vangen, ontvangen ze 50 cents voor ieder last, dat zij ontvangen, en ook 50 cents voor ieder last, dat zij afleveren. Dat maakt zoo wat f 1 in de week.

2640. *V.* Haalt men die gemiddeld?

A. Ja, voor een getrouwden jongen is dat f 7, behalve gort en meel, wat er nog al inhakt, als het gezin grooter wordt.

2641. *V.* Ik heb wel gehoord, dat pellers geen gort lusten, omdat zij eeuwig dat gortstof inademen; is dat uw ondervinding niet.

A. Dat is verschillend; ik lust geen gort, maar heb er wel gekend, die er veel van gebruikten. Maar de meeste menschen houden niet van gort, anders zou het vak zoo beroerd niet zijn. De heele wereld zegt, dat gort zoo gezond is, maar niemand eet ze.

2642. *V.* Gort dient alleen voor consumptie, niet voor industrieele doeleinden?

A. Juist.

2643. *V.* Als de molen draait, danblijft het volk den nacht over?

A. Ja, maar al dien tijd werkt het niet. Het is altijd in het haam, maar kan tijd genoeg vinden om te rusten en wat te gebruiken. Een fatsoenlijke meesterknecht kan dat wel zóó regelen, dat het is uit te houden, want zij wisselen elkander behoorlijk af.

2644. *V.* Hoe denkt gij in het algemeen over het gehalte van de pellers?

A. Dat is beter dan vroeger. Meesterknechts stierven toen bijna niet in functie, omdat zij haast allen om oneerlijkheid of dronkenschap werden ontslagen. Daarover hoort men nu niet klagen, een bewijs dus van verbetering.

2645. *V.* Het zedelijk gehalte is naar uwe meening dus gestegen?

A. Op het stuk van eerlijkheid althans zijn wij vooruitgegaan.

2646. *V.* En wat het drinken aangaat?

A. Dat weet ik niet, dat kunt gij beter van een knecht hooren.

2647. *V.* Wordt aan uwe eigen molens niet gedronken?

A. De meesterknecht van den eenen molen gebruikt geen drank, en goed voorgaan doet goed volgen; daarom geloof ik, dat de anderen het ook niet doen. Op den anderen molen geloof ik ook niet, dat men drinkt; want hoewel ik het nooit verboden heb, heb ik het hun beleefd verzocht, en ik heb nooit gemerkt, dat men aan dat verzoek niet voldoet.

2648. *V.* Hebt gij vroeger veel misbruik van sterken drank gezien aan de molens?

A. Gezien niet, maar ik geloof toch wel, dat het veel voorkwam.

2649. *V.* Bij de pellers gaat bij ziekte het loon door, niet waar?

A. Ja, zij hebben aanspraak op het dag-, niet op het nachtloon. Vroeger heb ik bij de afrekening de assistentie, die ten gevolge der ziekte noodig was, op den man, dien het gold, verhaald, maar in den laatsten tijd niet meer. Natuurlijk zou ik van die gedragslijn moeten afwijken, wanneer het eene ziekte werd van 24, 25 weken

2650. *V.* Maar het dagloon zou de zieke toch in dat geval ook behouden?

A. Ja; zoolang de pellers niet ontslagen zijn, houden zij hun loon.

2651. *V.* Als er geen wind is, gaan dan de pellers toch naar den molen?

A. Ja, om een uur of 7, 8. Zij hebben eigenlijk geen meester, de patroon komt maar driemaal in de week op den molen, zegt wat gedaan moet worden, maakt een praatje en gaat weg.

2652. *V.* Met wien spreekt gij, wanneer gij aan den molen komt?

A. Met elken knecht, de een is net zoo goed als de ander.

2653. *V.* Gij betaalt eens per week?

A. Ja, Vrijdag-avond altijd.

2654. *V.* Waarom niet b. v. Zaterdag?

A. De uitbetaling op Vrijdag is gemakkelijk; de jongen komt driemaal in de week het briefje halen, en de laatste keer valt op Vrijdag.

2655. *V.* Hoort gij wel eens, dat de olieslagers het minder prettig vinden, dat zij om de 14 dagen worden uitbetaald?

A. Ik geloof het niet, maar ik ben geen olieslager.

2656. *V.* Zijn u voorbeelden bekend van oude, gebrekkige pellers, die een pensioen van hun baas hebben?

A. Ik heb er een gekend, die van zijn patroon P. F. Dekker een pensioen van f 6 per week had; een ander heeft een pensioen gehad van de firma Wed. E. Van der Stadt, en zoo heb ik er op Westzaan ook nog een gekend.

2657. *V.* Kent gij voorbeelden van oude werklieden, die niet meer werken kunnen en lang bij denzelfden patroon zijn geweest, en nu afhankelijk zijn van de openbare liefdadigheid, of op de eene of andere wijze trachten hun kost te verdienen?

A. In de gemeente Koog niet.

2658. *V.* Gelooft gij, dat zij ook in andere vakken niet bestaan?

A. Neen.

2660. *V.* Zoudt gij het toejuichen, indien de Staat de verplichting oplegde om de werklieden tegen den ouden dag te verzekeren?

A. Zeker. Ik heb gedacht, dat, wanneer de Staat die gemeene patentbelasting afschafte en omzette in eene bedrijfsbelasting, naarmate van het werkvolk, dat men heeft, dan zou de opbrengst daarvan kunnen dienen om de oude, afgewerkte werklieden een goed pensioen te geven. Het bestaande pensioenfonds voor werklieden zal misschien over 50 jaren goed zijn, want de premie is thans zeer hoog.

Wij hebben te Zaandam eene winkelvereeniging, waaraan een pensioenfonds voor weduwen verbonden is. Naar aanleiding daarvan heb ik een zeven jaar geleden — mijn zwager was toen voorzitter — voorgesteld, om, daar het reserve-fonds zeer groot was geworden, in eens af te schrijven de vaste goederen tot het wettelijk minimum. Dan bleef er nog f 2000 in het reserve-fonds over, en daarvan zoude dan, naar ik verder voorstelde, een weduwenfonds worden opgericht. Dit plan vond bijval bij het bestuur, en toen het voorstel in de algemeene vergadering kwam, die door 150 personen werd bijgewoond, gingen er slechts zeer enkele stemmen voor een algemeen pensioenfonds op.

Hieruit blijkt genoegzaam, dat de werkman veel bezorgder is voor het lot van zijne weduwe dan voor zijn eigen ouden dag.

Later heb ik nog eens anoniem in de *Zaanlandsche Courant*, naar aanleiding van eene vergadering, waarin door u gesproken was, aan de verschillende patroons uit de Zaanstreek voorgesteld om eene statistiek samen te stellen van de in hun dienst zijnde werklieden, om zoodoende te weten te komen, hoeveel ouden er onder waren. Niemand is daarop echter ingegaan; misschien wel, omdat niet een meer invloedrijk persoon er zich voorgespannen had. Trouwens, ik had mijn stuk niet onderteekend.

Mijne bedoeling was om te doen uitkomen, dat de pensioenfondsen gebaseerd zijn op de gewone sterftetafels, doch dat een werkman in den regel korter leeft dan het gros van de menschen, en er dus aan hem minder pensioen wordt uitgekeerd dan mogelijk wezen zou.

2661. *V.* Wanneer gij de herinneringen van uwe jonge jaren raadpleegt, is er dan naar uwe meening verbetering in den toestand van den werkman gekomen?

A. Ja. De sociale beweging van onze dagen heeft gunstig gewerkt op de toestanden aan de Zaan. Over het algemeen heeft de patroon betere gedachten van zijne werklieden gekregen; en het besef, dat hij aan iemand, dien hij in dienst neemt, geen weldaad bewijst, doch dat de patroon en hij elkaar noodig hebben en omgekeerd, is meer en meer doorgedrongen. Enkele patroons, die niet wenschten mede te doen in die beweging, zijn door de omstandigheden gedrongen, daar zij niet achter konden blijven.

Ook de Zondagsarbeid is verminderd. Vroeger zag niemand er iets in, elken Zondag te laten werken. Eenmaal ben ik naar den molen gegaan met den wensch, dat hij af mocht branden vóór ik er was. Het was niet pleizierig om 's Zaterdag-nachts tot 2 uur te malen, en dan 's Zondag-middags om 4 uur terug te komen. Er waren patroons, die de gerst nog eens lieten opscheppen en overmalen, alleen uit eene zekere soort bluf. De omstandigheden zijn echter veranderd.

Zoo is b. v. de slaapgelegenheid der werklieden verbeterd. Ik lag in mijn tijd in het hooi, bedekt met zeildoek, maar tegenwoordig hebben de werklui bedsteden met lakens en dekens. Ook is men 's winters beter van brandstoffen voorzien. Vroeger had alleen de meesterknecht een horloge, nu is er in iedere hut een klokje.

2662. *V.* Is de werktijd verminderd?

A. Neen, maar als u eene wet voorstelt om nachtwerk te verbieden, dan zal ik een adres van adhaesie gaarne onderteekenen. Het kan, want het getal windmolens is beperkt, en wij hebben meer last van overproductie dan van het tegendeel. De vrije concurrentie drijft echter tot nachtwerk, al zou algemeene afschaffing het bedrijf niet treffen. Ik zie er die wet evenwel nog niet.

2663. *V.* Vroeger werden er wel kleine jongens aan de pelmolens gebruikt, niet waar?

A. Ja, het is maar gelukkig voor de jongens, dat de wet zulks nu verbiedt. Indertijd vroeg zoo'n kleine jongen aan mijn meesterknecht, of hij naar huis mocht gaan, omdat hij ziek was. Toen hij 4 dagen daarna terugkwam, vroeg ik: ben je uitgeslapen? En hij zeide: ja baas. Zoo was het, hij was af, hij telde 11 jaar.

2664. *V.* Hoe oud is het ventje thans bij u, en hoe laat gaat hij naar huis?

A. Hij is 14, en gaat om 6 of 7 uur heen; 't is maar een boodschappenjongen, die een handje mede uitsteekt en zoo het vak leert.

2665. *V.* Gij zijt immers de oprichter van de coöperatieve verbruiks-vereeniging te Zaandam?

A. Ja.

2666. *V.* Hoeveel leden telt de vereeniging?

A. 700, bijna allen werklieden.

2667. *V.* Welke zaken drijft zij?

A. Eene bakkerij en twee komenij-winkels, waar winkelwaren en spek wordt verkocht benevens brandstoffen.

2668. *V.* Ons is door een getuige, die ook lid was, gezegd, dat de bloei der vereeniging meer schijn dan waarheid was, want dat de prijzen er zooveel duurder waren dan in andere winkels, dat daardoor eigenlijk het dividend werd gemaakt.

A. Ik ben niet genoeg meer op de hoogte; ik woon op de Koog en haal in de vereeniging niets dan cokes, omdat die goed zijn en ik aan het reglement moet voldoen. Maar het debiet is toch voortdurend toegenomen, en de menschen, die bij de vereeniging koopen, zijn in den regel de knapste arbeiders, en dus zijn zij wel in staat om te beoordeelen, of zij daarmede voordeel behalen of niet. Maar er zijn veel vrouwen, die van de vereeniging niets willen weten.

2669. *V.* Omdat zij contant moeten betalen?

A. Dat in de eerste plaats.

2670. *V.* En omdat zij niets toekrijgen?

A. Dat ook, maar er zijn veel vrouwen, die behoefte hebben om eens in de buurt een praatje te maken, en dat gaat gemakkelijker in zoo'n klein winkeltje.

2671. *V.* Hoeveel ongeveer bedraagt het dividend?

A. Gewoonlijk 9 pct. van den omzet.

2672. *V.* Wordt dat altijd opgevorderd, of laten de leden het veelal staan om een kapitaaltje te vormen?

A. Neen, de meesten ontvangen het, maar dat komt ook al, omdat er geen kapitaal meer noodig is. De vereeniging heeft zelfs van de aandeelen al terugbetaald.

2673. *V.* Wordt er niet gedacht aan verdere uitbreiding van de zaak?

A. Dat is nog al moeilijk; de meeste leden zijn werklieden, en er is geen bezoldigd administrateur. De administratie wordt door de leden van het bestuur zelf waargenomen; werd nu de zaak uitgebreid, dan zou dit licht moeilijkheid maken, want men schijnt geen zin te hebben in de aanstelling van een administrateur, zooals ik al dikwijls heb aangeraden.

2674. *V.* Hoe groot is de omzet?

A. f 90.000 's jaars.

2675. *V.* Wordt inderdaad de vereeniging uitsluitend door werklieden in hun vrijen tijd geadministreerd?

A. Ja. Veltkamp, de president, is zeilmakersbaas en houdt de boeken; maar de zaak gaat goed, dat blijkt wel uit de uitkeering.

J. Dekker Az.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M Visser.

W. H. J. Roljaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN VRIJDAG 9 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*
KOLKMAN.
LE POOLE.
VISSER.

Verhoor van **Jacob Kuyper**, oud 61 jaar, pellersknecht bij den heer Jan Latensteijn, te Zaandam.

2676. De **Voorzitter:** Zijt gij niet meesterknecht op den molen „de David", waar met 3 man gewerkt wordt, zonder jongen?

A. Ja.

2677. *V.* Hoe komt het, dat gij slechts met 3 man werkt?

A. Mijnheer wil dat zoo. Maar wanneer het te druk loopt, hebben wij het recht de zeilen in te halen. Willen wij den molen laten doorgaan, dan moeten wij 18 uren achtereen staan.

2678. *V.* Geschiedt dit dikwijls?

A. Enkel, als het heel druk loopt.

2679. *V.* Hebt gij er profijt bij, wanneer gij blijft doormalen, of is dat enkel plichtsbetrachting?

A. Plichtsbetrachting. Het geld blijft hetzelfde.

2680. *V.* Wordt door u harder gewerkt, dan op de molens, waar vier man zijn?

A. Ja; want op die molens kunnen altijd twee man naar huis gaan, terwijl de twee anderen op den molen zijn, wat bij ons niet kan.

2681. *V.* Is „de David" een molen, die gemakkelijk werkt, of minder windvang heeft?

A. Geen van beide.

2682. *V.* Vertel eens, hoe de loonen bij u zijn.

A. Ik heb f 8, de tweede man f 7, de derde man f 4.50 weekloon. Daarbij komt, voor overmalen, voor mij 90 cents en voor de beide anderen 80 cents.

2683. *V.* Komt daar nog iets bij?

A. Ja, vrij gort, voor al de knechts en hunne gezinnen, en bovendien krijg ik nog f 26 voor slacht.

2684. *V.* Is dat voor u alleen?

A. Ja, de anderen krijgen geen slacht.

2685. *V.* De loonen zijn dus in uwen molen niet hooger dan in de andere molens, niettegenstaande bij wind meer werk is dan op de andere?

A. Ja. De oorzaak daarvan zit in de nachten. Doch daartegenover staat, dat ons twee nachten in de week gewaarborgd zijn, ook al is er geen wind.

2686. *V.* Hoeveel nachten hebt gij in 1890 gemalen?

A. Ik denk 150, ongeveer drie keer in de week.

2687. *V.* Hoe worden de nachtgelden verevend?

A. Alle week krijgen wij ons weekloon plus twee nachten uitbetaald, terwijl om de 3 maanden wordt betaald, wat ik meer heb verdiend.

2688. *V.* Is die man, die f 4.50 heeft, ongetrouwd?

A. Ja.

2689. *V.* Die van f 7 ook?

A. Ja.

2690. *V.* Zijn de mannen, die zoo wat f 4.50 verdienen, over het algemeen ongetrouwd?

A. Neen, de meesten zijn juist getrouwd, en dan hebben ze het zuinig.

2691. *V.* Zijn er molens, die, behalve de 4 mannen, nog een jongen hebben om boodschappen te doen?

A. Ja, doch daar is het drukker, omdat er gemeenlijk eene eest is.

2692. *V.* Waarom is er bij u geen eest?

A. Omdat mijnheer bij een ander laat eesten.

2693. *V.* Hebt gij altijd op den gortmolen gewerkt?

A. Ja, van het jaar 1845 af. Ik was toen 16 jaar.

2694. *V.* Wat zijt gij vóór dien tijd geweest?

A. Koetsier op eene diligence.

2695. *V.* Zijn op de pelmolens nooit heel jonge jongens gebruikt?

A. Vroeger waren er wel, die ongeveer 12 jaren oud waren. Tegenwoordig geraakt dit echter uit de mode en zijn het grootere jongens.

2696. *V.* Hebt gij veel last van stof?

A. Neen, dat went wel. Enkelen, die er niet tegen kunnen, gaan weg.

2697. *V.* Waar komt het meeste stof van?

A. Van het malen boven. Maar wij hebben 2 stuifpompen, die kolossaal werken; het land ziet soms wit van het stof.

2698. *V.* Gaat bij ziekte het vaste loon door?

A. Ja, en ook dat voor de 2 nachten.

2699. *V.* Wordt er 's Zondags doorgewerkt?

A. Niet meer; sedert de afschaffing van de belasting op het gemaal en de heffing der inkomende rechten in Duitschland is de pellerij zóó slap geworden, dat Zondagswerk overbodig is.

2700. *V.* Wordt onder u veel gort gegeten?

A. In groote gezinnen wel.

2701. *V.* Ons is verteld, dat velen geen gort lusten, omdat zij altijd dat stof inademen?

A. Dat is met onderscheid. Wij eten het een paar maal aan den molen.

2702. *V.* Wordt er ook brood van dat meel gebakken?

A. Neen, het is parelmeel, dat niet zonder gruttenmeel kan gebruikt worden. Men kan er niet eens pannekoeken van bakken, omdat het te slap is, er zit niets in.

2703. *V.* Komt de patroon dikwijls aan den molen?

A. Twee-, driemaal in de week.

2704. *V.* Die slecht wil zijn, kan veel stelen, niet waar?

A. Ja, heel goed; wat er zijn moet, is niet na te gaan, alles komt aan op vertrouwen.

2705. *V.* Krijgt gij niet een kleinen bijslag voor het sjouwerswerk bij afleveren en opbrengen van garst?

A. Neen, dat krijgt de derde man wel, die heeft 10 cts. per last, als wij garst aan den molen krijgen.

2706. *V.* Werken de tweede man en gij daaraan dan niet mede?

A. Neen, daarvoor komt los sjouwersvolk. Als wij dat deden, zouden die menschen niets verdienen; maar bovendien de garst moet ons door de beëedigde meters toch toegewogen worden, en die komen met hun eigen volk. De derde man echter mag ook op den anderen molen van den patroon helpen bij opdragen en afleveren, omdat hij zoo weinig heeft.

2707. *V.* Wat levert hem dat sjouwloon op ongeveer?

A. f 10 per jaar en per molen.

2708. *V.* Kent gij de werklieden hier in Zaandam nog al?

A. Jawel.

2709. *V.* Verscheidene getuigen hebben ons verzekerd, dat de regel is — al zijn er natuurlijk heel wat uitzonderingen —, dat een werkman niet op den borg leeft, terwijl anderen zeiden: vraag daar de winkeliers maar eens naar, dan zult gij wel wat anders hooren. Wat is uw gevoelen?

A. Dat er niet veel geborgd wordt. Ik ben 25 jaar in het bestuur van de coöperatieve winkelvereeniging: „Help u zelf". Daar gaat alles contant, en toch komen daar allerlei arbeiders. Het debiet is bijna f 2000 's weeks.

2710. *V.* Natuurlijk borgen de leden der vereeniging niet; maar anderen, die geen lid zijn?

A. Ja, daar zijn er onder, die borgen; maar dat zit hem het meest onder de olieslagers.

2711. *V.* Omdat zij om de 14 dagen hun loon krijgen?

A. Neen, daar zit het hem niet in; maar wel hierin, dat zij te veel ledigen tijd hebben. Wij zeggen wel eens, dat het geld, dat die menschen krijgen, glad is; het is dadelijk weg. Zoo hebben zij wel eens 14 dagen, dat zij veel verdienen; maar ook wel, dat het minder, is en dan leven zij maar, of zij zeker zijn van zoo groote verdienste.

2712. *V.* Hebben zij meer vrij dan de pellers?

A. Dat niet, maar zij hebben stukwerk en verdienen dus wel eens een goed stuk geld.

2713. *V.* Ons is medegedeeld, dat de olieslagers eene vaste som uitbetaald krijgen per 14 dagen, en dat de rest eens of tweemaal per jaar verrekend wordt.

A. Ja, maar dat nemen zij te voren op, zoodat zij, als er weinig wind is, diep in de schuld raken bij den patroon.

2714. *V.* Zijn er ook patroons, die geen vaste som uitbetalen om later af te rekenen?

A. Ja, dat is niet altijd het geval.

2715. *V.* Zeidet gij niet, dat gij in het bestuur van de winkelvereeniging zijt?

A. Ja.

2716. *V.* Is de bewering juist, dat de winst, welke de winkelvereeniging uitkeert, eigenlijk meer schijn dan werkelijkheid is, omdat de prijzen hooger zijn dan in andere winkels?

A. De prijzen worden gesteld naar die in andere winkels; het eene artikel mag eens ietwat duurder zijn, maar daartegenover zijn andere weder goedkooper.

2717. *V.* Vindt gij nog wel bij de vrouwen een zekeren tegenzin, om in den winkel te koopen?

A. Neen, dat gaat best.

2718. *V.* In den beginne toch zeker wel?

A. In den beginne waren de menschen bang, dat men met het geld op den loop zou gaan. Nu zijn zij echter gerustgesteld.

2719. *V.* Gij keert het dividend uit, niet waar?

A. Ja, want wij hadden te veel geld in kas.

2720. *V.* Vindt gij dat niet jammer, want nu gaat het geld door de vingers en wordt er geen kapitaaltje gemaakt?

A. De meesten rekenen op die uitkeering.

2721. *V.* Wat wordt met dat dividend gewoonlijk gedaan?

A. Meestal wordt de dokter of meester daarmede betaald.

2722. *V.* Zoudt gij het niet nog beter vinden, wanneer de menschen zich een kapitaaltje vormen door het dividend te laten staan?

A. Dat hebben wij geprobeerd; maar dan zeggen de vrouwen: wij krijgen niets van de vereeniging, terwijl zij thans haar best doen om rente te krijgen.

2723. *V.* Verleent de vereeniging in geen geval krediet?

A. Neen.

2724. *V.* Wanneer de kostwinner ziek is en zijn loon niet doorgaat, wordt hem dan gedurende zijne ziekte niets voorgeschoten?

A. Ja, in dat geval wel; maar niet hooger dan zijn aandeel groot is.
De vijf gulden, die men als lid storten moet, moeten altijd staan blijven.

2725. *V.* Verkoopt gij ook aan niet-leden?

A. Neen, dat mag volstrekt niet, omdat wij geen patent betalen; daarop wordt streng toegezien.

2726. *V.* Hebt gij bij de oprichting der vereeniging veel tegenstand in de gemeente ondervonden?

A. Heel veel, vooral van den kant der winkeliers. Er was er een onder, die begon met te zeggen: daarvoor zal ik wel oppassen, en toen tegen erg lage prijzen begon te verkoopen. Vóórdat de vereeniging begon, lag hij al met zijne beenen omhoog.
Nu gaat het beter, want zij weten wel, dat het toch niet helpt. Wel worden wij nog een beetje geplaagd, doordat wij elk jaar in de patent-belasting aangeslagen worden, maar wij krijgen dan altijd ons geld terug.

2727. *V.* Hebt gij ook moeilijkheid met de leveranciers?

A. Neen, ieder wil meer dan graag leveren, omdat wij goed betalen.

2728. *V.* Gij zult wel eens gehoord hebben, dat het met de coöperatieve bakkerij aan de Koog niet erg vlotten wil; hoe gaat het daarmede bij u?

A. In de laatste 2 à 3 jaren hebben wij ook met de bakkerij gesukkeld, omdat de bakker geen goed brood leverde. Ik houd het er voor, dat hij met water bakte, hoewel hem dat streng verboden was. Wij hebben nu een anderen bakker.

2729. *V.* Voert het bestuur de administratie en de boekhouding zelf?

A. Ja, een baas-zeilmaker voert de boekhouding, en 's Vrijdags komt alles op de proppen in de vergadering van den Raad van Toezicht.

J. Kuyper.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Knuttel,** oud 49 jaar, predikant bij de Nederduitsch Hervormde Gemeente, te Zaandijk.

2730. De **Voorzitter:** Hoe is uw oordeel ov den graad van ontwikkeling der arbeidersbevolking?

A. De ontwikkeling is vrij goed. Men heeft veel op met schoolgaan, en op één huisgezin na kunnen nagenoeg allen lezen, schrijven en rekenen. Ik heb hier bij mij een graphischen staat van het schoolverzuim.

2731. *V.* Wilt gij ons de eindcijfers mededeelen?

A. In het jaar 1889—1890 bedroeg het aantal kinderen aan de Noorderschool 135, het aantal verzuimen 365. Aan de Zuiderschool bedroeg het aantal kinderen 229 en het aantal verzuimen 506.
Onder verzuimen versta ik moedwillig verzuimde schooltijden, niet verzuimen wegens ziekte.
Het schoolverzuim is over het algemeen zeer gering, want men moet niet vergeten, dat één enkel kind, dat veel wegblijft, het getal zeer doet stijgen.

2732. *V.* Tot hoe oud blijven de kinderen op school?

A. In den regel tot hun 12de jaar, maar velen gaan dan naar de avondschool, waar zij drie talen kunnen leeren.

2733. *V.* Hoe lang zijt gij te Zaandijk reeds werkzaam?

A. Zes jaren, en in dien tijd heb ik merkbaren vooruitgang kunnen bespeuren, hetgeen ik vooral ook toeschrijf aan den invloed van de vereeniging: „Getrouw schoolbezoek", welke den kinderen, die slechts 8 keeren verzuimen, aan 't einde des jaars een schoolpretje bezorgt, en niets verzuimt om ook de ouders op te wekken om de kinderen naar school te zenden.

2734. *V.* Er is dus stellig vooruitgang merkbaar?

A. Ja.

2735. *V.* Kunt gij eene vergelijking maken in dit opzicht met andere industrieele gedeelten van ons land?

A. Neen, wel wat den boerenstand betreft.

2736. *V.* Hoe oordeelt gij over den stoffelijken toestand der arbeiders?

A. Vrij gunstig, in vergelijking wat men hoort en leest van andere streken.

2737. *V.* Krijgt een werkmansgezin, behoudens uitzonderingen, vet in den middagpot of bestaat zijn voedsel nog veelal uit aardappelen met lawaaisaus?

A. Talrijke gezinnen, waar f 5 wordt ingebracht, kunnen niet veel meer krijgen.
De arbeiders, die f 10 en f 14 verdienen, kunnen wel vet gebruiken. Er zijn bepaald menschen in een treurigen toestand onder de olieslagers en papiermakers. Die arbeiders hebben een akelig leven. Ik herinner mij, dat verleden jaar eenige dames zich hadden vereenigd om aan arme kinderen een aangenamen avond te bezorgen op St. Nicolaas. Die dames kwamen daarbij ook in het gezin van een zoogenaamden jongen in eene oliefabriek; daar vonden zij de moeder bezig met vierkante stukjes roggebrood rond te strooien om dienst te doen als pepernoten, en daarmede hadden de kinderen dolle pret! Is dat niet een hoogst treurige toestand?

2738. *V.* Zijn u werkelijk gevallen bekend, dat hoofden van gezinnen maar f 5 verdienen, daarin begrepen de betaling voor den geregeld terugkeerenden nachtarbeid, het dragersloon en dergelijke bijkomende inkomsten?

A. Tenminste naar de verklaring hunner vrouwen. Ik moet hier echter bijvoegen, dat mijn geloof in die opgaven wel eens aan het wankelen is gebracht. Het is mij meermalen voorgekomen, dat de vrouw van een arbeider mij een veel geringer loon opgaf dan haar man, volgens de dan later ingewonnen verklaring van den werkgever, werkelijk verdiende. Ik dacht toen eerst aan eene poging tot misleiding door de vrouw, maar later is mij gebleken, dat vooral de olieslagers veel sterken drank drinken en snoepen. De menschen hebben op de molens alleen druk werk, wanneer er wind is, maar bij stilte is er niets of bijna niets te doen; dan vervelen zij zich, en het gevolg is, dat de jongen uitgezonden wordt om jenever of snoeperij te halen, of dat er een vischje gebakken wordt.
Een voorbeeld uit de ambachts-nijverheid valt mij daar in. Het vorig jaar is er een ongeluk gebeurd. Eenige

timmerlieden zijn toen in de Zaan, terugkomende van het werk, verdronken. Er werd eene commissie gevormd om voor de weduwen te zorgen. Ik onderzocht bij eene weduwe, wat het loon van haar man was geweest, en zij gaf op f 9. Later bleek echter uit de boeken van den werkgever, dat de man een loon van f 14 's weeks had gehad. De 5 overige guldens werden dus niet tehuis gebracht.

2739. *V.* Maar dat verschijnsel openbaart zich uws inziens het meest bij olieslagers?

A. Ja.

2740. *V.* Nemen die geen middagmaal van huis mede naar den molen?

A. Jawel, in de bekende blikken bussen, of het wordt gebracht.

2741. *V.* Hebt gij wel eens vernomen, dat de jongen, niet de zoogenaamde, aangezet wordt tot het drinken van sterken drank?

A. Ik was onlangs in een gezin, waarvan ik den jongen, een knaap van 13 jaar, in eene kroeg had zien gaan om drank te halen; de moeder vertelde mij, dat dit voor de werklieden op den molen was.
De vader maakte erg misbruik van sterken drank, maar de jongen had er zulk een afschuw van, dat, wanneer hij tot drinken aangezet werd, hij zeide er liever in te zullen spuwen.

2742. *V.* Komt gij veel in de woningen van de menschen?

A. Nog al.

2743. *V.* Is de toestand van die woningen gedurende uw verblijf in de gemeente verbeterd?

A. Er zijn zeer goede arbeiderswoningen, maar ook enkele, die in een treurigen toestand verkeeren. Men heeft ze willen afkeuren, maar dit is afgestuit op den inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht, die er geen termen voor vond.
Bij eene van die woningen vond ik onder andere vóór het huis een put vol water. Op mijne vraag, waartoe die put diende, kreeg ik ten antwoord, dat ten gevolge van den ergen regen het huis overstroomd was en de put gegraven was om het water te laten wegloopen. Eene andere woning was zóó vol reten, dat men overal de gaten met lorren had toegestopt.

2744. *V.* Ontstonden die reten door droogte in den zomer?

A. Neen, door ouderdom van het huis.

2745. *V.* Is er in den regel ééne kamer, of zijn er twee?

A. Regel is ééne kamer met een vertrekje, waar zij wasschen kunnen.

2746. *V.* Zij koken dus in die kamer?

A. Ja.

2747. *V.* Hebben zij gewoonlijk niet een schuurtje?

A. De meesten niet, sommigen hebben een gemeenschappelijk bleekveld.

2748. *V.* Wat is de prijs van zulk eene woning met één vertrek, waschgelegenheid en gemeenschappelijk bleekveld?

A. Ik meen, gemiddeld f 1 per week. Gisteren was ik nog juist ergens, waar ik op mijne vraag, hoeveel er verwoond werd, ten antwoord ontving: één gulden. Dit was eene woning, zooals de bedoelde.

2749. *V.* Hebben de beter gestelden twee vertrekken?

A. Velen ten minste.

2750. *V.* Hebt gij wel eens ijzeren ledikanten ontmoet, of ziet men die in uwe gemeente niet bij de arbeidersklasse?

A. Er zijn wel arbeidersgezinnen, die ijzeren ledikanten hebben.

2751. *V.* Gelooft gij, dat het eene zeldzame uitzondering is, indien jongens en meisjes van iets verder gevorderden leeftijd samen slapen?

A. Daaromtrent durf ik niets zeggen.

2752. *V.* In uwe gemeente wordt, geloof ik, evenals in andere Zaansche gemeenten, het loon gewoonlijk eens per week uitbetaald, met uitzondering van de olieslagerijen?

A. In de olieslagerijen en pelmolens geschiedt het om de 14 dagen.

2753. *V.* Gelooft gij, dat het betalen om de 14 dagen gunstig of ongunstig werkt?

A. Ik vind het verkeerd, omdat de lust tot borgen er, naar ik meen, door opgewekt wordt. Het is eene oude Zaansche gewoonte, waarvan de werkgevers, die ik er wel eens over gesproken heb, den oorsprong niet wisten te verklaren.

2754. *V.* Gelooft gij, dat er veel geborgd wordt?

A. Zeer veel.

2755. *V.* Niet alle getuigen uit de Zaanstreek hebben in dien zin gesproken. Kunt gij uit eigen ervaring spreken?

A. Zeker. Ik kom somtijds in de woning van pas getrouwde menschen uit den arbeidersstand. Dan zeg ik zoo tegen de vrouw: „wat ziet het er netjes hier uit, hebt gij zooveel in uw dienst overgespaard, of heeft uw man een potje gemaakt." „Wel neen", luidt dan meest het antwoord, „maar wij kunnen het zoo krijgen met maandelijksche afbetaling". Op die wijze geraken de menschen in de schuld, en zij komen er niet weer uit.
Zoo gebeurt het ook wel, dat vrouwen, die haar tweede kind verwachten, bij de „Vereeniging tot ondersteuning van kraamvrouwen" komen en zich wegens hare vroege komst verontschuldigen met te zeggen: „wij zijn zoo zwaar getrouwd!"
Die menschen blijven borgen hun leven lang.

2756. *V.* Ook voor zaken van gewone dagelijksche behoeften?

A. Zeker, daarover wordt dikwijls door bakkers, melkverkoopers, enz. geklaagd.

2757. *V.* Hebt gij ook eenige ervaring, waardoor uwe a-prioristische overtuiging omtrent de nadeelige werking van het 14 daagsche stelsel van betalen wordt bevestigd?

A. Ik meen, dat het slecht werken moet.

2758. *V.* Is u weleens door werklieden of huismoeders verteld, dat zij liever het loon om de week zouden ontvangen?

A. Ik herinner het mij niet. Er wordt wel eens over loon gesproken, en dan moet men vragen, of het per week of per 14 dagen wordt betaald.

2759. *V.* Is u een geval bekend van een werkgever, die van het betalen per 14 dagen tot dat per week is overgegaan?

A. Neen.

2760. *V.* Uit de verklaringen van verscheidene getuigen is ons gebleken, dat aan de Zaan bij vele werkgevers, in geval van ziekte, het loon doorgaat of althans het vaste weekgeld wordt uitgekeerd. Wat is hieromtrent uwe ervaring?

A. Sommigen betalen het heelemaal; anderen geven f 3 aan iemand, die lid is van het Werklieden-ondersteuningsfonds; en weer anderen bekommeren er zich volstrekt niet om en geven niets.

2761. *V.* Komt het in de olieslagerijen niet minder voor, dat de werkgever het loon laat doorgaan, dan in andere vakken?

A. Ja; in den pelmolen gaat, geloof ik, het loon door, in de olieslagerijen niet. De firma Crok geeft f 3 aan iemand, die lid is van het Werklieden-ondersteuningsfonds; uit dat fonds krijgen ze f 6 per week.

2762. *V.* Zijn u gevallen bekend, dat een werkgever vroeger het loon liet doorgaan, doch nadat dat fonds is gesticht, zich bepaalt tot het bijdragen van een gedeelte van het loon?

A. Neen.

2763. *V.* Toonen over het algemeen de werkgevers zich bewust van den plicht om afgeleefde werklieden niet aan hun lot over te laten?

A. Er zijn er, die een pensioentje geven; maar men vindt er ook, die iemand aan den dijk zetten, zoodat hij kan gaan bedelen. Twee jaar geleden is het nog gebeurd met werklieden, die op een papiermolen waren geweest en niet meer konden werken, of althans niet meer door den patroon gebruikt konden worden. Zij werden aan den dijk gezet. Ook zijn er olieslagers, die lucifers venten.

2764. *V.* Gij noemt een bepaald geval, dat kort is geleden. Waren dat menschen, die den patroon lang hadden gediend?

A. Ik meen van ja.

2765. *V.* Welke firma's zijn dat?

A. Ik meen J. Honig Czn. en Gebrs. De Jong te Westzaan.

2766. *V.* Leert de diaconale armenzorg, dat er oudjes aan hun lot worden overgelaten?

A. Ja.

2767. *V.* Worden die dan bedeeld?

A. Ja, maar 't zijn in den regel weduwen.

2768. *V.* Van mannen ook, die door een ongeluk het leven hadden verloren?

A. Jawel, zoo is er ook wel eene enkele bij; maar zoolang ik te Zaandijk ben, is zulk een geval niet voorgekomen.

2769. *V.* Door een deel arbeiders wordt Zaterdag op Zondag gewerkt, niet waar?

A. Ja, tot 8 uur.

2770. *V.* Hoe leeft dan zoo'n werkman op Zondag?

A. Als hij thuis komt, gaat hij naar bed; staat, naar ik vermoed, om 1 uur op, en gaat dan wat wandelen met zijne vrouw en kinderen. Van één patroon werd mij laatst verteld, dat hij zijn volk op Zaterdag-nacht om 4 uur laat eindigen, ten einde gelegenheid te geven om 's Zondags naar de kerk te gaan.

2771. *V.* Zijn in die richting door u wel pogingen bij de patroons gedaan?

A. Jawel, maar het heet steeds, dat het niet kan.

2772. *V.* Het door u genoemde voorbeeld bewijst, dat in die richting toch wel iets mogelijk is?

A. Dat is zoo.

2773. *V.* En werd die maatregel in het door u genoemde gezin gewaardeerd?

A. Ja, zeer.

2774. *V.* Weet gij ook, of de menschen, die doorwerken tot Zondag-ochtend dan eerst hun geld ontvangen, zoodat de vrouw òf borgen òf op Zondag hare inkoopen moet doen?

A. Dat weet ik niet. Maar op Zondag zijn alle winkels hier open, en niemand ziet er kwaad in, op dien dag inkoopen te doen. Ik heb er te vergeefs tegen geijverd.

2775. *V.* Hebt gij geen reden om te onderstellen, dat dit samenhangt met de omstandigheid, dat in vele gezinnen het loon eerst 's Zondag-morgens binnenkomt?

A. Och neen, de aanzienlijken laten hunne meiden 's Zondags wel aardappelen, enz. halen Op de catechisatie spreek ik daar zooveel mogelijk tegen en raad haar, zich daartegen te verzetten.

2776. *V.* Is het u nog niet kunnen gelukken de aanzienlijken over te halen om zich het kleine ongerief op te leggen en zich van 's Zondags naar winkels te zenden te onthouden?

A. Als ik er over spreek, zijn zij het met mij eens; maar men vergeet 's Zaterdags zoo licht wat. De slagers en bakkers komen langs de deur. Als ik naar de kerk ga, zie ik ze loopen. Men vindt het zoo prettig om versch brood en vleesch te hebben. Alleen de barbiers hebben eene bepaling gemaakt, dat zij na 8 uur 's Zondags niet meer scheren.

2777. *V.* En als gij met de winkeliers er over spraakt, kreegt gij dan den indruk, dat zij inderdaad verandering verlangden?

A. Zeer zeker, maar als ik zeide: „maakt dan een akkoord met elkander om 's Zondags niet te verkoopen", dan kreeg ik ten antwoord: „de concurrentie is zoo sterk en de klanten zullen toch aan de deur komen", enz.

2778. *V.* Is wel eens strenge toepassing van de bestaande Zondagswet overwogen?

A. Neen.

2779. *V.* Houdt gij uwe catechisatie voor jongens beneden de 16 jaar in de uren, waarin gearbeid wordt?

A. Voor jongens van 13 tot 16 jaar 's avonds om 7 uur.

2780. *V.* Hebt gij dat uur gekozen in verband met den arbeidstijd?

A. Ja.

2781. *V.* Hebt gij vroeger een ander uur gehad?

A. Neen.

2782. *V.* Hebt gij, een jaar of twee geleden, ondervonden, dat de jongens om 7 uur niet kwamen?

A. O, jawel.

2783. *V.* Omdat zij liever op straat liepen, of wel, omdat zij moesten blijven werken?

A. Het laatste; als de jongens wat kunnen verdienen, vinden de ouders dat ook aangenamer.

2784. *V.* Werkten de werkgevers niet mede om de jongens naar de catechisatie te zenden?

A. Jawel, die zeiden wel: „de jongen moet naar de catechisatie"; maar als de blokmaler een socialist of zoo iets is, dan kan de jongen niet gemist worden.

2785. *V.* Het ging dus als met de Zondagsrust: de werkgevers waren het met u eens, maar zij gaven zich geen moeite om te zorgen, dat gebeurde wat gij vroegt?

A. Ja.

2786. *V.* Gelooft gij, dat thans in uwe gemeente de jongens beneden de 16 jaar veelal later werken dan tot 7 uur?

A. Niet op de fabriek, maar dan krijgen zij soms boodschappen te doen.

2787. *V.* Hebt gij op uwe catechisatie jongens, die op zakjesplakkerijen werken?

A. Ja.

2788. *V.* Zijn dat getrouwe catechisanten?

A. Neen.

2789. *V.* Hebt gij reden om te onderstellen, dat in die zakjesplakkerijen des avonds gewerkt wordt?

A. In de zakjesplakkerijen niet, maar men heeft mij wel gezegd, dat er aan die kinderen werk thuis opgedragen wordt.

2790. *V.* Is u dat door de kinderen zelf verteld?

A. Neen.

2791. *V.* Is u iets bekend omtrent hetgeen van overheidswege wordt gedaan om te waken voor trouwe naleving van de arbeidswet?

A. Ik meen, dat er goed toezicht gehouden wordt.

2792. *V.* Hebt gij op uwe catechisatie jongens van beneden de 13 jaar?

A. Ja, van 9 jaar zelfs.

2793. *V.* Dan hebt gij er dus ook, die pas de school verlaten hebben. Wat is uw oordeel over de mate van hunne ontwikkeling en kennis? Meent gij dat ze voldoende bagage hebben voor hun leven, of dat zij langer de school hadden moeten bezoeken?

A. Verscheidenen zijn goed ontwikkeld, maar voor anderen zou ik herhalingsonderwijs noodig achten.

2794. *V.* Zoudt gij het in het belang van de kinderen in hooge mate wenschelijk achten, dat het bezoek van de gewone lagere school langer werd voortgezet dan tot 12 jaar?

A. Ja; de kinderen, die nog op school gaan, zijn de beste; wanneer zij wat ouder worden, vermindert dat.

2795. *V.* Schrijft gij dit toe aan het feit, dat het geleerde er niet deugdelijk genoeg ingebracht is?

A. Ja, en dat zij zich verder niet meer geestelijk ontwikkelen.

2796. *V.* Is er in het geheel geen herhalingsonderwijs in uwe gemeente?

A. Neen.

2797. *V.* Is dat er nooit geweest?

A. In mijn tijd niet. Het zou dan ook een toer zijn om die jongens bij dat onderwijs te krijgen; want zij komen om 7 uur van den molen, moeten zich dan wat opknappen en wat eten, en daarenboven zijn zij moede.

2798. *V.* Zoudt gij het in het belang van de kinderen uiterst begeerlijk achten, dat de wetgever den arbeidsduur van de jongens van dien leeftijd nog verder beperkte dan reeds is geschied, zoodat zij in staat waren behoorlijk aan het herhalingsonderwijs deel te nemen?

A. Zeker.

2799. *V.* Hebt gij ook catechisanten van 16 en 18 jaar?

A. Ja.

2800. *V.* Die nemen, naar ons is medegedeeld, aan het volle arbeidsleven deel en werken, wanneer de molen gaat, 16 à 18 uren. Hebt gij den indruk gekregen, dat in die jaren van lichamelijke groei en ontwikkeling langdurige arbeid, ook des nachts, zeer bedenkelijk is?

A. Ik krijg die bijna niet op de catechisatie. Deze wordt door mij, om hen in de gelegenheid te stellen daarvan te profiteeren, 's Zondags gegeven; maar daarvan wordt heel slecht gebruik gemaakt.

2801. *V.* Schrijft gij dit hieraan toe, dat, wanneer op dien leeftijd zoolang gewerkt is in de week, zij des Zondags wel wat anders willen doen?

A. Zeker; wanneer de jongens 's morgens om 8 uur tehuis komen, gaan zij slapen, en daarna willen zij zich wel eens wat ontspannen.

2802. *V.* Constateert gij bij uwe catechisatiën, dat er verschil in ontwikkeling tusschen de jongens en de meisjes bestaat, ten gevolge van de omstandigheid, dat de meisjes vroeger dan de jongens de school verlaten?

A. Dit laatste is in mijne gemeente niet het geval.

2803. *V.* Is het uwe ervaring, dat de werkman 's avonds, in zijne vrije uren, zich veelal nuttig bezig houdt?

A. Er wordt heel veel gebruik gemaakt van de bibliotheek van het „Nut"; en ik vermoed wel, dat zij de boeken dan ook zullen lezen. Bovendien lezen zij nog al couranten.

2804. *V.* Het *Vliegend Blad* schijnt in de Zaanstreek zeer in trek te zijn; worden er nog andere bladen gelezen?

A. Ja, *Recht voor Allen*, het *Volksblad*, dat te Zaandijk verschijnt, het *Nieuws van den Dag* en *Nieuw Leven*.

2805. *V.* Zijt gij met de bibliotheek van het „Nut" van nabij bekend?

A. Ik ben eenige jaren bestuurslid van het departement geweest, doch verleden jaar ben ik afgetreden.

2806. *V.* Is de roman-literatuur er het meest gewild?

A. Zeker, maar andere boeken worden echter ook wel genomen.

2807. *V.* Dus die staan niet als ornament in de kasten?

A. Neen; enkel het verslag van de parlementaire enquête, dat ons, ik weet niet van welken kant, is toegezonden, maar waarnaar nog geen vraag is geweest.

2808. *V.* Is er eene speciale afdeeling in de bibliotheek voor jeugdige lezers?

A. De bibliotheek voor kinderen in de schooljaren wordt door eenige dames bestuurd.

2809. *V.* Lezen de kinderen tusschen den leeftijd van 13 en 18 jaar uit de schoolbibliotheek of uit die van de volwassenen?

A. Uit de laatste.

2810. *V.* Zijn er nog punten, waarop gij van uwen kant onze aandacht wilt vestigen?

A. Ik wilde nog de aandacht vestigen op het feit, dat onderscheidene werkgevers hunne arbeiders hebben verzekerd tegen ongelukken en invaliditeit.

2811. *V.* Neemt het aantal van die patroons toe?

A. Ja. Er zijn ook nog twee vereenigingen, werkmansondersteuningen, beide ziekenfondsen, waarvan de een „Helpt elkander" heet.

2812. *V.* Zijn de meeste werklieden er lid van?

A. Ja. Ik wenschte ook de aandacht te vestigen op de begrafenisfondsen.

2813. *V.* Zijn dit industrieele ondernemingen?

A. Ja.

2814. *V.* Hebt gij wel van misbruiken in die fondsen gehoord?

A. Neen, nooit.

In de laatste plaats wenschte ik op het feit te wijzen, dat de verhouding tusschen werklieden en arbeiders vrij gunstig is. Ik heb ondervonden, dat de werkgevers in vreugde en leed van hunne ondergeschikten deelen. Onlangs vierde de heer Olie (een peller) zijne koperen bruiloft, waarop hij al zijn volk uitnoodigde. Hetzelfde is het geval geweest bij een huwelijk van den heer Jacob Duijvis.

2815. *V.* Is, afgescheiden van die ondersteuningsvereenigingen, het vereenigingsleven van de arbeiders in het gedeelte, waar gij woont, meer ontwikkeld dan in andere deelen van de Zaan?

A. Ja.

2816. *V.* Waar schrijft gij dat aan toe?

A. Dat weet ik niet, maar het is een feit.

P. KNUTTEL.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
KOLKMAN.
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Vredenduin,** oud 55 jaar, meester-timmerman, te Zaandijk.

2817. De **Voorzitter:** Gij zijt sedert jaren werkzaam in betrekkingen van algemeen nut, o. a. ook bij de diaconie, niet waar?

A. Ja, 10 jaren.

2818. *V.* Gij zult dus als zoodanig, en tevens als werkgever misschien, wel een oordeel hebben over den toestand van de huisvesting der arbeiders alhier?

A. Jawel; in 't geheel genomen is de toestand goed, en in de laatste 30 jaren vooral is aanmerkelijke verbetering waar te nemen en wordt er nog gestreefd naar verbetering.

2819. *V.* Is de gemeenteverordening, die den Raad bevoegdheid geeft om onbewoonbare huizen af te keuren, wel toegepast?

A. Ja, wel wat betreft de huurhuizen; maar huizen, die door eigenaars bewoond worden, schijnen niet zoo gemakkelijk getroffen te kunnen worden.

2820. *V.* Gelukt het wel tegenover de huurders, maar niet tegenover de eigenaars?

A. Ja, het punt schijnt quaestieus. Een paar jaar geleden ben ik nog arbiter in eene dergelijke zaak geweest. Dat huis is toen afgekeurd, en de eigenaar is er in getrokken, niettegenstaande de burgemeester het hem verbood.

2821. *V.* Heeft de gemeente die zaak toen doorgezet?

A. Neen, de vorige burgemeester scheen dat om de kosten of om eene andere reden niet te willen doen.

2822. *V.* Het is dus niet, omdat men niet heeft kunnen, maar omdat men niet heeft willen doortasten?

A. Ja.

2823. *V.* De plaatselijke verordening op het bouwen bevat de bepaling, niet waar, dat iedere eigenaar van een woonhuis verplicht is te zorgen, dat het binnen een half jaar na hare afkondiging (de verordening is van 1887) voorzien is van een regenbak van 3 M³. inhoud is het zoo niet?

A. Ja, maar de inhoud is nu bepaald op $2^1/_2$ M³. Sedert beter toezicht is uitgeoefend op de goten, heeft men begrepen, dat $2^1/_2$ M³. voldoende was; daar heeft dan ook een gezin met 6 kinderen ruim genoeg aan.

2824. *V.* Wordt aan die bepaling van dat minimum van den inhoud streng de hand gehouden?

A. Zoover ik weet, ja, of men brengt waterleiding aan. Het Witte Kruis heeft zich met de behoefte aan drinkwater zeer beziggehouden en verleden jaar o. a. f 200 besteed om bij de behoeftigen waterleiding aan te doen brengen. Waar de bak niet in orde is, moet een nieuwe bak worden aangebracht of wordt aansluiting aan de waterleiding vereischt.

2825. *V.* Dat betreft bestaande woningen; maar de verordening bevat immers ook bepalingen omtrent nieuw te bouwen huizen?

A. Ja, dan is men geheel gebonden en moet teekening en bestek inzenden bij de gemeente.

2826. *V.* Neemt het gebruik van de waterleiding in arbeiderswoningen zeer toe?

A. Ja, meer dan bij den gezeten burgerstand.

2827. *V.* Waaruit laat het zich verklaren, dat het in arbeiderswoningen meer is toegenomen dan in andere huizen?

A. Omdat er bij die arbeiderswoningen meestal slechte bakken zijn.

2828. *V.* Ik heb in de verordening niet gevonden, dat elke woning een eigen sekreet moet hebben. Wat is daarvan?

A. Elke woning behoeft geen eigen sekreet te hebben, gewoonlijk zijn er 2 voor drie woningen. Dit is echter niet altijd het geval. In een blok huizen, dat onlangs is gebouwd, heeft elke woning een eigen sekreet.

2829. *V.* Is het denkbeeld, om dit verplicht te stellen, nooit overwogen?

A. Neen.

2830. *V.* Acht gij het toch niet zeer wenschelijk, dat elke woning er een hebbe?

A. Zeker.

2831. *V.* Voor nieuw te bouwen arbeiderswoningen vind ik ook voorgeschreven eene oppervlakte van 25 M² bij eene hoogte van 2.80 M. Wordt die bepaling onverbiddelijk nageleefd?

A. Zeer zeker; daarvan zou ik voorbeelden kunnen aanhalen.

2832. *V.* In art. 4 van de nieuwe verordening van 1887 staat, dat er geen nieuwe huizen van hout meer mogen gebouwd worden, tenzij burgemeester en wethouders daartoe vergunning geven; maar in eene wijziging van die verordening van het jaar 1889 lees ik, dat die bevoegdheid van burgemeester en wethouders, om af te wijken van de desbetreffende bepalingen, is ingetrokken. Welke overweging kan hiertoe geleid hebben?

A. Ik geloof, dat de eenige overweging het grootere gevaar voor brand kan geweest zijn.

2833. *V.* Zou uit een gezondheidsoogpunt naar uwe meening eene houten woning gelijk staan met eene steenen?

A. Ja. Ik acht op dezen moerassigen grond eene houten woning zelfs nog beter dan een slecht steenen; doch een goed steenen huis is te verkiezen boven een houten.

2834. *V.* Zullen niet steenen huizen, aan redelijke gezondheids-eischen voldoende, ook voor den arbeidersstand verkrijgbaar worden, wanneer men in de verordening zekere voorschriften daaromtrent opneemt?

A. Dat zal nog al moeilijk zijn, want dan zou men een gemeente-opzichter moeten nemen om dat alles te controleeren.

2835. *V.* Door andere getuigen is ons medegedeeld, dat houten woningen des zomers warm en des winters koud zijn, ten gevolge van het ontstaan van reten in de wanden. Is dat uws erachtens onjuist?

A. Dit hangt ook al zeer veel af van de ligging: in het huis, door mij bewoond, is het in dezen barren winter nog niet zoo koud geweest, dat het in de kamers vroor.

Als de steenen woningen evenwel zoo goedkoop waren als de houten, zou ik de steenen prefereeren. Maar wanneer een werkman f 800 heeft voor een houten huisje, dan kan hij geen f 1000 voor eene steenen woning uitgeven.

2836. *V.* Zijn in de laatste jaren intusschen toch vele steenen arbeiderswoningen gebouwd?

A. Sedert de verordening er is gekomen, niet.

2837. *V.* Zijn er nog al werklieden, die een eigen huis bezitten?

A. Zeker; onder mijn werkvolk heb ik er, meen ik, zes.

2838. *V.* Krijgen zij voor het bouwen daarvan voorschot?

A. Zij worden meestal op die wijze geholpen.

2839. *V.* Zijn er in andere vakken ook velen, die een eigen huisje hebben?

A. Olieslagers het minst.

2840. *V.* Is dat, omdat die het minst verdienen?

A. Neen, maar zij zijn in den regel het meest zorgeloos. Zij staan steeds aan de hei, en hebben daardoor geen gelegenheid om over die zaken met elkander te praten.

2841. *V.* Behooren de olieslagers tot de minst ontwikkelden?

A. Ja, en ook tot de meest zorgeloozen.

2842. *V.* Schrijft gij dit voor een deel toe aan den gestadigen arbeid zonder behoorlijke rust?

A. Ja, vandaar dat ze in de stoomfabrieken er beter aan toe zijn dan in de windmolens, omdat ze in de eerste soort van fabrieken een geregelden werktijd van 12 uren hebben. De nachtrust van een olieslager in den windmolen is zeer kort, zoodat hij gewoonlijk slaperig en doezelig is.

2843. *V.* Over het algemeen is dus de uitdrukking „oliedom" een waar woord?

A. Ja. De toestand gaat echter vooruit door instellingen en vereenigingen. Ook hierin zijn de werklieden der stoomoliemolens meer ontwikkeld. Zij hebben b. v. eene eigen vereeniging, ten doel hebbende eens in het jaar een gezelligen dag te hebben. Bovendien is er nog eene vereeniging op touw gezet, met het doel meer de belangen te behartigen der olieslagers.

2844. *V.* Die eerstbedoelde heeft niet ten doel om gemeenschappelijke belangen te behartigen?

A. De laatste vereeniging wel.

2845. *V.* Zijt gij bekend met de inrichting van windoliemolens?

A. Ja, die molens hebben m. i. twee hoofdgebreken. Vooreerst missen zij in den regel goed drinkwater, en in de tweede plaats zijn er, die door het inbrengen van zware werktuigen op sommige punten niet zonder gevaar zijn. Eene groote verbetering zou zijn, wanneer de dichte deur door een teerdeur-raam werd vervangen, want nu is 't overdag, als de deur gesloten is, zóó donker, dat men geen hand voor oogen kan zien. In den nacht geldt dat bezwaar minder, omdat men dàn eene lantaarn gebruikt. Ook de toegangen tot vele molens zijn dikwijls levensgevaarlijk. Alleen de molens, die dicht aan de gasleiding gelegen zijn, kunnen goede verlichting hebben Dat is het geval met het „Rad van Avontuur".

2846. *V.* Zijn er gevaarlijke bewegende deelen in den molen, bijv. uitstekende armen van loopende steenen?

A. Die acht ik niet zoo gevaarlijk, omdat men die dadelijk kan zien.

2847. *V.* Kent gij voorbeelden van ernstige bezeering?

A. Neen, maar zonder angst gaat niemand naar boven, vooral in het donker.

2848. *V.* Hebben sommige molens waterleiding?

A. Die aan de leiding liggen, wel, maar de andere hebben eene ton staan, wat in den winter goed is, maar 's zomers wordt zulk water als melk.

2849. *V.* Hebben zij regenbakken?

A. Neen.

2850. *V.* Waar gij als diaken veel in de gezinnen kwaamt, hebt gij zeker wel gelegenheid gehad om u op de hoogte te stellen van hetgeen de arbeidersstand in den regel eet?

A. Neen, het was meestal avond, als ik de gezinnen bezocht.

2851. *V.* Kunt gij ons derhalve geen mededeeling doen omtrent de voeding der arbeidersklasse?

A. Dat wel; men eet meestal aardappelen en kool. Ik heb er de menschen dikwijls op gewezen, dat dit zoo dwaas is, omdat erwten en boonen veel voedzamer zijn, maar aardappelen en kool kunnen zij gemakkelijk op elkander prakken; zij lusten wel erwten en boonen, maar die vragen te veel vet.

2852. *V.* Wordt in een werkmansgezin niet veel vet gebruikt?

A. Dat hangt er al van af, hoe de vrouw de verdiensten van den man beheert. Wie het hier bepaald noodig heeft, wordt geholpen. Er is eene commissie voor armverzorging buiten de diaconie en het armbestuur, waarvan ik ook lid ben.

2853. *V.* Maar ik bedoel in een werkmansgezin, dat niet te veel kinderen heeft, geen hulp vraagt en zijn best doet?

A. Een werkmansgezin hier heeft minstens 9 à 10 gulden noodig; wie minder verdient, moet zich reeds in gezonden toestand ontberingen getroosten, hoeveel meer dus bij ziekte.

2854. *V.* Kan in een gezin met bijv. 4 kinderen en met een inkomen van f 9 à f 10, en waar het huishouden zuinig bestuurd wordt, geregeld aardappelen met groenten en vet, en des Zondags een stukje spek of paardenvleesch gegeten worden?

A. Ja.

2855. *V.* Zoodra men echter beneden dien standaard van f 9 à f 10 komt, kan zulk een gezin zich niet meer behoorlijk voeden?

A. Neen.

2856. *V.* Hoe is over het algemeen het loon in de papiermakerijen?

A. Zeer slecht; het hoogste loon is daar f 8 per week.

2857. *V.* Door enkele getuigen, die ook bekend waren met andere streken van ons land, is ons de opmerking gemaakt, dat hier aan de Zaan meer dan elders besteed wordt aan kleeding, ten koste van de voeding. Wordt hier nu, naar uwe meening, relatief te veel geld besteed aan kleeding ten gevolge van eene zucht naar opschik, of omdat men zich flink en warm wil kleeden?

A. Dit is wel degelijk aan pronkzucht te wijten; vandaar dat de menschen in de Zaanstreek meer noodig hebben dan die van andere streken. In Alkmaar leven zij beter van f 8 dan hier van f 10. De een is hier jaloersch op den ander; zelfs kinderen van armen loopen hier zeer netjes gekleed, om toch maar niet te veel af te steken bij die der meergegoeden.

2858. *V.* Nette kleeding en een nette boel is, waarschijnlijk ook naar uw oordeel, eene deugd, wanneer het niet te ver gaat. Is het nu uwe meening, dat, hetgeen als eene deugd mag worden aangemerkt, hier gegroeid is tot eene ondeugd, en dat de menschen, indien zij die deugd niet zoozeer overdreven, zich beter met hun gezin zouden kunnen voeden?

A. Ja.

2859. *V.* Is het in uwe gemeente uitzondering of regel, dat bij ziekte het loon der werklieden doorgaat?

A. Dat is zeer verschillend. Bij olieslagers gaat het loon niet door, bij pellers en houtzagers wel. Bij werklieden, die op stuk werken, is er geen quaestie van; daar houdt het loon op, zoodra beitel of kwast wordt neergelegd. Zeer veel goed doen echter in dit opzicht de vereenigingen: „Werkmans-ondersteuning" en „Helpt elkander", die bij ziekte f 6 per week uitkeeren. Bovendien, de hulpvaardigheid van sommige patroons gaat tegenwoordig zoo ver, dat zij liever zelf zouden willen lijden, dan dat hunne werklieden gebrek hadden. Een paar keeren heb ik ook een van mijne werklieden met een pensioentje naar huis gezonden. Met een en ander hebben die menschen nu een goeden ouden dag.

2860. *V.* Is u geen voorbeeld bekend uit olieslagerijen, waar op stuk gewerkt wordt, maar waar toch kan gerekend worden op eene gemiddelde verdienste, dat daar die gemiddelde verdienste, bij ziekte, door den patroon wordt uitbetaald?

A. Ik meen, dat dit te Wormerveer, bij de heeren Bloemendaal & Laan het geval is, maar te Zaandijk is mij geen voorbeeld bekend.

2861. *V.* Hadt gij indertijd, toen gij u met de diaconale armenzorg bezighieldt, wel eens te zorgen voor oude werklieden, die aan hun lot overgelaten waren, zelfs ook in geval zij lang in dienst waren geweest bij denzelfden patroon?

A. Ja, dat is wel gebeurd.

2862. *V.* Zoudt gij er een voorstander van zijn, dat de Staat aan den werkgever de verplichting oplegde, om te zorgen voor den ouden dag der werklieden?

A. In geval de toestanden vaster waren, zeer zeker; maar bij een zoo vlottend getal werklieden zou dit niet gemakkelijk gaan.

2863. *V.* Maar indien er eene regeling tot stand kwam van deze strekking, dat elke werkgever eene premie had te storten voor elk zijner werklieden in verhouding tot den tijd, gedurende welken die werkman bij hem arbeidde, zoodat ook bij wisseling van patroon toch gestadig de premie werd gestort door den patroon van het oogenblik, zou dan eene zoodanige regeling — met opgelegde verplichting — bij u toejuiching vinden?

A. Ja, ik heb daarover wel eens met mijn volk gesproken en gezegd: laat ieder uwer iets, al is het maar een dubbeltje, inleggen, dan doe ik graag het dubbele er bij, zoodat gij in tijden van nood wat hebt. Zulk een toestand bestaat reeds in de papierfabriek „de Eendracht", waar ieder werkman verplicht is iets te offeren.

2864. *V.* Zijn uwe werklieden tegen ongelukken verzekerd?

A. Ja.

2865. *V.* Neemt het aantal dier verzekeringen toe?

A. Zeker.

2866. *V.* Zijn er bij u ongelukken voorgevallen in de laatste jaren?

A. Ik herinner mij er slechts één. Een knecht had het ongeluk bezijden een balk te stappen en naar beneden te vallen, doch het is nog al goed afgeloopen.

2867. *V.* Gebruikt gij jeugdige arbeiders in uwe fabriek?

A. Alleen een jongen van 13 of 14 jaar, die boodschappen doet. Hij komt 's morgens om 7 of 8 uur en gaat om vijf uur weg.

2868. *V.* Krijgt die jongen eenige opleiding?

A. Hij mag overal eens kijken, als hij niets te doen heeft. Hij kan twee avonden in de week les nemen in het teekenen, hetwelk door de timmerlieden-vereeniging wordt gegeven.

2869. *V.* Ons is medegedeeld, dat eenige jongens van Koog de burger-avondschool te Zaandam bezoeken. Ligt Zaandijk daarvoor te ver?

A. Neen, maar de timmerlieden-vereeniging is er nu eenmaal, en die geeft trouwens ook les in practisch timmeren.

2870. *V.* Is dat eene belangelooze bemoeiing van de onderwijzers of zijn zij bezoldigd?

A. Het zijn allen timmermansknechts. Ik ben commissaris van die vereeniging.

2871. *V.* Wordt het onderwijs in eene werkplaats gegeven?

A. Neen, daarvoor is de school afgestaan; de banken worden zoolang weggezet. Ik geef brandstof.

2872. *V.* Wie geeft daar dan teekenonderwijs?

A. De meesterknecht Van Voren.

2873. *V.* En goed?

A. Zeer best.

2874. *V.* Waar is de man gevormd?

A. Dat weet ik niet.

2875. *V.* Wordt bij dat onderwijs verband gebracht tusschen het teekenonderwijs en de werkstukken?

A. Zeker.

2876. *V.* Gaan de meeste aankomende timmerlieden er heen?

A. Er komen er een 24, waarvan een deel uit de omstreken.

2877. *V.* Hoe worden de gelden voor die zaak gevonden?

A. De leden der vereeniging betalen f 0.10 in de week, ik geef de brandstof, en dan hebben wij ook donateurs. Bovendien houden wij nog eene soort tentoonstelling van hetgeen er gemaakt is, en dat brengt ook wat op.

2878. *V.* Komen jongens van andere vakken, bijv. smeden, daar ook?

A. Ja, voor het teekenonderwijs mogen zij komen.

2879. *V.* Hoeveel verdienen uwe werklui?

A. Van f 10.50 tot f 12, f 13.

2880. *V.* En hoeveel uren werken zij daarvoor?

A. In den winter van 8 tot 4, met een uur rust, in den zomer van 5 tot 8 met $3^1/_2$ uur rust, dat is gemiddeld 10 uren.

2881. *V.* En wordt er nog overgewerkt?

A. Neen, tenzij er eens een molen breekt.

2882. *V.* In den winter, als de behoeften het grootst

zijn, wordt dus het minst verdiend. Wordt daarin door u op eene of andere wijze voorzien?

A. Neen, dat is eene zaak, die zij zelven moeten regelen.

2883. *V.* Gelooft gij, dat zij dat zelf in orde houden?

A Zeker, er is nog nooit een knecht bij mij geweest om een voorschot te vragen, en 's zomers zorgen zij, dat zij brandstof en verdere winterprovisie opdoen.

2884. *V.* Zouden zij van het meerdere loon van den zomer geld wegleggen voor den winter of op de spaarbank plaatsen?

A. Dat zal wel, maar weten doe ik het niet.

2885. *V.* Gelooft gij, dat uwe werklieden niet leven op den borg, maar van het loon, dat zij 's Zaterdags thuis brengen, in de komende week?

A. Ja, eene enkele uitzondering misschien daargelaten; en het zou mij nog tegenvallen, als er eene uitzondering was.

2886. *V.* Meent gij hetzelfde te kunnen verklaren van de arbeiders in het algemeen in uwe gemeente?

A. Neen, er is verschil.

2887. *V.* Gelooft gij, dat er in werkplaatsen en molens veel sterke drank gedronken wordt?

A. Vroeger wel, maar dat is in den laatsten tijd veel verbeterd.

2888. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Aan de voorlezingen, die gehouden worden, de geschriften, die verspreid worden, en de vergaderingen, waarin op de gevolgen van het drankgebruik wordt gewezen. Dit schijnt op de jongeren te werken; bij de ouderen is het kwaad meer ingeworteld. Ik heb er vroeger wel menschen om gedaan gegeven, maar waar dat eenmaal zit, is geen blijvende beterschap mogelijk.

2889. *V.* Gij vindt dus in het algemeen vooruitgang, wanneer gij voorheen en thans met elkander vergelijkt?

A. Ja, naar mijne 30-jarige ervaring is er zedelijk groote vooruitgang.

2890. *V.* Ook op sexueel zedelijk gebied?

A. Ja, in spreken en handelen; men kent meer gekuischte taal dan voor 20, 30 jaar.

2891. De heer **Kolkman**: Gij hebt daar straks gezegd, dat, toen door u aan uwe werklieden is voorgesteld, dat zij ieder een klein bedrag zouden storten voor een pensioenfonds, terwijl gij bereid waart het dubbele van dat bedrag er bij te doen, dit niet gelukt is. Waarom is dit afgestuit op de weigering van de werklieden?

A. Omdat zij er geen idee in hadden. Misschien is de geest nu anders dan drie of vier jaren geleden.

2892. *V.* Weet gij ook of zij lid zijn van een pensioenfonds voor weduwen?

A. Dat geloof ik niet.

2893. *V.* Bij het constateeren van den vooruitgang ten opzichte van misbruik van sterken drank spraakt gij van ouderen en jongeren. Wat noemt gij „de jongeren"?

A. Het opkomend geslacht.

2894. *V.* Gij zeidet, dat de lezingen en voordrachten, die gehouden worden, daartoe veel hadden bijgedragen. Mij dunkt, dat de ouderen daarvan dan toch ook wel een beetje moeten geprofiteerd hebben?

A. Ik zeg niet, dat het niet gunstig heeft gewerkt ook bij de ouderen, maar die zijn eenmaal aan het gebruik van sterken drank gewend en kunnen zich moeilijk daarvan onthouden.

2895. De **Voorzitter:** Gij zeidet zoo even op eene vraag van den heer Kolkman, dat in de laatste jaren de geest misschien anders is geworden. In de provincie Friesland ijveren arbeiders-vereenigingen van verschillende richting, ook van sociaal-democratische richting, sterk tegen misbruik van sterken drank en hebben veelal de bepaling gemaakt, dat op hare vergaderingen zelfs geen sterke drank mag worden gebruikt. Ik meen, dat in uwe streek van de Zaan ook eene arbeiders-vereeniging van de uiterste richting bestaat. Is het u bekend, of die vereenigingen in gelijke richting werkzaam is als in Friesland?

A. Dat zal hier ook wel zoo zijn. Sterke drank wordt, voor zoover mij bekend is, op die vergaderingen nooit gezien. Ik geloof, dat, in dit opzicht, het vereenigingsleven gunstig werkt op den arbeidersstand.

2896. *V.* Is uw oordeel over het gehalte van de leden dier vereeniging ook in andere opzichten gunstig?

A. Dat is minstens twijfelachtig. Van de hoofden en woordvoerders heb ik altijd gezegd, dat zij geen van allen voor hunne taak deugen. Zoo zijn A. Dekker en Van der Stadt sterk tegengevallen. Ik voor mij houd het er dan ook voor, dat zucht, om in het maatschappelijk leven te schitteren, hun drijfveer is. Hetzelfde geldt voor den tegenwoordigen woordvoerder Jacob Baart, die op zijn biljet voor de volkstelling invulde: „geen geloof", en toen hij daarom door den Kerkeraad werd geschrapt, er om heen ging draaien.

2897. *V.* Zijn intusschen de leden dier vereeniging van uiterste richting, èn als mensch èn als werkman, over 't algemeen gunstig aangeschreven?

A. Sommigen. Daarin bestaat ook al weder groot verschil.

P. VREDENDUIN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Visser**, oud 41 jaar, meesterknecht in de zakjesplakkerij van de Wed. P. Haan Jz., te Zaandijk.

2898. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd in de zakjesplakkerij geweest?

A. Van 1858 af. Ik was toen 9 jaar.

2899. *V.* Hebt gij na uw 9de jaar nog geleerd?

A. Neen.

2900. *V.* Kunt gij goed lezen en schrijven?

A. Ja, ik heb het goed geleerd op school.

2901. *V.* Leest gij veel?

A. Ja, 's avonds.

2902. *V.* Hoe lang was uw werktijd, toen gij pas in de zakjesplakkerij waart?

A. Van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur.

2903. *V.* Nooit langer?

A. Neen.

2904. *V.* Hoe is thans de werktijd bij de firma?

A. Des winters van half acht tot twaalf uur, dan is er rust van 12 tot 1½ (zg. middagtijd), vervolgens wordt er gewerkt tot vier uur, dan is er weer rust tot half vijf (zg. theetijd); eindelijk wordt er gewerkt tot 's avonds 8 uur. 's Zomers wordt er van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds gewerkt, met een uur schafttijd 's morgens, anderhalf uur 's middags en een half uur theetijd.

2905. *V.* Is die middagrust van anderhalf uur algemeen in de zakjesplakkerijen?

A. Te Zaandijk wel.

2906. *V.* Waarvoor wordt die rusttijd van een uur 's morgens des zomers gebruikt?

A. Dan gaat men naar huis om te ontbijten.

2907. *V.* Is dit bij de firma Vis ook zoo?

A. Ik weet het niet.

2908. *V.* Vindt men het erg prettig, om dat uurtje naar huis te gaan?

A. Ja, zij willen wel eens uitbreken.

2909. *V.* Is er veel overwerk?

A. Neen, alleen de 2 man aan de drukmachine werken wel eens tot 10 uur.

2910 *V.* Nooit later?

A. Neen.

2911. *V.* En de zakjesplakkers, werken die nooit langer dan tot 8 uur, ook niet met St. Nicolaas, als het het drukst is?

A. Ook niet.

2912. *V.* Hoeveel menschen werken er bij u?

A. Behalve de zoons van de vrouw, 11, waaronder 2 jongens van 12 tot 14 jaar; maar die komen nu met de koude een half uur later, en 's avonds gaan zij om 7 uur heen.

2913. *V.* Werken die jongens nooit over?

A. Heusch niet.

2914. *V.* Is dat na 1 Januari 1890 nooit, nooit gebeurd?

A. Gerust niet.

2915. *V.* Vóór dien tijd wel?

A. Ja, maar toen was de wet er nog niet.

2916. *V.* Eene lastige wet, hè?

A. Och waarom, ik vind 8 uur voor zulke jongens ook te laat.

2917. *V.* Hebt gij jongens van 16 tot 18 jaar?

A. Een is er pas 18 geworden.

2918. *V.* Is de werkplaats laag?

A. Bouwkundige kennis heb ik niet, maar hoog kan ik haar niet noemen. Ik kan den balk wel bereiken.

2919. *V.* Is het een oud huis?

A. Neen, een paar jaar geleden is het gebouwd.

2920. *V.* Is het er 's zomers niet erg warm?

A. Dat gaat; de ramen kunnen open, en wij hebben 2 deuren.

2921. *V.* En zet ge die dan tegen mekaar open?

A. Och, dat hangt al af van weder en wind. Tocht is ook niet goed. We handelen al naar omstandigheden.

2922. *V.* Zijn bij u die Amerikaansche drukmachinetjes in gebruik?

A. Van die trapmachines, ja.

2923. *V.* Is daar wel eens een ongeluk mede gebeurd?

A. Eens, toen de jongen den vorm goed wilde zetten, is zijn vinger er tusschen gekomen.

2924. *V.* Hoe is dat afgeloopen?

A. Zijn vinger is wat krom geworden, maar hij heeft hem toch niet verloren.

2925. *V.* Is er nooit een ongeluk gebeurd met het insteken der zakjes?

A. Neen.

2926. *V.* Wordt er op de fabriek, waar gij zijt, met stoom gewerkt?

A. Neen, de machine wordt met den voet in beweging gebracht.

2927. *V.* Is er aan de zaak eene smoutdrukkerij verbonden?

A. Neen.

2928. *V.* Wat wordt er verdiend door de volwassenen?

A. Ik ben het hoofd en heb f 9, bovendien is er nog een man, die een vast loon heeft van f 8. De anderen zijn stukwerkers; de beide drukkers maken, als zij tot 8 uur werken, de een ongeveer f 9, de ander ongeveer f 8. De plakkers verdienen f 7 en f 6.

2929. *V.* Zijn die menschen getrouwd?

A. Neen, die man van f 7 is 28 jaar, maar hij is nog evenmin getrouwd als ik.

2930. *V.* Waarom zijt gij niet getrouwd?

A. Ik heb er wel eens over gedacht, maar ik werkte voor mijne moeder, die kon ik geen gebrek laten lijden. Ik heb haar pas verloren.

2931. *V.* Leeft gij nu alleen?

A. Neen, mijne getrouwde zuster helpt mij altijd.

2932. *V.* Gaat het loon door, als er iemand ziek wordt?

A. Voor de stukwerkers natuurlijk niet.

2933. *V.* Zijn die menschen in een ziekenfonds?

A. De ongetrouwden niet, die zijn bij hunne ouders thuis; de twee getrouwden zijn in het fonds.

2934. *V.* Wie zijn getrouwd van het personeel?

A. De man, die dat vaste loon heeft, en een der drukkers.

2935. *V.* Hoeveel ondersteuning geeft dat ziekenfonds?

A. f 6 's weeks, de contributie is 10 cts.

2936. *V.* Er worden bij u zeker geen boeten toegepast?

A. Neen.

2937. *V.* En wanneer men te laat komt?

A. Dan doen zij zichzelven schade, want zij werken op stuk.

2938. *V.* Kunt gij het bij u behoorlijk warm stoken?

A. Ja.

2939. *V.* Komt het nog al veel voor, dat jongens beginnen met op eene zakjesplakkerij te werken en later in andere vakken overgaan?

A. Dat gebeurt niet veel.

2940. *V.* Ons is gezegd, dat het nog al voorkomt, dat jongens, nadat zij de school verlaten hebben, maar nog

niet aangenomen worden op een molen, eerst een paar jaar naar de zakjesplakkerij gaan. Hebt gij daar geen ondervinding van?

A. Neen.

J. VISSER.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
KOLKMAN.
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Gerrit Pekelharing**, oud 70 jaar, koekenontvanger bij de firma Gebrs. Vis, te Zaandijk.

2941. De **Voorzitter**: Waarin bestaat uw werk?

A. Het aantal en het gewicht aanteekenen van de koeken, die door mijn patroon ontvangen worden, en somtijds monsters van den patroon halen.

2942. *V.* Hoeveel verdient gij?

A. Dat hangt van het aantal koeken af, maar gemiddeld f 4 per week.

2943. *V.* Wordt gij elken avond uitbetaald?

A. Ja, wanneer er althans koeken aangekomen zijn.

2944. *V.* Leeft gij enkel van het geld, dat gij daar noemdet?

A. Ja.

2945. *V.* Hebt gij aan den molen gewerkt, zoolang uwe krachten het toelieten?

A. Neen, mijn patroon heeft de zaak verkocht, toen ik 54 jaren bij hem gewerkt had, en toen wilde de nieuwe baas mij niet meer hebben.

2946. *V.* Waren de geldelijke omstandigheden van uw vorigen patroon, toen hij de zaak verkocht, ongunstig?

A. Ja, hij is naar Arnhem gegaan om daar een manufactuurwinkel te doen.

2947. *V.* Op welken leeftijd zijt gij doof geworden?

A. Tusschen de 30 en 40 jaren, en dit is er met den tijd natuurlijk niet beter op geworden. Ook mijn gezicht heeft veel geleden door stof en rook.

2948. *V.* Die rook kwam uit den fuister, niet waar?

A. Ja.

2949. *V.* Verscheidene getuigen hebben ons medegedeeld, dat de rook van den fuister dadelijk den kap uittrekt, zoodat men er geen last van heeft. Is dat uws inziens onjuist?

A. De rook trekt wel den schoorsteen uit, maar blijft bij drukkende luchten hangen. Ook wanneer het vuur niet goed aan is, als er zoogenaamde „pitten" in zijn, is dat het geval.

2950. *V.* Kan er dan geen inrichting gemaakt worden, zoodat de rook niet hinderlijk is?

A. Misschien met kachelpijpen. Ik heb wel eens gezien, met kleine pijpen.

2951. *V.* Hielp dat?

A. Wel wat.

2952. *V.* Waart gij vroeger blokmaler of steenknecht?

A. Ik ben 38 jaar blokmaler geweest.

2953. *V.* Zijt gij als pletjongen begonnen?

A. Neen, pletjongens waren er toen nog niet. Ik ben als gewone jongen begonnen. Naarmate ik ouder werd, maalde ik gedurende langer tijd, zoodat ik, toen ik 16 jaar was, 16 uren maalde. Ik was 10 jaar, toen ik begon; heel veel heb ik niet geleerd.

2954. *V.* En dat vindt gij nu jammer?

A. Ja.

2955. *V.* Hebt gij, nadat gij op uw 10de jaar de school verliet, nog iets geleerd?

A. Neen, maar ik heb veel geschreven. Ik heb eens een brief gehad van Z. M. den Koning voor een dichtstuk, dat ik in de courant had gezet. Op die manier verdien ik er nog ongeveer f 50 in het jaar bij; voor zegenwenschen krijg ik b. v. f 0.50, enz.

2956. *V.* Leeft gij met uwe vrouw alleen, of hebt gij nog kinderen thuis?

A. Ik heb één zoon, die getrouwd is en nu schoolmeester in Noordholland is.

2957. *V.* Gij verdient dus f 4 in de week, plus f 50 van de schrijverij, dat is ongeveer f 5 's weeks. Is dit niet zoo?

A. Neen, want dat schrijfgeld is onder die f 4 begrepen.

2958. *V.* Hebt gij in het geheel geen andere inkomsten?

A. Ik woon in mijn eigen huis, waarin ik een winkel voor f 2.50 's weeks verhuur.

2959. *V.* Hebt gij die woning van bespaard geld gebouwd?

A. Toen mijne ouders zijn gestorven, heb ik ongeveer f 300 geërfd.

2960. *V.* Hoeveel heeft de woning gekost?

A. f 1500.

2961. *V.* Waaruit bestaat zij?

A. Ik verhuur het winkeltje met twee kamers er bij; dan houd ik nog eene kamer over, waar ik woon. Eene andere kamer is er niet, alleen heeft mijne vrouw nog een portaaltje om te wasschen.

2962. *V.* Was de f 1200, die gij daarin aan eigen geld hebt verbouwd, verdiend, of voorschot?

A. Gedeeltelijk voorschot, om de 14 dagen moest ik f 5 aflossen.

2963. *V.* Hoe groot was toen uw inkomen?

A. Als blokmaler verdiende ik toen f 11, en daar kwamen dan bij de verdiensten van den winkel, dien ik toen nog zelf hield. Later, toen wij ouder werden, ben ik dien eerst gaan verhuren.

2964. *V.* Is het huisje nu geheel vrij?

A. Ja.

2965. *V.* Was het, toen gij nog aan den molen waart, niet lastig, dat gij slecht om de 14 dagen het loon ontvingt?

A. Neen, moeder wist wel te huishouden.

2966. *V.* Er zullen toch wel huismoeders zijn, die borgen, hé?

A. Dat zal wel zoo zijn. Voor velen zou het beter zijn per week het loon te ontvangen. Bij van Dillewijn op „de Ooievaar" gebeurt het, maar dat is uitzondering.

2967. *V.* Wordt in de molens veel sterke drank gebruikt?

A. In den regel één borrel daags; misbruik behoort tot de zeldzaamheden; daartegen waken de patroons wel.

2968. *V.* Die bemerken dat toch niet zoo gemakkelijk, want zij komen immers niet veel aan den molen?

A. Dat is zoo, maar het is alles nog al bij elkaar, en zij komen er spoedig achter. De blokmaler moet dikwijls aan het kantoor komen, en 't zou zich spoedig verraden, als hij misbruik van drank maakte.

2969. *V.* Is het misbruik van sterken drank sedert uwe jeugd verminderd?

A. Sterk.

2970. *V.* Hebt gij wel nagedacht over de reden daarvan?

A. Die zal ook wel schuilen in de strenge maatregelen van de patroons; die hebben er achter gezeten en menigeen aan den dijk gezet.

2971. *V.* Gelooft gij, dat het nog aan andere omstandigheden ligt?

A. Als de blokmaler knap is, dan moeten de anderen wel volgen, en nu geloof ik wel, dat het personeel langzaam verbeterd is.

2972. *V.* Vindt gij in het algemeen, dat de werklieden het tegenwoordig beter hebben dan toen gij jong waart?

A. Ik kan alleen spreken van de olieslagers, maar daarvan zou ik het betwijfelen. In de latere jaren is het loon eenmaal verhoogd, maar daarentegen is het zaad zóó verzwaard, dat dit tegenover elkaar wel opweegt.

2973. *V.* Tegenwoordig wordt meer lijn- dan koolzaad verwerkt, niet waar?

A. Ja, en het lijnzaad is zwaarder dan koolzaad. Hoe meer koeken zij maken, hoe langer zij moeten werken aan een last, en daarvoor ontvangen zij maar f 9.45 met hun drieën.

2974. *V.* En de pletjongen krijgt dan daarenboven f 1.20?

A. Ja, dat is een kleine jongen.

2975. *V.* Ons is gezegd, dat de koeken tegenwoordig lichter worden gemaakt, zoodat er meer koeken uit een last komen, wat nadeelig is voor den werkman. Is dat zoo?

A. Dan werkt de blokmaler in zijn eigen nadeel.

2976. *V.* Maar ons is gezegd, dat de patroon dit zou wenschen.

A. Dat is niet waar, want dan zou de koopman ze niet meer willen ontvangen.

2977. *V.* Hebt gij nooit gehoord, dat de afnemer zegt tegen den patroon: „lever mij 1100 koeken, die te zamen 1000 kilo's wegen?"

A. Daarvan heb ik nooit gehoord. Maar dat zou ook te erg worden, want dan zouden de boeren zeggen: „dat gaat niet."

2978. *V.* Maar wel 1080?

A. Dat wel.

2979. *V.* En dat vond men zeker niet pleizierig?

A. Neen.

2980. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen of op eenig punt onze aandacht te vestigen?

A. Ja, ik heb wel eens over de oliemolens nagedacht, en dan vind ik 16 uren te lang.
Vooreerst staat men dan 's morgens op, dat men nog vermoeid in de beenen is van den vorigen dag. Ik heb beleefd, dat er vier weken achtereen doorgemalen is, en dan wordt het wel eens wat heel zwaar.

In de tweede plaats kan men weinig of niets aan de opvoeding van zijne kinderen doen, wanneer men van 's morgens half vier tot 's avonds achten op het werk is. Daarom zou ik wel een arbeidsdag van 12 uren wenschen, waarvan de nadeelen door den patroon dan maar op het fabrikaat moesten gevonden worden.

2981. *V.* Dunkt u, dat het leven op eene stoomoliefabriek aangenamer is?

A. Neen, want daar heeft men nooit een stillen dag. Ik geloof dan ook, dat, omdat op de stoommolens minder loon wordt uitbetaald, de steenkolen er daar wel uitgehaald worden.

2982. *V.* Kent gij oliefabrieken, waar met hydraulische persen gewerkt wordt?

A. Ja, die heb ik wel eens gezien. Daar was het zoo stil, dat ik dacht, dat de fabriek stilstond.

G. Pekelharing.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Simon Oenen**, oud 60 jaar, lompenscheurder in de papierfabriek van Jan Honig Czn., te Zaandijk.

2983. De **Voorzitter:** Gij zijt op een windmolen, niet waar?

A. Ja, vroeger was het eene stoomfabriek.

2984. *V.* Waarom is uw patroon niet met den stoom voortgegaan?

A. Het ging niet.

2985. *V.* Hebt gij er altijd gewerkt?

A. Ja, sedert 33 jaar.

2986. *V.* Zijt gij vroeger ook op eene papierfabriek geweest?

A. Ja, te Wormerveer.

2987. *V.* Hoe lang is uw werktijd?

A. 's Zomers van 6—6 en 's winters van 8—4 uur. Om 4 uur kunnen we dan niet meer zien.

2988. *V.* En de rusttijden?

A. Dat is 's middags een uur, en dan nog een half uur van 8 uur tot half negen. Mijn werktijd is dus 's zomers 10½ uur.

2989. *V.* Werkt gij dikwijls later dan 6 uur?

A. Heel zelden, doch de pakkers werken tot 8 uur toe.

2990. *V.* Zijn er veel jongens op den molen?

A. Ja, zes.

2991. *V.* Hoe oud zijn die?

A. 16 of 17 jaar.

2992. *V.* Zijn er vroeger geen jongens van 12 of 13 jaar geweest?

A. Dat weet ik niet zeker.

2993. *V.* De papierkuipers hebben andere werktijden, niet waar?

A. Ja, zij werken 's zomers van 5—5, zij beginnen soms ook wel om vier uur 's morgens, maar dan gaan ze 's middags een half uurtje vroeger naar huis. 's Winters wordt er geen papier gemaakt, wanneer het vriest.

2994. *V.* En wanneer het niet vriest?

A. Ja, dan wel.

2995. *V.* Hoe laat beginnen zij dan?

A. Om 6 uur 's morgens.

2996. *V.* Is er geen werk, wanneer het vriest?

A. Neen, maar dan houdt de patroon ze toch, behalve mij. Dan houdt hij ze bezig met rommelwerkjes.

2997. *V.* En hoeveel verdient gij?

A. Door elkaar f 6 per week; f 0,70 per 100 kilo's, geen kittig werk.

2998. *V.* En als het vriest en ge niet kunt werken, hoe gaat het dan?

A. Dan krijg ik voorschot.

2999. *V.* Hebt gij een gezin?

A. Ja, eene vrouw en 4 kinderen, waarvan de oudste twee f 1.60 en f 5.50 verdienen. Wij leven, zooals wij dat noemen, uit één potje. Toen de jongens nog niets verdienden, waschte mijne vrouw voor de menschen. Daarmede maakte zij f 1.25 per week. Dat was alles.

3000. *V.* Wat aat gij in die dagen?

A. Erwten van 10 cents den kop, kleine aardappeltjes van 2 en 3 cents den kop, en als wij een koopje konden krijgen, wat groente.

3001. *V.* Kwam er altijd vet in het eten?

A. Wij hadden wel eens goedkoop vet, berenvet, in het eten, maar menigmaal ook een lawaaisausje, water met wat mosterd, azijn en peper.

3002. *V.* Kwam er nooit spek op tafel?

A. Nooit. Ik moet nu nog veel meer betalen, omdat ik in mijn eigen huisje woon. Nu schiet er nog minder over dan vroeger.

3003. *V.* Hebt gij dat huisje gekocht of zelf gebouwd?

A. Neen, dat heb ik geërfd.

3004. *V.* Dan behoeft gij nu toch geen huur te betalen?

A. Neen, maar wel schot en lot en onderhoud.

3005. *V.* Zijn er nog meer lompensorteerders op de fabriek?

A. Ja, nog een.

3006. *V.* Wat verdient die?

A. f 3.

3007. *V.* Is die getrouwd?

A. Neen.

3008. *V.* Hoe oud is die man?

A. 34 jaar.

3009. *V.* Is hij ergens in den kost?

A. Neen, hij kluist op zich zelf.

3010. *V.* Geheel alleen?

A. Ja, hij kookt zijn eigen potje ook.

3011. *V.* Wat is dat voor een man?

A. Hij is 6 jaar in de West geweest als soldaat; toen hij terugkwam, heeft hij werk gezocht, en zoo is hij bij mij gekomen.

3012. *V.* Heeft hij geen pensioen?

A. Neen, geen cent.

3013. *V.* Woont hij in een apart huisje?

A. Ja.

3014. *V.* Wat betaalt hij daar voor huur?

A. 50 cents.

3015. *V.* Dit is zeker maar een schuurtje?

A. Ja, het is niet veel bijzonders, maar hij kan er zich in redden.

3016. *V.* Verdienen de papiermakers meer?

A. Ja, maar dat gaat ook al ongelijk; als zij heel goed doorwerken, dan schat ik den een f 9, de anderen f 6, f 6.50 en f 4.50.

3017. *V.* Zijn die cijfers nu niet te laag? Zijt gij zeker, dat die menschen niet meer verdienen?

A. Ja, zeker.

3018. *V.* Zijn die menschen getrouwd?

A. Ja.

3019. *V.* Die derde nu, die gemiddeld f 4.50 verdient, leeft die van die som?

A. Ja, maar zijne kinderen verdienen er nu een paar centen bij.

3020. *V.* Maar toen hij nog geen kinderen had en dezen klein waren, moest hij toen van dat geld leven?

A. Ja.

3021. *V.* Verdiende zijne vrouw er niet wat bij?

A. Neen, niets.

3022. *V.* Wat verwoonde de man?

A. 12 à 13 stuivers in de week.

3023. *V.* Dat gezin at zeker niets dan aardappelen?

A. Neen, niets dan wat hij uit zijn lapje grond haalde.

3024. *V.* Had hij dan een stukje grond?

A. Ja, dat bij zijn huisje lag, zooals dat hier meest is.

3025. *V.* Had hij dat stukje grond ook voor die 12 of 13 stuivers?

A. Ja.

3026. *V.* Zijt gij wel eens bij hem in dat huisje geweest?

A. Jawel.

3027. *V.* Hoe was dat ingericht?

A. Hij had niets dan een klein kamertje.

3028. *V.* Geen zolder of schuurtje er bij?

A. Neen.

3029. *V.* Geen klein hokje?

A. Neen, niets.

3030. *V.* Hoeveel kinderen heeft die man?

A. Twee, die heeft hij nog.

3031. *V.* Als de wasch wordt gedaan, waar wordt dan het goed gedroogd?

A. In de kamer.

3032. *V.* Dus in dat kamertje wordt geslapen, gekookt, gegeten en de wasch gedroogd?

A. Ja.

3033. *V.* Wordt er in den molen, als er wind is, des nachts gewerkt?

A. Neen.

3034. *V.* Wordt er des Zondags ook niet gewerkt?

A. Neen.

3035. *V.* Dat lompen-sorteeren is zeker een akelig werk?

A. Dat is het.

3036. *V.* Worden daar ook kinderen voor gebruikt?

A. Neen.

3037. *V.* De kinderen hangen zeker het papier te drogen?

A. Juist.

3038. *V.* Geven de lompen veel hinderlijk stof af?

A. Ja.

3039. *V.* Ruikt het er slecht?

A. Ja.

3040. *V.* Kunt gij er behoorlijk lucht krijgen?

A. Ja, maar in dezen tijd niet, want door de koude kan er geen deur geopend staan.

3041. *V.* Hebt gij wel eens last van het werk voor uwe gezondheid gehad?

A. Nooit.

3042. *V.* Wanneer gij ziek zijt, hebt gij dan in het geheel geen inkomsten?

A. Neen; als ik ziek ben, dan is het eene goedheid van mijn patroon, als hij mij wat wil voorschieten, dat ik dan moet inwinnen, als ik weder gezond ben.

3043. *V.* Krijgen de anderen bij ziekte hun volle loon?

A. Ja, die behoeven het niet in te werken. Zij krijgen dan: de eerste knecht f 6, de tweede f 5, de derde f 3 en de laatste f 1.50.

3044. *V.* Hebt gij er wel eens met den patroon over gesproken, of hij het niet billijk vond, dat gij ook bij ziekte uw loon kreegt, of ten minste een deel ervan?

A. Ja, maar hij zeide het niet te kunnen doen, omdat ik op stuk werkte.

3045. *V.* Zijt gij wel eens ziek geweest?

A. Neen; maar andere lompensorteerders zijn wel eens ziek geweest, want men moet voor dat werk eene sterke borst hebben.

3046. *V.* Maar dan gingen zij later toch weder aan het werk?

A. Dat moesten zij wel.

3047. *V.* Was dan zulk een gezin erg ten achteren geraakt?

A. Natuurlijk.

3048. *V.* Denkt gij het nog een tijd te kunnen uithouden?

A. Ik hoop het.

3049. *V.* Wanneer gij niet meer kunt werken, wat dan?

A. Dan zal mijn patroon mij laten loopen, natuurlijk.

3050. *V.* Dan moet gij van de liefdadigheid leven?

A. Dan moet ik raad schaffen.

3051. *V.* En als de papiermakers oud worden?

A. Dan moeten er anderen komen, want dan zijn ze niet meer in tel.

3052. *V.* Hebt gij er oud zien worden, die weggingen en geen ondersteuning ontvingen?

A. Ja.

3053. *V.* En hebt gij er nooit een zien weggaan, die wel ondersteuning kreeg?

A. Nooit.

3054. *V.* Gij zijt altijd lompenscheurder geweest, en dat werk is een naar werk, en het loon is heel klein. Waarom zijt gij er dan bij gebleven?

A. Omdat ik nooit lezen en schrijven geleerd heb.

3055. *V.* Er zijn toch wel vakken, die meer loon geven, en waarbij men toch ook niet behoeft te kunnen lezen en schrijven. Hebt gij nooit, toen gij bijv. 30 of 35 jaar oud waart, de gedachte bij u voelen opkomen, dat het zaak was om wat beters te zoeken?

A. Ik heb het nooit geprobeerd. Uit sloffigheid ben ik maar altijd naar de fabriek gegaan.

3056. *V.* Was uw vader ook aan de fabriek geweest?

A. Ja, en die heeft nooit meer dan f 6 verdiend.

3057. *V.* Waarom gaan de jongeren bij zoo geringe verdiensten toch nog naar de papierfabriek toe?

A. Omdat zij dadelijk f 1.20 kunnen verdienen; vroeger konden zij er op hun 8ste of 9de jaar al terecht.

3058. *V.* Zijn dat jongens, die nergens anders kunnen terechtkomen?

A. Ja.

3059. *V.* Gaat dus naar den papiermolen bepaald het afval?

A. Ja.

3060. De heer **Kolkman**: Hebt gij uwe kinderen lezen en schrijven laten leeren?

A. Ja.

3061. *V.* Stelt gij er prijs op, dat de wetgever gezorgd heeft, dat de kinderen niet meer op hun 8ste of 9de jaar in de fabriek kunnen komen?

A. Dat vind ik opperbest.

3062. De **Voorzitter**: Tot welken leeftijd hebt gij uwe kinderen laten schoolgaan?

A. Tot 12 jaren toe.

3063. *V.* Lezen ze u wel eens wat voor?

A. Ja.

3064. *V.* Kan moeder de vrouw lezen?

A. Neen.

†

Handmerk van Simon Oenen, die verklaarde niet te kunnen schrijven.

W. H. J. Roijaards.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Bakker,** oud 62 jaar, papiermakersknecht in de papierfabriek van de Gebrs. De Jong, te Zaandijk.

3065. De **Voorzitter**: Welke soort van papier wordt er door de firma De Jong gemaakt?

A. Schrijfpapier en verschillende soorten van papier voor zakjes.

3066. *V.* Het is een windmolen, waar gij werkt, niet waar?

A. Ja.

3067. *V.* Zijt ge papierkuiper?

A. Neen, ik werk op de drogerij, waar het papier opgehangen en gedroogd wordt.

3068. *V.* Hebt gij dit van kindsbeen af gedaan?

A. Toen ik nog zeer jong was, werkte ik aan de pletrollen en later in de droogschuur.

3069. *V.* Hoe lang werkt gij?

A. Des zomers van 6—6 uur, en 's winters zoolang ik zien kan.

3070. *V.* Werkt gij altijd door?

A. Neen; de schafttijd, de middagtijd en de rook- of theetijd gaan er af. Dat is respectievelijk 1 uur, 1½ uur en ¼ uur.

3071. *V.* Gij werkt dus 9½ uur?

A. Ja, en 's winters nog korter. Dan begin ik om 8 uur en werk tot ongeveer 5.

3072. *V.* Werkt gij 's zomers nooit langer?

A. Alleen, wanneer het zeer druk is, wanneer er b.v. gelijmd moet worden.

3073. *V.* Werkt gij nooit 's Zondags?

A. Neen, nooit.
De molenaars wel, want die moeten maken, dat de kuipers voort kunnen. Ziet u, de molen maalt stof en de kuipers halen dit stof uit looden bakken, en dat wordt gemaakt tot papier, in vormen geschept, in den koester, hechter en heffer gebracht.

3074. *V.* Wat verdient gij?

A. f 5.50. De zoon van den meesterknecht doet ook dat werk, maar die werkt per uur.

3075. *V.* Hoeveel maakt die?

A. Dat weet ik niet. Hij krijgt 14 cents per uur. Als ik overwerk, krijg ik 10 cents per uur, maar dat gebeurt niet veel.

3076. *V.* Hebt gij een gezin?

A. Eene vrouw en een kind thuis.

3077. *V.* Verdient uw vrouw wat?

A. Neen, die is stokdoof en zwak.

3078. *V.* En verdient uw jongen wat?

A. Ja, die is op 't kantoor bij Smit; hoeveel hij verdient, weet ik niet, mischien f 3, maar daar vraag ik niet naar, want hij geeft de centen aan moeder, en met het huishouden laat ik mij niet in.

3079. *V.* Hebt gij vroeger meer kinderen in huis gehad?

A. Ik heb 6 kinderen gehad; drie zijn er dood, één dient, een zoon is getrouwd, en een heb ik er tehuis.

3080. *V.* Hebt gij wel eens 6 kinderen tegelijk in huis gehad?

A. Neen, wel 4.

3081. *V.* Ook, toen geen van de vier wat verdiende?

A. Ja.

3082. *V.* Leefdet gij toen met vrouw en kinderen van wat gij alleen verdiendet?

A. Ja, toen had ik nog niet eens f 5.50, maar slechts f 4.80. Ik ben eerst geweest bij de heeren Honig. Daar ben ik 31½ jaar geweest. Ik ben er als kind gekomen op 10 cts. daags. Het tweede jaar vroeg ik om 5 cts. opslag, zooals dat toen gegeven werd, maar ik kreeg een grooten mond; later kreeg ik het toch. Dat liep zoo door, totdat ik op mijn 19de jaar, toen ik moest loten, 35 cts. daags had. Toen kwam er later een sterfgeval en kwam ik in het werk van dien man, daardoor kreeg ik 12 stuivers daags, toen 14, en op 16 stuivers, daags ben ik getrouwd.

3083. *V.* Toen gij die vier kinderen hadt, die niets verdienden, verdiende uwe vrouw er ook toen niets bij?

A. Neen, niets.

3084. *V.* Hebt gij toen werkelijk geleefd van die f 4,80 's weeks?

A. Dat is te zeggen, ik moet de volle waarheid zeggen. Ik heb toen geprobeerd om er 's morgens wat bij te verdienen. Ik ging toen met koffie aan den weg staan om die te verkoopen aan de menschen, die vóór mijn tijd naar de fabriek gingen, maar dat ging alleen, als het niet regende, want ik stond met dat koffietafeltje in de open lucht.

3085. *V.* Wat bracht dat op?

A. Een of twee dubbeltjes daags.

3086. *V.* Deedt gij er 's avonds nog wat bij?

A. Neen.

3087. *V.* Hoeveel bedsteden hadt gij?

A. Twee.

3088. *V.* Sliepen dan al uwe kinderen bij elkander?

A. Ja.

3089. De heer **Kolkman**: Waren dat allen meisjes, die vier kinderen?

A. Neen, twee jongens en twee meisjes.

3090. *V.* Van welken leeftijd?

A. Van 12, 10, 8 en 6 jaar.

3091. *V.* En sliepen die allen bij elkander in één bedstede?

A. Neen, ik had drie bedsteden; jongens en meisjes sliepen afzonderlijk, want ik weet wel, dat het niet betaamt om die bij elkander te laten slapen. Ik bedoelde twee bedsteden, behalve de onze.

3092. De **Voorzitter**: Wat verdienen de lompensorteerders?

A. Dat weet ik niet.

3093. *V.* Praat gij nooit met elkander over hetgeen gij verdient?

A. Nooit.

3094. *V.* Waarom niet?

A. De loonen in mijne afdeeling ken ik wel, maar wanneer ik er in de andere afdeelingen naar vroeg, zouden ze mij zeggen: „wat heb je er mee van noode."

3095. *V.* Wanneer gij ziek zijt, krijgt gij dan wat van den patroon?

A. Ja.

3096. *V.* Op voorschot, of cadeau?

A. Cadeau.

3097. *V.* Wat krijgt ge dan?

V. Ik ben vol rheumatiek, wat ik gekregen heb door met dat koffietafeltje in het barste weder te staan, maar daarvoor blijf ik nooit thuis; doch bij andere ziekte heb ik f 2.50 gekregen.

3098. *V.* Hebt gij dan den dokter van de gemeente?

A. Ja.

3099. *V.* Krijgt gij des winters eene ondersteuning van dezen of genen?

A. Ik krijg geen cent.

3100. *V.* Dan is het wel een toer om rond te komen?

A. Ik heb eene zuinige vrouw en ik zelf ben ook zuinig. Niet één op Zaandijk kan zeggen: „ik moet iets van Jan Bakker hebben."

3101. *V.* Wanneer gij des avonds uwe centen thuis brengt, dan hebt ge zeker eene week schuld?

A. Neen, want wij koopen niets op krediet. Ik heb wel dagen gehad, dat ik tweemaal per dag met vrouw en kinderen niets anders at dan rijst uit het water, of dat ik met mijne vrouw smulde, wanneer wij 's avonds, als ik moede uit de fabriek kwam, een pond rijst met wat vet hadden, maar borgen deden wij niet.

3102. *V.* Eet gij wel eens boonen en erwten?

A. Ik lust ze wel, maar mijne vrouw heeft eene zwakke maag, en die kan er niet tegen. Hier geldt het spreekwoord: „wat de kok niet lust, dat krijgt men niet."

3103. *V.* Eet gij dikwijls in de week rijst?

A. Ja, veel.

3104. *V.* En somtijds ook aardappelen met groenten?

A. Ja, met wat groenten.

3105. *V.* En hoe werd dat klaargemaakt?

A. Met mosterddoop of zuurdoop, dat smaakt wel lekker.

3106. *V.* Eet gij boter op uwe boterham?

A. Neen, vet, allemansvet, of ook wel koevet.

3107. *V.* Gij hebt het nu toch iets beter dan vroeger?

A. Jawel, maar ik heb vroeger groote armoe geleden.

3108. *V.* Tot hoe lang hebt gij school gegaan?

A. Op mijn 10de jaar ben ik van school naar den papiermolen gegaan. Ik heb dan ook maar een heel klein beetje leeren lezen en schrijven.

3109. *V.* Hoe lang hebben uwe kinderen school gegaan?

A Tot het 12de jaar.

3110. *V.* Is er geen van uwe kinderen op den molen?

A. Neen, er is er wel één op geweest. Nu is hij olieslager, omdat dit beter is.

3111. *V.* Waarom zijt gij naar den papiermolen gegaan?

A. Omdat mijn vader dat wilde, en ik er van kindsbeen af op groot gebracht was. Ik heb nog eens olieslager willen worden, maar dat ging niet, omdat ik toen al 35 cents daags op den molen verdiende.

3112. *V.* 's Winters werkt gij zeer kort, niet waar?

A. Ja, dan kan het werk best af.

3113. *V.* Spreekt de patroon veel met het volk?

A. Neen, altijd met den meesterknecht, behalve als er wat verkeerd is gedaan.

3114. *V.* Wat zal er met u gebeuren, wanneer gij niet meer werken kunt?

A. Dat is wel eene groote zwarigheid voor mij, want dan ben ik geheel uit mijn brood.

3115. *V.* Gelooft gij niet, dat gij dan door den patroon ondersteund zult worden?

A. Neen, dat geloof ik niet.

3116. *V.* Kent gij oudjes, die van den patroon ondersteuning krijgen?

A. Ja, een man van 90 jaar, die f 2 in de week krijgt. Jaren geleden was er eene weduwe, die f 1 onderstand kreeg.

3117. *V.* Er zijn immers getrouwde vrouwen bij u op de fabriek?

A. Ja, eene.

3118. *V.* Is zij weduwe?

A. Neen.

3119. *V.* Wat verdient die vrouw?

A. f 3 's weeks.

3120. *V.* En van de vrouwen in de andere afdeelingen weet gij niets?

A. Neen.

JAN BAKKER.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
KOLK MAN
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN ZATERDAG 10 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren :

KERDIJK, *Voorzitter*.
KOLKMAN.
LE POOLE.
VISSER.

Verhoor van **Pieter Meijn**, oud 31 jaar, houtvlotter, te Zaandam.

3124. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd houtvlotter geweest ?

A. Neen, vroeger was ik houtzager van Corn. Van Wessem en anderen; maar toen ik uit den dienst kwam, vond ik mijne plaats ingenomen en ben ik, na nog een poosje bij Akkerman geweest te zijn, wiens zaken ongelukkig niet vooruitgingen, aan de vlotterij gegaan.

3125. *V.* Hoe gaat daar het werk ?

A. Onze baas neemt het aan van den patroon en besteedt het weder aan ons uit. Eene ploeg van 6 man krijgt voor elken balk, groot of klein, 2 cents, dat is dus per man $^1/_3$ cent.

3126. *V.* Hoeveel verdient gij per dag ?

A. Dat hangt er van af, of de boot, die het hout over boord werkt, veel stoom heeft, dus snel werkt, en ook van weder en wind. Ons werk bestaat in het oppikken van het over boord gegooide hout, het vervoeren naar de houthaven en het sorteeren er van.

3127. *V.* Maar wat verdient gij wel op een dag, als het medeloopt ?

A. f 4, van 's morgens 4 tot 's avonds 8 uur. Wij gaan dan om 3 uur de deur uit en komen er om 9 uur in.

3128. *V.* En hoe lang rust zit daar dan in ?

A. $1^1/_4$ uur.

3129. *V.* Eet gij thuis?

A. Gedurende het werk eten wij ons brood, maar als ik 's avonds thuis kom, eet ik mijn middageten. Als wij om 8 uur uitscheiden, dan wordt het gauw $8^1/_2$ uur eer wij weggaan : men moet de touwen vastmaken en zoo voort; voordat ik thuis ben, is het dus $9^1/_2$ uur. In den zomer is het een slavenleven.

3130. *V.* Houdt gij aanteekening van al, wat gij ontvangt ?

A. Neen.

3131. *V.* Kunt gij ons niet opgeven, hoeveel gij in eene fortuinlijke week verdient ?

A. Ja, 16, 17, 18 gulden, maar dit is dan ook het meest.

3132. *V.* En hoeveel denkt gij het geheele jaar door, de eene week door de andere gerekend, te verdienen ?

A. 6, 7 gulden in de week. Dit is f 300 gulden per jaar.

3133. *V.* Een vrij groot deel van het jaar hebt gij op de schepen niets te doen; wat doet gij dan ?

A. Wat ik krijgen kan, rijst of koeken vletten.

3134. *V.* En wat verdient gij daarmede?

A. Nu, wij hebben nu 6 weken gesloten water, maar ik geloof niet, dat ik er meer dan f 9 mede verdiend heb. Zoodra het winter is, zijn de ploegen uit elkaar, en als zich iets voordoet, moet men waken, dat men er bij is, want er zijn 60 of 70, die er ook naar zoeken.

3135. *V.* Was het vak vroeger beter?

A. Ja.

3136. *V.* Hoe komt het, dat het nu minder goed is? Wordt er minder hout aangevoerd?

A. Neen, door de concurrentie in den handel. Vroeger mocht alleen op het Kalf gevlot worden; dat was een water van den vlottersbaas. Toen waren de houtzagersbazen wel verplicht om bij dezen te komen, en kon hij dus

meer nemen. Sedert echter mag op de Voor-Zaan ook gevlot worden en staan alle patroons gelijk. Nu ontvangt de baas dus zelf minder, en dientengevolge moest het loon wel dalen.

3137. *V.* Hoeveel is het loon gedaald?

A. Het is nu wel de helft minder dan vroeger.

3138. *V.* Maar toen moest gij het hout ook verder sjouwen?

A. Neen, men bracht het ons daar ginds.

3139. *V.* Was het vroeger 4 cents per stuk?

A. Ja. Wanneer die balken hier in de haven liggen, dan sorteeren wij die en maken daarvan een vlot. Daarvoor krijgt elke man $^1/_2$ cent. Dat werk doen wij, wanneer wij geen boot te lossen hebben.

3140. *V.* Het komt dus hierop neder, dat voor het eerste werk ieder $^1/_3$ cent krijgt en voor het sorteeren en vlot maken $^1/_2$ cent?

A. Die $^1/_3$ cent wordt wel eens $^1/_5$ cent, omdat men soms met meer mannen werkt.

3141. *V.* Alles te zamen verdient gij dus gemiddeld f 6 of f 7 in de week?

A. Ja.

3142. *V.* Is Offenberg de eenige vlottersbaas?

A. O neen; zij komen als paddestoelen te voorschijn.

3143. *V.* Hebt gij er met uwe kameraads nooit aan gedacht om het zonder tusschenpersoon te doen, om gezamenlijk dadelijk aan te nemen van den patroon, zonder tusschenkomst van uw baas, zoodat u ten goede zou komen wat deze thans verdient?

A. Ik ben liever een goede knecht dan een kleine baas; daarbij komt, dat men minstens f 300 à f 400 aan gereedschap moet hebben.

3144. *V.* Wordt het gereedschap door den baas gegeven?

A Ja.

3145. *V.* Verdienen de bootlossers meer dan gij?

A. Ik hoor wel eens zeggen, dat zij meer, maar ook wel eens, dat zij minder verdienen.

3146. *V.* Hoeveel verdienen die wel eens op een goeden dag?

A. Van af f 8 tot f 11 in de twee dagen.

3147 *V.* Wanneer gij in eene week ruim verdiend hebt, leeft gij er dan die week wat beter van?

A. Zeker niet, want ik zou niet graag in den winter iemand behoeven aan te kijken om een stuk brood.

3148. *V.* Zijt gij getrouwd?

A. Neen.

3149. *V.* En hoe leven zij, die getrouwd zijn?

A. Uit onze ploeg koopen zij, die getrouwd zijn, met den zomer al erwten en boonen uit den polder, voor den winter.

3150. *V.* Geeft een getrouwde man in den goeden tijd vast geld aan zijne vrouw?

A. Ja, ik meen f 7 of f 8 in de week.

3151. *V.* Zijn er geen in uwe ploeg, die er wat wild op los leven?

A. In onze ploeg niet, in andere ploegen zijn er wel.

3152. *V.* Gaan die dan in den winter naar de diaconie?

A. Dat weet ik niet.

3153. *V.* Heerscht er veel misbruik van sterken drank onder ulieden?

A. Onder onze ploeg niet. U mag het gerust weten: wij nemen elken morgen voor $4^1/_2$ cent een borrel.

3154. *V.* Maar in het algemeen?

A. Ik geloof het niet, want ons werk is daarvoor te gevaarlijk.

3155. *V.* Hebt gij nooit gehoord van misbruik van sterken drank aan boord?

A. Vroeger is dat wel erg geweest, maar ik geloof tegenwoordig niet meer.

3156. *V.* Hebt gij wel eens bemerkt, dat er door de politie toezicht op gehouden werd?

A. Ja, ik heb de politie wel eens langs den dijk zien loopen.

3157. *V.* Hebt gij nooit ongelukken bijgewoond in uw werk?

A. Neen, dat gebeurt meer met het lossen. De lui zijn doezelig en slaperig, omdat zij somtijds dag en nacht, ja wel 36 uren achter elkaar werken.

3158. *V.* Hoeveel rust nemen zij, wanneer zij 36 uren achter elkaar werken?

A. Alleen een oogenblik om hun broodje te eten.

3159. *V.* Gaan ze in die 36 uren niet slapen?

A. Neen.

3160. *V.* In den regel werkt gij in het water bij het lossen, niet waar?

A. Ja.

3161. *V.* Werkt gij 's nachts ook?

A. Neen, dat kan niet; maar wij werken toch, zoolang wij kunnen zien. In den zomer is dit soms wel tot 9 uur in den avond.

3162. *V.* Gij maakt dan immers eene soort haven om het schip?

A. Ja, wij maken eene kom om het schip, gevormd door balken, die met ijzer aan elkaar worden gemaakt. In die kom werken wij. Nu gebeurt het wel eens, wanneer er weinig ruimte is, dat eene sleepboot er door heen vaart, en dan wordt de kom vernield.

3163. *V.* Wordt gij per dag uitbetaald?

A. Neen, eens in de week, op Zaterdag-avond. Dan worden de balken, die wij verwerkt hebben, geteld.

3164. *V.* Waar wordt u het loon uitbetaald?

A. Bij den baas aan huis.

3165. *V.* Zijn er nog zaken, waarop gij onze aandacht wilt vestigen?

A. Ja, b.v. op het werken op Zondag. Dat is een beroerd werk. Verleden jaar hebben wij er veel last van gehad. Wij kunnen het niet dwingen en ik noem het ook geen zonde om op Zondag te werken; maar wanneer men zich de geheele week, in hemd en onderbroek gekleed, in het zweet staat te werken, dan wil men den Zondag wel als rustdag hebben.

3166. *V.* Wordt gij daar extra voor betaald?

A. Ja, buiten die 2 cents loon, krijgt de ploeg er een maximum van f 25 voor.

3167. *V.* En zoudt gij, niettegenstaande de verdienste niet groot is, die Zondags-buitenkans gaarne opofferen voor een vrijen dag?

A. Waarachtig. Als je den heelen dag werkt, dat het zweet er 's morgens om 6 uur al afloopt, dan wil je die Zondagsverdienste, alleen omdat een wilde, dolle Engelschman de kuur heeft om dat in zijn eigen belang te eischen, gaarne opofferen. Nu ben ik ongetrouwd, maar mijne geheele ploeg denkt er zoo over.

3168. *V.* Weet gij, dat voor dien Zondagsarbeid toestemming van den burgemeester wordt geëischt?

A. Zij zeggen altijd, dat zij permissie hebben. Toch beginnen de Zaansche patroons het beter in te zien. Kamphuizen, Kluyver, Van Wessem en anderen willen niet meer op Zondag laten werken, al staan de kapiteins op hun kop.

3169. *V.* Is dat Zondagswerk in de laatste jaren verminderd?

A. Ja, veel. Een jaar of 7 geleden was Zondagswerk vrij algemeen. 't Gebeurde, dat wij, als de boot om 10 uur aankwam, om 11 uur al aan 't werk waren. Maar wij hebben net zoolang gereclameerd, tot er verbetering in is gekomen.

3170. *V.* Hebt gij u wel eens tot den burgemeester gewend met het verzoek, dat hij slechts in zeer bijzonder dringende omstandigheden vergunning zou geven?

A. Neen, maar ik geloof niet, dat het veel helpen zou.

3171. *V.* Dat gelooft gij, maar dat kan pas blijken, als gij het beproeft. Al ware de moeite dan vergeefsch geweest, dan zou zij nog niet zoo heel groot zijn.

A. Ja, verbod van Zondagsarbeid zou wel gaan, als Amsterdam het dan ook deed, want het is zoo gelegen: als onze burgemeester zeide, dat hier 's Zondags niet meer mocht worden gelost, dan zouden in het vervolg de kapiteins naar Amsterdam gaan.

3172. *V.* Hebt gij dan nooit met Amsterdamsche vlotters trachten te overleggen om gezamenlijk te handelen?

A. Wij hebben met de Amsterdamsche vlotters niet erg op; die schreeuwen ons te hard.

3173. *V.* Heb gij nu nog iets, waarop gij de aandacht der commissie wenscht te vestigen?

A. Ja, dat nachtwerken is ook een beroerd werk.

3174. *V.* Maar gijlieden werkt toch niet 's nachts, naar gij zeidet?

A. Neen; maar wij krijgen er toch den rommel van. De boot, die 's nachts doorwerkt, gooit de balken over boord, ook als wij er niet zijn. Komen wij nu den volgenden morgen, dan kunnen wij eerst zoo'n heele batterij van balken uit elkaar trekken, en dat houdt heel wat langer op, dan wanneer wij telkens den balk in blank water kunnen opzoeken.

3175. *V.* Wordt volstrekt niet in kroegen uitbetaald?

A. Er mag een heel enkele zijn, die dat doet, maar dat zal niet veel wezen.

3176. *V.* Heeft baas De Vries niet eene gelegenheid om wat te gebruiken?

A. Ja, die heeft zelf zoo'n hok.

3177. *V.* Wordt daar sterke drank geschonken?

A. Dat weet ik niet; hij heeft geen vergunning.

3178. *V.* Hoort gij er nooit over spreken?

A. Neen; al was het zoo, dat er sterke drank geschonken werd, dan zou men het nog niet zeggen, want die menschen hangen van hem af.

P. Meijn.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Honig**, oud 50 jaar, firma Jan Honig & Co, papierfabrikant, te Zaandijk.

3179. De **Voorzitter**: Bestaat uwe firma al lang?

A. Sedert omstreeks 1650.

3180. *V.* Werkt gij met stoom of met wind?

A. Met wind.

3181. *V.* Hebt gij slechts één molen?

A. Ja.

3182. *V.* Is dat vroeger niet een stoommolen geweest?

A. Ja.

3183. *V.* Dat is ongewoon; gewoonlijk wordt andere drijfkracht door stoom vervangen.

A. Ik maak op meer punten eene uitzondering, en dat is in deze ook het geval geweest. In de fabriek, die wij overnamen, werd met stoom gewerkt; maar daar handpapier bijna niet meer te krijgen is, hebben wij ons weder op de vervaardiging daarvan toegelegd.

3184. *V.* Welk papier maakt gij?

A. Allerhande soorten, ook schrijfpapier, maar hoofdzakelijk papier voor de fabrieken voor de verpakking naar Indië. Het Hollandsche schrijfpapier laat ik in Gelderland maken, hoewel het hier bijna niet meer gebruikt wordt.

3185. *V.* Is het juist, dat de werktijd van de papiermakers aan de kuipen anders is dan die van het overige personeel?

A. Zij werken per stuk en kunnen daarom zoo lang werken, als zij willen en zelfs de uren kiezen, die zij werken. Er zijn bij voorbeeld arbeiders, die een tuintje hebben, en nu is het van belang, dat zij een uur vroeger beginnen, om dan wat vroeger uit te scheiden en in hun tuintje te werken; maar dat een uur vroeger eindigen, daar heb ik hoegenaamd niets tegen. Wat maakt dat mij uit!

3186. *V.* Dat is dus de keuze der uren, waarin zij werken; maar gij zeidet, dat zij ook zoolang kunnen werken, als zij willen. Hebt gij altijd werk voor hen?

A. Meer dan zij kunnen maken.

3187. *V.* De lompenscheurders werken immers des zomers van zessen tot zessen?

A. Niet eens.

3188. *V.* Is er zooveel werk voor hen, dat zij tot 's avonds achten bijv. zouden kunnen werken?

A. Als zij wilden, waarom niet?

3189. *V.* Maar aan dat werk komt toch ook een eind?

A. Dat is maar betrekkelijk.

3190. *V.* Wij hebben Simon Oenen hier gehad; is dat een geschikte, vlijtige man?

A. Zeker, hij scheurt zoowat 2800 à 3000 K.G. in de week.

3191. *V.* Die werkt dus zooveel, dat hij tamelijk wel aan zijn brood kan komen?

A. Hij kan langer werken, maar hij gaat wel eens om vier uur weg, om aan zijn huisje te werken.

3192. *V.* Werken de pakkers geregeld langer?

A. Ja, van zessen tot zessen, en dan blijven zij nog tot acht uur om karton te plakken, maar dat is overwerk.

3193. *V.* Hoeveel verdienen zij?

A. f 7.50 vast, ook als zij ziek zijn; bovendien verdienen zij nog 30 cts. onder hunne vaste uren door, met papier, dat van den papiermolen komt, na te zien.

3194. *V.* En hoe wordt het overwerk betaald?

A. *Moet* ik nu op dat alles antwoorden, en met welk doel geschiedt dat?

3195. *V.* Om bekend te worden met de feitelijke toestanden van arbeid en arbeiders. De verplichting tot antwoorden is u opgelegd door den wetgever.

A. Houd mij ten goede: ik ben fabrikant, ik moet door mijn volk leven, en ik heb de ervaring gehad, dat wanneer ik heelemaal zuiver opbiechtte, de patroon de dupe werd.

3196. *V.* De wet legt u de verplichting op.

A. Nu dan, hij heeft ook nog dat zg. vleeschgeld, f 26 of f 27 per jaar.

3197. *V.* Is dat alles?

A. Ja.

3198. *V.* Wat verdient de andere categorie van werklieden, die aan de papierkuipen werken?

A. Dat hangt van den wind af. Zij hebben weken van f 10 of f 12, maar ook van f 7. Wanneer er, zooals nu met de vorst, in het geheel geen werk is, dan geef ik ze f 6 in de week en zoek werk.

3199. *V.* Worden de papiermakers niet zóó verschillend betaald, dat de een aanzienlijk meer heeft dan de ander?

A. Ja.

3200. *V.* Zijn de volgende cijfers juist, nl. dat er, wanneer flink wordt doorgewerkt, gemiddeld verdiend wordt door den 1sten papiermaker f 9, door den 2den papiermaker f 6.50, door den 3den papiermaker f 6 en door den 4den papiermaker f 4.50?

A. Dat is voor den derden te veel. Deze verdient slechts f 4.50, want hij staat gelijk met den 4den, en zij zijn gewoonlijk 16 jaar.

3201. *V.* Ons is gezegd, dat een van die twee laatsten, die volgens u gelijk staan, getrouwd is. Is dat niet juist?

A. Neen.

3202. *V.* Het is dus beslist onwaar, dat een van die papiermakers, die f 4.50 verdienen, getrouwd is?

A. Ja, ik wil geen getrouwden hebben in dien rang.

3203. *V.* Er werd door den getuige bij gezegd, dat zijne kinderen nu een paar centen er bij verdienen, maar dat hij den tijd heeft gekend, dat hij van f 4.50 leven moest. Kan dat niet waar zijn?

A. Bij mij niet, want ik heb ze nooit.

3204. *V.* Het geldt een man, die een huisje van 12 of 13 stuivers in de week bewoont, waarbij een stukje grond is, waarin hij 's avonds werkt.

A. Ik weet het waarachtig niet, of het moest zijn een oude man van 65 jaren, die zoo'n jongenswerkje doet, zekere Thomas Span, die al oud bij mij gekomen is op verzoek van zijn schoonzoon, die schepper bij mij is, en die meende, dat zijn schoonvader dat jongensbaantje wel kon waarnemen.

3205. *V.* Komt er bij het loon der papiermakers, door u genoemd, nog iets?

A. Neen.

3206. *V.* Wij komen nu tot het lompen sorteeren. Daarvoor hebt gij twee man?

A. Ja, waarvan één een brekebeen is.

3207. *V.* Verdient Oenen bij u niet f 6 per week?

A. Ja, gemiddeld kan hij dat best halen.

3208. *V.* Zijt gij eenigszins bekend met zijn gezin?

A. Niet veel.

3209. *V.* Hij deelde ons mede, dat hij nu een paar kinderen heeft, die wat verdienen, maar dat er een tijd geweest is, dat hij 4 kinderen thuis had en moest leven van f 6 per week, met eene kleine bijverdienste van zijne vrouw, die voor de menschen wasohte. Kan dat waar zijn?

A. Dat is mogelijk.

3210. *V.* Verdient de tweede sorteerder f 3 in de week?

A. Ja, maar als Oenen 2800 K.G. scheurt, dan is die tweede man, De Vries, met 1500 K.G. weg, hoewel het een man van 35 jaar is.

3211. *V.* Hoe leeft die man?

A. Hij kluist en is nog al eens bij zijne broeders, die veel met hem op hebben. Ook krijgt hij nog eens wat van mij, want ik mag hem wel lijden, het is een aardige vent. Hij is bij mij gekomen met de vraag, of ik hem van den weg af wilde helpen, maar het is mij om het even, of ik hem heb of niet; die 1500 K.G., die hij scheurt, maakt mij niets uit. Het is met de papierfabricage zóó, dat, als de wet voorschreef, dat men geen lompen meer mocht sorteeren — ik zou intusschen niet gaarne zien, dat de wet zoozeer ingreep — dan zou ik mij toch kunnen redden, want er wordt tegenwoordig voor een groot deel gewerkt met houtstof, cellulose en zoo voorts, ter vervanging der lompen.

3212. *V.* Er is immers een tijd in het jaar, dat de werklieden bij u niet kunnen werken?

A. Ja, zooals nu, als het vriest.

3213. *V.* Verdienen zij dan toch wat?

A. Zij krijgen een gulden en 80 cts. daags van mij, en komen daarvoor van 9 tot 4 uur, terwijl ik, als het een mooie dag is, en er b.v. rijderij is op de baan, nog zeg: ga maar kijken.

3214. *V.* Kunnen de cijfers van het gedeeltelijke loon, dat gij in weken, dat weinig gewerkt wordt, geeft, zijn: f 6, f 5, f 4 en f 3.50?

A. Ja.

3215. *V.* Wat krijgen de lompensorteerders?

A. Die kunnen altijd werken, maar Oenen kan nu meer verdienen door met een tentje op het ijs te staan, en heeft mij daarvoor verlof gevraagd.

3216. *V.* Is het lokaal, waar gesorteerd wordt, verwarmd?

A. Neen.

3217. *V.* Dan zal het toch bij deze koude wel feitelijk onmogelijk zijn om er te werken?

A. Wel neen, best; als men zijne handen goed laat gaan in een koud vertrek, is men er nog beter aan toe, dan wanneer men niets doet in eene goed verwarmde kamer.

3218. *V.* Vindt gij het werkelijk een best werk om lompen te sorteeren in een koud lokaal bij deze temperatuur?

A. Lompen scheuren, ik verzeker u, dat dit een warm werk is.

3219. *V.* Misschien vindt gij het nog een buitenkansje voor die menschen?

A. Nu, ik zou er voor bedanken.

3220. *V.* Maar voor die menschen noemt gij het werk best?

A. Ik heb van hen nooit klachten gehoord.

3221. *V.* Maar zij werken dan toch op het oogenblik niet?

A. Omdat Oenen op het oogenblik meer kan verdienen.

3222. *V.* Wat krijgen de werklieden bij ziekte van u?

A. De scheppers krijgen hetzelfde loon als wanneer de fabriek stilstaat.

3223. *V.* En de sorteerders?

A. Daarvan is er nog nooit een ziek geweest. Oenen is een ijzeren man; ik geloof niet, dat hij voor zijne gezondheid nog een dag heeft verzuimd.

3224. *V.* Hebt gij vroeger niet meer sorteerders gehad?

A. Ja, vijf.

3225. *V.* Hoe ging het met hen, wanneer zij ziek waren?

A. Dan kregen zij wat.

3226. *V.* Een voorschot?

A. Dat was vroeger zoo, maar de toestand is veranderd met de droogmaking van het IJ. Toen was het precies, alsof het den menschen in den kop scheelde, zij liepen allen weg. Daarna is er verbetering gekomen, maar de fabrikanten lijden de schade.

3227. *V.* Gaaft gij vroeger voorschotten?

A. Alleen aan de stukwerkers.

3228. *V.* Vindt gij het niet zeer natuurlijk, dat het hun in den kop speelde om het beter te krijgen, dan zij het in hun vak hadden?

A. Ik vind het ondoordacht.

3229. *V.* Wanneer gij het zoo gering hadt als zij, zoodat het ondoenlijk was om met uw gezin er behoorlijk van te leven, zoudt gij het dan van uzelven niet volkomen natuurlijk vinden, dat het u, zooals gij het noemdet, in den kop speelde om het beter te krijgen?

A. De bezadigden zijn allen gebleven, maar het waren de jongens van 17 en 18 jaar.

3230. *V.* Zij dus, die lang in hetzelfde gareel hadden geloopen en tevreden waren met het weinige, dat zij verdienden, zijn gebleven. Uw vak is achteruit gegaan, niet waar?

A. Ja.

3231. *V.* Vroeger was het een zeer bloeiend vak?

A. Dat is te zeggen, in het laatst van de vorige eeuw was dat het geval.

3232. *V.* En een twintigtal jaren geleden?

A. Toen was het hetzelfde; na den vrijen uitvoer van de lompen is het mis geworden.

3233. *V.* Waren vroeger de loonen hooger?

A. Neen, lager.

3234. *V.* Dus in den tijd, toen de zaken goed gingen, toen uwe industrie eene bloeiende was, hadden de arbeiders het eer nog slechter dan tegenwoordig, zoodat, indien thans wellicht te recht door de fabrikanten gezegd wordt: ik kan niet betere verdiensten geven aan de menschen, omdat het met de industrie slecht gaat, de patroons in tijden, toen het hun wel goed ging, toch ook zoo weinig hebben laten verdienen?

A. Het is niet aardig, dat te moeten hooren, want u beschuldigt daardoor mijn vader.

3235. *V.* Ik deed mijne vraag in het algemeen, en meen haar te moeten herhalen.

A. Ik moet u ronduit verklaren, dat ik er niet van weet. Ik ben op 16jarigen leeftijd bij mijn vader in de zaak gekomen, en de toestand van de werklui is er sedert zeker niet minder op geworden. Het is regel geworden om geen voorschot te geven bij ziekte, maar het geheele loon te laten behouden. En als gij mij nu vraagt, was er destijds geen behoefte, dan zeg ik volmondig: ja.

3236. *V.* Dus de maatregel is algemeen genomen, omdat hij door de omstandigheden werd afgedwongen?

A. Juist.

3237. *V.* Zijt gij eenigszins op de hoogte van den toestand der gezinnen uwer werklieden?

A. Het zijn allen, ik durf het gerust zeggen, knappe menschen, en ik hoop, dat gij er mij niet op zult attaqueeren, wanneer ik zeg, dat ik als een vader met hen omga, door te antwoorden, dat ik een slecht vader ben, omdat ik hen zoo slecht betaal.

3238. *V.* Neem bijv. Oenen, toen deze vier kinderen tot zijn last had, en zijne verdiensten niet meer dan f 6 bedroegen, terwijl zijne vrouw er slechts eene kleinigheid bij verdiende met wasschen, hoe kon hij met zijn gezin daarvan bestaan?

A. Dat is mij ook een raadsel.

3239. *V.* Hebt gij u niet vaak bedroefd over den toestand van degenen, die gij beschouwt als uwe kinderen?

A. Het is met het papiermaken altijd zoo geweest. Die menschen verdienen wel f 6, maar zij hebben ook wel eens weken van f 8 en zouden bij ons ook nog wel meer kunnen maken, wanneer zij dat verkozen. Daarbij komt, dat zij hier en daar ook tehuis nog wel wat weten te snappen. Het is dan ook een vast verschijnsel, dat zij hunne dagtaak nooit ten einde brengen.

3240. *V.* Gij spreekt van soms f 8, maar Oenen had toch ook wel eens minder dan f 6?

A. Neen, Oenen nooit.

3241. *V.* Maar gij hebt toch gesproken van f 6, als middencijfer?

A. Wat doet er dit eigenlijk toe? Maar wanneer u nu aan dit cijfer wilt vasthouden, mij wel.

3242. *V.* Het is mij alleen te doen om de waarheid. Ons is door een getuige uit eene andere fabriek gezegd, dat hij, om iets te verdienen bij het onvoldoende loon, 's morgens met een koffiekarretje aan den weg ging staan Hij voerde dit aan als een bewijs, dat hij door den nood was gedrongen om te suppleeren, wat hij te weinig verdiende. Acht gij dit waarschijnlijk?

A. Ik meen, dat het een arbeider was van den heer De Jong. Dit is waar, dat de vlijtige zijn brood nog wel kan verdienen. Deze man vond het misschien gemakkelijker om op die manier een paar centen meer te verdienen.

3243. *V.* Uw tweede papiermaker krijgt f 6.50. Is dat een vlijtig man?

A. Ja.

3244. *V.* Gaat het u niet aan het hart, een zoo gering loon uit te betalen?

A. Ik ben zoozeer mensch, dat ik van ganscher harte meer zou geven, indien de fabriek het toeliet, maar ik *kan* niet meer geven. Ik zal u, Mijnheer de Voorzitter, ronduit de waarheid zeggen. In mijne fabriek zijn de financieele resultaten in de laatste 10 jaar zóó bedroevend geweest, dat ik van mijn kapitaal nog geen 3 pct. heb gemaakt. Ik *kan* waarlijk niet meer geven.

3246. *V.* Zullen de papiermolens niet alle verdwijnen?

A. Zeker, maar als het zoo blijft, dan verdwijnen de stoomfabrieken ook. De gansche industrie is onhoudbaar.

3247. *V.* Kan zij niet vervormd worden naar de nieuwere behoeften?

A. Wanneer heel Europa één rijk was, zou het misschien gaan. Ik noem een voorbeeld. Ik leverde papier in Hamburg. Twee jaar lang verscheen er geen order. Ik heb gedaan, wat ik kon; ik heb al het mogelijke gedaan, en in plaats van f 25 te vragen, zooals vroeger, heb ik het voor f 22 gedaan en de inkomende rechten betaald. Nu heb ik eene bestelling gekregen, hetwelk dus als bewijs kan dienen, dat mijn papier nog noodig is.

3248. De heer **Kolkman**: Is die toestand een gevolg van de inkomende rechten in Duitschland?

A. Ja, en daarbij komt nog, dat wij met Duitsch papier worden overstroomd.

3249. *V.* Zoudt gij met het oog hierop meenen, dat in het belang van uwe industrie, en dus indirect in dat ook van uwe arbeiders, wettelijke maatregelen gewenscht zouden zijn?

A. Zeker, want dan zouden wij weder prijzen kunnen maken. Nu leveren wij partijen papier af, waar wij op verliezen.

3250. De **Voorzitter**: Zou uwe industrie, door zich op andere papiersoorten te werpen, niet in gunstiger toestand gebracht kunnen worden?

A. Neen, en ik maak mij sterk, dat de heer Van Gelder, die de door u bedoelde soort fabriceert, als hij eerlijk opbiecht, deze uitspraak zal bevestigen.

JAN HONIG Cz.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Hendrik Honig**, oud 51 jaar, lid van de firma Klaas Honig & Zoon, oliefabrikant, te Koog a./d Zaan.

3251. De **Voorzitter**: Gij werkt immers uitsluitend met stoom?

A. Neen, ik heb een wind- en stoommolen, de laatste sedert 4 jaren.

3252. *V.* Hoe oordeelt gij over het gebruik van stoom in uw vak?

A. De fabriek werkt nog kort, en aangezien de werktuigen, door mij gekocht, niet nieuw waren, breekt er nog al wat.

3253. *V.* Ik meen meer, wat den arbeid betreft?

A. Nu, het volk heeft het, dunkt mij, gemakkelijker en geregelder, dan op den windmolen; dáár is het meer vast staan, als er wind is.

3254. *V.* Beschouwt gij het wegnemen van dat geraas van de heien niet als een voordeel?

A. Zeker, èn voor mijzelven èn voor het volk; wij kunnen elkander nu verstaan.

3255. *V.* Waardeert de werkman die nieuwe manier van werken?

A. Ik geloof het wel; de verhouding in de fabriek is gezelliger.

3256. *V.* Waar werkt uw volk liever, op den windmolen of in de fabriek?

A. Dat hangt van den aard der menschen af. De een zal dit, een ander het andere verkiezen. Er zijn er, die vlijtig zijn en van lezen houden, die niet te lui zijn om bijv. eens uit hooien te gaan, als er bij mij niets te doen is, terwijl anderen weder liever gaan liggen. De besten geven echter de voorkeur aan de fabriek.

3257. *V.* Er is daar dag- en nachtwerk?

A. Ja.

3258. *V.* Hoe is de verdeeling daarvan?

A. Zij werken 12 uren, met een half uur rust, de eene week de eene ploeg en de andere week de andere ploeg 's nachts, met verwisseling om 6 uur.

3259. *V.* Uwe arbeiders gaan gedurende dat half uur zeker niet naar huis om te eten?

A. Een enkele, die vlak bij de fabriek woont. Wanneer het aan den meesterknecht gevraagd wordt, kunnen zij naar huis gaan, maar wie niet dichtbij wonen, verloopen te veel tijd.

3260. *V.* Die 12 uren arbeid met een half uur rust is een vooruitgang; in vergelijking met den arbeidsduur op de molens bij wind; maar dunkt u die tijd toch niet te lang, het geheele jaar door?

A. Mij dunkt een arbeidsduur van 12 uren niet te lang, wanneer ik het werken van die menschen aanzie.

3261. *V.* Dunkt u het niet betreurenswaardig, dat zij niet thuis met hun gezin het middagmaal kunnen gebruiken?

A. Neen, betreurenswaardig niet; of het wenschelijk zou zijn om dit te veranderen, is eene tweede quaestie; met het oog op de drankwinkels, die zij voorbij zouden moeten gaan, meen ik van niet.

3262. *V.* Maar vindt gij het toch voor de beteren en hunne gezinnen niet zeer betreurenswaardig, dat de regeling zoo is?

A. Voor de besten wel, voor de minderen niet. Wat nu de vermoeidheid betreft, dat is niet zoo erg; het werk bestaat in het aandraaien van eene schroef, het losdraaien van eene andere, en zoo; veel lichtere arbeid dan wij verrichten, die den ganschen dag, soms langer dan 12 uren, met het hoofd werken.

3263. *V.* Of wij het gansche jaar door, met uitzondering nog van den Zondag, zoolang werken, laat ik daar: maar oefent het geen ongunstigen invloed op de gezinnen, dat vader nooit thuis komt over dag?

A. Het is droevig, dat ik het zeggen moet, maar het geluk van het gezin hangt meer af van de moeder dan van den vader.

3264. *V.* Dat zij zoo, maar kan de vader dan niets ten goede van zijn gezin doen, vooral niet de goede werkman?

A. Ik durf mij beroemen op mijn personeel, ik ben er zeer tevreden over.

3265. *V.* Wanneer dit zoo is, dan ligt de wenschelijkheid ook voor de hand, dat zij over dag thuis kunnen komen?

A. Als allen waren zooals zij wezen moesten, misschien.

3266. *V.* Hebt gij last van drankmisbruik op de fabriek?

A. Neen, volstrekt niet: zij mogen een borrel nemen onder mijne oogen, ik heb dat liever dan dat het achter mijn rug gebeurt, maar misbruik heeft niet plaats.

3267. *V.* Gelooft gij, dat de groote meerderheid van het personeel zich buiten de fabriek te buiten gaat aan sterken drank?

A. Neen.

3268. *V.* Dan begrijp ik niet, waarom gij het met het oog op de drankwinkels in het belang van uw personeel acht, dat het 's middags niet gaat middagmalen thuis. Daarin is tegenspraak.

A. Ik wil verleiding voorkomen.

3269. *V.* Die is bij personeel, zooals gij het uwe schetstet, toch niet zoo erg te vreezen; trouwens zoudt gij nog verder moeten gaan en wenschen, al uwe werklieden voortdurend in de fabriek gevangen te houden.

A. Dat is logica, en misschien is mijne vrees ongegrond; maar waar ik mijns gelijken wel voor verleiding zie bezwijken, meen ik, dat het beter is den werkman daarvoor zooveel mogelijk te bewaren.

3270. *V.* Wanneer uwe fabriek 1 uur of $1^1/_2$ uur stilstond, zou dat grooten invloed uitoefenen op uw bedrijf?

A. Als men stil staat, gaat er nationale arbeid verloren.

3271. *V.* En nu gaat er nationale rust verloren. Wordt door uwe nachtploeg afleveringswerk verricht?

A. Ja, twee man doen dat om de 6 weken; ik heb juist van een anderen man klachten gehad, dat hij niet van dat werk gekregen had.

3272. *V.* Wordt het per uur betaald?

A. Neen, per stuk, f 4 per 1000 kilogram.

3273. *V.* Wordt er bij u ook des Zondags gewerkt?

A. Verleden jaar is dit twee- of driemaal gebeurd.

3274. *V.* Heeft er dan eene andere wijze van loonsberekening plaats?

A. Neen.

3275. *V.* Bij u in de stoomfabriek wordt op stuk gewerkt, niet waar?

A. Ja, behalve de machinist en de meesterknecht.

3276. *V.* Wordt niet betaald per 1000 koeken?

A. Ja.

3277. *V.* Is dat aan de stoomfabriek altijd zoo geweest in tegenstelling met de windmolens, waar het per last gaat?

A. Ja.

3278. *V.* Waarom is het bij de stoomfabriek anders?

A. Dat weet ik niet: ik denk voor eene betere regeling; de betaling per last geschiedde ook vroeger, toen men meer kool- dan lijnzaad verwerkte, terwijl men thans met lijnzaad, dat zwaarder is, werkt.

3279. *V.* Gesteld, dat aan de windmolens dezelfde loonseenheid gegeven werd per getal koeken, die uit een koolzaadlast gemaakt werden, zou dat dan voor de werklieden voordeeliger zijn dan thans, nu zij per last betaald worden?

A. Dat zou bij alle windmolens niet hetzelfde zijn. Het is trouwens zeer moeilijk, want dan komt men in quaestiën, het fabrikaat betreffende: de eene fabrikant verwerkt namelijk veel minder lasten, dan de ander.

3280. *V.* Hangt het niet daarvan af, of er kool- dan wel lijnzaad verwerkt wordt?

A. Neen, maar het wordt mij hoe langer hoe onduidelijker, of ik hier kom om over mijn werkvolk, dan wel over mijn fabrikaat gehoord te worden.

3281. *V.* Gij zijt hier om alle punten duidelijk te maken, die hier ter sprake komen in verband met het onderwerp van ons onderzoek.

A. Dan wil ik niet van mijzelf spreken, maar wel van anderen. Er wordt tegenwoordig veel cacao vermalen; daarbij heeft het volk er veel meer voordeel bij, per last dan per koek betaald te worden. En dan moet ik er nog bijvoegen, dat het ook met het lijnzaad een groot verschil uitmaakt, of het uit Engelsch-Indië dan wel van de Zee van Azof afkomstig is.

3282. *V.* Maar wordt er niet gestadig en in geleidelijk grooter mate zaad verwerkt, dat zwaarder is dan het vroegere?

A. Die vraag zou ik beter onder ons kunnen beantwoorden.

3283. *V.* Hoe dit zij, gelooft gij, dat de werklieden liever per stuk betaald worden dan per last?

A. Ik heb het tegendeel aan mijn molen ondervonden. Toen daar in Nov. 1890 de bekende circulaire werd aangeboden, weigerde mijn werkvolk unaniem te teekenen, omdat dit meende door die verandering er niet beter op te zullen worden.

3284. *V.* Er is beweerd, dat door velen niet geteekend werd, omdat zij dit niet durfden tegenover de patroons. Dit was eene algemeene uitspraak, waarbij uw naam niet is genoemd. Zijt gij overtuigd, dat het niet onderteekenen door uw werkvolk geschied is, uitsluitend omdat dit er voor zich geen voordeel in zag?

A. Ik wenschte, dat ik die vraag vroeger verwacht had, dan had ik het kunnen onderzoeken. Een der werklieden uit die combinatie was namelijk de zoon van een gepensionneerd blokmaler van mij. Die man was zeer boos op zijn zoon, omdat hij van de beweging geen heil verwachtte. Omdat het nu zoo vader tegenover zoon was, heb ik er mij niet mede bemoeid, het interesseerde mij weinig.

3285. *V.* Er is toen eene gedrukte circulaire gezonden aan alle olieslagers, niet waar?

A. Ik heb er geen gezien.

3286. *V.* Misschien hebben zij die circulaires alleen in Zaandam verzonden?

A. Neen, ook wel verderop aan de Zaan; maar waarschijnlijk hebben ze, toen ze dat wisten van den zoon van den blokmaler, gedacht: daar behoeven wij toch niet aan te komen.

3287. *V.* Volgens uwe mededeeling zou het voor

een deel van de werklieden niet voordeelig zijn, indien de toen geuite wensch ware verwezenlijkt. Is het u bekend, of van den kant der werkgevers overleg heeft plaats gehad met de werklieden, ten einde het punt te bespreken, misverstand uit den weg te ruimen en over en weer tot een helder inzicht te komen?

A. Ik heb op de Korenmarkt te Amsterdam uit een gesprek opgemaakt, dat het billijk was naar de vergadering toe te gaan. Die heeren waren er wel toe genegen, maar of de vergadering is doorgegaan, weet ik niet.

3288. *V.* Die vonden dus, dat het billijk was om in overleg te treden, en alzoo zou het door die enkelen zijn betreurd, zoo geen bespreking plaats had?

A. Ik betreur het ook. Als gij mijn persoonlijk gevoelen omtrent de quaestie vraagt, dan antwoord ik, dat de wijze van uitbetaling mij onverschillig is, doch mijn volk was tegen de verandering.

3289. *V.* Hebt gij ook jeugdige arbeiders, die deel nemen aan het gebruiken van een borrel, waarvan gij voorheen spraakt?

A. Behalve den stoker, heb ik niemand onder de 18 jaar. Intusschen gaat dat gebruik van dien drank even deftig, als wanneer de meer gegoede stand het bittertje gebruikt.

3290. *V.* Wordt in uwe fabriek alleen gesmeerd, wanneer de machine stilstaat?

A. Dat gebeurt in het half uur rust door den timmerman.

3291. *V.* Wordt een signaal gegeven door den machinist?

A. Eerst fluit de machinist, en dan wordt het signaal beantwoord.

3292. *V.* Wordt er niet voor de derde maal gebeld?

A. Neen, in geval van nood, hebben wij eene spreekbuis. Maar het sein gaat van de fabriek uit, waar de ongelukken alleen kunnen gebeuren. Als de werklieden dus hebben gewaarschuwd, dat er niets in den weg is, dan belt de machinist, dat hij klaar is en dus beginnen zal.

3293. *V.* Wordt het vliegwiel met de hand aangezet?

A. Neen, dat zit zoo tegen den muur, dat men er met de hand niet bij kan komen. Het wordt met een haak over het doode punt gebracht.

3294. *V.* Kunnen de fuisters in de windmolens niet leelijk rooken?

A. Bij stilte en als er te veel turf opgelegd wordt, wel; maar als de molen werkt, is er uit den aard zóóveel trek, dat men van rook geen last heeft.

3295. *V.* Hoe gaat het, als uw volk ziek is?

A. Het volk is in een ziekenfonds, waaruit het f 6 trekt per week. Dan wordt door mij, naar luim zal ik niet zeggen, maar naar omstandigheden, het loon aangevuld, hetzij door het verschil te geven of voor te schieten Mijn personeel is niet groot, op de stoomfabriek een 16 man, dus wij doen dat huiselijk; als 't noodig is, zeg ik tegen mijne vrouw: laat daar dit of dat brengen.

3296. *V.* Onder die 16 zijn er enkelen, die vast loon hebben. Gaat dat bij ziekte geheel of gedeeltelijk door?

A. Ik heb nog geen ziektegevallen gehad, de influenza uitgezonderd. Maar mijn stelregel is, en daarop wijs ik hun steeds, dat mijne fabriek te vergelijken is met een keten, waaruit geen schalm gemist kan worden.

3297. *V.* Aan de Zaan schijnt er in dit opzicht vaksgewijze verschil te zijn. Bij sommige vakken gaat het loon door bij ziekte, in andere vakken, de olieslagerijen, b.v., niet.

A Stukwerkers verdienen niets, wanneer zij ziek zijn, en hebben er naar onze moreele opvatting ook geen recht op: als zij wat ontvangen, krijgen zij het, want ziek zijn is niet vangen.

3298. *V.* Maar in de houtzagerijen en pellerijen gaat het loon toch door?

A. Bij sommige patroons wel, bij andere niet.

3299. *V.* Gij betaalt om de 14 dagen, niet waar?

A. Ja.

3300 *V.* Zou er bezwaar bestaan om om de week uit te betalen?

A. Neen, als men dat liever heeft, heb ik geen bezwaar; maar in het huisgezin is alles er zóó op berekend, dat ik zou vreezen moeilijkheden in het leven te roepen.

3301. *V.* Gij hebt straks uwe vrees voor verleiding uitgedrukt, wanneer de werklieden naar huis zouden gaan om te middagmalen; maar vreest gij de verleiding niet voor de huisvrouw, om minder goed huis te houden naarmate de termijnen van betaling verder van elkander liggen?

A. Ik mag geen vragen stellen, maar ik zou anders zeggen: zou het niet beter zijn om per dag te betalen?

3302. *V.* Die wedervraag zou een zwak argument zijn ten gunste van den door u gevolgden regel.

A. Aan de Zaan is het altijd om de 14 dagen geweest.

3303. *V.* In andere vakken dan het uwe toch maar bij uitzondering. Meent gij niet, dat door die lange termijnen het gevaar ontstaat, dat men de eerste dagen te ruim leeft en zich dientengevolge in de laatste te zeer moet bekrimpen?

A. Ik zou het niet kunnen zeggen, maar nu is met den kruidenier en den handelaar in brandstoffen de zaak geregeld op de betaling om de 14 dagen.

3304. *V.* Ik maak uit deze mededeeling op, dat in den regel door het werkmansgezin op den borg wordt geleefd?

A. Neen, dat is uitzondering.

3305. *V.* Beschouwt gij het bij uw personeel als regel, dat met het geld, hetwelk op Zaterdag-avond ontvangen is, de volgende 14 dagen gekocht wordt, met geld bij de visch?

A. Ja; ik ben zeker, dat zij een bedrijfskapitaal voor 14 dagen hebben.

3306. *V.* Dan is uwe zooeven gemaakte opmerking

omtrent de regeling met kruideniers, enz. mij duister. Ik deed de vraag intusschen te eer, omdat verschillende getuigen, over den algemeenen toestand sprekende, zeiden, dat het in Zaandam werkelijk regel is, dat zij hebben wat gij noemt bedrijfskapitaal; maar andere getuigen lachten om zoo te zeggen over de onnoozelheid van de vraag, en zeiden ons: gaat maar in de winkeltjes rond, dan zult gij wat anders hooren.

A. Er zijn hier door de commissie getuigen gehoord, die als werknemer komen en toch werkgever zijn. Dezen nu zullen wel hun best doen, den toestand zoo leelijk mogelijk te maken.

3307. *V.* Ik doelde ook op getuigen, die niet tot eene van deze beide categorieën behooren. Wat bedoelt gij echter met getuigen, die zich voordoen als werknemers, maar die werkgevers zijn?

A. Daar versta ik door werklieden, die echter met een knechtje, dat zij zeer zuinig betalen, voor zich zelven werken. Zij behooren meestal tot de richting van de sociaal-democraten.

3308. *V.* Heeft uwe firma oud-gedienden, die niet meer tot werken in staat zijn?

A. Ja, ik heb er een, die nog van mijn vader afkomstig is en die krijgt sedert 5 of 6 jaar van mij een pensioen van f 8 per week.

3309. *V.* Hebt gij een boetestelsel?

A. Dat heb ik nooit gehad.

3310. *V.* Gevoelt gij niet de behoefte daaraan?

A. Neen.

3311. *V.* Quaesties van te laat komen en kleine onhebbelijkheden in de werkplaats, worden die door persoonlijk overleg, door waarschuwing zonder meer, overwonnen, zoodat strenge maatregelen onnoodig zijn?

A. Ik heb geen klagen over wat ook. Die beschrijvingen van bar volk en barre patroons zijn mij geheel vreemd. Bedoelt u misschien een geval met een dronken man, vóórdat ik chef was, maar die bleek later een slampamper te zijn?

3312. *V.* Neen, ik bedoelde, dat men in andere deelen des lands in den regel een boetestelsel vindt toegepast voor te laat komen en dergelijke kleine zaken, terwijl hier integendeel zoo iets uitzondering schijnt te zijn.

A. Ik heb er tenminste nooit iets van gehoord.

3313. *V.* Schrijft gij dit toe aan den aard van het volk, of aan de omstandigheid, dat men hier fabrieken van meer beperkten omvang heeft?

A. Ik heb maar eene kleine fabriek; het volk behartigt mijne belangen en ik de zijne. Zoo is het met het overmalen des Zondags. Den derden Zondag was er één, die eens even mopperde tegen den meesterknecht, dat hij alweder malen moest, maar dat was ook alles.

3314. *V.* Komt gij dikwijls met uw werkvolk in aanraking?

A. Dagelijks.

3315. *V.* Geschiedt het vaak, dat opmerkingen, in verband met de arbeidsregeling, met u persoonlijk besproken worden?

A. Dat gebeurt wel, maar toch hoofdzakelijk met den meesterknecht.

3316. *V.* Neemt gij persoonlijk het werkvolk aan, of geschiedt dit door den meesterknecht?

A. Het komt zoo zelden voor. De vaders en de grootvaders van mijne tegenwoordige knechts werkten reeds bij mijn vader en grootvader.

3317. *V.* Gij spreekt daar van vaders en grootvaders; er zijn dus geheele generaties bij uwe familie in dienst geweest?

A. Zeker. Zoo is, geloof ik, van den gepensionneerden blokmaler reeds het derde geslacht aan de fabriek.

3318. *V.* Kunt gij ons eenige mededeelingen doen, omtrent de loonen, die door u betaald worden. Hebt gij daarvan aanteekeningen?

A. Ja.

3319. *V.* Zijn de daarin voorkomende cijfers getrokken uit een loonstaat?

A. Het zijn de sommen, die ik uitbetaal, gedeeltelijk vast geld, gedeeltelijk berekend naar 1000 koeken per week.

De meesterknecht heeft f 17, dan is er nog een nachtchef; een groote titel, doch hij is slechts een werkman.

Twee machinisten hebben f 13, een sjouwer heeft f 13 en een jongen beneden 16 jaar, wiens vader gestorven is en die nu assistent-stoker is geworden, heeft f 9,50. Dit zijn de vaste loonen.

Nu de stukwerkers. Een is er van f 14, een van f 13, 4 van f 12.50, 2 van f 9.75, 2 van f 7.50 en 2 van f 5. De laatste vier zijn jongens. Dit is het werkvolk aan de stoomfabriek.

3320. *V.* Hebben zij dit in 1890 verdiend?

A. Ja, dat hebben ze 52 keer verdiend. Nu komt er nog iets bij. De meesterknecht heeft f 1 premie. Het overwerk van de machinisten is door den meesterknecht niet opgegeven. De machinisten hebben nu overwerk, doordien zij dat jonge mensch, waarvan ik straks sprak, van uit de smederij in de machinekamer controleeren. Ik durf dat gerust taxeeren op f 3 's weeks.

3321. *V.* Dus dat is niet zoozeer overwerk dan wel extra-werk?

A Ja, gedeeltelijk.

3322. *V.* Hoeveel bedraagt het overwerk voor stukwerkers?

A. Dat zal door elkander f 0.50 per week bedragen.

3323. *V.* Zijn er nog premiën?

A. Dat niet direct, maar ik ben bijv. een paar malen bekroond geworden op tentoonstellingen voor mijne koeken, en dan heb ik hun daarvoor wat gegeven, omdat ook zij daartoe hebben medegewerkt.

3324. *V.* Dat zijn dus buitenkansjes?

A. Ja, douceurs.

3325. *V.* Geeft gij uw volk ook slachtgeld, of werkelijke slacht?

A. Neen, maar het is gewoonte geworden, hun f 4, f 5 daarvoor te geven, zoodat zij zouden mopperen, als zij het niet meer kregen.

3326. *V.* Hebt gij nog iets mede te deelen?

A. Misschien is het niet aan de orde, maar ik wil wel als mijne meening te kennen geven, dat ik het niet aardig vind, dat de groote heeren door de Enquête-Commissie niet worden opgeroepen, terwijl wij, fabrikanten met 1 of 2 ton, worden aangekeken als uitzuigers van het werkvolk, terwijl wij op schromelijke wijze moeten ervaren, dat groote spoorwegmaatschappijen, die aanzienlijke dividenden uitdeelen, ons in alles belemmeren en onze klachten naast zich nederleggen met beroep op goedkeuringen van den Minister, enz., enz.

3327. *V.* Ik kan mij bepalen tot de opmerking, dat eene andere afdeeling van deze zelfde Staatscommissie een onderzoek instelt naar de arbeidstoestanden bij de openbare middelen van vervoer.

A. Dan laat ik dat punt daar, en kom ik tot mijne laatste opmerking. Dat wij meer loon zullen te betalen hebben, daar heb ik vrede mede, maar wij moeten het hoofd boven water kunnen houden. Dat houd ik mijn volk ook steeds voor. Ik doe het steeds opmerken, dat wij ook werklieden zijn, en dat een kapitaal van een ton, wel verre van ons tot kapitalisten te maken, zooals de sociaal-democraat Leguit o. a. hun steeds vertelt, in eene fabriek zeer spoedig zoek gemaakt is, wanneer men niet alle krachten inspant. Mijn volk weet dat dan ook wel. Ik heb het liefst, dat mijne werklieden wat lezen, dan begrijpen zij de holheid van de sociaal-democratische stellingen des te beter. Het *Nieuws van den Dag*, dat ik hun verschaf, lezen zij dan ook, vooral de meesterknecht, die al gaarne over politiek praat; maar voor andere lectuur schijnen zij niet veel over te hebben, want ik heb hun voorgesteld om daarvoor eene kleinigheid af te zonderen, maar zij hebben dat niet gedaan.

H. Honig Kz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Ericus Gerardus Duyvis Tz.**, oud 38 jaar, oliefabrikant, firma T. Duyvis Jzn., te Koog a/d Zaan.

3328. De **Voorzitter**: Hoe talrijk is uw personeel?

A. Aan de stoomfabriek 24 man en aan den windmolen 6.

3329. *V.* Zijn de laatsten allen volwassen?

A. Neen, het zijn 4 volwassenen en 2 jongens.

3330. *V.* Tot welken leeftijd strekt gij het begrip van jongen uit?

A. Die benaming wordt meer bepaald door de verdienste dan door den leeftijd; er is maar één jongen beneden de 16 jaar.

3331. *V.* Hoe lang werkt die?

A. Vroeger 16 van de 24 uren, maar nu slechts 9 uren, ten gevolge van de invoering der arbeidswet.

3332. *V.* En als hij 16 jaar is geworden, gaat hij dan weer de geheele 16 uren in het etmaal medewerken?

A. Ja; maar men moet niet uit het oog verliezen, dat door de voorkomende windstilten die arbeidsduur veel geringer is.

3333. *V.* De gemiddelde arbeidsduur, jawel. Zoudt gij het intusschen niet in het belang achten van dien jongen, zoowel wat zijne lichamelijke als zijne geestelijke ontwikkeling betreft, dat de wetgever de beperking van den arbeidsduur op één-en-denzelfden uitstrekte tot de 18 jaar?

A. Voor den windmolen geloof ik het niet. Eene beperking tot zestienjarigen leeftijd acht ik echter van groot nut. Ik kan intusschen, naar het eene geval, dat ik ken, constateeren — doch één zwaluw maakt geen zomer —, dat die jongen, die nu slechts 9 uren per dag werkt, lichamelijk vooruit is gegaan.

3334. *V.* Zijt gij niet bang, dat die jongen, 16 jaar geworden, in den ontwikkelingstijd van zijn lichaam zijnde, wanneer hij weder 16 uren, waaronder des nachts, moet werken, de nadeelige gevolgen daarvan zal ondervinden?

A. Voor een windmolen niet.

3335. *V.* Waarom niet?

A. Omdat daar niet geregeld 16 uren gewerkt wordt, maar voor de stoomfabrieken is het wat anders.

3336. *V.* In de stoomfabrieken wordt geregeld, maar korter gewerkt, niet waar?

A. In de fabriek wordt 12 uren gewerkt, met inbegrip van een rusttijd van 12 tot 12.30, en 's morgens en 's middags telkens 15 minuten, terwijl op den oliemolen niet wordt gerust.

3337. *V.* De toestand is in den stoomoliemolen ongetwijfeld gunstiger; wat niet wegneemt, dat ook de menschen, die daar werken, niet thuis kunnen gaan eten. Is door u nooit overwogen om een langeren middagrusttijd te geven?

A. Ik heb daarover wel eens met mijn meesterknecht gesproken.

3338. *V.* En wat heeft u weêrhouden om in te voeren, wat gij zelf wenschelijk schijnt te achten?

A. De niet duidelijk gebleken wensch van de werklieden om dien langeren rusttijd te hebben.

3339. *V.* Hebt gij er met de werklieden zelf over gesproken?

A. Neen, alleen met mijn meesterknecht.

3340. *V.* Gij hebt u dus niet persoonlijk overtuigd, of het door de werklieden al dan niet gewenscht werd?

A. Persoonlijk heb ik dat niet gedaan.

3341. *V.* Heeft de meesterknecht u medegedeeld, dat het door de werklieden niet gewenscht werd?

A. Hij heeft mij medegedeeld, dat het door sommigen zeer gewenscht werd, maar dat anderen er minder prijs op stelden.

3342. *V.* Zou het geven van dien langeren rusttijd invloed uitoefenen op hunne verdiensten?

A. Ongetwijfeld.

3343. *V.* Het niet koesteren van dien wensch hangt waarschijnlijk samen met het vooruitzicht, dat dan hunne verdiensten zouden verminderen?

A. Ja, het verschil in inkomsten is daarvan wel gedeeltelijk de reden. Daarbij komt, dat verschillende werklieden te ver van de fabriek af wonen om er van te kunnen profiteeren.

3344. *V.* Wat den afstand van de woningen betreft, zouden de lieden niet allengs dichter bij gaan wonen, ten einde aan den langen rusttijd iets te hebben?

A. Dat geloof ik wel.

3345. *V.* Aan den anderen kant maak ik uit uwe mededeeling op, dat er onder uwe werklieden zijn, die zich eene vermindering van inkomen zeer gaarne zouden willen getroosten, ten einde met hun gezin te kunnen middagmalen. Is dat zoo?

A. Ja.

3346. *V.* Wanneer de wetgever verplichte rusturen voorschreef, zou daartegen bij u bezwaar bestaan?

A. Neen.

3347. *V.* Is het uwe overtuiging, op grond van uwe kennis van het werkmansleven, dat een dergelijk voorschrift gunstig werken zou?

A. Dat geloof ik zeker.

3348. *V.* Kent gij de gezinnen van een gedeelte uwer werklieden voldoende?

A. Door mijn gering aantal arbeiders ben ik vrijwel op de hoogte van de huiselijke omstandigheden van mijne werklieden.

3349. *V.* Is het uwe overtuiging, dat het niet tehuis komen eten van den vader een betreurenswaardig feit is, nadeelig werkende op het leven van het gezin?

A. Daarop antwoord ik volmondig: ja.

3350. *V.* Wanneer gezegd wordt: voor sommige werklieden, misschien wel voor de meeste, is het maar beter, dat zij niet op straat komen in den rusttijd, omdat de verleiding tot drinken dan voor hen te groot is, acht gij dit dan eene juiste meening?

A. Wat mijne werklieden betreft, zeer zeker niet, en ook in het algemeen geloof ik niet, dat dit van de werklieden kan gezegd worden.

3351. *V.* Wordt er bij u ooit des Zondags gewerkt?

A. In den winter bij uitzondering slechts, voor het bikken van den ketel of enkele reparatiën daaraan. Des zomers geschiedt dit des Maandags.

3352. *V.* Hoe lang is er afgeblazen, vóórdat de man er ingaat?

A. Minstens 14 uren.

3353. *V.* Gebruikt gij voor het ketel-schoonmaken jongens beneden de 16 jaren?

A. In het geheel niet.

3354. *V.* Ook niet vóór de invoering van de arbeidswet?

A. Neen. Ik wil er bijvoegen, dat slechts bij hooge uitzondering de ketel 's Zondags in den winter wordt schoongemaakt. Het was sedert het voorjaar niet gebeurd. Het geschiedt altijd in overleg met de werklieden.

3355. *V.* Hebt gij proeven genomen om het aanzetten van ketelsteen te voorkomen?

A. Ja, maar zonder succes.

3356. *V.* Vormde zich ondanks uwe pogingen toch ketelsteen, of wel had het middel ter voorkoming daarvan een nadeeligen invloed op ijzer of koper?

A. Er vormde zich altijd ketelsteen.

3357. *V.* De wisseling van dag- en nachtploegen geschiedt bij u zóó, dat de ploeg, die de eene week dagploeg is, de volgende week nachtploeg is, niet waar?

A. Ja. Zij werken van 6 uur tot 6 uur. Zij, die in den nacht van Zaterdag op Zondag tot Zondag-morgen 6 uur hebben gewerkt, komen Maandag-morgen 6 uur terug en hebben dus 24 uren rust; de anderen, die Zaterdag-middag om 6 uur uitscheiden met werken, komen Maandagmiddag om 6 uur terug en hebben dus 2 $\times$ 24 uren rust.

3358. *V.* Is uwe firma niet de eerste geweest, die hier aan de Zaan eene oliefabriek heeft ingericht naar de nieuwe methode?

A. Neen, de heer Prins heeft de eerste fabriek gehad, doch die is afgebrand.

3359. *V.* Is uw oordeel over de nieuwe inrichting gunstig?

A. Om dit te kunnen beoordeelen, zou ik er eene fabriek van de andere soort bij moeten hebben.

3360. *V.* Hebt gij geen kennis van eene stoomfabriek naar de oude methode?

A. Ik weet niet, of het resultaat daarvan zooveel gunstiger zou zijn.

3362. *V.* Acht gij de hydraulische persen geen groot voordeel voor den werkman?

A. Het eenige voordeel is, dat er in dat geval geen heien zijn, die geweld maken, doch ik geloof niet, dat de laatste een storenden invloed op den werkman hebben.

3363. *V.* Gelooft gij niet, dat de werkman het er hoogst onaangenaam bij heeft?

A. Ik heb er nooit over hooren klagen.

3364. *V.* Gelooft gij niet, dat zulk werken onder eeuwigdurend gedruisch verstompend werkt op de menschen?

A. Dat betwijfel ik.

3365. *V.* Heeft uwe fabriek verscheidene verdiepingen?

A. Qua fabriek niet. Boven zijn de bergplaatsen.

3366. *V.* Moet er boven dan niet gesmeerd worden?

A. Dat zijn maar kleinigheden.

3367. *V.* Wordt de boel gesmeerd, als de fabriek in gang is?

A. Nooit, dat geschiedt in het half uur rust.

3368. *V.* Heeft er niet onlangs een ernstig ongeluk bij u plaats gevonden?

A. Ja, op 6 Augustus 1889, met den accumulator. Dat was treurig, maar geheel de schuld van den man zelven, overigens een goed en bekwaam werkman.

3369. *V.* Ware dat ongeluk niet te voorkomen geweest door het nemen van voorzorgen?

A. Moeilijk, want de man had dáár niet noodig, hij behoefde er niet te komen.

3370. *V.* Is het juist, dat hij geen gezin, maar eene ongehuwde dochter naliet, die van de firma f 3 's weeks ontvangt?

A. Ik weet niet precies, of het f 2.50 of f 3 is.

3371. *V.* Ik kom tot de loonen. Naar welk stelsel worden die betaald?

A. Naar vast werk en naar stukwerk. 's Zomers zijn de loonen vast, 's winters regelen zich die naar de hoeveelheid productie. Dit hangt samen met de grondstoffen.

3372. *V.* Hoe groot zijn de loonen?

A. Zomer en winter dooreen genomen voor jongens f 7.50, voor mannen f 14. Twee zijn daar tusschen in, die hebben f 10 à f 11.

3373. *V.* Kunt gij het verschil tusschen winter- en zomerverdiensten aangeven?

A. De jongens hebben 's winters f 2, de mannen f 3 à f 3.50 meer.

3374. *V.* Hebt gij het loonstelsel opzettelijk zóó ingericht, dat er 's winters meer wordt verdiend?

A. Neen; ik kon, toen ik de looncijfers stelde, niet weten, dat de fabriek zooveel stukwerk kon maken: maar toen die loonen eens zoo waren, heb ik ze niet willen verminderen; vandaar, dat zij 's winters een hooger loon ontvangen dan 's zomers.

3375. *V.* Begrijp ik u goed, dat gij de eenheid te gunstig hadt genomen?

A. Ja; ik wilde, dat zij, bij het stuk werkende, eene kleinigheid meer zouden verdienen dan het vaste loon, maar het is belangrijk meer geworden.

3376. *V.* Ziet gij gunstige gevolgen van de omstandigheid, dat het loon 's winters hooger is?

A. De behoeften zijn 's winters grooter, en ik durf gerust zeggen, dat bij mijne werklieden het meerdere loon goed besteed wordt.

3377. *V.* Betaalt gij om de 14 dagen?

A. Neen, om de week, 's Dinsdags. Dat is sedert 6 jaar zoo, vroeger betaalde ik om de 14 dagen.

3378. *V.* Waarom zijt gij van die veertiendaagsche betaling afgegaan?

A. Omdat het naar mijn oordeel veel beter is, dat de werkman, of laat ik liever zeggen de vrouw van den werkman, eens in de week eene zekere som krijgt, dan eene tweemaal zoo groote om de 14 dagen.

3379. *V.* Dat zou ik ook denken; maar spreekt gij uit ervaring?

A. Dat mag ik niet zeggen, want van de vroegere manier hebben wij nooit nadeel ondervonden.

3380. *V.* Hoort gij wel eens, dat de werklieden de tegenwoordige wijze van betaling aangenamer vinden?

A. Daarop kan ik bijna geen ja antwoorden.

3381. *V.* Betreurt gij het, dat niet algemeen om de week wordt betaald?

A. Ja, het is bijna geen moeite, op een klein beetje administratie na.

3382. *V.* Hebt gij altijd 's Dinsdags betaald?

A. Neen, dat is tegelijk ingevoerd met de wekelijksche betaling; ik achtte het beter, dat 's Zondags niet het volle loon in handen was van den werkman. Ik kan al weder niet zeggen, dat die meening op ervaring berust, maar ik achtte voorkoming beter dan herstel.

3383. *V.* Weet gij ook, hoe de werkman over dien maatregel denkt?

A. Neen; goed- noch afkeuring heb ik er van gehoord.

3384. *V.* Hoe gaat het, wanneer uwe werklieden ziek zijn?

A. Zij krijgen het halve zomerloon, terwijl zij zelf in de onderlinge ziekenkassen zijn, die hier nog al talrijk voorkomen; zoodoende hebben zij bijna het volle loon.

3385. *V.* Hoe gaat dit met de werklieden aan de windmolens?

A. Daar is zoo'n klein personeel, dat ziekte, zoover ik mij herinner, niet is voorgekomen; maar hoewel zij er geen feitelijk recht op hebben, zou ik hen niet aan hun lot overlaten.

3386. *V.* De ontvangen inlichtingen hebben ons tot de slotsom geleid, dat hier aan de Zaan in sommige hoofdvakken het loon geheel of gedeeltelijk doorgaat, terwijl het bij de olieslagerij regel is, dat het niet gebeurt. Is dat niet zoo?

A. Over de andere vakken kan ik niet oordeelen, en van het olieslagersvak weet ik het niet. Ik heb steeds op de stoomfabriek altijd de helft van het loon uitbetaald.

3387. *V.* Heeft uwe firma al oude, afgeleefde werklieden gehad?

A. Ja, wij hebben twee oude werklieden, waarvan de

een, een zeer bekwame knecht, aan wien de firma veel te danken heeft, een wekelijksch pensioen van mij ontvangt van f 8 en de andere een van f 2.50.

3388. *V.* Zijn uwe werklieden verzekerd tegen ongelukken?

A. Neen, en wel om reden, dat een werkman, die ten gevolge van een ongeluk niet werken kan, van mij de helft van zijn loon krijgt en voor de andere helft zich zelf verzekerd heeft. Gebeurde er in de fabriek een ongeluk met doodelijken afloop, dan zou ik de vrouw en kinderen zeker niet aan hun lot overlaten. Ik zou het meer beschouwen als eene verzekering van mij-zelven, dan van de werklieden.

3389. *V.* Zoudt gij het toejuichen, indien de wetgever, denkende aan den toestand in het algemeen, aan de werkgevers de verplichting oplegde om hunne werklieden te verzekeren tegen ongelukken en tegen den ouden dag?

A. Die verplichting zou voor de werkgevers zeer moeilijk te dragen zijn, en ook de regeling van dit punt zou groote moeilijkheden met zich brengen.

3390. *V.* Weet gij een anderen weg, langs welken te bereiken is, dat de arbeider niet afhankelijk worde van den goeden wil van den werkgever — welke wil niet altijd aanwezig is — noch van de liefdadigheid, wanneer hij een ongeluk krijgt of afgewerkt is?

A. Voor mij zou de beste oplossing deze zijn, dat de werklieden onder elkander zulk een fonds oprichtten, altijd met steun van de patroons. Wij kunnen aan de verschillende ziekenbussen in de Zaan zien, hoe uitstekend men op die wijze slagen kan. En mocht dan eene enkele maal, zooals tijdens de influenza gebeurd is, de toestand van de kas eens slecht zijn, dan komt er ondersteuning van de patroons.

3391. *V.* Zijn hier wel eens pogingen gedaan om zulk een pensioenfonds in het leven te roepen?

A. In de Zaanstreek niet, geloof ik.

3392. *V.* Denkt gij, dat bij de werklieden het gevoel van voorzorg voor het ver verwijderde tijdstip van den ouden dag levendig genoeg is om aan de verwezenlijking van het door u gewenschte te kunnen denken?

A. Neen, ik zou u daarvan een merkwaardig voorbeeld kunnen bijbrengen. Bij de oprichting van de coöperatieve broodbakkerij te Koog a/d Zaan werd de bepaling gemaakt, dat de winst zou strekken tot oprichting van een weduwenfonds; toen waren er weinig leden te vinden. Zoodra nu werd niet besloten om de winst aan het eind van het jaar uit te keeren, of de leden kwamen toevloeien.

3393. *V.* Uwe mededeeling interesseert mij in twee opzichten. In de eerste plaats is ons door andere getuigen verzekerd, dat de oorzaak, waarom de coöperatieve bakkerij te Koog a/d Zaan niet marcheerde hierin scheen gelegen te zijn, dat er iets in het bestuur niet pluis was. Is u van die omstandigheid niets bekend?

A. Ik geloof, dat wij beiden gelijk hebben; in den tijd, waarvan ik sprak, was het bestuur in goede handen. Later schijnt dat anders te zijn geworden.

3394. *V.* In de tweede plaats interesseert mij uwe mededeeling, omdat, naar ons ook alweer verteld is, toen in eene vergadering van de coöperatieve winkelvereeniging te Zaandam de oprichting van een pensioenfonds werd voorgesteld, men daarvan niet wilde weten, maar uit den boezem der leden het denkbeeld rees, om een weduwenfonds in het leven te roepen. Dat is toen dan ook tot stand gebracht. Is uwe herinnering nu wel sekuur op dit punt, dat, wat de bakkerij te Koog a/d Zaan in gevaar bracht, niet was een pensioenfonds, maar wel degelijk een weduwenfonds?

A. Zeker. Maar u moet ook niet vergeten, dat te Zaandam, naar ik meen, slechts $^1/_8$ der winst voor het weduwenfonds bestemd wordt. Had men daarvoor, zooals indertijd te Koog a/d Zaan, de geheele winst genomen, dan zou, naar mijne overtuiging, ook te Zaandam de zaak nooit tot stand gekomen zijn. En toch was voor een weduwenfonds de geheele winst werkelijk wel noodig geweest.

3395. *V.* Genieten uwe werklieden, boven het door u genoemde loon, nog andere voordeelen?

A. Neen.

3396. *V.* Is door u nooit gedacht aan de invoering van een premiestelsel, of aan een of anderen maatregel om de belangstelling der werklieden te wekken voor de resultaten van hun arbeid?

A. Niet anders is op dit punt gedaan dan invoering van stukloon.

3397. *V.* Is door u nooit overwogen om in dat opzicht verder te gaan?

A. Vooral bij olieslagerijen is dit eene uiterst moeilijke zaak, omdat de markt voor het fabrikaat aan zóó ontzettende wisselingen onderhevig is, dat de resultaten ook voor een niet gering deel beheerscht worden door commercieele invloeden.

3398. *V.* Gij hebt u gunstig uitgelaten over het gehalte uwer werklieden; kunt gij dat ook ten aanzien van hunne geestelijke ontwikkeling?

A. Dit loopt zeer bij hen uiteen.

3399. *V.* Houdt een tamelijk belangrijk gedeelte van uw personeel zich, buiten de werkuren, bezig met het voeden van den geest?

A. Dat geloof ik wel.

3400. *V.* Worden er nog al geregeld boeken en couranten gelezen?

A. Dat wel.

3401. *V.* Hebt gij soms in uwe fabriek couranten ter lezing gelegd?

A. Ja, het *Nieuws van den Dag*, en daarvan wordt druk gebruik gemaakt.

3402. *V.* Wanneer door anderen wordt gezegd: al leg ik eene courant ter lezing, er wordt toch geen gebruik van gemaakt, dan onderschrijft gij dit oordeel niet?

A. Neen.

3403. *V.* Is er bij u een apart schaftlokaal?

A. Neen.

3404. *V.* Worden door u hooger loonen betaald dan aan de andere fabrieken?

A. Ja, ik geloof de hoogste loonen te betalen, wat de olieslagerijen betreft.

3405. *V.* Wanneer uw personeel een gunstiger oordeel

rechtvaardigt dan over het algemeen over arbeiders wordt geveld, schrijft gij dit dan toe aan de hoogere loonen, waardoor gij de beste elementen tot u trekt?

A. Dit is moeilijk te beantwoorden. De toestand in mijne fabriek is gunstig, maar of zij beter is dan in andere fabrieken, durf ik niet beoordeelen.

3406. *V.* Hebt gij een boetestelsel in uwe fabriek?

A. Gelukkig niet.

3407. *V.* Waarom zegt gij: gelukkig niet?

A. Omdat nooit gebleken is, dat boete noodig is om de lieden tot hunnen plicht te brengen.

3408. *V.* Komt vaak wijziging van personeel bij u voor?

A. Bijna niet.

3409. *V.* Als het voorkomt, wordt dan eenigen tijd te voren de dienst opgezegd?

A. Dat is nog nooit gebeurd. De eenige reden voor mutatie is sterfgeval.

3410. *V.* Wordt van geen van beide kanten ooit de dienst opgezegd?

A. Zoover ik mij herinner, en dat is van 1870 af, heeft zoodanig geval zich nog nimmer voorgedaan.

3411. De heer **Kolkman**: Wordt bij u wel eens door de werklieden de wensch te kennen gegeven om catechisatie- of ander godsdienstonderwijs bij te wonen?

A. Neen, het personeel aan mijne stoomfabriek is geheel boven de 18 jaar.

3412. *V.* Hebt gij Katholieke werklieden?

A. Ja, zelfs voor het grootste deel.

3413. *V.* Kunnen deze hunnen kerktijd en hunne feestdagen geregeld waarnemen?

A. De Protestanten en Katholieken schikken dat onder elkander.

3414. *V.* Doen zij dat zóó, dat het loon er niet onder lijdt?

A. Ja, trouwens het komt zelden voor.

3415. *V.* Mag men dus aannemen, dat de menschen hunne kerkelijke plichten werkelijk waarnemen, of doen zij daar niet aan?

A. Dat weet ik niet, daar informeer ik niet naar.

3416. De **Voorzitter**: Mag ik er deze vraag nog aanknoopen: kunt gij constateeren, dat Katholieke werklieden, als zij dat verlangen, de mis op kerkelijke feestdagen kunnen bijwonen?

A. Dat niet, daarvoor zijn die dagen te talrijk. Ik dacht bij mijne verklaring meer aan Kerstmis en zulke dagen. Op gewone feestdagen moeten allen doorwerken; niemand kan gemist worden, want alles is één geheel en van elkander afhankelijk. Of de menschen nu vóór en na den werktijd ter kerke gaan, is mij onbekend.

3417. *V.* Is nooit een wensch aan u kenbaar gemaakt, die u aanleiding heeft gegeven te overwegen, hoever gij in dit opzicht zoudt kunnen gaan?

A. Neen.

E. G. Duyvis Tz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Rolfaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Molenaar Czn.**, oud 30 jaar, pellersbaas, te Westzaan.

3418. De **Voorzitter**: Zijt gij niet lid van de vereeniging »Helpt elkander« te Zaandijk?

A. Ja.

3419. *V.* Wat is dat voor eene vereeniging?

A. Het is een ziekenfonds.

3420. *V.* Wat is de contributie en wat de uitkeering?

A. De contributie bedraagt 10 cts. per week en de uitkeering f 1 per werkdag en f 6 per week.

3421. *V.* Hoe lang wordt die uitkeering verstrekt?

A. 26 weken in het loopende jaar; daarna moet men eerst weer 4 weken gezond zijn geweest en zijn werk hebben gedaan, om weder in de termen van ondersteuning te vallen.

3422. *V.* Komt het veel voor, dat de vereeniging ten gevolge van die bepaling verplicht is om leden gedurende eenige weken aan hun lot over te laten?

A. Neen, heel zelden. Wij hebben vier algemeene vergaderingen per jaar, en als nu een dergelijk geval zich voordoet, dan bespreken wij dat op de vergadering en nemen de maatregelen, die noodig zijn.

3423. *V.* Hoeveel leden telt de vereeniging?

A. 700.

3424. *V.* Is uwe vereeniging de eenige van dezen aard?

A. Neen, er zijn er nog andere, die 200 of 300 leden tellen.

3425. *V.* Zijn vrijwel alle arbeiders lid van eene dergelijke vereeniging?

A. Ja.

3426. *V.* Een deel van de patroons voegt bij de uitkeering, die de vereeniging geeft, ook zijn deel, niet waar?

A. Ja, zoo zijn er. In ons vak en in de houtzagerij verdient het volk vast loon, maar in de andere takken van de industrie is dat niet het geval, daarom is de vereeniging opgericht.

3427. *V.* Zijn in de pellerij, waar de werklieden vast geld hebben, dezen toch lid van een ziekenfonds?

A. Ja.

3428. *V.* Gaat dan niettemin het vaste loon door?

A. Ja.

3429. *V.* Die menschen hebben dus in ziektetijd, een tijd, waarin de kosten voor het gezin vaak grooter zijn, ook werkelijk meerdere inkomsten?

A. Ja.

3430. *V.* Dus voor derzulken is de toestand in geval van ziekte volkomen in orde?

A. Zeker.

3431. *V.* Laten in het olieslagersvak de patroons niet een gedeelte van het loon bij ziekte doorgaan?

A. Dat geloof ik niet: op de oliefabriek „de Toekomst" van de firma Bloemendaal & Laan verzekeren dan ook de arbeiders elkander onderling.

3432. *V.* Is het u niet bekend, of b.v. de firma T. Duyvis Jzn. het wel doet?

A. Dat weet ik niet; enkele arbeiders van die fabriek zijn lid van onze vereeniging.

3433. *V.* En in de stijfselfabriek van den heer Jacob Duyvis, gebeurt het daar ook niet?

A. Ja, daar krijgen zij eene toelage.

3434. *V.* Wat is u bekend omtrent de toepassing van de arbeidswet in uwe gemeente?

A. Ik weet, dat de heer Adriaan Honig eens bekeurd is geworden wegens overtreding dier wet.
Verder weet ik nog, dat op de fabriek van de Gebrs. Grootes, te Westzaan, jongens bekeurd zijn, die eigenmachtig een half uur rust hadden genomen, en met een kwartje zijn beboet.

3435. *V.* Het blijkt echter niet, dat in het geval bij de Gebrs. Grootes de arbeidswet is overtreden; dat is zeker toch ook uwe meening?

A. Neen, want de jongens moesten, zonder rusttijd, doorwerken van 's morgens half zeven tot 's middags 12 uur, en dit is toch niet door de arbeidswet geoorloofd.

3436. *V.* De wet zegt enkel in art. 6, dat de werkgever verplicht is te zorgen, dat de werktijd van personen, beneden de 16 jaren, worde afgewisseld door een rusttijd van een uur tusschen des voormiddags 11 en des namiddags 3 uur. Het bedoelde geval ligt dus geheel buiten de wet.
Wordt echter de arbeidswet in uwe gemeente overigens behoorlijk gehandhaafd?

A. Ja, want wanneer dit niet plaats had, zouden de locale bladen er al spoedig melding van maken.

3437. *V.* Wordt bij u in de gemeente veel arbeid verricht door jongens beneden de 13 jaren?

A. Ik meen, dat er bij de Gebrs. Grootes 7 of 8 kinderen beneden de 13 jaren werkzaam zijn.

3438. *V.* Is dat de eenige firma?

A. Ja.

3439. *V.* Is ten gevolge van de nieuwe arbeidswet in uwe streek in de Zaan de arbeidsduur van vele kinderen tusschen de 12 en 16 jaren korter geworden?

A. Vroeger gebeurde het nog al veel, dat met Sint Nicolaas vele kinderen 's avonds en 's nachts werden geëxploiteerd door de chocoladebakkers, doch dit is natuurlijk nu gedaan.
Bij de zakjesplakkerijen echter heeft men nog vele kinderen tusschen 12 en 13 jaren, die natuurlijk nooit overwerken. Zij werken altijd geregeld van 's morgens 7 tot 's avonds 7 uur. Dat is een arbeidstijd van 12 uren en daar gaan de rusttijden af.

3440. *V.* Werd er vóór de invoering der arbeidswet in de zakjesplakkerij niet dikwijls overgewerkt, ten gevolge waarvan kinderen beneden 16 jaar toch langer werkten?

A. Dit was een noodzakelijk kwaad, want in de zakjesplakkerij is stukwerk, en hoewel zij de noodige rust konden nemen, werden zij tot overwerk gedwongen, omdat de loonen zoo laag waren.

3441. *V.* In dit opzicht heeft de arbeidswet dus invloed uitgeoefend?

A. Ja.

3442. *V.* Waren er in de oliemolens vóór de invoering der arbeidswet geen jongens beneden 16 jaar, die opwerkten met de volwassenen?

A. In de olieslagerijen is de arbeidsdag 16 uren, daarom kon men ze vroeger wel gebruiken, doch thans niet

3443. *V.* En hoe gaat het in de pellerijen?

A. Daar werkt de wet ook gunstig. In de pellerijen werken tegenwoordig de jongens van 's morgens 5 tot 's avonds 7 uur.
De heer Arie Honig is beboet, omdat hij een jongen 16 uren in dienst had.

3444. *V.* Alles te zamen heeft de arbeidswet grooten invloed uitgeoefend?

A. Ja.

3445. *V.* Wordt die invloed door de werklieden toegejuicht?

A. Zeker, en ik juich het ook toe. Er zijn bij mij op den molen twee jongens beneden 16 jaar, die nu 's morgens om 5 uur komen. Vroeger kwamen ze om half twee, dat gaf een werktijd van 18 uren.

3446. *V.* Ook bij u op den molen werkten zij dus vroeger langer dan nu. Waarom hebt gij daar niet reeds vroeger verandering in gebracht?

A. Wanneer de nachtarbeid door de wet werd afgeschaft, zou ik het toejuichen, maar nu is het onmogelijk.
Wanneer ik die jongens had afgeschaft, was ik verplicht om er knechts voor in de plaats te nemen en dat kon de zaak niet lijden.

3447. *V.* Gij verheugt u er dus over, dat de wet u daartoe dwong?

A. Zeker.

3448 *V.* Zoudt gij het van belang achten, dat de wetgever de bepaling, die nu geldt tot het 16de jaar, tot 18 jaren uitstrekte?

A. Ja, ik zou dat van harte toejuichen.

3449. *V.* Beschouwt gij het als zeer bedenkelijk, dat jongens in hun groei en ontwikkeling, 's nachts arbeiden?

A. Ja.

3450. *V.* En als de wetgever allen nachtarbeid, behoudens uitzonderingen in verband met gebiedende eischen der nijverheid, verbood, welken invloed zou dat hebben op uw bedrijf?

A. Ons vak zou er geen nadeel van ondervinden. Van 5 tot 8 uur is een dag, die al lang genoeg is. De ondervinding heeft mij ook geleerd, dat in den nacht veel slechter gewerkt wordt; 't is, of de menschen in eene andere wereld zijn. Over dag geschiedt het werk beter.

3451. *V.* Dus verbod van nachtarbeid zou niet nadeelig werken op de levensvatbaarheid uwer industrie?

A. Neen.

3452. *V.* Welke belangen verhinderen u dan om dat beginsel toe te passen?

A. Alleen kan ik het niet doen. Als de wet allen tot afschaffing verplichtte, dan zouden enkele producten er iets door stijgen.

3453. *V.* Ik begrijp volkomen, dat de ondernemer door de concurrentie genoopt wordt iets na te laten, wat hij zelf zou verlangen, en daarom den wettelijken dwang begeert, geldende voor allen; maar gij zegt: ik beweer zelfs, dat het niet nadeelig zou zijn voor ons, pelmolenaars, indien wij den nachtarbeid afschaften. Welnu, wat is dan de bijzondere reden, waarom gij, hoewel de afschaffing niet nadeelig voor u zelf achtende, het toch niet kunt doen?

A. De concurrentie. Onze pellers hebben windmolens. De wind nu waait, wanneer hij wil, hetzij bij dag, hetzij bij nacht. Wanneer wij nu bij den dag geen wind hebben en bij nacht wel, dan kan degene, die dag en nacht werkt, zijne klanten bedienen, terwijl ik, die alleen bij dag werk (ik kan het beoordeelen, want ik heb het 10 weken lang gedaan), de mijnen niet gerieven kan.

3454. *V.* Gelooft gij, dat hetzelfde, wat gij mogelijk acht in uwe industrie, ook mogelijk is voor de andere vakken, die in uwe omgeving worden uitgeoefend?

A. Die vraag is moeilijk te beantwoorden. In de stoomolieslagerijen zou het belang van den arbeider het medebrengen; maar ik weet niet, of die industrie het dragen kan, dat in plaats van met 2 met 3 ploegen wordt gewerkt.

3455. *V.* Gij bedoelt: zóó dat elk een feitelijken arbeidsduur van 8 uren zou hebben?

A. Ja.

3456. *V* Gij hebt daar het voorbehoud gemaakt: ik weet niet, of de industrie het dragen kan. Begrijp ik u goed, dat gij ten aanzien van die industrie slechts den wensch uitspreekt van hetgeen uws inziens in het belang van de arbeiders zou zijn, maar de mogelijkheid daarbij voegt, dat die wensch voor bevrediging niet vatbaar is, zonder dat de arbeider de dupe van de historie wordt?

A. Ja, dat is de bedoeling, want ik ken de opbrengst van die industrie niet.

3457. *V.* Gij vindt drie ploegen wel in het belang van de arbeiders, omdat zij dan meer rust zouden hebben: maar van den anderen kant zegt gij niet te weten, of het kan lijden. Indien dit nu niet kon en het toch werd ingevoerd, zoodat dientengevolge de industrie te gronde ging, zoudt gij het dan nog wenschen?

A. Neen.

3458. *V.* Dus met uwe kennis van de toestanden zoudt gij de verantwoordelijkheid voor zulk een maatregel niet durven aanvaarden, omdat uwe kennis van de andere vakken onvoldoende is?

A. Juist.

3459. *V.* Wordt het onder de werklieden als eene groote verbetering beschouwd, wanneer zij niet werken in windoliemolens of stoommolens naar het oude systeem, maar in oliemolens met hydraulische persen?

A. Wij hebben bij ons drie van die laatste fabrieken, namelijk van den heer Prins, van den heer Duyvis en van den heer Honig. Nu is het mij bekend, dat de heer Prins veel lager loonen geeft dan de heer Duyvis: het laagste loon bij den heer Duyvis is f 11, bij den heer Prins f 8, en het hoogste loon is bij den heer Duyvis f 17 en bij den heer Prins f 12.

3460. *V.* Kan dit verschil wellicht hieraan liggen, dat de werklieden van den heer Prins voordeelen genieten, die zij bij den heer Duyvis niet hebben?

A. Het eenige voordeel, dat zij bij den heer Prins hebben is, dat, wanneer de steenkolen goedkoop zijn, zij die tegen inkoopsprijs kunnen bekomen. De fabriek van den heer Duyvis is beter ingericht, wat de persen betreft, dan die van den heer Prins.

3461. *V.* Zouden, om op mijne vraag van zooeven terug te komen, de werklieden het eene groote verbetering voor hen achten, wanneer overal hydraulische persen werden ingevoerd?

A. Zeer zeker, want op die fabrieken wordt meer verdiend en heeft men niet dat eeuwige gerammei.
Het is dan ook niet te verwonderen, dat men aan de Zaan spreekt van »heidoof«.

3462. *V.* Staat de firma Duyvis hoog aangeschreven?

A. Ik hoor nooit anders dan met lof over hare verhouding met de werklieden spreken.

3463. *V.* Welke is de regeling van den arbeid, die u in uw eigen bedrijf voor den geest staat, met afschaffing van den nachtarbeid?

A. Mij dunkt, dat de bepaling van de arbeidswet, omtrent het werken van jongens tusschen 5 en 7 uur, ook voor volwassen werklieden moest gelden.

3464 *V.* Welke rusttijd zou er uws inziens moeten zijn?

A. Zóóveel rusttijd, dat er niet langer dan 12 uren gewerkt werd.

3465. *V.* Acht gij een korteren arbeidsduur in uw vak niet goed mogelijk?

A. Neen, omdat in pelmolens, waar de patroon geen handel drijft, en er dus geen pakhuiswerk is te verrichten, soms halve dagen lang niet gearbeid wordt. Alleen bij fabrieken, door stoom gedreven, zou dat mogelijk zijn.

3466. *V.* Gij spraakt voorheen van de behoefte aan een arbeidsdag van acht uren. Behoort dan, naar uwe meening, de wetgever een maximum-werktijd van 8 of 10 uren voor te schrijven, zelfs wanneer hij daardoor het bestaan van de pelmolens onmogelijk maakt?

A. Ik heb meer het oog op de afschaffing van den nachtarbeid, dien ik nadeelig acht. Wanneer slechts de rusttijden verwisseld kunnen worden, acht ik den bestaanden toestand overigens voldoende.

3467. *V.* Gij spreekt van wisselende rusttijden, dat begrijp ik niet.

A. Wanneer de wind goed waait, is de molen verplicht te malen. Maar dan kan de eene helft van het volk werken en de andere rusten.
Wanneer mijn molen werkt van 5—7 uur, kan ik om de beurt rust geven en de molen kan toch doorgaan.

3468. *V.* Mijne vraag was, of gij aan den wetgever den raad zoudt geven om het gebiedend voorschrift van een werkdag van 8 uren ook te geven voor de molens. Zoudt gij dit doen?

A. Neen.

3469. *V.* Hoe is in het algemeen de verhouding tusschen werkgevers en werklieden in uwe omgeving?

A. Ik hoor wel eens klagen door arbeiders, maar ik weet niet, of dit op goede gronden rust. Ik durf hierover geen oordeel uitspreken.
Onlangs hebben de hoofden van windoliemolens getracht om verbetering te verkrijgen van de loonen. Enkele patroons waren er voor, andere er tegen.

3470. *V.* Dat was de quaestie om de betaling per last te vervangen door betaling voor het aantal koeken?

A. Ja.

3471. *V.* Ons is medegedeeld, dat dit lang niet altijd in het voordeel van den arbeider zou zijn. Wat weet gij daarvan?

A. De zaak is mij door een voorstander medegedeeld. Ik durf geen oordeel vellen.

3472. *V.* Is er persoonlijke aanraking tusschen patroons en werklieden?

A. Bij groote fabrieken spreken de patroons alleen met den chef. Bij de windmolens spreken zij dikwijls met de werklieden.

3473. *V.* Komt naar uw weten de heer E. G. Duyvis veel in aanraking met zijn personeel?

A. Het kan onmogelijk dikwijls gebeuren, want hij heeft een personeel van 16 of 18 man.

3474. *V.* Mij dunkt, dit aantal kan geen bezwaar zijn. Gij gaat veel met werklieden om; hoort gij daaromtrent wel eens iets van hen?

A. Ik weet, dat de verhouding tusschen den heer Duyvis en zijne werklieden zeer goed is; maar ik weet niet, of hij veel met hen praat.

3475. *V.* Wordt het door de werklieden vrij algemeen gewenscht geacht, dat de leeftijd, waarop de arbeid mag aanvangen, door de wet worde verhoogd?

A. Ik voor mij zou het noodzakelijk vinden den leeftijd van 12 op 14 jaar te brengen.

3476. *V.* Mijne vraag was, of die wensch vrij algemeen door de werklieden wordt gedeeld.

A. Ja, maar de ouders hebben behoefte aan de kleine verdiensten der kinderen.

3477. *V.* Redeneeren de werklieden in uw kring zoo: het gemis dier verdiensten zou ons zwaar vallen, maar wij zouden ons dat getroosten, als de kinderen daardoor tot een beteren toestand konden komen?

A. Zeker, zij zouden zich zien te redden, als de kinderen 2 jaren langer op school moesten blijven.

3478. *V.* Gaan in uwe omgeving de kinderen wel naar eene herhalingsschool?

A. De boerenkinderen wel, maar die op fabrieken gaan, zijn daartoe 's avonds te mat en te moede.

3479. *V.* Wordt in uw kring gewenscht, dat hierin verandering kome, en weet gij ook aan te geven hoe?

A. Ja, maar ik ben niet met alle klassen van arbeiders genoeg bekend, om het hoe te kunnen mededeelen.

3480. *V.* Hoe is uw oordeel over den toestand der woningen?

A. Die is in de geheele Zaanstreek zeer slecht.

3481. *V.* Wat noemt gij slecht?

A. Ik vind, dat een vertrek van 4 M². oppervlakte en 2.20 M. hoog, waarin gekookt, gegeten en geslapen wordt, veel te wenschen overlaat. De nieuwe verordening heeft niet slecht gewerkt voor nieuwe huizen, maar er zijn nog oude huizen, die heel slecht zijn.

3482. *V.* Heeft eene woning van een gemiddeld gesteld werkman niet buiten de woonkamer een keukentje?

A. Er zijn er, die eene luifel hebben, zoo'n schuin afdakje tegen het huis, waar een petroleumstel of een fornuis in gezet kan worden; maar dat hebben zij lang nog niet alle. Met eene stookplaats buitenshuis en een tafeltje aan den buitenkant behelpt men zich dan. De oppervlakte is een meter of vier.

3483. *V.* Zijn woningen met twee vertrekken uitzondering?

A. Ja, die komen alleen voor, als iemand ze laat zetten voor eigen gebruik; een huurhuis bevat die nooit dan wanneer het onder de categorie valt van de hooge huren.

3484. *V.* Wat noemt gij eene hooge huur?

A. f 2, f 1.75.

3485. *V.* Bestaat in Westzaan ook eene gemeenteverordening, die aan burgemeester en wethouders het recht geeft om, wanneer de woning gevaar oplevert voor de gezondheid, te dwingen tot verbetering of haar anders onbewoonbaar te doen verklaren door den gemeenteraad?

A. Dat zal wel, want die bestaan hier in de geheele Zaanstreek.

3486. *V.* Zijt gij voldoende bekend te Zaandijk?

A. Ja, daar heb ik vroeger gewoond.

3487. *V.* Zijn daar woningen, waaromtrent gij meent, dat burgemeester en wethouders of de Gemeenteraad van hunne bevoegdheid gebruik moesten maken?

A. Ja, daar zijn huizen, waar het ongedierte in huis kruipt; eene weduwe, die eigenares daarvan is, heeft ook

al eens aanwijzing gehad, maar verder is het niet gekomen.

3488. *V.* Hebt gij wel eens alleen of in verbinding met anderen uit uw kring pogingen bij de overheid aangewend, om bij haar aan te dringen op het gebruik maken van hare bevoegdheid?

A. Neen, want de overheid is wel op de hoogte van die toestanden; het is in eene plattelandsgemeente anders dan in eene groote stad zooals Amsterdam of Den Haag.

3489. *V.* Dit neemt niet weg, dat elk burger voor zijn deel reden kan vinden om mede te werken door de overheid te wijzen op hetgeen wenschelijk is.
Er bestaat te Zaandijk ook eene verordening op het bouwen van nieuwe woningen. Wordt die stipt nageleefd?

A. Stipt? Dat weet ik niet, maar de toestand verbetert, en ik hoor niet, dat velen last met den gemeente-architect hebben, dus wordt de verordening wel nageleefd.

3490. *V.* Er is dus vooruitgang?

A. Zeer zeker.

3491. *V.* Er zijn in uwe streek nog al wat werklieden eigenaar van woningen, naar het schijnt. Gebeurt het wel, dat zij die krijgen met eigen opgespaard geld, of is het uitsluitend op voorschot?

A. Meestal op voorschot; een enkele bouwt zulk een huis gedeeltelijk met geld van een erfenisje, gedeeltelijk door middel van eene hypotheek.

3492. *V.* Welke loonen betaalt gij aan uwe werklieden uit?

A. Ik heb twee jongens, die verdienen f 3, een verdient f 5 en een f 6, allen met het nachtgeld, dat bedraagt f 1, f 0.80 en f 0.60. Daarbij krijgen zij gort en meel voor het gezin. Ik zelf ben meesterknecht.

3493. *V.* Zijn dat de gewone loonen in uw vak?

A. Ja, maar er zijn er, die betalen minder; daar krijgt de knecht, die bij mij f 5 heeft, f 4 à f 4.50 en is het nachtgeld f 1, f 0.60 en f 0.50.

3494. *V.* Dus uwe loonen staan gelijk met die bij anderen; terwijl er echter ook lagere zijn?

A. Ja.

3495. *V.* Ik heb u onderscheidene vragen gedaan, die in den regel tot arbeiders worden gericht, daar gij vroeger zelf arbeider zijt geweest en u thans nog veel in arbeiderskringen beweegt. Om diezelfde reden vraag ik u, of gij van dat standpunt enkele punten, die op de lijst voorkomen en door mij niet ter sprake zijn gebracht, nog met ons wenscht te bespreken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik heb niets meer te zeggen.

P. Molenaar Cz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van Dr. **Pieter Hendrik Eykman,** oud 28 jaar, arts, te Zaandijk.

3496. De **Voorzitter**: Hoe lang zijt gij reeds in uwe gemeente en te Koog werkzaam?

A. Ruim 3 jaren. Wel heb ik altijd aan de Zaan gewoond, namelijk te Zaandam.

3497. *V.* Kendet gij den toestand te Zaandijk reeds, vóórdat gij daar als geneesheer kwaamt?

A. Neen.

3498. *V.* Hoe is de toestand der woningen aldaar?

A. Nog al bevredigend. Ik heb er nog met mijn voorganger, Dr. Mulder, over gesproken, hoeveel flinker en beter de nieuwe woningen er uitzien, bij de oude vergeleken.

3499. *V.* Is het voor arbeiderswoningen, die noch tot de slechtste, noch tot de beste behooren, regel, dat zij slechts uit één vertrek bestaan?

A. Dat geloof ik wel. Of er komt nog een klein vertrek bij voor keukentje en slaapstede. Doch dat tweede vertrekje ontbreekt ook vaak.

3500. *V.* Alles moet daar dus in dat ééne vertrek geschieden?

A. Dat wil zeggen, dat er bij de meeste huisjes nog een waschhok is.

3501. *V.* Komt gij dikwijls in woningen, waar zelfs in het vertrek de wasch gedroogd wordt?

A. Dat gebeurt daar in den winter toch meestal, omdat er de kachel staat. Over de lucht, die daardoor in het vertrek heerschte, heb ik mij dan ook dikwijls geergerd. Maar ik moet er bijvoegen, dat ik meermalen ook bij meergegoeden mij geërgerd heb, omdat de luiers er rondom de kachel hingen.

3502. *V.* Komt gij ook wel in woningen, waarvan gij de stellige meening hebt, dat zij in de termen vallen, om het Gemeentebestuur te doen eischen, dat ze òf verbeterd, òf onbewoonbaar verklaard worden?

A. Die stellige overtuiging heb ik van sommige woningen. Ik heb burgemeester en wethouders daarop dan ook attent gemaakt, die er den inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht over gesproken hebben, maar deze vond geen termen tot afkeuring. Nu waren dat, meen ik, 6 of 8 houten huisjes, een enkel b.v. met naden, met lompen dichtgestopt. Deze werden toch over het algemeen door knappe menschen bewoond, zoodat de woningen niet verwaarloosd waren.

3503. *V.* Was het oordeel van den inspecteur minder ongunstig dan het uwe?

A. Ja. Ik heb mij er zelf buiten gehouden, omdat ik niet in conflict wilde komen met de inwoners.
De inspecteur zeide tot den wethouder, dat er te Amsterdam nog slechtere woningen waren, die toch niet werden afgekeurd.

3504. *V.* Dit argument zal door velen niet afdoende worden geacht. Blijft gij vasthouden aan uw oordeel?

A. Ja. Èn uit dit oogpunt, dat de woningen veelal bouwvallig zijn, èn uit een algemeen hygiënisch oogpunt, wat

betreft verlichting, gelegenheid om te luchten, toestand van het drinkwater, benevens den ondergrond, welk laatste punt verband houdt met de bouwvalligheid.

3505. *V.* Art. 13 van de verordening van Koog zegt, dat van tijd tot tijd een onderzoek moet worden ingesteld naar de deugdelijkheid van het drinkwater. Wordt dit artikel toegepast?

A. Ik weet niet zeker, of het te Koog wordt toegepast, in Zaandijk wel. „Het Witte Kruis" legt waterleidingen aan en vergoedt de kosten. Het Gemeentebestuur oefent daar meer aandrang uit en zit er meer achterheen.

3506. *V.* Gij noemdet zelf als eene der redenen, dat sommige woningen zooveel te wenschen overlieten, den slechten toestand van het drinkwater. Dus schijnt er toch niet zoo streng de hand aan te worden gehouden?

A. Het gaat zoo lastig. Er moet eene uitspraak plaats hebben van den kantonrechter, en dan kan de betrokkene voor f 1 worden bekeurd. Hij kan den bak *in statu quo* behouden tot het Gemeentebestuur dien verandert, en dat gebeurt nooit.

3507. *V.* Neemt het aantal aansluitingen aan de waterleiding zeer toe?

A. „Het Witte Kruis" heeft 60 geleidingen gelegd en bekostigd binnenshuis, inclusief de kranen. Alleen moet er eene contributie van 10 cts. door werkmansgezinnen worden betaald. Dit is eene quaestie van contract tusschen huurder en verhuurder.

3508. *V.* Zijn de kosten van aanleg ten laste noch van eigenaar, noch van huurder?

A. Ja, in dat geval niet.

3509. *V.* Nemen in de fabrieken de aansluitingen ook toe?

A. Ik geloof, dat de meeste fabrieken, die het water voor de fabricage noodig hadden, aangesloten zijn, maar dat is niet gedaan zoozeer met het oog op de behoefte aan drinkwater. Dat de toestand in dat opzicht sterk verbeterd zou zijn, durf ik niet bevestigen, althans op molens is die nog slecht; daar gebruikt men watertonnen.

3510. *V.* Hebt gij na het in het leven treden der nieuwe bouwverordeningen te Koog en te Zaandijk nog al nieuwe huizen zien bouwen?

A. Ja.

3511. *V.* Beschouwt gij het als een grooten vooruitgang, dat er geen houten huizen meer gebouwd mogen worden?

A. Dat die vooruitgang zoo groot is, kan ik niet inzien. Die steenen huizen worden ook al niet best gebouwd. De fundeeringen zijn niet waterdicht gemetseld en ondoordringbaar gemaakt.

3512. *V.* Zou de verordening niet in dien zin kunnen aangevuld worden?

A. Uit een gesprek met een raadslid is mij eens gebleken, dat die verordening meer gemaakt is tegen brandgevaar dan ter wille van de bewoners. Men heeft ook niet te veel willen bepalen om niet in strijd te komen ook met de financieele belangen der bouwers.

3513. *V.* Afgescheiden van het financieel element, zoudt gij dan steenen huizen, die aan redelijke eischen voldoen, voor de gezondheid verre verkieslijk achten boven houten huizen?

A. Dat zou ik zeker.

3514. *V.* Zijn er te Koog en Zaandijk vereenigingen, die niet uit winstbejag, maar ten algemeenen nutte, huizen bouwen voor arbeiders?

A. Neen.

3515. *V.* Ook geen werkgevers?

A. Op het terrein van sommige fabrieken bevinden zich arbeiderswoningen.

3516. *V.* Zijn die goed?

A. Zoover ze mij voor den geest staan, niet beter dan het gros, maar ook niet slechter.

3517. *V.* Is overigens de huisvesting in handen van huisjesmelkers?

A. Ja.

3518. *V.* Worden daarmede groote winsten behaald?

A. Ik ken de uitgaven der eigenaars niet, maar de prijzen, die zij maken, zijn nog al flink.

3519. *V.* Is eene woning van f 1.75 's weeks eene groote uitzondering?

A. Neen, die komen voor; dat zijn gewoonlijk huizen met twee vertrekken.

3520. *V.* Te Zaandijk bestaat immers ook eene verordening op de keuring van voedingsmiddelen?

A. Ja, die is van jeugdige dagteekening. „Het Witte Kruis" heeft een abonnement bij Dr. Van Hamel Roos aangegaan tot het onderzoek van levensmiddelen en heeft de gemeente in staat gesteld daarvan gebruik te maken; daardoor wordt melk, suikerwerk, enz. onderzocht. De melk is hier zeer slecht.

3521. *V.* Die verordening is van 27 Dec. 1889?

A. Juist.

3522. *V.* Is de werking gunstig?

A. Neen, de melk is nog weinig beter. Er is een monster onderzocht eenigen tijd geleden, en dit bleek te bevatten 4.029 vaste stoffen; wanneer men nu weet, dat melk 13 à 15 deelen vaste bestanddeelen op de 100 moet bevatten, dan kan men nagaan, hoe zij gewasschen moet zijn.

3523. *V.* En wat is er gebeurd, toen dit geconstateerd was?

A. Niets, een particulier had het monster genomen; gerechtelijk was dus niet vast te stellen, van wien het afkomstig was. Er zijn hier op eene bevolking van 2500 zielen 17 melkverkoopers; misschien uit vrees voor hen heeft men verzuimd in de verordening op te nemen, dat op den emmer, die de melk inhoudt, moet geplaatst worden, wat hij inhoudt: karnemelk, dunne melk of volle melk.

3524. *V.* Heeft van gemeentewege sedert de invoering der verordening geen toezicht op de melk plaats gehad?

A. Wij hebben een nieuwen burgemeester gekregen, die zich de zaken wat meer aantrekt dan zijn voorganger; die heeft eene waarschuwing gericht tot de melkverkoopers. Tot andere maatregelen is hij nog niet overgegaan uit vrees, dat hij geen succes zou hebben bij de rechterlijke macht.

3525. *V.* Dat kan alleen de uitkomst leeren.
Geeft uwe ervaring u geen aanleiding om toezicht te wenschen op vleesch en visch?

A. Over het algemeen wordt geen slecht vleesch verkocht.
Het is eene enkele maal voorgekomen, dat vreemden met vleesch kwamen venten, dat bepaald slecht was. Eenmaal ben ik ook door den burgemeester geroepen voor eene kar met stinkend vleesch, die door de gemeente vervoerd werd; het vleesch is toen verder vervoerd door den gemeente-veldwachter.
Riviervisch is er veel en in verschen toestand. Doch de karnemelk is zeer slecht. Toen ik daar kwam, had ik de illusie om enkele mijner patiënten met karnemelk te genezen; maar ik moest er van afzien en laat thans de karnemelk voor mijne patiënten uit Amsterdam komen.

3526. *V.* Leven vele menschen in Amsterdam niet in de illusie, dat, als zij goede karnemelk willen hebben, zij die uit deze streek moeten laten komen?

A. Ik geloof het wel.

3527. *V.* Hebt gij in uwe praktijk veel nadeelige gevolgen van arbeid waargenomen?

A. Ik heb eenige borstlijders behandeld, voor wie het blijven op een pelmolen bepaald slecht was, en die, toen zij later venter op straat waren geworden, beter werden.
Ik heb ook enkele gevallen van infectie, bij degenen, die omgingen met zeker soort zaad, verzwering aan de vingers, gehad.

3528. *V.* Die lijders aan ziekte der ademhalingswerktuigen, waren dat menschen, die een zwak gestel hadden, of een gezond gestel, dat door het stof ondermijnd was?

A. Ik geloof, dat het gestel ondermijnd was door stof.

3529. *V.* Hebt gij gevallen gezien van den nadeeligen invloed van langdurigen arbeid op jeugdige gestellen?

A. Het is moeilijk om zulke gevallen te constateeren.

3530. *V.* Hebt gij niettemin als medicus sterke indrukken omtrent den zeer langdurigen arbeid, die soms van jongens tusschen 16 en 18 jaar gevergd wordt?

A. Ik heb wel den indruk gekregen, dat eenigen er ziek van geworden zijn.

3531. *V.* Zegt gij datzelfde van nachtarbeid?

A. Ja, ofschoon de invloed niet zoo groot is als oppervlakkig schijnt; het komt nog al niet veel voor. Bij bakkers echter, die lang moeten werken en voortdurend, heb ik sterke stukken van overwerken gezien.

3532. *V.* Kunt gij ons enkele gevallen mededeelen?

A. Ik heb een patiënt, Van Eden, gehad, een broodbakker, die te lang had gewerkt, en daardoor dikke voeten had gekregen.

3533. *V.* Had hij buitengewoon lang gewerkt?

A. Hoe lang durf ik niet zeggen, maar voor een bakker niet buitengewoon lang.

3534. *V.* Kan in ziekte-tijden een gemiddeld gegoed werkmansgezin in de buitengewone eischen, die de ziekte aan de beurs stelt, voldoen?

A. Het is een groot verschil, wat voor ziekte het is en wie er ziek is. Wanneer het hoofd van het gezin geen al te zware ongesteldheid heeft, dan zal het wel gaan, vooral door de medewerking van de verschillende ziekenfondsen, waaruit hij, naar ik meen, eene ondersteuning van f 6 's weeks geniet. Daarmede kan dan minstens het huishouden gaande worden gehouden. Daarbij moeten dan natuurlijk geen buitengewone uitgaven komen, zoodat dan ook geneeskundige hulp en medicijnen meest op jaarrekening geleverd worden.
Nu maakt het bovendien een groot verschil, of het weekloon geheel of gedeeltelijk doorgaat, hetgeen met den een wel, met den ander niet het geval is. Zoo ken ik patroons, die 3 gulden in de week geven, wanneer de patiënt lid is van een ziekenfonds, anders ook niets bijdragen.
Toch ken ik enkele arbeiders, die niet in een fonds willen gaan.

3535. *V.* In een gezin, dat f 6 uit een fonds trekt en geen toelage van den patroon geniet, hoe gaat het daar?

A. Ik geloof, dat over het algemeen de patroons wel hulp verleenen.

3536. *V.* Zijn u ook gevallen bekend, dat het geheele vaste loon doorgaat, terwijl er toch ziekengeld getrokken wordt? In zulk een geval is het gezin, wat de geldelijke inkomsten betreft, er beter aan toe, dan in gewone omstandigheden, wat gij natuurlijk, als medicus, zult toejuichen, omdat de menschen dan in staat zijn in het noodige voor den zieke te voorzien.

A. Die gevallen bestaan.

3537. *V.* Maar hoe gaat het in gezinnen, die minder inkomen hebben dan gewoonlijk, en daarbij buitengewone uitgaven?

A. Dan schrijf ik gewoonlijk een briefje aan de „Damesvereeniging", die te Koog a/d Zaan beter kan helpen, dan te Zaandijk, omdat de eerste meer geld heeft. Zoo heb ik een patiënt gehad, die geheel geen inkomsten had, omdat hij buiten werk was. Die man heeft op den dood gelegen; hij had namelijk eene longontsteking en is later wegens etter in de borst moeten geopereerd worden. Patiënt heeft gedurende zijne ziekte, waarvan hij gelukkig hersteld is, honderden eieren, tal van liters melk en, naar ik meen, een geheel anker wijn gehad.
De „Damesvereeniging" te Zaandijk kan tegenwoordig alleen met melk helpen. Enkele patiënten krijgen er een ei bij, door de hulp der vereeniging of van eene der bestuurderessen. Het is ook vooral daarom, omdat vroeger teringlijders niet werden geholpen. Het gaat uit een humaan oogpunt echter niet aan, die menschen te laten loopen, maar daardoor zijn voor de anderen de toelagen minder groot geworden.

3538. *V.* Kunt gij voor uwe patiënten, zoo al niet alles, dan toch het noodige krijgen?

A. Ja, het noodige wel. In den tijd van de influenza hebben wij geen patiënt verloren, hoewel wij 3 gevallen van longontsteking hadden bij kostwinners. Zij zijn door voldoende voeding beter geworden, en ik geloof, dat een of meer zonder hulp zouden zijn gesuccombeerd. De „Dames-vereeniging" heeft in dien tijd aan voeding f 70 besteed. Indien daardoor het leven van één kostwinner is gered, dan is dit nog eene goede rekening.

3539. *V.* Zijn dat bemoeiingen uitsluitend van de laatste jaren ?

A. De „Dames-vereeniging" bestaat langer dan „het Witte Kruis", dat sedert 1873 bestaat.

3540. *V.* Is in zoodanige gevallen ook door werkgevers wel eens iets bijzonders gedaan ?

A. Ja.

P. H. EYKMAN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN MAANDAG 12 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*
KOLKMAN.
LE POOLE.
VISSER.

Verhoor van Mr. **Hendrik Johannes Christiaan Van Tienen,** oud 29 jaar, burgemeester van Wormerveer.

3541. De **Voorzitter:** Zijn in de bij u bestaande bouwverordening ook bepalingen opgenomen omtrent het zomerpeil, waarnaar de woningen moeten aangelegd worden?

A. Ja, thans is dat gesteld op 3 decimeters, maar de verordening wordt gewijzigd om aan het Gemeentebestuur de bevoegdheid te geven, dat cijfer naar omstandigheden te kunnen regelen.

3542. *V.* Geldt die wijziging ook de afmetingen der vertrekken?

A. Feitelijk niet; dat blijft, zooals het was; 2.80 M. hoog; 16 M². oppervlak, dus 44 M³. Die wijziging betreft alleen eene correctie.

3543. *V.* Wordt aan de bepaling, dat overal, waar de woning niet aangesloten is bij de waterleiding, een waterbak moet zijn van 2 M³., stipt de hand gehouden?

A. Voor zoover mij bekend is, ja.

3544. *V.* Ook houdt de verordening de bepaling in, dat elke woning een afzonderlijk sekreet moet hebben, niet waar?

A. Ja.

3545. *V.* Geldt dat alleen voor nieuwe of ook voor bestaande woningen?

A. Ook voor de bestaande.

3546. *V.* Komt het in uwe gemeente niet voor, dat verscheidene woningen een gemeenschappelijk sekreet hebben?

A. Dat zou misschien het geval kunnen zijn, maar ook daartegen wordt zooveel mogelijk gewaakt. Wij trachten het tonnenstelsel zooveel doenlijk in te voeren, want dat wordt nog maar zeer sporadisch toegepast.

3547. *V.* Hebt gij wel eens aanleiding gehad om, op grond van de verordening, bestaande woningen, wegens gebrekkige inrichting, onvoldoend onderhoud, onreinheid of eenige andere oorzaak, schadelijk voor de gezondheid, voor bewoning niet geschikt, af te keuren en onbewoonbaar te verklaren?

A. Dit is voorgekomen bij 3 groepen, te zamen 12 woningen; die zijn vervangen door 10 nieuwe huisjes. In alle andere gevallen hebben wij door eene waarschuwing verbetering gekregen.

3548. *V.* Hebt gij voor het toezicht eene bepaalde organisatie?

A. De gemeente-opzichter oefent contrôle uit, maar verder zijn wij zelf wel op de hoogte. Onze gemeente is klein.

3549. *V.* Zijn in den tijd, dat gij burgemeester zijt, wel eens klachten over woningen tot u gekomen van werklieden vereenigingen?

A. Neen. Bijzondere personen klaagden wel eens over drinkwater en brachten daarbij soms een monster mede; maar wanneer wij wegens andere oorzaken dreigden met afkeuring, was meermalen de bewoner niet eens geneigd het perceel te verlaten.

3550. *V.* Ik bedoelde, of niet door anderen dan de bewoners wel eens over den toestand der woningen werd geklaagd, omdat men meende, dat de overheid ten onrechte de bepalingen der verordening niet toepaste?

A. Neen.

3551. *V.* De verordening schrijft immers niet voor, dat nieuwe woningen van steen moeten gebouwd worden?

A. Neen, in de bestaande verordening niet; ook bij de nieuwe blijft het facultatief; in deze is de bepaling echter opgenomen, dat, indien van steen gebouwd wordt, naar gelang van de hoogte de muren zekere dikte hebben moeten.

3552. *V.* Is niet overwogen om imperatief het gebruik van steen voor te schrijven?

A. Ja. maar men achtte het niet wenschelijk daartoe over te gaan, wegens den eigenaardigen toestand en de moeilijkheden, die men van dat voorschrift duchtte.

3553. *V.* Zijn in de latere jaren veel nieuwe woningen van steen opgetrokken?

A. Ja.

3554. *V.* Ook door degenen, die huisjes bouwen als geldbelegging, of doelt gij soms op Bouwvereenigingen;

A. Degenen, die het doen om diensten te bewijzen, zooals de Bouwvereeniging, bouwen huizen van steen; maar ook in het andere geval komt het voor, dat men steenen huizen bouwt.

3555. *V.* Hebt gij in den tijd, dat gij in de gemeente zijt, vooruitgang op dit gebied kunnen constateeren?

A. Zeker.

3556. *V.* Kent gij van nabij die woningen der Bouwvereeniging?

A. Van nabij niet. Het zijn echter zeer knappe arbeiderswoningen, uitsluitend ten behoeve van arbeiders gebouwd, zonder eenig financieel doel; ik meen, dat de aandeelhouders niet meer dan 4 pct. rente mogen trekken.

3557. *V.* Zijn die woningen zeer gezocht?

A. Ja.

3558. *V.* Zijn u voorbeelden bekend van werkgevers, die woningen voor hunne arbeiders hebben laten bouwen?

A. Neen.

3559. *V.* De politie-verordening van uwe gemeente behelst ook bepalingen omtrent voedingsmiddelen. Art. 93 daarvan luidt: „Die vleesch, visch, vogels of andere waren, hoe ook genaamd, blijkbaar bedorven, of om eenige andere reden schadelijk voor de gezondheid zijnde, verkoopt, te koop stelt, in winkels aanwezig heeft of vervoert, wordt gestraft, enz." Zijt gij wel in de noodzakelijkheid geweest om dat artikel toe te passen?

A. Neen, een sterk sprekend geval heeft zich niet voorgedaan; het is mogelijk, dat het een of ander aan de contrôle ontsnapt is, maar er wordt zooveel mogelijk gecontroleerd, ook door tusschenkomst van de geneesheeren.

3560. *V.* Hoort gij in uwe gemeente niet veel klagen over slechte melk?

A. Neen.

3561. *V.* Ons is door een geneesheer gezegd, dat in eene naburige gemeente de melk buitengewoon veel te wenschen overlaat.

A. Ik heb daarover nimmer klachten gehoord.

3562. *V.* Is er in uwe gemeente herhalingsonderwijs?

A. Ja.

3563. *V.* Sluit dat herhalingsonderwijs zich aan bij de hoogste klasse van het gewoon lager onderwijs, zoodat het werkelijk is herhalings- en voortgezet onderwijs; dan wel wordt het gegeven zonder eenigen eisch van toelating, dus bijgewoond door velen, die de lagere school niet met vrucht hebben doorloopen?

A. Op dat punt is dit jaar juist eene nieuwe regeling getroffen.

3564. *V.* Kunnen ook zij op de school terecht, die reeds vroeg van de lagere school verdwenen zijn?

A. Ik geloof het wel.

3565. *V.* Waaraan schrijft gij het, naar ik meen, geringe bezoek der school toe?

A. Hoofdzakelijk aan het denkbeeld, dat vooral bij jongens, die pas op eene fabriek of werkplaats gekomen zijn, schijnt te heerschen, als zou er in dat late schoolgaan iets kinderachtigs gelegen zijn. Ten gevolge van de pogingen, dezer dagen door de schoolcommissie aangewend, is, meen ik, het getal leerlingen weer tot ± 50 gestegen.

3566. *V.* De commissie kreeg den indruk, dat het gehalte van een gedeelte der werklieden in de Zaanstreek gunstig te noemen is, ook wat betreft de geestesontwikkeling. Gelooft gij, dat bij dezulken niet het verlangen bestaat om hunne kinderen herhalingsonderwijs te doen genieten?

A. Ik geloof het wel.

3567. *V.* Ziet gij in het tot nog toe onbevredigend bezoek der school verband met de uren, waarop in de fabrieken gewerkt wordt?

A. Ik meen, dat ook op dat punt door de commissie overleg met de werkgevers is gehouden.

3568. *V.* Houdt de nieuwe regeling dus meer verband met de arbeidstijden?

A. Ik geloof het wel.

3569. *V.* Zijn er in uwe gemeente vrouwen of meisjes, die op fabrieken werken?

A. Eene vrouw is op de zakjesplakkerij. Van de 93 kinderen, die verder op de fabrieken werken, zijn drie meisjes, die in de termen van de arbeidswet vallen. Zij gaan op de stoomwasscherij van den heer Hartog.

3570. *V.* Werken er bij de firma Dekker geen meisjes?

A. Neen.

3571. *V.* Is het u bekend, of zij er vroeger gewerkt hebben?

A. Dat durf ik niet zeggen.

3572. *V.* Wat is door u gedaan om de uitvoering der arbeidswet zooveel mogelijk te verzekeren?

A. In overleg met den inspecteur heb ik aan den hoofdagent van politie opgedragen het aanleggen van een register, en zich door onderzoek te overtuigen, of dit klopt met het register, dat op de secretarie gehouden wordt.

3573. *V.* Wordt dat toezicht af en toe voortgezet?

A. Dat wordt steeds gedaan, en naar mijne overtuiging wordt de wet correct toegepast.

3574. *V.* Woont bij u in de gemeente niet een smidsbaas, Klinkenberg genaamd?

A. Ja.

3575. *V.* Is daar de wet steeds getrouw nageleefd?

A. Het is mij niet gerapporteerd, dat dit niet is gebeurd.

3576. *V.* Zijn door u geen overtredingen geconstateerd?

A. Neen.

3577. *V.* Hebben er sedert de invoering der arbeidswet ongelukken plaats gehad in werkplaatsen of fabrieken?

A. Onmiddellijk, nadat de wet is afgekondigd, is er een ongeluk gebeurd, dat echter niet van groote beteekenis was. Dit geschiedde vóór de benoeming der inspecteurs; na dien tijd is er geen ongeluk meer gebeurd.

3578. *V.* Worden in uwe gemeente voor het schoonmaken van ketels jongens gebruikt?

A. Dat weet ik niet.

3579. *V.* Is u nooit op grond van art. 7 van de wet vergunning gevraagd om op Zondag jongens te laten werken?

A. Ik meen, dat dit zich eens heeft voorgedaan, doch in den laatsten tijd niet.

3580. *V.* Is u, op grond van art. 5 van de wet, wel vergunning gevraagd om in spoedeischende gevallen een tweetal dagen achtereen langer te laten werken dan de wet toestaat?

A. Neen.

3581. *V.* Is nooit, in verband met genoemd artikel, uw advies door den Commissaris des Konings ingeroepen?

A. Neen.

3582. *V.* Hoe is het gesteld met het drankmisbruik in uwe gemeente?

A. Er wordt ontzettend veel sterke drank gebruikt, doch openbare dronkenschap komt niet veel voor.

3583. *V.* Zijn er in uwe gemeente windmolens?

A. Ja.

3584. *V.* Is er niet veel drankmisbruik op die molens?

A. De losse sjouwerlui zijn de grootste consumenten. Zij hebben zwaarder werk dan andere werklieden en worden ook veel zwaarder betaald, waar tegenover staat, dat zij soms, als er geen schepen aankomen, gedurende eenigen tijd geen verdiensten hebben.

3587. *V.* Worden die menschen door de werkgevers rechtstreeks aangenomen, of zijn er tusschenpersonen, met wie alleen de fabrikant te doen heeft, zoodat deze niet rechtstreeks met de werklieden in aanraking komt?

A. Daarop zou ik geen positief antwoord durven geven.

3588. *V.* Hoe hoog zijn wel de loonen, die deze sjouwers in tijden van werk maken?

A. Soms wel f 25 's weeks, doch ongelukkig gebruiken zij geen overleg. Wanneer dan later de booze dagen komen, moeten zij vaak naar het werkhuis.

3589. *V.* Kunt gij ook vertrouwbare cijfers mededeelen omtrent de gemiddelde verdiensten van die menschen, over een geheel jaar genomen?

A. Neen.

3590. *V.* Profiteert in die gulden tijden het geheele gezin van de hooge verdiensten, of neemt de man daarvan het leeuwendeel voor zich, zoo door grooter drankgebruik als door meer en beter voedsel te nemen voor zich alleen?

A. Dat laatste zou, zoover ik die menschen ken, niet onmogelijk wezen. Het meeste geld wordt dan echter besteed aan drank.

3591. *V.* Gij spraakt van het werkhuis. Gij kunt ons, als secretaris van het bestuur, daarvan zeker iets naders mededeelen?

A. Ja, ik heb hier de cijfers van het aantal bezoekers van de laatste tien jaren.

3592. *V.* Die cijfers moeten gedeeld worden door het aantal menschen en dagen?

A. Ja.

1880	2400.	1886	996.
1881	979.	1887	1716.
1882	671.	1888	2059.
1883	1199.	1889	4665.
1884	1001.	1890	3545.
1885	983.		

3593. *V.* Waaraan schrijft gij niet alleen de schommeling, maar ook het veel grooter aantal van de laatste 4 jaren toe?

A. De stijging van 1889 was een gevolg van het feit, dat één gezin voortdurend in het werkhuis is gebleven.

3594. *V.* Uit de cijfers op zichzelve valt dus niet af te leiden het vermeerderd gebruik in het algemeen van de instelling, omdat weinige gezinnen en personen de hooge cijfers kunnen veroorzaken?

A. Juist. In 1889 telden wij 26 en in 1890 27 gezinnen.

3595. *V.* Staat het werkhuis het gansche jaar open?

A. Ja, maar alleen in den winter wordt er gebruik van gemaakt. Dit neemt niet weg, dat wanneer zich iemand in den zomer aanmeldde, de directeur hem zou moeten opnemen, behoudens het geval van verregaande onzindelijkheid De directeur is overigens verplicht iedereen op te nemen.

3596. *V.* Worden de verpleegden kosteloos gevoed en verwarmd?

A. Ja, en bovendien wordt hun gelegenheid gegeven iets te verdienen. De groote moeilijkheid is om dit zóó te regelen, dat eenige hulp wordt gegeven, en dat toch weer niet zóóveel verdiend wordt, dat iemand de voorkeur zou kunnen geven aan het verblijf in het werkhuis boven een leven van eigen arbeid daarbuiten.

3597. *V.* Zijn de verpleegden tot arbeid verplicht?

A. Neen.

3598. *V.* Heeft men niet overwogen het opleggen van zoodanige verplichting, overeenkomstig krachten en vermogens, als voorwaarde van toelating?

A. In de laatste jaren zeker niet; de arbeid wordt alleen gegeven om de menschen iets te laten verdienen. hij strekt niet ten voordeele van de inrichting. Daarbij komen de beste krachten niet in een werkhuis.

3599. *V.* Ik dacht niet aan financieele overwegingen, maar aan de moreele, dat men de meening moet tegengaan, dat eten te krijgen is zonder werk.

A. Misschien heeft men daarover vroeger wel eens gedacht, maar in de laatste jaren niet. Het komt trouwens weinig voor, dat iemand den geheelen dag ledig zit.

3600. *V.* Hoe is uw oordeel over de instelling?

A. Gunstig. Te Wormerveer kan nu niemand zeggen, dat hij van honger moet omkomen.

3601. *V.* Waaruit bestaat het eten, dat verstrekt wordt?

A. Dat bestaat hoofdzakelijk uit erwten en boonen, die, zooals een onderzoek heeft aangetoond, van uitnemende kwaliteit zijn.

3602. *V.* Is het werkhuis eene gemeente-instelling?

A. Neen; de gemeente geeft een jaarlijksch subsidie van f 500; de rest geven particulieren.

3603. *V.* Hoe groot is het budget?

A. Precies kan ik het niet zeggen, ik meen 2000 à 3000 gulden.

3604. *V.* Hoeveel verdienen de verpleegden ongeveer?

A. Dat is verbazend ongelijk en hangt evenzeer van het soort van werk af, als van de meerdere of mindere handigheid van de betrokkenen. Wij hebben dikwijls bespeurd, dat, wanneer er eene nieuw soort werk werd ingevoerd, bijv. het sorteeren van boonen, men in de eerste dagen zoo weinig mogelijk deed, om den indruk te geven, dat het erg moeilijk was, doch later werd de ijver grooter. Zij kunnen f 1 à f 1.50 verdienen, boven het eten en de verpleging, om de huishuur goed te maken, en wij zijn van oordeel, dat het niet tot een hooger bedrag moet opgevoerd worden, ook met het oog op de concurrentie.

3605. *V.* Is het huis des Zondags ook open?

A. Des Zondags wordt gelegenheid gegeven om eten thuis te krijgen, voor hen, die het werkhuis de vorige week bezocht hebben.

3606. *V.* Welke artikelen worden er verwerkt?

A. Vroeger werden er blokjes gezaagd, maar door de invoering van de vulkachels werd dat artikel weinig meer gevraagd; het sorteeren van gort ging niet erg op, en nu worden er boonen gesorteerd. Vroeger is ook eene proef met het vlechten van matwerk mislukt.

3607. *V.* Is de armenzorg, hetzij van de gemeente, hetzij van de kerkgenootschappen, eene zware te Wormerveer?

A. Ik geloof niet, dat er bij ons veel armoede geleden wordt.

3608. *V.* Is bij u de geneeskundige armenzorg zeer uitgebreid?

A. Niet bijzonder.

3609. *V.* Worden er ook van gemeentewege versterkende middelen bij ziekte van minvermogenden ter beschikking van den geneesheer gesteld?

A. Ik geloof, dat het burgerlijk armbestuur daarin tegemoet komt met bons voor melk en dergelijke.

3610. *V.* Zijn er in uwe gemeente, gelijk in andere in deze streek, particuliere vereenigingen, met het opzettelijk doel om de geneesheeren in staat te stellen aan onvermogenden bij ziekte te verschaffen, wat zij noodig hebben tot versterking?

A. In dien vorm bestaat er niets, maar er zijn twee ziekenfondsen.

3611. *V.* Dat zijn onderlinge fondsen van de werklieden?

A. Ja, ook is er een fonds van werklieden, dat enkel door heeren geadministreerd wordt.

3612. *V.* Is het ziekenfondswezen in uwe gemeente zeer ontwikkeld, zoodat de meeste werklieden zich verzekerd hebben tegen ziekte?

A. Ik geloof, dat zeer weinige werklieden niet verzekerd zijn.

3613. *V.* Niet alleen tegen medicijnen en geneeskundige hulp, maar ook voor uitkeering ingeval van ziekte?

A. De werklieden-vereeniging, waarvan ik zoo even sprak, heeft zich speciaal ten doel gesteld uitkeering bij ziekte.

3614. *V.* Zijt gij bekend met andere industrieele streken in ons land, zoodat gij u een vergelijkend oordeel hebt kunnen vormen van den toestand der werklieden in uwe gemeente en elders?

A. Daarvan heb ik geen persoonlijke ondervinding.

3615. *V.* Zijt gij, als burgemeester, wel eens geroepen tot inmenging of bemiddeling tusschen werkgever en werklieden?

A. Neen.

3616. *V.* Hebt gij, als hoofd der gemeente, den indruk, dat de verhouding tusschen werkgever en werklieden goed is?

A. Die vraag kan ik bepaald bevestigend beantwoorden.

3617. *V.* Is dat ook het oordeel van de werklieden?

A. Ik heb althans nooit eenige klacht, zelfs niet bij vertrouwelijk gesprek, in dat opzicht vernomen.

H. J. C. Van Tienen.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Adrianus Christianus Hermanus Wilhelmus Koster**, oud 49 jaar, pastoor aan „het Kalf", gemeente Zaandam.

3618. De **Voorzitter**: Hoe lang zijt gij op uwe tegenwoordige standplaats werkzaam?

A. Tien jaren.

3619. *V.* Uwe gemeente bestaat grootendeels uit arbeiders, niet waar?

A. Juist, meest pellers en olieslagers.

3620. *V.* Welke van die beide categorieën staat het hoogst?

A. De pellers, vooral wat het drankgebruik betreft.

3621. *V.* Bestaat er ook verschil, wat betreft het overleg in de gezinnen?

A. Dat zal wel zoowat gelijk zijn.

3622. *V.* Waaraan schrijft gij het toe, dat het drankmisbruik sterker is bij olieslagers dan bij pellers?

A. Aan hun velen leegen tijd, ten gevolge van de ongestadigheid van hun werk.

3623. *V.* Gelooft gij, dat er ook in de molens sterke drank gebruikt wordt?

A. Ook wel, maar alweer het meest in de oliemolens

3624. *V.* Zou dat verband houden met den aard van hun werk?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Zij laten zich daarover niet uit, maar ik vermoed, dat het een gevolg is van hun leegen tijd.

3625. *V.* Gelooft gij, dat het ongeregelde van hun werk, waardoor zij, wanneer er wind is, bijzonder lang moeten werken, en wanneer er geen wind is, weinig of niets te doen hebben, ongunstig in dat opzicht werkt?

A. Zeker.

3626. *V.* Zoudt gij dus een meer geregelden arbeid een groot voordeel achten?

A. Ja.

3627. *V.* Neemt gij een ongunstigen invloed waar, hetzij op den lichamelijken toestand der arbeiders, hetzij op den toestand van het gezin, van het bij wind ongewoon lang arbeiden?

A. Neen, het heeft wel invloed op het nakomen der godsdienstplichten.

3628. *V.* Daarop kom ik aanstonds terug. Heeft het niet een ongunstigen invloed op het gezin, dat de man dikwijls dagen lang niet thuis komt? Vindt gij het geen groot kwaad, dat vader niet mee aanzit aan het maal?

A. Neen, naar mijne overtuiging niet. Gij moet rekenen, dat de menschen niet van den molen weg kunnen, en als ze het wel doen, voelen ze het in de beurs.

3629. *V.* Waarop hadt gij het oog, toen gij zooeven van de waarneming van godsdienstplichten spraakt?

A. Op de molens wordt soms den geheelen Zondag gewerkt, soms tot 's morgens 6 of 8 uur, waardoor de menschen niet in de kerk komen.

3630. *V.* Kunt gij ons den naam noemen van eene firma, waar soms den geheelen Zondag wordt gemalen?

A. Neen, ik ken geen van die fabrikanten.

3631. *V.* Zijn door u nooit pogingen gedaan om daaraan een einde te maken? Gij beschouwt het toch zeker van groot gewicht?

A. Ik heb er wel eens met de werklieden over gesproken.

3632. *V.* Hebt gij nooit rechtstreeksche stappen gedaan bij de patroons?

A. Neen, want dan zou ik toch nul op het request krijgen, en ze zouden zeggen: „dan moet de pastoor jelui ook maar te eten geven."

3633. *V.* De wetenschap daarvan kondt gij eerst verkrijgen, wanneer gij u in verbinding steldet met die heeren. Deedt gij dit nooit?

A. Neen, het zou toch niets geven.

3634. *V.* Gij hebt gesproken van molens, waar ze 's Zondags tot 6 of 8 uur malen. Kunnen de menschen dan later op den dag hunne godsdienstplichten nog waarnemen?

A. Ja, maar dan zitten ze toch in de kerk te slapen. Met Pinksteren staan echter de molens soms 3 dagen stil, *a fortiori* zou het op andere tijden ook wel kunnen.

3635. *V.* Kunnen zij echter 's Zondags na den middag de godsdienstplichten niet waarnemen?

A. Ja, maar dat voldoet niet bij ons. Bij ons is het verplichtend de morgenmis bij te wonen.

3636. *V.* En hoe gaat het op Katholieke feestdagen?

A. Daar wordt niet aan gedacht, en het gaat niet aan om de menschen er toe te verplichten, en daardoor kans te doen loopen gedaan te krijgen. Dat is zwichten voor geweld.

3637. *V.* Stellen de patroons de menschen wel niet in staat om naar de mis te gaan?

A. De meeste niet.

3638. *V.* Zou in het bezwaar tegemoet zijn te komen door de mis zóó vroeg te lezen, dat de menschen daarna aan den arbeid kunnen gaan?

A. Wij mogen niet zoovele missen lezen, als wij willen, en voor een paar menschen gaat het niet aan in de regeling verandering te brengen. In groote gemeenten gebeurt dat wel, bijv. te Rotterdam, waar ik gestaan heb, maar daar heeft men dan ook honderden van die menschen. Bij ons kan dat niet voor een paar lui. Het ware echter te wenschen, dat de patroons uit zich zelven zoo welwillend waren om het bijwonen van de mis toe te staan.

3639. *V.* Zoudt gij meenen, dat de werkzaamheden aan de oliemolens wel zóó te regelen zouden zijn, dat aan redelijke wenschen van den werkman in dit opzicht voldaan kon worden?

A. Ja, door verwisseling.

3640. *V.* Is geen enkele molen het eigendom van een Katholiek?

A. Ja, *de Houtsnip*; daar wordt noch op Zon-, noch op dagen, te vieren als Zondag, gemalen.

3641. *V.* En op dagen, dat alleen de mis bijgewoond behoeft te worden?

A. Dan wel.

3642. *V.* Komen dan de werklieden echter toch in de mis?

A. Als zij het aan den patroon vragen, wordt het natuurlijk toegestaan.

3643. *V.* Maar komen zij?

A. Dat hangt veel van het volk zelf af. Het zijn geen kinderen; dus als zij geen verlof vragen, zegt de patroon niet: „gij moet naar de mis gaan." Ik prent den werklieden ook altijd in, dat zij verlof moeten vragen. Zegt de patroon dan: neen, welnu dan zijn zij verantwoord.

3644. *V.* Begrijp ik u goed, dat de schuld van hetgeen gij natuurlijk betreurt, niet uitsluitend mag geweten worden aan de werkgevers, maar dat een deel daarvan ligt bij de werklieden zelf?

A. Ook wel; men heeft van die menschen, die maar Gods water over Gods akker laten loopen.

3645. *V.* Is het, in het algemeen gesproken, dus niet te zeggen, dat, ook daar, waar de werkgevers Protestantsch zijn, indien de werklieden zelf aandrongen om te mogen

doen, hetgeen zij als Katholieken als hun plicht beschouwen, daaraan door de werkgevers in het geheel niet zou worden tegemoet gekomen?

A. Neen.

3646. *V.* Ik vraag dit zoo uitdrukkelijk, omdat gij straks zeidet, u nooit tot de patroons te hebben gewend, omdat gij toch nul op het request zoudt krijgen.

A. Ja, dat geeft niets.

3647. *V.* Tusschen uwe verschillende uitingen is tegenspraak. Eerst zegt gij, dat aandrang van uwentwege achterwege blijft, omdat die toch niets geven zou; en daarna verklaart gij niet te kunnen zeggen, dat aan aandrang van de belanghebbenden niet zou worden tegemoet gekomen.

A. Maar de meesten krijgen refus.

3648. *V.* Acht gij een arbeidsduur van 16 uren met zoo goed als geen rust, zooals in de oliemolens voorkomt, te veel gevergd van een mensch?

A. Ja, zeker.

3649. *V.* Beklaagt men zich daarover wel eens bij u?

A. Welzeker, dat is te begrijpen, vooral omdat de arbeid afwisselend bij dag en nacht wordt verricht, zoodat die menschen een ongeregeld leven hebben.

3650. *V.* Hebt gij onder uwe parochianen ook werklieden, die vroeger in een ouderwetschen oliemolen waren, en thans werken in eene fabriek met hydraulische persen?

A. Zoover ik weet niet.

3651. *V.* In de oliefabrieken schijnt het algemeen gebruikelijk om per 14 dagen het loon uit te betalen. Zoudt gij het eene verbetering achten met het oog op de gezinnen, het geregelde der levenswijze en het besteden van het geld, dat die wijze van uitbetaling vervangen werd door eene wekelijksche?

A. Zeker, want aan het einde van de 14 dagen loopt het wel eens op borgen uit.

3652. *V.* Wordt er door uwe gemeentenaren veel geborgd?

A. Ja.

3653. *V.* Hoort gij wel door huismoeders of huisvaders den wensch uiten om het loon per week te ontvangen?

A. Ja, die menschen zien des Zaterdags gaarne geld.

3654. *V.* Die met eene zekere afgunst zien naar andere gezinnen, waar wel wekelijks het geld inkomt?

A. Ja.

3655. *V.* Hebt gij nooit gehoord van eene poging van den kant van de werklieden om die veertiendaagsche betaling afgeschaft te krijgen?

A. Neen.

3656. *V.* Is er van uw kant wel eens met de werklieden over gesproken?

A. Neen.

3657. *V.* Hebt gij in uwe parochie eene Katholieke school?

A. Neen, daar hebben wij geen geld voor.

3658. *V.* Waar gaan de meeste kinderen school?

A. Op de lagere school op „het Kalf".

3659. *V.* Tot welken leeftijd blijven zij op school?

A. Tot hun 12de of 13de jaar.

3660. *V.* Blijven er velen tot hun 13de jaar?

A. Ja, vooral meisjes.

3661. *V.* In den regel hoort men, dat de meisjes vroeger de school verlaten, omdat de jongens vóór hun twaalfde jaar tegenwoordig nergens terecht kunnen, terwijl de meisjes reeds lang te voren moeder in het huishouden helpen of in een dienstje gaan. Is dat bij u niet het geval?

A. Vroeger niet, misschien is dat nu veranderd.

3662. *V.* Maar het is toch eene oude geschiedenis, want reeds sedert 1874 mogen de jongens vóór hun twaalfde jaar niet op werk gaan. Op welken leeftijd doen zij hunne eerste Heilige Communie?

A. Zij moeten 11 jaar geweest zijn.

3663. *V.* Er zijn toch parochiën, waar een latere leeftijd als eisch wordt gesteld?

A. Dat hangt van de bekwaamheid der kinderen af; maar de bisschop heeft bevolen, dat zij op hun elfde jaar aangenomen moeten worden.

3664. *V.* Vergis ik mij in de meening, dat er parochiën zijn, waar zij *nooit* vóór den 12den verjaardag tot de Communie worden toegelaten, onafhankelijk van den graad hunner ontwikkeling?

A. Dat is dan een arbitrair iets. Als regel geldt het zooeven door mij genoemde voorschrift van den bisschop.

3665. *V.* Acht gij verhooging van den leeftijd niet wenschelijk in verband met het schoolbezoek, omdat de eerste H. Communie in den regel het sein is voor het verlaten der school?

A. Neen, tusschen beide bestaat, mijns inziens, geen bepaald verband.

3666. *V.* Hoort gij wel van jongens van 12 tot 16 jaren, die thans nog 's avonds laat in de fabrieken arbeiden?

A. Neen.

3667. *V.* Gelooft gij, dat in uwe parochie de arbeidswet trouw wordt nageleefd?

A. Ja, menigmaal hoor ik er in gezinnen over klagen, dat de jongens niet genoeg kunnen verdienen. Zij zijn echter veel te bang om bekeurd te worden.

3668. *V.* Maar, wanneer zij 16 jaren zijn, gaan zij dan onmiddellijk even lang in den tredmolen als de ouderen?

A. Ja.

3669. *V.* Zoudt gij het, met het oog op den lichaamsgroei, van hoog belang achten, indien de leeftijd voor onbeperkt en 's nachts werken op 18 jaren gebracht werd?

A. Zeker, want de jongens zien er uit als lijken. Dat vroeg werken kan dan ook niet anders dan nadeelig voor hunne gezondheid zijn.

3670. *V.* Kwam het, vóór de invoering van de arbeidswet, veel voor, dat kinderen van 12—16 jaren met de volwassenen gelijk opwerkten?

A. Jawel.

3671. *V.* Hebt gij nog op een of ander punt de aandacht der commissie te vestigen?

A. Neen.

A. C. H. W. KOSTER.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Herman De Lang**, oud 45 jaar, predikant bij de Ned. Hervormde Gemeente, te Wormerveer.

3672. De **Voorzitter**: Zijt gij al lang te Wormerveer?

A. 13 jaren.

3673. *V.* Zijt gij vroeger in andere industrieele streken geweest, zoodat gij de toestanden van die streken met die te Wormerveer kunt vergelijken?

A. Ik ben alleen in mijn studententijd te Leiden geweest en later in boerenstreken. Vergelijkingen kan ik dus niet maken.

3674. *V.* Daarentegen kunt gij ons mededeelen, of in die 13 jaren, die gij te Wormerveer hebt doorgebracht, de toestanden zijn verbeterd?

A. Dat is in sommige opzichten wel het geval, bijv. ten aanzien van de woningen. In die 13 jaren zijn arbeiderswoningen bijgebouwd, die allicht wat beter zijn dan de vroegere. Vooral ook worden de woningen door de arbeiders zelf verbeterd. Meermalen heb ik tegen eene huismoeder gezegd: „uwe woning is nu toch heel wat beter dan 5 of 6 jaar geleden", terwijl zij mij dit moest toestemmen; gedeeltelijk is dit ten gevolge van het feit, dat de kinderen meer verdienen, of het huis uitgaan, maar de lust van den arbeider om de woning te verbeteren is ook zeer toegenomen. Daarvan moet iets op rekening gesteld van verkeerden weeldezin, doch over het algemeen genomen gaat het comfort der woningen vooruit, en is dit toe te juichen.

3675. *V.* Gij bezigt de uitdrukking, dat de woningen „allicht wat verbeterd zijn". Moet ik daaruit opmaken, dat de verbetering zoo heel groot niet is?

A. Ik geloof, dat gij er dit ten onrechte uit opmaakt; wel degelijk zijn de woningen beter ingericht dan 20 of 25 jaar geleden, en wordt er meer profijt getrokken van de ruimte en meer zorg besteed aan de goede indeeling.

3676. *V.* Ten aanzien van hetgeen de bewoner in zijne eigen woning doet, is ons door getuigen gezegd, dat de Zaansche bevolking zeer toegeeft aan pronkzucht. Gij zelf spraakt zooeven ook van weeldezucht; maar is in 't algemeen die lust, om de woning aangenamer te maken zóó, dat zij uws inziens is te beschouwen als eene deugd, dan wel als eene ondeugd?

A. Als eene deugd. Ik zie dat streven bijzonder gaarne. Er moge al eens wat onder loopen, waarvan ik denk: dat hadt gij wel kunnen nalaten; als 't maar niet besteed wordt aan opschik en kleeding, maar aan zaken, die het huisje verbeteren en het kamertje gezellig maken, dan ben ik niet spoedig geneigd, zulks eene ondeugd te noemen.

3677. *V.* Hebben de arbeiders, zonder nu te spreken van de meest bevoorrechten en van de slechtst gestelden, gewoonlijk één vertrek, zonder meer, of als regel een tweede kamertje er bij?

A. Zonder twijfel is het laatste geval regel. Die dat missen, zijn de armen en bedragen niet meer dan 15 pct.

3678. *V.* Hoeveel huur wordt er gemiddeld voor zulk eene woning betaald?

A. De huur loopt van f 1.25 tot f 2.25. De meesten verwonen echter f 1.50. De armen met één vertrek betalen f 1.

3679. *V.* Ik heb den indruk gekregen, dat in andere gemeenten het gros der arbeiders woont in één vertrek voor f 1 à f 1.25. Heb ik het goed begrepen, dat in uwe gemeente het gros gemiddeld f 1.50 verwoont en daarvoor, behalve de gewone kamer, nog een kamertje heeft?

A. Ja.

3680. *V.* Behoort het te Wormerveer tot de uitzonderingen, dat kinderen van verschillend geslacht, b. v. op hun 12de jaar, bij elkander slapen?

A. Na het 12de jaar worden de seksen bij het slapen zoo spoedig mogelijk gescheiden.

3681. *V.* Zooals ik reeds zeide, hebben verscheiden getuigen, die ook met andere streken des lands bekend zijn, de opmerking gemaakt, dat in deze streek meer dan elders wordt besteed aan kleeding, in verhouding tot hetgeen men ten koste legt aan voeding. De vraag blijft intusschen, of in den regel dit meerdere besteed wordt om zich deugdelijker te kleeden, dan wel aan flikjes en strikjes?

A. Over arbeiders in andere streken kan ik niet spreken, maar ik zou zeggen, dat bij de jongeren, de meisjes vooral, dat meerdere nog al eens besteed wordt aan sieraden; toch tracht menige huismoeder meer naar degelijkheid, en over het geheel zie ik minder bezwaar in dat punt dan in de te groote zucht naar uitgaan en uithuizigheid.

3682. *V.* Openbaart die uithuizigheid zich bij bijzondere gelegenheden, of is het een algemeen verschijnsel in de avonduren?

A. Zij openbaart zich niet zoozeer in het 's avonds naar de herberg gaan, dan in het vooral 's zomers veel gebruik maken van pleizier-trein en boot, en ook 's winters naar Amsterdam naar de comedie. Ik behoor niet tot de boetpredikers, ik zeg nog al spoedig, dat dit of dat aan den werkman toekomt, maar ik erger mij dikwijls aan de groote stroomen werklieden, die 's Zondags aan trein en boot staan, niet omdat zij niet bij mij in de kerk komen, maar omdat zij te veel lust krijgen om uit te gaan.

3683. *V.* Ouderen van jaren hebben ons gezegd, dat, in vergelijking met hunne jeugd, het drankmisbruik in deze streek aanmerkelijk verminderd is. Kunt gij over het tijdperk van 13 jaar, gedurende hetwelk gij te Wormerveer woont, eene dergelijke uitspraak doen?

A. Neen, eene bepaalde verbetering in 13 jaar zou ik niet durven constateeren; maar mijn algemeene indruk is toch ook dezelfde. De losse sjouwers gebruiken veel sterken drank, maar menig arbeider doet dat niet. Drankmisbruik is een algemeene kanker der maatschappij, maar die kwaal vermindert hier.

3684. *V.* Gij bevestigt dus, wat wij ook van anderen vernamen, dat de losse arbeiders het meeste misbruik maken van sterken drank?

A. Ja zeker.

3685. *V.* Is dat misbruik naar uwe meening toe te schrijven aan het ongeregelde van hunne levenswijs en hunne verdiensten?

A. Zeker aan de ongeregeldheid van hunne leefwijze. Zij moeten op straat afwachten, of er werk komt, en dat leidt er toe, dat zij nog al eens in de herberg gaan.
In de tweede plaats de ongeregeldheid van hunne verdiensten, want door elkander verdienen de losse sjouwers meer dan fabrieksarbeiders en timmerlieden en metselaars; dit is mij nog dezer dagen door een paar knappe arbeiders verzekerd. Ik vroeg hen hiernaar, omdat ik meende, dat patroons en de goedgezinde inwoners — bij wie die sjouwers, althans hunne vrouwen, in slechte tijden komen bedelen — daarop wel eens *al* te zeer nadruk legden. Maar het is feitelijk zoo. Gewoonlijk, op enkele goede uitzonderingen na, behouden die losse sjouwerlieden nog al eens een veel te groot deel der verdiensten voor zich zelf, en een te klein deel komt bij de vrouw. Er zijn nog al slechte onder, omdat zij, die hun werk kwijt raken of op andere wijze zonder werk zijn, sjouwer worden. Zij beroepen zich op de stelling, dat het sjouwervak toch ook noodig is. Dat is waar; maar in ieder geval, over het algemeen zijn het niet de besten.

3686. *V.* Is het u bekend, of door de werkgevers, die af en toe losse sjouwers noodig hebben, onder elkander wel eens is overlegd, ten einde voor gemeenschappelijke rekening die losse sjouwers in vast werkvolk om te zetten, zoodat ieder op zijne beurt ze zou kunnen gebruiken en zij een geregelder leven en geregelder verdiensten zouden krijgen?

A. Eenigszins wel; wanneer men bij ons spreekt van losse werklieden, maakt men onderscheid tusschen den echten lossen werkman en den werkman van den zaad- en graanfactor.
Die laatste zijn betrekkelijk losse werklieden, maar zij zijn vast in dienst bij zulk een factor, hoewel hun werk vrij ongelijk is. Nu gebeurt het meestal, dat zulk een graanfactor iets van het loon afhoudt en hen daarmede in moeilijke tijden helpt.

3687. *V.* En geschiedt die inhouding met toestemming van de werklieden?

A. Ja; zij vinden het zeer goed. Dat hangt veel van den factor af; en de factor, op wien ik hier het oog heb bijv., is een flinke en tevens barmhartige man.

3688. *V.* Staan de losse sjouwers van die factors, die men los-vaste sjouwers zou kunnen noemen, hooger dan de eigenlijke losse?

A. Ja.

3689. *V.* Worden de ganschelijk losse steeds, naar gelang der behoefte, rechtstreeks aangenomen door de fabrikanten?

A. Ja.

3690. *V.* Hebt gij nu nooit gehoord van een overleg tusschen de fabrikanten om los-vastheid te geven ook aan dezen?

A. Neen, ik geloof ook niet, dat dit mogelijk zou zijn.

3691. *V.* Hebt gij voldoende kennis van het leven in de huisgezinnen om mededeelingen omtrent de voeding der menschen te kunnen doen?

A. Zeker. Ik geloof, dat het middageten vrij goed is, en dat het in dat opzicht meer ontbreekt aan den aesthetischen vorm dan aan de substantie zelve. Althans bij de jonger-gehuwden; wordt het gezin wat grooter, dan komt vooral vleesch of spek veel te kort Dat trouwens zelfs een zeer goed werkman dit niet dagelijks op zijne tafel krijgt, is zeker.

3692. *V.* Eet de werkman zijn pot geregeld met vet?

A. Dat geloof ik wel. Overigens, al komt de middagpot tekort, wil ik er toch op wijzen, dat de werkman niet, zooals in andere streken, roggebrood eet, maar wel wittebrood en kadetjes, al is er niet altijd kaas op, zooals bij den Noordhollandschen boer, die ook weinig roggebrood eet.

3693. *V.* Welke is bij uwe catechisatiën uw indruk van de geestelijke ontwikkeling der kinderen?

A. Vrij goed. De kinderen der olieslagers staan echter verreweg het laagst, wat intellect en ook wat moreel betreft, wanneer men dit laatste niet te diep opvat, maar daarmêe zeggen wil: fatsoen en ordelijkheid. Dit geldt ook voor de ouders, in vergelijking met alle andere arbeiders.

3694. *V.* Is uw indruk, dat de kinderen lang genoeg ter lagere school gaan, om voldoende bagage voor het leven mee te nemen? Of betreurt gij het, op grond uwer ervaring, dat het schoolbezoek niet langer wordt voortgezet?

A. Ik zou voor mijne leerlingen wel wenschen, dat zij langer dan tot hun 12de jaar school gingen, en ik vind, dat een jaar langer het kind wel toekomt. Maar ik weet niet, of, wanneer zij tot hun 13de jaar school gingen, de achteruitgang in de zes daaropvolgende jaren niet even groot zou zijn. Ik vind overigens de ontwikkeling van een kind van 12 jaar over het algemeen vrij goed.

3695. *V.* Wilt gij te kennen geven, dat, ook al werd het bezoek van de lagere school verlengd, toch, ter voorkoming van vervloeiing van het geleerde, voortzetting van het onderwijs gedurende korten tijd over dag, of in de avonduren wanneer de arbeid is verricht, wenschelijk zou zijn?

A. Zeker acht ik dit wenschelijk.

3696. *V.* Hebt gij uwe catechisatiën voor kinderen uit de werkmanskringen in de arbeidsuren?

A. De schoolkinderen komen in de schooltijden met goedvinden van de onderwijzers. Voor werkjongens is met goedvinden van den meesterknecht veel te schikken. Jongens uit den werkmansstand — niet van fabrieken — zijn 's avonds met hun werk klaar, en wat de jongens van de fabrieken betreft, ten aanzien van dezen wordt altijd nog al inschikkelijkheid gebruikt. Met de oliemolens gaat 't het moeilijkst, omdat die soms zoo ver staan, maar hierbij hangt toch ook veel van den blokmaler af.

3697. *V.* Ik vermoed, dat gij hier vooral doelt op hooger leeftijd dan 16 jaar. Maar wat betreft uwe catechisanten beneden 16 jaar, geeft gij aan deze ook les in de avonduren?

A. Neen, zij kunnen gewoonlijk 's morgens daarvoor vrij krijgen. Indien ze niet komen, is het meest hunne eigen schuld of die hunner ouders.

3698. *V.* Zijt gij niet in de noodzakelijkheid, gelijk door anderen werd medegedeeld, om 's Zondags catechisatie te houden, ten einde aan sommigen niet te onthouden, wat ze anders niet zouden krijgen?

A. Neen.

3699. *V.* Geeft gij ook wel aan jongens van 12—16 jaar 's avonds, na afloop van den werktijd, catechisatie?

A. Ja, aan die van 14—16 jaren.

3700. *V.* Constateert gij bij hen vermoeidheid naar lichaam of geest?

A. Neen, doch soms wel in den voorzomer ('s zomers staat de catechisatie stil), dan kon ik soms zeggen: „nu, ik zie wel, dat je den geheelen dag hebt gewerkt."

3701. *V.* Ons is door verscheidene getuigen gezegd — en in dat opzicht staat catechetisch met herhalingsonderwijs gelijk —, dat van het herhalingsonderwijs in de avonduren, wanneer het werk is verricht, bij knapen van dien leeftijd niet veel terecht komt, en dat het herhalingsonderwijs geen goede vruchten kan dragen, indien de werktijd van die jongens niet wordt ingekrompen. Is dit uwe meening niet?

A. Hierop moet ik het antwoord schuldig blijven.

3702. *V.* Heeft de arbeidswet te Wormerveer gunstige vruchten gedragen door hare bepalingen ten opzichte van jongens beneden 16 jaren?

A. Ja, iets wel.

3703. *V.* Komen u wel eens overtredingen er van ter oore, ook in de kleine ambachtsnijverheid?

A. Neen.

3704. *V.* Jongens van 16 jaar werken, naar wij vernamen, met de volwassenen in de oliemolens ook des nachts op; acht gij dat niet zeer nadeelig?

A. Ja, mijne ervaring heeft mij daarvoor wel geen bepaalde bewijzen aan de hand gedaan, maar dat moet zoo wel zijn. Wel heb ik waargenomen, dat kinderen, die bij mij ter catechisatie gingen, sedert zij op de oliemolens werkten, achteruit gingen. Zij werden slaperig, verloren hunne levendigheid en aardigheid, en waren niet meer zoo fatsoenlijk. Het eerste jaar, van 12 tot 13, was de invloed van de school nog merkbaar, maar later verminderden zij in ieder opzicht. Dat is in dat vak erger dan in eenig ander bedrijf.

3705. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. De arbeid is in den oliemolen al zeer eentonig en geestdoodend. De afgelegen ligging der molens maakt bovendien, dat de jongens geheel buiten het verkeer met de menschenwereld blijven, en geeft, als de blokmaler geen fatsoenlijk en zedelijk mensch is, aanleiding tot allerlei zaken, die nadeelig op de jongens werken. Er kan gesnoept, gedronken, gevloekt worden, zonder dat de patroon, die zelden den molen bezoekt, dat bemerkt. Dan trekt het olievak de minst ontwikkelden. Boerenarbeiders uit den omtrek, die nergens terecht kunnen, worden soms bij ons olieslager, en de fusie van een olieslager en zulk een boeren-arbeider geeft het treurigste ras, dat men zich kan denken.

3706. *V.* Staan de olieslagers ook in slechten reuk bij andere werklieden?

A. Ja, de jongens van een oliemolen worden wel eens uitgescholden voor „oliepul"; dat uitschelden komt anders niet voor, maar daarin uit zich de minachting van de jongens uit andere ambachten voor die op de oliemolens. Ook dit wordt echter beter in de laatste jaren.

3707. *V.* Is ooit door u besproken met werkgevers, of op de windoliemolens eene andere regeling van den arbeid mogelijk zou zijn?

A. Dat is niet mogelijk. Het feit, dat het niet altijd waait, is daarvoor een onoverkomelijk bezwaar, of de oliemolenaars zouden allen stoomfabrieken moeten maken, en dat kunnen alleen de welgestelde, niet de kleine.

3708. *V.* Gelooft gij, dat algemeen de olieslagersknechts liever in eene fabriek zouden zijn?

A. Neen, want de rust, die bij windstilte tegenover den anders langdurigen arbeid staat, vinden zij prettig, en het loon staat ongeveer gelijk.

3709. *V.* Wordt door degenen, die in eene oliefabriek met hydraulische persen werken, door de ontstentenis van lawaai en stof vooral, de nieuwe inrichting gewaardeerd?

A. Ik geloof het wel. Wie eenmaal in eene fabriek zijn, willen ook niet terug.

3710. *V.* Constateert gij wel nadeeligen invloed van het niet of bijna niet aanwezig zijn van den vader in de gezinnen van knechts op windoliemolens?

A. Neen, dat zou ik niet bepaald durven zeggen, maar wel betreuren de beteren onder de moeders het, dat de vader de kinderen in den drukken tijd bijna niet ziet, omdat de vader slaapt, als het kind thuis is, of het kind naar school is, als de vader aanwezig is.

3711. *V.* Is het in uwe gemeente met de loonsbetaling aldus gesteld, dat de regel is wekelijksche uitbetaling voor de meeste vakken, veertiendaagsche voor de olieslagers?

A. Ik geloof van ja.

3712. *V.* Hebt gij reden om over de veertiendaagsche uitbetaling een bepaald oordeel uit te spreken?

A. Neen.

3713. *V.* Is uwe ervaring, dat de jeugdige werklieden lezen?

A. Ja.

3714. *V.* Waar halen zij hunne lectuur van daan?

A. Van de Nutsbibliotheek en uit die van een particulier boekhandelaar. Ik weet daar echter niet veel van, want ik zit niet in de Nutsbibliotheek.

3715. *V.* Is het u misschien bekend, of in de Nutsbibliotheek speciaal gelet wordt op de eigenaardige behoefte aan lectuur voor de jeugd?

A. Neen.

3716. *V.* Neemt de volwassen werkman deel aan het intellectueele leven van de omgeving, waarin hij leeft?

A. De meesten zeker niet; daar hebben zij geen tijd voor.

3717. *V.* Weet gij ook, of er in de gezinnen des avonds veel gelezen wordt?

A. Ja; het lezen van couranten is in die 13 jaren verbazend sterk toegenomen. Bijna in alle huishoudens vindt men van die krantjes van 3 cents, zooals het *Nieuwsblad van Nederland*, *het Vliegend Blad* en dergelijke. Bij velen ziet men ook *het Nieuws van den Dag* of weekbladen.

3718. *V.* Is er te Wormerveer een opgewekt arbeidersvereenigingsleven?

A. Dat is er niet; wel bestaat er eene vereeniging „Samenwerking", eene uitstekende vereeniging, die bij ziekte hulp verschaft.

3719. *V.* Is er volstrekt geen aaneensluiting van de werklieden ter behartiging van hunne belangen?

A. Zoover mij bekend is, niet.

3720. *V.* Is er geen coöperatieve vereeniging, gelijk in andere gemeenten aan de Zaan?

A. Dat geloof ik niet.

3721. *V.* Zijn er in uwe gemeente knapen- of jongelingsvereenigingen voor jeugdige arbeiders?

A. Neen, alleen bestaat zulk eene vereeniging bij de Christelijk Gereformeerden. Het muzikale leven is echter vrij sterk onder de jeugdige mannen, getrouwde en ongetrouwde, van 18 jaar af. De Zaan is (ook wat de meer gegoeden betreft) niet zeer muzikaal, maar het muzikale leven heeft zich, en dat juich ik zeer toe, in de laatste jaren zeer ontwikkeld, ook onder de volksklasse. Dit lijkt eene paradox, want wanneer het muzikaal gevoel niet sterk is, zal het zich ook niet erg ontwikkelen, maar toch is dit zoo. De invloed van het zangonderwijs is niet gering geweest. Ook bloeit de liefhebberij voor bloemen.

3722. *V.* Geven die muziekvereenigingen ook uitvoeringen?

A. Ja.

3723. *V.* Eindigen die dan ook wel met een dansje?

A. Neen. Meestal zijn het fanfare-korpsen, die eene serenade geven van tijd tot tijd of eene tentoonstelling opluisteren.

3724. *V.* Ik heb u straks hooren zeggen, dat er veel afhangt van den meesterknecht. Ik deel dat gevoelen volkomen, maar mag ik vragen, of gij daarbij ook dacht aan fabrieken?

A. Juist aan fabrieken.

3725. *V.* Hebt gij ervaring ten goede en ten kwade, in dat opzicht?

A. Ten kwade niet anders, dan dat een meesterknecht bijv. eens niet bijzonder inschikkelijk was om een jongen gelegenheid te geven naar de catechisatie te gaan.
Ten goede daarentegen wel. Een meesterknecht kan, door vermindering van werktijd voor te staan, of door het geven van vrij-af bij deze of gene gelegenheid bij den patroon te bevorderen, een gewenscht tusschenpersoon zijn. Zoo ken ik een meesterknecht, aan wiens tusschenkomst het te danken is, dat de duur van den nachtarbeid van Zaterdag op Zondag van 's morgens zes tot 's morgens drie uur is teruggebracht.

3726. *V.* Welke fabriek was dat?

A. De fabriek „Hollandia" van de heeren Bloemendaal & Laan.

3727. *V.* Over het algemeen gesproken, uitzonderingen daargelaten, meent gij dan de meening te kunnen uitspreken, dat de meesterknecht zijne positie zóó begrijpt, dat hij evengoed de belangen van den werkman als die van den patroon te behartigen heeft?

A. Over het geheel wel. Bovendien is het zeker, dat door de patroons — altijd ook in hun eigen belang — de beste en fatsoenlijkste werklieden voor meesterknecht worden gekozen.

3728. *V.* De nachtarbeid van Zaterdag op Zondag, waarvan gij zooeven spraakt, komt immers steeds voor, waar met eene dag- en eene nachtploeg gewerkt wordt?

A. Ik geloof van ja. De oliefabrieken werken tot Zondag-morgen 6 uur, zooals b. v. de fabriek „de Liefde" doet. Of dit anders kan, kan ik niet beoordeelen, doch ik zou den arbeid Zaterdag-nacht om 12 uur willen doen ophouden.

3729. *V.* De regel schijnt deze te zijn, dat de arbeid, die Zondag-morgen 6 uur wordt gestaakt, Maandag-ochtend om 5 of 6 uur wordt hervat, wat ten gevolge heeft, dat de man, eerst behoefte hebbende aan slaap, het beste deel van zijn Zondag mist. Is ooit door u gesproken met de werkgevers en gevraagd, of, al meenden zij geen arbeidstijd te kunnen offeren, de arbeid toch niet kon worden hervat 's Zondag-nachts om 12 uur, nadat natuurlijk 's Zaterdag-nachts op datzelfde uur het werk had opgehouden?

A. Ja, doch dit komt overeen uit, daar de werkman dan weer een gedeelte van zijn Zondag-avond moet missen.

3730. *V.* Is naar uw oordeel de verhouding tusschen werkgevers en werklieden in den tijd, dat gij hier waart, voor- of achteruit gegaan?

A. Hieromtrent heerscht stilstand, vooruitgang zie ik niet. Ik zou de verhouding als volgt willen qualificeeren: goed, doch op een afstand. Hierbij dient in het oog gehouden, in de eerste plaats, dat, wanneer ik zeg: „goed, doch op een afstand", dit de norm is en er betere en mindere zijn.
In de tweede plaats moet men niet vergeten, dat dit bezwaar niet alleen de industrie, maar de geheele maatschappij geldt; ook hier geldt het: „goed, maar op een afstand."
En wat ten derde vooral weegt, is, dat de werklieden zelven groote schuld hebben door hun voortdurend wantrouwen in de welwillendheid van de patroons. Het is slechter geworden in die 13 jaren ten gevolge van het opruien door de sociaal-democraten, die altijd door verkondigen, dat iedere patroon een smeerlap is. Daarin schuilt het groote kwaad, dat echter, als ik wel zie, bijv. te Wormerveer, niet erger wordt, sedert de menschen achter de schermen hebben gekeken en begrepen hebben, dat al die droomen toch geen werkelijkheid worden. Velen gelooven niet meer zoo erg in de dingen, die Domela Nieuwenhuis vertelt.

3731. *V.* Zijn u gevallen bekend, dat het wantrouwen van werklieden door patroons, die staan boven den door u genoemden norm: „goed, maar op een afstand", overwonnen is geworden?

A. Ik meen ja, al is dat niet altijd direct te zien; maar in ieder geval moet dat wel zoo zijn, de aanhouder wint, en onvermoeide welwillendheid moet en zal het op den duur winnen. Ook de patroons koesteren wel wantrouwen tegen de werklui, maar in veel mindere mate. Beiden echter moeten meer in elkaar gelooven.
Een patroon moet zeer veel tact en groote zedelijke hoedanigheden hebben, om te kunnen zijn goed en niet op een afstand, en velen hebben dat in geenen deele. Het is hier dezelfde geschiedenis als de houding van de huisvrouw tegenover de meid. Zal die in onzen tijd goed zijn, dan moet de eerste ook eene vrij grootere mate van verstand en karakter hebben.

3732. *V.* Meent gij niet, dat deze eigenschappen bij eene beschaafde vrouw mogen worden verwacht, en evenzoo bij den beschaafden werkgever?

A. Zeer zeker. Ik wil alleen maar zeggen, dat *in* de industrie gezondigd wordt en daar buiten.

3733. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Zeer ongunstig, Mijnheer de Voorzitter, vind ik het, dat de reparatiën op de fabrieken altijd 's Zondags moeten plaats hebben. Dat gebeurt van 's morgens 5 tot 10, 12, 1 uur, zelden later; maar daarvoor is noodig de aanwezigheid van den machinist, den stoker, den smid, een timmerman, een metselaar, dus 5 personen. Men zegt: dit kan moeilijk anders, omdat de fabriek 's Maandags weer moet gaan. Dat zal wel zoo zijn. Toch kan, verbeeld ik mij, goede wil ook hier verbetering brengen. Onlangs zeide mij een meesterknecht, die overigens het euvel in het algemeen als onvermijdelijk voorstelde, dat hij, als er b.v. nieuwe pelsteenen moesten ingezet worden, dit in de week liet doen. Een bewijs, dat er wel eens iets anders kan, en dat het veel afhangt van den meesterknecht en diens overleg met den patroon.
Over het algemeen is de behandeling van de weduwen en de oude werklieden hier zeer goed. Voor de weduwe

wordt bijna altijd gezorgd, en hoewel er geen vaste pensioenen worden gegeven, wordt voor oude werklieden in den regel op de eene of andere wijze en dikwijls door vaste wekelijksche toelagen gezorgd. Een paar afwijkende gevallen zijn mij in de laatste jaren voorgekomen, trouwens van patroons buiten Wormerveer wonende.

De meesterknecht van een oliemolen, een uitstekend fatsoenlijk man, met wien de patroon was ingenomen geweest, stierf en zijne weduwe kreeg niets. Zij ging naar den patroon, maar ontving op haar verzoek van dezen, die een zeer welgesteld man was, ten antwoord: het spijt mij wel, maar ik kan er niets aan doen.

Een tweede geval van dien aard is het volgende.

Een man had 14 jaar gewerkt bij één patroon — hij was een fatsoenlijk man, al was hij misschien niet bepaald een van de bekwaamsten in zijn vak — en werd blind. De man werd zonder iets ontslagen. Van verschillende particulieren heb ik voor dezen man een wekelijksch pensioen gekregen, maar de patroon schreef mij, na tweemalen f 25 te hebben gegeven, op mijn desbetreffend verzoek, dat in Wormerveer zooveel geld voor de armen werd gegeven, dat men zich daar maar mede moest zien te helpen.

De geneeskundige hulp is voortreffelijk. Er zijn twee ziekenfondsen en de leden mogen zelf den dokter kiezen uit de beide geneesheeren van het fonds, beiden zeer kundige en welwillende artsen. Door de connecties, die beide heeren in Amsterdam hebben, is het zeer gemakkelijk om zieken naar de inrichtingen te Amsterdam te vervoeren, als dat noodig is, bijv. naar het Ziekenhuis van Dr. Berns, en daarvoor kan ik altijd het geld krijgen, dat noodig is.

H. De Lang.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roljaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Gerrit Johannes Adelink**, oud 55 jaar, hoofd der Openbare School, te Wormerveer.

3734. De **Voorzitter**: Uwe school is zeker eene gemengde voor jongens en meisjes?

A. Ja.

3735. *V.* Hoe is het met het schoolverzuim gesteld?

A. Dat is tegenwoordig nog al goed, maar vroeger was dit veel minder. Wij hebben toen krasse maatregelen genomen om die verzuimen na te gaan; ik persoonlijk of een mijner onderwijzers bezocht de ouders, en om de twee jaren hebben wij een schoolfeest, waaraan de verzuimers niet mogen deelnemen. Dit heeft geholpen.

3736. *V.* Meent gij vooruitgang in belangstelling te kunnen constateeren van den kant der ouders?

A. Het feit is wel te constateeren, maar het motief daarvoor zeer moeilijk.

3737. *V.* Hoe staat het met den duur van het schoolbezoek? Blijven de jongens veelal langer dan hun twaalfde jaar?

A. In den regel verlaten zij de school op hun twaalfde jaar; een enkele blijft tot zijn dertiende, en zeer zelden blijven zij tot veertien jaar.

3738. *V.* Wachten zij, wanneer zij twaalf jaar zijn, het einde van den cursus af, of verlaten zij de school om negen uur als de cursus om half negen geëindigd is?

A. Wanneer zij werk kunnen krijgen. verlaten zij terstond de school.

3739. *V.* Worden door u wel pogingen gedaan om ze tot het einde van den cursus te houden?

A. Somtijds, maar meestal zeggen de menschen, dat zij den jongen niet tot begin Augustus op school willen laten, omdat dan de beste tijd om werk te krijgen voorbij is.

3740. *V.* Zijn door u nooit bij werkgevers pogingen gedaan om de plaatsen open te houden?

A. Neen.

3741. *V.* Zoudt gij dat toch niet wenschelijk achten?

A. Ik zou mij in zulk een geval plaatsen op het standpunt van de ouders. Zitten die jongens eenmaal in de zesde klasse, dan behoeven zij ook niet langer te wachten, want dan is het peil van ontwikkeling hoog genoeg om het leven in te gaan.

3742. *V.* Vindt gij het dus niet betreurenswaardig, dat die jongens niet het einde van den cursus doorloopen?

A. Het verschil van op te doene kennis voor die jongens van Mei tot ultimo Juli is op mijne school niet zoo groot, dat het vinden eener betrekking daarvoor zoude moeten achtergesteld worden. De ouders moeten gelegenheid hebben de jongens te plaatsen, hetgeen in eene gemeente, als de onze, juist niet zoo heel gemakkelijk is.

3743. *V.* Ik schijn dus te hebben gedwaald in de meening, dat gij als onderwijzer het zeer moest betreuren, wanneer de kinderen met Mei weggaan, in stede van met Augustus. Bovendien was mijne vraag deze: of door u wel pogingen gedaan worden, om eene plaats, die in Mei voor een jongen openkomt, te doen openhouden tot Augustus, zoodat de plaats niet voor hem verloren gaat?

A. Die poging wordt door mij niet aangewend, want een werkgever zoekt een jongen, meer niet, en als hij den eenen jongen niet krijgen kan, neemt hij den anderen, zoodat de poging toch niet gelukken zou.

3744. *V.* Dit laatste kan alleen blijken, als de poging werkelijk gedaan wordt.

A. Volkomen juist, maar bij mijn antwoord mag toch ook wel rekening gehouden worden met mijne ervaringen omtrent maatschappelijke toestanden.

3745. *V.* Verdwijnen de meisjes veel vroeger dan de jongens uit de school?

A. In den regel met haar 12de jaar.

3746. *V.* Moet men, om tot de herhalingsschool toegelaten te worden, de geheele lagere school hebben doorloopen?

A. De geheele school niet. De herhalingsschool voerde van 1878 af een sukkelend bestaan. Wanneer zich 25 jongens aangaven, bleven er spoedig niet meer dan 13 over. Ik heb toen als directeur een verslag uitgebracht, waarin er op werd aangedrongen om ons niet langer te houden aan de wet, maar de herhalingsschool eenvoudig te bestemmen voor jongens tusschen 12 en 16 jaren. De grondslagen, waarop ik de inrichting wilde gebaseerd zien, werden door het gemeentebestuur en door den districts- en arrondissements-schoolopziener goedgekeurd. De school, die met 52 leerlingen dit jaar is begonnen. telt er thans nog 50, terwijl vroeger om dezen tijd de school wel gesloten kon worden.

3747. *V.* Hoeveel zijn er onder de 50, die de gewone openbare school niet geheel doorloopen hebben?

A. Van mijne school niet een; misschien een enkele van de kostelooze lagere school. De herhalingsschool is in twee afdeelingen verdeeld, waarvan men de laagste gerust zou kunnen noemen eene *inhalingsschool*, want het zijn allen stumpers, die daaraan deelnemen. Het zijn leerlingen van de kostelooze school of kinderen van particulieren, die ik vroeger nooit gezien heb.

3748. *V.* Is het met het schoolverzuim en den duur van het schoolbezoek op de kostelooze school minder gunstig gesteld dan bij u?

A. De onderwijzers daar klagen zeer, maar cijfers zou ik niet kunnen bijbrengen.

3749. *V.* Klagen zij ook meer ten opzichte van de meisjes, wat den duur van het schoolbezoek aangaat?

A. De meisjes verlaten daar vroeger de school en verzuimen ook meer.

3750. *V.* Wordt het herhalingsonderwijs gegeven in uren, waarin er op fabriek of werkplaats gewerkt kan worden?

A. Juist dit jaar is de aanvang van de school gesteld op half acht in verband met de arbeidswet. Vroeger was de school van zessen tot achten.

3751. *V.* Vertoonen de jongens, die gij aldus krijgt, komende van den arbeid, naar lichaam en geest sporen van afmatting?

A. Neen, niet direct. Een enkelen keer is het voorgekomen, dat een jongen, die bij een boekverkooper werkzaam was, voor het verder onderwijs bedankte. De reden daarvan was, dat hij zóóveel boeken en tijdschriften rond moest brengen, dat hij 's avonds liever zoude sluimeren dan het onderwijs volgen.

3752. *V.* Vertelde die jongen u hoeveel uren hij te loopen had?

A. Neen.

3753. *V.* Ondervindt gij bij de jongens van fabrieken en werkplaatsen geen gevolgen van te langen arbeid?

A. Neen, dat kan ik beter constateeren bij de zoogenaamde ambachtsschool.

3754. *V.* De jongens van die school zijn zeker uit de bouwvakken?

A. Ja, een enkele tuinmansjongen is er bij, maar uit de fabrieken zijn er geen jongens.

3755. *V.* Bezoeken veel jongens uit de fabrieken de herhalingsschool?

A. Neen. Één had zich aanvankelijk aangegeven, maar is niet op de les gekomen, daar hij bij een sigarenmaker was; een andere, die op den molen „de Hoop" werkte, had zich ook aanvankelijk aangegeven, doch is niet verschenen.

3756. *V.* Is aan uwe school eene bibliotheek verbonden?

A. Neen, maar de gelegenheid om boeken te krijgen, is heel gemakkelijk. Er is eene particuliere inrichting, door dames geadministreerd, waar de kinderen kosteloos boeken kunnen krijgen.

3757. *V.* Is er eene afdeeling voor kinderen?

A. Ja, de grens is tot 12 jaar, doch sommigen nemen er tot hun 14de jaar deel aan.

3758. *V.* Vinden zij elders boeken van hunne gading, wanneer zij ouder zijn geworden?

A. Ja, er is ook nog eene bibliotheek van het Nut, daar vinden zij lectuur genoeg. Deze laatste bibliotheek heeft twee afdeelingen, eene speciaal voor jongen.

3759. *V.* Wordt er veel gelezen?

A. Ja, iemand heeft mij wel eens gevraagd, of er ook nieuwe boeken kwamen, want de oude (een 1100tal) had hij al gelezen.

3760. *V.* En is het over 't algemeen ongezonde leeslust of goede appetijt?

A. Het laatste: rooverromans en lijfstraffelijke romans heb ik indertijd naar den zolder doen verhuizen. Neen, de werkman verlangt thans degelijke lectuur.

3761. *V.* Hoe lang zijt gij te Wormerveer werkzaam?

A. 29 jaar ruim.

3762. *V.* En kunt gij ook intellectueelen vooruitgang in dat tijdperk constateeren?

A. Ja. Toen ik hier kwam was het in mijn vak treurig, wat inrichting en onderwijs betreft. Ik stond met een onderwijzer in een lokaal voor 123 kinderen. Na 1878 is dat veel beter geworden. Wij hebben nu 6 lokalen en 6 onderwijzers, met goede leermiddelen, zoodat het peil van het onderwijs zeer verhoogd is geworden.

3763. *V.* Constateert gij ook in andere opzichten vooruitgang?

A. Ja, wat woningen en manier van leven betreft, is er veel verbeterd. Het ziet er bij ons kleinsteeds, welvarend uit, zoodat men een gunstigen indruk van de plaats ontvangt.

3764. *V.* Hoe staat het met het drankmisbruik, in vergelijking met vroeger?

A. Dat is afgenomen. Wèl wordt drank nu en dan in molens en fabrieken binnengesmokkeld, maar er wordt toch streng tegen gewaakt.

3765. *V.* Gij hebt eene school voor betalenden en niet-betalenden, niet waar?

A. Bij mij gaan kinderen uit de hoogste en laagste standen, die allen betalen.

3766. *V.* Hoe wordt de grens getrokken tusschen betalenden en niet-betalenden?

A. Wie kosteloos onderwijs wenscht, vraagt dat aan bij burgemeester en wethouders, en een van de wethouders kent de menschen nog al in hunne huiselijke omstandigheden, zoodat deze adviseert. Wie geen 9, 10 gl. in de week verdient, krijgt eene gunstige beschikking, maar daar onze gemeente zich in de lengte uitstrekt, zenden de menschen, die het even kunnen doen, de kinderen bij mij om ze de lange wandeling te besparen.

3767. *V.* Wordt aan dat bezwaar niet te gemoet gekomen, door de kinderen kosteloos op uwe school toe te laten?

A. Dat ligt in proces. De Minister wenscht de wet naar de letter toe te passen. De onderhandelingen tusschen den Minister en het Gemeentebestuur duren nog voort.

3768. *V.* Hebt gij kinderen op school uit gezinnen van losse arbeiders?

A. Verscheidenen.

3769. *V.* Kunt gij verschil constateeren tusschen die kinderen en andere?

A. De ouders hebben nog al eens moeite om het schoolgeld bijeen te krijgen.

3770. *V.* Is die moeite om het schoolgeld te betalen het gevolg hiervan, dat zij te weinig verdienen, of dat zij in tijden van ruimte het er te breed van nemen?

A. 's Zomers hebben zij het heel goed, maar ten gevolge van de vroegere welvaart wordt hier aan de Zaan over het algemeen nog al wat hoog geleefd, en als die menschen eens 20 gulden verdienen 's zomers, hakken zij er wel eens te diep in, wat zij 's winters dan moeten bezuren.

G. J. Adelink.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Martinus Smink,** oud 52 jaar, hoofd der bijzondere Christelijke School, te Wormerveer.

3771. De **Voorzitter:** Zijt gij niet vroeger werkzaam geweest te Delft?

A. Ja.

3772. *V.* En daar gaaft gij onderwijs aan dezelfde catagorie van kinderen als hier?

A. Ja, aan werkmanskinderen, doch niet uitsluitend.

3773. *V.* Wanneer gij de werkmanskinderen van daar vergelijkt met die van Wormerveer, wat is dan uw oordeel?

A. In algemeene ontwikkeling staan de kinderen hier achter bij die uit Delft, maar niet in oordeel.

3774. *V.* Zijt gij ook bekend met de ouders?

A. Ja, met degenen, met wie ik door „Patrimonium" in aanraking kom.

3775. *V.* Kunt gij ook eene vergelijkend oordeel uitspreken over de werklieden van Delft en die van Wormerveer?

A. Neen, want de werklieden te Delft ken ik niet.

3776. *V.* Hoe groot is het aantal uwer leerlingen?

A. 71, jongens en meisjes.

3777. *V.* Betalen zij allen schoolgeld?

A. Ja, maar niet hetzelfde bedrag.

3778. *V.* Hebt gij veel te kampen met schoolverzuim?

A. Neen, heel weinig.

3779. *V.* Hoe lang zijt gij hier onderwijzer?

A. Bijna 7 jaar.

3780. *V.* Tot welken leeftijd blijven de kinderen op school?

A. Tot hun twaalfde jaar; eene enkele maal tot hun dertiende of veertiende jaar.

3781. *V.* Gaan zij onmiddellijk, als zij 12 jaar zijn, zelfs in het midden van den cursus, van school?

A. Zeker; een kind kwam mij op Zaterdag-middag zeggen, dat het van school ging, omdat het dien dag 12 jaar geworden was.

3782. *V.* Worden door u pogingen aangewend om de ouders van dat besluit af te houden?

A. Ja, maar wanneer er een „stiek" voor zulk een jongen is, gaat hij toch van school.

3783. *V.* Ligt het daaraan, dat de plaats anders aan een ander wordt gegeven?

A. Ja, dat is meestal het geval.

3784. *V.* Zijn er door u bij de werkgevers nooit pogingen aangewend om in zulk een geval de „stiek" voor den jongen open te houden?

A. Neen; zij kunnen voor eene plaats zooveel jongens krijgen als zij maar willen.

3785. *V.* Maar gij hebt u nooit overtuigd, of dat vermoeden als zou het toch niet geven, gegrond is?

A. Neen.

3786. *V.* Wordt door de kinderen, die uwe school op hun 12de jaar verlaten, zooveel bagage in het leven medegenomen, als gij voor de reis hoogst wenschelijk acht?

A. Door velen niet.

3787. *V.* Zijn er velen, die de hoogste klasse niet doorloopen?

A. Neen, enkelen.

3788. *V.* Zoudt gij u, als onderwijzer, zeer verheugen, indien het schoolbezoek langer duurde?

A. Zeker; ik zou het tot 14 jaar willen uitgebreid zien.

3789. *V.* Zijt gij daarvan in het belang der kinderen zóó doordrongen, dat naar uwe meening het financieel bezwaar, hetwelk ongetwijfeld daardoor voor de gezinnen zou ontstaan, daartegen niet mag opwegen?

A. Ja, het belang van de kinderen moet hier voorgaan.

3790. *V.* Zoudt gij u verheugen, indien de wetgever den minimum leeftijd, waarop het kind mag gaan werken, op 14 jaar stelde?

A. Ja, zeer.

3791. *V.* Zoudt gij niet bang zijn, dat, al werd die maatregel genomen, de jongens toch niet op de school zouden blijven?

A. Neen.

3792. *V.* Het verbod van arbeid zou in allen gevalle voor de meisjes wel niet veel baten. Meent gij, dat ook ten aanzien van dezen de wetgever maatregelen moet nemen, met andere woorden: den leerplicht moet invoeren om de verlenging van het schoolbezoek te verzekeren?

A. Dat zou zeer wenschelijk zijn in dat opzicht. De meisjes verlaten vroeger de school, vooral om moeder in de huishouding te helpen. Het zou echter het beste zijn, wanneer de meisjes tot haar 13de jaar bleven.

3793. *V.* Komt gij veel met oud-leerlingen in aanraking?

A. Neen, ik spreek er slechts een enkele.

3794. *V.* Te weinigen om een oordeel over den invloed van den arbeid uit te spreken?

A. Daarover kan ik geen oordeel uitspreken.

3795. *V.* Ons is gesproken over eene particuliere kinderbibliotheek; wordt daarvan door uwe leerlingen gebruik gemaakt?

A. Ja, niet door allen, maar door velen uit de verschillende klassen.

3796. *V.* Wordt daarop door u aandrang uitgeoefend?

A. Neen, dat is eigen liefhebberij.

3797. *V.* Hebt gij eene bibliotheek aan uwe school?

A. Neen.

3798. *V.* Maken de oudere jongens en volwassenen gebruik van de Nutsbibliotheek?

A. Neen, de Jongelingsvereeniging heeft eene bibliotheek, die ook voor de leden van „Patrimonium" openstaat.

3799. *V.* Dat is voor volwassen mannen toch niet altijd de geschiktste lectuur?

A. Andere lectuur is mij bij hen niet bekend.

3800. *V.* Wat gebeurt er in de Jongelingsvereeniging?

A. Een gedeelte van den avond is gewijd aan bijbelbespreking, dan wordt er eene voordracht gehouden en ten slotte gezellige kout.

3801. *V.* Vergadert de vereeniging op vaste dagen?

A. Ja, in een lokaal, dat aan mijne school grenst.

3802. *V.* Wordt er druk gebruik gemaakt van die vereeniging?

A. Zij verkeert tegenwoordig in een tijdperk van renaissance, wat wel voor een goed deel aan mijn kweekeling zal te danken zijn.

3803. *V.* Zijn er nog andere vereenigingen?

A. Niet anders dan liefhebberij-tooneelgezelschappen. Ook aan muziek en zang wordt veel gedaan in onzen kring. Wij hebben een mannenkoor, dat in een van de lokalen van de school zingt.

3804. *V.* Blijft dit streng afgescheiden naar de richting?

A. Ja, vrij wel.

3805. *V.* Acht gij dat wenschelijk?

A. Neen, doch hierbij moet men niet vergeten, dat er bezwaren kunnen bestaan, b. v. voor mannen van mijne richting ten aanzien van uitvoeringen op Zondag.

3806. *V.* Hebt gij van uwen kant nog onze aandacht op het een of ander te vestigen?

A. Ik wil alleen nogmaals de aandacht vestigen op wettelijke maatregelen ter verlenging van den duur van het schoolbezoek.

M. Smink Jr.

A. Kerdijk. *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards. *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Dirk Van der Hoeven**, oud 31 jaar, winkelier en koopman, secretaris van de afdeeling van „Patrimonium", te Wormerveer.

3807. De **Voorzitter:** Hoeveel leden telt de afdeeling van „Patrimonium"?

A. Twee en dertig.

3808. *V.* Zijn onder de leden verschillende vakken vertegenwoordigd?

A. De meeste leden zijn fabrieksarbeiders.

3809. *V.* Bestaat het bestuur uit werklieden?

A. Neen.

3810. *V.* Hoe komt dat?

A. De reden is daarin gelegen, dat het aan werklieden soms moeilijk valt die functiën waar te nemen, meestal door gebrek aan tijd.

3811. *V.* In de schriftelijke mededeelingen uwer afdeeling wordt gesproken van twee fabrieken, eene, waar geen rusttijd wordt gegeven en de werklieden onder het werk door hun eten zoo spoedig mogelijk moeten gebruiken, en eene andere, waar ook wel geen rusttijd bestaat, maar waar het werk wat gemakkelijker wordt gemaakt. Zijn dat fabrieken van dezelfde soort?

A. De eene is eene oliefabriek, de andere een rijstpelmolen. De eerste behoort aan de firma Prins.

3812. *V.* Is dat op andere oliemolens beter?

A. Dat weet ik niet. Onze mededeelingen zijn alleen ontleend aan de leden van Patrimonium.

3813. *V.* Komt het veel voor, dat, zooals uwe afdeeling schriftelijk meldde, gezonden, het werk voor zieken waarnemend, 18 uren moeten werken?

A. Alleen als er zieken zijn; hoe dikwijls, is moeilijk op te geven.

3814. *V.* Hebben de leden uwer afdeeling, toen zij, blijkens de schriftelijke inlichtingen, den wensch te kennen gaven van afschaffing van allen nachtarbeid, zich ook van de mogelijkheid daarvan rekenschap gegeven? Dan zou die wensch zeker grootere waarde hebben.

A. Ja. Of afschaffing van nachtarbeid mogelijk is, hebben wij wel besproken; wij zien er ook wel de moeilijkheid van in, maar als leden van „Patrimonium" hebben wij dat niet kunnen uitmaken.

Door de werklieden is intusschen wel de wenschelijkheid uitgesproken, maar de uitvoering van hunne

wenschen zou kunnen afstuiten op financieele bezwaren van de patroons.

3815. *V.* Het is de vraag, of die zóó overwegend zouden zijn, dat het bedrijf ze niet zou kunnen dragen, zoodat per slot van rekening de schade op de arbeiders zou neerkomen. Heeft men zich daaromtrent rekenschap gegeven?

A. Neen, eene besliste opinie is daaromtrent niet uitgesproken.

3816. *V.* De afdeeling dringt ook aan op afschaffing van allen Zondagsarbeid en vermeldt, dat die in den regel duurt, voor de nachtploeg, tot Zondag-morgen 4, 6, 8 uur. Is u ook eene fabriek bekend, waar dat uur vroeger is dan voorheen?

A. Neen.

3817. *V.* Thans rust de arbeid in de fabrieken van Zondag-morgen tot Maandag-morgen. Zou het door de werklieden een groote stap voorwaarts genoemd worden, indien de arbeid eindigde des Zaterdagnachts om 12 uur om weder 's Zondag-nachts om 12 uur aan te vangen?

A. Ja, in de afdeeling van „Patrimonium" natuurlijk wel ter wille van het beginsel. Hoe de andere werklieden daaromtrent denken, is mij niet bekend.

3818. *V.* Weegt, afgescheiden van hun beginsel, bij de leden uwer afdeeling ook de omstandigheid, dat de arbeiders, des Zondag-ochtends uit hun werk komende, een deel van dien dag moeten slapen en niet aan het huiselijk en maatschappelijk verkeer kunnen deelnemen?

A. Ja, ook wel.

3819. *V.* Is er nooit aan gedacht om te trachten in dat opzicht eene andere arbeidsregeling te erlangen? Zijn er stappen in dien zin gedaan bij de werkgevers?

A. Neen.

3820. *V.* Waarom niet?

A. De afdeeling Wormerveer telt maar een klein aantal leden. Er is echter nog nooit over het doen van stappen gesproken.

3821. *V.* Te Wormer bestaat ook eene afdeeling; zoudt gij u niet met haar kunnen combineeren?

A. Jawel.

3822. *V.* Dat waren dan al twee vereenigingen, die stappen zouden kunnen doen; en toch is dat niet gedaan, waar het eene in uw kring zoo diep gevoelde behoefte gold?

A. Neen.

3823. *V.* Er wordt in de schriftelijke mededeelingen gesproken van eene fabriek, waar een fonds bestaat, door een der patroons geheel uit eigen middelen gesticht, voor ondersteuning in sommige gevallen. Welke is die fabriek?

A. Van Bloemendaal & Laan.

3824. *V.* Wordt het bestaan van dat fonds zeer gewaardeerd?

A. Ja.

3825. *V.* Hoe is, voor zoover uwe kennis reikt, de regel in uwe gemeente in geval van ziekte en ouderdom?

A. Omtrent de fabrieken kan ik weinig mededeelen.

3826. *V.* Is het niet regel, dat de werkgever bij ziekte het loon geheel of gedeeltelijk door laat gaan?

A. Daar is geen regel voor; het is de vrije wil van den patroon, wanneer hij het doet.

3827. *V.* Zijn u gevallen bekend, dat de werkgever den ouden, afgeleefden werkman niet aan zijn lot overlaat, maar hem eene voldoende uitkeering geeft om zijn levenseinde te halen?

A. Wel, dat hem eene ondersteuning gegeven werd. Of die voldoende was, weet ik niet.

3828. *V.* Is dat een opvallend feit in uwe gemeente?

A. Ja.

3829. *V.* De loonen worden, zoo schreef uwe afdeeling, in den regel des Zaterdag-avonds uitbetaald, maar de nachtwerker brengt eerst des Zondags zijn loon thuis. Dat wordt door uwe afdeeling betreurd. Is wel eens door de leden van uwe afdeeling, mede met een beroep op hun beginsel, tot de werkgevers het verzoek gericht, om des Zaterdag-morgens uit te betalen, zoodat het geld 's Zaterdags in het gezin komt?

A. Door de afdeeling niet, maar wel door werklieden, en hunne pogingen zijn meestal met een gunstigen uitslag bekroond.

3830. *V.* Dan begrijp ik de klacht niet. Zij, die het gevraagd hebben, hebben wil van de reis gehad, en de afdeeling heeft het niet gevraagd. Welke is dan de reden van klagen? Of zijn u gevallen bekend, waarin de werkman het gevraagd heeft en een weigerend antwoord heeft gekregen?

A. Zulke gevallen zijn mij niet bekend.

3831. *V.* Het is dus de eigen schuld der werklieden, dat geschiedt, wat in uw kring zoo betreurd wordt?

A. Voor zoover mijne kennis reikt, ja.

3832. *V.* Kent gij werkgevers, die op andere avonden in de week uitbetalen?

A. Ja; de firma Van Gelder, die 's Woensdags, en de firma Wessanen & Laan, die 's Dinsdags uitbetaalt.

3833. *V.* Is dat altijd bij die firma's gebruikelijk geweest?

A. Voor zoover ik weet, wel.

3834. *V.* Zijn er in uwe vereeniging olieslagers, die om de 14 dagen betaald worden?

A. Dat weet ik niet.

3835. *V.* Er wordt in het stuk, hetwelk wij van uwe vereeniging ontvingen, gedrukt op de behoefte aan een officieel orgaan, ter behartiging van de belangen van den werkman.
Hebt gij in de werkzaamheden van uwe afdeeling ondervonden, dat eene vereeniging als de uwe inderdaad niet in gewenschte mate kan opkomen voor de belangen van de arbeiders?

A. Dat hebben wij in onze vereeniging niet ondervonden. Onze vereeniging is in die zaken nog al kiesch geweest. Er is namelijk sprake geweest in „Patrimonium" om in een bepaald geval tusschenbeide te komen. Maar zij heeft dit niet gedaan, en wij hebben toen verder niet meer van de zaak gehoord.

3836. *V.* Bestaat intusschen in uwen kring de vrees, dat eene vereeniging, als de uwe, niet hetzelfde zou kunnen tot stand brengen, als een officieel lichaam?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. Wel wenschten wij een officieel orgaan voor het bijleggen van geschillen tusschen werkgevers en werklieden, die dan langs wettigen en goeden weg zouden kunnen opgelost worden.

3837. *V.* Denkt gij u zulk een officieel orgaan, dat is eene Kamer van Arbeid, met het recht van beslissing tusschen patroon en werkman?

A. In het laatste ressort niet. De patroon is een zelfstandig persoon, de werkman ook.

3838. *V.* Wat beschouwt gij dan als hare roeping?

A. In de eerste plaats om in bedoelde geschillen adviseerend op te treden en die geschillen bij te leggen.

3839. *V.* Denkt men zich in uwen kring die Kamer samengesteld uit werkgevers en arbeiders beiden?

A. Ja.

3840. *V.* Verwacht men daarvan in uwen kring meer heil dan van eene vertegenwoordiging van werkgevers aan de ééne zijde, los van eene vertegenwoordiging van werklieden, aan de andere zijde? Verwacht men goede vruchten van het te zamen zitten aan dezelfde tafel?

A. Zeker, dit laatste is dan ook de bepaalde bedoeling van onze afdeeling.

3841. *V.* Werd in de schriftelijke inlichtingen uwer afdeeling, gewagend van eene fabriek, waar de toestand der werktuigen gevaar oplevert, gedoeld op eene bepaalde fabriek?

A. Ja, de fabriek van den heer Prins. Ik heb uit de mededeelingen van een werkman gehoord, dat op den zolder groote raderen zijn, die door den zolder heengaan, hetgeen het gevaar oplevert, dat de heele boel op de hoofden der werklieden vallen kan. Dat kan verholpen worden door eene soort zoldering onder het wiel te maken, zoodat het wiel, wanneer het valt, niet op de arbeiders neerkomt.

3842. *V.* Zijn daar wel eens ongelukken gebeurd?

A. Neen.

3843. *V.* Zijn er niet juist onlangs in die fabriek nieuwe voorzorgsmaatregelen genomen?

A. Neen, doch wel in de nieuwe deelen, die de firma er bij heeft gebouwd.

3844. *V.* Wordt door de werklieden van den heer Prins, die in de nieuwe inrichting werken, niet gezegd, dat het een hemel is, vergeleken bij de oude?

A. Ja.

3845. *V.* Vindt dat zijne reden in het mindere stof, dat er is, of in het vervallen van het gedruisch?

A. Ik denk in beide.

3846. *V.* Hebt gij onze aandacht nog op een of ander punt te vestigen?

A. Ja, op de wenschelijkheid om in de fabrieken beter te zorgen voor rusttijden om te eten.

D. Van der Hoeven.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 JANUARI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Dirk Wakker**, oud 28 jaar, molenaar en voorzitter der afdeeling Wormer van het Nederlandsch Werklieden-Verbond „Patrimonium".

3847. De **Voorzitter**: Met hoeveel man werkt gij aan den molen?

A. Met 2 knechts. Ik werk zelf mede.

3848. *V.* Is het niet regel, dat er 4 man aan een molen werken?

A. Ja, maar mijn molen is voor de eene helft pel-, voor de andere meelmolen. In slappe tijden hebben wij wel met zijn tweeën het werk gedaan. In meer drukke tijden hebben wij wel met 4 man gewerkt.

3849. *V.* Hoe is dan bij u de werktijd verdeeld?

A. Dat hangt af van den wind. Wij beginnen om 8, 9 uur en blijven dan tot 5, 6 uur in den avond. Dan gaat er een naar bed tot 12, 1 uur en werken de 2 man door; dan gaat er weder een naar bed voor zoo'n poos, en dat wisselt zoo om. Ieder werkt hoogstens 17 uren, en bij uitzondering wordt er wel eens 20 uren gewerkt. De nachttijd is echter steeds minstens 7 uren.

3850. *V.* Vindt gij dat niet een verbazend lange tijd?

A. Och, betrekkelijk. Wij hebben telkens fatsoenlijke rusttijden. Als wij een uur of drie gewerkt hebben, gaan wij koffie drinken of wat eten. Evenwel, ik geef toe, dat met 4 man de verdeeling mooier is te maken; dan behoeft men niet langer dan 16 uren te werken.

3851. *V.* Is de regeling van den arbeid niet anders te maken, zoodat niet meer zoo langdurige arbeid behoeft voor te komen?

A. Wanneer de winsten van het bedrijf dit toelieten, zou men er een vierden man bij kunnen nemen, maar bij wind zou men dan toch 16 à 17 uren moeten werken.

3852. *V.* Is in dien arbeidsduur van 16, 17 uren geen verandering te brengen?

A. Als er wind is, niet. Meer volk kan men niet aannemen, want met windstilte hebben wij somtijds geen werk.

3853. *V.* De plaatselijke toestand te Wormer is immers zoo, dat vele arbeiders wonen in Wormerveer en werken in fabrieken te Wormer of omgekeerd?

A. Het eerste is het geval; de werklieden op de fabrieken van Wessanen & Laan, Bloemendaal & Laan en Prins wonen te Wormerveer, en ik meen voor een deel te Krommenie.

3854. *V.* Is de arbeidersbevolking van Wormer zelf talrijk?

A. Ik meen, dat op de fabriek „de Eendracht" te Wormer 150 à 160 man werken; voegt men daar een 50-, 60-tal bij, dat als timmerlieden enz. werkt, dan krijgt men een aantal van 200 werklieden ongeveer.

3855. *V.* Hoe talrijk is het ledental van de afd. Wormer van „Patrimonium"?

A. Vijftien.

3856. *V.* Hoeveel werklieden zijn daaronder?

A. Er zijn 4 bazen en 11 werklieden.

3857. *V.* Waarom zijn de afdeelingen Wormer en Wormerveer, gevestigd in twee gemeenten, die feitelijk één geheel vormen, slechts door eene gemeentelijke grens gescheiden, niet één gebleven?

A. Vroeger was ik lid van de afd. Wormerveer, maar enkelen te Wormer wenschten geen lid te worden van die afdeeling, en daarom is besloten tot oprichting van eene afzonderlijke afdeeling.

3858. *V.* Onderscheidene getuigen hebben ons gezegd, dat de olieslagers een treurig bestaan hebben. Is dat ook uwe meening?

A. In betrekkelijken zin, ja, maar de verdiensten zijn vrij goed, al heeft men ook soms zeer drukken arbeid; maar ook naarmate men harder werkt, verdient men

meer geld. Het is echter een slaafsch leven, omdat het werk met wind onafgebroken duurt.

3859. *V.* Staan zij bij de bevolking het slechtst aangeschreven?

A. Ja, men zegt: het is een olieslager, dat kan men wel zien; omdat zij over het algemeen niet erg handig zijn. Ook wat de ontwikkeling en de gezondheid betreft, staan zij bij andere werklieden achter.

3860. *V.* Is er iets op de u gezonden lijst van vraagpunten, waarop gij het in het bijzonder wenschelijk acht het volle licht te laten vallen?

A. Neen.

3861. *V.* Is de stoffelijke toestand van de papiermakers in uwe gemeente zeer ongunstig?

A. Neen.

3862. *V.* Er zijn, naar ik meen, in Wormer geen wind-papiermolens, maar gij hebt die waarschijnlijk daar vroeger gekend, of iets van andere papiermolens gehoord?

A. Weinig. De „Eendracht" had te Wormer een papiermolen, maar die is eenige jaren geleden gesloopt.

3863. *V.* Zijn de verdiensten in de papierfabriek niet aanzienlijk lager dan in andere takken van bedrijf?

A. Dat geloof ik niet.

3864. *V.* Hoort gij in uw kring veel klagen over de niet vrije beschikking over den Zondag?

A. Neen, want bij ons wordt, op eene enkele uitzondering na, op Zondag niet gewerkt.

3865. *V.* Hoort gij niet, dat het in hooge mate betreurd wordt, dat men, door het werken van Zaterdag-nacht op Zondag, een gedeelte van den Zondag moet slapen?

A. Wanneer gij in zeer engen kring bedoelt, ja; en wel omdat wij Christen-werklieden zijn en elk uur van den Zondag voor ons geheiligd is.

3866. *V.* Dus in uwen kring betreurt men het alleen om des beginsels wille?

A. Anders niet.

3867. *V.* Wanneer er wind is, wanneer wordt dan bij u de arbeid gestaakt?

A. Wij werken tot Zaterdag ongeveer middernacht en beginnen weer met middernacht van Zondag op Maandag.

3868. *V.* Hebt gij door die regeling geldelijk nadeel?

A. Neen, want hoewel wij vroeger eindigen, beginnen wij ook weer vroeger, zoodat dit op hetzelfde neerkomt.

3869. *V.* Gelooft gij, dat het ook buiten uwen kring als eene verbetering zou worden beschouwd, wanneer, zoowel voor fabrieken als voor molens, dezelfde regel gold, dat 's Zaterdags na middernacht niet werd doorgewerkt, maar dan ook de arbeid werd hervat, niet Maandag-morgen, maar Zondag-middernacht?

A. Ik geloof, dat de meeste arbeiders het liever niet zouden wenschen; 's Zondag-avonds zit men namelijk bij elkander zoolang men wil, omdat men eerst om zes uur op den molen behoeft te zijn, maar wanneer men 's nachts om twaalf uur weer aan het werk zoude moeten zijn, zou men den Zondag-avond moeten gebruiken om te slapen.

3870. *V.* Zoodat, naar uwe meening, de toestand eerst zou worden, zooals gij dien wenscht, wanneer de arbeid gestaakt werd van Zaterdag-middernacht, tot Maandagmorgen zes uur bij voorbeeld?

A. Dat zou het allerverkieslijkst wezen.

3871. *V.* Is het u bekend, of de arbeidswet in uwe gemeente trouw wordt nageleefd?

A. Ik had liever gewenscht, dat u mij die vraag niet had gedaan.

3872. *V.* Maar toch moet ik haar herhalen.

A. Is het mijn plicht te antwoorden?

3873. *V.* Ja.

A. Dan zeg ik, dat ik aan de trouwe naleving twijfel.

3874. *V.* Strekt die twijfel zich ook uit tot arbeid van kinderen beneden 12 jaar?

A. Neen.

3875. *V.* Doelt gij er op, dat kinderen tusschen 12 en 16 jaar langer werken dan de wet toelaat?

A. Zoo niet langer, dan toch op tijden, waarop het niet mag, d. i. vóór 's morgens 5 en na 's avonds 7 uur.

3876. *V.* Wordt er ook 's ochtends vóór 5 uur door personen van dien leeftijd gewerkt?

A. Ik heb alleen twijfel uitgesproken, doch het zou mij moeilijk vallen dit bepaald door voorbeelden te bewijzen.

3877. *V.* Hebt gij er over hooren spreken, dat er door jeugdigen tusschen 12 en 16 jaar 's nachts werd gewerkt?

A. Ja.

3878. *V.* Kan ik er op rekenen, dat gij de volle waarheid spreekt?

A. Ja.

3879. *V.* Komt dat nachtwerk, waarover gij hebt hooren spreken, voor op molens of op fabrieken?

A. Op molens neemt men geen jongens beneden 16 jaar. Alleen op de pelmolens zou het de hutjongen kunnen wezen. De gevallen, waarvan ik sprak, zullen zich wel uitsluitend tot de fabrieken bepalen.

3880. *V.* Betwijfelt gij, of in de papierfabriek de wet strikt wordt nageleefd?

A. Ja.

3881. *V.* Is u iets bekend van maatregelen, van overheidswege genomen, om de wet getrouw te doen naleven?

A. Niets.

3882. *V.* In kleine gemeenten zijn zulke zaken spoedig bekend. Gelooft gij, dat er in het geheel geen toezicht wordt uitgeoefend?

A. Ik heb nooit gehoord, dat er *wel* toezicht wordt uitgeoefend.

3883. *V.* Op de molens werken de jongens van 16—18 jaar met de volwassenen op, niet waar?

A. Ja.

3884. *V.* Wordt het in uw kring betreurd, dat de wetgever het verbod niet tot 18 jaar heeft uitgestrekt?

A. Neen, voor den molen zou ik juist omgekeerd willen redeneeren. Daar kunnen de jongens gerust allerlei werk verrichten, dat hun niets zal hinderen. In de werkelijkheid is dat zoo erg niet. Het duurt wel lang, maar het werk is niet zwaar, en nu moet men een volwassen man nemen voor allerlei jongenswerk.

3885. *V.* Gij ziet er dus geen bezwaar in, dat jongens, zooals ons werd medegedeeld, den dag na hun 16de jaar met volwassenen op werken?

A. Neen, althans voor de molens. Wel, waar fabrieks-werk is, want daarbij bestaat niet die afwisseling van werken en rusten.

3886. *V.* Hebt gij wel vernomen, dat jongens beneden 16 jaren gebezigd worden voor het schoonmaken van stoomketels?

A. Neen.

3887. *V.* Worden stoomketels wel op Zondag schoongemaakt?

A. Hiervan ben ik niet op de hoogte. Het schijnt echter wel te gebeuren.

3888. *V.* Hebt gij ooit vernomen, dat iemand in een ketel moest gaan vóór die geheel afgekoeld was?

A. Nooit.

3889. *V.* Wordt in uw kring gewenscht, dat de minimum-leeftijd, waarop de jongens mogen arbeiden, verhoogd zal worden?

A. Neen. Ik geloof, dat verbod tot het 12de jaar voldoende is.

3890. *V.* Acht men dus in uw kring het schoolgaan tot 12 jaren voldoende?

A. Ja.

3891. *V.* Zijn er onder de leden uwer afdeeling, die voor hunne kinderen gebruik maken van herhalingsonderwijs?

A. Neen.

3892. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Vooreerst weet ik niet, of er zooveel kinderen van leden zijn, die in de termen voor dat onderwijs zouden vallen, wat ik betwijfel; maar bovendien meen ik, dat de algemeene opinie is, dat de kinderen zulk onderwijs niet noodig hebben, met het oog op den werkkring, waartoe zij later geroepen zullen worden.

3893. *V.* Vindt gij, dat een arbeider voor zijn kind tevreden mag zijn met het onderwijs, hetwelk dit tot ijn 12de jaar ontvangt op de gewone lagere school, en daarmede uit?

A. Ik geloof, dat men in de meeste gevallen daarmede kan volstaan.

3894. *V.* De uitbetaling der loonen geschiedt te Wormer om de 8 dagen, niet waar? Of komt 14-daagsche uitbetaling voor?

A. In enkele oliemolens.

3895. *V.* Zijn er vele oliemolens in de gemeente?

A. Een stuk of tien.

3896. *V.* Hoort gij het wel betreuren, dat om de 14 dagen uitbetaald wordt?

A. Neen, maar het komt ook maar bij uitzondering voor.

3897. *V.* Ons is bepaald gezegd, dat elders aan de Zaan, in de oude windoliemolens, de 14-daagsche uitbetaling regel is. In uwe gemeente dus niet?

A. Bij ons is het uitzondering, voor zoover ik weet (1).

3898. *V.* In de schriftelijke inlichtingen uwer afdeeling staat, betreffende de trasmalerij enz.: „De Rietvink", het volgende: „Bij ziekte ontvangen de arbeiders hun volle geld, terwijl voor het hoofd der fabriek een pensioenfonds (?) bestaat, waaruit bij overlijden ook zijne weduwe geld ontvangt." Dat klinkt dwaas, een pensioenfonds voor het hoofd der fabriek; is daar misschien eene schrijffout in?

A. Ik had geen tijd om nader te informeeren, daarom heb ik een vraagteeken achter het woord pensioenfonds gezet; ik wil echter gaarne nog eens nader informeeren; met „het hoofd der fabriek" wordt natuurlijk de meesterknecht bedoeld (2).

3899. *V.* Hebt gij zelf ons nu nog iets mede te deelen?

A. Ik wensch er nog op te wijzen, dat ik het zeer verkieslijk zou achten, indien de jongens in den molen, in plaats van op zestienjarigen leeftijd, op hun veertiende jaar als volle knecht mochten gebezigd worden.

3900. *V.* Zegt gij dat als werkgever?

A. Neen, ik heb het meer dan eens ook door anderen hooren betreuren.

3901. *V.* Het dunkt mij zeer vreemd, dat men het, juist waar het nachtarbeid geldt, al komt die niet geregeld terug, vrij onverschillig vindt, of jongens van 14 of 15 jaar — op een leeftijd dus, waarop nachtrust eene gebiedende behoefte van het lichaam is — van die nachtrust verstoken worden.

A. Maar is het nu voor een jongen van 14 jaar juist een eisch, dat hij kan slapen van 's avonds 10 tot 's morgens 4 uur? Waarom zou hij niet kunnen slapen van 's avonds 6 tot 12 uur, dan heeft hij ook 6 uren nachtrust? De verdeeling van den werktijd van 15 uren moest geheel worden overgelaten aan den molenaar. Maar juist omdat zulk een jongen niet vóór 5 uur mag werken, heeft men niets aan hem.

3902. *V.* Gij oordeelt het dus voor een jongen van 14 à 15 jaar niet nadeelig, dat hij 15 uren per dag werkt, en evenmin nadeelig, dat zijne nachtrust niet steeds op denzelfden tijd valt?

A. Juist.

D. WAKKER.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

S. LE POOLE.

W. M. VISSER

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

---

(1) Later meldde de getuige schriftelijk, dat hij zich had vergist, aangezien ook in zijne gemeente, naar hem bij nader onderzoek was gebleken, de uitbetaling geschiedt om de 14 dagen.

(2) In een later schrijven berichtte de getuige: »Indien de meesterknecht komt te overlijden, ontvangt zijne weduwe, zoolang zij ongehuwd blijft, wekelijks f 3. Vroeger was deze gunstige bepaling voor al de knechts vastgesteld, en als uitvloeisel daarvan geldt zij thans alleen nog voor den oudsten."

Verhoor van **Remmert Pieper**, oud 39 jaar, handelaar in chemicaliën, enz., secretaris van de ambachtsschool te Wormerveer.

3903. De **Voorzitter:** Werkt de ambachtsschool gunstig?

A. Dat geloof ik wel. De jongens leeren er hoofdzakelijk timmeren, smeden, teekenen, rekenen, enz. en verder verschillende dingen, die hun zouden kunnen te pas komen.

3904. *V.* Wordt het timmeren en smeden er practisch onderwezen?

A. Ja.

3905. *V.* Wordt het onderwijs uitsluitend des avonds gegeven?

A. Alleen des avonds. Het zijn jongens, die overdag aan het werk zijn. De school begint om 7 of 8 uur, alleen des Zaterdags om half zeven. Een enkelen keer verzuimen de jongens wel eens met drukke werkzaamheden, overigens hebben wij nooit last met de werkgevers.

3906. *V.* Hebt gij ook leerlingen, die op de werkplaats van den heer Klinkenberg zijn?

A. Ja.

3907. *V.* Gelooft gij, dat in de ambachtsnijverheid de arbeidswet, wat betreft het sluitingsuur van zevenen, stipt wordt nageleefd?

A. Ja, dat geloof ik wel.

3908. *V.* Stelt gij ook eischen voor de toelating tot de school?

A. Ja, er wordt een examen gehouden; de leerlingen van de herhalingsschool echter kunnen, wanneer de onderwijzer een goed getuigenis omtrent hen geeft, zonder examen komen. De leerlingen, die van de herhalingsschool komen, hebben zelfs de voorkeur boven degenen, die aan het toelatingsexamen voldoen.

3909. *V.* Komen zij dus in den regel niet rechtstreeks van de lagere school?

A. Tegenwoordig niet meer, omdat wij de ambachtsschool als een vervolg op het herhalingsonderwijs wenschten te doen strekken.

3910. *V.* Op welken leeftijd komen de jongens bij u?

A. Van het 13de tot het 16de jaar. Zij volgen dan een driejarigen cursus.

3911. *V.* Wordt de voorkeur gegeven aan avondlessen, ten einde de jongens overdag te laten arbeiden, dan wel zijn de lessen op avonduren gesteld, omdat men geen kans zag de school ingang te doen vinden, indien zij overdag werd gehouden?

A. Hier zijn beide redenen geldend. De ambachtsschool wordt 's avonds gehouden, deels omdat zij overdag geen bezoek zou krijgen en daardoor ook te kostbaar zou zijn, deels omdat men het dienstig acht de jongens overdag te laten arbeiden en hun 's avonds les in de theorie te geven.

3912. *V.* Gij weet, dat er groot verschil bestaat tusschen voorstanders van vakopleiding omtrent den weg, dien men kiezen moet: òf de leerling nog niet in de werkplaats, doch geheel in de school, in dezer voege, dat in die school zoowel behoorlijk herhalings- als teeken- en practisch onderwijs wordt gegeven; òf de jongen in de werkplaats om zijn vak te leeren, doch dan de opleiding van de werkplaats 's avonds aangevuld.
Welke opvatting is nu te uwent, zoowel bij de werkgevers als bij diegenen, welke het ambachtsonderwijs hebben bestudeerd, de heerschende?

A. Verreweg de meesten zijn van oordeel, dat het het best is de jongens tot hun 13de of 14de jaar op school te laten, hen dan in de werkplaats te brengen en dan 's avonds hunne opleiding aan te vullen met teekenonderwijs en andere vakken, doch vooral ook met practisch timmeren en smeden.

3913. *V.* Waarom geeft men dan op de ambachtsschool, die toch alleen dienen moet als aanvulling van de practische opleiding in de werkplaats, niet alleen onderwijs in het teekenen, maar ook practische les in timmeren en smeden? Is de opleiding in de werkplaats in dat opzicht dan onvoldoende?

A. Wij zijn met het timmeren pas vijf en met het smeden eerst een of twee jaar geleden begonnen. Het uitgangspunt is daarbij geweest, dat de jongens op de werkplaatsen niet uitsluitend onderwezen moeten worden in hun vak, maar ook tijd moeten besteden aan bijkomende werkzaamheden. De andere werklieden hebben niet genoegzaam tijd om onderwijs te geven. Die flink en gevat zijn, leeren toch wel, maar bij anderen laat dat te wenschen over, en daarom heeft men gemeend die leemte te moeten aanvullen.

3914. *V.* Is die practische opleiding in de school ingevoerd onder toejuiching van de bazen?

A. Niet van alle. Er zijn er ook, die er niet veel in zien.

3915. *V.* Maar erkennen zij, die er wel mede zijn ingenomen, dat de practische opleiding in de werkplaats ontoereikend is?

A. Ja.

3916. *V.* Acht gij de ontwikkeling van de jongens, die de ambachtsschool bezoeken en die, wat in uwe gemeente gewoonte schijnt te zijn, tot hun 12de jaar de gewone lagere school hebben bezocht, voldoende?

A. Voldoende wel, vooral wanneer zij later nog wat leeren; maar als zij een of twee jaren langer op school bleven, zou dat wel beter zijn.

3917. *V.* Wettelijke verplichting, om de kinderen langer op school te laten, acht gij dus wel wenschelijk, maar niet in zeer hooge mate?

A. Er zou veel voor te zeggen zijn, maar daar tegenover staat ook de schaduwzijde, dat de jongens dan wellicht te oud zijn om van den beginne af een vak te leeren.

3918. *V.* Gij komt zeker met werkgevers in het bouwvak veel in aanraking?

A. Ja, wij hebben een 25 leerlingen, die wij bij voorkeur kiezen uit jongens, die in de bouwvakken zijn.

3919. *V.* Hebt gij wel door werkgevers hooren zeggen, dat het voor de vorming van den knaap voor zijn vak bedenkelijk zou zijn, indien hij later dan op zijn twaalfde jaar aan den winkel kwam?

A. Ja, dit is mogelijk wel hetzelfde bezwaar, dat voor een deel bestaat tegen de ambachtsscholen, waar men den geheelen dag eene ambachtsopleiding heeft.

3920. *V.* Maar gij zeidet straks toch, dat in de werkplaats de jongens in het begin werden gebruikt om krullen te dragen en boodschappen te doen?

A. Ja, dat zal altijd wel zoo gaan. De jongens kennen dan nog niets. Het is trouwens geen kwaad; die dingen moeten ook gedaan worden, en de jongens leeren er zich wat door redden. U zal wel meenen, dat de

jongens, als zij op de werkplaats komen, dadelijk moeten beginnen het vak te leeren, maar dat gaat kwalijk.

3921. *V.* Ik meen thans niets, maar veroorloof mij alleen uwe meening te vragen. Woont gij lang te Wormerveer?

A. Ik ben er geboren en heb er altijd gewoond.

3922. *V.* Oordeelt gij, dat de toestand der arbeiders in uwe woonplaats vooruit is gegaan of niet?

A. Er is vooruitgang, wat betreft het loon en de woningen.

3923. *V.* Waaruit blijkt die vooruitgang in de woningen der arbeidersklasse?

A. Er zijn veel oude woningen afgebroken en door nieuwe vervangen, die ruimere vertrekken bevatten en betere slaapgelegenheid hebben.

3924. *V.* Hebben de gewone arbeiders in den regel woningen met meer dan één vertrek?

A. Ja, in den regel wel.

3925. *V.* Wat is de prijs van zulke woningen?

A. f 1.50, f 1.60, f 1.75.

3926. *V.* Wanneer wij uit andere gemeenten vernamen, dat daar voor den arbeider eerder regel is woningen met één vertrek, waarvoor f 1 of f 1.25 huur wordt betaald, dan acht gij dit niet de regel te zijn te Wormerveer?

A. Alle huizen en toestanden ken ik niet. De loonen zijn ook dikwijls hooger.

3927. *V.* Ik denk thans noch aan de meer bevoorrechte arbeiders, noch aan de slechtst bedeelde, maar aan den werkman, die het in zijn kring niet al te slecht heeft. Nu zeidet gij, dat zulk een werkman bij u f 1.50 à f 1.75 verwoont met twee vertrekken, terwijl van andere gemeenten getuigd werd, dat zulk een werkman daar f 1.25 betaalt voor een huisje met ééne kamer en soms een schuurtje om te wasschen. Is dus de toestand in Wormerveer inderdaad gunstiger?

A. De toestand te Wormerveer zal met dien van elders niet veel verschillen.

3928. *V.* Gij hebt eene lijst van vraagpunten ontvangen. Hebt gij daarop punten gevonden, waaromtrent gij ons nog nader wilt en kunt voorlichten?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

R. Pieper.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Wildschut**, oud 66 jaar, burgemeester van Wormer, Jisp en Wijdewormer.

3929. De **Voorzitter**: Tellen de gemeenten Jisp en Wijdewormer ook eene arbeidersbevolking buiten het landbouwbedrijf?

A. Te Wijdewormer zijn zij volstrekt niet en te Jisp is het getal zeer gering.

3930. *V.* En te Wormer?

A. Daar is de arbeidersbevolking niet onbelangrijk.

3931. *V.* Welke maatregelen zijn door u genomen om de naleving van de arbeidswet te bevorderen?

A. Ik heb kennis gegeven, dat, wanneer men jongens in dienst had, vallende in de termen der wet, men dat moest opgeven; dat men arbeidskaarten moest hebben en eene lijst der arbeidstijden opmaken om in de fabriek te hangen.

3932. *V.* Wordt door u toezicht gehouden op de naleving van de arbeidswet?

A. Zeker, zoo goed mogelijk.

3933. *V.* Meent gij de overtuiging te kunnen uitspreken, dat de nijverheid inderdaad zich aan de voorschriften der wet houdt?

A. Daaraan twijfel ik niet.

3934. *V.* Wij hebben een getuige gehad, die, in tegenstelling met u, wel degelijk twijfel op dat punt uitsprak, met name ten aanzien van de papierfabriek.

A. Ik zou meenen, dat voor dien twijfel in het geheel geen grond bestaat. De directeur is iemand, dien ik van nabij ken als een zeer vertrouwbaar man. Bovendien passeert de veldwachter menigmaal de fabriek; trouwens, wat daar omgaat, is voor niemand een geheim.

3935. *V.* Gij zijt dus niet in de noodzakelijkheid geweest om overtredingen op dat punt te constateeren?

A. Volstrekt niet.

3936. *V.* Is door u — krachtens de bevoegdheid, u bij art. 5, 3de lid, der arbeidswet verleend — in spoedeischende gevallen wel eens toegestaan om jeugdige personen gedurende twee dagen langer te doen werken, dan volgens diezelfde wet geoorloofd is?

A. Dat is niet voorgekomen. Er werken dan ook alleen jongens op de papierfabriek „De Eendracht".

3937. *V.* Arbeiden er geen jongens op de molens?

A. Zij worden daar niet aangenomen.

3938. *V.* Bestaat er in uwe gemeente geen ambachtsnijverheid?

A. Natuurlijk, maar van luttel belang.

3939. *V.* Zijn daarbij geen jongens in het werk?

A. Voor zoover mij bekend is, niet. Daar zijn overtredingen bovendien nog gemakkelijker na te gaan, dan aan de fabrieken.

3940 *V.* Zijn sedert de invoering van de arbeidswet in uwe gemeente ongelukken gebeurd in fabrieken of werkplaatsen?

A. Ja, drie à vier weken geleden is er een klein ongeluk voorgevallen in eene der fabrieken van Wessanen & Laan, en wel in de pellerij.

3941. *V.* Welk onderzoek is toen door u ingesteld naar de oorzaak van het feit?

A. Ik heb den veldwachter een onderzoek laten instellen.

3942. *V.* Is dat onderzoek alleen bij den fabrikant of ook bij dengene, die door het ongeluk was getroffen, ingesteld?

A. De getroffene woonde niet in de gemeente.

3943. *V.* Wonen er veel arbeiders van de fabrieken niet in uwe gemeente?

A. Die van Wessanen & Laan, Bloemendaal & Laan en Prins niet, doch die van de papierfabriek wel.

3944. *V.* Weet gij nog, waarin dat ongeluk heeft bestaan?

A. Ik meen, in eene verstuiking van den voet.

3945. *V.* Hebt gij in uwe gemeente niet eene verordening, volgens welke burgemeester en wethouders verbetering kunnen eischen van woningen, die zij gevaarlijk voor de gezondheid achten, of wel door den raad onbewoonbaar kunnen doen verklaren?

A. De woningen, dooreen genomen, zijn geschikt.

3946. *V.* Hebben burgemeester en wethouders, respectievelijk de Raad het recht, om woningen, die zij voor de gezondheid nadeelig achten, onbewoonbaar te verklaren?

A. Ik herinner mij die clausule in de verordening niet. Wij hebben eene nieuwe verordening opgesteld, waarin wel het toezicht op de woningen is opgenomen, maar of burgemeester en wethouders of de Raad het *recht* hebben om woningen onbewoonbaar te verklaren, weet ik niet.

3947. *V.* Herinnert gij u, of ten aanzien van bestaande woningen wel eens door de overheid is ingegrepen en verbetering gelast?

A. Het is niet noodig geweest.

3948. *V.* Gij noemdet de woningen „dooreen genomen geschikt". Kunt gij de overtuiging uitspreken, dat op dien regel geene uitzonderingen bestaan, zóó ernstig, dat ingrijpen door de overheid gewenscht ware?

A. Dat is niet noodig geweest.

3949. *V.* Gij herinnerdet u de clausule niet omtrent het onbewoonbaar verklaren van de woningen. Dit verwondert mij met het oog op de u gezonden lijst van vraagpunten, waarop ook de huisvesting voorkwam. Hoe is het nu gesteld in de nieuwe politie-verordening met nieuwe woningen?

A. Dat kan ik niet zeggen. De woningen zijn goed, en het is nog nimmer voorgekomen, dat er eene onbewoonbaar was.

3950. *V.* Hoe lang blijven de kinderen in uw gemeente op school?

A. Tot hun 12de jaar; daarop zijn haast geene uitzonderingen, ook de meisjes blijven zoolang. Indertijd hebben wij beproefd herhalingsonderwijs te geven, maar daarvan was men niet gediend.

3951. *V.* Vielen de uren, bij de proef met herhalingsonderwijs, ook in den tijd, dat de jongens nog op werkplaatsen of in fabrieken waren?

A. Fabrieksarbeid voor jongens is bij ons zóó gering, dat dit daarop geen invloed kon hebben.

3952. *V.* Hoort gij wel spreken van grof drankmisbruik op de oliemolens?

A. Neen.

3953. *V.* Kunt gij bevestigen, wat hier door bejaarde getuigen uit andere gemeenten werd verklaard, dat drankgebruik, en misbruik ervan vooral, in den loop der tijden is afgenomen?

A. Als er drank gebruikt wordt op de molens, zal dit gering zijn. Over het algemeen zijn er, behoudens enkele uitzonderingen, te Wormer niet, wat men noemt dronkaards, en die zijn er vroeger ook bijna niet geweest.

3954. *V.* Hebt gij in uwe gemeente eene zware armenverzorging?

A. Ja. Er wordt nog al wat voor geëischt. Als de fabrieksarbeider sterft, blijft er eene weduwe over, en als die weder sterft, krijgt men de weezen. Fabriksplaatsen zijn altijd arm.

3955. *V.* Zijn er in uwe gemeente geen weduwen, die door patroons, bij wie de mannen gewerkt hebben, onderhouden of gesteund worden?

A. De heeren Van Gelder en Laan hebben in geval van ziekte en overlijden wel aanvankelijk het loon laten uitbetalen, maar op den duur gebeurt dat toch niet.

3956. *V.* Komt het in uwe gemeente voor, dat bejaarde werklieden, die niet meer arbeiden kunnen, na lange jaren bij één patroon te zijn geweest, op hun ouden dag aan de armenzorg vervallen?

A. Natuurlijk komt dat voor. Gisteren sprak ik echter nog iemand, die al van zijne jeugd af in de fabriek is werkzaam geweest en elken dag zoowat drie kwartier daarheen moet loopen. Ik vroeg hem, of dat werk hem niet vermoeide, maar kreeg tot antwoord: ons werk is niet zwaar. Die man is nu 66 jaar, hij zal het wel tot zijn 70ste volhouden.

3957. *V.* Maar na een zeker aantal jaren, als de man niet sterft, komt toch het oogenblik, dat hij niet meer kan werken.

A. Ja, dan moet zulk een man ondersteund worden, want overleggen kunnen die lieden niet.

3958. *V.* Is het dan niet regel, dat de patroon zulk een man ondersteunt?

A. Neen, regel niet.

3959. *V.* Zijn de werklieden meestal in ziekenfondsen?

A. Ja.

3960. *V.* Zijn zij ook verzekerd voor uitkeering tijdens de ziekte?

A. Er is eene werkmansvereeniging, die gedurende de ziekte uitkeeringen doet.

3961. *V.* Is dat eene afzonderlijke vereeniging te Wormer, of bedoelt gij de vereeniging „Samenwerking"?

A. Ik bedoel de vereeniging „Eigen Hulp" te Wormer, die in 1890 eene totaal ontvangst had van f 950, waaronder f 30 van begunstigers, en eene totaal uitgaaf voor uitkeeringen van ruim f 950, zoodat er een klein nadeelig saldo was. Aan het einde van het jaar had de vereeniging in kas ongeveer f 2400.

3962. *V.* Is het u bekend, waarom men te Wormer eene afzonderlijke werkliedenvereeniging heeft gevormd en niet liever, waar feitelijk de grens tusschen Wormer en Wormerveer niet bestaat, met Wormerveer eene gemeenschappelijke vereeniging had?

A. Het is natuurlijk.

3963. *V.* Ik vind dat niet. Wij hebben getuigen gehad van de afdeeling van „Patrimonium" te Wormerveer,

die een klein aantal leden telt, en van de afdeeling Wormer, die een nog kleiner aantal leden heeft. Van zelf rees toen de vraag: waarom doet gij niet samen, dan zoudt gij krachtiger zijn. Wormer en Wormerveer zijn, 't is waar, officieel gescheiden, maar feitelijk zijn zij slechts gescheiden door een water, dat de werklieden gemakkelijk overschrijden, want velen, die in Wormerveer wonen, komen in Wormer werken. Van waar nu die lust om zich te onthouden van samenwerking?

A. Wormerveer is eene groote, Wormer eene kleine gemeente. Dergelijke vereenigingen, als waarvan gij spreekt, bestonden te Wormerveer al lang, terwijl zij bij ons dateeren van 9 en 10 jaar herwaarts. Men zou waarschijnlijk niet geslaagd zijn, als men getracht had zich te Wormerveer aan te sluiten.

3964. *V.* Maar het is u niet bekend, of men het getracht heeft?

A. Men heeft gemeend het uit eigen krachten te kunnen doen.

3965. *V.* Zijn er nog punten, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik heb niets mede te deelen.

C. WILDSCHUT.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.

W. H. J. ROLJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Arie Rond**, oud 51 jaar, stoker op de meel- en oliefabriek van de firma Wessanen & Laan, te Wormerveer.

3966. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd stoker geweest?

A. Op mijn twintigste jaar heb ik het vak van mijn broeder geleerd, en op mijn zes-en-twintigste jaar ben ik bij de firma Wessanen & Laan gekomen.

3967. *V.* Gij zijt zeker wel op de hoogte van de arbeidsregeling in de fabriek, buiten uwe stookplaats?

A. Alleen wat de arbeidsregeling betreft.

3968. *V.* Hoe is die?

A. Op de meelfabriek werken zij van 5 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds.

3969. *V.* Met hoeveel rusttijd?

A. Zij komen om 5 uur in de fabriek en drinken dan koffie tot kwart voor zessen.

3970. *V.* Om 5 uur komen zij, en beginnen zij dan eerst om kwart voor zessen te werken? Maken zij zelf hunne koffie klaar?

A. Ja.

3971. *V.* Zitten zij dan in de fabriek?

A. Ja.

3972. *V.* Kunt gij ons zeggen, waarom zij om vijf uur moeten komen, terwijl zij toch eerst kwart vóór zessen aan het werk gaan?

A. Niet anders, dan dat het altijd zoo geweest is.

3973. *V.* Maar verrichten zij dan in die drie kwartier volstrekt geen werk?

A. Neen.

3974. De heer **Le Poole**: Wanneer begint gij te draaien?

A. De machine draait nacht en dag door.

3975. De **Voorzitter**: Welke rusttijden zijn er aan de fabriek?

A. Er wordt geschaft van 8 uur tot kwart vóór negenen, van half elf tot elf uur, van 12—1 uur, van drieën tot half vier, van zessen tot kwart vóór zevenen.

3976. *V.* Geldt dit voor de dagploeg?

A. Ja, en ook voor het pakhuisvolk.

3977. *V.* Gaat het volk 's middags naar huis om te eten?

A. Neen, zij blijven aan de fabriek, en wanneer het eten op is, nemen zij een tukje.

3978. *V.* Is dat blijven aan de fabriek noodig in het belang van het bedrijf?

A. Ja, er kon eens iets gebeuren.

3979. *V.* Wordt het door de werklieden en in de gezinnen niet betreurd, dat zij niet kunnen aanzitten aan de middagtafel?

A. Ik heb er nooit over hooren klagen.

3980. *V.* Hoe lang werkt de nachtploeg?

A. Van 's avonds half acht tot den volgenden morgen 11 uur.

3981. *V.* Dus er wordt in de ochtenduren door twee ploegen gewerkt; waarom dat?

A. Dan gaat de eene ploeg de fabriek wat opknappen, terwijl de andere ploeg doorwerkt. Het is bij ons altijd een knappe boel.

3982. *V.* Ja, wij hebben de fabriek gezien en weten, dat het er knap uitziet. Het is zeker geen zwaar werk, dat de menschen te verrichten hebben?

A. Neen, zij rijden hoogstens 50 KG. op een karretje, en dat is niet veel.

3983. *V.* Wordt er dikwijls overgewerkt buiten de door u genoemde uren?

A. Het overwerk is er bij.

3984. *V.* Wanneer staat de fabriek stil?

A. Van 's Zondag-morgens 6 uur tot 's Maandag-morgen 6 uur.

3985. *V.* Wordt er 's Zondags gerepareerd?

A. Daarmede houden de werklieden van het pakhuis en de meelfabriek zich 's Zondag-morgens van 5—8 uur bezig.

3986. *V.* Begrijp ik het goed, dan komen zij, die 's Zaterdags dagploeg zijn geweest 's Zondag-morgens terug, werken 's Zondags 3 uren en worden dan nachtploeg. Is dat zoo?

A. Ja.

3987. *V.* Wat verder den overgang van dag- en nacht-

ploeg betreft, heeft deze zóó plaats, dat zij, die de eene week dagploeg zijn geweest, de andere week nachtploeg zijn, met dien verstande, dat zij, die 's Zaterdag-avonds 8 uur uitscheiden, 's Maandag-avonds om half acht het werk hervatten en dus 2 × 24 uren rust hebben, met uitzondering van de 3 uren werk op Zondag-morgen?

A. Juist.

3988. *V.* Met andere woorden: om de 14 dagen heeft het volk ééne week van 21 en eene andere week van 2 × 24 uren vrij, behalve die paar uren op Zondag?

A. Juist.

3989. *V.* En is dat met u als stoker ook zoo gesteld?

A. Ik werk 14 uren daags, waaronder 2 overuren zijn. Mijn dag loopt van 5 tot 7 uur, zonder tusschenpozen. Ik gebruik mijn eten onder het werk door, want er kan geen kwartier af, omdat ik er geheel alleen voor sta.

3990. *V.* Hebt gij daarover wel met mijnheer gesproken?

A. Neen, ik doe het al 25 jaar en ben er aan gewoon.

3991. *V.* En als gij nachtploeg hebt?

A. Dat is van 7 tot 9 uur, dus precies hetzelfde.

3992. *V.* En is er voor 2 man altijd voldoende werk?

A. Ja, als wij niets te doen hebben, poetsen wij den boel, dan blijft alles knap.

3993. *V.* Zou de gang der werkzaamheden er onder lijden, als de werktijd van de nachtploeg werd verkort?

A. Dan zou de boel dat karakter niet krijgen, en niet zoo knap voor den dag komen. Zwaar is het werk niet, maar druk, en gedaan moet het toch worden.

3994. *V.* En hoe gaat het op Zondag?

A. Dan blijven wij tot 10, 11 uur. Wij kijken dan kleinigheden na of knappen den boel eens voor goed op.

3995. *V.* Is dat altijd door zoo?

A. Ja.

3996. *V.* Dus kunt gij nooit naar de kerk gaan?

A. Neen.

3997. *V.* Is het noodzakelijk, dat gij 's Zondags altijd met u beiden komt?

A. Ja, het is eene groote machine, dus dat moet wel; wij zouden dat wel anders kunnen krijgen, als wij het vroegen, maar dan zouden wij dien tijd van onze nachtrust moeten afnemen.

3998. *V.* Is het algemeen het gebruik in de fabrieken, dat er geen hulpstoker is?

A. Ja; in de fabrieken zijn wel menschen, die invallen als wij ziek zijn, maar in gewone tijden krijgen wij nooit hulp.

3999. *V.* Welk loon hebt gij?

A. f 12 en f 2 voor mijne overuren.

4000. *V.* En gij werkt altijd 14 uren, dus dat is vast f 14?

A. Ja.

4001. *V.* Zijt gij in een ziekenfonds?

A. Neen.

4002. *V.* Gaat uw loon door bij ziekte?

A. Het vaste loon ja, niet de overuren.

4003. *V.* Gaat het loon van de andere werklieden in de fabriek ook door?

A. Ja, het vaste loon, maar zij hebben ook lastengeld, geloof ik.

4004. *V.* Daarover zullen wij van andere getuigen wel hooren.
Wordt er gesmeerd, ook wanneer de machine loopt, of alleen wanneer alles stilstaat?

A. Als de boel gaat.

4005. *V.* Staat de machine nooit stil?

A. Jawel, als er een riem breekt en dat gebeurt nog al eens, er loopen zoo 400 à 500 riemen, maar men kan overal bij, dus is er geen gevaar.

4006. *V.* Is er nooit een ernstig ongeluk gebeurd?

A. Het eenige, dat ik weet, is een jaar of zeven geleden; toen heeft Kraai een arm verloren, maar dat was zijne eigen schuld. Hij smeerde achterom, terwijl hij de plaats aan den voorkant kon bereiken; toen pakte een kamrad hem, en dat kostte hem een arm.

4007. *V.* Hebt gij kinderen?

A. Ja, vier: een jongen van 23 jaar, een meisje van 21 jaar, een jongen van 14 en nog een meisje van 11 jaar.

4008. *V.* Wat doet uw oudste zoon?

A. Hij is bij den heer Prins op de oliefabriek.

4009. *V.* Wat verdient hij daar?

A. Als hij vol werkt, f 6 in de week; hij werkt op stuk.

4010. *V.* Brengt hij al dat geld thuis, of geeft hij kostgeld?

A. Wij krijgen f 5; van de rest kleedt hij zich.

4011. *V.* Werkt die jongen van 14 jaar al?

A. Ja, die is op de chocoladefabriek van de Erven De Jong.

4012. *V.* Hoe lang werkt die per dag?

A. Van 's morgens 7 uur tot 's avonds 7 uur, met een rusttijd van 8 tot 9 uur 's morgens.

4013. *V.* Werkte hij vroeger langer?

A. Soms tot tien uur.

4014. *V.* Werkt men op die fabriek nu ook nog langer?

A. Ja.

4015. *V.* Maar komt uw jongen thans altijd des avonds om 7 uur thuis?

A. Ja, geregeld, maar hij zal blijde zijn, als hij 16 jaar is en dan kan blijven doorwerken.

4016. *V.* Gaat hij naar de avondschool?

A. Neen, hij kan goed lezen en schrijven, en als hij 's avonds thuis is, leest hij couranten of boeken.

4017. *V.* Zijt gij blijde, dat de wet hem verbiedt om langer te werken?

A. Ja, zeker.

4018. *V.* Is uw jongen op zijn twaalfde jaar van school gegaan?

A. Ja.

4019. *V.* Hebt gij er niet aan gedacht hem langer op school te laten?

A. Ja; ik zou het wel gewenscht hebben, al was het tot zijn vijftiende jaar geweest, maar hij wilde liever gaan werken

4020. *V.* Gesteld, dat de wet u gedwongen had hem langer op school te laten?

A. Dat zou mij pleizier gedaan hebben.

4021. *V.* Wat verdient die jongen van 14 jaar?

A. f 2 per week.

4022. *V.* Wat hebt gij voor eene woning?

A. Ik heb eene woning met ééne kamer.

4023. *V.* Geen aparte gelegenheid om te koken?

A. Dat geschiedt in hetzelfde vertrek.

4024. *V.* Hoe groot is dat vertrek?

A. Ongeveer 18 M².

4025. *V.* Waar wascht uwe vrouw?

A. In hetzelfde vertrek; ik heb zulk eene kast of portaaltje, daar wascht zij meestal.

4026. *V.* Is er geen schuurtje achter uwe woning?

A. Neen.

4027. *V.* Wat verwoont gij?

A. f 1.15 per week.

4028. *V.* Ons is door meer dan één getuige gezegd, dat werklieden te Wormerveer, van de gemiddelde soort, dat wil zeggen, die niet tot de meest bevoorrechte en ook niet tot de slechtst gestelde behoorden — en gij behoort eerder tot de bevoorrechten dan tot de gemiddelden —, meestal twee kamers hebben en dan ongeveer f 1.50 à f 1.75 verwonen. Is dat niet juist?

A. Neen, meest één vertrek. Mijne dochter, die in een nieuw huis woont, heeft ook maar één vertrek.

4029. *V.* Kan er bij u, met uwe inkomsten, niet meer dan f 1.15 voor woning af?

A. Zeker, ik heb ook al lang er naar uitgezien om iets beters te krijgen. Ik zou de woning van mijne dochter gekregen hebben, maar daarin is toch ook maar één vertrek.

4030. *V.* Zijn woningen met twee vertrekken dan zoo gering in aantal?

A. Veel zijn er niet.

4031. *V.* Eet gij geregeld een stuk spek?

A. Ik heb, goddank, best mijn brood en eet er dan ook goed van.

4032. *V.* Komt er elken dag vleesch of spek bij u op de tafel?

A. Vijf malen in de week wel.

4033. *V.* 's Zondags eet gij natuurlijk vleesch?

A. Dan eet ik meest visch, want daar houd ik veel van.

A. Rond.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.
W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van Dr. **Pieter Cornelis Korteweg**, oud 37 jaar, geneesheer, te Wormerveer.

4034. De **Voorzitter**: Hebt gij in uwe praktijk ervaring omtrent nadeeligen invloed van zekeren arbeid op de gezondheid der arbeiders?

A. Behalve den invloed van het te lange werken, zou ik alleen weten te noemen doofheid bij de olieslagers, die vrij veel voorkomt, wanneer zij langen tijd dat werk hebben verricht. Dan, bij dezelfde lieden, uitslag aan de armen, ten gevolge der behandeling van warme stof. Vooral op sommige tijden komt die uitslag voor.

4035. *V.* Wat de doofheid betreft, deze zal wel verminderd zijn door de invoering van hydraulische persen?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

4036. *V.* Kunnen de menschen tegen het exceem voorzorgsmaatregelen nemen?

A. Sommigen vinden baat bij een onschuldig zalfje, dat ik hun voorschrijf. Zoo erg is dat exceem trouwens niet. Ik herinner mij slechts één of twee malen het geval van een man, die er ander werk om moest zoeken, en, naar ik meen, het ook op dezelfde olieslagerij gevonden heeft.

4037. *V.* Neemt gij veel gevallen van gebreken van de ademhalingsorganen waar bij pellers?

A. Slechts enkele, meest bij lieden, die toch reeds aanleg tot aamborstigheid hadden; maar ik herinner mij niet, dat iemand er het werk om heeft gestaakt.

4038. *V.* Gij spraakt daareven van invloed van zeer langdurigen arbeid. Wilt gij daaromtrent uwe meening toelichten?

A. Ik acht den werktijd van 14 uren te lang, zonder juist te kunnen zeggen, waarom. De menschen komen te weinig in hun huishouden en oefenen er te weinig invloed op uit.

4039. *V.* Gij doelt hier op moreel-maatschappelijke gevolgen, maar hoe is het met de invloed op de gezondheid?

A. Invloed op de gezondheid zie ik niet; ik kan niet zeggen, dat de menschen er ongezond uitzien.

4040. *V.* Welke betreurenswaardige gevolgen ziet gij van dat lange buitenshuis blijven van den man?

A. Dat is moeilijk te zeggen. De weinige tijd, dien de man thuis doorbrengt, oefent invloed uit op vrouw

en kinderen ; vermoedelijk zou het er met de logica en met waarheidsliefde beter uitzien, indien de man meer thuis was, terwijl ook omgekeerd de vrouw een zeer gunstigen invloed op den man zoude uitoefenen, indien de man meer uren tehuis was.

4041. *V.* Wordt het door velen betreurd, dat de man niet thuis komt middagmalen ?

A. Ik geloof, dat men er aan gewend is, doch ik praat hierover niet veel met de lui.

4042. *V.* Krijgt gij den indruk, dat zij niet beter weten of het hoort zoo, en bij de pakken neerzitten?

A. Dat is mischien wat sterk uitgedrukt. Ik geloof, dat velen het liever zouden hebben, doch ik hoor wel eens het tegendeel, nl. dat de werklieden het zeer gezellig vinden om onder elkaar hun potje in de fabriek te eten.

4043. *V.* Hoort gij dit van werklieden of van werkgevers?

A. Van werkgevers.

4044. *V.* Acht gij langdurigen arbeid en nachtarbeid van jeugdige personen, b.v. die tusschen 16 en 18 jaar, uit een medisch oogpunt onverschillig of niet?

A. Onverschillig zeker niet. Ik geloof, dat het nachten achter elkaar werken bij de oliemolens een verstompenden invloed heeft.

4045. *V.* Zoudt gij het als medicus toejuichen, indien de wetgever de bepalingen omtrent arbeidsduur en de uren, waarin mag worden gearbeid, die thans gelden tot 16 jaar, uitstrekte tot 18 jaar?

A. Ja, indien de noodige uitzonderingen niet werden vergeten.

4046. *V.* Gij meent de bevoegdheid van het uitvoerend gezag om voor zekere bedrijven uitzonderingen te maken ?

A. Ja, b.v. voor de oliemolens, die van den wind zoo afhankelijk zijn, zou men wat moeten schipperen.

4047. *V.* Met het noodige voorbehoud van uitzonderingen, zoudt gij als uwe stellige meening willen uitspreken, dat het wenschelijk ware de bepalingen tot het 18de jaar uit te strekken ?

A. Jawel.

4048. *V.* Wilt gij ons als bestuurslid van de Vereeniging tot Bevordering der Volksgezondheid eene omschrijving geven van hare bemoeiingen ?

A. Deze Vereeniging is in de plaats getreden van eene afdeeling van het Witte Kruis, en heeft ten doel vooral om besmettelijke ziekten te voorkomen en, waar ze ontstaan, in de behoeften, die deze na zich slepen, te voorzien. Ook houdt zij zich onledig met zaken, die op de volksgezondheid van invloed kunnen wezen, bijv. de afvoering van faecale stoffen, de oprichting van volksbaden en zulke zaken meer. Ook bij andere dan besmettelijke ziekten verleent zij wel eens steun en geeft zij inlichtingen.

4049. *V.* Wordt er nogal streng de hand gehouden aan de bepaling der gemeente-verordening omtrent den verkoop van voor de gezondheid schadelijke levensmiddelen ?

A. Wel eens. Bijzondere redenen bestaan daartoe te Wormerveer niet. Visch is wel eens afgekeurd geworden. Vleesch is bij ons, geloof ik, niet zoo slecht. Te Knollendam is dat echter, naar het oordeel van een mijner collega's, wel het geval ; daar moet veel slecht vleesch gegeten worden.

4050. *V.* Een uwer ambtgenooten in eene andere gemeente sprak hoogst ongunstig over de kwaliteit van de melk. Is dat te Wormerveer ook zoo ?

A. Dat durf ik niet bevestigen. Feitelijk onderzoek daarnaar heeft nooit plaats gehad. In tijden van schraalte zorgt de boer wel, dat hij steeds genoeg heeft, en dan klagen de menschen er wel eens over, dat de melk zoo dun is Ik betwijfel echter, of geregelde stelselmatige vervalsching veelvuldig voorkomt.
De arbeiders voeden zich niet met melk en, waar zij ze voor de kinderen gebruiken, ben ik al tevreden, als ze haar maar goed koken.

4051. *V.* Acht gij het geen zaak van belang, wanneer de melk verdund is ?

A. Wanneer stelselmatig van 2 kan er 3 worden gemaakt, dan wel. Er wordt echter onder den naam van getapte melk voor minder geld eene mindere melk dan de gewone verkocht ; dan weet men dus wat men krijgt.

4052. *V.* Is uwe praktijk voor een groot deel arbeiderspraktijk ?

A. Wij zijn met ons beiden te Wormerveer, en de praktijk verdeelt zich vrij gelijk tusschen ons beiden ; alleen ben ik geen gemeentedokter meer, zooals ik vroeger, toen ik alleen was, een paar malen ben geweest, daardoor kom ik niet in de allerarmste gezinnen.

4053. *V.* Uwe praktijk brengt u dus onder de betrekkelijk welgestelde arbeiders. Is het daar regel, dat het kind, dat er behoefte aan heeft, melk en eieren krijgt, wanneer gij het wenschelijk acht?

A. Men is daarmede zeer beperkt, maar als het noodig is, redt men zich. Regel echter, dat kinderen van meer dan een jaar melk en eieren zouden bekomen, is het niet.

4054. *V.* Waar de menschen bij ziekte niet in staat zijn om in buitengewone behoeften te voorzien, hebt gij daar ook de eene of andere Vereeniging achter u om te helpen ?

A. Ja, er bestaat eene vereeniging, die daarin voorziet. Wat wij voorschrijven, wordt gegeven ; wij hebben geen andere beperking, dan die wij ons zelf opleggen.

4055. *V.* Is de toestand te dien aanzien betrekkelijk bevredigend ?

A. Ja ; de zieken zijn niet in ongunstiger toestand dan gezonden.

4056. *V.* Wat eten de gezonde werklieden ?

A. Meestal gemengde pot, veel rijst, aardappelen met kool, erwten en boonen. De jonggehuwden en die groote zoons hebben, die wat inbrengen, in de week vleesch, de anderen niet eens geregeld spek of iets dergelijks in plaats van dat vleesch.

4057. *V.* Wordt de gestoofde pot algemeen met vet gekookt ?

A. Ik geloof het wel, of met margarine en zoo.

4058. *V.* Zijn gezinnen, waar het middagmaal zich bepaalt tot aardappelen en groenten, niet met vet bereid, maar met lawaaisaus, zeldzame uitzonderingen ?

A. Ja ; voor zooverre mijne praktijk reikt, behoort ook het eten van ongesmeerde boterhammen tot de uitzonderingen.

4059. *V.* Wordt als regel wittebrood gegeten ?

A. Ja ; zij eten meer wittebrood dan roggebrood.

4060. *V.* Is dat, omdat zij het roggebrood niet lusten, of omdat zij het wittebrood voedzamer vinden ?

A. Zij zeggen, dat zij er het zuur van krijgen, maar ik geloof, dat het eene quaestie van smaak is.

4061. *V.* Meent gij, dat de menschen voor hetzelfde geld zich beter zouden kunnen voeden ?

A. Het kon wel iets beter worden, en zij konden wel wat meer boonen eten, maar dat is duurder.

4062. *V.* Komt het wel voor, dat zij des middags uitsluitend meelspijzen gebruiken ?

A. Dat komt nog al dikwijls voor ; dan eten zij een ketelkoek van meel en water met wat stroop.

4063. *V.* In de schriftelijke mededeelingen, die wij van de vereeniging „Volksgezondheid" gekregen hebben, wordt ten aanzien van de arbeiderswoningen gezegd : dat die in het algemeen vrij goed kunnen genoemd worden. Heb ik dat „in het algemeen vrij goed" aldus te verstaan, dat er, bij het stellen van niet te hooge eischen, toch over het algemeen te wenschen overblijft ?

A. Men moet onderscheiden tusschen de oudere en nieuwere woningen. Wormerveer heeft zich in de twaalf jaren, dat ik er gevestigd ben, snel uitgebreid ; het zielental is er van 3500 tot 5000 gestegen. Onder de oudere woningen vindt men erg bekrompen en slechte ; in de laatste jaren zijn er dan ook nog al eenige afgekeurd, behalve degene, die van zelf verdwenen zijn. Wat de nieuwere woningen betreft, daarvan kan men zeggen, dat, wanneer men zijne eischen niet te hoog stelt, zij voldoende zijn.

4064. *V.* Hebben die nieuwere woningen in den regel twee vertrekken ?

A. Zij zijn meestal saamgesteld uit eene vrij flinke, ruime en hooge kamer, eene tweede kleinere kamer, een voorportaal, zoodat men niet direct in de kamer komt, en verder een vrij flinken zolder. Van die groote kamer wordt een verschillend gebruik gemaakt : bij sommigen wordt in die groote kamer, waarin twee bedsteden zijn, gekookt, en dient de kleine kamer tot slaapkamer ; bij anderen wordt de kleine kamer als keuken gebruikt en de groote als slaapkamer, zoodat die menschen geen aparte slaapkamer hebben.

4065. *V.* Is de zolder beschoten ?

A. In de meeste gevallen, geloof ik, wel.

4066. *V.* Denkt gij nu niet uitsluitend aan woningen der „Bouwvereeniging", of is de door u geschetste woning de type van de meeste nieuwgebouwde woningen ?

A. Ja.

4067. *V.* Hoeveel doet zulk eene woning ?

A. Ik meen van f 1.45 tot f 1.85. Boven de f 2 zijn het in ieder geval geen arbeiderswoningen meer.

4068. *V.* Zijn de meeste nieuwe woningen van steen ?

A. Bij de meeste is alleen de voormuur voor de netheid van steen.

4069. *V.* Zijt gij een beslist voorstander van steenen woningen ?

A. Volstrekt niet, vooral met het oog op het gebrek aan woningen, die daardoor, zoodra ze gereed zijn, snel moeten betrokken worden. Steenen woningen zijn in het eerste jaar altijd vochtig, wat met houten woningen volstrekt niet het geval is.

4070. *V.* Maar bekomen daarentegen houten woningen niet spoedig reten en gaten, waarvan in den winter groot nadeel ondervonden wordt ?

A. Dat zal enkel het geval zijn bij heel oude houten woningen, die trouwens bij steenen woningen van denzelfden leeftijd achterstaan.

4071. *V.* Kan het juist zijn, dat een man, die f 14 per week verdient, terwijl zijne kinderen ook nog geld inbrengen, toch maar een huisje met één vertrek bewoont, enkel en alleen, omdat hij zoo moeilijk eene woning met twee vertrekken kan vinden ?

A. Dat *moeilijk* vinden — ik leg hier den klemtoon op het woord — kan in tijden van groot huizengebrek inderdaad voorkomen.

4072. *V.* Zijn er te Wormerveer ook nog andere vereenigingen van dezelfde strekking als de „Bouwvereeniging" ?

A. Ik geloof het niet.

4073. *V.* Kent gij patroons, die woningen voor hunne arbeiders hebben gebouwd ?

A. Het zijn er slechts enkelen.

4074. *V.* Kunt gij ze met name noemen ?

A. Ik meen, dat de heeren Pieper het hebben gedaan.

4075. *V.* Hebben werklieden wel een eigen huisje ?

A. Niet veel.

4076. *V.* Dus voorziening in de behoefte geschiedt hoofdzakelijk door degenen, die huizen bouwen of koopen als geldbelegging of bedrijf ?

A. Ja, de Bouwvereeniging uitgesloten.

4077. *V.* Deze is uitsluitend opgericht met het oog op het algemeen belang ?

A. Ja, de vereeniging bouwt de beste arbeiderswoningen.

4078. *V.* Is er veelal een stukje grond bij de woning der arbeiders ?

A. Meestal niet. Een achterplaatsje om huishoudelijke bezigheden te verrichten is echter steeds aanwezig. Verder zijn de privaten altijd buitenshuis, en dan is er steeds een klein terreintje tusschen de sloot en het huis.

4079. *V.* Vindt men veel woningen zonder afzonderlijke privaten ?

A. Ik meen, dat ze vrij wel ieder er een hebben.

4080. *V.* Is het niet-boven-zeker-peil-liggen van vele woningen nadeelig voor de gezondheid ?

A. Het ware zeker gewenscht, dat sommige hooger lagen. Hier betreden wij echter het gebied van de hypothese ; malaria en typheuse koortsen zijn er wellicht in geringe mate aan toe te schrijven.

4081. *V.* Wordt in die richting gearbeid ?

A. Er is eene bouwverordening, die in cM. uitdrukt hoe hoog de woningen boven peil moeten zijn gebouwd, dat de grond gedeeltelijk moet worden uitgehaald, enz.

4082. *V.* In dat opzicht voldoen de nieuwere woningen dus meer aan uwe wenschen ?

A. Erg mooi is het nog niet, vooral wegens den onhebbelijken grond. Doch men moet niet vergeten, dat in

Wormerveer gebrek aan grond is, waardoor men heeft moeten bouwen op plaatsen, waar men het anders niet had gedaan.

4083. *V.* Alles te zamen genomen, meen ik uit uwe mededeelingen te mogen opmaken, dat in de jaren, gedurende welke gij in Wormerveer hebt vertoefd, de huisvesting wel beter is geworden?

A. Ja.

4084. *V.* Vindt gij aanleiding om te zeggen, dat naar uw oordeel nog wel eene enkele woning onbewoonbaar behoorde te worden verklaard?

A. Bij enkele uitzonderingen.

Dr. P. C. KORTEWEG.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*
S. LE POOLE.
W. M. VISSER.
W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Klaas Fraij**, oud 40 jaar, timmerman in de olieslagerij „de Liefde" van de firma Jan Prins, te Wormerveer.

4085. De **Voorzitter**: Gij werkt in de fabriek van den heer Prins, maar zijt eigenlijk in dienst van den timmermansbaas, den heer Gorter, niet waar? Hoe zit dat in elkaar?

A. Dat is te Wormerveer zoo gebruik. De timmermansbaas levert de gereedschappen en het hout, dat er noodig is en ook het volk.

4086. *V.* En wat verdient gij?

A. 18 cents per uur.

4087. *V.* Is dat in deze streek geen hoog loon?

A. Neen. Een huistimmerman heeft 16 cents, maar op den molen heeft een timmerman wat meer, dat is voor onderhoud van gereedschap en kleeding, want op den molen slijt men veel.

4088. *V.* Hoe lang werkt gij?

A. Dat is heel ongelijk. Ik ben met den patroon overeengekomen om te doen, wat er gedaan moet worden. In den regel ga ik in den winter om 7 uur aan 't werk tot een uur of 6, 7 's avonds; maar als 't noodig is, werk ik zoolang tot de boel klaar is, des noods 's nachts.

4089. *V.* Wat verdient gij gemiddeld per week?

A. f 19, f 20.

4090. *V.* Maar dan zoudt ge, tegen 18 cents per uur, zoowat 110 uren in de week moeten werken! Daarvan is natuurlijk geen sprake. Hoe klopt dat dan?

A. Dat wordt zoo wat door elkander geslagen; ik werk ook wel eens 's nachts en altijd 's Zondags.

4091. *V.* Wordt gij voor den arbeid 's nachts of op Zondag extra betaald?

A. Ik werk niet per uur, ik vul mijn briefje altijd maar in op 19, 20 gl., zooals dat uitkomt.

4092. *V.* Dus dat gaat huiselijk toe; gij schijnt bij den patroon in een goed blaadje te staan?

A. Ja, ik doe mijn best.

4093. *V.* Moet gij dikwijls 's Zondags werken?

A. Ja, elken Zondag. De fabriek draait dag en nacht, dus moet ik van den Zondag gebruik maken om alles eens goed na te gaan. Dat duurt echter zelden langer dan 's morgens 11 uur. Heb ik meer volk noodig, dan kan ik dat nemen, een vasten timmerman heb ik al bij mij.

4094. *V.* Moet die tweede timmerman, evenals gij, 's nachts en 's Zondags komen?

A. Ja.

4095. *V.* Kunt gij, als gij het wenscht, 's Zondags naar de kerk gaan?

A. Jawel; maar ik ben niet kerksch, om u de waarheid te zeggen. Als ik ergens heen moet, kan ik altijd weg; mijn kameraad ook.

4096. *V.* Op den zolder van de fabriek zijn nog al lage drijfwerken, niet waar?

A. Ja, maar daar zijn hekken om.

4097. *V.* Sedert wanneer?

A. Sedert een paar jaren, toen de heer Struve de fabriek heeft bezocht.

4098. *V.* Is de machinekruk omheind?

A. De smid is bezig er een hek om te maken.

4099. *V.* Is het vliegwiel omheind?

A. Ja, reeds lang.

4100. *V.* Hoe wordt het aangezet?

A. Door een pal.

4101. *V.* Nooit met de hand?

A. Neen.

4102. *V.* Zijt gij nog bezig andere beschermingen aan te brengen?

A. Neen. De heer Struve heeft niet veel aanmerkingen gemaakt. Ik heb ook aan de stokers gezegd om, als zij iets gevaarlijks zien, mij te waarschuwen.

4103. *V.* Heeft de heer Prins, nadat de inspecteur er geweest was, u gezegd alles te maken wat deze had aangewezen?

A. Ja.

4104. *V.* Is er niet eene lintzaag?

A. Ja.

4105. *V.* Heeft die eene bedekking?

A. Ja, voor het breken van de zaag. De heer Struve heeft gezegd die bedekking te verlengen, maar wanneer ik dat doe, dan spat het naar mij toe, terwijl het nu in de verte springt.

4106. *V.* Is er niet bij den toegang tot den zolder, onmiddellijk aan de linkerhand, een min of meer gevaarlijk werktuig?

A. Ja, op de oude fabriek, maar dat is omsingeld met een hek.

4107. *V.* Is er nooit, vóór die veranderingen aangebracht waren, een ongeluk gebeurd?

A. Neen.

4108. *V.* Gij hebt ook de nieuwe fabriek helpen inrichten; welke voldoet naar uwe meening beter?

A. Iemand, die verstand van het gemaal heeft, zal het eens zijn, dat het gemaal van de oude schooner is.

4109. *V.* Wie is de eerste firma geweest, die de nieuwe inrichting heeft aangenomen?

A. De firma Duyvis.

4110. *V.* Aan welke fabriek geven de werklui de voorkeur?

A. Zij vinden het pleizieriger in de nieuwe; het werk is er wel iets zwaarder, maar zij staan er vrijer, zoodat zij nog eens voor elkander het werk kunnen doen, wanneer er één weg wil loopen om zijn brood te eten.

4111. *V.* Er is minder lawaai en minder benauwdheid in de nieuwe fabriek, niet waar?

A. Minder lawaai zeker, maar de oude fabriek had in den zolder gaten, waardoor de warmte wegtrok en was daarbij zóó gunstig op het oosten en het westen gelegen, dat het er 's zomers minder warm was dan buiten.

4112. *V.* Wordt er nooit gesmeerd, wanneer de boel in gang is?

A. Er is 's morgens om 8 uur stoptijd, en dan worden de zware werkassen gesmeerd. Wanneer de machine gaat, wordt alleen daar een beetje olie of vet aangebracht, waar dat zonder eenig gevaar kan gebeuren.

4113. *V.* Hoe lang staat alles stil?

A. Een uur.

4114. *V.* Is dat op het oogenblik, dat de ploegen wisselen?

A. Neen, dat wisselen gebeurt 's morgens om 6 uur.

4115. *V.* Is het uw werk om de machine te laten stoppen?

A. Ja.

4116. *V.* Wordt er, vóórdat alles weer aan den gang gaat, een signaal gegeven?

A. Ja, dan klinkt er een groote bel, die door de geheele fabriek hoorbaar is. Dan heb ik voor de zekerheid nog een klein belletje naar de machinekamer laten maken, waaraan daarna getrokken wordt. Vervolgens wordt de groote bel nog eens geluid, en dan gaat het er van door.

4117. *V.* Er wordt immers gewerkt van 6—6 uur?

A. Ja.

4118. *V.* Welke rusttijden gaan er af?

A. 's Morgens om 8 uur de schafttijd, die een half à een uur duurt. Om 12 uur wisselen ze elkaar af om hun eten te gebruiken, want het bedrijf eischt, dat de fabriek moet doorgaan.

4119. *V.* Hoe lang duurt die middagrusttijd?

A. Ik weet het niet, want ik ga dan altijd naar huis om te eten.

4120. *V.* Gij zegt, dat het bedrijf eischt, dat de fabriek aan den gang blijft; zou het echter niet gaan om de werklieden in twee ploegen te verdeelen, en de eene rust te geven van 12—1 en de andere van 1—2 uur?

A. Zij blijven toch liever in de fabriek, waar een fornuisje staat, waarop zij hun eten kunnen koken. Trouwens zouden ze aan dat uur niet genoeg hebben, en daarom zou het minstens 1½ uur moeten zijn.

4121. *V.* En kan dat er niet af?

A. Neen, dat zou niet gaan.

4122. *V.* Betreuren zij het niet, dat zij niet thuis kunnen middagmalen?

A. Neen. Daarover hoor ik niemand klagen, zij eten liever met elkaar in de fabriek.

4123. *V.* Vindt gij daarin niet een bewijs, dat de olieslagers laag staan in ontwikkeling?

A. Neen.

4124. *V.* Gij gaat zelf toch liever thuis eten?

A. Ik ben het nu eenmaal gewoon.

4125. *V.* Wordt er boven de 12 uren per dag nog overgewerkt?

A. Dat gebeurt heel zelden. Wanneer het heel druk is, komen er sjouwerlui en schippers.

4126. *V.* Werkt de nachtploeg niet veelal 's ochtends nog enkele uren door?

A. Een enkelen keer, bij groote drukte, werken ze wel eens 3 of 4 uren door.

4127. *V.* Wanneer stopt de fabriek?

A. Van Zaterdag-morgen 6 tot Maandag-morgen 6 uur.

4128. *V.* En moet dan ook een deel van het personeel in dien tijd herstellingen doen?

A. Neen, dat zou alleen in buitengewone gevallen zijn.

4129. *V.* Hoe dikwijls wordt de fabriek schoon gemaakt?

A. Driemaal per jaar wordt zij geveegd, maar éénmaal staat zij eene maand stil, om alles schoon te maken en te herstellen.

4130. *V.* Hoe staat het met de loonen?

A. Dat weet ik niet, dat zou u moeten vragen aan Stadt.

4131. *V.* Is het juist, dat de loonen bij den heer Prins lager zijn dan elders?

A. Dat kan ik niet vast zeggen, maar wat in het Volksblad heeft gestaan, is oneerlijk. De heer Prins is de oudste olieslager aan de Zaan, en bij het inrichten van zijne zaak heeft hij gezegd: zooveel volk moet er wezen, en daarbij waren 2 meelmalers. Toen is er eene andere fabriek gekomen, die hetzelfde werk door hetzelfde aantal werklieden liet doen, als de heer Prins, doch zonder die twee meelmalers.

4133. *V.* Kunt gij de bewering noch pertinent tegenspreken, noch pertinent bevestigen?

A. Over een jaar genomen, geloof ik het niet

maar ik kan het niet precies zeggen, omdat ik mij niet met de administratie ophoud. Ik durf gerust zeggen, dat de firma Prins evenveel betaalt aan haar volk als de firma Wessanen & Laan, die eene zelfde fabriek heeft.

4134. *V.* Dus meent gij te weten, dat de werklieden bij de firma Prins, een geheel jaar genomen, niet minder loon in de week medenemen dan die bij de andere fabrieken?

A. Ja, maar ik kan het niet bewijzen. Als gij dat precies wilt weten, moet gij Willem Stadt vragen.

4135. *V.* Over die quaestie der loonen is toen heel wat te doen geweest, niet waar?

A. Ja, maar ik heb er mij niet mede ingelaten; ik bemoei mij niet met vergaderingen.

4136. *V.* Is u ook bekend, of de werklieden der firma zelve zich tot haar hebben gewend ter zake dier quaestie?

A. Neen.

4137. *V.* Hoe gaat het bij ziekte der werklieden?

A. Dan krijgen zij f 4½ in de week, en onderscheidenen hunner zijn nog in de werkmansvereeniging, die f 6 's weeks geeft. Daarenboven heeft de chef last om altijd uit te zien, of er behoefte is onder het volk, en dan mag hij biefstuk of wijn geven, als het noodig is.

4138. *V.* Zijn er oude werklieden, die geregeld eene toelage van den patroon ontvangen?

A. Ja, wij hebben een ouden werkman, Jan Brusche, die al een jaar ziek is, die heeft f 9 's weeks; terwijl Luttik, die nog negotie kan drijven in sigaren, lucifers en dergelijke dingen, maar die sukkelachtig is, f 3 in de week heeft.

4139. *V.* Hoe oud is die?

A. 60, 62 jaar. Het is altijd een zwak mannetje geweest, en ik geloof, dat hij zich vroeger niet erg verdienstelijk heeft gemaakt, zoodat hij zijn leven tekort heeft gedaan.

4140. *V.* Komt het niet voor, dat arbeiders van de firma Prins aan hun lot worden overgelaten?

A. Neen, in mijn tijd niet.

4141. *V.* Hoe lang werkt gij er reeds?

A. 9 jaar.

4142. *V.* Hoe vaak wordt het loon uitbetaald?

A. Eens in de week.

4143. *V.* Is dat altijd zoo geweest?

A. Ja.

4144. *V.* Zij werken op stuk, niet waar?

A. Ja, per duizend koeken.

4145. *V.* Ging dat niet vroeger per last?

A. Neen.

4146. *V.* Kent gij lieden, die op oliemolens werken?

A. Neen.

K. Fraij.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-Secretaris.*

Verhoor van **Tijmen Stelling Janszoon,** oud 53 jaar, timmermansknecht, te Wormerveer.

4147. De **Voorzitter:** Bij wien werkt gij?

A. Ik heb gewerkt bij Gorter en bij Dirk Out, maar op dit oogenblik ben ik zonder werk.

4148. *V.* Waart gij geen vaste knecht?

A. Ik was vaste knecht en heb 20 jaren bij Gorter gewerkt; toen is de slappe tijd gekomen, de patroon moest volk afdanken, en daaronder behoorde ook ik. Daarna ben ik bij Out geweest, maar ook deze heeft mij door gebrek aan werk naar huis gezonden.

4149. *V.* Is er te Wormerveer veel gebrek aan werk in uw vak?

A. Niet veel. Wanneer er echter veel werk is, dan komen veel werklieden naar Wormerveer, en wanneer er weinig werk is, is er voor de eigenlijke dorpsbewoners werk te kort. Van die menschen van buiten blijven er allicht eenigen te Wormerveer hangen, en dan neemt men de jonge menschen het eerst aan het werk.

4150. *V.* Er is in den laatsten tijd veel gebouwd te Wormerveer?

A. Ja, en dientengevolge groote vermeerdering van arbeiders in het bouwvak.

4151. *V.* Wat is het loon in uw vak?

A. Dat wisselt af van f 400 tot f 700 's jaars. Per uur krijgen de huismakers 15 à 16 cents, en de fabrieks-werkers 17 cents.

4152. *V.* Is in uw vak een middagrusttijd van anderhalf uur gewoonte?

A. Meestal wel, maar bij groote drukte wordt die russttijd ook wel tot een uur ingekrompen.

4153. *V.* Wordt die inkorting door de werklieden zeer onaangenaam gevonden?

A. Wanneer men dicht bij het werk woont, maakt het zooveel niet uit, maar woont men aan het andere eind van het dorp, dan is de afstand te groot, en moet men op het werk zelf den kost nemen.

4154. *V.* In sommige tijden van het jaar wordt zeker laat gewerkt, niet waar?

A. Ja, in den zomer wel.

4155. *V.* Wordt er dan in den avond meer betaald?

A. Neen, soms nog iets minder. De avondwerkers arbeiden veel op stuk, en dan wordt het soms zóó nauw uitgerekend, dat zij niet eens het gewone uurloon maken.

4156. *V.* Wanneer stukloon wordt toegepast, is het dan te Wormerveer niet gebruikelijk om, zooals in andere gemeenten wel geschiedt, in allen gevalle het uurloon te garandeeren?

A. Neen, de baas houdt zich stipt aan de aannemingssom.

4157. *V.* Komen de jongens reeds op hun 12de jaar bij het vak?

A. In den regel wel, vooral wanneer de ouders behoeftig zijn.

4158. *V.* Toen er verleden zomer laat gewerkt werd, werkten toen de jongens ook mee?

A. Ja.

4159. *V.* Kunt gij dus pertinent verklaren, dat te Wormerveer de arbeidswet niet stipt wordt nageleefd?

A. Ja.

4160. *V.* Kunt gij daarvan voorbeelden opnoemen?

A. Bij Gorter blijven de leerlingen even lang als de anderen.

4161. *V.* Gij weet zeker, dat dit gebeurd is?

A. Ja.

4162. *V.* Zijt gij lid van eene werklieden-vereeniging?

A. Niet zoozeer van eene bepaalde werklieden-vereeniging, wel van de afdeeling van den sociaal-democratischen bond.

4163. *V.* Wordt het in den kring van die vereeniging niet zeer wenschelijk geacht, dat de wet worde nageleefd?

A. Waarachtig.

4164. *V.* Is dan door de afdeeling of hare leden de overheid opmerkzaam gemaakt op overtredingen der wet?

A. Neen, daarover is wel gesproken, maar het is niet gedaan. Men is te veel in de vrees van zijne positie te verliezen, om daartoe het initiatief te nemen; wij zijn te veel afhankelijk van de patroons. Wellicht is dit ook de reden geweest, dat ik persoonlijk in den laatsten tijd van het werk ben afgeraakt.

4165. *V.* De burgemeester is geroepen toe te zien op de naleving der wet. Hebt gij reden en recht te veronderstellen, dat de burgemeester nalatig is in dat toezicht?

A. Dat durf ik niet zeggen.

4166. *V.* Ligt het niet op den weg uwer vereeniging, die de naleving der wet „waarachtig" wenscht, de overheid opmerkzaam te maken op overtredingen?

A. Dat is zoo, maar zij heeft het niet gedaan.

4167. *V.* Gij hebt de lijst van vraagpunten ontvangen. Gaarne geef ik u gelegenheid om onze aandacht op het een of ander in het bijzonder te vestigen.

A. De duur van den arbeid is de eerste vraag. Deze is te Wormerveer te lang. In den zomer wordt gewerkt van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur. Dat gaat hoofdzakelijk in de ambachten zoo. De tusschenpoozen zijn slechts van 8 uur tot half negen, van 12 tot half twee en van 4 tot half vijf.

4168. *V.* Staat daar tegenover, dat er 's winters veel minder gewerkt wordt?

A. Ja, gemiddeld is het, over een jaar genomen, bij de ambachten 11 uren daags. Bij de stoomoliemolens is het 12 uren achtereen. Voor den nacht geldt hetzelfde.

4169. *V.* Ons is medegedeeld, dat bij de firma Prins de fabriek $^1/_2$ of $^3/_4$ uur stilstaat om te smeren.

A. Dat mag een enkelen keer gebeuren; maar het zal maar 10 minuten zijn. Het doel zal wel altijd zijn, zoo spoedig mogelijk den boel gesmeerd te hebben.

4170. *V.* Verder is ons medegedeeld, dat het volk, door elkaar af te wisselen, om beurten gelegenheid heeft om warm eten te gebruiken. Weet gij daar iets van?

A. Vroeger was dat bij Prins niet zoo, verleden jaar nog niet, maar op „de Toekomst", van Bloemendaal & Laan is dat op aandringen van het volk ingevoerd.

4171. *V.* Ons is ook medegedeeld, dat het volk liever in de fabriek blijft eten, dan dat het daartoe naar huis gaat. Wat weet gij daarvan?

A. Dat is opmerkelijk. Die menschen dragen een pak even vuil als de producten, waarin zij werken. Zij staan soms in hooge temperatuur in een hemd en onderbroek, zijn dus erg gevoelig voor verschil van koude en warmte en doen dus beter door aan de fabriek te blijven.

Wat overwerk betreft, dat geschiedt aan de stoomsmederij, eigenlijk eene ijzeren-schuitenmakerij, soms den nacht over; in den laatsten tijd echter minder.

4172. *V.* Werken zij daar dan 36 uren aan één stuk door?

A. Dat zou ik niet gelooven; dat gaat, denk ik, door tot den volgenden ochtend, maar het fijne weet ik er niet van.

Zondagsarbeid. — De fabrieken staan 's Zondags stil en als zij dan 6-maal 24 uren hebben geloopen, is meestal eenige reparatie te verrichten, die door den timmerman op Zondag verholpen wordt. Deze werkt dan van 's morgens 6 tot zoolang het noodig is, soms den geheelen dag.

4173. *V.* Gebeurt het laatste veel?

A. Als de karwei heel groot is, ontfermt de patroon zich wel eens en laat de fabriek in de week staan.

4174. *V.* Is er niet eens in het jaar een groote stilstand in de fabrieken?

A. Ja, om de grootere vernieuwingen te doen.

4175. *V.* Geniet het werkvolk dan het gewone loon?

A. Neen, f 1 daags.

4176. *V.* Wil met uwe opmerkingen voortgaan.

A. Premiën. In de stoompellerij van Wessanen & Laan is het loon betrekkelijk niet hoog, maar dit wordt goedgemaakt door premiën per gemalen aantal lasten of balen, die percentsgewijze over het loon worden omgeslagen. Verder gebeurt dan wel, dat bij de afrekening nog eene kleine toelage wordt gegeven van 10, 20 gulden, naarmate het lijden kan.

Arbeid van jongens en meisjes. In de zakjesplakkerij, tevens papierhandel, wordt veel met jongens en meisjes van 12 tot 16 jaar gewerkt, en nog al lang.

4177. *V.* Is dat de zaak van de firma Dekker?

A. Ja. Eveneens in de chocoladefabriek van de Erven De Jong en bij De Ruiter. De arbeid is betrekkelijk licht, en men werkt daar ook veel met jong volk beneden de 20 jaar. Daar wordt gewoonlijk nog al lang gewerkt, 's winters veelal tot 9, 10 uur 's avonds, ook door jongeren.

4178. *V.* Bedoelt gij te zeggen, dat daar door jongens en meisjes tegenwoordig nog tot 's avonds laat wordt gewerkt?

A. Meisjes misschien niet.

4179. *V.* Door jongens dan? Wordt daar, volgens uw zeggen, de wet overtreden?

A. Ik ken de wet niet uit mijn hoofd.

4180. *V.* Zij verbiedt den arbeid na 7 uur 's avonds voor jongeren dan 16 jaar, behoudens uitzondering voor een paar dagen. Bedoeldet gij nu te zeggen, dat de wet er overtreden wordt?

A. Ik ben geen controleur; ik weet niet, of daar 's avonds eene schifting plaats heeft tusschen jongeren en ouderen.

4181. *V.* Dan moest gij ook niet te verstaan geven, dat er na het wettelijk uur gewerkt wordt door knapen van 12 tot 16 jaar. Gij moet dus verklaren niet voor de waarheid ervan in te kunnen staan.

A. Dan verklaar ik voor de waarheid niet te kunnen instaan.

4182. *V.* In de schriftelijke mededeeling van de afdeeling van den sociaal-democratischen bond, waartoe gij behoort, wordt gezegd, dat op de papierfabriek „de Eendracht" te Wormer jongens en meisjes veel geëxploiteerd worden. Wat wordt daarmede bedoeld?

A. Ik ben sedert jaren daar niet meer geweest, en er wordt weinig over gesproken; ik kan er daarom niets van zeggen.

4183. *V.* Dat stuk is toch mede door u onderteekend. Nu zegt gij bij dit mondeling verhoor er niets van te kunnen zeggen en dat er ook weinig over gesproken wordt; maar dan bevreemdt het mij zeer, dat in dat stuk pertinent gezegd wordt: „jongens en meisjes worden hier veel geëxploiteerd". Wanneer het zoo is, zullen wij gaarne door u worden voorgelicht.

A. Ik heb over dit punt niet gesproken.

4184. *V.* Maar de onderteekening zal toch niet plaats gehad hebben, vóórdat de verschillende punten besproken waren. Vindt gij het niet onvoorzichtig om aldus mede te deelen, wat gij zelf losse praatjes noemt?

A. Wat ik met zekerheid weet, zeg ik ook; maar over deze zaak wordt wel eens zoo losjes gesproken.
Huisvesting der arbeiders. Deze vereischt wel eenige verbetering. De woningen, die er zijn, voldoen niet aan de eischen der gezondheid, en de goede, die bijgebouwd worden, zijn in den regel voor den arbeider niet te verkrijgen, omdat de huur daarvan te hoog is.

4185. *V.* Bemerkt gij geen vooruitgang op dat punt?

A. Ja, maar zooals ik reeds zeide, de hooge huur is voor een werkman, vooral wanneer hij een gezin heeft, te bezwarend.

4186. *V.* In de schriftelijke mededeelingen staat, dat de huisvesting der arbeiders in hoofdzaak zeer onvoldoende is; acht gij die uitspraak ook toepasselijk op Wormerveer?

A. De uitdrukking: „zeer onvoldoende" is voor Wormerveer misschien wel wat sterk, maar zij werd ook meer genomen voor de geheele Zaanstreek.

4187. *V.* Ik moet u doen opmerken, dat de waarde der voorlichting stijgt, naarmate zij gepreciseerder is. Indien nu de toestand te Wormerveer gunstiger is dan in andere gemeenten, vindt gij het dan niet zelf af te keuren, dat men zoo sterk gegeneraliseerd heeft?

A. De huisvesting is in ieder geval te Wormerveer niet voldoende.

4188. *V.* Het is u misschien bekend, dat de gemeente-verordening aan burgemeester en wethouders de bevoegdheid verleent om in te grijpen, waar woningen zijn, gevaarlijk uit een oogpunt van gezondheid. Zijn in de gemeente Wormerveer nog woningen, die, naar uw oordeel en naar het oordeel in uw kring, behoorden afgekeurd te worden, maar nog niet afgekeurd zijn?

A. Ik weet wel, dat er slechte woningen zijn blijven bestaan. Maar het is ook eene moeilijke zaak, want men kan de bewoners toch maar niet zoo op straat zetten.

4189. *V.* Wilt gij daarmede te kennen geven, dat de overheid, hoewel willende handelen, door omstandigheden, van haar wil onafhankelijk, gedwongen wordt minder ver te gaan, dan zij wel zou wenschen?

A. Ja, zeer zeker.
Wat de verzekering van werklieden betreft, daarvan werd vroeger in het geheel niet gehoord.

4190. *V.* Neemt zij thans toe?

A. Ja, dat gaat den goeden weg op, maar voldoende is het nog niet.
Van boetestelsels verder is te Wormerveer hoegenaamd niets bekend.

4191. *V.* Ook niet in grootere fabrieken?

A. Neen.
De verhouding tusschen werkgever en arbeiders laat eindelijk nog al iets te wenschen over.

4192. *V.* In welk opzicht?

A. Wanneer een werkman zich over iets heeft te beklagen, moet hij zich eerst tot den baas wenden, en die spreekt er op zijne beurt met den patroon over. De werkman moest zich meer tegenover den patroon kunnen stellen.

4193. *V.* Zijn u gevallen bekend uit de latere jaren, waarin de werkman verzocht den patroon te spreken, en hem dit werd geweigerd?

A. Neen, vroeger wel, doch ik heb dit niet zoo kunnen opmerken, daar ik in de laatste twee jaren een beetje uit dien kring ben geraakt.

4194. *V.* Wanneer het was voorgevallen, zou het in uw kring wel bekend zijn, niet waar?

A. Ja.

4195. *V.* En hebt gij er toch niet van gehoord?

A. Neen.

4196. *V.* Is er toenemend wantrouwen van de werklieden tegenover den patroon?

A. Neen, dat geloof ik niet.

4197. *V.* Meent gij, dat de verhouding beter is dan vroeger?

A. Neen, dat ook niet.

4198. *V.* Wantrouwen acht gij waarschijnlijk een van de grootste factoren eener slechte verhouding?

A. Ja, doch dit heeft altijd bestaan. Het is nu niet erger dan vroeger.

4199. *V.* Ons is door een getuige gezegd, dat het wantrouwen grooter was geworden door verkondiging van denkbeelden, die wantrouwen bevorderden. Is dat uwe meening niet?

A. Dat kan ik niet zeggen; als ik fabrieksarbeider was, zou ik het beter kunnen zeggen.

4200. *V.* Hebt gij nog meerdere punten, waarover gij spreken wilt?

A. Licht en lucht laten wat te wenschen over, b.v. de ventilatie in de fabriek van den heer Bon. Bij den heer Prins is het ruim en groot genoeg.
In het algemeen is de ventilatie niet flink genoeg.
De verwarming. Die is in de oliemolens in den zomer van 90—100 graden, 's winters is het er lekker.

4201. *V.* Wordt in uw kring de wensch gekoesterd naar officieele organen, die het belang van den werkman kunnen behartigen?

A. Neen, 't zou misschien goed zijn, maar wij verwachten er niet veel van.

4202. *V.* Hebt gij nu nog iets mede te deelen?

A. Ik meen nog, dat het jammer is, dat, vooral in het timmervak, de menschen zoo spoedig naar huis gestuurd kunnen worden, als er geen werk is, zonder vergoeding; zou niet een timmerman, evenals een onderwijzer, een vast weekgeld kunnen krijgen, werk of geen werk?

4203. *V.* Uwe vraag zal opgenomen worden in het verslag van uw verhoor. Hebt gij nog iets te wenschen of te zeggen?

A. Ja, over het geheel wenschte ik, dat de loonen wat hooger stegen.

T. Stelling Jz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 JULI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.
KOLKMAN.
LE POOLE
VISSER.

Verhoor van **Jacob Stolp**, oud 45 jaar, pellersknecht bij de firma Wessanen & Laan, te Wormerveer.

4204. De **Voorzitter**: Hoe is de werktijd aan de fabriek geregeld?

A. Wij werken met eene dag- en eene nachtploeg, die om de week wisselen; de dagploeg werkt van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur en de nachtploeg van 's avonds 8 tot 's morgens 10 uur, zoodat beide ploegen gedurende 4 uren gezamenlijk werken, met gezamenlijken rusttijd van 2 uren.

4205. *V.* Heeft er bovendien nog wel overwerk plaats?

A. Zelden.

4206. *V.* Gaat de dagploeg om te schaften naar huis?

A. Neen, het volk blijft aan de fabriek, dat is voor de menschen zelven, met het oog op de afstanden, ook beter.

4207. *V.* Als er wat meer tijd gegeven werd, zoodat men naar huis kon gaan om te schaften, zoudt gij dat niet verkieslijk achten in 't belang van het gezin?

A. Dat wel, maar als zij hun uur rust krijgen, is het voor de werklui beter om aan den molen te blijven, en ook voor de zaak, omdat er altijd het een of ander kan gebeuren, wat dadelijke hulp vereischt.

4208. *V.* Het komt dus voor, dat de menschen, die den geheelen dag in de fabriek verblijven, geen vol uur rust hebben?

A. Ja, dat kan gebeuren, maar het komt hoogst zelden voor.

4209. *V.* Zoudt gij het niet van groot belang achten voor het leven van den werkman en zijn gezin, dat de rusttijd toereikend was om deel te nemen aan den maaltijd van het gezin?

A. Er zijn werklieden, die wel 20 minuten van de fabriek wonen en dus heel hard zouden moeten loopen om op tijd terug te zijn.

4210. *V.* Indien de rusttijd wat langer werd genomen, zou dat bezwaar geringer worden. En bovendien, indien de mogelijkheid bestond om thuis te eten, zouden de menschen dan misschien niet wat dichterbij gaan wonen?

A. Er staan geen huizen zoo dicht bij de fabriek.

4211. *V.* Niet vlak bij, maar toch wel korter bij dan 20 minuten? Hebt gij nooit de werklieden hooren praten over de wenschelijkheid om een langer schaftijd te hebben?

A. Och, er komt wel eens een kwartiertje bij, zóó nauw zien wij niet.

4212. *V.* Gelooft gij, dat de werklieden er niet naar verlangen om thuis te kunnen eten?

A. Dit is moeilijk te zeggen.

4213. *V.* Gij kunt toch wel zeggen, of gij de werklieden over dit punt wel hoort spreken?

A. De een spreekt er zus over en de ander zoo.

4214. *V.* Hebben zij nooit een verzoek gedaan om wat langer rust, ten einde thuis te gaan middagmalen?

A. Neen.

4215. *V.* De fabriek werkt dag en nacht, maar zij staat toch eens in de week stil?

A. Ja, van Zondagmorgen 6 tot Maandagmorgen 6 uur.

4216. *V.* In dien tijd heeft de verwisseling der ploegen plaats?

A. Ja.

4217. *V.* Hoe lang heeft dus dan de werkman vrij, die de dagploeg heeft?

A. Van 's Zaterdagsavonds 8 uur tot 's Maandagsmorgens 6 uur.

4218. *V.* Dit zijn dus 34 uren?

A. Juist; terwijl degenen, die de nachtploeg hebben, uitscheiden 's Zondagsmorgens om 6 uur en beginnen 's Maandagsmorgens om 6 uur; dat zijn 24 uur.

4219. *V.* Is er, zoover gij weet, wel over gedacht om, in plaats van, gelijk nu, de fabriek te laten stoppen van 's Zondagsmorgens tot 's Maandagsmorgens, bijv. te stoppen 's Zaterdagsavonds om 6 uur of om middernacht?

A. Er is misschien wel over gedacht, maar ik geloof niet, dat het mogelijk is.

4220. *V.* Er zijn immers enkele jongens in de fabriek werkzaam?

A. Ja, twee jongens, een van 14 jaar, die niets anders dan boodschappen doet en f 1.50 verdient, en een van 15 of 16 jaar, die f 3 loon heeft. Die jongens werken echter niet 's nachts.

4221. *V.* Hoe laat gaan die jongens des avonds naar huis?

A. Om 6 uur, soms om 7 uur.

4222. *V.* Hoe talrijk is het personeel?

A. Het bedraagt ongeveer 50 personen.

4223. *V.* Welk loonstelsel bestaat er? Is er dagloon of stukwerk?

A. Er is vast loon en stukwerk; hoe meer er gemalen wordt, hoe meer er verdiend wordt.

4224. *V.* Wat zijn de vaste loonen?

A De oudste knechts verdienen aan vast loon f 7.50; dan zijn er 8 à f 6 of f 6.50, en 14 à 16, die f 4 verdienen.

4225. *V.* Maar dan komen er bij de vaste loonen nog premiën voor hetgeen gemalen wordt?

A. Ja, 3 cents per last; gemiddeld maakt dit f 5.40 in de week.

4226. *V.* Krijgen allen die f 5.40?

A. Ja.

4227. *V.* Wisselt dat bedrag niet sterk af?

A. Dat wisselt wel, maar ik heb het over het geheele jaar genomen.

4228. *V.* Deelen alle werklieden daarin, ook de pakhuisknechts bijv.?

A. Ja, die ook.

4229. *V.* Die dragen toch niet bij tot het eigenlijke maalwerk?

A. Neen, maar die krijgen het nu eenmaal ook.

4230. *V.* Zijn er bovendien nog andere geldelijke voordeelen?

A. Neen.

4231. *V.* Wanneer wordt het loon uitbetaald?

A. Des Dinsdagsavonds.

4232. *V.* Is dit altijd zoo geweest?

A. Ja.

4233. *V.* Zouden de werklieden het aangenamer vinden om 's Zaterdagsavonds betaald te worden?

A. Dat weet ik niet, sedert 25 jaar wordt 's Dinsdagsavonds uitbetaald. In Wormerveer wordt veel 's Dinsdags of 's Woensdags uitbetaald.

4234. *V.* Worden er veel boeten opgelegd?

A. Neen, hoogst zelden.

4235. *V.* Is er een reglement op de boeten?

A. Neen. Boeten worden haast niet opgelegd. Als men bijv. 's Maandags wat laat komt, kijkt de meester wat leelijk, voor de tweede maal zegt hij: „jongetje, wat oppassen hoor!", en voor de derde maal zou men wel eens een paar uren langer moeten werken.

4236. *V.* Langer werken zonder loon?

A. Ja, dat is een soort strafwerk.

4237. *V.* Wie legt die straf dan op?

A. De meester, de chef van de fabriek; de patroon bemoeit zich daarmede niet.

4238. *V.* Krijgt hij er ook geen kennis van?

A. Kennis misschien wel, maar de meester heeft wel zooveel macht om die straf op te leggen.

4239. *V.* Hebt gij veel last van misbruik van sterken drank op de fabriek?

A. Neen, die komt er nooit in.

4240. *V.* In de malerij van eene rijstpellerij heeft men soms veel last van stof; is dit hier ook zoo?

A. Er wordt zooveel mogelijk voor gezorgd. De waaierijen komen alle in eene stofkamer uit, meer is er niet aan te doen.

4241. *V.* Zijn daar exhausters?

A. Neen, alles komt door een soort tunnel in eene groote kamer boven den stoomketel. Het komt wel eens voor, dat het wat stoffig is, maar gewoonlijk niet.

4242. *V.* Zijn er openslaande ramen in den molen?

A. Ja.

4243. *V.* Komt het wel eens voor, dat de werklieden zelf die ramen niet open willen hebben?

A. Neen, ze worden den geheelen dag niet dicht gedaan.

4244. *V.* Is de kruk van de machine omheind?

A. Neen, dat is niet noodig.

4245. *V.* Zijn aan de fabriek bijzondere voorzorgsmaatregelen tegen brand en ongelukken genomen?

A. Tegen brand wel. Er loopt door middel van eene kleine stoommachine eene leiding door de fabriek, en er zijn ook nog extincteurs en handgranaten, benevens eene spuit.

4246. *V.* Hebt gij wel eens een brand bijgewoond?

A. De fabriek is in 1881, geloof ik, afgebrand.

4247. *V.* Zijn er toen persoonlijke ongelukken gebeurd?

A. Neen.

4248. *V* Zijn er verbandmiddelen in de fabriek aanwezig voor eerste hulp bij ongelukken?

A. Neen.

4249. *V.* Zijn er wel ongelukken geweest in de laatste drie jaren?

A. Neen, in de laatste 5 jaren zijn er geen ernstige ongelukken gebeurd.

4250. *V.* Is er eene bijzondere regeling in geval van ziekte?

A. Getrouwde mannen krijgen een gulden daags, zoolang zij ziek zijn.

4251. *V.* En de ongehuwden?

A. Dezen krijgen, naarmate van hun loon, f 0,60, f 0,70 of f 0,80.

4252. *V.* Kunnen allen daar vast op rekenen?

A. Ja.

4253. *V.* Is het regel, dat die werklieden bovendien lid van een uitkeeringsfonds zijn?

A. Dat weet ik niet, want dat vertellen zij mij nooit.

4254. *V.* Verzekert de fabriek de werklui tegen ongelukken?

A. Neen.

4255. *V.* De firma bestaat al lang en zal wel oudjes hebben. Wat gebeurt daar mede?

A. Ofschoon op dat stuk geen regel of verplichting bestaat, worden de menschen nooit in den brand gelaten. Er zijn menschen, die met f 6.— gepensionneerd worden, en ook weduwen krijgen wel, naar gelang het werk van haar mannen is geweest. Cijfers hieromtrent kan ik echter niet mededeelen.

4256. *V.* Is het waar, wat de getuige Rond verklaarde, dat de stokers 14 uren dienst hebben, en dat zij 's Zondags in den regel tot 11 uur aan de machine bezig zijn, zoodat er van kerkgaan niets kan komen?

A. Het kan voorkomen, maar niet dikwijls, want die tot 6 uur dienst heeft, werkt niet meer. Op onze pellerij is dat althans niet zoo, doch of het elders wel plaats heeft, kan ik bevestigen noch tegenspreken.

4257. *V.* Gelooft gij, dat de menschen, die de nachtploeg achter den rug hebben, nog te kerk kunnen gaan, als zij daaraan behoefte hebben?

A Ja, die er bepaald behoefte aan hebben, kunnen nog wel gaan.

4258. *V.* Maar dan komen zij toch zeker half slapende ter kerk?

A. Ja, dat zal wel.

4259. De heer **Kolkman:** Gaat de uitkeering bij ziekte geheel uit van de firma, of dragen de werklieden zelven daartoe ook bij?

A. Neen, wij dragen niets bij.

4260. De **Voorzitter:** Hebt gij nog een of ander, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Neen, dank u.

Jb. Stolp.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj-secretaris.*

Verhoor van **Willem Kapertz**, oud 50 jaar, magazijnmeester in de meelfabriek van de firma Wessanen & Laan, te Wormerveer.

4261. De **Voorzitter:** Er wordt in de meelfabriek, waar gij werkzaam zijt, dag en nacht gewerkt, niet waar?

A. Ja, maar ik als meesterknecht werk alleen in de dagploeg.

4262. *V.* Hoe is bij de dagploeg de werktijd geregeld?

A. Er zijn twee afdeelingen van 6 à 7 man elk; daarvan werkt de eene van 's morgens 6 tot 's avonds 9 en de andere van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur.

4263. *V.* Wat is de reden van dien verschillenden arbeidstijd?

A. Onze dag is eigenlijk 14 uren, maar met goedvinden van den patroon hebben wij twee uren over. Dit zou dan 16 uren zijn, maar dit mogen wij verminderen op 15 uren, en omdat er nog al eens schippers komen na 8 uur, is de patroon er voor, dat er eenigen tot 9 uur blijven.

4264. *V.* Spreekt gij van het geheele personeel van de fabriek, of alleen van het magazijnpersoneel?

A. Alleen van het magazijnpersoneel.

4265 *V.* Hoe talrijk is dat personeel?

A. Het bestaat uit 16 personen en een jongen, die nog onder de wet is.

4266. *V.* Wordt ten opzichte van dien jongen de wet trouw nageleefd?

A. Ja; die jongen komt 's morgens om 7 uur en gaat 's avonds om 7 uur weg, terwijl hij met den middag een uur buiten de fabriek is.

4267. *V.* Gij zeidet, dat de arbeidsdag 15 uren is; hoeveel rusttijd gaat daar af?

A. 's Morgens, als wij om 5 uur komen, hebben wij vóór het begin een kwartier om koffie te drinken: om 8 uur schaften wij $^3/_4$ uur, en om $10^1/_2$ uur nemen wij, als het werk het toelaat, weder $^1/_4$ uur. Van 12 tot 1 uur hebben wij weder rust, en des middags om 4 of 5 uur drinken wij koffie; daarvoor hebben wij $^1/_2$ uur; des avonds om 6 uur eten wij ons brood, doch nemen daarvoor geen bepaalden rusttijd.

4268. *V.* Men heeft dus te zamen ongeveer $2^1/_2$ uur rust per dag, zoodat de feitelijke arbeid $12^1/_2$ uur duurt?

A. Juist.

4269. *V.* Welk werk verricht het magazijn-personeel?

A. Het werk bestaat in meel opzakken, tarwe naar de fabriek brengen, het goed, dat de schippers hebben moeten, opzakken en aan boord brengen, het meel opleggen en tien hoog leggen, enz.

4270. *V.* Geschiedt het vervoeren der balen op wagentjes of op den rug?

A. Op den rug wordt er zelden iets vervoerd; dit zou alleen kunnen gebeuren in den winter, wanneer men naar boven zou moeten.

4271. *V* Beschouwt gij derhalve den arbeid niet als een zwaren?

A. Neen, het werk is niet zwaar.

4272. *V.* Een feitelijke arbeidsduur van $12^1/_2$ uur is intusschen zeer lang; is dit altijd zoo geweest?

A. Vroeger was het langer, toen was het 16 uren. Wij moesten toen komen om 4 uur 's morgens, doch begonnen eerst om 5 uur. In plaats van 's middags 1 uur schaft, hadden wij $1^1/_2$ uur, en 's namiddags voor koffiedrinken in plaats van $^1/_2$ uur één uur.

4273. *V.* De dag was dus langer, maar de feitelijke arbeidsduur niet?

A. Juist.

4274. *V.* Is er van den kant der werklieden wel eens aangedrongen op verkorting van den werktijd?

A. De chef heeft eens gezegd, dat hij van 's morgens 4 tot 's avonds 9 uur te lang vond, dat wij liever onze rusttijden moesten inkrimpen, dan konden wij 15 uren werken.

4275. *V.* Maar is ook aangedrongen op verkorting van den tegenwoordigen werkdag van 15 uren?

A. Neen, ieder schijnt nu tevreden.

4276. *V.* Zijn er geen werklieden, die dezen arbeidsdag als te lang beschouwen?

A. Die zijn er wel onder, maar er wordt nooit over gesproken. Vooral nu de patroon heeft gezegd, dat, als de werkzaamheden het toelaten, wij nu en dan een uurtje vroeger kunnen uitscheiden, zonder dat dit invloed zal hebben op ons loon, schijnen de menschen zeer tevreden.

4277. *V.* Is naar uw eigen oordeel de arbeidsdag niet te lang?

A. Zooals wij tegenwoordig werken, niet. De tijd is wel niet kort, maar er schiet altijd wat rust over, vooral nu wij zoo nu en dan een uurtje mogen weggaan.

4278. *V.* Gij zeidet straks, dat de werklieden vroeger om 4 uur moesten komen, terwijl zij pas om 5 uur begonnen te werken. Waarom kwamen ze dan niet liever om 5 uur?

A. Dat lag aan den toenmaligen meester, die had zoo graag, dat men vroeg kwam.

4279. *V.* Waarom?

A. Dat durf ik niet zeggen. Hij haalde ons soms ook om 1 uur 's nachts uit ons bed.

4280. *V.* Zoo maar uit liefhebberij?

A. Dat weet ik niet, het is de volle waarheid.

4281. *V.* Nu komen ze om 5 uur en gaan eerst een kwartier koffiedrinken. Waarom doen ze dat niet thuis?

A. Ter wille van de vrouw, die anders te vroeg zou moeten opstaan.

4282. *V.* Wat gij zegt, dat vroeger gebeurde, deelde ons de stoker Rond mede, dat nog gebeurt, nl. dat zij om 5 uur komen en om $5^3/_4$ uur beginnen te werken. Is u er iets van bekend, of dit in de andere afdeelingen der fabriek inderdaad zoo is?

A. Ik weet het niet.

4283. *V.* Verlaten de werklieden in den middagrusttijd van één uur de fabriek?

A. Neen, ik doe het om den anderen dag, omdat ik dicht bij woon.

4284. *V.* Wonen de anderen te ver af?

A. Niet allen, doch er zijn er, die er 20 minuten vandaan wonen.

4285. *V.* Zoudt gij het niet zeer wenschelijk achten, dat de middagrusttijd iets langer was?

A. Ja, maar het zou niet in het belang der werkzaamheden zijn. Wij zouden 's avonds een half uur langer moeten werken.

4286. *V.* Zou het niet te vinden zijn met eene kleine uitbreiding van personeel?

A. Best mogelijk, doch dit zou ons in onze verdiensten kunnen schelen.

4287. *V.* Dit is de geldquaestie. Doch zoudt gij het als een grooten vooruitgang beschouwen, indien het kon, zonder dat de verdiensten verminderden?

A. Ik voor mij niet. Men is er zoo aan gewoon.

4288 *V.* Men kan aan het verkeerde zóó gewoon raken, dat men niet dadelijk het betere waardeert. Doch

denkt gij, dat het op den duur niet zou worden gewaardeerd, indien de werkman door langeren middagrusttijd aan de tafel van het gezin kon eten?

A. Het zou beter zijn, vooreerst voor het huiselijk leven en dan ook voor het voordeel, want het is minder voordeelig, indien er porties moeten worden afgescheiden voor iemand, die buiten de deur eet, dan wanneer men gezamenlijk aan tafel zit.

4289. *V.* Wordt het potje gebracht ook voor de veraf wonenden?

A. Ja, door vrouw of kinderen.

4290. *V.* Kunnen de werklieden het eten warmen?

A. 's Winters zetten wij het op den stoomketel; dat gaat best.

4291. De heer **Kolkman**: Heeft het volk, toen, zooals gij hebt medegedeeld, de middagrusttijd van $1^1/_2$ tot 1 uur werd ingekrompen, daarover niet geklaagd?

A. Dat halfuur was een natijd dien wij zelven genomen hadden; naar aanleiding van de opmerking der jongeheeren, dat wij, als hun Pa er niet was, $^1/_2$ uur langer bleven zitten, hebben wij maar weder één uur voor schaftijd genomen.

4292. *V.* Maar, tijdens die gewoonte, om $1^1/_2$ uur te schaften, ging men toen naar huis, of bleef men toch aan de fabriek?

A. Men bleef voor het gemak, en ging na 't eten wat op één oor liggen. Als de patroon het naar huis gaan verplichtend stelde, zou men natuurlijk gaan.

4293. De **Voorzitter**: Is er een afzonderlijk schaftlokaal?

A. Neen, wij zitten op eene baal meel of een doppenzak en gebruiken zoo ons maal.

4294. *V.* Komt overwerk voor?

A. Neen, dat is onder dien langen dag begrepen. Uitzonderingen, als een schipper eens bijzonderen haast heeft, zijn er wel.

4295. *V.* Heeft in uwe afdeeling wel nachtwerk plaats?

A. Nooit, maar 's Zondags werken wij altijd van 5 tot 8 uur.

4296. *V.* Beschouwt gij dat werk op Zondag als noodzakelijk?

A. Voor die vraag moet ik weder de schouders ophalen. De vroegere chef, van wien ik verhaalde, had er behagen in, ons 's Zondags om 1 uur 's middags van huis te laten halen, dat is waarheid, maar deze chef heeft gezegd, dat hem zoo iets volstrekt niet aanstaat.

4297. *V.* Sedert wanneer is die nieuwe chef er?

A. Van 1869 af.

4298. *V.* Dus dat Zondagswerk is een overblijfsel van een vroegeren ongunstigeren toestand?

A. Ja. Ik moet hier echter iets bijvoegen. Wij zouden wel van dat Zondagswerk af kunnen, maar dan moeten wij 's Zaterdagsavonds tot een uur of 11 werken, of de fabriek zou nu en dan een paar uren stil moeten staan. U moet echter niet vergeten, dat die Zondagsarbeid met 50 cts. wordt betaald, en verscheidenen zouden dat niet gaarne missen.

4299. *V.* Dus het is eene geldquaestie, van de zijde van de werklieden evenzeer als van die der firma; want òf de fabriek zou nu en dan moeten stil staan gedurende een paar uren, òf het personeel zou eenigszins moeten worden uitgebreid, òf gijlieden zoudt 's Zaterdagsavonds een paar uren langer moeten werken?

A. Ja, eene technische quaestie is het, zoover ik weet, niet.

4300. *V.* Geniet het personeel van uwe afdeeling vast loon?

A. Ja. De jongen, die onder de wet is, heeft f 2.50; de ongehuwden f 4—f 6 en de gehuwden f 7.

4301. *V.* Daar komt echter zeker nog iets bij?

A. Ja, twee cents van elk last, dat in de fabriek gemalen wordt.

4302. *V.* Hebben allen die premie?

A. Ja, op één na, die pas voor eene week of vier gekomen is: die verdient f 6 in de week en 5 cents per uur overwerk.

4303. *V.* Waarom deelt hij niet in het lastengeld?

A. Och, dat komt trapsgewijze.

4304. *V.* Hoeveel bedraagt het lastengeld?

A. Ongeveer f 80 per jaar.

4305. *V.* Dat is dus ongeveer f 1.50 per week, en de gehuwden hebben een vast loon van f 7, dat maakt derhalve f 8.50?

A. Ja, maar daar komen 12 uren overwerk à 10 cents bij in de week en 50 cents voor Zondag.

4306. *V.* Hebben de menschen nog andere kleine voordeelen?

A. Neen.

4307. *V.* Wordt een man, die f 9.20 verdient, in Wormerveer beschouwd, als een goed loon te hebben?

A. Ik geloof het wel.

4308. *V.* Kan naar uw oordeel een man, die f 9.20 verdient, zonder bijverdiensten door vrouw of kinderen het leven van een gezeten werkman leiden?

A. Dat geloof ik niet.

4309. *V.* Eet die man, wanneer hij een middelmatig groot gezin heeft, in den regel behoorlijk vet in zijn eten?

A. Daar kan ik niet bepaald op antwoorden, maar bij ons is over het algemeen het eten tamelijk goed.

4310. *V.* Hebben de meesten van die lieden nevenінkomsten van vrouw en kinderen?

A. Van de vrouw niet, maar een paar werklieden hebben wel van de kinderen eenige inkomsten.

4311. *V.* Ons is medegedeeld, dat in de rijstpellerij van de firma bij ziekte, hoe lang die ook duurt, van wege de firma, zonder bijdrage van de werklieden zelven, eene uitkeering geschiedt, voor de ongehuwden varieerend naar hun loon en voor de gehuwden van f 1 per dag. Is dit ook het geval aan de meelfabriek?

A. Ja.

4312. *V.* De getrouwde werkman kan dus, bij ziekte, vast rekenen op ten minste f 6 per week. Dit is eene belangrijke tegemoetkoming van de firma, maar toch lijdt het gezin altijd nog door zulk een ziektetoestand. Zorgen de werklieden nu ook hunnerzijds door in een ziekenfonds te zijn?

A. Ja, allen zijn in een werkmansfonds en ziekenfonds.

4313. *V.* Keert dat ziekenfonds niet f 6 in de week uit?

A. Men heeft er twee verschillende: dat te Zaandijk keert na twee dagen ziekte uit, maar om uitkeering te krijgen uit dat te Wormerveer moet men eerst 6 dagen ziek zijn; dan krijgt men, ook voor die eerste 6 dagen, eene uitkeering van f 6 per week.

4314. *V.* Is er een boetereglement bij u in de fabriek?

A. Neen.

4315. *V.* Worden er nooit boeten toegepast?

A. Nooit.

4316. *V.* Bestaat daaraan volstrekt geen behoefte?

A. Neen.

4317. *V.* Is het uwe ondervinding, dat kleine ongerechtigheden, zooals te laat komen en dergelijke, zeer goed te weren zijn zonder boete op te leggen?

A. Ja, want dat gebeurt hoogst zelden.

4318. *V.* Komt het in uwe afdeeling nooit voor, dat bij wijze van straf wordt opgelegd eenige uren overwerk zonder loon?

A. Neen.

4319. *V.* Wisselt het personeel sterk af?

A. Ik ben er nu 30 jaar, en ik geloof, dat er zoowat 3 personen zijn weggegaan.

4320. *V.* In de laatste jaren?

A. In de laatste 12 jaren, geloof ik.

4321. *V.* Is het te Wormerveer regel, dat op Dinsdag of Woensdag het loon wordt uitbetaald?

A. Bij de firma's Wessanen & Laan en Bloemendaal & Laan op Dinsdag, bij de andere firma's geloof ik op Zaterdag.

W. Kapertz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
Kolkman.
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Knijnsberg**, oud 34 jaar, pellersknecht bij de firma Bloemendaal & Laan, te Wormerveer.

4322. De **Voorzitter:** Hebt gij altijd bij de firma Bloemendaal & Laan gewerkt?

A. Neen, vroeger heb ik in een pakhuis gewerkt, daarna bij de firma Van Gelder.

4323. *V.* Welk werk moest gij daar doen?

A. Eerst was ik loopjongen, toen ben ik in de machinekamer gekomen, als papiersnijder.

4324. *V.* Op welken leeftijd zijt gij daar gekomen?

A. Bijna 13 jaar.

4325. *V.* Hoe lang zijt gij bij de firma Van Gelder geweest, als papiersnijder?

A. Een jaar.

4326. *V.* Waarom zijt gij er van daan gegaan?

A. Ik zou er het papiermaken leeren, maar dat gebeurde niet en toen ben ik met een kwaad hoofd weggloopen. De schuld lag bij mij.

4327. *V.* Welk werk hebt gij nu bij de firma Bloemendaal & Laan?

A. Ik ben nu op den maalzolder bij de pelsteenen.

4328. *V.* Hebt gij daar veel last van de stof?

A. Neen.

4329. *V.* Welke voorzorgsmaatregelen zijn daarvoor genomen?

A. Wij kunnen desverkiezende de bovenlichten van de ramen openzetten.

4330. *V.* Zijn er geen bijzondere voorzorgsmaatregelen, geen exhausters op de waaierijen?

A. Ja.

4331. *V.* Waar komen die uit?

A. In eene gesloten kamer, de z.g. stofkamer.

4332. *V.* Gij hebt dus weinig last van stof?

A. Ja.

4333. *V.* Hoe is uw werkdag verdeeld?

A. Wij werken van 's morgens 6 tot 's avonds 8, of van 's avonds 8 tot 's morgens 10 uur, om de week. Dat zijn dus 14 uren.

4334. *V.* Welke rusttijden gaan er af?

A. Wij hebben 's middags een uur tijd om te eten, en 's morgens en 's middags nog een half uur, doch wij blijven in de fabriek. Er wordt wel voor gezorgd, dat wij in dien tijd iets te doen hebben, b.v. opletten op de pelsteenen.

4335. *V.* Gij hebt dus geen vrije beschikking over dien tijd?

A. Neen.

4336. *V.* Verlaat niemand de fabriek?

A. Alleen de meesterknecht en de pakhuismeester. Wanneer iemand, die in het pakhuis werkt, vrij vraagt, wordt hem dat verleend. Wanneer het noodig is, dat iemand van de fabriek naar huis gaat, dan wordt hij afgelost.

4337. *V.* Men is dus welwillend?

A. Zeker, doch de regel is, dat men aan de fabriek blijft.

4338. *V.* Wordt dit door de werklieden betreurd?

A. Ik voor mij zou graag naar huis willen gaan, als het kon.

4339. *V.* Zoudt gij dit ook willen doen, indien de rusttijd niet langer was dan nu?

A. Ik zou het ten minste best kunnen doen.

4340. *V.* Wordt er veel over gesproken door de werklieden?

A. Neen.

4341. *V.* Waarom zou er door u waarde aan worden gehecht?

A. Ten eerste om de gezelligheid van het thuis eten, en dan, omdat het voordeeliger is, want wanneer het eten aan de fabriek gebracht wordt, blijft er licht iets over, en dat zou thuis etende niet gebeuren.

4342. *V.* Ziet gij uwe kinderen minder dan gij aangenaam vindt?

A. Als ik de dagweek heb, zie ik alleen de oudste 's avonds nog. Als ik de nachtweek heb, zie ik ze meer.

4343. *V.* Hoe lang zijt gij vrij bij de wisseling der ploegen op Zondag?

A. De dagploeg is vrij van 's Zaterdagsavonds 8 tot 's Maandagsmorgens 6 uur en de nachtploeg van 's Zondagsmorgens 5 uur tot 's Maandagsmorgens 6 uur.

4344. *V.* Vindt men een werkdag van 14 uren met een paar uren rust niet zeer lang, en heeft men met den patroon daarover nooit eens gesproken?

A. Neen. Over zulke dingen praat men met den patroon niet; alles gaat door den meesterknecht, ofschoon de patroon welwillend genoeg is om ons te woord te staan.

4345. *V.* Hangt er een reglement in de fabriek?

A. Neen.

4346. *V.* Hoe gaat het bij verandering van betrekking? Wordt de dienst wederkeerig met een bepaalden termijn opgezegd?

A. Dat weet ik eigenlijk niet, want in de 14 jaar, dat ik aan de fabriek ben, is het niet voorgekomen, dat iemand is weggegaan.

4347. *V.* Mag ik hieruit opmaken, dat de verhouding tusschen patroon en werklieden eene gunstige is?

A. Ja, die is goed, en ook 't volk kan goed met elkander overweg.

4348. *V.* Met den chef ook?

A. Ja, best.

4349. *V.* Hoe is het met de boeten?

A. Die zijn er in het geheel niet.

4350. *V.* Ook niet voor te laat komen, b.v.?

A. Neen; er verslaapt er zich wel eens een, maar dat loopt bijna altijd daarmee af, dat hij den tijd weer inhaalt.

4351. *V.* Krijgt de betrokkene dan toch niet een standje?

A. Neen, niet dikwijls, want de meesterknecht weet wel, dat men in een huishouden met kinderen niet altijd zoo gemakkelijk slaapt.

4352. *V.* Gaan de pakhuislui 's middags geregeld naar huis eten?

A. Neen, evenmin als de menschen uit de fabriek.

4353. *V.* Hebt gij vast loon of vast loon plus eene afwisselende inkomst, als b.v. lastengeld?

A. Vast loon.

4354. *V.* Hoeveel bedraagt dat?

A. Ik heb f 13 in de week.

4355. *V.* Is dat het hoogste loon, dat bij de firma verdiend wordt?

A. Het is wel een van de hoogste loonen. Mijn maat en ik hebben f 13; wij zijn de pellers.

4356. *V.* Kent gij de loonen ook van andere werklieden?

A. Neen, ik weet, dat er zijn, die loonen hebben van f 11 en ook van f 10.50, maar wij praten over elkaars loon niet. Wij komen trouwens weinig bij elkaar; ieder blijft op zijn eigen zolder.

4357. *V.* Wanneer wordt het loon uitbetaald?

A. Des Dinsdags; bij Van Gelder was het 's Woensdags.

4358. *V.* Geniet gij nog eenig voordeel boven uw loon?

A. Ja, vast 50 cts. 's weeks voor overwerk. Het gebeurt wel, dat wij een kwartier of een half uur langer moeten blijven; daar is dat vast voor gesteld.

4359. *V.* Hebt gij ook neveninkomsten, doordien vrouw of kinderen wat verdienen?

A. Neen; ik heb 5 kinderen en de oudste is pas 9 jaar.

4360. *V.* Wat verwoont gij?

A. f 1.50 's weeks.

4361. *V.* Wat hebt gij daarvoor?

A. Eene kamer met een klein kamertje en een flinken zolder.

4362. *V.* Hoe groot is die kamer?

A. De maat weet ik niet, maar zij is overeenkomstig de verordening.

4363. *V.* Slaapt gij ook in die kamer?

A. Ja, er zijn twee bedsteden in.

4364. *V.* Gebruikt gij het kleine kamertje als pronkkamertje?

A. Neen, daarvoor is het te klein; wij gebruiken het voor werkkamer.

4365. *V.* Waar wordt gekookt?

A. In de groote kamer.

4366. *V.* En waar wordt gewasschen?

A. In de kleine kamer.

4367. *V.* Is de zolder beschoten?

A. Ja.

4368. *V.* Zoodat, wanneer uwe kinderen groot zijn, zij daar eene goede slaapplaats kunnen vinden?

A. Zeker, het is daar best.

4369. *V.* Hebt gij de inrichting van de woningen, gedurende den tijd, dat gij in Wormerveer zijt, zien verbeteren?

A. Zeer zeker, de nieuwe woningen zijn beter dan de vroegere.

4370. *V.* Gij hebt een betrekkelijk hoog loon, maar kan een man, die f 10 per week verdient, f 1.50 verwonen?

A. Dat weet ik niet.

4371. *V.* Zijt gij lid van eene werkmansvereeniging?

A. Neen.

4372. *V.* Ook niet van een ziekenfonds?

A. Ik ben lid van een fonds, waarvan men alleen vrij medicijnen krijgt.

4373. *V.* Hoe doet gij dan in tijd van ziekte?

A. Dan krijg ik, onverschillig hoe lang de ziekte duurt, mijn volle loon van den patroon uitbetaald.

4374. *V.* Geldt dat voor het geheele personeel?

A. Ja.

4375. *V.* Is er van den kant van de fabriek eene contrôle op den ziektetoestand?

A. Dat weet ik niet.

4376. *V.* Moet gij niet een briefje van den dokter indienen?

A. Neen, wij moeten aan den meesterknecht bericht geven.

4377. *V.* Draagt de werkman bij tot dat volle loon in geval van ziekte, of wordt het geheel door de firma gegeven?

A. Geheel door de firma.

4378. *V.* Is er aan de fabriek niet een zeker fonds verbonden voor geval van ouderdom?

A. Wij zijn verzekerd tegen invaliditeit en ongelukken; verder bestaat er een fonds voor de weduwen, opgericht o.a. door eene gift van de patroons. Hoeveel er uitgekeerd wordt, weet ik niet, maar het gaat niet in verhouding tot de positie, welke de man heeft ingenomen in de fabriek, maar naar de grootte van het huishouden.

4379. *V.* Gij zeidet, dat gij op uw maalzolder blijft om te eten; is er echter niet een ander gedeelte van het personeel, dat niet aan eene vaste plaats gebonden is?

A. Ja, daarvoor is eene timmerschuur met stoomverwarming.

4380 *V.* Is daarin tevens gelegenheid om het eten te verwarmen?

A. Ja, er is een gasfornuis, maar den meesten wordt het eten van huis gebracht.

4381. *V.* Is er eene waterleiding?

A. Neen, een regenbak.

4382. *V.* Is bij dien bak ook eene filtreermachine?

A. Die staat in de fabriek. Daar wordt al het water gefiltreerd, en is het water niet goed, dan wordt het van de waterleiding of bij den patroon gehaald.

4383. *V.* Hebt gij ons van uw kant soms nog iets mede te deelen?

A. Neen, ik ben tevreden en heb over niets te klagen.

4384. *V.* Wij zijn hier niet alleen om klachten aan te hooren, wij hooren gaarne ook wat goeds.

A. Ik weet verder niets mede te deelen dan alleen, dat ik 's middags gaarne tijd had om naar huis te kunnen gaan.

C. KNIJNSBERG.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Klaas Stolp**, oud 50 jaar, werkman in de oliefabriek van den heer C. Bon, te Wormerveer.

4385. De **Voorzitter**: Zijt gij steenknecht?

A. Neen, ik ben chef op de fabriek.

4386. *V.* Zijt gij altijd in het vak geweest?

A. Ja.

4387. *V.* Op welken leeftijd zijt gij er mede begonnen?

A. 12 jaar.

4388. *V.* Hoe lang werktet gij in dien tijd?

A. 16 uren, toen waren er nog geen stoomfabrieken.

4389. *V.* Hoe lang werkt gij bij den heer Bon?

A. 12 uren, van 's morgens 6 uur tot 's avonds 6 uur.

4390. *V.* Hoeveel rusttijden hebt gij daaronder?

A In het geheel geen rusttijden.

4391. *V.* Ook niet om 's middags te eten?

A. Neen, anders moet men verzuimen.

4392. *V.* Wordt er dan door de menschen geen warm eten gebruikt?

A. Bijna niet. Brood is gemakkelijker te eten onder het werk.

4393. *V.* Wisselen de menschen elkander dan niet eens af, zoodat de een wat zit, terwijl de ander werkt?

A. Dat kan niet, ieder heeft zijn eigen werk.

4394. *V.* Zijn er geen fabrieken, waar om beurten gerust wordt?

A. Neen, wel zijn er fabrieken, die $^1/_2$ uur of $^3/_4$ uur stilstaan.

4395. *V.* Is er dus tusschen 's morgens 6 en 's avonds 6 uur geen oogenblik, dat gij van de beenen komt?

A. Neen.

4396. *V.* Wordt daarover niet door de werklieden geklaagd?

A. Neen, want men wil gaarne geld verdienen.

4397. *V.* Klagen zij niet over vermoeienis?

A. Neen.

4398. *V.* Kunt gij fabrieken noemen, waar 's middags gerust wordt?

A. Bij „de Toekomst" van de heeren Bloemendaal & Laan en aan de fabriek van den heer Duyvis, te Koog.

4399. *V.* Er zijn geen hydraulische persen in de fabriek, waar gij werkt?

A. Neen.

4400. *V.* Is er ook eene nachtploeg?

A. Ja.

4401. *V.* Dag- en nachtploeg wisselen elkander 's morgens en 's avonds om 6 uur af?

A. Ja.

4402. *V.* Is er wel eens overwerk?

A. Als er gesjouwd moet worden.

4403. *V.* En dat gebeurt zeker 's morgens door de nachtploeg?

A. Ja.

4404. *V.* Komt dat sjouwwerk dikwijls voor?

A. Ja, maar het is eigen wil.

4405. *V.* Als de menschen het niet doen, wie moeten het dan doen?

A. Dan moet ik volk van den weg nemen.

4406. *V.* Hoe wordt dat extra-werk betaald?

A. Drie stuivers per 1000 koeken, of het dubbele, zoodat ieder een stuiver of een dubbeltje krijgt.

4407. *V.* Waaraan ligt dat verschil?

A. Voor koeken, die niet gewogen moeten worden, krijgen wij 3 stuivers, en voor koeken, die wel gewogen worden, het dubbele.

4408. *V.* Hoeveel verdient men daarmede in een uur?

A. 25 of 30 cts., wanneer het enkel geld is.

4409. *V.* Wordt er overigens betaald per last, dat vermalen wordt, of per aantal koeken?

A. Per 1000 koeken.

4410. *V.* Is er niet vóór eenigen tijd eene beweging geweest om uitbetaling per last te verkrijgen?

A. Ik heb er nooit van gehoord. De loonen zouden daardoor ook veel lager worden, want wij maken gauwer 1000 koeken, dan dat wij een last verwerken.

4411. *V.* Waren er geen werklieden, die per last wenschten uitbetaald te worden?

A. Neen, er werd wel gevraagd om meer geld voor 1000 koeken.

4412. *V.* Wanneer is dat gebeurd?

A. Ik heb het van den winter in de couranten gelezen.

4413. *V.* Ons werd gezegd, dat het verzoek om betaling per last verband hield met de verandering in de grondstof, die verwerkt wordt. Is u daarvan niets bekend?

A. Ik heb er nooit van gehoord.

4414. *V.* Wat is het loon?

A. f 5 per 1000 koeken. Dit verdeelen de knechts onder elkaar. De blokmaler krijgt 13 stuivers, de steenknecht 18 of 14 stuivers en de jongen 20 cts.

4415. *V.* Welke is de gemiddelde feitelijke verdienste?

A. De blokmaler krijgt gemiddeld f 10 per week, de steenknecht f 13 en de jongen f 6. Eén steenknecht krijgt maar f 11, omdat hij minder werk heeft.

4416. *V.* Ik dacht, dat de blokmaler meer kreeg dan de steenknecht?

A. Dit is het geval op den windmolen, omdat het werk daar zwaarder is, en bij ons de steenknecht alleen moet verwerken, waarvoor de blokmalers met hun beiden staan.

4417. *V.* De door u genoemde cijfers zijn de gemiddelde, niet waar?

A. Ja. In den winter wordt meer verdiend dan in den zomer, wanneer ook nog de staantijd er bij komt.

4418. *V.* Waarom wordt er in den winter meer verdiend?

A. Omdat er dan ten gevolge van meer vraag harder wordt gewerkt.

4419. *V.* De uitbetaling heeft zeker ook bij den heer Bon plaats om de 14 dagen. Is het uws inziens niet te betreuren, dat dit niet elke week geschiedt?

A. Och, het huishouden regelt er zich naar; die ongeregeld zijn, komen toch te kort, al krijgen ze geld bij den dag.

4420. *V.* Wat is de oorsprong van dat betalen om de 14 dagen?

A. Dat weet ik niet. Behalve bij „de Ooijevaar", van den heer Dillewijn, gaat het bij alle molens om de 14 dagen, ook voor de timmerlieden, die er op werken.

4421. *V.* Hoe lang staat 's Zondags de molen stil?

A. 24 uren, van 's morgens 6 uur tot Maandagmorgen 6 uur.

4422. *V.* Wordt niet wel eens reeds 's Zondagsavonds weder begonnen?

A. Ja; in drukke tijden.

4423. *V.* Krijgt men daarvoor dan extra-geld?

A. Ja, f 1.— boven het loon.

4424. *V.* Gebeurt dat dikwijls?

A. Bij ons weinig, wij beginnen nooit bijna voor 10 uur 's Zondagsavonds, maar er zijn wel molens, waar al om 4 uur wordt begonnen.

4425. *V.* Hoe oud zijn de jongens in den regel?

A. Van 18 tot 22 jaar. Ik heb er een, die even beneden de 16 jaar is, maar die gaat er een uur uit, 's middags om 12 uur, en heeft ook geen zwaar werk.

4426. *V.* Wat voor werk verricht die jongen?

A. Het is, zooals wij dat noemen, een schuurjongen; hij houdt den boel schoon.

4427. *V.* Wordt er onder het werk gesmeerd?

A. Neen, dan staat de fabriek. Er wordt tweemaal 's weeks gesmeerd; de fabriek stopt dan tot de timmerman klaar is.

4428. *V.* Hebt gij fuisters op de schoorsteenen?

A. Neen.

4429. *V.* Geeft dat niet veel rook?

A. Neen, want het stoken gaat bijna altijd door. Rook ontstaat alleen een oogenblik, als wij gestopt hebben, b.v. als er eens extra gesmeerd wordt, als de deksels van de stookgaten worden genomen.

4430. *V.* Worden de bouten bij de stampers werkelijk altijd gebruikt?

A. Ja wel. Men kan trouwens jongens van 20, 22 jaar niet telkens naloopen, als zij het uit hun eigen niet doen. Een enkele laat het wel eens na, maar als er dan eens een ongeluk gebeurt, doen de anderen het van den schrik wel weer. Een jaar geleden is er nog een ongeluk gebeurd. Een jongen kreeg een stamper op de hand, zoodat zijn vinger openspleet. Hij heeft toen eene week of 7 niet kunnen werken. Het was juist, toen de nieuwe wet in werking was getreden.

4431. *V.* Is er toen aangifte gedaan van dat geval?

A. Ja, direct.

4432. *V.* En heeft er toen van overheidswege een onderzoek plaats gehad?

A. Ja, er is een politieagent onderzoek komen doen, en van de fabriek is deze ook naar den jongen zelf gegaan.

4433. *V.* Heeft die jongen gedurende de 7 weken, dat hij niet kon werken, ook eenige tegemoetkoming gekregen?

A. Ja; wij zijn in de verzekering tegen ongelukken. Daarvan heeft hij uitkeering gehad, en de patroon heeft er wat bijgedaan.

4434. *V.* Is er een ziekenfonds aan de fabriek?

A. Neen.

4435. *V.* Hoe gaat het dan met de werklieden in geval van ziekte?

A. Dan geeft de patroon wat.

4436. *V.* Een voorschot?

A. Neen, aan voorschotten doet mijnheer niet; hij geeft dan ondersteuning.

4437. *V.* Bestaat er een bepaalde regel omtrent het bedrag?

A. Het bedrag hangt van den rang af: een man krijgt meer dan een jongen. Een man krijgt een gulden of 8, een jongen een gulden of 5.

4438. *V.* Zijn de werklieden ook nog hunnerzijds in een ziekenfonds?

A. Neen, dat bestaat bij ons in Zaandijk niet; wel in Wormerveer.

4439. *V.* Gij hebt een vast loon, niet waar?

A. Ja, ik heb f 11 per week, maar daar komt een dubbeltje bij van elk last, dat afgeleverd wordt.

4440. *V.* Op hoeveel kunt gij rekenen alles bij elkander?

A. Gemiddeld op f 16 per week.

4441. *V.* Gaat gij nooit naar huis om te eten?

A. Neen, dat kan ik niet, want het is mogelijk, dat er in dien tijd afgeleverd moet worden.

4442. *V.* Eten de menschen gewoonlijk warm eten des avonds?

A. Ja.

4443. *V.* Eet dan het geheele gezin of de man alleen?

A. Wanneer er kinderen zijn, die school gaan, dan eten die om 12 uur warm eten, maar de vrouw eet dan des avonds met den man.

4444. *V.* Wordt er dan in die huishoudens tweemaal per dag gekookt?

A. Bij sommigen is dit het geval, anderen houden het eten warm.

4445. *V.* Gelooft gij, dat de menschen liever in een fabriek werken dan in een molen?

A. Zij werken liever in de fabriek.

4446. *V.* Wegens de meerdere verdiensten of wegens de meer geregelde arbeidsverdeeling?

A. Wegens beide.

4447. *V.* Is de verdienste in de fabriek grooter?

A. Zeker. Op een windmolen kan een blokmaler niet meer verdienen dan f 12.—, terwijl deze in de fabriek het minstens brengt tot f 13.—.

4448. *V.* Zijn er niet lieden, die liever in een windmolen werken, omdat zij wel af en toe langer moeten werken, maar dan weder eenigen tijd rust hebben?

A. Dat geloof ik niet; op den windmolen zeggen zij: „niet werken gaat uit den zak."

4449. *V.* Hoe gaat het met het schoonmaken van de fabriek?

A. Dat heeft ééns in het jaar plaats.

4450. *V.* Het is er nog al stoffig?

A. Dat geloof ik. De zolders veeg ik gewoonlijk eens in de week op.

4451. *V.* Wanneer de fabriek schoongemaakt wordt, dan staat die stil gedurende 3, 4 à 5 weken, naardat er werk is; krijgen de werklieden dan toch hun loon?

A. De grooten verliezen een paar gulden van hun weekgeld, maar de kleinen blijven hun volle loon behouden.

K. Stolp.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
Kolkman.
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Rolfaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Klaas Abbestee**, oud 41 jaar, olieafleveraar in de olieslagerij „de Liefde" van den heer Jan Prins, te Wormerveer.

4452. De **Voorzitter**: Wij hebben van eene andere fabriek gehoord, waar geregeld 12 uren doorgewerkt wordt zonder een oogenblik rust; dat is bij den heer Prins, geloof ik, niet zoo?

A. Wij werken van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur, 's morgens van 8—8½ of van 7½ —8 hebben wij ½ uur rust.

4453. *V.* Is er 's middags geen rust?

A. Neen.

4454. *V.* Staat 's morgens de geheele fabriek dan ½ uur stil?

A. Ja, dan moeten de werktuigen gesmeerd worden.

4455. *V.* Wij hoorden van eene andere fabriek, waar dit tweemaal 's weeks geschiedt.

A. Bij ons elken dag.

4456. *V.* Geschiedt dat smeren nooit onder het werk?

A. Dat kan niet bij de groote stukken, dat zou te gevaarlijk zijn.

4457. *V.* Wisselen de menschen elkander 's middags niet af om te gaan eten?

A. Dat gaat niet, de een moet wat harder werken om den ander even te laten eten. Een blokmaler heeft bijv. een jongen. De jongen moet dan even voor den blokmaler heien, dan eet de blokmaler; deze op zijn beurt snijdt een paar koeken, totdat de jongen gegeten heeft.

4458. *V.* Eten de menschen eene boterham of ook warm eten?

A. De meesten warm eten, dat wordt hun gebracht, en de jongen brengt het over het water.

4459. *V.* Niemand verlaat dus de fabriek?

A. Neen, behalve de meesterknecht, die gaat thuis eten.

4460. *V.* En gij zelf?

A. Ik blijf ook op de fabriek, hoewel ik, als afleveraar, vrij ben om rust te nemen, als ik wil. Nu het niet druk is, heb ik 's middags wel een uur rust.

4461. *V.* Woont gij te ver van de fabriek om thuis te gaan eten?

A. Ik woon over de Zaan, ik zou dan telkens moeten overvaren, want de brug is te ver weg.

4462. *V.* Er werken dag- en nachtploegen, niet waar?

A. Ja.

4463. *V.* Zij wisselen elkander immers om 6 uur 's morgens en 's avonds af?

A. Ja.

4464. *V.* Wordt er veel overgewerkt, met name door de nachtploeg?

A. Tegenwoordig heel weinig. Ieder man heeft een kameraad, die hem kan aflossen. Is deze door ziekte of andere oorzaak verhinderd, dan kan de ander natuurlijk niet wegloopen, hij moet dan zoolang blijven, totdat er een ander komt, of anders moet hij 6 uren overmalen. Is de ziekte van langeren duur, dan wordt er een noodmaler genomen.

4465. *V.* Zijn die noodhulpen altijd in de gemeente beschikbaar?

A. Bij ons wel. Wij hebben altijd twee of drie reserves. Zij helpen 's winters bij het koeken inschepen.

4466. *V.* Werken die lieden altijd aan de fabriek?

A. Neen, zij verdienen verder hun kost ergens anders. Gewoonlijk hebben zij reeds op de eene of andere fabriek gewerkt.

4467. *V.* Gij spreekt nu van overwerk ten gevolge van oogenblikkelijke ongesteldheid. Maar werkt het geheele personeel nooit over?

A. Neen.

4468. *V.* En 's Zondags?

A. Dan staat de molen van 's morgens 6 uur tot 's Maandags 6 uur stil.

4469. *V.* Wordt er op Zondag nooit gewerkt?

A. Neen, alleen gebeurt het wel, dat de timmerman aan de noodige reparatiën zijne nachtrust niet opoffert, maar er 's Zondags eenige uren overdag aan besteedt.

4470. *V.* Doch het eigenlijke fabriekspersoneel gaat steeds naar huis?

A. Ja.

4471. *V.* Is er niet eenigen tijd geleden eene beweging geweest ten aanzien van de loonen in de fabriek van den heer Prins?

A. Ja. De loonen waren ook wel wat lager, doch daartegenover stonden enkele voordeelen, die men op andere oliefabrieken niet genoot. O. a. werd bij ons gedurende ziekte eene wekelijksche ondersteuning van f 4.50 gegeven, en wanneer de molen 2 of 3 dagen stond, werd er niet het loon voor die drie dagen betaald, maar per 50,000 koeken, wat veel voordeeliger was.

4472. *V.* Hoe is het toen met die beweging gegaan?

A. Men heeft de grieven onderzocht en de loonen zijn wat verhoogd, voornamelijk voor de jongeren, die nu ook een fatsoenlijk stuk brood hebben. Vroeger verdiende een jongen slechts 11 cents per 1000 koeken en nu 15 cents.

4473. *V.* Is het loon van de ouderen ook verhoogd?

A. Ja, de blokmaler krijgt ook 2 cents per duizend koeken meer.

4474. *V.* Gedeeltelijk wordt in de fabriek van den heer Prins met hydraulische persen gewerkt. Geeft men daaraan de voorkeur?

A. Ik geloof het niet.

4475. *V.* Zijn er onder hen, die in geval van ziekte uitkeering krijgen, ook wel, die bovendien in een ziekenen uitkeeringsfonds zijn?

A. Ja, de meesten zijn er in.

4476. *V.* Hebben er in de fabriek wel eens ongelukken plaats gehad?

A. Neen.

4477. *V.* Hangt er een reglement in de fabriek?

A. Neen.

4478. *V.* Hoe gaat het, wanneer iemand weggaat of bedankt wordt? Heeft er dan opzegging plaats met een zekeren termijn?

A. Ik heb dat nog niet bijgewoond. Als iemand zich misdraagt, wordt hij natuurlijk dadelijk weggezonden.

4479. *V.* Hoe groot is uw inkomen?

A. Gemiddeld f 12 à f 13, dat hangt af van de afscheping.

4480. *V.* Hebt gij een gezin?

A. Ik heb zes kinderen. De oudste, een jongen van 18 jaar, werkt bij een kuiper; die daarop volgt, is bij de heeren Bloemendaal & Laan; en de derde van 14 jaar is aan 't mandenmaken.

4481. *V.* Hoe lang werkt die jongste?

A. Van 7 tot 6 uur; ik wil hem nog niet zoolang laten werken.

4482. *V.* Wat verwoont gij, en wat hebt gij daarvoor?

A. Voor eene woning met een zijkamertje en een beschoten zolder betaal ik 25 stuivers.

4483. *V.* Hoe gaat het met het slapen?

A. Ik heb 2 bedsteden en 2 groote houten ledikanten, in een waarvan de beide oudste jongens slapen.

4484. *V.* Die groote jongens brengen zeker al aardig geld in?

A. Ja, de een verdient f 4 en de ander f 3 in de week.

4485. *V.* Hoe gaat dat met zulke jongens te Wormerveer? Brengen die alles in, wat zij verdienen?

A. Ja, dat moet zoo; ik geef hun dan zakgeld.

4486. *V.* Uw totaal inkomen is dus nu tamelijk goed. Kunt gij daarvan nu elken middag bv. spek eten?

A. Neen, dat niet, maar ik kan fatsoenlijk vet in mijn eten krijgen, en 's Zondags een stukje vleesch.

4487. *V.* Werken er veel jongens in de fabriek?

A. Ja, zooveel blokmalers, als jongens, maar die zijn allen 20 jaar en ouder. Er zijn gehuwde menschen onder, maar de lieden, die dat werk doen, noemen wij hier jongens.

4488. *V.* Zijt gij ook lid van een werkmansvereeniging?

A. Ja, van de Zaanlandsche vereeniging tot uitkeering bij ziekte, die keert f 1 daags uit.

4489. *V.* Is die vereeniging gevestigd te Zaandijk?

A. Ja, het hoofdbestuur.

4490. *V.* Zijt gij nog lid van eene werkmansvereeniging van algemeenen aard? Van de socicaal-democratische vereeniging b.v. of van Patrimonium?

A. Neen.

4491. *V.* In Wormerveer zijn de sociaal-democraten tamelijk talrijk, niet waar?

A. Dat weet ik niet; daarmede bemoei ik mij niet.

4492. *V.* Gebruikt gij uwe avonden tot ontspanning?

A. Ja wel.

4493. *V.* In of buitenshuis?

A. Altijd thuis.

4494. *V.* Houdt gij veel van lezen?

A. O, ja.

4495. *V.* Hoe krijgt gij uwe boeken?

A. Uit de bibliotheek van Ramshorst en 's winters uit die van het Nut.

4496. *V.* Hebt gij ons nog een of ander mede te deelen?

A. Neen, dank u.

K. Abbestee.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris,*

Verhoor van **Gerrit Zwart**, oud 55 jaar, papiermaker bij de firma Van Gelder Zonen, te Wormerveer.

4497. De **Voorzitter**: Waarin bestaat uw werk?

A. Ik regel het papiermaken.

4498. *V.* Hoe geschiedt dat?

A. Er wordt eene hoeveelheid pap gemaakt, die voldoende is voor de machine. De machine verwerkt die hoeveelheid dan zelve; zij brengt de pap eerst op het doek, dan op het vilt en van daar op de cylinders en op den haspel.

4499. *V.* Hebt gij altijd in eene papierfabriek gewerkt?

A. Ja, 41 jaren.

4500. *V.* Dus gij zijt op uw 14de jaar begonnen?

A. Ja.

4501. *V.* Zijt gij tot dien leeftijd school gegaan?

A. Neen, zoo nu en dan ging ik naar school, want in dien tijd was er veel armoede onder den arbeidenden stand, zoodat men geen schoolgeld kon betalen.

4503. *V.* Zijn er nog al jongens op de fabriek?

A. Ja, die werken bij de satineermachine.

4504. *V.* Niet bij de cylinders?

A. Neen.

4505. *V.* Er wordt immers bij de heeren Van Gelder dag en nacht gewerkt?

A. Ja, des Zaterdagsnachts om 12 uur stoppen wij om 's Maandagsnachts om 12 uur weder te beginnen.

4506. *V.* De jongens beneden de 16 jaren werken zeker nooit des nachts?

A. Neen.

4507. *V.* Is dat vroeger wel geweest?

A. Dat weet ik niet, maar in de laatste jaren is het niet gebeurd.

4508. *V.* Hoe lang wordt er door de stoomwerkers gewerkt?

A. Van des avonds 6 uur tot des morgens 6 uur of omgekeerd.

4509. *V.* Welke rusttijd gaat daar af?

A. Zij hebben geen vasten rusttijd; wanneer het papier doorloopt, dan heeft men soms langen tijd rust.

4510. *V.* De werklieden verlaten echter niet de fabriek?

A. Neen.

4511. *V.* Zou de fabriek niet zekeren tijd kunnen stilstaan?

A. Ja, maar dat is eene moeilijke zaak.

4512. *V.* Krijgen de menschen hun potje gebracht of brengen zij het zelf mede?

A. De een brengt het mede, den ander wordt het gebracht.

4513. *V.* Is er in de fabriek gelegenheid om het eten te warmen?

A. Ja, op den stoomketel.

4514. *V.* Is er eene schaftkamer, waar het eten kan gebruikt worden?

A. Ja, voor de menschen, die in de pakkamer het papier klaarmaken. Die kunnen 's morgens ook hun $^1/_2$ uur rust nemen, en hebben van 12 tot $1^1/_2$ uur hun middag. Maar eene fabriek kan midden op den dag toch niet stilstaan.

4515. *V.* Er werken nog al vele vrouwen op de fabriek, is het niet?

A. Getrouwde vrouwen tegenwoordig niet meer, wel meisjes. Vroeger werkten er ook vrouwen.

4516. *V.* Is dit langzamerhand in onbruik geraakt?

A. Ja, in de laatste drie jaren.

4517. *V.* Wilde mijnheer ze niet meer hebben?

A. Er was geen behoefte meer aan. Het lompenscheuren geschiedt tegenwoordig machinaal, en er wordt ook $^2/_3$ minder lompen gebruikt dan vroeger.

4518. *V.* Waarvoor worden de meisjes gebruikt?

A. Voor het uitzoeken van papier.

4519. *V.* Werken zij afzonderlijk?

A. Ja.

4520. *V.* Gij zeidet straks, dat de fabriek van Zaterdag tot Zondag des middernachts stilstaat; is dat altijd zoo geweest?

A. Vroeger hebben wij tot 's Zondags 6 uur moeten werken.

4521. *V.* Spreekt gij wel eens met werklieden, die op fabrieken werken, waar men 's Zondags tot 6 uur 's morgens moet arbeiden?

A. Ja wel, maar ik kan het niet met hen eens worden. Die schijnen het niet erg te vinden, ik daarentegen heb liever den Zondag geheel vrij; want als men den ganschen nacht gewerkt heeft, moet men op Zondag slapen.

4522. *V.* Waarom hadden die anderen er niet op tegen om tot 6 uur te werken?

A. Dat weet ik niet, men vraagt toch niet altijd naar de redenen. Er zijn menschen, die niet kerksch zijn, en ik geloof ook niet, dat zij op Zondag zooveel slapen. Dat is bij ons wat anders, ik kom van het eenvoudige boerendorpje Wormer.

4523. *V.* Beschouwt gij dit dan niet als tot de Zaan behoorende?

A. Neen, dat is een groot verschil.

4524. *V.* Hoe zoo?

A. Het is bij ons nog veel eenvoudiger.

4525. *V.* Is er werkelijk groot verschil tusschen de bevolking van Wormer en van Wormerveer?

A. Zeker.

4526. *V.* Hoever hebt gij van uw huis naar de fabriek te loopen?

A. $^1/_2$ uur.

4527. *V.* Dan moet gij dus vroeg op pad?

A. Ja, dat zijn wij zoo gewoon.

4528. *V.* Hoe is het met uw loon gesteld?

A. Ik ontvang gemiddeld f 13 à f 13.50 's weeks.

4529. *V.* Is dat vast weekgeld?

A. Neen, iederen Woensdag ontvang ik f 10 vast, hetgeen ik voorloopig ontvang in afwachting van de maandelijksche afrekening. Het ontbrekende wordt er dan bij gerekend.

4530. *V.* Is dat dus het gemiddelde loon?

A. Ja, van f 10 tot f 14.

4531. *V.* Zijn die f 3 of f 3.50 er bij gerekend?

A. Ja.

4532. *V.* Gij krijgt eens in de maand een grooter bedrag van ongeveer f 12. Bestemt gij dit voor extra-uitgaven?

A. Ik weet, hoe ik leven moet. Ik kan niet de eene week alles opmaken en de andere niets hebben.

4533. *V.* Zijt gij in een ziekenfonds, dat uitkeeringen geeft?

A. In de fabriek bestaat dit niet, maar er is een gemeentelijk ziekenfonds en een „Eigen Hulp". In geval van ziekte keert de firma Van Gelder het volle loon uit.

4534. *V.* Wat is die vereeniging, die gij „Eigen Hulp" noemt?

A. Voor deze vereeniging betalen wij 10 cts. 's weeks en daarvoor krijgen wij in geval van ongesteldheid eene uitkeering van f 5 's weeks.

4535. *V.* Geeft het ziekenfonds alleen geneeskundige behandeling?

A. Ja.

4536. *V.* Betaalt de fabriek altijd het volle loon in tijd van ziekte uit?

A. Ja, gewoonlijk wordt mij b.v. f 13 uitbetaald. Indien het lang duurt, spreekt de directeur er wel eens over om het bedrag iets te verminderen, doch gewoonlijk zegt de patroon dan, dat hij nog wat zal wachten. Onlangs is een man gestorven, aan wien 13 weken lang het loon was uitbetaald.

4537. *V.* Kan het personeel daar vast op rekenen?

A. Ja.

4538. *V.* Zoodat in geval van ziekte degenen, die tevens in het uitkeeringsfonds zijn, meer inkomsten hebben dan in gezonde dagen, en dus ruim middelen hebben om in extra-uitgaven te voorzien?

A. Ja, de heer Van Gelder is er erg op gesteld, dat wij in dat fonds gaan, hoewel hij er geen voorwaarde van maakt voor zijne uitkeering. Dat geschiedt uit vrije beweging.

4539. *V.* Hebt gij wel eens ongelukken bijgewoond?

A. De laatste 25, 30 jaren niet, uitgezonderd eenig letsel aan een vinger of dergelijke.

4540. *V.* Zijn er ouden, die gepensionneerd worden?

A. Een van 70 jaar krijgt f 3.— per week en dan zijn er twee van f 2.—, waarvan de eene 40 jaar is en aan zijne borst lijdende is.

4541. *V.* Is er bij u altijd op Woensdag uitbetaald geworden?

A. Ja.

4542. *V.* Hangt er een reglement in de fabriek?

A. Neen.

4543. *V.* Geldt er een boetestelsel?

A. Alleen voor het rooken van eene pijp op verboden plaatsen wordt boete betaald.

4544. *V.* Spreekt gij wel eens met den patroon?

A. Zelden, want wij hebben een directeur, maar een man, met wien wij het best kunnen vinden, die een mensch niet afgrauwt en vloekt. De verhouding is bij ons best.

4545. *V.* Zijn er ook bijzondere inrichtingen aan de fabriek in het belang van den werkman?

A. Neen.

4546. *V.* Zijt gij lid van „Patrimonium" of eene dergelijke vereeniging?

A. Neen.

4547. *V.* Hebt gij kinderen?

A. Ja, twee; een van 27 en een van 24 jaar, die beiden getrouwd zijn.

4548. *V.* Dus gij leeft met uwe vrouw alleen?

A. Ja.

4549. *V.* Dan kunt gij met uw loon van f 13 het zeker goed stellen?

A. Ja wel; ik neem, wat ik voor de instandhouding van mijn lichaam noodig heb.

4550. *V.* Kunt gij elken dag spek eten?

A. Neen; ik heb mijn onderhoud . . . en dan — al hebben mijne kinderen niets van mij noodig, zij komen wel eens bij mij en ik ben grootvader. Wat ik noodig heb, kan ik overigens krijgen.

4551. *V.* Gij zijt dus gelukkig en tevreden?

A. Ja, dat ben ik.

4552. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Neen.

G. Zwart.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
Kolkman.
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Willem Floriszoon Stadt**, oud 65 jaar, opzichter in de oliefabriek „de Liefde" van de firma Jan Prins, te Wormerveer.

4553. **De Voorzitter**: Zijt gij altijd in het olievak geweest?

A. Ja, ik ben eerst 34 jaar bij mijnheer Duyvis geweest en nu 20 jaar bij mijnheer Prins.

4554. *V.* Hebt gij dus van onderop gediend?

A. Ja.

4555. *V.* Als gij uwe herinnring raadpleegt, vindt gij dan, dat de toestand van den werkman voor- of achteruit is gegaan?

A. Vooruit. De werkman is lang niet meer zoo slaafsch. Als ik tegenwoordig zeg: „jongens, er moet Zondag gemalen worden," dan weigeren zij, en dat deden zij zelfs van den winter, toen er goud te verdienen was. Vroeger zei men wel tegen mij: „gij moet naar den molen, wind of niet," en dan deed ik het. Ik heb 's Zondags wel om 4 uur naar den molen moeten gaan en kwam dan om 7 uur thuis, zonder een cent verdiend te hebben. Ik begrijp nog niet, hoe ik toen zoo stom ben geweest.

4556. *V.* Gij meent dus, dat de werklieden zelfstandiger zijn geworden?

A. Juist.

4557. *V.* Is dit een verschijnsel, waarover gij u verblijdt?

A. Zeker; ik heb dat ook verteld in zeker versje.

4558. *V.* Wat was dat voor een versje?

A. Ik zal er een uittreksel van geven:

»Maar als die schoone morgen bloost,
Dan wordt het welkom aangeheven,
Want het is een rustpunt in mijn leven,
Dat ik vrede vind bij gade en kroost,
Die ik bemin, die mij bemint,
Iets, wat ik niet in het malen vind;
Maar toch geen klagen of gesteen,
Ik besef en wil voor onwil vreezen,
Want ik ben te arm om kwaad te wezen,
Ga daarom maar druipstaartend heen!"

4559. *V.* Is nu het 's Zondags malen geheel de wereld uit?

A. Neen, er wordt des Zondags nog gewerkt, maar ik heb in geen 20 jaren op een Zondag gemalen.

4560. *V.* Is er, afgezien van het Zondagswerk, ook in andere opzichten vooruitgang gekomen in den toestand van de olieslagers?

A. Ja, het loon is veel beter geworden. De eerste week, dat mijne vrouw de volksbriefjes zag, zeide zij: »wat verdient dat volk een boel geld, ik wenschte dat gij altijd zooveel geld verdiend hadt."

Wanneer u nagaat, dat een personeel, als het onze, van 54 man, waaronder 22 jongens, wekelijks ± f 600 verdient, dan kan men wel nagaan, dat zij een ordentelijk loon hebben.

Ik zeide eens tot mijn patroon: »wat heb ik, in vergelijking met thans, een bedonderden tijd doorleefd," maar hij zeide: »gij zijt er toch ook gekomen." Nu, maar dan zeg ik: »ik ben 40 jaar te vroeg in het leven geschopt."

Uw werk is een edel werk voor de arbeiders, maar zij begrijpen het niet, zij houden te veel vast aan allerlei onredelijke eischen. Zoolang de branderijen niet afbranden en de jenever niet bij den apotheker in het giftkastje staat, zoolang is er aan de arbeiders niet veel te doen.

4561. *V.* Hebt gij op de fabriek veel last van misbruik van sterken drank?

A. Toen ik er kwam, gooiden zij elkander met de jeneverflesschen; nu gebruikt er geen een borrel meer op de fabriek.

4562. *V.* Wordt er zoowel door dag- als nachtploeg 12 uren gewerkt?

A. Ja.

4563. *V.* In dien tijd hebben zij niet meer rust dan 's morgens $^1/_2$ uur?

A. Neen.

4564. *V.* Vindt gij het niet betreurenswaardig naar voor de werklieden, dat zij 's middags niet thuis hun eten kunnen gaan gebruiken?

A. Dat is niet anders, suikerfabrieken moeten ook wel altijd doorwerken. Wij kunnen toch niet tweemaal de fabriek op een dag stop zetten?

4565. *V.* Maar als 's morgens dat halfuur verviel, zoudt gij dan 's middags niet 1 uur of $1^1/_2$ uur rust kunnen geven?

A. $1^1/_2$ uur niet, want er zijn stukwerkers onder, en die zouden niet willen. Maar 1 uur rust zou wel gaan.

4566. *V.* Gelooft gij niet, dat op den duur de fabriek er niet slecht bij zou varen, als de menschen wat meer rust hadden?

A. Zij behoeven niet zooveel te rusten, ik heb ook altijd 16 uren moeten werken. Jongelieden kunnen best werken.

4567. *V.* Maar de ouderen?

A. Die moeten pensioen hebben. Als een blokmaler 47 jaar in functie is geweest en hij krijgt f 1 per week pensioen, dan is hij kwaad af. Ik zelf zou niet graag zoo kort willen werken, aan lezen krijg ik ook al een hekel. Maar om 's middags om 12 uur een uur rust te geven, daar valt wel over te denken, er is al dikwijls over gemopperd. 's Morgens stop ik van $7^1/_2$ tot 8 uur om den boel te smeren en alles na te zien. Wanneer dit halfuur op 12 uur wordt gebracht, konden ze ordentelijk eten.

Vroeger werkten wij op den windmolen 16 uren en door inschikkelijkheid jegens elkander te betoonen konden we ieder op zijne beurt eten.

Toch zou ik met dien langen rusttijd nog niets hebben, want verscheidenen zouden gaan slapen.

4568. *V.* Zou dat niet juist goed zijn, indien zij een slaapje konden doen om met frisschen moed weer aan het werk gaan?

A. Neen. Een timmerman weet nu niet, hoe spoedig hij zijn eten zal inslikken om dan te gaan slapen, en dit moet niet.

4569. *V.* De loonen zijn per stuk geregeld, niet waar?

A. Ja, per 1000 koeken.

4570. *V.* Hoeveel bedraagt het loon gemiddeld?

A. f 12, f 10.50, f 10 of f 9.

4571. *V.* Zijn dit gemiddelde cijfers, geen bijzonder goede weken?

A. Neen, goede weken zijn van f 14. Indien met de groote schoonmaak de molen stilstaat, ontvangen ze f 7 à f 8.

4572. *V.* De loonen zijn immers kort geleden verhoogd?

A. Ja, ze zijn gelijkgesteld met die van andere fabrieken.

4573. *V.* De loonen waren dus toen lager?

A. Ja, maar er waren emolumenten, bijv. 10 mud kolen. Ik zeide tot den patroon: »de socialisten verlangen geen giften, maar meer loon."

Ook de 75 cts. ziekengeld moet er af. Dit is eene ondermijning van het Werkliedenfonds, want daaruit krijgen de werklieden f 7, en als zij lid zijn van »Patrimonium", nog f 2.50. Indien zij nu van den patroon f 4.50 ontvangen, krijgen zij f 14.

4574. *V.* Vindt gij het niet wenschelijk, dat de inkomsten in tijd van ziekte hooger zijn dan anders?

A. Ja, indien er geen ziekenfondsen waren.

4575. *V.* Wat doet er dat toe?

A. Genoeg, want daardoor wordt het liefdadigheidswerk ondermijnd. Een mensch, die vast werk heeft, moest van al die dingen niet trekken.

4576. *V.* Het gaat toch goed samen?

A. Ja, zoo krijgen zij een aardig leventje, beter dan u of ik, geen zorg en tijd om met vrouw en kinderen te spelen.

4577. *V.* Voor dat meerdere kunnen zij versterkende middelen koopen, waardoor zij opknappen kunnen.

A. Dat is zoo, maar daar staat ook wel wat tegen. Ik heb er wel een, die f 40.— heeft gekost aan versterkende middelen, dat komt dus weder bij het loon. Niet dat ik het hun misgun, maar de fondsen lijden er door, want er zijn er, die, eene wond aan 't been hebbende, eenvoudig den boel stuk krabben om er wat langer van te halen.

4578. *V.* Daartegen is toch door strenge contrôle wel te waken?

A. Dat hangt van den dokter af, maar wat is er aan te doen, als zoo'n vent de wond stuk krabt? Maak het dan maar heel. Zoo heb ik er een, dat is de donder, een kerel, die overal gezeten heeft, die 't op die manier een tijdlang heeft volgehouden, een echte luiaard.

4579. *V.* In 't algemeen zal het volk die qualificatie toch niet verdienen?

A. Nu, een mensch kan niet altijd even ijverig zijn, maar als het om geld gaat, behoort er gewerkt te worden. Vroeger greep het werk anders in elkander, en werkte de een soms voor den ander; sedert invoering van stukwerk krijgt elk naar zijne verdienste.

4580. *V.* Er wordt eens per week uitbetaald bij u, niet waar?

A. Ja.

4581. *V.* De olieslagers worden in den regel om de 14 dagen betaald; wat acht gij beter?

A. Met de week.

4582. *V.* Waarom?

A. Wel, ieder is niet bij machte om dat geld over zooveel dagen te verdeelen. Het was nog beter, als die menschen elken dag hun geld kregen, maar dat zou te veel omslag geven.

4583. *V.* Waaraan schrijft gij het toe, dat in uw vak gewoonlijk om de 14 dagen betaald wordt?

A. Aan de sleur; ik heb het nooit anders gekend. Maar ik bemoei mij wel eens met die menschen. Als ik er een heb, die drinkt, dan maak ik hem steêkind, dat wil zeggen, ik geef hem een gulden in de week en zijne vrouw moet de rest komen halen. Willen zij dat niet, dan jaag ik ze weg. Twee van die menschen heb ik nu. De een was machinist en verdiende 14 à 15 gulden; ik heb hem nu ander werk gegeven en hij verdient daarmede f 9; daarvan krijgt zijne vrouw f 8 en hij één, want een propje moet hij drinken, maar zijne vrouw heeft mij meermalen verzekerd, dat zij nu rijker is dan vroeger, want van de f 15, die hij vroeger verdiende, kreeg zij er niet meer dan 6; de rest verdronk de man. Hij heeft trouwens deze eigenschap, dat hij goed werkt, als hij dronken is; dat komt niet zoo heel veel voor.

4584. *V.* Is het drankmisbruik bij de olieslagers sterker dan in het algemeen?

A. Och, als ik die millioenen naga, die verdronken worden, dan is het bij ons nog niets.

4585. *V.* In de fabriek wordt nooit gedronken, niet waar?

A. Neen, daarom was het beter, dat zij 16 uren moesten werken, want als die 8urige arbeidsdag in het leven werd geroepen, hadden zij nog al meer tijd om te drinken.

4586. *V.* Die millioenen, die elders verdronken worden, zullen wij nu maar laten rusten; maar hoe is het met het drankmisbruik in Wormerveer?

A. Och, dat zal wel net zoo zijn, als overal.

4587. *V.* Is er een boetestelsel in de fabriek?

A. Neen, daaraan heb ik geen behoefte. Ik heb ze goed in mijne macht. Eéne boete slechts heb ik. Het volk moet overvaren, en nu gebeurde het soms, dat er 30 man in die schuit waren en de jongens gingen schommelen, zoodat allen hadden kunnen verdrinken. Toen heb ik gezegd, dat eerst de getrouwden en daarna de jongens moesten overgezet worden. Wanneer nu een jongen met de getrouwden overgaat, dan moet hij een kwartje boete betalen ten voordeele van de getrouwden, zoodat zij nu wel oppassen.

4588. *V.* Hebben er nog al wisselingen van personeel in de fabriek plaats?

A. Dat gebeurt zeer zelden, slechts eene enkele maal voor dronkenschap.

4589. *V.* Behoeft gij, behalve voor dronkenschap, nooit iemand te ontslaan?

A. Neen, allen zijn graag bij mij, want niet een kan mij beschuldigen hem ooit een cent te kort te hebben gedaan. Het personeel is wel van den patroon, maar ik heb er volle macht over; ik neem ze aan en ik ontsla ze. Zij kunnen dan wel naar het kantoor gaan, maar wanneer ik ze ontsla, dan bestaan daarvoor zeer zeker gegronde redenen.
Zoo iets is gebeurd met dien machinist, waarvan ik reeds sprak, die op Zondag dronken achter den ketel lag.

4590. *V.* Dat was, zeidet gij, op een Zondag; was de stoker dan op Zondag in de fabriek?

A. De ketel moest gerepareerd worden, en de andere ketel moest doorgestookt worden.

4591. *V.* In den regel is er 'sZondags geen vuur op de fabriek?

A. Nooit.

4592. *V.* Is er in de laatste jaren nog al wat gedaan voor de veiligheid in de fabriek?

A. Sedert uwe Commissie en andere heeren er zijn geweest, zijn hier en daar hekjes geplaatst, bijv. ook om de krukpen. Ventilatie is er in overvloed, misschien te veel.

4593. *V.* Zijt gij erg ingenomen met de hydraulische inrichting?

A. Het is wel eene verbetering.

4594. *V.* Het werk is veel aangenamer voor de menschen ?

A. Dat weet ik zoo niet.

4595. *V.* Het lawaai is toch veel minder ?

A. Ja, maar ik ben er zoo aan gewend, dat ik niet slapen kan, als ik dat lawaai niet hoor.

4596. *V.* Maar die eenmaal in de nieuwe fabriek zijn, zullen wel niet verlangen weder in de oude terug te keeren ?

A. Neen, maar de menschen gaan ook niet zoo van de eene fabriek naar de andere. Het is veel gemakkelijker een wildvreemde het werk te leeren, dan aan iemand, die aan de ouderwetsche wijze van werken gewoon is. Bij die nieuwe wijze van werken komt geen kunst te pas, het is maar een slag. Verstand behoeven de menschen niet te hebben, en toch is de nieuwe wijze wel zoo zwaar en moeilijk als de oude, bij de laatste heeft men slechts te doen met koekjes van $^1/_2$ kilo.

4597. *V.* Wanneer gij spreekt van jongens, bedoelt gij niet juist jeugdige arbeiders, niet waar?

A. Ja, dat is de oude methode. Een man werkt voor jongen, al is hij 50 of 60 jaar.

4598. *V.* Hebt gij in het geheel geen jeugdige arbeiders beneden 16 jaar in dienst ?

A. Neen, ik had er een paar, maar die heb ik een half jaar de kast uitgezet en toen zijn ze weer teruggekomen. Ik kan niet helpen, dat de wetgever dergelijke bepalingen maakt.

4599. *V.* Vroeger werkten er dus wel jongens beneden 16 jaar. Wat doen zij nu ?

A. Niets; deurtje schellen misschien. Ik zend ze naar vader en moeder toe. Wanneer ik nu jongens in dienst neem, vraag ik eerst, hoe oud ze zijn.

4600. *V.* Hoe oud werden ze vroeger in dienst genomen ?

A. Ze waren soms niet ouder dan 11 of 12 jaar. Ze deden dan niets anders dan met het schuitje heen en weder varen, waarbij zooveel haast niet was, of ze deden boodschappen.

W. F. Stadt.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN DONDERDAG 16 JULI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Cornelis Bon,** oud 50 jaar, schipper en oliefabrikant, te Wormerveer, wonende te Zaandam.

4601. De **Voorzitter:** Hebt gij altijd eene stoomfabriek gehad?

A. Ik had vroeger 2 windmolens.

4602. *V.* Het gebruik van stoom in uwe industrie heeft groote wijziging gebracht in de regeling van den werktijd, niet waar?

A. Ja, op den stoommolen wordt 12 uren gewerkt, op een windmolen 16 uren.

4603. *V.* Geeft het volk de voorkeur aan de stoomfabriek?

A. Ja, er is meer afwisseling, het werk is vast, de verdienste meer en de werktijd minder. Bij ons heeft een steenknecht f 13, op een windmolen f 9, en dan is daarop het werk, vooral in den winter bij slecht weder, ruw en gevaarlijk.

4604. *V.* Denkt gij, dat de windmolens nog voortdurend in aantal zullen afnemen?

A. Ja, er waren er vroeger 100 en meer, nu zijn er nog een 70, maar dat zal nog wel verminderen, want stoom is voordeeliger, omdat men zijn gedoe daarbij tot één gebouw kan beperken, dus de kosten van al dat gaande werk ontgaat.

4605. *V.* Hoeveel menschen zijn er in uwe fabriek?

A. Zeventien. Er zijn hier echter een paar Engelsche molens, van de heeren Prins en Duyvis, waar met hydraulische persen wordt gewerkt, die met 17 man het dubbele maken. De heer Klaas Honig heeft een Belgisch type, dat minder koeken maakt dan de Engelsche fabrieken.

4606. *V.* Wordt bij u die 12 uren achtereen gewerkt zonder rusttijd?

A. Ja, van 6 tot 6 uur. Een paar maal per week staat de boel stil om gesmeerd te worden.

4607. *V.* Is er, afgezien van dat stilstaan om te smeren, volstrekt geen rust?

A. Neen.

4608. *V.* Is dus juist, wat ons werd gezegd, dat de menschen in uwe fabriek 12 uren achtereen als het ware niet van de been zijn?

A. Nu, de steenknecht hangt wel een oogenblikje over de deur, maar zoodra de koeken er uit zijn, moeten er andere in, anders verdient het volk niet genoeg. De blokmalers hebben bijna in het geheel geen rust.

4609. *V.* Vindt gij dat niet te veel gevergd van een mensch?

A. Neen; in de windmolens is het nog wel erger dan bij ons; daar is de arbeidsduur 16 uren.

4610. *V.* In de eerste plaats zijn aan de molens tijden, dat er geen wind is en er dus veel minder wordt uitgevoerd, en ten tweede kunnen de menschen in die 16 uren toch wel wat rust nemen. Maar aangenomen, dat het in de windmolens veel erger ware, dan nog blijft de vraag of, hetgeen in de stoommolens van de werklieden gevorderd wordt, niet te veel is.

A. Dat is eene quaestie van appreciatie, maar ik vind het niet. De menschen zijn altijd gezond. Er zijn er wel, die koortsig worden of een ongeluk krijgen, maar dat kan ons ook overkomen. Ik ben ook wel 12 uren in de weer.

4611. *V.* Maar gij zult er toch zeker wel eens bij gaan zitten?

A. Ja wel.

4612. *V.* Er zijn immers oliefabrieken, waar wel rust gegeven wordt?

A. Ja, eene, die van den heer Duyvis. Toen deze dat half uur rust invoerde, heeft het dan ook in alle couranten gestaan, alsof een andere Wilberforce was opgestaan, die het volk van de slavernij kwam bevrijden. Ik wil ook wel rust geven, als het volk daarna dan maar zooveel harder werkt, dat het werk gedaan komt.

4613. *V.* Vindt gij niet, dat er, zelfs wanneer er dientengevolge minder gearbeid werd, aanleiding bestaat om aan de werklieden wat rust te gunnen?

A. Neen, dan mopperen zij over het loon en verdienen niet genoeg.

4614 *V.* Zoudt gij dus geene aanleiding vinden om ernstig te overwegen, of niet, met behoud van het tegenwoordig loon, aan het werkvolk eens per dag eenige rust kon worden gegeven?

A. Als dit kon, zou ik er voor wezen; mijn bootsvolk dat om $4^3/_4$ uur 's morgens komt, houd ik nooit langer dan hoogst noodig is, maar in een oliemolen moet men door blijven werken, er zit dus niets op dan eene nieuwe ploeg er bij te nemen, of men moet eene groote fabriek hebben, zooals de heer Prins.

4615. *V.* Wordt bij dezen niet dagelijks een half uur rust gegeven?

A. Ja, om te smeren, maar niet om het volk rust te geven.

4616. *V.* Gij meent, dat eene fabriek als de uwe niet te drijven is, zonder de menschen 12 uren achtereen op de been te houden?

A. Dat is betrekkelijk; die menschen zullen dan een honderdtal koeken minder maken en dus ook minder verdienen. Wij maken gewoonlijk 60000 koeken in de 14 dagen, maar van den winter hebben wij er wel 85000 gemaakt.

4617. *V.* Hebt gij tegen de menschen wel eens gezegd een rusttijd te willen instellen, maar dat slechts tijdelijk te willen doen om te zien, hoeveel verschil in productie het geven zou?

A. Dat heb ik niet gedaan.

4618. *V.* Gij hebt u dus niet overtuigd, of het ondoenlijk is, zonder geldschade voor u en voor de werklieden een einde te maken aan den toestand, dat de menschen 12 uren werken zonder rust?

A. Neen.

4619. *V.* Wordt er bij u des Zondags gewerkt?

A. Neen. Wij hebben eens een viertal Zondagen moeten werken, omdat ik eene leverantie van koeken had en anders boete zou hebben beloopen, maar toen zijn wij 's Zondagsavonds om acht uur begonnen te werken.

4620. *V.* Het schijnt algemeen gebruik, dat de oliefabrieken stilstaan van 's Zondagsmorgens 6 uur tot 's Maandagsmorgens 6 uur. Is door u wel eens overwogen om 's Zaterdagsavonds om 6 uur of om middernacht te stoppen?

A. Neen; de heer Honig heeft het wel geprobeerd uit een godsdienstig oogpunt, maar het is slecht bevallen.

4621. *V.* In hoever?

A. Omdat de werklieden, wanneer zij 's Zaterdagsnachts stoppen, een gedeelte van den Zondagavond moeten verslapen, omdat zij om 12 uur des nachts weer aan het werk moeten.

4622. *V.* Maar wanneer zij 's Zondagsmorgens om 6 uur stoppen, dan hebben zij feitelijk toch niet de beschikking over den geheelen Zondag, omdat zij dan toch ook een gedeelte van den dag moeten verslapen?

A. Ja, maar die tot de nachtploeg behoort, heeft aan een paar uren slaap op Zondag genoeg, omdat hij pas 's Maandagsavonds om zes uur weer op het werk behoeft te komen.

4623. *V.* Moet de nachtploeg niet nog al overwerk verrichten?

A. Ja, dat wordt extra betaald.

4624. *V.* Hoe lang duurt dat overwerk?

A. Dat is verschillend, $2^1/_2$, 3 uren bij het oliepompen; daarvoor verdienen 3 man dan f 4.50. Voor koekendragen krijgen zij 15 cents per 1000 koeken, in een uur dragen zij 5000 koeken, verdienen dus per man 75 cents per uur. Het gebeurt wel, dat daarmede 2, 3, soms wel tot 6 uren heengaan.

4625. *V.* Gebeurt het dikwijls?

A. Ja wel.

4626. *V.* Hoe dikwerf wel?

A. Dat is zoo niet te zeggen. Koeken bijv. kan men niet altijd verkoopen, en dan moet soms ineens eene groote massa worden opgeruimd.

4627. *V.* Sluit dit overwerk zich dan rechtstreeks bij het nachtwerk aan?

A. Gewoonlijk wel, de schipper komt om 6 uur de koeken halen. Komt hij echter later, dan gaan de menschen naar bed en moeten weder gehaald worden.

4628. *V.* In het eerste geval doen de menschen dus feitelijk, in plaats van 12 uren, 14, 16, tot zelfs 18 uren dienst zonder eenige rust?

A. Ja, maar 18 uren is groote uitzondering. Bij mij werken aan de oliepomp 3 man, bij andere fabrikanten heeft men eene stoompomp, die het werk van een man doet, zoodat er maar 2 behoeven bij te zijn. Zooals het bij mij is, hebben de twee man, belast met de bascule en met het brengen van het vat onder de pomp, een zeer licht werk. De man, die moet pompen, heeft daarentegen een zeer zwaar werk. De eene man doet niets anders dan het vat onder de pomp brengen, de stop er afdoen, den trechter er op plaatsen, en als het vat vol is, de stop er opzetten en het vat even wegrollen.

4629. *V.* Van de 3 man zijn er dus 2, die geen bijzonder zwaar werk verrichten, maar toch op de been moeten zijn, terwijl de derde man zwaar werk heeft?

A. Ja.

4630. *V.* De feitelijke toestand is dus deze, dat het dikwijls voorkomt, dat de nachtploeg 14, 16, soms 18 uren aan één stuk zonder rust op de been is, terwijl van de drie mannen er één is, die ook gedurende de laatste 2, 4 of zelfs 6 uren zwaar werk verricht?

A. Ja.

4631. *V.* Vindt gij zelf niet, dat dit aan het onmenschelijke grenst?

A. Neen, want ik dwing ze er niet toe.

4632. *V.* Ge wilt waarschijnlijk zeggen, dat ze het doen ter wille van het geldelijk voordeel?

A. Zeker; maar wat is er tegen, indien de menschen op die manier genoeg geld verdienen om behoorlijk te kunnen leven?

4633. *V.* Wat er tegen is, zal voor anderen misschien duidelijker zijn dan voor u.
Gij betaalt het loon om de 14 dagen uit, niet waar?

A. Ja.

4634. *V.* Hebt gij nooit overwogen om het om de week te doen?

A. Neen. Ik weet wel, dat er wel eens per week een vast loon betaald werd en per jaar werd afgerekend, doch die proef is slecht bevallen, want de lieden hadden altijd schuld.

4635. *V.* Is er bezwaar tegen om niet dien maatregel te nemen, maar geregeld per week al het verschuldigde uit te betalen?

A. Neen.

4636. *V.* Zou het niet voor de meeste gezinnen beter zijn, indien zij met dien korteren termijn het geld in handen kregen?

A. Dat weet ik niet, ik kan het niet beoordeelen.

4637. *V.* Vindt gij niet, dat het voor de hand ligt, dat menigeen, wanneer de termijn zoo lang is, gedurende de eerste dagen het er goed van neemt en de laatste dagen niets heeft, zoodat het beter is, wanneer zij, die van eene kleine som moeten leven, die met een korteren termijn in handen krijgen?

A. Dit zal misschien wel zoo zijn. Voor twee jaar b.v. heeft het omstreeks St. Nicolaas 6 weken gewaaid, maar er is nog nooit zooveel koek en lekkernij verkocht, als in dien tijd. Men kocht maar raak.
In een zoodanig gezin doet het er veel meer toe, of de huisvrouw goed is.

4638. *V.* Ik ben het volkomen met u eens, dat het er voor de goede huisvrouwen niet veel op aankomt, en dat het bij de slechte niet veel helpen zal; doch denkt gij niet, dat het er voor de middelmatig goede wel degelijk toe doet, of het loon om de 14 dagen, dan wel om de week wordt uitbetaald?

A. Ik weet het niet.

4639. *V.* Hebt gij in uw bedrijf niet veel last van stof?

A. Ja.

4640. *V.* Wat doet gij daartegen?

A. De ramen openzetten, als het niet te koud is.

4641. *V.* Zijn er geen andere ventilatiemiddelen?

A. Neen.

4642. *V.* Wordt er vaak schoongemaakt?

A. Neen. De ramen worden wel dikwijls afgeraagd en gewasschen, doch de groote schoonmaak is slechts eens in het jaar, gedurende den staantijd.

4643. *V.* Tegen den tijd van het schoonmaken is het zeker heel vuil?

A. Ja, maar er wordt nooit over geklaagd.

4644. *V.* Op andere fabrieken wordt alle dagen gesmeerd, bij u maar tweemaal 's weeks; van waar dat verschil?

A. Ik weet het niet, misschien dat bij een ander de boel spoediger warm loopt.

4645. *V.* Wordt er wel gesmeerd onder het werken?

A. Neen, gesmeerd niet; wel wordt er eens naar gezien, of er iets warm loopt, maar dat zien er naar is minder gevaarlijk dan het smeren zelf.

4646. *V.* Is het een bevel uwerzijds, dat de boel moet stilstaan bij het smeren?

A. Neen, maar ik zeg altijd, dat het zoo moet, want ik word er al misselijk van, als ik die lui zoo tusschen die excentrieken zie scharrelen; maar 't zijn geen kinderen, en zij luisteren niet altijd naar raad.

4647. *V.* Is het een gebod, dat de pennen bij de heien moeten worden gebruikt?

A. Ja, maar daar houden zij zich niet altijd aan, wat wel eens tot bezeering aanleiding heeft gegeven. Ik heb een werkman gehad, die zich bezeerd had, doch daar gaf hij niet veel om, want de verzekering en de ondersteuning van het werkmansfonds gaven hem te zamen een weekgeld van een gulden of twaalf, zonder dat hij behoefde te werken, en dat scheen niet slecht te bevallen.

4648. *V.* Hoe gaat het bij gewone ziekten?

A. Dan geef ik een gulden of 6, 7 in de week, soms ook f 3, naar omstandigheden, waar dan nog bijkomt de ondersteuning van het ziekenfonds.

4649 *V.* Wordt er bij u misbruik gemaakt van sterken drank?

A. Neen, mijn meesterknecht gebruikt dien zelf niet, en dat helpt.

4650. *V.* Hebt gij last van Maandaghouden?

A. Neen, ik vind het juist een aardig verschijnsel, dat menschen, die om ziekte thuis geweest zijn, altijd op Maandag weder beter zijn.

4651. *V.* Maandaghouden komt dus in het geheel niet voor bij u?

A. Neen, dat doen zij niet. Vroeger had ik er een, die zóó dronk, dat hij een paar maal heeft moeten zitten, maar sedert hij getrouwd is, past hij beter op. Hij heeft het nu op zijne oogen, zeker de jenever van vroeger, die nu naar boven werkt.

4652. *V.* Gij hebt twee stokers?

A. Een machinist-stoker en een stoker, die elkander van den dag op den nacht aflossen.

4653. *V.* Moeten die niet om de beurt of samen 's Zondags werken?

A. Een half uur in den regel; het meeste is 2 uren.

4654. *V.* Wanneer wordt de stoomketel schoongemaakt?

A. Eens in de 4, 5, 6 weken. Ik heb een Nortonput, zoodat hij niet zoo verschrikkelijk aanslaat. Om 6 uur 's morgens gaat het vuur uit en zetten wij alles open, en om 8 uur des avonds begint het bikken.

4655. *V.* Is de ketel dan al goed afgekoeld?

A. Neen, koud is hij niet; dat kan niet in zoo'n korten tijd.

4656. *V.* Welke temperatuur heeft de ketel op het oogenblik, dat de menschen er in gaan?

A. Dat hebben wij nooit gemeten.

4657. *V.* Hebt gij wel eens klachten gehoord over de groote hitte?

A. Ja, een enkelen keer, maar de menschen verdienen graag het geld; soms doen het lieden van mijne, soms van eene andere fabriek.

4658. *V.* Het is bij niet behoorlijke afkoeling zeker een kwaad werk?

A. Ja, maar het moet toch gebeuren.

4659. *V.* Hebt gij er nooit over gedacht, 's Maandags wat later te beginnen, opdat de ketel beter kunne afkoelen?

A. Dan zouden de menschen minder verdienen.

4660. *V.* Het zou overweging kunnen verdienen, of gij, ter voorkoming van het werken in die hitte, niet eenigen last op uw eigen schouders zoudt kunnen nemen.

A. Och, hoeveel gevallen zijn er niet, dat iemand heel erg warm wordt; ik zie daarin zooveel bezwaar niet.

4661. De heer **Kolkman**: Uwe werklieden zijn, als ik u goed verstaan heb, tegen ongelukken verzekerd?

A. Ja.

4662. *V.* Wie betaalt daarvoor de premie?

A. Ik.

4663. *V.* Geeft gij uwe werklieden, die door ouderdom niet meer kunnen werken, ook pensioen?

A. Ik ben nog zoolang niet olieslager; het is mij dus nog niet overkomen. Een van mijne knechts op de boot heb ik gepensionneerd, maar op de oliemolens is het geen gewoonte.

4664. *V.* Komt het daar nooit voor?

A. Ja, zij geven wel eens pensioen, als de menschen 70 jaar zijn, maar dat komt niet heel veel voor. De knecht van Crok was 70 jaar.

4665. *V.* Zoudt gij het wenschelijk achten, dat wettelijke bepalingen werden in het leven geroepen, waarbij de werklieden recht kregen op pensioen, zóó dat ook de patroons daartoe moesten bijdragen?

A. Daar zou ik niet tegen zijn, maar dan moesten ook bepalingen worden gemaakt, dat de patroons wat meer kracht kregen, zoodat men kerels kon straffen, die b.v. de koeken bedierven. Mij dunkt, dat mag er wel tegenover staan, als men het werkvolk geheel in een verguld lijstje zet.

4666. *V.* Gij weet waarschijnlijk, dat er op dit oogenblik eene wet aanhangig is, waarbij juist aan de patroons de bevoegdheid, om korting op het loon te heffen, wordt toegestaan, wanneer de werklieden door opzet schade toebrengen aan de goederen van den patroon; dus daaraan zou te gemoet gekomen zijn. De vraag is alleen, of gij het zoudet goedkeuren, indien er wettelijke bepalingen werden gemaakt, waarbij de werklieden recht op pensioen kregen, ook door bijdragen van den patroon?

A. Daar zou ik niets tegen hebben.

4667. De **Voorzitter**: Past gij boeten toe in uwe fabriek?

A. Neen, in het geheel niet.

CORNELIS BON.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Dirk Laan**, oud 48 jaar, koopman en fabrikant, firma Wessanen & Laan, te Wormerveer.

4668. De **Voorzitter**: Uwe firma heeft verscheidene fabrieken, niet waar?

A. Zij heeft er drie; eene stoomolieslagerij, eene stoommeelfabriek en eene stoomrijstpellerij, benevens een paar windoliemolens.

4669. *V.* Gij hebt dus ondervinding van de windmolens tegenover de fabrieken in de olieindustrie. Wat is uwe ervaring van het oordeel der werklieden over het werk in de fabriek of in den molen?

A. Zij zijn gedecideerd voor de fabriek, omdat er in den windmolen onregelmatig werk is; daar werken zij 16 uren en in de fabriek slechts 12 uren, hoewel 12 uren in de fabriek geen lichter taak is dan de 16 uren in den molen. De stoomwerkers zijn ook van beter gehalte dan de windwerkers, die te veel tijd van werkeloosheid hebben, en zoogenaamd op de fuister gaan liggen.

4670. *V.* Zijn de verdiensten in de stoomfabriek beter dan in den windmolen?

A. De verdiensten zijn in de fabriek hooger en het werk is er regelmatiger. Een windolieslager zal den eenen tijd veel en den anderen tijd weinig verdienen, terwijl een stoomolieslager regelmatige inkomsten heeft.

4671. *V.* Op uwe stoomfabriek betaalt gij zeker per week de loonen uit?

A. Op onze andere fabrieken betalen wij per week, op onze oliemolens, zoowel wind- als stoommolens, om de 14 dagen. Dat is nog een gevolg van het oude gebruik, dat vroeger bij alle windmolens bestond.

4672. *V.* Zou het groot bezwaar opleveren om per week uit te betalen?

A. Bezwaar niet, maar de menschen wenschen het zelf niet.

4673. *V.* Gelooft gij toch niet, dat het in het belang van sommige gezinnen zoude zijn, wanneer zij het geld op korteren termijn ontvingen?

A. Ik geloof het niet.

4674. *V.* Staan de werklieden op uwe olieslagerijen bij u even hoog aangeschreven, als de werklieden van de andere fabrieken?

A. Eerlijk gezegd, neen. Onze werklieden op de olieslagerijen zijn wat ouder, de overigen zijn meer jeugdige werkkrachten. Over het algemeen zijn de olieslagers wat dommer, meerendeels ook wat doof door het vele leven, dat er is.

4675. *V.* Is het vrij algemeen de meening, dat de olieslagers wat lager staan?

A. Ja.

4676. *V.* Werken de olieslagers bij u ook 12 uren zonder eenigen rusttijd?

A. Ja, zij hebben zoo nu en dan wel een minuutje rust, maar bepaalde rusttijden zijn er niet. Overigens is het werk ook niet bijzonder vermoeiend of zwaar.

4677. *V.* Vindt gij het toch niet betreurenswaardig, dat de menschen zoolang aan één stuk zonder rust moeten werken?

A. Ja, maar het kan moeilijk anders, tenzij de fabriek stilstond.

4678. *V.* Bij andere industrieën wordt wel rusttijd gegeven, bij olieslagerijen schijnt het tot de groote uitzonderingen te behooren?

A. Ik geloof niet, dat één olieslager het doet. Maar zooals ik zeide, zij werken wel 12 uren, maar de arbeid is ook niet vermoeiend.

4679. *V.* Is nooit door u overwogen, of gij geen einde zoudt kunnen maken aan den toestand, waarbij de menschen 12 uren onafgebroken moeten doorwerken?

A. Zij kunnen wel eens eenige minuten langer weg, maar krijgen geen bepaalden rusttijd.

4680. *V.* Vindt gij dat niet zelf een onbehoorlijken toestand?

A. Bij hetgeen men tegenwoordig al zoo hoort vergelijken, ja. Doch het is meer schijn dan werkelijkheid. Men vergete ook niet, dat zij volle 12 uren vrij hebben. Ik zie er zooveel bezwaar niet in. Als ik het hoorde van een vak, dat ik niet kende, zou ik het nog al kras vinden; maar de ervaring in de Zaanstreek heeft geleerd, dat er niet het minste bezwaar tegen is. Daarbij komt nog, dat de arbeiders oud worden en hun vak gezond vinden. Dat leert de ervaring.

4681. *V.* Wordt er bij u voor het smeren gestopt?

A. Slechts een klein oogenblik. Sommige machines worden gesmeerd, als de fabriek in gang is, andere smeren zich zelf, en twee keer wordt er even gestopt, wanneer het gevaarlijk zou zijn om doorwerkend te smeren.

4682. *V.* Hebt gij nooit overwogen, of het niet beter zou zijn eens per dag gedurende ½ uur te stoppen, gelijk bij de firma Prins geschiedt? Dan hadden de arbeiders tevens rust.

A. Neen. De inrichting van die fabriek is anders.

4683. *V.* Ik bedoelde de oude fabriek, die toch met de uwe overeenkomt.

A. Daar wordt, zoover ik weet, ook nooit geregeld gestopt. Veel bezwaar zou er niet tegen zijn.

4684. *V.* Gij weet, dat de wetgever voor vrouwen en jeugdige arbeiders een rusttijd van één uur per dag heeft gesteld. Wanneer dit gebod werd uitgestrekt tot volwassen arbeiders, zou dit dan veel bezwaar opleveren voor uwe fabriek?

A. Eene kleine verhooging van exploitatiekosten, hetgeen ons slecht zou passen met het oog op de beschermende rechten in andere landen.

4685. *V.* Uwe meelfabriek is van grooter omvang dan de oliefabriek, niet waar?

A. Ja.

4686. *V.* Ons is door den stoker Rond medegedeeld, dat de dagploeg daar werkt van 5 tot 8 uur, doch dat zij, 's morgens om 5 uur komende, eerst om kwart voor 6 beginnen te werken. Is dit juist?

A. Ja. Dit is een oud misbruik. Op dit gebied bestaat in het algemeen nog al vrijgevigheid.

4687. *V* Vroeger moet dat, onder een anderen chef, nog erger geweest zijn, naar ons werd medegedeeld?

A. Wat zal ik u zeggen? Sedert het socialistische Volksblad op krasse en ik mag zeggen op onware en leugenachtige wijze allerlei dingen ten laste legt aan onze meelfabriek „de Vlijt" (door hen genoemd: de zuigpomp), heeft de directeur gezegd: „dat overwerkgeld mag jelui behouden, maar als 't werk af is, kan jelui naar huis gaan", en het resultaat daarvan is, dat het werk vroeger afgeloopen is. Overwerkgeld wil het volk nu eenmaal hebben, hoe de regeling ook zij.

4688. *V.* Begrijp ik u goed, dat er feitelijk een werktijd is van 6 tot 8 uur; dat in naam wordt overgewerkt en daarvoor extra betaald wordt, maar dat, wanneer het werk verricht is binnen den reglementairen tijd, zij toch geld krijgen, alsof er overgewerkt ware?

A. Ja, de menschen willen overwerkgeld hebben, en wij gunnen hun dat ook, als 't kan en noodig is. Als zij een vast loon van f 10 hebben, moeten zij er naar hun wensch van 1 tot 3 gulden aan overwerk bij hebben; ontvangen zij vast f 13, dan moeten zij daar ook weer aan overwerk bij verdienen. Zij zouden den geheelen nacht aan de fabriek blijven hangen om maar overwerk te krijgen.

4689. De heer **Kolkman**: In verband met het door u zoo even gezegde vraag ik, of niet door een premiestelsel of op andere wijze te bewerken ware, dat de menschen in de oliefabriek ook in 10 uren verrichtten, wat zij nu in 12 uren doen?

A. Neen; de fabriek verwerkt de grondstof, die tusschen de steenen gebracht wordt en daarmede kan men zich niet haasten, dan door b.v. minder slagen met de hei te geven en dus te knoeien. Het pakken, plombeeren, afschepen van het produkt, dat kan meer of minder snel gebeuren.

4690. De **Voorzitter**: Zou dus door grootere inspanning, door meer toewijding in eene oliefabriek uws inziens niet in korteren tijd hetzelfde resultaat te bereiken zijn?

A. Neen, eene fabriek maalt een bepaald aantal koeken per uur; daaraan kan niets verhaast worden, of men knoeit.

4691. *V.* Hebben de werklieden in uwe meelfabriek, afgescheiden van het overwerk, een vast loon?

A. Ja, plus premiën, in verband met hetgeen vermalen wordt.

4692. *V.* Wat verdient bij voorbeeld een van uwe beste werklieden?

A. Ik heb hier de lijst voor mij van 7—14 Juli. Rond, de stoker, heeft een vast loon van f 11, maar hij heeft ontvangen f 13.30, dat is dus f 2.30 van overwerk.

4693. *V.* Deelen alle knechts in dat lastengeld?

A. Ik geloof het wel.

4694. *V.* Hoeveel bedraagt dit voor elk per last?

A. Dat klimt op naar de betrekking. Het begint met een halven cent per last. Een zekere Weteling, een van de besten van de fabriek, heeft f 7.— vast loon en ontvangt f 14.70, waaronder f 5.50 aan lastengeld. Bovendien wordt telkens een zeker aantal lasten minder gerekend, om aan het einde van het jaar te verrekenen.

4695. *V.* Wisselt dat lastengeld zeer, ondanks het inhouden van een zeker aantal lasten?

A. Neen, dit is eene ontvangst, waarop zij gemiddeld kunnen rekenen.
Een ander werkman heeft f 8.—, plus f 5.50 met het urengeld, te zamen f 15.20. Anderen hebben f 7.— vast loon en ontvangen f 10.90; die hebben maar 2 cents per last. Verder een jongen van 20 jaar, die heeft f 4.50, en ontvangt f 6.— en heeft 1 cent per last. Een zekere Kapertz, die gisteren voor de Commissie is geweest, heeft f 7.— vast loon en brengt het tot f 14.20.

4696. *V.* Wat is het minimum van inkomsten van de getrouwde werklieden?

A. Ik geloof f 10.90.

4697. *V.* Uw eigenlijke werkdag is van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds: maar hoe lang is de feitelijke arbeidsduur in dien werkdag?

A. Aan „de Vlijt" hebben zij, als zij komen, een kwartier om koffie te drinken, van 8—8½ uur schafttijd, om 11 uur een kwartier om koffie te drinken, om 12 uur een uur om te eten, om 4 uur een kwartier om thee te drinken en om 6 uur nog eens een kwartier, dus een totaal van 2½ uur rust, en een feitelijken arbeidsduur van ongeveer 11½ uur.

4698. *V.* Verlaat het volk in den middagrusttijd de fabriek?

A. Een enkele wel, die heel dicht bij woont; regel is echter, dat allen in de fabriek blijven.

4699. *V.* Zou het niet mogelijk zijn, den middagrusttijd te verlengen tot 1½ uur door inkrimping van de kleinere rusttijden?

A. Dat is dikwijls genoeg overwogen; de groote moeilijkheid is echter, dat er dikwerf het een of ander moet gedaan worden, waarvoor de menschen aan de fabriek moeten gehouden worden.

4700. *V.* Zou het niet zoo te regelen zijn, dat de eene helft wat vroeger de 1½ uur rust kreeg, en de andere helft wat later, zoodat niet allen tegelijk van de fabriek gingen?

A. Ik geloof niet, dat de menschen dit zelf aangenaam zouden vinden. Zij eten allen tusschen 12 en 1 uur, ook in verband met de schooltijden. Het uur middagrust wordt ook wel even verlengd.

4701. *V.* Maar dan blijven zij toch in de fabriek. Zoudt gij het niet in het belang van de huisgezinnen achten, wanneer de man zijn middagmaal thuis kon gebruiken?

A. Ja, dat wel.

4702. *V.* Is er dan overwegend bezwaar tegen?

A. Ja, de menschen wonen te ver van de fabriek af. Bovendien weet men soms om kwart vóór twaalf nog niet, of men wel van 1—2 uur rust zal hebben of wat later.

4703. *V.* Hebt gij in den middagrusttijd altijd uw geheele personeel noodig?

A. Neen.

4704. *V.* Wanneer de eene helft bijv. rust kreeg van 11½ tot 1 uur, en de andere helft van 12½—2 uur, zoudt gij u dan uit een technisch oogpunt niet kunnen redden met de helft, die gij altijd overhieldt?

A. Ik geloof het wel.

4705. *V.* Zouden zij, indien ieder 1½ uur rust had, het er niet voor over hebben om heen en weer te loopen?

A. Ik denk het wel, doch de ervaring heeft geleerd, dat zij niet erg huiselijk zijn.

4706. *V.* Zouden zij het op de nu gevolgde wijze niet hoe langer hoe minder worden?

A. Dat is wel mogelijk.

4707. *V.* Hebt gij in uwe fabriek geen geschreven reglement?

A. Neen. In de rijstpellerij „de Unie" zijn wel de werkuren aangeplakt.

4708. *V.* Wordt er bij u een boetestelsel toegepast?

A. Neen. Een enkelen keer wordt de premie ingehouden, doch daar komt het zelden toe, want wanneer er eenmaal met inhouding der premie wordt gedreigd, b.v. wanneer de machine al te vuil is, dan is den volgenden dag de machine schoon.

4709. *V.* Wordt voor te laat komen geen boete geheven?

A. Neen. Wanneer zulks eene chronische kwaal bij iemand werd, dan zou hij spoedig worden weggestuurd.

4710. *V.* Kleine verzuimen worden echter met woorden goedgemaakt?

A. Ja. Wij straffen niet. Alleen in het pakhuis, waar ik werkzaam ben, heb ik eene manier van straffen, die mij uitmuntend bevalt. Wanneer iemand het al te erg maakt, geef ik hem een paar dagen vacantie met behoud van loon; daar schamen ze zich voor.

4711. *V.* Gij werkt daarbij dus uitsluitend op het eergevoel?

A. Ja. Eenige jaren geleden heeft zich een geval voorgedaan, dat ik zoodanige straf wel moest toepassen. Op een kouden winterdag had ik last gegeven om 10000 K.G. koeken en meel in te laden. Daarvoor werden drie mannen bestemd. Telkens zaten ze echter in de kroeg, en daarbij kwam, dat ze den tel ook nog kwijt waren geraakt, en er in den eenen waggon 500 koeken te veel, en in den anderen 500 koeken te weinig zaten. Ik heb hun toen drie dagen vacantie gegeven, en alleen eene kleine premie werd hun ingehouden. In *Recht voor Allen* heeft toen eene gemeene, scheeve voorstelling van de zaak gestaan, dat de menschen zich maar moesten laten doodvriezen, geene beschutting mochten zoeken, enz. Ik heb het de lieden laten lezen en ze vonden het ook gemeen.
Ik bevind mij goed bij dat stelsel van straffen: de menschen kruipen in huis, zij zijn er verlegen mede en passen later wel op.

4712. *V.* Rond vertelde ons, dat hij 's Zondags meest tot 11 uur aan de machine bezig is, zoodat het hem niet mogelijk is naar de kerk te gaan.

A. Och, hij is niet erg kerksch en zoekt het dus ook niet, anders zou er wel wat op te vinden zijn, want vele anderen, die 't zelfde werk hebben, zitten wel in de kerk.

4713. *V.* Wordt er bij u gesmeerd onder het werk?

A. Ja, alles smeert zich bijna van zelf; voor een paar dingen wordt maar gestopt.

4714. *V.* Hebben er wel eens ongelukken plaats gehad?

A. Aan de meelfabriek heeft een jongen zijne hand verspeeld door, in strijd met de regelen der voorzichtigheid, het kapje van de wals af te halen; en aan „de Unie" heeft een jongen er het leven bij ingeschoten, omdat hij, tegen de waarschuwing van zijn makker in, meende een riempje op de schijf te kunnen brengen, terwijl de boel in gang was. Maar dat was vóór den brand, wel 15 jaren geleden.

4715. *V.* Hebt gij eene regeling voor geval van ziekte?

A. Reglementaire bepalingen hebben wij niet, doch er wordt wel ziekengeld gegeven.
Hier heb ik bijv. een zieke, Dik, die heeft f 3.60 ontvangen, dat is een gedeelte van zijn vaste loon zonder premie en lastengeld. Dat is de regel, dien wij volgen op de fabriek. Voor de pakhuislieden is het anders. Die hebben een vast loon van f 9, maar daarvan wordt bij ziekte 40 cts. daags afgetrokken, zoodat zij f 6.60 ontvangen.

4716. *V.* Zijn uw meeste werklieden bovendien in eene werkmansvereeniging met uitkeering bij ziekte?

A. Ja, vrij algemeen; daarbij zijn bijna allen lid van het ziekenfonds, eene uitstekende inrichting, waaraan de dokters veel werk hebben voor weinig geld. Dat kost voor man en vrouw elk een dubbeltje 's weeks en voor de eerste 4 kinderen 3 cts., de rest is vrij. Voor dat bedrag hebben zij vrij dokter en apotheker.

4717. *V.* Is uw werkvolk verzekerd tegen ongelukken?

A. Neen.

4718. *V.* Is de jongen, die destijds dat ongeluk heeft gekregen, bij u in dienst gebleven?

A. Ja, die is boodschaplooper.

4719. *V.* En hoe gaat het met de oudjes?

A. Die pensionneeren wij bijna altijd; niet naar een vasten regel, maar uit vrijen wil. Er is onlangs pas een oud werkman van ons gestorven, die f 7 's weeks had. Hij had er lang van geprofiteerd. Dan is er nog een krasse man, ook van f 7. Ook geven wij wel eens 3, 4, of 5 gulden pensioen, en trachten bij sommigen, door hun de gelegenheid te geven zakken te verstellen (eene lichte bezigheid), hunne inkomsten te vermeerderen.

4720. *V.* En de weduwen?

A. Die ondersteunen wij ook. Wat zij krijgen, hangt af van den diensttijd van den man en van onze eigen grillige opvatting, of de man getapt was bij ons of niet. Wij hebben echter den naam van ook hierbij nog al royaal te zijn.

4721. *V.* Zoudt gij het betreuren of toejuichen, indien eene algemeene wettelijke regeling de verzekering gelastte van den werkman voor den ouden dag, op kosten van den patroon?

A. Theoretisch zou ik er niet tegen hebben; practisch echter wel. Ik houd meer van zedelijke wetten dan van zooveel staatswetten.

4722. *V.* Is dat de eenige reden, waarom gij tegen zoodanigen maatregel zoudt zijn?

A. Het wordt mij wat te kras met al die wetten; men loopt kans elk oogenblik zijne vingers te branden.

4723. *V.* Maar ik vroeg, of gij verder geen bezwaar zoudt hebben tegen den bedoelden maatregel?

A. In theorie niet, zooals ik zeide. Ik heb van hetgeen van wege de Enquête-Commissie is gepubliceerd nog al wat gelezen en daaruit veel vernomen, wat werkelijk gruwzaam was; maar, zooals ik reeds zeide, over het geheel loopt alles nog al wel, als men ieder zijn eigen boonen maar laat doppen. Dat tusschen beiden komen, wanneer er iets is tusschen den patroon en den werkman, werkt meer kwaad dan goed.

4724. *V.* Hoe is over het algemeen uw oordeel over de werklieden?

A. Gunstig; wij hebben geen dronkaards.

4725. *V.* Wanneer gij uwe herinnering raadpleegt over de verstreken jaren, dat gij zaken drijft, meent gij dan vooruitgang in het geheele wezen van den werkman en in zijn gedrag te kunnen constateeren?

A. Ja, betere ontwikkeling, betere woningen, waarvoor de Bouwvereeniging te Wormerveer veel heeft gedaan, betere scholen, enz.

4726. *V.* Vindt gij ook vooruitgang in het geheele wezen van den werkman?

A. Ja, zijne manier van leven en zijne denkbeelden zijn veel beter en dat is het geval, nadat de sociaaldemocraten zooveel drukte hebben gemaakt. Vroeger was er geen streek, waar uw tegenwoordige collega Domela Nieuwenhuis meer kwam dan bij ons, maar nu is hij uitgepraat, en nu hebben velen meer dan genoeg van het socialisme.

4727. *V.* Een getuige heeft ons gezegd, dat er aan de rijstpellerij geen boetestelsel is, maar dat het wel voorkomt, dat er een paar uren langer gewerkt moet worden zonder loon?

A. Ik weet niets daarvan, maar het is mogelijk, als er plichtverzuim heeft plaats gehad.

4728. *V.* Men heeft ons opgegeven, dat aan de pellerij de vaste loonen varieeren tusschen f 4 en f 7.50 met lastgeld, dat gemiddeld bedraagt f 5.40 per week; is dat juist?

A. De hoogste heeft vast f 8.50 met de premiën f 19.50; dan komen er 6 van f 7.50 met premiën tot f 12.96; een paar van f 6.50 tot f 11.46; een paar van f 5.50 tot f 10.96; een heele boel van f 4.50 tot f 9.96 en van f 4.— tot f 9.46; enkelen van f 4.— tot f 8.55; jongens van f 3.50 tot f 7.14. Alles in eene gemiddelde week.

4729. *V.* Geldt ook in de pellerij het stelsel, dat allen lastengeld krijgen, doch verschillend naar gelang van de schatting, waarin zij staan?

A. Ja, zij krijgen van $5^1/_2$ tot $^1/_2$ cent per last.

4730. De heer **Kolkman**: Gij hebt straks gezegd, dat uwe industrie gedrukt wordt door de beschermende rechten van andere landen. Zoudt gij verlangen, dat hier te lande maatregelen werden genomen om dien druk voor uwe industrie zooveel mogelijk te vergoeden?

A. Als ik lid der Kamer was, zou ik hevig tegen beschermende rechten zijn. Ik acht het beter, dat 4 of 5 millioen menschen goedkoop brood eten, dan dat enkele meelfabrikanten zich ten koste van het algemeen verrijkt zagen. Als fabrikant zou ik echter gaarne meer verdienen. Wij moeten voor onze olie in Duitschland veel inkomende rechten betalen, en ik zou natuurlijk gaarne zien, dat wij onze olie daar vrij mochten invoeren, temeer daar de invoer van koeken uit Duitschland hier te lande geheel vrij is. De inkomende rechten, in Frankrijk op rijst geheven, zou ik ook wel afgeschaft willen zien. Doch overigens ben ik volbloed vrijhandelaar; ik geloof, dat vrijhandel voor ons land het eenige goede stelsel is.

DIRK LAAN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Remmert Adriaan Laan,** oud 45 jaar, rijstpeller en oliefabrikant, firma Bloemendaal & Laan, te Wormerveer.

4731. De **Voorzitter**: Hoe talrijk is het personeel op uwe rijstpellerij?

A. 34 man, waaronder 4 machinisten en stokers.

4732. *V.* Hebt gij ook jeugdige arbeiders in dienst?

A. Slechts één onder de 16 jaren.

4733. *V.* Levert het bezwaar op in uw bedrijf om dezen overeenkomstig de bepalingen der wet te handelen?

A. Neen, die jongen loopt maar zoowat heen en weer, en ten aanzien van hem wordt de wet precies toegepast.

4734. *V.* Hadt gij vroeger meer jongens in dienst?

A. Neen, in principe was ik er niet voor.

4735. *V.* Hoe is de werktijd geregeld?

A. Er wordt gewerkt van 's morgens 6 tot 's avonds 8, en van 's avonds 6 tot 's morgens 6 uur.

4736. *V.* Is dat niet van 8 uur 's avonds tot 10 uur 's morgens, zoodat de ploegen gedeeltelijk samen werken?

A. Dit gebeurt ook wel.

4737. *V.* Er wordt meestal bij dag en nacht gemalen, niet waar?

A. Ja.

4738. *V.* Hoeveel rusttijd gaat van dien werkdag van 14 uren af?

A. 's Middags een uur, en dan wordt er dikwijls een kwartier geschoft om koffie te drinken. Dit kan best, omdat het werk zoo erg zwaar niet is.

4739. *V.* Verlaten de werklui de fabriek in den middagrusttijd?

A. Neen, ze blijven in het pakhuis, waar men hun eten brengt, of waar ze het zelf op den ketel koken.

4740. *V.* Is door u nooit overwogen om den middagrusttijd te verlengen, zoodat de mannen thuis konden gaan eten?

A. Ja, maar daartegen bestaan bezwaren. Ten eerste wonen sommigen te ver van de fabriek, soms in naburige dorpen, en ten tweede moet de fabriek, als het kan, doorwerken. Het verlies van steenkolen is niet zoo erg, maar de aard van het fabrikaat legt meer gewicht in de schaal. Wanneer de fabriek stopt, wordt in den eersten tijd daarna minder goede rijst afgeleverd, en dit is een groot bezwaar. Soms kan de fabriek echter door drie man aan den gang gehouden worden.

4741. *V.* Dezen wisselen elkaar dan af om te eten?

A. Ja.

4742. *V.* Zoodat het technisch bezwaar door onderlinge schikking overwonnen wordt?

A. Ja.

4743. *V.* Zou het dan overwegend bezwaar opleveren om dat uur tot anderhalf uur te verlengen?

A. Overwegend, wat zal ik daarop zeggen? Naast de belangen van zijn volk heeft de fabrikant ook rekening te houden met de concurrentie, die alles beheerscht. Er op aangedrongen heeft het volk nooit, maar wij hebben de zaak meermalen overwogen, en bij het bouwen van de nieuwe fabriek zal zij van zelf weder aan de orde komen.

4744. *V.* Wordt er buiten die 14 uren ook overgewerkt?

A. Onbeduidend; het wordt trouwens niet hoog betaald, 10 à 12 cents per uur, om misbruik te voorkomen.

4745. *V.* Komt Zondagswerk voor?

A. Alleen voor den timmerman.

4746. *V.* Is de mogelijkheid nooit overwogen om 's Zaterdags-middernacht te stoppen?

A. Neen, dat zou het volk ook niet gaarne hebben om het gemis der verdienste. En het bezwaar drukt maar op 8 man van de 30, om de 14 dagen.

4747. *V.* Maar gesteld, dat de wetgever Zondagsarbeid verbood, hoe zoudt gij het dan stellen?

A. Ja, dat weet ik niet; er zijn wel menschen, die dat uit principe doen, maar hoe het hun bevalt, weet ik niet. De concurrentie maakt, dat men met een paar centen verschil dikwijls moet opkrassen.

4748. *V.* Bestaat er op de rijstfabriek een vast loonstelsel?

A. Ja.

4749. *V.* Hoe zijn daar de loonen?

A. Verbazend afwisselend. De eene machinist heeft f 15, de andere f 12. Beiden hebben nog al veel overwerk, want aan zoo'n machine valt nog al eens wat te doen; zoo had de eerste de vorige week f 1.80 overwerk, de andere f 4. De stokers hebben f 10 en f 9.50 vast, beiden hadden de laatste week f 1 overwerk. De overige loonen zijn als volgt: de chef f 21, de onderchef f 18, verder zijn er knechts met loonen van f 15 tot f 10 voor de getrouwden, voor de ongetrouwden van f 7 tot f 4, en voor de jongens van f 2.50.

4750. *V.* Dus het minste loon van een gehuwd werkman is f 10?

A. Ja, dat komt nu zoo uit, maar als zoo'n knaap van f 7 het ongeluk heeft te trouwen, kan ik niet maar onmiddellijk zijn loon verhoogen, want dan zouden ook de ongetrouwden hetzelfde kunnen vergen.

4751. *V.* Hebben uwe werklieden ook nog afwisselende inkomsten?

A. Neen, lastengeld geven wij niet, want als er dan eens best, zwaar goed te pellen valt, zouden de werklieden, om maar veel lasten te maken, er de hand wel eens mede kunnen lichten. Wij geven, als het lijden kan, bij het eind van het jaar eene gratificatie van 10 tot 25 gulden. De duurste knechts krijgen wel 30, 40 gulden tot f 100 toe, dat gaat naar bekwaamheid en succes aan de fabriek.

4752. *V.* Op welken dag der week betaalt gij uit?

A. Op Dinsdag. De Zaterdag wordt te Wormerveer een gevaarlijke dag geacht.

4753. *V.* Is bij u wel eens een verzoek van de werklieden ingekomen om uitbetaling op Zaterdag?

A. Neen, nooit. Dinsdag is een geschikte dag. Dan is de spaarbank ook open, zoodat, wie sparen wil, onmiddellijk zijn geld kan wegbrengen, maar het is eigenaardig, dat de werklieden daar eenigszins geheimzinnig mede zijn. Ik ben lid van de directie der spaarbank, maar mijne werklieden komen liefst, als ik er niet ben.

4754. *V.* Hebt gij een reglement in de fabriek?

A. Neen; daar houd ik niet van. De ondervinding leert, dat reglementen en contracten nooit volledig zijn.

4755. *V.* Hebt gij een boetenstelsel?

A. Neen, noch in de olie-, noch in de rijstfabriek. Het gaat heel goed zonder boeten. Ongeregeldheden komen meest voor onder de jongeren, en die kan men zonder veel bezwaar wegzenden. Zoo'n jongen van 18 jaar komt wel terecht, en als hij berouw toont, nemen wij hem ook wel terug.

4756. *V.* Hebt gij volstrekt geen last van misbruik van sterken drank onder het personeel?

A. Absoluut niet.

4757. *V.* Heeft er weinig wisseling van personeel bij u plaats?

A. Zeer weinig.

4758. *V.* Wanneer een werkman weggaat, hetzij uit zijn vrijen wil, hetzij door den uwen, heeft er dan eenigen tijd te voren opzegging plaats?

A. Behalve onder de jongens herinner ik mij niet, dat er weg zijn gegaan.

4759. *V.* Heeft men in de rijstpellerij niet veel last van stof?

A. Volstrekt niet, er is weinig stof; de lokalen zijn gezond.

4760. *V.* Hebt gij niet eenige staande assen onbeschermd?

A. Neen, zij zijn alle beschermd.

4761. *V.* Uwe fabriek heeft immers de eigenaardigheid, dat het gebouw gestadig schuddende is?

A. Die kwaal is overwonnen door er een gebouw aan te zetten.

4762. *V.* Gebeurde het schudden vroeger, omdat het gebouw geheel vrij stond?

A. Neen, het lag aan den grond; bij ons staat alles op palen.

4763. *V.* Hebt gij, ingeval van ziekte, eene vaste regeling?

A. In geval van ziekte behouden de menschen hun vol loon.

4764. *V.* Hebt gij voor het uitkeeren van dat loon bij ziekte eene contrôle-regeling?

A. Mijn meesterknecht let daarop. Wanneer een zieke langs de straat zou loopen, zou zijn buurman hem spoedig verraden.

4765. *V.* Er wordt wel eens door werkgevers gezegd, dat het groote bezwaar tegen uitkeering bij ziekte daarin ligt, dat de ziekte gesimuleerd wordt. Is dat uw ondervinding niet?

A. Dat heb ik nooit ondervonden.

4766. *V.* Zijn er onder uwe werklieden, die, niettegenstaande zij hun loon behouden, in een uitkeeringsfonds zijn?

A. Onder de rijstpellers niet.

4767. *V.* Heeft uwe firma niet een fonds voor gepensionneerden en weduwen?

A. Ja, maar dat is een geheel vrij fonds. Wanneer een knecht sterft en hij laat eene weduwe na, die zich redden kan, hetzij omdat zij geld heeft, hetzij doordat hare kinderen haar helpen, dan krijgt zij eene kleine ondersteuning, al had de man een hoogen rang. Is de weduwe echter arm en het huishouden groot, dan krijgt zij eene groote ondersteuning, al had haar man een kleinen rang. Economisch is het wellicht minder goed, het is meer een soort van philantropie.

4768. *V.* Tot welk bedrag kan de ondersteuning stijgen?

A. Tot f 6.—, f 7.—.

4769. *V.* Strekt het fonds uitsluitend tot ondersteuning van weduwen of ook van oude werklieden?

A. Ook van oude werklieden, maar die hebben wij nog niet. Het fonds is ingesteld in 1887, er zijn weinig ongelukken geweest en dus is het aardig aangegroeid. Voor het overige zijn wij voor ongelukken nog verzekerd bij de Maatschappij tot verzekering tegen ongelukken in Den Haag.

4770. *V.* Hebt gij uitsluitend eene stoomoliefabriek, of ook nog windmolens?

A. Alleen eene stoomfabriek; vroeger hadden wij vier windmolens, die hebben wij echter verkocht.

4771. *V.* Is het ook uwe meening, dat de werklieden aan het werk in de stoomfabriek de voorkeur geven boven het werk in de windmolens?

A. Vrouwen hebben liever, dat de man in de stoomfabriek werkt, het loon is dan regelmatiger.

4772. *V.* Zijn de verdiensten ook hooger?

A. Dat hangt er veel van af, of een windmolen veel kan werken.

4773. *V.* Hoe worden de loonen bij u in de oliefabriek berekend?

A. Alles per stuk.

4774. *V.* Tot welke loonen kunnen uwe arbeiders het brengen?

A. De machinist heeft f 14.— vast, de vorige week voor overwerk nog f 2.50, zijn helper f 12,—. De vaste timmerman f 17,—, zijn knechtje van 16 jaar f 3.50. De chef van de olieslagerij f 17,—, die den boel aflevert f 13.—. Dat zijn alle vaste loonen. De blokmalers hebben 21 cents per 1000 koeken, de steenknechts 24 cents, de jongens 17 cents, de pletjongens 8 cents. Het minimum koeken, per week gemaakt, is 58000, de blokmalers verdienen dus f 12.18, de steenknechts f 13.92, de jongens f 6.96, de pletjongens f 4.64. In het voorjaar, toen het heel druk was, zijn die verdiensten wel met 20 % of 25 % toegenomen, doch toen hebben zij ook harder moeten werken.

4775. *V.* Ook langer?

A. Neen, niet langer, wel harder; zij moesten dus wat actiever zijn.

4776. *V.* Aan een der getuigen, ook oliefabrikant, heb ik gevraagd, of niet met wat meer activiteit van den kant der werklieden bij een korteren arbeidsduur hetzelfde resultaat zou te verkrijgen zijn als thans in den langeren. Daarop antwoordde hij ontkennend. Nu zegt gij, dat bij u in het voorjaar, door harder te werken zonder verlenging van den arbeidsduur, toch meer geproduceerd werd. Lag dat aan grooter toewijding?

A. Dit kwam daardoor, dat de koeken zoo duur en schaarsch waren, dat wij de olie er niet uithaalden. Dit gaf dus een klein rendement, maar de prijs der koeken was zoo absurd hoog, dat het toch in mijn voordeel was. Dit alles was echter slechts eene toevallige omstandigheid.

4777. *V.* Hoe lang is de werktijd bij u in de oliefabriek?

A. 12 uren.

4778. *V.* Gaat er geen rusttijd af?

A. Ja, drie kwartier.

4779. *V.* Staat de fabriek dan geheel stil?

A. Ja. Vroeger stond de molen 's morgens, maar omdat het meer in het belang van de werklui was, hebben wij dit op den middag gesteld. Als het niet druk is, staat de molen dikwijls een uur.

4780. *V.* In uwe fabriek hebben de menschen dus $^3/_4$ uur zittende rust, in onderscheiding met andere oliefabrieken, waar 12 uren staande wordt doorgebracht?

A. Ja. Maar hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat de mannen in die fabrieken wel even kunnen gaan zitten, totdat de koeken er uitgehaald worden.

4781. *V.* Gij zeidet, dat de fabriek vroeger 's morgens stond; was dat ook gedurende drie kwartier?

A. Neen, slechts één kwartier.

4782. *V.* De feitelijke arbeidsduur is sedert dien tijd dus met een half uur verminderd?

A. Ja.

4783. *V.* Heeft dat nadeeligen invloed op de productie gehad?

A. Neen, het hindert niet.

4785. *V.* Dus die vermindering van arbeidsduur legt geen drukkenden last op den fabrikant?

A. Neen, doch ons vak is zóó speculatief, en het eene jaar scheelt zóóveel bij het andere, dat het moeilijk is uit te maken.

4786. *V.* Het treft mij, dat in andere oliefabrieken 12 uren aan één stuk wordt gewerkt, en dat dit bij u het geval niet is. Ik heb u immers goed begrepen, dat die vermindering van arbeidsduur geen overwegend geldelijk nadeel voor den fabrikant oplevert?

A. Ja, doch ik kan het moeilijk bepalen.

4787. *V.* Wordt het loon per week uitbetaald?

A. Neen, om de 14 dagen, dat is zoo eene sleur en geeft ons wel een klein gemak. De socialistische lui zijn daar tegen, maar dat zouden zij ook zijn, als het per week gebeurde, omdat die eenvoudig tegen alles zijn. Als de vrouw maar goed is, kan dat ook best.

4788. *V.* Als de fabriek schoongemaakt wordt, gaat het loon dan door?

A. Dan krijgen zij gedurende die 2 à 3 weken een daalder per dag vast, en aan bijwerk op de andere fabriek een gulden of daaromtrent.

4789. *V.* Over het personeel van welke uwer beide fabrieken denkt gij het gunstigst?

A. Over de rijstpellers; maar dat volk is meer met ons opgegroeid, omdat wij de rijstfabriek zelf bouwden, terwijl wij de oliefabriek gekocht hebben en dus het volk zoo goed niet kenden.
De olieslagers zijn daarentegen meer politiek ontwikkeld in dien zin, dat zij meer meedoen aan de tegenwoordige beweging, die al het kwaad van de maatschappij toeschrijft aan de patroons. Dat zijn in één woord die menschen, die hun hoed niet afnemen.

4790. *V.* Meer dan één getuige verklaarde, dat de olieslagers lager staan dan de pellers; beaamt gij die meening niet?

A. Dat is verschillend. Mijn meesterknecht is een ontwikkeld, zelfs zeer ontwikkeld man.

4791. *V.* Komt gij persoonlijk veel met uwe werklieden in aanraking?

A. Ik kom elken dag twee- of driemaal op de rijstfabriek, en op de oliefabriek kom ik ook dagelijks, zoodat zij mij kunnen spreken; maar zij behandelen hunne kleine grieven, enz. meestal met de meesterknechts.

4792. *V.* Zijn er nog bijzondere instellingen aan uwe fabriek in het belang der werklieden?

A. Neen, maar daar de olieslagers per stuk betaald worden, leggen zij een dubbeltje per persoon 's weeks ter zijde om degenen, die ziek worden, te ondersteunen. Wie ziek is, krijgt dan f 2 's weeks, wij leggen daar f 2 bij, en uit het werkliedenfonds krijgen zij daarenboven f 5.

4793. *V.* Dus wat voor de werklieden in de rijstfabriek geldt, is niet evenzeer van kracht voor de oliebriek?

A. Neen.

4794. De heer **Le Poole**: Komt het voor, dat de werklieden met behoud van hun loon een vrijen dag krijgen, een zoogenaamden zomerschen dag?

A. Neen.

4795. *V.* Zoudt gij dit niet van belang achten voor menschen, die zoo weinig vrij hebben?

A. Als de fabriek stilstaat, nemen de werklieden wel een vrijen dag. Bovendien hebben zij met kermis vast een vrijen dag. Het is nu bij ons kermis, en gisteren zag ik toevallig, dat er heel wat werklui naar Amsterdam gingen; die wenschten dus hun vrijen dag niet te besteden aan het kermishouden. 's Zondags gaan er ook wel eens werklieden naar Amsterdam.

4796. De **Voorzitter**: Komt gij wel met de gezinnen van de werklieden in aanraking?

A. Weinig, dit is meer het werk van dames; ziekenfondsen bestaan er te Wormerveer in massa.

4797. *V.* Hebt gij ook woningen laten zetten voor uwe werklieden?

A. Ja, een paar voor den machinist en twee anderen, bovendien heeft de meesterknecht met voorschot van ons wat gebouwd.

4798. *V.* Trachten gewone werklieden niet wel eens voorschot te krijgen voor het bouwen van een huisje?

A. Dat komt weinig voor. De trek naar een eigendommetje komt eerst, als ze een paar honderd gulden erven of betrouwen.

4799. *V.* Gewoonlijk komen de werklieden immers eerst op 18jarigen leeftijd in uw dienst?

A. Ja, meestal.

4800. *V.* Wat hebben zij dan vroeger gedaan?

A. Zij zijn dan loopjongen geweest of zoo iets.

4801. *V.* Komen zij niet dikwijls van zakjesplakkerijen?

A. Dat ik weet, niet.

4802. *V.* Hebt gij ons nog het een en ander mede te deelen?

A. Ik wenschte er alleen nog op te wijzen, dat de werklieden nog eenige kleine buitengewone inkomsten hebben. Aan de olieslagerij bijv. krijgen zij afleveringsgeld voor de olie en de koeken, die zij afleveren, en f 2.50 voor ketelbikken. Op dit laatste werk zijn zij zeer gesteld, maar het wordt meestal opgedragen aan lieden, die groote huishoudens hebben.

R. A. Laan.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Willem Jan Prins**, oud 34 jaar, olieslager, firma Jan Prins, te Wormerveer.

4803. De **Voorzitter**: Hoe talrijk is uw personeel?

A. Ongeveer 55 man.

4804. *V.* Bevinden zich daaronder jeugdige arbeiders?

A. Geen van beneden de 16 jaren.

4805. *V.* Hebt gij nooit met jeugdige arbeiders gewerkt, of hebt gij daarmede opgehouden tengevolge van de arbeidswet?

A. Vroeger hebben wij wel jeugdige jongens in dienst gehad, maar dat was reeds vóór de invoering der wet.

4806. *V.* Is uwe firma terstond begonnen met een stoomoliefabriek, of heeft zij vroeger ook windmolens gehad?

A. Mijn grootvader had een windmolen, maar die is door mijn vader veranderd in een stoommolen.

4807. *V.* Uwe fabriek is immers met hydraulische persen ingericht?

A. Ja, gedeeltelijk.

4808. *V.* Aan welk soort van werk geeft gij de voorkeur?

A. Dat is vrijwel hetzelfde.

4809. *V.* Geven de werklieden de voorkeur aan de eene of andere wijze van werken?

A. Ik geloof het niet.

4810. *V.* Gevoelen degenen, die aan het leven van de oude inrichtingen gewend zijn, zich min of meer misplaatst in de rustiger omgeving in een lokaal met hydraulische persen?

A. Ik heb dat nooit vernomen.

4811. *V.* Werkt gij dag en nacht?

A. Ja.

4812. *V.* Met ploegen, die elk 12 uren werken?

A. Ja.

4813. *V.* De dagploeg heeft een zekeren rusttijd ten gevolge van het smeren?

A. In den morgen ½ uur ongeveer.

4814. *V.* De nachtploeg daarentegen werkt 12 uren achtereen zonder rust?

A. Ja.

4815. *V.* Is door u nooit overwogen om zoowat halverwege den werktijd een zekeren rusttijd in te voeren?

A. Nooit. De wenschelijkheid is nooit geuit geworden.

4816. *V.* Maar komt het u zelf niet wenschelijk voor, dat er behoorlijke rusttijd is bij zulk een langen werktijd?

A. De menschen schijnen er zich goed onder te bevinden.

4817. *V.* Hoe komt het, dat de smeertijd in den ochtend valt? Uit een technisch oogpunt zal het u toch wel onverschillig zijn, of dit 's ochtends dan wel 's middags plaats heeft?

A. Ja, het is zoo'n oude gewoonte.

4818. *V.* Is nooit door u waargenomen, dat op het einde van den langen werktijd het arbeidsvermogen verminderde?

A. Dat heb ik nooit waargenomen.

4819. *V.* Heeft uw baas ook nooit met u over de wenschelijkheid gesproken om een rusttijd in te voeren?

A. Neen.

4820. *V.* De verwisseling der ploegen heeft altijd op het uur van 6 plaats?

A. Ja.

4821. *V.* Wordt er nog wel overwerk door de nachtploeg in den morgen verricht?

A. Ja, bij afleveringen.

4822. *V.* Heeft dat veel plaats?

A. In den winter meer dan in den zomer.

4823. *V.* Hoe lang duurt dat overwerk?

A. Een paar uren.

4824. *V.* Sluit dat overwerk dan onmiddellijk aan bij het nachtwerk?

A. Dat hangt er veel van af, of de schepen gereed zijn om te laden. Meestal is er een paar uur rusttijd tusschen. Er wordt ook wel los volk voor genomen, maar ons volk doet het gaarne, omdat het er extra voor wordt betaald.

4826. *V.* Hoe lang duurt de rusttijd dan?

A. Twee of drie uren.

4827. *V.* Blijven zij dan op de fabriek?

A. Neen, zij gaan naar huis.

4828. *V.* Wanneer stopt de fabriek?

A. 's Zondagsmorgens.

4829. *V.* Heeft er 's Zondagsmorgens na 6 uur geen arbeid meer plaats?

A. Neen.

4830. *V.* Reparatiën ook niet?

A. Door den timmerman soms, en eene enkele maal ook door een paar van het volk.

4831. *V.* Hebt gij er nooit over gedacht, vroeger te stoppen dan 's Zondagsmorgens 6 uur, des Zaterdagsavonds of middernacht?

A. Neen.

4832. *V.* Uwe loonen worden zeker per stuk berekend?

A. Ja, per 1000 koeken.

4833. *V.* Is van wege de werklieden wel eens het verzoek tot u gekomen om per last betaald te worden?

A. Neen, nooit.

4834. *V.* Kunt gij ons ook eene opgave verstrekken omtrent de gemiddelde feitelijke verdiensten?

A. Als maximum f 14, f 13, f 12, f 11 of f 10.

4835. *V.* Dat is dan zeker eene gunstige week?

A. Ja.

4836. *V.* Hoe zijn de loonen in eene ongunstige week?

A. f 12, f 11, f 10 of f 9.

4837. *V.* Kunt gij een overzicht over het geheele jaar geven?

A. Neen.

4838. *V.* Mag ik uit uwe mededeelingen opmaken, dat van de bij u door gehuwde arbeiders verdiende loonen f 9 het minimum is?

A. Ja, tenzij in het geval, dat de fabriek voor reparatie staat.

4840. *V.* Komt dat staan van de fabriek dikwijls voor?

A. Zon- en feestdagen uitgezonderd, niet, tenzij wegens reparatiën. In zoodanig geval wordt het loon naar een getal van 50000 kilo 's weeks berekend.

4841. *V.* Hebben de werklieden nog andere geldelijke voordeelen?

A. Het overwerk was onder de door mij genoemde cijfers niet begrepen.

4842. *V.* Hoe wordt het overwerk betaald?

A. Met drie stuivers per uur minstens. Voor elke 1000 koeken, die ik aflever, betaal ik 5 cts. aan elken man; voor 1 vat olie 1 cent.

4843. *V.* Hoeveel beloopt dat gemiddeld?

A. Een kwartje in een uur voor de koeken, en voor de olie kan het soms wel twee kwartjes zijn.

4844. *V.* Kunt gij geene opgaven doen betreffende het feitelijk uitbetaalde bedrag aan overwerk?

A. Neen.

4845. *V.* Is er in de loonsregeling aan uwe fabriek in de laatste jaren niet eenige verandering gekomen?

A. Ja.

4846. *V.* Naar ons is medegedeeld, werd beweerd, dat aan uwe fabriek lagere loonen werden uitbetaald dan aan de andere fabrieken, waartegenover eenige emolumenten stonden, die bij uwe firma wel en bij de andere niet voorkwamen. Naar aanleiding daarvan zouden de loonen zijn verhoogd, doch de emolumenten afgeschaft. Is dat juist?

A. Ja, de loonen zijn verhoogd en de emolumenten afgeschaft.

4847. *V.* Waarin bestonden die emolumenten?

A. In steenkolen, die 's winters werden gegeven.

4848. *V.* Zijn nu ondanks die afschaffing de inkomsten der werklieden vermeerderd?

A. Ja.

4849. *V.* Betaalt gij het loon om de 14 dagen uit?

A. Neen, iedere week.

4850. *V.* Hebt gij dat altijd zoo gedaan?

A. Ja.

4851. *V.* Is er niet een tijd geweest, dat het loon om de 14 dagen werd uitbetaald, gelijk bij uw vak algemeen is in de Zaanstreek?

A. Ja, doch dat was vóór mijn tijd.

4852. *V.* Gij hebt dus geen ervaring omtrent dien overgang?

A. Neen.

4853. *V.* Stelt het volk prijs op de betaling per week?

A. Dat weet ik niet.

4854. *V.* Zijn u nog meer oliefabrieken bekend, waar met de week betaald wordt?

A. Dat durf ik niet zeggen.

4855. *V.* Hebt gij nog al wisseling in uw personeel?

A. Weinig.

4856. *V.* Wordt wederkeerig een termijn van opzegging in acht genomen?

A. Och neen; men zegt: „gij kunt met het einde der week vertrekken."

4857. *V.* Blijft er wel eens iemand onverhoeds weg zonder voorafgaande waarschuwing?

A. Eene enkele maal.

4858. *V.* Hoe gaat het met lieden, die ziek worden?

A. Onverschillig welk loon hij verdient, geniet een zieke als minimum f 0.75 per dag, maar ik geef mijn directeur *plein pouvoir* met verhooging, om naar omstandigheden te behandelen.

4859. *V.* Zijn de menschen bovendien nog in een uitkeeringsfonds?

A. Ja.

4860. *V.* Is uw volkv erzekerd tegen ongelukken?

A. Ja, bij de „Eerste Nederlandsche," maar in de laatste jaren zijn er geen ongelukken gebeurd.

4861. *V.* Er zijn door u nog al maatregelen van beveiliging genomen in den laatsten tijd, niet waar?

A. Ja, op verzoek van de heeren der Commissie zijn nog al eenige wijzigingen aangebracht.

4862. *V.* Ontvangen oude gedienden wel ondersteuning?

A. Ja, f 3 als minimum, maar dat kan stijgen tot het volle loon, al naar omstandigheden.

4863. *V.* Zoudt gij bezwaar hebben tegen eene wettelijke regeling, waarbij de voorziening van den ouden dag van den werkman algemeen verplichtend werd gesteld, grootendeels, zoo niet geheel, ten koste van den werkgever?

A. Wanneer er een uitvoerbaar plan was, ja; maar ook voor den patroon voor het geval, dat de zaken niet goed gaan. Een uitvoerbaar plan heb ik echter nog niet gezien.

4864. *V.* Gij meent, dat de bijdragen eventueel te zwaar zouden kunnen worden voor den ondernemer, maar het beginsel juicht gij toe?

A. Juist.

4865. *V.* Hebt gij een reglement in uwe fabriek?

A. Neen; hoe meer reglementen, hoe meer overtredingen.

4866. *V.* Bestaat er ook geen boetestelsel?

A. Neen, dat is niet noodig.

4867. *V.* Komt gij persoonlijk veel met de werklieden in aanraking?

A. Mijn vader heeft dat in het begin veel gedaan. Toen heeft hij een meesterknecht gekregen, die zijn volste vertrouwen genoot en waardig was. Hij heeft toen de ondervinding opgedaan, dat hij zelf op enkele punten te toegevend was geweest voor de werklieden, op andere misschien onbillijk. De meesterknecht nu is een man, die zelf arbeider is geweest en dus veel beter kan nagaan, hoe een arbeider moet worden behandeld en wat hem toekomt. Aan dezen is nu de omgang met de arbeiders overgelaten, terwijl hij in enkele gevallen overleg pleegt met mij.

4868. *V.* Gelooft gij, dat de werklieden met hem en hij met hen in gewenschte verhouding leven?

A. Ja, in eene zeer gewenschte verhouding.

4869. *V.* Zijn er misschien punten, waarop gij uwerzijds nog onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Neen, dank u.

W. J. Prins.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Jacob Duyvis**, oud 28 jaar, stijfselfabrikant, firma Jacob Duyvis, te Koog a/d Zaan.

4870. **De Voorzitter**: Tegenwoordig werkt uwe fabriek immers met stoom?

A. Wij hebben drie fabrieken, die met stoom werken.

4871. *V.* Brengt uw bedrijf mede, dat het wenschelijk is met niet te groote fabrieken te arbeiden, dat gij er drie hebt?

A. Wij zijn in 1856 klein begonnen, maar hebben langzamerhand debiet gekregen. Wij hebben er toen eene fabriek bij gekocht en nog eene fabriek gehuurd.

4872. *V.* Toen de firma begon, was het uitsluitend handwerk?

A. Ja.

4873. *V.* En heeft de invoering van den stoom invloed op het werk gehad?

A. Voor het werkvolk zeer zeker, want de arbeid is veel verlicht door den stoom, en het aantal arbeiders op de fabriek is hetzelfde gebleven.

4874. *V.* Is het werk ook veel geregelder geworden?

A. Ja, zeker.

4875. *V.* Hebt gij persoonlijk den toestand van vroeger nog gekend?

A. Aan eene der fabrieken een weinig.

4876. *V.* Is het werk, waar niet met stoom gearbeid wordt, zeer ongeregeld?

A. Bepaald ongeregeld niet, maar, wanneer het goed gereed is om te verwerken, dan moet het ook geschieden.

4877. *V.* Hoe talrijk is uw personeel?

A. 25 personen, waaronder drie jeugdige, die onder de termen van de arbeidswet vallen; deze werken echter op de stijfselpakkerij.

4878. *V.* Zoodat het vroeger weggaan van die jongens niet de minste stoornis in het bedrijf brengt?

A. Neen.

4879. *V.* Wordt door u aan de wet streng de hand gehouden?

A. Zeer zeker.

4880. *V.* Is een van die jongens niet hulpstoker?

A. Neen, dat is een jongen, die bij den machinist het vak leert.

4881. *V.* Hoe is de werktijd bij u geregeld?

A. Daarop kan ik geen voldoend antwoord geven; mijn meesterknecht is voor de Commissie geweest en zal wel naar waarheid geantwoord hebben. Ik weet wel, dat er genoeg rusttijd overblijft.

4882. *V.* Brengt de aard van het bedrijf mede, dat het werk ongeregeld is, zelfs waar met stoom gearbeid wordt?

A. Ja.

4883. *V.* Kan dat, waar men met stoom werkt, niet vast geregeld worden?

A. Het is thans geregelder dan vroeger. Vroeger had

ik een meesterknecht, die verslaafd was aan den drank, zoodat er zelfs des Zondags moest gewerkt worden, en nu wordt de machine des Zaterdags gestopt.

4884. *V.* Hebt gij het nu met uw tegenwoordigen meesterknecht goed getroffen?

A. Zeker.

4885. *V.* Wanneer komt het volk 's morgens?

A. 5 uur, 5½, soms 6 uur, dat hangt af van het werk. Als ik soms op de fabriek kom, zie ik ze wel kaartspelen; en als er brand is, deeersten, die er bij zijn, zijn de stijfselmakers.

4886. *V.* Naar huis gaan zij 's middags niet?

A. Zeker wel, zij gaan thuis eten, 1 uur of 1½ uur.

4887. *V.* Gaan allen tegelijk weg, of wisselen zij elkander af?

A. Er moet altijd iemand op de fabriek blijven.

4888. *V.* Hoe lang is de arbeidsdag?

A. Van 12 tot 14 uren.

4889. *V.* Waarvan afgaan de min of meer ongeregelde rusttijden?

A. Ja.

4890. *V.* 's Nachts wordt er niet gewerkt?

A. Neen.

4891. *V.* Hoe is uw loonstelsel?

A. Wij hebben vaste loonen; ik heb hier eene opgave gemaakt van de verschillende loonen. Wanneer de fabriek eene geheele week stilstaat, verdient de meesterknecht f 8, de tweede man f 6, de derde f 5, de vierde f 3. Te Wormerveer heb ik nog een vijfden man van f 2.50.

4892. *V.* Dat zijn de loonen, als er niet gewerkt wordt?

A. Ja. Als er gewerkt wordt, zijn die loonen één gulden hooger, en dan, naar gelang van het aantal brouwsels, tweemaal of driemaal meer. Gemiddeld kan men rekenen tweemaal zoo hoog. Dat zijn de loonen voor gewone stijfsel. Maken zij Urling's patentstijfsel, dan komt er nog ongeveer f 2 voor elk brouwsel bij per persoon.

4893. *V.* Hebt gij ook een overzicht van de feitelijke verdiensten per jaar?

A. Ja. Verleden jaar, een jaar minder gunstig dan de beide voorafgaande jaren, verdiende de meesterknecht f 921; verder heb ik uitbetaald loonen van f 725, f 627, f 480, f 728, dat was de machinist, f 104, de leerlingmachinist. De meesterknecht heeft soms wel f 1000.

4894. *V.* Uit uwe opgave zie ik, dat er ook loonen zijn uitbetaald van f 400, f 470, f 480 en eenige van f 350.

A. Dat zijn de pakkers.

4895. *V.* Zij hebben dus gemiddeld f 7 à f 8 in de week?

A. Ja, de loonen zijn in den laatsten tijd iets verhoogd.

4897. *V.* Zijn er onder de gehuwde werklieden sommigen, die maar f 7 verdienen?

A. Alleen de stoker, en dat was iemand, dien ik niet noodig had. Ik zou het met den leerling-stoker best kunnen doen, doch het was iemand, die aan den drank verslaafd was. Ik heb hem toen bij mij genomen, en hij is er gebleven en verbeterd.

4898. *V.* Hebben uwe werklieden nog andere voordeelen, b.v. een premiestelsel?

A. Neen.

4899. *V.* Niet enkele kleine emolumenten?

A. Ja, eenig afval, b.v. van oud ijzer, doch niet van de tarwe. Dit is echter niet veel. De meesterknechts hebben vrij cokes. Met November worden aan iedere fabriek twee varkens geslacht en onder de werklieden (alleen de stijfselmakers) verdeeld.

4900. *V.* Is er bij u eene voorziening in geval van ziekte?

A. Daarvoor sta ik borg. Wanneer er iemand ziek is, wordt het werk onder de anderen verdeeld, en als hij lang ziek blijft, wordt er een man bij in dienst genomen, die daarvoor van mij eenige tegemoetkoming krijgt. De meesten zijn lid van het fonds, waaruit zij f 6 's weeks ontvangen in geval van ziekte.

4901. *V.* De zieke behoudt dus een behoorlijk inkomen?

A. Ja, zijne inkomsten zijn bijna onveranderd.

4902. *V.* Zijn er in de latere jaren ongelukken bij u voorgevallen?

A. Ik weet van twee ongelukken. In het eerste geval is de man met zijn been onder de krukas of kattekop gekomen, waardoor het is gebroken. Ik heb toen den dokter betaald, benevens voor versterkende middelen gezorgd.

4903. *V.* Was de krukas omheind?

A. Ja, het ongeluk was wel aan nonchalance te wijten.

4904. *V.* Wat was het tweede ongeluk?

A. De man wilde een riempje weghalen en toen werd zijn arm door de spaken van het rad gegrepen.

4905. De heer **Le Poole:** Gebruikt gij tot het verbinden der riemen gespen, veters of riembinders?

A. Riembinders.

4906. De **Voorzitter:** Ook riemopleggers?

A. Neen, dat gaat met de hand.

4907. *V.* Gij hebt ook een paar woningen bij de fabriek, niet waar?

A. Ja. De meesterknecht woont er in een voor f 0,50, de twee andere doen f 1.— 's weeks.

4908. *V.* Komt gij veel in aanraking met uwe menschen?

A. Ja wel, moeilijkheden komen zelden voor. Ik ben met 4 man begonnen en heb, ofschoon ik mijne zaak steeds heb uitgebreid, er velen, die 14, 16, 20, 25 jaren bij onze firma zijn; wel een teeken, dat er bij mij geen groote wisseling van personeel plaats heeft.

4909. *V.* Hebt gij te klagen over misbruik van sterken drank?

A. Wel gehad, tengevolge van het slechte voorbeeld van den meesterknecht op „de Prinses". Alle knechts

deden mede, maar nadat ik dien vent heb weggejaagd en door een ander vervangen, heb ik geen klagen meer, en toch zijn 't dezelfde menschen. Geld leenen, zooals vroeger aan de orde was, komt bijna ook niet meer voor aan die fabriek.

4910. *V.* Hebt gij uw personeel tegen ongelukken verzekerd?

A. Neen, ik ben daar niet voor, omdat m. i. daardoor de band tusschen patroon en volk verslapt. Dat ontaardt in eene verplichting, en dat moet het niet zijn. Ik sprak laatst nog in dien geest met mijn meesterknecht, die dat volkomen beaamde.

4911. *V.* Heeft uw volk de overtuiging, dat op hun ouden dag voor hen gezorgd zal worden?

A. Ja, er is niemand, die van de familie Duyvis kan zeggen, dat zij een werkman op straat zet, omdat hij niet meer werken kan.

4912. *V.* Hebt gij thans gepensionneerde werklieden?

A. Een, die sedert 13 jaar f 3 's weeks heeft. Die man heeft zelf eigendommen en is alleen op de wereld, zoodat hij goed rond kan komen.

4913. *V.* Hebt gij onder uw personeel menschen, die eene eigen woning bezitten?

A. Mijn meesterknechts Smit en De Groot hebben samen met voorschot van mij een huis gekocht en betalen dat wekelijks af.

4914. *V.* Is onder uwe gewone werklieden niemand, die iets dergelijks heeft gedaan?

A. Neen.

4915. *V.* Moeten er bij u wel boeten worden toegepast?

A. Neen, wij hebben geen boetestelsel.

4916. De heer **Le Poole**: Gebruikt gij voor uw fabrikaat uitsluitend tarwemeel? Of hebt gij ook wel beproefd gebruik te maken van afval van rijstmeel, dat hier natuurlijk gemakkelijk te krijgen is?

A. Ik gebruik tarwe; de rijststijfsel wordt te Utrecht vervaardigd door mijn vader.

4917. *V.* Heeft de rijststijfsel niet het voordeel, dat zij koud kan gebruikt worden?

A. Neen, dat kan met beide soorten geschieden.

4918. *V.* Gevoelt gij de concurrentie van de Duitsche fabrieken sterk?

A. Och, een profeet is nooit geëerd in zijn eigen vaderland. In ons land verkoopt mijn vader weinig, maar in België en Engeland, waar zooveel stijfselfabrieken zijn, des te meer. Er gaan zelfs enkele waggons naar Duitschland, niettegenstaande de hooge rechten. Daarentegen wordt uit alle genoemde landen weder hier stijfsel ingevoerd. Het product van mijne fabrieken wordt bijna uitsluitend in Holland verkocht.

4919. De **Voorzitter**: Kunt gij uit eigen ervaring ook een vergelijkend oordeel uitspreken over het gehalte van het werkvolk te Utrecht en dat aan de Zaan?

A. Uit eigen ervaring niet.

4920. *V.* Hebt gij ons nog een of ander mede te deelen, waarop gij uwerzijds onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

J. J. Duyvis.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Arend Haan**, oud 40 jaar, zakjesfabrikant en papierhandelaar, firma P. Haan, te Zaandijk.

4921. De **Voorzitter**: Hebt gij bij uwe plakkerij ook eene drukkerij?

A. Ja.

4922. *V.* Werkt gij uitsluitend met handpersen of ook met stoom?

A. Met handpersen, snel- en trappersen.

4923. *V.* Hoe groot is uw personeel?

A. 13 personen.

4924. *V.* Waaronder van jeugdigen leeftijd?

A. Er zijn er 5 beneden de 16 jaren.

4925. *V.* Op welken leeftijd neemt gij ze aan?

A. Op twaalfjarigen leeftijd.

4926. *V.* Sedert wanneer werkt gij in de zaak?

A. Sedert ruim 30 jaren.

4927. *V.* Gebruiktet gij vóór de wet van 1874 jongens van jeugdiger leeftijd dan 12 jaren?

A. Ja, kinderen van 9 of 10 jaren. Zij kwamen vóór den schooltijd werken van 6 tot 8 uur en moesten dan om 8 uur op school zijn; na den schooltijd kwamen zij van 4½ uur tot 8 uur. Die kinderen verdienden dan al zeer licht de huishuur, en loopen zij langs den weg, dan doen zij maar kwaad.

4928. *V.* Werd er in drukke tijden nog langer gewerkt?

A. Neen.

4929. *V.* De wet van 1874 heeft echter verandering in dien vroegeren toestand gebracht?

A. Zeker.

4930. *V.* Hoe is tegenwoordig de werktijd bij u?

A. Er wordt gewerkt van 6—8, van 9—12, van 1½—4 en van 4½—8 uur door de volwassenen.

4931. *V.* Wordt er soms door de volwassenen niet wel later gewerkt?

A. Ja, bij de drukkers wordt bij druk te wel eens tot 9½, 10 uur doorgewerkt.

4932. *V.* Verlaten de jongens tegenwoordig altijd om 7 uur de fabriek?

A. Zeker. Wij zijn op dit punt zeer stipt. In andere bedrijven worden de bepalingen wel eens overtreden, maar wij leven de wet nauwkeurig na.

4933. *V.* Wordt er af en toe werk mede naar huis genomen?

A. Neen.

4934. *V.* Komt thuis werken in uw vak niet voor?

A. Ja wel, maar wij laten het liever thuis niet doen. Een enkele knecht neemt wel eens werk mede, maar dat is uitzondering.

4935. *V.* Is het altijd zoo bij u geweest, dat er een rusttijd 's middags was van 1½ uur?

A. Ja, altijd.

4936. *V.* Uw drukste tijd is zeker tegen St.-Nicolaas?

A. Ook al, doch ook wel op andere tijden.

4937. *V.* Dan hebben de drukkers zeker veel overwerk?

A. Ja, zij hebben dat ook graag, want er wordt extra voor betaald.

4938. *V.* Betaalt gij vaste loonen of per stuk?

A. Wij hebben twee knechts, die f 9.— per week vast hebben. De anderen werken op stuk.

4939. *V.* Wat verdienen die gemiddeld?

A. Één f 11.—, een ander van f 8.— tot f 9.—, anderen f 8.—, f 7.—, f 6.—, al naarmate zij ijverig zijn.

4940. *V.* Die f 6.— à f 7.— verdienen, zijn daaronder ook gehuwde lieden?

A. Neen, wij hebben maar één gehuwden knecht.

4941. *V.* Wat verdienen de jongens?

A. Wij hebben er van f 4.—, f 3.—, f 2.50. De jongens beginnen met f 1.—; maar met een beetje ijver kunnen zij het spoedig tot een paar gulden brengen.

4942. *V.* Blijven de jongens lang in het vak?

A. Neen, zij wisselen sterk af.

4943. *V.* Komt het veel voor, dat zij beginnen met in de zakjesplakkerijen te gaan, om naderhand over te gaan in een ander bedrijf, omdat zij in dat andere bedrijf niet vroeger terecht kunnen?

A. Zeker.

4944. *V.* Neemt de aandrang van jongens in den lateren tijd toe, omdat de olieslagerijen bijv. de jongens thans eerst op ouderen leeftijd aannemen?

A. Dat weet ik niet. De olieslagerijen moeten flinke jongens hebben. Het gebeurt echter wel, dat de ouders den jongen te spoedig naar den oliemolen zenden, waar het werk te zwaar voor hem is.

4945. *V.* De leeftijd, waarop men jongens in de oliemolens aanneemt, wordt immers allengs hooger?

A. Een jongen van een jaar of 12, die flink gebouwd is, kunnen ze best gebruiken.

4946. *V.* Hoe is de toestand van uw bedrijf? Is het er gunstig mede gesteld?

A. Wij hebben nog al last van de concurrentie.

4947. *V.* Maar is het toch een vooruitgaand bedrijf?

A. Ik kan niet zeggen, dat het achteruitgaat.

4948. *V.* Hebt gij wel met vrouwen gewerkt?

A. Ik heb vroeger een paar meisjes in dienst gehad.

4949. *V.* Is het toevallig, dat gij er nu geen hebt?

A. Ik heb ze liever niet.

4950. *V.* Waarom?

A. Het komt minder te pas in eene werkplaats.

4951. *V.* Hebt gij er nooit behoefte aan gehad om vrouwen in dienst te nemen?

A. Die tijd is er geweest en kan weer komen. Wanneer er te veel werk is, kan men geen jongens genoeg krijgen.

4952. *V.* Hebt gij den tijd gekend, dat gij geen jeugdige werkkrachten kondt krijgen?

A. Ja.

4953. *V.* De jongens doen zeker niets dan plakken?

A. Anders niets.

4954. *V.* Werken ze niet met Amerikaansche machinetjes?

A. Wij hebben die niet. Alleen volwassenen staan aan de persen. Voor de kinderen is het werk niet gevaarlijk.

4955. *V.* Is er nooit een ongeluk gebeurd?

A. Eens is een man met zijn vinger tusschen een trapper geraakt. Hij was zeer bijziende en liet zich door zijn jongen helpen. Terwijl hij de machine smeerde, begon de jongen te trappen, en zoo geschiedde het ongeluk.

4956. *V.* Worden 's winters de lokalen behoorlijk verwarmd?

A. Ja.

4957. De heer **Le Poole**: Hoe dikwijls wordt de werkplaats schoongemaakt?

A. Zij wordt elken dag geveegd.

4958. *V.* Krijgt ze elk jaar eene groote beurt?

A. Indien er eenigszins tijd voor is, wel. Wij hebben nu eene nieuwe werkplaats, die natuurlijk op tijd wordt schoongemaakt.

4959. De **Voorzitter**: Hebt gij die nieuwe werkplaats pas betrokken?

A. Anderhalf jaar geleden.

4960. *V.* Was de vroegere niet laag van verdieping?

A. Ja, zij was 12 voet op het hoogst en 8 op het laagst. Het was eene soort schuur.

A. HAAN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Dekker Pzn.**, oud 32 jaar, koopman en zakjesfabrikant, firma P. Dekker Jzn., te Wormerveer.

4961. De **Voorzitter**: Hebt gij buiten de plakkerij ook eene drukkerij?

A. Ja.

4962. *V.* Hoe groot is uw personeel?

A. Een 50tal, meest jongens en meisjes van 12—16 en van 16—23 jaar; meisjes in mijne werkplaats te Krommenie. Getrouwde vrouwen heb ik niet in dienst. De beide seksen werken in één lokaal, doch onder goede contrôle van een stipten opzichter, zoodat van dat samenzijn geen nadeelige invloeden te bespeuren zijn.

4963. *V.* Heeft de nieuwe arbeidswet invloed gehad op de uitoefening van uw vak?

A. Niet erg, want ik heb nooit lang laten werken. Te Wormerveer wordt gearbeid van 7 tot 8 uur en te Krommenie van 6 tot 7 uur. Overwerk komt zelden voor, enkele tijden in het jaar, maar daaraan nemen de jongeren geen deel. Vroeger werd er door het manvolk, dat zulks verlangde, wel overgewerkt tot 8 à 10 uur 's avonds, maar geforceerd heb ik dat nooit.

4964. *V.* Gaan de jongens te Wormerveer om 7 uur naar huis?

A. Ja, en dat is wel eens lastig voor den man, met wien zij samen werken.

4965. *V.* Geeft gij wel werk mede naar huis?

A. Neen, ik ben daar in principe tegen, omdat het werk dan minder goed geschiedt. Wil men goed werk hebben, dan moet er veel toezicht zijn, en dat gaat niet bij thuiswerk.

4966. *V.* Hebt gij vroeger wel werk mee naar huis gegeven?

A. Ja, maar alleen in drukke tijden, en dan nog zeer weinig.

4967. *V.* Uwe jeugdige arbeiders gaan in den regel later in andere bedrijven over, niet waar?

A. Ja, ik ben nooit zeker van mijn jeugdig werkvolk. Zij verdwijnen, bijvoorbeeld naar oliemolens, weverijen, enz.

4968. *V.* Verdwijnen? Zonder waarschuwing?

A. Ja, ten minste in Krommenie. Daar gebeurt het vaak, dat zij — de jongere, wel te verstaan — 's Zaterdags na ontvangst van het loon zeggen, dat zij niet weer komen.

4969. *V.* Zegt gij uwerzijds ook wel zoo plotseling op?

A. Neen, ik heb zelfs een man, wien ik een paar jaar geleden al heb gezegd, dat hij wat anders moest zoeken, omdat hij bij mij geen toekomst heeft. maar die blijft altijd maar hangen.

4970. *V.* Weet gij eene reden op te geven, waarom dat plotseling weggaan te Krommenie meer voorkomt dan te Wormerveer?

A. Ik zou zeggen, dat de werklieden te Krommenie, ten minste in mijn vak, in dit opzicht onverschilliger zijn dan die te Wormerveer.

4971. *V.* De jeugdige arbeiders gaan later naar andere bedrijven over, omdat bij u het loon niet hoog genoeg kan stijgen voor een volwassene, niet waar?

A. Ja.

4972. *V.* Hoever gaat het loon bij u?

A. Jongens en meisjes van 12—16 jaar hebben f 2.50 per week, van 16—18 jaar f 4.50, en van 18—20 jaar f 6, alles als maximum.

4973. *V.* Als maximum? Zijn dus de feitelijke cijfers lager?

A. Dat hangt af van de capaciteit.

4974. *V.* Dat zijn de loonen voor plakkers en vouwers. Zijn daar geen ouderen bij?

A. Neen, dat is meestal het jongere geslacht.

4975. *V.* In welke bedrijven gaan nu de jongelui te Krommenie over, die uw dienst verlaten?

A. In de weverijen en in de spinnerij, maar een meisje, dat een beetje netjes is, zoekt liever een dienst.

4976. *V.* De drukkers zijn oudere menschen, niet waar?

A. Ja, daaronder zijn 4 getrouwde lieden; 3 zijn jonger.

4977. *V.* Welk loon genieten de vier getrouwden?

A. Één verdient er f 12.50, één f 11.75, één f 10.50, één f 9 en één f 8.50.

4978. *V.* Zijn dat loonen, waarop zij week in week uit kunnen rekenen?

A. Ja, het is wel stukwerk, maar dat geld verdienen zij toch geregeld. Het loon is eerder iets hooger, dan ik opgegeven heb.

4979. *V.* Daar zijn de overuren onder berekend?

A. Ja.

4980. *V.* Komt er wel eens Zondagswerk voor?

A. Nooit.

4981. *V.* Werkt gij uitsluitend met handpersen?

A. Ik werk met twee snelpersen, gedreven door een gasmotor, en met drie handpersen.

4982. *V.* Zijn uwe getrouwde werklieden in een ziekenfonds?

A. Eenigen zijn er in, anderen niet. In de werkplaats te Krommenie zijn er in eene vereeniging genaamd: „Hulp in Lijden". Die vereeniging keert 24 weken lang in één jaar f 6 per week uit. En wanneer de man sterft, kan de vrouw lid blijven tegen betaling van f 0,10 per week. In Wormerveer zijn er in de vereeniging: „Door Eendracht Bloeiend". Ik heb er destijds op aangedrongen, dat zij lid zouden worden, maar niet allen hebben het gedaan.

4983. *V.* Krijgen zij, in geval van ziekte, ook eene tegemoetkoming van u?

A. Ja; in den regel keer ik het volle loon uit, maar wanneer zij in een fonds zijn, slechts de helft, want anders kan de ziekte wel eens wat lang duren.

4984. *V.* Oefent gij contrôle uit op hunne ziekte door tusschenkomst van den dokter?

A. Dat niet; maar zoodra ik hoor, dat de patiënt buiten loopt, dan weet ik, dat de ziekte niet meer van ernstigen aard is. Ik raad echter altijd mijn werkvolk aan om, wanneer zij niet geheel hersteld zijn, liever nog thuis te blijven; want komen zij half ongesteld op het werk terug, dan krijg ik slecht werk en het werkt niet aangenaam op de omgeving.

4985. *V.* Zijn te Krommenie de privaten voor de werklieden van verschillende seksen afgescheiden?

A. Neen, er zijn twee privaten, één voor den baas en één voor het personeel.

4986. *V.* Maken dus jongens en meisjes daar gebruik van hetzelfde privaat?

A. Ja.

4987. *V.* Zoudt gij het niet wenschelijk vinden, dat eene scheiding werd gemaakt?

A. Ik heb driemaal een bezoek gehad van den Inspecteur van den arbeid. Hij roemde mijne werkplaats nog al, wat bouw, ruimte, licht, enz. betrof, doch op de privaten is minder gelet. Als ik er de plaats voor heb, ben ik echter niet ongeneigd nog een privaat er bij te bouwen voor afzonderlijk gebruik van de jongens en meisjes.

J. Dekker Pzn.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Vissfr.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN VRIJDAG 17 JULI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van **Jan Kramer Jzn**, oud 48 jaar, werkman aan de chocoladefabriek van de firma W. J. Boon & Co., te Wormerveer.

4988. De **Voorzitter**: Waarin bestaat uw werk?

A. Ik ben zoo wat hoofd van de fabriek, mijn werk is den boel na te gaan.

4989. *V.* Hebt gij altijd in dit vak gewerkt?

A. Ja, 37 jaar bij denzelfden patroon. Eerst 18 jaar op het magazijn en daarna 15 jaar op de fabriek.

4990. *V.* Is het altijd eene stoomfabriek geweest?

A. Neen, eerst sedert 15 jaar. Aan de fabriek wordt de chocolade gemalen, terwijl aan huis bij den patroon nog eene inrichting is ter verdere bereiding van de chocolade.

4991. *V.* Dus werd er vroeger met wind gemalen?

A. Dat is al 31 jaar geleden, 16 jaar lang heeft de patroon toen zijne chocolade door anderen laten malen, en daarna heeft hij het zelf weder gedaan.

4992. *V.* Werken er nog al jeugdige arbeiders?

A. Op de fabriek niet, wel op de inrichting aan huis.

4993. *V.* Waarvoor worden de jongens daar gebruikt?

A. Dat weet ik niet goed, voor licht werk in elk geval.

4994. *V.* In uwe afdeeling zijn dus uitsluitend volwassen werklieden?

A. Ja, 9 mannen.

4995. *V.* Hoe is de werktijd geregeld?

A. Van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur.

4996. *V.* Welke rusttijden zijn daaronder?

A. Van 's morgens 8—8½, van 12—1 en van 4—4½ of van 4½—5 uur, al naar het met het werk uitkomt. 's Middags gaan allen naar huis eten.

4997. *V.* De feitelijke arbeidsduur is dus 12 uren?

A. Ja.

4998. *V.* Is de middagrust vroeger niet 1½ uur geweest?

A. Dat is aan huis nog het geval, aan de fabriek is het 1 uur.

4999. *V.* Hoe komt dat?

A. Wij kunnen de fabriek zoolang niet verlaten, omdat wij elkander afwisselen. Om 12 uur gaat eene partij eten, en als die terugkomt, de andere partij.

5000. *V.* Goed, maar zou hetzelfde niet kunnen gebeuren, als de rusttijd 1½ uur was?

A. Kunnen wel, maar dat zou weder lastig zijn voor sommige vrouwen, in verband met de schooltijden van de kinderen.

5001. *V.* De middagrusttijd valt toch tusschen de schooltijden, niet waar?

A. Ja.

5002. *V.* Welk bezwaar zou er tegen zijn om den overgang van de groepen te doen plaats hebben om 1 uur en elke groep werklui 1½ uur rust te geven?

A. Dat zou wel kunnen geschieden. De arbeid aan de fabriek is echter niet zwaar.

5003. *V.* Zoudt gij het toch niet als een voordeel beschouwen?

A. Het zou wel beter zijn. Allen wonen echter dicht bij de fabriek.

5004. *V.* Heeft er overwerk plaats?

A. De fabriek is open van 6 uur 's morgens tot 8 uur

's avonds. Daarvan zijn 10 gewone werkuren, 2 overuren en 2 uren rusttijd.

5005. *V.* Wordt er later dan 8 uur 's avonds gewerkt?

A. Zelden. Vroeger werd er wel eens tot 11 of 12 uur gewerkt, maar de inrichting van de fabriek is zóóveel verbeterd, dat in korteren tijd hetzelfde wordt gedaan.

5006. *V.* Thans wordt dus feitelijk 12 uren gearbeid, waarvan gij twee overwerk noemt?

A. Ja.

5007. *V.* Wordt er een vast weekgeld voor die 10 uren daags uitbetaald?

A. Ja.

5008. *V.* Terwijl voor de twee overuren apart wordt betaald?

A. Ja, met 15 cts. per uur.

5009. *V.* Waarom wordt nu niet de tijd van 6 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds als de feitelijke werkdag beschouwd en het loon dienovereenkomstig verhoogd?

A. Omdat, wanneer er door een feestdag of dergelijke reden niet wordt gewerkt, het loon wel doorgaat, doch het geld voor de overuren niet.

5010. *V.* Hoe hoog zijn de loonen?

A. Van f 8 tot f 13. Ik verdien f 13.

5011. *V.* Is de man, die f 8 verdient, gehuwd?

A. Neen, het minimum loon van gehuwden is f 9.

5012. *V.* Hebben die laatstgenoemden bijverdiensten van vrouw of kinderen?

A. Neen.

5013. *V.* Hebben enkelen ervan een groot gezin?

A. Één heeft geen kinderen, één heeft er 2, één 3 en een ander heeft er 7.

5014. *V.* Kan iemand met een tamelijk talrijk gezin, die dit loon en geen nevenverdiensten heeft, in Wormerveer dagelijks, zoo al niet spek, dan toch goed vet eten?

A. Dat kan moeilijk, want voor huishuur en belasting heeft zoo iemand gauw f 2.— noodig.

5015. *V.* Betalen menschen, die een huisje van f 1.50 bewonen, belasting?

A. Ja, zoo van f 3.— tot f 12.—, naar gelang de woning is?

5016. *V.* Wordt er bij de firma Boon 's nachts gewerkt?

A. Neen.

5017. *V.* Vallen die ochtendschafttijden wel eens weg?

A. Neen, zij vallen wel eens wat later, als 't werk dat eischt.

5018. *V.* Om hoeveel tijd wordt de ketel schoongemaakt?

A. Om de 6 weken; de fabriek krijgt dan meteen eene beurt, zoodat het er bij ons altijd goed uitziet.

5019. *V.* De bereiding van cacao gaat immers gepaard met groote warmte?

A. Ja, wij hebben eene temperatuur van 60 tot 80 graden, maar als 't al te warm wordt, zetten wij de ramen open, bovendien is 't bij ons ruim en hoog.

5020. *V.* Doen de werklui de ramen niet spoedig dicht?

A. Dat kan ik niet zeggen.

5021. *V.* Hoe worden de specerijen gemalen?

A. Dat malen gebeurt in afzonderlijke kamertjes. Peper wordt met platte steenen gemalen, kaneel en blauwsel met kantsteenen.

5022. *V.* Zijn die molens gesloten?

A. De pepermolen wel, daar staat eene kuip om, maar voor de andere molens zou dat niet gaan.

5023. *V.* Zijn in de nieuwe fabriek de machinedeelen goed beschermd?

A. Ja, heel goed.

5024 *V.* Is er in latere jaren nog al wat gedaan tot beveiliging van de bewegende deelen der machines?

A. Ja, al wat eenig gevaar kon veroorzaken, is afgezet.

5025. *V.* Ongelukken zijn bij u in de fabriek niet voorgekomen?

A. Neen.

5026 *V.* Zijn de werklieden in een fonds voor uitkeering bij ziekte?

A. Ja, 4 zijn er in het fonds van Wormerveer. Dit geeft tegen eene contributie van 10 cts. 's weeks eene uitkeering van een gulden daags bij ziekte. Maar bovendien geeft de patroon aan de getrouwden f 6 en aan de ongetrouwden het halve loon ondersteuning 's weeks in geval van ziekte.

5027. *V.* In geval van ziekte hebben de werklieden alzoo evenveel of meer inkomen, dan wanneer zij gezond zijn?

A. Ja.

5028. *V.* Geeft deze omstandigheid er geen aanleiding toe, dat de ziekten soms wat langer duren, dan het geval zou behoeven te zijn?

A. Neen, maar wij hadden nog nooit ziektegevallen van langdurigen aard. De menschen gaan nu bij ziekte niet zoo achteruit; ziek zijn kost altijd geld.

5030. *V.* Oefent de firma of iemand van harentwege contrôle uit over den duur der ziekte, of drijft hun eigen fatsoen de werklieden om geen misbruik te maken?

A. Ik geloof, dat de werklieden zelf zoo fatsoenlijk zijn. Als zij trouwens maar één dag van de week op de fabriek komen na hunne ziekte, krijgen zij het volle loon.

5031. *V.* Zij hebben er dus belang bij om bij eene ziekte van enkele dagen spoedig terug te komen?

A. Daar staat tegenover, dat men 6 dagen ziek moet zijn geweest vóór men trekken kan uit het Wormerveersche uitkeeringsfonds.

5032. *V.* Die mededeeling is ons ook reeds van andere zijde gedaan; maar het is immers juist, dat men, wanneer de ziekte eene week heeft geduurd, uit het fonds niet alleen trekt de volgende week, maar ook de reeds verloopene?

A. Ja.

5033. *V.* Kunt gij de verhouding van het overige personeel tot u en tot den patroon gunstig noemen?

A. Er heerscht de beste harmonie.

5034. *V.* Zouden de andere leden van het personeel ook in dien zien spreken?

A. Ik geloof het wel.

5035. *V.* Met zulk een klein personeel en bij de goede verhouding, die gij schetst, stelt men het zeker zonder boeten?

A. Boeten hebben wij niet; alleen van hem, die dikwijls te laat komt, worden een paar uren gekort.

5036. *V.* Komt dat intusschen dikwijls voor?

A. Het is misschien een- of tweemaal gebeurd.

5037. *V.* Beslist gij in zulk een geval, of de patroon?

A. Ik draag het voor aan den patroon en dan vindt hij het goed.

5038. *V.* De beslissing blijft echter bij den patroon?

A. Ja.

5039. *V.* Hebt gij last van misbruik van sterken drank onder het personeel?

A. Nooit.

5040. *V.* Hoe is het in het algemeen met het gebruik van sterken drank in Wormerveer?

A. Ik geloof, dat het onder het fabrieksvolk niet veel voorkomt. Menschen, die van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur werken, hebben niet veel tijd om uitspattingen te maken.

5041. *V.* Wordt er niet in de molens nogal misbruik van sterken drank gemaakt?

A. Dat weet ik niet.

5042. *V.* Gij hebt altijd in Wormerveer gewerkt; wanneer gij nu uwe herinnering uit jongere jaren raadpleegt, bespeurt gij dan vooruitgang, eenerzijds in den stoffelijken toestand en anderzijds in het gehalte der werklieden?

A. Hunne positie is verbeterd, hoewel er vroeger niet zooveel fabrieken waren als thans. Wanneer ik het loon van een fabrieksarbeider stel tegenover dat van een gewoon werkman, dan heeft de fabrieksarbeider het niet minder, en dat was vroeger wel het geval. Toen ik trouwde, was mijn loon f f 6.— en f 0.10 per uur, en nu is dat opgeklommen voor hen, die in dezelfde betrekking zijn als ik toen was, tot f 9.— à f 10.—.

5043. *V.* Gelooft gij, dat de kosten van levensonderhoud niet dienovereenkomstig zijn gestegen?

A. Ik geloof wel, dat het vroeger minder duur was dan nu.

5044. *V.* En het gehalte van de werklieden, is dat, wat betreft ontwikkeling, levenswijze, gedrag, enz. uws inziens beter dan vroeger?

A. Ik zou wel zeggen, dat er tegenwoordig meer wordt uitgegaan, meer wordt genoten dan vroeger; de gelegenheden zijn er ook beter voor.

5045. *V.* Wordt er veel uitgegaan?

A. Och, als men 's Zondags zoo de treinen en booten ziet, dan zijn zij alle vol. Ons volk maakt er echter niet veel gebruik van.

5046. *V.* Waarom uw volk niet?

A. Ieder is zoowat aan zijn huishouden gebonden.

5047. *V.* Zijn er onder uw personeel ook, die lid zijn van de eene of andere werkliedenvereeniging?

A. Neen, geen een.

5048. De heer **Kolkman**: De sociaal-democratische beweging is te Wormerveer een tijd lang nog al sterk geweest, niet waar?

A. Ja, maar zij neemt gaandeweg af.

5049. *V.* Gij meent dus ook, wat reeds anderen hebben getuigd, dat de beweging vermindert?

A. Ja, ik geloof, dat velen er van terugkomen. Een 5 jaar geleden bij den bouw der nieuwe fabriek was de beweging nog al sterk.

5050. *V.* Hebt gij er nooit last van gehad bij uw personeel?

A. Nooit.

5051. *V.* Zijn er ook oude werklieden, die door de firma gepensionneerd zijn?

A. Geen een. Ik ben er 37 jaar, een ander 30, een ander 15, enz. Die er eenmaal is, blijft er hangen.

J. Kramer Jz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jacob Visser**, oud 37 jaar, gasfitter aan de Gemeente-gasfabriek, te Wormerveer.

5052. De **Voorzitter**: Wat waart gij, vóórdat gij te Wormerveer aan de gasfabriek werkzaam werdt?

A. Ik ben vroeger smid geweest.

5053. *V.* Ook te Wormerveer?

A. Eerst eenigen tijd in Uitgeest.

5054. *V.* Hoe lang zijt gij aan de gasfabriek?

A. 16 jaren.

5055. *V.* Zijt gij altijd fitter geweest?

A. Ik ben eerst smid geweest, daarna hulpfitter en nu ben ik eerste man.

5056. *V.* Gij kunt zeker ook wel wat van het werk van de stokers vertellen, niet waar?

A. Ja.

5057. *V.* Hoe is uw werktijd geregeld?

A. Ik werk van 6—8, met ½ uur schafttijd, 1 uur middagrust en ½ uur theetijd.

5058. *V.* Gaat gij thuis eten?

A. Ja. Ik woon vlak bij. Alleen wanneer ik wat verder af te werken heb, moet ik wel eens mijne boterham medenemen. Als het eenigszins kan, eet ik thuis.

5059. *V.* Stelt gij daar prijs op?

A. Zeker. Het geeft anders dubbele kosten.

5060. *V.* Hebt gij kinderen?

A. Ja, zes.

5061. *V.* Er zijn, zooals gij wel zult weten, in uwe gemeente heel wat werklieden, die niet thuis kunnen gaan eten; denkt gij, dat zij dat betreuren?

A. Wie er aan gewend is, geeft er niet zooveel om. O. a. gaan de stokers bij ons ook niet naar huis.

5062. *V.* Hebt gij hen daarover wel eens hooren spreken?

A. Ja, vroeger wel eens, doch in den laatsten tijd niet meer.

5063. *V.* Zij hebben het dus opgegeven?

A. Ja, zij zijn er aan gewoon geraakt. Twee van de stokers wonen in Krommenie, en dezen eten dan dikwijls eerst 's avonds warm.

5064. *V.* Hoever wonen dezen van de fabriek?

A. Een half uur gaans.

5065. *V.* Waaraan schrijft gij het toe, dat die menschen in Krommenie wonen, en niet te Wormerveer zelf?

A. Het is zooveel goedkooper. Als ik het voor mijn werk niet moest laten, deed ik het ook.

5066 *V.* Kunt gij eene vergelijking making aangaande de prijzen?

A. Ik betaal voor eene slechte woning 26 stuivers, en een van de stokers heeft in Krommenie eene flinke woning voor 16 à 18 stuivers.

5067. *V.* Wat heeft hij daarvoor?

A. Eene flinke, groote woonkamer, doch geen keuken.

5068. *V.* Ook een beschoten zolder, met planken onder het dak?

A. Ja.

5069. *V.* En een schuurtje?

A. Dat niet.

5070. *V.* Wat hebt gij daarentegen voor uwe 26 stuivers?

A. Een vertrek, waarvan een afgeschoten portaaltje in de kamer zelf.

5071. *V.* Ook een zolder?

A. Ja, maar een slechte, lang niet waterdicht. Ik heb wel eens geklaagd, maar mijn huisbaas zegt: „als 't je niet aanstaat, ga dan maar weg, dan gebruik ik het huis voor bergplaats."

5072. *V.* De eene getuige heeft verklaard, dat de woningen te Wormerveer veel te wenschen overlaten; een ander daarentegen, dat zij goed zijn, of dat het ten minste nog al gaat en dat vooral in den laatsten tijd in den toestand veel verbetering is gekomen. Wat is, in algemeenen zin, uw oordeel?

A. Dat men te Wormerveer voor f 1.30 à f 1.50 eene flinke woning kan hebben, eene woonkamer met keukentje en zolder; maar zooveel kan ik met f 12 in de week en 6 kinderen niet betalen.

5073. *V.* Hoe stelt gij het met slapen?

A. Twee jongens van 7 en 10 jaar slapen op den zolder, een meisje van 7, een jongentje van 5 en een van 3 jaar slapen in ééne bedstede, en de jongste slaapt bij ons in een kribje.

5074. *V.* Geschiedt alles en alles in die eene kamer?

A. Ja.

5075. *V.* Betaalt gij ook belasting?

A. Ja, ruim f 3 personeel en f 1.58 hoofdelijken omslag. Vroeger betaalde ik f 2.50 omslag, maar daarin is indertijd vermindering gebracht.

5076. *V.* Hoeveel schoolgeld betaalt gij?

A. 60 cts. per maand voor 3 kinderen en dan 10 cts. per week voor het kind op de bewaarschool.

5077. *V.* Hoe is te Wormerveer de maatstaf voor de kostelooze toelating op de school?

A. Daar heb ik al eens naar onderzocht. Ik wil mijne kinderen niet geheel voor niet op school hebben, maar ik meende, dat er toch wel eene vermindering van het tarief zou zijn voor ons, die het zoo goed niet kunnen betalen.

5078. *V.* Gij hebt f 12 inkomen 's weeks; kunt gij nu, al hebt gij betrekkelijk veel te betalen aan belasting en schoolgeld, toch niet meer verwonen dan f 1.30?

A. Dat zou ik dan op eene andere wijze weer moeten vinden, want behalve wat ik reeds verteld heb, betaal ik nog in de bussen en het ziekenfonds; bovendien loopt het klompengeld voor de kinderen erg op. Alles loopt schrikkelijk op.

5079. *V.* Zijt gij in een fonds voor uitkeering bij ziekte?

A. Ja, tegen eene bijdrage van een dubbeltje in de week. De gemeente handelt met ons anders dan met de brugwachters. Wij krijgen bij ziekte ons halve loon, de menschen van de brug echter het geheele. Om bij ziekte niet achteruit te gaan, ben ik dus in het fonds, want ziekte kost altijd geld.

5080. *V.* Hoe komt het, dat de brugwachters in eene voordeeliger positie zijn te dezen opzichte dan gijlieden?

A. Voor ons heeft de directeur dat zoo geregeld.

5081. *V.* Hebt gij nooit eens getracht gelijkgesteld te worden met de bruglieden?

A. Neen, daar heb ik nog nooit over gesproken.

5082. *V.* Worden de brugwachters misschien beschouwd als ambtenaren?

A. Er zijn er wel bij, die onbezoldigd Rijksveldwachter zijn.

5083. *V.* Ontvangen zij wekelijks of maandelijks hun loon?

A. Bij de week.

5084. *V.* Weet gij, wat zij verdienen?

A. Ja, f 12, f 11 en f 9 's weeks.

5085. *V.* Hebt gij ook nog neveninkomsten, doordien gij als fitter dikwijls in de huizen van particulieren komt? Fooien bijv.?

A. Vroeger wel, maar dat slijt uit. Indertijd kreeg ik nog wel eens een kwartje of een dubbeltje, maar dat wordt al minder.

5086. *V.* Hoe komt dat?

A. Dat weet ik niet.

5087. *V.* Komt er veel overwerk voor?

A. Bij ongeval of in een winter, als de laatste, wel.

5088. *V.* Hoe wordt dat betaald?

A. f 0.20 per uur.

5089. *V.* Houdt gij aanteekening van hetgeen gij op die wijze per jaar er bij verdient?

A. Neen.

5090. *V.* Maar het komt boven de f 12.—?

A. Ja.

5091. *V.* Kunt gij niet zeggen hoeveel dat ongeveer bedraagt?

A. Ongeveer f 0.50 per week.

5092. *V.* Komt het wel eens voor, dat gij op Zondag moet werken?

A. Slechts in geval van nood gebeurt dat.

5093. *V.* Wordt dat ook met f 0.20 per uur betaald?

A. Vroeger, toen ik f 11.— vast loon had, kon ik daar steeds op rekenen, maar toen ik f 12 kreeg, zeide de directeur, dat ik niet meer op dat overwerkgeld vast moest rekenen, doch dat hij het zou geven, wanneer het hem goeddunkte. Dat geldt ook voor de overuren.

5094. *V.* Dus die f 0.50 overwerk per week is geen vaste bate meer?

A. Neen.

5095. *V.* Hoe is de arbeidstijd van de stokers?

A. Die werken 12 uren per dag, met rusttijden van 's morgens ½ uur, van 12—1 uur om te eten, en des middags een poosje om koffie te drinken. Om 6 uur gaan zij naar huis.

5096. *V.* Zijn die menschen uitsluitend bij de ovens, of doen zij ook ander werk?

A. Zij doen ook ander werk.

5097. *V.* Is het stokerswerk een zwaar werk?

A. Het is een slag. Wij werken met een regeneratieoven, waarin 2½ mud cokes achter elkander geladen wordt.

5098. *V.* Hoe lang hebben zij daarover noodig?

A. Zeven à tien minuten.

5099. *V.* En wanneer dat werk gedaan is, dan kunnen zij gaan zitten?

A. In den drukken tijd hebben zij dan ½ uur rust, maar in den zomer wel 3 à 4 uren.

5100. *V.* Ook in den winter hebben zij dus geen 12 uren feitelijk werk?

A. Neen, want dan komt er een tweede stoker bij en nog een man om de kolen aan te rijden; dus dan zijn er *drie* man. Het werk wordt zóó geregeld, dat, als het te zwaar wordt, er iemand bijkomt.

5101. *V.* Hoe is het met den Zondag?

A. In den zomer heeft men om de 3 weken een vrijen dag.

5102. *V.* Er is immers eene dag- en eene nachtploeg?

A. Ja, twee personen bij dag, één persoon bij nacht.

5103. *V.* De twee man, die bijv. van de week de dagploeg hebben, werken die tot 's Zaterdagsavonds 6 uur?

A. De Zaterdag is de verwisseldag. Om 12 uur wisselt men om. De een komt om 6 uur 's morgens op en gaat om 12 uur weg, de nachtploeg komt dan om 12 uur op en gaat 's avonds om 6 uur weg, de volgende staat dan van 's avonds 6 tot den volgenden morgen 6 uur.

5104. *V.* Die dus 's Zaterdagsavonds om 6 uur uitscheidt, komt eerst 's Maandagsmorgens om 6 uur weder op?

A. Ja, die heeft dan 36 uren vrij.

5105. *V.* Terwijl de andere, die 's middags 12 uur uitscheidt, 's avonds om 6 uur weder moet opkomen?

A. Ja, die is 6 uren vrij.

5106. *V.* En werkt dan weder van 's avonds 6 tot 's Zondagsmorgens 6 uur?

A. Ja.

5107. *V.* En de andere twee hebben, na 's Zaterdagsavonds tot 6 uur gewerkt te hebben, het gewone werk op Zondag?

A. Juist.

5108 *V.* Het gevolg is, dat ieder om de 3 weken 36 uren vrij heeft?

A. Ja.

5109. *V.* Gaat het 's winters ook zoo?

A. Dan kan er niemand gemist worden.

5110 *V.* Zoodat dan ieder òf nachtwerk heeft òf dagwerk, ook op Zondag?

A. Ja.

5111. *V.* Hoeveel stokers zijn er 's winters?

A. Bij dag drie, bij nacht twee.

5113. *V.* Is er wel eens over gesproken om 's winters verandering te krijgen en 's Zondags vrij te hebben?

A. Neen.

5114. *V.* Zou het niet kunnen?

A. Niet gemakkelijk, want ieder is niet met de machines vertrouwd, zooals het behoort. Wij hebben b. v. een stoomstraalexhauster, die eene zuiging te weeg brengt.

5115. *V.* Wat doen de hulpstokers, die 's winters dienst doen, in den zomer?

A. Zij zijn bij metselaars- of timmermansbazen, waar zij sjouwerswerk verrichten.

5116. *V.* Vinden zij 's zomers geregeld hun brood?

A. Ja, er is nog al veel werk.

5117. De heer **Visser**: Werken zij 's zomers nooit op de fabriek?

A. Neen, zij komen met October of November en gaan reeds einde Maart bij de genoemde bazen vragen, of er wat te werken is.

5118. De **Voorzitter**: Gebruiken de stokers hun middageten bij de vuren of in een apart vertrek?

A. Zij blijven meest in de stokerij, hoewel er wel een apart vertrek is.

5119. *V.* Het kan hun dus niet schelen?

A. Ik heb wel eens gehoord, dat zij het hier op Zaandam zoo flink ingericht vonden, dat er een apart lokaal voor de stokers was.

5120. *V.* Waarom maken zij er dan geen gebruik van te Wormerveer?

A. Het lokaal is niet zoo prettig ingericht te Wormerveer. Het doet eigenlijk als bergplaats dienst en is niet als schaftlokaal ingericht.

5121. *V.* Hoe zijn de loonen van de stokers?

A. Twee hebben f 11. Een heeft f 8, indien hij 6 dagen staat en f 9 en nog iets, indien hij 7 dagen staat. Een ander, die smid en hulpstoker is, krijgt f 8 en f 9, indien hij 7 dagen staat. De assistent-fitter heeft f 9.50. Verder zijn er nog twee jongens.

5122. *V.* Hoe oud zijn die jongens?

A. Een valt in de termen van de wet en mag dus niet langer dan 11 uren werken. Hij arbeidt van 6—6, waar de rusttijden afgaan.

5123. *V.* Wat doet die jongen?

A. Die is behulpzaam in de fitterij en de fabriek.

5124. *V.* Hebt gij buiten uw loon en overuren nog andere voordeelen van de fabriek?

A. In den winter krijgen wij, als wij er om vragen, vrij brand voor de behoeften van het gezin.

JAC. VISSER.

A. KERDIJK, *Voozitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

H. W. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Albert Glas**, oud 53 jaar, werkman op de papierfabriek van de firma Van Gelder & Zonen, te Wormer.

5125. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd in dit vak werkzaam geweest?

A. Ongeveer.

5126. *V.* Waarin bestaat uw werk?

A. In 't maken van schriften en toezicht houden op het personeel van de afdeeling vouwen en binden.

5127. *V.* Hoeveel meisjes hebt gij onder uw toezicht?

A. 8, twee van 14 en 6 van hoogstens 18 jaar.

5128. *V.* Komen er geen jongere kinderen op de fabriek?

A. Neen, regel is bij ons, dat fatsoenlijke lui hunne kinderen tot 13 jaar op school laten. Dan bieden zij die bij ons aan, en zoetjes aan moeten zij dan leeren.

5129. *V.* Werken bij u ook mannen?

A. Ja.

5130. *V.* In 't zelfde lokaal?

A. Ja, maar niet ten nadeele van een of ander, want ik voorkom alles, wat aanleiding kan geven tot verkeerdheden. Praatjes maken en stoeien, daarvan komt niets bij mij in.

5131. *V.* De privaten zijn zeker wel gescheiden voor de meisjes en voor de jongens en mannen?

A. Ja, dat spreekt. Er zijn 4 privaten voor de geheele fabriek en 1 afgesloten voor de vrouwen en meisjes. Daarvan moet de sleutel bij mij gehaald en teruggebracht worden.

5132. *V.* Is dit laatste privaat in de onmiddellijke nabijheid van uw lokaal?

A. Neen, het is buiten.

5133. *V.* Werken ook jongens onder uw toezicht?

A. Enkel groote jongens van 18, 19 en 20 jaar.

5134. *V.* Hoe komt het, dat er wel jeugdige meisjes in uwe afdeeling werken en geen jeugdige jongens?

A. Dat komt van het werk. De meisjes vouwen en naaien, maar de jongens pakken en persen, dat is dus te zwaar werk voor kleine jongens.

5135. *V.* Hoe lang duurt de werktijd?

A. Van 's morgens 7—8½, van 9—12, van 1½—4 en 4½—6 uur.

5136. *V.* Dat is dus 8½ uur arbeid en 2½ uur schafttijd?

A. Ja.

5137. *V.* Blijven de meisjes gedurende de schafttijden op de fabriek?

A. Van 12 tot 1½ uur gaan zij naar huis. De overige schafttijden brengen zij in een apart lokaal door, waar zij koffie kunnen drinken, die in de buurt wordt gezet.

5138. *V.* Is die regeling van den werktijd altijd zoo geweest?

A. Ja, zoolang ik weet.

5139. *V.* Wordt door de meisjes wel overgewerkt?

A. Dat is al heel zelden. Als er eens eene bestelling met spoed af moet, wordt wel eens gewerkt tot 7 uur, maar nooit langer, want dat mag niet.

5140. *V.* Gij spraakt daar van eene afzonderlijke kamer, waar de meisjes in de kleine rusttijden gaan. Is die kamer uitsluitend voor de meisjes en opzettelijk daarvoor bestemd?

A. Ja, in die kamer staat eene bank en tafel, en daar brengen zij haar vrijen tijd door met breien of haken.

5141. *V.* Doen de meisjes andere kleêren aan, als zij in de fabriek komen, en verwisselen zij die in dat kamertje?

A. Ja.

5142. *V.* Doen zij dat allen?

A. Ja.

5143. *V.* Het lompenscheuren gebeurde vroeger door vrouwen, niet waar?

A. Door mannen en vrouwen.

5144. *V.* Dat was een slecht, onaangenaam werk, is het niet?

A. Ongetwijfeld.

5145. *V.* Geschiedt het nu machinaal?

A. Neen, thans doen alleen mannen dat werk. Er worden echter minder lompen gebruikt, meer hout.

5146. *V.* Hebben die lompenscheurders niet een laag loon?

A. Als zij goed werken, kunnen zij zelfs van f 10 tot f 12 verdienen.

5147. *V.* Hoe lang werken zij daarvoor?

A. Even lang, als de andere werklieden.

5148. *V.* Wordt er in de andere deelen van de fabriek ook feitelijk slechts 8½ uur gewerkt?

A. Ja; de machinewerkers echter moeten 12 uren werken. 's Zondagsnachts om 12 uur begint de fabriek, en om 6 uur gaan zij naar huis; die in die week begint, blijft nachtploeg en werkt van 's Zaterdagsavonds 6 uur tot middernacht.

5149. *V.* Heeft de fabriek altijd stilgestaan van 's Zaterdagsmiddernachts tot 's Zondagsmiddernachts? Heeft zij vroeger niet gestopt van 's Zondagsmorgens 6 uur tot 's Maandagsmorgens 6 uur?

A. Nooit.

5150. *V.* Bij andere fabrieken is dit toch wel het geval?

A. Ja, maar bij ons niet.

5151. *V.* Gelooft gij, dat de menschen de regeling bij de heeren Van Gelder aangenamer vinden?

A. Dat geloof ik zeker. Als ik 's nachts om 12 uur naar huis ga, kan ik om 1 uur in bed zijn. Dan slaap ik tot 7 uur, wasch mij frisch en heb dan den heelen Zondag voor mij.

5152. *V.* Gaan de lieden, die 's Zondags om middernacht moeten opkomen, vóór dien tijd 's avonds niet wat slapen?

A. Velen wel.

5153. *V.* Vinden zij het dan niet onaangenaam, dat zij den Zondagavond niet vrij hebben?

A. Dat hindert minder. Als zij 's avonds om 9 uur naar bed gaan, kunnen zij altijd nog een paar uren slapen.

5154. *V.* Er zullen vermoedelijk onder de werklieden zijn, die om godsdienstige redenen de voorkeur geven aan het stoppen van middernacht tot middernacht, omdat zij dan op Zondag beter naar de kerk kunnen gaan?

A. Die niet godsdienstig zijn, geven toch ook de voorkeur aan die regeling.

5155. *V.* Hebt gij wel eens gehoord van werklieden, die op fabrieken werken, waar gestopt wordt van 6 tot 6 uur, dat zij ook liever de regeling van de heeren Van Gelder zouden hebben?

A. Dat heb ik wel eens hooren zeggen; ze zeggen wel eens tegen ons: „jelui bent maar gelukkig."

5156. *V.* Zijt gij altijd in dezelfde afdeeling der fabriek werkzaam geweest?

A. Ja.

5157. *V.* Welk werk verrichttet gij, vóórdat gij het toezicht hadt?

A. Toen was ik pakker.

5158. *V.* Wat verdiendet gij toen?

A. f 7.— f 8.—.

5159. *V.* En de tegenwoordige pakkers?

A. Die verdienen hetzelfde. Als zij trouwen, krijgen zij f 10.

5160. *V.* Wat verdient gij nu?

A. f 12.

5161. *V.* Komt er nog wat bij?

A. Als het druk is, voor overwerk.

5162. *V.* Hoe wordt dat overwerk betaald?

A. Voor mij met 17 cents per uur.

5163. *V.* En voor de pakkers?

A. Al naar zij per dag verdienen, 11, 12, 13 cents.

5164. *V.* Wat verdienen de meisjes?

A. De minste f 1,50, de hoogste f 6,—, ook al naar zij werken; als het kermis is te Wormerveer, wordt er natuurlijk minder vlug gewerkt. Alles wordt per stuk berekend.

5165. *V.* Is er ook een premiestelsel, zoodat zij, wanneer zij meer werken, in verhoogde mate verdienen?

A. Neen.

5166. *V.* Is er een ziekenfonds aan de fabriek?

A. Neen, maar het volle loon wordt uitbetaald in geval van ziekte; natuurlijk niet, wanneer ze zich maar ziek houden.

5167. *V.* Is het daarbij onverschillig, hoe lang de ziekte duurt?

A. Ja. De patroon heeft er nooit op tegen om het loon uit te betalen.

5168. *V.* Geldt dit voor de meisjes ook?

A. Ja.

5169. *V.* Hoe wordt er voor gewaakt, dat de lieden zich niet, zooals gij zeidet, maar ziek houden?

A. De dokter moet een bewijs afgeven.

5170. *V.* Wordt er van de zijde van de fabriek nog verdere contrôle uitgeoefend?

A. Neen. Ik wilde er nog bijvoegen, dat er vroeger een ziekenfonds was, waarvoor de knechts 2 cts. van den gulden moesten betalen. De patroon gaf het afval van brand, dat was f 300 's jaars. Het ging echter niet goed, de lui hadden er op tegen om 2 cts. van den gulden te betalen. Het fonds ging uit elkaar, en de patroon — dit was de oude patroon — was er boos om. De jonge patroon heeft toen gezegd, dat ieder moest ontvangen wat hij verdiende, en dat hij in geval van ziekte het loon zou uitbetalen.

5171. *V.* Wordt dit door de werklieden gewaardeerd?

A. Ja, er wordt groote prijs op gesteld. Wanneer ik nu b.v. ziek ben, krijg ik het loon, f 5 van de werkmansvereeniging en geneeskundige hulp van het ziekenfonds. De patroon is er natuurlijk niet toe verplicht, maar hij doet het. De knechts hebben dan ook grooten eerbied voor hem.

5172. *V.* Wordt niet, bij de wekelijksche uitbetaling van het loon, een gedeelte ingehouden tot eene maandelijksche afrekening?

A. Ja, dit gaat zoo bij stukwerk. Indien men b.v. f 10.15 verdient, krijgt men f 10. Die 15 cts. blijven staan, en om de 4 weken wordt dit afgerekend.

5173. *V.* Vinden de werklui dat onaangenaam?

A. Neen, maar het beteekent ook niet zooveel.

5174. *V.* Heeft er bij het eind van het jaar nog iets extra's plaats?

A. Dan krijgen ze die afrekening van de laatste 4 weken, en op Nieuwjaar krijgt elke getrouwde knecht een bon voor steenkolen, en ontvangen de anderen f 2.50 of f 3.— naar rang.

5175. *V.* Zijn er velen, hoewel bij ziekte het loon doorgaat, bovendien nog voor eigen rekening in een uitkeeringsfonds?

A. Bij ons, zooals in heel Wormer, allen.

5176. *V.* Beroep op liefdadigheid bij ziekte is dus, zelfs bij verhooging van uitgaven, niet noodig?

A. Volstrekt niet.

5177. *V.* Wonen de meesten van het personeel te Wormer?

A. Ja.

5178. *V.* Hoe komt het, waar andere fabrieken de menschen uit Wormerveer krijgen?

A. Onze chef staat er op om lui uit Wormer te hebben; hij is sterk tegen vloeken en drankgebruik. De Zaansche heeren denken daar lichter over.

5179. *V.* Is er in dat opzicht werkelijk groot verschil tusschen de bevolking uit beide plaatsen?

A. Zeker, bij ons zijn zij in hun leven van het begin tot het einde heel anders.

5180. *V.* Zijt gij lid van „Patrimonium"?

A. Neen, ik ben Katholiek.

5181. *V.* Werken er in de fabriek van de heeren Van Gelder veel Katholieken?

A. Ongeveer $^1/_3$.

5182. *V.* Kunnen zij op feestdagen ter kerk gaan?

A. Ieder, die er om verzoekt, mag ter kerk gaan. Dat geldt ook het gaan ter catechisatie. Misbruik daarvan wordt echter tegengegaan door inhouding van den verzuimden tijd. Bijv. als een jongen wel gevraagd heeft om naar de leering te mogen gaan, maar er niet heengaat.

5183. *V.* Geldt dat ook voor de Roomsch-Katholieken, die naar de mis gaan?

A. Ja.

5184. *V.* Hoe gaat het op Katholieke kerkdagen, die als Zondagen moeten worden gevierd?

A. Dan kunnen de Katholieke werklieden 's morgens naar de mis gaan en 's avonds, als zij vrij zijn, maar overdag moeten zij werken.

5185. *V.* Hoe gaat het met oude werklieden van de firma?

A. Die worden gepensionneerd. Een oude werkman heeft f 3 's weeks, en een ander, die eene beroerte heeft gehad, eveneens; en als er eene uitdeeling van steenkolen plaats heeft, krijgen zij ook wat evenals elk ander.

5186. *V.* Heeft die man, die eene beroerte heeft gehad, een gezin?

A. Ja, hij heeft eene vrouw, maar hij heeft een eigen huisje en krijgt nog wat van zijne kerk.

5187. *V.* Zijn er meer werklieden, die een eigen huisje hebben?

A. O ja, ik zelf o. a.

5188. *V.* Gij behoort tot de bevoorrechten, als ik het zoo noemen mag, maar ik had ook het oog meer op hen, die een lager loon verdienen.

A. Daar zijn er ook onder, die een eigen huisje hebben.

5189. *V.* Hoe zijt gij aan uw huis gekomen? Hebt gij voorschot gekregen, om het te bouwen of te koopen?

A. Mijn schoonvader kwam te sterven en daarvan erfde ik f 350. Toen dacht ik: als ik dat in mijn huishouden gooi, ben ik het gauw kwijt; daarom heb ik

aan den patroon gevraagd mij met een voorschot te helpen, en dat heeft hij gedaan. Nu betaal ik hem langzaam af met het geld, dat ik wekelijks weg leg. Elke week leg ik een gulden in mijn doosje.

5190. *V.* Hoeveel voorschot hebt gij gehad?

A. f 600; het huis kost ongeveer f 1000. Nu ben ik nog f 75 schuldig.

5191 *V.* In hoeveel tijd zijt gij zoover gekomen?

A. In 12 jaar.

5192. *V.* Zijn er meer dergelijke gevallen in Wormer aan te wijzen?

A. Ja, de Wormers zijn burgermenschen, die overdag op de fabriek zijn en 's avonds bij de vrouw thuis. Als zij dus een huisje met een tuintje hebben, bewerken zij dat zelf en telen er hunne groente.

5193. *V.* Hebben veel arbeiders een stukje grond bij hunne woning?

A. Ja, heel veel; dat huren zij van de gemeente.

5194. *V.* Van de burgerlijke gemeente?

A. Ja.

5195. *V.* Bebouwen zij dat zelf?

A. Ja, met aardappelen en groenten.

5196. *V.* Gij zeidet daar, dat de gemeente ook grond verhuurde?

A. Ja, wanneer men een huisje huurt, waarbij geen grond is, kan men een stukje van de gemeente huren.

5197. *V.* Tegen den gewonen huurprijs?

A. Ja

5198. *V.* Hoe groot is zulk een stukje grond?

A. Acht à tien roeden.

5199. *V.* Kunnen zij daarop genoeg aardappelen en groenten voor hunne eigen behoeften telen?

A. Ja.

5200. *V.* Hoeveel huur doet eene arbeiderswoning?

A. f 1 per week.

5201. *V.* Wat hebben zij daarvoor?

A. Een vertrek met een klein kamertje om te wasschen, enz.

5202. De heer **Kolkman:** Hebt gij kinderen?

A. Ja.

5203. *V.* Gij hebt gezegd, dat ieder, die een beetje fatsoenlijk is, te Wormer zijne kinderen tot hun dertiende jaar op school laat?

A. Juist.

5204. *V.* Op welken leeftijd doen de Katholieke kinderen hunne communie?

A. Op hun elfde jaar.

5205. *V.* En laat men ze dan toch nog op school?

A. Zeker.

5206. *V.* Dus het verlaten der school staat te Wormer niet in verband met het doen der eerste communie?

A. Volstrekt niet.

5207. De **Voorzitter:** Hebt gij uwerzijds ons nog iets mede te deelen?

A. Niets anders, dan dat het volk uitstekend tevreden is en de directeur erg goedig en zacht is; hij weet de menschen met een zacht lijntje te leiden, en dat is veel waard.

5208. *V.* Worden er boeten toegepast?

A. Nooit. Wanneer het niet langer kan met goede woorden, dan moet de man de fabriek verlaten. Vloekt hij bijv., dan wordt hem dit onder het oog gebracht, en wanneer hij zich daaraan niet stoort, dan wordt hem voor over veertien dagen de dienst opgezegd.

5209. *V.* Wordt er altijd 14 dagen te voren opgezegd?

A. Ja.

5210. *V.* En zegt de werkman van zijn kant ook altijd 14 dagen te voren op?

A. Die zegt in den regel eenvoudig: „ik verdom jelui," wat natuurlijk heel smerig is. Bij ons weet ik echter niet, dat er ooit een knecht uit zijn eigen is weggegaan, daar kan ik een eed op doen.

5211. *V.* Hangt er een reglement in de fabriek?

A. Neen.

5212. *V.* Met wien hebt gij altijd te doen, met den directeur of met den patroon?

A. Met den directeur; de patroon komt nu en dan uit Amsterdam en spreekt dan met den directeur over de zaken. Als hij wat in de fabriek ziet; zegt hij het ook altijd tegen den directeur.

5213. *V.* Spreekt gij veel met den directeur?

A. Zeker, het is een zeer goed man.

5214. *V.* Als de werklieden een wensch op het hart hebben, vinden zij dan, daargelaten of die wensch altijd wordt toegestaan, steeds een gewillig oor?

A. Altijd gewillig. Hij zegt altijd, als er wat is: „doe jelui je best maar, wij zullen het wel schikken." Als bij heete dagen de stoker het wat erg warm heeft, krijgt hij van den directeur wat melk.

5215. *V.* Is er soms groote hitte in de werkplaatsen?

A. Neen, de zalen zijn ruim en voorzien van exhausters, maar voor de vuren kan het soms wel heet zijn.

A. Glas.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Luijting**, oud 60 jaar, pakhuisknecht in de zeildoekmakerij van de firma D. Van Leijden & Zoon, te Krommenie.

5216. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd in de zeildoekmakerij werkzaam geweest?

A. Ja, van mijn 10de jaar af.

5217. *V.* Hoe zijt gij begonnen?

A. Als boodschaplooper.

5218. *V.* Was er toen reeds eene werkplaats, of werd er uitsluitend thuis geweven?

A. Toen werd er thuis geweven.

5219. *V.* Zijt gij zelf nooit wever geweest?

A. Neen.

5220. *V.* Gij zijt dus met uw 10de jaar voorgoed van school gegaan?

A. Ja, om voor mijne ouders in het huishouden wat bij te dragen. Van het jaar wordt het 50 jaar, dat ik bij de firma Van Leijden werkzaam ben.

5221. *V.* Gij hadt op uw 10de jaar de school toch niet geheel afgeloopen?

A. Het was toen anders dan nu. Men kan er thans zoo spoedig niet af.

5222. *V.* Sedert wanneer is de fabriek eene stoomfabriek?

A. Sedert een jaar of vier.

5223. *V.* Wat is uw loon?

A. f 12 per week, doch ik krijg met Nieuwjaar en Pinksteren, enz. nog al eens wat extra, zoodat ik gemiddeld kan rekenen op een loon van f 16 in de week.

5224. *V.* Er zijn ook vrouwen op de fabriek, niet waar?

A. Ja. 4 meisjes.

5225. *V.* Wat doen die meisjes?

A. Zij dreilen, d. i. de garens op klossen werken. Zij hebben alleen te kijken, of de draad breekt, en te zien, of alles goed loopt.

5226. *V.* Op welken leeftijd komen zij?

A. Op 14jarigen leeftijd.

5227. *V.* Niet vroeger?

A. Neen.

5228. *V.* Wat verdienen zij?

A. f 4.50 per week.

5229. *V.* Wat zijn verder de loonen op de stoomfabriek?

A. De vaste loonen zijn f 7½, f 7, f 6½ en f 5½. De arbeiders werken echter per stuk, zoodat ze geregeld kunnen rekenen op f 10, f 9, f 8 en f 6.

5230. *V.* Zijn dat volwassen mannen, die f 6 verdienen?

A. Neen, het zijn jongens van 17 à 18 jaar.

5231. *V.* Wat is het minimum voor getrouwde lieden?

A. f 9 à f 10.

5232. *V.* Zijn dat vaste cijfers?

A. Ja, dat krijgen ze altijd, werk of geen werk.

5233. *V.* Gebeurt het niet wel eens, dat er een dag geen werk is?

A. Ja.

5234. *V.* Gebeurt dat nog al dikwijls?

A. Neen.

5235. *V.* Ge hebt opgegeven, wat de machinewevers verdienen; maar wat verdienen nu de handwevers?

A. 27 pct. verdient f 9 à f 10; nog eens 27 pct. maakt van f 7 tot f 7.50; dan is er 10 pct. van f 5.—, en de rest is daar tusschen in. Die prijzen gelden per stuk en een stuk kan gemiddeld in 5 dagen afgemaakt worden. Hierop zijn echter leeftijd en kracht van invloed.

5236. *V.* Van die cijfers moeten echter kosten afgetrokken worden, ten bedrage van gemiddeldf 1.—, niet waar?

A. Een gulden niet; winter en zomer dooreen 10 stuivers, voor meel, zeep en hout.

5237. *V.* Is het dus uws inziens bepaald onjuist, als er beweerd wordt, dat het aanmerkelijk meer bedraagt dan 10 stuivers?

A. Het kan een cent of 3, 4, 5 schelen.

5238. *V.* Wanneer beweerd wordt, dat het aanmerkelijk meer is, is dit beslist onjuist?

A. Ja.

5239. *V.* Die 50 cts. zijn dan de onkosten voor meel, enz.; maar de thuiswevers werken in eene schuur, die zij daarvoor moeten huren, dus dat komt er bij?

A. Dat moet men niet rekenen. Zij huren een huisje met eene werkplaats er bij. Als men de huur van de schuur er bij rekent, zullen de onkosten zijn 75 cts. in de week.

5240. *V.* Hebben zij niets uit te geven voor hunne werktuigen?

A. Neen, die geeft de patroon met al, wat er bij behoort, en hij herstelt ze ook op eigen kosten.

5241. *V.* Werkt de man alleen, of helpen vrouw en kinderen?

A. De man werkt alleen.

5242. *V.* Verleent de vrouw geen hulp bij het spoelen?

A. Bij den een wel, bij den ander niet; soms spoelt ook wel eens een kind, dat van school komt, maar noodig is het niet.

5243. *V.* Ik vroeg u, of het feitelijk gebeurt?

A. Dat weet ik niet; ik kom niet alle dag bij die wevers kijken.

5244. *V.* Maar regel is het niet, dat de vrouw spoelt?

A. Neen; wel spinnen sommige vrouwen.

5245. *V.* Wordt dat afzonderlijk betaald?

A. Ja, met 10 stuivers de 6 pond.

5246. *V.* En hoeveel kan eene vrouw daarmede maken?

A. Er zijn er, die 5 van die bosjes maken in de week.

5247. *V.* Waar wonen de meeste wevers? Te Krommenie of te Assendelft?

A. Te Assendelft.

5248. *V.* Het thuisweven neemt af, niet waar?

A. Ja.

5249. *V.* Wordt er minder mede verdiend dan met het machinale weven?

A. Die van 9 en 10 gulden verdienen niet minder dan de machinale wevers, maar die 5 en 6 gulden krijgen, wel.

5250. *V.* Beschouwt gij het machinale weven als lichter dan het handweven?

A. Ja; vooral het weven van zware stukken, zooals de menschen, die 9 en 10 gulden verdienen, maken, is heel zwaar.

5251. *V.* Zoodat die menschen spoedig op zijn?

A. Ja, dat geloof ik wel.

5252. *V.* Er is in den laatsten tijd nog al beweging onder de wevers geweest; welke waren hunne grieven?

A. Dat hun loon verminderd was, en dit moest wel geschieden, omdat er zoo weinig werk was.

5253. *V.* Hoe kwam dat?

A. Door concurrentie van het buitenland bij de aanbestedingen voor het Departement van Marine, zoodat de firma niet genoeg werk meer had en zij, om het volk aan het werk te houden, moest aannemen zonder verdienste.

5254. *V.* Was er, in tegenstelling met vroeger, eene aanbesteding opengesteld ook voor het buitenland?

A. Ja.

5255. *V.* En hebben er buitenlandsche firma's ingeschreven?

A. Ja, en aangenomen ook.

5256. *V.* Waren de inschrijvingen van de buitenlandsche firma's veel lager?

A. Zij waren lager, hoewel onze fabrikanten reeds laag hadden ingeschreven om hunne werklieden aan het werk te kunnen houden.

5257. *V.* Heeft niet onlangs de firma Planteydt eene groote aanneming gehad?

A. Ja.

5258. *V.* Zijn daar de loonen ook verlaagd?

A. Dat weet ik niet.

5259. *V.* Hoe gaat het met de werklieden in geval van ziekte?

A. Er is aan de fabriek een fonds tot ondersteuning in geval van ziekte, verwonding of ouderdom. Voor den ouderdom is het fonds echter nog niet in werking getreden.

5260. *V.* Wat dragen de werklieden tot dat fonds bij?

A. 1 % van hun loon.

5261. *V.* En de firma?

A. 2 %.

5262. *V.* Wat zijn de uitkeeringen?

A. 90 % van het gemiddelde weekloon in het voorafgaande jaar.

5263. *V.* Wie bestuurt het fonds?

A. De firma, mijn persoon, en twee werklieden, Piet Bakker en Jan Van der Laan.

5264. *V.* Door wie worden die werklieden gekozen?

A. Door de werklieden zelven.

5265. *V.* Kan het fonds met de gelden toekomen?

A. Thans gaat het nog wel, het bestaat eerst sedert verleden jaar.

5266. *V.* Hoe was het dan vroeger?

A. Toen waren de meesten lid van „Hulp in lijden". Maar daar was wat voorgevallen, en toen is dit fonds opgericht.

5267. *V.* Zijn er ook nu nog werklieden, die lid zijn van „Hulp in lijden"?

A. Neen.

5268. *V.* Gelooft gij, dat zij allen de voorkeur geven aan het tegenwoordige fonds?

A. Zeker. In „Hulp in lijden" betaalden zij 10 cents per week en ontvingen maar eene uitkeering van f 5.50 à f 6.

J. Luijting Wz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Haan**, oud 57 jaar, zeildoekwever bij de firma S. Planteydt, te Krommenie.

5270. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd wever geweest?

A. Vroeger was ik handwever. Nu ben ik sedert 6 jaar op de fabriek.

5271. *V.* Hebt gij altijd in Krommenie gewoond?

A. Neen; ik heb 15 jaar in Zuidholland gewoond.

5272. *V.* Waar woondet gij toen?

A. Te Alblasserdam.

5273. *V.* Waart gij daar ook op eene weverij?

A. Ja, bij den heer Van der Lee.

5274. *V.* Op welken leeftijd zijt gij met het weven begonnen?

A. Op mijn 15de jaar.

5275. *V.* Gij zijt toch zeker niet tot dien tijd op school geweest?

A. Neen. Ik was toen bij mijne ouders thuis. Mijn vader had eene boerderij. Toen mijne ouders gestorven waren, ben ik bij mijn oom in Alblasserdam gekomen, waar ik het weven heb geleerd. Later ben ik naar Krommenie gegaan.

5276. *V.* Zijt gij liever handwever of machinewever?

A. Machinaal weven is zulk zwaar werk niet, doch daartegenover staat, dat men met handweven meer zijn eigen meester is.

5277. *V.* Is handweven een zeer zwaar werk?

A. Ja, het gaat met handen en voeten tegelijk.

5278. *V.* Werktet gij vroeger thuis?

A. Ja.

5279. *V.* Werdt gij toen geholpen door uwe vrouw?

A. Neen.

5280. *V.* Deedt gij het spoelen ook zelf?

A. Ja, sommigen laten dit echter doen.

5281. *V.* Liet gij u niet helpen door uwe kinderen?

A. Die had ik toen nog niet.

5282. *V.* Hoe lang werktet gij toen?

A. Gemiddeld van 5 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds.

5283. *V.* Met behoorlijken rusttijd zeker?

A. Natuurlijk.

5284. *V.* Werktet gij ook 's Zondags?

A. Neen.

5285. *V.* Wordt dat nooit door de handwevers gedaan?

A. Neen.

5286. *V.* Hoe waren uwe verdiensten in dien tijd?

A. Ik werkte per stuk. Het gemiddelde loon was f 8, soms bracht ik het tot f 10. Dit hangt van de qualiteit af.

5287. *V.* Werktet gij eene geheele week over één stuk?

A. Gewoonlijk wel. Anderen konden het wel eens in korter tijd doen.

5288. *V.* Kunnen de meesten in 5 dagen een stuk afwerken?

A. Dat zou wat overspannen zijn.

5289. *V.* Hoeveel onkosten gaan van die verdiensten af?

A. Gemiddeld f 0.50, 's zomers wat minder, 's winters wat meer, omdat men dan licht en vuur noodig heeft.

5290. *V.* Hoeveel kost bovendien de huur van een schuurtje voor het werk?

A. f 0.25 per week.

5291. *V.* Is het loon voor de handwevers thans niet lager dan vroeger?

A. Neen, bij ons niet, integendeel. Enkele firma's hebben echter het loon wat afgeslagen, ik denk ter wille van de concurrentie.

5292. *V.* Waarom zijt gij bij het machineweven overgegaan?

A. Uit gebrek aan werk.

5293. *V.* Wat verdient gij nu?

A. f 9 voor een werkdag van 5 tot 8 uur met 3 rusttijden van 2 uren samen. Dat is de verdienste van de vertrouwden, die hun werk goed verstaan. Nieuwelingen beginnen met minder en klimmen langzaam op.

5294. *V.* Zijt gij aan het einde van zulk een werkdag van 13 uren feitelijken arbeid niet erg vermoeid?

A. Och, ledenbrekend zwaar werk is het niet, zoodat een jongmensch er niet veel last van heeft, maar het is eentonig werk; en voor iemand van mijn leeftijd is het wel wat vermoeiend om altijd gespannen met zijn aandacht bij het werk te zijn, en dat is toch bepaald noodig.

5295. *V.* Wordt de fabriek geregeld om 8 uur 's avonds gesloten?

A. In den regel wel; overwerken is zeer zeldzaam.

5296. *V.* Wordt dat dan extra betaald?

A. Neen, alleen als er 's nachts gewerkt wordt, verdienen wij f 1 extra. Als wij 's nachts werken, beginnen wij om 9 uur 's avonds, na den gewonen werkdag medegemaakt te hebben, en werken dan tot 's morgens 6 uur. Dat gebeurt echter altijd 's Zaterdags, zoodat wij 's Zondags kunnen uitslapen. Het moet echter heel buitengewoon druk zijn, vóórdat dit gebeurt.

5297. *V.* Wordt gedurende dien nachtarbeid dan meer rust toegestaan dan bij het werken over dag?

A. Ja, dan krijgen wij $^3/_4$ uur in plaats van $^1/_2$ uur over dag.

5298. *V.* En kunt gij dat werken 's nachts na den gewonen dag tot het einde toe volhouden?

A. Nu, op het laatst wordt men het zat.

5299. *V.* Hoe dikwijls komt zulke nachtarbeid voor?

A. Zelden; in de laatste 8 weken is het tweemaal gebeurd. De werktijd is nu ook al langer; vroeger werkten wij van 7 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds.

5300. *V.* Is het loon ook gestegen met de verlenging van den arbeidsduur?

A. Ja, naar evenredigheid; vroeger had ik f 6.50, nu daarentegen verdien ik f 9.

5301. *V.* Verdienen uwe vrouw en kinderen nog wat er bij?

A. Mijne vrouw verdient ongeveer f 1 per week met uit werken te gaan en door negotie te doen in huis.

5302 *V.* En hebt gij geen kinderen, die iets verdienen?

A. Neen, ik heb een jongetje, maar die is getrouwd.

5303. *V.* Was die jongen reeds getrouwd, toen gij f 6.50 verdiendet?

A. Neen, toen hielp hij medeverdienen, maar nu moet er in den regel nog bij.

5304. *V.* Wat is uw zoon en hoeveel verdient hij?

A. Hij is smidsknecht en verdient ongeveer f 8.70 per week.

5305. *V.* En moet gij hem nu bijspringen?

A. Ja, want hij verdient niet altijd zooveel.

5306. *V.* Leeft gij thans met uwe vrouw alleen?

A. Ja.

5307. *V.* En kunt gij met die f 9 goed rondkomen?

A. Ja.

5308. *V.* Wat schaft de middagpot?

A. Geen biefstuk.

5309. *V.* Kunt gij elken middag goed vet in uw eten hebben?

A. Zeker.

5310. *V.* En des Zondags een stukje vleesch?

A. Ja, geregeld.

5311. *V.* Er zijn bij de firma Planteydt nog al wat jongens en meisjes aan het werk, niet waar?

A. Van de meisjes weet ik weinig; de jongens echter werken $10^1/_2$ uur per dag. Zij beginnen des morgens om 7 en werken tot des avonds 7 uur, met 1 uur middagrust en $^1/_2$ uur schafttijd later op den dag.

5312. *V.* Wat doen zij voor werk?

A. Licht werken: zij spoelen, maken klossen en draden, en maken het werk voor ons in orde.

5313. *V.* Dit is geen werk, waarvan de overige arbeiders onmiddellijk afhankelijk zijt?

A. Neen.

5314. *V.* Hoewel zij een uur vroeger van de fabriek gaan dan de overige werklieden, geeft dit dus geen stoornis in den loop van het bedrijf?

A. Volstrekt niet; er zijn zooveel jongens, dat zij ons bij kunnen loopen.

5315. *V.* Wanneer gij ziek zijt, gaat het loon dan door?

A. Neen.

5316. *V.* Krijgt gij dan in het geheel geen tegemoetkoming van de firma?

A. Neen, niets.

5317. *V.* Zijn allen in een ziekenfonds?

A. De meesten wel. De meeste werklieden zijn uit Assendelft, die zijn in een fonds aldaar.

5318. *V.* Is dat een fonds, dat niet alleen zorgt voor geneeskundige behandeling, maar ook eene uitkeering doet?

A. Ja.

5319. *V.* Hoeveel bedraagt die uitkeering?

A. Dat weet ik niet, want ik ben er niet in.

5320. *V.* Zijt gij nooit in een ziekenfonds geweest?

A. Vroeger wel, maar ik ben er van teruggekomen.

5321. *V.* Waarom?

A. Dat weet ik niet, het is al zoolang geleden.

5322. *V.* Zijt gij in de laatste jaren nooit ziek geweest?

A. Eene enkele maal wel, doch nooit langer dan ééne week.

5323. *V.* Dan hadt gij hoegenaamd geen verdiensten?

A. Neen.

5324. *V.* Dan teerdet gij dus in?

A. Ja, maar ik heb een eigen huisje.

5325. *V.* Ééne week ziek scheelt u toch f 9?

A. Ja.

5326. *V.* Hebt gij er dan nooit aan gedacht, weder in het ziekenfonds te gaan?

A. Neen, ik weet niet meer, waarom ik er uitgegaan ben.

5327. *V.* Hebt gij uw eigen huisje door erfenis verkregen?

A. Ja, van mijn vader; van de verdiensten zou ik het niet kunnen koopen.

5328. *V.* Zijn er meer op de fabriek, die een eigen huisje hebben?

A. Neen.

5329. *V.* Hoe komt het, dat het nu zoo druk is bij de firma Planteydt?

A. Zij hebben eene groote leverantie van Marine gekregen, maar ik wilde wel, dat het gedaan was, het is mij wat al te druk.

5330. *V.* Zoudt gij liever terugkomen op f 6.50 met minder langen arbeidsduur?

A. Ja, maar aan den anderen kant verzoet het geld den arbeid.

5331. *V.* Hoe denken de jongeren er over. Ik bedoel menschen van een 40 jaar?

A. Die maken nu zoo'n groot onderscheid niet. Mijn gestel is nooit bijzonder sterk geweest, doch anderen heb ik nooit over vermoeidheid hooren klagen. Het werk is niet zwaar, doch eentonig.

5332. *V.* Gij hebt zeker wel wat gehoord over de beweging, die in den laatsten tijd onder de handwevers heeft plaats gehad?

A. Ik weet het niet.

5333. *V.* Is er niet veel in de bladen over geschreven?

A. Ja wel. De beweging hield, geloof ik, verband met eene werkstaking in Twente.

5334. *V.* Weet gij er niets naders van?

A. Neen, het is al een jaar of 8 geleden, dat ik handwever was.

5335. *V.* Wat zal er, denkt gij, van u worden, wanneer gij niet meer werken kunt?

A. Dan is het met de verdienste gedaan.

5336. *V.* De firma bestaat al lang, niet waar?

A. Ja.

5337. *V.* Kent gij gewezen werklieden der firma, die wegens ouderdom niet meer werken kunnen?

A. Neen.

5338. *V.* Sterven de wevers dan zoo vroeg?

A. Ik weet het niet zoo precies, want er wonen er veel in Assendelft.

5339. *V.* Krijgen degenen, die als handwevers hun leven lang voor de firma gewerkt hebben, geene tegemoetkoming van haar, wanneer zij tot werken niet meer in staat zijn?

A. Neen, het is armoede lijden.

5340. *V.* Gaan ze dan veelal met eene kleine negotie langs den weg?

A. Ja, sommigen wel.

C. HAAN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Willebrordes Van Hesse**, oud 45 jaar, stoker in de Machinale Garenspinnerij, te Krommenie.

5341. De **Voorzitter**: Sedert wanneer bestaat de spinnerij?

A. Sedert 1866. Ik ben er 24 jaar en was vroeger bij de smidse.

5342. *V.* Hoe lang werkt gij daags?

A. Van 7 tot 7 uur met twee uren rust en 3 pauzen.

5343. *V.* Sedert wanneer begint het werk om 7 uur?

A. Dat zal een jaar of vijf geleden zijn.

5344. *V.* Waarom is het aanvangsuur toen verlaat?

A. Uit slapte.

5345. *V.* Gaat gij thuis middagmalen?

A. Ja.

5346. *V.* Wie blijft dan bij de machine?

A. Niemand; alles staat stil; de stoom wordt laag gehouden en gevaar is er niet; 's avonds wordt het vuur alleen ingerekend. Dat is overal zoo.

5347. *V.* Is de machinekruk omheind?

A. Neen, ik heb eene staande machine, heel in de hoogte.

5348. *V.* Waar zit het vliegwiel?

A. Aan den muur.

5349. *V.* Zet gij dat aan met de hand?

A. Met eene staaf.

5350. *V.* Zijt gij belast met het smeren?

A. Neen.

5351. *V.* Staat de boel stil, als er gesmeerd wordt?

A. Ja, altijd.

5352. *V.* Wat verdient gij?

A. f 10 's weeks.

5353. *V.* Komt daar nooit wat bij?

A. Neen, door de slapte heb ik nooit overuren. Vroeger kwam dat wel voor, toen werkte ik wel van 5 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds door.

5354. *V.* Wanneer wordt de stoomketel schoongemaakt?

A. Om de 3 weken 's Zondagsmorgens. Wij beginnen dan om 5 uur 's morgens en zijn om 11 uur, half 12 klaar.

5355. *V.* Is om 5 uur de ketel al voldoende afgekoeld?

A. Ja; hij is dan nog wel niet steenkoud, maar toch heel goed te benaderen. Dat verschilt zooveel, de eene ketel en de andere. Er zijn er wel, waar ze 's Zaterdagsmiddags al stoom aflaten, en die toch 's morgens nog niet voldoende afgekoeld zijn. Dit hangt veel van de trekking af.

5356. *V.* Wie helpt u bij dat schoonmaken?

A. Drie mannen.

5357. *V.* Geen jongens?

A. Neen, daar mag niemand aan werken beneden de 16 jaar.

5358. *V.* Nu; maar vroeger?

A. Dat is altijd zoo geweest.

5359. *V.* Komt gij wel eens in de fabriek?

A. Niet dikwijls, zoo wat eens in de week; ik ben machinist alleen, dus is het niet sekuur, wanneer ik van mijn ketel afga.

5360. *V.* Het hekelen gebeurt in eene schuur achter de groote werkzaal, niet waar?

A. Ja.

5361. *V.* Is dat daar in den winter niet een afschuwelijk koud werk?

A. Dat zal wel mogelijk zijn.

5362. *V.* Het gebeurt immers vlak voor open luiken?

A. Ja, dat is voor het stof. De menschen zetten natuurlijk zooveel gaten open, als zij maar kunnen.

5363. *V.* En dan werken zij wel met bouffantes om, ten einde zich te beschermen tegen de koude, niet waar?

A. Ja, dat gebeurt wel.

5364. *V.* Zou er, zoover gij weet, niet eene inrichting te maken zijn in zoo'n schuur om het stof te verwijderen, zonder dat de luiken steeds open behoeven te staan, waar de menschen vlak voor moeten werken?

A. Misschien wel.

5365. *V.* Klagen de menschen, die dat werk doen, erg over de kou des winters?

A. Dat kan ik niet zeggen. U moet denken: zij zijn bij dat werk van kindsbeen opgebracht, zoodat zij er ten laatste bijna niets meer van weten.

5366. *V.* Komen de meisjes en de mannen in den winter gedurende den schafttijd bij u in het ketelhuis?

A. Alleen de mannen komen, de meisjes blijven in de zaal.

5367. *V.* In de buurt der machines?

A. Ja.

5368. *V.* Is daarvoor geen schaftlokaaltje?

A. Neen.

5369. *V.* Is de spinnerij des winters behoorlijk verwarmd?

A. Er ligt midden in de fabriek eene verwarmingspijp.

5370. *V.* Hoe breed is die pijp?

A. Ongeveer 15 duim.

5371. *V.* Tot welke temperatuur daalt het des winters?

A. Dat weet ik niet.

5372. *V.* Zijt gij in een ziekenfonds?

A. Neen.

5373. *V.* Wanneer gij ziek zijt, hebt gij dan eenige toelage van de fabriek?

A. Ik geloof, dat de fabriek dan het volle loon uitbetaalt, maar sinds ik vast loon heb, ben ik niet ziek geweest. Vroeger, toen ik geen vast loon had, ben ik wel ziek geweest.

5374. *V.* Waart gij ook vroeger, toen gij geen vast loon hadt, stoker?

A. Neen, toen was ik smid.

5375. *V.* Hadt gij toen geen toelage in geval van ziekte?

A. Neen.

5376. *V.* Waart gij toen in een ziekenfonds?

A. Neen, dat bestond toen nog niet.

5377. *V.* Hoe lang zijt gij toen wel ziek geweest?

A. De eerste maal 9 weken en den tweeden keer 7 weken.

5378. *V.* Hebt gij toen in die 9 en 7 weken in het geheel geen inkomsten gehad?

A. Neen; wel een voorschot van de fabriek, dat ik terugbetaald heb in kleine wekelijksche termijnen.

5379. *V.* Wordt ook thans bij ziekte door de fabriek geen toelage verleend aan hen, die geen vast loon hebben?

A. Ik herinner mij niet, dat er een ziek is geweest, maar sinds wij een nieuwen directeur hebben, is de toestand in het algemeen wel wat beter dan vroeger.

W. Van Hesse.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

W. M Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Woud**, oud 32 jaar, hennepklopper in een windmolen van de firma D. Van Leijden & Co., te Krommenie.

5380. De **Voorzitter**: Waarin bestaat uw werk?

A. Dat is doodeenvoudig. Er zijn in den molen 10 stampers, die gaan op en neer en vallen in kommen, gevuld met hennep. Als wij denken, dat de hennep zacht genoeg is, halen wij de stampers op, en doen den hennep weg. Is hij niet zacht genoeg, dan moeten de stampers nog wat werken

5381. *V.* Dat zijn stampers, als in de oliemolens?

A. Ja, de stampers zitten in knevels, waarop de stampers rusten, door lussen vastgehouden. Als de stampers opgehaald moeten worden, worden die knevels vastgebonden.

5382. *V.* Wordt dit wel eens nagelaten?

A. Bij ons niet, wij werken maar met drie man.

5383. *V.* Veroorzaakt dat stampen niet veel stof?

A. Ongelijk, dat hangt veel van de qualiteit van den hennep af.

5384. *V.* Zijn er bijzondere voorzorgsmaatregelen genomen tegen het stof?

A. De ventilatie is bij ons zoo goed mogelijk ingericht. De molen is achtkant, op elken kant met luiken voorzien. De luiken, van de windzijde afgekeerd, kunnen dus altijd opengezet worden om het stof te verwijderen.

5385. *V.* Feitelijk hebt gij dus niet veel last van het stof?

A. Menschen met goede borst hebben er niet veel last van; als men eene slechte borst heeft, is het kwader werk. Ik heb bij mij een man van 58 jaar en die werkt van zijn 14de jaar in den molen.

5386. *V.* Uw werk is zeker geheel afhankelijk van den wind?

A. Ja.

5387. *V.* Een groot deel van het jaar loopt de molen dus niet?

A. Neen.

5388. *V.* Hoeveel dagen loopt hij gemiddeld per jaar?

A. Dat kan ik zoo niet zeggen.

5389. *V.* Als de molen loopt, hoe is dan uw werktijd geregeld?

A. Van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur.

5390. *V.* Blijft gij dien geheelen tijd op den molen?

A. Neen, om 8, 12 en 4 uur hebben wij een uur schafttijd, dan gaan wij naar huis.

5391. *V.* Gaat gij drie keer per dag een uur naar huis?

A. Ja.

5392. *V.* Staat de molen dan geheel stil?

A. Ja.

5393. *V.* Wordt er, wanneer de wind heel gunstig is, toch niet gedurende een van die rusttijden doorgewerkt?

A. Ja, dat gebeurt wel eens, wanneer wij erg om hennep verlegen zijn en de wind sterk is.

5394. *V.* Wordt er ook 's nachts gemalen?

A. Neen, dat gebeurde wel vóór mijn tijd.

5395. *V.* En 's Zondags?

A. Dan wordt er niet gemalen.

5396. *V.* Vroeger toch zeker wel?

A. Ja wel. Op het oogenblik is er nog een molen, die 's Zondags maalt.

5397. *V.* Van wien is die molen?

A. Van den heer Kabel; ik geloof, dat het de firma Kroese is.

5398. *V.* Maalt die molen altijd op Zondag, als er flink wind is?

A. Ja, het is een molen, die veel wind noodig heeft. Wij werken met slechts 10 stampers, maar een molen, die zooveel kuip- en stampwerk heeft, heeft veel wind noodig. Dit verschilt nog al.

5399. *V.* Gij wordt per stuk betaald, niet waar?

A. Ja. Wij verdeelen het geld onder elkaar. Voor buitenlandschen hennep krijgen wij f 4 per 1000 pond en voor Hollandschen f 3. Voor het gemak rekenen wij altijd per f 3. Daarvan krijg ik dan f 1.50, de middenknecht f 1 en de jongen f 0.50.

5400. *V.* Hoeveel verdient gij gemiddeld per week?

A. In het half jaar van Januari tot nu heb ik f 10.23 gehad per week, de middenknecht zoowat f 7 en de jongen f 3.50.

5401. *V.* Is die man, die f 7 verdient, gehuwd?

A. Ja. Hij is 58 jaar oud.

5402. *V.* Komt er nog wat verdienste bij?

A. Ja, wat afval van hennep. Gemiddeld heb ik daarmede verleden jaar f 0.75 gemaakt. In dat opzicht deelt echter de middenknecht gelijk op.

5403. *V.* Te zamen maakt die dus f 7.75. Moet hij daar met een gezin van leven?

A. Hij heeft alleen eene vrouw.

5404. *V.* Zijt gij in een ziekenfonds?

A. Ja, in „Hulp in lijden"; daarvoor contribueer ik 10 cents per week en trek ik f 6 per week bij ziekte.

5405. *V.* Is de middenknecht daar ook in?

A. Neen.

5406. *V.* Hoe stelt hij het dan bij ziekte?

A. Dan doen wij zijn werk tegen vergoeding van $^1/_3$ van zijn loon.

5407. *V.* Doet de patroon van zijn kant ook iets?

A. In ons werk niet.

5408. *V.* Weet gij, waarom de middenknecht niet in het fonds is?

A. Het zal er niet af kunnen, en bovendien was hij bij de oprichting er van in 1883 al te oud.

C. Woud.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Willem Woud**, oud 48 jaar, baas in de Machinale Garenspinnerij, te Krommenie.

5409. De **Voorzitter**: Zijt gij al lang baas?

A. Een jaar of 13; eerst hebben wij een jaar of 7 een Belg gehad, die mij het werk heeft geleerd. Ik ben van 1866 af aan de fabriek.

5410 *V.* Hoe talrijk is het personeel?

A. 41; mannen, vrouwen en jongens.

5411. *V.* Zijn daar vele jonge menschen onder?

A. Ja, jongens zijn er wat en het vrouwsvolk is meestal nog al jong.

5412 *V.* Op welken leeftijd neemt gij die jeugdige arbeiders en arbeidsters aan?

A. Op hun 12de jaar, als zij van school komen. Het gebeurt wel, dat er eens een wat ouder is, maar de weg van dat soort meisjes is van de school naar de fabriek. Vroeger kwamen zij wel op 10- of 11jarigen leeftijd, maar sedert die wet van een jaar of 14, 15 geleden is dat veranderd.

5413. *V.* Hebben de meisjes de school geheel afgeloopen, als zij op de fabriek komen?

A. Ja, anders komt meester Timmers, het hoofd van de armenschool, daarover klagen.

5414. *V.* Vraagt gij een bewijs, dat de kinderen zijne school geheel hebben doorloopen?

A. Neen, dat niet.

5415. *V.* Werken die kinderen gelijk op met de volwassenen?

A. Ja, maar nu werken wij maar 10 uren daags, en vroeger was de werkdag 15 uren met 2 uren schafttijd; toen werkten zij ook gelijk op.

5416. *V.* Waarom is de arbeidsduur verminderd?

A. Omdat het minder druk is.

5417. *V.* Dus als de drukte even groot was gebleven, zou dan de arbeidsduur ook zoo lang gebleven zijn?

A. Waarachtig zeker, ten minste als die nieuwe wet niet gekomen was; nu zou het niet kunnen.

5418. *V.* Vondt gij dien feitelijken arbeidsduur van 13 uren niet te lang?

A. Ja, het was veel te erg, want het is een slecht werk in dat stof.

5419. *V.* Hebt gij er destijds wel eens met den directeur over gesproken, dat het te erg was voor die kinderen?

A. Neen.

5420. *V.* Waarom niet?

A. Ik weet het niet; men was er aan gewoon.

5421. *V.* Gij vondt het toch een kwaad werk voor die kinderen?

A. Het is een gemakkelijk werk; zij behoeven haast niets te doen.

5422. *V.* En gij zeidet, dat het een slecht werk was in dat stof, dus nadeelig voor de kinderen?

A. Ja, maar dat is altijd niet even erg. Als er flink wat wind is, is er minder stof.

5423. *V.* Toch zeidet gij zelf, dat het een slecht werk was?

A. Dat is ook zoo.

5424. *V.* Hoe is nu de werktijd geregeld?

A. Er wordt gewerkt van 7—8½ uur, van 9—12, van 1—4 en van 4½ tot 7 uur.

5425. *V.* Wordt het wel eens langer?

A. Nooit.

5426. *V.* Gij zeidet terecht, dat het een zeer stoffig werk is; van den winter, toen wij de fabriek bezochten, vonden wij het ook erg vuil.

A. Wanneer het koud is, worden de ramen zooveel mogelijk dicht gehouden en kan het stof moeilijk weg.

5427. *V.* Wordt er niet geregeld schoongemaakt?

A. Er is een meisje, dat den geheelen dag het stof opveegt.

5428. *V.* Zou dat vuil echter niet door beter schoonmaken voor een groot deel weggeruimd kunnen worden?

A. Men kan niet meer doen dan aanvegen.

5429. *V.* Het heeft ons getroffen, dat, behalve het vele vuil en stof, de meisjes er zeer slordig uitzagen.

A. Het is een smerig werk en daarom verwisselen zij hare goede kleeren voor oude.

5430. *V.* Wij hebben elders fabrieken gezien, waar hetzelfde soort werk verricht werd, doch waar de meisjes er toch niet zoo vuil en slordig uitzagen. Worden de meisjes van de spinnerij niet spinlorren genoemd?

A. Dat is haar bijnaam.

5431. *V.* Wordt er door u niet zooveel mogelijk op gewerkt, dat zij er netjes uitzien, ook wat het haar betreft?

A. Ja, maar het zijn meisjes uit den minderen stand.

5432. *V.* Al zijn zij uit de mindere klasse, daarom kunnen zij er toch wel zindelijk en netjes uitzien.

A. Wanneer gij ze om 12 uur de fabriek ziet verlaten, dan zien zij er ook zindelijker en netter uit.

5433. *V.* Wordt het als eene soort schande beschouwd in de spinnerij te werken?

A. Voornaam is het niet; ook krijgen zij niet de opvoeding van een dienstmeisje en weten niets van het huishouden af.

5434. *V.* Wat wordt er van die meisjes?

A. De meesten trouwen.

5435. *V.* Is er een afzonderlijk lokaal, waar zij zich kunnen verkleeden?

A. Neen.

5436. *V.* Waar hangen zij dan hare kleederen, die zij in de fabriek uittrekken?

A. In eene hangkast aan de fabriek.

5437. *V.* Wordt er van wege de fabriek iets gedaan ten behoeve van die meisjes, bijv. om ze 's avonds de noodige handwerken te doen leeren?

A. Er wordt niets voor haar gedaan.

5438. *V.* Werken jongens en meisjes in hetzelfde lokaal?

A. Neen, de jongens werken boven, de meisjes beneden.

5439. *V.* Wat verdient zoo'n meisje?

A. In het begin f 1.50, tot f 5.— toe.

5440. *V.* Hebben de meisjes eene afzonderlijke bestekamer?

A. Er zijn twee bestekamers naast elkaar, maar de jongens gaan daar ook op. Voor de hekelaars is eene afzonderlijke bestekamer.

5441. *V.* Zijn de bestekamers buiten?

A. Ja.

5442. *V.* Toezicht is er dus niet?

A. Neen, men kan er niet iemand bijzetten.

5444. *V.* Van welken leeftijd zijn de jongens, die mede van dezelfde bestekamer gebruik maken als de meisjes?

A. Vier onder de 16, vier boven de 16 jaar.

5445. *V.* Vindt gij dat niet verkeerd?

A. Zeker, er zal ook wel verandering in worden gebracht.

5446. *V.* Waarom wordt de bestekamer niet afgesloten, zoodat gij weten kunt, wie er op is?

A. Men kan bij een personeel van 40 personen niet op alles letten.

5447. *V.* Is er op die bestekamer nooit iets gebeurd van onzedelijken aard?

A. Bij mijn weten nooit.

5448. *V.* De hekelaars werken immers in een afzonderlijk gedeelte van de fabriek?

A. Ja.

5449. *V.* En werken vlak voor open luiken?

A. Ja.

5450. *V.* Toen wij van den winter de fabriek bezochten, hebben wij gezien, dat de menschen voor die luiken eene barre koude leden.

A. Ja, maar gij kwaamt ook juist op den koudsten dag van den geheelen winter.

5451. *V.* In gewone koude dagen zullen zij het toch zeker ook nog erg koud hebben, is het niet?

A. Och, daar hebben zij zoo geen last van, het werk verwarmt nog al, want het is een zwaar werk.

5452. *V.* Is het niet mogelijk de lucht te ververschen zonder ze direct voor die open luiken te plaatsen?

A. Dat gaat moeilijk. Dat stof is zoo zwaar, dat het niet naar boven wil om door een ventilator verwijderd te worden. Nu wordt het stof dadelijk door de open luiken naar buiten gedreven.

5453. *V.* Gelooft gij niet, dat in dit opzicht verbetering is aan te brengen?

A. Neen.

5454. *V.* Bij de kaarderij is immers ook veel stof?

A. Ja, nog meer dan bij de hekelaars. Wij hebben boven het lokaal een luchtkoker gezet, maar die trekt niet. En om de ventilatie door stoom te doen geschieden, zou onze machine sterker moeten zijn. Daarvoor heeft men 3 paardekrachten noodig, en onze machine kan niets meer missen. Nu hebben wij iemand laten komen om te zien, of er niets aan te doen valt.
Wij hebben een besten directeur. Hij heeft al veel gedaan, maar hij kan niet over veel geld beschikken.

5455. *V.* Werken aan de kaardmachines ook meisjes?

A. Neen, een man met een jongen.

5456. *V.* Zijn zij tegen ongelukken beveiligd?

A. Ja, er zijn hekken om.

5457. *V.* Wat verdienen de hekelaars?

A. Dit is ongelijk. Verleden Zaterdag is hun van f 13 tot f 15 uitbetaald. In den regel maken ze f 13 of f 14, maar daarvoor werken ze dan ook hard van 5 tot 8 uur. Dat behoeft niet, want ze werken per stuk.

5458. *V.* Zijn ze niet aan tijd gebonden?

A. Neen.

5459. *V.* Is het niet een werk, dat den man vroeg oud maakt?

A. Ja, door het stof. Daar went men wel wat aan, doch ik weet wel, dat ik 's Maandags veel meer last van het stof in de fabriek heb dan 's Zaterdags.

5460. *V.* De longen lijden er dus onder?

A. Ja, ik heb er eene slechte borst van gekregen, maar ik ben er ook 25 jaar in. De meisjes blijven er niet zoo lang, zij komen op haar 12de jaar en trouwen op haar 19de of 20ste.

5461. *V.* Klagen de ouderen er niet over?

A. Neen.

5462. *V.* De hekelaars ook niet?

A. Neen, zij hebben waarschijnlijk eene betere borst dan ik. Het kan ook wel zijn, dat het beter is, wanneer men er jong in is gekomen. Ik was al 23 jaar, toen ik er kwam.

5463. *V.* Is er een ziekenfonds aan de fabriek?

A. Neen. Degenen, die lid zijn van „Hulp in lijden", krijgen f 5.50 daarvan en dit wordt door de fabriek zoodanig gesuppleerd, dat het volle loon wordt bereikt.
Vroeger was dit anders. Men kreeg f 5 voorschot en moest daarvan 2 kwartjes per week terugbetalen.

5464. *V.* Vroeger had men dus feitelijk geen inkomsten in geval van ziekte?

A. Neen, geen inkomsten.

5465. *V.* Heeft de nieuwe directeur de verandering ingevoerd?

A. Ja.

5466. *V.* Zijn ze allen in het ziekenfonds?

A. De machinist niet. Hij heeft vast geld en zijn loon gaat door in geval van ziekte.
De meisjes kunnen er niet in en krijgen half geld van de fabriek. In de laatste jaren zijn er anders bijna geen ziekten voorgekomen.

5467. *V.* Is het personeel tegen ongelukken verzekerd?

A. Neen, maar dat zou wenschelijk zijn.

5468. *V.* Wanneer wordt het loon uitbetaald?

A. Des Zaterdagsnamiddags.

5469. *V.* Past gij boeten toe?

A. Neen, niet meer; ik stuur een meisje, dat op den duur reden tot klagen geeft, liever voor goed weg, en de

mannen werken op stuk, dus daarvoor is boete opleggen minder noodzakelijk. De nieuwe directeur heeft dan ook de boeten feitelijk afgeschaft.

5470. *V.* Is het misbruik van sterken drank te Krommenie uws inziens geringer dan elders aan de Zaan?

A. Te Wormerveer is meer ruw sjouwervolk, dat ruimer verdient en meer verteert.

5471. *V.* Hoeveel doet te Krommenie eene redelijke woning?

A. f 0.50, f 0.75, en voor f 1.— heeft men zelfs eene flinke woning met een bleekje.

5472. *V.* Te Wormerveer zijn de woningen dus veel duurder?

A. Ja, f 1.50, f 1.75, f 2.— is daar de prijs, maar dan zijn de woningen beter ingericht, van steen, dus minder koud, en voorzien van een achterhuisje, waar gewasschen en gestookt kan worden.

5474. *V.* Zijn in den laatsten tijd de woningen in Krommenie verbeterd?

A. Ja veel, met die nieuwe verordening is men aan de maat gebonden.

5475. *V.* Wordt daaraan streng de hand gehouden?

A. Ja, erg.

5476. *V.* Zijn er wel huizen onbewoonbaar verklaard?

A. Ja, in de laatste drie jaren wel een stuk of twee, drie. Ook is wel gelast te repareeren. Ik heb verleden jaar zelf eene groote reparatie gehad aan een huis van mij zelf, dat in drieën was verhuurd; dat was heel lastig, omdat ik aan de 16 M² ruimte gehouden was en aan bepaalde mate voor deuren en ramen.

5477. *V.* De verordening is dus lastig, maar goed?

A. O ja, 't is een beste verordening.

5478. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Neen.

W. Woud.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Wijbe Joustra**, oud 35 jaar, directeur van de gemeentelijke gasfabriek, te Wormerveer.

5479. De **Voorzitter:** Zijt gij vroeger aan andere gasfabrieken werkzaam geweest?

A. Ja, maar niet als directeur. Ik ben te Apeldoorn aan de gasfabriek geweest, maar vroeger was ik bij het machinebouwvak.

5480. *V.* Hoe talrijk is uw personeel?

A. Buiten de lantaarnopstekers, 7 man: 2 stokers, 2 hulp-stokers en 3 fitters.

5481. *V.* Wordt dit personeel 's winters uitgebreid?

A. Ja, dan heb ik 2 losse werklieden, die niet aan de gasfabricage deelnemen, maar cokes kloppen en bezorgen, teer pompen, enz.

5482. *V.* Wat doen die menschen des zomers?

A. Dat weet ik niet; ik geloof helpen bij metselaars en stratenmakers en dergelijke karweitjes.

5483. *V.* Wij hebben als getuige gehoord een uwer fitters, Visser. Is dat een geschikt werkman?

A. Ja.

5484. *V.* Hij heeft ons medegedeeld, dat hij een vast loon had van f 12 met eenige kleine buitenkansjes, is dat juist?

A. Ja. Hij heeft evenals het geheele personeel vrij brandstof.

5485. *V.* Ook 's zomers?

A. Ja, maar dan komt het weinig voor, althans dan vragen zij het niet. Overigens krijgen zij eene gratificatie, als het bijzonder druk is geweest.

5486. *V.* Hij deelt ons mede, dat vroeger zijn loon f 11 was, maar dat hij toen vast geld had voor overwerk; dit laatste was echter afgeschaft, toen hij f 12 's weeks kreeg, zoodat hij op het geld voor overure niet meer vast kan rekenen. Komt dat uit?

A. Ja, de gratificatie wordt naar omstandigheden uitgekeerd.

5487. *V.* Wat verdienen de stokers?

A. f 11 en vrij brandstof.

5488. *V.* En de hulpstokers?

A. Die hebben f 8, wanneer zij 6, en f 9,35, als zij 7 dagen werken. Dit is, omdat des zomers slechts een van die mannen des Zondags werkt, maar in den winter moeten beiden op Zondag dienst doen.

5489. *V.* De stokers werken dus ook des zomers een gedeelte van den Zondag?

A. Ja.

5490. *V.* De stokers wisselen elkander immers af, dag en nacht?

A. Juist.

5491. *V.* Zoodat zij om de 14 dagen het grootste gedeelte van den Zondag vrij zijn?

A. Nu hebben zij om de 3 weken een geheel vrijen

Zondag, omdat een van de hulpstokers Zondagsdienst doet. Dan blijft er een persoon aan de fabriek en zijn de beide stokers vrij, ook de stoker, die anders dagdienst heeft.

5492. *V.* Hoe lang hebben zij vrij, wanneer zij een vrijen Zondag hebben?

A. Een stoker, die in dezen tijd in den dagdienst is, wisselt met den anderen 's Zaterdagsmiddags om 12 uur. Die valt dan in den nachtdienst en treedt des avonds om 6 uur op, werkt tot 's Zondagsmorgens 6 uur en is vrij tot 's avonds 6 uur. Dus des Zondags is hij vrij van 's morgens 6 uur tot 's avonds 6 uur, waar hij een zekeren tijd van slaapt, zoodat hij feitelijk een klein deel van den Zondag voor zich heeft.

5493. *V.* Hoeveel heeft diezelfde man nu vrij de volgende week?

A. In de nieuwe week heeft hij nachtdienst, eindigt des Zaterdagsmorgens om 6 uur en komt dan 's Zaterdags werken van 12 's middags tot 6 uur. Gaat 's Zaterdagsavonds om 6 uur naar huis, komt terug 's Zondagsochtends om 6 uur en werkt tot 's Zondagsavonds 6 uur.

5494. *V.* Die man heeft dus nog minder aan den Zondag dan de vorige week?

A. Ja, die werkt den geheelen dag.

5495. *V.* Dat gaat dus om de andere week?

A. Ja. Dat is thans evenwel zóó gewijzigd, dat wij in den zomer 3 personen disponibel hebben. Daardoor kan nu ieder op zijne beurt om de 3 weken een geheel vrijen Zondag hebben.

5496. *V.* Wat noemt gij een geheel vrijen Zondag?

A. Wanneer tot nog toe iemand dagdienst had, dan moest hij werken van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur, waarbij hij naast zich had een hulpstoker, die tegelijk met hem werkte. Thans blijft die hulpstoker alleen aan de fabriek, en de stoker is dus van 6 tot 6 uur vrij.

5497. *V.* Als hij dus 's Zaterdagsavonds uitscheidt, heeft hij die derde week vrij tot 's Maandagsmorgens 6 uur?

A. Ja.

5498. *V.* In den winter komt die regeling evenwel niet voor?

A. Neen.

5499. *V.* Zou het onmogelijk zijn om aan den Zondagsarbeid geheel een eind te maken?

A. Daartegen is veel bezwaar, aangezien er altijd iemand op de fabriek aanwezig moet zijn om op de toestellen te letten. De fabriek te Wormerveer is naar verhouding tot de productie nog te klein, het is nog niet mogelijk om in de bestaande gashouders zooveel gas te bergen, dat wij 's Zondags niet behoeven te stoken.

5500. *V.* Indien er een gashouder meer was, zou dat bezwaar niet meer bestaan?

A. Neen. In Hoorn wordt op Zondag ook niet gewerkt; ik meen dit ten minste in het rapport van den directeur aldaar gelezen te hebben.

5501. *V.* Er zoude dus in Wormerveer een nieuwe gashouder bijgebouwd moeten worden?

A. Ja, en het retortenhuis uitgebreid.

5502 *V.* Hoeveel zou dit kosten?

A. Globaal berekend, voor uitbreiding en gedeeltelijke vernieuwing van het retortenhuis, waarvoor trouwens de plans reeds gereed zijn, f 15000, voor een nieuwen gashouder f 30.000, dat hangt veel van de grootte af: te zamen dus f 45000.

5503. *V.* Stel dat dit alles er was, zou er dan op Zondag geen man meer in de fabriek noodig zijn?

A. Direct niet noodig, durf ik niet zeggen, maar men zou kunnen volstaan met een man een paar maal er heen te zenden om op de ovens toe te zien, eene quaestie van ½ of 1 uur. Wellicht zou hij dan ook eenige bezigheden moeten verrichten, wanneer bijv. alles niet goed in orde was.

5504. *V.* Afgezien van dat een paar maal daags komen om even na te zien, zouden de menschen dan van Zaterdagavond tot Maandagmorgen vrij kunnen zijn?

A. Zoo lang niet. Wel van Zondagmorgen tot Zondagavond, dus 12 uren achtereen.

5505. *V.* Het is dus niet alleen de geldelijke quaestie, om genoeg gas vooruit te kunnen stoken?

A. Neen, want er zijn ook nog andere werkzaamheden te doen.

5506. *V.* Zoudt gij den rusttijd niet kunnen brengen op ten minste 18 uren?

A. Daar zou ik niet voor kunnen instaan.

5507. *V.* Zou het niet op eene andere wijze te vinden zijn, b.v. door hulppersoneel te gebruiken, wat zeker niet eene zoo groote uitgave zou vereischen?

A. Zeker, in den zomer zoude dit misschien mogelijk zijn.

5508. *V.* Zoudt gij kans zien om een zoodanig hulppersoneel te verkrijgen, zonder schade voor het werk?

A. Dit zou in de eene fabriek kunnen, doch in de andere niet. Bij mij zou het heel goed gaan.

5509. *V.* Is dit denkbeeld wel eens overwogen?

A. Neen.

5510. *V.* Hoort gij er wel eens door de werklieden over spreken, dat zij zoo weinig Zondagsrust hebben?

A. Dat niet, maar zij zijn blij, als ze een dag vrij hebben.

5511. *V.* Wordt dat gewaardeerd?

A. Zeker.

5512. *V.* Is de fabriek rendeerend?

A. Neen. Toen ik als directeur werd aangesteld, was de fabriek in slechten staat. Zij was in handen van particulieren, van den heer Zwaan, geweest, en het kost veel geld de fabriek zoodanig in te richten, dat zij goed is.

5513. *V.* Liet toen de fabriek uit het oogpunt van veiligheid te wenschen over?

A. Dat niet, maar uit het oogpunt van gezondheid moest de stokerij eenigszins vergroot worden.

5514. *V.* Was er overgroote hitte in de stokerij?

A. Ja, de ventilatie is niet voldoende.

5515. *V.* Zijn daarvoor ook reeds plans in bewerking?

A. Ja.

5516. *V.* Het werk van de stokers is niet aanhoudend, niet waar?

A. Neen, het is een ambulant werk. Zij hebben dikwijls werkzaamheden buiten het lokaal te verrichten.

5517. *V.* Wanneer de retorten zijn geladen, kunnen zij dan, desgewenscht, in een ander lokaal gaan?

A. Ja, maar zij blijven veelal in de stokerij. Zij schijnen niet zooveel last van de warmte te hebben.

5518. *V.* Gaan zij 's middags naar huis om te eten?

A. Neen, niet allen. Twee wonen er in Krommenie en die eten in de stokerij, voor den derde wordt daar ook meestal het eten bezorgd.

5519. *V.* Is er geen afzonderlijke gelegenheid om te eten?

A. Zij schijnen daaraan geen behoefte te hebben. Het schijnt, dat zij het prefereeren in de stokerij te blijven.

5520. *V.* Is dat een aantrekkelijk ingericht vertrek?

A. Het is er niet zoo stoffig, doch het is geen bepaald schaftlokaal, gelijk in groote fabrieken.

5521. *V.* Bij ziekte wordt het halve loon uitbetaald, niet waar?

A. Ja.

5522. *V.* Ons is door een getuige gezegd, dat er anderen in dienst van de gemeente zijn, die het volle loon uitbetaald krijgen. Is dat juist?

A. Daarvan is mij niets bekend.

5523. *V.* Heeft men nooit het verzoek tot u gericht om bij ziekte het volle loon te mogen behouden?

A. Neen.

5524. *V.* Was de dienst te Apeldoorn zwaarder voor de menschen, of minder zwaar?

A. Ongeveer dezelfde. Dáár was alles gelijkvloers, hier moeten de kolen worden opgereden, doch dat duurt maar kort. Het werk van een stoker is over 't geheel niet zwaar.

5525. *V.* Zijn de menschen, buiten de tegemoetkoming van de gemeente om, nog in een ziekenfonds?

A. Ik geloof het wel, maar weet het niet zeker. Verder zijn zij verzekerd tegen invaliditeit en ongelukken voor f 500.— en voor tijdelijke onbekwaamheid tot f 1.— per dag.

5526. *V.* Elders wordt in gasfabrieken wel geklaagd over misbruik van sterken drank. Hebt gij daar last van?

A. Volstrekt niet.

W. JOUSTRA.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN ZATERDAG 18 JULI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Pieter Smidt—Van Gelder**, oud 39 jaar, papierfabrikant, firma Van Gelder Zonen, te Wormerveer, wonende te Amsterdam.

5527. De **Voorzitter:** Hoe talrijk is uw personeel?

A. Te Wormerveer een honderd à honderdvijftien, te Apeldoorn een honderdvijfendertig.

5528. *V.* Is de inrichting der fabrieken te Wormerveer en te Apeldoorn vrijwel dezelfde?

A. Neen, geheel verschillend; de fabriek te Wormerveer is ingericht voor de vervaardiging van machinaal papier, die te Apeldoorn voor handpapier.

5529. *V.* Werkt gij te Apeldoorn dan niet met stoom?

A. Wel voor het vermalen van de grondstof, niet voor het bewerken van het fabrikaat.

5530. *V.* Gij hebt onder uw personeel een betrekkelijk groot aantal jeugdige arbeiders, niet waar?

A. Ik zou zeggen van niet. Wij hebben 10 jongens en 3 meisjes tusschen de 12 en 16 jaar, en 8 jongens en 4 meisjes tusschen 16 en 18 jaar.

5531. *V.* Is het aantal jeugdige arbeiders, beneden de 16 jaar, vroeger grooter geweest en allengs geringer geworden?

A. Ja.

5532. *V.* Hangt die vermindering samen met de inrichting van het bedrijf?

A. Neen, zij is het gevolg van de arbeidswet. Wij werken dag en nacht en dat deden vroeger de jongens ook mede. Nu zou men zeggen, dat ik voor dat werk over dag jongens kan nemen en 's nachts mannen, maar dan zouden deze laatsten steeds 's nachts moeten werken, iets, wat zij niet gaarne zouden doen en ik niet wil vergen. Ik heb dus voor dat werk dag en nacht maar mannen genomen, die wisselen elkander nu af.

5533. *V.* Op welken leeftijd begon die afwisselende dag- en nachtarbeid voor die jeugdige arbeiders?

A. Op hun 12de jaar.

5534. *V.* Werkten zij dan om de andere week den geheelen nacht?

A. Ja.

5535. *V.* Hebt gij nooit waargenomen, welken invloed dat op hen uitoefende?

A. Geen slechten; mijn vorige directeur en mijn tegenwoordige zijn beiden zoo begonnen, en zij hebben er geen nadeelige gevolgen van ondervonden.

5536. *V.* Hoe oordeelt gij over den maatregel van den wetgever, die maakt, dat kinderen van 12 tot 16 jaar thans geregeld hunne nachtrust genieten kunnen?

A. Persoonlijk kan ik er mij wel mede vereenigen.

5537. *V.* Waarvoor bezigt gij de jongens, die gij thans nog aan het het werk hebt?

A. Voor heel licht werk: den boel schoonhouden; later komen zij bij de satineermachine en klimmen zoo zachtjesaan op.

5538. *V.* De meisjes verrichten een afzonderlijk soort van werk, niet waar?

A. Zij doen niets dan schrijfboekjes maken en papier nazien.

5539. *V.* De Commissie heeft verhoord den opzichter over de meisjes-afdeeling; is dat een zeer vertrouwbaar man?

A. Ja.

5540. *V.* Hij heeft medegedeeld, dat die meisjes in een afzonderlijk lokaal gaan om hare vrije oogenblikken door te brengen. Wordt dit door die meisjes gewaardeerd?

A. Ik geloof het wel.

5541. *V.* Een volwassen werkman werkt dag of nacht. Hoe is dan de arbeid verdeeld?

A. Zij werken van 's morgens 6 uur tot 's avonds 6 uur en van 's avonds 6 uur tot den anderen morgen 6 uur. Daarvan gaat af: rusttijd van 8½ tot 9 uur, van 12 uur tot 1½ uur en van 4 uur tot 4½ uur, zoodat zij een feitelijken werktijd hebben van 9¼ uur. Dit geldt echter niet voor de machinisten en werklieden bij de papier- en andere stoommachines, want die machines moeten 24 uren doorloopen.

5542. *V.* Heeft die arbeidsduur van 9¼ uur per dag altijd op de fabriek bestaan?

A. Voor zoover ik mij herinner, wel.

5543. *V.* Wat nu de andere categorieën van werklieden betreft, hebben die dezelfde rusttijden?

A. Die hebben volstrekt geen rusttijd.

5544. *V.* Zijn die dan 12 uren achtereen op de been?

A. Wel neen! Zij liggen er soms bij te rusten, en dan is dit een teeken, dat alles goed marcheert. Als de machines goed loopen, hebben zij niets te doen, dan om de een of twee uren eens te controleeren, of het papier gelijk van dikte blijft.

5545. *V.* Zij hebben dus niet alleen geen gestadigen inspannenden arbeid, maar kunnen er zelfs bij gaan zitten?

A. Zeker, zij zitten hunne boterham op te eten, steken een pijpje op en maken het zich gemakkelijk.

5546. *V.* Waar aan den eenen kant een gedeelte van uw personeel bij een korten arbeidsduur een middagrusttijd heeft van 1½ uur, terwijl dit in vele fabrieken dezer streek slechts 1 uur is, maar aan den anderen kant eene categorie uwer werklieden den geheelen dag in de fabriek moet blijven, vraag ik, of het niet mogelijk zoude zijn, ook hun eene middagrust te verschaffen, waarin zij naar huis zouden kunnen gaan om te eten?

A. Dat zou kunnen, wanneer ik geen concurrentie had, maar alle papierfabrieken in Europa werken zonder ophouden. Ik zou de fabriek moeten laten stoppen, dat zou eene groote geldelijke opoffering zijn.

5547. *V.* Zoudt gij bepaald de fabriek moeten laten stoppen? Zou het niet mogelijk zijn de zaak zóó te regelen, dat een gedeelte van dit personeel de fabriek kon verlaten, en wat later het andere gedeelte?

A. Dat gaat niet. Het is een heel moeilijk vak; de papiermaker moet eene studie van het vak hebben gemaakt, en kan slechts door een ander, die ook het vak kent, worden vervangen. En op een gegeven oogenblik zou er ets kunnen haperen, waardoor de tegenwoordigheid van allen vereischt werd. Zoo iets is niet altijd te voorzien.

5548. *V.* De wetgever heeft nu een rusttijd voorgeschreven voor jeugdige arbeiders en vrouwen; gesteld dat de wetgever ditzelfde deed ten opzichte van de volwassen arbeiders?

A. Dan zou ik niet meer kunnen bestaan, tenzij de ons omringende landen denzelfden maatregel voorschreven. Wij zijn hier niet beschermd, staan geheel op eigen beenen, zoodat er niets meer bijkomen moet, of de zaken zouden verkeerd loopen.

5549. *V.* Zou dus zulk een maatregel voor u bedenkelijk zijn, indien hij niet internationaal genomen werd?

A. Ja.

5550. *V.* Heeft er veel overwerk plaats?

A. Niet veel. Door de timmerlieden en smeden, die de reparatiën 's Zaterdagsnachts en 's Zondagsmorgens te verrichten hebben, wel.

5551. *V.* Maar door het eigenlijke fabriekspersoneel niet?

A. Neen, misschien eens een enkelen nacht door de pakkers.

5552. *V.* Hoe wordt het overwerk betaald?

A. Dat weet ik niet precies.

5553. *V.* Wordt het per uur betaald?

A. Ja.

5554. *V.* Heeft de fabriek altijd gestopt van 's Zaterdags-middernacht tot 's Zondags-middernacht? Vroeger niet van 's Zondagmorgens 6 uur tot 's Maandags 6 uur?

A. Het is altijd zoo geweest, gelijk gij het eerst zeidet. Ik doe dat om de lieden in de gelegenheid te stellen 's Zondags naar de kerk te gaan en verder hun dag zoo aangenaam mogelijk door te brengen.

5555. *V.* Betaalt gij het loon 's Zaterdags uit?

A. Neen, 's Woensdags.

5556. *V.* Is dat altijd zoo geweest?

A. Ja.

5557. *V.* Is het juist, dat in uwe fabriek geen boeten worden geheven?

A. Ja. Wij hebben slechts ééne boete van 25 cts. voor het rooken bij de lompen.

5558. *V.* Hebt gij dit zoo van uw vader overgenomen?

A. Ja.

5559. *V.* Hebt gij er ook geen behoefte aan?

A. Neen, ik ben geen vriend van reglementen.

5560. *V.* Er zijn fabrieken, waar geen reglementen zijn, maar waar toch boeten worden toegepast?

A. Ik houd daar niet van. Wij vergen nietsonmogelijks.

5561. *V.* Is de verhouding tusschen u en uw personeel gunstig?

A. Zeker, ik ben heel wel met de menschen en ben gaarne op de fabriek.

5562. *V.* Hoe is uw oordeel over het gehalte der werklui?

A. Het zedelijk gehalte is goed. Het is ferm volk, zij maken geen misbruik van sterken drank en gedragen zich zeer ordentelijk.

5563. *V.* Is uw personeel uitsluitend uit de gemeente Wormer?

A. Ik heb twee knechts uit Wormerveer, die al lang bij ons zijn.

5564. *V.* Is er een opvallend verschil tusschen werklui uit Wormer en uit Wormerveer, gelijk ons door een getuige is gezegd?

A. Onze fabriek bestaat al over de honderd jaar en de werklieden zijn van vader op zoon bij ons.

Wij kennen elkander en de directeur gaat goed voor en betracht hun belang.

5565. *V.* Er is bij u dus langzamerhand een papiermakers-geslacht ontstaan?

A. Och ja, dat gaat zoo van zelf; de kinderen van ouders, die bij ons werken, volgen de voetstappen van dezen op.

5566. *V.* Welke regeling bestaat er bij ziekte?

A. Dan gaat het loon door, en mocht het wat lang duren of het vermoeden rijzen, dat er misbruik van gemaakt werd, dan zou dat loon wat gereduceerd worden; maar zoo'n geval is nog niet voorgekomen, ééns uitgezonderd.

5567. *V.* Is ook dat altijd zoo geweest?

A. Zoolang ik mij herinner, ja.

5568. *V.* Is de verleiding niet groot voor de menschen om daar misbruik van te maken?

A. Neen, zij zijn blij, als zij weder op de fabriek zijn. Wij zijn toch ook blij, als wij na een ongesteldheid weder onzen arbeid kunnen hervatten. Zoo gaat het hun ook.

5569. *V.* Ik heb de bedenking niet uit mijzelven, maar in dien geest hoort men velen spreken. Dat is dus bij u positief niet zoo?

A. Dat is niet zoo.

5570. *V.* Controleert gij de ziektegevallen door een dokter?

A. Van zelf. Wij hebben gaarne, dat de dokter spoedig hulp verleent en de directeur of zijne vrouw gaan de zieken bezoeken en verleenen hulp, waar dat noodig mocht zijn.

5571. *V.* Zijn er velen, die bovendien nog in een uitkeeringsfonds zijn?

A. Dat weet ik niet.

5572. *V.* Voorzoover zij het zijn, kunnen zij bij ziekte een goed leven hebben en zich versterkende middelen aanschaffen, en niettegenstaande dat maken zij daarvan geen misbruik?

A. Het ligt voor de hand, dat die toestand zoo is. Wormer is een klein dorp, waar allen elkander kennen, zoodat het spoedig algemeen bekend is, wanneer een werkman weer hersteld is.

5573. *V.* Hebt gij in de latere jaren ook ongelukken op de fabriek gehad?

A. Neen. Ik noem het geen ongeluk, b. v. wanneer iemand bij het hijschen in de ketting grijpt, wat volstrekt niet noodig is, en daardoor zijne vingers kwetst; dat is eigen schuld.

5574. *V.* Zijn uwe machines zooveel mogelijk omheind?

A. Ik geloof, ja.

5575. De heer **Le Poole**: Worden de cylinders of trommels, waarover het papier gaat om te drogen, door verschen of afgewerkten stoom verwarmd?

A. Met verschen stoom.

5576. *V.* Is er ook contrôle op de spanning?

A. Ja, op elken cylinder is een veiligheids- en een manometer, omdat men zelf de spanning moet regelen. De veiligheid blaast reeds af op 2 atmosferen, hoewel de cylinder geperst is op 6 atmosferen.

5577. *V.* Hoe gaat het glanzen? Met de hand of met kalanders?

A. Met kalanders.

5578. *V.* Is er geen gevaar, dat de jongens er met hunne vingers tusschen komen?

A. Neen; er zijn tegenwoordig ijzeren staven voor, zoodat zij er niet met de vingers in kunnen komen.

5579. *V.* Het oude rotten van lompen komt niet meer bij u voor?

A. Ik herinner mij alleen, dat stroo vroeger gerot werd; van lompen rotten heb ik nooit gehoord. De lompen worden gescheurd, gekookt, uitgewasschen, gemalen en overgemalen, enz.

5580. De **Voorzitter**: Het lompenscheuren is zeer verminderd bij u?

A. Ja, vroeger hadden wij 25 scheurders, nu nog maar 4 of 5; dat komt, omdat wij nu met andere grondstof werken, meest houtstof en cellulose.

5581. *V.* Dat lompenscheuren is uit den aard der zaak een hoogst onaangenaam werk, maar hebt gij er nooit nadeelige gevolgen van waargenomen bij het daarmede belaste personeel?

A. Neen; besmettelijke ziekten zijn bij ons nooit voorgekomen.

5582. *V.* Is het lokaal, waar dat scheuren geschiedt, bijzonder geventileerd?

A. Ja, met tuimelramen.

5583. *V.* Komt het bij u veel voor, dat de werklieden voorschot krijgen voor bijzondere behoeften?

A. Zelden, alleen bij bevallingen. De directeur geeft dan meestal voorschot zonder dat ik het verneem.

5584. *V.* Hoe zijn de loonen bij u geregeld?

A. De loonen varieeren voor de mannen van f 11 tot f 14, voor de jongens van f 1.75, f 2.50 tot f 4; de meisjes verdienen f 4.50 of ten hoogste f 5.

5585. *V.* Is f 11 het minimum-loon voor de mannen?

A. Een paar zijn er van f 9; de sjouwers en dergelijken verdienen op zijn minst f 8.

5586. *V.* Zijn dat vaste weekloonen, of hebt gij een gemengd loonstelsel?

A. Wij hebben twee loonstelsels: bij de papiermachines wordt op stuk bij de 100 kilo's gewerkt, maar de pakkers en sjouwers hebben vast geld.

5587. *V.* Kunt gij mededeelingen doen omtrent de feitelijke verdiensten van de stukwerkers?

A. Een papiermaker kan f 14, hoogstens f 15 verdienen, een molenaar f 12, een onderpapiermaker f 13 en een hulpmolenaar f 11.

5588. *V.* Is er aan dat stukloonstelsel nog een premie verbonden, een opklimmend cijfer boven eene zekere hoeveelheid productie?

A. Neen.

5589. *V.* Zijn uwe werklieden verzekerd tegen ongelukken?

A. Neen.

5590. *V.* Gij neemt het in eigen risico?

A. Ja.

5591. *V.* Een vast pensioenstelsel hebt gij niet, maar feitelijk wordt door u aan ouden ondersteuning verleend?

A. Ja.

5592. *V.* Volgt gij een vasten regel om de werklieden, die hun leven in uw dienst doorgebracht hebben, feitelijk ondersteuning toe te kennen?

A. Zeker.

5593. *V.* Zijn er ook weduwen van werklieden, die ondersteuning genieten?

A. Neen.

5594. *V.* Zoudt gij bezwaar hebben tegen eene wettelijke verplichting tot pensionneering der werklieden?

A. Dat zou veel afhangen van de vraag, hoe die wettelijke pensioensregeling was ingericht. Wanneer het stelsel van het thans in Frankrijk aanhangige ontwerp, waarbij het Gouvernement, de patroon en de werkman gelijkelijk participeeren, werd ingevoerd, dan zou voor ons het offer niet te groot zijn.

5595. *V.* Die in Frankrijk ontworpen regeling is echter niet verplichtend; eerst wanneer de werkman deel neemt aan het pensioenfonds, moeten Staat en patroon insgelijks bijdragen. Maar ik bedoel, of uws inziens zonder overwegend bezwaar de patroon verplicht zou kunnen worden om voor allen bij te dragen?

A. Dat is een moeilijk geval. Ik heb een werkman van 70 jaar, en toen die man 60 jaar bij ons in dienst was, gaf ik hem een aandenken en zeide, dat ik hem een pensioen zou geven, waarvan hij goed zou kunnen leven. Daarop antwoordde hij liever bij ons te willen blijven, want dat hij dood zou gaan, als hij niet meer in de fabriek werkte. De man is in dienst gebleven en hij werkt nog en goed. Wanneer iets dergelijks voorkwam, zou men dan tegen den man moeten zeggen: „je moet weg"?

5596. *V.* Dat zou nog volstrekt niet noodzakelijk zijn. Maar afgezien daarvan, zoudt gij wenschen eene wettelijke regeling, zóó dat algemeen de werkman, die zijn leven lang gearbeid heeft, door genomen voorzorgsmaatregelen behoed worde voor het overleveren aan de publieke weldadigheid?

A. Ik gevoel veel voor eene verplichte pensionneering, maar aan den anderen kant zijn er ook werklieden, die niet deugen, waarmede samenwerking op den langen duur onmogelijk wordt. Hoe moet het nu met hun pensioen gaan, wanneer zij na een tijd van de fabriek verwijderd worden?

5597. *V.* Zoudt gij niet meenen, dat eene bepaalde premie ter verzekering van een pensioen terecht kon worden beschouwd als een gedeelte van het loon met eene bepaalde bestemming, zoodat de man, even goed als hij voor elk jaar werken het loon in zijn handen ontvangt, ook kreeg een gedeelte loon met die bepaalde bestemming, welk loon zijn eigendom bleef, onverschillig of hij bij denzelfden patroon in dienst bleef, of bij een ander overging, zoodat, wat er ook gebeurde, hij voor elk jaar, dat hij bij een patroon gewerkt had, ook recht kreeg op pensioen over dat jaar?

A. Dat zou niet zoo onbillijk zijn.

5598. *V.* Als werkgever vindt gij die opvatting, dat de premie voor pensioensverzekering beschouwd worde als loon, dus niet onjuist?

A. Met die opvatting zou ik mij in beginsel zeer goed kunnen vereenigen.

5599. *V.* Gij zegt: „in beginsel". Bedoelt gij daarmede, dat gij, wat betreft de financieele quaestie, een voorbehoud wenscht te maken?

A. Ja.

5600. *V.* Hebt gij woningen aan uwe fabriek verbonden?

A. Ja, 4. Twee daarvan zijn bestemd voor den machinist, die een huishouden van 12 kinderen heeft en voor wien ééne woning dus te klein is. In de andere twee woningen wonen een stoker en nog een arbeider.

5601. *V.* Die man met zijne 12 kinderen heeft zeker kwade jaren gehad, toen nog geen er van mee verdiende?

A. Hij had eene ferme vrouw, en daarvan hangt veel af in een arbeidersgezin. Als dit het geval is, kunnen ze met een klein bedrag rondkomen.

5602. *V.* In dat gezin zijn nu zeker inbrengende kinderen?

A. Ja, een zoon is ook machinist en drie meisjes werken bij ons. In dat gezin komt zeker f 40 in de week in.

5603. *V.* Is het wel eens gebeurd, dat werklieden een huisje wilden bouwen en daarvoor voorschot vroegen?

A. Ik geloof het wel. Zij kunnen het krijgen, indien zij het verlangen.

5604. *V.* Gij hebt ook eene fabriek te Apeldoorn. Zijt gij met de werklieden daar ook bekend, zoodat gij over hun gehalte ginds en hier een vergelijkend oordeel kunt uitspreken?

A. Daarvan ben ik niet zoo goed op de hoogte.

P. SMIDT—VAN GELDER.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Willem Baars,** oud 25 jaar, sigarenmaker, en secretaris van de afdeeling Krommenie van den sociaal-democratischen bond, te Krommenie.

5605. De **Voorzitter**: Hoeveel man werken er bij uw patroon?

A. Ik werk er alleen met 2 jongens, maar vroeger werkte ik bij Baars met een aantal werklieden.

5606. *V.* Is het te Krommenie bij de sigarenmakers regel om met jongens te werken?

A. Als men ze krijgen kan, maar dat gaat niet zoo gemakkelijk als vroeger.

5607. *V.* Is er te Krommenie geen fabriek, waar in 't geheel geen jongens gebezigd worden?

A. Neen.

5608. *V.* Hoe denkt gij over het afschaffen van jongens bij het sigarenvak?

A. Voor de jongens zou ik dat goed vinden, want doordien de loonen voor ons zoo laag zijn, schiet er voor de jongens niet veel over. Voor 15 stuivers of f 1.— moeten zij een heelen dag met ons in touw zijn. Dat is na de invoering van de arbeidswet wat beter geworden. Mijne vakgenooten zouden afschaffing van de jongens goedkeuren, omdat ten gevolge van de groote concurrentie vele fabrikanten door jongens ons werk laten doen, op soms 14jarigen leeftijd. Voor ons en voor de jongens zou het beter zijn, als zij in den eersten tijd geweerd werden.

5609. *V.* Maar is het geen bezwaar voor de jongens, als zij er laat bijkomen? Kunnen zij het vak dan nog leeren?

A. Voor de leerlingen zou het goed zijn, als zij een jaar of 2, 3 later in de leer kwamen. Wanneer een knaap van school komt, wordt hij aan het strippen gezet, en blijft dat doen tot zijn 15de jaar. Die 3 of 4 jaar leert hij dus niets, zoodat hij even goed op zijn 15de jaar zoude kunnen aankomen.

5610. *V.* Wie neemt de jongens aan?

A. De werkman, die ze ook betaalt.

5611. *V.* Wie zorgt voor de naleving der arbeidswet ten opzichte van die jeugdige arbeiders?

A. De patroon.

5612. *V.* Wordt de arbeidswet te Krommenie in uw vak volledig nageleefd?

A. Ja, door alle patroons.

5613. *V.* Zijt gij zelf op jeugdigen leeftijd bij het vak gekomen?

A. Ja, op mijn 13de jaar.

5614. *V.* Op welken leeftijd komen thans de jongens aan?

A. Meestal op hun 12de jaar.

5615. *V.* Zoodra zij 12 jaar geworden zijn, of loopen zij den cursus op de school nog ten einde?

A. Er zijn er, die direct met hun 12de jaar de school verlaten, maar er zijn er ook, die wachten tot 1 April, wat de gewone tijd is om de school te verlaten.

5616. *V.* Ik onderstel, dat gij een voorstander zijt van langer voortgezet onderwijs op de gewone lagere school?

A. Ja, en ook van het herhalingsonderwijs.

5617. *V.* Wordt door u en uwe medearbeiders niet daarheen gedreven, door te weigeren om jongens aan te nemen vóór hun 13de jaar?

A. De beide leerlingen, die nu bij De Wit zijn, hebben de school na hun 13de jaar verlaten; de een heeft zelfs wat Fransch geleerd. Wij ijveren er ook wel voor om de jongens tot hun 13de jaar op school te laten, maar er zijn te veel ouders, die er naar hunkeren, dat het kind iets kan inbrengen.

5618. *V.* Zoudt gij het toejuichen, wanneer de wetgever tusschen beiden trad en den minimum-leeftijd verhoogde, waarop met arbeiden mag worden aangevangen?

A. Zeer zeker, bepaald.

5619. *V.* Hebt gij wel pogingen in het werk gesteld bij uwe vakgenooten om zich onderling te verbinden in hun kring te doen, wat gij zoudt wenschen, dat de wetgever beval?

A. Ja, de Sigarenmakersbond in Nederland, waarvan de meeste sigarenmakers te Krommenie lid zijn, heeft besloten het aannemen van jongens zooveel mogelijk tegen te gaan en te ijveren voor onderwijs tot het 14de levensjaar. Wij doen daartoe ons best, maar worden tegengewerkt door de patroons.
De patroon heeft veel liever dat er nu en dan kinderen van 12 jaar op het werk komen, want zooveel te eerder kunnen zij sigaren maken, en de patroon betaalt hun dan f 0.12^5 per 100 sigaren, terwijl de volwassen werkman f 0.25 per 100 sigaren verdient.

5620. *V.* Op welk jaar zoudt gij door den wetgever den maximum-grens willlen bepaald zien?

A. Op 14 jaar.

5621. *V.* Gij zeidet daareven, dat er zoovele ouders zijn, die er naar hunkeren, dat hunne kinderen iets kunnen verdienen. Zoudt gij dat bezwaar niet overwegend achten, maar des ondanks wenschen, dat de wetgever doortastte tot 14 jaar?

A. Dat bezwaar zou bij mij niet wegen.

5622. *V.* De jongens, welke om 7 uur de fabriek verlaten, werken die na dien tijd nog thuis?

A. Neen.

5623. *V.* De volwassen arbeiders ook niet?

A. Neen.

5624. *V.* Bezoeken de jongens de avondschool?

A. In het sigarenmakersvak bezoeken zij nog al de avondschool, omdat de sigarenmakers de jongens er toe aansporen.

5625. *V.* Hoe lang volgen zij de lessen aan die school?

A. Dat is ongelijk; ik heb een leerling gehad, die drie jaren achtereen de herhalingsschool heeft bezocht, maar toen is hij sigarenmaker geworden en meende genoeg geleerd te hebben.

5626. *V.* Is het bezoek van de avondschool in Krommenie nog al druk?

A. Ja, vroeger was er een burgemeester, die zeer ijverde voor het herhalingsonderwijs, omdat hij overtuigd was dat die kinderen te weinig ontwikkeld waren. Hij loofde prijzen uit, en het eerste jaar, dat hij aan het werk ging, was het bezoek van het herhalingsonderwijs belangrijk groot, en werd het de volgende jaren nog grooter.

5627. *V.* Meent gij, dat dit onderwijs door de ouders voor hunne kinderen gewaardeerd wordt?

A. Ja, meer dan vroeger.

5628. *V.* Hoe lang is in uw vak de arbeidsduur voor de volwassenen?

A. 14½ uur per dag, na aftrek van de rusttijden.

5629. *V.* Beschrijf zulk een dag eens.

A. De dag is van 's morgens 5—12 uur zonder schafttijd, de boterham wordt onder het werk genuttigd, en van 1—9 uur, wederom zonder bepaalden schafttijd.

5630. *V.* Is die arbeidsduur van 14½ uur algemeen, of hebt gij nu het oog op eene werkplaats, waar bijzonder lang gewerkt wordt?

A. Er zijn op dit oogenblik in Krommenie 37 sigarenmakers. Daarvan werken 30 met 15 jongens, te zamen dus 45, op twee fabrieken. Een paar alleen werkende sigarenmakers laat ik hier buiten beschouwing, die hebben geen vast bepaalden werktijd.

5631. *V.* Is die lange arbeidsduur verkiezing van de werklieden, omdat zij op stuk werken?

A. Neen, zij verlangen allen een korteren arbeidsduur.

5632. *V.* Maar dan met verhooging van loon?

A. Neen, zij zouden zelfs tevreden zijn met wat minder loon, als de werktijd maar wat korter werd.

5633. *V.* Is in dien zin wel eens eene poging door de werklieden gedaan?

A. Ja wel, zelfs nog niet lang geleden. De fabrikant Becker, vroeger Middelkamp, had eene groote bestelling ontvangen. In den regel werkten de sigarenmakers daar van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur, na aftrek van 1 uur schaft, dus 13 uren. Nu kwam de meesterknecht en zeide, dat zij moesten werken van 5 tot 9 uur, en 's Zaterdags den geheelen nacht door. Het was den werklieden echter meermalen gebleken, dat zij bij zulk een langen arbeidsdag toch niet meer konden doen en ook niet meer konden verdienen dan bij een korteren arbeidsdag, omdat de oogen op het laatst te vermoeid werden. Zij gingen dus gemeenschappelijk naar den patroon en zeiden, dat zij wel wilden werken van 5 tot 8 uur, maar niet langer, omdat zij toch ook nog iets aan hun leven wilden hebben.

5634. *V.* Wanneer er zooveel langer wordt gewerkt, wordt dan het gewone stukloon gegeven of een hooger

A. Het gewone stukloon. Feitelijk krijgen zij dan nog minder, want zulke groote bestellingen zijn gewoonlijk van mindere soorten sigaren, waarvoor minder wordt betaald. Terwijl zij anders 31 à 35 cents per 100 ontvangen, krijgen zij dan slechts 25 à 27½ cent.

5635. *V.* Gij hebt straks gezegd, dat er in de twee fabrieken wordt gewerkt 14½ uur, terwijl gij zooeven zeidet, dat vóór die groote bestelling bij de firma Becker werd gewerkt 13 uren. Die toestand van 14½ uur werken is dus van voorbijgaanden aard?

A. Ja, ik wil er nog bijvoegen, dat de werktijd zeer wisselvallig is en wel eens tot 15 of 17 uren kan klimmen.

5636. De heer **Le Poole**: Komt het bij uw vak te Krommenie ook voor, dat er op de 1000 sigaren 40 meer gegeven moeten worden?

A. Dit is het geval niet.

5637. De **Voorzitter**: Kunt gij ons betrouwbare looncijfers noemen?

A. Het hoogste loon, waar het jongensgeld afgetrokken is, bedraagt f 10.

5638. *V.* Bedoelt gij daarmede, dat een knap werkman het tot f 10 kan brengen?

A. Ja.

5639. *V.* Met welken arbeidsduur?

A. Daarvoor is dan een flinke arbeidsduur noodig. Zij verdienen tegenwoordig niet meer, omdat er goedkoope sigaren worden gemaakt. Een werkdag van 6—8 uur is wel noodig om dit te verdienen.

5640. *V.* Hoeveel verdient een middelmatig werkman?

A. Ongeveer f 7.

5641. *V.* Zijn de sigarenmakers meestal in een uitkeeringsfonds voor ziekte?

A. Meest allen.

5642. *V.* Is het een fonds van uw Bond of is het „Hulp in lijden"?

A. Het algemeene werkliedenfonds „Hulp in lijden".

5643. *V.* Wordt door de sigarenmakerspatroons in geval van ziekte tegemoetkoming verleend?

A. Alleen aan de meesterknechts. De sigarenmakers krijgen niets.

5644. *V.* Worden op de sigarenfabrieken boeten toegepast?

A. In Krommenie niet.

5645. *V.* Wordt de ontstentenis daarvan door de sigarenmakers als een groot voordeel beschouwd?

A. Dat is zoo erg niet, want tegenover het boetestelsel, dat op sommige sigarenfabrieken elders wordt toegepast, staat ook weer, dat er premiën worden uitgeloofd. Wanneer er echter een boetestelsel bestond, dan zou het bij ons op het platteland spoediger toegepast worden dan in de groote steden. In de groote steden, waar het minder streng is, kunnen de lui wel een dag vrij krijgen, maar op het land gaat dat niet zoo; hier is men strenger.

5646. *V.* Wordt door de sigarenmakers hier nog al Maandag gehouden?

A. Te Krommenie verzuimt nooit iemand, daar gaan ze niet op sjouw, als in de steden.

5647. *V.* Hebt gij in uwe hoedanigheid van secretaris der sociaal-democratische vereeniging ons eenige mededeelingen te doen, naar aanleiding der lijst van vraagpunten?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik wensch te wijzen op den arbeid van meisjes van 12 tot 16 jaar.

In den laatsten tijd is te Krommenie eene blikfabriek opgericht geworden. Het inpakken van die stukken, vroeger het werk van mannen, wordt nu verricht door 3 meisjes uit Assendelft tegen een loon van f 1 à f 1.50 per week, wat waarschijnlijk nooit hooger zal worden. De arbeidsdag is van 8 tot 7 uur, niet overmatig, doch daar komt bij, dat die meisjes bij het komen en gaan $^3/_4$ uur moeten afleggen.

5648. *V.* Wordt daar, ook ten opzichte van de middagrust, de arbeidswet nageleefd?

A. Ja.

Een ander bezwaar, waar ik op wijzen wil, is dit, dat, in strijd met het streven van den tijd om het leerlingschap aan te moedigen in het belang eener goede opleiding voor het vak, vele patroons, in dit geval ook die blikfabrikant, het werk zóó verdeelen, dat het onmogelijk wordt om het vak grondig te leeren. Een jongen leert niet de verschillende deelen van een voorwerp maken, maar een onderdeel, en verder komt hij niet; de patroon heeft er wel voor gezorgd, dat die leerlingen niets anders leeren dan alleen b.v. deksels maken,

maar niet het overige van eene bus. Die jongens moesten na een jaar of vier volslagen blikslagers zijn, maar nu zullen zij dat nooit worden en nooit ergens anders kunnen komen. Het staat dus te vreezen, dat het loon voor hen nooit hooger zal worden.

5649. *V.* Is door de werklieden bij dien patroon wel eens moeite gedaan om verandering in dien toestand te brengen?

A. Neen, die fabriek bestaat nog kort.

5650 *V.* Gij kunt dus niet zeggen, dat op dit punt geen tegemoetkoming van den werkgever te wachten is?

A. Neen.

5651. *V.* Gij wijst slechts op een gevaar, dat zal ontstaan, wanneer de toestand onveranderd blijft?

A. Juist.

5652. *V.* Hebt gij een oordeel over het werk van de meisjes in de machinale garenspinnerij?

A. Ja, de fabriek staat vlak bij mijn huis. De werkdag is niet bijzonder lang, maar het werk is zeer ongezond en de loonen zijn verschrikkelijk laag. Onder de vraagpunten, die ik ontving, is er een, luidende: waarom juist het werk bij zoodanige bedrijven aan de vrouwen wordt gegeven, en of mannelijke personen het niet, of niet zoo goed, kunnen doen. Het antwoord daarop is, dat de mannen het werk even goed kunnen doen, maar de vrouwen het verrichten voor veel minder loon. Een man kan niet de geheele week werken voor f 2.50 tot f 4.

5653. *V.* Bij het bezoek van de spinnerij heeft het ons getroffen, dat de meisjes er alles behalve netjes uitzagen. Intusschen werd ons verzekerd, dat de meisjes, wanneer zij naar huis gaan, er wel degelijk netjes uitzien. Kunt gij dat bevestigen?

A. Dat is zoo; aan de vaart bij de fabriek wasschen zij zich en stoffen zij zich af.

5654. *V.* Zij dragen den minder aangenamen bijnaam van spinlorren, niet waar?

A. Ja.

5655. *V.* Staan die meisjes minder goed aangeschreven bij de bevolking?

A. Ja, bij een deel wel. Het blijkt dikwijls, dat, wanneer een fabrieksmeisje in het huwelijk treedt, zij voor huisvrouw niet deugt, en dit wijt men dan aan dat meisje. Iemand, die er redelijk over denkt, zal begrijpen, dat dit ten onrechte is, want de omgeving, waarin de meisjes op zoo'n fabriek verkeeren, deugt volstrekt niet om goede huisvrouwen op te leiden.

5656. *V.* Dus een knap werkman zendt zijne dochter niet naar de fabriek?

A. Neen.

5657. *V.* De zeildoekindustrie te Krommenie verkeert immers in minder bloeienden toestand?

A. Ja, in geheel Nederland is geen bedrijf te vinden, dat er zoo ongelukkig bij staat, èn wat het werk betreft èn wat het loon aangaat.

5658. *V.* Die industrie verkeert in eene overgangsperiode van handweverij naar machinale weverij?

A. Ja.

5659. *V.* Zijn de machinale wevers, die allengs in aantal zijn toegenomen, er naar uw oordeel ook slecht aan toe?

A. Die hebben in geen geval een werk, waar het zoo zeer op het lichaam aankomt. Hun werktijd is niet zoo lang, maar de loonen zijn ook niet zoo hoog, hoewel de handwever feitelijk minder verdient, doordat hij verschillende uitgaven te doen heeft.

5660. *V.* Weet gij, hoeveel er bij de handwevers per stuk af gaat?

A. Wanneer zij in eene week eene rol afweven, dan is dit f 1.—. De handwevers toch moeten f 0.25 huur voor hunne werkplaats betalen, want daar zorgt de patroon niet voor, en verder f 0.75 voor meel, hout en dergelijke.

5661. *V.* Door een anderen getuige is ons eveneens medegedeeld, dat de huur van het schuurtje f 0.25 in de week kost, maar niet overeenstemmend met uwe mededeeling is, hetgeen hij zeide omtrent de kosten voor hout, meel, enz., welke hij slechts op f 0.50 per week schatte; in den winter iets meer, maar gemiddeld f 0.50. Blijft gij nu bij uwe verklaring, dat die uitgaven wèl f 0.75 per week bedragen?

A. Zeker. Er zijn er zelfs, die nog meer uitgeven, maar het gemiddelde bedrag is f 0.75, behalve de huur voor de schuur.

5662. *V.* Zijn de loonen der machinale wevers bij alle fabrikanten vrijwel dezelfde?

A. Die loonen verschillen nog wel wat. Bij Sypestein is er een, die f 9 verdient; bij Van Leijden ook een. Daarentegen zijn er bij van Sypestein meer, die f 6.50 verdienen dan bij Van Leijden. Het gemiddelde loon bij die twee firma's is f 6.

5663. *V.* Is dat het loon van een gewoon wever, of van een ouden wever, die niet meer zoo goed voort kan?

A. Oude wevers zijn er niet onder de stoomwevers, het zijn allen menschen tusschen de 18 en 30 jaar.

5664. *V.* Hoe komt dat?

A. Er worden tegenwoordig in Assendelft geene jongelieden meer opgeleid tot handwevers. Als nu een wever bij Van Sypestein bijv. een of twee zoons heeft, die nog niets verdienen, vraagt de patroon hem of hij die zoons niet wil doen opleiden tot stoomwever.

5665. *V.* Zij moeten er dus nog in groeien?

A. Ja.

5666. *V.* Wordt er bij de firma Planteijdt niet langer gewerkt dan bij de andere fabrikanten?

A. Ja, en dit is een gevolg van twee groote aannemingen van Marine en Koloniën. Terwijl de werktijd vroeger was van 7 tot 7 uur, is die nu geworden van 5 tot 8 uur; er wordt dan 3 uren langer gewerkt dan bij de overige fabrikanten.

5667. *V.* En het eenheidsloon is hetzelfde, als bij de andere fabrikanten?

A. Dat zal ik u zeggen. Er zijn wevers, die, wanneer hun gevraagd wordt, wat ze verdienen, uit louter trotschheid niet het zuivere bedrag noemen, maar een f 3 à f 4 er bij doen. Vandaar, dat die praatjes in omloop komen. Het hoogste bedrag is f 10 en dat is alleen bij Planteijdt, omdat sommigen daar nog langer werken dan van 5 tot 8 uur.

5668. *V.* Het is eene verrassende en bevreemdende mededeeling, dat er wevers zouden zijn, die uit louter trots een veel hooger cijfer noemen dan ze werkelijk verdienen. De ondervinding leert eerder het omgekeerde. Uwe verklaring, dat menschen alleen om het heertje uit te hangen het loon een f 3 à f 4 hooger noemen, dan het werkelijk is, dunkt mij zonderling.

A. Ja, dat komt omdat die jongens van een jaar of 16, 17 niet voor elkaar onder willen doen. De oudere wevers doen dit echter niet.

5670. De **Voorzitter**: Gij zeidet voorheen, dat de arbeidswet in uw vak trouw wordt nageleefd. Is dat in het algemeen het geval in Krommenie?

A. Dat geloof ik wel. Ik denk niet, dat een patroon of een werkman zich niet aan de wet houdt.

5671. *V.* Hebben ze zich er vrijwillig naar gevoegd of heeft het gemeentebestuur hen daartoe gedreven?

A. Ze hebben er zich vrijwillig naar gevoegd.

5672. *V.* Hoe is de huisvesting der arbeiders te Krommenie?

A. Deze is nog al voldoende, omdat het gemeentebestuur goed de hand houdt aan de omtrent het bouwen van woningen bestaande verordeningen, en de slechte woningen doet afkeuren.

5673. *V.* Meent gij den toestand bevredigend te kunnen noemen?

A. Ja. In andere plaatsen is het minder.

5674. *V.* Zijn de huurprijzen niet geringer dan te Wormerveer?

A. Ja.

5675. *V.* Ons is medegedeeld, dat woningen, die te Wormerveer 26 stuivers kosten, te Krommenie niet meer dan 16 stuivers kosten. Zijn die verhoudingscijfers juist?

A. Volkomen. Bij ons heeft men voor 15 stuivers een knap huisje met een hokje om te wasschen en met een bleekje, hetgeen elders een daalder kost.

5676. *V.* Zijn er nog andere punten, waarover gij wilt spreken?

A. Ja, over de uitbetaling van loonen. De meeste zeildoekwevers wonen te Assendelft, en daar nu het geld ontvangen wordt, als het stuk is goedgekeurd, en de een op Maandag, de ander op Zaterdag zijn werk brengt, is daarvan dikwijls het gevolg, dat de patroon om eene of andere reden afwezig is, en de menschen uren lang moeten wachten op hun geld, tot groot ongerief van de menschen. Daaraan zou tegemoet kunnen worden gekomen, wanneer de patroon aan een ander vertrouwd persoon de keuring opdroeg, zooals geschiedt bij Schaap.

5677. *V.* Zijn er in andere vakken patroons die op een anderen dag dan op Zaterdag uitbetalen?

A. Neen.
Wat de verhouding tusschen werkgever en arbeiders aangaat, die laat vooral bij de zeildoekwevers veel te wenschen over. Dit komt hoofdzakelijk hierdoor: velen zijn er verblijd over, dat de arbeid vrij is, zoodat de arbeider daar kan gaan, waar het hem het beste bevalt, of hij het meeste loon kan krijgen; welnu, die vrijheid bestaat voor de zeildoekmakers niet. In die industrie heerscht nog, hoewel het afgeschaft heet, het briefjesstelsel. Geen zeildoekweverspatroon neemt een werkman aan, zonder dat deze van zijn laatsten patroon een briefje kan toonen, dat deze het goedvindt.

5678. De heer **Le Poole**: Dit stelsel is immers hierdoor ontstaan, dat de wever, die gereedschappen van den patroon onder zich had, door een briefje moest bewijzen, dat hij die bij het verlaten van zijn dienst in behoorlijke orde had ingeleverd?

A. Ja wel, maar tegenwoordig loopen er nog werklieden te Krommenie die wel hun gereedschappen hebben teruggebracht, maar geen briefje kregen en nu niet weer aan het werk konden komen.

5679. De **Voorzitter**: Zijn dat werklieden, die wat bijzonders op hun kerfstok hadden?

A. De zeildoekwevers zijn zeer onontwikkeld, zoodat zij op aanmerkingen van den patroon waarschijnlijk niet zwijgen of fatsoenlijk antwoorden, maar dikwerf een ruw bescheid geven. Dat hebben deze menschen misschien wel gedaan.

5680. *V.* Zouden er misschien geen ernstiger redenen zijn dan ruw optreden?

A. Neen, daar zou ik van gehoord hebben.

5681. *V.* Gij zeidet, dat het briefjesstelsel heet afgeschaft te zijn, en gij ontkent, dat dit feitelijk het geval is?

A. Ja, verschillende wevers hebben daarvan de ondervinding opgedaan.

5682. *V.* Zijn er in den laatsten tijd wevers geweest, die geen briefje konden krijgen, ofschoon zij hunne gereedschappen hadden teruggegeven?

A. Zij hebben wel een briefje gekregen, maar zijn niet bij een ander aangenomen.

5683. *V.* Gij zult het waarschijnlijk niet afkeuren, wanneer de fabrikanten onderling een maatregel hebben genomen om te voorkomen, dat gereedschappen, die hun toebehooren, aan de rechtmatige eigenaars worden teruggegeven, wanneer de dienstbetrekking tusschen werkman en patroon ophoudt?

A. Neen.

5684. *V.* Indien dus het briefjesstelsel daartoe beperkt blijft, keurt gij het goed?

A. Ja.

5685. *V.* Wildet gij voorheen te kennen geven, dat het briefjesstelsel, hoewel het afgeschaft heet, feitelijk nog bestaat in dezer voege, dat, al heeft men het gereedschap teruggebracht, men toch wel eens geen briefje en dus ook geen ander werk kan krijgen?

A. Ik heb verschillende wevers gesproken, die beweerden, dat het niet enkel om dit punt te doen is, maar er met dat briefjesstelsel bijbedoelingen in het spel zijn.

5686. *V.* Het is uiterst bedenkelijk om bijbedoelingen als waar, als bestaande aan te nemen; gemakkelijker is het feiten te constateeren. Zijn u nu feiten bekend, dat iemand, hoewel hij zijn gereedschap teruggebracht had, toch het briefje niet kreeg en dientengevolge geen werk kon krijgen?

A. Neen, feiten zijn mij niet bekend.

5687. *V.* Wenscht gij nog andere punten te bespreken?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. ik wenschte nog wel te spreken over den toestand van de fabrieken, en meer bijzonder van de sigarenfabrieken, waarmede ik goed bekend ben. Wanneer er gesproken wordt over de gezondheid van de werklieden, dan zijn de sigarenfabrieken in Krommenie al zeer nadeelig ingericht voor de werklieden. Bij Baars is er eene werkplaats, waaraan men met de hand gemakkelijk den zolder kan aanraken. Die werkplaats is ongeveer zoo groot, als eene gewone kamer, terwijl een groot gedeelte ervan opgepropt ligt met werktuigen en tabak. Een vreemdeling kan het er niet uithouden, en zelfs de werklieden daar hebben last van de benauwde atmosfeer. Nu is er wel een inspecteur geweest, die de fabriek in oogenschouw heeft genomen, om te onderzoeken, of de toestand voldeed aan de eischen der gezondheid voor de werklieden. Die heeft gezegd, dat hier en daar een koker of raam — want het is er ook erg donker — moest worden gemaakt, maar alles is toch bij het oude gebleven. Ook de werkplaats bij Becker is erg ongezond, omdat zij geheel en al op de zon staat. Nu staat er wel op het dak een luchtkoker, maar aangezien de ruimte zóó klein is, dat de werklieden op elkaar gepakt staan, is die luchtkoker vlak boven het hoofd van twee der werklieden, zoodat dezen, bij eenigszins koud weder, den geheelen windstroom op hun hoofd krijgen, zoodat de koker meestal niet wordt gebruikt.

5688. *V.* Wordt dan niet met de ramen goed geventileerd?

A. De meeste keeren kan dit niet.

5689. *V.* Is het niet ook uwe ondervinding, dat de werklieden, gewend aan een minder goede atmosfeer, zelfs de aanwezige ventilatiemiddelen niet naar mogelijkheid aanwenden, en veel gevoeliger zijn voor een gering tochtje dan menig ander?

A. Dat is mijne ondervinding niet. Wel zijn sigarenmakers in den regel spoediger verkouden dan andere werklieden, maar wij hebben ons nimmer ontzien om, wanneer het kon, de ramen open te zetten.

5690. *V.* Vindt gij, in het algemeen gesproken, dat de verhouding tusschen werkgever en werkman minder gunstig wordt?

A. Ik vind minder gunstig.

5691. *V.* In hoever?

A. Hoofdzakelijk bestaat de industrie te Krommenie uit de zeildoekmakerij en sigarenmakerij. In den laatsten tijd is de verhouding tusschen patroons en werklieden minder gunstig geworden, omdat de patroons nooit eens komen zien, hoe de werklieden zich kunnen redden, hoe zij leven, of zij wel met hun loon kunnen rondkomen. Deden de patroons dit, dan zou de verhouding wel gunstiger zijn. De wevers spreken hoogst zelden met den patroon.

5692. *V.* Gij doelt nu waarschijnlijk op de handwevers; is de verhouding met de wevers in de fabrieken zelve dezelfde?

A. Die is beter. Wat de werkplaatsen betreft, daar is de toestand niet zoo ongunstig.

5693. *V.* Gij beweegt u zeker ook onder werklieden in andere gedeelten van de Zaan?

A. Ja wel.

5694. *V.* Krijgt gij den indruk, dat daar de verhouding gunstiger is?

A. Ja, gunstiger dan te Krommenie, omdat daar wel patroons zijn, die zich met de werklieden bemoeien. Daar komt het wel voor, dat de patroons, indien het noodig is, den werkman wat ondersteunen. Sommigen mogen daarop laag neerzien, het is toch oorzaak, dat de verhouding tusschen patroon en werkman er beter is.

Ik wil er nog op wijzen, dat in den winter soms gedurende 7, 8 of 9 weken door de handwevers niet gewerkt kan worden, omdat het sterksel, dat op de garens wordt gesmeerd, bevriest.

5695. *V.* Wordt er dan in het geheel niet gewerkt?

A. Neen. De menschen verdienen dan geen cent, en de loonen zijn zóó laag, dat zij niets over kunnen sparen voor den slechten tijd. Van de week heb ik daarover nog met een heel oud man gesproken, die er over klaagde, dat de patroons er niets aan deden. Dezen winter is er veel over geschreven, en toen hebben de patroons bedeeling gehouden.

5696. *V.* Wat is er toen gebeurd?

A. De patroons hebben meel uitgedeeld en een half pond spek per hoofd. Zij hadden toen eten genoeg, maar daarentegen gebrek aan geld voor huishuur en licht. Ten laatste gaven de patroons nog brandstoffen ook.

5697. *V.* Wordt er door de fabrikanten geen voorschot gegeven?

A. Vroeger wel, maar 14 jaar geleden is dat afgeschaft. De loonen waren toen zóó gedaald, dat er ten slotte eene gedeeltelijke werkstaking is uitgebroken. Dr. Simons en Dr. Bon konden het lijden der werklui ook niet langer aanzien en ondersteunden hen. Tengevolge daarvan is door de patroons een contract gemaakt, waarbij de loonen tot hooger bedrag werden vastgesteld, doch het voorschot, dat vroeger 's winters werd gegeven en 's zomers werd ingehaald, werd afgeschaft. Langzamerhand zijn de loonen echter weer zóó gedaald, dat zij weer even hoog zijn, als in het jaar dat de catastrophe plaats vond.

5698. *V.* Is het u bekend, of de toestand van de zeildoekindustrie van dien aard is, dat de werkgevers tot verlaging van de loonen zijn gedwongen?

A. Dit is mij niet bekend. Indien dit het geval was, zou ik er niet over spreken. De heer L. Schaap, de wethouder, betaalt b.v. voor eene rol best zeildoek altijd *f* 8, d. i. het bedrag, dat in het contract vermeld stond. De anderen betalen echter maar f 7.50.

5699. *V.* Maar kunnen er geen redenen zijn, die de andere fabrikanten daartoe noodzaken?

A. Dat weet ik niet. Wij houden rekening met de prijzen, welke door den heer Schaap worden betaald.

5700. *V.* Ik herhaal mijne vraag, of gij ons nog iets hebt mede te deelen?

A. Ja, het reinigen van de werkplaatsen laat veel te wenschen over. En toch leert de ondervinding bij sigarenmakers, wevers, enz., dat een paar dagen na de reiniging het werk veel aangenamer en frisscher van de hand gaat.

5701. *V.* Maar handwevers kunnen dat toch doen, als zij willen?

A. Betrekkelijk, zij nemen er niet gaarne een dag van af. Bij ons wordt de boel maar aangeveegd, en eens in 't jaar, met Pinksteren, als 't dan niet te druk is, voor goed schoongemaakt.

5702. De heer **Kolkman**: Komt er jenever in de fabriek?

A. Vroeger wel, maar nu geen drop.

5703. *V.* Omdat de patroons het niet willen?

A. Neen, het volk zelf wil dat niet, omdat het slecht voor de oogen is; het wil niet eens op een verjaardag of zoo getracteerd worden, omdat het drinken slecht is voor de oogen en het werk.

W. BAARS.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jacobus De Jong**, oud 48 jaar, papierfabrikant, firma Gebr. de Jong, te Westzaan.

5704. De **Voorzitter:** Gij hebt te Zaandijk ook een molen, niet waar, die uitsluitend door wind wordt gedreven?

A. Ja; die te Westzaan heeft hulpstoomvermogen voor het papiermaken.

5705. *V.* Gij hebt ook eene zakjesplakkerij met annexe drukkerij?

A. Ja.

5706. *V.* Daar werken veel jeugdige arbeiders?

A. Ja.

5707. *V.* Op welken leeftijd neemt gij die aan?

A. Van het 12de jaar af.

5708. *V.* Verlangt gij een bewijs, dat die jongens de school geheel hebben afgeloopen?

A. Neen, ik neem alleen de proef, of zij lezen en schrijven kunnen, anders wijs ik ze af.

5709. *V.* Hebt gij nooit overwogen om liever een getuigschrift te vragen van den onderwijzer?

A. Neen.

5710. *V.* Naamt gij vóór de wet van 1874 de jongens op lager leeftijd aan?

A. Neen; mijn vader stelde reeds dezelfde eischen van lezen en schrijven, als ik nu.

5711. *V.* Hoe is de werktijd geregeld?

A. De werktijden zijn van 6—8 uur, van 9—12 uur, van $1^1/_2$—4 uur en van 5—7 uur.

5712. *V.* Werd vroeger langer gewerkt dan tot 7 uur 's avonds?

A. Jaren geleden wel; maar in de laatste jaren is de werkdag zoo geweest.

5713. *V.* Komt veel overwerk voor?

A. Weinig; sedert de jongens beneden de 16 jaar niet meer na 7 uur 's avonds mogen werken, hebben wij alles er op ingericht om overwerk te voorkomen.

5714. *V.* Houdt gij strikt de hand aan de naleving der wet?

A. Ja.

5715. *V.* Nemen de jongens, die nu om 7 uur de werkplaats moeten verlaten, nog werk naar huis mede?

A. Neen. Ik heb wel een paar thuiswerkers, slechts een daarvan werkt ook op de fabriek. Deze maakt eene vreemdsoortige soort zakjes, waar veel omslag bij is, dit doet hij thuis met vrouw en dochters, welke geheel niet op mijne fabriek zijn. De anderen werken alleen thuis, dat is dan om bijzondere redenen; de een b.v. omdat hij op krukken loopt.

5716. *V.* Is het u bekend, of de jongens van uwe fabriek nog naar de avondschool gaan?

A. Neen.

5717. *V.* Is er in Westzaan eene avondschool?

A. Zeker.

5718. *V.* Wordt door u geen aandrang uitgeoefend op de jongens om de avondschool te bezoeken?

A. Ik heb niet één Westzaander van dien leeftijd in mijn dienst; de jongens komen van Assendelft naar Westzaan.

5719. *V.* Is het ver loopen van Assendelft naar Westzaan?

A. Een half uur.

5720. *V.* Hoe komt het, dat gij alleen Assendelftsche jongens in dienst hebt?

A. Te Assendelft was er niet genoeg werk tengevolge van de stoomfabrieken. De jongens van daar waren spoelers, en langzamerhand heb ik er van in mijn dienst genomen.

5721. *V.* Hebt gij ook jeugdige arbeiders in uwe molens?

A. In een molen 3, en in den anderen 4.

5722. *V.* Wat voor werk verrichten die jongens daar?

A. Zeer licht werk; velletjes papier uitzoeken, papier rollen, enz.

5723. *V.* Nemen zij geen deel aan het eigenlijke papiermakerswerk?

A. Dat werk bestaat in de fabriek te Zaandijk uit twee kuipen. Nu is er bij elke kuip wel een jongen om te helpen, en dat zou men hoogstens licht knechtwerk kunnen noemen, maar anders doen zij geen papiermakerswerk.

5724. *V.* Kunt gij u, wat de jongens in de molens aangaat, gemakkelijk houden aan de bepalingen van de wet?

A. Dat is niet moeilijk.

5725. *V.* Oefent het weggaan van die jongens des avonds geen invloed op den gang van het bedrijf?

A. Vroeger wel, maar nu niet meer, want wij hebben meer personeel genomen.

5726. *V.* Hebt gij bij de invoering van de wet gevreesd, dat gij daardoor in moeilijkheden zoudt geraken?

A. Ik heb het wel gedacht, maar ik heb er geen last van gehad.

5727. *V.* Het is u dus medegevallen?

A. Ja; ik vind den maatregel zelfs zeer goed.

5728. *V.* Indien de wetgever verder ging en òf de beperking, die nu geldt tot 16 jaar, uitbreidde tot 18 jaar òf wel voor de jongeren beneden 16 jaar den arbeidsduur nog meer beperkte en op 9 uren stelde, opdat de jongens, niet al te vermoeid, aan het voortgezet onderwijs konden deelnemen, zou dat dan naar uwe meening groot ongerief veroorzaken?

A. Dat wel, omdat het volk, dat met de jongens werkt, dan niet langer zou kunnen werken dan de jongens; maar den maatregel zou ik zeer waardeeren.

5729. *V.* Gij hebt ook eenige vrouwelijke arbeiders?

A. Heel weinig. Vroeger had ik op de zoogenaamde plakkerij te West-Zaan ook meisjes, maar die heb ik langzamerhand afgeschaft. Op de papierfabriek heb ik nog 6 vrouwen, allen boven de 16 jaar, 3 zijn reeds oudjes

5730. *V.* Zijn er ook getrouwde vrouwen onder?

A. Ja, eene heeft nog een man, en eene is weduwe.

5731. *V.* Die vrouwen scheuren zeker lompen?

A. Ja.

5732. *V.* Gebruikt gij nog uitsluitend gescheurde lompen als grondstof?

A. Ja.

5733. *V.* Ligt dit in den aard van het papier, hetwelk gij fabriceert, dat gij lompen bezigt zonder bijvoeging van andere grondstoffen?

A. Ja, wij maken Hollandsch wit papier van zuiver lompen.

5734. *V.* Het schoonmaken van lompen is zeker een zeer vuil werk?

A. Neen, de lompen gaan in een grooten bak met water en worden daarin machinaal dooreen geroerd, totdat zij schoon zijn, het vuile water loopt voortdurend weg.

5735. *V.* Het lompenscheuren behoort toch wel niet tot de meest gezochte werkzaamheden?

A. Ik kan daarvoor altijd net zooveel menschen vinden, als ik hebben wil. Zij zitten gezellig onder elkander en werken precies zoolang, als zij willen. Het lokaal is flink, groot en ruim en behalve van ramen ook van luiken voorzien, die alle opengezet kunnen worden. Als het huishouden klaar is, gaan de vrouwen wat naar de zoogenaamde lompenkamer.

5736. *V.* Wat verdienen die vrouwen?

A. Van f 2 tot f 4 per week. Alles gaat per kilo, het hangt dus van haar zelf af, of zij wat meer of minder verdienen. 's Zaterdags werken zij nooit, dan blijven zij thuis.

5737. *V.* Zijn er in de lompenkamer bijzondere voorzorgsmaatregelen genomen voor de ventilatie?

A. Neen. Het meeste stof is ook reeds uit de lompen verwijderd, want vóórdat zij onder de handen van de vrouwen komen, komen zij eerst nog in den stofmolen; daarin worden zij doorgewaaid, zoodat het meeste stof er uit waait.

5738. *V.* Hoe is de werktijd van uwe volwassen arbeiders geregeld?

A. Voor hen, die per dag of per week betaald worden, van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur, met de gewone schafttijden.

5739. *V.* Hoe lang duurt de middagschafttijd?

A. 1½ uur.

5740. *V.* Is dat altijd zoo geweest?

A. Ja.

5741. *V.* Is het nooit slechts een uur geweest?

A. Neen.

5742. *V.* Zijn dit lieden, die vast betaald worden?

A. Ja, zij hebben een vast week- of dagloon.

5743. *V.* Wat is het onderscheid daartusschen?

A. De opperste knechts hebben een vast weekloon. De anderen hebben een z.g. dagloon.

5744. *V.* Ik deed de vraag om te weten, of zij, die per dag betaald worden, niet alle zes dagen werken. Is dit zoo?

A. Neen. Het komt feitelijk op hetzelfde neer.

5745. *V.* Kunt gij ons de loonen opgeven van degenen, die vast weekloon hebben?

A. In onderstaande opgave heb ik ook de stukwerkers opgenomen.
Ik heb 27 mannen, die f 5.50—f 9 verdienen; voorts 17 jongens boven de 16 jaar, die f 2.40—f 6.— hebben; 3 jongens van 12—16 jaar, die f 0.60—f 1.20 hebben; 10 jongens, die f 1.80—f 4.50 hebben; 3 vrouwen, die f 3.00—f 4.00 hebben; 3 meisjes, die f 2.00—f 4.00 hebben.
Ik heb al deze loonen gemiddeld over 3 maanden laten opmaken.

5746. *V.* Ook voor de stukwerkers?

A. Ja.

5747. *V.* Is dat nu over een goeden of over een minder goeden tijd genomen?

A. Dat maakt weinig verschil.

5748. *V.* Zijn er onder de mannen, die f 5.50 hebben, ook gehuwde?

A. Een.

5749. *V.* Is dat Bakker, dien wij als getuige hebben gehoord?

A. Ja. Vroeger was zijn schoonvader meesterknecht bij ons, en deze heeft verzocht hem in dienst te nemen.

5750. *V.* Hij is vrij bejaard, niet waar?

A. Ja, doch hij werkt met de jongens gelijk op. Hij is in de drogerij werkzaam.

5751. *V.* Zijn er nog neveninkomsten?

A. Ja, de overuren. Die heb ik er niet bij genomen.

5752. *V.* Kunt gij de geldelijke beteekenis daarvan aangeven?

A. Zoo direct in cijfers niet. Er zijn echter verscheidene plakkers, die veel meer verdienen.

5753. *V.* Kunnen de menschen aan de molens met eene verdienste van f 7.— of f 8.— zonder bijinkomsten met een gezin rondkomen?

A. De meesten wonen te Zaandijk, daarom weet ik dat zoo niet. Ik erken, dat het loon niet groot is, maar onze industrie laat niet toe hooger loon te geven.

5754. *V.* Hoe lang werken de menschen aan een windmolen?

A. Dat gaat zoo: altijd moeten er twee aan den molen zijn, voor het geval er iets gebeurt, maar zij verdeelen het werk onder elkander, zoodat zij, als er wind is, in de 24 uren 16 uren arbeiden en 8 uitrusten. Overigens is het in den regel geen zwaar werk; zij moeten er zijn, dat is de hoofdzaak.

5755. *V.* Op hoeveel dagen per jaar schat gij gemiddeld, dat er dag en nacht gemalen wordt?

A. Op niet meer dan 60; een papiermolen heeft veel meer wind noodig dan een andere molen.

5756. *V.* Als er wind is, wordt er dan ook 's Zondags doorgemalen?

A. Ja, eene enkele maal, als het heel druk is.

5757. *V.* Wordt dan gewerkt op dezelfde wijze, als op andere dagen?

A. Die arbeid wordt extra betaald met 15 cts. per uur. Het is anders dan op de fabrieken; op Zondag wordt gemalen, opdat de andere werklieden 2 of 3 dagen daarna kunnen doorwerken, terwijl er geen wind is.

5758. *V.* Als er geen wind is, komen de molenaars dan toch evenlang aan den molen?

A. Neen, dan komen zij van 6 tot 6 uur, evenals de andere werklieden.

5759. *V.* Dan hebben zij zeker weinig te doen?

A. Ja, het is geen zwaar werk, maar zij moeten de capaciteit hebben om met den molen om te gaan.

5760. *V.* Zijn de bewegende deelen in uwe fabriek omheind? De kalanders b.v.?

A. Neen, maar ik heb geen kalanders, zooals eene stoomfabriek; ik heb alleen hulpstoomvermogen, een machinetje van 4 paardenkrachten om handpapier te maken.

5761. *V.* Gaat in geval van ziekte het loon uwer werklieden door?

A. Ja, het geheele loon. Het is geen vaste wet, maar steeds gebeurt het. Ik moet echter zeggen, dat wij weinig zieken hebben gehad. De jongens zijn nog in de kracht van hun leven, en de mannen zijn aan het werk gewend, dat niet zwaar is. Verleden jaar heb ik een knecht verloren, die 18 weken ziek is geweest; die heeft tot het laatste toe zijn volle loon gehad.

5762. *V.* Bestaat uwe firma al lang?

A. Van 1871 af, maar wij zijn de opvolgers van mijn vader Gerbrand De Jong.

5763. *V.* Gij zult dus ook wel menschen oud hebben zien worden in dienst van uwe firma?

A. Ja, ik heb er een boel, die oud worden.

5764. *V.* En wat gebeurt er met die oudjes?

A. Tot nu toe heb ik zulk een geval nog niet gehad, maar mij staat veel te wachten in dit opzicht. Wel is er een oude knecht van mijn vader, die in 1871 gepensionneerd is met f 2 per week; die man is nog krachtig en heeft nu 20 jaren lang f 104 ontvangen.

5765. *V.* Gij zegt daar, dat u ten opzichte van oude werklieden veel te wachten staat. Zoudt gij het toejuichen, indien er eene wettelijke regeling tot stand kwam, tengevolge waarvan ten deele op de werkgevers de last werd gelegd, om jaarlijks een zeker bedrag te storten, opdat, wanneer de werkman een hoogen leeftijd bereikte, aan dezen eene wekelijksche uitkeering zou zijn verzekerd?

A. Daar zou ik niet tegen opzien; maar de papierindustrie verkeert in een slechten toestand, zoodat menigeen dan misschien zou zeggen: „weg met dien molen."

5766. *V.* Is de toestand uwer industrie in de latere jaren slechter geworden?

A. Ja.

5767. *V.* Is dat uitsluitend een gevolg van de handelspolitiek van andere landen, of hangt het samen met het feit, dat de windmolens de concurrentie niet kunnen volgen?

A. Ik denk, dat het aan beide is toe te schrijven, maar voornamelijk aan buitenlandsche concurrentie.

5768. *V.* Zoudt gij diezelfde meening ook uitspreken ten opzichte van de stoomindustrie?

A. Ik geloof, dat de stoomindustrie ook niet in gunstige omstandigheden verkeert.

5769. De heer **Kolkman**: Zoudt gij het toejuichen, indien hier te lande wettelijke maatregelen werden genomen om uwe industrie te beschermen, door het heffen van inkomende rechten van buitenlandsch papier, tot ongeveer gelijk bedrag als het Hollandsch papier in het buitenland wordt belast?

A. Voor mijne industrie zou dit op het oogenblik wel een voordeeltje geven, dat spreekt van zelf; maar toch ben ik van dat stelsel geen voorstander, omdat het voordeel voor enkele fabrieken toch niet kan staan tegenover het nadeel, aan het algemeen belang door protectie toegebracht.

5770. De **Voorzitter**: Wenscht gij onze aandacht wellicht nog op eenig punt te vestigen?

A. Ik had eigenlijk verwacht, dat de heeren zouden gezegd hebben: „wat verdienen de meisjes en jongens in de zakjesplakkerij weinig". Ik zou dit hebben moeten toegeven; maar ter verontschuldiging diene, dat de prijzen die wij kunnen maken, zóó miniem zijn, dat wij onmogelijk meer loon zouden kunnen geven. Onze grootste concurrenten in dit vak zijn de werkhuizen en gevangenissen. Mijn compagnon was onlangs in Zwolle, waar wij altijd goede klanten voor zakjes hadden; wij konden niets verkoopen, het meeste werd betrokken uit het werkhuis. In Alkmaar hadden wij een paar jaar geleden nog een klant, die jaarlijks voor f 1500 papieren zakjes afnam. Nauwelijks was de inrichting voor jeugdige veroordeelden daar gevestigd, of in plaats van f 1500.— hadden wij niets geen leverantie meer aan hem. Die concurrentie is veel hinderlijker dan de invoer uit het buitenland.

5771. *V.* Is het u bekend, dat er in vele werkhuizen en gevangenissen zakjes geplakt worden?

A. In Utrecht is het ook zoo. Van de firma Warendorff zegt men, dat zij alles in de gevangenis laat plakken. Ook in Noordwijk is eene armeninrichting, waar zakjes geplakt worden.

5772. *V.* Hebt gij zelf wel eens in de gevangenis laten arbeiden?

A. Neen, want wij hebben geen gevangenis in onze onmiddellijke nabijheid.

JB. DE JONG GZ.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

S. LE POOLE.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Dirk Van Leijden**, oud 36 jaar, zeildoekfabrikant, firma D. Van Leijden & Zn., tevens mededirecteur van de machinale garenspinnerij, te Krommenie.

5773. De **Voorzitter**: Sedert wanneer bestaat uwe machinale weverij?

A. Ongeveer 4 jaar.

5774. *V.* Werd vóór dien tijd het bedrijf door uwe firma geheel door handweverij uitgeoefend?

A. Ja.

5775. *V.* Gaat de handweverij erg achteruit?

A. Ja.

5776. *V.* Hoe groot schat gij tegenwoordig het aantal handwevers?

A. 180.

5777. *V.* En hoe groot is het vroeger wel geweest?

A. 300 à 350.

5778. *V.* Beschouwt gij de handweverij als ten doode opgeschreven?

A. Ja. Indien het mogelijk was uitsluitend beste wevers te hebben, dan niet; doch dit kan natuurlijk niet. Het vak gaat nu teniet, omdat er geen nieuwe handwevers worden aangekweekt. Wanneer wij 10 jaar verder zijn, zijn er misschien weer 100 minder. Het is zeker in geen 6 jaren gebeurd, dat ik een nieuwen handwever heb gekregen.

5779. *V.* Hoeveel hebt gij er nu nog?

A. Ongeveer 50.

5780. *V.* Hoe talrijk is het personeel in uwe machinale weverij?

A. 22 mannen en 4 jongens.

5781. *V.* Jongens beneden de 16 jaren?

A. Ja.

5782. *V.* Wat doen die?

A. Een veegt den boel aan, en de andere drie maken den kop aan de spoelmachine.

5783. *V.* Gij leeft, gelijk ik veronderstel, stipt de arbeidswet na?

A. Ja.

5784. *V.* Heeft de invoering der arbeidswet wijziging gebracht in den werktijd?

A. Neen, bij ons wordt en werd steeds gewerkt van 7—7 uur, met uitzondering van een enkel spoedgeval. Dan beginnen wij om 6 uur.

5785. *V.* Hebt gij meisjes aan 't werk?

A. Ja, die maken de klossen.

5786. *V.* Werken die met de mannen in één lokaal?

A. Ja.

5787. *V.* Hebt gij een stukloonstelsel?

A. Ja. Vroeger werd er nog al geluierd. Toen heb ik gezegd: „naar den maatstaf van uwe tegenwoordige verdienste zal ik voor de geheele bleekerij-arbeid een vast loon geven per stuk, wekelijks te betalen, met een bijslag tweemaal per jaar voor het overgewerkte." Het resultaat is prachtig geweest. Op 31 Dec. heb ik aan 7 man f 320.— en in Mei f 168.— kunnen uitkeeren. Daarvan ontving de meesterknecht f 101.— in December, een ander f 75.—, f 60.—, en zoo naar rato.

5788. *V.* En het overige werk gaat per stuk?

A. De zaak is zoo geregeld: ik geef een vast loon, dat de man wekelijks krijgt, onverschillig of hij zooveel geproduceerd heeft, dat hij dit loon op het stuk werkende zou verdiend hebben, en verder krijgen de werklieden een bijslag naar evenredigheid van hetgeen zij meer geproduceerd hebben.

5789 *V.* Wanneer er nu minder wordt geproduceerd dan naar het loon moest zijn, trekt gij dat dan de volgende week af?

A. Neen, een paar jaar geleden rekende ik om de 4 weken af. Toen gold derhalve zulk een compensatiesysteem, maar daarmede heb ik spoedig opgehouden.

5790. *V.* Hoe hoog zijn de minimum-loonen, waarvan gij spraakt?

A. Voor de machinale wevers: f 7.20, f 6.60 en f 5.40 — het laatste bedrag is het loon van twee jongens van 17 en 18 jaren.

5791. *V.* En de gemiddelde feitelijke loonen?

A. Verleden jaar f 8.—, f 7.50, f 7.—, f 6.50, f 6.—.

5792. *V.* Zijn die cijfers thans gunstiger?

A. Ja, dat hangt van het werk af. Betere garens werken vlugger. Ik heb weken gehad van f 8, maar in Juni was er eene week van f 11, en eene van f 10. Gemiddeld is thans het feitelijk loon voor een goeden machinalen wever f 9.

5793. *V.* Indien ons is medegedeeld, dat het gemiddelde loon van machinale wevers bij uwe firma bedraagt f 6, dan is dit beslist onjuist?

A. Ja, zeker. De werklieden betalen hunne premiën voor het zieken- en ondersteuningsfonds in verhouding tot hun loon over het afgeloopen jaar, en nu zijn de cijfers, die ik heb medegedeeld, de gemiddelde, die vast zijn gesteld op de vergadering, die ter zake van dat fonds met de werklieden is gehouden.

5794. *V.* Dat ziekenfonds is van zeer jeugdige dagteekening, niet waar?

A. Van verleden jaar.

5795. *V.* Hoe was de toestand vóór dien tijd in geval van ziekte?

A. Toen waren zij lid van „Hulp in lijden", en in geval van ziekte suppleerde ik het verschil tusschen de uitkeering en het weekloon.

5796. *V.* Op welke grondslagen hebt gij dat fonds opgericht?

A. De werklieden betalen 1 % van hun loon, terwijl wij ons verbonden hebben vijf jaren lang te geven 2 % en steeds te blijven bijdragen 1 %.

5797. *V.* Welke uitkeering hebben zij daarvoor?

A. 90 % van hun loon.

5798. *V.* Meent gij met een totaal-bijdrage van 3 %, 90 % van het loon te kunnen blijven uitkeeren?

A. Dat kan zeer goed. Maar er is nog eene nevenbedoeling, waarom wij het gedaan hebben, en dat is om tot een pensioenfonds te komen, want in onze weverij hebben wij hoofdzakelijk jong volk. Wij hebben nu reeds eene storting gedaan van 150 gulden. Nu willen wij vijf jaren wachten en dan zien, of wij aan het fonds ook nog iets kunnen verbinden, b.v. een ziekenfonds met geneeskundige hulp.

5799. *V.* En denkt gij dat te kunnen doen met 3 % van het loon?

A. Neen, wij willen echter trachten om bij de wevers het idee ingang te doen vinden, een verder deel van hun loon daarvoor af te zonderen.

5800. *V.* Hebt gij reden om te vermoeden, dat de wevers zich opofferingen voor dat doel zouden willen getroosten?

A. Ja. Toen wij op de algemeene jaarlijksche vergadering mededeelden, dat wij f 100 gaven voor het fonds, zeiden zij: „kijk, dat gaat goed, want op die manier hebben wij kans, dat wij aan de pensioentjes zullen komen".

5801. *V.* Gij spraakt daar van eene jaarvergadering; verzamelt gij dan uw geheele personeel?

A. Ja. De firma is daar voorzitter, en het bestuur is saamgesteld uit een werkman uit de weverij, één uit de bleekerij en één uit het pakhuis; dat bestuur kiezen zij zelf.

5802. *V.* Zijn de verdiensten van de handwevers geringer dan die van de machinale wevers?

A. Gemiddeld wel, niet van allen. Er zijn handwevers, die f 9.—, f 10.— ontvangen, waarvan natuurlijk, zooals u weet, nog wat af moet. Gemiddeld verdienen zij f 7.—, f 6.—. Vijf heb ik er van f 5, waarvan 4 zijn boven de 60 jaar.

5803. *V.* Dat zijn de verdiensten per stuk?

A. Ja.

5804. *V.* Hoe lang wordt er over een stuk gewerkt?

A. Wanneer een handwever goed doorweeft, kan hij een stuk zeilgoed in 5 dagen afmaken. Maar de een bebouwt er een stukje grond bij, de ander doet weer wat anders. De gemiddelde tijd is zoowat eene week.

5805. *V.* Gemiddeld komt het cijfer per stuk dus overeen met het verdiende in eene week?

A. Ja.

5806. *V.* Als zij het stuk in 5 dagen afwerken, spoelen zij dan zelf ook?

A. Dat weet ik niet, ik kom nooit bij de handwevers aan huis. Als zij er eene week over doen, kunnen zij gemakkelijk het spoelwerk er bij nemen; ik zou denken, bij 5 dagen ook wel. Een wever weeft niet altijd door, de helft van den tijd gaat heen met het sterken van het garen, het garen moet dan gedroogd worden, en dan eerst kan hij weder aan het weven. In dien tusschentijd kan hij best zijne kops maken.

5807. *V.* Weet gij niet, of feitelijk door vrouwen en kinderen medegewerkt wordt?

A. De vrouwen zullen zeker dikwijls spoelen, maar de kinderen gaan meestal naar school, of anders naar de fabrieken.

5808. *V.* Maar zij zouden kunnen helpen voor, na en tusschen de schooltijden?

A. Ik geloof het niet.

5809. *V.* Omtrent de uitgaven, die de handwevers te doen hebben voor hun werk, hebben wij tegenstrijdige mededeelingen ontvangen. Overeenstemmend waren de mededeelingen, dat zij voor het gebruik van een schuurtje 25 cents per week moeten betalen; is dat ook uws inziens ook?

A. Wanneer dat schuurtje ten minste niet onder de woning begrepen is. Meestal huren de handwevers eene woning met een schuurtje.

5810. *V.* Dan zullen waarschijnlijk die woningen iets hooger in huur zijn, dan woningen zonder schuur?

A. Dat geloof ik niet.

5811. *V.* Over de andere kosten voor meel en zeep, enz. kregen we daarentegen tegenstrijdige berichten. De een gaf 10 stuivers op, de ander noemde 15 stuivers. Is dit laatste het gemiddelde?

A. Dat zeker niet. Er zal misschien wel een voorbeeld van aan te halen zijn, maar het gemiddelde is 50 cents. Voor breed werk kan het 15 stuivers zijn geweest, maar voor smal werk, z.g. Engelsche breedte, dat tegenwoordig meer courant is, zeker niet.

5812. *V.* Hoe gaat het met de uitbetaling aan de huiswevers?

A. Elken morgen van 9—12 uur wordt dit gedaan, behalve 's Maandags.

5813. *V.* Er is beweerd, dat het een grief van de wevers is, dat zij vaak lang, soms uren, op hun loon moeten wachten, omdat het werk gekeurd moet worden en dat zij zelfs wel eens zonder loon huiswaarts moeten gaan, wat voor hen te onaangenamer is bij den grooten afstand. Is dit juist?

A. Wat mijne fabriek betreft, is het positief onwaar. Wij zijn er met ons vieren voor om de wevers te helpen.

5814. *V.* De bewering was, dat sommige patroons het werk zelf keuren en het niet aan anderen willen overlaten,

en dat men, wanneer zij soms uit zijn, langen tijd moet wachten, en het geld niet uitbetaald wordt. Is dat niet het geval bij u?

A. Neen, nooit. Gisteren is het gebeurd, dat de meester naar de Enquête-Commissie was. Zijn zoon heeft het stuk toen aangenomen en het geld uitbetaald, maar geen nieuw werk uitgegeven. Dit was echter eene exceptioneele omstandigheid.

5815. *V.* Kunnen de wevers in den winter geruimen tijd niet werken?

A. Als eene schuur erg slecht en tochtig is, dan willen zij bij strenge vorst wel last hebben met de pap. Vroeger werden in die omstandigheid voorschotten verleend, die in den zomer ingehaald werden. Maar om het misbruik, dat er van gemaakt werd, is men daarmede geëindigd, en sedert gebeurt het maar zelden, dat zij om vorst moeten verzuimen. Het moet dan al erg streng zijn, zooals dezen winter. Toen hebben zij wel eene week of vijf gesukkeld.

5816. *V.* En hoe zijn de menschen dien tijd doorgekomen?

A. Wij hebben hen toen geholpen met turf en etenswaren, maar niet allen hebben daarvan zelfs willen profiteeren.

5817. *V.* Zouden juist dezulken, die niet bedeeld wilden zijn, niet gaarne een voorschot hebben aangenomen?

A. Ik denk het niet; zij zullen den druk dientengevolge in den zomertijd, nu zij er eens onder uit zijn, niet terugwenschen.

5818. *V.* Is het waar, dat er voor eenige jaren een soort van contract is aangegaan tot verhooging van loon, ik meen tot f 8, doch dat sedert langzamerhand het loon weder tot het oude bedrag teruggezonken is?

A. Neen, maar er is iets van waar. In 1878 is er met eene commissie uit Assendelft gecorrespondeerd door de fabrikanten over de loonen. Toen is ten gevolge daarvan eene lijst vastgesteld, die nog wordt toegepast; maar er heeft zich het volgende voorgedaan. De Minister van Marine heeft ons gedwongen om lagere prijzen te noteeren, en hoewel ik persoonlijk mondeling en schriftelijk met het oog op de loonen bij den Minister daartegen ben opgekomen, heeft het niet mogen baten. Toen de contracten gesloten waren, moest ik lagere loonen geven. Het buitenland heeft toen nog een deel van de leverantie gehad.

5819. *V.* Die contracten zijn immers nu afgeloopen; worden thans de destijds overeengekomen prijzen betaald aan het werkvolk?

A. Ja, met uitzondering van het loon van breed graaldoek. Dit kan niet meer opbrengen; het is een zeer speciaal goed. Men had daarvoor f 8 gesteld, maar ik betaal f 7.50.

5820. *V.* De bewering van een der getuigen, dat slechts ééne firma, de firma Schaap, zich aan de afspraak houdt, was dus, afgezien van dat eene soort goed, slechts ten deele juist, en dan nog alleen voor den tijd, waarin de afgeloopen contracten met de Regeering liepen?

A. Ja, overigens is het pertinent onjuist.

5821. De heer **Kolkman**: Heeft de Regeering u toen gedwongen om lagere prijzen te noteeren, en gaf zij toch een deel van de leverantie aan het buitenland?

A. Ja, het was de Minister Dyserinck, drie jaar geleden; de heer Mac Leod was chef van uitrusting. Op mijne persoonlijke schriftelijke en mondelinge bemoeiingen heb ik geen succes gehad. Wij stonden toen tegen den winter, en ik had de keuze tusschen het laten schieten van het contract of de verlaging der loonen voor dat doek. Het volk wist het trouwens ook, want door het doek voor Marine loopt een bepaalde draad, die bij particuliere leveringen niet voorkomt. De mededinging was zóó sterk, dat Scrive et fils te Rijssel ook nog een deel van de levering heeft gehad.

5822. De heer **Kolkman**: Scheelden de prijzen veel?

A. Met een perceel was ik gelijk, en een ander, waarvoor ik lager ingeschreven had, is mij gegund. De Minister wilde het niet gelooven, maar ik deed het om den boel aan den gang te houden. Wanneer men moet concurreeren met handwerk tegenover eene machinale weverij, dan kan men dat niet anders doen dan door verlaging van de loonen. Ook koopt de concurrent de grondstoffen zeer zeker niet duurder, want in Frankrijk heeft men bescherming.

5823. De heer **Le Poole**: Geeft gij voor uwe stoomweverij de voorkeur aan jongens, die het vak nog niet geleerd hebben, of aan handwevers, die vroeger reeds zeildoek hebben geweven?

A. Ik geef de voorkeur aan jongens van 17 à 18 jaar, die vlug zijn.

5824. *V.* Dus daardoor is voor de oude handwevers de gelegenheid uitgesloten om bij de stoomweverij werk te vinden?

A. Ja. Een enkele oude handwever is nog geplaatst.

5825. *V.* Komt dit daarvan, dat de handwevers te veel gewend zijn aan hunne oude wijze van doen, of vatten de jongens terstond zoo goed de bewerking op het stoomgetouw?

A. U moet denken, dat de jongens in Assendelft en Krommenie van hunne jeugd af aan de weverij zagen. Zij hebben idée van draadmaken, van kettingen, kammen, enz., zoodat zij heel spoedig het machinale weven leeren.

5826. *V.* Hebt gij wel eens opgemerkt, dat de stoomwevers de eerste dagen der week minder hard werken, en in de laatste dagen weder harder om tot hun loon te komen?

A. Neen. Wel doet het zich soms voor, wanneer het garen slecht is, of iets aan de machine moet gerepareerd worden, wat niet dadelijk gereed is, zoodat zij zien, dat de week toch niet goed is en dat zij niet meer dan het minimum-loon kunnen verdienen, dat zij dan ook niet zoo vlug werken.

5827. De **Voorzitter**: Hebt gij niet in het afgeloopen jaar een klein, doch niet geheel onbeduidend ongeval gehad, doordat een wever met zijne hand tusschen de tandraderen kwam?

A. Een anderhalf jaar geleden is een jongen met zijne vingers tusschen het tandrad van de sterkmachine gekomen, doordat hij stond te praten en zijne vingers ondoordacht op het wiel legde.

5828. *V.* Dit heeft geen ernstige verwonding ten gevolge gehad?

A. Neen. Voor ernstige ongelukken zijn wij ook verzekerd.

5829. De heer **Le Poole**: Uwe fabriek is nog al uitgebreid. Wanneer er een ongeluk mocht gebeuren, is er dan door alle lokalen heen gelegenheid om aan den machinist een sein te geven, ten einde de machine dadelijk te doen stoppen?

A. Dat is niet noodig. Alle machines hebben eene losse schijf; elke machine kan dadelijk afgezet worden.

5830. De **Voorzitter**: Hebt gij wellicht onze aandacht nog op het een of ander te vestigen?

A. Bij uwe verschillende vragen hebt gij niet gevraagd naar de beukerij, waaromtrent ook door een knecht inlichtingen aan uwe Commissie zijn verstrekt.

5831. *V.* Hij heeft ons eene beschrijving gegeven van het beukwerk. Is dat niet eene bezigheid, die zeer veel stof veroorzaakt?

A. Ja wel, maar in den molen is dat toch geen bezwaar, omdat deze goed geventileerd is. De molen staat hoog en is aan alle zijden van luiken voorzien.

5832. *V.* Laat gij ook bij u aan de fabriek beuken?

A. Neen, alleen in den molen.

5833. *V.* Gij zijt ook mede-directeur van de garenspinnerij, niet waar?

A. Ja.

5834. *V.* Bij ons bezoek aan die inrichting heeft het verwilderd uitzien van de meisjes en de groote stoffigheid ons getroffen. Hebben wij het toen exceptioneel slecht getroffen?

A. Zeker. Het was op dien Siberischen dag toen alles dicht, er was geen mogelijkheid om het stof te verwijderen, terwijl anders alles openstaat. De stofverwijdering is wel niet zooals zij wezen moest, maar om dat goed te doen moesten wij een krachtiger ventilatietoestel hebben; daarvoor is eene verandering der machine en uitbouw van de kaardkamer noodig. Dit alles kost veel geld, en wij hebben in 4 jaar geen dividend uitgekeerd.

5835. De heer **Le Poole**: Zou het niet mogelijk zijn om te zorgen, dat na iederen schafttijd het stof was weggeveegd en verwijderd, en met het oog daarop iemand aan te stellen?

A. Wanneer gij in de fabriek komt, nadat de machine stil heeft gestaan, is alles frisch. De kaardmachine geeft het meeste stof.

5836. De **Voorzitter**: Nog iets over de zeildoekfabriek, Door een getuige is gesproken over een briefjesstelsel-volgens hetwelk een werkman niet bij een anderen patroon in dienst kon komen zonder een briefje van ontl slag van den vorigen. Hij voegde er bij, dat dit stelset wel afgeschaft heet, maar feitelijk nog bestaat. Is die juist? En zoo ja, krijgen dan de menschen het briefj altijd, wanneer zij hun gereedschap maar terugbrengen?

A. Dit is eene vraag, die vóór 10 à 15 jaar misschien van pas zoude zijn geweest, thans niet meer. Als iemand mij 25 handwevers wil afnemen, krijgt hij f 1000 van mij toe.

D. Van Leijden.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Dirk Planteijdt**, oud 29 jaar, zeildoekfabrikant, te Krommenie.

5837. De **Voorzitter**: Sedert wanneer werkt gij machinaal?

A. Sedert 1886. Ik heb nu 10 handwevers en vroeger hield ik er 80.

5838. *V.* Houdt gij de handwevers aan om hen niet aan hun lot over te laten?

A. In zekeren zin ja, maar onder voorwaarde, dat ik er zelf ook wat aan verdien. Mijne concurrenten denken daar anders over; die hebben het loon verlaagd van f 9 op f 7, indertijd, ik meen in 1887.

5839. *V.* Is die verlaging geen gevolg van de concurrentie bij aannemingen van de Regeering?

A. Dat kan ik niet zeggen, mijne wevers werken niet voor aannemingen. Maar het zou mij verwonderen, omdat de prijzen van het handgeweven doek voor aanbestedingen 2 of 3 jaar geleden nog lager waren dan de ingeschreven prijzen van een fransch fabrikant, en toentertijd waren de loonen van die soorten nog niet verlaagd. Bovendien wordt de grootste, en zoo ik meen ingrijpendste, verlaging toegepast op die soorten, welke nooit worden aanbesteed, nl. eenen tweedraads doek; dit loon wordt veelal van f 10 en f 9 gereduceerd tot f 7. In hoever dit gedaan wordt om te kunnen concurreeren, weet ik niet, aangezien niet alle fabrikanten de loonen voor deze soorten hebben verlaagd; ik meen, dat de heer Schaap nog het bij contract bepaalde loon geeft.

5840. *V.* Wat verdienen de handwevers?

A. Tweedraadsdoek wordt betaald met f 10 per stuk van 33 M., ééndraadsdoek van dezelfde lengte met f 9. De andere soorten dalen van f 8.50 tot f 5 toe.

5841. *V.* Krijgt elke handwever afwisselend die verschillende soorten?

A. Neen. Tweedraadsdoek is de beste qualiteit, die te vinden is. Wanneer nu een man ouder wordt, dan kost dat beste doek hem te veel inspanning en krijgt hij doek van minder qualiteit, en zoo daalt hij langzaam.

5842. *V.* Zoodat een zeker man in een zeker jaar altijd hetzelfde doek maakt en, naar gelang hij ouder wordt, minder goed te maken krijgt?

A. Ja, het hangt af van de krachten. Als zoo'n man ernstig ziek is geweest, heeft hij soms ook de krachten niet meer om het zeer zware werk te verrichten, dat het tweedraadsdoek eischt; want die menschen kunnen zich niet met versterkende middelen spoedig krachtig maken en kunnen niet voldoen aan de hooge eischen, waaraan de stoomweverij heden voldoen moet.

5843. *V.* Dus de lieden die tweedraadsdoek maken, zijn veel geringer in aantal dan de anderen?

A. Ik onderstel van ja.

5844. *V.* Geeft gij thans nog ook mindere soorten doek uit aan de handwevers?

A. Neen, die maak ik op de stoomfabriek.

5845. *V.* Hoe lang werkt een wever over zulk een stuk tweedraads best zeildoek?

A. De regel is eene week; er zijn er ook, die drie stukken in de veertien dagen maken, maar dat is uitzondering.

5846. *V.* Werken dan vrouw en kinderen mede?

A. De vrouw spoelt en knoopt in enkele gevallen.

5847. *V.* Werkt zij dan den geheelen dag mede?

A. Neen, een poosje.

5848. *V.* Het handweven is een buitengewoon zwaar werk, niet waar?

A. Ja.

5849. *V.* Zoodat de menschen zeer vroeg opraken?

A. Dat is mijne overtuiging.

5850. *V.* Komt het voor, dat de wevers geruimen tijd, soms een paar uren, moeten wachten op het loon, wanneer zij het werk aan de fabriek brengen, en zelfs wel eens terug moeten komen, omdat men met de keuring niet gereed is?

A. Het kan gebeuren, als bv. een der patroons op het kantoor is, omdat de ketting geschoren moet worden, en dan zeg ik: „ik zal het werk laten bezorgen." Dat zij echter moeten terugkomen, is een zeldzaam geval.

5851. *V.* 's Winters kunnen de handwevers niet werken?

A. Neen.

5852. *V.* Geldt dat bij exceptioneele koude, of is dat elken winter het geval?

A. Dat hangt hoofdzakelijk af van de vorst, want dan bevriest het sterksel van de ketting.

5853. *V.* Hoe lang heeft dat van den winter wel geduurd?

A. Eene week of acht, negen.

5854. *V.* Hebben toen die lieden eenig voorschot van u gehad?

A. Allen.

5855. *V.* Doet gij dat elken winter, wanneer de behoefte daartoe bestaat?

A. Dit is de eerste winter, dat het voorgekomen is.

5856. *V.* Ik dacht, dat het voorschotstelsel afgeschaft was?

A. Het is inderdaad afgeschaft door eene vereeniging van fabrikanten, maar ik heb mij sinds 1887 aan die vereeniging onttrokken.

5857. *V.* Hoe geven zij dat voorschot terug?

A. Bij wekelijksche betaling van f 1 of f 0.50.

5858. *V.* Geeft dit voorschotstelsel niet aanleiding tot misbruiken?

A. Zeker, ik ben er zelf de dupe van geweest, want enkelen, aan wie ik een voorschot gegeven had, zijn weggeloopen.

5859. *V.* Staat daartegenover waardeering van uw voorschot door anderen?

A. Zeer weinig.

5860. *V.* Is het uw voornemen, bij voorkomende gelijke omstandigheden toch hetzelfde te doen?

A. Wanneer de menschen goed zijn en mijn werk behartigen, dan zal ik dat zeker doen.

5861. *V.* Hoe talrijk is uw personeel?

A. Het bestaat uit omstreeks 50 personen.

5862. *V.* Waaronder nog al jeugdige zijn?

A. Ja.

5863. *V.* Hoe is de werktijd?

A. Van 5 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds.

5864. *V.* Is dat, omdat gij het exceptioneel druk hebt?

A. Ja; anders is de werktijd van 7 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds, met rusttijden, voor de wevers boven de 16 jaren van 8½—9, van 12—1 en van 4—4½ uur.

5865. *V.* Wonen uwe wevers ver van de fabriek?

A. Het grootste gedeelte woont in Assendelft.

5866. *V.* Is het van daar ver loopen?

A. Voor sommigen een kwartier, voor anderen een half uur of een uur.

5867. *V.* Hoe doen de lieden, die zoo ver wonen, in hun schafttijd?

A. Die kunnen zich in een ander gebouw verwarmen en daar hunne koffie drinken, terwijl zij in dezen tijd onder de boomen in het gras liggen.

5868. *V.* Eten de lieden, die den schaftijd aan de fabriek doorbrengen, geen warmen pot?

A. Neen, hoofdzakelijk brood.

5869. *V.* Hebt gij niet overwogen, den middag-rusttijd van een uur te verlengen?

A. Ja.

5870. *V.* Wat heeft u weerhouden die verlenging in te voeren?

A. Ik heb meermalen getracht dien rusttijd te verlengen, maar dan ontaardde de rust meestal in onrust, want er werd allerlei kattekwaad uitgevoerd. Komt er dan vrouwenpersoneel uit de spoelerij bij, dan geeft dit verhoudingen, die ik niet gewenscht acht.

5871. *V.* Zoudt gij het er niet heen kunnen leiden, dat zij naar huis gingen eten?

A. Dat zou voor de meesten groot bezwaar opleveren. De meesten wonen meer dan ½ uur van de fabriek. Verlenging van den middagschafttijd zou dus in dat opzicht tot weinig resultaat leiden.

5872. *V.* Tegenwoordig zijn de menschen dus 's avonds eerst thuis tegen 8½ of 9 uur. Hebben zij dan den geheelen dag geen warm eten gehad?

A. Neen.

5873. *V.* Hebt gij er nooit aan gedacht eene inrichting te maken, waardoor zij aan de fabriek warm eten zouden krijgen?

A. Zeker, maar het denkbeeld is altijd afgestuit op financieele bezwaren.

5874. *V.* Hebt gij met de menschen zelven er wel eens over gesproken, om zoo iets tot stand te brengen, in dien zin, dat zij er zelf iets toe zouden bijdragen?

A. Ja wel, maar het heeft tot geen resultaat geleid. Zij zouden wellicht hoogstens 10 cents in de week willen bijdragen, maar dat is veel te weinig om voor de voeding van 30 man te zorgen.

5875. *V.* Gelooft gij niet, dat zij het zeer betreuren geen warm eten te krijgen?

A. Dat geloof ik wel, maar de gezinnen hebben zooveel noodig, dat zij niets van hun loon kunnen afstaan.

5876. *V.* Hoeveel rusttijden zijn er in den tegenwoordigen werktijd van 5 tot 8 uur?

A. 2 uren, 's morgens ½ uur, 's middags 1 uur en 's avonds ½ uur.

5877. *V.* De feitelijke arbeidsduur is dus 13 uren?

A. Ja.

5878. *V.* Bespeurt gij op het laatst van den dag geen vermindering in hun arbeidsvermogen?

A. Neen, dat heb ik nooit bespeurd.

5879. *V.* Gelooft gij, dat een man van middelbare krachten 13 uren kan weven met gelijke kracht en met hetzelfde resultaat?

A. Ja, van de lichaamskrachten wordt niet veel gevergd en van de hersenen, geloof ik, ook niet veel.

5880. *V.* Hebt gij eene proef genomen, of gij met verkorting van den werktijd niet hetzelfde resultaat zoudt kunnen krijgen?

A. Daar ben ik juist aan bezig. Als het gelukt om van 7 tot 7 uur hetzelfde getal stukken te maken, zullen zij hetzelfde geld behouden, dat zij nu hebben voor het werk van 5 tot 8 uur.

5881. *V.* Neemt gij die proef met het geheele personeel?

A. Ja.

5882. *V.* Hebt gij het hun gezegd?

A. Neen.

5883. *V.* Wordt de werktijd nog wel verlengd na 8 uur?

A. Enkele arbeiders werken 's nachts. Die gaan dan om 4 uur naar huis en komen om 9 uur terug. Zij werken dan van 9—12 uur, hebben een weinig rust, verder tot 4 uur, weder een weinig rust, en dan tot 6 uur.

5884. *V.* Komt dit dikwijls voor?

A. Vroeger is het wel voorgekomen, doch nu behoeft het niet meer.

5885. *V.* De loonen zijn op stuk berekend, niet waar?

A. Niet altijd. Wanneer een ongeluk aan de machine gebeurt, is dit voor rekening van den fabrikant. Van de zware touwen worden 6 stukken en van de lichte 7 vereischt. Voor de stukken van de zware wordt f 1.50, voor die van de lichte f 1.30 betaald. Dit is dus f 9.

5886. *V.* Hebt gij een vast minimum-loon?

A. Ja, wanneer er een ongeluk met de machine gebeurt of de wever wachten moet, neem ik het voor mijne rekening en betaal f 9.

5887. *V.* Brengen zij het wel verder dan f 9?

A. Neen, slechts bij uitzondering. Vroeger had ik wevers, die het tot 11 stukken brachten, maar zij hadden liever 6 stukken per week. Het is hunne eigen verkiezing

5888. *V.* Is bij de vermeerdering van werktijd het loon evenredig gestegen?

A. Ja, feitelijk wel. Vroeger had ik niet zoo'n geregelde aftrek van de looms en betaalde ik f 6.50 uit. Tegenwoordig is het f 9, maar daarvoor moeten 2 uren per dag meer gewerkt worden. De rusttijden neem ik voor mijne rekening.

5889. *V.* Meent gij, dat de werklieden het als een voorrecht beschouwen om meer te verdienen, al moet er ook meer gewerkt worden, of beschouwen zij den vroegeren toestand als gunstiger?

A. Ik geloof, dat ze liever meer verdienen en meer werken, want wanneer er enkelen, die op leeftijd zijn, dit wenschen, geef ik hun gaarne toestemming om te 7 uur te vertrekken, en dit is nog niet voorgekomen.

5890. *V.* De verlenging van den arbeidsduur is natuurlijk met grooteren bloei van de fabriek gepaard gegaan?

A. Ja.

5891. *V.* Is het juist, wanneer beweerd wordt, dat gij bij de laatste aanneming van het Gouvernement lager prijzen noteerdet dan het buitenland?

A. Dat spreek ik zeer bepaald tegen.

5892. *V.* Gij vreest de buitenlandsche concurrentie niet?

A. Volstrekt niet, mits onder gelijke voorwaarde en deskundige keuring, en het 'ons niet onmogelijk worde gemaakt onze grondstoffen te koopen daar, waar de concurrent die van daan haalt.

5893. *V.* Gij zoudt dus geen protectie verlangen voor uwe industrie?

A. Volstrekt niet; wij moeten al zoo hard werken, dat ik het voor de industrie bejammeren zou, als er aan protectie werd gedacht, want dan zouden wij nog tegen veel grootere binnenlandsche concurrentie te strijden hebben.

5894. *V.* Is de inrichting uwer fabriek in de laatste jaren veel verbeterd?

A. Zij is van den beginne af goed geweest, naar het project van een Engelsch ingenieur. Zij werkt uitstekend.

5895. De heer **Le Poole**: Wij vonden het dezen winter bij u nog al koud. Zou daarin door verbetering van de stoombuisgeleiding niet gemakkelijk verbetering zijn te brengen?

A. De buizen zijn wat klein en waren door de vorst gesprongen. Bovendien liet ik toen alleen bij dag stoom aanbrengen, wat nu 's nachts ook gebeuren zal.

5896. *V.* Zoudt gij niet denken, dat geslagen buizen van 15 à 20 c.M. binnenwerks beter zouden voldoen?

A. Ik zal het laten onderzoeken.

5897. De **Voorzitter**: Voorziet gij in geval van ziekte uwer werklieden?

A. Helaas! neen, maar er bestaat een algemeen fonds, dat best werkt. Het is altijd eene quaestie van geld, en de verhouding van de fabrikanten onderling werkt er niet toe mede, om tot het doel te geraken, wat zeer te betreuren is, omdat de nawerking er van zich onder de werklieden doet gevoelen. Voor een jaar of acht is een fonds opgericht, waar menigeen aan deelgenomen heeft. Er is toen door de fabrikanten een reserve-kapitaal bijeengebracht van f 1000; er zijn donateurs gekomen van f 2.50 per jaar enz. Dat ging heel aardig, totdat er oneenigheid is gekomen en mijnheer Van Leijden met zijn volk er uit geloopen is, toen is het mis gegaan.

5898. *V.* Wordt door uwe firma niets gedaan in geval van ziekte harer werklieden?

A. Als iemand geen voldoenden onderstand krijgt, geef ik wat. Maar dat is geen regel. De werkman, die een ongeluk bij mij heeft gehad, is 8 weken op mijne kosten in het ziekenhuis van Dr. Berns te Amsterdam geweest, en zijne vrouw heeft al dien tijd het loon gehad.

5899. *V.* Wat was dat voor een ongeluk?

A. Het was half donker, en toen heeft de man nog een draad aan den ketting willen doen, waarbij hij tusschen de walsen is geraakt en zijn armen heeft verpletterd. Nu werkt hij weer heel goed.

5900. *V.* Uwe firma bestaat als handweverij reeds zeer lang?

A. 40 jaar.

5901. *V.* Er zijn dus zeker wel handwevers ontslagen, die te oud waren geworden om te werken?

A. Ja, maar zeer weinig.

5902. *V.* Wat gebeurde daar dan mede?

A. Enkelen zijn bij hunne kinderen in huis gegaan, anderen worden onderhouden, weer anderen hebben werk gezocht bij andere fabrieken.

5903. *V.* Wordt door uwe firma niets gedaan voor die afgeleefde menschen, die hun leven in haar dienst hadden gesleten?

A. Neen.

5904. *V.* Oordeelt gij niet, dat daartoe toch een zedelijke verplichting op den werkgever rust?

A. Het is nog heel weinig voorgekomen, en wij hebben er nooit over gedacht.

5905. *V.* Gij deeldet toch mede, dat enkelen bij hunne kinderen inwonen, anderen ondersteund worden. Geschiedt dit laatste dus niet door uwe firma?

A. Toen de stoomweverij in werking kwam, zijn er veel handwevers weggegaan. Enkelen hebben wij de gelegenheid gegeven om bij de stoomweverij te gaan, maar anderen zijn naar andere patroons gegaan. Zoover ik weet, is er nog geen wever weggegaan, omdat hij niet meer kon.

5906. *V.* Waren dan onder de weggegane wevers geen lieden van vergevorderden leeftijd?

A. Neen.

5907. *V.* Is er nog iets, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Neen.

D. Planteijdt.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Ruiter Dirkzoon,** oud 52 jaar, chocoladefabrikant en koopman, firma W. J. Boon & Co., te Wormerveer.

5908. De **Voorzitter**: Hoe talrijk is uw personeel op de stoomfabriek?

A. Het bestaat uit 9 volwassen menschen.

5909. *V.* Werken die op vast loon?

A. Ja.

5910. *V.* Welke zijn die loonen?

A Die loopen van f 8.— tot f 13.— en 15 cents per uur voor overwerk.

5911. *V.* Heeft er veel overwerk plaats?

A. Geregeld 2 uren per dag.

5912. *V.* Wat is de officieele werktijd voor deze menschen?

A. Van 's morgens 6 uur tot 's avonds 7 uur, waarvan afgaan 2 uren schafttijd.

5913. *V.* Hoeveel schafttijd hebben zij des middags?

A. Een uur.

5914. *V.* Zouden er overwegende technische bezwaren zijn om den middagschafttijd op anderhalf uur te brengen?

A. Dat zou groote bezwaren hebben.

5915. *V.* Wonen de menschen dicht bij de fabriek, zoodat zij naar huis kunnen gaan om te eten?

A. Zij wonen in de onmiddellijke nabijheid.

5916. *V.* De feitelijke werktijd is dus met de overuren 13 uren?

A. Neen, slechts 12 uren, want ik betaal wel voor 2 uren, maar zij blijven niet langer dan 1 uur werken. Vroeger hadden zij 1 uur zoogenaamden theetijd, maar dat uur heb ik toen afgeschaft, omdat dat aanleiding kon geven tot luieren, en daarom krijgen zij 2 uur extra betaald voor 1 uur. Ik meen dat de loonen goed zijn.

5917. *V.* Hebben zij nog voordeelen boven hun loon?

A. Neen.

5918. *V.* Nacht- en Zondagswerk komt bij u niet voor?

A. Neen.

5919. *V.* Vroeger ook niet?

A. Eene enkele maal, maar in de laatste 14 jaren niet meer.

5920. *V.* De chocoladeverpakking en -bereiding geschiedt in een afzonderlijk gebouw?

A. Ja, bij mij aan huis.

5921. *V.* Daar hebt gij buiten de volwassenen ook nog jongens?

A. Ja, 4 van 15, 5 van 18—21 jaar, en 12 ouderen, waaronder er zijn, die reeds 30, 35 jaar bij mij zijn.

5922. *V.* Hebben zij denzelfden werktijd, als aan de fabriek?

A. Neen, zij kunnen 's morgens van 8—9 en van 12—1½ uur naar huis gaan.

5923. *V.* Werken de jongens ook tot 8 uur?

A. Neen, die gaan natuurlijk om 7 uur weg.

5924. *V.* Heeft dit geen stoornis teweeggebracht in uw bedrijf?

A. Zeker, in hunne plaats heb ik anderen moeten stellen.

5925. *V.* Behalve de financieele lasten, ook andere stoornis?

A. Ja, de vier grooteren moeten nu het werk doen, terwijl zij anders met andere bezigheden konden belast worden.

5926. *V.* Gaan die jongens na 7 uur nog naar eene avondschool?

A. Daarvan is mij niets bekend.

5927. *V.* Hebt gij daartoe nooit eenigen aandrang uitgeoefend op de ouders?

A. Eene enkele maal, maar dat geeft toch niet veel.

5928. *V.* Neemt gij de jongens op 12jarigen leeftijd aan?

A. Neen, met 14 jaar.

5929. *V.* Vroeger nooit?

A. Neen.

5930. *V.* Gelooft gij, dat de jongens tot hun 14de jaar op school gaan?

A. Ik geloof het wel.

5931. *V.* Wordt door u een bewijs van de ouders verlangd, dat zij de geheele school hebben doorloopen?

A. Neen.

5932. *V.* Hebben de menschen bij de chocoladebereiding ook vaste loonen?

A. Ja, allen hebben vaste loonen, niets gaat per stuk.

5933. *V.* Zijn de loonen hooger of lager dan op de fabriek?

A. De jongens verdienen f 2 en krijgen ook een uur overwerk extra betaald. Vijf verdienen f 4—f 7, twaalf ouderen f 7.50, f 8, f 9 tot f 13 toe.

5934. *V.* Die van f 7.50, zijn daaronder getrouwde menschen?

A. Neen, als zij trouwen, krijgen zij f 9.

5935. *V.* Is er een ziekenfonds aan uwe zaak verbonden?

A. Neen, maar als iemand eene volle week ziek is, krijgt hij f 6, omdat zijn huishouden toch moet leven. Ongehuwden krijgen slechts het halve loon.

5936. *V.* Gij zegt: „wanneer ze eene volle week ziek zijn"; als zij enkele dagen slechts ziek zijn, gaat dan het volle loon door?

A. Ja.

5937. *V.* Gelooft gij, dat de menschen buitendien nog in een uitkeeringsfonds zijn?

A. Dat geloof ik wel, maar ik heb er nooit naar willen vragen, omdat ik niet den schijn op mij wil laden van wantrouwend te zijn.

5938. *V.* Er wordt wel beweerd, dat bij hen, die in een uitkeeringsfonds zijn en bovendien uitkeering van den patroon krijgen, maar al te licht gevallen van voorgewende of te lang durende ziekte voordoen. Is dit uwe ondervinding niet?

A. Dat is bij mij nooit voorgekomen.

5939. *V.* Gij kunt dus in dit opzicht gunstig getuigen van uwe werklieden?

A. Ja.

5940. *V.* Oefent gij eene speciale contrôle uit over de zieken?

A. Neen, op een dorp controleert de een den ander.

5941. *V.* Hebt gij een reglement in uwe werkplaatsen?

A. Neen.

5942. *V.* Worden er boeten toegepast?

A. Neen.

5943. *V.* Is er nooit behoefte aan geweest?

A. Neen. Het is een paar malen gebeurd, dat ik geld heb ingehouden voor te laat komen, maar hoogstens 2 à 3 keer in 20 jaar.

5944. *V.* De verhouding tot uw personeel is dus eene bevredigende?

A. Ja.

5945. *V.* Bezitten sommigen uwer werklui eene eigen woning?

A. Ja, ongeveer 3.

5946. *V.* Hebben zij zooveel gespaard?

A. Een wel. De anderen hebben het misschien door erfenis verkregen.

5947. *V.* Heeft die ééne een voorschot gekregen?

A. Ik heb hem een weinig geholpen.

5948. *V.* Hebt gij oud-gedienden onder uw personeel?

A. Neen, de oudsten zijn van mijn leeftijd.

5949. *V.* Is het somtijds niet bijzonder warm in uwe fabriek?

A. Ja, maar dat is niet in ons belang.

5950. *V.* Neemt gij daartegen bijzondere voorzorgsmaatregelen?

A. Alleen veel ventilatie.

5951. *V.* Is het drijfwerk omheind?

A. Ja, de heer Struve heeft mij op enkele zaken nog opmerkzaam gemaakt.

5952. *V.* Hebt gij nooit ongelukken gehad?

A. Dit is nooit voorgekomen.

P. Ruijter Dz.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
Kolkman.
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN MAANDAG 20 JULI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

LE POOLE

VISSER.

Verhoor van **Klaas De Boer**, oud 38 jaar, burgemeester van Assendelft.

5953. De **Voorzitter**: Zijt gij reeds geruimen tijd burgemeester uwer gemeente?

A. Sedert 12 jaar ongeveer.

5954. *V.* Heeft er in dien tijd nog al verandering plaats gegrepen in de gesteldheid der bewoners van Assendelft?

A. Die is zoo wat stationnair gebleven; op oeconomisch gebied is er zelfs achteruitgang te bespeuren, want onze gemeente is in hoofdzaak eene landbouwende.

5955. *V.* Hoe staat het meer in het bijzonder met de weverij?

A. Die is zeer achteruitgaande. De eischen der industrie worden steeds hooger, het doek moet voortdurend harder in elkaar geslagen worden, wat het werk zóó verzwaart, dat het inderdaad boven de lichamelijke krachten gaat; en toch nemen de loonen af; in plaats van f 10 en f 9 maken de lui tegenwoordig al stukken, want het meest is stukwerk, voor f 8, f 7, ja f 6.

5956. *V.* Vóór eenige jaren is er toch eene algemeene loonsverhooging ingevoerd?

A. Ja, maar die is langzamerhand weder verdwenen.

5957. *V.* Ons zijn op dit punt tegenstrijdige mededeelingen verstrekt. De een sprak van eene algemeene verlaging, waaraan echter een enkel fabrikant niet zou hebben meegedaan; de ander van een verlaging alleen voor stukken, geweven op grond van bepaalde contracten met de Regeering; en volgens een derde zouden er meer dan één fabrikant zijn, die het loon in het geheel niet verlaagd hebben. Wat is daarvan volgens u?

A. In 't algemeen zijn de loonen bepaald lager dan vroeger. Ik heb hier eenige staten, houdende gegevens omtrent de loonen. Kan ik u daarmede van dienst zijn?

5959. *V.* De loonen op den staat voorkomende geven aan, hetgeen per stuk wordt betaald, niet de feitelijke weekverdiensten?

A. Het eerste, afgescheiden nog van de onkosten, die de wevers hebben.

5960. *V.* Omvatten deze staten de geheele gemeente Assendelft?

A. Ja.

5961. *V.* Zijn de gegevens volkomen betrouwbaar?

A. Ongetwijfeld; ik heb mij zelf de moeite gegeven om met een ambtenaar bij de wevers rond te gaan.

5962. *V.* Zou ik u dan mogen verzoeken deze staten tot eene kleine statistiek om te werken? Dan kan deze bij het verhoor worden gevoegd.

A. Zeer gaarne, Mijnheer de Voorzitter. (1)

5963. *V.* Hoeveel onkosten gaan er af van hetgeen de handwevers ontvangen?

A. Ongeveer een gulden per week.

(1) **Staat van de loonen der zeildoekwevers, te Assendelft, per „rol".**

Fabrikant.	Aantal arbeiders voor:									
	f 5.—	f 5.50	f 6.—	f 6.50	f 7.—	f 7.50	f 8.—	f 8.50	f 9.—	f 10.—
Sijpesteijn .	4	3	13	6	14	6	7	2	5	5
Van Leijden	7	6	5	4	5	3	3	3	5	3
Schaap . . .	1		2	1	1		4	2	3	
Van Eeden.	6	2	7		1	1	1		8	
Planteijdt .				2			1		1	
	18	11	27	13	21	10	16	7	22	8

Op zeer weinige uitzonderingen na zijn deze arbeiders allen hoofden van gezinnen.

Eén rol is gemiddeld de arbeid van een week.

Van de hierboven vermelde loonen moet voor iedere rol gemiddeld nog f 1.— worden afgetrokken voor noodzakelijke onkosten: huurweefplaats, spoelen, enz.

5964. *V.* Hoeveel rekent gij daarvan voor huur van het schuurtje?

A. 30 cts. Van morgen nog heb ik mij bij een paar wevers op de hoogte gesteld. De geheele rekening is als volgt: huur voor het schuurtje 30 cts, meel en zeep 30 cts., spoelen 30 cts., een kam 6 cts., het rijgen 5 cts. In den winter komt daar dan nog een bedrag bij voor hout, ongeveer 15 cts. per week; dit hangt af van het weer. Als dit koud of mistig is, moet er gestookt worden.

5965. *V.* Onder de onkosten, die gij noemt, zijn er ook voor het spoelen en rijgen. Als gij dat buiten rekening laat, blijven over de factoren: schuurtje, meel, enz. en de extra-winteruitgaven. Is dat samen gemiddeld 75 cts. per week?

A. Ja.

5966. *V.* De mededeelingen van andere getuigen loopen iets uiteen van de uwe; zij zeiden, dat de huur van de schuur f 0.25 was.

A. Ik heb steeds gehoord, dat het f 0.30 was.

5967. *V.* Ons is gezegd, dat lang niet alle wevers dat spoelen door anderen laten verrichten, maar het zelf doen?

A. Velen laten het door vrouw of kinderen doen.

5968. *V.* Maar doet de man het ook wel zelf?

A. Als het een handig wever is, dan geschiedt dit wel eene enkele maal.

5969. *V.* En het rijgen, geschiedt dat ook door een lid van het gezin?

A. Neen, dat doen wevers, die daar speciaal werk van maken. Het rijgen kan ook niet alleen, maar moet met een hulp geschieden.

5970. *V.* Wanneer de vrouw spoelt, doet zij dat dan een groot gedeelte van den dag?

A. Neen, slechts een paar uren per dag.

5971. *V.* Zoodat het huishouden er niet onder lijdt?

A. Neen, door het spoelen niet.

5972. *V.* Gij drukt op het woord „spoelen"; zijn er nog andere werkzaamheden, die de vrouw voor het bedrijf verricht?

A. Vroeger wel, toen het handspinnen nog bestond; maar dat is 20 jaar geleden. Men voorspelde toen verarming, als het spinnen niet meer door haar geschiedde, maar de toestand is integendeel verbeterd.

5973. *V.* Wat verdiende eene vrouw daarmede?

A. Eene vrouw, die niets deed dan handspinnen, f 0.50 per dag, maar dan ten koste van het huisgezin.

5974. *V.* Gij zegt, dat men door het ophouden van het werken der vrouw vermindering van inkomsten en dus achteruitgang vreesde, doch dat de uitkomst anders is geweest; kunt gij daaromtrent iets mededeelen?

A. Vroeger zaten die vrouwen des zomers bijv. den ganschen dag buiten te spinnen en werd het huishouden totaal verwaarloosd, terwijl thans de toestand van de gezinnen veel is verbeterd en er orde en zindelijkheid heerscht.

5975. *V* Spoelen de kinderen tusschen 10 en 12 jaar nog al eens mede?

A. Ik denk wel, dat het nog al eens gebeuren zal.

5976. *V.* Vóór en na en tusschen de schooltijden?

A. Ja.

5977. *V.* Wordt van uwentwege het mogelijke gedaan, om daarin verbetering te brengen?

A. Sedert jaren doen wij zooveel mogelijk ons best daarvoor.

5978. *V.* Werken zij geruimen tijd daarvoor?

A. Neen, zij werken alleen voor den vader. Jongens van 13, 14 jaar werken soms voor 3 of 4 wevers.

5979. *V.* Werken zij nog 's avonds na 7 uur?

A. Neen, meestal 's middags.

5980. *V.* Gij houdt in dat opzicht ook het oog op de naleving van de arbeidswet?

A. Zeker.

5981. *V.* Hebt gij wel eens bekeuringen moeten doen?

A. Nog niet.

5982. *V.* Is het u gelukt door waarschuwingen een einde er aan te maken?

A. Ja. Vier dagen geleden heb ik nog eene moeder gewaarschuwd, die mij in allen eenvoud vertelde, dat haar kind van 10 jaar werkte.

5983. *V.* Geldt dit ook voor ouderen dan 12 jaar in de avonduren?

A. Neen.

5984. *V.* Het aantal handwevers is immers aanmerkelijk verminderd?

A. Ja, dertig jaar geleden, bij de grootste drukte, waren er 350 handwevers, nu nog maar 160. De grootste vermindering heeft in de laatste 4, 5 jaren plaats gehad bij de oprichting der stoomweverijen.

5985. *V.* Zijn toen vele handwevers bij de stoomweverijen overgegaan?

A. Heel weinig, meer ongetrouwde jongens.

5986. *V.* Wat is er toen van hen, die buiten verdiensten kwamen, geworden?

A. Het heeft gelukkig nog al een geleidelijk verloop gehad. Leerlingen zijn er natuurlijk niet meer bijgekomen, enkelen zijn bij de boeren gaan arbeiden, en enkelen hebben het dorp verlaten.

5987. *V.* Is uwe armenzorg zeer verzwaard in de latere jaren?

A. Tot nog toe heeft de particuliere liefdadigheid nog al in den nood kunnen voorzien, maar de lasten worden wel zwaarder.

5988. *V.* Waren er onder die handwevers, die langzamerhand gedaan kregen, ook ouden, die levenslang voor dezelfde firma gewerkt hadden?

A. Zeker, verscheidenen. Als iemand 60, 70 jaar is, kan hij niet meer weven, en komt hij natuurlijk ten laste van het Armbestuur.

5989. *V.* Gij zegt: natuurlijk; zijn u geen gevallen bekend, dat handwevers, die jarenlang bij dezelfde firma hadden gewerkt, van deze eene tegemoetkoming hebben gekregen?

A. Mij is geen enkel geval van dien aard bekend.

5990. *V.* Is het waarschijnlijk, dat zich zulke gevallen hebben voorgedaan, zonder dat gij daarmede bekend zijt?

A. Neen, ik geloof niet, dat er een dergelijk geval is.

5991. *V.* Werkten en werken nog vele wevers lang voor dezelfde firma, of wisselen zij nog al eens?

A. Als de verhouding goed is, werken zij nog al veel lang bij dezelfde firma. Dat verwisselen gaat ook niet zoo heel gemakkelijk, want zij moeten een briefje van ontslag krijgen, zonder hetwelk zij niet bij een anderen patroon terecht kunnen.

5992. *V.* Hoe is dat stelsel van briefjes in de wereld gekomen? Stond het uitsluitend in verband met de quaestie van de gereedschappen, als waarborg, dat inderdaad het gereedschap was teruggeleverd aan den patroon?

A. Neen, het was een middel tot zelfverdediging der fabrikanten gezamenlijk tegen de wispelturigheid der arbeiders. Op het oogenblik bestaat de gewoonte nog, dat zij na het tehuis brengen van het gereedschap briefjes van ontslag ontvangen.

5993. De heer **Le Poole**: Behoort bij het gereedschap ook het getouw?

A. Ja.

5994. De **Voorzitter**: Gij meent dus niet, dat het briefjesstelsel uitsluitend hierin bestond, dat een man bij een anderen patroon niet in dienst kon komen, vóór hij het bewijs had geleverd, dat hij bij zijn vorigen patroon het gereedschap teruggebracht had?

A. Neen, dat was niet uitsluitend de zaak, gelijk ik reeds zeide.

5995. *V.* Thans zal het, bij den achteruitgang der handweverij, wel niet veel meer beteekenen?

A. Neen; tegenwoordig kunnen de patroons de wevers best missen.

5996. *V.* Beschouwt ook gij de handweverij als ten doode opgeschreven?

A. Ja, binnen enkele jaren zal dat het geval wel zijn.

5997. *V.* Zijt gij voldoende op de hoogte van den aard van den arbeid in de fabrieken, om te kunnen zeggen, of het werken aldaar voor de menschen een groote vooruitgang is?

A. Ik ken de arbeiders goed genoeg om te weten, dat het werken in de fabrieken niet zoo zwaar is, en dat het bij gelijk loon voor hen eene groote verbetering is.

5998. *V.* De handwevers geraken vroeg op, althans ten deele, niet waar?

A. Sommigen zijn op hun 30ste of 35ste jaar letterlijk afgeleefd. De rollen van f 8 à f 10 kunnen zij na hun 35ste jaar niet meer weven. Verleden week nog heeft de heer Struve mij zijne verbazing over dat soort werk te kennen gegeven. Ik zal blij zijn voor de gemeente, wanneer het handweven geheel vervalt.

5999. *V.* Hoe lang werken zij gewoonlijk per dag?

A. Dat hangt van hunne handigheid en inspanning af. De meesten werken gemiddeld van 5—7 uur.

6000. De heer **Le Poole**: Ligt het zware van hun arbeid niet in het aanslaan van de lade en het intrappen?

A. Ja.

6001. De **Voorzitter**: Meent gij, dat als regel kan worden aangenomen, dat een handwever in 5 dagen een rol af kan maken?

A. Dit kan ten onzichte van eene rol van f 5.50 wel het geval zijn, maar met rollen van f 8 à f 10 is dat onmogelijk.

6002. *V.* Wordt door de menschen wel geklaagd, dat zij, de stukken naar de fabriek brengende, soms uren lang moeten wachten vóór zij hun geld krijgen en dikwijls teruggezonden worden zonder dat de patroon hen heeft geholpen?

A. Tegenwoordig hoor ik er niet veel van.

6003. *V.* Vroeger wel?

A. Ja. Een enkel geval herinner ik er mij wel van; maar in 't algemeen kan men achten, dat die klacht tot het verledene behoort.

6004. *V.* Er zijn tijden in 't jaar, dat een handwever niet kan werken, niet waar?

A. Bij strenge vorst. Dezen winter hebben zij 7, 8 à 9 weken moeten verzuimen. Daarop is echter van invloed de ligging en de soliditeit van de werkplaats.

6005. *V.* Vroeger bestond er immers een uitgebreid voorschotstelsel?

A. Ja, thans niet meer gelukkig, want er werd nog al eens spoedig de toevlucht toe genomen, met het gevolg, dat de menschen geheel onder den patroon kwamen en in den zomer altijd arm waren. Zulk een stelsel kweekt in elk geval zorgeloosheid.

6006. *V.* Past de firma Planteijdt dat stelsel niet nog toe?

A. Misschien, maar die heeft in elk geval maar een paar handwevers te Assendelft over, slechts 3 of 4.

6007. *V.* Keuren de arbeiders het verlaten van dat stelsel goed, of beschouwen zij het als eene hardheid van den patroon?

A. De meesten denken er zeker over in den laatsten geest en zouden de toepassing er van terugwenschen. De verstandigen echter niet.

6008. *V.* Zijn er handwevers, die, ondanks hun zwaar werk en geringe verdiensten, nog sparen?

A. Ja, maar dan houden zij eenden of kippen. Onder dezulken zijn er, die een huisje van f 400.— à f 500.— wel half in eigendom bezitten. Met werken alleen kunnen zij niets overleggen, tenzij er in een gezin 3 of 4 volwassen zoons zijn en alles bij elkander wordt gehouden.

6009. *V.* Wordt er in uw gemeente nog al misbruik gemaakt van sterken drank?

A. Onze gemeente wordt onderscheiden in een noordelijk en zuidelijk gedeelte In het eerste wonen uitsluitend Katholieken, in het andere Protestanten. Het drankgebruik is in het eerste nog al belangrijk. Het getal van hen, die hiervan bepaald misbruik maken, is in de laatste jaren niet toegenomen.

6010. *V.* Weet gij voor dat verschil van drankgebruik in de onderscheiden gedeelten uwer gemeente eene oorzaak aan te geven?

A. Neen, het is altijd zoo geweest.

6011. *V.* Hebt gij eene R. K. kerkelijke gemeente in uw dorp?

A. Ja, eene vrij groote; een paar jaar geleden is er nog eene groote nieuwe kerk gebouwd.

6012. *V.* Is het grootste aantal arbeiders uwer gemeente Katholiek?

A. Ja, verreweg.

6013. *V.* Zoodat men misschien zou kunnen zeggen, dat onder de wevers het meeste drankmisbruik voorkomt?

A. Neen, dat juist niet. Het is onder de wevers niet grooter dan onder het andere gedeelte der bevolking.

6014. *V.* Komt er allengs eene andere industrie in de plaats van de handweverij?

A. Neen, daar leent zich de gemeente niet toe.

6015. De heer **Le Poole**: Is het niet mogelijk, dat het inbrengen van de stukken, die geweven zijn, aanleiding geeft tot drankgebruik? De wevers ontvangen dan hun geld en komen zoo licht in de verleiding om op de thuisreis van de fabriek een borreltje te nemen.

A. Dat kan wel. Ik weet ook wel, dat in die winkeltjes meer gedronken wordt door wevers dan door boerenarbeiders.

6016. De **Voorzitter**: Is de achteruitgang der loonen uws inziens een onvermijdelijk gevolg van den toestand der industrie?

A. Dat durf ik niet zeggen. Ik weet niet, of de fabrikanten door de concurrentie tot loonsverlaging zijn gedwongen.

6017. *V.* Hoe is het met de woningen gesteld?

A. Dat verbetert in de laatste jaren. Er wonen niet zooveel gezinnen meer in één huis. De bevolking is niet zoo sterk vermeerderd als het aantal woningen, naar de statistiek. Vroeger woonden 6 of 8 gezinnen in één huis.

6018. *V.* Bestaat er eene gemeenteverordening, die in dien geest werkt?

A. Ja; voor nieuwe woningen helpt dat natuurlijk het meest; het is moeilijk om op de oude woningen in te werken.

6019. *V.* Geeft die verordening niet de bevoegdheid om woningen af te keuren of tot reparatiën te dwingen?

A. Ja, dat is de laatste jaren ook een keer of 4, 5 gebeurd.

6020. *V.* En voor nieuwe woningen zijn zeker strengere eischen gesteld?

A. Ja, voldoende, zoodat er vrij goede woningen voor arbeiders komen. Als de eischen te streng waren, zou er niet bijgebouwd worden, want de bevolking kan bitter weinig verwonen.

6021. *V.* Is er in latere jaren nog bijgebouwd?

A. Ja wel.

6022. *V.* Ter vervanging van oude woningen, of wegens den aanwas der bevolking?

A. Ter vervanging van oude woningen. Nieuwe huizen werden niet door wevers gebouwd, maar door boerenarbeiders of kleine boeren voor hunne kinderen, die thuis met hen blijven werken. Zoo ontstaat er meer ruimte van woningen en komt er gelegenheid om enkele oude woningen af te keuren.

6023. *V.* Wat bevat zulk eene arbeiderswoning?

A. Eene kamer met portaal en de noodige bedsteden.

6024. *V.* Is er niet een hokje bij om te koken?

A. Bij enkele wel.

6025. *V.* Is de zolder altijd behoorlijk beschoten, zoodat de kinderen niet onder de pannen slapen?

A. Zij zijn alle beschoten.

6026. *V.* Is er gewoonlijk een stukje grond bij?

A. Ja, soms zelfs wel een groot stuk, maar dat wordt slechts gebruikt voor bleekveld.

6027. *V.* Zijn in uwe gemeente bijzondere instellingen in het leven geroepen om de armenzorg zooveel mogelijk door eigen hulp te voorkomen?

A. Ja, wij hebben een ziekenfonds voor arbeiders, maar dat gaat slecht, omdat er zooveel wevers, die dikwijls ziek zijn, lid van zijn. Dat fonds telt 300 leden; de contributie is f 0,10 per week en de uitkeering f 3, maar toch was er verleden jaar een tekort van f 800. Wij hebben ook eene arbeidersvereeniging met een winkel, waar zij de levensmiddelen zoo goedkoop mogelijk kunnen krijgen, eene soort van coöperatie.

6028. *V.* Coöperatie niet *door* de leden, maar *voor* de leden?

A. Juist; wij zijn er de bestuursleden van.

6029. *V.* Heeft die vereeniging het stelsel van contante betaling aangenomen, en dat altijd stipt gehandhaafd?

A. Tot heden toe wel.

6030. *V.* Zijn daar uitsluitend arbeiders lid van?

A. Landbouwarbeiders en wevers.

6031. *V.* Hoeveel leden telt die vereeniging?

A. 300; terwijl de winkel een omzet heeft van f 25000.

6032. *V.* Hoeveel kunt gij uitkeeren?

A. Wij keeren niets uit, omdat wij zoo goedkoop mogelijk verkoopen en niets anders dan geld voor de noodzakelijke onkosten overhouden.

6033. *V.* Geeft dat eene aanmerkelijke besparing voor de arbeiders?

A. Ongetwijfeld. Door de oprichting van dien winkel hebben wij wel schade gedaan aan de winkels, maar het verderflijke borgstelsel hebben wij er ten minste mede overwonnen.

6034. *V.* Omtrent dat borgen in de Zaandorpen hebben wij zeer tegenstrijdige mededeelingen ontvangen. De een zeide, dat het heel weinig gebeurde, dat de menschen de volgende week leefden van het loon, dat zij 's Zaterdags ontvingen: de ander daarentegen zeide: „vraag het den winkeliers maar eens, die zullen u wel wat anders vertellen". Was het borgen te Assendelft vroeger algemeen?

A. Ja, ten minste onder de wevers.

6035. *V.* En onder de landbouw-arbeiders?

A. Bij die niet zooveel, ten minste niet bij de vaste arbeiders.

6036. *V.* Stellen de leden nog al belang in de vereeniging?

A. Nog niet zoo erg, het is moeilijk om ze er bij te houden.

6037. *V.* Zijn de vrouwen niet op uwe hand?

A. Van de goede huisgezinnen wel; die de kunst niet verstaan om met haar weekloon rond te komen, kunnen natuurlijk bij ons niet terecht?

6038. *V.* Blijven de kinderen in uw gemeente geregeld tot hun 12de jaar op school?

A. De Katholieken verlaten meestal de school tusschen het 11de en 12de jaar, de niet-Katholieken blijven meest tot het 13de jaar. In de laatste jaren is daarin heel wat verbetering gekomen.

6039. *V.* Staat het bij de Katholieken in verband met de communie?

A. Ook al, maar er is bij hen ook minder belangstelling in het onderwijs; vooral de meisjes verlaten bijna allen vóór het 12de jaar de school.

6040. *V.* Maar voor het overige neemt het getal van hen, die tot hun 13de jaar op school blijven, gestadig toe?

A. Ja.

6041. *V.* Zijn er bijzondere maatregelen genomen om dit aan te moedigen?

A. Neen. Wel heeft het onderwijs in de handwerken er toe bijgedragen om de meisjes langer op school te houden; in het algemeen wordt het onderwijs meer gewaardeerd. Vroeger hadden de jongens van 12 jaar ook nog meer gelegenheid om wat te verdienen dan tegenwoordig. Dat is ook eene der redenen, waarom zij nu langer op school blijven.

6042. *V.* Ligt de moeilijkheid tegenwoordig, om jongens van 12 jaar wat te laten verdienen, in het bijzonder in de bepalingen van de arbeidswet?

A. Neen, meer daarin, dat er tegenwoordig gebrek aan werk voor hen is.

K. De Boer.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Andries Van der Plaats**, oud 60 jaar, hoofd van de burgerschool, te Krommenie.

6043. De **Voorzitter**: Is uwe school uitsluitend eene school voor betalenden?

A. Tegenwoordig niet. Vroeger was het schoolgeld meer dan nu. Ik heb er nu minvermogenden en dit jaar ook kosteloos schoolgaande kinderen bij gekregen. Verleden jaar is er eene nieuwe regeling van het onderwijs gemaakt. De andere school, die vroeger kostelooze school heette, is nu Noorderschool geworden en tegenwoordig zijn daar ook leerlingen, die betalen. Dit jaar met April heb ik ongeveer 15 kosteloos schoolgaande kinderen gekregen.

6044. *V.* Zijt gij reeds zeer lang te Krommenie werkzaam geweest?

A. Ja, 28½ jaar.

6045. *V.* Hebt gij vroeger nooit kinderen van de minvermogende klasse gehad?

A. In den eersten tijd niet.

6046. *V.* Is het altijd eene school voor betalenden geweest?

A. Ja, ik heb er wel eens 3 of 4 kosteloos gehad, die vroeger betaald hadden.

6047. *V.* Dus er is vroeger altijd eene splitsing in de scholen geweest?

A. Ja, de mijne heette de betalende school en de andere de kostelooze school.

6048. *V.* Maar gij had dan toch ook kinderen uit den werkmansstand?

A. Ja, sommigen van knappe werklui, die gaarne hunne kinderen op de burgerschool hadden.

6049. *V.* Uitsluitend van ambachtslui, of ook van wevers?

A. Neen, dat geloof ik niet, tegenwoordig enkelen.

6050. *V.* Ziet gij daartusschen thans groot verschil?

A. Neen.

6051. *V.* Hoeveel schoolgeld betalen die wevers?

A. 30 cts. in de maand is het algemeene schoolgeld. Zijn er drie kinderen of meer uit een huisgezin, dan betalen zij 10 % minder. Ik had vroeger eene voorbereidende klasse, waar 20 cts. per maand werd betaald. Deze voorbereidende klasse is als zoodanig opgeheven en is nu 1ste klasse geworden, waarvan het schoolgeld ook 30 cts. is. Mijne school is ook voor M. U. L. O. en daardoor heb ik eene klasse van f 1 per maand.

6052. *V.* Daar gingen toch geen kinderen van werklieden op?

A. Minvermogenden konden er voor half geld onderwijs krijgen.

6053. *V.* Hadt gij onder dat regime ook kinderen van wevers?

A. Neen.

6054. *V.* Hoe is uw oordeel omtrent het geestelijk gehalte thans, vergeleken bij den tijd, toen gij te Krommenie kwaamt?

A. Dan is er bepaald vooruitgang. Vroeger hoorde men nog wel eens zeggen: „mijne kinderen behoeven niet meer te weten dan ik", maar thans verneemt men dat niet meer. Ook het sterke vereenigingsleven is wel een bewijs van intellectueelen vooruitgang.

6055. *V.* Is de duur van het schoolgaan aanmerkelijk verlengd?

A. Ja, vroeger gingen vele kinderen op hun 10de of 11de jaar van school; tegenwoordig blijven zij daar tot hun 12de, maar dan zijn sommigen niet meer te houden.

6056. *V.* Gij weet zeker, dat in een andere gemeente aan de Zaan de kinderen vrij algemeen tot hun 13de jaar op school blijven. Zoover is het bij u dus nog niet?

A. Neen. Bij mijn collega is het zoo gesteld: vroeger bleven de kinderen, al waren zij 12 jaar, den geheelen cursus uit, maar sedert de vorige burgemeester op dat stuk meer vrijheid heeft verleend, gaan zij op den datum weg, dat is wel jammer.

6057. *V.* Sedert hoe lang heeft dat plaats?

A. Sedert een jaar of drie.

6058. *V.* Dat is dus geen vooruitgang, zou ik denken. Kan het ook een gevolg zijn van eene verkeerde opvatting van de wet van 1874?

A. Neen, want zooals ik zeide, dat verschijnsel heb ik eerst sedert een paar jaren waargenomen.

6059. *V.* Gelooft gij, dat het tegenwoordig gemakkelijker is dan vroeger om kinderen van 12 jaar aan het werk te krijgen?

A. Dat zou ik wel zeggen, anders begrijp ik niet, waarom ze op dien leeftijd zoo dadelijk van school zouden gaan.

6060. *V.* Gij zeidet straks, dat de algemeene toestand gunstiger was geworden; wat bedoeldet gij daarmede?

A. De ontwikkeling, de zedelijkheid is beter dan vóór 25 jaar.

6061. *V.* Doelt gij, waar gij spreekt van de zedelijkheid, op sexueele verhoudingen?

A. Ook eenigszins, maar het meest op het mindere drankmisbruik.

6062. *V.* Is het te dien opzichte beter gesteld te Krommenie dan in andere Zaansche gemeenten?

A. Die vergelijking kan ik niet maken.

6063. *V.* Gij spraakt ook van het opgewekte vereenigingsleven te Krommenie; deel ons daarvan iets naders mede.

A. Wij hebben een Nutsdepartement, eene afdeeling van Volksonderwijs en eene van het Witte Kruis. Verder de vereeniging „Oefening baart wetenschap", iets tusschen eene rederijkerskamer en een debating-club, twee tooneelgezelschappen, een mannenkoor, een gemengd koor en eene Nutszangschool, eene uitnemende stichting, waarop 70 à 80 kinderen van allerlei stand onderricht krijgen. Verder bestaat nog een zangcursus en eene vereeniging onder den naam van „de Lettervrienden", waar de beroemdste sprekers van het land zijn opgetreden: Multatuli, Jan Ten Brink, Pierson, Schaepman en anderen.

6064. *V.* Van welken leeftijd zijn de kinderen, die zangles krijgen op de Nutszangschool?

A. Van 10 tot 15 jaar.

6065. *V.* Werkt de omgang der kinderen van verschillende standen daar gunstig?

A. Ja.

6066. *V.* Gaan daar de kinderen der verschillende categorieën van arbeiders om met die van de notabelen?

A. Ja, er zijn er, die betalen, maar ook, die er kosteloos onderwijs krijgen.

6067. *V.* Worden die niet-betalenden niet als een soort bijloopers beschouwd?

A. O neen.

6068. *V.* Wordt aan de andere vereenigingen, die gij noemdet, ook deelgenomen door de minder bevoorrechte standen?

A. Er zijn twee tooneelgezelschappen, waarvan een meer speciaal voor den werkmansstand. Ook is er eene gymnastiekvereeniging.

6069. *V.* Is die gymnastiekvereeniging eene werkmansvereeniging?

A. Neen, vroeger was er wel zulk eene vereeniging, maar die is teniet gegaan, naar ik gis.

6070. *V.* Bestaat dat tooneelgezelschap der werklieden uit de aristocratie van den werkmansstand?

A. Neen, het zijn alle soort van werklieden.

6071. *V.* Er is zeker eene bibliotheek te Krommenie?

A. Ja; er is eene Nutsbibliotheek met 730 banden, waarvan veel gebruik wordt gemaakt. Er zijn 125 lezers, die van 1 November tot einde Maart om de 14 dagen een werk kunnen krijgen.

6072. *V.* Is er ook eene speciale afdeeling voor jeugdige lezers?

A. Speciaal niet, maar zij, die 16 jaar zijn, kunnen daar boeken krijgen. In die bibliotheek zijn bijv. werken van Van Lennep, Craandijk's Wandelingen, enz.

6073. *V.* Zijn die Wandelingen van Craandijk een gewild boek?

A. Dat juist niet.

6074. *V.* Zijn er ook schoolbibliotheken? En kunnen zij, die tusschen 12 en 16 jaar zijn, daar nog boeken krijgen?

A. Zeker; zij die op de herhalingsschool zijn, kunnen uit de schoolbibliotheek boeken krijgen.

6075. *V.* En zij, die die school niet bezoeken?

A. Die krijgen wel eens een boek van mijn collega.

6076. *V.* Wordt de herhalingsschool druk bezocht?

A. Dat kon wel wat beter. Om het bezoek te bevorderen, heeft men vroeger eerst geldgeschenken gegeven en later boekgeschenken, doch het bezoek kon nog vrij wat beter zijn.

6077. *V.* Zijt gij zelf aan die herhalingsschool werkzaam?

A. Ja, mijne school telt 240 leerlingen, terwijl ik 20 leerlingen daarvan op de herhalingsschool heb. Mijn collega heeft ongeveer 150 leerlingen en 28 op de herhalingsschool.

6078. *V.* Dat is opvallend, dat uw collega, het hoofd van de kostelooze school, meer leerlingen op de herhalingsschool heeft dan gij?

A. Dat ligt voor een deel daaraan, dat mijne school meer bezocht wordt door jongens van de burgerklasse, die blijven dan wat langer op school, en denken het herhalingsonderwijs niet meer zoo noodig te hebben. Het zou ook veel beter zijn, wanneer de leeftijd wat hooger werd gesteld dan 12 jaren, dan zou ook de herhalingsschool wat kunnen worden uitgebreid; nu moet soms het onderwijs op de herhalingsschool worden ingehaald. Die goed onderwijs hebben genoten, profiteeren thans niet zooveel van het herhalingsonderwijs, als wel zou kunnen.

6079. *V.* Wordt dan voor de toelating tot de herhalingsschool niet gevorderd, dat de gewone lagere school geheel doorloopen is?

A. Dat is wel het voorschrift, maar er wordt wel eens van afgeweken.

6080. *V.* Op welke uren van den dag wordt de herhalingsschool gehouden?

A. Vroeger van 6 tot $7^1/_2$ uur, tegenwoordig van 6 tot 8.

6081. *V.* Is de ondervinding niet opgedaan, vooral door uw collega, dat die uren het schoolbezoek tegenwerken, omdat de jongens tot 7 uur mogen werken?

A. Zeker. De bazen willen de jongens niet vóór 7 uur missen, en of zij dan nog zoo geschikt zijn om onderwijs te genieten, betwijfel ik.

6082. *V.* Zoudt gij het dus toejuichen, indien de arbeidsduur voor jeugdige personen nog meer beperkt werd, dan thans het geval is?

A. Ja, inzoover, dat zij dan om 6 uur vrij waren.

6083. *V.* Is het u bekend, of de arbeidswet in uwe gemeente getrouw wordt nageleefd?

A. Dat weet ik niet.

6084. *V.* Komen u wel gevallen ter oore van nietnaleving dier wet?

A. Neen.

A. Van der Plaats.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
Kolkman.
S. Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Petrus Adrianus Riedel**, oud 39 jaar, predikant bij de Ned. hervormde gemeente, te Krommenie.

6085. De **Voorzitter**: Zijt gij al te Krommenie werkzaam?

A. Sedert Sept. 1889.

6086. *V.* Zijt gij vroeger in andere industriëele gemeenten werkzaam geweest?

A. Neen, in boerengemeenten.

6087. *V.* Welken indruk hebt gij gedurende deze twee jaren van den stoffelijken toestand der arbeiders in uwe gemeente gekregen?

A. Die is in de boerengemeenten, wat woning en levenswijze betreft, beter dan te Krommenie.

6088. *V.* Hebt gij, wat de woningen betreft, te Krommenie zeer ongunstige toestanden aangetroffen?

A. Ik heb gehoord, dat dit vroeger ongunstiger was, maar dat de vorige burgemeester veel ten goede heeft uitgewerkt. Onlangs zag ik nog eene woning, waar slechts ééne slaapplaats was voor een man, vrouw en 5 kinderen. De man was 's nachts altijd uit. Drie kinderen sliepen

dan onder de bedstede, en twee andere met de moeder daarin. Meestal zijn er echter twee bedsteden, het bovengenoemde was een erg ongunstig geval.

6089. *V.* Gebeurt het meer, dat de kinderen onder de bedstede in eene soort kooi slapen?

A. Ja, dit gebeurt dikwijls.

6090. *V.* Hoe komt het, dat de man, van wien gij daareven hebt gesproken, 's nachts nooit thuis is?

A. Hij is waker aan eene fabriek. Een van de fabrikanten laat zijne fabriek 's nachts bewaken. De man was ontslagen door de spoorwegdirectie en had lang zonder werk geloopen.

6091. *V.* Neemt gij dikwijls waar, dat kinderen, van verschillend geslacht en soms een jaar of 12 oud, in ééne bedstede slapen?

A. Wanneer ze wat ouder zijn, slapen ze meest gescheiden. Van onzedelijkheid heb ik nooit iets kunnen ontdekken.

6092. *V.* Hoe is het met de voeding gesteld?

A. Die laat te wenschen over, maar dit kan moeilijk anders, indien men de loonen in aanmerking neemt. Intusschen zou het wel wat beter kunnen zijn, indien minder geld aan sterken drank werd besteed.

6093. *V.* Wij hoorden, dat in de andere gemeenten dezer streek vrij algemeen vet in het eten wordt gebruikt; is dat in de uwe ook zoo?

A. Dit is in Krommenie ook het geval.

6094. *V.* Hoe is het gehalte van het brood?

A. Ik heb wel eens gehoord, dat dit in het algemeen niet best is in Noord-Holland. Vergelijkingen b.v. met Zeeuwsch brood kan ik niet maken. Het brood van de fabriek „de Ruiter" te Zaandam is vrij goed, dat van de bakkers echter minder.

6095. *V.* Bestaat er groot verschil in ontwikkeling en levenswijze tusschen wevers en andere werklieden?

A. Dat is mij niet opgevallen, maar de meeste wevers wonen ook te Assendelft of Krommeniedijk.

6096. *V.* Acht gij het handweversbedrijf, dat aan het uitsterven is, buitengewoon inspannend?

A. Ja, en ongezond. Het bedrijf wordt uitgeoefend in dompige vertrekken, en de menschen zijn bleek en schraal. Als zij in den hooitijd drie of vier weken mede doen, zien zij er dadelijk, hoewel zij dan ook hard moeten werken, veel beter uit. Zij zijn in den regel oud vóór hun tijd.

6097. *V.* Heeft het drankmisbruik te Krommenie u bijzonder getroffen?

A. Ja, maar ik kwam uit boerengemeenten, en dat kan wel de reden zijn, waarom het mij bijzonder is opgevallen, dat er veel kroegen zijn en dat het erg roerig kan wezen op straat. Trouwens ken ik gezinnen, waar de man van de f 9 of f 10, welke hij verdient, er veel te veel afneemt voor drank.

6098. *V.* Kunt gij ons zeggen, hoe in dat opzicht de toestand bij u is, in vergelijking met andere Zaansche industrieele gemeenten?

A. Mijne meening is, dat Krommenie in dat opzicht, bij die andere gemeenten niet achterstaat. Het meeste misbruik heerscht dan ook bij de sjouwerlieden.

6099. *V.* Is er onder deze laatste soort niet groote afwisseling in verdiensten?

A. Ja, 's winters soms niets en 's zomers heel veel, en dat maakt weelderig.

6100. *V.* Wat verdienen zulke menschen gemiddeld?

A. Dat durf ik niet zeggen.

6101. *V.* Ons is gezegd door een getuige, dat, in afwijking van hetgeen in vele steden geschiedt, de sigarenmakers te Krommenie geen Maandag houden; is dat zoo?

A. Ja, wij hebben in het geheel geen Maandaghouders.

6102. *V.* In de werkplaatsen komt geen drank?

A. Neen, bij de wevers zeker niet.

6103. *V.* Hebt gij in de twee jaren, dat gij in de gemeente zijt, gezien, dat handwevers bedankt zijn, omdat de machinale weverij hoe langer zoo meer ingang vindt?

A. Neen, wel heb ik gezien, dat zij 's winters geen werk hadden, omdat er gebrek was aan werk. Het bestaan van de wevers hangt voornamelijk af van de aanbesteding bij de Marine; nu had één fabrikant bijna alles aangenomen, zoodat de anderen bijna geen werk hadden.

6104. *V.* Oefent de omstandigheid, dat het sterksel in den winter niet kan gebruikt worden, op hun arbeid geen nadeeligen invloed uit?

A. Bij strenge vorst kunnen de wevers daardoor niet werken.

6105. *V.* Bestond hier vroeger geen voorschotstelsel in den winter voor die wevers?

A. Ja wel, maar de bijzonderheden daarvan zijn mij onbekend.

6106. *V.* Op welken leeftijd komen de kinderen bij u op de catechisatie?

A. 11 jaar. Vroeger was dat eerder, omdat er toen een godsdienstonderwijzer was; wegens gebrek aan belangstelling is diens benoeming echter ingetrokken.

6107. *V.* Die kinderen gaan zeker nog school?

A. Ja.

6108. *V.* Verlaten de kinderen op 12jarigen leeftijd de school, of hebt gij er, die langer blijven?

A. Zeer enkelen blijven langer; de werkmanskinderen sleehts bij hooge uitzondering. De kinderen verrichten trouwens reeds gedurende hun schooljaar eenige huiselijke diensten: hout hakken, turf aandragen, boodschappen loopen, enz. Dit doen zoowel jongens als meisjes.

6109. *V.* En gaan de kinderen op hun 12de jaar onmiddellijk naar fabriek of werkplaats?

A. Ja.

6110. *V.* Wordt het in den laatsten tijd niet moeilijker om werk voor die jongens te krijgen?

A. Integendeel; de vraag naar kinderen overtreft steeds het aanbod.

6111. *V.* Op welke uren komen de kinderen, die niet meer schoolgaan, ter catechisatie?

A. De kleinen komen 's avonds van 7—8 uur, de grooteren van 8—9. Ik voeg mij naar de arbeidsuren op de fabrieken.

6112. *V.* Blijven de kleineren, die van 7—8 uur 's avonds komen, niet wel eens weg, omdat zij nog moeten werken in fabriek of werkplaats?

A. Dat heb ik niet ondervonden; wel, dat zij niet komen, omdat zij met 9, 10 te gelijk gaan en dan op straat blijven rondslenteren. Met de meisjes, die ik overdag op de catechisatie heb, is het erger, omdat die moeilijk op de fabriek kunnen gemist worden.

6113. *V.* Wordt, voor zoover u bekend is, de arbeidswet in uwe gemeente stipt nagevolgd?

A. Voor zoover ik weet, wel; om 7 uur wemelt het van meisjes en jongens op straat. Ook zijn er fabrieken, die slechts tot 7 uur werken.

6114. *V.* Al is het regel, dat die fabrieken om 7 uur eindigen, toch zal in buitengewone omstandigheden wel worden overgewerkt? Wordt er dan door jongens en meisjes beneden de 16 jaar niet aan dien arbeid deelgenomen?

A. Ik geloof het niet.

6115. *V.* Zijn er onder uwe catechisanten, die de herhalingsschool bezoeken?

A. Er wordt door hen weinig gebruik van die school gemaakt. Ik spreek er wel met de ouders over, maar wanneer de jongens niet willen, schijnt er niets aan te doen. Ik heb de treurige ondervinding opgedaan, dat wegens de afwezigheid van den vader, die den geheelen dag van huis is, het ouderlijk gezag weinig beteekent.

6116. *V.* Spreekt gij met de ouders, of alleen met de moeder?

A. Met de moeder, want de vader is bijna nooit thuis. Hij komt om half acht of half negen van zijn werk en gaat dan om 9 uur naar bed, zoodat het voor ons moeilijk is den vader te spreken.

6117. *V.* Is het uwe ondervinding, dat de kinderen terstond de school verlaten, zoodra zij 12 jaar zijn, en dan te werk gaan zonder het einde van den schoolcursus af te wachten?

A. De meesten doen het.

6118. *V.* Is de ontwikkeling van de kinderen in uwe gemeente grooter of geringer dan van die in plattelandsgemeenten, waar gij vroeger werkzaam waart?

A. Eerder minder dan meer. Wanneer ik de jongens huiswerk geef, verrichten zij het niet.

6119. *V.* Maar die jongens hebben dan ook den ganschen dag gewerkt?

A. Dat is juist.

6120. *V.* Gij krijgt de jongens op hun elfde jaar bij u op de catechisatie, en kort daarop gaan zij deelnemen aan den industriëelen arbeid. Kunt gij den invloed van dien arbeid op hen bespeuren?

A. Ik heb 20 jongens van 13, 14 jaar tegelijk op de catechisatie, die zijn bijzonder rumoerig, wat ook weder niet zoo erg te verwonderen is, als men bedenkt, dat zij den geheelen dag op de fabriek zijn. Het valt mij zeer moeilijk orde onder hen te houden; worden zij wat ouder, dan gaat dit beter.

6121. *V.* Zijn zij niet vaak, in plaats van rumoerig, slaperig?

A. Dat niet.

6122. *V.* Hebt gij meisjes uit de garenspinnerij met de andere meisjes tegelijk op uwe catechisatie?

A. Ja. Ik ga van het beginsel uit geene scheiding te maken. Alleen zal ik dit moeten doen, wanneer de fabrieksmeisjes 's middags niet meer kunnen komen.

6123. *V.* Hebt gij dus op uwe catechisatie meisjes uit alle kringen?

A. Ja.

6124. *V.* Was dit alzoo ook onder uwen voorganger?

A. Neen, die had tweeërlei catechisatie; eene, waar schriftelijk werk werd opgegeven, en eene, waar dit niet geschiedde. Nu kwamen de meisjes uit de betere kringen meest op eerstgenoemde catechisatie.

6125. *V.* Heeft het u eenige moeite gekost om allen op dezelfde catechisatie te vereenigen? Was er eenige tegenzin bij de meisjes uit de meer gegoede gezinnen om met de fabrieksmeisjes samen op de catechisatie te gaan?

A. Dat heb ik niet kunnen ontdekken. In den beginne hebben alleen een paar fabrieksmeisjes geklaagd, dat zij door een paar meisjes uit de betere standen werden uitgelachen. Ik heb er toen eens over gesproken en het is niet weder voorgekomen.

6126. *V.* In het algemeen staan de meisjes uit de garenspinnerij niet hoog aangeschreven bij de bevolking, is het wel?

A. Neen, maar die van de zakjesplakkerij nog minder.

6127. *V.* Van de zakjesplakkerij van den heer Dekker?

A. Ja, men schaamt zich te zeggen, dat men daar een jongen of meisje heeft.

6128. *V.* En is dit minder het geval met de meisjes op de garenspinnerij, die zelfs, naar het schijnt, den naam dragen van spinlorren?

A. Neen.

6129. *V.* Wanneer gij zelf die meisjes gadeslaat, schat gij ze zelf dan ook niet lager?

A. Neen, ik heb een paar meisjes uit de garenspinnerij op mijne catechisatie, die er zeer fatsoenlijk en net uitzien, en het ook zijn.

6130. *V.* Klagen die meisjes niet over de eentonigheid en de stoffigheid van hun werk?

A. Neen. Ik heb geen klachten over haar werk gehoord. Ik ben een paar maal in de spinnerij geweest, de eene maal waren zij allen aan het zingen, wat mij als een gunstig verschijnsel trof. Toch zou ik een meisje liever dienstbode willen zien worden.

6131. *V.* Hoort gij dit ook zeggen door de moeders?

A. Ja, maar de gezinnen hebben geld noodig. En eene dienstbode kan in den regel haar loon zelf wel gebruiken. Wanneer de meisjes op de fabriek gaan, geven ze het geld aan de ouders, vandaar dat deze haar naar de fabriek sturen. Zij kunnen soms f 4 à f 5 verdienen, en dit is eene niet onaanzienlijke bijdrage in het huisgezin.

6132. *V.* Is het te Krommenie nog algemeen gebruikelijk, dat jeugdige arbeiders hunne verdiensten, behoudens een zakgeld, thuisbrengen, en zich niet als vaste kostgangers beschouwen, die kostgeld betalen?

A. Zulke gevallen, als u 't laatst noemde, doen zich wel voor, maar het is de gewoonte niet. Ik heb opgemerkt, dat in de zakjesplakkerij van den heer Dekker door den patroon eenig geld van het weekgeld wordt afgehouden, en die som eens in het jaar wordt uitbetaald om kleeren te kunnen koopen. Dit is met goedvinden van de ouders, daar zij zelf niet kunnen sparen.

6133. *V.* Houden de meisjes, die in zakjesplakkerijen en in de garenspinnerij werken, zich nog 's avonds met handwerken bezig?

A. Ik heb, wanneer ik in de avonduren in een huisgezin kwam, wel eens opgemerkt, dat zij zich met handwerken bezig hielden. De moeders kunnen haar er soms moeielijk toe krijgen, daar ze liever in de lucht gaan.

6134. *V.* Wordt er van de zijde der fabrikanten wat aan gedaan?

A. Neen.

6135. *V.* Zijn er in uwe gemeente bemoeiingen, hetzij van eene kerkelijke gemeente of van anderen, in het belang van de jeugdige arbeiders?

A. Neen. Alleen bezoekt de predikant de familiën, en maakt hen opmerkzaam op het een en ander.

6136. *V.* Gij komt natuurlijk veel in de huisgezinnen in geval van ziekte. Zijn de werklieden in het algemeen lid van een uitkeeringsfonds?

A. In het algemeen wel. Intusschen bestaat er ballotage in het ziekenfonds en de helft wordt gedeballoteerd, omdat zij te oud of te zwak zijn. Op de fabriek van Van Leijden is een apart ziekenfonds. Het algemeene fonds „Hulp in lijden" werkt zeer goed. Het keert echter niet langer dan ½ jaar uit, en na dien tijd krijgt men niets meer.

6137. *V.* Hebt gij wel door werklieden van de firma Van Leijden over dat fonds hooren spreken?

A. Neen.

6138. *V.* Weet gij, of er werkgevers zijn, die bij ziekte hun menschen te gemoet komen?

A. Neen.

6139. *V.* Is de armenverzorging uwer kerkelijke gemeente zwaar?

A. Ja, er zijn vele weduwen, die eene kleine tegemoetkoming krijgen, of vrij huishuur, of nog 2 of 3 kwartjes. Het maximum bedraagt gezamenlijk niet meer dan f 1.50 à f 2.—. Om verbetering daarin te brengen, heb ik wel eens voorgesteld, een gedeelte aan het Burgerlijk Armbestuur over te geven, maar dat paardenmiddel durft men nog niet toepassen.

6140. *V.* Bepaalt het Burgerlijk Armbestuur zich uitsluitend tot hen, die tot geen kerkgenootschap behooren?

A. Ja.

6141. *V.* En worden afgeleefde werklieden ook wel bedeeld van wege uwe kerkelijke gemeente?

A. Een paar; trouwens wij hebben ook eene werkverschaffing, waar tevens eten wordt verstrekt, ook voor het gezin.

6142. *V.* Hoe denkt het volk over die werkverschaffing?

A. De vrouwen zijn er mede ingenomen, de mannen niet, omdat zij er weinig verdienen.

6143. *V.* Niet omdat het tegen hun eergevoel indruischt?

A. Zoo zijn er, maar voor de meesten geldt dat argument niet.

6144. *V.* Is die werkverschaffing eene particuliere of eene gemeentelijke inrichting?

A. Eene particuliere, maar aangezien de vorige burgemeester er het initiatief toe nam, heeft het wel eenigszins het aanzien van eene gemeente-instelling gekregen. Als ik mij niet bedrieg, geven particulieren er f 1300 à f 1400 's jaars aan.

6145. *V.* Wat wordt er gearbeid?

A. Uitsluitend zaken, die geen werk ontnemen aan de bevolking te Krommenie, b.v. dweildoek, omdat die tak van industrie hier niet bestaat. Ook maken wij vuurmakers, omdat ieder, ook zeer oude werklieden, daaraan mede kan doen, maar dat is zeer schadelijk, omdat die dingen ook in de gevangenissen worden gemaakt tot bespottelijk lage prijzen; wij hebben dan ook jaarlijks f 1300 à f 1400 te kort.

6146. *V.* Is er nooit gedaan aan zakjesplakken?

A. Neen, wel aan het herstellen van stoffen zakken, maar de werklieden waren niet handig genoeg, zoodat de arbeid niet loonend genoeg was.

6147. *V.* Zijn er nog punten, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Ik zou nog eene opmerking willen maken, die niet nieuw is. Ik vind het wenschelijk, dat de jongens niet vóór hun 14de jaar op de fabriek komen. Dat werken van 's morgens 7 tot 's avonds 7 op zóó jeugdigen leeftijd is niet goed; bovendien is de taal, die de jongens, met name op de sigarenmakerijen, hooren, niet al te kiesch.

6148. *V.* Ons is gezegd, dat de sigarenmakersknechts het daarheen trachten te drijven, dat de jongens minstens tot hun 13de jaar op school blijven; weet gij, of dit zoo is?

A. Het is mogelijk, maar ik weet het niet.

6149. *V.* Gelooft gij, dat het werkmansgezin in het algemeen de verdienste van het kind tot het 14de jaar kan missen?

A. Dit is een groot bezwaar, maar ik geloof, dat wanneer het kind vóór zijn 14de jaar niets meer kon inbrengen, dit bezwaar wel zou worden ondervangen door eene loonsverhooging voor den vader.

6150. *V.* Hebt gij wel eens met ouders van kinderen van dien leeftijd over deze quaestie gesproken?

A. Ja wel. Ik hoorde dan, dat zij zelf gaarne zulk een verbod zouden wenschen. Zij zenden nu de jongens naar de fabriek, omdat ze f 1.—, of als zij wat handig zijn, f 1.50 in de week verdienen, maar niet omdat zij het zoo goed vinden voor de jongens.

6151. *V.* De Commissie heeft elders een getuige, die zijn eigen kind op zijn 12de jaar naar de werkplaats had gezonden, hooren zeggen: „ik wenschte wel, dat de wet mij dwong, want ik ben niet sterk genoeg tegen de verleiding". Hoort gij in dien geest wel eens spreken?

A. Neen.

P. A. Riedel.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*
Kolkman.
S Le Poole.
W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van dr. **Quirinus Cesar Collard**, oud 36 jaar, geneesheer, te Assendelft.

6152. De **Voorzitter**: Gij zijt immers secretaris van de afdeeling van het Witte Kruis?

A. Ik ben het tot voor korten tijd geweest.

6153. *V.* Wilt gij ons in het kort de bemoeiingen van die vereeniging mededeelen?

A. Het Witte Kruis helpt in geval van besmettelijke ziekte en gewone ziekte, waar het kan; verder geven wij ondersteuning in melk en eieren, windkussens en alle mogelijke materialen, die bij de verpleging noodig zijn. Wij hebben een badhuis, desinfectiehuis en eene inrichting, als er veel zieken zijn. Verder wanneer er eene smerige sloot is of het drinkwater niet deugt, zijn wij zoo vrij er het gemeentebestuur op attent te maken.

6154. *V.* Gij spraakt onder andere van het verstrekken van melk en dergelijke zaken aan zieken. Heeft de arts *plein pouvoir* van de vereeniging om in tijd van nood in te grijpen?

A. Door zekere familie Bakker is een Bakker-fonds opgericht om aan onvermogenden in geval van ziekte melk en eieren uit te deelen; dat fonds is f 100 per jaar; komt er nu te kort, dan past het Witte Kruis bij. De medicus kan vrij handelen, totdat het geld van dat fonds op is.

6155. *V.* Geldt, hetgeen gij zegt van het Witte Kruis, ook voor Krommenie, of alleen voor Assendelft?

A. Alleen voor Krommenie.

6156. *V.* Gij practiseert ook in Krommenie?

A. Ja.

6158. *V.* Moogt gij, als gemeente-geneesheer, beschikken over gemeentegeld ten dienste van zieken?

A. Neen.

6159. *V.* Ondervindt gij hulp bij de gemeente, als gij er om vraagt?

A. Wel voor instrumenten, maar niet voor voedsel.

6160. *V.* Kunt gij met het geld van de liefdadigheid ver genoeg komen?

A. Dit zou wel het geval kunnen zijn, maar het is steeds vragen en bedelen.

6161. *V.* Komt gij wel in gezinnen, waar de kostwinner niet in een ziekenfonds is?

A. Te Krommenie zijn bijna allen in het fonds „Hulp in lijden".

6162. *V.* Ons is gezegd, dat dit fonds niet allen aanneemt, dat men er eene tamelijk strenge ballotage heeft, en niet alleen menschen van zekeren leeftijd, maar ook zwakkeren weert; is dit juist?

A. Menschen, die doorloopend ziek zijn, worden natuurlijk niet opgenomen. Maar als er in eene gemeente als Krommenie 300 leden zijn, dan gaat dit toch nog al. Menschen, die geen dronkaards zijn, gezond zijn en van mij een bewijs krijgen, worden bijna altijd aangenomen.

6163. *V.* Door de firma Van Leijden is kort geleden een eigen ziekenfonds opgericht, niet waar?

A. Ja.

6164. *V.* Wordt dit door hare werklieden gewaardeerd?

A. Ja, waar zij het meest trekken, vinden zij het het best.

6165. *V.* Keert dat fonds meer uit dan „Hulp in lijden"?

A. Het fonds bestaat nog zoo kort; ik geloof, dat het verleden jaar niet is toegekomen.

6166. *V.* Hoort gij wel van gevallen, dat werklieden bij ziekte eene tegemoetkoming van hun patroon ontvangen?

A. Het komt dikwerf voor, dat, als iemand een ongeluk heeft gehad, toch zijn loon wordt uitbetaald.

6167. *V.* Maar bij ziekte?

A. Wanneer men het vraagt, kan men altijd wel een voorschot op zijn loon ontvangen. Vroeger was dit nog

gemakkelijker, maar na den laatsten eisch om loonsverhooging, die ook toegestaan is, is dat geven van voorschot verminderd.

6168. *V.* Gij doelt hier speciaal op de zeildoekindustrie?

A. Ja. Het komt echter veel voor, dat, wanneer een hoofd van een gezin ziek wordt en het duurt een 4, 5 weken, hij ondersteuning krijgt.

6169. *V.* Altijd op voorschot van zijn loon?

A. Ook wel zonder dat, hij krijgt dan zijn loon, zij het ook eenigszins verminderd.

6170. *V.* Er bestaat in dat opzicht dus eene welwillende gezindheid van den kant der patroons?

A. Zeker, vooral bij de firma Van Leijden. Ik heb nu een meisje van die firma onder behandeling, dat contrefaite is; zij moet eene machine hebben en zal door bemiddeling van den patroon die ook krijgen. De andere firma's zijn evenwel ook zeer welwillend. Als een werkman ziek wordt, kan hij altijd gedurende een niet al te langen tijd op eenigen steun rekenen.

6171. *V.* Kent gij ook oude werklieden, die een pensioen van hun patroon hebben gekregen?

A. Pensioen niet.

6172. *V.* Het ziekenfonds te Assendelft gaat niet schitterend, is het wel?

A. Eigenlijk niet, maar het heeft toch altijd kunnen uitbetalen.

6173. *V.* Is het waar, dat het getal zieken daar onder de wevers bijzonder groot is?

A. Er zijn in den laatsten tijd zooveel oude wevers geweest, die 19, 20 weken achtereen uit het fonds hebben getrokken, en dat is een kwaad ding voor een fonds. Onder de jonge wevers komen weinig zieken voor.

6174. *V.* Is dit eene toevallige omstandigheid, of is het een gevolg van het vermoeiende, vóór den tijd oudmakende van het bedrijf?

A. Het bedrijf is niet ongezond, indien ze maar te eten hebben. Zij staan wel den geheelen dag in het zweet en worden mager als brandhout, maar zij hebben frissche lucht.

6175. *V.* Maar is het werk toch niet buitengewoon vermoeiend?

A. Ja, een wever van 40 jaar ziet er als een van 50 uit, en een van 60 jaar als een van 80.

6176. De heer **Le Poole:** Acht gij het een vooruitgang voor het physiek van den werkman, dat de handweverij in stoomweverij overgaat?

A. Ja, dat is niet zoo vermoeiend. Wanneer een wever 's zomers gaat hooien, wat ook zwaar werk is, wordt hij dikker.

6177. *V.* Constateert gij wel rugverkromming bij handwevers?

A. Neen, zij staan recht op, werken met handen en voeten en hebben geen eenzijdige beweging. De spinsters worden wel krom.

6178. De **Voorzitter:** Hoeveel uur per dag kan de man dat handweven doen?

A. Het is eene gymnastiek, die moet worden aangeleerd. Zij doen het een uur of 8 per dag en werken een halven nacht door, indien zij eene rol kunnen afkrijgen.

6179. *V.* De verdiensten zijn in de latere jaren minder geworden, niet waar?

A. Ja, zij mogen niet zooveel rollen weven, als vroeger. Toen mochten ze er 3 in de 14 dagen weven, en nu soms 1 in de 12.

6180. *V.* Het bedrijf sterft immers allengs uit?

A. Gelukkig ja.

6181. *V.* Wat ziet gij dan van die arbeiders worden?

A. De jonge moeten boerenarbeider worden, en de oude voortsukkelen zoo goed en kwaad als het gaat. Tegenwoordig weven zij, „tot zij den zak krijgen".

6182. *V.* Wat wordt door zoo'n ongelukkigen wever verdiend?

A. Eene rol van f 5 kan hij gewoonlijk in een week wel klaar krijgen. Een heel beste verdient f 9. Zij mogen de rol echter niet eerder brengen en kunnen dus niet meer verdienen.

6183. *V.* Wanneer er dus gezegd wordt, dat ze eene rol wel in 5 à 6 dagen klaar konden krijgen, beteekent uws inziens nog weinig?

A. Ja.

6184. *V.* Van het geld per rol gaat immers nog wat af?

A. In den winter hebben zij voor vuur, meel, zeep gemiddeld f 1.50 noodig, zeggen zij, maar anderen hebben mij verzekerd, dat dit overdreven is, en dat het gemiddeld zoowat komt op f 1.

6185. *V.* Is daar de f 0.25 of f. 0.30 huur voor het schuurtje bijgerekend?

A. Dat weet ik niet.

6186. *V.* Spinnen vrouwen en kinderen nog mede?

A. De vrouwen wel; die kunnen daarmede, zonder haar huishouden te verwaarloozen, eene 40 centen daags verdienen.

6187. *V.* Doen de kinderen tusschen de schooltijden nog een of ander?

A. Neen.

6188. *V.* In zulke gezinnen is zeker armoede troef?

A. Erg.

6189. *V.* Wat eten zulke menschen?

A. Als ze goedkoop zijn, aardappelen met azijn, of anders rijst in water en water-en-meel, zoogenaamde „stroet". Dat is eene vaste massa. Ook eten ze wel boonen, maar dat kunnen de magen niet verdragen, want zij eten groote hoeveelheden, en die veroorzaken maagpijn.

6190. *V.* Er wordt dikwijls gezegd: „laat de werklieden toch liever erwten en boonen eten". Doch ik heb wel eens een werkman hooren antwoorden: „dat is gemakkelijk gezegd, maar die kunnen wij niet verteren in de hoeveelheid, die wij noodig hebben". Dit stemt dus overeen met uwe medische ervaring?

A. Ja. Als die menschen aardappelen eten, gebruiken zij groote hoeveelheden, dus van boonen moeten zij, om genoeg te krijgen, ook veel eten. Zij nemen met groote lepels die boonen van inferieure kwaliteit in, en dat ligt als knikkers in de maag. Daarom nemen zij liever, wat ik straks opnoemde, of pannekoeken met raapolie gebakken. Een enkelen keer, als er eens eene koe of een varken doodvalt, krijgen zij wat vet, of een stukje schapenvleesch, als het er eens goed aanzit.

6191. *V.* Dus vet in het eten krijgt de wever in den regel niet?

A. Neen; alleen die goed wat verdienen, krijgen dat.

6192. *V.* Onder de wevers zijn vele Katholieken?

A. Ja, het Noordelijk deel van Assendelft is Katholiek, daar wonen de meeste wevers. In het Protestantsche deel zijn er slechts enkelen.

6193. *V.* Acht gij het juist, wanneer beweerd wordt, dat te Assendelft het meest gedronken wordt door de wevers?

A. Het heet altijd in de spraakwijs: „in het Zuiden van Assendelft eten ze koek: in het Noorden drinken ze jenever".

6194. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Als een wever „te kuste" gaat (zijne rol wegbrengt), moet hij 3 of 4 heilige huisjes voorbij, en dan heeft hij op den terugweg geld in den zak. Zoo blijft hij een uurtje langer weg.

6195. *V.* Is dat pleisteren vrij algemeen?

A. Ja, men ziet soms 8, 9 kruiwagens voor zoo'n kroeg staan.
Bij uitzondering ken ik een gezin, waar 4, 5 kan in de week wordt gedronken. Het geheele Noorden van Assendelft, ook de boerenstand, drinkt.

6197. *V.* Maar de wevers in het „koeketende" gedeelte?

A. Dat zijn andere menschen. Het ziet er daar welvarender uit, niet zoo armoedig, de omgeving is beter; door den terugslag daarvan zijn zij er waarschijnlijk beter aan toe.

6198. *V.* Is de toestand der woningen te Assendelft ongunstiger dan te Krommenie?

A. Ja: de woningen te Krommenie zijn in den laatsten tijd zeer verbeterd; dit is te danken aan de verordening op het bouwen aldaar.

6199. *V.* Te Assendelft bestaat toch ook eene verordening op het bouwen?

A. Ja, maar daar kan niet zoo goed de hand aan gehouden worden.

6200. *V.* Waarom niet?

A. Omdat daar alle woningen bezet zijn, en bij afkeuring de menschen op straat zouden staan.

6201. *V.* Zijn er woningen, die zeer veel te wenschen overlaten?

A. Er zijn krotten.

6202. *V.* Zijn het houten huizen?

A. Ja, een enkele heeft een steenen muurtje; het is echter wenschelijk om in die natte streek in hout te wonen.

6203. *V.* Zijt gij, als medicus, van oordeel, dat in natte streken het wonen in houten huizen de voorkeur verdient?

A. Ja, de steenen huizen kunnen niet goed genoeg gebouwd worden, en de houten woningen laten de lucht door.

6204. *V.* Zoudt gij dat ook zeggen, wanneer de steenen woningen goed gebouwd werden?

A. Neen, maar daarvoor is geen geld.

6205. *V.* Wat verwonen de arbeiders te Assendelft?

A. f 1.— of f 0.75, en voor eene woning met schuurtje f 1.25 à f 1.50; ordentelijke arbeiderswoningen zijn schaarsch, en daarvoor wordt f 1.50 betaald.

6206. *V.* Wat noemt gij eene ordentelijke woning?

A. Eene woning, waarin men niet vies is te gaan, waar men niet door den vloer zakt, niet door de bedstede kan kijken, waar een goede regenbak is. In die goede woningen heeft men een vertrek met bijvertrek om te wasschen en te koken.

6207. *V.* Is die treurige schets van hetgeen men in eene niet ordentelijke woning vindt, toepasselijk op een groot aantal woningen te Assendelft?

A. Ja.

6208. *V.* Hoe is het daar met de slaapplaatsen?

A. Er is eene bedstede en daarin wordt een krib voor de kinderen gezet, terwijl, wanneer er veel zijn en er is ruimte, een paar ook onder de bedstede slapen. Bij hun huwelijk koopen zij een veeren bed, dat op een stroobed wordt gelegd, terwijl zij zich dekken met een moltonnen of wollen deken. Als er twee bedsteden zijn, worden de kinderen in de eene gestopt, en vader en moeder liggen in de tweede.

6209. *V.* Liggen meisjes en jongens boven de 12 jaar nog veelvuldig bij elkander?

A. Niet veel. Wanneer zij gezond zijn, worden zij, op zekeren leeftijd gekomen, naar de vliering gestuurd. Zijn er zieken, dan wordt de eene bedstede gewoonlijk als ziekenplaats gebezigd.

6210. *V.* Liggen zij op de vliering zoo onder de pannen?

A. In de nieuwe huisjes is zij meest beschoten.

6211. *V.* Hoe is het gesteld met het water?

A. Ik maak altijd attent op slechte regenbakken, maar zij zijn niet altijd na te gaan. Ik heb er wel gezien, waar bij weinig regen het grondwater inliep, waardoor het water stinkend en smerig werd. In den laatsten tijd heb ik met nog al eenig succes op verbetering daarvan aangedrongen.

6212. *V.* Dringt gij daarop aan bij het Gemeentebestuur of bij de eigenaren der huisjes?

A. Altijd bij Burgemeester en Wethouders, en die bewerken op hunne beurt weer de eigenaars.

6213. *V.* Is er geene verordening, welke voorschrijft, dat er bij elke woning een regenbak moet zijn?

A. Bij elke woning moet eene bepaalde hoeveelheid regenwater zijn, 2 kub. meter. Te Krommenie is dit $1^1/_2$ kub. meter, maar het wordt toch ook 2 kub. meter. Liggen er nu 3 woningen bij elkander, dan krijgt de regenbak een inhoud van 6 kub. meter.

6214. *V.* Hebben de woningen in den regel een eigen privaat?

A. Niet alle. Wanneer de woningen onder één dak staan, hebben zij gezamenlijk 2 of 3 privaten.

6215. *V.* Te Krommenie, zeidet gij, is de toestand der woningen in den laatsten tijd verbeterd?

A. Ja. Er is streng toezicht uitgeoefend. Wanneer er klachten kwamen, werd dadelijk eene commissie benoemd om te zien, of de woning aan de gestelde eischen voldeed. Was dit niet het geval, dan werd den verhuurder verzocht de noodige verbeteringen aan te brengen. Deed hij dit niet, dan bleef de boel onverhuurd. Dit heeft uitstekend geholpen.

6216. *V.* En gij voegdet er bij, dat dit te Krommenie gemakkelijker viel dan te Assendelft?

A. Ja, in Assendelft was veel meer woningnood en ook grooter armoede.

6217. *V.* Ik dacht, dat Assendelft juist achteruitging?

A. Ik weet geen enkel hokje, dat onbewoond is.

6218. *V.* Zijn er in den laatsten tijd te Krommenie veel nieuwe huizen gebouwd?

A. Ja, gedurende de laatste 4 jaren misschien wel 20 nieuwe arbeiderswoningen.

6219. *V.* Door vereenigingen, of door particuliere ondernemers?

A. Door zoogenaamde huisjesmelkers.

6220. *V.* Ons is medegedeeld, dat de woningen te Krommenie veel goedkooper zijn dan bijv. te Wormerveer; kunt gij dit bevestigen?

A. Dat is ook zoo. Vandaar dat vele Krommenieërs, die te Wormerveer werk hebben, toch in Krommenie blijven wonen. Zij kunnen bij ons voor f 1.50 eene goede woning hebben, waarvoor ze in Wormerveer f 2.50 moeten betalen.

6221. *V.* Ons zijn cijfers van 26 en 16 stuivers genoemd. Zijn die juist?

A. Ja wel, maar degeen, die een ordentelijk loon verdient, wil graag eene woning van f 1.50 hebben.

6222. *V.* Waaruit bestaat dan de woning?

A. Uit eene kamer met een zijvertrek. Er zijn een regenbak of waterleiding, een paar bedsteden, gesloten kasten, enz. De woningen zijn luchtig gebouwd en zien er niet weelderig, doch ordentelijk uit.

6223. *V.* In de zijkamer wordt dan gekookt?

A. Ja, en men verricht er andere huiselijke bezigheden.

6224. *V.* En in het eigenlijk woonvertrek?

A. Daar wordt in geslapen en gegeten, en worden de gasten in ontvangen, enz.

6225. *V.* Hangt er geen goed te drogen?

A. Neen.

6226. De heer **Le Poole**: Worden in uwe gemeente op te jeugdigen leeftijd huwelijken aangegaan?

A. Ja, als het noodig is, en dit gebeurt nog al eens.

6227. *V.* Hoe worden die dan begonnen?

A. De winkels borgen tot eene f 70 à f 80, hetgeen wekelijks na het huwelijk moet worden afbetaald. De baas van de fabriek houdt het loon dan gedeeltelijk in. Wanneer ze trouwen, hebben ze gewoonlijk niets.

6228. De **Voorzitter**: Kan er door de werklieden te Krommenie belangrijk beter geleefd worden dan door de uitstervende handwevers te Assendelft?

A. De indruk, dien ik in den laatsten tijd van Krommenie heb gekregen, is niet kwaad. 's Winters worden ze door de Werkverschaffing geholpen, en 's zomers is er werk genoeg. Wanneer een man alleen het loon voor het gezin moet verdienen, ziet het er wat schraal uit, maar wanneer er jongens zijn, die wat inbrengen, komt er een f 16, f 17 in de week in en wordt er geen armoede geleden.

6229. *V.* Is de middagpot bij een werkman te Krommenie beter dan bij den wever te Assendelft?

A. De een maakt het wat beter klaar dan de ander; weelde echter is het, als er in den groentetijd wat kool of salade en een paar ons vet in 't eten is. Dat krijgen de armen zelden.

6230. *V.* Zijn gedwongen huwelijken talrijk?

A. Ja.

6231. *V.* Is dat bij de eene categorie van arbeiders en arbeidsters grooter dan bij de andere?

A. Neen, zelfs boerenmeisjes en burgermeisjes maken daarop geen uitzondering.

6232. *V.* Komt het voor, dat er geen huwelijk op de geboorte van een kind volgt?

A. Als er een vrijer is aan te wijzen, en dat is meestal het geval, volgt een huwelijk.

6233. *V.* Staan de zakjesplaksters in dit opzicht het slechtst aangeschreven?

A. Neen, zij zijn zelden luchthartig: bovendien zij gaan van de plakkerij tot de spinnerij over en omgekeerd, al naar mate er wat te verdienen is.

6234. *V.* Neemt gij ook ongunstige invloeden waar voor het lichaam, die als een direct gevolg van den arbeid zijn te beschouwen?

A. Neen, de zakjesplaksters en spinsters zien er florissant uit; zoolang zij niet gebukt gaan onder de zorgen van het gezin, zijn het gezonde deerns.

6235. *V.* Werkt het stof in de spinnerij niet nadeelig op de gezondheid?

A. Het geeft een mechanischen prikkel, maar chemisch kwaad zit er in vlas niet. Die het, eenmaal verkouden, inademt, blijft verkouden tot hij versleten is, maar overigens zoo gezond als een visch.

6236. *V.* En het stof van de kaardmachine?

A. Ja, dat is één stofmakerij, en toch hoort men er niet over klagen. Het gaat daar, als bij de hekelaars, die allen zieke luchtpijpen hebben. Men zou dat werk moeten doen in de open lucht of in een gebouw, dat aan ééne zijde geheel open was.

6237. *V.* Dezen winter, toen wij een bezoek brachten aan de garenspinnerij, klaagden de hekelaars erg over de koude, maar toen was het een bijzonder koude dag; hoort gij die klachten meer?

A. Zij staan niet graag met den nek in den tocht, want dan krijgen zij het spit in den rug. Daarom laten zij, hoewel de patroon het tegengaat, alles toe.

6238. *V.* Is de sigarenfabriek van de firma Middelkamp niet zeer laag van verdieping?

A De sigarenmakerswerkplaatsen zijn geen van alle bijzonder mooi, maar zoo bijzonder laag is deze niet.

6239. *V.* Wanneer beweerd wordt, dat in die fabriek van de firma Middelkamp een niet zeer lang man bijna tot aan den zolder reikt, acht gij dat overdreven?

A. Het kan zijn, maar pertinent kan ik het niet zeggen. Alle sigarenmakerswerkplaatsen zijn vrij groot en hoog, maar het stinkt er formidabel.

6240. *V.* Is er geen goede ventilatie?

A. Zij hebben alle ramen, maar de sigarenmaker is kouwelijk en is bang voor koude vingers, omdat hij dan niet kan werken.

6241. *V.* Heeft geen van die fabrieken bijzondere ventilatiemiddelen?

A. Neen. Er zijn wel dakraampjes, maar die houden ze dicht.

6242. *V.* Hebt gij wel eens pogingen aangewend bij de patroons, om dezen te bewegen tot het aanbrengen van ventilators?

A. Ja wel, maar meestal is het antwoord, dat dit geld kost en het er niet af kan.

6243. *V.* Zoodat feitelijk de sigarenmakerswerkplaatsen uit een oogpunt van gezondheid te wenschen overlaten?

A. De sigarenmakers zijn over het algemeen gezond en ik heb er weinig zieken onder. Zij zijn bleek en nerveus, maar dat komt door de tabak en door gebrek aan versche lucht. Voor hen, die tuberculose hebben, is het natuurlijk beter niet in zulk eene werkplaats, maar op het land te werken.

6244. *V.* Nemen de jongens, die van school op die werkplaatsen komen, gauw een vale tint aan?

A. Ja, na een jaar zeggen de menschen reeds: „men kan zien, dat dit een sigarenmaker is."

Dr. Q. C. Collard.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris*

Verhoor van **Laurent Schaap**, oud 55 jaar, zeildoekfabrikant, en wethouder der gemeente Krommenie.

6245. De **Voorzitter:** Daar het ons bekend is, dat de Burgemeester uwer gemeente eerst kort aldaar werkzaam is, hebben wij u verzocht te komen, om ons over een en ander voor te lichten. Is naar uw oordeel het stoffelijk leven van de werklieden te Krommenie in de laatste 10 à 20 jaar vooruitgegaan?

A. Ik geloof, dat dit wel hetzelfde is.

6246. *V.* Zijn de loonen vooruit- of achteruitgegaan?

A. Sedert een jaar of tien is er verhooging van loon geweest in de weverij, voor de timmerlieden en metselaars.

6247. *V.* Omtrent den stand der loonen in de weverij hebben wij uiteenloopende mededeelingen ontvangen, in zoover, dat een getuige beweerde, dat de meeste fabrikanten het loon weder op het oude peil hebben gebracht.

A. Dat is niet zoo.

6248. *V.* Door een van de getuigen werd verklaard, dat uwe firma de eenige was, die de loonen niet weder verlaagd had, terwijl een ander getuige ons gezegd heeft, dat, waar de loonen verlaagd werden, dit alleen geschied is voor zekere contracten, die met de Regeering gesloten waren. Wat is daarvan?

A. Ik geloof, dat die loonsverlaging tijdelijk is geweest, omdat de Minister Dyserinck en de heer Mac Leod veel pressie op den prijs van het fabrikaat hebben uitgeoefend, zoodat de wevers f 1 à f 0.50 minder kregen per rol, maar alleen voor die contracten.

6249. *V.* Zoodat niet juist is de verklaring van een der getuigen, dat uwe firma de eenige was, die de loonen niet weder verlaagd had?

A. Ik heb er nooit aan geleverd en dus ook nooit het loon verlaagd, maar de andere fabrikanten betalen thans hetzelfde loon als ik.

6250. *V.* Daarentegen is door een der getuigen verklaard, dat de loonen wel niet verlaagd zijn, maar dat er veel minder voordeelige stukken werden uitgegeven dan vroeger. Hoe is dat?

A. Dat geloof ik niet. Ik geloof juist, dat er duurder stukken door de handwevers worden geweven. Het mindere doek wordt tegenwoordig geremplaceerd door het stoomdoek, maar het echte Hollandsche draadsdoek, waarvoor f 9—f 10 aan den wever betaald wordt, is tot dusverre niet door stoom te maken.

6251. *V.* Wordt dit in het geheel niet machinaal gemaakt?

A. Neen.

6252. *V.* Zoodat in dit opzicht de handweverij nog reden van bestaan heeft?

A. Ja, maar dat zal met een 20 jaar ook ophouden, er worden geen handwevers meer opgeleid.

6253. *V.* Is het echte Hollandsche tweedraadsdoek dus niet machinaal te maken?

A. Neen.

6254. *V.* Maar dat is toch zeker slechts eene quaestie van zoeken en vinden?

A. Juist. Maar zooals de geest des tijds is: men zoekt meer naar goedkooper doek. Alleen enkele schippers, vooral visschers, willen nog het oud-Hollandsche doek.

6255. *V.* Werkt gij ook met stoom?

A. Neen, ik heb uitsluitend handwevers, die thuis werken.

6256. *V.* Hoeveel wevers hebt gij?

A. Ongeveer 25.

6257. *V.* Wonen zij meest te Krommenie?

A. Neen, meest in Assendelft, in Krommenie wonen geen 20 handwevers.

6258. *V.* Werken zij in den regel eene volle week over eene rol?

A. Dan kunnen zij het op hun gemak doen. Ik heb wel eens een wever gehad, die 3 rollen in de 14 dagen maakte.

6259. *V.* Er is ons gezegd, dat zij tegenwoordig geen 3 rollen in de week mochten brengen, omdat de fabrikanten er geen weg mede wisten; is dat zoo?

A. Ja, er is geen behoefte meer aan.

6260. *V.* Ook is ons door een der getuigen gezegd, dat men eene rol best in 5 dagen kon afmaken; ook naar uw oordeel?

A. Een vlug wever wel.

6261. *V.* Maar een middelmatig wever?

A. In zes dagen.

6262. *V.* Het is dus geen gebrek aan ijver, wanneer men er 6 dagen over doet, maar men moet een buitengewoon goed wever zijn, om in 5 dagen eene rol af te doen?

A. Zij verrichten b.v. eenig bijwerk voor een boer, melken wat voor hem, maar zij zorgen toch, dat de rol in den tijd van 6 dagen af is.

6263. *V.* Verwacht gij, dat binnen een kort aantal jaren de handweverij geheel zal zijn uitgestorven?

A. Ja, want de oudjes raken op, en er komen geen nieuwe meer bij.

6264. *V.* Hadt gij vroeger een grooter aantal?

A. Ja, veel meer.

6265. *V.* Hebt gij langzamerhand wegens gebrek aan werk de menschen moeten ontslaan?

A. Ja.

6266. *V.* Wat is er van die menschen geworden?

A. Ze zijn boerenknecht geworden, of bij een ander in dienst gegaan.

6267. *V.* Verkeerden uwe concurrenten niet in hetzelfde geval als gij?

A. Zij hadden soms eene aanbesteding van het Rijk.

6268. *V.* Maar stond daartegenover niet, dat zij ook hoe langer zoo meer machinaal gingen werken?

A Ja, doch ik spreek nu van een jaar of 6, 7 geleden.

6268*a*. *V.* Hoe is over het algemeen de verhouding tusschen patroons en werklieden?

A. Die is in de laatste jaren ongunstiger geworden.

6269. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Aan de lezingen van Domela Nieuwenhuis en het lezen van Recht voor Allen en het Volksblad. Dit maakt de menschen ontevreden.

6270. *V.* Was er uws insziens geen reden van ontevredenheid tegenover de patroons?

A. Ik had, om een voorbeeld te noemen, een wever, die f 9 verdiende, en van wien ik als wethouder bemerkte, dat hij f 2.10 aan hoofdelijken omslag schuldig was. Ik wist, dat er f 26 à 27 bij hem werd ingebracht, en daarom zeide ik hem, dat hij werk kon krijgen, indien hij mij de quitantie van den hoofdelijken omslag vertoonde. Hij kwam een half uur later in de fabriek en toonde mij de quitantie. In het Volksblad stond toen echter, dat de wethouder schandelijke pressie uitoefende op zijne werklieden om den hoofdelijken omslag te innen. Dit is niet de manier om de sympathie tusschen werkgevers en arbeiders te versterken.

6271. *V.* Waar werden die f 26 à f 27 mede verdiend?

A. Zijn zoon verdiende f 8, drie meisjes f 11 samen, en hij zelf f 9.

6272. *V.* Is de aanraking tusschen volk en patroon minder dan vroeger?

A. Och, een wever komt zijn werk brengen, ontvangt nieuw en gaat dan weder voor eene week heen.

6273. *V.* Blijven wevers wel een leven lang bij dezelfde firma?

A. Ja wel, ik heb nu een knecht, die al 40 jaar bij ons werkt. Mijn vader kocht indertijd een huis voor hem op afbetaling, en die man heeft nu eene eenden- en kippenboerderij, en zit in 't geheel niet verlegen, als hij eene week eens geen rol maakt. Maar die had eene beste vrouw, en dat is de zaak.

6274. *V.* En als zij bij uwe firma te oud worden om te werken, wat dan?

A. Dan krijgen ze wat lichter werk; zoo heb ik er een gehad van 72 jaar, die bij zijne kinderen in was, die het goed hadden; gepensionneerd heb ik hem evenwel niet Dat gebeurt niet met wevers, wel met de ziedhuisknechten, wat in den eigenlijken zin onze knechten zijn, en die 12 à 13 cents per uur verdienen. Als die oud worden, behouden zij hun loon, maar krijgen licht werk. Met zulke menschen is onze verhouding ook heel anders en beter.

6275. *V.* Gaat bij ziekte van zulke knechts het loon geheel of gedeeltelijk door?

A. Neen, dan genieten zij f 6 uit „Hulp in lijden", waarvan het grondkapitaal, bedragende f 900, door de patroons en anderen is bijeengebracht, en waaraan zij 10 cents per week bijdragen. Naar omstandigheden geeft de patroon er wat bij, als iemand met die f 6 niet toe kan.

6276. *V.* Zijn de woningen te Krommenie in den laatsten tijd veel verbeterd?

A. Ja, dank zij de bemoeiingen van den vorigen burgemeester zijn de krotten opgeruimd en de nieuwe woningen van veel beter gehalte, voorzien ook van een regenbak of waterleiding.

6277. *V.* Neemt de aansluiting aan de waterleiding toe?

A. Niet erg, de vrouwen zijn er tegen. Zij zeggen, dat zij niet met dat pompwater kunnen wasschen, wel met regenwater. De waterleiding kost de gemeente te veel geld; wij hebben f 10,000 moeten garandeeren.

6278. *V.* Schrijft de bouwverordening geen aansluiting voor?

A. Neen, wel het hebben van een regenbak van minstens 2 M³. voor elk gezin.

6279. *V.* Zijn de krotten, waarvan gij spraakt, alle opgeruimd?

A. Van lieverlede. De burgemeester Van der Steen, die een uitnemend hoofd der gemeente was, trok er dadelijk op af, als hij hoorde, dat er zoo'n krot was, en dan werd reparatie gelast onder bedreiging van onbewoonbaarverklaring.

6280. *V.* Is er veel bijgebouwd in de latere jaren?

A. Neen.

6281. *V.* Wat bijgebouwd werd, waren dat houten of steenen huizen?

A. Houten woningen; steenen zijn te duur, omdat men moet heien.

6282. *V.* Zijn er ook bouwvereenigingen ten algemeenen nutte, of is alles particulier eigendom?

A. Er heeft eene bouwvereeniging bestaan, die heeft een huis voor 4 gezinnen gebouwd. De aandeelen zijn alle afgelost, maar men ziet toch niet meer bijbouwen.

6283. *V.* Waarom?

A. Het rendeert niet en men is bang voor het gehalte der nieuwe bewoners. Er is op het oogenblik geen enkele woning leeg, dagelijks komen 50, 60 werklieden uit Assendelft naar ons om in de fabrieken werkzaam te zijn. Die lieden denken zeer licht over trouwen, en als zij gehuwd zijn, gaan ze niet gaarne 's morgens om 5 uur van hunne vrouw weg tot 's avonds een uur of 9. Die zouden dus gaarne in Krommenie wonen, maar daar zijn wij niet op gesteld, want als er stagnatie aan de fabrieken komt, vervallen zij aan de armenkas.
Als het renteniers waren, zou het wat anders zijn.

6284. *V.* Van den anderen kant wonen er menschen, die in Wormerveer werken, te Krommenie, niet waar?

A. Ja, onze huren zijn lager.

6285. *V.* Is dat een beter soort werklieden?

A. Ja wel.

6286. *V.* Zijn daar niet vele sjouwers onder?

A. Neen, het zijn ook fabriekslieden; menschen, die een gulden of 8, 9 's weeks verdienen. Maar zij zijn verplicht om alle dagen heen en terug te loopen.

6287. *V.* Hoever is dat?

A. ½ uur.

6288 *V.* Kunt gij verklaren, dat er te Krommenie geen noemenswaardige overtredingen van de arbeidswet plaats hebben?

A. Die hebben niet plaats.

6289. *V.* Gelooft gij, dat in de zakjesplakkerij, in de blikfabriek en garenspinnerij de wet trouw wordt nageleefd?

A. In de fabriek van Planteijdt wordt lang gewerkt, van 5 tot 8 uur, en daar hebben wij den veldwachter wel eens heengezonden om te zien, of hij geen overtreding kon constateeren, maar het is niet gelukt.

6290. *V.* Zijn bij de invoering van de wet van wege het gemeentebestuur de werkgevers opmerkzaam op die wet gemaakt?

A. Dat weet ik niet; ik ben slechts sedert twee jaren lid van den Raad.

6291. *V.* Wanneer er getuigd is, dat het zedelijk gehalte van de bevolking in de laatste 10 à 20 jaren verbeterd is, kunt gij dat beamen?

A. Erger is het niet geworden.

6292. *V.* Is het waar, dat het Maandaghouden bij u onbekend is?

A. Ja.

6293. *V.* Ook bij de ambachtslieden?

A. Ja.

6294. *V.* Hebt gij van uw kant ons nog iets mede te deelen?

A. Ik zou zoo gaarne zien, dat het gemeentebestuur en het polderbestuur wat meer homogeen waren. Wij

hebben stinkende slooten bij ons, en nu willen wij het peil van den polder zoo gaarne verhoogen, maar het polderbestuur wil maar niet hooren.

6295. De heer **Le Poole**: Waarom hebt gij u niet tot Gedeputeerde Staten gewend?

A. Dat geeft niets. In de laatste Raadsvergadering is geconstateerd, dat het peil $^1/_2$ voet onder het zomerpeil was.

6296 *V.* Gij weet, dat Gedeputeerde Staten keuren, en de Provinciale Staten reglementen van waterschappen kunnen veranderen. Er zijn dus middelen om aan uw wensch te gemoet te komen.

A. Ja.

6297. De **Voorzitter**: Hebt gij vele, uit een hygiënisch oogpunt voor de gezondheid nadeelige slooten in uwe gemeente?

A. Ja.

6298. *V.* Staan daar de woningen meestal op?

A. Meestal niet, maar wel bijna alle privaten.

L. Schaap.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Cornelis Deudekom**, oud 29 jaar, meesterknecht bij den broodbakker J. Abercrombie, te Zaandam.

6299. De **Voorzitter**: Hoe is uw werktijd geregeld?

A. Van 's avonds 9 uur tot den volgenden middag 12, 1 uur.

6300. *V.* Brengt gij dien tijd voortdurend in de werkplaats door?

A. Ja.

6301. *V.* Hoeveel rust hebt gij in dien tijd?

A. 's Avonds van 11 tot 12 en 's morgens van 5 tot 6 uur, soms iets langer of korter.

6302. *V.* Zijn er nog kleinere rusttijden?

A. Soms een kwartiertje of 10 minuten.

6303. *V.* Hoeveel werkelijken arbeidsduur rekent gij dan gemiddeld per etmaal?

A. 13 à 14 uren. 's Vrijdagsavonds begin ik om 8 uur en werk dan tot 's Zaterdagsmorgens 10 uur, met dezelfde rusttijden. Dan begin ik weder 's Zaterdagsmiddags 5 uur en werk door tot 's Zondagsmorgens 6, $6^1/_2$ uur, dan evenwel zonder eenigen rusttijd.

6304. *V.* Wordt er 's Zondagsmorgens nog wel eens later gewerkt?

A. Neen, half zeven is het laatst.

6305. *V.* En wanneer begint uw werk dan weder?

A. 's Zondagsavonds 9 uur.

6306. *V.* Werkt gij al lang bij den heer Abercrombie?

A. Vijf weken.

6307. *V.* Waar hebt gij vroeger gewerkt?

A. Bij Gerber op de Jan Hansenkade, te Amsterdam.

6308. *V.* Was het daar zwaarder werk?

A. Ja, 16 uren werken, langer staan en harder werken dan hier. Er was enkel rust om wat brood te eten.

6309. *V.* Hoe was het daar met den Zondagsarbeid?

A. Wij werkten van 's Vrijdagsavonds 10 tot 's Zaterdagsavonds 10, dus 24 uren, en de eene week van 's Zondagsnachts 1 tot 's Zondagsmorgens 8 uur, om weer te beginnen 's Zondagsavonds om 10 uur. De andere week hadden we dan vrij van 's Zaterdagsavonds 10 tot 's Zondagsavonds 10 uur.

6310. *V.* Gij werktet dus 104 à 111 uren per week?

A. Ja.

6311. *V.* Hoeveel uren rusttijd ging er af?

A. Geen uur per dag. Het brood werd onder het werk opgegeten.

6312. *V.* De feitelijke arbeidsduur was dan 98 à 105 uren in de week?

A. Ja.

6313. *V.* Gij overdrijft niet?

A. Neen.

6314. *V.* Wat verdiendet gij daar?

A. f 5 in de week met kost en inwoning.

6315. *V.* Was de kost goed?

A. Zeer goed.

6316. *V.* Wat verdient gij hier?

A. Hetzelfde.

6317. *V.* En gij werkt hier 90 à 95 uren in de week?

A. Ja.

6318. *V.* Het is dus hier wat minder?

A. Ja. Het werk is ook minder zwaar.

6319. *V.* Waardoor?

A. Het deeg is er minder zwaar en er wordt minder roggebrood gebakken.

6320. *V.* Zou het mogelijk zijn het Zondagswerk geheel te laten vervallen?

A. Dat zou moeilijk gaan.

6321. *V.* Hoeveel werklieden zijn er bij uw patroon?

A. Vier.

6322. *V.* Is in den korten tijd, dat gij daar zijt, de Zondagsquaestie wel besproken?

A. Neen, 's Zondags wordt alleen klein brood gemaakt, dat spoedig weggebracht is.

6323. *V.* Is de werktijd voor de anderen even lang als voor u?

A. Ja, alleen met dien verstande, dat zij een uur of 10 per week veel lichter werkzaamheden verrichten, als aanvegen en schoonmaken van den boel.

6324. *V.* Gaan die menschen ook venten?

A. Ja, twee er van. Een van hen begint van 3 tot 6 uur te werken, gaat dan de straat op tot 8 uur en na eene pauze van 1½ uur weder tot 12 uur; na ½ uur koffiedrinken gaat hij met den zoon van den patroon weder uit tot 4, 5 uur en dan is hij klaar; de volgende week doet de andere knecht deze werkzaamheden. Zoo ruilen zij wekelijks om.

6325. *V.* Het eigenlijke bakpersoneel gaat dus niet de straat op?

A. Neen, alleen deze twee.

6326. *V.* De handteekening op de briefkaart, die wij van u ontvingen, was opvallend goed geschreven; waar zijt gij school gegaan?

A. Ik ben tot mijn 15de jaar op school geweest te Schagen.

6327. *V.* Hebt gij tot uw 15de jaar gewoon lager onderwijs genoten?

A. Ik ben twee jaar kweekeling bij het onderwijs geweest.

6328. *V.* Hoe komt het, dat gij naar het bakkersbedrijf verzeild zijt?

A. Ik had er geen zin meer in om met de jongens om te springen, en mijn vader was ook bakker; zoo ben ik in dat vak gekomen.

6329. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Neen, dank u.

C. Deudekom.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jan Abercrombie,** oud 46 jaar, broodbakker, te Zaandam.

6330. De **Voorzitter**: Wij hebben uw meesterknecht gehoord, die ons verklaard heeft, dat de werktijd bij u is: op gewone dagen van 's avonds 9 tot 's morgens 12, uur; op Vrijdag van 's avonds 8 tot 's morgens 10 uur, en op Zaterdag van 's avonds 5 tot 's morgens 6 à 6½ uur, en dat dan 's Zondagsavonds 9 uur het werk weder begint. Is dat juist?

A. Ja.

6331. *V.* Hoeveel rust krijgen de menschen in zoo'n nacht?

A. Omdat wij geen fabriek hebben, kunnen de knechts, als het deeg gemaakt is, wat rusten en zoo na elke werkzaamheid. De werkplaats is ruim en luchtig, zoodat de werklieden telkens een pijpje kunnen gaan rooken, hetzij buiten, hetzij binnen. Om 9 uur is het brood gebakken en dan komt het bakken van krakelingen en kleingoed, een werk dat zij spelend kunnen doen. Dat duurt tot 12 uur.

6332. *V.* Dat werk is minder zwaar dan het overige, maar het is toch arbeid: hoeveel rust rekent gij, dat uwe werklieden in den arbeidstijd rust hebben?

A. Twee uren.

6333. *V.* Hebt gij altijd in den nacht van Zaterdag op Zondag gewerkt?

A. Ja

6334. *V.* Doen alle bakkers te Zaandam dat?

A. Wel 12 of 13, want Marwijk Kooy uit Amsterdam vent hier 's morgens en 's middags versch brood. Dus wij moeten wel.

6335. *V.* Doet de firma Marwijk Kooy dat ook 's Zondags?

A. Ja, dan komt om 3¼ uur eene versche zending aan met de boot.

6336. *V.* Maar gij zegt altijd 's Zaterdagsnachts gewerkt te hebben; dus ook toen die concurrentie er nog niet was?

A. Neen, Marwijk Kooy heeft dat al 25 jaar gedaan, en nu is hier de fabriek van Verkade er bij gekomen en is het nog veel erger geworden.

6337. *V.* Ik meende, dat de heer Verkade gezegd had, dat hij er met dat 's Zaterdagsnachts werken wel uit wilde scheiden, als de andere bakkers het ook deden?

A. Dat zou ik ook wel willen, maar hij heeft er mij nooit een woord van gezegd.

6338. *V.* Die is echter later begonnen?

A. Ja, maar daartoe overgegaan ten gevolge van het doen van Marwijk Kooy.

6339. *V.* En van de concurrentie van de particuliere bakkers?

A. Dat zal ik niet betwisten. Wanneer men, zooals ik, 123 opcenten en f 200 belasting betalen moet, dan kan men niet anders doen dan concurreeren, want de lasten zijn te zwaar.

6340. *V.* Kunt gij 's Zondagsavonds niet later dan 9 uur beginnen?

A. De tijd is 9 uur, maar het wordt gewoonlijk 10 uur; dan begint er één knecht en om 12 uur eerst komt de tweede. Die het eerst begint, scheidt ook het eerst uit.

6341. *V.* Wat zoudt gij er van zeggen, wanneer de wet den Zondagsarbeid verbood?

A. Wanneer dat *voor* alle bakkers *gold*, *zou* ik het toejuichen, want dan zouden de menschen des Zaterdags wel het brood voor den Zondag nemen. Wij hebben ook gaarne rust, en nu moeten ik, mijn zoon en een jongen van 17 jaar, of een van bij de 16 jaar, het brood 's Zondags rondbrengen.

6342. *V.* Ons is door een getuige verklaard, dat een van uwe knechts geregeld het brood rondbrengt. Is dit zoo?

A. Ja, dat is een van die jongens, met mijn zoon, week om week.

6343. *V.* Werken die twee jongens van 17 en bijna 16 jaar in de fabriek?

A. Ja.

6344. *V.* Hoe laat komen zij?

A. 's Nachts om 3 uur. De jongste gaat om 6 uur de bakkerij uit om de vroegklanten te beloopen, wat anderhalf uur duurt; dan is hij vrij tot $10^1/_2$ uur en werkt weder tot 12 uur. Hij heeft dan rust tot 4 uur en werkt tot 7 uur.

6345. *V.* Gaat hij in zijn rusttijden naar huis?

A. Ja, of hij gaat wat visschen.

6346. *V.* Welk loon krijgt hij?

A. f 1.75 met den vollen kost per week.

6347. *V.* Hebt gij al uwe knechts in den kost, en eten zij met uw gezin aan tafel?

A. Ja.

6348. *V.* Hebt gij in het geheel geen getrouwde knechts?

A. Ik heb eens een getrouwden knecht gehad, maar die zijn onveilig. Hij had f 9 en den kost, maar telkens verdween er een pond boter, wat sucade of krenten, alles werd weggesleept.

6349. *V.* Trouwen de bakkersknechts dan niet?

A. Och, het zijn zulke rare menschen. Ik heb wel 20 knechts uit Amsterdam gehad, en als zij dan wat verdiend hebben, een f 20 of zoo iets, dan gaan zij weer terug naar Amsterdam. Het is hier te stil voor hen.

6350. *V.* Werkt gij zelf ook altijd 's nachts mede?

A. Zeker, om 4 uur kunnen zij mij altijd roepen, en als het noodig is ook vroeger, als zij bijv. 's morgens eens uit willen.

6351. *V.* Als de wet Zondagswerk verbood, zoudt gij dan 's Zaterdags dubbel lang moeten werken?

A. Ja, in Amsterdam werken zij ook wel 's Zaterdags 8 uren langer, dan laten zij 's Zaterdagsavonds het brood voor 's Zondagsmorgens venten.

6353. *V.* Als gij van 's Zaterdagsnachts 12 uur tot 's Zondagsnachts 12 uur niet mocht werken, zoudt gij dan 's Maandagsmorgens niet later moeten gaan leveren?

A. Dat zou best kunnen geschikt worden.

6354. *V.* Zoo erg noodzakelijk is dat Zondagswerk dus niet?

A. Neen.

6355. *V.* Thans begint gij 's Zondagsavonds om 9 of 10 uur om 's Maandagsmorgens 6 uur met uwe klanten te kunnen beginnen. Zoudt gij ze nog om 6 uur kunnen bedienen, wanneer gij eerst met middernacht begont?

A. Ja.

6356. *V.* Waarom doet gij het dan nu niet?

A. Ik weet het niet. Wij behoeven ons nu niet te haasten.

6357. *V.* Wat verdienen uwe knechts?

A. Twee f 5 en den kost. Een jongen verdient f 3 en de jongste f 1.75.

J. Abercrombie.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Lammert Van Steen**, oud 39 jaar, huiswever, te Assendelft.

6358. De **Voorzitter**: Op welken leeftijd zijt gij met weven begonnen?

A. Op mijn 12de jaar.

6359. *V.* Vóór dien tijd spoeldet gij zeker mede?

A. Ja.

6360. *V.* Buiten schooltijd?

A. Ja.

6361. *V.* 's Avonds ook?

A. 's Avonds was het niet zoo erg.

6362. *V.* Weefdet gij al zelfstandig op uw 12de jaar?

A. Ja, ik leerde het onder toezicht van een baas. Sedert ben ik er nooit af geweest. Weven is geen kunst.

6363. *V.* Maar het eischt eene groote inspanning?

A. Ja, het ging ook niet best, toen ik 12 jaar was, maar het ging toch.

6364. *V.* Wat maaktet gij toen?

A. Een stuk van f 4.25.

6365. *V.* Hoeveel tijd hadt hij daarvoor noodig?

A. Voor het eerste 8 dagen.

6366. *V.* En toen ge het een jaar gedaan hadt?

A. Eene week.

6367. *V.* En tegenwoordig?

A Ook eene week, 6 dagen.

6368. *V.* Zijn het zware stukken, die gij maakt?

A. Ja, van f 10, het beste van alles.

6369. *V.* Behoort gij dus tot de beste wevers?

A. Ja.

6370. De heer **Le Poole**: Hoe breed is dat tweedraads zeildoek?

A. Een halven meter ruim.

6371. *V.* Waarom wordt dat niet op het stoomgetouw geweven, maar met de hand?

A. Dat kan niet, want alles zou stuk geslagen worden.

6372. De **Voorzitter**: Kunt gij altijd stukken krijgen van f 10?

A. Tot nu toe, maar als ik verminder in mijn werk, krijg ik stukken van f 9, f 8, enz.

6373. *V.* Zoudt gij nog lang stukken van f 10 kunnen maken?

A. Dat kan ik niet best beantwoorden, want het is een zwaar werk; er is ter wereld geen zwaarder werk dan weven. Na 1½ uur werken loopt het zweet van alle leden af. Ik heb een buurman, die dan al waternat is.

6374. *V.* Hoeveel uren werkt gij per dag?

A. Ik sta om half vijf op, begin om 5 uur en werk dan knap door tot 11½, dan middagmaal ik en doe ik een dutje, anders zou ik den avond om kwart voor 7 uur niet halen. Dan bennen wij er.

6375. *V.* Gij ziet er zeer oud uit voor uw leeftijd; gevoelt gij al, dat gij minder wordt?

A. Ja.

6376. *V.* Kunnen vele wevers van stukken van f 10 het bijv. tot hun 50ste jaar daarmee volhouden?

A. Er mogen er zijn, maar velen niet, vooral tegenwoordig.

6377. *V.* Dus vroeger eerder. Hoe komt dat?

A. Omdat het werk tegenwoordig zwaarder is.

6378. *V.* Die zware stukken werden toch altijd gemaakt?

A. Ja, maar het werk is nu zwaarder van gewicht. Een stuk, dat vroeger woog 52—54 pond, wordt nu 58 zelfs 60 pond. Dit is zwaarder werk.

6379. *V.* Wat is daarvan de reden?

A. De koopers zullen dat willen.

6380. *V.* Werkt uwe vrouw mede?

A. Zij spoelt.

6381. *V.* Hoe lang is zij per dag daarmede bezig?

A. Ik moet negen keer sterken, en iederen keer heeft mijne vrouw drie kwartier werk.

6382. *V.* Dus zij werkt zoowat den geheelen dag mede?

A. Ja.

6383. *V.* Wanneer doet zij dan haar huishouden?

A. Tusschen het spoelen door.

6384. *V.* Hebt gij geen kinderen?

A. Neen.

6385. *V.* Er zijn immers ook vrouwen, die spinnen?

A. Tegenwoordig niet veel; wel de helft minder dan voor 10 jaar.

6386. *V.* Voor welke firma werkt gij?

A. Voor mijnheer Van Leijden.

6387. *V.* Is het loon eenige jaren geleden niet verhoogd?

A. Ja.

6388. *V.* En is het naderhand weder verlaagd?

A. Mijn loon niet, maar twee jaren geleden was er een werk met een witten draad, daar werd twee kwartjes minder voor gegeven.

6389. *V.* Dat was werk voor de Marine, niet waar?

A. Ik geloof het wel.

6390. *V.* Zijn, behalve voor het daareven genoemde, voor andere soorten, dan die gij maakt, de loonen weer lager geworden?

A. Er is grauw doek, daar minder voor wordt gegeven, maar ik weet niet, of mijnheer meer kan betalen. Dan is er nog draaddoek met een blauwen draad, dat geeft 7, 8 en 9 gulden. Maar vroeger was er maar ééne soort.

6391. *V.* Met hoeveel werd dat betaald?

A. Met f 9.

6392. *V.* Gij hebt gezegd, dat die beste stukken van f 10.— niet op de machine gemaakt kunnen worden; dus daarvoor zou de handweverij moeten blijven bestaan. De goedkoopere soorten echter worden hoe langer zoo meer machinaal gemaakt. Wanneer gij nu dat dure werk niet meer zult kunnen maken, dan schiet er dus geen werk meer voor u over?

A. Neen.

6393 *V.* Dus ziet gij zeker de toekomst bang tegemoet?

A. Ja, treurig.

6394. *V.* Des winters, als het hard vriest, kunt gij immers niet werken?

A. Ik heb van den winter 6 rollen verspeeld; er zijn er echter, die er wel 7 of 8 verspeeld hebben door de koude.

6395. *V.* Hoe hebt gij het gedurende die 6 weken gemaakt?

A. Ik had wat van mij zelven, en verder heb ik schuld moeten maken.

6396. *V.* Veel?

A. Niet veel.

6397. *V.* Voorschotten worden door den patroon niet meer gegeven, is het wel?

A. Neen.

6398. *V.* Ons is gezegd, dat sommige wevers blijde zijn, dat het voorschotstelsel afgeschaft is, omdat zij den ganschen zomer bleven onder den druk van het terugbetalen: hoe denkt gij daarover?

A. Ik had er van den winter wel gebruik van willen maken: want dan had ik slechts bij één behoeven te leenen en nu bij velen.

6399. *V.* Dachten vroeger, toen voorschotten werden verstrekt, niet vele wevers al heel spoedig, dat het te koud was om te werken, terwijl men nu zoolang mogelijk volhoudt?

A. Ik heb altijd zoolang mogelijk doorgewerkt.

6400. *V.* Zijt gij lid van de arbeidersvereeniging, die levensmiddelen levert?

A. Ja.

6401. *V.* Werkt dat goed?

A. Ja, dat gaat wel.

6402. *V.* Daar moet immers altijd geld bij de visch gegeven worden?

A. Ja.

6403. *V.* En werkt dat gunstig op het gezin?

A. Dat werkt niet kwaad.

6404. *V.* Er is immers ook een ziekenfonds?

A. Ja, maar dat gaat niet best.

6405. *V.* Door dat er te veel zieken komen?

A. Ja, er zijn te veel oude wevers, die uitgeput zijn. Als die ziek worden, blijven zij ook lang ziek. Ik zelf ben een paar maal eene week of drie ziek geweest, eens aan de rhuematiek en eens aan de influenza.

6406. *V.* Gaan de wevers in den hooitijd wel niet mede hooien?

A. Ja.

6407. *V.* Doet gij het ook wel?

A. Neen, ik kan dat werk niet.

6408. *V.* Bevestigd gij, wat ons is gezegd, dat de wevers, als zij uit hooien zijn geweest, er veel beter uitzien dan vóór dien tijd?

A. Nu, dat scheelt nog al wat; maar dat gaat er weer gauw af, als zij aan de touwen staan.

6409. *V.* Jongens worden niet meer bij de handweverij opgeleid, is het wel?

A. Neen.

6410. *V.* Het getal wevers is dan ook zeer verminderd?

A. Ja, er zijn er nog maar een 70 à 80.

6411. *V.* Wat is er van de meesten geworden?

A. Een gedeelte is er beter op geworden; die zijn naar de fabrieken gegaan, waar zij evenveel geld krijgen, als bij de handweverij.

6412. *V.* Neemt men daar dan ook handwevers aan? Ik dacht, dat daar alleen jonge krachten werden aangenomen.

A. Er zijn er wel bij van 40 jaar.

6413. *V.* En de anderen, die niet naar de fabrieken zijn gegaan?

A. Die lijden soms armoede, maar toch niet veel Voor mijn part ging de geheele handweverij naar de maan, als ik maar wat anders had.

6414. *V.* Ziet gij geen kans om wat anders ter hand te nemen?

A. Neen.

6415. *V.* Woont gij aan de Noord- of aan de Zuidzijde van het dorp?

A. Zoo wat halverwege.

6416. *V.* Waar wonen de meeste wevers?

A. Aan den Noordkant.

6417. *V.* Wanneer beweerd wordt, dat er aan den Noordkant meer wordt gedronken dan aan den Zuidkant, acht gij dat juist?

A. Er wordt in Assendelft wel sterken drank gedronken, maar geen misbruik.

6418. *V.* Wordt er niet meer gedronken aan de Noordzijde?

A. Ik geloof het niet Zij drinken borrels, als zij geld hebben, maar ik doe het niet.

6420. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Ik leef alleen met mijne vrouw, en ik kan een stukje kaas op mijn brood krijgen, dat kunnen velen niet, en dat zal ik later ook niet kunnen.

6421. *V.* Zult gij later in het werkhuis terecht moeten komen?

A. Dat kan niet; te Assendelft is er geen. Wij moeten bedelen, of nemen dan althans een mandje in de hand.

L. Van Steen.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN DONDERDAG 23 JULI 1891.

(Aanvullingsverhooren LEIDEN.)

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

VISSER.

KOUW (krachtens art. 4 al. 3 der wet).

Verhoor van **Christiaan Adriaan Simonis,** oud 52 jaar, meubelmaker, te Leiden.

6633. De **Voorzitter**: Gij hebt den wensch te kennen gegeven om alsnog gehoord te worden naar aanleiding van hetgeen door een uwer gezellen, Van Zijp, vroeger voor de Commissie werd verklaard. Aan dien wensch heeft zij gevolg gegeven blijkens de tot u gerichte oproeping. Omtrent welke punten begeert gij inlichtingen te verstrekken?

A. Van Zijp heeft verklaard, dat ongeveer een jaar geleden het loon verminderd is met 5 pct., en dat sinds zes jaar den gezellen voor elk groot stuk, bijv. eene kast, eene chiffonnière, enz. f 1 minder wordt betaald. Wat dien f 1 minder betreft, heeft Van Zijp gedeeltelijk gelijk; maar bij andere patroons werd in het algemeen ook geen hooger loon gegeven.

6634. *V.* Gij bedoelt dien gulden vermindering van een jaar of zes geleden?

A. Ja; sedert eenige jaren was ik zeer achteruitgegaan en moest tegen andere bazen concurreeren. Ik heb toen tot mijn volk gezegd, dat ik dien gulden, waarmee ik vroeger het loon had verhoogd, weder moest terugnemen. In zooverre is hetgeen Van Zijp verklaarde juist, doch hij vergat, dat die gulden hem niet toekwam. Een paar bazen gaven dien gulden, omdat zij zonder knechts waren, en dezen langs dien weg trachtten te bekomen. De andere patroons deden het niet.

6635. *V.* Als ik u wel begrijp, hebt gij vele jaren geleden het loon verhoogd, in de meening dat ook andere patroons dit deden, maar toen gij bemerktet, dat dit laatste niet het geval was, en uwe zaak niet schitterend ging, hebt gij dien gulden weder teruggenomen?

A. Ja.

6636. *V.* Hoe lang is Van Zijp bij u werkzaam geweest?

A. Sedert 1883.

6637. *V.* Had, toen hij bij u kwam, die vroegere verhooging van loon reeds plaats gehad?

A. Ja.

6638. *V.* Het door hem vermelde feit van de verlaging van het loon een jaar of zes geleden was intusschen juist?

A. Ja.

6639. *V.* Gij zeidet daareven, dat Van Zijp vergeten had, dat hem dat verhoogde loon, hetwelk later door u weder is ingetrokken, niet toekwam. Hoe kon hij weten van die vroegere verhooging, die van vóór zijn tijd was?

A. Iedere knecht weet het, als ergens anders een dubbeltje meer wordt betaald, en dus wist hij ook, dat er bij een ander f 12 werd gegeven voor het maken van een mahoniehouten kast, terwijl ik er f 14 voor betaalde.

6640. *V.* Ik doe u opmerken, dat, in hetgeen Van Zijp omtrent die loonsverlaging gezegd heeft, niet de minste onaangename strekking lag verscholen te uwen opzichte. Integendeel hij verklaarde, des gevraagd, dat zij een gevolg was van de zware concurrentie, en van het gaan werken van knechts voor eigen rekening. Onwaarheid gesproken heeft trouwens Van Zijp, wat dit punt betreft, niet?

A. Niet wat de heele vraag betreft, wel wat de 5 pct. aangaat.

6641. *V.* Laat ons die 5 pcts.-quaestie van verleden jaar even laten rusten, tot wij het eens zijn omtrent de loonsverlaging van een jaar of zes geleden.
Het feit, daaromtrent door hem medegedeeld, was juist; alleen zoudt gij verlangd hebben, dat Van Zijp er bij gevoegd had, dat de verlaging eerst plaats gevonden had, nadat het u gebleken was, dat andere patroons minder gaven?

A. Juist.

6642. *V.* Nu komen wij tot de 5 pcts.-quaestie van verleden jaar. Is het niet juist, wat Van Zijp verklaarde, dat ongeveer een jaar geleden het loon verminderd is geworden met 5 pct?.

A. Dat is niet juist. Ik heb u de staten overhandigd van de balansen over 1887, 1888 en 1889, waaruit blijkt, dat ik die jaren zonder winst heb gewerkt, hetgeen mij deed besluiten mijne zaak te sluiten, welk besluit ik in 't bijzijn van Van Zijp aan al mijne knechts heb medegedeeld. Het verwonderde mijne knechts niet zulks te vernemen, want ten gevolge van de groote concurrentie hebben een 25-tal bazen er te Leiden de bijl bij moeten nederleggen, hetzij dat zij uit hunne zaak zijn gegaan of gefailleerd zijn. De knechts konden dus wel begrijpen, dat het niet rooskleurig is in het meubelvak. Één van hen, Laterveer, nam het woord en vroeg mij, of er niets aan te doen was, want als het zoo slecht bij mij was, zou dat bij anderen ook wel zoo wezen, en ik had toch altijd nog werk gehad. Ik heb toen geantwoord, dat ik zonder winst niet kon werken en dat, wanneer ik van hun loon afnam, wat ik noodig had, dit wel 10 % zou zijn — ik betaal alle weken ongeveer f 200 uit, f 20 's weeks is, dunkt mij, niet te veel voor iemand, die met zooveel knechts werkt — en dat konden zij niet missen. Laterveer vroeg mij daarop of ik de zaak nog eens in bedenking wilde houden. Ik heb toen geantwoord, het nog een jaar te zullen probeeren, mits de knechts 5 % van hun loon lieten vallen. Over een jaar zou ik dan verder zien. Zij moesten daarover maar eens onderling stemmen, dan zou ik later wel in de werkplaats komen om den uitslag te vernemen. Zij hebben echter niet willen stemmen, zoodat ik genoodzaakt ben geweest om ze een voor een in mijn kantoortje te laten komen. Daar hebben allen mij gezegd voor 5 % minder loon te willen werken. Maar in plaats van dat te doen, heb ik alleen van het aangenomen werk van de stukken, die f 20 tot f 14 aan werkloon kosten, 50 cts. op zijn hoogst gekort. Den witwerkers, den eiken-meubelmakers en den schilders heb ik niets gekort. Op het oogenblik echter, dat ik vernam, wat Van Zijp voor de Commissie van enquête had verklaard, heb ik van mijn recht gebruik gemaakt en de loonen met 5 % verlaagd.

6643. *V.* Is ook Van Zijp bij die samenkomst met de knechts, waarvan gij daareven spraakt, tegenwoordig geweest?

A. Ja, alle 20 of 21 knechts, die ik toen had; nu werk ik met 18 knechts.

6644. *V.* Arbeiden de witwerkers en de eiken-meubelmakers niet boven?

A. Dat staat door elkander; de mahonie-meubelmakers staan zooveel mogelijk bij elkander, omdat zij elkander dan kunnen helpen, en dezen staan beneden; daar werkte Van Zijp.

6645. *V.* En op de werklieden beneden is eene vermindering van loon toegepast?

A. Ja.

6646. *V.* Kan het nu niet zijn, dat Van Zijp niet bekend was met hetgeen boven geschiedde?

A. Dat weet ik niet, maar ik kan het niet onderstellen. Als ik op een bepaald stuk een dubbeltje meer geef, en dat te voren tegen een der knechts zeg, dan weten zij het bij de uitbetaling allen; maar moeten daarentegen de knechts een dubbeltje laten vallen op een bepaald stuk, dan weet niemand het bij de uitbetaling.

6647. *V.* Ik deed u de vraag, omdat der Commissie reeds herhaaldelijk gebleken is, — niet wat uwe werkplaats betreft, maar van andere werkplaatsen —, dat de werklieden dikwijls niet van elkander weten, wat zij verdienen, hoe weinig de lieden vaak over hunne verdiensten met elkander spreken.
Nu wat het bedrag der feitelijk door u toegepaste vermindering betreft. Is de maximum-vermindering, die door u is toegepast, inderdaad niet meer dan f 0.50 geweest?

A. f 0.50 per stuk, al was het bedrag aan loon f 20.— of f 30.—.

6648. *V.* Maar nadat het enquête-verslag te uwer kennis gekomen was, hebt gij de destijds gemaakte afspraak op allen toegepast en het loon met 5 % verminderd?

A. Ja.

6649. *V.* Wat heeft u daartoe genoopt?

A. Daar men algemeen meende, dat ik 5 % van het loon kortte, heb ik van mijn recht gebruik gemaakt. Ik ben aan de enquête het behoud van mijne zaak schuldig; ik had blind blijven voortwerken en wist niet, waar het scheelde, maar door de enquête ben ik tot de overtuiging gekomen, dat de andere patroons minder loon geven dan ik; vandaar dat ik het loon heb gewijzigd.

6650. *V.* Van Zijp heeft, zooals gij weet, verklaard, dat hij thans wel f 3.— minder in de week verdiende dan 6 jaar geleden. Kunt gij ons de verdiensten van Van Zijp over de verschillende jaren opgeven?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter. Van Zijp verdiende in:

1883	29	weken	*f* 356.30	gemiddeld	per week	*f* 12.28⅝.
1884	52	„	- 646.17⅝	„	„ „	- 12 43.
1885	52	„	- 596.00	„	„ „	- 11.46.
1886	52	„	- 591.69	„	„ „	- 11.38.
1887	52	„	- 631.21	„	„ „	- 12.14.
1888	52	„	- 668.01	„	„ „	- 12.87.
1889	52	„	- 670.26	„	„ „	- 12.69.
1890	52	„	- 634.47	„	„ „	- 12 20.

6651. *V.* Uit die opgave blijkt dus, dat de man in de laatste jaren evenveel heeft verdiend als zes jaar geleden?

A. Ja.

6652. *V.* Heeft hij in den laatsten tijd misschien langer gewerkt?

A. Neen, minder. In 1883 werd zelfs 1 uur langer gewerkt, 's zomers van 5 tot 8 uur, thans komen zij pas om 6 uur.

6653. *V.* Alles wordt op stuk gewerkt, niet waar?

A. Ja.

6654. *V.* Wordt dan wellicht in den lateren tijd een gedeelte van den schafttijd opgeofferd, of 's avonds nog nagewerkt?

A. Neen. Van Zijp is een man, die punctueel komt en weggaat op de vastgestelde uren. In de 8 jaar, dat hij bij mij was, is hij, geloof ik, nog geen 8 minuten te laat gekomen. Van later werken is geen sprake. Wel gebeurt het eene enkele maal, dat men na 8 uur een kwartiertje langer blijft, omdat men zin in het werken heeft, of dat men iets wil afhebben. Maar in 1883 en 1884, toen de werktijd 1 uur langer was, hebben zij dat kwartiertje langer misschien even goed gewerkt.

6655. *V.* Het staat dus vast, dat 6 jaar geleden het loontarief niet onbelangrijk is verminderd, terwijl toch het boekje uitwijst, dat Van Zijp thans evenveel verdiende als vóór die verlaging. Dit kan liggen hieraan, dat hij meer poot aan speelde, zich meer inspande, om bij het lagere loontarief op het einde der week toch hetzelfde te kunnen ontvangen; het kan ook daaraan liggen, dat hij in den schafttijd of 's avonds wat langer werkte; het kan eindelijk ook aan andere omstandigheden liggen. Zijn er zulke andere omstandigheden in het spel?

A. Het is een gevolg van de omstandigheid, dat de materialen thans zooveel beter zijn, dus juist het omgekeerde van hetgeen Van Zijp beweerde, die zeide, dat zij slechter zijn geworden.

6656. *V.* Inderdaad heeft Van Zijp verklaard, dat men vroeger beter qualiteit van hout bezigde dan tegenwoordig?

A. Dat is niet zoo, het zal wel 10 % schelen, dat dat hout thans voordeeliger werkt. Het hout van 6 of 8 jaar geleden was veel onvoordeeliger in de bewerking. Wat vurenhout betreft, hebben wij nu meest gekantrecht hout, dat reeds op de vereischte breedte is gebracht. Daardoor worden ruimschoots de 5 % uitgewonnen, die zij op het loon verloren hebben.

6657. *V.* Geldt dit ook voor het mahoniehout?

A. Dat is hetzelfde gebleven.

6658. *V.* De getuige Van Zijp heeft destijds niet speciaal uwe werkplaats genoemd, maar in het algemeen gezegd, dat de qualiteit van het hout minder was geworden.

A. Dat is niet zoo. Het overige hout is hetzelfde gebleven. Het gebeurt wel, dat ik soms eikenhout ontvang, dat niet zoo gemakkelijk is te verwerken, maar dat gebeurt op elke werkplaats. Natuurlijk is het hout den eenen keer wat gemakkelijker te verwerken dan den anderen keer, doch over het algemeen is vurenhout zooveel makkelijker te verwerken, dat zij het er gemakkelijk uithalen, indien zij eenige uren minder werken.

6659. *V.* Vurenhout is zeker gemakkelijker te verwerken dan mahoniehout?

A. Ja.

6660. *V.* En wordt er meer mahoniehout gebruikt dan vroeger?

A. Neen, minder, door de concurrentie van het buitenland.

6661. *V.* Gebruikt gij ook minder eikenhout?

A. Ja.

6662. *V.* Eikenhout is ook moeilijker te verwerken dan vurenhout?

A. Ja.

6663. *V.* Heb ik dus goed begrepen, dat door u meer vurenhout gebruikt wordt dan vroeger, terwijl dit gemakkelijker te verwerken is dan eikenhout of mahoniehout?

A. Ja.

6664. *V.* Door een tweetal getuigen, Berlemon, een gewezen meubelmakersgezel, en Loeber, een meubelmakersbaas, is gesproken van een gerucht, waarvan de Commissie vreemd opkeek, dat nl., wanneer meer dan f 10 verdiend werd, door u 5 % voor contante betaling werd gekort. Staat dit praatje vermoedelijk in verband met uwe afspraak om het loon met 5 % te verminderen, zoodat men die twee zaken heeft verward?

A. Ik heb nooit gekort. Ik heb Berlemon bij mij laten komen en hem gevraagd, waarom hij dit voor de Enquête-Commissie had verklaard. Hij vertelde mij toen, dat de knechts mij schandelijk achter mijn rug belasterden. Ik heb hem de loonen laten zien, en hij zeide mij toen, dat hij nooit brievenbesteller zou zijn geworden, indien hij bij zijn baas die loonen had gehad. Hij zeide tegen mij, dat ik wel gemeene knechts moest hebben, doch hij wist zelf niet, hoe het praatje in de wereld was gekomen.

6665. *V.* Hoe is uw oordeel over Van Zijp als werkman en mensch?

A. Hij is een knap werkman, maakt nooit misbruik van sterken drank, maar is niet gemakkelijk tegenover den baas. Wanneer een andere knecht een verzuim begaat en ik hem daarover spreek, zegt hij, dat het niet zoo erg is. Op meubelmakerswerkplaatsen is het gebruik, dat er jenever wordt gedronken. Ik ben er altijd tegen gekant geweest en heb het gebruik vrijwel uitgeroeid. Van Zijp, die zelf geen misbruik van sterken drank maakte, had hier echter op tegen, en daar hij een knap werkman is, heeft hij grooten invloed. Het is een knap man, maar tegen zijn baas gekant.

6666. *V.* Werkt hij nog bij u?

A. Met Nieuwjaar heeft hij ontslag genomen.

6667. *V.* Was de verhouding minder aangenaam geworden?

A. Na het enquête-verhoor was ik tegen Van Zijp niet meer zooals vroeger; ik behandelde hem goed, maar was afgetrokken, omdat ik meende, dat hij zich valsch tegenover mij had gedragen. Zijn plicht ware het geweest anders over mij te spreken, en niet te zeggen, dat mijn hout slecht was en dat ik het loon 5 pct. had verminderd. Hij wist toch, dat ik meer betaalde dan andere patroons, op sommige stukken zelfs f 2 meer, zooals kan blijken uit het verhoor van Berlemon, die verklaarde, dat anderen f 12 gaven voor zekere stukken, waarvoor ik f 14 gaf, en uit de werkboekjes, die u in de hand hebt.

6668. *V.* Is Van Zijp vrijwillig vertrokken, of hebt gij hem den dienst opgezegd?

A. Dat is zóó gegaan. Ik had dezen winter voor een duizend gulden hout te Rotterdam liggen, dat ik ten gevolge van den strengen vorst niet thuis kon krijgen. Ik moest dus voor mijn werk met hout scharrelen en mijne zaken daarnaar wat regelen. Van Zijp, wel ziende, dat ik niet meer zoo tegenover hem was als vroeger, zeide op een keer tegen mij: „als mijn werk klaar is, zal ik maar heengaan, want gij hebt toch geen hout meer", waarop ik hem geantwoord heb: „dat zal mij genoegen doen, want ik heb al lang genoeg van je gewalgd."

6669. *V.* Heeft hij, vóórdat hij wegging, eenigen tijd te voren opgezegd?

A. Neen, ik heb zijn werk zelfs af moeten laten maken. Het kan zijn, dat hij nog een paar uren is gebleven, nadat hij zijn dienst had opgezegd.

6670. *V.* Hebt gij nog iets mede te deelen?

A. Neen. Het is erg slecht in ons vak, maar het helpt niet, of ik u dit al mededeel. En de middelen tot verbetering ken ik ook niet. Het ligt hoofdzakelijk aan den invoer uit het buitenland en aan de omstandigheid, dat er zooveel meubelmakers in Leiden zijn. Daardoor moeten wij ons werk buiten de stad leveren, hetgeen de winst vermindert, daar wij het werk uit de tweede hand hebben.

6671. *V.* Werkt gij meest voor particulieren of voor magazijnen?

A. Voor magazijnen in andere plaatsen.

6672. *V.* Gij hebt ons medegedeeld, dat gij hooger loon geeft dan andere patroons, maar kunt gij dat eveneens zeggen, wanneer gij u vergelijkt met patroons, die voor particulieren werken?

A. Ik zou haast zeggen, dat ik hooger loon geef dan iemand anders.

CH. A. SIMONIS.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

C. H. KOUW.

W. H. J. ROLJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Leendert Koolen**, oud 39 jaar, meubelmakersknecht bij den heer C. A. Simonis, te Leiden.

6673. De **Voorzitter**: Welk soort werk maakt gij?

A. Tusschenbeide werk, zoogenaamd kloswerk; dat is werk van geen heel best mahoniehout.

6674. *V.* Is dat wellicht werk van vurenhout, overtrokken met een dun laagje mahoniehout?

A. Ja.

6675. *V.* Hoe lang werkt gij bij den heer Simonis?

A. Acht en een half jaar.

6676. *V.* Heeft in dien tijd niet eene verlaging van het loon plaats gevonden?

A. Ja.

6677. *V.* Hoe lang is dat geleden?

A. Even na Nieuwjaar van verleden jaar.

6678. *V.* Maar ook een jaar of zes geleden?

A. Ja.

6679. *V.* Hoe is het verleden jaar met die loonsverlaging in zijn werk gegaan?

A. Het was in den winter, toen heeft mijn patroon gezegd tegen een knecht van den winkel, dat hij zou sluiten. De patroon heeft nog nooit iemand midden in den winter ontslagen, hoe moeilijk het ook was om de knechts aan het werk te houden, maar hij kon het met de concurrentie niet langer houden. Als wij voor 5 pct. minder wilden werken, zou hij het nog een jaar probeeren. Toen zei een knecht: „laat ons het nog een jaar probeeren, want wanneer wij minder voor het werk krijgen, ook bij een anderen baas, laten wij dan liever bij u blijven."

6680. *V.* Heeft de baas de werklieden bij elkander geroepen en met allen te zamen er over gesproken?

A. Ja, de baas zeide, dat hij wilde uitscheiden, en toen heeft de baas, op aandrang van de werklieden, besloten het nog te zullen probeeren, maar dan met eene loonsvermindering van 5 pct.

6681. *V.* Weet gij ook, of die vermindering toen feitelijk voor allen heeft plaats gehad, ook voor de eikenhout- en witwerkers?

A. Ja, ten minste, dat hebben de kameraads mij gezegd. Voor sommigen, die eene week met weinig verdiensten hadden, maakte de baas het echter goed.

6682. *V.* Dus behalve voor sommigen, die weinig verdiensten hadden, is het loon ook der eikenhout- en witwerkers werkelijk met 5 pct. verlaagd?

A. Zoover ik weet, ja.

6683. *V.* Ons is gezegd, dat voor een stuk werk, al was het bedrag er van ook f 18.— of f 20.—, slechts f 0.50 werd gekort, zoodat zij, die aldus per stuk werkten, eene veel geringere loonsverlaging hadden dan 5 %?

A. De loonsverlaging betrof onze geheele verdienste.

6684. *V.* Gij zeidet immers daareven, dat gij niet al te best werk maakt?

A. Ordinair en middelmatig werk.

6685. *V.* Wat is het hoogste, dat gij per stuk kunt maken?

A. Dat was vroeger f 11,75 voor eene losse kast.

6686. *V.* Hoeveel is dit verleden jaar geworden?

A. Dat is eerst gebracht op f 11.15, ongeveer 5 pct. minder, en nu op f 11.—.

6687. *V.* Wanneer zijn die verdere 15 cents er afgegaan?

A. Een vier maanden geleden.

6688. *V.* Toen gij bij den heer Simonis kwaamt werken, was de werktijd toen niet van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur?

A. Ja.

6689. *V.* En dat is later geworden?

A. Van 6 tot 8 uur.

6690. *V.* Hoeveel verdient gij tegenwoordig?

A. Zoowat f 8.—.

6691. *V.* En toen gij 8, 9 jaar geleden bij den heer Simonis begont te werken?

A. Ook f 8.—.

6692. *V.* Waaraan ligt het nu, dat gij, terwijl gij vroeger meer per stuk kreegt dan tegenwoordig, toch hetzelfde weekloon ontvangt?

A. Dat weet ik niet.

6693. *V.* Werkt gij langer dan vroeger?

A. Neen.

6694. *V.* Gaat er wat van den schafttijd af?

A Neen.

6696. *V.* Is het hout gemakkelijker te verwerken dan vroeger?

A. Neen.

6697. *V.* Is het niet waar, dat het hout tegenwoordig slechter is dan vroeger?

A. Neen. Alleen van den winter heeft de patroon eene partij hout gekocht bij den heer Van Hoek, die bijzonder slecht was.

6698. *V.* Dat was ééne partij. Maar wanneer gezegd wordt, dat in het algemeen het hout tegenwoordig minder gemakkelijker te verwerken is dan vroeger, is dit dan onjuist?

A. Ja.

6699. *V.* Het hout is niet van minder qualiteit dan vroeger?

A. Neen, het is beter.

6700. *V.* Ligt het daaraan, dat gij evenveel verdient als vroeger, niettegenstaande het loontarief lager is geworden?

A. Ik moet mij meer inspannen.

6701. *V.* Werkt gij werkelijk niet langer?

A. Neen, wanneer een stuk werk af moet, word ik door een ander geholpen, doch de patroon beveelt mij niet om langer te werken.

6702. *V.* Als gij bij lager loontarief evenveel verdient, levert gij dus meer stukken af?

A. Ja.

6703. *V.* Wanneer gij de loonen bij den heer Simonis met die bij andere bazen vergelijkt, wat is dan uw oordeel?

A. Dat het bij den heer Simonis nog zoo kwaad niet is.

6704. *V.* Betaalt hij hooger loon dan andere bazen?

A. Ja.

6705. *V.* Ons is gezegd, dat voor eene zekere soort kast, waarvoor bij een ander f 12 betaald wordt, thans door Simonis f 14 wordt gegeven; kan dat zijn?

A. Dat is mij niet bekend, maar zeer zeker zijn de loonen in het algemeen bij den heer Simonis hooger.

6706. *V.* Hebt gij nog iets mede te deelen?

A. Mijn patroon is geen kapitalist, hij moet tegen anderen concurreeren, en als het kan, zal hij ons niet onthouden, wat ons toekomt; maar de eene patroon bederft het voor den ander,

6707. *V.* Werkt Van Zijp niet meer bij den heer Simonis?

A. Neen, het hout was niet op tijd aanwezig; aan een schrijfbureau, dat hij moest maken, ontbraken de laden en de bodem.

6708. *V.* Heeft de heer Simonis hem zijne betrekking opgezegd?

A. Neen.

6709. *V.* Was er toen geen ander werk voor hem?

A. Genoeg.

6710. *V.* Waarom ging hij dan weg?

A. Er was gebrek aan hout; had hij ander werk gevraagd, dan zou hij dit zeker gekregen hebben, maar hij ging uit eigen beweging weg.

L. KOOLEN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

C. H. KOUW.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Hendrikus Michel Paulus Van Zijp**, oud 42 jaar, meubelmaker, te Leiden.

6711. De **Voorzitter**: De Commissie heeft u nog eens opgeroepen, omdat de heer Simonis den wensch had geuit gehoord te worden naar aanleiding van verklaringen, die door u werden afgelegd en die minder juist zouden zijn.

Hetgeen gij destijds verklaard hebt omtrent de vóór een jaar of zes plaats gehad hebbende loonsverlaging, zou niet onjuist zijn, maar die verlaging zou destijds door den patroon zijn ingevoerd, nadat het hem gebleken was, dat andere bazen ook minder gaven. Is dat niet zoo?

A. Daarvan is mij niets bekend.

6712. *V.* Voorts hadt gij verklaard, dat het loon verleden jaar met 5 pct. was verminderd.
Ons werd medegedeeld, dat de heer Simonis, omdat de zaken niet goed gingen, besloten had zijne werkplaats te sluiten en met zijn zoon te gaan werken; dat hij dit, in een samenkomst met de werklieden, aan dezen had gezegd; dat de knechts hem daarop hadden verzocht het nog maar eens te probeeren; hij toen verklaard had, dit alleen te kunnen doen bij wijze van proefneming, met verlaagd loon en dat zij daar allen genoegen mede genomen hebben. Is dat zóó?

A. Van dat bijeenzijn weet ik niets; maar op Zaterdagavond heeft de patroon het mij verteld, zooals ik u destijds mondeling heb gezegd.

6713. *V.* Een der gezellen heeft het toch bevestigd; het verwondert mji daarom, dat gij, ook als gij er niet bij waart geweest, niets van zoudt hebben vernomen?

A. Ik weet er toch niets van; maar het kan wel zijn, dat de patroon dien gezel eerst verteld heeft, wat hij hier moest zeggen, zooals hij dat indertijd met mij ook gedaan heeft.

6714. *V.* Wilt gij te kennen geven, dat de getuige Koolen onwaarheid heeft gesproken naar uw vermoeden?

A. Ik kan het denken, maar zou het niet durven zeggen.

6715. *V.* Koolen heeft op mijne vraag bevestigend geantwoord; dus een van beide: òf hij heeft pertinent onwaarheid gesproken, òf die samenspreking heeft plaats gehad.

A. Ik kan er mij niets van herinneren.

6716. *V.* Dit zij dan, hoe het zij. in allen gevalle is door den patroon gezegd, dat hij eene loonsverlaging zou toepassen van 5 pct. Heeft die verlaging werkelijk plaats gehad?

A. Van de knechts, waar ik niet mede werkte, weet ik het niet, maar van stukken van f 12 werd 50 cts. afgehouden, van stukken van f 24 f 1; dat is dus geen volle 5 pct.

6717. *V.* En van stukken van f 18 b.v.?

A. 70—75 cts.; naarmate het uitkwam met het rekenen.

6718. *V.* Wanneer door den patroon gezegd wordt: van geen een stuk heb ik het loon meer verminderd dan 50 cts., dan is dit bepaald onwaar?

A. Van eene schrijftafel van f 24 is mij f 1 afgenomen.

6719. *V.* En van stukken b.v. van f 18 of f 19?

A. Dat kan ik in de boekjes zien, uit mijn hoofd weet ik dat zoo niet.

6720. *V.* Maar is de bewering, dat 50 cts. het hoogste bedrag is, dat gekort is, waar of niet?

A. Ik maakte bijna uitsluitend schrijftafels van f 24; slechts bij uitzondering kasten; dus weet ik het van de andere stukken niet.

6721. *V.* Maar gij hebt toch verklaard, dat van stukken van f 24 f 1 werd gekort?

A. Ja.

6722. *V.* Dus wanneer er beweerd wordt, dat van een stuk werk nooit meer gekort werd dan f 0.50, verklaart gij dat dan onwaar?

A. Dat kan ik niet zeggen.

6723. De heer **Kouw**: Maar gij beweert toch op een stuk van f 24.— f 1 minder ontvangen te hebben?

A. Ja.

6724. *V.* Wanneer gij van den eenen kant zegt, dat van een stuk van f 24.— f 1.— werd ingehouden, moet gij ook kunnen verklaren, dat onwaar is de bewering, dat er nooit meer dan f 0.50 werd afgehouden?

A. Dat kan ik niet verklaren.

6725. *V.* Is het u bekend, of ook bij de wit- en eikenhoutwerkers verleden jaar feitelijk loonsvermindering heeft plaats gehad?

A. Ik heb er wel over hooren praten, maar of die vermindering is toegepast, weet ik niet.

6726. *V.* De heer Simonis heeft ons overgelegd een loonboekje, waaruit blijkt, dat gij in de laatste jaren om en om evenveel verdiend hebt, als 6 jaren geleden. Toch hebt gij bij uw vroeger verhoor verklaard, dat gij wel f 3.— per week minder verdiendet dan 6 jaar geleden. Die verklaring is dus in strijd met de cijfers van het boekje.

A. Ik heb er toen misschien wat diep in eens ingehakt.

6727. *V.* Bedoeldet gij met uwe vroegere verklaring wellicht, dat de loonen met dat bedrag waren verminderd, hoewel gij bij slot van rekening toch uw oude loon aan het einde der week ontvingt?

A. Juist. Ik heb toen harder gewerkt.

6728. *V.* Dat uwe inkomsten niet verminderden, hoewel het loon lager werd, verklaart gij dan hieruit, dat gij u meer ingespannen hebt dan vroeger?

A. Zeker.

6729. *V.* Werd er langer door u gewerkt?

A. Den voorlaatsten winter heb ik met nog een kameraad tot 's avonds 10 uur gewerkt.

6730. *V.* Was de werktijd toen langer dan 6 jaar geleden?

A. Neen. De werktijd is dezelfde gebleven, maar wij werken nog wel eens in den schafttijd. In plaats van 1½ uur neem ik wel eens 1 uur schaft.

6731. *V.* Ons is medegedeeld, dat gij altijd precies op tijd kwaamt en weggingt.

A. Ja wel, maar wij kunnen, als wij willen, natuurlijk wel een kwartiertje of half uur langer blijven.

6732. *V.* Gij hebt ons medegedeeld, dat het hout vroeger van beter qualiteit was dan tegenwoordig. Dit is pertinent tegengesproken. Door den getuige Koolen is er op gewezen, dat de heer Simonis werkelijk eens eene zeer onvoordeelige partij hout had gekocht, maar dat, wanneer hij aan die bepaalde partij niet dacht, het hout thans eerder beter was dan slechter, meende hij. Is dit volgens u onjuist?

A. Als dit zoo was, zouden de andere patroons het ook wel nemen. Koolen werkt echter nooit met eikenhout en weet er dus niet veel van.

6733. *V.* Is het vurenhout naar uw oordeel slechter geworden?

A. Verleden jaar heeft mijn patroon kaasplanken geleverd aan een timmerman, en deze zeide toen, dat hij niet wist, dat er zulk gemeen hout was.

6734. *V.* Het vurenhout is dus bij den heer Simonis volgens u tegenwoordig slechter dan vroeger?

A. Ik vond het vroeger beter.

6735. *V.* Het eikenhout ook?

A. Ja.

6736. *V.* En het mahoniehout?

A. Daar loopt ook wel eens een engeltje onder de duiveltjes en omgekeerd.

6737. *V.* Vurenhout is gemakkelijker te verwerken dan eikenhout, niet waar?

A. Ja.

6738. *V.* Wanneer er tegenwoordig meer vurenhout dan eikenhout wordt verwerkt, in verhouding tot vroeger, is dit dus gemakkelijker voor de werklieden?

A. Ja, maar de loonen zijn minder, men krijgt zooveel minder per stuk. De werklieden zijn er dus niet veel op vooruitgegaan.

6739. *V.* Maaktet gij in den laatsten tijd meer stukken af dan vroeger?

A. Ja.

6740. *V.* Worden door den heer Simonis niet hooger loonen uitbetaald dan door anderen?

A. Ik weet het niet. Ik hoor echter wel over de loonen klagen.

6741. *V.* Zijt gij lid van eene werkmansvereeniging?

A. Ja, maar er is eens in de drie maanden vergadering.

6742. *V.* Worden dan daar geen vakbelangen besproken?

A. Neen, alleen ziekenbelangen en een jaarfeest.

6743. *V.* Er zijn immers alleen meubelmakers lid van?

A. Ja, en lijstenmakers.

6744. *V.* Kunt gij, hoewel lid zijnde van een vakvereeniging, geen antwoord geven op de vraag, hoe de loonen bij anderen zijn?

A. Neen.

6745. *V.* Werkt gij nu niet meer bij den heer Simonis?

A. Neen. Sedert die Enquête-zaak was de verhouding niet meer als vroeger. Eerst, toen hij mijn verhoor gelezen had, sprak hij er nog vriendschappelijk met mij over; maar eerst later is hij boos geworden om hetgeen Berlemon over die 5 pcts. korting voor contante

betaling had verklaard, die door Berlemon was medegedeeld. Sedert is de verhouding gansch anders geworden.

6746. *V.* Werdt gij in uw werk bemoeilijkt of benadeeld?

A. Neen, dat niet, ik kreeg ook goed werk en verdiende hetzelfde, maar de baas hield zich onzijdig; hij kwam niet meer zoo aan de bank bij me staan praten.

6747. *V.* Zijt gij uit eigen beweging weggegaan?

A. Ja.

6748. *V.* Zonder eenigen tijd te voren op te zeggen?

A. Ja.

6749. *V.* Is het waar, dat gij een onafgewerkt stuk hebt achtergelaten?

A. Ja, omdat het ladenhout er niet was, maar ik heb het stuk zelf afgestoken, wel een bewijs, dat ik er mede klaar was.

6750. *V.* Ware het intusschen niet plicht geweest eenigen tijd te voren op te zeggen?

A. Ja, ik heb dat altijd gedaan en zou 't ook hier gedaan hebben, als de verhouding anders ware geweest.

6751. *V.* Vindt gij niet, dat het nochtans betamelijk ware geweest om b. v. eene week te voren op te zeggen?

A. Ja, dat weet ik ook wel.

6752. *V.* Waar werkt gij tegenwoordig?

A. Thuis, voor mij zelf.

6753. *V.* En verkoopt gij, hetgeen gij maakt, aan particulieren of aan magazijnen?

A. Als ik wat voor particulieren kan doen, neem ik dat graag aan; verder verkoop ik aan voorkoopers, als ik wat af heb.

6754. *V.* Zijn uwe verdiensten nu grooter dan vroeger?

A. Neen, dat is zoo wat gelijk. U begrijpt, ik moet scharrelen, want ik kan geen voorraad opdoen, zoodra ik wat af heb, moet het weg.

6755. De heer **Kouw**: Van welke concurrentie hebben de bazen het meeste last, van die van het buitenland of van de thuiswerkers?

A. Bazen als Mesker en Speet, die fijn werk maken, zullen meer last hebben van den invoer uit het buitenland, maar patroons als de heer Simonis, die hebben meer concurrentie van de thuiswerkers, hoewel zij goedkooper kunnen werken dan wij, omdat zij alles in het groot opdoen.

6756. *V.* Maar gij zit niet op lasten en de patroons wel, is het niet?

A. Dat is zoo.

H. M. P. Van Zijp.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

W. M. Visser.

C. H. Kouw.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris.*

Aanvullingsverhoor van **C. A. Simonis** te Leiden.

6757. De **Voorzitter**: Ik wensch u nog een paar vragen te doen. Gij hebt straks medegedeeld, dat gij de verleden jaar afgesproken loonsverlaging met 5 pct. toen ten deele niet hadt toegepast en, voor zoover gij haar hadt in werking gebracht, in geen geval meer hadt gekort dan 50 cts.

A. Ja, voordat Van Zijp voor de Enquête was geweest.

6758. *V.* Goed. Nu is ons door den getuige Koolen verklaard, dat voor eene kast, waarvoor hij tot verleden jaar f 11.75 ontving, verleden jaar, nadat gij dien 5 pct.-maatregel hadt aangekondigd, f 11.15 kreeg en thans f 11. Dit klopt niet met uwe mededeeling, want dit is eerst verleden jaar eene vermindering met 60 cts., nog wel voor stukken van betrekkelijk gering gehalte, en nu nog eens met 15.

A. Ja, maar dat betreft een soort van werk, waarvan geen sprake is geweest. Koolen maakt een werk, dat buiten de rekening valt van mahonie-, eiken- en vurenhout. Het is gewijzigd mahonie en aan dat artikel had ik niet gedacht.

6760. *V.* Ik had uit uwe mededeeling begrepen, dat voor welke stukken ook nooit meer was gekort dan 50 cts.?

A. Ik had aan dit artikel niet gedacht. Dat zijn kasten, die naar Amsterdamsch model worden gemaakt. Daaraan is zooveel minder werk, dat het loon evenredig daarnaar verminderd is.

6761. *V.* Houdt gij dus uwe verklaring vol, dat, afgescheiden van dat eene geval, gij overigens voor uw geheele personeel nooit meer dan f 0.50 per stuk hebt afgehouden?

A. Ja.

6762. *V.* Van Zijp heeft ons verklaard, dat gij van eene schrijftafel van f 24 f 1 hadt afgehouden.

A. Van een schrijfbureau zou dat wel kunnen zijn.

6763. *V.* Gij hebt straks medegedeeld, dat Van Zijp, toen hij vertrokken is, zijn werk niet heeft afgemaakt, zoodat een ander dit heeft moeten doen.

A. Ja.

6764. *V.* Is het niet juist, dat hij het werk niet heeft kunnen afmaken, omdat er geen hout was?

A. Toen hij wegging, was er wel hout, maar hij had er nog geen behoefte aan.

6765. *V.* Wanneer dus beweerd wordt, dat hij het stuk, hetwelk hij onderhanden had, niet heeft kunnen afwerken, omdat er geen hout was, dan verklaart gij dit voor onjuist?

A. Ja.

6766. *V.* Is het waar, dat, toen destijds Van Zijp opgeroepen was om voor de Commissie te verschijnen en hij u de lijst van vraagpunten liet zien, gij gezegd hebt, wat hij moest verklaren?

A. Ik heb hem alleen gesproken over de werkuren, omdat er eenige jaren geleden een ambtenaar bij mij is geweest om te vragen de uren, die gewerkt werden. Nu is het bij ons de gewoonte om tot Paschen met licht te werken, en met de opening van de Staten-Generaal weder met licht te beginnen. Toen heb ik tegen dien ambtenaar gezegd, dat wij werkten van 1 April tot 1

October zonder licht en van 1 October tot 1 April met licht, omdat Paschen en Opening der Kamers mij zoo zonderling voorkwam om op te geven. En nu heb ik alleen tegen Van Zijp gezegd, dat ik die datums had opgegeven.

6767. *V.* Wanneer beweerd wordt, dat gij pressie hebt uitgeoefend op uw werklieden ten aanzien van de verklaringen, die zij voor de Commissie moesten afleggen, kunt gij dan dit beweren pertinent voor onwaar verklaren?

A. Zeker. Ik heb zelfs nog tegen Koolen en Van Zijp gezegd, dat zij vooral de waarheid moesten spreken, en mij niet behoefden te ontzien.

6768. *V.* Van Zijp deelde ons mede, dat gij destijds na zijn verhoor nog vriendschappelijk met hem hebt gesproken, maar dat gij vooral ontstemd zijt geworden door de verklaring van Berlemon omtrent de 5 pct. korting van loon voor contante betaling, en dat daaraan hoofdzakelijk uwe ontstemming te wijten was en uwe minder vriendelijke houding tegenover hem.

A. Ik had eerst bij een barbier even het verslag van de Enquête ingezien, en toen even gelezen, dat Van Zijp gezegd had, dat het vak van meubelmaker zoo slecht ging; dit vond ik toen zeer goed gezegd. Maar naderhand het geheele verslag lezende, werd ik getroffen door zijne valsche verklaring, dat hij f 3 per week minder verdiende dan vroeger, en dat het hout zooveel slechter was.

6769. De heer **Kouw**: Getuige Van Zijp heeft thans gezegd, dat hij zich vroeger ten aanzien van dat mindere loon verkeerd had uitgedrukt, maar bedoelde, dat hij zich nu meer moest inspannen om dezelfde verdienste te krijgen.

A. Dat is niet waar.

6770. *V.* Hij zeide ook, dat hij een gedeelte van zijn schafttijd daarvoor werkte.

A. Dat doen de meesten, maar dat is vroeger ook zoo geweest. Zij nemen bijna allen maar 1 uur, hoewel zij $1^1/_2$ uur kunnen krijgen.

CH. A. SIMONIS.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

C. H. KOUW.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN VRIJDAG 19 SEPTEMBER 1890. (1)

Tegenwoordig de heeren :

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

LE POOLE.

VISSER.

Verhoor van **Jan Frederik Hendrik Herfst,** oud 52 jaar, schuitenvoerdersbaas, te Amsterdam.

2911. De **Voorzitter:** Hebt gij een groot aantal schuitenvoerders in dienst?

A. Met den meesterknecht mede 25.

2912. *V.* Zijn die vast in dienst?

A. Ja.

2913. *V.* Wat is hunne verdienste?

A. Zomer en winter, werk of geen, f 7.— en f 8.— plus verval; die het laatste verdienen zijn de besten.

2914. *V.* Getuige Wachter, die 25 jaren reeds bij u is, verklaarde f 7.— te hebben. Hoe komt het, dat die tot de laagste categorie behoort?

A. Daar kan ik geen reden van opgeven, maar hij heeft nooit geklaagd.

2915. *V.* Hier ook niet; hij heeft alleen het feit medegedeeld. Maar is hij een geschikt man?

A. Ja, maar wat lomp en schreeuwerig.

2916. *V.* Wat is de werktijd?

A. Die is geheel onbepaald, naar wij orders krijgen.

2917. *V.* Op welk uur 's avonds begint de extra-betaling?

A. In den regel om 11 uur.

2918. *V.* Ons werd gezegd om 12 uur.

A. Om 11 uur ook wel. Verleden week heb ik nog om 11 uur f 1.— betaald, die door mijn patroon afgehouden is geworden.

2919. *V.* Is het geheel van uw wil afhankelijk op welk uur de extra-betaling ingaat?

A. Daaromtrent bestaat geen reglement.

2920. *V.* Kunt gij dan verlangen, dat den ganschen nacht wordt doorgewerkt?

A. Dat niet; dan geef ik f 1 en soms nog één extra

2921. *V.* Maar wanneer gaat het recht op dien gulden extra in?

A. Na 12 uur, maar veelal gebruiken wij consideratie en geven het al voor werk na elf uur.

2922. *V.* Komt dat nachtwerk, dat recht geeft op extra-betaling, veel voor?

A. Nacht*werk* niet dikwijls, waken wel, zoodat de knechts in doorslag 12 gl. 's weeks maken.

2923. *V.* Dat zou dan gemiddeld 4 of 5 nachten in de week zijn?

A. Wel eens minder, maar ook wel eene geheele week lang.

2924. *V.* Loopt dat veel uiteen voor den een boven den ander?

A. Ja wel; de lieden, die op de kleine schuiten zijn, hebben daar minder gelegenheid voor, maar die krijgen er dan een gulden extra bij.

2925. *V.* Is dat misschien de grond van het verschil tusschen de menschen, die 8 en die 7 gulden loon hebben?

A. Ja, die hebben minder gelegenheid om in de waak te vallen.

2926. *V.* Hebben uwe knechts nog buitendien andere inkomsten?

A. Van mij niet, maar als zij suiker laden in het Oosterdok en dat naar het entrepôt brengen, verdienen zij nog wat door mede te werken met de waggondragers.

(1) Tengevolge van een betreurenswaardig misverstand, is dit verhoor, behoorend in den bundel over los- en laadwerk bij zeeschepen, daarin niet opgenomen; weshalve het thans hier alsnog eene plaats krijgt.

2927. *V.* Dat is dus eene suppletie van het loon te uwen voordeele door anderen, waardoor het u mogelijk is om den loonstandaard laag te houden?

A. Neen, daarop baseer ik mij niet.

2928. *V.* Is het loon van 7 of 8 gulden voor die soort arbeiders het normale hier ter stede?

A. Dat weet ik niet.

2929. *V.* Ons is gezegd, dat het bij andere bazen 9 gulden bedraagt.

A. Ik weet het niet, de concurrenten houden dat voor elkander geheim.

2930. *V.* Gij zegt, dat de menschen wel eens 5, 6 nachten waken; blijven zij dan de gansche week van huis en op de schuit?

A. Neen, zij gaan elken dag naar huis om te eten, maar 's nachts moeten zij op de schuit zijn om op het goed te passen.

2931. *V.* Krijgen uwe knechts bepaalde rusttijden?

A. Zij rusten meer dan zij werken. Dikwijls komt het voor, dat wij opdracht krijgen om te 6 uur eene schuit te zenden, en dat eerst om 12 of 2 uur begonnen wordt met laden.

2932. *V.* Ik bedoel, of zij onder den schafttijd zich kunnen verwijderen?

A. Dat gebeurt zeer dikwijls.

2933. *V.* Maar is het regel?

A. Neen, want wanneer op de boot of het schip doorgewerkt wordt, dan moeten zij daar blijven.

2934. *V.* Getuige Wachter heeft ons gezegd, dat hij dikwijls twee dagen en een nacht op de schuit moest blijven. Is dat zoo?

A. Hij heeft gelegenheid om naar huis te gaan om te eten; maar verkiest hij op de schuit te blijven, dan kan hij dat doen.

2935. *V.* Het bedrijf is des nachts zeker nog al gevaarlijk?

A. In de 35 jaren, dat ik het bedrijf uitoefen, is er slechts éénmaal een man verdronken.

2936. *V.* Was die man verzekerd?

A. Dat weet ik niet; het is reeds zoo lang geleden.

2937. *V.* Krijgt uw vaste personeel ingeval van ziekte het geheele of halve loon uitbetaald?

A. Zij krijgen bij ziekte hun geheele loon, maar duurt de ziekte wat lang, dan krijgen zij hun halve loon.

2938. *V.* Wordt door u gecontroleerd, of zij werkelijk ziek zijn?

A. Ja, de meesterknecht gaat naar hun huis om te zien, of zij ziek zijn.

2939. *V.* De schuitenvoerders hebben eene groote verantwoordelijkheid bij het vervoeren van waarde. Is nu uw oordeel over het gehalte van uwe menschen over het algemeen gunstig?

A. Ja, daarover kan ik niet klagen. In den beginne drinken zij nog al eens een borrel; dan krijgen zij eene week straf, als zij dronken zijn, en beteren zij zich niet, dan worden zij ontslagen.

2940. *V.* Is het u nooit voorgekomen, dat een vast loon van f 7 of f 8 met wisselvallige bate voor den nacht feitelijk te gering is in verhouding tot de verantwoordelijkheid, die de menschen hebben en de verleiding, waaraan zij in de nachtelijke uren blootstaan?

A. De knechts hebben er nooit over geklaagd, want anders zouden zij niet zoo lang in mijn dienst zijn, bewijs getuige Wachter.

2941. *V.* Zijt ook gij van oordeel, dat een groot kwaad zich hier ter stede openbaart in het helen van goederen, door diefstal afkomstig van schuiten? Ons is medegedeeld, dat er zoogenaamde opkoopers zijn van goederen, die zich de schuitenvoerdersknechts hebben toegeëigend?

A. Die bestaan er wel, maar wie het zijn, weet ik niet.

2942. *V.* Zijt gij zoo gelukkig geweest nooit in dergelijke gevallen gemoeid te worden?

A. Zeer zelden. Het is misschien één- of tweemaal in mijn tijd gebeurd, dat een knecht van mij wegens diefstal voor den rechter geweest is.

2943. *V.* Beriepen zich de beschuldigden bij die gelegenheid op hunne geringe inkomsten?

A. Neen.

J. F. H. Herfst.

A. Kerdijk, *Voorzitter.*

Kolkman.

S. Le Poole.

W. M. Visser.

W. H. J. Roijaards, *Adj.-secretaris*

SCHRIFTELIJKE INLICHTINGEN

IN ANTWOORD OP

DE LIJST VAN VRAAGPUNTEN.

(De Zaankant.)

LIJST VAN VRAAGPUNTEN voor het onderzoek omtrent de maatschappelijke toestanden der arbeiders, omtrent de verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders in de verschillende bedrijven en omtrent den toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der werklieden.

Wet van 19 *Januari* 1890 (Staatsblad n°. 1).

I.

a. Aard van den arbeid in de verschillende bedrijven en bij de openbare middelen van vervoer.
Duur van den arbeid.
Werktijden.
Rusttijden.
Overwerk.
Nachtarbeid.
Zondagsarbeid.
Loon, premiën en soortgelijke voordeelen.

b. Arbeid van jongens en meisjes van 12 tot 16 jaren.
Arbeid van jongens en meisjes van 16 tot 18 jaren.
Arbeid van vrouwen.
Bijzondere redenen, waarom het werk van die verschillende personen juist aan hen is opgedragen.
Aard van hunnen arbeid.
Gevaren van bepaalde soorten van arbeid voor hunne gezondheid of voor hun leven.
Duur van hunnen arbeid, enz.
Loon.

c. Lichamelijke, verstandelijke en zedelijke toestand van bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes.
Leeftijd, waarop de arbeid van kinderen zonder bezwaar kan beginnen.
In hoever en tot welken leeftijd bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes onderwijs hebben genoten en nog genieten.
Middelen tot bevordering van behoorlijk schoolbezoek: behoefte aan wettelijke maatregelen.

d. Invloed van het arbeiden van gehuwde vrouwen in fabrieken, werkplaatsen, veenderijen, enz. op den toestand van hare gezinnen.

e. Huisvesting der arbeiders.

II.

a. Opleiding van jeugdige arbeiders in en buiten de werkplaats.
Leerlingschap.
Fabriekscholen.

b. Verzekering of andere voorzorgen bij ongelukken, ziekten, ouderdom of overlijden.

c. Verdere instellingen of maatregelen bij ondernemingen van nijverheid in het belang der arbeiders.

d. Fabrieksreglementen.
Duur van arbeidsovereenkomsten; termijn van opzegging.
Boeten.
Uitbetaling van het loon.

e. Verhouding tusschen werkgevers en arbeiders.
Redenen van minder gunstige verhoudingen.
Werkstakingen: hare oorzaken en gevolgen.

f. Behoefte aan officieele organen voor de belangen der arbeiders.
Voorkoming, bijlegging en beslissing van geschillen tusschen werkgevers en arbeiders.

III.

a. Toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der arbeiders.
Gevaar voor rampen en ongelukken.
Lucht.
Licht.
Verwarming.
Reiniging.
Voorbehoedmiddelen tegen bijzonder schadelijken invloed van grondstoffen of wijze van bewerking.
Afzonderlijke lokalen voor de beide seksen.
Duur van het verblijf in de gebouwen.

b. Uitvoerbaarheid van maatregelen ter verbetering, ook in verband met de belangen der nijverheid.

c. Inrichting der openbare middelen van vervoer met het oog op de veiligheid en de gezondheid van het personeel.

1. Vereeniging „het Werkhuis" te Zaandam.

In antwoord op de ons door u toegezonden missive met vraagpunten hebben wij de eer u te berichten, dat »het Werkhuis" te Zaandam in het leven is geroepen vooral om bedelarij te weren, door aan werkloozen voedsel en werk te verschaffen. Daartoe is het gebouw van 8 uur vm. tot 7 uur nm. geopend.

Gehuwden worden met vrouw en kinderen daarin toegelaten, terwijl zij zelven en hunne vrouwen zich bezighouden met het uitzoeken van boonen, erwten, gort, rijst, enz., en ook door de mannen, ingeval ander werk ontbreekt, touwwerk gemaakt, hout gezaagd of zakken versteld worden, en enkelen door de directie worden uitbesteed om òf bij particulieren, òf bij de stadsreiniging diensten te praesteeren.

Hun wordt daarvoor een loon uitbetaald, evenredig aan het werk, dat werd verricht, waarbij met de qualiteit en quantiteit daarvan wordt rekening gehouden.

De vrouwen en kinderen werken in eene afzonderlijke localiteit; jongens boven 14 jaren in de lokalen, voor mannen bestemd.

Gevaren voor gezondheid en leven zijn aan hunnen arbeid niet verbonden. Van overwerk, nachtarbeid of Zondagsarbeid is natuurlijk in deze inrichting geen sprake.

Zaandam, 3 Juli 1890.

Namens het Bestuur:

J. C. MEG Cz., *Voorzitter.*

Dr. J. F. M. CAUDRI, *1e Secretaris.*

---

2. Vereeniging „de Ambachtsschool" te Wormerveer.

Het Bestuur der Vereeniging «de Ambachtsschool" te Wormerveer heeft de eer, met voorbijgang van die punten, welke niet of minder tot het gebied dier school behooren, u het volgende te berichten naar aanleiding der ontvangen Lijst van Vraagpunten.

I.

c. De ambachtsschool alhier is een uitvloeisel van de afdeeling Wormerveer der Vereeniging «Volksonderwijs". Een klein gedeelte der jongens, die in fabrieken, werkplaatsen, enz. werkzaam zijn, bezoekt die school, namelijk ongeveer vijfentwintig leerlingen. De toelating geschiedt na een examen, of ook zonder examen, maar dàn slechts op gunstig advies van heeren onderwijzers aan de herhalingsschool. Wat het verstand betreft, worden dus zekere eischen gesteld. De lichamelijke en zedelijke toestand der leerlingen gaven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

Naar het oordeel van het bestuur, kan de arbeid van kinderen zonder bezwaar op veertienjarigen leeftijd beginnen, waarbij het dan wenschelijk acht, dat nog twee jaren de herhalings- of ambachtsschool bezocht worde.

Op onze ambachtsschool kan men niet eerder dan op dertienjarigen leeftijd worden toegelaten. De cursus duurt drie jaren. Het onderwijs wordt alleen gedurende zes wintermaanden en alsdan gedurende eenige avonduren gegeven. Daar sommigen eerst nà 13jarigen leeftijd op deze school komen, komt het bezoeken daarvan wel tot het 18de jaar voor.

De jongelui verplichten zich bij toelating tot het getrouw bijwonen der lessen; voldoen zij daaraan niet, dan worden zij een volgend jaar niet weder toegelaten. Na welvolbrachten cursus worden diploma's verstrekt: bij de beoordeeling ter zake het verleenen dezer diploma's komt ook getrouw schoolbezoek in aanmerking. Veel verzuimen komen niet voor.

II.

a. Op onze school is aanvankelijk alléén theoretisch onderwijs gegeven. Sedert eenige jaren is echter daaraan ook de gelegenheid geopend voor de leerlingen, die bij het timmervak zijn, om zich tevens practisch te bekwamen in het timmeren. Met het smeden is gedurende den laatsten cursus eene soortgelijke proef genomen, die aanvankelijk eveneens goede resultaten opleverde.

Wormerveer, 12 Juli 1890.

Het Bestuur der Vereeniging voornoemd:

G. COOL, *Voorzitter.*

R. PIEPER, *Secretaris.*

3. Afdeeling Wormerveer der Vereeniging „Volksonderwijs".

Het bestuur der afdeeling Wormerveer van de vereeniging «Volksonderwijs" heeft gemeend, zich, bij de beantwoording der door uwe commissie gestelde vraagpunten, streng te moeten houden binnen de grenzen der werkzaamheid van genoemde vereeniging.

Het meende dit te meer te moeten doen, wijl ook de commissie voor de hier bestaande ambachtsschool en het bestuur van het departement Wormerveer der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen in gelijken geest zullen handelen.

Daar geen der drie genoemde lichamen in direct verband staat met eigenlijken arbeid, kunnen de door hen te behandelen punten slechts weinig in getal zijn, maar hunne rapporten — in onderling verband beschouwd — zullen allicht bijdragen tot de kennis van den toestand, bedoeld onder I *c*.

Voor zooveel «Volksonderwijs» betreft, komen alleen in aanmerking de vragen 2, 3 en 4 van punt I *c*.

Het eenparig gevoelen van allen, die bij de besprekingen over vraag 2 tegenwoordig waren, was, dat de arbeid van kinderen zonder bezwaar kan beginnen op *veertienjarigen leeftijd*, maar even eenparig werd de wenschelijkheid uitgesproken, dat middelen — wettelijke of andere — mochten gevonden worden, om jeugdige werklieden te verplichten tot minstens *zestienjarigen* leeftijd de herhalings- of Ambachtschool te bezoeken.

Op vraag 3 van *c* kan geantwoord worden, dat het regel is, dat kinderen — ook de toekomstige werklieden — in deze gemeente tot den volbrachten leeftijd van 12 jaren de lagere school bezoeken. Uitzonderingen tot 13 jaar komen voor: die tot 14 jaar zeer zelden.

Kinderen, die de lagere school op 12jarigen leeftijd verlaten hadden, konden tot heden *kosteloos* herhalingsonderwijs ontvangen, maar van deze gelegenheid werd niet algemeen gebruik gemaakt; door meisjes bijna nooit.

De inrichting voor herhalingsonderwijs wordt nog in den loop van dezen zomer gereorganiseerd, om haar in overeenstemming te brengen met de gewijzigde wet op het Lager Onderwijs en met de wet, die den jeugdigen werklieden verbiedt na 7 uur des namiddags te werken.

Het hoofd-idee der reorganisatie zal dan ook zijn, de lessen niet meer om 6, maar om $7^1/_4$ of $7^1/_2$ te doen aanvangen.

Vraag 4. — De middelen, hier aangewend tot bevordering van behoorlijk schoolbezoek, zijn, behalve de invloed van de hoofden der scholen, ieder in zijnen kring, schoolfeesten, om de 2 jaren op groote schaal gegeven aan hen, die minder dan een bepaald aantal schooltijden verzuimden.

Voor het herhalingsonderwijs moet, behalve de invloed der onderwijzers, de *kosteloosheid* daarvan genoemd worden.

In weerwil van deze pogingen tot bevordering van getrouw schoolbezoek, is het betrekkelijk schoolverzuim nog groot ten gevolge van huiselijke omstandigheden, als het doen van boodschappen, het passen op jongere kinderen, als de moeder wascht of schoonmaakt, enz.

Niet slechts als leden van «Volksonderwijs», maar ook naar onze persoonlijke, innige overtuiging, gegrond op jarenlange ervaring, spreken wij de meening uit, dat alleen eene wet op den leerplicht — voor deze gemeente zou men kunnen zeggen schoolplicht — afdoende verbetering kan aanbrengen.

Wormerveer, 14 Juli 1890.

Voor het Bestuur der Afd. voornoemd:

G. COOL, *Voorzitter.*

G. J. ADELINK, *t.-Secretaris.*

---

4. Bouwvereeniging te Wormerveer.

Het bestuur der Bouwvereeniging, gevestigd alhier, heeft de eer u, naar aanleiding van de hem toegezonden Lijst van Vraagpunten mede te deelen, dat, ingevolge Art. 1 der Statuten, het doel der vereeniging is: het aanschaffen, bouwen en voor matigen prijs verhuren van arbeiderswoningen. Het meent daarom alleen omtrent het punt »Huisvesting" u eenige inlichtingen te kunnen geven.

De Bouwvereeniging is successievelijk door bouwen in bezit gekomen van 35 arbeiderswoningen en 4 betere voor kantoorbedienden.

Deze woningen zijn ruim en luchtig gebouwd en voldoen in ruime mate aan de hier bestaande bouwverordening: behalve van goede regenwaterbakken voorzien, zijn ze ook alle aan de duinwaterleiding aangesloten.

De huurprijs der 4 betere woningen is f 220; die der andere wisselt af van f 50 tot f 110 per jaar, inclusief waterverbruik.

Tot uw naricht dient nog, dat het bestuur zich niet herinnert, dat er ooit ééne der woningen van de Vereeniging onbewoond is geweest; daarentegen zijn er steeds, in het enkele geval dat een bewoner door bijzondere omstandigheden zijne woning verlaat, vele gegadigden daarvoor.

Het Bestuur voornoemd:

L. F. BOEKENOOGEN, *Voorzitter.*

P. RUIJTER Dz., *Secretaris.*

Wormerveer, 14 Juli 1890.

---

5. Vereeniging „Arbeid en Hulp" te Landsmeer.

Het Bestuur der vereeniging »Arbeid en Hulp", gevestigd te Landsmeer, heeft de eer, in antwoord op de missive van 28 Juni jl. en de daarbij gevoegde lijst van vraagpunten, het navolgende mede te deelen:

De vereeniging, opgericht in Januari 1887, stelt zich ten doel: arbeid en ondersteuning aan de behoeftigen in die gemeente te verschaffen, hun levenslot te verbeteren, en armoede en bedelarij te voorkomen. De middelen, waardoor zij haar doel tracht te bereiken, bestaan in:

a. het verschaffen van werk, dat behoeftigen in en buiten hunne woningen kunnen verrichten:

b. het uitreiken van geld, levensmiddelen, brandstoffen en kleedingstukken aan behoeftigen, bij strikte noodzakelijkheid.

Voorts stelt de vereeniging zich in betrekking met de instellingen van liefdadigheid en de Algemeene Armenvoogdij in deze gemeente, geeft en vraagt inlichtingen de armenverzorging betreffende, let niet op het verschil van godsdienst, wel op het zedelijk gedrag der behoeftigen, en op de opvoeding, die zij aan hunne kinderen geven.

De vereeniging wordt in stand gehouden door wekelijksche, maandelijksche en jaarlijksche bijdragen der ingezetenen, welke bijdragen nagenoeg algemeen zijn. Zelfs de menschen, wien des winters werk verschaft wordt, dragen des zomers wekelijks enkele centen bij, om de kas te helpen stijven. Voorts steunen gemeente- en waterschapsbestuur de vereeniging met een subsidie voor bepaalde werkzaamheden.

Hoewel het niet altijd even gemakkelijk gaat voor menschen, die geen handwerk verstaan (de meesten, die zich des winters bij de vereeniging aanmelden, zijn visschers) werk te vinden, slaagt men toch meestal daar wel in, hetzij door uitdiepen van slooten, werkzaamheden aan wegen, puinkloppen voor wegen, wegruimen van sneeuw, vegen van ijsbanen, openmaken der vaarten bij ijsgang, zagen van hout, enz., terwijl zooveel mogelijk steeds naar werk wordt gezocht, waardoor eenig geld in de kas der vereeniging terugvloeit.

Het arbeidsloon kan uit den aard der zaak niet hoog zijn, en bedraagt 10 cents per uur, bij een werktijd van 8—4 uur met één uur rusttijd. In bijzondere gevallen, bijv. bij het openbreken der vaarten bij ijsgang, wordt uit vrije beweging overwerk gedaan, waarvoor belanghebbenden bij die vaarten den werklieden dan eene extra vergoeding toekennen. Nacht- of Zondagsarbeid wordt nimmer verricht.

Gemiddeld wordt aan 20 tot 25 mannelijke personen des winters arbeid of hulp verstrekt, die allen den leeftijd van 18 jaren hebben bereikt. De jaarlijksche begrooting bedraagt in ontvangst en uitgaaf circa f 600, welke som, na aftrek van kleine onkosten, geheel gebezigd wordt ter beantwoording aan het voor oogen gestelde doel der vereeniging.

Schoon het doel der vereeniging van geheel philantropischen aard is en de kassen der verschillende armeninstellingen van zware financieele zorgen ontheft, oogst het bestuur niettemin weinig dank in voor zijne goede zorgen, en wel in hoofdzaak van den kant der werklieden, enkelen uitgezonderd. Hare nuttige zijde heeft ook hare schaduwzijde. De werklieden toch, des zomers met de visscherij veel geld verdienende, hebben niet geleerd voor den winter te sparen. Wanneer nu dat jaargetijde daar is en hunne verdiensten niet meer zoo ruim vloeien, is »Arbeid en Hulp" dadelijk de toevlucht. Liever werken zij voor 70 cents daags bij de vereeniging, dan te pogen met de vischvangst meer te verdienen, hetgeen toch zeer wel mogelijk is. Gemakzucht is ook hier in 't spel.

Punt I, *b. c. d.* en *e*, alsmede II en III zijn voor deze vereeniging niet van toepassing.

Het Bestuur der Vereeniging voornoemd:

J. W. REPELIUS, *Voorzitter.*

J. A. WOELDERS, *Secretaris.*

Landsmeer, 18 Juli 1890.

---

6. Vereeniging tot oprichting en instandhouding van het Werkhuis te Wormerveer.

Namens het hoofdbestuur van het Werkhuis alhier, heb ik de eer u het volgende te berichten.

De naam »Werkhuis" is misschien voor onze inrichting minder gelukkig gekozen, daar deze geheel en al het karakter draagt van een toevluchtsoord voor behoeftigen. Het is dus geene werkinrichting in den eigenlijken zin des woords. Het hoofddoel is: „wering der bedelarij". Thans weet ieder ingezetene der gemeente, dat er aan de deur niet behoeft te worden gegeven, daar het Werkhuis van des morgens 8 tot des namiddags 5, 6 of 7 uur (naar omstandigheden) voor een ieder openstaat en aldaar geheel gratis en, zonder dat er voor gewerkt *moet* worden, een gezond en voedzaam maal wordt verstrekt. Het geheele gezin mag worden medegebracht, terwijl — zoo er kinderen beneden het jaar zijn — voedsel wordt medegegeven voor de thuisgebleven moeder.

Kinderen beneden de 12 jaar *moeten* de school bezoeken en komen tegen $12^1/_2$ uur in het Huis eten.

De ouders zijn daarbij geheel vrij in de keuze der school.

Het arbeiden is — gelijk reeds boven werd gezegd — geheel facultatief, en bestaat gewoonlijk in het verrichten van eenig huiswerk (vooral voor de vrouwen), het uitzoeken van erwten en boonen en het zagen van hout.

De betaling dezer werkzaamheden is zoodanig geregeld, dat ± f 1.50 à f 1.75 per week en per persoon kan worden verdiend.

Het Werkhuis helpt den arme dus den winter doorkomen. De bezoekers behooren in den regel tot dezelfde categorie. Eigenlijke werklieden melden zich zelden of nooit aan, daar de bevolking bijna uitsluitend wordt gerecruteerd uit de zoogenaamde „losse werklui" (zaadsjouwers, rijstdragers, enz.), die, tegenover een grof weekloon in den zomer (soms f 20 à f 25), des winters geheel zonder verdienste zijn.

De lokalen zijn luchtig en van zeer voldoende afmeting, terwijl er in den winter voor eene behoorlijke verwarming wordt zorg gedragen.

Wormerveer, 15 Juli 1890.

Namens het Hoofdbestuur:

W. H. VAN TIENEN, *Secretaris*.

---

7. Departement Wormerveer der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen.

In antwoord op uwe missive aan den heer Voorzitter van het dept. Wormerveer der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, heb ik de eer, als secretaris van dat departement u te antwoorden:

1°. dat de werkkring van het departement uit den aard der zaak en door locale omstandigheid zeer beperkt is; en

2°. dat men daardoor slechts voor een zeer klein deel kan medewerken aan de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van de personen, door u bedoeld en wel:

a. door de instandhouding en voortdurende uitbreiding eener volksbibliotheek;

b. door een jaarlijksch subsidie te schenken aan de scholen voor voorbereidend lager onderwijs, die hier onzes inziens voortreffelijke resultaten opleveren;

c. door nu en dan geschriften onder het volk te verspreiden, die vanwege het hoofdbestuur verkrijgbaar gesteld worden bij den uitgever M. E. de Grauw, te Ouderkerk;

d. door het van tijd tot tijd doen houden van volksvoordrachten ;

e. door het schenken van medailles met gepaste toespraken en vertoon van feestelijkheid aan personen, die een 50jarigen diensttijd met eere vervulden.

Wormerveer, 18 Juli 1890.

Namens het Departement voornoemd :

J. W. BACKER, *Secretaris.*

---

8. Burger-vereeniging „Hulp in Lijden" te Krommenie.

Op uwe aanvrage om aangaande onze vereeniging de noodige inlichtingen te verkrijgen, zijn wij ten volle bereid u dezelve te doen toekomen.

Natuurlijk kunnen wij niet anders dan punt *b* van de tweede paragraaf beantwoorden, aangezien deze alleen betrekking heeft op onze vereeniging.

In 1883 besloten eenige burgers deze vereeniging tot stand te brengen. J. Leguit Cz., G. Wout, Jb. Seebach en A. Knijnenberg noodigden de burgers op eene algemeene vergadering, waarop er terstond 148 als lid toetraden.

Aanvankelijk opgericht voor gehuwde mannen, weduwen en dienstboden boven 18 en niet ouder dan 52 jaar, is echter deze bepaling in 1887 in zooverre gewijzigd, dat ook jonge leden zich kunnen aanmelden. Hieronder werd verstaan, dat zij ouder dan 15 en niet boven de 18 jaar waren; was deze leeftijd bereikt, dan werden zij als gewoon lid ingeschreven.

Jonge leden betalen 's wekelijks halve contributie, en genieten derhalve bij ziekte of verwonding ook halve ondersteuning: zij hebben het recht de vergaderingen bij te wonen, doch mogen niet medestemmen, noch aan de debatten deelnemen.

Om u dienaangaande meer in kennis te stellen sluiten wij hierbij een reglement in.

Ons bestuur bestaat uit 5 leden en 4 commissarissen van toezicht ; dezen worden gekozen uit de donateurs.

Donateurs en donatrices zijn zij, die de vereeniging steunen met minstens f 2.50 per jaar.

De ondersteuning mag niet meer dan f 6 per week bedragen, om reden, dat de loonstandaard in onze gemeente ongeveer f 7.50 à f 8 bedraagt.

Onze laagste uitkeering was in 1885 f 3.50 per week; veel zieken bij een ledental van 148 ; doch deze toestand was slechts tijdelijk, zoodat wij allengs konden vermeerderen en de uitkeering thans weder f 5.50 per week bedraagt.

Op 31 December was de toestand aldus :

Aan effecten	f2500.—
Op de spaarbank	- 8.46
Hulpkas	- 9.10
Saldo in kas.	- 108.76
Totaal . . .	f2626.32

De hulpkas, hierbij vermeld, is bestemd voor die leden, welke buiten staat zijn om wekelijks hunne contributie te betalen ; dan wordt hun voor ten hoogste zes weken hulp verstrekt ; hiervoor is in 1887 f 10 uitgetrokken.

Krommenie, 21 Juli 1890.

Het Bestuur :

JN. KOOMEN.
Js. HOFF.
C. KAPER Cz.
G. WOUT.

---

9. Departement Wormer-Jisp der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen.

In antwoord op uwe missive van 1 Juli jl. heb ik de eer uwer Commissie het volgende te melden.

De verhouding tusschen werkgevers en arbeiders in deze gemeente mag gunstig genoemd worden. Kapitalisten worden hier niet aangetroffen. Behalve enkele veehouders van ± 20, 30 koeien, zijn hier velen, die in het houden van een paar koetjes een klein bestaan vinden. Eenigen trachten als visscher in hunne behoeften te voorzien, anderen zich te verhuren als daglooner bij de boeren. Verder heeft men hier, misschien in grooter aantal dan elders, winkeliertjes.

Meer de aandacht uwer commissie waard is de papierfabriek der heeren Van Gelder, waar ruim 100 personen (mannen, jongens en meisjes) geregeld werk vinden. Zij werkt zoowel bij nacht als bij dag, van Zondag-avond 12 uur tot Zaterdag-avond 12 uur. Zondagsarbeid heeft niet dan in de uiterste noodzakelijkheid plaats. Week aan week heeft het werkvolk bij afwisseling dag- en nachtwerk: het uur van aflossen is 6 uur 's avonds en 's morgens. In het algemeen is de geest onder het fabrieksvolk uitmuntend. Er wordt een behoorlijk loon uitbetaald, en in geval van ziekte of ongeschikt worden voor den arbeid ontvangen de arbeiders voor langeren of korteren tijd geheel of gedeeltelijk hun loon. Kapitale grieven bestaan bij de arbeiders niet. Indien ze bestonden, zou ik er van gehoord hebben, doch ik heb mij er nooit op toegelegd ze uit te vorschen, meenende daardoor wellicht ontevredenheid op te wekken.

De directeur is iemand, wien de belangen der arbeiders ter harte gaan en die een werkzaam aandeel neemt in alles, wat in deze gemeente ten behoeve der arbeiders in het algemeen wordt verricht. Een onderling werkliedenfonds tot geldelijke uitkeering en een onlangs opgericht ziekenfonds ter verkrijging van geneeskundige behandeling en medicijnen in geval van ziekte maken het leven der arbeiders zonder al te drukkende zorgen.

Wat de woningen betreft, vele arbeiders hebben een eigen huisje, dat zij dikwijls met medewerking der patroons hebben kunnen koopen. Daar bijna bij elke woning een tuin is, waarin aardappelen en groenten geteeld worden, kunnen de arbeiders hun vrijen tijd ten nutte van hun gezin besteden. Er wordt weinig misbruik gemaakt van sterken drank en de mannen zijn huiselijk.

In vele opzichten kan dus de algemeene maatschappelijke toestand bepaald gunstig heeten. Alleen betreur ik het zeer, dat het meerendeel der kinderen, zoodra de 12jarige leeftijd bereikt is en er werk voor ze gevonden wordt (sommigen ook zonder dat), de school verlaten, de meisjes somtijds op 10- of 11jarigen leeftijd. De kinderen eindigen dus hun leertijd op een tijdstip, eigenlijk pas geschikt om het onderwijs met vrucht te kunnen volgen, en het zal geen betoog behoeven, dat, indien het niet mogelijk is dergelijke toestanden langs wettelijken weg te veranderen en het verbod van kinderarbeid uit te strekken tot den 13jarigen leeftijd, er dan ten minste overal op het platteland gelegenheid moest bestaan om herhalingsonderwijs te ontvangen.

Wormer, 22 Juli 1890.

De Voorzitter van het Departement voornoemd:

H. G. VAN GERVE.

---

10. Afdeeling Wormerveer van het Nederlandsch Werklieden-Verbond „Patrimonium".

Als antwoord op uwe missive, dd. 28 Juni 1890, begeleidende eene lijst van vraagpunten, heeft het bestuur der afdeeling Wormerveer van het Ned. Werklieden-verbond «Patrimonium" de eer u het volgende te berichten.

Het bestuur heeft eene bijeenkomst gehouden met eenige leden der afdeeling, die op verschillende fabrieken of in werkplaatsen arbeiden.

In die bijeenkomst werd de lijst van vraagpunten besproken.

Het bestuur meent niet beter te kunnen doen, dan u een kort overzicht te geven van hetgeen naar aanleiding van de lijst besproken werd.

Ia. 1°. Werktijden. — Er zijn alhier fabrieken, waar de werktijd is van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur, terwijl eene andere ploeg arbeiders van 's avonds 8 tot 's morgens 10 uur werkt.
Op eene andere fabriek is de werktijd van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur, en van 's avonds 6 tot 's morgens 6 uur voor eene andere ploeg arbeiders.

2°. Rusttijden. — Er is eene fabriek, waar geen rusttijd is en waar de arbeiders onder het werk moeten eten, zoo goed mogelijk, of liever, zoo spoedig mogelijk.
Op eene andere fabriek is ook wel geen eigenlijke rusttijd, maar daar wordt het werk ietwat gemakkelijker gemaakt onder het eten.

3°. Overwerk. — Er is eene fabriek, waar de gezonden voor de zieken moeten inspringen, waardoor zij 18 in plaats van 12 uren moeten arbeiden. Daarin kon verbetering gebracht worden door het stellen van eene reserve.

4°. Nachtarbeid. — Algemeen werd de wenschelijkheid uitgesproken van afschaffing van den nachtarbeid.

5°. Zondagsarbeid. — Niet minder van afschaffing van allen Zondagsarbeid. Er zijn fabrieksarbeiders, die tot 4, anderen, die tot 6 en sommigen, die tot 8 uur in den Zondag-morgen moeten werken. «Patrimonium" zou o zoo gaarne zien, dat alle Zondagsarbeid mocht ophouden, niet alleen om aan de arbeiders de noodige Zondagsrust te verschaffen, maar ook opdat zij naar hun wensch den geheelen Zondag konden heiligen.

6°. Loon, enz. — Op sommige fabrieken wordt aan de werklieden voor de duizend lijnkoeken f 5 uitbetaald, terwijl er eene fabriek alhier is, waar voor die hoeveelheid slechts f 4.48 wordt gegeven. Dit schijnbaar kleine verschil beloopt in de week een aardig sommetje voor die arbeiders.

De handwerkslieden zijn over het algemeen tevreden over hun loon. De schilders echter ontvangen slechts 15 cents per uur, en hebben daarenboven eigenlijk maar een half jaar volop werk.

I*b*. Er zijn fabrieken, waar jongens van 16—18 jaar denzelfden werktijd (dag- en nachtwerk) als de volwassen werklieden hebben.

II*b*. Bij eene fabriek alhier bestaat een fonds, door een der patroons geheel uit eigen middelen gesticht en waarvoor de werklieden geene de minste contributie behoeven te storten, uit welk fonds ondersteund worden: *a*. werklieden, die òf door ongelukken òf door ouderdom geheel of gedeeltelijk ongeschikt worden voor den arbeid, *b*. bij overlijden de weduwe en haar gezin.

II*d*. Aan de meeste fabrieken wordt het loon des Zaterdag-avonds uitbetaald. Deze gewoonte heeft dit nadeel, dat de werklieden, die de nachtweek hebben en dus des Zondag-morgens 4, 6 of 8 uur naar huis gaan, dan eerst hun loon aan hunne vrouwen kunnen geven, waardoor dus velen op den Zondag inkoopen moeten doen en daardoor den Zondag ontheiligen. Dit bezwaar weegt vooral zwaar bij de leden van «Patrimonium». Beter is het daarom des Dinsdag-avonds het loon uit te betalen, zooals hier enkele werkgevers doen.

II*f*. De behoefte aan officieele organen voor de belangen der arbeiders wordt ook onder de leden van «Patrimonium» gevoeld, en werd ook in deze bijeenkomst uitgesproken. Bijv. door de oprichting van Kamers van arbeid zou daarin kunnen worden voorzien.

III*a*. Er is hier eene fabriek waar, door het aanbrengen van eenige verandering, het gevaar voor ongelukken, die door het vallen of breken van werktuigen of gedeelten daarvan zouden kunnen plaats hebben, vermeden of weggenomen kon worden.

Wormerveer, 23 Juli 1890.

Namens het Bestuur voornoemd:

D. VAN DER HOEVEN, *Secretaris*.

---

11. Afdeeling Krommenie van de Noordhollandsche Vereeniging „Het Witte Kruis".

De Afdeeling Krommenie van de N. H. Vereeniging »Het Witte Kruis", zal de vragen van de Staatscommissie van Arbeidsenquête beantwoorden, voor zooverre zij deze oordeelt betrekking te hebben op haren werkkring en toestanden te betreffen, voorkomende te Krommenie.

De voornaamste hier bestaande takken van bedrijf en nijverheid zijn:
het boerenbedrijf (kaasmakerij);
de zeildoekweverij met bijbehooren;
de sigarenmakerij;
de zakjesplakkerij.

De boerenarbeiders meenen wij buiten bespreking te kunnen laten.

De gevaren voor de gezondheid bij de takken van nijverheid kunnen alleen ontstaan door inademing van hennep-, tabak- en papierstof, wat in mindere mate weinig schade geeft, maar bij grootere hoeveelheden merkbaren invloed heeft op luchtwegen en het geheele gestel.

Direct gevaar voor het leven bestaat bijna alleen in de stoomzeildoekweverijen en stoomspinnerijen: echter zijn de tamelijk dikwijls voorkomende kleinere en grootere kwetsuren meestal, volgens verklaring der gekwetsten, veroorzaakt door eigen onvoorzichtigheid.

De arbeiders zijn gehuisvest in alleenstaande of in onder één dak gebouwde houten woningen, elk bestaande uit een woonvertrek met eene vloeroppervlakte van circa 20 M². In dit vertrek bevinden zich meestal twee bedsteden, één of twee ramen, een schoorsteen, een voor- en een achterdeur. Achter dit woonvertrek is gewoonlijk een klein vertrekje van eenige vierkante meters oppervlakte, waar de grovere huishoudelijke werkzaamheden verricht worden.

De handwevers doen hun werk in zoogenaamde weefschuren.

De beperkte woningen zien er meestal inwendig knap uit, wat natuurlijk afhangt van het meerder of minder talent van de huisvrouw, om, bijv. voor man en vier kinderen, van eene wekelijksche gemiddelde verdienste van f 8, of voor ongeveer 20 cents per dag en per persoon, huisvesting, voeding en kleeding te verschaffen. De woningen, hoe beknopt ook, zijn niet ongezond. Zij zijn een voet of meer boven den grond op paaltjes gebouwd, en de reten in vloer en wanden zijn gewoonlijk meer dan voldoende om bij eenige windsterkte eene ruime ventilatie in het vertrek te geven.

De huurprijzen dezer woningen varieeren tusschen 12 en 30 stuivers 's weeks, en indien de huisjes meer beginnen te gelijken op varkenskotten dan op menschenverblijven, dan is hier gelukkig nog eene gemeentepolitieverordening, krachtens welke de woningen te verbeteren zijn of onbewoonbaar verklaard worden.

De regenwaterbakken staan ook onder politietoezicht: zij moeten voldoenden inhoud hebben en in goeden staat verkeeren. »Het Witte Kruis" zorgt zooveel mogelijk, dat de arbeiderswoningen kosteloos aan de Zaanlandsche waterleiding worden aangesloten.

De privaten bevinden zich buiten de woningen op de slooten, zoodat alleen bij onzindelijke menschen de kamerlucht onfrisch riekt.

»Het Witte Kruis" verstrekt in geval van ziekte kosteloos het materiaal, dat bij de verpleging noodig is.

De handwevers, die hun bedrijf bij huis uitoefenen, hebben geen ongezond werk, zoolang de verdienste hen in staat stelt door voldoend voedsel hun lichaam het arbeidsvermogen terug te geven, dat het door hun tamelijk zwaren arbeid verliest.

De stoomzeildoekfabrieken zijn hier alle nieuw gebouwd en, wat oppervlakte en hoogte betreft, vrij ruim.

De bewerking van het fabrikaat eischt veel licht, wat in ruime mate verkregen wordt door bovenvensters, die aan den noordkant geplaatst zijn.

Of het groot geraas in de stoomweverijen schadelijken invloed heeft op het gehoororgaan, is hier niet onderzocht: klachten zijn er niet over vernomen.

Behalve in de ziederij en in de pakhuizen, zweeft er in alle lokalen eene groote hoeveelheid stof, niettegenstaande overal door middel van ramen in ruime mate luchtverversching te verkrijgen is. Ongelukkig staat het openen en sluiten der ramen in het bereik van den werkman, die liever in het stof dan in den tocht staat. Het gevolg hiervan is, dat het dikwijls in de gebouwen van de spinnerij, de kaarderij en hekelarij niet uit te houden is. De atmosfeer in weverijen, enz. is te verbeteren met goedwerkende, doelmatig geplaatste ventilatoren: maar de hekelaars zullen wel altijd een bijzonder soort menschen moeten zijn. Zij produceeren zóóveel stof, dat zij, in de open lucht werkende, bij een flink briesje er geen last van zouden hebben. Een groote, sterk werkende ventilator zou het stof kunnen verwijderen, maar tevens de te bewerken hennep medenemen.

Een respirator doet de werkman niet gaarne voor den mond. Men ziet ze hier nooit gebruiken.

Eveneens is het met de ventilatie in de sigarenfabrieken gesteld. De ruimte is over het algemeen groot genoeg voor het aantal werklieden. Aan alle kanten bevinden zich openslaande ramen. Wanneer men op een zomerdag het vertrek der sigarenmakers binnentreedt en alle ramen openstaan, dan is het daar, de eigenaardige scherpe tabakslucht uitgezonderd, niet onaangenaam. Maar 's winters, wanneer alle ramen dicht zijn en de kachel heet staat, dan is de atmosfeer in zulk een vertrek walgelijk. Ook hier is eene goede ventilatie, buiten het bereik van den werkman, eene vereischte; te meer daar de sigarenmakers, den geheelen dag in datzelfde vertrek zittende, hun werk verrichten. Een frisch uitziende sigarenmaker behoort dan ook tot de bijzonderheden.

Op de zakjesplakkerij is uit een hygiënisch oogpunt weinig aanmerking te maken, evenmin op het aldaar verricht wordende werk.

Namens de Afdeeling voornoemd:

Krommenie, 24 Juli 1890. COLLARD, *Secretaris*.

---

12. Departement Zaandam der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen.

De werkkring van het departement bepaalt zich tot het onderhouden of steunen van inrichtingen van onderwijs, het beheer eener spaarbank en van eene leesbibliotheek. Geen dezer instellingen stelt het bestuur in de gelegenheid, afdoende antwoorden te geven op de door u gestelde vraagpunten, uitgenomen misschien die onder litt. *c* en *e* van rubriek I.

Het heeft echter gemeend uwe vraag iets ruimer te mogen opvatten en, gebruik makende van ervaring, opgedaan buiten den werkkring van het departement, waar noodig aangevuld door bij anderen ingewonnen informatiën, op de voornaamste punten inlichtingen te mogen geven.

In de hierbij gevoegde tabel (1) worden de voornaamste punten, voorkomende onder litt. *a* en *b* van rubriek I beantwoord. Ter aanvulling daarvan volgen hier eenige opmerkingen.

I.

1. Aard van den arbeid, enz.

Voor de gezondheid bepaald schadelijke bedrijven worden in deze gemeente niet uitgeoefend. Het minst

(1) Zie bladz. 15

bevorderlijk voor de physieke en intellectueele ontwikkeling is de olieslagerij. De benauwde warme atmosfeer en het aanhoudend geklop der heien werkt afmattend en verdoovend.

De houtzagerij, waarbij het werk steeds in open lucht of in den tocht geschiedt, vereischt krachtige gestellen en vormt die, maar geeft tevens eene zekere mate van ruwheid.

De werklieden op de gortpellerijen hebben het voorrecht, voor zich — niet voor hunne gezinnen — gratis gort te krijgen. Zij behooren tot de meest ontwikkelde arbeiders.

De werklieden op de windmolens verkeeren in een eigenaardigen toestand. Er gaan dagen en weken voorbij, waarin zij nauwlijks een hand behoeven uit te steken: dan komen er tijden, waarin zij voortdurend hard moeten werken.

2. Duur van den arbeid. Werktijden. Rusttijden, enz.

Bij de beoordeeling van den arbeidsduur moet het bovenstaande in aanmerking worden genomen: het bemoeilijkt de regeling der werk- en rusttijden. De regel is, dat een windmolen werkt, als er wind is. Alleen de houtzaagmolens wijken daarvan af. Daar heeft men een vasten rusttijd tusschen 12 en 1 uur 's middags: wanneer er bij goeden wind wordt overgewerkt, duurt dit tot hoogstens 12 uur 's nachts: niet dan bij hooge uitzondering maalt een houtzaagmolen 's nachts door.

Op de oliemolens werken eene dag- en eene nachtploeg: ieder heeft een werktijd van 16 uren. De arbeiders kunnen naar huis gaan om te slapen, overigens moeten zij de rust- en schafttijden onderling verdeelen. Op de overige windmolens werkt één ploeg. Wanneer dag en nacht wordt doorgemalen, moet men elkaar aflossen om te rusten of te slapen in den molen.

Ook op de stoompellerijen en olieslagerijen geschiedt het eten, enz. in de fabriek onder het werk door, bij onderlinge regeling.

3. Loon, enz. — Het loon loopt op de verschillende fabrieken en molens nog al uiteen. De in de tabel genoemde cijfers zijn te beschouwen als gemiddelden. Vast weekloon en eene belooning voor overwerk is regel. De olieslagers worden betaald naar het aantal lasten zaad, hetwelk is vermalen of het aantal gefabriceerde koeken. Bovendien krijgen zij betaling voor het afleveren van olie en koeken, hetwelk echter grootendeels den blokmaker (meesterknecht) ten goede komt. Het loon der stijfselmakers hangt af van het aantal brouwsels, hetwelk in eene week wordt gemaakt. De in de tabel gemelde cijfers gelden voor één brouwsel; men maakt er veelal twee, somtijds drie.

In alle vakken en bedrijven wordt het loon uitbetaald in geld op Zaterdag. Gehuwde houtzagers krijgen gewoonlijk één zak zaagsel per week. Verschillende fabrikanten geven in November zoogenaamd slachtgeld, hetwelk van f 10 tot f 35 bedraagt.

4. Arbeid van jongens en meisjes.

Behalve in een paar waschinrichtingen wordt door meisjes of vrouwen in deze gemeente geen fabrieksarbeid verricht.

De jongens op de fabrieken en molens zijn meestal boven de 16 jaar, uitgezonderd op de houtzagerijen. De daar werkende zoogenaamde »kotjongens" zijn veelal jonger. De jongens verrichten lichten arbeid en worden, zoo goed en zoo kwaad als het gaat, door de boven hen staande arbeiders opgeleid voor het vak, waarin zij werkzaam zijn. Bij de drukkerijen, zakkenplakkerijen en sigarenmakerijen heeft de omstandigheid, dat hun werkkracht goedkoop te verkrijgen is, invloed op hun aantal. Op de broodfabriek geeft men voor het snijden en inpakken van beschuit de voorkeur aan jongens.

5. Lichamelijke, verstandelijke en zedelijke toestand van bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes, enz.

Deze is over 't algemeen bevredigend. Ziekelijke, lichamelijk slecht ontwikkelde kinderen zijn er hier betrekkelijk weinig. Grove onzedelijkheid komt hoogst zelden voor. Bijna zonder uitzondering hebben de jongens de lagere school doorloopen: de groote meerderheid geheel, eene kleine minderheid tot de 4de of 5de klasse. De school wordt in den regel op 12- à 13jarigen leeftijd verlaten. Van hen, die niet de zesde (de hoogste) klasse hebben bereikt vóór hun ontslag, bezoekt een groot deel de door het departement opgerichte herhalingsscholen.

Het schoolverzuim op de openbare scholen bedroeg in 1889 om andere redenen dan ziekten van 1—4 %.

Naar het oordeel van het bestuur is schoolbezoek tot het 14de jaar hoogst wenschelijk, en om daartoe te komen invoering van leerplicht tot dien leeftijd. Middelen tot bevordering van behoorlijk schoolbezoek worden hier niet toegepast. De plaatselijke commissie van toezicht op het lager onderwijs houdt echter streng contrôle over het verzuim der kosteloos schoolgaande kinderen.

De huisvesting der arbeiders is zeer voldoende. Dank zij de eigenaardige ligging der gemeente, ontbreekt nergens licht en lucht, en behoeven geen arbeiderswoningen van meer dan één verdieping te worden gebouwd.

II.

a. Jongens, in de bouwvakken werkzaam, bezoeken meestal de Burger-avondschool. Overigens wordt aan opleiding van jeugdige arbeiders buiten de werkplaats of fabriek niets gedaan.

b. Eenige fabrikanten hebben hunne werklieden verzekerd tegen ongelukken. Pensioenverzekering wordt niet toegepast. In den regel ontvangen ouden van dagen pensioen van hun patroon en behouden de werklieden bij ziekte hun loon. Maar zij hebben daarop geen *recht*, en niet alle patroons houden zich aan dien regel. Eene vereeniging van patroons, »de Toekomst", geeft uitkeeringen aan weduwen. De arbeidersvereeniging »Help u zelven" en een paar kleinere corporaties geven steun aan weduwen en bij ziekten. Er bestaat een ziekenfonds

van geringe beteekenis; een, op grooter schaal opgezet, is in wording. Tot nu toe verleent de gemeente op ruimen voet kosteloos geneeskundige hulp.

c. Alleen aan de broodfabriek bestaat een fonds voor uitkeering bij ziekte. Daarvoor betalen de werklieden 1 %, de firma 1½ % van het loon.

d. Fabrieksreglementen, der vermelding waard, zijn er niet.
Een termijn van opzegging der arbeidsovereenkomsten is niet vastgesteld. Men verbindt zich voor eene week. Gewoonlijk echter wordt over en weêr de dienst eenige weken vooraf opgezegd.
Omtrent boeten is niets te vermelden.

e. De verhouding tusschen werkgevers en arbeiders laat weinig te wenschen over. De fabrieken zijn niet groot. Het meerendeel der werkgevers komt dagelijks zelf in aanraking met de werklieden, kent hen persoonlijk niet alleen, maar is ook dikwijls op de hoogte hunner huislijke omstandigheden. Dit bevordert de goede verstandhouding, en geschillen van beteekenis zijn dientengevolge onbekend. Ook in die gevallen, waarin de werklieden gegronde redenen tot ontevredenheid kunnen hebben, openbaart deze zich niet in een openlijken strijd.

f. De werklieden laten niet blijken, dat zij behoefte gevoelen aan officieele organen voor hunne belangen.

III.

Op de in deze rubriek voorkomende punten meent het bestuur het antwoord te moeten overlaten aan meer bevoegden.

Zaandam, 26 Juli 1890.

Het bestuur voornoemd:

P. MUL, *Voorzitter.*
W. J. PEKELHARING, *waarn.-Secretaris.*

	WERKTIJD.	DUUR VAN DEN ARBEID.	RUSTTIJD.	OVERWERK.	NACHT-ARBEID.	ZONDAGS-ARBEID.	LOON		*Aanmerkingen.*
							VOLW.	JONGENS.	
Pellerijen (wind)	6 u. 's m. — 8 's av.	11 uren	½ u. 's ocht., 1½ u. 's m., 1 uur 's av.	bij wind wordt 's nachts overgewerkt		hoogst zelden	ƒ 6 — ƒ 10	ƒ 2.—	*Windpellerijen.* Het loon te vermeerderen met ± ƒ 3½ per week voor overwerk.
id. (stoom)	16 uren	13 à 15 uren	1 à 3 uren	neen	altijd	nooit	ƒ 8 à ƒ 18		*Stoompellerijen.* ⅓ der arbeiders werkt alleen bij dag. De overigen bij nacht en dag. Zij verdeelen den arbeid met dien verstande, dat ieder op zijne beurt 16 achtereenvolgende uren in de fabriek is.
Olieslagerij (wind)	16 »	13 à 15 »	1 à 3 »	bij wind 's nachts		nooit	ƒ 7½ à ƒ 11½	ƒ 6 à ƒ 4	*Wind- en Stoomolieslagerijen.* Zie toelichting hierboven bij *Stoompellerijen.*
id. (stoom)	12 »	9 à 11 »	1 à 3 »	neen	altijd	nooit	ƒ 8 à ƒ 12	ƒ 6 à ƒ 4	
Houtzagerij (wind)	's zomers 5 u. 's ocht. — 7 u 's av. 's winters 8 u. 's ocht. — 4 u. 's av.	5—12, 1—7 u. 8—12, 1—4 u.	12—1 »	bij wind tot 12 u. 's nachts		nooit	ƒ 4 — ƒ 11½	ƒ 2.25	*Houtzagerijen.* Idem.
id. (stoom)	6 u. 's ocht. — 7 u. 's av.	6—12, 1—7 u.	12—1 »	2 à 3 uur	hoogst zelden	nooit	ƒ 6½ — ƒ 15		
Verfmalerij (wind)	14 uren	± 12 uren	± 2 uren	bij wind 's nachts		nooit	ƒ 6 à ƒ 9		*Verfmalerijen.* Idem.
Stijfselmakerij. . .	± 13 »	hoogstens 12 uren	minstens 2 uren		nooit	nooit	ƒ 7 à ƒ 11	ƒ 2 à ƒ 3½	*Stijfselmakerijen.* Idem.
Bakkerijen	14 à 16 uren	onbepaald	onbepaald	neen	altijd	's avonds	ƒ 5 à ƒ 12 met kost	ƒ 1 à ƒ 2½	*Bakkerijen.* Rusttijd ±2 uren; werktijd Zaterdag-Zondag somtijds ± 24 uren.
Broodfabriek . . .	14 uren	7 's av.—9 u. 's ocht. 6 's ocht.—8 u. 's av.	1½ uur	zelden	altijd	's avonds	ƒ 6½ à ƒ 20	ƒ 1 — ƒ 5	*Broodfabriek.* Twee ploegen. 's Nachts van 3—4 u., altijd rust; overige rusttijden naar omstandigheden.
Zakkenplakkerijen.	11 à 12 uren	7½—12 u 's m. 1¼—4 u. 's av., 5—8 u. 's av.	2¼ »	zelden	nooit	nooit	ƒ 5 à ƒ 10	ƒ 2 à ƒ 3½	
Timmerlieden. . .	8 u. 's ocht. — 4 u. 's av.	8—12 u., 1—4 u.	12—1 uur				16 à 18 cts. p. u.		
Ververs	7 » » — 5 » »	7—8, 8½—12, 1—5 u.	8—8½, 12—1 u.	tot 9 uur	nooit	nooit	16 cts. per uur		*Timmerlieden, ververs, metselaars.* De werktijden in deze vakken zijn gelijk; de loonen verschillend.
Metselaars	6 » » — 7 » » 5 » » — 8 » »	6—8, 8½—12, 1—4, 4½—7u. 5—8, 8½—12, 1—4, 4½—8u.	8—8½, 12—1, 4—4½ u. 8—8½, 12—1, 4—4½ u.				13-20 cts. p. u.		
Sigarenfabrieken .	11 à 12 uren	8—12, 1½—7 uur	12—1½ uur	tot 9 uur (niet geregeld)	nooit	nooit	ƒ 5 à ƒ 10	ƒ 1 à ƒ 2¼	*Sigarenfabrieken.* Het loon wordt per mille betaald; jongens werken niet over.
Drukkerijen . . .	12 uren	10 uren	2 uren	zelden	nooit	nooit	ƒ 4 à ƒ 10	ƒ 2 à ƒ 4 ƒ ½ à ƒ 2½	
Schoenmakerijen .	12 »	10 »	2 »	zelden	nooit	nooit	ƒ 7 à ƒ 11	ƒ 1	

13. Burgervereeniging „Onderling Hulpbetoon" te Zaandam.

Wij hebben uwe missive van 28 Juni jl. ontvangen en in onze vergadering van 6 Juli daaraanvolgende besproken, en ook de lijst van vraagpunten nagegaan.

Tot uwe inlichting is echter dienende, dat onze vereeniging, waarvan wij zoo vrij zijn u een reglement, benevens ons laatste jaarverslag aan te bieden, niet is eene zaak van politieken of godsdienstigen aard, maar eene, die meer onder het burgerlijke huishoudelijke is te plaatsen, zooals u bij nader onderzoek blijken zal.

In dien zin hebben wij dan ook ruim 21 jaar voortgewerkt, en 't is wel degelijk op verzoek van het jongere geslacht, dat er verandering komt; en waartoe zulks leiden zal, zal de tijd leeren.

Wij zijn niet degenen, welke met een Domela Nieuwenhuis de wet van 19 Januari 1890 (*Staatsblad* n°. 1) als een prulleblad beschouwen; want wij kennen dezelve niet.

Wij hebben ons bestaan te danken aan ons zelven maar ook aan onze meergegoede ingezetenen. Onze zaak is eene vereeniging van welgezinde burgers, welke door eene kleine bijdrage elkander ingeval van leed en nood steunen, voor zoover zulks strekken kan, en dientengevolge verzoeken wij van alle vraagstukken van den dag verschoond te blijven.

Zaandam, 27 Juli 1890.

Namens het Bestuur:

G. SPIJKER, *Secretaris.*

---

14. Vereeniging „Volksgezondheid" te Wormerveer.

Het bestuur der vereeniging »Volksgezondheid" alhier meent, dat van de haar door uwe Commissie ter beantwoording toegezonden vragen alleen die onder *1e* (Huisvesting der arbeiders) binnen den werkkring der vereeniging valt.

Ook acht het bestuur bij het betrekkelijk kort bestaan der Vereeniging zich vooralsnog niet in staat op andere vragen een voldoend antwoord te geven.

Het heeft daarom de eer u te berichten, dat de toestand der arbeiderswoningen in deze gemeente in het algemeen *vrij goed* kan genoemd worden.

In de laatste jaren toch zijn tal van woningen geheel vernieuwd, en daarbij is rekening gehouden met de vrij krasse bepalingen eener gemeentelijke verordening op het bouwen.

Deze bepalingen betreffen den toestand en de verbetering van den ondergrond, het peil van den vloer boven AP. of dat van het water in den Westzaner-polder, de hoogte en oppervlakte der vertrekken, de grootte en inrichting van regenbakken, de inrichting tot wegruiming van faecaliën, enz.

Daarbij zijn ook vele woningen door verbreeding van straten en wegen in ruimer genot van licht en lucht gekomen, terwijl de aansluiting aan de Zaanlandsche Duinwaterleiding meer en meer toeneemt.

Om deze redenen meent het bestuur, dat de gemeente, ook ten aanzien der arbeiderswoningen, tegenwoordig in vrij gunstigen toestand verkeert.

Het Bestuur der vereeniging voornoemd:

DR. P. C. KORTEWEG,
loco-President.

G. J. ADELINK,
Secretaris.

Wormerveer, 27 Juli 1890.

---

15. Afdeeling „Zaanland" der Maatschappij tot bevordering der geneeskunst.

Omtrent de meeste door uwe commissie gedane vragen acht de afdeeling Zaanland der Maatschappij tot bevordering der geneeskunst, zich niet bevoegd inlichtingen te verschaffen.

Op gevaar af van zich te weinig te bepalen tot *zakelijke* inlichtingen, meent zij er op te moeten wijzen, dat, naar hare meening, in meerdere fabrieken de werktijden te lang zijn, en de rusttijden niet zoodanig geregeld zijn, dat het middagmaal thuis kan genuttigd worden. Zij meent, dat hierdoor de man en vader minder met zijn huisgezin medeleeft dan voor hemzelven en zijn gezin wenschelijk is.

Als meer direct gevolg ziet men slechte spijsvertering ontstaan bij arbeiders in windmolens, ten gevolge van onregelmatige schafturen.

De huisvesting der arbeiders, nog al verschillend in de verschillende plaatsen, is in het algemeen vooruitgaande.

Verwondingen in fabrieken ziet men bijna alleen optreden aan vingers en handen ten gevolge van onvoorzichtigheid.

In smederijen en slijperijen, vooral in de houtzaagfabrieken, komen veelvuldig verwondingen van het oog voor. Zeer veelvuldig ontstaat doofheid bij de olieslagers.

Chronische katarrhen der ademhalingsorganen ziet men veelvuldig bij hen, die werken in vlashekelarijen, beukerijen en kaarderijen, ten gevolge van het stof, alsook bij de arbeiders in pelmolens, door wind gedreven.

Onder de sigarenmakers is anaemie veel voorkomende.

Eczemen aan handen en armen ziet men bij olieslagers somtijds ontstaan.

28 Juli 1890.

Namens de afdeeling voornoemd:

Dr. A. P. VAN ROOJEN, *Pres.*

Dr. P. C. KORTEWEG, *Secr.*

---

16. Vereeniging tot werkverschaffing aan minvermogenden te Krommenie.

De werkkring der vereeniging stelt ons slechts in staat op enkele der vraagpunten antwoord te geven, zooals op: I*a*. de aard van den arbeid.

Deze bestaat in het maken van houtvuurmakers, emballagedoek en dweilengoed en het repareeren van zakken.

De arbeid duurt van 's morgens 9 tot 's avonds 6 uur met één uur rust (van 12—1).

Er wordt gewerkt van den eersten Maandag na 6 December tot 31 Maart.

Het loon is 35 à 55 cents per dag; het wordt in geld en eetwaren uitbetaald; één ration kost ± 10 cents en wordt in rekening gebracht voor 5 cents, zoodat bij eene verdienste van 55 cents betaald wordt:

50 cents en 1 ration
of 45 » » 2 rations
of 40 » » 3 »
of 35 » » 4 »

Het aantal (1—4) rations hangt af van de hoegrootheid van 't gezin. Zij bestaan uit aardappelen, erwten, rijst, vet, boonen en meel; 2 rations zijn voldoende voor 3 menschen als middagmaal, voor 2 als middag- en avondmaal.

De arbeiders zijn gehuisvest buiten de werkplaats in huizen, die beantwoorden aan de voorschriften, in de plaatselijke verordening vervat.

De uitbetaling van het loon geschiedt in de werkplaats des Zaterdag-middags.

De verhouding tusschen arbeiders en commissieleden en directeur (hier de werkgevers) is zeer goed. Hoogst zelden geeft een arbeider reden tot ontevredenheid. Nooit is over behandeling, ééns (die klacht was ongegrond) over de qualiteit der levensmiddelen (in casu der aardappelen) geklaagd.

De toestand van de werkplaats is voldoende.

Gevaar voor rampen bestaat bijna niet; de arbeid is zeer eenvoudig handenwerk.

Luchtverversching kan goed geschieden; er is voldoende gaslicht en daglicht en eene huiselijke warmte.

Er wordt geregeld gereinigd.

De duur van 't verblijf valt samen met de werktijden.

Schadelijke invloed zou kunnen gevonden worden in het stof, door het spinnen veroorzaakt; dit geschiedt in een afzonderlijk bovenlokaal.

Krommenie, 28 Juli 1890.

De Voorzitter van genoemde vereeniging:

F. V. D. STEEN V. OMMEREN.

17. Afdeeling Koog-Zaandijk van het Nederlandsch Werklieden-Verbond „Patrimonium".

De Afdeeling Koog-Zaandijk van het Nederlandsch Werkliedenverbond »Patrimonium" dankt uwe Commissie voor het blijk van vertrouwen, gegeven in de toezending uwer circulaire.

De inhoud dier circulaire is ons een onderwerp van ernstige overweging geweest. Tot ons leedwezen moeten wij u evenwel antwoorden, dat onze afdeeling het niet raadzaam heeft geacht te trachten, omtrent de gestelde vraagpunten inlichtingen te verstrekken.

Namens genoemde afdeeling :

H. MILO,
Secretaris.

Koog-Zaandijk, 28 Juli 1890.

---

18. Afdeeling Westzaan van de Vereeniging „Volksonderwijs".

Naar aanleiding van uw schrijven van den 28en Juni d. j., heb ik de eer u het volgende te berichten omtrent eenige feiten en toestanden van de jeugdige arbeidersbevolking te Westzaan.

Arbeid van jongens boven de 12 jaar komt voor op de houtzaagmolens en vooral op de chocoladefabriek van de Heeren Gebrs. D. & M. Grootes, waar die jongens gebezigd worden tot lichte werkzaamheden, als : pakken, sorteeren, emballeeren. Deze arbeid kan evengoed door jeugdig personeel als door ouderen verricht worden. 't Geldelijk belang der patroons brengt mede, dit aan jongens op te dragen. Loon f 2.50 per week.

Arbeid van jongens en meisjes boven de 12 jaar komt voor op de zakjesplakkerijen van de firma Jb. De Jong en van den Heer J. Bakker Cz. Uit den aard der zaak zijn het ook daar lichte werkzaamheden, waartoe de jonge menschen gebruikt worden.

Al die jeugdige arbeiders en arbeidsters hebben de lagere scholen bezocht, meestal tot hun 12de jaar. Sommigen zijn van school vertrokken met getuigschrift van vollbrachten cursus (zesjarig) : anderen wachten niet zoo lang, maar trekken naar de fabriek, zoodra ze hun 12de jaar bereikt hebben.

Er bestaat te Westzaan aan de beide openbare scholen gelegenheid om herhalingsonderwijs te genieten (tot nu toe kosteloos), van 1 October tot 1 April daaropvolgende, elke week vier keer, telkens 's avonds van $6^1/_2$ tot 8 uur. Zij, die in 't bezit zijn van een getuigschrift, worden vrij tot dat onderwijs toegelaten : van de overigen wordt een examen verlangd, waarvan de eischen matig gesteld zijn.

Toch wordt van herhalingsonderwijs weinig gebruik gemaakt, niettegenstaande het aandringen daarop van het hoofd der gemeente en de onderwijzers. In den afgeloopen winter bedroeg het aantal leerlingen voor beide scholen samen 13.

Daarbij is het verzuim van dat onderwijs vrij groot, terwijl dat van de dagschool in het laatste jaar ongeveer $3^1/_2$ pct. bedroeg.

Tot bevordering van trouw schoolbezoek, en dus ook indirect om den weg tot het verkrijgen van een getuigschrift bovenbedoeld te effenen, geeft de afdeeling Westzaan van »Volksonderwijs" zoo mogelijk elk jaar een feest aan de trouw schoolgaande jeugd, waaraan ook die oud-leerlingen mogen deelnemen, welke bij 't eind van den laatst-voorgaanden cursus (1 April) met getuigschrift ontslagen zijn en in 't voorgaande jaar zeer weinig lessen verzuimd hebben.

Mijns inziens is het geldelijk voordeel, dat de ouders van de kinderen trekken, en dat een welkome bijslag is bij hunne verdiensten, en vaak gemis aan den noodigen invloed van de zijde der ouders, grootendeels oorzaak van het matig gebruik, dat van de herhalingsschool gemaakt wordt.

De Secretaris der afdeeling Westzaan van »Volksonderwijs" :

L. RUYSINK.

Westzaan, 29 Juli 1890.

---

19. Departement Koog en Zaandijk der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Namens het departement Koog en Zaandijk der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen heb ik de eer, u eenige inlichtingen te zenden, naar aanleiding van de lijst van vraagpunten, door ons departement ontvangen.

Ic. Lichamelijke, verstandelijke en zedelijke toestand van bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes. — Kan over het algemeen gunstig genoemd worden.

In hoever en tot welken leeftijd bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes onderwijs hebben genoten. Middelen tot bevordering van behoorlijk schoolbezoek: behoefte aan wettelijke maatregelen. — Zij gaan school tot minstens 12 jaar, velen echter tot 13 jaar. De gemeentebesturen zijn zeer vrijgevig met het verleenen van kosteloos onderwijs. In de gemeente Koog en in de gemeente Zaandijk bestaan «commissiën tot bevordering van getrouw schoolbezoek», die zoo gunstig werken, dat het schoolverzuim tot een minimum is teruggebracht.
Te Koog en te Zaandijk bedroeg het schoolverzuim in 1889/90 ± 2 %.
Behoefte aan wettelijke maatregelen bestaat hier niet.

Ie Huisvesting der arbeiders. — Kan over het algemeen gunstig genoemd worden. In de gemeente Koog en in de gemeente Zaandijk bestaan wettelijke verordeningen op het bouwen en veranderen van woningen, en kunnen voor de gezondheid schadelijke woningen afgekeurd worden.

IIa. Opleiding van arbeiders in en buiten de werkplaats. — Voor timmerlieden en smeden bestaat gelegenheid, zich op de burgeravondschool te Zaandam in hun vak te bekwamen.
Te Zaandijk bestaat eene timmerliedenvereeniging «Ons nuttig streven», waar onderwijs in teekenen wordt gegeven.

IIb. Verzekering of andere voorzorgen bij ongelukken, ziekten, ouderdom of overlijden. — Alle arbeiders zijn leden van begrafenisfondsen.
Te Zaandijk en Koog zijn vereenigingen, door de arbeiders zelf opgericht en beheerd, die onderstand geven bij ziekten: «Zaanlands Eenheid coöperatief» en «Werkmans Ondersteuning», «Helpt Elkander» en «Helpt Elkander coöperatief».

IIIa. Reiniging. — De te Zaandijk bestaande zweminrichting en badhuis geeft eenmaal 's weeks kosteloos gelegenheid tot baden en wasschen. De andere dagen voor 6 cents.

Zaandijk, 29 Juli 1890.

Namens het Departement voornoemd:

J. J. HONIG, *Secretaris.*

---

20. Vereeniging van hoofdonderwijzers, leeraren Middelbaar Onderwijs en schoolautoriteiten in de Zaanstreek.

De vereeniging van hoofdonderwijzers, leeraren M. O. en schoolautoriteiten in de Zaanstreek heeft de eer het volgende te uwer kennis te brengen.

I. *b* en *c*.

Ofschoon de vereeniging met dankbaarheid erkent, dat de wet-Van Houten eenen gunstigen invloed op het schoolbezoek heeft uitgeoefend en ook de nieuwe arbeidswet den jeugdigen arbeidskrachten ten zegen zal zijn, meent zij toch, dat het in 't belang der kinderen zou wezen, indien het totale verbod van arbeid werd uitgebreid tot dertien jaar. De vereeniging zou het zelfs wenschelijk achten, dat het onderwijs werd voortgezet tot den veertienjarigen leeftijd, maar erkent tevens, dat de sociale toestanden eene wettelijke regeling in dien geest in den weg staan.

Eene wijziging van art. 80 der wet op het lager onderwijs, in dezen zin nl., dat eene opgave van leerlingen van 6—13jarigen leeftijd werd voorgeschreven, zou zeer waarschijnlijk van goeden invloed zijn op het schoolbezoek tot 13 jaar.

Schoolverzuim tot 12jarigen leeftijd komt in de Zaanstreek weinig voor; maar over 't geheel kan toch worden verklaard, dat vele kinderen te vroeg aan het werk worden gezet. Dit is niet alleen van nadeeligen invloed op den lichamelijken toestand, maar werkt tevens schadelijk op verstand en zedelijkheid, te meer daar

de jeugdige krachten vooral worden gebruikt op zakjesplakkerijen, waar de arbeid, evenals in sigarenmakerijen en op oliemolens, over 't geheel verstompend en ontzenuwend werkt op geest en gemoed.

Tot de vereenigingen, die het schoolbezoek bevorderen, verdienen met eere genoemd:

1. Het Zaanlandsch Schoolfonds, voorzitter de heer Dr. J. F. M. Caudri, en secretaris de heer A. J. J. Zwaardemaker, beiden te Zaandam.

Deze vereeniging betaalt schoolgeld en leermiddelen voor die jongens, welke de burgeravondschool wenschen te bezoeken, en wier ouders het aan de noodige middelen ontbreekt. Bovendien wordt door de schoolcommissie van Zaandam een spaarbankboekje ad f 5 uitgereikt aan die leerlingen, welke den vierjarigen cursus hebben doorgewerkt.

2. De vereeniging «Ons Onderwijs», te Koog a/d Zaan, die jaarlijks een schoolfeest organiseert ter bevordering van trouw schoolbezoek, en welker leden zich verbinden geen kinderen beneden 13 jaar in dienst te nemen.

3. De vereeniging «Ons Onderwijs», te Zaandijk, die in denzelfden geest werkzaam is.

Door de schoolcommissie te Krommenie zijn vorige jaren met goed gevolg geld of boeken uitgereikt, om het bezoek van het herhalingsonderwijs te bevorderen; evenzoo worden op de herhalingsschool van de afdeeling Zaandam der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen prijzen uitgereikt, terwijl zoowel te Zaandam als te Koog a/d Zaan door het uitreiken van getuigschriften aan leerlingen, die alle klassen der school hebben doorloopen, en door het uitreiken van schoolboekjes, waarin elk kwartaal de vorderingen, enz. der leerlingen door cijfers worden uitgedrukt, het schoolbezoek wordt aangemoedigd.

Toch, ondanks al deze gunstige verschijnselen, meent de vereeniging te kunnen verklaren, dat het voortgezet onderwijs te weinig wordt bezocht.

30 Juli 1890.

Namens de Vereeniging:

A. VAN DER PLAATS, *Voorzitter.*

R. BOOSMAN, *Secretaris.*

---

21. Vereeniging „Ons Onderwijs" te Koog a/d Zaan.

De vereeniging «Ons Onderwijs» te Koog a/d Zaan heeft de eer u het volgende mede te deelen.

I*a*. Te Koog a/d Zaan komen de volgende bedrijven voor: stijfselmakerij, olieslagerij, grutterij, scheepstimmerwerf, houtzagerij, natte-verfwaren- en stopverffabriek, koekbakkerij, pellerij, papieren-zakkenplakkerij, machinefabricage, harenmakerij, schipperij, korenfactorij, stoomdrukkerij.

I*b*. Arbeid van jongens komt voor op de zakkenplakkerijen, olie- en pelmolens, stijfselmakerij, drukkerij, houtzagerij en bij verschillende bedrijven.

Vrouwenarbeid komt niet voor.

I*c*. De vereeniging «Ons Onderwijs» tracht het schoolbezoek te bevorderen, vooral door schoolfeesten.

Leerlingen, die bijv. gedurende een jaar niet meer dan 6 schooltijden hebben verzuimd, mogen aan die feesten deelnemen. Den kinderen beneden 9 jaar wordt een genoeglijke dag bereid in de gemeente; met de leerlingen boven 9 jaar wordt per boot een uitstapje gedaan naar verschillende plaatsen, o. a. Wijk aan Zee en IJmuiden, Zandvoort, Kraantjelek, Beemster, Schoorl, Alkmaar, Heiloo, enz.

De goede invloed dier schoolfeesten is merkbaar: het moedwillig schoolverzuim bedraagt de laatste jaren nog geen 1 %.

De vereeniging telt ruim 200 leden, waaronder de meeste fabrikanten of andere werkgevers; dezen verbinden zich, geen kinderen beneden 13 jaar in dienst te nemen. Deze bepaling wordt algemeen nageleefd en werkt zeer gunstig op het schoolbezoek.

Arbeid van kinderen beneden 13 jaar komt, voor zoover ons bekend is, alleen voor op zakjesplakkerijen.

II. De vereeniging wijst er met genoegen op, dat een aantal werkgevers, o. a. de heeren M. K. Honig, J. Otter, P. Van Wort, J. De Vries, J. Kluijver Az. en anderen, hunne werklieden hebben verzekerd tegen ongelukken, terwijl een aantal vereenigingen, o. a. Het Witte Kruis, Moederlijke Liefdadigheid, Ziekenverpleging, Ziekenfonds voor Werklieden, Coöperatieve bakkerij, Spaar- en Hulpbank der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, Floralia, in het belang van den arbeider werkzaam zijn.

De verhouding tusschen werkgever en arbeider is dan ook over 't geheel goed; werkstakingen kwamen tot dusver niet voor.

De uitbetaling van 't loon geschiedt per week of per 14 dagen; boeten worden niet toegepast.

Omtrent de vele andere vragen kan de vereeniging geen volkomen vertrouwbare inlichtingen geven.

Koog a/d Zaan, 30 Juli 1890.

Namens de Vereeniging:

VAN LENNEP, *Voorzitter.*

R. BOOSMAN, *Secretaris.*

---

22. Afdeeling Koog a/d Zaan van de Noordhollandsche vereeniging „Het Witte Kruis".

De Afdeeling «Koog a/d Zaan» van de vereeniging «Het Witte Kruis» heeft de eer, het volgende te uwer kennis te brengen.

De meeste punten van de lijst van vraagpunten kan de vereeniging met stilzwijgen voorbijgaan: slechts omtrent een paar punten meent zij eenige gegevens te moeten verstrekken.

1o. De huisvesting der arbeiders is over 't geheel vrij goed; eene gemeenteverordening waakt voor eene goede inrichting der woningen en schrijft regenbakken of waterleiding voor. Sedert de Zaanstreek zich in 't bezit der waterleiding mag verheugen, hebben zich een groot aantal arbeiderswoningen daarbij aangesloten. De vereeniging «Het Witte Kruis» tracht dit zooveel mogelijk te bevorderen, o. a. door de kosten van aanleg geheel of gedeeltelijk voor hare rekening te nemen.

2o. De vereeniging is verder in 't belang der arbeiders werkzaam, door haar materiaal kosteloos in gebruik af te staan in gewone ziektegevallen en bij epidemieën, door voor behoorlijke ontsmetting zorg te dragen, waar dit noodig is, enz. Op dit oogenblik is zij bezig een badhuis te stichten en de gelegenheid tot het nemen van een kosteloos bad zoo ruim mogelijk te stellen. Ook tracht zij door het houden van populaire voordrachten en het uitgeven van kleine geschriften betere begrippen omtrent de hygiëne onder de bevolking te verspreiden.

30 Juli 1890.

Namens de Vereeniging:

VAN LENNEP, *Voorzitter.*

R. BOOSMAN, *Secretaris.*

---

23. De Zaanlandsche Kamer van Koophandel en Fabrieken.

De Zaanlandsche Kamer van Koophandel en Fabrieken heeft de eer, omtrent de lijst van vraagpunten het volgende te antwoorden.

I.

a. De aard van den arbeid in de Zaanstreek bestaat uit arbeid in stoomfabrieken, windmolens en bij de handwerksnijverheid; het meerendeel zijn olie-, pel-, houtzaag-, papier-, chocolade-, verf- en andere fabrieken en molens.

De duur van den arbeid is van 10 tot 14 uren daags; het overwerken geschiedt van tijd tot tijd en wordt extra betaald.

Nachtarbeid komt alleen voor in sommige fabrieken, en dan steeds in 2 ploegen, die elkander afwisselen, zoodat nacht- en dagwerk nagenoeg gelijkelijk onder de arbeiders verdeeld wordt.

Zondagsarbeid is eene zeldzaamheid.

Het loon voor volwassenen bedraagt van f 7 tot f 16 's weeks en wordt gewoonlijk ook bij ziekte uitbetaald.

b. Arbeid van jongens van 12—16 jaar komt weinig voor; die van meisjes van dien leeftijd nooit, terwijl de arbeid van vrouwen hoogst zeldzaam is.

c. De lichamelijke toestand van de jongelieden is voldoende voor den gevorderden arbeid; hunne verstandelijke ontwikkeling heeft door vrij algemeen genoten, goed lager onderwijs, dikwijls gevolgd door herhalingsonderwijs, eene hoogte bereikt, die gunstig kan genoemd worden, terwijl de zedelijkheid geroemd mag worden en in de geheele Zaanstreek geen reden tot klagen geeft.

Het zou wenschelijk zijn, dat de leeftijd, waarop kinderen ten arbeid mochten worden gesteld, wettelijk bepaald werd op 14 jaar, vooral niet jonger; en dat tot op dien leeftijd schoolplicht werd ingevoerd, opdat de uitmuntende regeling van het lager onderwijs ten volle hare vruchten kon afwerpen voor de arbeidersbevolking.

d. De huisvesting is in het algemeen goed; de woningen voldoen aan de voorschriften der plaatselijke bouwverordeningen.

II.

a. Ter opleiding van jeugdige arbeiders bestaan er ambachtsscholen, avondscholen, huisvlijt- en teekenscholen. Er is geen leerlingschap, en ook zijn er geen fabriksscholen.

b. Onder de voorzorgen bij ongelukken, ziekte, ouderdom of overlijden, kunnen wij wijzen op een weduwenfonds, genaamd »de Toekomst", op ziekenbussen en een aantal begrafenisfondsen, die vrij wel in de behoeften voorzien.

d. Fabrieksreglementen en werkcontracten bestaan er niet.

e. De verhouding tusschen werkgevers en arbeiders is goed; werkstakingen zijn hier nooit voorgekomen.

f. Geschillen zijn zelden ontstaan, en dan nog altijd in der minne en spoedig bijgelegd, zoodat van behoefte aan middelen ter voorkoming daarvan nooit is gebleken.

III.

a. De fabrieken en werkplaatsen zijn goed ingericht: ruime en luchtige lokalen, met goed licht en weinig gevaar aanbiedende, waarvan de verwarming voldoende is, wat ook van de reiniging kan gezegd worden. Van ziekten, ten gevolge van den arbeid in de fabrieken, is hier geen sprake.

Zaandam, 30 Juli 1890.

De Zaanlandsche Kamer van Koophandel en Fabrieken:

CORNs. CORVER VAN WESSEM, *Voorzitter.*

FRANCKEN, *Secretaris.*

---

24. Vereeniging tot het verschaffen van versterkende middelen aan herstellenden en kranken, te Koog a/d Zaan.

In antwoord op uwe geëerde letteren van 28 Juni hebben wij de eer u mede te deelen, dat onze vereeniging tot het verschaffen van versterkende middelen aan herstellenden en kranken te Koog a/d Zaan versterkende middelen uitdeelt op voorschrift van HH. Doctoren. Genoemde middelen bestaan uit: melk, eieren, vleesch en wijn, die uitgedeeld worden aan huisgezinnen, waar niet boven de f 12 verdiend wordt.

Onze vereeniging bestaat nu 9 jaar, en er wordt jaarlijks voor een bedrag tusschen f 300 à f 400 uitgedeeld.

Koog a/d Zaan, 30 Juli 1890.

WED. F. DUIJVIS—VERKADE.

Presidente.

25. Sociaal-Democratische Vereeniging te Krommenie.

Met genoegen heeft de Sociaal-Democratische Vereeniging te Krommenie 't op zich genomen, de verschillende vragen, voorkomende op de door uwe commissie aan genoemde vereeniging gezonden vragenlijst, te beantwoorden.

I.

a. Stoom- en hand-zeildoek-weven, benevens de sigarenfabricatie, zijn hier de vakken, waar de meeste arbeiders aan verbonden zijn.

Duur van den arbeid. — Dagelijks 12 à 13 uren arbeid.

Werktijden. — 6 werkdagen.

Rusttijden. — 1 uur schafttijd en $^1/_2$ uur theetijd.

Overwerk. — In 't weefvak weinig; in 't sigarenvak somtijds 4 uren daags overwerk en 's Zaterdags den halven nacht.

Zondagsarbeid zeldzaam, enkel handweverij.

Loon laag; enkelen verdienen f 9 in de week, doch de groote meerderheid f 4.50, dooreengenomen geen f 6.

b. Arbeid van jongens en meisjes van 12 tot 16 jaren. — In de spinnerij en zakjesplakkerij werken kinderen van 12 tot 16 jaar.

Arbeid van jongens en meisjes van 16 tot 18 jaren. — Er zijn er ook van dien leeftijd werkzaam.

Geen vrouwenarbeid.

Bijzondere redenen, waarom het werk van die verschillende personen juist aan hen is opgedragen. – Uitwinst van loon.

Aard van hunnen arbeid. — Niet zwaar, doch zeer ongezond.

Weinig gevaren.

Duur van hunnen arbeid. — 11 à 12 uren.

Loon. — Van f 1 tot f 4.50.

c. Lichamelijke, verstandelijke en zedelijke toestand van bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes. — Zwak. Dom. Zedelijk peil laag door 't samenzijn.

Leeftijd, waarop de arbeid van kinderen zonder bezwaar kan beginnen. — Voor meisjes is 't geen werk, dus nimmer. Jongens 16 jaar.

In hoever en tot welken leeftijd bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes onderwijs hebben genoten en nog genieten. — Tot 12 jaren veeltijds.

Middelen tot bevordering van behoorlijk schoolbezoek. -- Geene. Behoefte aan wettelijke maatregelen is groot.

d. Invloed van het arbeiden van gehuwde vrouwen in fabrieken, enz. op den toestand van hare gezinnen. — Is voor deze gemeente niet te beantwoorden.

e. Huisvesting der arbeiders. — Uiterst slecht.

II.

a. Opleiding van jeugdige arbeiders in en buiten de werkplaats. Geene.

Leerlingschap bestaat niet.

Fabriekscholen. Geene.

b. Verzekering of andere voorzorgen bij ongelukken, ziekten, ouderdom of overlijden. Geene.

c. Verdere instellingen of maatregelen bij ondernemingen van nijverheid in het belang der arbeiders. Geene.

d. Fabrieksreglementen. Enkele boetereglementen.

Duur van arbeidsovereenkomsten; termijn van opzegging. Geene contracten.

Boeten. Op alle fabrieken; enkele zeer zwaar.

Uitbetaling van het loon. Op Zaterdag; wevers moeten soms vier uren wachten op 't geld.

e. Verhouding tusschen werkgevers en arbeiders. Niet best; de patroons behandelen de arbeiders uit de hoogte.

Redenen van minder gunstige verhoudingen. Hier bestaat de gewoonte, dat, als men verandert van werk, men juist een briefje als goedkeuring moet bezitten van den patroon.

f. Behoefte aan officieele org nen voor de belangen der arbeiders. Groot.

Voorkoming, bijlegging en beslissing van geschillen tusschen werkgevers en arbeiders. Daarvan bestaat hier niets.

III.

a. Toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der arbeiders. — Zeer nadeelig, met uitzondering van de fabriek van den heer Planteijdt; handwevers huren hunne werkplaats zelven.

Gevaar voor rampen en ongelukken. — Niet groot.

Lucht. — Slecht voor de gezondheid.

Licht. — Veel te weinig.

Verwarming. — Geheel onvoldoende.

Reiniging. — Nooit of eens per jaar.

Voorbehoedmiddelen tegen bijzonder schadelijken invloed van grondstoffen of wijze van bewerking. — Geen voorbehoedmiddelen.

Afzonderlijke lokalen voor de beide seksen. — Geen afzonderlijke lokalen.

Duur van het verblijf in de gebouwen. — 12 à 13 uren.

b. Uitvoerbaarheid van maatregelen ter verbetering, ook in verband met de belangen der nijverheid. — Invoering van een bij de wet geregelden arbeidsdag en streng toezicht op de fabrieken.

c. Inrichting der openbare middelen van vervoer met het oog op de veiligheid en de gezondheid van het personeel. — Niet te beantwoorden.

En hiermede zijn de door uwe Commissie gestelde vragen zoo beknopt mogelijk beantwoord; veel kan er ook hier worden verbeterd in 't belang der arbeiders, vandaar onze aanbeveling van het voorgaande.

Namens de Soc.-Dem. Vereeniging:

W. BAARS, *Secretaris.*

---

26. Departement Krommenie der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen.

Voldoende aan de uitnoodiging vervat in uwen brief van 1 dezer, gericht aan den sedert afgetreden Voorzitter onzer Vereeniging, Dr. J. G. Boekenoogen, heb ik de eer uwe Commissie beleefdelijk te berichten:

a. dat de fabriekmatige arbeid zich hier ter plaatse hoofdzakelijk bepaalt tot het weven van zeildoek, het hekelen van hennep, het spinnen van garens, het plakken van zakjes, het vervaardigen van sigaren, het fabriceeren van blikwerken, het decoreeren van metaalwaren en het maken van vogelkooien;

b. dat die arbeid in den regel wordt verricht van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur, afgewisseld door rusttijden, te zamen twee uren bedragende;

c. dat overwerk, nacht- en Zondagsarbeid slechts hoogst zelden, derhalve niet noemenswaardig, voorkomt;

d. dat bij den onder *a* bedoelden arbeid een 150tal meisjes en jongens te werk gesteld zijn, wier lichamelijke en zedelijke toestand, in 't algemeen, bevredigend geacht wordt; deze genoten tot twaalfjarigen leeftijd het gewoon lager onderwijs, terwijl velen nog aan het herhalingsonderwijs deelnemen;

e. dat het loon afwisselt, voor volwassen mannen, tusschen f 6 en f 14; voor meisjes en jongens, tusschen f 1.50 en f 5 per week;

f. dat gehuwde vrouwen geen deel nemen aan den arbeid in fabrieken;

g. dat de arbeiders zijn gehuisvest in woningen, voor het meerendeel voldoende aan de plaatselijke bouwverordening; ongezonde en bouwvallige woningen worden krachtens die verordening afgekeurd en onbewoonbaar verklaard;

h. dat de arbeiders tegen betaling eener matige contributie kunnen toetreden tot de plaatselijke vereeniging «Hulp in lijden», beoogende het verleenen van onderstand bij ziekte; wijders, dat enkele firma's hare arbeiders tegen ongelukken hebben verzekerd;

i. dat, voor zoover bekend, de verhouding tusschen werkgevers en arbeiders over 't algemeen goed is, zijnde slechts éénmaal eene werkstaking voorgekomen bij den sigarenfabrikant J. Baars, geëindigd met het vertrek van eenige minder gewilde werklieden.

Krommenie, 30 Juli 1890.

De opgetreden Voorzitter van het departement voornoemd:

F. VAN DEN STEEN VAN OMMEREN.

---

27. Afdeeling Krommenie der Vereeniging „Volksonderwijs".

De afdeeling Krommenie der vereeniging «Volksonderwijs» heeft de eer u het volgende resultaat harer opzettelijke bespreking mede te deelen.

I *c* al. 1, 3 en 4.

De jongens en meisjes, die bij den arbeid in fabriek, werkplaats, huis of veld gebezigd worden, verlaten in den regel op 12jarigen leeftijd de school, zelden later, eerder iets vroeger. Het is bij de ouders, in het algemeen genomen, gewoonlijk niet de vraag, of hunne kinderen de noodige kennis hebben opgedaan, maar of dezen oud genoeg zijn, om wat te verdienen. In het belang dier jongens en meisjes, en dus van het toekomstig geslacht, zou het daarom zijn, als verplicht onderwijs tot het 14e jaar werd ingevoerd, zoodat ook veldarbeid tot dien leeftijd verboden was. Dan zou hunne verstandelijke ontwikkeling beter kunnen zijn en tevens de lichamelijke en zedelijke toestand winnen. Op dat onderwijs tot het 14e jaar moest goed ingericht herhalings- en voortgezet onderricht tot het 16e jaar volgen, om den jongeling en het meisje voldoende toegerust in de maatschappij binnen te leiden. Tot dusver wordt het herhalingsonderwijs kosteloos aan leerlingen van 12—15 jaar verstrekt: moest er worden betaald, dan zou het verloopen. De Plaatselijke Schoolcommissie heeft in 1887, om den lust op te wekken, eene geldelijke belooning uitgeloofd voor hen, die trouw opkwamen; verleden jaar gaf zij een boekgeschenk, dit jaar niets. Ofschoon het gebruik, dat men tegenwoordig van het herhalingsonderwijs gedurende October en de vier volgende maanden maakt, in vergelijking met de naburige gemeenten, nog al tamelijk is, kon de vrucht er van veel meer beteekenen, als de dagschool goed en wat langer was doorloopen.

Krommenie, 30 Juli 1890.

De Secretaris der afdeeling voornoemd:

A. VAN DER PLAATS.

---

28. Afdeeling Zaandam van de Noordhollandsche Vereeniging „Het Witte Kruis".

In antwoord op uwe circulaire van 28 Juni 1890 hebben wij de eer u het volgende mede te deelen.

Het bestuur der vereeniging «Het Witte Kruis» afdeeling Zaandam, heeft gemeend zich alleen te moeten bepalen tot de beantwoording van die vragen, welke gerekend kunnen worden met de volksgezondheid in verband te staan.

I.

a. Omtrent werktijden, rusttijden, overwerk en nachtarbeid kunnen wij niet anders mededeelen, dan dat deze in de verschillende fabrieken zeer ongelijk verdeeld zijn, doch dat niet geconstateerd kan worden, dat deze verdeeling schadelijk op de algemeene gezondheid van de arbeiders influenceert.

e. De huisvesting der arbeiders is over het algemeen vrij goed te noemen. Alleen vestigen wij met allen ernst uwe aandacht op het feit, dat, niettegenstaande wij hier uitstekend leidingwater bezitten, er nog zoo vele woningen gevonden worden, waarvan de bewoners zich van regenwater bedienen; zelfs worden er nog steeds woningen gebouwd met eene inrichting voor 't gebruik van regenwater.

III.

a. Mogen wij verzekeren, dat voor lucht en licht, zoomede voor verwarming, voldoende aan de fabrieken wordt gezorgd, een belangrijke goede dienst kan aan den arbeider bewezen worden, door er steeds op aan te dringen, dat het gebruik van leidingwater, zoowel aan de fabrieken als aan de woningen, algemeen worde ingevoerd.

In antwoord op de vraag betreffende afzonderlijke lokalen voor de beide seksen kan worden medegedeeld, dat aan onze fabrieken geen meisjes dienst hebben te doen.

Zaandam, 30 Juli 1890.

Namens het Bestuur voornoemd :

De Secretaris

P. VAN HEIJNSBERGEN.

---

29. Werklieden-vereeniging „Door Eendracht Bloeiende" te Koog aan de Zaan.

I*a*. Olieslagerijen, door stoom gedreven : werktijd 12 uren, zoowel bij dag als bij nacht ; rusttijd $^1/_2$ uur.

Windmolens : werktijd 16 uren zonder rust, nacht en dag door; met dien verstande, als er wind is. Als het stil is, geen werk, te veel rusttijd en geen verdiensten, aangezien het stukwerk is, en dan moeten de arbeiders toch het grootste deel van den dag bij of in den molen wezen. Deze arbeiders hebben dus over het algemeen te weinig rusttijd, want als zij 16 uren werken, blijft er weinig of geen tijd over voor de opvoeding hunner kinderen of het huiselijk leven.

Rusttijden van andere ambachtslieden : van 8—8$^1/_2$, 12—1 en 4—4$^1/_2$ uur.

Werktijd in den zomer van 5 uur 's morgens tot 8 uur 's avonds, in den winter van 8—4 uur.

Overwerk bij uitzondering.

Nachtwerk : bij pelmolens en stijfselfabrieken.

Zondagsarbeid : bij enkele bakkers en alle winkels.

Loon : vast weekgeld en stukwerk, bij sommigen voldoende, bij anderen te laag.

b. Bij olieslagerijen, zakjesplakkerijen, drukkerijen en houtzaagmolens.

Geen werk van vrouwen en meisjes.

Duur van den arbeid volgens de wet.

Loon verschillend, vast weekgeld of stukwerk.

c. 3. In het algemeen tot hun 13de jaar.

4. De vereeniging «Ons Onderwijs» bevordert het getrouw schoolbezoek, door het geven van schoolfeesten aan die kinderen, die minder dan 6 verzuimen per jaar hebben. Schoolverzuim is er daarom bijna niet.

e. Tamelijk goed, behoudens enkele uitzonderingen, dat het geen bewoonbare woningen zijn. Maar bij het bouwen van nieuwe woningen wordt gezorgd voor voldoende ruimte en licht.

II*a*. In de fabrieken of werkplaatsen geen fabriekscholen.

b. Verzekering bij ziekten of verwonding : de vereeniging «Door Eendracht Bloeiende», samengesteld uit arbeiders en bestuurd door arbeiders, die gratis de administratie, enz. waarnemen. De wekelijksche contributie is 10 cents en de uitkeering is f 1 per dag (werkdag). De vereeniging wordt gesteund door begunstigers, die minstens f 2.60 per jaar moeten betalen, de hoogste is f 15.

De meeste werklieden hebben geen ander inkomen, als zij ziek zijn ; sommige hebben nog hun geheel, andere hun half weekloon.

Dat deze vereeniging gunstig werkt en de armoede gedeeltelijk weert, bewijze het volgende :

1885 ledental 183.

Uitbetaald aan 39 leden f 882,15 à 90 cents per dag, ook Zon- en feestdagen. Aan contributie ontvangen f 882.

1886 ledental 227.

Uitbetaald aan 45 leden f 1173,60 à f 1 per dag. Aan contributie ontvangen f 1053,70.

1887 ledental 246.

Uitbetaald aan 40 leden f 1304,60 à f 1 per dag. Aan contributie ontvangen f 1253,10.

1888 ledental 278.

Uitbetaald aan 66 leden f 1885 à f 1 per dag. Aan contributie ontvangen f 1364.

1889 ledental 291.

Uitbetaald aan 61 leden f 1928 à f 1 per dag. Aan contributie ontvangen f 1528,20.

In dit boekjaar werd besloten den Zondag niet meer uit te keeren en geen verlenging van uitkeering toe te staan, zooals dit aan één lid in '87 en aan drie leden in '88 werd toegestaan, zoodat hij 39 weken in plaats van 26 weken aan één stuk de uitkeering genoot.

Toestand der kas.

1885 f 1445,05½.
1886 - 1476,69.
1887 - 1553,50.
1888 - 1183,22½.
1889 - 911,14.

Aan donateursgeld wordt jaarlijks van f 150 tot f 180 ontvangen.

Tijdens het heerschen der influenza kreeg de vereeniging ook rijk haar deel, maar de buitengewone uitgaven werden gedekt door eene collecte bij leden en begunstigers, die f 622,24 opbracht.

Afdeeling Witte Kruis.

Damesvereeniging, die met versterkende middelen arbeiders en hunne gezinnen ondersteunt.

Voor ouderdom of overlijden geen instelling: afhankelijk van de goedheid der menschen; door enkele patroons zijn in den laatsten tijd verzekeringen tegen ongelukken van hunne werklieden gesloten.

d. Geen fabrieksreglementen; uitbetaling van loon om de week of veertien dagen in geld.

e. Naar gelang der omstandigheden.

f. Geen.

Koog a/d Zaan, 31 Juli 1890.

Namens het Bestuur der Vereeniging voornoemd:

W. STAM, *President.*

B. STOLP Kz., *Secretaris.*

---

30. Afdeeling Wormerveer van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap.

De Afdeeling Wormerveer van het Nederl. Onderwijzersgenootschap, waartoe ook omliggende gemeenten behooren, heeft, naar aanleiding van de toegezonden lijst van vraagpunten, de eer u het volgende te melden.

I *b.* en *c.*

In den regel verlaten de leerlingen op hun 12de jaar de school, ofschoon lang niet allen ten naastenbij voldoend lager onderwijs hebben genoten. Dit komt hoofdzakelijk door het schoolverzuim wegens kinderarbeid.

Te Assendelft bijv., waar zuivelbereiding en handweverij de hoofdbronnen van bestaan zijn, laat het schoolbezoek in den hooibouw veel te wenschen over. De handweverij eischt nog meer kinderarbeid. Door de uiterst lage loonen kunnen de ouders geen geld vinden om het spoelen (het op klossen winden van het inslaggaren) uit te besteden. Spoelen is een licht werk, en een kind kan zonder groot bezwaar voor één wever spoelen. Dikwijls echter spoelt een kind voor meer wevers, om de inkomsten van het gezin met eenige stuivers te verhoogen.

In Wormerveer verzuimen vele meisjes, terwijl de moeders »uit werken gaan".

Gepaste middelen tot bevordering van schoolbezoek zijn moeilijk te vinden, als men de kinderen niet wil straffen voor de gebreken of den ongunstigen maatschappelijken toestand der ouders.

Alleen streng verbod van allen kinderarbeid en leerplicht kunnen afdoende helpen. Leerplicht zoo mogelijk tot het 14de jaar zou wenschelijk zijn: evenzoo wettelijke regeling van het herhalingsonderwijs tot het 16de jaar.

Het herhalingsonderricht toch is thans over het geheel van weinig beteekenis; in Assendelft is het slechts schijn: in Wormerveer geeft het weinig resultaat, omdat het voor velen inhalingsonderwijs is; in Krommenie gaat het wat beter.

In Wormerveer bestaat bovendien eene inrichting van particulieren aard, »de Ambachtsschool" geheeten, waar van 1 Oct.—1 April avond-onderwijs wordt gegeven in natuurkunde, rekenen, teekenen, timmeren en smeden; de cursus is een tweejarige.

De Secretaris der afdeeling voornoemd:

A. VAN DER PLAATS.

Wormerveer, 31 Juli 1890.

---

31. Afdeeling Zaanstreek van de Sociaal-democratische partij in Nederland.

Bereids voldoen wij aan uw verzoek om inlichtingen te geven op de door u gestelde vragen, en zullen dat doen in zoover ons dat mogelijk is. Betreuren doen wij 't echter, dat het eene vergeefsche moeite zal zijn, daar, hoe onbillijk de toestanden ook mogen zijn, in ernst toch geen hervormingen te verwachten zijn van dat lichaam, dat u in 't leven riep. Dat lichaam toch is slechts de vertegenwoordiging van die menschen, die in vele opzichten geen belang hebben bij hervorming, en vooral niet bij die hervorming, welke de arbeiders zoude verlossen van hun in vele opzichten ellendig bestaan. Immers, de geheele quaestie is de geldquaestie, en wil die quaestie worden opgelost, dan is dàt de eenige weg, dat, wat de een te veel heeft, komt aan diegenen, welke tekort hebben, met andere woorden: er moet aan den eenen kant afstand worden gedaan van inkomsten en voorrechten.

Daar nu juist zij, die afstand moeten doen, behooren tot diegenen, welke dat Staatslichaam kiezen en vormen, waaruit uwe commissie werd geboren, is er niet de minste kans, dat er in ernst iets ter verbetering van den arbeidenden stand zal worden gedaan. Dat wij ons geheel zullen onthouden van raad, vindt zijne oorzaak in het bovenstaande. Dat wij niettegenstaande toch aan uw verzoek voldoen, komt daaruit voort, dat wij ons niet verantwoord zouden achten, als uw commissie mocht zeggen, dat we onwillig waren u te helpen in uwe moeilijke taak.

Naar onze meening zou de beste maatregel wezen: invoering van algemeen kies- en stemrecht, daar dit de weg is, waardoor de arbeiders zich zelf kunnen helpen om tot verbetering te geraken.

I.

a. Aard van den arbeid in verschillende bedrijven en bij openbare middelen van vervoer.

Blauwselfabriek te Westzaan. — Arbeidsduur 13 uren. Schafttijd 3 uren per dag. Loon van f 6.50 tot f 9 per week. Aard van den arbeid zeer ongezond door het verwerken van zeer veel soorten stof, waaruit het blauwsel wordt bereid.

Stijfselfabrieken. — Onregelmatige arbeidsduur, uitgezonderd de maïsstijfselfabriek van M. K. Honig te Koog a/d Zaan, waar 14 uren per dag wordt gewerkt, met inbegrip van schafttijd. Het loon varieert van f 5 tot f 18 per week. Gedeeltelijk Zondagsarbeid.

Papierfabriek »de Eendracht" te Wormer. — Arbeidsduur van 12 tot 14 uren. Het loon varieert tusschen f 6 en f 11 per week. Aard van den arbeid zeer ongezond door het verwerken van grondstoffen tot kleuring van het papier. Jongens en meisjes worden hier veel geëxploiteerd.

Papiermolens. — Arbeidsduur van 12 tot 16 uren per dag, ook voor de malers op Zondag, wat veel voorkomt. Loon van f 5.50 tot f 8 per week. Ook hier werken nog al jongens en meisjes tegen een loon, dat varieert tusschen 20 en 80 cents daags. Aard van den arbeid iets beter dan aan eene fabriek.

Zakkenplakkerijen. — Arbeidsduur 13 uren per dag. Loon voor mannen van f 6 tot f 9, doch de meeste f 6. Ook hier worden zeer veel jongens en meisjes geëxploiteerd; hun loon varieert tusschen f 1 en f 4 per week.

Drukkerijen. — Arbeidsduur 13 à 14 uren. Loon voor mannen f 5 tot f 12, voor jongens f 1.20 tot f 4. Aard van den arbeid ongezond wegens de looden gereedschappen; veelal ongezonde en kleine lokalen, vooral bij Heijnis te Zaandijk en De Jong te Westzaan.

Chocoladefabrieken. — Arbeidsduur van 13 tot 16 uren per dag, doch meestal 16 uren. Loon van f 4 tot f 9.

In de fabriek van Grootes te Westzaan wordt veel gewerkt met jongens, welke voor 't meerendeel 1 à 2 gulden per week ontvangen, en worden dan verhoogd tot f 4.50 en op 20jarigen leeftijd voor de keus gesteld, voor dit loon te blijven werken of iets anders te beginnen.

Broodfabriek en bakkerijen. — Arbeidsduur op de fabriek 14 uren daags; in de bakkerijen van 14 tot 18 uren en 's Zaterdags meest 20 à 24 uren aan één stuk door. Loon voor gehuwden van f 7.50 tot f 12 per week, voor ongehuwden van f 1 tot f 4, plus inwoning. In hoofdzaak zeer bekrompen werkplaatsen.

Pellerijen, windmolens. — Arbeidsduur gemiddeld 15 uren per dag. Het loon varieert tusschen f 3.50 en f 10.50 per week. Aard van den arbeid ongezond door het vele stof, waardoor veelal borstaandoening ontstaat.

Rijst-pelfabrieken. — Arbeidsduur minstens 14 uren per dag, somtijds zonder schafttijd. Loon van f 6 tot f 11 per week. Aard van den arbeid beter dan aan de windmolens.

Verfmalers. — Arbeidsduur 12 uren. Loon van f 4 tot f 7; overwerk 10 cents per uur. Aard van den arbeid somtijds zeer ongezond.

Olieslagerij-fabrieken. — Arbeidsduur 12 uren zonder schaft- of rusttijd. Loon varieert tusschen f 4.50 en f 12.50 per week. Op de persfabrieken iets meer, uitgezonderd bij den heer J. Prins te Wormerveer. — Aard van den arbeid niet ongezond, doch hangt van den bouw der fabriek af. Eene der meest ongezonde is de fabriek van den heer C. Bon te Zaandam, welke zeer bekrompen is gebouwd.

Windoliemolens. — Arbeidsduur 16 uren, loon van f 4.50 tot f 11.50.

Machinisten en stokers. — Arbeidsduur van 12 tot 16 uren, loon van f 7 tot f 14.
Aard van den arbeid voor stokers soms moordend, vooral op rijstfabrieken, en bij uitnemendheid op de Unie van de firma Wessanen & Laan te Wormerveer.

Ambachtslieden, zooals timmerlieden, metselaars, schilders, smids, scheepsmakers, enz. — Arbeidsduur gemiddeld 12 uren, daaronder begrepen de schafttijd; loonstandaard dooreen f 9 per week.

b. Arbeid van vrouwen. — Weinig op de fabrieken.
Bijzondere redenen waarom het werk juist aan hen is opgedragen. Geld uitwinnen.
Aard van hunnen arbeid. Al opgegeven in I*a*.
Gevaren van bepaalde soorten van arbeid voor hunne gezondheid of voor hun leven. Veel zitwerk, gevaar voor misvorming.

Duur van hunnen arbeid, enz. — Als de anderen.

Loon. — Reeds aangegeven.

c. Lichamelijke, verstandelijke en zedelijke toestand van bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes. Zwak en onontwikkeld.
In hoever en tot welken leeftijd bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes onderwijs hebben genoten en nog genieten. Tot 12 jaar. Verder zoo goed als niets.
Middelen tot bevordering van behoorlijk schoolbezoek, behoefte aan wettelijke maatregelen. Behoefte is leerplicht.

d. Invloed van het arbeiden van gehuwde vrouwen in fabrieken, werkplaatsen, veenderijen, enz., op den toestand van hare gezinnen. - Komt hier weinig voor, doch werkt zeer demoraliseerend op het huisgezin.

e. Huisvesting der arbeiders. — In hoofdzaak zeer onvoldoende.

II.

a. Opleiding van jeugdige arbeiders in en buiten de werkplaats. — In het geheele district bijzonder weinig.

Leerlingschap. — Niets van dien aard.

Fabriecksscholen. — Onbekend hier.

b. Verzekering of andere voorzorgen bij ongelukken, ziekte, ouderdom of overlijden. — Eigen ondersteuningskassen bij ziekte, doch zeer weinig ondersteund door patroons.

c. Verdere instellingen of maatregelen bij ondernemingen van nijverheid in het belang der arbeiders. — Niets van bekend.

d. Fabrieksreglementen. — Geene.

Duur van arbeidsovereenkomsten; termijn van opzegging. — Geene wettelijke.

Boeten. — Niets van bekend.

Uitbetaling van het loon. — Per week en per 14 dagen.

e. Verhouding tusschen werkgevers en arbeiders. — Willekeurig.

Redenen van minder gunstige verhoudingen. — Te gering loon en te lange werktijd.

Werkstakingen, hare oorzaken en gevolgen. — Komt hier zelden voor.

Voorkoming, bijlegging en beslissing van geschillen tusschen werkgevers en arbeiders. — Niets van dien aard: de patroon heerscht willekeurig.

III.

a. Al aangegeven in rubriek I*a*.

Gevaar voor rampen en ongelukken. — Tamelijk overal.
Lucht. — Zeer schaars.
Licht. — Dito.
Verwarming. — Zeer ongelijk.
Reiniging. — Zeer slecht.
Afzonderlijke lokalen voor beide seksen. — Geene.
Duur van het verblijf in de gebouwen. — Al opgegeven.

b. Uitvoerbaarheid van maatregelen ter verbetering, ook in verband met de belangen der nijverheid. — Hier doen wij niet aan mee om bekende redenen.

Namens de afdeeling Zaanstreek van de Sociaal Democratische partij in Nederland:

J. BAART, *Zaandijk.*
P. LEGUIT, *Koog a/d Zaan.*
F. STELLING, *Wormerveer.*
J. MOLENAAR, *Westzaan.*

1 Augustus 1890.

---

32. Afdeeling Zaandam van het Nederlandsch Werklieden-Verbond „Patrimonium"

Ter voldoening aan uw verzoek, uitgedrukt in uwe missive van 28 Juni jl., hebben wij de eer u het volgende mede te deelen.

Te dezer plaatse bestaan 2 rijstpellerijen, welke door stoom worden gedreven.

Uit een door ons ingesteld onderzoek naar den maatschappelijken toestand der arbeiders aan bedoelde fabrieken is ons gebleken, dat er dagelijks 14 uren gearbeid wordt, namelijk van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur, met inbegrip van $2^1/_4$ uur rust- of schafttijd. In den regel wordt er iederen dag 2 uren overgewerkt, terwijl ook somtijds, wanneer het buitengewoon druk is, nachtarbeid wordt verricht.

Het loon wisselt af van 9 tot 12 gulden per week: voor elk overwerk-uur wordt $12^1/_2$ ct. uitgekeerd. 's Zondags wordt er niet gearbeid.

Het zoogenaamde premiestelsel bestaat er niet, en van andere voordeelen buiten het loon is evenmin sprake.

De arbeiders zijn niet tegen ongelukken verzekerd, terwijl ook omtrent ouderdom of overlijden, voor zoover ons bekend is, geen voorzorgen zijn genomen.

Een reglement is in elk der fabrieken aanwezig, waarin o. m. bepalingen zijn opgenomen omtrent boeten, uitbetaling van 't loon, arbeidsduur, enz. Met het oog op den langen werktijd is de verhouding tusschen patroons en werklieden niet bepaald gunstig te noemen.

Aangaande de door wind gedreven olieslagerijen kunnen wij u mededeelen, dat daar gedeeltelijk Zondagsarbeid wordt verricht, welke voor de werklieden verplichtend gesteld is. Wanneer er wind is, wordt er geregeld 16 uren gewerkt.

In de stoom-olieslagerijen wordt dagelijks 12 uren gearbeid: van 's morgens 6 tot 's avonds 6 uur, terwijl eene tweede ploeg van 's avonds 6 tot 's morgens 6 uur werkt. 's Zondags zijn deze fabrieken gesloten.

De toestand aan de houtzagerijen is, in 't algemeen genomen, niet ongunstig te noemen.

Zaandam, 2 Aug. 1890.

Namens de afd. Zaandam v. h. Ned. Werkl.-Verbond Patrimonium:

H. BRINKMAN, *2de Voorzitter.*
G. KERKHOVEN, *Secretaris.*

---

33. Afdeeling Wormer van het Nederlandsch Werklieden-Verbond „Patrimonium".

Als antwoord op uwe circulaire, dd. 28 Juni, diene het volgende.

Alhier zijn 5 fabrieken: eene olieslagerij, twee rijstpellerijen, eene trasmalerij en blauwfabriek en eene papierfabriek. Voorts telt men er een tiental oliemolens, benevens een zestal verf-, pel- of meelmolens.

De arbeiders van deze fabrieken en molens wonen, wat de papierfabriek betreft, benevens de verf-, pel- of meelmolens, meest allen hier, terwijl de arbeiders der overige fabrieken en oliemolens voor het meerendeel hier niet woonachtig zijn.

Na deze inleiding gaan er eenige algemeene opmerkingen of inlichtingen, aan de hand van uwe lijst van vraagpunten, vooraf.

I.

a. 1e alinea. Openbare middelen van vervoer zijn hier niet.

c. 1e » Is goed te noemen.

2e al. Moeilijk uit te maken, daar sommige werkzaamheden zeer wel door kinderen van 10 à 12 jaar verricht kunnen worden, terwijl zij voor weer andere niet oud genoeg kunnen worden geacht om ze zonder bezwaar ten uitvoer te brengen.

3e al. Het openbaar lager onderwijs wordt van 5—12 jaar bijgewoond. Na 12 jaar wordt er geen onderwijs meer genoten, maar tot dien tijd wordt vrij geregeld de school bezocht, waartoe bijdraagt:

4e al. het bijhouden der absentielijsten, waarvan de kinderen kennis dragen, en het jaarlijksche feestje met prijsuitdeeling aan de leerlingen naar het meer of minder verzuim, dat zij hebben.

Wettelijke maatregelen achten wij ongewenscht.

d. Fabrieks- of molenarbeid van gehuwde vrouwen komt niet voor.

e. De huisvesting der alhier wonende arbeiders is in goede en goedgemeubileerde arbeiderswoningen.

II.

a. 1e al. Geschiedt alleen in of bij het werk, naar opvatting van de oudere arbeiders.

2e al. Bestaat niet.

3e al. Niet aanwezig.

b en *c.* Iets van dien aard is ons, behoudens eene enkele uitzondering, hierna te noemen, niet bekend.

d. 1e al. Zijn er niet.

2e al. Duur van arbeidsovereenkomst, benevens termijn van opzegging, is eene week, doch gewoonlijk wordt zoo door patroon als arbeider langer termijn genomen.

3e al. Bestaan er niet.

4e al. Het loon wordt Zaterdag, aan sommige molens of fabrieken ook Woensdag, wekelijks meestal, uitbetaald in Ned. geld of munt- en bankpapier.

e. 1e en 2e al. De onderlinge verhouding is vrij goed.

3e al. Werkstakingen zijn nog niet voorgekomen.

f. Kamers van arbeid, bestaande uit patroons en arbeiders, zouden ter voorkoming of bijlegging van geschillen goed kunnen zijn, terwijl bij overeenkomst tusschen patroon en arbeider vastgesteld kon worden, dat eene uitspraak van haar door beiden geëerbiedigd zou worden.

III.

a. 1e, 3e, 4e, 5e en 6e al. Is bevredigend

2e al. Bestaat aan elke fabriek, enz.: doch bijzonderheden of gevallen, die bijzonder de aandacht dienden te trekken, zijn ons niet ter oore gekomen.

7e al. Voorbehoedmiddelen bestaan niet, omdat de verschillende werkzaamheden het niet vorderen.

b. Afschaffing van allen Zondagsarbeid

BIJZONDERE INLICHTINGEN.

Stoomolieslagerij «De Liefde», firma Jan Prins, te Wormerveer.

I. *a.* 1e al. De arbeid vereischt wel vlugheid, doch is juist niet zwaar.

2—6e al. De arbeidstijd is 12 uren, zonder rusttijd. Met eene dubbele ploeg volk werkt men dag en nacht door, en wisselt elkander bij de week voor dag- en nachtwerk af.

7e al. Zondagsarbeid geschiedt daar steeds door sommige personen.
8e al. Het loon is voor gehuwden van f 9,50 tot f 12 en voor ongehuwden f 7,50 tot f 9.

b. Meisjes- of jongensarbeid komt niet voor.

II. *b.* Bij ziekte krijgen de olieslagers hun halve en de stokers en machinisten hun volle weekgeld.

e. De verhouding schijnt hier nog al gespannen, doordat openbaar gemaakt is, dat de arbeiders aan deze fabriek, in verhouding tot andere dergelijke fabrieken aan de Zaan, het minste geld verdienen.

Stoomrijstpellerijen »De Unie" en »De Hollandia", firma's Wessanen & Laan en Bloemendaal & Laan.

(Deze opgaven zijn rechtstreeks van »De Unie." Aan »De Hollandia" is de toestand vrijwel dezelfde; daarom geven wij deze opgaven voor beide fabrieken.)

I. *a.* 1e alinea. De arbeid is somtijds druk, doch over het geheel niet zwaar.
2e—5e al. De gewone arbeid duurt 14 uren, waarvan 2 uren rusttijd gegeven wordt, terwijl nog al eens enkele uren overwerk voorkomen.
6e al. De fabriek gaat 's nachts door, met eene dag- en nachtploeg, die elkander bij de week afwisselen.
7e al. Zondagsarbeid geregeld tot 's morgens 6 uur, terwijl enkele personen ook nog tot 10 à 11 uur werken.
8e al. Loon van de gehuwden is van f 9 tot f 12, terwijl voor overwerk 10 cents per uur betaald wordt.

b. Enkele gevallen slechts van jongensarbeid komen er voor.

II. *b.* De firma Bloemendaal & Laan heeft een pensioen- en weduwenfonds voor hare arbeiders aan »De Hollandia" in het leven geroepen. Bijzonderheden ervan zijn ons niet bekend.

Tras-malerij, Blauwfabriek »De Rietvink", firma Jan Dekker, te Wormerveer.

I. *a.* De werktijd is 13 uren, waarvan 3 uren tot rusttijd dienen. Overwerk, nachtwerk en Zondagsarbeid geschiedt er niet. 't Loon is van f 8.25 tot f 12.

b. Twee jongens werken er, die licht werk verrichten en omstreeks f 2 verdienen.

II. *b.* Bij ziekte ontvangen de arbeiders hun volle geld, terwijl voor het hoofd der fabriek een pensioenfonds (?) bestaat, waaruit bij overlijden ook zijne weduwe geld ontvangt.

Papierfabriek »De Eendracht", firma Van Gelder Zonen, te Wormerveer.

I. *a.* 2e alinea. 12 à 13 uren.
3e en 4e al. De werklieden, die bij de machinerieën werken, hebben geen officieel vastgestelden rusttijd; de overige arbeiders 2 à 3 uren.
5e al. Overwerk komt voor de arbeiders, die niet aan de machines werkzaam zijn, nog al voor, waarvoor zij afzonderlijk betaald worden.
6e al. Ook deze fabriek werkt dag en nacht met dubbele ploegen.
7e al. Zondagswerk geschiedt er tot herstelling van kleinigheden of schoonmaken der ketels.
8e al. Het loon loopt van f 7 tot f 13 (en hooger?).

b. Een 6tal meisjes en een 12tal jongens werken er. Rust- en werktijd als boven. Loon van f 2 tot f 9.

II. *b.* Bij ziekte ontvangen de werklieden meestal hun volle loon.

Wind-oliemolens. — Een olieslager werkt, als er wind is, 16 uren, zonder rusttijd of overwerk. De molen maalt nacht en dag door, als er wind is. 's Zondags wordt er tot 4 of 8 uur 's morgens gemalen.
Het loon is zeer verschillend: 1e omdat het niet altijd evenveel waait: 2e omdat de molens door hunne standplaats met denzelfden wind niet evenveel kunnen doen: 3e omdat de werklieden allen niet even vlug zijn en het loon per lasten, die gemalen worden, berekend wordt. Gemiddeld kan men rekenen: 1e man f 12: 2e man f 10: 3e man f 8. Terwijl een pletjongen, die thans niet beneden 16 jaar kan zijn, f 2 verdient. Deze laatste verrichtte vóór de wet zijn arbeid al op 8- of 10jarigen leeftijd.

Wind-, verf-, pel- of meelmolens. — Werktijd met wind 16 à 18 uren. Rusttijd (behalve 1 of 1½ uur voormiddag) zeer ongelijk, al naar wind en werk het toelaten, somtijds meer rust- dan werktijd. Jongens beneden 16 jaar kunnen door de nieuwe wet niet meer gebruikt worden.
Het loon bedraagt f 4 tot f 13. Bij ziekte meest het volle geld.

Het loon van timmerlieden, metselaars en schilders is van 14 tot 18 cents, en der boerenarbeiders van 10 tot 15 cents per uur.

Namens de afdeeling Wormer van het N. W. V. «Patrimonium":

D. WAKKER, *Voorzitter.*

Wormer, 8 Aug. 1890.

34. Afdeeling Zaandijk van de Noordhollandsche Vereeniging „Het Witte Kruis".

De afdeeling Zaandijk van de Noordhollandsche Vereeniging «Het Witte Kruis» heeft de eer, als antwoord op de lijst van vraagpunten u het volgende mede te deelen.

I. *b.* 6e al. Op pelmolens komt chronische ontsteking der ademhalingswerktuigen voor en op ouderwetsche oliemolens doofheid door het stampen der heien.

I. *c.* 3e al. Vrij algemeen genieten alle kinderen lager onderwijs tot het 12e jaar.

I. *c.* 4e al. De Vereeniging voor getrouw schoolbezoek zorgt hiervoor, zoodat aan wettelijke regeling in het geheel geen behoefte is.

I*d.* Arbeid van gehuwde vrouwen op fabrieken, enz. behoort tot de groote uitzonderingen.

I*e.* De huisvesting der arbeiders is in den laatsten tijd veel verbeterd en is nu over het geheel vrij voldoende ; er is eene gemeenteverordening op dat gebied.

II*b.* «Werkmansondersteuning» en «Helpt elkander» zijn twee vereenigingen, waarvan zeer vele arbeiders lid zijn, en die tegen wekelijksche contributie van 10 cents eene uitkeering bij ziekte geven van f 6 per week. Alleen mannen zijn lid.

De afdeeling Zaandijk van «Het Witte Kruis» heeft materiaal voor ziekenverpleging (ook kribben, beddegoed en onderkleederen) voor een ieder gratis in bruikleen verkrijgbaar bij ziekte. Hiervan wordt door alle standen zeer veel gebruik gemaakt, vooral omdat er van alles in voorraad is, wat men redelijkerwijze kan verwachten.

«Het Witte Kruis» stelt ieder inwoner van Zaandijk in de gelegenheid, levensmiddelen, drinkwater, enz. kosteloos te doen onderzoeken bij de HH. Van Hamel Roos en Harmens.

Het zorgt voor Gezondheidskoloniën (naar Hilversum en Zandvoort).

Het heeft een gediplomeerden ontsmetter en doet vele desinfecties kosteloos verrichten.

Het bekostigt den aanleg van duinwaterleiding voor een 50- à 60tal woningen.

Het opende voor eenige weken eene inrichting voor warme baden. De arbeiders kunnen voor 6 cents een warm regenbad verkrijgen (met handdoek en zeep). Een ruim gebruik bewijst, dat dit bad op hoogen prijs wordt gesteld

Het verspreidt nuttige geschriften. De handleiding voor bakers van Dr. Barnouw wordt o. a. gratis gegeven aan ieder, die ten gemeentehuize een kind komt aangeven.

Aan «Het Witte Kruis» is verbonden de Damesvereeniging voor herstellende kranken; deze vereeniging geeft op voorschrift van een geneesheer aan behoeftige zieken versterkende middelen. Vrijwillige bijdragen der ingezetenen stellen de vereeniging daartoe in staat.

De vereeniging «Moederlijke Liefdadigheid» ondersteunt behoeftige kraamvrouwen door het beschikbaar stellen van verloskundige hulp, kleedingstukken en voedsel.

De inrichting der ziekenverzorging behoeft dus niet achterlijk genoemd te worden.

Onder de hygiënische stichtingen kan ook nog genoemd worden de Zaanlandsche Bad- en Zweminrichting, waar minvermogenden gratis kunnen baden.

Het is van belang hierbij te voegen, dat het aantal verzekeringen tegen ongelukken toeneemt, terwijl een groot deel der arbeiders en hunne gezinnen lid zijn van een begrafenisfonds.

III*a.* De zakjesplakkerijen bevelen wij in het bijzonder voor een onderzoek aan.

Op de stoomhoutzagerij «Voorwaarts» kreeg eene knecht eene oogaandoening door het fijne stof en de vonken bij het slijpen der zagen. Door een doelmatig aangebrachte glasruit werd hierin voorzien.

Zaandijk, 14 Aug. 1890.

Namens de afdeeling voornoemd :

P. H. EIJKMAN, *Secretaris.*

35. Vereeniging „Helpt Elkander" te Zaandijk.

Met bevreemding, dunkt ons, ziet gij onder het antwoord op de door u gezonden circulaire slechts twee handteekeningen, waar die circulaire was gericht aan eene vereeniging met ongeveer 650 leden.

Dit vereischt toelichting.

Bij het noemen toch van candidaten voor de commissie tot beantwoording der in uwe circulaire gestelde vragen, kreeg onze vergadering van elk der genoemden een weigerend antwoord, op grond dat genoemde personen — wat in eene werkmansvereeniging begrijpelijk is — zich beriepen op de ondergeschiktheid van hunne betrekking en zoodoende op het gevaar, verbonden aan openbaarmaking van de waarheid, wat allicht broodeloosheid ten gevolge kon hebben.

Bij ons ondergeteekenden vestigde het op nieuw de overtuiging, dat elke schijn van toenadering van de zijde der Regeering door het denkend deel des volks met wantrouwen wordt ontvangen.

Ondergeteekenden echter meenden aan uw verlangen te moeten voldoen, op grond, dat, mocht het blijken, dat verbetering van den toestand van het arbeidende deel des volks het wezenlijke doel der Staatscommissie is, het ons niet zou zijn te verwijten, waar de gelegenheid tot het geven van inlichtingen was opengesteld, zulks niet te hebben gedaan, en wij later het verwijt niet zouden moeten hooren: het is niet zoo erg, want, waar men vroeg naar klachten, werd het zwijgen bewaard.

Windpelmolens. — Werkdag 12 uren met een loon van f 2 tot f 4 voor jongens, en van f 4½ tot f 8 voor mannen, door nachtarbeid verhoogd met 50 tot 100 cents per nacht, wat met wind voor elk der op zulk een molen werkenden persoon eene verlenging van den werkdag vordert van 6 uren, zoodat het dan een arbeidsdag van 18 uren wordt.

Stoompellerij. — Werkdag van 14 tot 17 uren: gemiddeld loon van f 8 tot f 12, met ongelijke rusttijden; op deze fabrieken werken weinig jongens, omdat het arbeid is, die veel kracht vordert.

Stoommeelmalerij. — Werkdag als voren bij de firma Wessanen & Zaan te Wormerveer, kort geleden eenigszins verkort met 1 uur per dag en zijn, ten koste der arbeiders, daar 3 nieuwe werklieden aangenomen zijn, en daardoor het loon der gehuwden met 60, dat der ongehuwden met 30 cents per week verminderd is.

Windhoutzaagmolens. — Werkdag des zomers van 's morgens 5 tot 's avonds 7½ uur, des winters 2 uren korter: loon voor gehuwden van f 4½ tot hoogstens f 10, jongens van f 1 tot f 3. Overwerk 's avonds met wind, geregeld tot 11 uur, met een loon voor mannen tot hoogstens 12 cents en voor jongens tot 5 cents per uur. Rust- of schafttijd zoo kort mogelijk.

Stoomhoutzagerij. — Werkdag gemiddeld 12 uren, met een loon als op windmolens voor werk en overwerk.

Het volk der beide soorten zagerijen ontvangt bij den een per maand, bij den ander op langer termijn eenige vergoeding voor het brandhout, dat vroeger voor het volk was, maar dat de patroons zoo langzamerhand geheel tot zich hebben getrokken.

Als eene in 't oog loopende uitzondering in deze moet worden genoemd de heer C. Corver van Wessem te Zaandam, een man, die zich «verdienstelijk» heeft gemaakt door aan Zaandam een volkspark te schenken als blijk van royaliteit, maar die als patroon eener stoomhoutzagerij boven alles uitblinkt, als een, die het minste loon betaalt. Het hoogste loon, dat van den meesterknecht, is f 10 per week, met eene brandhoutpremie van f 25 per 3 maanden, 2 werklieden f 8 per week en ook f 25 per 3 maanden, 6 werklieden van f 6 per week en f 25 per 3 maanden, en een gehuwde knecht van f 4.50 per week met f 15 per 3 maanden, terwijl de stoker aan de fabriek van genoemden heer met toelage en al f 5 per week ontvangt.

Met Pinksteren of kermis kan men dan ook te Zaandam een paar knechts van genoemden heer op den Dam zien met eene weegschaal of iets anders, om zoo doende, wanneer een ander feestviert, iets te verdienen.

Windoliemolens. — Loon gemiddeld van f 6 tot f 12 per week. Bij windstilte gedwongen rust: met wind onafgebroken werken gedurende 16 uren per etmaal.

Door de wet op den kinderarbeid des nachts zeer druk, daar het werk van 4 alsdan door 3 personen moet worden verricht, waarvoor zóó weinig wordt betaald, dat jongens boven 16 jaar voor zulk werk zich niet aanmelden.

Stoomolieslagerij. — Werkdag bij nacht of dag onafgebroken 12 uren: loon ongeveer als op windmolens. De nieuw gebouwde fabrieken vrij goed ingericht, ofschoon de werklieden zich altoos in eene zeer stoffige en zeer warme atmosfeer bewegen.

De fabriek »de Vlijt" echter van den heer C. Bon is een verbouwde windmolen. Op hetzelfde terrein, waar vroeger hoogstens 6 menschen werkzaam waren, werken er thans onafgebroken 22, terwijl de verwarming van het meel, wat bij andere fabrieken door stoom geschiedt, daar wordt bewerkt met in den regel zeer slechte turf, waarvan de rook zich zoo goed mogelijk een uitweg moet zoeken, wat op den gezondheidstoestand van het volk een zeer ongunstigen invloed heeft.

Stoomolieperserijen. — Werkdag 12 uren onafgebroken, loon bij uitstek varieerend. De heer Duivis te

Koog a/d Zaan betaalt van f 10 tot f 17 per week, terwijl voor hetzelfde werk bij den heer Jan Prins te Wormerveer (lid der Eerste Kamer) van f 7 tot hoogstens f 12 per week wordt betaald; laatstgenoemde heeft echter de gewoonte bij feestelijke gelegenheden, als een huwelijk of zoo iets in zijne familie, een zeer klein gedeelte van het tekort betaalde loon aan zijn werkvolk cadeau te geven.

Papiermolens. — Weinig meer aan de Zaan vertegenwoordigd en uitblinkend door zeer lage loonen: hoogste loon f 9 per week, terwijl gehuwden soms niet meer dan f 5 per week verdienen: in dezen tak van industrie werken nog enkele vrouwen ook al als beparing van loon, dat toch al zeer laag is.

Stoompapierfabriek. — Eene aan de Zaanstreek, en wel te Wormer, firma Van Gelder Zonen. Werkdag 12 tot 14 uren, loon varieerend. 4 of 5 personen hoogstens f 14 per week, deze werken geregeld in eene ontzettend hooge atmosfeer, de anderen van f 6 tot hoogstens f 10 per week.

Vóór ongeveer 4 jaar werd door deze firma het loon met 10 % verlaagd en het daaropvolgend nieuwjaar aan ieder, op die fabriek werkzaam, eene premie van f 5 verstrekt.

De verwerking der tot de papierfabricatie gebezigde grondstoffen is schadelijk voor de gezondheid, terwijl ongelukken aan deze fabriek niet tot de zeldzaamheden behooren.

Zakkenplakkerijen. — Werkdag ongelijk, meest van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur, met 2½ uur rust; zoo noodig werkt men langer. Loon zeer laag: een meesterknecht hoogstens f 10 per week, terwijl de plakkers, in den regel jongens, van f 1 tot hoogstens f 4 per week verdienen; worden zij ouder, dan kunnen zij bij groote handigheid het soms tot f 6 à f 7 brengen, maar overigens is in deze industrie geen avancement te maken dan door het afsterven van een der meesterknechts.

Nog vindt men aan de Zaan verschillende andere industrieën, schoon meest op kleine schaal, maar voor bijna alle geldt naar ons oordeel te laag betaalde loonen.

Timmerlieden, schilders en metselaars. — Werkdag 's zomers geregeld van 's morgens 5 tot 's avonds 8 uur, met 2 uren schafttijd: deze werkdag wordt — bij genoegzaam werk — gedurende ongeveer 6 maanden per jaar gehandhaafd, dan kort het langzamerhand in tot op 8 uren, waarvan dan 1 uur schafttijd afgaat.

Het loon is voor gehuwden van 15 tot hoogstens 17 cents per uur, ongehuwden daar ver beneden.

De winter is gewoonlijk voor zeer velen, welke een dezer drie bedrijven uitoefenen, een tijd van werkloosheid, terwijl hier aan de Zaan geen industrie wordt gevonden, waar dezulken werk kunnen vinden.

Wij hebben in deze verschillende categorieën naar ons oordeel zeer vele der door u gestelde vragen beantwoord.

Onder die vragen zijn er echter vele, welke op onze Zaansche toestanden niet kloppen, om reden dat men hier voor den werkmansstand niet weet van leerlingschap, fabriekscholen, fabrieksreglementen, arbeidsovereenkomsten, of van bijleggen of beslissen van geschillen, omdat in zulke gevallen de patroon of chef eener fabriek geheel willekeurig handelt, zonder dat een ontslagene of verongelijkte soms in de gelegenheid wordt gesteld zich te verantwoorden.

Zaandijk, 19 Aug. 1890.

De commissie uit de vereeniging »Helpt Elkander" te Zaandijk:

DIRK VAN HOORN.

PIETER MOLENAAR Cz.

BIJLAGE A.

LIJST der vereenigingen, die de vraagpunten schriftelijk hebben beantwoord.

1. De vereeniging «Het Werkhuis", te Zaandam.
2. De vereeniging «De Ambachtsschool", te Wormerveer.
3. De afdeeling Wormerveer der vereeniging «Volksonderwijs."
4. De bouwvereeniging te Wormerveer.
5. De vereeniging «Arbeid en Hulp", te Landsmeer.
6. De vereeniging tot oprichting en instandhouding van het Werkhuis te Wormerveer.
7. Het departement Wormerveer der Maatschappij «Tot Nut van het Algemeen."
8. De burgervereeniging «Hulp in lijden", te Krommenie.
9. Het departement Wormer—Jisp der Maatschappij «Tot Nut van 't Algemeen."
10. De afdeeling Wormerveer van het Nederlandsch Werkliedenverbond «Patrimonium."
11. De afdeeling Krommenie van de Noord-Hollandsche vereeniging «Het Witte Kruis."
12. Het departement Zaandam der Maatschappij «Tot Nut van 't Algemeen."
13. De burgervereenig «Onderling Hulpbetoon", te Zaandam.
14. De vereeniging «Volksgezondheid", te Wormerveer.
15. De afdeeling «Zaanland" der Maatschappij tot bevordering der geneeskunst.
16. De vereeniging tot werkverschaffing aan minvermogenden, te Krommenie.
17. De afdeeling Koog—Zaandijk van het Nederlandsch Werkliedenverbond «Patrimonium."
18. De afdeeling Westzaan van de vereeniging «Volksonderwijs."
19. Het departement Koog en Zaandijk der Maatschappij «Tot Nut van 't Algemeen."
20. De vereeniging van hoofdonderwijzers, leeraren Middelbaar Onderwijs en schoolautoriteiten in de Zaanstreek.
21. De vereeniging «Ons Onderwijs", te Koog a/d Zaan.
22. De afdeeling Koog a/d Zaan van de Noord-Hollandsche vereeniging «Het Witte Kruis."
23. De Zaanlandsche Kamer van Koophandel en Fabrieken.
24. De vereeniging tot het verschaffen van versterkende middelen aan herstellenden en kranken, te Koog a/d. Zaan.
25. De Sociaal-Democratische vereeniging te Krommenie.
26. Het departement Krommenie der Maatschappij «Tot Nut van 't Algemeen."
27. De afdeeling Krommenie der vereeniging «Volksonderwijs."
28. De afdeeling Zaandam van de Noord-Hollandsche vereeniging «Het Witte Kruis."
29. De werkliedenvereeniging «Door Eendracht Bloeiende", te Koog a/d Zaan.
30. De afdeeling Wormerveer van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap.
31. De afdeeling Zaanstreek van de Sociaal-Democratische partij in Nederland.
32. De afdeeling Zaandam van het Nederlandsch Werkliedenverbond «Patrimonium."
33. De afdeeling Wormer van het Nederlandsch Werkliedenverbond «Patrimonium."
34. De afdeeling Zaandijk van de Noord-Hollandsche vereeniging «Het Witte Kruis."
35. De vereeniging «Helpt elkander", te Zaandijk.

BIJLAGE B.

LIJST der vereenigingen, die verklaard hebben op de haar toegezonden lijst van vraagpunten geen inlichtingen te kunnen verstrekken.

Nommer.	N A A M.
1.	Vereeniging »Moederlijke Liefdadigheid", te Wormerveer.
2.	» »Paidophilos" te Westzaan.
3.	» tot verzorging van behoeftige kraamvrouwen, te Krommenie.
4.	Werklieden-Vereeniging »Samenwerking" te Wormerveer.

BIJLAGE C.

ALPHABETHISCHE LIJST der gehoorde getuigen en deskundigen.

	Bladz.
Abbestee (K.), te Wormerveer	209—211
Abercrombie (J.), te Zaandam	295—296
Adelink (G. J.), te Wormerveer	175—177
Baars (W.), te Krommenie	260—266
Baarse (E.), te Zaandam	60—62
Bakker (J.), te Zaandijk	140—141
Ben (J. Van der), te Zaandam	64—66
Blees (S.), te Zaandam	62—64
Boer (K. De), te Assendelft	277—281
Bon (C.), te Zaandam	217—220
Boosman (R.), te Koog a/d Zaan	96—98
Brinkman (H.), te Zaandam	25—29
Buijs (W.), te Zaandam	34—37
Collard (Dr. Q. C.), te Assendelft	287—291
Crok (J.), te Koog a/d Zaan	115—117
Dekker Az. (J.), te Koog a/d Zaan	120—123
Dekker (J.), te Wormerveer	233—234
Deutekom (C.), te Zaandam	294—295
Duyvis Tz. (E. G.), te Koog a/d Zaan	153—157
Duyvis (J. J.), te Koog a/d Zaan	229—231
Eykman (Dr. P. H.), te Zaandijk	161—164
Flentrop (H.), te Zaandam	22—23
Fraij (Kl.), te Wormerveer	192—194
Gelder (P. Smidt Van), te Amsterdam	257—260
Glas (Alb.), te Wormer	240—243
Groen (J.), te Zaandam	47—50
Haan (A.), te Zaandijk	231—233
Haan (C.), te Krommenie	245—248
Herfst (J. F. H.), te Amsterdam	309—310
Hesse (W. Van), te Krommenie	248—249
Hoeven (D. Van der), te Wormerveer	178—180
Honig (J.), te Zaandijk	145—149
Honig Klzn. (H.), te Koog a/d Zaan	149—153
Honig (M.), te Koog a/d Zaan	117—120
Hoogt (M. J. Van der), te Zaandam	10—14
Jesse (W.), te Zaandam	14—18
Jong (J. De), te Westzaan	266—269
Jongh (A.), te Zaandam	37—39
Joustra (W.), te Wormerveer	253—255
Kamphuis (C.), te Zaandam	70—73
Kaper (W.), te Wormerveer	201—204
Kleiman (H.), te Zaandam	94—96
Klokkemeyer (F.), te Zaandam	67—68
Kluijver Jr. (P.), te Zaandam	42—44
Knijnsberg (C.), te Wormerveer	204—206
Knuttel (P.), te Zaandijk	127—131
Kolen (L.), te Leiden	304—305
Korff (C. P.), te Zaandam	79—81
Korteweg (Dr. P. C.), te Wormerveer	189—192
Koster (A. C. H. W.), te Zaandam	168—171
Kramer (J.), te Wormerveer	235—237
Kronenburg (J.), te Zaandam	58—60
Kuyper (J.), te Zaandam	125—127
Laan (D.), te Zaandam	220—223
Laan (R. A.), te Wormerveer	223—227

Bladz.

Lang (H. De), te Wormerveer . . . . . 171—175
Leguit (P.), te Koog a/d Zaan . . . . . 98—101
Leijden (D. Van), te Krommenie. . . . . 269—272
Lennep (F. Th. Roeters Van), te Koog a/d Zaan. 92—94
Luijting (J.), te Krommenie . . . . . 244—245

Meijn (P.), te Zaandam. . . . . 143—145
Molenaar (P.), te Westzaan . . . . . 157—161

Nota (J.), te Koog a/d Zaan . . . . . 105—109

Oenen (S.), te Zaandijk. . . . . 137—139

Pekelharing (G.), te Zaandijk . . . . . 136—137
Pel (G.), te Zaandam . . . . . 50—53
Pieper (R.), te Wormer . . . . . 184—185
Plaats (Andr. Van der), te Krommenie . . . 281—283
Planteydt (D.), te Krommenie . . . . . 272—275
Poederbach, (P. T.) te Zaandam . . . . 85—88
Prins (W. J.), te Wormerveer . . . . . 227—229

Riedel (P. A.), te Krommenie . . . . . 283—287
Rond (A.), te Wormerveer . . . . . 187—189
Rooien (Dr. A. P. Van), te Zaandam . . . 19—22
Rooy (A. De), te Zaandam . . . . . 53—58
Ruiter Dz. (P.), te Wormerveer . . . . . 275—276

Schaap (L.), te Krommenie . . . . . 291—294
Schuddeboom, (J.) te Zaandam . . . . . 39—42
Simonis (C. A.), te Leiden . 301—304 en 307—308
Sminck (M.), te Wormerveer . . . . . 177—178
Smit (J.), te Koog a/d Zaan . . . . . 114—115
Smit (P.), te Koog a/d Zaan . . . . . 102—104
Spijker (D.), te Zaandam 66

Bladz.

Stadt (W. F.), te Wormerveer . . . . . 213—216
Steen (L Van), te Assendelft . . . . . 296—299
Stelling (T.), te Wormerveer 194
Stolp (J.), te Wormerveer . . . . . 199—201
Stolp (K.), te Wormerveer. . . . . 206—209
Stroo Jz. (P.), te Koog a/d Zaan . . . . 101—102

Tienen (Mr. H. J. Van), te Wormerveer . . 165—168
Timmer (P.), te Koog a/d Zaan . . . . . 109—112

Valk (J.), te Zaandam . . . . . 32—34
Verkade Jr. (E. G.), te Zaandam . . . . 75—78
Versteeg (H. J.), te Zaandam. . . . . 1—6
Vis Jr. (H.), te Zaandam . . . . . 73—75
Visser (J.), te Zaandijk. . . . . 134—136
Visser (J), te Wormerveer . . . . . 237—240
Vogelesang (W. L.), te Zaandam . . . . 8—10
Voogd (J.), te Koog a/d Zaan. . . . . 112—114
Vredenduin (P.), te Zaandijk . . . . . 131—134
Vries (G. R. De), te Zaandam . . . . . 88—89

Wakker (D.), te Wormer . . . . . 181—183
Wessem (A. J. Van), te Zaandam . . . . 44—46
Wessem (C. Corver Van), » . . . . . 29—32
Wildschut (C.), te Wormer . . . . . 185—187
Witte (J.), te Zaandam. . . . . 6—8
Wolters (G. J.), te Zaandam . . . . . 89—92
Woud (C.), te Krommenie . . . . . 249—250
Woud (W.), te Krommenie . . . . . 250—253

Zwaardemaker (H.), te Zaandam . . . . . 68—70
Zwart Czn. (J.), te Zaandam. . . . . 81—83
Zwart (G.), te Wormerveer . . . . . 211—213
Zijp (H. M. P. Van), te Leiden . . . . . 305—307

LIJST DER BIJLAGEN.

A. Lijst der Vereenigingen, die de vraagpunten schriftelijk hebben beantwoord.

B. Lijst der Vereenigingen, die verklaard hebben op de haar toegezonden lijst van vraagpunten geen inlichtingen te kunnen verstrekken.

C. Alphabetische lijst van de namen der verhoorde deskundigen en getuigen.

AANWIJZING VOOR DEN BINDER.

Opgave van de verhoorde deskundigen en getuigen.

Getuigenverhooren.

Lijst van vraagpunten.

Schriftelijke inlichtingen in antwoord op de lijst van vraagpunten.

Bijlagen **A**—**C**.

Lijst der Bijlagen.